Digitized by the Internet Archive
in 2011 with funding from
University of Toronto

http://www.archive.org/details/operaomni03cice

M. TULLII CICERONIS OPERA.

M. TULLII CICERONIS

OPERA

QUAE SUPERSUNT OMNIA

EDIDERUNT

J. G. BAITER C. L. KAYSER.

VOL. III.

EDITIO STEREOTYPA.

EX OFFICINA BERNHARDI TAUCHNITZ.
LIPSIAE MDCCCLXI.

M. TULLII CICERONIS

ORATIONES

RECOGNOVIT

C. L. KAYSER.

VOL. I.

EDITIO STEREOTYPA.

EX OFFICINA BERNHARDI TAUCHNITZ.
LIPSIAE MDCCCLXI.

THE INSTITUTE OF MEDIAEVAL STUDIES
ST. MICHAEL'S COLLEGE
LIBRARY

MAY 27 1942

11892

PROOEMIUM.

De orationibus, quae hoc volumine continentur, in praefatione voluminis primi p. XI egimus, altera tantum Rosciana praeterita, quae multo cultiorem artem prodit quam duae primae huius voluminis, neque, quod arbitratus est Niebuhrius, ab adulescentulo Cicerone habita esse videtur.[1] Noluimus tamen ordinem consuetum mutare.

Pro fundamento huius recognitionis usi sumus recensione alterius Orellianae ab J. G. Baitero et C. Halmio institutae, quo brevius de lectionibus receptis, quarum magnus numerus in Klotziana [2] nondum invenitur, referremus: repraesentavimus orationes optimorum qui exstant[3] codicum ope ab illis viris emendatas, notavimusque praeterea, sicubi ingenio et doctrina ipsorum [4] aut priorum editorum [5] aut omnino intellegentium [6] Tullianae dictionis et eloquentiae corruptelae codicum sublatae sunt, ut eorum lectio habenda sit, ubi nil in adnotatione critica est positum. Itaque raro accidit ut ex codicibus trium primarum orationum aliquid novi induceremus,[7] aut non admitteremus a proximis editoribus receptum.[8] Aliquanto magis differt in Verrinis nostra editio ab E. A. Jordani, cum is V. D. qui hanc partem alterius Orellianae curavit, neque H. Brunnii retractatione palimpsesti Vaticani potuerit uti, [9] neque ipsa Niebuhrii collatione Lagomarsiniorum codicum, quam utramque C. Halm in supplemento demum vol. II, p. 443—460 et in notis ad Verr. II, 3 (p. 235 sqq.) publicavit. Praeterea lectiones ab illo cognitas quidem sed spretas, quas offerebant in libris II. III. V Actionis II. Vaticanus et Lagomarsiniani 29, 42 plurimas recepimus [10] saepe

---

1 cf. Drumann V, 348.

2 in duobus primis voluminibus commodius duximus Klotziano exemplo uti.

3 in Quinctiana praeter palimpsestum Taurinensem (P) et apparatum Kelleri (a—n) Bernensis 214 (B) et Genevensis 101 (G), in or. p. Sex. Roscio Helmstadiensis 304 (g) et Monacensis 15734 (m), Lag. 26, in or. pro Q. Roscio Medicei 48, 25 (α), Monacensis bibl. Elect. 68 (m). Nonnullis locis Quinctianae et Sex. Roscianae Baiter inspexit Lag. 9 et 24, cf. ad Q. §. 64. In S. R. §. 135 Lag. 9 om. verba 'etiam videtis iudices'.

4 passim in notis criticis et appendice secundo orationum volumini subiecta.

5 aliquoties Veneta 1472 (β) laudanda fuit, Ascensiana prima 1511, Aldina a Naugerio curata, Juntina, Cratandrina, Hervagiana, Stephaniana; saepius merita Manutii, Lambini, Garatonii, Ernestii, Orellii indicavimus.

6 Bake, Benedict, Bücheler, Cobet, Epkema, Fritzsche, Herel, Huschke, Jeep, Jordan, Kiehl, Klotz, Madvig, Mommsen, Osenbrüggen, Pluygers, Rinkes, du Rieu, Spengel, Vahlen, Wesenberg, E. Wurm ad emendationem harum orationum contulerunt, plerique obiter, Bake autem et Pluygers in compluribus Mnemosynae libellis, Madvig in Academicis opusculis et A. Fleckeiseni annalibus philol. LXXIII, 117 sqq. multa et egregia. Quae ipse conatus sum corrigere, defendebam in Monacensibus nuntiis litterariis 1855 p. 49 sqq., 1856 p. 73 sqq.

7 cf. p. Sex. Rosc. 152. Q. Rosc. 6, 21, 39 (ubi nunc praestare videtur 'debetis' et 'iudicabitis'), 41.

8 cf. p. Quinctio 28.

9 vide de eo Halmii praelectionem Academicam *'Ueber die Handschriften der Verrinischen Reden des Cicero, insbesondere den Vatikanischen Palimpsest'* in *Gel. Anz. der bayersch. Akad. der Wissensch.* 1853, *n.* 29—34. Numerum et ambitum fragmentorum Jordan indicavit in prooemiis criticis singulorum Act. II. librorum.

10 cf. II, 1. §. 123, 126, 128; II, 2. §. 54, 114, 121, 142, 153, 155 (bis), 167 (bis), 168, 169 (bis); II, 3. §. 22 (bis), 26, 75, 77, 78, 138, 140, 154 (bis), 157, 171, 183 (bis), 192 (bis), 199; II, 5. §. 81, 82 (bis), 98, 109, 116, 118, 125, 128 (bis), 130, 133.

in eo dilectu cum Halmio Baiteroque consentientes, dum Jordan in vulgata retinenda nimius videbatur. Klotz quoque Vaticanum multo frequentius quam Jordan expressit, reliquit tamen nobis spicilegium.[11] Eidem viri minus saepe quam nostra sententia oportuerat codici l 42 auscultaverunt, qui et bona multa adfert ubi Vaticanus deficit ac vel in eis partibus, quas ille habet, non raro potiora praebet.[12] Ei libro simillimi fuerunt codices nunc deperditi aut latentes certe f (φ) = Fabricianus, m = Metellianus, n = Nannianus,[13] quorum varietas lectionis non ea diligentia enotata est, quae hodie postulatur, itaque ne id quidem liquet, num idem liber diversis litteris f et m significetur.[14] Minore auctoritate est l 42 in Divinatione, Actione I. et II, 1[15], ubi praestat l 29, quem propterea saepius quam superiores editores secuti sumus,[16] atque etiam tum sequendum duximus, cum ceteri codices aeque recta habere videbantur. In duobus postremis Act. II libris idem non exigua utilitate est,[17] saepius tamen cum ceteris Lagomarsinianis (L) congruens, quorum suffragium prae Parisini 7774 (r)[18] et Guelferbytanorum (g 1,2) minime neglegendum fuit. Ac g 1 non nihil etiam ad emendationem Divinationis[19] contulit, exiguo usu fuit in Act. I. et II, 1,[20] quem ad modum g 2, Lugdunensis (λ), l 45, l 48.

---

11 ut II, 2. §. 5, 26, 28, 29, 30, 36, 39, 57, 69, 88, 123, 135, 145, 164, 169, 172, 187; II, 3. §. 3, 18, 30, 38, 53, 63, 64, 66, 99, 102, 113, 133, 186, 198.

12 talia sunt II, 2. §. 55, 61, 104, 114, II, 3. §. 23, 29, 67, 75, 85, 130, 140, 143, 183, 187, 201, 225. Cum V congruit l 42 in II, 2. §. 2, 127, 166; II, 3. §. 68, 186, 213, 224. Codicem ipsum in Italia nuper invenit Baiter, sibique denuo excutiendum proposuit.

13 commemorandi fuerunt his locis: f (φ) II, 2. §. 47, 130, 135, 183; II, 3. §. 48, 67, 140, 201; m II, 2. §. 41, 47, 164, 165, 169; n II, 2. §. 135, II, 3. §. 53.

14 causam diversae notationis eiusdem codicis Jordan explicat p. 177.

15 lectiones inde ductae sunt Act. I, §. 23, 53, 56, II, 1. §. 63, 64, 65; cum l 29 consentit Divinat. §. 25, 26, 35, Act. I, §. 25, 26, Act. II, 1. §. 17, 36, 45, 65 et contra l 29 accedit ad bonitatem l 42 in Act. II, 2. §. 13, 72, 121, 122, 127, 144, 166, in II, 3. §. 27, 47.

16 cf. Divinat. §. 41, 55, 64; Act. I, §. 12, 13, 15, 16, 19, 22, 35, 36, 37; II, 1. §. 26, 35, 63, 65, 96, 108, 138, 146.

17 vide Act. II, 4. §. 35, 80, 91, 102, 123, II, 5. §. 53, 75.

18 ut Act. II, 4. §. 54, 62, 63, 80, 83, 94, 110, 134, 149; II, 5. §. 6, 28, 44. Solus r a nobis expressus est II, 4. §. 14, 44, 61, 74, 80, 103, 126; II, 5. §. 41, 53, 62; uterque g II, 4. §. 54; II, 5. §. 23, 53, 86. Ubi tres consentiunt, notantur sigla R.

19 in §. 5, 19, 48, alibi facit cum l 29 ut §. 26, 59.

20 cf. Act. I, §. 2. Act. II, 1. §. 99; utrumque g Act. II, 1. §. 41, 58; λ est Act. II, 1. §. 106, 145 Divin. §. 25, 148. Act. II, 1. §. 98 adhibitus. Sic semel facta mentio Huydecoperani libri (h) Act. II, 2. §. 135, Palatini 2 ib. §. 83, Lag. 6. Act. II, 3. §. 137; saepius Parisinorum 4588 (A) et 7776 (B) in Act. II, 2. §. 13, 26, 137, 165; II, 3. §. 62; solius B in Act. II, 2. §. 132, 144; II, 3. §. 47.

ADNOTATIO CRITICA.

M. TULLII CICERONIS PRO P. QUINCTIO ORATIO.

1, 4. *quanta sit* incl. Pluygers. ‖ 5. *nihil est.* Bdg. nihil. ‖ 2. *non eo dico.* fo: id non eo dico. ‖ 7. *florentissimos* Klotz. (horrentissimos C.) ornatissimos. ‖ 8. 'falsum crimen quasi' abesse malit Lambin. ‖ 3, 12. *Quinctius fecit — societatem.* fo: C. Quinctius fecit — societatem cum eo. ‖ 13. *quodcunque* Baiter. 'quod quidque' sive 'quod quique' C. *et tametsi.* Baiter. tametsi. ‖ 4, 15. *quo mortuo* incl. *Naevio* incl. Manut. ‖ 5, 18. *cum iste.* bcdegi. Klotz. tum iste. ‖ 6, 24. 'narratum — venisset' supplementum est manifestae in C. lacunae. ‖ 27. *imbiberit spem posse se.* scr. imbiberit. ‖ 28. *videtur.* C. plerique. videatur (e). ‖ 7, 29. 'ita tamen' posuit Lambin. ‖ 8, 30. *iuberetur. k*, Lambin. iuberet. ‖ 10, 34. fo: 'queritur enim'. ‖ 11, 39. *quia quod debitum numquam est, id datum non est* incl. *tum molestus* Baiter. tu molestus. ‖ 12, 40. *id erit.* C. id erat. *petisses et petisses statim* Klotz. (petisses, sed petisses statim. C.) petisses statim. ‖ 13, 44. acciperet C. fo: 'acceperit'. ‖ 45. *discribit* Bücheler. describit. ‖ 14, 46. *iudicia* incl. (om. Baiter.) *male* incl. Madvig. ‖ 47. *tam advocatione copiosa* C. Klotz. tam copiosa adv. ‖ 15, 49. *at vita* scr. vita. *turpis saepe* scr. turpis. ‖ 50. *habendum est.* Halm. habendum sit. *ut carnifices* incl. ‖ 16, 51. *commemorari* Madvig. commemorare. ‖ 17, 54. *denuntio* Madvig. denuntiem. *necessariam* incl. ‖ 18, 59. *esse se patitur.* Lambin. esse patitur. ‖ 19, 60. *dici id non potest.* QUI ABSENS IUDICIO DEFENSUS NON FUERIT supplent Lambin. Hotoman. et hic quidem, ut narrat, ex vetusto codice. ‖ 62. *electum.* Madvig. eiectum. ‖ 20, 63. *iudicio pati* scr. iudicium pati. ('pati' C. Klotz.) ‖ 64. *cuius procurator non omnia iudicia quae quisque in verba postularit acceperit.* Klotz. ex cod. Dresdensi ubi est 'recusarit acceperit' et hoc recentiore manu adscriptum. Verba varie scripta ut interpolata incl. Madvig., om. 19, 24. ‖ 21, 69. *erat enim.* C. (praeter Bdek et incertum an P.) Klotz. erat. *eis* om. P. incl. ‖ 70. 'erat potentissimus' Ursin. Lambin. *potentissimus erat* scr. potentissimus. ‖ 22. *venustate* Turneb. Muret. vetustate C. Klotz. ‖ 71. *praestituentur.* Madvig. praestituendae. *coercebitur.* Madvig. arcebit. (arcebitur. C.) ‖ 72. *ut eorum.* C. ('ut quorum' e), Klotz. quorum. ‖ 23, 75. *ita leves sint.* incl. Madvig. ‖ 24, 77. *conarentur* Halm. conaretur. *visi essent* scr. visi sint ('visi sunt' C. Klotz.) ‖ 25, 79. *de saltu deicitur Quinctius quo die?* scr. de saltu deicitur Quinctius. quo die? ‖ 80. *Segusiavos.* Baiter. Segusianos. ‖ 27, 85. *si quis unum* etc. Iulius Severianus (p. 340 ed. Capperonerii) servavit ex capite tertio partitionis (cf. §. 36 ostendam — non possedisse) haec fragmenta, addens:

'Cicero pro Quinctio adversarii definitionem ex opinione hominum reprehendit: 'si quis — possidere' et ponit definitionem suam: 'quid est — possideri'; probat Naevium non bona, sed praedium possedisse: 'cum domus — possidere', et colligit: 'quod si — debere'. Primus hunc locum attulit Garatonius, deinde Baiter correctum ex duobus codd. Monacensibus e,m, unde *cum domus* restituimus, pro 'domus'. ib. malit Halm.: 'erat Romae, Romae servi', Garat. autem 'erat Romae, erant servi, erant'. ‖ 28. *esset et.* Baiter. esset. ‖ 87. *iudicio pati.* C, Klotz. iudicium pati. ‖ 30, 94. *me defendente.* Madvig. te defendente. ‖ 31, 97. *misericordiam caperet* incl. Gruter.

M. TULLII CICERONIS PRO SEX. ROSCIO AMERINO ORATIO.

1, 2. *quis horum* Halm. qui istorum. ‖ 2, 6. *ut evellatis.* fo: 'ut evellat'. ‖ 3, 7. 'quae si vobis' coni. Bake; 'si vobis haec' Baiter. ‖ 8. *consueverant* Ernesti. consueverunt. ‖ 4, 11. *quaestioni praeesses* l 26. quaestioni [iudex] praeesses. ‖ 5, 11. *sanguine dimissius* C. plerique. 'e manifestis' et 'sanguine dimissui' Madvig. 'sanguine ad amussim'. Wex. fo: 'sanguini remedium'. ‖ 12. *ostenderitis* Ernesti. ostendetis. ('ostendatis' Madvig.) ‖ 6, 16. *is cum.* Halm. hic cum. ‖ 17. *huius modi.* Reisig. eiusmodi. *quique* Halm. ('et qui' Madvig.) qui. C. ('qui cum' Cratandr.) *quod sciam* incl. Garatoni. ‖ 7, 18. *Pallacinas* incertum. 'Palatinas' nonnulli C. ‖ 8, 21. *cum nulla iam proscriptionis mentio fieret.* Halm. ex Charisio 156 Lind. ('cum nulla etiam proscriptionis memoratio fieret') *haec bona emuntur duobus milibus nummum* om. cod. Oxon. t, del. Osenbrüggen, incl. ‖ 22. post 'praeterita sunt' verbum excidit, e.g. 'curet'. *in* incl. Lambin., Halm. ‖ 9, 24. *illa* add. Madvig. Halm. ex Rufiniano §. 36. *ab eis* Lambin. eis. ‖ 26. *nihil* incl. Halm. *S. Roscii* incl. du Rieu. ‖ 10, 27. *Nepotis filiam* incl. Passeratius. ‖ 11, 30. *culeum.* Hotoman. al., Halm. culeum supplicium parricidarum. C, E. ‖ 31. *omnes mihi minae.* Baiter. Halm. omnes minae. C. omnes in me minae. E. *et terrores.* Madvig. terrores. ‖ 32. *Sex. Roscium* incl. Madvig. ‖ 12, 35. *Erucius* incl. Madvig. ‖ 13, 36. *quibus tandem tu.* Madvig. Klotz. quibus tandem te. C, quibus tandem. *et* ante 'denique' del. Madvig. incl. ‖ 14, 39. *cuiquam* add. Bake et van den Es. ‖ 15, 44. *a te vita eius rusticana.* Vahlen. *a te vita et rusticana.* C. (al. 'attente vita et rusticana'). attenta vita et rusticana. ('rustica' malit Halm.) ‖ 16, 47. *ei.* Halm. hi. *nostram* incl. Madvig. ‖ 19, 53. *certe.* Pluygers. certi. *quod* Pluygers. quae ‖ 54. *illud quidem.* Pluygers. illum quidem. ‖ 55. *huic inimicus* Cratand. Lambin. Orelli. huc inimicus. ‖ 20. *non videatur.* malim 'non videtur'. ‖ 57. 'sine suspitione' recte videntur delere Benecke et Rau. ‖ 22, 61. *aut confitere te* Hotoman. Lambin. Halm. confitere. ‖ 23, 64. *T. Caelium.* Halm. ex Valer. Max. VIII, 1. T. Cloelium. *quid poterat tam esse suspitiosum?* Madvig. Klotz. Halm. 'quid poterat sane tam esse suspitiosum, Garatoni. quid p. iam esse suspitiosum. ('quid p. sane esse susp.' al. C.) *neutrumne?* Madvig. Halm. neutrum. Lambin. Garatoni, Orelli. autem neutrum. C. ‖ 24, 68. *praerupta* l 26, *β.* prorupta. ‖ 25, 70. *scripsit* Halm. scripserit. ‖ 27, 74. *si per liberos* Halm. coni. 'si liberos' Madvig. Klotz. Halm. 'liberos' Matthiae. om. C, E. *ei* Halm. hi. ‖ 28, 76. *tam occulte.* Halm. coni. ('tam occulto').

tam occultum. ‖ 77. *minister*. 126. administer. *M.* Metelle. Krause, Halm. Metelle. *ex eis* Madvig., Halm. ex his. ‖ 78. *in insidiis*. Halm. insidiis. ‖ 29, 80. *confugit*. Halm. coni. confugerit. *tu hoc*. m. Ascens. Crat. Klotz. hoc tu. *interdum* cod. Ursini interim. fo: iterum. ‖ 81. *in sanguine*. 126, *β*, Orelli, Klotz. ([in] sanguine) sanguine. *nescivit*. Madvig. Klotz. Halm (qui etiam 'nescius erat' coniecit). nesciret. ‖ 30, 83. *quaeramus ibi maleficium, ubi*. Steinmetz. Klotz. Halm. quaeramus ubi malef. ubi. plerique C. qu. ubi malef. g, Crat. Orelli. *unum quidque*. Wesenberg. Halm. unum quodque. ‖ 83. *implicatus*. C. implacatus Graevius, Madvig. inclinatus. Manut. fo: incitatus. ‖ 31, 86. *elucet*. Heumann. eluceat. ‖ 32, 90. *Mamercos* C. aliquot. Memmios. Ursinus. *senem*. incl. Madvig. ‖ 34, 95. *facta sint*. Halm. coni. facta sunt. ‖ 96. *quis primus*. Halm. qui primus. ‖ 35, 97. *capienda* est Madvig. Orelli. Halm. capienda sit. ‖ 100. *Roma ei*. Garatoni, Ernesti, Halm. Romae. *in Tiberim* del. Epkema, Rinkes. incl. *quae si*. Hervag. qui si C. ‖ 36, 102. 'quasi vero non' Madvig. Halm. *ac non quod*. Jeep. an quod. 'ita more'. Halm. ex Schol. *ut vel*. Halm. ut. ‖ 104. *audaciter*. Priscianus, XV, 625 ed. Kr. Halm. audacter. *istic sedere* Hotoman. isti credere. ‖ 37, 105. quod suspitionem hoc putetis. C. 'quod suspitione hoc put'. Jeep. 'quod suspitione esse opus put'. Baiter. 'quod suspitioni esse locum put'. Halm. ‖ 107. *num quisnam* g, m, Halm. ‖ 108. *eis*, m, Madvig. Halm. his. ‖ 38, 109. *eius scelus*. R. Stephan. Hotoman. 'eiusce vis' sive 'eiusce ius'. C. ‖ 110. *fretus mora*. g. Garatoni, Halm. 'fretum ora' plerique C. 'adferenda mora' Naegelsbach. ‖ 111. *in eis*. 126. in his. ‖ 112. *non posse* scr. posse. ‖ 39, 113. 'iudiciumque infamia C. *infamia* del. Halm., incl. *inopia vivum* add. Halm. 'egestate vivum' cod. Iannoctii. *asperserit*. Lambin. affecerit. ‖ 114. *illeque* Madvig. ille qui. ‖ 115. *Roscio* del. Hotoman. incl. Halm. Klotz. ‖ 40, 118. *a gladio recessisse* Madvig. Halm. ('a gladiis recessisse' Lambin.) 'a gladiatore cessisse' sive 'a gladiatore recessisse. C, E. ‖ 41. *at neque in dominos quaeritur* scr. 'at neque in vos quaeritur' Madvig. at ne quaeritur. *neque est iniquum de hoc quaeri*. Madvig. neque enim cum de hoc quaeritur. C, E ('neque enim cum de hoc quaeritur, in dominos quaeritur' Halm.) *de hoc* incl. fo: de his. ‖ 121. 'ab istis' velit Halm. ‖ 123. *facta est*. Halm. facta sit. '*inveniri*' Pluygers. invenire. 'coeperim' Weiske. ‖ 43, 124. *Chrysogoni* incl. van den Es. *latuit* Madvig. Klotz. Halm. statuit C. statuitur E. ‖ 125. *ego* om. C. nonnulli et Halm. incl. ‖ 126. *quo more* Ernesti. quo modo. ‖ 44, 127. 'in quem vis' velit Halm. ‖ 128. *nimirum* incl. Matthiae del. Halm. ‖ 129. mihi. 126, g. mihi ipsi. *casum* et *que* incl. Ruhnken. ‖ 45, 130. *neque proscriptus* add. Hotoman. *furtim* scr. ut Jeep. partim. ('partim invito partim imprudente' Madvig.) ‖ 132. *hoc iudicium* incl. Madvig. ‖ 46, 133. *quid praeco enumeraret* Steinmetz. Halm. 'quid praeco enum numerare', Par. 1, 4. 'qui praeconum numerare'. g. 'praetium enumerare' m, 'praeconem enumerare' Mommsen. ‖ 135. *etiam videtis iudices* del. Manut. Madvig. incl. Halm. ‖ 47, 136. *me pro mea*. Madvig. me pro illa. *dignitate de* incl. Madvig. ‖ 48, 139. 'illi nobiles' velit Halm. ‖ 140. *si qui*. C. si quis. ‖ 141. *hicine* Halm. hicne. ‖ 49, 141. *exspectata*. C. ('exp.') experrecta. E. fo: expetita *fortunas possessionesque nostras* scr. fort. vestrasque nostras g. fort. ve-

stras atque nostras. m, al. C. fortunasque nostras. ‖ 142. *probe novit.* Madvig. Halm. prope non novit. C, E. ('probe cognovit' Klotz.) ‖ 50, 145. *si metus.* Madvig. ('metus' Heusinger.) Halm. sin metuis. ‖ 51, 149. M. praenomen add. Garatoni, Halm. ‖ 52, 152. *dubiumne est* g. dubium est. *numquid huic.* Madvig. numquid hic. *Roscio* incl. Madvig. ‖ 53, 153. *comparatum esset* scr. ut Rinkes. comp. est.

M. TULLII CICERONIS PRO Q. ROSCIO ORATIO.

1, 1. *iste* Garatoni, Baiter. is. *hominis* Baiter. homines. *plenam perfidiae* incl. Ernesti. ‖ 4. *nolit* Lambin. noluit. ‖ 2, 5. 'adrogantia est' Lambin. ‖ 6. *servare.* m. conservare. ‖ 3, 9. malim 'quod erat in primis magnum, triennio amplius'. ‖ 4, 11. *ille tamen.* fo: 'ille tantum non' sive 'ille paene'. ‖ 12. *de* del. Baiter incl. *si paret deberi* scr. si peieret. C. 'sic petieris' Mommsen. Baiter. ‖ 5, 14. *cuius tertia parte.* Huschke. cum tertia parte. ‖ 15. *reus is est.* Manutius. res eius est C. cui res et. Oxoniens. codd. Klotz. cuius et. cett. C. *res* incl. 'perinde' ante 'dicemus' abesse malis, item 'conlatum' in §. 17. ‖ 7, 19. *omnium* Mommsen. hominum. ‖ 20. *istius* Halm. huius. *mirum mihi videtur.* Madvig. mihi nihil videtur. ‖ 21. *arguitur α*, Lambin. arguatur. *per bonitatem* Manut. Baiter. per se bonitate. ‖ 8, 22. 'egebat? immo locuples erat' transposuerim post 'versabatur'. *nummis* Naugerius summis C. ‖ 23. fo: 'iam pridem desiit'. ‖ 9, 25. *propter magnitudinem.* 'propter aegritudinem' C. an 'propter atrocitatem'? *non posses.* fo: non potes. *non erat.* C. erat. 'fecit pactionem' Manut. Lambin. 'habes' ter postulat Menard. ‖ 26. 'commisisses'. Manut. ‖ 10, 27. *is fit* Passow, Baiter. is fuit. ‖ 29. *spem.* Boeromaeus, Baiter. rem. ‖ 11, 32. *societate* add. Naugerius, Orelli, Baiter. *iure fecerunt multi* incl. *si fit hoc vero* incl. Orelli, 'si fit hoc' del. Baiter. auctore Gulielmio. ‖ 12, 35. *a se* incl. Garatoni. *praeclare sciebat* scr. praeclare. ‖ 37. *testimonia* incl. ‖ 13, 38. *iam confecto.* Gulielmius, Baiter. tam confecto. pro opera labore. C. *labore* incl. ccıɔɔıɔɔ Lambin. Klotz. †ccccıɔɔ. ‖ 39. *quid tum.* Lambin. quid? tu. *debemus* scr. debes. *persequendum.* m,a. ('in eo sequendum' ag). persequi noluit. *quod in re fuit* Huschke. non quod in se fuit. *non putavit, iudicabimus* scr. iudicabit. *Q. Roscii* incl. Hotoman. ‖ 14, 41. *numquid causare.* C. numquid causae est (cod. Francianus, Turnebus). *iudex* incl. Orelli. del. Baiter. *si ex fide* scr. si ex te. TESTIMONIUM — OCREAE add. Hotoman. incl. Orelli, Baiter. fo: 'an Cluvio'. ‖ 15, 44. *severissime* incl. Mommsen, Baiter. *compararit* Halm, Baiter. comparabit m. comparabat. *eum cum* Lambin. cum. ‖ 16, 46. *non maiore.* Junt. Lambin. Orelli. non minore. C. minore. Mommsen. Baiter. post 'deorum' excidisse videtur 'impeditur, qui'. ‖ 47. *inimicis* incl. Madvig. ‖ 48. *inicit* Ernesti, Baiter. iniecit. ‖ 17, 50. *et postulare* Garatoni, Klotz, Baiter. expostulare. ‖ 18, 56. *si* add. Rinkes.

M. TULLII CICERONIS IN Q. CAECILIUM DIVINATIO.

1, 2. *saepe* incl. Bake. 'dicebant' et 'aiebant' incl. Bake. ‖ 2, 4. 'dedidissem' coni. Halm. ‖ 5. *illa res me.* g1,2. illa me res. *unus mihi.* g1. mihi unus. ‖ 4, 14. *eis* scr. ex Probo ed. Lind. 144 (ubi est 'is'). his. ‖ 5, 19. *delubris fuit.* g1. delubris. *senati.* Orelli ed. 1 ex Charisio p. 82. sena-

tus. ‖ 7, 22. *Q.* om. g 2, 129, *λ* incl. ‖ 8, 25. *tamen* incl. Baiter. *condicione sit.* Ascon. 145, Orelli ed. 1. condicione. *ut imitetur.* 129, 42, Orelli ed. 1. imitetur. ‖ 26. *omnino.* 129, 42, g 1, 2. omnino omnis. ‖ 11, 35. *atque tuam.* 129, 42. et tuam. ('tuamque' g^2 *λ*, Klotz.) ‖ 12, 38. *huius modi.* g 1, 3 l, Klotz. eius modi. ‖ 40. *quid ergo?* Klotz. quid? ergo. ‖ 13, 41. *illius mihi temporis.* 129, Priscian. II, p. 249. illius temporis mihi. ‖ 43. *dignum* incl. Baiter. ‖ 15, 48. *at ne.* g 1, Klotz. ac ne. ‖ 50. *hominibus — ita paratus venis — tibi hospes aliquis est recipiendus.* Halm (in appendice). hominibus ita p. venis, ut tibi h. a. sit rec. ‖ 16, 54. *iudices* incl. Bake. 'et esse gravius ab omnibus' 142. fo: ut est gravius, ab omnibus. ‖ 17, 55. *possit.* 129. posset. ‖ 56. *Agonis* incl. ‖ 57. *repente* om. Priscian. II, 268, incl. ('e vestigio' om. Rufinianus I, 5, incl. Halm). ‖ 18, 39. *te dicturum.* g 1, 129, Klotz. dicturum te. ‖ 60. *iam actum* scr. incertum. ‖ 19, 61. *in* del. Hotoman, Zumpt. incl. *accusatorem* incl. ‖ 20, 64. *honestior est causa.* Stephanus, 129. honestior causa est.

M. TULLII CICERONIS IN C. VERREM ACTIO I.

1, 1. *apud populum Romanum sed etiam* add. Baiter. 'Romae sed et' add. Naugerius. 'Romae sed etiam' Halm, Jordan. ‖ 2. *reus* et *C. Verres* incl. Cobet. *iuris urbani* L. iuris (g 3, *s*.) 3. ‖ 2, 4. *populo Romano* scr. cum Baitero. praetori. (p. r. C.) 'exteris nationibus' et 'ordini' malim abesse. ‖ 4, 10. *aut copia.* 129, g 1, 2. et copia. ‖ 11. *primus gradus honoris* incl. Halm. *Cn. Carbonem spoliatum* incl. *in Cn. Dolabellam* incl. ‖ 12. *cui et legatus.* 129. cui legatus. 'depeculatio' coni. Lambin. ‖ 5, 13. *cuiusquam tam patria.* 129. tam patria cuiusquam. ‖ 14. *depeculatus est.* L. depopulatus est. ‖ 15. *ab hominibus.* 129. ab omnibus. *arbitror esse.* 129. esse arbitror. ‖ 6, 16. *constituta sit ab eo.* 129. ab eo constituta sit. ‖ 7, 18. *potius quam contumeliae* incl. ‖ 19. *altius aspiciebant.* 129. altius perspiciebant. ‖ 8, 21. fo: 'ut de pecuniis'. ‖ 22. *ne haec quidem mihi.* 129. ne haec mihi quidem. *neque tamen.* P. Manutius. neque. C. ‖ 23. *etiam* om. 142, incl. ('et iam' coni. Jordan.) *negasse se.* Jordan. coni. negasse. *et fuisse tum.* Benecke, Bake. et fuisse tamen. ‖ 9, 24. *in eis.* Halm. in his. ‖ 25. *deiicerer.* 129, 42, g 2, *s*. deiiceret. ‖ 26. *posset.* Spengel, Cobet. opus esset. *non solum sed* incl. fo: consulem etiam Q. Metellum. *eam reddidisse.* 129, 42. iam reddidisse. ‖ 10, 28. *Siculos* incl. ‖ 11, 32. *ex accusatione* incl. ‖ 33. *malitiose* incl. Bake, Cobet. ‖ 12, 35. *periculosissimum.* 129. periculosum. ‖ 36. *accipere aut recipere.* 129, Stephan. recipere aut accipere. ‖ 13, 37. *huius modi haec res.* 129. haec huius modi res. ‖ 38. *in* add. C. G. Zumpt. *equite Romano iudicante* incl. Madvig. ‖ 39. *factum sit — inventi sint.* Schütz. factum est — inventi sunt. *inventus sit.* Wesenberg. inventus est. ‖ 14, 40. *putatis.* Lambin. putetis. C. ‖ 16, 46. *unum senatorem hominem.* Fritzsche, Jordan. ('unum hominem' Ascon.) unum senatorem. ‖ 48. *'populi Romani'* incl. Fritzsche. ‖ 17, 51. *veritatis.* Baiter. severitatis. *Aciliae* incl. Bake; idem 52. *Glabrionis — Scaevolae — Scauri.* ‖ 18, 53. *Siculi* del. Madvig. *responderi.* Lambin. respondere. C. ‖ 54. *quadraginta diebus interpositis* incl. Bake. *diuturnitate.* 142. diuturnitatis. ‖ 55. *interrogando* incl. Madvig. ‖ 56. *atque in socios.* 142. atque socios.

M. TULLII CICERONIS IN C. VERREM ACTIONIS II.

LIBER I.

1, 4. *accidere.* P. Manut. accedere. C. ‖ 2, 5. *iudices* add. Nonius p. 279, om. C. *postremo ut esset hoc iudicatum.* fo: pro reo cum esset hic iudicatum. ‖ 3, 7. *unus* add. Prisciānus I, p. 307, II, p. 160. om. C. *et e complexu* Garatoni (ex Prisciano II, 160, ubi est 'et a complexu') e complexu. ‖ 4, 10. *tam convictus* Anecdot. Paris. rhet. ed. Eckstein p. 3. tam victus. ‖ 11. *et* incl. Wesenberg, Halm. 'quoque' incl. Wesenberg. ‖ 5, 14. *eum* om. C. 'quem' velit Bake. ‖ 6, 15. 'inimicitias istas' Bake. ‖ 16. *illorum.* C. G. Zumpt. istorum C. ‖ 17. *eius modi.* 129, g2. huius modi. ‖ 7. *ipsa in accusatione.* 129, 42. in ipsa accusatione. ‖ 19. *citati in hunc reum* et *iudiciorum iudicumque* incl. Bake. ‖ 20. *isto.* C. G. Zumpt. ipso C. ‖ 8, 21. *quid tam e republica fuit.* Madvig. quid (sive 'quod') tam rei p. honestius. C. 'et in laude et' incl. Bake. ‖ 22. *requirat iudiciorum.* 129. iud. requ. ‖ 23. *verum ut* scr. verum et. 129. verum. ‖ 9, 24. *non quo iam.* Madvig. non quoniam. C. ‖ 25. *dedit.* Asconius. det. C. *et ea re quidem.* Bake. ea re quidem. ‖ 26. *bis ut causa dicatur* incl. *commune utriusque.* 129. utriusque commune. *dixerit.* 129. dixit. fo: 'at ego'. *illam* incl. ‖ 10, 27. 'ipsi' coni. Halm. ‖ 28. *possem* scr. possum. *equorum.* 142. equarum. ‖ 11, 30. *et magna.* 129. et a magna. ‖ 13, 35. *defensionisque.* 129. dissensionisque ('dissensionisque' incl. Klotz, Jordan). ‖ 14, 36. *huius modi.* L. huiuscemodi. *discribere* scr. describere. ‖ 37. *quando tibi.* 129. tibi quando. ‖ 15, 38. *insidiosam.* Lambin. invidiosam. C. *mores institutaque maiorum.* 129. mores atque instituta maiorum. ‖ 39. *non modo exsistit.* Asconius. non modo non exsistit. C. ‖ 41. *Cn. Dolabella* incl. Naugerius. *cum improbo.* g1, 2. tum improbo. ‖ 16, 42. *Carbone — Dolabella.* Manutius. Carbonem — Dolabellam. C. ‖ 17, 44. *constituta est Cilicia.* 129. Cilicia constituta est. ‖ 45. *hanc istius.* 129, 42. hanc eius. ‖ 18, 46. *illa* om. 129, incl. ‖ 19, 51. *in intercolumniis.* Halm. intercolumniis. *subsortitus.* 129. sortitus. *esses.* C. G. Zumpt. es. C. ('subsortiturus eras'. Hotoman.) *tuis* om. Asconius, incl. Jordan. *ibi fuisse quae nunc non essent.* Bake. fuisse quae non essent. ‖ 20, 53. *suo* om. Asconius, incl. Klotz. ‖ 54. *cum in eas.* Klotz ('quin eas'. C.). si in eas. *ex eis.* C. G. Zumpt. ex his. Post 'deportasses' conlocat Bake verba ex 21, 57. 'certe maior — cupiditate.' ‖ 21, 56. *virtute consilio.* 129. consilio virtute. ‖ 22, 58. *peccatorum veniae* scr. peccatorum. *iudiciorum se dominos.* 129, g12. se iudiciorum dominos. ‖ 59. *ex fanis suis.* 129. ex suis fanis. ‖ 23, 60. *accepti* incl. Jordan. *numquam tabulas.* 129. tabulas numquam. *C. Cassium.* Asconius. et C. Cassium ('et' incl. Jordan.) ‖ 61. *habes dicere.* Lambin. habes. ‖ 24, 62. *stuprorum flagitiorumque suorum* incl. *adventus.* C. quam adventus. *ego relinquam.* 129, et Klotz. ('ego' incl.) relinquam. ‖ 63. *homines ipsi.* 129. homines autem ipsi ('autem' incl.). *Lampsaceni* incl. *Graecorum* om. 129. incl. *ut in illo.* 142. ut illo. *monebant.* 129. admonebant. *commoretur.* Ernesti. commoraretur. ‖ 25, 64. *comes eius* et *Ianitor* incl. Bake. *offenderet.* 142. offenderetur. ‖ 65. *tametsi erat* et *tamen* incl. *ipsos tantum.* 142. ipsos tamen. ‖ 26. *convivium apparat.* 129, 42. convivium comparat. ‖ 66. *tum ille.* L, Klotz. tum. *pugna* add. Rufinian. I, §. 36. om. C. '*et pugna*' scr. 'pugnatur'. Rau. ‖ 67. *vir primarius*

Nonius, Klotz. vir primus. *et homo honestissimus.* L (praeter 42), Klotz. et honestissimus. ‖ 28, 71. *ipso.* Haase, Bake. ipsa. *sed hoc.* Lambin. hoc. *Neronis iudicio* incl. Bake. ‖ 29, 73. *in Asiam* susp. Jordano incl. ‖ 74. *reperire neminem.* L. neminem reperire. ‖ 30, 75. *facere statueret* scr. facere potuerit. ‖ 77. *elui.* Bake. lui. *quaestor fuit.* 142, Klotz. quaestor fuerat. ‖ 31, 78. 'testimonium publicum tuum'. Asconius, Klotz. *publicum* incl. omissum in L. testimonium. ‖ 80. *confirmat perpetua.* 129. perpetua confirmat. ‖ 32, 81. *ad ulciscendum exspectare.* 129. exspectare ad ulciscendum. *metu legationis.* L. legationis metu. ‖ 33, 83. *insimulabas.* 142. insimularis. ‖ 85. fo: inter sociorum arma. ‖ 34, 86. *a Milesiis.* 129, Servius ad Verg. Georg. IV, 334; Klotz. Milesiis. *publice.* Lambin. publicae. ‖ 87. 'a Dianio, quod in Hispania est ad Sinopam, quae in Ponto est'. C. a Dianio ad Sinopam. Asconius, Klotz, Jordan. ‖ 36, 91. *copiose* incl. Ernesti. ‖ 37, 93. 'pupillus a me productus est'. Bake. ‖ 38, 95. *his nominibus, quae res per hunc gestae sunt* incl. Bake. ‖ 96. *pestem tempestatemque.* 129. tempestatem pestemque. ‖ 98. *perinde quasi.* 148. proinde quasi. ‖ 39, 99. *ex litibus aestimatis Dolabellae pr. et pro pr.* om. g1, incl. ‖ 100. *numeratum.* J. Fr. Gronov. numerata. C. ‖ 102. *nomen ullum.* 129. ullum nomen. ‖ 40, 103. *hoc est populo Romano universo* incl. Bake. ‖ 41, 104. *omnia faciebant.* 129. faciebant omnia. ‖ 106. *simul istum.* V. simul et istum. *a liberis.* 129, g^2, *λ.* liberis. *praetoris auctoritas.* Klotz ex V ('P.R.'), Jordan. auctoritas. ‖ 107. *reprehendi neque ante edictum provideri potuit.* A. Mai (ex V 'provideri potuit reprehendi neque ante edictum'.). neque ante edictum provideri potuit. ‖ 42, 108. *in eis.* 129. in his. ‖ 43, 110. *etsi minus esset* coni. Jordan. minus esset. ‖ 111. *inventus est.* V. est inventus. *istius institutum* incl. Ernesti, Bake. ‖ 45, 115. *faceret et ita.* Asconius. faceret ita. ‖ 116. *posset.* 129, Klotz. possit. *quid ad praetorem.* Priscianus II, 158. Halm. quid id ad praetorem. ‖ 46, 118. *homines esse.* Priscianus l. c. homines. *uterentur.* Priscianus. uteremur. C. ‖ 121. *illi qui* et *inveniebantur* incl. *et iniquitatem* om. V, Jordan. incl. *in ore.* V. tum in ore. ‖ 47, 123. *id iurare.* Klotz, Jordan. ('adiurare'. V. 'iurare id'. 129.) iurare. *quae proscriptum iuvari vetaret.* susp. Orellio incl. *vetaret.* Ernesti ('veta..t'. V.) vetat. ‖ 48, 125. *quod edictum Sacerdos non habuerat* incl. 'hominis auctoritas' malit Bake. ‖ 126. *gratiam.* V. gratiamque. ‖ 127. *Verres.* om. V. incl. Jordan. ‖ 49, 128. *dicenti* om. V, del. Jordan; incl. *honestorum.* V. honestissimorum. ‖ 50, 130. post 'permissa' sive post 'cognovistis' excidit non nihil, e. g. 'ita abusus est'. ‖ 132. *comparere.* Naugerius. comparare. C. ‖ 51, 133. *ei* om. 129, incl. ‖ 136. *pro pretio* incl. Garatoni, Jordan. ‖ 52, 138. *cum isto se.* 129. se cum isto. ‖ 54, 140. *videatur.* Ernesti. videbatur. C. ‖ 141. *vafrum.* Madvig. 'fabrum'. Asconius. 'verum'. C. tectum. E. ‖ 142. *et* incl. fo: 'ilico tu, praetor'. ‖ 55, 143. *legem ipsam.* V. ipsam legem. *de hereditate recita.* V. de hereditate. *urbanus.* V, Klotz. 'urbis'. Jordan ex errore Maii. 'quideni multis'. V. unde 'quid est in multis'. Halm. *L. Metellus censores addiderunt.* V. 'L. Metellus addiderunt' Jordan, ex errore Maii. ‖ 145. *eisdem lapidibus.* V. eisdemque lapidibus. ‖ 56, 146. *cuius de bonis* utroque loco Bake. quibus de bonis. *una ademisti.* 129. ademisti. ‖ 147. *machina una.* Orelli. machina sua.

fabrorum incl. Bake. *manu pretii machina.* Asconius probatum Madvigio. manus pretium machinae. ‖ 57, 149. *quam nunc est* incl. *haberet?* haberet. ‖ 150. 'referre non poterat'. Asconius. ‖ 58, 153. *restinguendumst.* Lachmann ('restinguendumsit'.V.), Jordan. restinguenda est. C, E. *defendent.* Madvig. defenderent. C. ‖ 95, 154. *quaerimus.* Priscianus II, 159. quaeremus. C. *exspectamus.* Herel. exspectemus. 'tu' alterum om. Priscianus, incl. Jordan. *quin in unoquoque.* Halm. quin is unoquoque. *ferent.* Graevius. ferrent. C. ‖ 60, 155. *revera* addit Priscianus II, 155. om. C. *laedendique sint.* Ernesti. laedendique sunt. ‖ 156. *istum* addit Priscianus, om. C. ‖ 157. *sit.* Asconius, Priscianus. est. C. ‖ 61. *quod ostendam* incl. ‖ 158. *subsortitionem.* Asconius. sortitionem. C.

M. TULLII CICERONIS ACTIONIS IN C. VERREM II.

LIBER II.

1, 1. *et recepta causa Siciliensi* incl. Pluygers. ‖ 2. *atque.* V, 142. atque [adeo]. ‖ 2, 4. *Siculi* incl. ‖ 5. *sic illa.* Cobet. Sicilia. 'illam M. Cato —Romanae nominabat'. velit Bake. *Italico* incl. Bake. *suppeditando.* 142. suppeditato. ‖ 4, 11. *enim* om. 142, incl. *ulla umquam.* 142. umquam ulla. ‖ 5, 13. *in repetendo.* A,B. repetendo. *satis* om. 129, A,B. incl. ‖ 14. 'quod ego idem' 142; unde 'quod equidem' sive 'quod ego quidem' coniecit Halm. ‖ 6, 15. *lege iudicioque sociali* incl. (Pluygers autem insiticia habet verba 'quaestione de pecuniis repetundis, quae sociorum causa constituta est'.) ‖ 17. *in re umquam ulla.* 142. ulla in re umquam. *Siciliae* Klotz incl. ('in Siciliam' incl. Jordan.) ‖ 18. *a volgo* incl. ‖ 7, 21. *quo Anniae.* Lambin. ed. 1584 (ubi 'Anneiae'), al. quo. *filiae* incl. Pluygers. *C. Sulpicii* add. Pluygers. *non plus quam Anniae* add. Pluygers. ‖ 8, 22. *hereditatem illam.* 142. illam hereditatem. *hunc hominem.* C. 'per hunc hominem'. Bake. ‖ 10, 26. *obtinebant causas.* 142. causas obtinebant. *defendis.* Pluygers. defendas. *duobus hominibus.* Asconius, A,B. duobus nominibus. *edicta* incl. ob decreta edicta. 142. (ob decreta [ob edicta]). ‖ 27. *tota.* 142. tota tua. C. ('tua' om. Jordan.) *dedit Siciliae.* 142. Siciliae dedit. *reus* om. 142, Jordan. incl. ‖ 28. *et existimationem.* 142. et ad existimationem. ‖ 11. *nos.* 142. nos abstinentes. ('abstinentes' incl. Jordan.) *omnium* om. 142, incl. ‖ 29. *duceret.* nonne 'educeret'? *caram esse.* 142. (secunda man.) caram fore. *hoc illis* om. 142, incl. ‖ 30. *constituerat.* 142. instituerat. ‖ 12. et quod. 142; unde 'id quod' coniecit Halm. ‖ 31. 'nonne necesse' malit Pluygers. ‖ 13, 32. *ad suum civem.* V. ad civem suum. ‖ 34. ante 'haec copia' non nihil excidisse videtur; plura desunt ante 'sicuti videtis edictum' hac fere sententia: 'quod privatus a populo peteret aut populus a privato, cuius modi iudicia data esse existimatis'? ‖ 14, 36. *leniore.* 142. leviore. *et quam turpi de causa* incl. Pluygers. *iure suo.* 142. suo iure. ‖ 15, 38. *postquam.* 142. posteaquam. *ex lege* scr. e lege. ‖ 16, 39. *in urbana.* 142. ex urbana. ‖ 40. *deterrime et* om. 142, incl. Jordan. ib. offendit 'imperatoris'. ‖ 41. *si sibi.* m. ('ne sibi'. 142.) si ei. ‖ 17, 43. *ea* om. 142, incl. Jordan. ‖ 18, 45. *quidem* om. 142, incl. Jordan. *et tum.* Halm. ('et dum'. 142.) et tunc. ‖ 19, 47. ccc milia. 142, m, φ (hic et §. 50). CCL milia. *esse* addidit Lambin. ‖ 20, 48. *manifesto furto.* 142. ('manifesto forte') furto manifesto. ‖ 49. *non numquam.* fo: nimium quantum s. m. esse. ‖ 50 *trecenta* (ut §. 47).

ducenta quinquaginta. ‖ 21. *ad multos.* fo: ad non nullos. cf. §. 45. *quae per Theomnastum et Aeschrionem et Dionysodorum et Cleomenem* incl. ('quos nominavi' referre licet ad §. 36.) *facta sunt.* an 'nata sunt'? *civitate illa.* 142, Klotz. civitate. *βουλευτηρίον* coniecit Baiter. buleuterium. *eum quem.* 142. eum Syracusanis locum quem. *iniuriarum* alienum videtur. 52. *qui se.* 142. qui sese. ‖ 22, 53. *Syracusana* incl. 'huic quoque Epicrati venerat ut dixi hereditas' malis abesse. ‖ 54. *quam* Heraclius. V. quo Heraclius. 'qui statim quod praesens esset'. 142. quod statim praesensisset. V. fo: 'qui statim quo praes eius rei esset'. cum praesensisset. ‖ 55. *primum.* 142. primo. *neglegere coepit et contemnere.* 142. negligere et contemnere coepit. *cum ipso.* Pluygers. cum Epicrate. *quem ad modum velit de illa* etc. Pluygers. quem ad modum velit; de illa etc. ‖ 56. fo: 'male ab se mulcatos'. 'male ab se acceptos'. 129, 42 (a se). 'male acceptos ab se' (V.). ‖ 57. *ob tuum decretum* om. 142, incl. *putabant.* 142. putarant. ‖ 24, 58. *si animo esset eo* scr. ex 142. ('si animo esset ex quo'.) si eo animo esset. ‖ 59. *Bidinis* incl. Pluygers. *exitus nullus* lege pro 'nullus exitus'. ‖ 60. *iudicio se passuros.* V, Klotz. iudicium se passuros (cf. Mommsen in appendice Halmii). *neve.* V. L. ne qua. ‖ 61. *homo* om. 142, incl. ‖ 26, 64. *tam multos testis.* V, Klotz. tam multos. ‖ 27, 65. *mecum decedere.* V, Klotz. decedere mecum. *edidi nomina.* V, Klotz. nomina edidi. ‖ 66. *iudicasset.* V, al. diiudicasset. 142, f, Jordan. ‖ 28, 69. *de ea re* om. 142, m. incl. del. Jordan. ‖ 29, 70. *quid sibi esset faciendum* om. 142, m, f; incl. del. Jordan. *vobis* om. 142, incl. del. Jordan. *eidem homines* incl. Pluygers. ‖ 71. 'consilii frequentia et dignitate et' aliena videntur. ‖ 72. *adfuerunt.* 129. quod malim ut 'cognorunt' sine codicis auctoritate. ‖ 30, 74. *praetor* incl. *Timarchides* incl. Pluygers. ‖ 75. *cum repente* scr. tum repente. ‖ 31, 77. *sese eripuerit.* 142. se eripuerit. *si qui extra istum ordinem sunt* incl. Pluygers. ‖ 32, 78. *utrumque falles et trades cui voles? et* incl. Pluygers. ‖ 79. *pecuniam.* 142. pecuniamque. *hic alteram decuriam senatoriam iudex obtinebit?* incl. Pluygers. ‖ 33, 80. *iuratus dicit pecuniam datam* om. 142. incl. *pecuniam ab accusatoribus.* 142. ab accusatoribus pecuniam. ‖ 34, 83. *cum* et *non solum* et *sed etiam habitasset* incl. *amicorum suorum.* pal. 2. ('suorum' om. 142. et m.) suorum amicorum. ‖ 85. *seseque.* V, Klotz. seque. ‖ 35, 86. *ei se patrum fortunas.* V, Klotz. hi se patrum fortunam. ‖ 87. *ex oppidi nomine et fluminis* incl. Pluygers. *Himeraeus.* Bake. Himerae. *Verres* incl. Bake. ‖ 36, 88. *postea posceret.* 142. posceret. *precario.* 142, Klotz. pretio. ‖ 89. *emigrarat.* 142. (non 'emigrat'.) coni. Halm, Jordan. migrarat. O. *eius* et *Agathini* incl. Bake. ‖ 37, 90. *inter se.* 142. inter sese. ‖ 91. *omni* om. 142, f, m, n. del. Jordan. incl. ‖ 38, 92. *apud iniquum iudicem* et *quod diceret.* Bake. 'apud inimicum iudicem' et 'quid diceret'. ‖ 94. *si liceret nomen absentis deferre, se velle.* interpungit Pluygers. si liceret, nomen absentis deferre se velle. ‖ 39, 96. *pater istius* et *senex Verres* incl. Bake. *suum* om. 142, incl. *in Siciliam terra.* Halm. in Siciliam in terra. 142. in Siciliam et terra. *et* incl. ‖ 97. *ab incepto revocetur* scr. ab incepto furore revoc. L. al. ab illo furore rev. *post ea.* Bake. postea. *litteras.* 142. litterasque. *ei* om. 142, incl. Jordan. ‖ 40, 98. *non respondet.* E, Klotz. non respondit.

non adfuit incl. Pluygers. ‖ 99. ita fecit. 142. itaque fecit. ‖ 41, 100. *isti* scr. illi. ‖ 101. *recepi.* V, 129, Klotz. recipi. *illo tamen.* 142. illo. *et* om. 142. incl. ‖ 42, 102. *cum haec acta res est* scr. cum haec acta res esset. Klotz ex V (qui desinit in 'ac'). cum res esset acta. ‖ 104. *hoc totum.* 142. totum hoc. ‖ 105. *poterit.* Pluygers. potuit. *in ipsius.* Lambin. ex ipsius. ‖ 41, 106. *quem igitur.* Lambin. quid igitur. ‖ 107. *nemo Sthenio.* 142 ('rum Stennio'). Sthenio nemo. ‖ 45, 110. *quem hominem absentem de litteris corruptis causa incognita condemnasti?* add. 142, f. incl. *te plenum.* 142, Klotz. te hominem plenum. ‖ 111. *huius modi.* 142, al. eius modi. ‖ 46, 112. *eius honores.* 142, Klotz. huius honores. ‖ 113. *statuerit.* C. statueret (ex Ernesti correctione). ‖ 114. *festi dies.* 142. dies festi. *socia tuorum furtorum ac flagitiorum* scr. socia tuorum furtorum flagitiorum. V. socia furtorum ac flagitiorum tuorum. *publice laudat* incl. Pluygers. *se eversas funditus.* V, Klotz. funditus eversas se. ‖ 47, 115. 'signum cupiditatis tuae an' abesse malim. ‖ 116. *potissimum Veneri.* V. (hostissimum Ven.) Veneri potissimum. ‖ 117. 'singulare'. 142. probante Garatonio. ‖ 49, 121. idone‖sset vinceret. V. *idoneus esset* scr. idoneos vinceret. ('idoneus inveniretur'. 142.) *eae.* 129, Klotz. hae. ‖ 122. *eis.* Baiter. his. *natus.* 129, 42, B. natu. ‖ 50, 123. de senatu Scipionis leges cooptando. 142. *de senatu cooptando* incl. *veterum.* Hotoman. vetere. ‖ 124. *auferat. Agrigentini.* 142. adferat Agrigentum. Agrigentini. *locum illum.* V, Klotz. illum locum. ‖ 51, 127. *non potuerat.* V, 129, A, B, 142 (non potuerant). non poterat. ‖ 52, 129. *in eum diem.* Wesenberg. in eo die. 142, f. eo die. ‖ 130. XXXV, φ bis, altero loco 142. XLV. ‖ 53, 131. *omnes Siculi ex censu quot annis tributa conferunt* incl. *habendae* incl. ‖ 132. *solerent.* Bake. solent. ‖ 133. *huius negotii atque operis molestia* incl. *Timarchides* incl. Bake. *in priore.* 142. priore. ‖ 134. *Timarchidem* incl. Bake. ‖ 54, 135. *admiranda.* n,h. miranda. *adcuratissime.* 142, φ. acutissime. *causas* om. 142, incl. ‖ 136. 'sed qui nullum oppidum cepit, Athenionem'. Kiehl coniecit. *in omnibus.* Halm. omnibus. *Timarchides* incl. Bake. ‖ 55, 137. *aut si generatim.* C. praeter 16, *si* incl. aut generatim. *ambitionis tollendae.* Pluygers. ambitionis. ‖ 56, 139. fo: 'quintus inde annus'. ‖ 57, 141. *viciens* (ut bis 58, 142). m, Garatoni. tricies. ‖ 58, 142. 'reus es'. Pluygers. *absterrere.* V, E. abstinere. ‖ 59, 144. *et aliquem.* Pluygers. an aliquem. *procuratorem.* 142, Klotz. curatorem. *aut cui.* Lambin. an cui. *ut putetis* om. 142, incl. Jordan. *quid si.* 129, B. quod si. *tibi* om. 142, Jordan; incl. *magnam* om. 142, Jordan; incl. ‖ 147. *Siculorum postulata — te — quae tamen* incl. ‖ 61, 149. *Siculi* incl. Pluygers. *a* incl. ‖ 150. 'quid ergo illae quid sibi'. 142, fortasse recte. ‖ 62, 153. *huius.* V, Klotz. et huius. ‖ 63, 154. *videantur.* C. videntur. ‖ 64, 155. *probare potes.* V. probari potest. *ut in eum publice testimonium dicerent* incl. Bake. *qui ibi praetores fuerunt* incl. Bake. *laudarent publice.* V, Klotz. publice laudarent. *ei.* Halm. hi. ‖ 65, 157. *utrum statuas voluerint tibi statuere an coacti sint* incl. Pluygers. ‖ 159. 'hominem' incl. Bake. ‖ 66, 160. *ei.* Halm. hi. *illic.* 142, Klotz. illuc. ‖ 68, 163. *civium esse.* 142. esse civium. 'in civitate sua'. Bake. ‖ 164. an: 'et ut vos rogarem'? vos rogarem 142, Jordan. *vacationem.* 142, m. al. purgationem. ('orationem'. Klotz.) ‖ 69, 165. *viciens.* m. tricies. *in te.* om. 142, A, B,

Jordan. incl. ‖ 166. *ei.* Halm. hi. 'cur Panhormitani' desiderat Pluygers. *possum.* V, 129, 42, al. possis. *his quoque.* Cobet. vobis quoque. ‖ 167. *utrum negotiatores* supplet Garatoni. *aut quo modo existiment* om. V. incl. *inimicorum.* V, Klotz. iniquorum. ‖ 168. *Siculorum.* V. Siculorumque. ‖ 70, 169. *iam* om. 142, incl. *consuetudinem.* 142, m. familiaritatem consuetudinemque. ‖ 170. 'hic quaestus isti'. malit Bake. ‖ 171. *Carpinatius* incl. Bake. 'portorium autem'. Cobet. ‖ 172. *etiam ille.* 142, Klotz. ille etiam. ‖ 71, 174. *publicanorum iudicio* incl. Bake. ‖ 175. *illius.* Schütz. istius. ‖ 73, 180. *ut iam scire possis* incl. *equites Romani* et *equitibus Romanis* ('Romanis' om. 142.) incl. Bake. *si essent.* Bake. essent. *et* om. 142, incl. ‖ 74, 183. *haec* om. 142, f. incl. ‖ 76, 187. *eius modi* incl. Ernesti. *flagitiosa.* 142. cum flagitiosa. *in forum adfero* scr. in forum defero. ‖ 77, 189. *in scribendo.* V. Arusian. Mess. p. 210. in exscribendo. *et expressae.* V. expressae. ‖ 78, 191. *demersam.* V, Klotz. demersam esse. *ita tum.* Klotz. ('ita tamen'. 142.) tum ita. ‖ 192. *patronus* add. 142, Klotz; incl. cf. Gell. VI, 16. *illius* malis 'istius'. 'infamia, libidine, nequitia' proponit V. D. in Mnem. III, 230.

M. TULLII CICERONIS ACTIONIS IN C. VERREM II.

LIBER III

1, 3. *atque eloquentissimo* om. 142, incl. *qua minus* scr. quo minus. *adulescentuli quam qui iam firmata aetate* incl. ‖ 2, 5. fo: 'at ego'. *ergo in isto.* Bake. ego in isto. ‖ 6. *et voluntatum.* Jordan. ac voluntatum. *is tibi — is non tibi.* nonne 'is isti' — 'is non isti' deletis 'tuorum' 'in te' et 'tua'? ‖ 5, 11. *omnium* om 142, incl. *de victu vitaque.* 142, Klotz. de vita victuque. ‖ 12. *enim* om. 142, incl. ‖ 13. *civitates* om. 142, Jordan. incl. ‖ 6, 14. *in Sicilia* incl. Orelli, Rau, Bake. ‖ 7, 18. *is* et *hic* om. 142, incl. ‖ 8, 19. *iusserat.* 142, Klotz. idem iusserat. ‖ 20. *corrigit* et *atque adeo totam tollit* incl. Pluygers. *deportando.* Pluygers. exportando. ‖ 9, 22. *omnium* om. V, incl. *cum ipse.* V. et cum ipse. ‖ 23. *aliquem si potestis.* 142. si potestis aliquem. *et gurges.* Halm. aut gurges. ‖ 10, 25. *audite iudices.* 142. iudices audite. Jordan. *tantundem dabo.* V. tantum dem. ‖ 26. *recita.* EDICTUM DE PROFESSIONE. Mai. recita edictum de professione. *daturum.* V, 142, Klotz. daturum esse. ‖ 11, 27. *rebus* incl. ut Pluygers. *sit licitus.* V, 129. licitus sit. ‖ 12, 29. *quam sibi.* 142. sibi quam. ‖ 30. *ac turpissimo* om. 142, incl. ‖ 31. *viri* om. 142, incl. ‖ 15, 38. *usque ad Lilybaeum.* 142. usque Lilybaeum. ‖ 16, 40. *ais* om. 142, probante Halmio. ‖ 41. *dicere aude te.* V, Klotz. aude te dicere. *enim* om. V. incl. ‖ 42. *tuorum* om. V, incl. ‖ 17, 44. *Roma* incl. Rau. ‖ 18, 47. *et Hennensis.* Mai. ethennensis. V, 129, 42, B. Hennensis. *cuius ante.* V, Klotz. cuius antea. ‖ 48. *tu* om. φ. incl. Jordan. ‖ 49. ac populus ac coronae. 142, unde Halm coniecit 'ac populi se coronae' malim 'et coronae se'. *sermonemque hominum.* ed. Ascens. 1511, Bake. sermonemque omnium. ‖ 20, 50. *existimarunt.* 142. existimarint. *fortunas.* 142. fortunasque. ‖ 53. *expromere.* 142, n, ed. Steph. exponere. ‖ 21. *gnavus.* V. navus. *et experientissimus arator.* V. experientissimus ac diligentissimus arator. *ac diligentissimus* incl. ‖ 54. *aequo vellet.* V, Klotz. vellet aequo. ‖ 23, 55. *ait.* V, Klotz. dixit. ‖ 24, 59. *erepta dixerunt.* V, Klotz. erepta esse dixerunt. 'quidquamne a me' requirit Pluygers, iure, ut videtur *eo celerius* incl. Pluygers. *a Q. Apro-*

nio. Madvig. atque ab Apronio ('atque Apronio'. C.) ‖ 25, 62. *in vino atque luxu.* Ascens. 1511, E. in vino atque lucro. 129, 42, φ, A, B. fuitne 'in veno atque lucro'? *istis.* 142, Klotz. his. ‖ 63. *diceret.* 142, Klotz. hoc diceret. *eius filius.* 142. eiusdem filius. *contumeliis iniuriisque.* 142, Klotz. iniuriis contumeliisque. ‖ 26, 64. *in nostra.* 142. in vestra. *in* del. Schütz, Jordan; incl. ‖ 66. iudicia socios fideles 142. unde Halm. coni. *iudicia in socios fidelis, in provinciam suburbanam.* iudicia? socii fideles? provincia suburbana? ‖ 27. *privati.* Bake. privatim. *publice* incl. Bake. ‖ 67. *qui cum eo* incl. *id est* om. 142, incl. *cum vi ac minis venisset* incl. *velle quam primum.* 142, φ. quam primum. ‖ 28, 68. *iudicio.* V, 142, Klotz. iudicium. ‖ 29, 70. *quando.* V. (Halm malit 'quoniam'.) quo modo? ‖ 30, 71. *hoc est pecuniam dare* incl. ‖ 31, 72. *quid hoc est?* 14ᵖ. quid est hoc? ‖ 73. *metiri.* 142. admetiri. ‖ 32, 75. *quod genus.* V. et quod genus. *istius item.* V, Klotz. item istius. *lucri dare ei.* 142. ei lucri dare. ‖ 76. *eis.* is. V. iis. Klotz. his. ‖ 33, 77. *pervagatum et pervolgatum.* V. pervolgatum. ‖ 34, 78. *tam* om. V. incl. ‖ 80. *gemitum iudices.* 142. iudices gemitum. ‖ 36, 84. fuitne: 'qui agros — per alterum se, hoc est per Apronium depopularetur'? ‖ 37, 85. *a* ante 'conspectu' om. 142. incl. Jordan. 'posita in loco'. V, Klotz. *in loco* incl. *te praetore* incl. saltem 'ante te praetorem' requiritur. ‖ 38, 86. eripiatur. V. 'eripiebatur' coni. Halm. ‖ 40, 91. *et* incl. Pluygers. ‖ 93. *medimnis.* Jordan. om. C. ‖ 41, 94. 'videbant' velit Bake. ‖ 96. *senatorem* incl. *senatorium* incl. Bake. ‖ 97. *clarissimo et fortissimo viro.* Zumpt, Klotz. viro clarissimo et fortissimo. ('et fortissimo' om. 142, 'viro clarissimo et fortissimo viro'. 129.) ‖ 42, 99. *inciderent.* Halm. incideret. 142. incidere. ‖ 43, 102. *sexiens tanto.* 142. sexiens tantum. *serunt.* Lallemand. serviunt. *natum est.* Halm. (natum. 142.) natum sit. *Scherinos.* Zumpt, Klotz. Acherinos. ‖ 44, 105. *eius* om. 142, Jordan. incl. ‖ 106. *nihil de permissa ab isto licentia* om. 142, al. incl. *recita testimonium Aetnensium* om. C, add. Lambin. al. ‖ 45, 108. *hoc in te certiores gravioresque.* Halm. ex 142. 'hoc inter gravioresque'. hoc in te graviores certioresque. *qui in omnium.* Benedict. quod in omnium. ‖ 47, 113. subscriptio professio 142. subscriptio ac professio. *ac professio* incl. ‖ 49, 117. 'parvo' ante 'si' ut ex sequ. vs. repetitum del. Madvig. incl. Jordan. *de numero iugerum.* Pluygers. de modo iugerum. ‖ 51, 120. *uti ei.* Halm, Klotz. uti. *eis.* Baiter. his. *nostra* om. 142, Jordan; incl. ‖ 53, 123. *cum scribit se lege Hieronica vendidisse, quid scribit?* incl. Ernesti, Orelli; Halm solum 'scribit' servatum velit. ‖ 124. perditamque provinciam miseram. 142. *miseram* incl. provinciam miseram perditamque. *praesentem* cod. (?) Hotomani addit. *Verris.* Halm. Verri. *at quid est tandem?* 'an tandem' 142, unde 'ain tandem' Zumpt. probante Halmio. *quae enim.* 142 ('que enim'). quaenam. ‖ 56, 129. *est ei nuntiatum.* Halm. coni. sit ei nuntiatum. ‖ 130. *mihi nervis.* 142. nervis mihi. ‖ 57. *ante.* V, Klotz. antea. ‖ 131. 'vel ipsa Salus' malit Pluygers. ‖ 58, 133. *non perseveras, non perquiris* om. 142. Halmio gl. videntur haec verba esse, nobis 'non perseveras' tantum; itaque incl. ‖ 59, 136. 'manifesta res erat, cum nemo esset'. Lambin. fo: testis est, nemo est Sicilia tota. ‖ 60, 137. *eierat.* V, Klotz. eiurat. (videtur paulo ante V. etiam 'eierare' habuisse) ‖ 138. 'tu' om. V. incl. Jordan. ‖ 139. 'tuam' om. V. incl. Jor-

dan. ‖ 61, 140. *socium sibi esse.* φ. socium esse. *in* habet V, om. Jordan. incl. *praemii nomine.* V. praemii. ‖ 141. *confiterere.* V, Klotz. profiterere. ‖ 142. 'ecquis est vestrum, iudices'— *ecquis hoc* postulat Pluygers. hoc alterum recepimus. ‖ 62, 143. *verum etiam* om. 142, abesse debet etiam *non modo*, utrumque incl. cf. §. 50. ‖ 144. *posse* add. Victorius. ‖ 145. *ita* diversis locis in C. adiectum ('erit ita' l 42. 'adlata ita' φ. 'nisi ita' al.) suspectum videtur. ‖ 146. *appellatus est.* Halm, Jordan. appellatus sit. C. ‖ 63, 148. *magno decumas vendidisse* incl. ‖ 64, 150. *habere.* C, Klotz. [tanti] habere. Jordan. ‖ 65, 152. *quid amplius voltis.* V, Klotz. quid voltis amplius. *et metum.* V, Klotz. aut metum. *se de capite.* V, Klotz. a se de capite. ‖ 66, 154. *salutem dicit* om. C. incl. *hoc sibi.* V. sibi hoc. *sumant.* V. adsumant. ‖ 67, 156. *et contemni* om. l 42. incl. *libidinose* incl. Jordan ex sententia Ernesti, del. Schütz, Klotz. *effecisse—efficiebatis.* nonne 'confecisse' et 'conficiebatis'? ‖ 157. *hoc crimen in te nos non confingere.* V, Klotz. non hoc crimen nos si in te confingere. ‖ 68. ni ut. V (sic). nisi uti. 142. *uti* incl. C. G. Zumpt. ‖ 158. *ut Verrem* incl. Pluygers. ‖ 159. *bonus ac pudens.* 142 (nisi quod 'prudens') al. Orelli. pudens ac bonus. *non* incl. Pluygers. ‖ 69, 162. *si sicut.* Halm. ('si cui'. 142.) si ut. ‖ 70, 163. *unum decumanum, imperatum alterum.* Pluygers. unum decumarum, alterum. *in annos singulos* om. 142, al. Orelli; incl. *ut Siculis, ut aratoribus* l 42, Klotz. ut Siculis aratoribus. ‖ 71, 167. 'impudentissimam faenerationem' postulat Pluygers. ‖ 72, 168. *tuae uxoris frater* incl. Klotz. ‖ 169. *faenore acceptam.* V. faenore accepto ('faenore' malim abesse). ‖ 73, 171. *ac rationem* om. V, incl. 'omnis fere frumenti' postulat Pluygers. *Timarchidi et Volcatio.* V, Klotz. Volcatio Timarchidi. *frumentum* add. V, Klotz. incl. ‖ 75, 175. 'a te fictum'. V; unde 'adfictum' susp. Halm. ‖ 76, 176. *dixi.* V, al. dixi, defensio. ‖ 177. *maximorum peccatorum, huius autem et iniquitatis et inertiae confessio non* incl. ‖ 77, 179. *frumentum* incl. *debita esset.* Bake. debita est. ‖ 78, 182. non praeterit. V, Klotz. requiritur *non me praeterit.* non me fugit. ‖ 79, 183. *modo* incl. ('cur ei merces non tanta detur'. 142. 'cur merces ei non tanta detur.' f.) *omnibus.* V. omnes. *novam rem.* V. rem novam. *quid mirabimur.* V, Klotz. mirabimur. ‖ 80, 186. *horum civium.* V, Klotz. horum trium civium. *fuerunt* incl. Pluygers. *an* alterum om. V, 142. tertium et quartum incl. Halm. Verba: 'quod in portu Syracusano piraticus myoparo navigavit'? suum locum habere videntur ante 'quod forum — redundavit'? *male gestarum* om. 142, incl. ‖ 187. *anulo aureo scriba donatus et ad eam donationem contio est advocata* incl. *in contione* incl. Zumpt et Jordan. QUANDOQUE TU — quid? IN PROELIO? IN BELLO? IN RE MILITARI? Pluygers. QUANDOQUE TU QUID IN PROELIO, IN BELLO, IN RE MILITARI — Idem 'omnibusque in eisdem flagitiis' et 'in Sicilia' suspecta habet. ‖ 81, 188. *binis hordei, hordei.* Pluygers. binis hordei. ‖ 82, 190. *sed ita multi.* Bake. et ita multi. ‖ 83, 192. *eo die.* V. eodem die. *tanti.* V. tantidem. ‖ 84, 193. *es* om. l 42. incl. Zumpt. ‖ 195. L. incl. Bake. ‖ 85, 197. alterum 'quid' respondentis est. ‖ 86, 198. *datum* om. l 42. incl. *quo more.* Ruhnken. quo modo. ‖ 199. *idem* om. l 42, φ. Jordan, incl. *munus aliquod.* Klotz. ('ius aliquod'. V, 'onus aliquod' al. C.) aliquid (l 42, φ.). *dent* om. V, incl. ‖ 200. *ex*

vestris impensis add. V, Klotz; incl. *dare gratis.* V, Klotz. gratis dare. *atque expetendum.* Pluygers. ac petendum. ‖ 87, 201. *aequitate.* V, Klotz. ad aequitatem. *qui si mille.* Pluygers. qui mille. *pro eo.* 142, *φ.* pro eodem. ‖ 203. *hanc rem* incl. ‖ 88, 204. *atque virtute.* 142. et virt. ‖ 205. *quid igitur dicit.* 129. quid igitur dicet. *non ex iure, non ex aequitate* om. 142, incl. velim etiam 'non ex lege' abesse. ‖ 206. *relinquatur.* cod. Franc. Orelli. relinquetur. ‖ 89, 207. *etiam* om. 142, Jordan; incl. *in flagitiis.* V, al. Klotz. flagitiis. ‖ 209. *mihi res.* V, Klotz. res mihi. ‖ 90, 211. *clarissimum hominem* incl. Halm. ‖ 91, 212. *ex Sicilia.* V, Klotz. in Sicilia. ‖ 213. *praetoribus.* V, Klotz. populi Romani praetoribus. *populus, iudices.* V, 142. populusque Romanus iudices. ‖ 92, 215. *videtur.* 129, 42, al. videbatur. ‖ 93, 216. *fuit.* Jordan. fuerit. ‖ 94, 219. 'perturbetis' velit Halm. 'probabitis' et 'iudicabitis' postulat Bake. *improbi sunt, qui pecunias contra leges cogunt, stulti, qui quod licere iudicatum est, praetermittunt* incl. Bake, Rau. ‖ 94, 220. *praetorum.* V, Klotz. practoris. ‖ 95, 221. *permissum esto.* Halm. permissum est. 'iam stultissimus' coni. idem. ‖ 96, 223. fo: 'senatorum'. Jordan. *id* om. V, incl. ‖ 224. *senatorium.* V, 142. senatorum. *iudicavit.* V. iudicaret. ‖ 97, 225. *cepi.* 142. coegi. ‖ 98, 228. *et fidelissimi.* fidelissimique. *Siculi* incl. Klotz.

M. TULLII CICERONIS ACTIONIS IN C. VERREM II.

LIBER IV.

1, 2. *ne in hospitis quidem.* Jeep. ne in oppidis quidem. ‖ 3. 'atque deliciis' ut est in g^1, velit Bake. ‖ 2. 'ab eis rebus'. Jordan. *ornata est.* Baiter. ornata sit. ‖ 3, 5. *et recte.* Baiter. et certe. ‖ 6. *sed quid dico.* Halm. et quid dico. ‖ 7. 'praeter unum tamen'. Schütz, Kiehl. ‖ 4. *viserit.* Baiter. viderit. ‖ 5, 9. 'sed illum usum provinciae supplere' aliena videntur. ‖ 10. 'haec videlicet, quod'. Bake. ‖ 6, 12. *a pietate, religione.* C (praeter g^1), Klotz. a pietate, a religione. ‖ 7, 13. 'HS VIIO' coni. Halm, cf. §. 28. HSVI et IO. ‖ 7, 13. *numquam si.* C. G. Zumpt. numquam. C meliores. ‖ 14. *enim* om. r incl. ‖ 16. *eum* om. C, incl. Jordan. ‖ 9, 19. 'faciundae' sive 'aedificandae' requiritur, illud est in aliquot L, et E ante Jordan. Klotz. ‖ 10, 22. *ita, C. Cato — aestimata est* incl. C. G. Zumpt, Jordan. *ita — sororis filius* incl. Ernesti, Klotz. *iudicia.* R, Klotz. severa iudicia. ‖ 11, 25. *tu quod.* Bake. tu quid. ‖ 12, 27. *peripetasmata* incl. Halm, Jordan. *scilicet* incl. Halm. *fuisse se.* Halm. fuisse. ‖ 29. *sublatas.* C. ablatas. ‖ 15, 33. *in ipso iudicio* incl. ‖ 34. *cupiditatis et* incl. Madvig. ‖ 16, 35. *quo modo qui.* C, Halm. quo modo? quo qui. Jordan. (quo modo? quo modo qui. Lambin.) *argenti* om. 129, incl. Halm. ‖ 36. *hos.* g 12. hoc. *iudices* incl. Bake. ‖ 18, 39. *argentum ipse, a Diodoro* interpunxi. argentum, ipse a Diodoro. *Diodoro* incl. *cupiditate fuisse* scr. cupiditate. ‖ 20, 43. *nollem dixissem.* Halm, Jordan. nollem dixisse. *despoliaretur, si emeras? quid* interpunxit Lambin. despoliaretur. si emeras, quid. ‖ 44. *amissa.* r. emissa. ‖ 45. *qui? ut non conferam.* Bake. qui ut non conferam. ‖ 21, 46. autem haec. R. *erant autem haec* coni. Halm. haec autem. *commovent, mulierculis praesertim, cum.* E. commovent mulierculis, praesertim cum. Jordan. ‖ 23, 51. *est* incl. Madvig, Jordan, Halm. ‖ 24, 54. *testis* incl. *negotiatores* incl. Halm. *includebat.* L, Klotz. con-

cludebat. ‖ 25, 55. *pullo* om. 142, Zumpt, Jordan; incl. ‖ 56. 'norint' velit Halm. ‖ 26, 58. 'ternos lectos' coni. Halm. ‖ 59. *ea per triennium.* Bake. per triennium. (Baiter malit 'est' post 'mulier' delere.) ‖ 27, 61. *ei posteaquam.* Halm ex r (pr. man.): 'hii psosteaquam'. hi ipsi posteaquam (ut r sec. man.). ‖ 62. *regem* incl. Bake. *ad cenam vocat.* Bake. ad cenam vocavit. *vas vinarium* incl. Kiehl. *cum manubrio* C praeter R, Orelli, probante Kiehlio. manubrio. ‖ 63. *istum* C praeter R. illum. ‖ 29, 67. *ab se* coni. Halm. (ad se. g2, *λ*. et se. rg1.) sibi. ‖ 31, 70. 'se illud candelabrum' Bake. se illud. *homines e conventu.* Cobet. omni e conventu. ‖ 33, 73. *bello Punico tertio* incl. Bake. ‖ 34, 74. *ab umero.* r. ab humero. ‖ 35, 77. *ei denique.* Halm. hi denique. ‖ 36, 79. *tuo debitum.* Bake. tuum debitum. ‖ 80. *relinquis — deseris.* L ('relinquis' etiam g1, 2.). *defendis.* r, 129. *pateris.* Halm. relinques — deseres — defendes — patieris. ‖ 37, 81. *genere ac nomine.* Kiehl. virtute ac nomine. *in eis.* Jordan. coni. in his. ‖ 38, 83. *lenonumque.* L, Klotz. lenonum. ‖ 39, 84. *populus Romanus.* g12. populusque Romanus. ‖ 85. *demoliretur.* Bake. demoliatur. (idem paulo ante 'signum ut demolirentur — imperat' requirit.) ‖ 41, 88. *de Mercurio Tyndaritano* incl. Bake. ‖ 42, 90. *Siculi* incl. *religioni te ipsi — dedant* scr. ('religioni te ipsi dedamus'. Jeep; 'religioni te fideique — dedamus'. Bake; 'religione te ipsi — dedamus'. Halm; 'religione te istic — videamus'. Madvig). religione te isti — dedamus. ‖ 91. *nemini possit.* 129, Halm. nemini posset. ‖ 92. *quis est hic? qui ad statuam astrictus est* incl. ‖ 43, 94. *apud Agrigentinos* incl. Bake. *praetoria.* L, E (Klotz). praetorisa. R. praetoris. Jordan. ‖ 44, 98. *Scipio* incl. *nostris* incl. ‖ 100. malis 'illa' abesse. ‖ 45, 102. *quoniam id viri nec vidisse neque nosse poterant* incl. Bake. *minime est.* 129. minime. ‖ 46, 103. *compluria.* Priscianus I, 344. Klotz. complura. *promunturio.* r. promontorio. 'reportandosquae'. r. 'reportandos reponendosque' coni. Halm. ‖ 47, 104. *apud iudicium ut reum* scr. aut iudiciali iure ('aut sociali iure'. Cobet). *arguitur.* Bake. coarguitur. ‖ 48, 106. *in eis locis.* r, Klotz. in his; item in 49, 107. *declararunt.* Benedict. declarant. ‖ 110. *his pulchritudo.* L. pulchritudo. ‖ 50, 112. *deripere.* L, Klotz. eripere. ‖ 52, 116. *servatum esset.* Bake. servatum est. ‖ 55, 123. fo: 'reliquit: Marcellus'. *Syracusanus* l 29, 42, 45. Lambin. Syracusanis. incl. Baiter. ‖ 57, 126. *ornamentorum.* Halm. (ornamentum. R.) ornamentis. ‖ 127. *una sustulisset.* Herel. non sustulisset. C. ‖ 128. *ut Graeci ferunt Liberi filius* incl. Ernesti, Orelli, Jordan. ‖ 58, 129. *captum* del. Bake. fo: 'deportatum'. ‖ 130. *Syracusani* incl. Bake. ‖ 59, 133. 'ullam tabulam pictam'. Gulielmius. 'tabulam pictam ullam'. Halm. ‖ 60, 134. *nos contemnimus.* L. contemnimus. ‖ 135. *propter quod unum visuntur Thespiae* incl. Bake. ‖ 61, 137. *is qui tum magistratum Syracusis habebat* incl. ('is' incl. et 'summum' addit Bake.) ‖ 63, 140. *conservandisque* incl. Jordan. ('tuendisque'. r.) ‖ 64, 142. *refertur.* 142, Halm. referatur. ‖ 143. 'nudata provincia' alienum videtur; nisi totum hoc 'in qua — commoveret' ex II, 2, 154 effictum et translatum est iudice Bakio. ‖ 144. *eius modi se consultum* Halm coni. eiusmodi senatus consultum. 'praeturam fuisse' aut simile quid postulat Madvig. *cuius modi constat* incl. Halm, om. Jordan. *hoc vero scriptum esse quod proferre non auderet reus, accusator recitare*

non desineret incl. Halm. 'recepit' velit Halm. ‖ 66, 147. *quod decernat* Bake. quid decernat. *optime ei.* Lambin. optime. ‖ 149. *fieri potestatem oportere.* 129. fieri potestatem. ‖ 67, 150. *Verri dederint.* Ernesti. Verri dederunt.

M. TULLII CICERONIS ACTIONIS IN C. VERREM II.

LIBER V.

2, 5. *sed illud.* Halm. et illud. ‖ 3, 6. *clausus fuit.* L. clausus est. ‖ 4, 9. *quae iste.* Lambin. quae ille. ‖ 6, 12. *haec ubi eveniunt* incl. Ernesti. ('eveniunt'. C. Stephanus, eveniant. C.) ‖ 9, 22. *praevideo.* 148, Orelli, Halm. provideo. ‖ 23. *breviter recognoscite.* Ed. Wurm. breviter cognoscite. *inclusum supplicium* incl. *a conspectu.* g 1, 2, λ. (atque conspectu. r.) aque consp. Orelli. atque a consp. Jordan. *esse seclusum* scr. seclusum. ‖ 10, 25. *ab ipso.* Halm coni. ab illo. ‖ 27. *discripserat.* Halm coni. descripserat. ‖ 11, 28. *solet.* L, Orelli. soleat. 'sed Cannensem' malim cum Lambino. ‖ 12, 31. *muliebribus vocibus.* Nonius p. 358. mulierum vocibus. ‖ 13, 34. *L. Lucullo*, M. Cotta. L. Lucullo et M. Cotta. *Chelidonis* incl. Bake. ‖ 14, 36. *prodendae.* J. F. Gronovius, Jordan. prodendam. C. et Nonius 363, 541. ‖ 16, 40. *pro eis.* Baiter. pro his. ‖ 41. *dixissetque quidam.* Ernesti. dixisse quendam. *admurmuraverint — dixerint.* r λ. admurmuraverunt — dixerunt. ‖ 17, 42. excidisse videtur 'adhibuit' Lambino teste in codice quodam inventum. ‖ 44. 'cybaeam' ante 'maximam' incl. Jordan, Klotz. *pulcherrimam atque ornatissimam cybaeam* incl. Halm. *per magistratum* scr. per magistratumque. *iste.* L. ipse. ‖ 18, 46. malis 'sermonem esse hominum'. ‖ 47. *materiem* incl. ‖ 21, 53. *praetores* om. R, 129. Jordan; incl. ‖ 22, 56. *adierunt te.* Halm. ('te' om. R.) te adierunt. 'et ab his' malit Halm. ‖ 58. *de re publica.* Arusianus Messius 224, Jordan. re publica. C. ('rei publ.' g1.) ‖ 24, 61. *testimonia civitatum* incl. ('civitatum' incl. Halm.) ‖ 25, 62. *discribere* r. describere. ‖ 26, 65. *coniectura est* incl. *hominem* incl. *ut solet fieri* incl. Burmann. ‖ 28, 71. *si* add. Halm. ‖ 72. *cives Romani* et *civibus Romanis* incl. Bake. ‖ 29, 74. *is* add. Halm. ('hic cum' 17, ψ, h.) ‖ 75. *nulla esset.* 129, probat Jordan. (om. 'nulla — defensio'. R.) nulla esse potuit. ‖ 30, 78. *archipiratam* incl. Bake, ut 79. *nobilissimus pirata* et *de illo archipirata.* ‖ 31, 80. *quae regis Hieronis fuit, qua praetores uti solent* incl. Ernesti. *iam continuos* add. V, incl. Klotz. (om. Jordan.) ‖ 81. *populi Romani praetor.* V. ('propr.') praetor populi Romani. ('populi Romani' om. R.) *erat Pipa.* Schütz. Pipa. *de qua muliere — percelebrantur* incl. Bake. ‖ 82. *vir Cleomenes.* V. Cleomenes vir. *Cleomenes* incl. *animo tamen.* V. tamen animo. ‖ 32, 84. *Syracusanum neminem.* V, Klotz. Syracusanorum neminem. *possint.* Ernesti. possent. ‖ 33, 86. *in speciem.* Orelli. ('in specie'. R.) specie λ, Jordan. *viderant.* Benedict. viderunt. ‖ 35, 92. *huiusce cladis* (om. 'gravis'). Severianus p. 341. gravis huiusce mali. ‖ 36, 94. *hoc* add. V, Klotz; incl. *commemorabatur.* Hotoman. commemorabantur. C, Klotz. ‖ 37. *parvis myoparonibus.* V, Klotz. myoparonibus parvis. *Syracusanum.* V, Klotz. Syracusanorum. ‖ 98. *loci ipsius.* V, Halm. loci ipsius natura. ‖ 39, 102. *ex illis.* C, Stephan. (ex codice ς.) ‖ 103. *tolli et.* R. et tolli et. illud incl. C. G. Zumpt, hoc Jordan. ‖ 40, 105. *quid? ergo iste.* Lambin. quid ergo? iste. ‖ 106. *putaretur.* V. arbitraretur. ‖ 42, 108. *auctoritate hominem* scr. auctori-

tate. ‖ 109. *indicta causa.* V. causa indicta. *exercitum* om. R, incl. Jordan. *at ab omnibus* l 29, Orelli. ab omnibus. *appellari* r. appellare. ‖ 43, 111. *Heraclium in eadem* scr. Heraclium in ea. ‖ 113. *nos* incl. Wesenberg. ('nos' r g 2 λ, 'vos' g 1.) *sed secum* L, Orelli. sed cum. R. secum V, Jordan. ‖ 44, 116. *Cleomenes* om. V, Halm; incl. ‖ 117. *sunt haec.* V. haec sunt. ‖ 45. 'in eos' V, ut Brunnio videtur. ‖ 118. *omni* om. V, incl. *tibi* om. Quintil. IX, 4, 71, Jordan. incl. *pecunia lictori.* V. pecunia. *et* om. V, incl. ‖ 123. *auditis.* L. (audietis. V.) audistis. ‖ 47. 'eorumne' operae Jordani. ‖ 125. *adulescens et ex complexu matris ereptus innocens filius.* V (in quo 'filius' deest) L (ubi 'e complexu'). adulescens. ‖ 48, 126. *ad senatumne.* V, Klotz. ad senatum. *est senatorium.* V, Klotz. senatorium. *videmus.* Ernesti. videamus. *homines* incl. Bake. *videtis.* L. Bake. ‖ 128. *aspicite* alterum om. V, L. incl. ‖ 49. *domu.* r. domo. *isdem* V, Orelli. iis. ‖ 129. *utrumque* V, Klotz. utrorumque. ‖ 130. *possit.* Bake. posset. *veritatem.* V. severitatem. ‖ 50, 131. *ut illa.* Hotoman. illa. ‖ 132. *tibi* om. V. incl. ‖ 133. *nego securi.* V. securi nego. ‖ 51. *hoc Hennenses.* L, Jord. (om. R, Klotz) 'hoc Ennenses' V unde Halm 'hoc Aetnenses'. ‖ 52, 136. *posses.* V ('possets' sic). posset. ‖ 54, 141. ante *milium* excidit numerus in C. 'duorum milium' sive 'duobus milibus' E ante Jordan. ‖ 142. *illim* Halm ex 'illum' r. illinc. ‖ 55, 143. *enim* om. R, Jordan. incl. *Romanorum est.* Halm. Romanorum sit. ‖ 56, 145. *interficere.* malis 'intercipere' cum Lambin. ‖ 58, 151. *id facere.* R, Orelli. facere. ‖ 153. *iudicibus* incl. Bake. ‖ 61, 160. *civium Romanorum* om. L praeter 42, Jordan. *esse coniectum.* 129. coniectum. ‖ 161. *Raecio.* C (recio). Precio. ‖ 63, 163. *ardentesque.* C. candentesque. ‖ 64, 165. *patronis* scr. proximis. († praefigit Jordan.) *dubitationem.* malim 'dilationem' cum Victorio. ‖ 65, 168. *Raecium — Raecius.* C. Precium — Precius. ‖ 66, 170. *civem Romanum* om. Severianus p. 344; incl. Halm, Jordan. ‖ 67, 171. *et scopulos.* g 2 λ, Severianus l. c. et ad scopulos. *inanima.* Naugerius, Halm. *inanimata.* ‖ 172. *vestram severitatem desiderant* om. R, incl. Halm. ‖ 173. 'ceciderit'. Gulielmius. ‖ 167. *alio quodam* scr. aliquo. ‖ 69, 177. *nempe* incl. ‖ 178. *de veteribus iudiciis* incl. ‖ 71, 182. *optandum.* l 29, λ. al. optatum. ‖ 72, 184. *iste* om. r, incl.

Processstadien:

1) Auf Grund eines vadimonium desertum
u. einer Schuldforderung
minio in bona P. Quinctii rei servandae causae
[durch den Prätor Burrienus]

2) Angeordnet:
entweder satisdatio indicatum solvi
od. Nachweis dass Naevius nicht im 30. Besitz sei
[durch den Prätor Dolabella]

3) Zur Führung dieses Nachweises (durch Quinc
die gegenwärtige sponsio indicialis.

Vorsitzender: C. Aquilius
Kläger: Sex. Naevius [Firma „S. Naevius & C. Quinctius [+85 in Gallia Narbon
Adv.: Hortensius
Angeklagt: P. Quinctius (Caii frater)
Adv.: Sex. Alfenus. -- Cicero.

M. TULLII CICERONIS PRO P. QUINCTIO ORATIO.

Quae res in civitate duae plurimum possunt, eae con- 1
tra nos ambae faciunt in hoc tempore, summa gratia et 1
eloquentia; quarum alteram, C. Aquili, vereor, alteram
etuo: eloquentia Q. Hortensii ne me dicendo impediat
on nihil commoveor; gratia Sex. Naevii ne P. Quinctio
oceat, id vero non mediocriter pertimesco; neque hoc 2
nto opere querendum videretur, haec summa in illis
se, si in nobis essent saltem mediocria: verum ita res
habet, ut ego, qui neque usu satis et ingenio parum
possum, cum patrono disertissimo comparer; P. Quinctius,
cuius tenues opes, nullae facultates, exiguae amicorum
copiae sunt, cum adversario gratiosissimo contendat. illud 3
quoque nobis accedit incommodum, quod M. Iunius, qui
hanc causam, C. Aquili, aliquotiens apud te egit, homo
et in aliis causis exercitatus et in hac multum ac saepe
versatus hoc tempore abest nova legatione impeditus, et
ad me ventum est, qui ut summa haberem cetera, tem-
poris quidem certe vix satis habui, ut rem tantam, tot
controversiis implicatam, possem cognoscere. ita quod 4
mihi consuevit in ceteris causis esse adiumento, id quo-
que in hac causa deficit: nam quo minus ingenio possum,
subsidium mihi diligentiam comparavi; quae [quanta sit]
nisi tempus et spatium datum sit, intellegi non potest.
quae quo plura sunt, C. Aquili, eo te et eos, qui tibi in
consilio sunt, meliore mente nostra verba audire oporte-
bit, ut multis incommodis veritas debilitata tandem aequi-
tate talium virorum recreetur. quod si tu iudex nullo prae- 5
sidio fuisse videbere contra vim et gratiam solitudini at-
que inopiae, si apud hoc consilium ex opibus, non ex
veritate causa pendetur, profecto nihil est iam sanctum at-
que sincerum in civitate, nihil est quod humilitatem cuius-
quam gravitas et virtus iudicis consoletur: certe aut apud

te et hos, qui tibi adsunt, veritas valebit aut ex hoc loco repulsa vi et gratia locum, ubi consistat, reperire non
2 poterit. non eo dico, C. Aquili, quo mihi veniat in dubium tua fides et constantia aut quo non in his, quos tibi advocasti, viris lectissimis civitatis spem summam habere
6 P. Quinctius debeat. quid ergo est? primum magnitudo periculi summo timore hominem adficit, quod uno iudicio de fortunis omnibus decernit, idque cum cogitat, non minus saepe ei venit in mentem potestatis quam aequitatis tuae; propterea quod omnes, quorum in alterius manu vita posita est, saepius illud cogitant, quid possit is, cuius in dicione ac potestate sunt, quam quid debeat facere;
7 deinde habet adversarium P. Quinctius verbo Sex. Naevium, re vera huiusce aetatis homines disertissimos, fortissimos, florentissimos nostrae civitatis, qui communi studio summis opibus Sex. Naevium defendunt, si id est defendere, cupiditati alterius obtemperare, quo is facilius,
8 quem velit, iniquo iudicio opprimere possit. nam quid hoc iniquius aut indignius, C. Aquili, dici aut commemorari potest, quam me, qui caput alterius, famam fortunasque defendam, priore loco causam dicere: cum praesertim Q. Hortensius, qui in hoc iudicio partis accusatoris obtinet, contra me sit dicturus, cui summam copiam facultatemque dicendi natura largita est? ita fit ut ego, qui tela depellere et volneribus mederi debeam, tum id facere cogar, cum etiam telum adversarius nullum iecerit; illis autem id tempus impugnandi detur, cum et vitandi illorum impetus potestas adempta nobis erit et, si qua in re, id quod parati sunt facere, falsum crimen quasi venenatum aliquod telum iecerint, medicinae faciendae locus
9 non erit. id accidit praetoris iniquitate et iniuria: primum quod contra omnium consuetudinem iudicium prius de probro quam de re maluit fieri; deinde quod ita constituit id ipsum iudicium, ut reus antequam verbum accusatoris audisset, causam dicere cogeretur: quod eorum gratia et potentia factum est, qui quasi sua res aut honos agatur, ita diligenter Sex. Naevii studio et cupiditati morem gerunt, et in eius modi rebus opes suas experiuntur, in quibus, quo plus propter virtutem nobilitatemque pos-
10 sunt, eo minus quid possint debent ostendere. cum tot

ıntisque difficultatibus adfectus atque adflictus in tuam,). Aquili, fidem, veritatem, misericordiam P. Quinctius confugerit; cum adhuc ei propter vim adversariorum non ius par, non agendi potestas eadem, non magistratus aequus reperiri potuerit; cum ei summam per iniuriam omnia inimica atque infesta fuerint, te, C. Aquili, vosque, qui in consilio adestis, orat atque obsecrat, ut multis iniuriis iactatam atque agitatam aequitatem in hoc tandem loco consistere et confirmari patiamini. id quo facilius facere possitis, dabo operam ut a principio res quem ad modum gesta et contracta sit cognoscatis. 3 11

C. Quinctius fuit P. Quinctii huius frater, sane ceterarum rerum pater familias et prudens et attentus, una in re paulo minus consideratus, qui societatem cum Sex. Naevio fecerit, viro bono, verum tamen non ita instituto, ut iura societatis et officia certi patris familias nosse posset, non quo ei deesset ingenium: nam neque parum facetus scurra Sex. Naevius neque inhumanus praeco umquam est existimatus. quid ergo est? cum ei natura nihil melius quam vocem dedisset, pater nihil praeter libertatem reliquisset, vocem in quaestum contulit, libertate usus est, quo impunius dicax esset: qua re quidem socium tibi 12 eum velles adiungere nihil erat, nisi ut in tua pecunia condisceret, qui pecuniae fructus esset; tamen inductus consuetudine ac familiaritate Quinctius fecit, ut dixi, societatem earum rerum, quae in Gallia comparabantur. erat ei pecuaria res ampla et rustica sane bene culta et fructuosa. tollitur ab atriis Liciniis atque a praeconum consessu in Galliam Naevius et trans Alpis usque transfertur; fit magna mutatio loci, non ingenii: nam qui ab adulescente quaestum sibi instituisset sine impendio, postea quam nescio quid impendit et in commune contulit, mediocri quaestu contentus esse non poterat; nec 13 mirum, si is, qui vocem venalem habuerat, ea, quae voce quaesierat, magno sibi quaestui fore putabat: itaque hercule haud mediocriter de communi quodcunque poterat ad se in privatam domum sevocabat; qua in re ita diligens erat, quasi ei, qui magna fide societatem gererent, arbitrium pro socio condemnari solerent. verum his de rebus non necesse habeo dicere ea, quae me P. Quinctius cupit

commemorare: *et* tametsi causa postulat, tamen quia
4 postulat, non flagitat, praeteribo. cum annos iam com-
14 pluris societas esset et cum saepe suspectus Quinctio Naevius fuisset, neque ita commode posset rationem reddere earum rerum, quas libidine, non ratione gesserat, moritur in Gallia Quinctius, cum adesset Naevius, et moritur repentino: heredem testamento reliquit hunc P. Quinctium, ut, ad quem summus maeror morte sua veniebat, ad eundem summus honos quoque perveniret;
15 [quo mortuo] nec ita multo post in Galliam proficiscitur Quinctius. ibi cum isto [Naevio] familiariter vivit. annum fere una sunt, cum et de societate multa inter se communicarent et de tota illa ratione atque re Gallicana; neque interea verbum ullum interposuit Naevius, aut societatem sibi quidpiam debere aut privatim Quinctium debuisse. cum aeris alieni aliquantum esset relictum, quibus nominibus pecuniam Romae curari oporteret, auctionem in Gallia P. hic Quinctius Narbone se facturum esse
16 proscribit earum rerum, quae ipsius erant privatae. ibi tum vir optimus Sex. Naevius hominem multis verbis deterret ne auctionetur: eum non ita commode posse eo tempore quo proscripsisset vendere; Romae sibi nummorum facultatem esse, quam, si saperet, communem existimaret pro fraterna illa necessitudine et pro ipsius adfinitate: nam P. Quinctii consobrinam habet in matrimonio Naevius et ex ea liberos. quia quod virum bonum facere oportebat, id loquebatur Naevius, credidit Quinctius eum, qui orationem bonorum imitaretur, facta quoque imitaturum: auctionem velle facere desistit; Romam proficisci-
17 tur; decedit ex Gallia Romam simul Naevius. cum pecuniam C. Quinctius P. Scapulae debuisset, per te, C. Aquili, decidit P. Quinctius, quid liberis eius dissolveret. hoc eo per te agebatur, quod propter aerariam rationem non satis erat in tabulis inspexisse quantum deberetur, nisi ad Castoris quaesisses quantum solveretur. decidis statuisque tu propter necessitudinem, quae tibi cum Scapulis est,
5 18 quid eis ad denarium solveretur. haec omnia Quinctius agebat auctore et consuasore Naevio; nec mirum, si eius utebatur consilio, cuius auxilium sibi paratum putabat. non modo enim pollicitus erat in Gallia, sed Romae coti-

die, simul atque sibi hic adnuisset, numeraturum se dicebat. Quinctius porro istum posse facere videbat; debere intellegebat; mentiri, quia causa cur mentiretur non erat, non putabat: quasi domi nummos haberet, ita constituit Scapulis se daturum; Naevium certiorem facit, rogat ut curet quod dixisset: cum iste vir optimus — vereor ne se 19
derideri putet, quod iterum iam dico 'optimus' — qui hunc in summas angustias adductum putaret, ut eum suis condicionibus in ipso articulo temporis astringeret, assem sese negat daturum, nisi prius de rebus rationibusque societatis omnibus decidisset et scisset sibi cum Quinctio controversiae nihil futurum. 'posterius' inquit 'ista videbimus' Quinctius; 'nunc hoc velim cures, si tibi videtur, quod dixisti.' negat se alia ratione facturum; quod promisisset, non plus sua referre, quam si, cum auctionem venderet, domini iussu quidpiam promisisset. destitutione 20
illa perculsus Quinctius a Scapulis paucos dies aufert; in Galliam mittit, ut ea, quae proscripserat, venirent; deteriore tempore absens auctionatur; Scapulis difficiliore condicione dissolvit: tunc appellat ultro Naevium, ut quoniam suspicaretur aliqua de re fore controversiam, videret ut quam primum et quam minima cum molestia tota res transigeretur. dat iste amicum M. Trebellium, nos com- 21
munem necessarium, qui istius domi erat eductus et quo utebatur iste plurimum, propinquum nostrum, Sex. Alfenum. res convenire nullo modo poterat, propterea quod hic mediocrem iacturam facere cupiebat, iste mediocri praeda contentus non erat: itaque ex eo tempore res esse 22
in vadimonium coepit. cum vadimonia saepe dilata essent et cum aliquantum temporis in ea re esset consumptum neque quicquam profectum esset, venit ad vadimonium Naevius. obsecro, C. Aquili vosque, qui adestis in con- 6
silio, ut diligenter attendatis, ut singulare genus fraudis et novam rationem insidiarum cognoscere possitis: ait se 23
auctionatum esse in Gallia; quod sibi videretur se vendidisse; curasse, ne quid sibi societas deberet; se iam neque vadari amplius neque vadimonium promittere: si quid agere secum velit Quinctius, non recusare. hic cum rem Gallicanam cuperet revisere, hominem in praesentia non vadatur; ita sine vadimonio disceditur. deinde Romae dies

xxx fere Quinctius commoratur; cum ceteris quae habebat vadimonia differt, ut expeditus in Galliam proficisci
24 posset; proficiscitur. Roma egreditur ante diem II Kalend. Februarias Quinctius Scipione et Norbano coss. quaeso, ut eum diem memoriae mandetis. L. Albius Sex. filius Quirina vir bonus et cum primis honestus una profectus est. cum venissent ad Vada Volaterrana quae nominantur, vident perfamiliarem Naevii, qui ex Gallia pueros venalis isti adducebat, L. Publicium, qui, ut Romam venit, narrat Naevio, quo in loco viderit Quinctium. quod nisi ex Publicio [narratum Naevio esset, non tam cito res in
25 contentionem venisset. tum Naevius] pueros circum amicos dimittit; ipse suos necessarios ab atriis Liciniis et a faucibus macelli conrogat, ut ad tabulam Sextiam sibi adsint hora secunda postridie. veniunt frequentes: testificatur iste P. QUINCTIUM NON STITISSE ET SE STITISSE. tabulae maxime signis hominum nobilium consignantur; discreditur. postulat a Burrieno praetore Naevius, ut ex edicto bona possidere liceat: iussit bona proscribi eius, quicum familiaritas fuerat, societas erat, adfinitas liberis istius
26 vivis divelli nullo modo poterat. qua ex re intellegi facile potuit nullum esse officium tam sanctum atque sollemne, quod non avaritia comminuere ac violare soleat: etenim si veritate amicitia, fide societas, pietate propinquitas colitur, necesse est iste, qui amicum, socium, adfinem fama atque fortunis spoliare conatus est, vanum se et perfidio-
27 sum et impium esse fateatur. libellos Sex. Alfenus procurator P. Quinctii familiaris et propinquus Sex. Naevii deicit; servolum unum, quem iste prehenderat, abducit; denuntiat sese procuratorem esse; istum aequum esse famae fortunisque P. Quinctii consulere et adventum eius exspectare: quod si facere nolit atque imbiberit *spem posse se* eius modi rationibus illum ad suas condiciones perducere, sese nihil precari et, si quid agere velit, iudicio
28 defendere. haec dum Romae geruntur, Quinctius interea contra ius, consuetudinem, edicta praetorum de saltu agroque communi a servis communibus vi detruditur.
7 existima, C. Aquili, modo et ratione omnia Romae Naevium fecisse, si hoc, quod per litteras istius in Gallia gestum est, recte atque ordine factum videtur. expulsus

atque eiectus e praedio Quinctius accepta insigni iniuria confugit ad C. Flaccum imperatorem, qui tum erat in provincia; quem, ut ipsius dignitas poscit, honoris gratia nomino: is eam rem quam vehementer vindicandam putarit ex decretis eius poteritis cognoscere. Alfenus interea 29
Romae cum isto gladiatore vetulo cotidie pugnabat: utebatur populo sane suo, propterea quod iste caput petere non desinebat. iste postulat, ut procurator iudicatum solvi satis daret: negat Alfenus aequum esse procuratorem satis dare, quod reus satis dare non deberet, si ipse adesset. appellantur tribuni; a quibus cum esset certum auxilium petitum, ita tum disceditur, ut Idibus Septembribus P. Quinctium sisti Sex. Alfenus promitteret. venit Romam 8
Quinctius; vadimonium sistit. iste homo acerrimus, bono- 30
rum possessor, expulsor, ereptor, annum et sex mensis nihil petit; quiescit; condicionibus hunc quoad potest producit: ⌈a Cn. Dolabella denique praetore postulat, ut sibi Quinctius iudicatum solvi satis det, ex formula QUOD AB EO PETAT, QUOIUS EX EDICTO PRAETORIS BONA DIES XXX POSSESSA SINT. non recusabat Quinctius quin ita satis dare iuberetur, si bona possessa essent ex edicto. decernit: quam aequum nihil dico; unum hoc dico 'novum'; et hoc ipsum tacuissem mallem, quoniam utrumque quivis intellegere potuisset: iubet P. Quinctium sponsionem cum Sex. Naevio facere SI BONA SUA EX EDICTO P. BURRIENI PRAETORIS DIES XXX POSSESSA NON ESSENT. recusabant qui aderant tum Quinctio: demonstrabant de re iudicium fieri oportere, ut aut uterque inter se aut neuter satis daret; non necesse esse famam alterius in iudicium venire; clamabat porro 31
ipse Quinctius sese idcirco nolle satis dare, ne videretur iudicasse bona sua ex edicto possessa esse: sponsionem porro si istius modi faceret, se, id quod nunc evenit, de capite suo priore loco causam esse dicturum. Dolabella, quem ad modum solent homines nobiles: seu recte seu perperam facere coeperunt, ita in utroque excellunt, ut nemo nostro loco natus adsequi possit, iniuriam facere fortissime perseverat: aut satis dare aut sponsionem iubet facere et interea recusantis nostros advocatos acerrime submoveri. conturbatus sane discedit Quinctius; neque 9
mirum, cui haec optio tam misera tamque iniqua daretur, 32

ut aut ipse se capitis damnaret, si satis dedisset, aut causam capitis, si sponsionem fecisset, priore loco diceret. cum in altera re causa nihil esset quin secus iudicaret ipse de se, quod iudicium gravissimum est, in altera spes esset ad talem tamen virum iudicem veniendi, unde eo plus opis auferret, quo minus attulisset gratiae, sponsionem facere maluit; fecit: te iudicem, C. Aquili, sumpsit; ex sponso egit. in hoc summa iudicii causaque tota consistit.

33 Iudicium esse, C. Aquili, non de re pecuniaria, sed de fama fortunisque P. Quinctii vides. cum maiores ita constituerint, ut qui pro capite diceret, is posteriore loco diceret, nos inaudita criminatione accusatorum priore loco causam dicere intellegis; eos porro, qui defendere consuerunt, vides accusare et ea ingenia converti ad perniciem, quae antea versabantur in salute atque auxilio ferendo. illud etiam restiterat, quod hesterno die fecerunt, ut te in ius educerent, ut nobis tempus quam diu diceremus praestitueres: quam rem facile a praetore impetrassent, nisi tu quod esset tuum ius et officium potestasque do-
34 cuisses. neque nobis adhuc praeter te quisquam fuit, ubi nostrum ius contra illos obtineremus, neque illis umquam satis fuit illud obtinere, quod probari omnibus posset: ita sine iniuria potentiam levem atque inopem esse arbitran-
10 tur. verum quoniam tibi instat Hortensius, ut eas in consilium, a me postulat, ne dicendo tempus absumam, queritur priore patrono causam defendente numquam perorari potuisse, non patiar ritam manere suspitionem, nos rem iudicari nolle. nec illud mihi adrogabo, me posse causam commodius demonstrare quam antea demonstrata sit; neque tamen tam multa verba faciam, propterea quod et ab illo, qui tum dixit, iam informata causa est et a me, qui neque excogitare neque pronuntiare multa possum, brevitas postulatur, quae mihimet ipsi amicissima est.
35 faciam, quod te saepe animadverti facere, Hortensi: totam causae meae dictionem certas in partis dividam. tu id semper facis, quia semper potes; ego in hac causa faciam, propterea quod in hac videor posse facere: quod tibi natura dat ut semper possis, id mihi causa concedit ut hodie possim. certos mihi finis terminosque constituam, extra

quos egredi non possim, si maxime velim, ut et mihi sit
propositum de quo dicam et Hortensius habeat exposita
ad quae respondeat et tu, C. Aquili, iam ante animo pro-
spicere possis, quibus de rebus auditurus sis: ⌈negamus 36
te bona P. Quinctii, Sex. Naevi, possedisse ex edicto prae-
toris. in eo sponsio facta est. ostendam primum causam
non fuisse, cur a praetore postulares, ut bona P. Quinctii
possideres; deinde ex edicto te possidere non potuisse;
postremo non possedisse.⌋ quaeso, C. Aquili vosque, qui
estis in consilio, ut quid pollicitus sim diligenter memo-
riae mandetis. etenim rem facilius totam accipietis, si
haec memineritis, et me facile vestra existimatione revo-
cabitis, si extra hos cancellos egredi conabor, quos mihi
ipse circumdedi: nego fuisse causam cur postularet; nego
ex edicto possidere potuisse; nego possedisse. haec tria
cum docuero, peroraro.

Non fuit causa cur postularet. qui hoc intellegi po- 11
test? quia Sex. Naevio neque ex societatis ratione neque 37
privatim quicquam debuit Quinctius. quis huic rei testis
est? idem qui acerrimus adversarius: in hanc rem te, te
inquam, testem, Naevi, citabo. annum et eo diutius post
mortem C. Quinctii fuit in Gallia tecum simul Quinctius:
doce te petisse ab eo istam nescio quam innumerabilem
pecuniam; doce aliquando mentionem fecisse, dixisse de-
beri: debuisse concedam. moritur C. Quinctius, qui tibi, 38
ut ais, certis nominibus grandem pecuniam debuit; heres
eius P. Quinctius in Galliam ad te ipsum venit in agrum
communem; eo denique, ubi non modo res erat, sed ratio
quoque omnis et omnes litterae. quis tam dissolutus in
re familiari fuisset, quis tam neglegens, quis tam tui,
Sexte, dissimilis, qui cum res ab eo, quicum contraxisset,
recessisset et ad heredem pervenisset, non heredem, cum
primum vidisset, certiorem faceret, appellaret, rationem
adferret, si quid in controversiam veniret, aut intra pa-
rietes aut summo iure experiretur? itane est? quod viri
optimi faciunt, si qui suos propinquos ac necessarios ca-
ros et honestos esse atque haberi volunt, id Sex. Naevius
non faceret, qui usque eo fervet ferturque avaritia, ut de
suis commodis aliquam partem velit committere, ne quam
partem huic propinquo suo ullius ornamenti relinquat?

39 et is pecuniam, si qua deberetur, non peteret, qui [quia quod debitum numquam est, id datum non est,] non pecuniam modo, verum etiam hominis propinqui sanguinem vitamque eripere conatur? huic tum molestus esse videlicet noluisti, quem nunc respirare libere non sinis? quem nunc interficere nefarie cupis, eum tum pudenter appellare nolebas? ita credo: hominem propinquum, tui observantem, virum bonum, pudentem, maiorem natu nolebas aut non audebas appellare; saepe, ut fit, cum ipse te confirmasses, cum statuisses mentionem de pecunia facere, cum paratus meditatusque venisses, homo timidus, virginali verecundia, subito ipse te retinebas; excidebat repente oratio; cum cuperes appellare, non aude-
12 bas, ne invitus audiret. id erit profecto. credamus hoc,
40 Sex. Naevium, cuius caput oppugnet, eius auribus pepercisse. si debuisset, Sexte, petisses, et petisses statim; si non statim, paulo quidem post; si non paulo, at aliquanto; sex quidem illis mensibus profecto; anno vertente sine controversia: anno et sex mensibus vero, cum tibi cotidie potestas hominis fuisset admonendi, verbum nullum facis: biennio iam confecto fere appellas. quis tam perditus ac profusus nepos non adesa iam, sed abundanti etiam pecunia sic dissolutus fuisset, ut fuit Sex. Naevius?
41 cum hominem nomino, satis mihi videor dicere. debuit tibi C. Quinctius: numquam petisti. mortuus est ille: res ad heredem venit. cum eum cotidie videres, post biennium denique appellas. dubitabitur utrum sit probabilius Sex. Naevium statim, si quid deberetur, petiturum fuisse, an ne appellaturum quidem biennio? appellandi tempus non erat? at tecum plus annum vixit. in Gallia agi non potuit? at et in provincia ius dicebatur et Romae iudicia fiebant. restat, ut aut summa neglegentia tibi obstiterit aut unica liberalitas: si neglegentiam dices, mirabimur; si bonitatem, ridebimus; neque praeterea quid possis dicere invenio. satis est argumenti nihil esse debitum Naevio,
13 quod tam diu nihil petivit. quid, si hoc ipsum, quod nunc
42 facit, ostendo testimonio esse nihil deberi? quid enim nunc agit Sex. Naevius? qua de re controversia est? quod est hoc iudicium, in quo iam biennium versamur? quid negotii geritur, in quo ille tot et talis viros defatigat?

pecuniam petit. nunc denique? verum tamen petat: audiamus. de rationibus et controversiis societatis volt diiu- 43
dicari: sero, verum aliquando tamen: concedamus. 'non' inquit 'id ago, C. Aquili, neque in eo nunc laboro: pecunia mea tot annos utitur P. Quinctius: utatur sane; non peto.' quid igitur pugnas? an quod saepe multis in locis dixisti, ne in civitate sit? ne locum suum, quem adhuc honestissime defendit, obtineat? ne numeretur inter vivos; decernat de vita et ornamentis suis omnibus; apud iudicem causam priore loco dicat, et eam cum orarit, tum denique vocem accusatoris audiat? quid, hoc quo pertinet? ut ocius ad tuum pervenias? at si id velles, iam pridem actum esse poterat. ut honestiore iudicio conflictêre? 44
at sine summo scelere P. Quinctium propinquum tuum iugulare non potes. ut facilius iudicium sit? at neque C. Aquilius de capite alterius libenter iudicat et Q. Hortensius contra caput non didicit dicere. quid a nobis autem, C. Aquili, refertur? pecuniam petit: negamus deberi. iudicium fiat statim; non recusamus. ut quid praeterea? si veretur ut res iudicio facto parata sit, iudicatum solvi satis accipiat; quibus a me verbis satis accipiet, isdem ípse, quod peto, satis dét. actum iam potest esse, C. Aquili; iam tu potes liberatus discedere molestiâ prope dicam non minore quam Quinctius. quid agimus, Hor- 45
tensi? quid de hac condicione dicimus? possumus aliquando depositis armis sine periculo fortunarum de re pecuniaria disceptare? possumus ita rem nostram persequi, ut hominis propinqui caput incolume esse patiamur? possumus petitoris personam capere, accusatoris deponere? 'immo' inquit 'abs te satis accipiam; ego autem tibi satis non dabo.' quis tandem nobis ista iura tam 14
aequa discribit? quis hoc statuit, quod aequum sit in Quinctium, id iniquum esse in Naevium? 'Quinctii bona' inquit 'ex edicto praetoris possessa sunt.' ergo id ut confitear postulas, ut, quod numquam factum esse iudicio defendimus, id proinde quasi factum sit nostro iudicio confirmemus. inveniri ratio, C. Aquili, non potest, ut ad 46
suum quisque quam primum sine cuiusquam dedecore, infamia pernicieque perveniat? profecto si quid deberetur, peteret; non omnia iudicia fieri mallet, quam unum illud,

unde haec omnia [iudicia] nascuntur. qui inter tot annos ne appellarit quidem Quinctium, cum potestas esset agendi cotidie; qui quo tempore primum [male] agere coepit, in vadimoniis differendis tempus omne consumpserit; qui postea vadimonium quoque missum fecerit, hunc per insidias vi de agro communi deiecerit; qui cum de re agendi nullo recusante potestas fuisset, sponsionem de probro facere maluerit; qui cum revocetur ad id iudicium, unde nata haec sunt omnia, condicionem aequissimam repudiet, fateatur se non pecuniam, sed vitam et sanguinem petere, is non hoc palam dicit: mihi si quid deberetur, peterem,
47 atque adeo iampridem abstulissem: nihil hoc tanto negotio, nihil tam invidioso iudicio, nihil tam advocatione copiosa uterer, si petendum esset: extorquendum est invito atque ingratis: quod non debet, eripiendum atque exprimendum est; de fortunis omnibus P. Quinctius deturbandus est; potentes, diserti, nobiles omnes advocandi sunt; adhibenda vis est veritati; minae iactentur, pericula intendantur, formidines opponantur, ut his rebus aliquando victus et perterritus ipse se dedat? quae mehercule omnia, cum qui contra pugnent video, et cum illum consessum considero, adesse atque impendere videntur neque vitari ullo modo posse: cum autem ad te, C. Aquili, oculos animumque rettuli, quo maiore conatu studioque aguntur, eo leviora infirmioraque existimo. nihil igitur
48 debuit, ut tu ipse praedicas. quid, si debuisset, continuone causa fuisset cur a praetore postulares ut bona possideres? non opinor id quidem neque ius esse neque cuiquam expedire. quid igitur demonstrat? vadi-
15 monium sibi ait esse desertum. ante quam doceo id factum non esse, libet mihi, C. Aquili, ex officii ratione atque ex omnium consuetudine rem ipsam et factum simul Sex. Naevii considerare. ad vadimonium non venerat, ut ais, is, quicum tibi adfinitas, societas, omnes denique causae et necessitudines veteres intercedebant: ilicone ad praetorem ire convenit? continuone verum fuit postulare, ut ex edicto bona possidere liceret? ad haec extrema et inimicissima iura tam cupide decurrebas, ut tibi nihil in posterum quod gravius aut crudelius facere
49 posses reservares? nam quid homini potest turpius, quid

viro miserius aut acerbius usu venire? quod tantum evenire dedecus, quae tanta calamitas inveniri potest? pecuniam si cuipiam fortuna ademit aut si alicuius eripuit iniuria, tamen, dum existimatio est integra, facile consolatur honestas egestatem: at non nemo aut ignominia adfectus aut iudicio turpi convictus bonis quidem suis utitur, alterius opes, id quod miserrimum est, non exspectat, hoc tamen in miseriis adiumento et solacio sublevatur: cuius vero bona venierunt, cuius non modo illae amplissimae fortunae, sed etiam victus vestitusque necessarius sub praeconem cum dedecore subiectus est, is non modo ex numero vivorum exturbatur, sed, si fieri potest, infra etiam mortuos amandatur. etenim mors honesta saepe vitam quoque turpem exornat: *at* vita turpis *saepe* ne morti quidem honestae locum relinquit. ergo hercule, 50 cuius bona ex edicto possidentur, huius omnis fama et existimatio cum bonis simul possidetur; de quo libelli in celeberrimis locis proponuntur, huic ne perire quidem tacite obscureque conceditur; cui magistri fiunt et domini constituuntur, qui qua lege et qua condicione pereat pronuntient, de quo homine praeconis vox praedicat et pretium conficit, huic acerbissimum vivo videntique funus ducitur, si funus id habendum est, quo non amici conveniunt ad exsequias cohonestandas, sed bonorum emptores [ut carnifices] ad reliquias vitae lacerandas et distrahendas. itaque maiores nostri raro id accidere voluerunt, 16 51 praetores ut considerate fieret comparaverunt. viri boni cum palam fraudantur, cum experiundi potestas non est, timide tamen et pedetemptim istuc descendunt, vi ac necessitate coacti, inviti, multis vadimoniis desertis saepe inlusi ac destituti; considerant enim quid et quantum sit alterius bona proscribere. iugulare civem ne iure quidem quisquam bonus volt; mavolt commemorari se cum posset perdere pepercisse quam cum parcere potuerit perdidisse. haec in homines alienissimos, denique inimicissimos viri boni faciunt et hominum existimationis et communis humanitatis causa, ut, cum ipsi nihil alteri scientes incommodarint, nihil ipsis iure incommodi cadere possit. ad vadimonium non venit. quis? propinquus. si res ista 52 gravissima sua sponte videretur, tamen eius atrocitas ne-

cessitudinis nomine levaretur. ad vadimonium non venit. quis? socius. etiam gravius aliquid ei deberes concedere, quicum te aut voluntas congregasset aut fortuna coniunxisset. ad vadimonium non venit. quis? is, qui tibi praesto semper fuit. ergo in eum, qui semel hoc commisit, ut tibi praesto non esset, omnia tela coniecisti, quae parata sunt in eos, qui permulta male agendi causa
53 fraudandique fecerunt? si dupondius tuus ageretur, Sex. Naevi, si in parvola re captionis aliquid vererere, non statim ad C. Aquilium aut ad eorum aliquem, qui consuluntur, concurrisses? cum ius amicitiae, societatis, adfinitatis ageretur, cum officii rationem atque existimationis duci conveniret, eo tempore tu non modo non ad C. Aquilium aut ad L. Lucilium rettulisti, sed ne ipse quidem te consuluisti; ne hoc quidem tecum locutus es: 'horae duae fuerunt: Quinctius ad vadimonium non venit: quid ago?' si mehercule haec tecum duo verba fecisses 'quid ago?' respirasset cupiditas atque avaritia paulum; aliquid loci rationi et consilio dedisses, tu te conlegisses, non in eam turpitudinem venisses, ut hoc tibi esset apud talis viros confitendum, qua tibi vadimonium non sit obitum, eadem te hora consilium cepisse hominis propinqui fortunas fun-
17 54 ditus evertere. ego pro te nunc hos consulo, post tempus et in aliena re, quoniam tu in tua re, cum tempus erat, consulere oblitus es; quaero abs te, C. Aquili, L. Lucili, P. Quinctili, M. Marcelle: vadimonium mihi non obiit quidam socius et adfinis meus, quicum mihi necessitudo vetus, controversia de re pecuniaria recens intercedit: postulone a praetore, ut eius bona mihi possidere liceat? an cum Romae domus eius, uxor, liberi sint, domum potius denuntio? quid est quod hac tandem de re vobis possit videri? profecto, si recte vestram bonitatem atque prudentiam cognovi, non multum me fallit, si consulamini, quid sitis responsuri: primum exspectare; deinde, si latitare ac diutius ludificare videatur, amicos convenire; quaerere quis procurator sit; domum denuntiare. dici vix potest quam multa sint quae respondeatis ante fieri oportere, quam ad hanc rationem extremam [necessariam]
55 devenire. quid ad haec Naevius? ridet scilicet nostram amentiam, qui in vita sua rationem summi officii deside-

remus et instituta bonorum virorum requiramus. 'quid mihi' inquit 'cum istâ sanctimoniâ ac diligentia? viderint' inquit 'ista officia viri boni: de me autem ita considerent: non quid habeam, sed quibus rebus invenerim quaerant et quem ad modum natus et quo pacto educatus sim.' memini: vetus est de scurra multo facilius divitem quam patrem familias fieri posse. haec ille, si verbis non audet, 56
re quidem vera palam loquitur: etenim si volt virorum bonorum instituto vivere, multa oportet discat atque dediscat; quorum illi aetati utrumque difficile est. 'non 18
dubitavi,' inquit 'cum vadimonium desertum esset, bona proscribere.' improbe: verum quoniam tu id tibi adrogas et concedi postulas, concedamus: quid, si numquam deseruit, si ista causa abs te tota per summam fraudem et malitiam ficta est, si vadimonium omnino tibi cum P. Quinctio nullum fuit, quo te nomine appellemus? improbum? at etiam si desertum vadimonium esset, tamen in ista postulatione et proscriptione bonorum improbissimus reperiebare. malitiosum? non negas. fraudulentum? iam id quidem adrogas tibi et praeclarum putas. audacem? cupidum? perfidiosum? volgaria et obsoleta sunt; res autem nova atque inaudita. quid ergo est? vereor me- 57
hercule ne aut gravioribus utar verbis, quam natura fert, aut levioribus, quam causa postulat. ais esse vadimonium desertum. quaesivit a te statim, ut Romam rediit, Quinctius, quo die vadimonium istuc factum esse diceres. respondisti statim: Nonis Februariis. discedens in memoriam rediit Quinctius, quo die Roma in Galliam profectus sit. ad ephemeridem revertitur; invenitur dies profectionis, pridie Kal. Februarias. Nonis Februariis si Romae fuit, causae nihil dicimus quin tibi vadimonium promiserit. quid? hoc inveniri qui potest? profectus est 58
una L. Albius, homo cum primis honestus; dicet testimonium. prosecuti sunt familiares et Albium et Quinctium; dicent hi quoque testimonium. litterae P. Quinctii, testes tot, quibus omnibus causa iustissima est cur scire potuerint, nulla cur mentiantur, cum astipulatore tuo comparabuntur: et in hac eius modi causa P. Quinctius laborabit 59
et diutius in tanto metu miser periculoque versabitur et vehementius eum gratia adversarii perterrebit, quam fides

iudicis consolabitur? vixit enim semper inculte atque horride; natura tristi ac recondita fuit; non ad solarium, non in campo, non in conviviis versatus est; id egit, ut amicos observantia, rem parsimonia retineret; antiquam officii rationem dilexit, cuius splendor omnis his moribus obsolevit. at si in causa pari discedere inferior videretur, tamen esset non mediocriter conquerendum; nunc in causa superiore ne ut par quidem sit postulat, inferiorem esse *se* patitur, dumtaxat usque eo, ne cum bonis, fama fortunisque omnibus Sex. Naevii cupiditati crudelitatique dedatur.

19 60 Docui, quod primum pollicitus sum, C. Aquili, causam omnino cur postularet non fuisse, quod neque pecunia debebatur, et si maxime deberetur, commissum nihil esset, qua re ad istam rationem perveniretur. attende nunc, ex edicto praetoris bona P. Quinctii possideri nullo modo potuisse. tracta edictum: QUI FRAUDATIONIS CAUSA LATITARIT. non est is Quinctius, nisi si latitant, qui ad negotium suum relicto procuratore proficiscuntur. CUI HERES NON EXSTABIT. ne is quidem. QUI EXSILII CAUSA SOLUM VERTERIT. dici id non potest. QUI ABSENS IUDICIO DEFENSUS NON FUERIT. quo tempore existimas oportuisse, Naevi, absentem Quinctium defendi aut quo modo? tum, cum postulabas, ut bona possideres, nemo adfuit; neque enim quisquam divinare poterat te postulaturum neque quemquam attinebat id recusare, quod praetor non fieri, sed
61 ex edicto suo fieri iubebat. qui locus igitur absentis defendendi procuratori primus datus est? cum proscribebas. ergo adfuit; non passus est; libellos deiecit Sex. Alfenus. qui primus erat officii gradus, servatus est a procuratore summa cum diligentia. videamus quae deinde sint consecuta. hominem P. Quinctii deprehendis in publico: conaris abducere. non patitur Alfenus; vi tibi adimit; curat ut domum reducatur ad Quinctium. hic quoque summe constat procuratoris diligentis officium. debere tibi dicis Quinctium: procurator negat; vadari vis: promittit; in ius vocas: sequitur; iudicium postulas: non recusat; quid
62 aliud sit absentem defendi ego non intellego. at quis erat procurator? credo aliquem electum hominem egentem, litigiosum, improbum, qui posset scurrae divitis cotidianum convitium sustinere. nihil minus: eques Ro-

manus locuples, sui negotii bene gerens, denique is, quem, quotiens Naevius in Galliam profectus est, procuratorem Romae reliquit. et audes, Sex. Naevi, negare absentem 20
defensum esse Quinctium, cum eum defenderit idem, qui te solebat? et, cum is iudicium acciperet pro Quinctio, cui tu et rem et famam tuam commendare proficiscens et concredere solebas, conaris hoc dicere, neminem exstitisse qui Quinctium iudicio defenderet? 'postulabam,' 63
inquit 'ut satis daret.' 'iniuria postulabas; ita videbare: recusabat Alfenus.' 'ita, verum praetor decernebat.' 'tribúni igitur appellabantur.' 'hic te' inquit 'teneo: non est istud *iudicio* pati neque iudicio defendere, cum auxilium a tribúnis petas.' hoc ego, cum attendo qua prudentia sit Hortensius, dicturum esse eum non arbitror; cum autem antea dixisse audio et causam ipsam considero, quid aliud dicere possit non reperio. fatetur enim libellos Alfenum deiecisse, vadimonium promisisse, iudicium quin acciperet in ea ipsa verba, quae Naevius edebat, non recusasse, ita tamen, more et instituto, per eum magistratum, qui auxilii causa constitutus est. aut haec facta non sint necesse 64
est aut C. Aquilius talis vir iuratus hoc ius in civitate constituat: [cuius procurator non omnia iudicia quae quisque in verba postularit acceperit]‹cuius procurator a praetore tribunos appellare ausus sit, eum non defendi, eius bona recte possideri posse, ei misero, absenti, ignaro fortunarum suarum omnia vitae ornamenta per summum dedecus et ignominiam deripi convenire.› quod si probari 65
nemini potest, illud certe probari omnibus necesse est, defensum esse iudicio absentem Quinctium: quod cum ita est, ex edicto bona possessa non sunt. 'at enim tribuni plebis ne audierunt quidem.' fateor, si ita est, procuratorem decreto praetoris oportuisse parere. quid, si M. Brutus intercessurum se dixit palam, nisi quid inter ipsum Alfenum et Naevium conveniret, videturne intercessisse appellatio tribunorum non morae, sed auxilii causa? quid 21 66
deinde fit? Alfenus, ut omnes intellegere possent iudicio defendi Quinctium, ne qua subesse posset aliena aut ipsius officio aut huius existimatione suspitio, viros bonos compluris advocat; testatur isto audiente se pro communi necessitudine id primum petere, ne quid atrocius in P.

Quinctium absentem sine causa facere conetur; sin autem inimicissime atque infestissime contendere perseveret, se paratum esse omni recta atque honesta ratione defendere quod petat non deberi; se iudicium id, quod edat, acci-
67 pere. eius rei condicionisque tabellas obsignaverunt viri boni complures: res in dubium venire non potest. fit rebus omnibus integris neque proscriptis neque possessis bonis, ut Alfenus promittat Naevio ‹sisti Quinctium.› venit ad vadimonium Quinctius. iacet res in controversiis isto calumniante biennium, usque dum inveniretur, qua ratione res ab usitata consuetudine recederet et in hoc singulare
68 iudicium causa omnis concluderetur. quod officium, C. Aquili, commemorari procuratoris potest, quod ab Alfeno praeteritum esse videatur? quid adfertur qua re P. Quinctius negetur absens esse defensus? an vero id, quod Hortensium, quia nuper iniecit et quia Naevius semper id clamitat, dicturum arbitror, non fuisse Naevio parem certationem cum Alfeno illo tempore, illis dominantibus? quod si velim confiteri, illud, opinor, concedent, non procuratorem P. Quinctii neminem fuisse, sed gratiosum fuisse. mihi autem ad vincendum satis est fuisse procuratorem, quicum experiretur. qualis is fuerit, si modo absentem defendebat per ius et per magistratum, nihil ad
69 rem arbitror pertinere. 'erat enim' inquit 'illarum partium.' quidni? qui apud te esset eductus; quem tu a puero sic instituisses, ut nobili ne gladiatori quidem faveret. si quod tu semper summe cupisti, idem volebat Alfenus, ea re tibi cum eo par contentio non erat?' 'Bruti' inquit 'erat familiaris; itaque is intercedebat.' tu contra Burrieni, qui iniuriam decernebat, omnium denique illorum, qui tum et poterant per vim et scelus plurimum et, quod poterant, id audebant. an omnis tu istos vincere volebas, qui nunc tu ut vincas tanto opere laborant? aude id dicere, non palam, sed [eis] ipsis, quos advocasti.
70 tametsi nolo eam rem commemorando renovare, cuius omnino rei memoriam omnem tolli funditus ac deleri
22 arbitror oportere. unum illud dico: si propter partium studium potens erat Alfenus, potentissimus *erat* Naevius: si fretus gratia postulabat aliquid iniquius Alfenus, multo iniquiora Naevius impetrabat; neque enim inter studium

vestrum quicquam, ut opinor, interfuit: ingenio, venustate, artificio tu facile vicisti. ut alia omittam, hoc satis est: Alfenus cum eis et propter eos periit, quos diligebat; tu, postquam qui tibi erant amici, non poterant vincere, ut amici tibi essent qui vincebant effecisti. quodsi tum par 71
tibi ius cum Alfeno fuisse non putas quia tamen aliquem contra te advocare poterat, quia magistratus aliqui reperiebatur apud quem Alfeni causa consisteret, quid hoc tempore Quinctio statuendum est? cui neque magistratus adhuc aequus inventus est neque iudicium redditum est usitatum: non condicio, non sponsio, non denique ulla umquam intercessit postulatio, mitto aequa, verum ante hoc tempus ne fando quidem audita. 'de re pecuniaria cupio contendere.' 'non licet.' 'at ea controversia est.' 'nihil ad me attinet: causam capitis dicas oportet.' 'accusa, ubi ita necesse est.' 'non,' inquit 'nisi tu ante novo modo priore loco dixeris.' 'dicendum necessario est.' 'praestituentur horae ad arbitrium nostrum, iudex ipse coercebitur.' 'quid tum?' 'tu aliquem patronum in- 72
venies hominem antiqui officii, qui splendorem nostrum et gratiam neglegat? pro me pugnabit L. Philippus eloquentia, gravitate, honore florentissimus civitatis, dicet Hortensius excellens ingenio, nobilitate, existimatione, aderunt autem homines nobilissimi ac potentissimi, ut eorum frequentiam et consessum non modo P. Quinctius, qui de capite decernit, sed quivis, qui extra periculum sit, perhorrescat.' haec est iniqua certatio, non illa, qua 73
tu contra Alfenum equitabas: huic ne ubi consisteret quidem contra te locum reliquisti. qua re aut doceas oportet Alfenum negasse se procuratorem esse, non deiecisse libellos, iudicium accipere noluisse, aut, cum haec ita facta sint, ex edicto te bona P. Quinctii non possedisse concedas. etenim si ex edicto possedisti, quaero cur bona 23
non venierint, cur ceteri sponsores et creditores non convenerint. nemone fuit cui deberet Quinctius? fuerunt et complures fuerunt, propterea quod C. frater aliquantum aeris alieni reliquerat. quid ergo est? homines erant ab hoc omnes alienissimi, et eis debebatur; neque tamen quisquam inventus est tam insignite improbus qui violare P. Quinctii existimationem absentis auderet: unus 74

fuit, adfinis, socius, necessarius, Sex. Naevius, qui, cum ipse ultro deberet, quasi eximio praemio sceleris exposito cupidissime contenderet, ut per se adflictum atque eversum propinquum suum non modo honeste partis bonis, verum etiam communi luce privaret. ubi erant ceteri creditores? denique hoc tempore ubi sunt? quis est qui fraudationis causa latuisse dicat? quis qui absentem de-
75 fensum neget esse Quinctium? nemo invenitur. at contra omnes, quibuscum ratio huic aut est aut fuit, adsunt, defendunt, fides huius multis locis cognita ne perfidia Sex. Naevii derogetur laborant. in huius modi sponsionem testis dare oportebat ex eo numero qui haec dicerent: vadimonium mihi deseruit; me fraudavit; a me nominis eius, quod infitiatus esset, diem petivit; ego experiri non potui; latitavit; procuratorem nullum reliquit: horum nihil dicitur. parantur testes qui hoc dicant: verum, opinor, viderimus, cum dixerint; unum tamen hoc cogitent, ita se gravis esse, ut, si veritatem volent retinere, gravitatem possint obtinere; si eam neglegere, [ita leves sint,] ut omnes intellegant non ad obtinendum mendacium, sed ad verum probandum auctoritatem adiu-
24 vare. ego haec duo quaero: primum qua ratione Naevius
76 susceptum negotium non transegerit, hoc est, cur bona, quae ex edicto possidebat, non vendiderit; deinde cur ex tot creditoribus alius ad istam rationem nemo accesserit, ut necessario confiteare neque tam temerarium quemquam fuisse neque te ipsum id, quod turpissime suscepisses, perseverare et transigere potuisse. quid, si tu ipse, Sex. Naevi, statuisti bona P. Quinctii ex edicto possessa non esse? opinor, tuum testimonium, quod in aliena re leve esset, id in tua, quoniam contra te est, gravissimum debet esse: emisti bona Sex. Alfeni L. Sulla dictatore vendente; socium tibi in eis bonis edidisti Quinctium. plura non dico: cum eo tu voluntariam societatem coibas, qui te in hereditaria societate fraudarat, et eum iudicio tuo comprobabas, quem spoliatum fama fortunisque omnibus arbi-
77 trabare? diffidebam mehercule, C. Aquili, satis animo certo et confirmato me posse in hac causa consistere. sic cogitabam: cum contra dicturus esset Hortensius et cum me esset attente auditurus Philippus, fore uti permultis

in rebus timore prolaberer. dicebam huic Q. Roscio, cuius soror est cum P. Quinctio, cum a me peteret et summe contenderet, ut propinquum suum defenderem, mihi perdifficile esse contra talis oratores non modo tantam causam perorare, sed omnino verbum facere conari. cum cupidius instaret, homini pro amicitia familiarius dixi: mihi videri ore durissimo esse, qui praesente eo gestum agere conarentur; qui vero cum ipso contenderent, eos, etiam si quid antea recti aut venusti habere visi essent, id amittere: ne quid mihi eius modi accideret, cum contra talem artificem dicturus essem, me vereri. tum mihi 25 78
Roscius et alia multa confirmandi mei causa dixit, ut mehercule, si nihil diceret, tacito ipso officio et studio, quod habebat erga propinquum suum, quemvis commoveret: etenim cum artifex eius modi sit, ut solus dignus videatur esse qui in scena spectetur, tum vir eius modi est, ut solus dignus videatur qui eo non accedat — verumtamen: 'quid, si' inquit 'habes eius modi causam, ut hoc tibi planum sit faciendum, neminem esse qui possit biduo aut summum triduo septingenta milia passuum ambulare, tamenne vereris ut possis hoc contra Hortensium contendere?' 'minime;' inquam 'sed quid id ad rem?' 'nimi- 79
rum' inquit 'in eo causa consistit.' 'quo modo?' docet me eius modi rem et factum simul Sex. Naevii, quod si solum proferretur, satis esse deberet; quod abs te, C. Aquili, et a vobis, qui estis in consilio, quaeso ut diligenter attendatis; profecto intellegetis illinc ab initio cupiditatem pugnasse et audaciam, hinc veritatem et pudorem, quoad potuerit, restitisse. bona postulas ut ex edicto possidere liceat. quo die? te ipsum, Naevi, volo audire; volo inauditum facinus ipsius, qui id commisit, voce convinci. 'dic, Naevi, diem.' 'ante diem v. Kalend. intercalaris.' 'bene ais. quam longe est hinc in saltum vestrum Gallicanum? Naevi, te rogo.' 'DCC milia passuum.' 'optime. de saltu deicitur Quinctius quo die? possumus hoc quoque ex te audire? quid taces? dic' inquam 'diem.' pudet dicere; intellego; verum et sero et nequicquam pudet: deicitur de saltu, C. Aquili, pridie Kalend. intercalaris. biduo post aut, ut statim de iure aliquis cucurrerit, non toto triduo DCC milia passuum con-

80 ficiuntur. o rem incredibilem! o cupiditatem inconsideratam! o nuntium volucrem! administri et satellites Sex. Naevii Roma trans Alpis in Segusiavos biduo veniunt. o hominem fortunatum, qui eius modi nuntios seu potius
26 Pegasos habeat! hic ego, si Crassi omnes cum Antoniis exsistant, si tu, L. Philippe, qui inter illos florebas, hanc causam voles cum Hortensio dicere, tamen superior sim necesse est; non enim, quem ad modum putatis, omnia sunt in eloquentia: est quaedam tamen ita perspicua ve-
81 ritas, ut eam infirmare nulla res possit. an ante quam postulasti ut bona possideres, misisti qui curaret, ut dominus de suo fundo a sua familia vi deiceretur? utrumlibet elige: alterum incredibile est, alterum nefarium, et ante hoc tempus utrumque inauditum. septingenta milia passuum vis esse decursa biduo? dic. negas? ante igitur misisti. malo: si enim illud diceres, improbe mentiri videre: cum hoc confiteris, id te admisisse concedis, quod ne mendacio quidem tegere possis. hoc consilium Aquilio et talibus viris tam cupidum, tam
82 audax, tam temerarium probabitur? quid haec amentia, quid haec festinatio, quid haec immaturitas tanta significat? non vim? non scelus? non latrocinium? non denique omnia potius, quam ius, quam officium, quam pudorem? mittis iniussu praetoris. quo consilio? iussurum sciebas? quid, cum iussisset, tum mittere nonne poteras? postulaturus eras. quando? post dies xxx. nempe, si te nihil impediret, si voluntas eadem maneret, si valeres, denique si viveres. praetor scilicet iussisset. opinor, si vellet, si valeret, si ius diceret, si nemo recusaret, qui ex ipsius decreto et satis daret et iudicium accipere vel-
83 let. nam, per deos immortalis, si Alfenus procurator P. Quinctii tibi tum satis daret et iudicium accipere vellet, denique omnia, quae postulares, facere voluisset, quid ageres? revocares eum, quem in Galliam miseras? at hic quidem iam de fundo expulsus, iam a suis dis penatibus praeceps eiectus, iam, quod indignissimum est, suorum servorum manibus nuntio atque imperio tuo violatus esset. corrigeres haec scilicet tu postea. de cuiusquam vita dicere audes, qui hoc concedas necesse est, ita te caecum cupiditate et avaritia fuisse, ut, cum postea quid

futurum esset ignorares, accidere autem multa possent, spem maleficii praesentis in incerto reliqui temporis eventu conlocares? atque haec perinde loquor, quasi ipso illo tempore, cum te praetor iussisset ex edicto possidere, si in possessionem misisses, debueris aut potueris P. Quinctium de possessione deturbare: omnia sunt, C. Aquili, eius modi, quivis ut perspicere possit, 27 84 in hac causa improbitatem et gratiam cum inopia et veritate contendere. praetor te quem ad modum possidere iussit? opinor, ex edicto. sponsio quae in verba facta est? SI EX EDICTO PRAETORIS BONA P. QUINCTII POSSESSA NON SUNT. redeamus ad edictum. id quidem quem ad modum iubet possidere? numquid est causae, C. Aquili, quin, si longe aliter possedit, quam praetor edixit, iste ex edicto non possederit, ego sponsione vicerim? nihil, opinor. cognoscamus edictum. QUI EX EDICTO MEO IN POSSESSIONEM VENERINT. de te loquitur, Naevi, quem ad modum tu putas; ais enim te ex edicto venisse: tibi quid facias definit, te instituit, tibi praecepta dat. EOS ITA VIDETUR IN POSSESSIONE ESSE OPORTERE: quo modo? QUOD IBIDEM RECTE CUSTODIRE POTERUNT, ID IBIDEM CUSTODIANT; QUOD NON POTERUNT, ID AUFERRE ET ABDUCERE LICEBIT. quid tum? DOMINUM, inquit, INVITUM DETRUDERE NON PLACET. eum ipsum, qui fraudandi causa latitet, eum ipsum, quem iudicio nemo defenderit, eum ipsum, qui cum omnibus creditoribus suis male agat, invitum de praedio detrudi vetat. proficiscenti tibi in possessionem praetor ipse, Sex. Naevi, 85 palam dicit: ita possideto, ut tecum simul possideat Quinctius; ita possideto, ut Quinctio vis ne adferatur. quid? tu id quem ad modum observas? mitto illud dicere, eum, qui non latitarit, cui Romae domus, uxor, liberi, procurator esset; eum, qui tibi vadimonium non deseruisset; haec omnia mitto; illud dico, dominum expulsum esse de praedio, domino a familia sua manus adlatas esse ante suos Lares familiaris: hoc dico

* * *

si quis unum aliquem fundum quavis ratione possideat, ipsum autem dominum patiatur cetera praedia tenere, is, ut opinor, praedium, non bona videatur alterius possidere. quid est possidere? nimirum in possessione esse earum

rerum, quae possunt eo tempore possideri.*** cum domus erat Romae, servi, in ipsa Gallia privata P. Quinctii praedia, quae numquam ausus es possidere.*** quod si bona P. Quinctii possideres, possidere omnia eo iure deberes.
28 ***Naevium ne appellasse quidem Quinctium, cum simul esset *et* experiri posset cotidie; deinde quod omnia iudicia difficillima cum summa sua invidia maximoque periculo P. Quinctii fieri mallet, quam illud pecuniarium iudicium, quod uno die transigi posset, ex quo uno haec omnia nata et profecta esse concedit; quo in loco condicionem tuli, si vellet pecuniam petere, P. Quinctium iudicatum solvi satis daturum, dum ipse, si quid peteret, pari
86 condicione uteretur. ostendi quam multa ante fieri convenerit, quam hominis propinqui bona possideri postularentur, praesertim cum Romae domus eius, uxor, liberi essent et procurator aeque utriusque necessarius. docui, cum desertum esse dicat vadimonium, omnino vadimonium nullum fuisse: quo die hunc sibi promisisse dicat, eo die ne Romae quidem eum fuisse; id testibus me pollicitus sum planum facturum, qui et scire deberent et causam cur mentirentur non haberent. ex edicto autem non potuisse bona possideri demonstravi, quod neque fraudandi causa latitasset neque exsilii causa solum ver-
87 tisse diceretur; reliquum est ut eum nemo iudicio defenderit: quod contra copiosissime defensum esse contendi, non ab homine alieno neque ab aliquo calumniatore atque improbo, sed ab equite Romano, propinquo ac necessario suo, quem ipse Sex. Naevius procuratorem relinquere antea consuesset; neque eum, si tribunos appellarit, idcirco minus iudicio pati paratum fuisse; neque potentia procuratoris Naevio ius ereptum; contra istum potentia sua tum tantum modo superiorem fuisse, nunc nobis vix
29 respirandi potestatem dare. quaesivi quae causa fuisset
88 cur bona non venissent, cum ex edicto possiderentur. deinde illud quoque requisivi, qua ratione ex tot creditoribus nemo neque tum idem fecerit neque nunc contra dicat, omnesque pro P. Quinctio pugnent, praesertim cum in tali iudicio testimonia creditorum existimentur ad rem maxime pertinere. postea sum usus adversarii testimonio, qui sibi eum nuper edidit socium, quem, quo modo nunc

intendit, ne in vivorum quidem numero tum demonstrat fuisse. tum illam incredibilem celeritatem seu potius audaciam protuli: confirmavi necesse esse aut biduo DCC milia passuum esse decursa aut Sex. Naevium diebus compluribus ante in possessionem misisse, quam postularet uti ei liceret bona possidere. postea recitavi edi- 89
ctum, quod aperte dominum de praedio detrudi vetaret: in quo constitit Naevium ex edicto non possedisse, cum confiteretur ex praedio vi detrusum esse Quinctium. omnino autem bona possessa non esse constitui, quod bonorum possessio spectetur non in aliqua parte, sed in universis, quae teneri et possideri possint: dixi domum Romae fuisse, quo iste ne aspirarit quidem, servos compluris, ex quibus iste possederit neminem, ne attigerit quidem; unum fuisse quem attingere conatus sit: prohibitum fuisse; quievisse; in ipsa Gallia cognostis in prae- 90
dia privata Quinctii Sex. Naevium non venisse; denique ex hoc ipso saltu, quem per vim expulso socio possedit, servos privatos Quinctii omnis eiectos non esse. ex quo et ex ceteris dictis, factis cogitatisque Sex. Naevii quivis potest intellegere, istum nihil aliud egisse neque nunc agere nisi uti per vim, per iniuriam, per iniquitatem iudicii totum agrum, qui communis est, suum facere possit.

Nunc causâ peroratâ res ipsa et periculi magnitudo, 90 91
C. Aquili, cogere videtur, ut te atque eos, qui tibi in consilio sunt, obsecret obtesteturque P. Quinctius per senectutem ac solitudinem suam nihil aliud nisi ut vestrae naturae bonitatique obsequamini; ut cum veritas cum hoc faciat, plus huius inopia possit ad misericordiam quam illius opes ad crudelitatem. quo die ad te iudicem veni- 92
mus, eodem die illorum minas, quas ante horrebamus, neglegere coepimus. si causa cum causa contenderet, nos nostram perfacile cuivis probaturos statuebamus: quod vitae ratio cum ratione vitae decerneret, idcirco nobis etiam te iudice magis opus esse arbitrati sumus. ea res nunc enim in discrimine versatur, utrum possitne se contra luxuriem ac licentiam rusticana illa atque inculta parsimonia defendere, an deformata atque ornamentis omnibus spoliata, nuda cupiditati petulantiaeque addicatur. non comparat se tecum gratiâ P. Quinctius, Sex. Naevi, 93

non opibus, non facultate contendit; omnis tuas artis, quibus tu magnus es, tibi concedit; fatetur se non belle dicere, non ad voluntatem loqui posse; non ab adflicta amicitia transfugere atque ad florentem aliam devolare; non profusis sumptibus vivere; non ornare magnifice splendideque convivium; non habere domum clausam pudori et sanctimoniae, patentem atque adeo expositam cupiditati et voluptatibus; contra sibi ait officium, fidem, diligentiam, vitam omnino semper horridam atque aridam cordi fuisse: ista superiora esse ac plurimum posse
94 his moribus sentit. quid ergo est? non usque eo tamen, ut in capite fortunisque hominum honestissimorum dominentur ei, qui relictâ virorum bonorum disciplinâ et quaestum et sumptum Gallonii sequi maluerunt, atque etiam, quod in illo non fuit, cum audacia perfidiaque vixerunt. si licet vivere eum, quem Sex. Naevius non volt, si est homini honesto locus in civitate invito Naevio, si fas est respirare P. Quinctium contra nutum dicionemque Naevii, si, quae pudore ornamenta sibi peperit, ea potest contra petulantiam me defendente obtinere, spes est etiam hunc miserum atque infelicem aliquando tandem posse consistere. sin et poterit Naevius id, quod libet, et ei libebit id, quod non licet, quid agendum est? qui deus appellandus est? cuius hominis fides imploranda est? qui denique questus, qui maeror dignus inveniri
31 95 calamitate tanta potest? miserum est deturbari fortunis omnibus, miserius iniuria; acerbum est ab aliquo circumveniri, acerbius a propinquo; calamitosum est bonis everti, calamitosius cum dedecore; funestum est a forti atque honesto viro iugulari, funestius ab eo, cuius vox in praeconio quaestu prostitit; indignum est a pari vinci aut superiore, indignius ab inferiore atque humiliore; luctuosum est tradi alteri cum bonis, luctuosius inimico; horribile est causam capitis dicere, horribilius priore loco
96 dicere. omnia circumspexit Quinctius, omnia periclitatus est, C. Aquili: non praetorem modo a quo ius impetraret invenire potuit atque adeo ne unde arbitratu quidem suo postularet, sed ne amicos quidem Sex. Naevii, quorum saepe et diu ad pedes iacuit stratus, obsecrans per deos immortalis, ut aut secum iure contenderent aut iniuriam

sine ignominia sibi imponerent; denique ipsius inimici 97
voltum superbissimum subiit: ipsius Sex. Naevii lacrimans
manum prehendit in propinquorum bonis proscribendis
exercitatam; obsecravit per fratris sui mortui cinerem,
per nomen propinquitatis, per ipsius coniugem et liberos,
quibus propior P. Quinctio nemo est, ut aliquando [mise-
ricordiam caperet,] aliquam si non propinquitatis, at aeta-
tis suae, si non hominis, at humanitatis rationem haberet;
ut secum aliquid integra sua fama, qualibet, dum modo
tolerabili, condicione transigeret. ab ipso repudiatus, ab 98
amicis eius non sublevatus, ab omni magistratu agitatus
atque perterritus quem praeter te appellet habet neminem:
tibi se, tibi suas omnis opes fortunasque commendat;
tibi committit existimationem ac spem reliquae vitae.
multis vexatus contumeliis, plurimis iactatus iniuriis, non
turpis ad te, sed miser confugit: e fundo ornatissimo
eiectus, ignominiis omnibus appetitus, cum illum in suis
paternis bonis dominari videret, ipse filiae nubili dotem
conficere non posset, nihil alienum tamen vita superiore
commisit. itaque hoc te obsecrat, C. Aquili, ut, quam 99
existimationem, quam honestatem in iudicium tuum prope
actâ iam aetate decursâque attulit, eam liceat ei secum
ex hoc loco efferre, ne is, de cuius officio nemo umquam
dubitavit, sexagesimo denique anno dedecore, maculâ tur-
pissimâque ignominiâ notetur, ne ornamentis eius omni-
bus Sex. Naevius pro spoliis abutatur, ne per te ferat
quo minus, quae existimatio P. Quinctium usque ad se-
nectutem produxit, eadem usque ad rogum prosequatur.

M. TULLII CICERONIS PRO SEX. ROSCIO AMERINO ORATIO.

1 1 Credo ego vos, iudices, mirari quid sit quod, cum tot summi oratores hominesque nobilissimi sedeant, ego potissimum surrexerim, qui neque aetate neque ingenio neque auctoritate sim cum his, qui sedeant, comparandus: omnes hi, quos videtis adesse, in hac causa iniuriam novo scelere conflatam putant oportere defendi, defendere ipsi propter iniquitatem temporum non audent; ita fit ut adsint propterea, quod officium sequuntur, taceant autem 2 idcirco, quia periculum vitant. quid ergo? audacissimus ego ex omnibus? minime. at tanto officiosior quam ceteri? ne istius quidem laudis ita sim cupidus, ut aliis eam praereptam velim. quae me igitur res praeter ceteros impulit, ut causam Sex. Roscii reciperem? quia, si quis horum dixisset, quos videtis adesse, in quibus summa auctoritas est atque amplitudo, si verbum de re publica fecisset, id quod in hac causa fieri necesse est, 3 multo plura dixisse quam dixisset putaretur: ego etiamsi omnia, quae dicenda sunt, libere dixero, nequaquam tamen similiter oratio mea exire atque in volgus emanare poterit; deinde quod ceterorum neque dictum obscurum potest esse propter nobilitatem et amplitudinem neque temere dicto concedi propter aetatem et prudentiam: ego si quid liberius dixero, vel occultum esse, propterea quod nondum ad rem publicam accessi, vel ignosci adulescentiae poterit; tametsi non modo ignoscendi ratio, verum etiam cognoscendi consuetudo iam 4 de civitate sublata est. accedit illa quoque causa, quod a ceteris forsitan ita petitum sit ut dicerent, ut utrumvis salvo officio facere se posse arbitrarentur: a me autem ei contenderunt, qui apud me et amicitia et beneficiis et dignitate plurimum possunt, quorum ego nec benevolentiam erga me ignorare nec auctoritatem aspernari nec

voluntatem neglegere debeam. his de causis ego huic 2
causae patronus exstiti, non electus unus qui maximo 5
ingenio, sed relictus ex omnibus qui minimo periculo possem dicere, neque uti satis firmo praesidio defensus Sex. Roscius, verum uti ne omnino desertus esset. forsitan quaeratis qui iste terror sit et quae tanta formido, quae tot ac talis viros impediat quo minus pro capite et fortunis alterius, quem ad modum consueverunt, causam velint dicere; quod adhuc vos ignorare non mirum est, propterea quod consulto ab accusatoribus eius rei, quae conflavit hoc iudicium, mentio facta non est. quae res 6
ea est? bona patris huiusce Sex. Roscii, quae sunt sexagiens, quae de viro clarissimo et fortissimo, L. Sullâ, quem honoris causa nomino, duobus milibus nummum sese dicit emisse adulescens vel potentissimus hoc tempore nostrae civitatis, L. Cornelius Chrysogonus. is a vobis, iudices, hoc postulat, ut quoniam in alienam pecuniam tam plenam atque praeclaram nullo iure invaserit quoniamque ei pecuniae vita Sex. Roscii obstare atque officere videatur, deleatis ex animo suo suspitionem omnemque metum tollatis: sese hoc incolumi non arbitratur huius innocentis patrimonium tam amplum et copiosum posse obtinere, damnato et eiecto sperat se posse, quod adeptus est per scelus, id per luxuriam effundere atque consumere. hunc sibi ex animo scrupulum, qui se dies noctisque stimulat ac pungit, ut evellatis, postulat, ut ad hanc suam praedam tam nefariam adiutores vos profiteamini. si vobis aequa et honesta postulatio videtur, iudices, ego 7
contra brevem postulationem adfero et, quo modo mihi persuadeo, aliquanto aequiorem: primum a Chrysogono 3
peto ut pecunia fortunisque nostris contentus sit, sanguinem et vitam ne petat; deinde a vobis, iudices, ut audacium sceleri resistatis, innocentium calamitatem levetis et in causa Sex. Roscii periculum, quod in omnis intenditur, propulsetis. quod si aut causa criminis aut facti 8
suspitio aut quaelibet denique vel minima res reperietur, quam ob rem videantur illi non nihil tamen in deferendo nomine secuti, postremo si praeter eam praedam, quam dixi, quicquam aliud causae inveneritis, non recusamus quin illorum libidini Sex. Roscii vita dedatur; sin aliud

agitur nihil nisi ut eis ne quid desit, quibus satis nihil est; si hoc solum hoc tempore pugnatur, ut ad illam opīmam praeclaramque praedam damnatio Sex. Roscii velut cumulus accedat, nonne cum multa indigna tum vel hoc indignissimum est, vos idoneos habitos, per quorum sententias iusque iurandum id adsequantur, quod antea ipsi scelere et ferro adsequi consueverant? qui ex civitate in senatum propter dignitatem, ex senatu in hoc consilium delecti estis propter severitatem, ab his hoc postulare homines sicarios atque gladiatores, non modo ut supplicia vitent, quae a vobis pro maleficiis suis metuere atque horrere debent, verum etiam ut spoliis ex hoc iudicio
4 ornati auctique discedant? his de rebus tantis tamque
9 atrocibus neque satis me commode dicere neque satis graviter conqueri neque satis libere vociferari posse intellego; nam commoditati ingenium, gravitati aetas, libertati tempora sunt impedimento. huc accedit summus timor, quem mihi natura pudorque meus attribuit et vestra dignitas et vis adversariorum et Sex. Roscii pericula: quapropter vos oro atque obsecro, iudices, ut at-
10 tente bonaque cum venia verba mea audiatis. fide sapientiaque vestra fretus plus oneris sustuli quam ferre me posse intellego: hoc onus si vos aliqua ex parte adlevabitis, feram ut potero studio et industria, iudices; sin a vobis, id quod non spero, deserar, tamen animo non deficiam et id, quod suscepi, quoad potero, perferam; quod si perferre non potero, opprimi me onere officii malo, quam id, quod mihi cum fide semel impositum est, aut propter perfidiam abicere aut propter infirmitatem animi
11 deponere. te quoque magno opere, M. Fanni, quaeso, ut, qualem te iam antea populo Romano praebuisti, cum huic eidem quaestioni iudex praeesses, talem te et nobis et rei
5 publicae hoc tempore impertias. quanta multitudo hominum convenerit ad hoc iudicium vides; quae sit omnium mortalium exspectatio, quae cupiditas ut acria ac severa iudicia fiant intellegis; longo intervallo iudicium inter sicarios hoc primum committitur: cum interea caedes indignissimae maximaeque factae sint, omnes hanc quaestionem te praetore manifestis maleficiis cotidianoque
12 sanguine † dimissius sperant futuram. qua vociferatione

in ceteris iudiciis accusatores uti consueverunt, ea nos hoc tempore utimur qui causam dicimus: petimus abs te, M. Fanni, a vobisque, iudices, ut quam acerrime maleficia vindicetis, ut quam fortissime hominibus audacissimis resistatis, ut hoc cogitetis, nisi in hac causa qui vester animus sit ostenderitis, eo prorumpere hominum cupiditatem et scelus et audaciam, ut non modo clam, verum etiam hic in foro ante tribunal tuum, M. Fanni, ante pedes vestros, iudices, inter ipsa subsellia caedes futurae sint. etenim quid aliud hoc iudicio temptatur, nisi ut id fieri 13
liceat? accusant ei, qui in fortunas huius invaserunt; causam dicit is, cui praeter calamitatem nihil reliquerunt; accusant ei, quibus occīdi patrem Sex. Roscii bono fuit: causam dicit is, cui non modo luctum mors patris attulit, verum etiam egestatem; accusant ei, qui hunc ipsum iugulare summe cupierunt: causam dicit is, qui etiam ad hoc ipsum iudicium cum praesidio venit, ne hic ibidem ante oculos vestros trucidetur; denique accusant ei, quos populus poscit: causam dicit is, qui unus relictus ex illorum nefaria caede restat. atque ut facilius intellegere 14
possitis, iudices, ea, quae facta sunt, indigniora esse, quam haec sunt, quae dicimus, ab initio res quem ad modum gesta sit, vobis exponemus, quo facilius et huius hominis innocentissimi miserias et illorum audaciam cognoscere possitis et rei publicae calamitatem.

Sex. Roscius, pater huiusce, municeps Amerinus fuit 6 15
cum genere et nobilitate et pecunia non modo sui municipii, verum etiam eius vicinitatis facile primus, tum gratia atque hospitiis florens hominum nobilissimorum; nam cum Metellis, Serviliis, Scipionibus erat ei non modo hospitium, verum etiam domesticus usus et consuetudo, quas, ut aequum est, familias honestatis amplitudinisque gratia nomino: itaque ex omnibus suis commodis hoc solum filio reliquit: nam patrimonium domestici praedones vi ereptum possident, fama et vita innocentis ab hospitibus amicisque paternis defenditur. is cum omni 16
tempore nobilitatis fautor fuisset, tum hoc tumultu proximo, cum omnium nobilium dignitas et salus in discrimen veniret, praeter ceteros in ea vicinitate eam partem causamque opera, studio, auctoritate defendit; etenim

rectum putabat pro eorum honestate se pugnare, propter quos ipse honestissimus inter suos numerabatur. posteaquam victoria constituta est ab armisque recessimus, cum proscriberentur homines atque ex omni regione caperentur ei, qui adversarii fuisse putabantur, erat ille Romae frequens, in foro et in ore omnium cotidie versabatur, magis ut exsultare victoria nobilitatis videretur quam
17 timere ne quid ex ea calamitatis sibi accideret. erant ei veteres inimicitiae cum duobus Rosciis Amerinis, quorum alterum sedere in accusatorum subselliis video, alterum tria huiusce praedia possidere audio: quas inimicitias si tam cavere potuisset, quam metuere solebat, viveret; neque enim, iudices, iniuria metuebat: nam duo isti sunt T. Roscii, quorum alteri Capitoni cognomen est, iste, qui adest, Magnus vocatur, homines huius modi: alter plurimarum palmarum vetus ac nobilis gladiator habetur, hic autem nuper se ad eum lanistam contulit; quique ante hanc pugnam tiro esset, [quod sciam,] facile ipsum ma-
7 gistrum scelere audaciaque superavit. nam cum hic Sex.
18 Roscius esset Ameriae, T. autem iste Roscius Romae; cum hic filius adsiduus in praediis esset cumque se voluntate patris rei familiari vitaeque rusticae dedisset, iste autem frequens Romae esset, occiditur ad balneas Palacinas rediens a cena Sex. Roscius: spero ex hoc ipso non esse obscurum, ad quem suspitio maleficii pertineat; verum id, quod adhuc est suspitiosum, nisi perspicuum res
19 ipsa fecerit, hunc adfinem culpae iudicatote. occiso Sex. Roscio primus Ameriam nuntiat Mallius Glaucia quidam, homo tenuis, libertinus, cliens et familiaris istius T. Roscii, et nuntiat domum non filii, sed T. Capitonis inimici; et cum post horam primam noctis occisus esset, primo diluculo nuntius hic Ameriam venit: decem horis nocturnis sex et quinquaginta milia passuum cisiis pervolavit, non modo ut exoptatum inimico nuntium primus adferret, sed etiam cruorem inimici quam recentissimum telumque
20 paulo ante e corpore extractum ostenderet. quadriduo, quo haec gesta sunt, res ad Chrysogonum in castra L. Sullae Volaterras defertur; magnitudo pecuniae demonstratur; bonitas praediorum, nam fundos decem et tris reliquit, qui Tiberim fere omnes tangunt, huius inopia et

solitudo commemoratur; demonstrant, cum pater huiusce Sex. Roscius homo tam splendidus et gratiosus nullo negotio sit occisus, perfacile hunc hominem incautum et rusticum et Romae ignotum de medio tolli posse; ad eam rem operam suam pollicentur. ne diutius teneam, iudices, societas coitur. cum nulla iam proscriptionis 8 21
mentio fieret, cum etiam qui antea metuerant redirent ac iam defunctos sese periculis arbitrarentur, nomen refertur in tabulas Sex. Roscii, hominis studiosissimi nobilitatis; manceps fit Chrysogonus; tria praedia vel nobilissima Capitoni propria traduntur, quae hodie possidet; in reliquas omnes fortunas iste T. Roscius nomine Chrysogoni, quem ad modum ipse dicit, impetum facit. [haec bona emuntur duobus milibus nummum.] haec omnia, iudices, imprudente L. Sullà facta esse certo scio; neque enim 22
mirum, cum eodem tempore et ea quae praeterita sunt * et ea quae videntur instare praeparet, cum et pacis constituendae rationem et belli gerendi potestatem solus habeat, cum omnes in unum spectent, unus omnia gubernet, cum tot tantisque negotiis distentus sit, ut respirare libere non possit, si aliquid non animadvertat, cum praesertim tam multi occupationem eius observent tempusque aucupentur, ut, simul atque ille despexerit, aliquid huiusce modi moliantur. huc accedit, quod quamvis ille ⟨felix⟩ sit, sicut est, tamen [in] tanta felicitate nemo potest esse, in magna familia qui neminem neque servum neque libertum improbum habeat. interea iste T. Roscius, vir opti- 23
mus, procurator Chrysogoni, Ameriam venit; in praedia huius invadit; hunc miserum, luctu perditum, qui nondum etiam omnia paterno funeri iusta solvisset, nudum eicit domo atque focis patriis disque penatibus praecipitem, iudices, exturbat; ipse amplissimae pecuniae fit dominus. qui in sua re fuisset egentissimus, erat, ut fit, insolens in aliena: multa palam domum suam auferebat, plura clam de medio removebat; non pauca suis adiutoribus large effuseque donabat; reliqua constituta auctione vendebat: quod Amerinis usque eo visum est indignum, ut urbe 9 24
tota fletus gemitusque fieret. etenim multa simul ante oculos versabantur: mors hominis florentissimi Sex. Roscii crudelissima, filii autem eius egestas indignissima, cui de

tanto patrimonio praedo iste nefarius ne iter quidem ad sepulcrum patrium reliquisset, bonorum emptio flagitiosa, possessio, furta, rapinae, donationes: nemo erat qui non ardere *illa* omnia mallet quam videre in Sex. Roscii viri optimi atque honestissimi bonis iactantem se ac dominantem T. Roscium. itaque decurionum decretum statim fit, ut decem primi proficiscantur ad L. Sullam doceantque eum qui vir Sex. Roscius fuerit; conquerantur de istorum scelere et iniuriis; orent ut et illius mortui famam et filii innocentis fortunas conservatas velit. atque ipsum decretum, quaeso, cognoscite. DECRETUM DECURIONUM. legati in castra veniunt. intellegitur, iudices, id quod iam ante dixi, imprudente L. Sulla scelera haec et flagitia fieri. nam statim Chrysogonus et ipse ad eos accedit et homines nobilis adlegat, *ab* eis qui peterent, ne ad Sullam adirent et omnia Chrysogonum quae vellent esse factu-
26 rum pollicerentur. usque adeo autem ille pertimuerat, ut mori mallet quam de his rebus Sullam doceri. homines antiqui, qui ex sua natura ceteros fingerent, cum ille confirmaret sese nomen Sex. Roscii de tabulis exempturum, praedia vacua filio traditurum, cumque id ita futurum T. Roscius Capito, qui in decem legatis erat, appromitteret, crediderunt; Ameriam re inorata reverterunt. ac primo rem differre cotidie ac procrastinare isti coeperunt; deinde aliquanto lentius [nihil] agere atque deludere; postremo — id quod facile intellectum est — insidias vitae huiusce [Sex. Roscii] parare, neque sese arbitrari posse diutius
10 alienam pecuniam domino incolumi obtinere. quod hic
27 simul atque sensit, de amicorum cognatorumque sententia Romam confugit et sese ad Caeciliam [Nepotis filiam], quam honoris causa nomino, contulit, qua pater usus erat plurimum; in qua muliere, iudices, etiam nunc, id quod omnes semper existimaverunt, quasi exempli causa vestigia antiqui officii remanent. ea Sex. Roscium inopem, eiectum domo atque expulsum ex suis bonis, fugientem latronum tela et minas recepit domum hospitique oppresso iam desperatoque ab omnibus opitulata est. eius virtute, fide, diligentia factum est, ut hic potius vivus in reos
28 quam occisus in proscriptos referretur. nam postquam isti intellexerunt summa diligentia vitam Sex. Roscii cu-

stodiri neque sibi ullam caedis faciundae potestatem dari, consilium ceperunt plenum sceleris et audaciae, ut nomen huius de parricidio deferrent, ut ad eam rem aliquem accusatorem veterem compararent, qui de ea re posset dicere aliquid, in qua re nulla subesset suspitio, denique ut, quoniam crimine non poterant, tempore ipso pugnarent. ita loqui homines: quod iudicia tam diu facta non essent, condemnari eum oportere, qui primus in iudicium adductus esset; huic autem patronos propter Chrysogoni gratiam defuturos; de bonorum venditione et de ista societate verbum esse facturum neminem: ipso nomine parricidii et atrocitate criminis fore, ut hic nullo negotio tolleretur, cum ab nullo defensus esset. hoc consilio atque 29
adeo hac amentia impulsi, quem ipsi cum cuperent non potuerunt occidere, eum iugulandum vobis tradiderunt.

Quid primum querar? aut unde potissimum, iudices, 11
ordiar? aut quod aut a quibus auxilium petam? deorumne immortalium, populine Romani, vestramne, qui summam potestatem habetis, hoc tempore fidem implorem? pater 30
occisus nefarie, domus obsessa ab inimicis, bona adempta, possessa, direpta, filii vita infesta, saepe ferro atque insidiis appetita: quid ab his tot maleficiis sceleris abesse videtur? tamen haec aliis nefariis cumulant atque adaugent, crimen incredibile confingunt, testis in hunc et accusatores huiusce pecunia comparant: hanc condicionem misero ferunt, ut optet, utrum malit cervices Roscio dare an insutus in culeum per summum dedecus vitam amittere. patronos huic defuturos putaverunt: desunt: qui libere dicat, qui cum fide defendat, id quod in hac causa est satis, quoniam quidem suscepi, non deest profecto, iudices. et forsitan in suscipienda causa temere impulsus 31
adulescentia fecerim: quoniam quidem semel suscepi, licet hercules undique omnes mihi minae et terrores periculaque impendeant omnia, succurram atque subibo: certum est deliberatumque, quae ad causam pertinere arbitror, omnia non modo dicere, verum etiam libenter, audacter libereque dicere; nulla res tanta exsistet, iudices, ut possit vim mihi maiorem adhibere metus quam fides. etenim quis tam dissoluto animo est, qui haec cum vi- 32
deat, tacere ac neglegere possit? patrem meum, cum

proscriptus non esset, iugulastis; occisum in proscriptorum numerum rettulistis; me domo mea per vim expulistis; patrimonium meum possidetis: quid voltis amplius? etiamne ad subsellia cum ferro atque telis venistis, ut hic
12 aut iuguletis aut condemnetis [Sex. Roscium]? hominem
33 longe audacissimum nuper habuimus in civitate C. Fimbriam et, quod inter omnis constat, nisi inter eos, qui ipsi quoque insaniunt, insanissimum. is cum curasset in funere C. Marii, ut Q. Scaevola volneraretur, vir sanctissimus atque ornatissimus nostrae civitatis, de cuius laude neque hic locus est ut multa dicantur neque plura tamen dici possunt, quam populus Romanus memoria retinet, diem Scaevolae dixit, posteaquam comperit eum posse vivere: cum ab eo quaereretur, quid tandem accusaturus esset eum, quem pro dignitate ne laudare quidem quisquam satis commode posset, aiunt hominem, ut erat furiosus, respondisse, quod non totum telum corpore recepisset: quo populus Romanus nihil vidit indignius, nisi eiusdem viri mortem, quae tantum potuit, ut omnis civis perdiderit et adflixerit, quos quia servare per composi-
34 tionem volebat, ipse ab eis interemptus est. estne hoc illi dicto atque facto Fimbriano simillimum? accusatis Sex. Roscium. quid ita? quia de manibus vestris effugit; quia se occīdi passus non est. illud quia in Scaevola factum est, magis indignum videtur; hoc, quia fit a Chrysogono, num est ferendum? nam per deos immortalis, quid est in hac causa quod defensionis indigeat? qui locus ingenium patroni requirit aut oratoris eloquentiam magno opere desiderat? totam causam, iudices, explicemus atque ante oculos expositam consideremus: ita facillime, quae res totum iudicium contineat et quibus de rebus nos dicere oporteat et quid vos sequi conveniat
13 intellegetis. tres sunt res, quantum ego existimare pos-
35 sum, quae obstent hoc tempore Sex. Roscio: crimen adversariorum et audacia et potentia. criminis confictionem accusator [Erucius] suscepit; audaciae partis Roscii sibi poposcerunt; Chrysogonus autem, is qui plurimum potest, potentia pugnat. de hisce omnibus rebus me dicere
36 oportere intellego. quid igitur est? non eodem modo de omnibus: ideo quod prima illa res ad meum officium

pertinet, duas autem reliquas vobis populus Romanus imposuit: ego crimen oportet diluam; vos et audaciae resistere et hominum eius modi perniciosam atque intolerandam potentiam primo quoque tempore exstinguere atque opprimere debetis.

Occidisse patrem Sex. Roscius arguitur. scelestum, 37
di immortales, ac nefarium facinus atque eius modi, quo uno maleficio scelera omnia complexa esse videantur: etenim si, id quod praeclare a sapientibus dicitur, voltu saepe laeditur pietas, quod supplicium satis acre reperietur in eum, qui mortem obtulerit parenti, pro quo mori ipsum, si res postularet, iura divina atque humana cogebant? in hoc tanto, tam atroci, tam singulari male- 38
ficio, quod ita raro exstitit, ut si quando auditum sit, portenti ac prodigii simile numeretur, quibus tandem tu, C. Eruci, argumentis accusatorem censes uti oportere? nonne et audaciam eius, qui in crimen vocetur, singularem ostendere et mores feros immanemque naturam et vitam vitiis flagitiisque omnibus deditam [et] denique omnia ad perniciem profligata atque perdita? quorum tu nihil in Sex. Roscium ne obiciendi quidem causa contulisti. patrem occidit Sex. Roscius. qui homo? adulescentulus corruptus et ab hominibus nequam inductus? annos 14
natus maior quadraginta. vetus videlicet sicarius, homo audax et saepe in caede versatus? at hoc ab accusatore ne dici quidem audistis. luxuries igitur hominem nimirum et aeris alieni magnitudo et indomitae animi cupiditates ad hoc scelus impulerunt? de luxuria purgavit Erucius, cum dixit hunc ne in convivio quidem ullo fere interfuisse; nihil autem umquam *cuiquam* debuit; cupiditates porro quae possunt esse in eo, qui, ut ipse accusator obiecit, ruri semper habitarit et in agro colendo vixerit, quae vita maxime disiuncta a cupiditate est et cum officio coniuncta?

Quae res igitur tantum istum furorem Sex. Roscio 40
obiecit? 'patri' inquit 'non placebat.' quam ob causam? necesse est enim eam quoque iustam et magnam et perspicuam fuisse: nam ut illud incredibile est, mortem oblatam esse patri a filio sine plurimis et maximis causis, sic hoc veri simile non est, odio fuisse parenti filium

41 sine causis multis et magnis et necessariis. rursus igitur eodem revertamur et quaeramus quae tanta vitia fuerint in unico filio qua re is patri displiceret. at perspicuum est nullum fuisse. pater igitur amens qui odisset eum sine causa, quem procrearat. at is quidem fuit omnium constantissimus. ergo illud iam perspicuum profecto est, si neque amens pater neque perditus filius fuerit, neque
15 42 odii causam patri neque sceleris filio fuisse. 'nescio,' inquit 'quae causa odii fuerit: fuisse odium intellego, quia antea, cum duos filios haberet, illum alterum, qui mortuus est, secum omni tempore volebat esse, hunc in praedia rustica relegarat.' quod Erucio accidebat in mala nugatoriaque accusatione, idem mihi usu venit in causa optima: ille quo modo crimen commenticium confirmaret non inveniebat; ego res tam levis qua ratione infirmem
43 ac diluam reperire non possum. quid ais, Eruci? tot praedia, tam pulcra, tam fructuosa Sex. Roscius filio suo relegationis ac supplicii gratia colenda ac tuenda tradiderat? quid hoc? patres familias, qui liberos habent, praesertim homines illius ordinis ex municipiis rusticanis, nonne optatissimum sibi putant esse filios suos rei familiari maxime servire et in praediis colendis operae
44 plurimum studiique consumere? an amandarat hunc sic, ut esset in agro ac tantum modo aleretur ad villam? ut commodis omnibus careret? quid? si constat hunc non modo colendis praediis praefuisse, sed certis fundis patre vivo frui solitum esse? tamenne haec a te vita eius rusticana relegatio atque amandatio appellabitur? vides, Eruci, quantum distet argumentatio tua ab re ipsa atque a veritate: quod consuetudine patres faciunt, id quasi novum reprehendis; quod benevolentia fit, id odio factum criminaris; quod honoris causa pater filio suo concessit, id
45 eum supplicii causa fecisse dicis. neque haec tu non intellegis, sed usque eo quid arguas non habes, ut non modo tibi contra nos dicendum putes, verum etiam contra rerum naturam contraque consuetudinem hominum
16 contraque opiniones omnium. at enim cum duos filios haberet, alterum a se non dimittebat, alterum ruri esse patiebatur. quaeso, Eruci, ut hoc in bonam partem accipias; non enim exprobrandi causa, sed commonendi gra-

tia dicam: si tibi fortuna non dedit ut patre certo nasce- 46
rere, ex quo intellegere posses, qui animus patrius in liberos esset, at natura certe dedit ut humanitatis non parum haberes; eo accessit studium doctrinae, ut ne a litteris quidem alienus esses: ecquid tandem tibi videtur, ut ad fabulas veniamus, senex ille Caecilianus minoris facere Eutychum filium rusticum quam illum alterum Chaerestratum? — nam, ut opinor, hoc nomine est — alterum in urbe secum honoris causa habere, alterum rus supplicii causa relegasse? 'quid ad istas ineptias 47
abis?' inquies. quasi vero mihi difficile sit quamvis multos nominatim proferre, ne longius abeam, vel tribulis vel vicinos meos, qui suos liberos, quos plurimi faciunt, agricolas adsiduos esse cupiunt. verum homines notos sumere odiosum est, cum et illud incertum sit, velintne ei sese nominari et nemo vobis magis notus futurus sit quam est hic Eutychus, et certe ad rem nihil intersit, utrum hunc ego comicum adulescentem an aliquem ex agro Veiente nominem. etenim haec conficta arbitror a poëtis esse, ut effictos nostros mores in alienis personis expressamque imaginem [nostram] vitae cotidianae videremus. age nunc, refer animum sis ad veritatem et 48
considera, non modo in Umbria atque in ea vicinitate, sed in his veteribus municipiis quae studia a patribus familias maxime laudentur: iam profecto te intelleges inopia criminum summam laudem Sex. Roscio vitio et culpae dedisse. ac non modo hoc patrum voluntate liberi 17
faciunt, sed permultos et ego novi et, nisi me fallit animus, unus quisque vestrum, qui et ipsi incensi sunt studio, quod ad agrum colendum attinet, vitamque hanc rusticam, quam tu probro et crimini putas esse oportere, et honestissimam et suavissimam esse arbitrantur. quid 49
censes hunc ipsum Sex. Roscium, quo studio et qua intellegentia esse in rusticis rebus? ut ex his propinquis eius, hominibus honestissimis, audio, non tu in isto artificio accusatorio callidior es quam hic in suo. verum, ut opinor, quoniam ita Chrysogono videtur, qui huic nullum praedium reliquit, et artificium obliviscatur et studium deponat licebit; quod tametsi miserum et indignum est, feret tamen aequo animo, iudices, si per vos vitam et

famam potest obtinere: hoc vero est, quod ferri non potest, si et in hanc calamitatem venit propter praediorum bonitatem et multitudinem et, quod ea studiose coluit, id erit ei maxime fraudi, ut parum miseriae sit, quod aliis coluit, non sibi, nisi etiam quod omnino coluit
18 crimini fuerit. ne tu, Eruci, accusator esses ridiculus, si
50 illis temporibus natus esses, cum ab aratro arcessebantur qui consules fierent. etenim qui praeesse agro colendo flagitium putes, profecto illum Atilium, quem sua manu spargentem semen qui missi erant convenerunt, hominem turpissimum atque inhonestissimum iudicares. at hercule maiores nostri longe aliter et de illo et de ceteris talibus viris existimabant; itaque ex minima tenuissimaque re publica maximam et florentissimam nobis reliquerunt; suos enim agros studiose colebant, non alienos cupide appetebant: quibus rebus et agris et urbibus et nationibus rem publicam atque hoc imperium et populi Romani
51 nomen auxerunt. neque ego haec eo profero, quo conferenda sint cum hisce, de quibus nunc quaerimus, sed ut illud intellegas, cum apud maiores nostros summi viri clarissimique homines, qui omni tempore ad gubernacula rei publicae sedere debebant, tamen in agris quoque colendis aliquantum operae temporisque consumpserint, ignosci oportere ei homini, qui se fateatur esse rusticum, cum ruri adsiduus semper vixerit; cum praesertim nihil esset quod aut patri gratius aut sibi iucundius aut re vera honestius facere posset.

52 Odium igitur acerrimum patris in filium ex hoc, opinor, ostenditur, Eruci, quod hunc ruri esse patiebatur. numquid est aliud? 'immo vero' inquit 'est; nam istum exheredare in animo habebat.' audio: nunc dicis aliquid quod ad rem pertineat; nam illa, opinor, tu quoque concedis levia esse atque inepta: 'convivia cum patre non inibat.' quippe; qui ne in oppidum quidem nisi perraro veniret. 'domum suam istum non fere quisquam vocabat.' nec mirum, qui neque in urbe viveret neque revo-
19 caturus esset. verum haec tu quoque intellegis esse nugatoria: illud, quod coepimus, videamus, quo certius
53 argumentum odii reperiri nullo modo potest: exheredare pater filium cogitabat. mitto quaerere qua de causa:

quaero qui scias; tametsi te dicere atque enumerare causas omnis oportebat, et id erat certe accusatoris officium, qui tanti sceleris argueret, explicare omnia vitia atque peccata filii, quibus incensus parens potuerit animum inducere, ut naturam ipsam vinceret, ut amorem illum penitus insitum eiceret ex animo, ut denique patrem esse sese oblivisceretur; quod sine magnis huiusce peccatis accidere potuisse non arbitror. verum concedo tibi ut ea 54
praetereas, quae cum taces, nulla esse concedis: illud quidem, voluisse exheredare certe tu planum facere debes. quid ergo adfers qua re id factum putemus? vere nihil potes dicere. finge aliquid saltem commode, ut ne plane videaris id facere, quod aperte facis, huius miseri fortunis et horum virorum talium dignitati inludere. 'exheredare filium voluit.' 'quam ob causam?' 'nescio.' 'exheredavitne?' 'non.' 'quis prohibuit?' 'cogitabat.' 'cui dixit?' 'nemini.' quid est aliud iudicio ac legibus ac maiestate vestra abuti ad quaestum atque ad libidinem, nisi hoc modo accusare atque id obicere, quod planum facere non modo non possis, verum ne coneris quidem? nemo nostrum est, Eruci, quin sciat tibi inimicitias cum 55
Sex. Roscio nullas esse; vident omnes qua de causa huic inimicus venias: sciunt huiusce pecunia te adductum esse. quid ergo est? ita tamen quaestus te cupidum esse oportebat, ut horum existimationem et legem Remmiam putares aliquid valere oportere. accusatores multos esse in 20
civitate utile est, ut metu contineatur audacia: verum tamen hoc ita est utile, ut ne plane inludamur ab accusatoribus. innocens est quispiam, verum tamen, quamquam abest a culpa, suspitione tamen non caret: tametsi miserum est, tamen ei, qui hunc accuset, possim aliquo modo ignoscere: cum enim aliquid habeat quod possit criminose ac suspitiose dicere, aperte ludificari et calumniari sciens non videatur. qua re facile omnes patimur 56
esse quam plurimos accusatores, quod innocens, si accusatus sit, absolvi potest, nocens, nisi accusatus fuerit, condemnari non potest; utilius est autem absolvi innocentem quam nocentem causam non dicere. anseribus cibaria publice locantur et canes aluntur in Capitolio, ut significent si fures venerint; at fures internoscere non

possunt; significant tamen, si qui noctu in Capitolium venerint, et quia id est suspitiosum, tametsi bestiae sunt, tamen in eam partem potius peccant, quae est cautior. quodsi luce quoque canes latrent, cum deos salutatum aliqui venerint, opinor, eis crura suffringantur, quod acres
57 sint etiam tum, cum suspitio nulla sit. simillima est accusatorum ratio: alii vestrum anseres sunt, qui tantum modo clamant, nocere non possunt, alii canes, qui et latrare et mordere possunt: cibaria vobis praeberi videmus; vos autem maxime debetis in eos impetum facere, qui merentur; hoc populo gratissimum est: deinde, si voletis, etiam tum, cum veri simile erit aliquem commisisse, in suspitione latratote. id quoque concedi potest. sin autem sic agetis, ut arguatis aliquem patrem occidisse neque dicere possitis aut qua re aut quo modo ac tantum modo sine suspitione latrabitis, crura quidem vobis nemo suffringet, sed si ego hos bene novi, litteram illam, cui vos usque eo inimici estis, ut etiam Kal. omnis oderitis, ita vehementer ad caput adfigent, ut postea neminem alium nisi fortunas vestras accusare possitis.
21 quid mihi ad defendendum dedisti, bone accusator? quid
58 hisce autem ad suspicandum? 'ne exheredaretur veritus est.' 'audio, sed qua de causa vereri debuerit nemo dicit.' 'habebat pater in animo.' planum fac. nihil est: non, quicum deliberarit, quem certiorem fecerit, unde istud vobis suspicari in mentem venerit. cum hoc modo accusas, Eruci, nonne hoc palam dicis: ego quid acceperim scio, quid dicam nescio; unum illud spectavi, quod Chrysogonus aiebat, neminem isti patronum futurum; de bonorum emptione deque ea societate neminem esse qui verbum facere auderet hoc tempore. haec te opinio falsa in istam fraudem impulit: non mehercules verbum fecis-
59 ses, si tibi quemquam responsurum putasses. operae pretium erat, si animadvertistis, iudices, neglegentiam eius in accusando considerare: credo, cum vidisset qui homines in hisce subselliis sederent, quaesisse num ille aut ille defensurus esset: de me ne suspicatum quidem esse, quod antea causam publicam nullam dixerim. posteaquam invenit neminem eorum, qui possunt et solent, ita neglegens esse coepit, ut cum in mentem veniret ei,

resideret, deinde spatiaretur, non numquam etiam puerum vocaret, credo, cui cenam imperaret, prorsus ut vestro consessu et hoc conventu pro summa solitudine abuteretur. peroravit aliquando; adsedit; surrexi ego: respirare 22 60
visus est, quod non alius potius diceret. coepi dicere. usque eo animadverti, iudices, eum iocari atque alias res agere, ante quam Chrysogonum nominavi: quem simul atque attigi, statim homo se erexit; mirari visus est. intellexi quid eum pupugisset. iterum ac tertio nominavi. postea homines cursare ultro et citro non destiterunt, credo, qui Chrysogono nuntiarent esse aliquem in civitate, qui contra voluntatem eius dicere auderet; aliter causam agi atque ille existimaret: aperiri bonorum emptionem; vexari pessime societatem; gratiam potentiamque eius neglegi; iudices diligenter attendere; populo rem indignam videri. quae quoniam te fefellerunt, Eruci, 61
quoniamque vides versa esse omnia, causam pro Sex. Roscio, si non commode, at libere dici, quem dedi putabas, defendi intellegis, quos traditurus sperabas, vides iudicare, restitue nobis aliquando veterem tuam illam calliditatem atque prudentiam, *aut* confitere *te* huc ea spe venisse, quod putares hic latrocinium, non iudicium futurum.

De parricidio causa dicitur: ratio ab accusatore reddita non est quam ob causam patrem filius occiderit: quod in minimis noxiis et in his levioribus peccatis, quae 62
magis crebra et iam prope cotidiana sunt, maxime et primum quaeritur, quae causa maleficii fuerit, id Erucius in parricidio quaeri non putat oportere: in quo scelere, iudices, etiam cum multae causae convenisse unum in locum atque inter se congruere videntur, tamen non temere creditur neque levi coniectura res penditur neque testis incertus auditur neque accusatoris ingenio res iudicatur: cum multa antea commissa maleficia, cum vita hominis perditissima, tum singularis audacia ostendatur necesse est, neque audacia solum, sed summus furor atque amentia: haec cum sint omnia, tamen exstent oportet expressa sceleris vestigia, ubi, qua ratione, per quos, quo tempore maleficium sit admissum; quae nisi multa et manifesta sunt, profecto res tam scelesta, tam

63 atrox, tam nefaria credi non potest. magna est enim vis humanitatis; multum valet communio sanguinis; reclamitat istius modi suspitionibus ipsa natura; portentum atque monstrum certissimum est esse aliquem humana specie et figura, qui tantum immanitate bestias vicerit, ut propter quos hanc suavissimam lucem aspexerit, eos indignissime luce privarit, cum etiam feras inter sese
23 partus atque educatio et natura ipsa conciliet. non ita
64 multis ante annis aiunt T. Caelium quendam Tarracinensem, hominem non obscurum, cum cenatus cubitum in idem conclave cum duobus adulescentibus filiis isset, inventum esse mane iugulatum. cum neque servus quisquam reperiretur neque liber ad quem ea suspitio pertineret, id aetatis autem duo filii propter cubantes ne sensisse quidem se dicerent, nomina filiorum de parricidio delata sunt. quid poterat tam esse suspitiosum? neutrumne sensisse? ausum autem esse quemquam, se in id conclave committere, eo potissimum tempore, cum ibidem essent duo adulescentes filii, qui et sentire et defen-
65 dere facile possent? erat porro nemo in quem ea suspitio conveniret. tamen cum planum iudicibus esset factum aperto ostio dormientis eos repertos esse, iudicio absoluti adulescentes et suspitione omni liberati sunt; nemo enim putabat quemquam esse qui, cum omnia divina atque humana iura scelere nefario polluisset, somnum statim capere potuisset, propterea quod, qui tantum facinus commiserunt, non modo sine cura quiescere, sed ne spi-
24
66 rare quidem sine metu possunt. videtisne quos nobis poëtae tradiderunt patris ulciscendi causa supplicium de matre sumpsisse, cum praesertim deorum immortalium iussis atque oraculis id fecisse dicantur, tamen ut eos agitent furiae neque consistere usquam patiantur, quod ne pii quidem sine scelere esse potuerunt? sic se res habet, iudices. magnam vim, magnam necessitatem, magnam possidet religionem paternus maternusque sanguis: ex quo si qua macula concepta est, non modo elui non potest, verum usque eo permanat ad animum, ut summus
67 furor atque amentia consequatur. nolite enim putare, quem ad modum in fabulis saepe numero videtis, eos, qui aliquid impie scelerateque commiserint, agitari et

perterreri Furiarum taedis ardentibus: sua quemque fraus et suus terror maxime vexat; suum quemque scelus agitat amentiaque adficit; suae malae cogitationes conscientiaeque animi terrent: hae sunt impiis adsiduae domesticaeque Furiae, quae dies noctisque parentum poenas a consceleratissimis filiis repetant. haec magnitudo male- 68
ficii facit ut, nisi paene manifestum parricidium proferatur, credibile non sit; nisi turpis adulescentia, nisi omnibus flagitiis vita inquinata, nisi sumptus effusi cum probro atque dedecore, nisi praerupta audacia, nisi tanta temeritas ut non procul abhorreat ab insania; accedat huc oportet odium parentis, animadversionis paternae metus, amici improbi, servi conscii, tempus idoneum, locus opportune captus ad eam rem: paene dicam, respersas manus sanguine paterno iudices videant oportet, si tantum facinus, tam immane, tam acerbum crediturі sunt. qua 69
re hoc quo minus est credibile, nisi ostenditur, eo magis est, si convincitur, vindicandum. itaque cum multis ex 25
rebus intellegi potest maiores nostros non modo armis plus quam ceteras nationes, verum etiam consilio sapientiaque potuisse, tum ex hac re vel maxime, quod in impios singulare supplicium invenerunt; qua in re quantum prudentia praestiterint eis, qui apud ceteros sapientissimi fuisse dicuntur, considerate: prudentissima civitas Athe- 70
niensium, dum ea rerum potita est, fuisse traditur; eius porro civitatis sapientissimum Solonem dicunt fuisse, eum, qui leges, quibus hodie quoque utuntur, scripsit: is cum interrogaretur cur nullum supplicium constituisset in eum, qui parentem necasset, respondit se id neminem facturum putasse. sapienter fecisse dicitur, cum de eo nihil sanxerit, quod antea commissum non erat, ne non tam prohibere quam admonere videretur. quanto nostri maiores sapientius? qui cum intellegerent nihil esse tam sanctum, quod non aliquando violaret audacia, supplicium in parricidas singulare excogitaverunt, ut, quos natura ipsa retinere in officio non potuisset, magnitudine poenae a maleficio summoverentur: insui voluerunt in culeum vivos atque in flumen deici. o singularem sapien- 26 71
tiam, iudices! nonne videntur hunc hominem ex rerum natura sustulisse et eripuisse, cui repente caelum, solem,

aquam terramque ademerint, ut, qui eum necasset, unde ipse natus esset, careret eis rebus omnibus, ex quibus omnia nata esse dicuntur? noluerunt feris corpus obicere, ne bestiis quoque, quae tantum scelus attigissent, immanioribus uteremur; non sic nudos in flumen deicere, ne, cum delati essent in mare, ipsum polluerent, quo cetera, quae violata sunt, expiari putantur; denique nihil tam vile neque tam volgare est cuius partem ullam reliquerint. 72 etenim quid est tam commune quam spiritus vivis, terra mortuis, mare fluctuantibus, litus eiectis? ita vivunt, dum possunt, ut ducere animam de caelo non queant; ita moriuntur, ut eorum ossa terra non tangat; ita iactantur fluctibus, ut numquam adluantur; ita postremo eiciuntur, ut ne ad saxa quidem mortui conquiescant. tanti maleficii crimen, cui maleficio tam insigne supplicium est constitutum, probare te, Eruci, censes posse talibus viris, si ne causam quidem maleficii protuleris? si hunc apud bonorum emptores ipsos accusares eique iudicio Chrysogonus praeesset, tamen diligentius paratiusque venisses. 73 utrum quid agatur non vides an apud quos agatur? agitur de parricidio, quod sine multis causis suscipi non potest; apud homines autem prudentissimos agitur, qui intellegunt neminem ne minimum quidem maleficium sine causa admittere.

27 Esto: causam proferre non potes: tametsi statim vicisse debeo, tamen de meo iure decedam et tibi, quod in alia causa non concederem, in hac concedam fretus huius innocentia: non quaero abs te qua re patrem Sex. Roscius occiderit: quaero quo modo occiderit. ita quaero abs te, C. Eruci, quo modo, et sic tecum agam, ut meo loco vel respondendi vel interpellandi tibi potestatem faciam, 74 vel etiam, si quid voles, interrogandi. quo modo occīdit? ipse percussit an aliis occidendum dedit? si ipsum arguis, Romae non fuit: si per alios fecisse dicis, quaero servosne an liberos? *si per* liberos, quos homines? indidemne Ameria an hosce ex urbe sicarios? si Ameria, qui sunt hi? cur non nominantur? si Roma, unde eos noverat Roscius, qui Romam multis annis non venit neque umquam plus triduo fuit? ubi eos convēnit? quicum locutus est? quo modo persuasit? 'pretium dedit.' cui

dedit? per quem dedit? unde aut quantum dedit? nonne his vestigiis ad caput maleficii perveniri solet? et simul tibi in mentem veniat facito quem ad modum vitam huiusce depinxeris: hunc hominem ferum atque agrestem fuisse; numquam cum homine quoquam conlocutum esse; numquam in oppido constitisse. qua in re praetereo illud, 75
quod mihi maximo argumento ad huius innocentiam poterat esse, in rusticis moribus, in victu arido, in hac horrida incultaque vita istius modi maleficia gigni non solere: ut non omnem frugem neque arborem in omni agro reperire possis, sic non omne facinus in omni vita nascitur: in urbe luxuries creatur; ex luxuria exsistat avaritia necesse est, ex avaritia erumpat audacia; inde omnia scelera ac maleficia gignuntur; vita autem haec rustica, quam tu agrestem vocas, parsimoniae, diligentiae, iustitiae magistra est. verum haec missa facio; 28
illud quaero, is homo, qui, ut tute dicis, numquam inter 76
homines fuerit, per quos homines hoc tantum facinus tam occulte, absens praesertim, conficere potuerit. multa sunt falsa, iudices, quae tamen argui suspitiose possunt; in his rebus si suspitio reperta erit, culpam inesse concedam. Romae Sex. Roscius occiditur, cum in agro Amerino esset filius: litteras, credo, misit alicui sicario, qui Romae noverat neminem. 'arcessivit aliquem.' quem aut quando? 'nuntium misit.' quem aut ad quem? 'pretio, gratia, spe, promissis induxit aliquem.' nihil horum ne confingi quidem potest, et tamen causa de parricidio dicitur. reliquum est ut per servos id admiserit. o di immortales! 77
rem miseram et calamitosam, quod in tali crimine quod innocenti saluti solet esse ut servos in quaestionem polliceatur, id Sex. Roscio facere non licet: vos, qui hunc accusatis, omnis eius servos habetis; unus puer, victus cotidiani minister, ex tanta familia Sex. Roscio relictus non est. te nunc appello, P. Scipio, te, Metelle: vobis advocatis, vobis agentibus aliquotiens duos servos paternos in quaestionem ab adversariis Sex. Roscius postulavit: meministisne T. Roscium recusare? quid? ei servi ubi sunt? Chrysogonum, iudices, sectantur: apud eum sunt in honore et pretio. etiam nunc ut ex eis quaeratur ego postulo, hic orat atque obsecrat. quid facitis? cur 78

recusatis? dubitate etiam nunc, iudices, si potestis, a quo sit Sex. Roscius occisus, ab eone, qui propter illius mortem in egestate et *in* insidiis versatur, cui ne quaerendi quidem de morte patris potestas permittitur, an ab eis, qui quaestionem fugitant, bona possident, in caede atque ex caede vivunt. omnia, iudices, in hac causa sunt misera atque indigna, tamen hoc nihil neque acerbius neque iniquius proferri potest: mortis paternae de servis paternis quaestionem habere filio non licet. ne tam diu quidem dominus erit in suos, dum ex eis de patris morte quaeratur? veniam, neque ita multo post, ad hunc locum: nam hoc totum ad Roscios pertinet, de quorum audacia tum me dicturum pollicitus sum, cum Erucii crimina
29 diluissem. nunc, Eruci, ad te venio. conveniat mihi te-
79 cum necesse est, si ad hunc maleficium istud pertinet, aut ipsum sua manu fecisse, id quod negas, aut per aliquos liberos aut servos. liberosne? quos neque ut convenire potuerit neque qua ratione inducere neque ubi neque per quos neque qua spe aut quo pretio potes ostendere. ego contra ostendo non modo nihil eorum fecisse Sex. Roscium, sed ne potuisse quidem facere, quod neque Romae multis annis fuerit neque de praediis umquam temere discesserit. restare tibi videbatur servorum nomen, quo quasi in portum reiectus a ceteris suspitionibus confugere posses, ubi scopulum offendis eius modi, ut non modo ab hoc crimen resilire videas, verum omnem suspitionem in vosmet ipsos recidere in-
80 tellegas. quid ergo est? quo tandem accusator inopiâ argumentorum confugit? 'eius modi tempus erat,' inquit 'ut homines volgo impune occiderentur, qua re tu hoc propter multitudinem sicariorum nullo negotio facere potuisti.' interdum mihi videris, Eruci, una mercede duas res adsequi velle, nos iudicio perfundere, accusare autem eos ipsos, a quibus mercedem accepisti. quid ais? volgo occidebantur? per quos et a quibus? nonne cogitas te a sectoribus huc adductum esse? quid postea? nescimus per ista tempora eosdem fere sectores fuisse collorum et
81 bonorum? ei denique, qui tum armati dies noctisque concursabant, qui Romae erant adsidui, qui omni tempore in praeda et in sanguine versabantur, Sex. Roscio

temporis illius acerbitatem iniquitatemque obicient? et illam sicariorum multitudinem, in qua ipsi duces ac principes erant, huic crimini putabunt fore, qui non modo Romae non fuit, sed omnino quid Romae ageretur nescivit, propterea quod ruri adsiduus, quem ad modum tute confiteris, fuit? vereor ne aut molestus sim vobis, iudi- 82
ces, aut ne ingeniis vestris videar diffidere, si de tam perspicuis rebus diutius disseram. Erucii criminatio tota, ut arbitror, dissoluta est; nisi forte exspectatis ut illa diluam, quae de peculatu ac de eius modi rebus commenticiis inaudita nobis ante hoc tempus ac nova obiecit; quae mihi iste visus est ex alia oratione declamare, quam in alium reum commentaretur; ita neque ad crimen parricidii neque ad eum, qui causam dicit, pertinebant: de quibus quoniam verbo arguit, verbo satis est negare. si quid est quod ad testis reservet, ibi quoque nos, ut in ipsa causa, paratiores reperiet quam putabat. 30
83

Venio nunc eo, quo me non cupiditas ducit, sed fides; nam si mihi liberet accusare, accusarem alios potius, ex quibus possem crescere; quod certum est non facere, dum utrumvis licebit: is enim mihi videtur amplissimus, qui sua virtute in altiorem locum pervenit, non qui ascendit per alterius incommodum et calamitatem. desinamus aliquando ea scrutari, quae sunt inania: quaeramus ibi maleficium, ubi et est et inveniri potest. iam intelleges, Eruci, certum crimen quam multis suspitionibus coarguatur, tametsi neque omnia dicam et leviter unum quidque tangam. neque enim id facerem, nisi necesse esset, et id erit signi me invitum facere, quod non persequar longius, quam salus huius et mea fides postulabit. causam tu 84
nullam reperiebas in Sex. Roscio: at ego in T. Roscio reperio. tecum enim mihi res est, T. Rosci, quoniam istic sedes ac te palam adversarium esse profiteris. de Capitone post viderimus, si, quem ad modum paratum esse audio, testis prodierit: tum alias quoque suas palmas cognoscet, de quibus me ne audisse quidem suspicatur. L. Cassius ille, quem populus Romanus verissimum et sapientissimum iudicem putabat, identidem in causis quaerere solebat, cui bono fuisset. sic vita hominum est, ut ad maleficium nemo conetur sine spe atque emolu-

85 mento accedere. hunc quaesitorem ac iudicem fugiebant atque horrebant ei, quibus periculum creabatur, ideo quod, tametsi veritatis erat amicus, tamen natura non tam propensus ad misericordiam quam † implicatus ad severitatem videbatur. ego, quamquam praeest huic quaestioni vir et contra audaciam fortissimus et ab innocentia clementissimus, tamen facile me paterer vel illo ipso acerrimo iudice quaerente vel apud Cassianos iudices, quorum etiam nunc ei, quibus causa dicenda est, nomen
31 ipsum reformidant, pro Sex. Roscio dicere. in hac enim
86 causa cum viderent illos amplissimam pecuniam possidere, hunc in summa mendicitate esse, illud quidem non quaererent, cui bono fuisset, sed, eo perspicuo, crimen et suspitionem potius ad praedam adiungerent quam ad egestatem. quid, si accedit eodem ut tenuis antea fueris? quid, si ut avarus? quid, si ut audax? quid, si ut illius, qui occisus est, inimicissimus? num quaerenda causa, quae te ad tantum facinus adduxerit? quid ergo horum negari potest? tenuitas hominis eius modi est, ut dissimulari non queat, atque eo magis elucet, quo magis occultatur;
87 avaritiam praefers, qui societatem coieris de municipis cognatique fortunis cum alienissimo; quam sis audax, ut alia obliviscar, hinc omnes intellegere potuerunt, quod ex tota societate, hoc est, ex tot sicariis, solus tu inventus es, qui cum accusatoribus sederes atque os tuum non modo ostenderes, sed etiam offerres; inimicitias tibi fuisse cum Sex. Roscio et magnas rei familiaris contro-
88 versias concedas necesse est. restat, iudices, ut hoc dubitemus, uter potius Sex. Roscium occiderit: is, ad quem morte eius divitiae venerint, an is, ad quem mendicitas; is, qui antea tenuis fuerit, an is, qui postea factus sit egentissimus; is, qui ardens avaritia feratur infestus in suos, an is, qui semper ita vixerit, ut quaestum nosset nullum, fructum autem eum solum, quem labore peperisset; is, qui omnium sectorum audacissimus sit, an is, qui propter fori iudiciorumque insolentiam non modo subsellia, verum etiam urbem ipsam reformidet; postremo, iudices, id quod ad rem mea sententia maxime pertinet,
32 utrum inimicus potius an filius. haec tu, Eruci, tot et
89 tanta si nactus esses in reo, quam diu diceres! quo te

modo iactares! tempus, hercule, te citius quam oratio deficeret. etenim in singulis rebus eius modi materies est, ut dies singulos possis consumere; neque ego non possum; non enim tantum mihi derogo, tametsi nihil adrogo, ut te copiosius quam me putem posse dicere. verum ego forsitan propter multitudinem patronorum in grege adnumerer: te pugna Cannensis accusatorem sat bonum fecit. multos caesos non ad Trasumenum lacum, sed ad Servilium vidimus:

quis ibi non est volneratus ferro Phrygio?... 90

non necesse est omnis commemorare Curtios, Marios, denique †Mammeos, quos iam aetas a proeliis avocabat, postremo Priamum ipsum [senem], Antistium, quem non modo aetas, sed etiam leges pugnare prohibebant. iam quos nemo propter ignobilitatem nominat, sescenti sunt, qui inter sicarios et de veneficiis accusabant; qui omnes, quod ad me attinet, vellem viverent; nihil enim mali est canis ibi quam plurimos esse, ubi permulti observandi multaque servanda sunt. verum, ut fit, multa saepe im- 91
prudentibus imperatoribus vis belli ac turba molitur: dum is in aliis rebus erat occupatus, qui summam rerum administrabat, erant interea qui suis volneribus mederentur; qui, tamquam si offusa rei publicae sempiterna nox esset, ita ruebant in tenebris omniaque miscebant; a quibus miror, ne quod iudiciorum esset vestigium, non subsellia quoque esse combusta: nam et accusatores et iudices sustulerunt. hoc commodi est, quod ita vixerunt, ut testis omnis, si cuperent, interficere non possent; nam dum hominum genus erit, qui accuset eos non deerit: dum civitas erit, iudicia fient. verum, ut coepi dicere, et Erucius, haec si haberet in causa, quae commemoravi, posset ea quamvis diu dicere, et ego, iudices, possum; sed in animo est, quem ad modum ante dixi, leviter transire ac tantum modo perstringere unam quamque rem, ut omnes intellegant me non studio accusare, sed officio defendere. video igitur causas esse permultas quae istum 33 92
impellerent. videamus nunc ecquae facultas suscipiendi maleficii fuerit. ubi occisus est Sex. Roscius? Romae. quid? tu, Rosci, ubi tunc eras? Romae. verum quid ad rem? et alii multi. quasi nunc id agatur quis ex tanta

multitudine occiderit ac non hoc quaeratur, eum, qui Romae sit occisus, utrum veri similius sit ab eo esse occisum, qui adsiduus eo tempore Romae fuerit, an ab eo,
93 qui multis annis Romam omnino non accesserit. age, nunc ceteras quoque facultates consideremus. erat tum multitudo sicariorum, id quod commemoravit Erucius, et homines impune occidebantur. quid? ea multitudo quae erat? opinor, aut eorum, qui in bonis erant occupati, aut eorum, qui ab eis conducebantur ut aliquem occiderent. si eos putas, qui alienum appetebant, tu es in eo numero, qui nostra pecunia dives es; sin eos, quos qui leviore nomine appellant percussores vocant, quaere in cuius fide sint et clientela: mihi crede, aliquem de societate tua reperies; et, quicquid tu contra dixeris, id cum defensione nostra contendito: ita facillime causa Sex. Roscii cum tua
94 conferetur. dices 'quid postea, si Romae adsiduus fui?' respondebo 'at ego omnino non fui.' 'fateor me sectorem esse, verum et alii multi.' 'at ego, ut tute arguis, agricola et rusticus.' 'non continuo, si me in gregem sicariorum contuli, sum sicarius.' 'at ego profecto, qui ne novi quidem quemquam sicarium, longe absum ab eius modi crimine.' permulta sunt, quae dici possunt qua re intellegatur summam tibi facultatem fuisse maleficii suscipiendi, quae non modo idcirco praetereo, quod te ipsum non libenter accuso, verum eo magis etiam, quod, si de illis caedibus velim commemorare, quae tum factae sunt ista eadem ratione, qua Sex. Roscius occisus est, vereor ne ad pluris oratio mea pertinere videa-
34 95 tur. videamus nunc strictim, sicut cetera, quae post mortem Sex. Roscii abs te, T. Rosci, facta sint; quae ita aperta et manifesta sunt, ut me dius fidius, iudices, invitus ea dicam; vereor enim, cuicuimodi es, T. Rosci, ne ita hunc videar voluisse servare, ut tibi omnino non pepercerim. cum hoc vereor et cupio tibi aliqua ex parte, quod salva fide possim, parcere, rursus immuto voluntatem meam: venit enim mihi in mentem oris tui: tene, cum ceteri socii tui fugerent ac se occultarent, ut hoc iudicium non de illorum praeda, sed de huius maleficio fieri videretur, potissimum tibi partis istas depoposcisse, ut in iudicio versarere et sederes cum accusatore? qua

in re nihil aliud adsequeris, nisi ut ab omnibus mortalibus audacia tua cognoscatur et impudentia. occiso Sex. 96
Roscio, quis primus Ameriam nuntiat? Mallius Glaucia, quem iam antea nominavi, tuus cliens et familiaris. quid attinuit eum potissimum nuntiare, quod, si nullum iam ante consilium de morte ac de bonis eius inieras nullamque societatem neque sceleris neque praemii cum homine ullo coieras, ad te minime omnium pertinebat? 'sua sponte Mallius nuntiat.' quid, quaeso, eius intererat? an, cum Ameriam non huiusce rei causa venisset, casu accidit ut id, quod Romae audierat, primus nuntiaret? cuius rei causa venerat Ameriam? 'non possum' inquit 'divinare.' eo rem iam adducam, ut nihil divinatione opus sit. qua ratione Roscio Capitoni primum nuntiavit? cum Ameriae Sex. Roscii domus, uxor liberique essent, cum tot propinqui cognatique optime convenientes, qua ratione factum est ut iste tuus cliens, sceleris tui nuntius, T. Roscio Capitoni potissimum nuntiaret? occisus est a 97
cena rediens: nondum lucebat, cum Ameriae scitum est. quid hic incredibilis cursus, quid haec tanta celeritas festinatioque significat? non quaero quis percusserit; nihil est, Glaucia, quod metuas; non excutio te, si quid forte ferri habuisti, non scrutor, nihil ad me arbitror pertinere: quoniam cuius consilio occisus sit invenio, cuius manu sit percussus non laboro. unum hoc sumo, quod mihi apertum tuum scelus resque manifesta dat: ubi aut unde audivit Glaucia? qui tam cito scivit? fac audisse statim. quae res eum nocte una tantum itineris contendere coëgit? quae necessitas eum tanta premebat, ut, si sua sponte iter Ameriam faceret, id temporis Roma proficisceretur, nullam partem noctis requiesceret? etiamne 35
in tam perspicuis rebus argumentatio quaerenda aut coniectura capienda est? nonne vobis haec, quae audistis, cer- 98
nere oculis videmini, iudices? non illum miserum, ignarum casus sui, redeuntem a cena videtis? non positas insidias? non impetum repentinum? non versatur ante oculos vobis in caede Glaucia? non adest iste T. Roscius? non suis manibus in curru conlocat Automedontem illum, sui sceleris acerbissimi nefariaeque victoriae nuntium? non orat ut eam noctem pervigilet? ut honoris sui causa

99 laboret? ut Capitoni quam primum nuntiet? quid erat quod Capitonem primum scire voluerit? nescio: nisi hoc video, Capitonem in his bonis esse socium: de tribus et decem fundis tris nobilissimos fundos eum video possi-
100 dere. audio praeterea non hanc suspitionem nunc primum in Capitonem conferri; multas esse infamis eius palmas: hanc primam esse tamen lemniscatam, quae Roma *ei* deferatur; nullum modum esse hominis occidendi quo ille non aliquot occiderit, multos ferro, multos veneno; habeo etiam dicere quem contra morem maiorum minorem annis LX de ponte [in Tiberim] deiecerit; quae si prodierit, atque adeo cum prodierit — scio enim
101 proditurum esse — audiet. veniat modo: explicet suum volumen illud, quod ei planum facere possum Erucium conscripsisse; quod aiunt illum Sex. Roscio intemptasse et minitatum esse se omnia illa pro testimonio esse dicturum. o praeclarum testem, iudices! o gravitatem dignam exspectatione! o vitam honestam atque eius modi, ut libentibus animis ad eius testimonium vestrum ius iurandum adcommodetis! profecto non tam perspicue nos istorum maleficia videremus, nisi ipsos caecos redderet cupi-
36 ditas et avaritia et audacia: alter ex ipsa caede volucrem
102 nuntium Ameriam ad socium atque ad magistrum suum misit, ut, si dissimulare omnes cuperent se scire ad quem maleficium pertineret, tamen ipse apertum suum scelus ante omnium oculos poneret; alter, si dis immortalibus placet, testimonia etiam in Sex. Roscium dicturus est: quasi vero id nunc agatur, utrum is quod dixerit credendum ac non, quod fecerit vindicandum sit. itaque more maiorum comparatum est, ut *vel* in minimis rebus homines amplissimi testimonium de sua re non dicerent.
103 Africanus, qui suo cognomine declarat tertiam partem orbis terrarum se subegisse, tamen, si sua res ageretur, testimonium non diceret; nam illud in talem virum non audeo dicere: si diceret, non crederetur. videte nunc quam versa et mutata in peiorem partem sint omnia: cum de bonis et de caede agatur, testimonium dicturus est is, qui et sector est et sicarius, hoc est, qui et illorum ipsorum bonorum, de quibus agitur, emptor atque possessor est et eum hominem occidendum curavit, de

cuius morte quaeritur. quid tu, vir optime? ecquid habes 104
quod dicas? mihi ausculta: vide ne tibi desis; tua quoque res permagna agitur. multa scelerate, multa audaciter, multa improbe fecisti; unum stultissime, profecto tua sponte, non de Erucii sententia: nihil opus fuit te istic sedere; neque enim accusatore muto neque teste quisquam utitur eo, qui de accusatoris subsellio surgit. huc accedit, quod paulo tamen occultior atque tectior vestra ista cupiditas esset. nunc quid est quod quisquam ex vobis audire desideret, cum quae facitis eius modi sint, ut ea dedita opera a nobis contra vosmet ipsos facere videamini? age nunc illa videamus, iudices, quae 105
statim consecuta sunt: ad Volaterras in castra L. Sullae mors Sex. Roscii quadriduo, quo is occisus est, Chrysogono nuntiatur. quaeritur etiam nunc quis eum nuntium 37
miserit? nonne perspicuum est eundem qui Ameriam? curat Chrysogonus ut eius bona veneant statim, qui non norat hominem aut rem. at qui ei venit in mentem praedia concupiscere hominis ignoti, quem omnino numquam viderat? soletis, cum aliquid huiusce modi auditis, iudices, continuo dicere: necesse est aliquem dixisse municipem aut vicinum: ei plerumque indicant; per eos plerique produntur. hic nihil est quod suspitionem † hoc putetis. non enim ego ita disputabo: veri simile est Roscios 106
istam rem ad Chrysogonum detulisse; erat enim eis cum Chrysogono iam antea amicitia; nam cum multos veteres a maioribus Roscii patronos hospitesque haberent, omnis eos colere atque observare destiterunt ac se in Chrysogoni fidem et clientelam contulerunt. haec possum om- 107
nia vere dicere, sed in hac causa coniectura nihil opus est: ipsos certo scio non negare ad haec bona Chrysogonum accessisse impulsu suo. si eum, qui indicii partem acceperit, oculis cernetis, poteritisne dubitare, iudices, quis indicarit? qui sunt igitur in istis bonis, quibus partem Chrysogonus dederit? duo Roscii. num quisnam praeterea? nemo est, iudices. num ergo dubium est quin ei obtulerint hanc praedam Chrysogono, qui ab eo partem praedae tulerunt? age nunc ex ipsius Chrysogoni 108
iudicio Rosciorum factum consideremus: si nihil in ista pugna Roscii quod operae pretium esset fecerant, quam

ob causam a Chrysogono tantis praemiis donabantur? si nihil aliud fecerunt, nisi rem detulerunt, nonne satis fuit eis gratias agi? denique, ut perliberaliter ageretur, honoris aliquid haberi? cur tria praedia tantae pecuniae statim Capitoni dantur? cur quae reliqua sunt iste Roscius omnia cum Chrysogono communiter possidet? nonne perspicuum est, iudices, has manubias Rosciis Chrysogonum
38 re cognita concessisse? venit in decem primis legatus in
109 castra Capito. totam vitam, naturam moresque hominis ex ipsa legatione cognoscite: nisi intellexeritis, iudices, nullum esse officium, nullum ius tam sanctum atque integrum, quod non eius scelus atque perfidia violarit et
110 imminuerit, virum optimum esse eum iudicatote. impedimento est quo minus de his rebus Sulla doceatur; ceterorum legatorum consilia et voluntatem Chrysogono enuntiat; monet ut provideat ne palam res agatur; ostendit, si sublata sit venditio bonorum, illum pecuniam grandem amissurum, sese capitis periculum aditurum; illum acuere, hos, qui simul erant missi, fallere; illum identidem monere ut caveret, hisce insidiose spem falsam ostendere; cum illo contra hos inire consilia, horum consilia illi enuntiare; cum illo partem suam depecisci, hisce aliqua fretus mora semper omnis aditus ad Sullam intercludere; postremo isto hortatore, auctore, intercessore ad Sullam legati non adierunt; istius fide ac potius perfidia decepti, id quod ex ipsis cognoscere poteritis, si accusator voluerit testimonium eis denuntiare, pro re certa
111 spem falsam domum rettulerunt. in privatis rebus si qui rem mandatam non modo malitiosius gessisset sui quaestus aut commodi causa, verum etiam neglegentius, eum maiores summum admisisse dedecus existimabant; itaque mandati constitutum est iudicium non minus turpe quam furti, credo, propterea quod quibus in rebus ipsi interesse non possumus, in eis operae nostrae vicaria fides amicorum supponitur, quam qui laedit, oppugnat omnium commune praesidium et quantum in ipso est disturbat vitae societatem. non enim possumus omnia per nos agere; alius in alia est re magis utilis: idcirco amicitiae comparantur, ut commune commodum mutuis
112 officiis gubernetur. quid recipis mandatum, si aut ne-

glecturus aut ad tuum commodum conversurus es? cur
mihi te offers ac meis commodis officio simulato officis
et obstas? recede de medio; per alium transigam: susci-
pis onus officii, quod te putas sustinere *non* posse, quod
minime videtur grave eis, qui minime ipsi leves sunt.
ergo idcirco turpis haec culpa est, quod duas res sanctis- 39
simas violat, amicitiam et fidem: nam neque mandat
quisquam fere nisi amico neque credit nisi ei, quem fide-
lem putat. perditissimi est igitur hominis simul et ami-
citiam dissolvere et fallere eum, qui laesus non esset,
nisi credidisset. itane est? in minimis rebus qui manda- 113
tum neglexerit, turpissimo iudicio condemnetur necesse
est, in re tanta cum is, cui fama mortui, fortunae vivi
commendatae sunt atque concreditae, ignominia mortuum,
inopia vivum adfecerit, is inter honestos homines atque
adeo inter vivos numerabitur? in minimis privatisque
rebus etiam neglegentia mandati in crimen iudiciumque
[infamia] vocatur, propterea quod, si ratione fiat, illum
neglegere oporteat qui mandarit, non illum qui manda-
tum receperit: in re tanta, quae publice gesta atque com-
missa sit, qui non neglegentia privatum aliquod commo-
dum laeserit, sed perfidia legationis ipsius caerimoniam
polluerit maculâque asperserit, qua is tandem poena ad-
ficietur aut quo iudicio damnabitur? si hanc ei rem pri- 114
vatim Sex. Roscius mandavisset, ut cum Chrysogono
transigeret atque decideret, inque eam rem fidem suam,
si quid opus esse putaret, interponeret, illeque sese factu-
rum recepisset, nonne, si ex eo negotio tantulum in rem
suam convertisset, damnatus per arbitrum et rem resti-
tueret et honestatem omnem amitteret? nunc non hanc 115
ei rem Sex. Roscius mandavit, sed, id quod multo gra-
vius est, ipse Sex. Roscius cum fama, vita bonisque om-
nibus a decurionibus publice [Roscio] mandatus est; et
ex eo T. Roscius non paulum nescio quid in rem suam
convertit, sed hunc funditus evertit bonis, ipse tria prae-
dia sibi depectus est, voluntatem decurionum ac munici-
pum omnium tantidem quanti fidem suam fecit. videte 40 116
iam porro cetera, iudices, ut intellegatis fingi maleficium
nullum posse quo iste sese non contaminarit. in rebus
minoribus socium fallere turpissimum est aequeque turpe

atque illud, de quo ante dixi; neque iniuria, propterea quod auxilium sibi se putat adiunxisse, qui cum altero rem communicavit. ad cuius igitur fidem confugiet, cum per eius fidem laeditur cui se commiserit? atque ea sunt animadvertenda peccata maxime, quae difficillime praecaventur. tecti esse ad alienos possumus; intimi multa apertiora videant necesse est: socium cavere qui possumus? quem etiam si metuimus, ius officii laedimus. recte igitur maiores eum, qui socium fefellisset, in viro-
117 rum bonorum numero non putarunt haberi oportere. at vero T. Roscius non unum rei pecuniariae socium fefellit, quod, tametsi grave est, tamen aliquo modo posse ferri videtur, verum novem homines fortissimos, eiusdem muneris, legationis, officii mandatorumque socios induxit, decepit, destituit, adversariis tradidit, omni fraude et perfidia fefellit: qui de eius scelere suspicari nihil potuerunt, socium officii metuere non debuerunt, eius malitiam non viderunt, orationi vanae crediderunt. itaque nunc illi homines honestissimi propter istius insidias parum putantur cauti providique fuisse; iste, qui initio proditor fuit, deinde perfuga, qui primo sociorum consilia adversariis enuntiavit, deinde societatem cum ipsis adversariis coiit, terret etiam nos ac minatur, tribus praediis, hoc est praemiis sceleris, ornatus. in eius modi vita, iudices, in his tot tantisque flagitiis hoc quoque
118 maleficium, de quo iudicium est, reperietis. etenim quaerere ita debetis: ubi multa avare, multa audacter, multa improbe, multa perfidiose facta videbitis, ibi scelus quoque latere inter illa tot flagitia putatote. tametsi hoc quidem minime latet, quod ita promptum et propositum est, ut non ex illis maleficiis, quae in illo constat esse, hoc intellegatur, verum ex hoc etiam, si quod illorum forte dubitabitur, convincatur. quid tandem, quaeso, iudices? num aut ille lanista omnino iam a gladio recessisse videtur aut iste discipulus magistro tantulum de arte concedere? par est avaritia, similis improbitas, eadem
41
119 impudentia, gemina audacia. etenim, quoniam fidem magistri cognostis, cognoscite nunc discipuli aequitatem. dixi iam antea saepe numero postulatos esse ab istis duos servos in quaestionem. tu semper, T. Rosci, recu-

sasti. quaero abs te: eine qui postulabant indigni erant qui impetrarent? an is te non commovebat, pro quo postulabant? an res ipsa tibi iniqua videbatur? postulabant homines nobilissimi atque integerrimi nostrae civitatis, quos iam antea nominavi; qui ita vixerunt talesque a populo Romano putantur, ut quicquid dicerent nemo esset qui non aequum putaret; postulabant autem pro homine miserrimo atque infelicissimo, qui vel ipse sese in cruciatum dari cuperet, dum de patris morte quaereretur; res porro abs te eius modi postulabatur, ut nihil inter- 120
esset, utrum eam rem recusares an de maleficio confiterere. quae cum ita sint, quaero abs te quam ob causam recusaris. cum occiditur Sex. Roscius, ibidem fuerunt. servos ipsos, quod ad me attinet, neque arguo neque purgo: quod a vobis hoc pugnari video ne in quaestionem dentur, suspitiosum est; quod vero apud vos ipsos in honore tanto sunt, profecto necesse est sciant aliquid, quod si dixerint, perniciosum vobis futurum sit. 'in dominos quaeri de servis iniquum est.' 'at ne*que in dominos* quaeritur: Sex. enim Roscius reus est; neque est iniquum in hunc quaeri: vos enim dominos esse dicitis.' 'cum Chrysogono sunt.' ita credo: litteris eorum et urbanitate Chrysogonus ducitur, ut inter suos omnium deliciarum atque omnium artium puerulos ex tot elegantissimis familiis lectos velit hos versari, homines paene operarios, ex Amerina disciplina patris familiae rusticani. non ita est profecto, iudices: non est veri simile 121
ut Chrysogonus horum litteras adamarit aut humanitatem, non ut rei familiaris negotio diligentiam cognorit eorum et fidem: est quiddam, quod occultatur, quod quo studiosius ab ipsis opprimitur et absconditur, eo magis eminet et apparet. quid igitur? Chrysogonus sine male- 42 122
ficii occultandi causa quaestionem de his haberi non volt? minime, iudices: non in omnis arbitror omnia convenire. ego in Chrysogono, quod ad me attinet, nihil eius modi suspicor; neque hoc mihi nunc primum in mentem venit dicere. meministis me ita distribuisse initio causam: in crimen, cuius tota argumentatio permissa Erucio est, et in audaciam, cuius partes Rosciis impositae sunt: quicquid maleficii, sceleris, caedis erit, proprium id Roscio-

rum esse debebit; nimiam gratiam potentiamque Chrysogoni dicimus et nobis obstare et perferri nullo modo posse et a vobis, quoniam potestas data est, non modo
123 infirmari, verum etiam vindicari oportere. ego sic existimo: qui quaeri velit ex eis, quos constat, cum caedes facta est, adfuisse, eum cupere verum inveniri; qui recuset, eum profecto, tametsi verbo non audeat, tamen re ipsa de maleficio suo confiteri. dixi initio, iudices, nolle me plura de istorum scelere dicere, quam causa postularet ac necessitas ipsa cogeret; nam et multae res adferri possunt et una quaeque earum multis cum argumentis dici potest; verum ego, quod invitus ac necessario facio, neque diu neque diligenter facere possum; quae praeteriri nullo modo poterant, ea leviter, iudices, attigi; quae posita sunt in suspitionibus, de quibus si coepero dicere, pluribus verbis sit disserendum, ea vestris ingeniis coniecturaeque committo.

43
124 Venio nunc ad illud nomen aureum [Chrysogoni], sub quo nomine tota societas latuit: de quo, iudices, neque quo modo dicam neque quo modo taceam reperire possum. si enim taceo, vel maximam partem relinquo; sin autem dico, vereor ne non ille solus, id quod ad me nihil attinet, sed alii quoque plures laesos se esse putent. tametsi ita se res habet, ut mihi in communem causam sectorum dicendum nihil magno opere videatur; haec
125 enim causa nova profecto et singularis est: bonorum Sex. Roscii emptor est Chrysogonus. primum hoc videamus: eius hominis bona qua ratione venierunt aut quo modo venire potuerunt? atque hoc non ita quaeram, iudices, ut id dicam esse indignum, hominis innocentis bona venisse; si enim haec audientur ac libere dicentur, non fuit tantus homo Sex. Roscius in civitate, ut de eo potissimum conqueramur. verum [ego] hoc quaero: qui potuerunt ista ipsa lege, quae de proscriptione est, sive Valeria est sive Cornelia, — non enim novi nec scio — verum ista ipsa lege bona Sex. Roscii venire qui potue-
126 runt? scriptum enim ita dicunt esse: UT EORUM BONA VENEANT, QUI PROSCRIPTI SUNT: quo in numero Sex. Roscius non est: AUT EORUM, QUI IN ADVERSARIORUM PRAESIDIIS OCCISI SUNT: dum praesidia ulla fuerunt, in Sullae praesidiis

fuit; postea quam ab armis recessum est, in summo otio rediens a cena Romae occisus est. si lege, bona quoque lege venisse fateor; sin autem constat, contra omnis non modo veteres leges, verum etiam novas occisum esse, bona quo iure aut quo more aut qua lege venierint quaero. in quem hoc dicam quaeris, Eruci? non in eum, quem 44 127
vis et putas; nam Sullam et oratio mea ab initio et ipsius eximia virtus omni tempore purgavit. ego haec omnia Chrysogonum fecisse dico, ut ementiretur, ut malum civem Roscium fuisse fingeret, ut eum apud adversarios occisum esse diceret, ut his de rebus a legatis Amerinorum doceri L. Sullam passus non sit; denique etiam illud suspicor, omnino haec bona non venisse: id quod postea, si per vos, iudices, licitum erit, aperietur. opinor enim 128
esse in lege, quam ad diem proscriptiones venditionesque fiant; [nimirum] KALENDAS IUNIAS: aliquot post mensis et homo occisus est et bona venisse dicuntur. profecto aut haec bona in tabulas publicas nulla redierunt nosque ab isto nebulone facetius eludimur quam putamus, aut, si redierunt, tabulae publicae corruptae aliqua ratione sunt; nam lege quidem bona venire non potuisse constat. intellego me ante tempus, iudices, haec scrutari et prope modum errare, qui, cum capiti Sex. Roscii mederi debeam, reduviam curem. non enim laborat de pecunia; non ullius rationem sui commodi ducit; facile egestatem suam se laturum putat, si hac indigna suspitione et ficto crimine liberatus sit. verum quaeso a vobis, iudices, ut 129
haec pauca, quae restant, ita audiatis, ut partim me dicere pro me ipso putetis, partim pro Sex. Roscio. quae enim mihi indigna et intolerabilia videntur quaeque ad omnis, nisi providemus, arbitror pertinere, ea pro me ipso ex animi mei sensu ac dolore pronuntio: quae ad huius vitae [casum] causam[que] pertineant et quid hic pro se dici velit et qua condicione contentus sit iam in extrema oratione nostra, iudices, audietis. ego haec a 45 130
Chrysogono, mea sponte, remoto Sex. Roscio, quaero: primum qua re civis optimi bona venierint, deinde qua re hominis eius, qui *neque proscriptus* neque apud adversarios occisus est, bona venierint, cum in eos solos lex scripta sit, deinde qua re aliquanto post eam diem venie-

rint, quae dies in lege praefinita est, deinde cur tantulo venierint: quae omnia si, quem ad modum solent liberti nequam et improbi facere, in patronum suum voluerit conferre, nihil egerit; nemo est enim qui nesciat propter magnitudinem rerum multa multos furtim imprudente L.
131 Sulla commisisse. placet igitur in his rebus aliquid imprudentia praeteriri? non placet, iudices, sed necesse est. etenim si Iuppiter optimus maximus, cuius nutu et arbitrio caelum, terra mariaque reguntur, saepe ventis vehementioribus aut immoderatis tempestatibus aut nimio calore aut intolerabili frigore hominibus nocuit, urbis delevit, fruges perdidit, quorum nihil pernicii causa divino consilio, sed vi ipsa et magnitudine rerum factum putamus, at contra commoda quibus utimur lucemque qua fruimur spiritumque quem ducimus ab eo nobis dari atque impertiri videmus, quid miramur L. Sullam, cum solus rem publicam regeret orbemque terrarum gubernaret imperiique maiestatem, quam armis receperat, legibus confirmaret, aliqua animadvertere non potuisse? nisi hoc mirum est, quod vis divina adsequi non possit, si id
132 mens humana adepta non sit. verum ut haec missa faciam, quae iam facta sunt, ex eis, quae nunc cum maxime fiunt, nonne quivis potest intellegere omnium architectum et machinatorem unum esse Chrysogonum, qui Sex. Roscii nomen deferendum curavit [hoc iudicium], cuius honoris causa accusare se dixit Erucius?

Desunt non pauca.

** in vico Pallacine ** maxime metuit ** in Veientanam ** manu praedia praediis ** hic ego audire istos cupio **
46 aptam et ratione dispositam se habere existimant, qui in Salentinis aut in Bruttiis habent, unde vix ter in anno
133 audire nuntium possunt. alter tibi descendit de palatio et aedibus suis: habet animi causa rus amoenum et suburbanum, plura praeterea praedia neque tamen ullum nisi praeclarum et propinquum; domus referta vasis Corinthiis et Deliacis, in quibus est authepsa illa, quam tanto pretio nuper mercatus est, ut qui praetereuntes quid praeco enumeraret audiebant, fundum venire arbitrarentur. quid praeterea caelati argenti, quid stragulae vestis, quid pictarum tabularum, quid signorum, quid

marmoris apud illum putatis esse? tantum scilicet, quantum e multis splendidisque familiis in turba et rapinis coacervari una in domo potuit. familiam vero quantam et quam variis cum artificiis habeat quid ego dicam? mitto hasce artis volgaris, coquos, pistores, lecticarios: 134
animi et aurium causa tot homines habet, ut cotidiano cantu vocum et nervorum et tibiarum nocturnisque conviviis tota vicinitas personet. in hac vita, iudices, quos sumptus cotidianos, quas effusiones fieri putatis? quae vero convivia? honesta, credo, in eius modi domo, si domus haec habenda est potius quam officina nequitiae et deversorium flagitiorum omnium. ipse vero quem ad 135
modum composito et delibuto capillo passim per forum volitet cum magna caterva togatorum videtis, iudices, [etiam videtis, iudices,] ut omnis despiciat, ut hominem prae se neminem putet, ut se solum beatum, solum potentem putet; quae vero efficiat et quae conetur, si velim commemorare, vereor, iudices, ne quis imperitior existimet me causam nobilitatis victoriamque voluisse laedere: tametsi meo iure possum, si quid in hac parte mihi non placeat vituperare; non enim vereor ne quis alienum me animum habuisse a causa nobilitatis existimet. sciunt ei, 47 136
qui me norunt, me pro mea tenui infirmaque parte, postea quam id quod maxime volui fieri non potuit ut componeretur, id maxime defendisse, ut ei vincerent, qui vicerunt. quis enim erat, qui non videret humilitatem cum [dignitate de] amplitudine contendere? quo in certamine perditi civis erat non se ad eos iungere, quibus incolumibus|et domi dignitas et foris auctoritas retineretur. quae perfecta esse et suum cuique honorem et gradum redditum gaudeo, iudices, vehementerque laetor, eaque omnia deorum voluntate, studio populi Romani, consilio et imperio et felicitate L. Sullae gesta esse intellego. quod 137
animadversum est in eos, qui contra omni ratione pugnarunt, non debeo reprehendere: quod viris fortibus, quorum opera eximia in rebus gerendis exstitit, honos habitus est, laudo; quae ut fierent, idcirco pugnatum esse arbitror meque in eo studio partium fuisse confiteor. sin autem id actum est et idcirco arma sumpta sunt, ut homines postremi pecuniis alienis locupletarentur et in for-

tunas unius cuiusque impetum facerent, et id non modo re prohibere non licet, sed ne verbis quidem vituperare, tum vero in isto bello non recreatus neque restitutus, sed
138 subactus oppressusque populus Romanus est. verum longe aliter est; nihil horum est, iudices: non modo non laedetur causa nobilitatis, si istis hominibus resistetis,
48 verum etiam ornabitur. etenim qui haec vituperare volunt, Chrysogonum tantum posse queruntur; qui laudare volunt, concessum ei non esse commemorant. ac iam nihil est quod quisquam aut tam stultus aut tam improbus sit qui dicat 'vellem quidem liceret: hoc dixissem.' dicas licet. 'hoc fecissem.' facias licet: nemo prohibet. 'hoc decrevissem.' decerne, modo recte: omnes approbabunt. 'hoc iudicassem.' laudabunt omnes, si recte et ordine
139 iudicaris. dum necesse erat resque ipsa cogebat, unus omnia poterat: qui postea quam magistratus creavit legesque constituit, sua cuique procuratio auctoritasque est restituta; quam si retinere volunt ei, qui reciperarunt, in perpetuum poterunt obtinere; sin has caedis et rapinas et hos tantos tamque profusos sumptus aut facient aut approbabunt, nolo in eos gravius quicquam ne ominis quidem causa dicere, unum hoc dico: nostri isti nobiles, nisi vigilantes et boni et fortes et misericordes erunt, eis hominibus, in quibus haec erunt, ornamenta sua con-
140 cedant necesse est. quapropter desinant aliquando dicere male aliquem locutum esse, si qui vere ac libere locutus sit, desinant suam causam cum Chrysogono communicare, desinant, si ille laesus sit, de se aliquid detractum arbitrari, videant ne turpe miserumque sit eos, qui equestrem splendorem pati non potuerunt, servi nequissimi dominationem ferre posse; quae quidem dominatio, iudices, in aliis rebus antea versabatur, nunc vero quam viam munitet, quod iter adfectet videtis: ad fidem, ad ius iurandum, ad iudicia vestra, ad id, quod solum prope in civitate
141 sincerum sanctumque restat. hicine etiam sese putat aliquid posse Chrysogonus? hic etiam potens esse volt? o rem miseram atque acerbam! neque mehercules hoc indigne fero, quod verear ne quid possit, verum quod ausus est, quod speravit sese apud talis viros aliquid posse ad
49 perniciem innocentis, id ipsum queror. idcircone exspectata

nobilitas armis atque ferro rem publicam reciperavit, ut ad libidinem suam liberti servolique nobilium bona, fortunas *possessiones*que nostras vexare possent? si id actum est, 142
fateor me errasse qui hoc maluerim, fateor insanisse qui cum illis senserim; tametsi inermis, iudices, sensi: sin autem victoria nobilium ornamento atque emolumento rei publicae populoque Romano debet esse, tum vero optimo et nobilissimo cuique meam orationem gratissimam esse oportet. quod si quis est qui et se et causam laedi putet, cum Chrysogonus vituperetur, is causam ignorat, se ipsum probe novit: causa enim splendidior fiet, si nequissimo cuique resistetur; ille improbissimus Chrysogoni fautor, qui sibi cum illo rationem communicatam putat, laeditur, cum ab hoc splendore causae separatur.

Verum haec omnis oratio, ut iam ante dixi, mea est, 143
qua me uti res publica et dolor meus et istorum iniuria coëgit: Sex. Roscius horum nihil indignum putat, neminem accusat, nihil de suo patrimonio queritur: putat homo imperitus morum, agricola et rusticus, ista omnia, quae vos per Sullam gesta esse dicitis, more, lege, iure gentium facta: culpa liberatus et crimine nefario solutus cupit a vobis discedere; si hac indigna suspitione careat, animo 144
aequo se carere suis omnibus commodis dicit; rogat oratque te, Chrysogone, si nihil de patris fortunis amplissimis in suam rem convertit, si nulla in re te fraudavit, si tibi optima fide sua omnia concessit, adnumeravit, appendit, si vestitum, quo ipse tectus erat, anulumque de digito suum tibi tradidit, si ex omnibus rebus se ipsum nudum neque praeterea quicquam excepit, ut sibi per te liceat innocenti amicorum opibus vitam in egestate degere. 50
praedia mea tu possides, ego aliena misericordia vivo: 145
concedo, et quod animus aequus est et quia necesse est. mea domus tibi patet, mihi clausa est: fero. familia mea maximâ tu uteris, ego servum habeo nullum; patior et ferendum puto. quid vis amplius? quid insequeris? quid oppugnas? qua in re tuam voluntatem laedi a me putas? ubi tuis commodis officio? quid tibi obsto? si spoliorum causa vis hominem occidere, quid quaeris amplius? si inimicitiarum, quae sunt tibi inimicitiae cum eo, cuius ante praedia possedisti quam ipsum cognovisti? si metus,

ab eone aliquid metuis, quem vides ipsum ab se tam atrocem iniuriam propulsare non posse? sin, quod bona, quae Roscii fuerunt, tua facta sunt, idcirco hunc illius filium studes perdere, nonne ostendis id te vereri, quod praeter ceteros tu metuere non debeas, ne quando liberis
146 proscriptorum bona patria reddantur? facis iniuriam, Chrysogone, si maiorem spem emptionis tuae in huius exitio ponis quam in eis rebus, quas L. Sulla gessit. quod si tibi causa nulla est cur hunc miserum tanta calamitate adfici velis, si tibi omnia sua praeter animam tradidit nec sibi quicquam paternum ne monumenti quidem causa clam reservavit, per deos immortalis, quae ista tanta crudelitas est? quae tam fera immanisque natura? quis umquam praedo fuit tam nefarius, quis pirata tam barbarus, ut, cum integram praedam sine sanguine ha-
147 bere posset, cruenta spolia detrahere mallet? scis hunc nihil habere, nihil audere, nihil posse, nihil umquam contra rem tuam cogitasse, et tamen oppugnas eum, quem neque metuere potes neque odisse debes nec quicquam iam habere reliqui vides quod ei detrahere possis: nisi hoc indignum putas, quod vestitum sedere in iudicio vides, quem tu e patrimonio tamquam e naufragio nudum expulisti; quasi vero nescias hunc et ali et vestiri a Caecilia, [Baliarici filia, Nepotis sorore,] spectatissima femina, quae cum clarissimum patrem, amplissimos patruos, ornatissimum fratrem haberet, tamen, cum esset mulier, virtute perfecit, ut quanto honore ipsa ex illorum dignitate adficeretur, non minora illis ornamenta ex suâ laude
51
148 redderet. an quod diligenter defenditur, id tibi indignum facinus videtur? mihi crede, si pro patris huius hospitiis et gratia vellent omnes huius hospites adesse et auderent libere defendere, satis copiose defenderetur; sin autem pro magnitudine iniuriae proque eo, quod summa res publica in huius periculo temptatur, haec omnes vindicarent, consistere mehercule vobis isto in loco non liceret: nunc ita defenditur, non sane ut moleste ferre adversarii debeant, neque ut se potentia superari putent.
149 quae domi gerenda sunt, ea per Caeciliam transiguntur; fori iudiciique rationem M. Messala, ut videtis, iudices, suscepit; qui si iam satis aetatis atque roboris haberet,

ipse pro Sex. Roscio diceret: quoniam ad dicendum impedimento est aetas et pudor qui ornat aetatem, causam mihi tradidit, quem sua causa cupere ac debere intellegebat, ipse adsiduitate, consilio, auctoritate, diligentia perfecit, ut Sex. Roscii vita erepta de manibus sectorum sententiis iudicum permitteretur. nimirum, iudices, pro hac nobilitate pars maxima civitatis in armis fuit; haec acta res est, ut ei nobiles restituerentur in civitatem, qui hoc facerent, quod facere Messalam videtis, qui caput innocentis defenderent, qui iniuriae resisterent, qui quantum possent in salute alterius quam in exitio mallent ostendere; quod si omnes, qui eodem loco nati sunt, facerent, et res publica ex illis et ipsi ex invidia minus laborarent.

Verum si a Chrysogono, iudices, non impetramus, 52
ut pecuniâ nostrâ contentus sit, vitam ne petat, si ille 150
adduci non potest, ut, cum ademerit nobis omnia, quae nostra erant propria, ne lucem quoque hanc, quae communis est, eripere cupiat, si non satis habet avaritiam suam pecunia explere, nisi etiam crudelitati sanguis praebitus sit, unum perfugium, iudices, una spes reliqua est Sex. Roscio, eadem quae rei publicae, vestra pristina bonitas et misericordia, quae si manet, salvi etiam nunc esse possumus; sin ea crudelitas, quae hoc tempore in re publica versata est, vestros quoque animos — id quod fieri profecto non potest — duriores acerbioresque reddidit, actum est, iudices: inter feras satius est aetatem degere quam in hac tanta immanitate versari. ad eamne 151
rem vos reservati estis? ad eamne rem delecti, ut eos condemnaretis, quos sectores ac sicarii iugulare non potuissent? solent hoc boni imperatores facere, cum proelium committunt, ut in eo loco, quo fugam hostium fore arbitrentur, milites conlocent, in quos, si qui ex acie fugerint, de improviso incidant: ni mirum similiter arbitrantur isti bonorum emptores vos hic, talis viros, sedere, qui excipiatis eos, qui de suis manibus effugerint. di prohibeant, iudices, ut hoc, quod maiores consilium publicum vocari voluerunt, praesidium sectorum existimetur. an vero, iudices, vos non intellegitis nihil aliud agi, nisi 152
ut proscriptorum liberi quavis ratione tollantur, et eius

rei initium in vestro iure iurando atque in Sex. Roscii periculo quaeri? dubiumne est ad quem maleficium pertineat, cum videatis ex altera parte sectorem, inimicum, sicarium eundemque accusatorem hoc tempore, ex altera parte egentem, probatum suis filium, in quo non modo culpa nulla, sed ne suspitio quidem potuit consistere? numquid huic aliud videtis obstare [Roscio], nisi quod
53 153 patris bona venierunt? quodsi id vos suscipitis et eam ad rem operam vestram profitemini, si idcirco sedetis, ut ad vos adducantur eorum liberi, quorum bona venierunt, cavete, per deos immortalis, iudices, ne nova et multo crudelior per vos proscriptio instaurata esse videatur. illam priorem, quae facta est in eos, qui arma capere potuerunt, tamen senatus suscipere noluit, ne quid acrius, quam more maiorum comparatum esset, publico consilio factum videretur, hanc vero, quae ad eorum liberos atque ad infantium puerorum incunabula pertinet, nisi hoc iudicio a vobis reicitis et aspernamini, videte, per deos immortalis, quem in locum rem publicam perventuram
154 putetis. homines sapientes et ista auctoritate et potestate praeditos, qua vos estis, ex quibus rebus maxime res publica laborat, eis maxime mederi convenit. vestrum nemo est quin intellegat populum Romanum, qui quondam in hostis lenissimus existimabatur, hoc tempore domestica crudelitate laborare. hanc tollite ex civitate, iudices, hanc pati nolite diutius in hac re publica versari: quae non modo id habet in se mali, quod tot civis atrocissime sustulit, verum etiam hominibus lenissimis ademit misericordiam consuetudine incommodorum. nam cum omnibus horis aliquid atrociter fieri videmus aut audimus, etiam qui naturâ mitissimi sumus, adsiduitate molestiarum sensum omnem humanitatis ex animis amittimus.

IↃ 500	CIↃ 1000
IↃↃ 5000	CCIↃↃ 10.000
IↃↃↃ 50.000	CCCIↃↃↃ 100.000
IↃↃↃↃ 500.000	CCCCIↃↃↃↃ 1.000.000.

M. TULLII CICERONIS PRO Q. ROSCIO COMOEDO ORATIO.

Multa desunt.

** malitiam naturae, crederetur. iste scilicet vir op- 1
timus et singulari fide praeditus in suo iudicio tabulis suis 1
testibus uti conatur. solent fere dicere, qui per tabulas hominis .... citi pecuniam expensam tulerunt: egone talem virum corrumpere potui, ut mea causa falsum in codicem referret? exspecto quam mox Chaerea hac oratione utatur: egone hanc manum [plenam perfidiae] et hos digitos meos impellere potui, ut falsum perscriberent nomen? quodsi ille suas proferet tabulas, proferet suas quoque Roscius: erit in illius tabulis hoc nomen, at in huius non erit. cur potius illius quam huius credetur? 2
scripsisset ille, si non iussu huius expensum tulisset? non scripsisset hic, quod sibi expensum ferri iussisset? nam quem ad modum turpe est scribere quod non debeatur, sic improbum est non referre quod debeas; aeque enim tabulae condemnantur eius, qui verum non rettulit, et eius, qui falsum perscripsit. sed ego copia et facultate causae confisus vide quo progrediar: si tabulas C. Fannius accepti et expensi profert suas, in suam rem suo arbitratu scriptas, quo minus secundum illum iudicetis non recuso. quis hoc frater fratri, quis parens filio tribuit, ut, 3
quodcumque rettulisset, id ratum haberet? ratum habebit Roscius. profer. quod tibi fuerit persuasum, huic erit persuasum; quod tibi fuerit probatum, huic erit probatum. paulo ante M. Perpennae, P. Saturii tabulas poscebamus; nunc tuas, C. Fanni Chaerea, solius flagitamus et quo minus secundum eas lis detur non recusamus: quid ita non profers? non conficit tabulas? 'immo dili- 4
gentissime.' non refert parva nomina in codices? 'immo omnis summas.' leve et tenue hoc nomen? — 'HS CCCIↃↃↃ

100.00
centum
mil

sunt.' quo modo tibi tanta pecunia extraordinaria iacet?
0.000 quo modo HS CCCIↃↃↃ in codice accepti et expensi non sunt? pro di immortales, essene quemquam tanta audacia praeditum, qui, quod nomen referre in tabulas timeat, id petere audeat; quod in codicem iniuratus referre nolit, id iurare in litem non dubitet; quod sibi probare non possit, id persuadere alteri conetur!

2 5 Nimium cito ait me indignari de tabulis: non habere se hoc nomen in codicem accepti et expensi relatum confitetur, sed in adversariis patere contendit. usque eone te diligis et magnifice circumspicis, ut pecuniam non ex tuis tabulis, sed ex adversariis petas? suum codicem téstis loco recitare adrogantiae est: suarum perscriptionum
6 et liturarum adversaria proferre non amentia est? quod si eandem vim, diligentiam auctoritatemque habent adversaria quam tabulae, quid attinet codicem instituere, conscribere, ordinem servare, memoriae tradere litterarum vetustatem? sed si quod adversariis nihil credimus, idcirco codicem scribere instituimus, quod etiam apud omnis leve et infirmum est, id apud iudicem grave et sanctum
7 esse ducetur? quid est quod neglegenter scribamus adversaria? quid est quod diligenter conficiamus tabulas? qua de causa? quia haec sunt menstrua, illae sunt aeternae; haec delentur statim, illae servantur sancte; haec parvi temporis memoriam, illae perpetuae existimationis fidem et religionem amplectuntur; haec sunt disiecta, illae sunt in ordinem confectae. itaque adversaria in iudicium protulit nemo: codicem protulit, tabulas recitavit.
3 tu, C. Piso, tali fide, virtute, gravitate, auctoritate or-
8 natus ex adversariis pecuniam petere non auderes. ego, quae clara sunt consuetudine, diutius dicere non debeo; illud vero, quod ad rem vehementer pertinet, quaero: quam pridem hoc nomen, Fanni, in adversaria rettulisti? — erubescit, quid respondeat nescit, quid fingat extemplo non habet. 'sunt duo menses iam,' dices? tamen in codicem acceptum et expensum referri debuit. 'amplius sunt sex menses.' cur tam diu iacet hoc nomen in adversariis? quid si tandem amplius triennium est? quo modo, cum omnes, qui tabulas conficiant, menstruas

paene rationes in tabulas transferant, tu hoc nomen triennium amplius in adversariis iacere pateris? utrum cetera 9
nomina in codicem accepti et expensi digesta habes an non? si non, quo modo tabulas conficis? si etiam, quam ob rem, cum cetera nomina in ordinem referebas, hoc nomen triennio amplius, quod erat in primis magnum, in adversariis relinquebas? nolebas sciri debere tibi Roscium: cur scribebas? rogatus eras, ne referres: cur in adversariis scriptum habebas?

Sed haec quamquam firma esse video, tamen ipse mihi satis facere non possum, nisi a C. Fannio ipso testimonium sumo, hanc pecuniam ei non deberi. magnum est quod conor, difficile est quod polliceor: nisi eundem et adversarium et testem habuerit Roscius, nolo vincat. pecunia tibi debebatur certa, quae nunc petitur per iu- 4
dicem, in qua legitimae partis sponsio facta est: hic tu 10
si amplius HS nummo petisti, quam tibi debitum est, causam perdidisti, propterea quod aliud est iudicium, aliud est arbitrium: iudicium est pecuniae certae, arbitrium incertae; ad iudicium hoc modo venimus, ut totam litem aut obtineamus aut amittamus; ad arbitrium hoc animo adimus, ut neque nihil neque tantum, quantum postulavimus, consequamur. eius rei ipsa verba formulae testi- 11
monio sunt. quid est in iudicio? directum, asperum, simplex: SI PARET HS IↃↃↃ DARI..... hic, nisi planum 50.000
facit, HS IↃↃↃ ad libellam sibi deberi, causam perdit. quid est in arbitrio? mite, moderatum: QUANTUM AEQUIUS ET MELIUS SIT, DARI. ille tamen confitetur plus se petere quam debeatur, sed satis superque habere dicit quod sibi ab arbitro tribuatur: itaque alter causae confidit, alter diffidit. quae cum ita sint, quaero abs te quid ita de hac 12
pecunia, de his ipsis HS IↃↃↃ, [de] tuarum tabularum fide compromissum feceris, arbitrum sumpseris, quantum aequius et melius sit dari repromittique, si paret deberi? quis in hanc rem fuit arbiter? utinam is quidem Romae esset! Romae est. utinam adesset in iudicio! adest. utinam sederet in consilio C. Pisonis! ipse C. Piso est. eundemne tu arbitrum et iudicem sumebas? eidem et infinitam largitionem remittebas et eundem in angustis-

simam formulam sponsionis concludebas? quis umquam ad arbitrum quantum petiit tantum abstulit? nemo: quantum enim aequius esset sibi dari, petiit. de quo nomine
13 ad arbitrum adisti, de eo ad iudicem venisti: ceteri cum ad iudicem causam labefactari animadvertunt, ad arbitrum confugiunt: hic ab arbitro ad iudicem venire est ausus, qui cum de hac pecunia tabularum fide arbitrum sumpsit, iudicavit sibi pecuniam non deberi.

Iam duae partes causae sunt confectae: adnumerasse sese negat; expensum tulisse non dicit, cum tabulas non recitat: reliquum est ut stipulatum se esse dicat; praeterea enim quem ad modum certam pecuniam petere
5 possit non reperio. stipulatus es? ubi? quo die? quo tempore? quo praesente? quis spopondisse me dicit? nemo.
14 hic ego si finem faciam dicendi, satis fidei et diligentiae meae, satis causae et controversiae, satis formulae et sponsioni, satis etiam iudici fecisse videar cur secundum Roscium iudicari debeat. pecunia petita est certa cuius tertia parte sponsio facta est; haec pecunia necesse est aut data aut expensa lata aut stipulata sit: datam non esse Fannius confitetur; expensam latam non esse codices Fannii confirmant; stipulatam non esse taciturnitas testium
15 concedit. quid ergo est? quod et reus is est, cui [res] et pecunia levissima et existimatio sanctissima fuit semper, et iudex est is, quem nos non minus bene de nobis existimare quam secundum nos iudicare velimus, et advocatio ea est, quam propter eximium splendorem ut iudicem unum vereri debeamus: perinde ac si in hanc formulam omnia iudicia legitima, omnia arbitria honoraria, omnia officia domestica conclusa et comprehensa sint, perinde dicemus. illa superior fuit oratio necessaria, haec erit voluntaria; illa ad iudicem, haec ad C. Pisonem; illa pro reo, haec pro Roscio, illa victoriae, haec bonae existimationis causa comparata.

6
16 Pecuniam petis, Fanni, a Roscio. quam? dic audacter et aperte: utrum quae tibi ex societate debeatur an quae ex liberalitate huius promissa sit et ostentata? quorum alterum est gravius et odiosius, alterum levius et facilius. quae ex societate debeatur? quid ais? hoc iam neque

leviter ferendum est neque neglegenter defendendum; si qua enim sunt privata iudicia summae existimationis et paene dicam capitis, tria haec sunt, fiduciae, tutelae, societatis: aeque enim perfidiosum et nefarium est fidem frangere quae continet vitam et pupillum fraudare qui in tutelam pervenit et socium fallere qui se in negotio coniunxit. quae cum ita sint, quis sit qui socium fraudarit 17
et fefellerit consideremus; dabit enim nobis iam tacite vita acta in alterutram partem firmum et grave testimonium. Q. Roscius? quid ais? nonne ut ignis in aquam coniectus continuo restinguitur et refrigeratur, sic refervens falsum crimen in purissimam et castissimam vitam conlatum statim concidit et exstinguitur? Roscius socium fraudavit. potest hoc homini huic haerere peccatum? qui medius fidius, audacter dico, plus fidei quam artis, plus veritatis quam disciplinae possidet in se; quem populus Romanus meliorem virum quam histrionem esse arbitratur; qui ita dignissimus est scenâ propter artificium ut dignissimus sit curiâ propter abstinentiam. sed 18
quid ego ineptus de Roscio apud Pisonem dico? ignotum hominem scilicet pluribus verbis commendo. estne quisquam omnium mortalium, de quo melius existimes tu? estne quisquam qui tibi purior, pudentior, humanior, officiosior liberaliorque videatur? quid tu, Saturi, qui contra hunc venis, existimas aliter? nonne, quotienscumque in causa in nomen huius incidisti, totiens hunc et virum bonum esse dixisti et honoris causa appellasti? quod nemo nisi aut honestissimo aut amicissimo facere consuevit: qua in re mihi ridicule es visus esse inconstans, 19
qui eundem et laederes et laudares et virum optimum et hominem improbissimum esse diceres: eundem tu et honoris causa appellabas et virum primarium esse dicebas et socium fraudasse arguebas. sed, ut opinor, laudem veritati tribuebas, crimen gratiae concedebas: de hoc ut existimabas praedicabas, Chaereae arbitratu causam agebas. fraudavit Roscius. est hoc quidem primum 7
auribus animisque omnium absurdum. quid, si tandem aliquem divitem timidum, dementem, inertem nactus esset qui experiri non posset? tamen incredibile esset.

20 verum tamen quem fraudarit videamus: C. Fannium Chaeream Roscius fraudavit. oro atque obsecro vos, qui nostis, vitam inter se utriusque conferte: qui non nostis, faciem utriusque considerate. nonne ipsum caput et supercilia illa penitus abrasa olere malitiam et clamitare calliditatem videntur? non ab imis unguibus usque ad verticem summum, si quam coniecturam adfert hominibus tacita corporis figura, ex fraude, fallaciis, mendaciis constare totus videtur? qui idcirco capite et superciliis semper est rasis, ne ullum pilum viri boni habere dicatur; cuius personam praeclare Roscius in scena tractare consuevit, neque tamen pro beneficio ei par gratia refertur: nam Ballionem illum improbissimum et periurissimum lenonem cum agit, agit Chaeream; persona illa lutulenta, impura, invisa in istius moribus, natura vitaque est expressa; qui quam ob rem Roscium similem sui in fraude et malitia existimarit, mirum mihi videtur, nisi forte quod praeclare hunc imitari se in persona lenonis animad-
21 vertit. quam ob rem etiam atque etiam considera, C. Piso, quis quem fraudasse dicatur. Roscius Fannium? quid est hoc? probus improbum, pudens impudentem, periurum castus, callidum imperitus, liberalis avidum incredibile est. quem ad modum, si Fannius Roscium fraudasse diceretur, utrumque ex utriusque persona veri simile videretur, et Fannium per malitiam fecisse et Roscium per imprudentiam deceptum esse, sic cum Roscius Fannium fraudasse arguitur, utrumque incredibile est, et Roscium quicquam per avaritiam appetisse
8
22 et Fannium quicquam per bonitatem amisisse. principia sunt huius modi. spectemus reliqua. HS ɪɔɔɔ Q. Roscius fraudavit Fannium. qua de causa? subridet Saturius, veterator, ut sibi videtur; ait, propter ipsa HS ɪɔɔɔ. video: sed tamen cur ipsa HS ɪɔɔɔ tam vehementer concupierit quaero; nam tibi, M. Perpenna, C. Piso, certe tanti non fuissent ut socium fraudaretis: Roscio cur tanti fuerint causam requiro. egebat? immo locuples erat. debebat? immo in suis nummis versabatur. avarus erat? immo etiam, ante quam locuples, semper
23 liberalissimus munificentissimusque fuit. pro deum ho-

minumque fidem! qui HS CCCIↃↃↃ CCCIↃↃↃ CCCIↃↃↃ quaestus facere noluit, nam certe HS CCCIↃↃↃ CCCIↃↃↃ CCCIↃↃↃ merere et potuit et debuit, si potest Dionysia HS CCCIↃↃↃ CCCIↃↃↃ merere, is per summam fraudem et malitiam et perfidiam HS IↃↃↃ appetiit? et illa fuit pecunia immanis, haec parvola; illa honesta, haec sordida; illa iucunda, haec acerba; illa propria, haec in causa et in iudicio conlocata. decem his annis proximis HS sexagiens honestissime consequi potuit: noluit. laborem quaestus recepit, quaestum laboris reiecit; populo Romano adhuc servire non destitit, sibi servire iam pridem destitit. hoc tu umquam, Fanni, faceres, et si 24
hos quaestus recipere posses, non eodem tempore et gestum et animam ageres? dic nunc te ab Roscio HS IↃↃↃ circumscriptum esse, qui tantas et tam infinitas pecunias non propter inertiam laboris, sed propter magnificentiam liberalitatis repudiarit. quid ego nunc illa dicam, quae vobis in mentem venire certo scio? fraudabat te in societate Roscius. sunt iura, sunt formulae de omnibus rebus constitutae, ne quis aut in genere iniuriae aut ratione actionis errare possit; expressae sunt enim ex unius cuiusque damno, dolore, incommodo, calamitate, iniuria publicae a praetore formulae, ad quas privata lis adcommodatur. quae cum ita 9 25
sint, cur non arbitrum pro socio adegeris Q. Roscium quaero. formulam non noras? notissima erat. iudicio gravi experiri nolebas? quid ita? propter familiaritatem veterem? cur ergo laedis? propter integritatem hominis? cur igitur insimulas? propter magnitudinem criminis? itane vero? quem per arbitrum circumvenire non posses, cuius de ea re proprium non erat iudicium, hunc per iudicem condemnabis, cuius de ea re nullum est arbitrium? quin tu hoc crimen aut obice ubi licet agere aut iacere noli ubi non oportet. tametsi iam hoc tuo testimonio crimen sublatum est: nam, quo tu tempore illa formula uti noluisti, nihil hunc in societatem fraudis fecisse iudicasti.....tionem. tabulas habet an non? si non habet, quem ad modum pactio est? si habet, cur non nominas? dic nunc Roscium abs te petisse ut fami- 26

liarem suum sumeres arbitrum. non petiit. dic pactionem fecisse ut absolveretur. non pepigit. quaere qua re sit absolutus? quod erat summa innocentia et integritate. quid enim factum est? venisti domum ultro Roscii: satis fecisti; quod temere commisisti in iudicium ut denuntiaret, rogasti ut ignosceret; te adfuturum negasti; debere tibi ex societate nihil clamitasti. iudici hic denuntiavit: absolutus est. tamen fraudis ac furti mentionem facere audes?

Perstat in impudentia: 'pactionem enim' inquit 'mecum fecerat.' idcirco videlicet, ne condemnaretur. quid erat causae cur metueret ne condemnaretur? 'res erat
27 manifesta: furtum erat apertum.' cuius rei furtum factum erat? exorditur magna cum exspectatione veteris histrionis
10 exponere societatem: 'Panurgus' inquit 'fuit Fannii; is fit ei cum Roscio communis.' hic primum questus est non leviter Saturius communem factum esse gratis cum Roscio, qui pretio proprius fuisset Fannii. largitus est scilicet homo liberalis et dissolutus et bonitate adfluens
28 Fannius Roscio? sic puto. quoniam ille hic constitit paulisper, mihi quoque necesse est paulum commorari. Panurgum tu, Saturi, proprium Fannii dicis fuisse; at ego totum Roscii fuisse contendo: quid erat enim Fannii? corpus. quid Roscii? disciplina. facies non erat, ars erat pretiosa. ex qua parte erat Fannii, non erat HS IIII∞, ex qua parte erat Roscii, amplius erat HS CCCIↃↃↃ; nemo enim illum ex trunco corporis spectabat, sed ex artificio comico aestimabat; nam illa membra merere per se non amplius poterant duodecim aeris; disciplina, quae erat ab hoc tradita, locabat se non minus HS CCCIↃↃↃ.
29 o societatem captiosam et indignam, ubi alter HS IIII∞, alter CCCIↃↃↃ quod sit in societatem adfert! nisi idcirco moleste pateris, quod HS IIII∞ tu ex arca proferebas, HS CCCIↃↃↃ ex disciplina et artificio Roscius promebat. quam enim spem et exspectationem, quod studium et quem favorem secum in scenam attulit Panurgus, quod Roscii fuit discipulus! qui diligebant hunc, illi favebant; qui admirabantur hunc, illum probabant; qui denique huius nomen audierant, illum eruditum et perfectum

existimabant: sic est volgus: ex veritate pauca, ex opinione multa aestimat. quid sciret ille perpauci animadvertebant; ubi didicisset omnes quaerebant; nihil ab hoc pravum et perversum produci posse arbitrabantur. si veniret ab Statilio, tametsi artificio Roscium superaret, aspicere nemo posset; nemo enim, sicut ex improbo patre probum filium nasci, sic a pessimo histrione bonum comoedum fieri posse existimaret: quia veniebat a Roscio, plus etiam scire quam sciebat videbatur. quod item nuper 30 11
in Erote comoedo usu venit, qui postea quam e scena non modo sibilis, sed etiam convitio explodebatur, sicut in aram confugit in huius domum, disciplinam, patrocinium, nomen, itaque perbrevi tempore, qui ne in novissimis quidem erat histrionibus, ad primos pervenit comoedos. quae res extulit eum? una commendatio 31
huius: qui tamen Panurgum illum, non solum ut Roscii discipulus fuisse diceretur, domum recepit, sed etiam summo cum labore, stomacho miseriaque erudiit, nam quo quisque est sollertior et ingeniosior, hôc docet iracundius et laboriosius; quod enim ipse celeriter adripuit, id cum tarde percipi videt, discruciatur. paulo longius oratio mea provecta est hac de causa, ut condicionem societatis diligenter cognosceretis. quae deinde sunt con- 32
secuta? 'Panurgum' inquit 'hunc servum communem, Q. Flavius Tarquiniensis quidam interfecit: in hanc rem' inquit 'me cognitorem dedisti: lite contestata, iudicio damni iniuria constituto tu sine me cum Flavio decidisti.' utrum pro dimidia parte an pro tota *societate*? planius dicam, utrum pro me an pro me et pro te? pro me? potui exemplo multorum; licitum est; [iure fecerunt multi;] nihil in ea re tibi iniuriae feci; pete tu tuum, exige et aufer quod debetur; suam quisque partem iuris possideat et persequatur. 'at enim tu tuum negotium gessisti bene.' gere et tu tuum bene. 'magno tu tuam dimidiam partem decidisti.' magno et tu tuam partem decide. 'HS ccciɔɔɔ tu abstulisti.' [si fit hoc vero,] HS ccciɔɔɔ tu quoque aufer. sed hanc decisionem Roscii 12
oratione et opinione augere licet; re et veritate mediocrem et tenuem esse invenietis: accepit enim agrum

temporibus eis, cum iacerent pretia praediorum; qui ager neque villam habuit neque ex ulla parte fuit cultus: qui nunc multo pluris est quam tunc fuit; neque id est mirum: tum enim propter rei publicae calamitates omnium possessiones erant incertae, nunc deum immortalium benignitate omnium fortunae sunt certae; tum erat ager incultus sine tecto, nunc est cultissimus cum op-
34 tima villa. verum tamen, quoniam natura tam malevolus es, numquam ista te molestia et cura liberabo. praeclare suum negotium gessit Roscius; fundum fructuosissimum abstulit: quid ad te? tuam partem dimidiam, quem ad modum vis, decide. vertit hic rationem et id, quod probare non potest, fingere conatur. 'de tota re' inquit 'decidisti.'

Ergo huc universa causa deducitur, utrum Roscius cum Flavio de sua parte an de tota societate fecerit
35 pactionem; nam ego Roscium, si quid communi nomine tetigit, confiteor praestare debere societati. 'societatis, non suas litis redēmit, cum fundum a Flavio accepit.' quid ita satis non dedit, AMPLIUS [A SE] NEMINEM PETITURUM? qui de sua parte decīdit, reliquis integram relinquit actionem; qui pro sociis transigit, satis dat neminem eorum postea petiturum. quid ita Flavio sibi cavere non venit in mentem? nesciebat videlicet Panurgum fuisse in societate? sciebat. nesciebat Fannium Roscio esse socium? praeclare *sciebat:* nam iste cum eo litem con-
36 testatam habebat. cur igitur decīdit et non restipulatur neminem amplius petiturum? cur de fundo decedit et iudicio non absolvitur? cur tam imperite facit, ut nec Roscium stipulatione adliget neque a Fannio iudicio se
37 absolvat? est hoc primum et ex condicione iuris et ex consuetudine cautionis gravissimum et firmissimum argumentum, quod ego pluribus verbis amplecterer, si non alia certiora et clariora [testimonia] in causa haberem.
13 et ne forte me hoc frustra pollicitum esse praedices, te, te, inquam, Fanni, ab tuis subselliis contra te testem suscitabo. criminatio tua quae est? Roscium cum Flavio pro societate decidisse. quo tempore? abhinc annis XV. defensio mea quae est? Roscium pro sua parte cum Fla-

vio transegisse. repromittis tu abhinc triennium Roscio. quid? recita istam restipulationem clarius. attende, quaeso, Piso: Fannium invitum et huc atque illuc tergiversantem testimonium contra se dicere cogo. quid enim restipulatio clamat? QUOD A FLAVIO ABSTULERO, PARTEM DIMIDIAM INDE ROSCIO ME SOLUTURUM SPONDEO. tua vox est, Fanni. quid tu auferre potes a Flavio, si Flavius nihil 38
debet? quid hic porro nunc restipulatur, quod iam pridem ipse exegit? quid vero Flavius tibi daturus est, qui Roscio omne, quod debuit, dissolvit? cur in re tam vetere, in negotio iam confecto, in societate dissoluta nova haec restipulatio interponitur? quis est huius restipulationis scriptor, testis arbiterque? tu, Piso. tu enim Q. Roscium pro opera, [labore] quod cognitor fuisset, quod vadimonia obisset, rogasti ut Fannio daret HS CCIↃↃIↃↃ hac condicione, ut, si quid ille exegisset a Flavio, partem eius dimidiam Roscio dissolveret. satisne ipsa restipulatio dicere tibi videtur aperte Roscium pro se decidisse? at enim forsitan hoc tibi veniat in mentem, re- 39
promisisse Fannium Roscio, si quid a Flavio exegisset, eius partem dimidiam, sed omnino exegisse nihil. quid tum? non exitum exactionis, sed initium repromissionis spectare debemus, neque si ille persequendum quod in re fuit *non putavit*, iudicabimus Roscium suas, non societatis litis redemisse. quid, si tandem planum facio, post decisionem veterem Roscii, post repromissionem recentem hanc Fannii HS CCCIↃↃ Fannium a Q. Flavio
<Panurgi nomine> abstulisse: tamen diutius inludere viri optimi existimationi [Q. Roscii] audebit? paulo ante 14 40
quaerebam, id quod vehementer ad rem pertinebat, qua de causa Flavius, cum de tota lite faceret pactionem, neque satis acciperet a Roscio neque iudicio absolveretur a Fannio: nunc vero id, quod mirum et incredibile est, requiro, quam ob rem, cum de tota re decidisset cum Roscio, HS CCCIↃↃ separatim Fannio dissolverit? hoc loco, Saturi, quid pares respondere scire cupio: utrum omnino Fannium ab Flavio HS CCCIↃↃ non abstulisse, an alio nomine et alia de causa abstulisse? si 41
alia de causa, quae ratio tibi cum eo intercesserat? nulla.

addictus erat tibi? 'non.' frustra tempus contero. 'omnino' inquit 'HS ɔɔɔIↃↃↃ a Flavio non abstulit, neque Panurgi nomine neque cuiusquam.' si planum facio post hanc recentem stipulationem Roscii HS ɔɔɔIↃↃↃ a Flavio te abstulisse, numquid causare quin ab iudicio abeas
42 turpissime victus? quo teste igitur hoc planum faciam? venerat, ut opinor, haec res in iudicium. certe. quis erat petitor? Fannius. quis reus? Flavius. quis iudex? Cluvius. ex his unus mihi testis est producendus qui pecuniam datam dicat. quis est ex his gravissimus? sine controversia qui omnium iudicio comprobatus est [iudex]. quem igitur ex his tribus a me testem exspectabis? petitorem? Fannius est: contra se numquam testimonium dicet. reum? Flavius est: is iam pridem est mortuus; si viveret, verba eius audiretis. iudicem? Cluvius est. quid is dicit? HS ɔɔɔIↃↃↃ Panurgi nomine Flavium Fannio dissolvisse: quem tu si ex censu spectas, eques Romanus est; si ex vita, homo clarissimus est; si ex fide, iudicem sumpsisti; si ex veritate, id,
43 quod scire potuit et debuit, dixit. nega, nega nunc equiti Romano, homini honesto, iudici tuo credi oportere. circumspicit, aestuat, negat nos Cluvii testimonium recitaturos: recitabimus. erras; inani et tenui spe te consolaris. recita testimonium T. Manilii et C. Luscii Ocreae, duorum senatorum, hominum ornatissimorum, qui ex Cluvio audierunt. [TESTIMONIUM T. MANILII ET C. LUSCII OCREAE.] utrum dicis Luscio et Manilio, an et Cluvio non esse credendum? planius atque apertius di-
15 cam: utrum Luscius et Manilius nihil de HS ɔɔɔIↃↃↃ ex Cluvio audierunt, an Cluvius falsum Luscio et Manilio dixit? hoc ego loco soluto et quieto sum animo et quorsum recidat responsum tuum non magno opere laboro; firmissimis enim et sanctissimis testimoniis viro-
44 rum optimorum causa Roscii communita est. si iam tibi deliberatum est, quibus abroges fidem iuris iurandi responde. Manilio et Luscio negas esse credendum? dic, aude. est tuae contumaciae, adrogantiae vitaeque universae vox. quid exspectas quam mox ego Luscium et Manilium dicam ordine esse senatores, aetate grandis

natu, natura sanctos et religiosos, copiis rei familiaris locupletis et pecuniosos? non faciam: nihil mihi detraham, cum illis exactae aetatis [severissime] fructum, quem meruerunt, retribuam: magis mea adulescentia indiget illorum bona existimatione quam illorum severissima senectus desiderat meam laudem. tibi vero, Piso, 45
diu deliberandum et concoquendum est, utrum potius Chaereae iniurato in sua lite an Manilio et Luscio iuratis in alieno iudicio credas? relictum est ut Cluvium falsum dixisse Luscio et Manilio contendat: quod si facit, qua impudentia est, eumne testem improbabit, quem iudicem probarit? ei negabit credi oportere, cui ipse crediderit? eius testis ad iudicem fidem infirmabit, cuius propter fidem et religionem iudicis testis comparabat? quem ego si ferrem ‹iudicem›, refugere non deberet, *eum* cum
‹testem› producam, reprehendere audebit? ‘dicit enim’ in- 16 46
quit ‘iniuratus Luscio et Manilio.’ si diceret iuratus, crederes? at quid interest inter periurum et mendacem? qui mentiri solet, peierare consuevit; quem ego ut mentiatur inducere possum, ut peieret exorare facile potero: nam qui semel a veritate deflexit, hic non maiore religione ad periurium quam ad mendacium perduci consuevit. quis enim deprecatione deorum * non conscientiae fide commovetur? propterea quae poena ab dis immortalibus periuro, haec eadem mendaci constituta est; non enim ex pactione verborum, quibus ius iurandum comprehenditur, sed ex perfidia et malitia, per quam insidiae tenduntur alicui, di immortales hominibus irasci et suscensere consuerunt. at ego hoc ex contrario con- 47
tendo: levior esset auctoritas Cluvii, si diceret iuratus, quam nunc est, cum dicit iniuratus; tum enim forsitan improbis nimis cupidus videretur, qui qua de re iudex fuisset testis esset; nunc omnibus [inimicis] necesse est castissimus et constantissimus esse videatur, qui id, quod scit, familiaribus suis dicit. dic nunc, si potes, si 48
res, si causa patitur, Cluvium esse mentitum. mentitus est Cluvius? ipsa mihi veritas manum inicit et paulisper consistere et commorari cogit. unde hoc totum ductum et conflatum mendacium est? Roscius est videlicet homo

callidus et versutus: hoc initio cogitare coepit: quoniam Fannius a me petit HS ɪɔɔɔ, petam a C. Cluvio, equite Romano, ornatissimo homine, ut mea causa mentiatur: dicat decisionem factam esse, quae facta non est; HS cccɪɔɔɔ a Flavio data esse Fannio, quae data non sunt. est hoc principium improbi animi, miseri ingenii, nulli
49 consilii. quid deinde? postea quam se praeclare confirmavit, venit ad Cluvium. quem hominem? levem? immo gravissimum. mobilem? immo constantissimum. familiarem? immo alienissimum. hunc postea quam salutavit, rogare coepit blande et concinne scilicet: mentire mea causa, viris optimis tuis familiaribus praesentibus dic Flavium cum Fannio de Panurgo decidisse, qui nihil transegit; dic HS cccɪɔɔɔ dedisse, qui assem nullum dedit. quid ille respondit? ego vero cupide et libenter mentiar tua causa, et, si quando me vis peierare, ut paululum tu compendii facias, paratum fore scito: non fuit causa cur tantum laborem caperes et ad me venires: per nuntium hoc, quod erat tam leve, transi-
17 50 gere potuisti. pro deum hominumque fidem! hoc aut Roscius umquam a Cluvio petisset, si HS miliens in iudicium haberet, aut Cluvius Roscio petenti concessisset, si universae praedae particeps esset? vix medius fidius tu, Fanni, a Ballione aut aliquo eius simili hoc et postulare auderes et impetrare posses, quod cum est veritate falsum tum ratione quoque est incredibile. obliviscor enim Roscium et Cluvium viros esse primarios:
51 improbos temporis causa esse fingo. falsum subornavit testem Roscius Cluvium. cur tam sero? cur cum altera pensio solvenda esset, non tum cum prima? nam iam antea HS ɪɔɔɔ dissolverat. deinde, si iam persuasum erat Cluvio ut mentiretur, cur potius HS cccɪɔɔɔ, quam cccɪɔɔɔ cccɪɔɔɔ cccɪɔɔɔ data dixit Fannio a Flavio, cum ex restipulatione pars eius dimidia Roscii esset? iam intellegis, C. Piso, sibi soli, societati nihil Roscium petisse. hoc cum sentit Saturius esse apertum, resistere et repugnare contra veritatem non audet: aliud fraudis et insidiarum eodem vestigio diverticulum repperit.
52 'petisse' inquit 'suam partem Roscium a Flavio con-

fiteor; vacuam et integram reliquisse Fanni concedo; sed quod sibi exegit, id commune societatis factum esse contendo.' quo nihil captiosius neque indignius potest dici. quaero enim potueritne Roscius ex societate suam partem petere necne? si non potuit, quem ad modum abstulit? si potuit, quem ad modum non sibi exegit? nam quod sibi petitur, certe alteri non exigitur. an ita 53
est? si quod universae societatis fuisset, petisset, quod tum redactum esset, aequaliter omnes partirentur; nunc cum petierit quod suae partis esset, non quod tum abstulit soli sibi exegit? quid interest inter eum qui per se 18
litigat et eum qui cognitor est datus? qui per se litem contestatur, sibi soli petit; alteri nemo potest, nisi qui cognitor est factus. itane vero? cognitor si fuisset tuus, quod vicisset iudicio, ferres tuum: suo nomine petiit; quod abstulit, sibi, non tibi exegit. quod si quisquam 54
petere potest alteri, qui cognitor non est factus, quaero quid ita, cum Panurgus esset interfectus et lis contestata cum Flavio damni iniuria esset, tu in eam litem cognitor Roscii sis factus, cum praesertim ex tua oratione quodcumque tibi peteres huic peteres, quodcumque tibi exigeres, id in societatem recideret. quod si ad Roscium nihil perveniret, quod tu a Flavio abstulisses, nisi te in suam litem dedisset cognitorem, ad te pervenire nihil debet, quod Roscius pro sua parte exegit, quoniam tuus cognitor non est factus. quid enim huic rei respondere 55
poteris, Fanni? cum de sua parte Roscius transegit cum Flavio, actionem tibi tuam reliquit an non? si non reliquit, quem ad modum HS ↀↀↀↃↃↃ ab eo postea exegisti? si reliquit, quid ab hoc petis quod per te persequi et petere debes? simillima enim et maxime gemina societas hereditatis est: quem ad modum socius in societate habet partem, sic heres in hereditate habet partem; ut heres sibi soli, non coheredibus petit, sic socius sibi soli, non sociis petit; et quem ad modum uterque pro sua parte petit, sic pro sua parte dissolvit: heres ex sua parte qua hereditatem adiit, socius ex ea qua societatem coiit. quem ad modum suam partem Roscius suo nomine con- 56
donare potuit Flavio ut eam tu non peteres, sic cum

exegit suam partem et tibi integram petitionem reliquit, tecum partiri non debet, nisi forte tu perverso more quod huius est *si* ab alio extorquere non potes, huic eripere potes. perstat in sententia Saturius, quodcumque sibi petat socius, id societatis fieri. quod si ita est, quà, malum, stultitiâ fuit Roscius, qui ex iuris peritorum consilio et auctoritate restipularetur a Fannio diligenter, ut, quod is exegisset a Flavio, dimidiam partem sibi dissolveret, si quidem sine cautione et repromissione nihilo minus id Fannius societati, hoc est Roscio, debebat?

amissa sunt non pauca.

70 v. Chr.

M. TULLII CICERONIS IN Q. CAECILIUM ORATIO, QUAE DIVINATIO DICITUR.

Si quis vestrum, iudices, aut eorum, qui adsunt, forte 1 1
miratur me, qui tot annos in causis iudiciisque publicis ita sim versatus, ut defenderim multos, laeserim neminem, subito nunc mutata voluntate ad accusandum descendere, is si mei consilii causam rationemque cognoverit, una et id, quod facio, probabit et in hac causa profecto neminem praeponendum mihi esse actorem putabit. cum quaestor in Sicilia fuissem, iudices, itaque ex 2
ea provincia decessissem, ut Siculis omnibus iucundam diuturnamque memoriam quaesturae nominisque mei relinquerem, factum est uti cum summum in veteribus patronis multis tum non nullum etiam in me praesidium suis fortunis constitutum esse arbitrarentur: qui nunc populati atque vexati cuncti ad me publice [saepe] venerunt, ut suarum fortunarum omnium causam defensionemque susciperem: me saepe esse pollicitum, saepe ostendisse dicebant, si quod tempus accidisset, quo tempore aliquid a me requirerent, commodis eorum me non defuturum: venisse tempus aiebant non iam ut commoda sua, sed ut 3
vitam salutemque totius provinciae defenderem; sese iam ne deos quidem in suis urbibus ad quos confugerent habere, quod eorum simulacra sanctissima C. Verres ex delubris religiosissimis sustulisset; quas res luxuries in flagitiis, crudelitas in suppliciis, avaritia in rapinis, superbia in contumeliis efficere potuisset, eas omnis sese hoc uno praetore per triennium pertulisse: rogare et orare, ne illos supplices aspernarer, quos me incolumi nemini supplices esse oporteret.

Tuli graviter et acerbe, iudices, in eum me locum 2 4
adduci, ut aut eos homines spes falleret, qui opem a me atque auxilium petissent, aut ego, qui me ad defen-

dendos homines ab ineunte adulescentia dedissem, tempore atque officio coactus ad accusandum traducerer. dicebam eos habere actorem Q. Caecilium, qui praesertim quaestor in sua provincia fuisset: quo ego adiumento sperabam hanc a me posse molestiam demoveri, id mihi erat adversarium maxime; nam illi multo mihi hoc facilius remisissent, si istum non nossent aut si iste
5 apud eos quaestor non fuisset. adductus sum, iudices, officio, fide, misericordia, multorum bonorum exemplo, vetere consuetudine institutoque maiorum, ut onus huius laboris atque officii non ex meo, sed ex meorum necessariorum tempore mihi suscipiendum putarem; quo in negotio tamen illa res me, iudices, consolatur, quod haec, quae videtur esse accusatio mea, non potius accusatio quam defensio est existimanda; defendo enim multos mortalis, multas civitates, provinciam Siciliam totam. quam ob rem quia unus mihi est accusandus, prope modum manere in instituto meo videor et non omnino a
6 defendendis hominibus sublevandisque discedere. quod si hanc causam tam idoneam, tam inlustrem, tam gravem non haberem, si aut hoc a me Siculi non petissent aut mihi cum Siculis causa tantae necessitudinis non intercederet et hoc, quod facio, me rei publicae causa facere profiterer, ut homo singulari cupiditate, audacia, scelere praeditus, cuius furta atque flagitia non in Sicilia solum, sed in Achaia, Asia, Cilicia, Pamphylia, Romae denique ante oculos omnium maxima turpissimaque nossemus, me agente in iudicium vocaretur, quis tandem esset qui
3 meum factum aut consilium posset reprehendere? quid
7 est, pro deum hominumque fidem! in quo ego rei publicae plus hoc tempore prodesse possim? quid est quod aut populo Romano gratius esse debeat aut sociis exterisque nationibus optatius esse possit aut saluti fortunisque omnium magis accommodatum sit? populatae, vexatae, funditus eversae provinciae, socii stipendiariique populi Romani adflicti, miseri iam non salutis spem, sed
8 solacium exitii quaerunt; qui iudicia manere apud ordinem senatorium volunt, queruntur accusatores se idoneos non habere; qui accusare possunt, iudiciorum severitatem desiderant; populus Romanus interea, tametsi

multis incommodis difficultatibusque adfectus est, tamen nihil aeque in re publica atque illam veterem iudiciorum vim gravitatemque requirit: iudiciorum desiderio tribunicia potestas efflagitata est; iudiciorum levitate ordo quoque alius ad res iudicandas postulatur; iudicum culpa atque dedecore etiam censorium nomen, quod asperius antea populo videri solebat, id nunc poscitur, id iam populare et plausibile factum est. in hac libidine hominum 9
nocentissimorum, in populi Romani cotidiana querimonia, iudiciorum infamia, totius ordinis offensione cum hoc unum his tot incommodis remedium esse arbitrarer, ut homines idonei atque integri causam rei publicae legumque susciperent, fateor me salutis omnium causa ad eam partem accessisse rei publicae sublevandae, quae maxime laboraret.

Nunc quoniam quibus rebus adductus ad causam ac- 10
cesserim demonstravi, dicendum necessario est de contentione nostra, ut in constituendo accusatore quid sequi possitis habeatis. ego sic intellego, iudices: cum de pecuniis repetundis nomen cuiuspiam deferatur, si certamen inter aliquos sit cui potissimum delatio detur, haec duo in primis spectari oportere: quem maxime velint actorem esse ei, quibus factae esse dicantur iniuriae, et quem minime velit is, qui eas iniurias fecisse arguatur.

In hac causa, iudices, tametsi utrumque esse arbitror 4
perspicuum, tamen de utroque dicam et de eo prius, 11
quod apud vos plurimum debet valere, hoc est, de voluntate eorum, quibus iniuriae factae sunt; quorum causa iudicium de pecuniis repetundis est constitutum. Siciliam provinciam C. Verres per triennium depopulatus esse, Siculorum civitates vastasse, domos exinanisse, fana spoliasse dicitur; adsunt, queruntur Siculi universi; ad meam fidem, quam habent spectatam iam et cognitam, confugiunt; auxilium sibi per me a vobis atque a populi Romani legibus petunt; me defensorem calamitatum suarum, me ultorem iniuriarum, me cognitorem iuris sui, me actorem causae totius esse voluerunt. utrum, Q. 12
Caecili, hoc dicis, me non Siculorum rogatu ad causam accedere an optimorum fidelissimorumque sociorum voluntatem apud hos gravem esse non oportere? si id

audebis dicere, quod C. Verres, cui te inimicum esse simulas, maxime existimari volt, Siculos hoc a me non petisse, primum causam inimici tui sublevabis, de quo non praeiudicium, sed plane iudicium iam factum putatur, quod ita percrebruit, Siculos omnis actorem suae causae
13 contra illius iniurias quaesisse: hoc si tu inimicus eius factum negabis, quod ipse cui maxime haec res obstat negare non audet, videto ne nimium familiariter inimicitias exercere videare. deinde sunt testes viri clarissimi nostrae civitatis, quos omnis a me nominari non est necesse; eos, qui adsunt, appellabo, quos, si mentirer, testis esse impudentiae meae minime vellem: scit is, qui est in consilio, C. Marcellus; scit is, quem adesse video, Cn. Lentulus Marcellinus; quorum fide atque praesidio Siculi maxime nituntur, quod omnino Mar-
14 cellorum nomini tota illa provincia adiuncta est. hi sciunt hoc non modo a me petitum esse, sed ita saepe et ita vehementer esse petitum, ut aut causa mihi suscipienda fuerit aut officium necessitudinis repudiandum. sed quid ego his testibus utor quasi res dubia aut obscura sit? adsunt homines ex tota provincia nobilissimi, praesentes vos orant atque obsecrant, iudices, ut in actore causae suae deligendo vestrum iudicium ab suo iudicio ne discrepet; omnium civitatum totius Siciliae legationes adsunt (praeter duas civitates, quarum duarum si adessent, duo crimina vel maxima minuerentur, quae
15 cum eis civitatibus C. Verri communicata sunt.) at enim cur a me potissimum hoc praesidium petiverunt? si esset dubium petissent necne, dicerem cur petissent; nunc vero cum id ita perspicuum sit, ut oculis iudicare possitis, nescio cur hoc mihi detrimento esse debeat, si id
16 mihi obiciatur, me potissimum esse delectum. verum id mihi non sumo, iudices, et hoc non modo in oratione mea non pono, sed ne in opinione quidem cuiusquam relinquo, me omnibus patronis esse praepositum: non ita est, sed unius cuiusque temporis, valetudinis, facultatis ad agendum ducta ratio est. mea fuit semper haec in hac re voluntas et sententia, quemvis ut hoc mallem de eis, qui essent idonei, suscipere quam me; me ut mallem quam neminem.

Reliquum est iam ut illud quaeramus, cum hoc con- 5
stet, Siculos a me petisse, ecquid hanc rem apud vos 17
animosque vestros valere oporteat, ecquid auctoritatis
apud vos in suo iure repetundo socii populi Romani,
supplices vestri, habere debeant: de quo quid ego plura
commemorem? quasi vero dubium sit quin tota lex de
pecuniis repetundis sociorum causa constituta sit. nam 18
civibus cum sunt ereptae pecuniae, civili fere actione et
privato iure repetuntur; haec lex socialis est, hoc ius
nationum exterarum est, hanc habent arcem minus ali-
quanto nunc quidem munitam quam antea, verum tamen,
si qua reliqua spes est, quae sociorum animos consolari
possit, ea tota in hac lege posita est; cuius legis non
modo a populo Romano, sed etiam ab ultimis nationibus
iam pridem severi custodes requiruntur. quis ergo est 19
qui neget oportere eorum arbitratu lege agi, quorum causa
lex sit constituta? Sicilia tota si una voce loqueretur,
hoc diceret: 'quod auri, quod argenti, quod ornamento-
rum in meis urbibus, sedibus, delubris fuit, quod in una
quaque re beneficio senati populique Romani iuris habui,
id mihi tu, C. Verres, eripuisti atque abstulisti: quo no-
mine abs te sestertium milies ex lege repeto.' si uni-
versa, ut dixi, provincia loqui posset, hac voce uteretur:
quoniam id non poterat, harum rerum actorem, quem
idoneum esse arbitrata est, ipsa delegit. in eius modi re 20
quisquam tam impudens reperietur qui ad alienam cau-
sam invitis eis, quorum negotium est, accedere aut aspi-
rare audeat? si tibi, Q. Caecili, hoc Siculi dicerent: 'te 6
non novimus, nescimus qui sis, numquam te antea vidi-
mus, sine nos per eum nostras fortunas defendere, cuius
fides est nobis cognita,' nonne id dicerent, quod cuivis
probare deberent? nunc hoc dicunt, utrumque se nosse;
alterum se cupere defensorem esse fortunarum suarum,
alterum plane nolle. cur nolint, etiamsi taceant, satis 21
dicunt; verum non tacent. tamen his invitissimis te
offeres? tamen in aliena causa loquere? tamen eos de-
fendes, qui se ab omnibus desertos potius quam abs te
defensos esse malunt? tamen his operam tuam polli-
cebere, qui te neque velle sua causa nec, si cupias, posse
arbitrantur? cur eorum spem exiguam reliquarum for-

*) sc. centena milia). Insgesamt 18,700.000 Mark.

tunarum, quam habent in legis et in iudicii severitate positam, vi extorquere conaris? cur te interponis invitissimis his, quibus maxime lex consultum esse volt? cur de quibus in provincia non optime es meritus, eos nunc plane fortunis omnibus conaris evertere? cur his non modo persequendi iuris sui, sed etiam deplorandae
22 calamitatis adimis potestatem? nam te actore quem eorum adfuturum putas, quos intellegis non ut per te alium, sed ut per alium aliquem te ipsum ulciscantur laborare?

7 At enim solum id est, ut me Siculi maxime velint; alterum illud, credo, obscurum est, a quo Verres minime se accusari velit. ecquis umquam tam palam de honore, tam vehementer de salute sua contendit quam ille atque illius amici, ne haec mihi delatio detur? sunt multa, quae Verres in me esse arbitratur, quae scit in te, [Q.] Caecili, non esse; quae cuius modi in utroque nostrum
23 sint paulo post commemorabo. nunc tantum id dicam, quod tacitus tu mihi adsentiare: nullam rem in me esse quam ille contemnat, nullam in te quam pertimescat. itaque magnus ille defensor et amicus eius tibi suffragatur, me oppugnat, aperte ab iudicibus petit ut tu mihi anteponare, et ait hoc se honeste, sine ulla invidia ac sine ulla offensione contendere. 'non enim' inquit 'illud peto, quod soleo, cum vehementius contendi, impetrare: reus ut absolvatur, non peto; sed ut potius ab hoc quam ab illo accusetur, id peto: da mihi hoc; concede, quod facile est, quod honestum, quod non invidiosum; quod cum dederis, sine ullo tuo periculo, sine infamia illud dederis,
24 ut is absolvatur, cuius ego causa laboro.' et ait idem, ut aliquis metus adiunctus sit ad gratiam, certos esse in consilio quibus ostendi tabellas velit; id esse perfacile; non enim singulos ferre sententiam, sed universos constituere: ceratam uni cuique tabellam dari cera legitima, non illa infami ac nefaria. atque is non tam propter Verrem laborat, quam quod eum minime res tota delectat; videt enim, si a pueris nobilibus, quos adhuc elusit, si a quadruplatoribus, quos non sine causa contempsit semper ac pro nihilo putavit, accusandi voluntas ad viros fortis spectatosque homines translata sit, sese in iudiciis diutius

dominari non posse. huic ego homini iam ante denuntio, 8
si a me causam hanc vos agi volueritis, rationem illi de- 25
fendendi totam esse mutandam et ita [tamen] mutandam, ut meliore et honestiore condicione sit quam qua ipse volt; ut imitetur homines eos, quos ipse vidit amplissimos, L. Crassum et M. Antonium, qui nihil se arbitrabantur ad iudicia causasque amicorum praeter fidem et ingenium adferre oportere. nihil erit quod me agente arbitretur iudicium sine magno multorum periculo posse corrumpi: ego in hoc iudicio mihi Siculorum causam receptam, po- 26
puli Romani susceptam esse arbitror, ut mihi non unus homo improbus opprimendus sit, id quod Siculi petiverunt, sed omnino improbitas, id quod populus Romanus iam diu flagitat, exstinguenda atque delenda sit. in quo quid eniti aut quid efficere possim malo in aliorum spe relinquere quam in oratione mea ponere.

Tu vero, Caecili, quid potes? quo tempore aut qua in 27
re non modo ceteris specimen aliquod dedisti, sed tute tui periculum fecisti? in mentem tibi non venit quid negotii sit causam publicam sustinere, vitam alterius totam explicare atque eam non modo in animis iudicum, sed etiam in oculis conspectuque omnium exponere, sociorum salutem, commoda provinciarum, vim legum, gravitatem iudiciorum defendere? cognosce ex me, quoniam hoc pri- 9
mum tempus discendi nactus es, quam multa esse oporteat in eo, qui alterum accuset: ex quibus si unum aliquod in te cognoveris, ego iam tibi ipse istuc, quod expetis, mea voluntate concedam: primum integritatem atque innocentiam singularem; nihil est enim quod minus ferendum sit quam rationem ab altero vitae reposcere eum, qui non possit suae reddere. hic ego de te plura non 28
dicam; unum illud credo omnis animadvertere, te adhuc a nullis nisi ab Siculis potuisse cognosci; Siculos hoc dicere, cum eidem sint irati, cui tu te inimicum esse dicis, sese tamen te actore ad iudicium non adfuturos. qua re negent ex me non audies, hos patere id suspicari, quod necesse est. illi quidem, ut est hominum genus nimis acutum et suspitiosum, non te ex Sicilia litteras in Verrem deportare velle arbitrantur, sed, quod eisdem litteris illius praetura et tua quaestura consignata sit, as-

29 portare te velle ex Sicilia litteras suspicantur. deinde accusatorem firmum verumque esse oportet: eum ego si te putem cupere esse, facile intellego esse non posse. nec ea dico, quae si dicam, tamen infirmare non possis: te, ante quam de Sicilia decesseris, in gratiam redisse cum Verre; Potamonem scribam et familiarem tuum retentum esse a Verre in provincia, cum tu decederes; M. Caecilium, fratrem tuum, lectissimum atque ornatissimum adulescentem, non modo non adesse neque tecum tuas iniurias persequi, sed esse cum Verre et cum illo familiarissime atque amicissime vivere. sunt et haec et alia in te falsi accusatoris signa permulta, quibus ego nunc non utor: hoc dico, te, si maxime cupias, tamen verum
30 accusatorem esse non posse; video enim permulta esse crimina, quorum tibi societas cum Verre eius modi est,
10 ut ea in accusando attingere non audeas. queritur Sicilia tota C. Verrem ab aratoribus, cum frumentum sibi in cellam imperavisset et cum esset tritici modius sestertiis duobus, pro frumento in modios singulos duodenos sestertios exegisse. magnum crimen, ingens pecunia, furtum impudens, iniuria non ferenda: ego hoc uno crimine illum condemnem necesse est: tu, Caecili, quid facies?
31 utrum hoc tantum crimen praetermittes an obicies? si obicies, idne alteri crimini dabis, quod eodem tempore in eadem provincia tu ipse fecisti? audebis ita accusare alterum, ut quo minus tute condemnere recusare non possis? sin praetermittes, qualis erit tua ista accusatio, quae domestici periculi metu certissimi et maximi criminis non modo suspitionem, verum etiam mentionem
32 ipsam pertimescat? emptum est ex senatus consulto frumentum ab Siculis praetore Verre, pro quo frumento pecunia omnis soluta non est. grave est hoc crimen in Verrem, grave me agente; te accusante nullum: eras enim tu quaestor; pecuniam publicam tu tractabas, ex qua, etiam si cuperet praetor, tamen ne qua deductio fieret magna ex parte tua potestas erat. huius quoque igitur criminis te accusante mentio nulla fiet. silebitur toto iudicio de maximis et notissimis illius furtis et iniuriis. mihi crede, Caecili, non potest in accusando socios vere defendere is, qui cum reo criminum societate

coniunctus est. mancipes a civitatibus pro frumento pe- 33
cuniam exegerunt. quid? hoc Verre praetore factum est solum? non, sed etiam quaestore Caecilio. quid igitur? daturus es huic crimini quod et potuisti prohibere ne fieret et debuisti, an totum id relinques? ergo id omnino Verres in iudicio suo non audiet, quod cum faciebat, quem ad modum defensurus esset non reperiebat. atque ego haec, 11
quae in medio posita sunt, commemoro: sunt alia magis occulta furta, quae ille, ut istius, credo, animos atque impetus retardaret, benignissime cum quaestore suo communicavit. haec tu scis ad me esse delata; quae si velim 34
proferre, facile omnes intellegent vobis inter vos non modo voluntatem fuisse coniunctam, sed ne praedam quidem adhuc esse divisam. quapropter si tibi indicium postulas dari, quod tecum una fecerit, concedo, si id lege permittitur; sin autem de accusatione dicimus, concedas oportet eis, qui nullo suo peccato impediuntur quo minus alterius peccata demonstrare possint. ac vide quantum 35
interfuturum sit inter meam atque tuam accusationem: ego etiam quae tu sine Verre commisisti Verri crimini daturus sum, quod te non prohibuerit, cum summam ipse haberet potestatem; tu contra ne quae ille quidem fecit obicies, ne qua ex parte coniunctus cum eo reperiare.

Quid, illa, Caecili, contemnendane tibi videntur esse, sine quibus causa sustineri, praesertim tanta, nullo modo potest? aliqua facultas agendi, aliqua dicendi consuetudo, aliqua in foro, iudiciis, legibus aut ratio aut exercitatio? intellego quam scopuloso difficilique in loco verser; nam 36
cum omnis adrogantia odiosa est tum illa ingenii atque eloquentiae multo molestissima. quam ob rem nihil dico de meo ingenio: neque est quod possim dicere, neque, si esset, dicerem; aut enim id mihi satis est, quod est de me opinionis, quicquid est, aut, si id parum est, ego maius id commemorando facere non possum. de te, Cae- 12 37
cili, iam mehercule hoc extra hanc contentionem certamenque nostrum familiariter tecum loquar: tu ipse quem ad modum existimes vide etiam atque etiam et tu te conlige et quis sis et quid facere possis considera: putasne te posse de maximis acerbissimisque rebus, cum causam sociorum fortunasque provinciae, ius populi Romani gra-

vitatemque iudicii legumque susceperis, tot res, tam gravis, tam varias voce, memoria, consilio, ingenio sustinere?
38 putasne te posse, quae C. Verres in quaestura, quae in legatione, quae in praetura, quae Romae, quae in Italia, quae in Achaia, Asia Pamphyliaque peccarit, ea, quem ad modum locis temporibusque divisa sint, sic criminibus et oratione distinguere? putasne posse, id quod in huius modi reo maxime necessarium est, facere, ut quae ille libidinose, quae nefarie, quae crudeliter fecerit, ea aeque acerba et indigna videantur esse his qui au-
39 dient atque illis visa sunt qui senserunt? magna sunt ea, quae dico, mihi crede; noli haec contemnere: dicenda, demonstranda, explicanda sunt omnia; causa non solum exponenda, sed etiam graviter copioseque agenda est; perficiendum est, si quid agere aut proficere vis, ut homines te non solum audiant, verum etiam libenter studioseque audiant. in quo si te multum natura adiuvaret, si optimis a pueritia disciplinis atque artibus studuisses et in his elaborasses, litteras Graecas Athenis, non Lilybaei, Latinas Romae, non in Sicilia didicisses, tamen esset magnum, tantam causam, tam exspectatam et diligentia consequi et memoria complecti et oratione expro-
40 mere et voce ac viribus sustinere. fortasse dices: 'quid ergo? haec in te sunt omnia?' utinam quidem essent! verum tamen ut esse possent, magno studio mihi a pueritia est elaboratum. quodsi ego haec propter magnitudinem rerum ac difficultatem adsequi non potui, qui in omni vita nihil aliud egi, quam longe tu te ab his rebus abesse arbitrare, quas non modo antea numquam cogitasti, sed ne nunc quidem, cum in eas ingrederis, quae
13 41 et quantae sint suspicari potes? ego, qui, sicut omnes sciunt, in foro iudiciisque ita verser, ut eiusdem aetatis aut nemo aut pauci plures causas defenderint, et qui omne tempus, quod mihi ab amicorum negotiis datur, in his studiis laboribusque consumam, quo paratior ad usum forensem promptiorque esse possim, tamen, ita mihi deos velim propitios, ut cum illius mihi temporis venit in mentem, quo die citato reo mihi dicendum sit, non solum commoveor animo, sed etiam toto corpore perhorresco.
42 iam nunc mente et cogitatione prospicio, quae tum studia

hominum, qui concursus futuri sint, quantam exspectationem magnitudo iudicii sit adlatura, quantam auditorum multitudinem infamia C. Verris concitatura, quantam denique audientiam orationi meae improbitas illius factura sit: quae cum cogito, iam nunc timeo quidnam pro offensione hominum, qui illi inimici infensique sunt, et exspectatione omnium et magnitudine rerum [dignum] eloqui possim: tu horum nihil metuis, nihil cogitas, nihil laboras; 43
si quid ex vetere aliqua oratione IOVEM EGO OPTIMUM MAXIMUM, aut VELLEM, SI FIERI POTUISSET, IUDICES, aut aliquid eius modi ediscere potueris, praeclare te paratum in iudicium venturum arbitraris? ac si tibi nemo responsurus esset, tamen ipsam causam, ut ego arbitror, demonstrare non posses: nunc ne illud quidem cogitas, tibi cum homine disertis- 44
simo et ad dicendum paratissimo futurum esse certamen, quicum modo disserendum, modo omni ratione pugnandum certandumque sit? cuius ego ingenium ita laudo, ut non pertimescam, ita probo, ut me ab eo delectari facilius quam decipi putem posse; numquam ille me op- 14
primet consilio; numquam ullo artificio pervertet; numquam ingenio me suo labefactare atque infirmare conabitur; novi omnis hominis petitiones rationesque dicendi; saepe in isdem, saepe in contrariis causis versati sumus: ita contra me ille dicet, quamvis sit ingeniosus, ut non nullum etiam de suo ingenio iudicium fieri arbitretur. te 45
vero, Caecili, quem ad modum sit elusurus, quam omni ratione iactaturus, videre iam videor: quotiens ille tibi potestatem optionemque facturus sit, ut eligas utrum velis, factum esse necne, verum esse an falsum; utrum dixeris, id contra te futurum. qui tibi aestus, qui error, quae tenebrae, di immortales! erunt, homini minime malo? quid? cum accusationis tuae membra dividere coeperit et in digitis suis singulas partis causae constituere? quid? cum unum quidque transigere, expedire, absolvere? ipse profecto metuere incipies, ne innocenti periculum facesseris. quid? cum commiserari, conqueri et ex illius in- 46
vidia deonerare aliquid et in te traicere coeperit, commemorare quaestoris cum praetore necessitudinem constitutam more maiorum, sortis religionem? poterisne eius orationis subire invidiam? vide modo, etiam atque etiam

considera: mihi enim videtur periculum fore ne ille non modo verbis te obruat, sed gestu ipso ac motu corporis praestringat aciem ingenii tui teque ab institutis tuis co-
47 gitationibusque abducat. atque huiusce rei iudicium iam continuo video futurum: si enim mihi hodie respondere ad haec, quae dico, potueris, si ab isto libro, quem tibi magister ludi nescio qui ex alienis orationibus compositum dedit, verbo uno discesseris, posse te et illi quoque iudicio non deesse et causae atque officio tuo satis facere arbitrabor; sin mecum in hac prolusione nihil fueris, quem te in ipsa pugna cum acerrimo adversario fore putemus?
15 Esto: ipse nihil est, nihil potest: at venit paratus cum subscriptoribus exercitatis et disertis. est tamen hoc aliquid, tametsi non est satis; omnibus enim rebus is, qui princeps in agendo est, ornatissimus et paratissimus esse debet. verum tamen L. Appuleium esse video proximum subscriptorem, hominem non aetate, sed usu forensi at-
48 que exercitatione tironem. deinde, ut opinor, habet Alienum, hunc tamen ab subselliis, qui quid in dicendo posset numquam satis attendi, in clamando quidem video eum esse bene robustum atque exercitatum. in hoc spes tuae sunt omnes; hic, si tu eris actor constitutus, totum iudicium sustinebit. at ne is quidem tantum contendet in dicendo quantum potest, sed consulet laudi et existimationi tuae, et ex eo, quod ipse potest in dicendo, aliquantum remittet, ut tu tamen aliquid esse videare; ut in actoribus Graecis fieri videmus, saepe illum, qui est secundarum aut tertiarum partium, cum possit aliquanto clarius dicere quam ipse primarum, multum summittere, ut ille princeps quam maxime excellat, sic faciet Alienus: tibi serviet, tibi lenocinabitur, minus aliquanto contendet
49 quam potest. iam hoc considerate, cuius modi accusatores in tanto iudicio simus habituri, cum et ipse Alienus ex ea facultate, si quam habet, aliquantum detracturus sit et Caecilius tum denique se aliquid futurum putet, si Alienus minus vehemens fuerit et sibi primas in dicendo partis concesserit. quartum quem sit habiturus non video, nisi quem forte ex illo grege moratorum, qui subscriptionem sibi postularunt, cuicumque vos delationem dedisse-
50 tis; ex quibus alienissimis hominibus — ita paratus venis,

— tibi hospes aliquis est recipiendus; quibus ego non sum tantum honorem habiturus, ut ad ea, quae dixerint, certo loco aut singillatim uni cuique respondeam: sic breviter, quoniam non consulto, sed casu in eorum mentionem incidi, quasi praeteriens satis faciam universis. tantane 16
vobis inopia videor esse amicorum, ut mihi non ex his, quos mecum adduxerim, sed de populo subscriptor addatur? vobis autem tanta inopia reorum est, ut mihi causam praeripere conemini potius quam aliquos ad columnam Maeniam vestri ordinis reos reperiatis? 'custodem' in- 51
quit 'Tullio me apponite.' quid? mihi quam multis custodibus opus erit, si te semel ad meas capsas admisero? qui non solum ne quid enunties, sed etiam ne quid auferas custodiendus sis. sed de isto custode toto sic vobis brevissime respondebo: non esse hos talis viros commissuros, ut ad causam tantam, a me susceptam, mihi creditam, quisquam subscriptor me invito aspirare possit; etenim fides mea custodem repudiat, diligentia speculatorem reformidat.

Verum ut ad te, Caecili, redeam, quam multa te defi- 52
ciant vides; quam multa sint in te quae reus nocens in accusatore suo cupiat esse profecto iam intellegis. quid ad haec dici potest? non enim quaero quid tu dicturus sis: video mihi non te, sed hunc librum esse responsurum, quem monitor tuus hic tenet; qui si te recte monere volet, suadebit tibi ut hinc discedas neque mihi verbum ullum respondeas. quid enim dices? an id quod dictitas, iniuriam tibi fecisse Verrem? arbitror; neque enim esset veri simile, cum omnibus Siculis faceret iniurias, te illi unum eximium cui consuleret fuisse: sed ceteri Siculi ultorem 53
suarum iniuriarum invenerunt; tu, dum tuas iniurias per te, id quod non potes, persequi conaris, id agis ut ceterorum quoque iniuriae sint impunitae atque inultae; et hoc te praeterit, non id solum spectari solere qui debeat, sed etiam illud qui possit ulcisci; in quo utrumque sit, eum superiorem esse, in quo alterum, in eo non quid is velit, sed quid facere possit quaeri solere. quodsi ei po- 54
tissimum censes permitti oportere accusandi potestatem, cui maximam C. Verres iniuriam fecerit, utrum tandem censes hos [iudices] gravius ferre oportere, te ab illo

laesum an provinciam Siciliam esse vexatam ac perditam? opinor, concedes multo hoc et esse gravius et ab omnibus ferri gravius oportere. concede igitur ut tibi anteponatur in accusando provincia; nam provincia accusat, cum is agit causam, quem sibi illa defensorem sui iuris, ultorem
17 iniuriarum, actorem causae totius adoptavit. at eam
55 tibi C. Verres fecit iniuriam, quae ceterorum quoque animos possit alieno incommodo commovere. minime. nam id quoque ad rem pertinere arbitror, qualis iniuria dicatur, quae causa inimicitiarum proferatur: cognoscite ex me; nam iste eam profecto, nisi plane nihil sapit, numquam proferet. Agonis quaedam est Lilybaetana, liberta Veneris Erycinae, quae mulier ante hunc quaestorem copiosa plane et locuples fuit: ab hac praefectus Antonii quidam symphoniacos servos abducebat per iniuriam, quibus se in classe uti velle dicebat; tum illa, ut mos in Sicilia est omnium Veneriorum et eorum, qui a Venere se liberaverunt, ut praefecto illi religionem Veneris nomine obiceret, dixit et se et sua Ve-
56 neris esse. ubi hoc quaestori Caecilio, viro optimo et homini aequissimo, nuntiatum est, vocari ad se Agonidem iubet: iudicium dat statim: SI PARET EAM SE ET SUA VENERIS ESSE DIXISSE. iudicant recuperatores id, quod necesse erat; neque enim erat cuiquam dubium quin illa dixisset: iste in possessionem bonorum mulieris intrat; ipsam Veneri in servitutem adiudicat; deinde bona vendit; pecuniam redigit: ita dum pauca mancipia Veneris nomine [Agonis] ac religione retinere volt, fortunas omnis libertatemque suam istius iniuria perdidit. Lilybaeum Verres venit postea; rem cognoscit; factum improbat; cogit quaestorem suum pecuniam, quam ex Agonidis bonis redegisset, eam mulieri omnem adnumerare et reddere.
57 est adhuc, id quod vos omnis admirari video, non Verres, sed Q. Mucius. quid enim facere potuit elegantius ad hominum existimationem, aequius ad levandam mulieris calamitatem, vehementius ad quaestoris libidinem coercendam? summe haec omnia mihi videntur esse laudanda. sed [repente] e vestigio ex homine tamquam aliquo Circaeo poculo factus est Verres; rediit ad se atque ad mores
18 suos: nam ex illa pecunia magnam partem ad se vertit,
58 mulieri reddidit quantulum visum est. hic tu si laesum

te a Verre esse dicis, patiar et concedam; si iniuriam tibi factam quereris, defendam et negabo, denique de iniuria quae tibi facta sit neminem nostrum graviorem iudicem esse oportet quam te ipsum cui facta dicitur: si tu cum illo postea in gratiam redisti, si domi illius aliquotiens fuisti, si ille apud te postea cenavit, utrum te perfidiosum an praevaricatorem existimari mavis? video esse necesse alterutrum, sed ego tecum in eo non pugnabo quo minus utrum velis eligas. quod si ne iniuriae quidem, quae tibi 59
ab illo facta sit, causa remanet, quid habes quod possis dicere quam ob rem non modo mihi, sed cuiquam anteponare? nisi forte illud, quod te dicturum esse audio, quaestorem illius fuisse; quae causa gravis esset, si certares mecum uter nostrum illi amicior esse deberet: in contentione suscipiendarum inimicitiarum ridiculum est putare causam necessitudinis ad inferendum periculum iustam videri oportere. etenim si plurimas a praetore tuo 60
iniurias accepisses, tamen eas ferendo maiorem laudem quam ulciscendo merere; cum vero nullum illius in vita rectius factum sit quam id, quod tu iniuriam appellas, hi statuent hanc causam, quam ne in alio quidem probarent, in te iustam ad necessitudinem violandam videri? qui si summam iniuriam ab illo accepisti, tamen quoniam quaestor eius fuisti, non potes eum sine ulla vituperatione accusare: si vero non ulla tibi facta est iniuria, sine scelere eum accusare non potes. qua re cum iam actum sit de iniuria, quemquam horum esse putas qui non malit te sine vituperatione quam cum scelere discedere?

Ac vide quid differat inter meam opinionem ac tuam: 19 61
tu cum omnibus rebus inferior sis, hac una [in] re te mihi anteferri putas oportere, quod quaestor illius fueris; ego si superior ceteris rebus esses, hanc unam ob causam te [accusatorem] repudiari putarem oportere. sic enim a maioribus nostris accepimus, praetorem quaestori suo parentis loco esse oportere; nullam neque iustiorem neque graviorem causam necessitudinis posse reperiri quam coniunctionem sortis, quam provinciae, quam officii, quam publici muneris societatem; quam ob rem si 62
iure posses eum accusare, tamen, cum is tibi parentis numero fuisset, id pie facere non posses; cum vero ne-

que iniuriam acceperis et praetori tuo periculum crees, fatearis necesse est te illi iniustum impiumque bellum inferre conari. etenim ista quaestura ad eam rem valet, ut elaborandum tibi in ratione reddenda sit quam ob rem eum, cui quaestor fueris accuses, non ut ob eam ipsam causam postulandum sit ut tibi potissimum accusatio detur. neque fere umquam venit in contentionem de accusando qui
63 quaestor fuisset quin repudiaretur; itaque neque L. Philoni in C. Servilium nominis deferendi potestas est data neque M. Aurelio Scauro in L. Flaccum neque Cn. Pompeio in T. Albucium; quorum nemo propter indignitatem repudiatus est, sed ne libido violandae necessitudinis auctoritate iudicum comprobaretur. atque ille Cn. Pompeius ita cum C. Iulio contendit, ut tu mecum; quaestor enim Albucii fuerat, ut tu Verris: Iulius hoc secum auctoritatis ad accusandum adferebat, quod, ut hoc tempore nos ab Siculis, sic tum ille ab Sardis rogatus ad causam accesserat. semper haec causa plurimum valuit, semper haec ratio accusandi fuit honestissima, pro sociis, pro salute provinciae, pro exterarum nationum commodis inimicitias suscipere, ad periculum accedere, operam, studium, laborem interponere.
20 64 etenim si probabilis est eorum causa, qui iniurias suas persequi volunt, qua in re dolori suo, non rei publicae commodis serviunt, quanto illa honestior est causa, quae non solum probabilis videri, sed etiam grata esse debet, nulla privatim accepta iniuria sociorum atque amicorum populi Romani dolore atque iniuriis commoveri? nuper cum in P. Gabinium vir fortissimus et innocentissimus L. Piso delationem nominis postularet et contra Q. Caecilius peteret, isque se veteres inimicitias iam diu susceptas persequi diceret, cum auctoritas et dignitas Pisonis valebat plurimum, tum illa erat causa iustissima, quod eum sibi
65 Achaei patronum adoptarant. etenim cum lex ipsa de pecuniis repetundis sociorum atque amicorum populi Romani patrona sit, iniquum est non eum legis iudiciique actorem idoneum maxime putari, quem actorem causae suae socii defensoremque fortunarum suarum potissimum esse voluerunt. an quod ad commemorandum est honestius, id ad probandum non multo videri debet aequius? utra igitur est splendidior, utra illustrior com-

THE INSTITUTE OF MEDIAEVAL STUDIES
ST. MICHAEL'S
COLLEGE

memoratio? 'accusavi eum, cui quaestor fueram, quicum me sors consuetudoque maiorum, quicum me deorum hominumque iudicium coniunxerat?' an 'accusavi rogatu sociorum atque amicorum, delectus sum ab universa provincia qui eius iura fortunasque defenderem?' dubitare quisquam potest quin honestius sit eorum causa, apud quos quaestor fueris, quam eum, cuius quaestor fueris, accusare? clarissimi viri nostrae civitatis temporibus optimis 66
hoc sibi amplissimum pulcherrimumque ducebant, ab hospitibus clientibusque suis, ab exteris nationibus, quae in amicitiam populi Romani dicionemque essent, iniurias propulsare eorumque fortunas defendere. M. Catonem illum Sapientem, clarissimum virum et prudentissimum, cum multis gravis inimicitias gessisse accepimus propter Hispanorum, apud quos consul fuerat, iniurias. nuper 67
Cn. Domitium scimus M. Silano diem dixisse propter unius hominis Aegritomari paterni amici atque hospitis iniurias. neque enim magis animos hominum nocentium 21
res umquam ulla commovit quam haec maiorum consuetudo longo intervallo repetita ac relata, sociorum querimoniae delatae ad hominem non inertissimum, susceptae ab eo, qui videbatur eorum fortunas fide diligentiaque sua posse defendere. hoc timent homines, hoc laborant, 68
hoc institui atque adeo institutum referri ac renovari moleste ferunt; putant fore ut, si paulatim haec consuetudo serpere ac prodire coeperit, per homines honestissimos virosque fortissimos, non imperitos adulescentulos aut illius modi quadruplatores leges iudiciaque administrentur; cuius consuetudinis atque instituti patres maioresque 69
nostros non paenitebat tum, cum P. Lentulus, is qui princeps senatus fuit, accusabat M'. Aquilium, subscriptore C. Rutilio Rufo, aut cum P. Africanus, homo virtute, fortuna, gloria, rebus gestis amplissimus, postea quam bis consul et censor fuerat, L. Cottam in iudicium vocabat. iure tum florebat populi Romani nomen; iure auctoritas huius imperii civitatisque maiestas gravis habebatur; nemo mirabatur in Africano illo, quod in me nunc, homine parvis opibus ac facultatibus praedito, simulant sese mirari, cum moleste ferunt. quid sibi iste 70
volt? accusatoremne se existimari, qui antea defendere consuērat, nunc praesertim, ea iam aetate, cum aedilitatem petat? ego vero et aetatis non modo meae, sed multo etiam superioris et honoris amplissimi puto esse et accusare improbos et miseros calamitososque defendere;

et profecto aut hoc remedium est aegrotanti ac prope desperatae rei publicae iudiciisque corruptis et contaminatis paucorum vitio ac turpitudine homines ad legum defensionem iudiciorumque auctoritatem quam honestissimos et integerrimos diligentissimosque accedere, aut si ne hoc quidem prodesse poterit, profecto nulla umquam
71 medicina his tot incommodis reperietur. nulla salus rei publicae maior est quam eos, qui alterum accusant, non minus de laude, de honore, de fama sua quam illos, qui accusantur, de capite ac fortunis suis pertimescere; itaque semper ei diligentissime laboriosissimeque accusarunt, qui se ipsos in discrimen existimationis venire arbitrati sunt.

22 Quam ob rem hoc statuere, iudices, debetis, Q. Caecilium, de quo nulla umquam opinio fuerit nullaque in hoc ipso iudicio exspectatio futura sit, qui neque ut ante conlectam famam conservet neque uti reliqui temporis spem confirmet laborat, non nimis hanc causam severe, non nimis adcurate, non nimis diligenter acturum; habet enim nihil quod in offensione deperdat; ut turpissime flagitiosissimeque discedat, nihil de suis veteribus ornamentis requiret. a nobis multos obsides habet populus
72 Romanus, quos ut incolumis conservare, tueri, confirmare ac recuperare possimus, omni ratione erit dimicandum: habet honorem quem petimus, habet spem quam propositam nobis habemus, habet existimationem multo sudore, labore vigiliisque conlectam; ut si in hac causa nostrum officium ac diligentiam probaverimus, haec, quae dixi, retinere per populum Romanum incolumia ac salva possimus: si tantulum offensum titubatumque sit, ut ea, quae singillatim ac diu conlecta sunt, uno tempore uni-
73 versa perdamus. quapropter, iudices, vestrum est deligere quem existimetis facillime posse magnitudinem causae ac iudicii sustinere fide, diligentia, consilio, auctoritate. vos si mihi Q. Caecilium anteposueritis, ego me dignitate superatum non arbitrabor; populus Romanus ne tam honestam, tam severam diligentemque accusationem neque vobis placuisse neque ordini vestro placere arbitretur providete.

M. TULLII CICERONIS IN C. VERREM

ACTIO PRIMA.

1 Quod erat optandum maxime, iudices, et quod unum 1
ad invidiam vestri ordinis infamiamque iudiciorum sedandam maxime pertinebat, id non humano consilio, sed prope divinitus datum atque oblatum vobis summo rei publicae tempore videtur; inveteravit enim iam opinio perniciosa rei publicae nobisque periculosa, quae non modo *apud populum Romanum*, *sed etiam* apud exteras nationes omnium sermone percrebruit, his iudiciis, quae nunc sunt, pecuniosum hominem, quamvis sit nocens, neminem posse damnari: nunc in ipso discrimine ordinis iudiciorumque 2
vestrorum cum sint parati qui contionibus et legibus hanc invidiam senatus inflammare conentur, [reus] in iudicium adductus est [C. Verres] homo vita atque factis omnium iam opinione damnatus, pecuniae magnitudine sua spe et praedicatione absolutus. huic ego causae, iudices, cum summa voluntate et exspectatione populi Romani actor accessi, non ut augerem invidiam ordinis, sed ut infamiae communi succurrerem; adduxi enim hominem in quo reconciliare existimationem iudiciorum amissam, redire in gratiam cum populo Romano, satis facere exteris nationibus possetis, depeculatorem aerarii, vexatorem Asiae atque Pamphyliae, praedonem iuris urbani, labem atque perniciem provinciae Siciliae; de quo si vos vere 3
ac religiose iudicaveritis, auctoritas ea, quae in vobis remanere debet, haerebit; sin istius ingentes divitiae iudiciorum religionem veritatemque perfregerint, ego hoc tamen adsequar, ut iudicium potius rei publicae quam aut reus iudicibus aut accusator reo defuisse videatur.

Equidem ut de me confitear, iudices, cum multae mihi 2
a C. Verre insidiae terra marique factae sint, quas partim mea diligentia devitarim, partim amicorum studio officioque reppulerim, numquam tamen neque tantum periculum

mihi adire visus sum neque tanto opere pertimui, ut nunc
4 in ipso iudicio; neque tantum me exspectatio accusationis meae concursusque tantae multitudinis, quibus ego rebus vehementissime perturbor, commovet quantum istius insidiae nefariae, quas uno tempore mihi, vobis, M'. Glabrioni, populo Romano, sociis, exteris nationibus, ordini, nomini denique senatorio facere conatur: qui ita dictitat, eis esse metuendum, qui quod ipsis solis satis esset surripuissent, se tantum eripuisse, ut id multis satis esse possit; nihil esse tam sanctum quod non violari, nihil
5 tam munitum quod non expugnari pecunia possit. quodsi quam audax est ad conandum, tam esset obscurus in agendo, fortasse aliqua in re nos aliquando fefellisset; verum hoc adhuc percommode cadit, quod cum incredibili eius audacia singularis stultitia coniuncta est. nam ut apertus in corripiendis pecuniis fuit, sic in spe corrumpendi iudicii perspicua sua consilia conatusque omnibus fecit: semel ait se in vita pertimuisse, tum cum primum a me reus factus sit, quod cum e provincia recens esset invidiaque et infamia non recenti, sed vetere ac diuturna flagraret, tum ad iudicium corrumpendum
6 tempus alienum offenderet. itaque cum ego diem inquirendi in Siciliam perexiguam postulavissem, invenit iste qui sibi in Achaiam biduo breviorem diem postularet, non ut is idem conficeret diligentia et industria sua, quod ego meo labore et vigiliis consecutus sum: etenim ille Achaicus inquisitor ne Brundisium quidem pervenit; ego Siciliam totam quinquaginta diebus sic obii, ut omnium populorum privatorumque litteras iniuriasque cognoscerem; ut perspicuum cuivis esse posset hominem ab isto quaesitum esse non qui reum suum adduceret, sed qui
37 meum tempus obsideret. nunc homo audacissimus atque amentissimus hoc cogitat: intellegit me ita paratum atque instructum in iudicium venire, ut non modo in auribus vestris, sed in oculis omnium sua furta atque flagitia defixurus sim; videt senatores multos esse testis audaciae suae, videt multos equites Romanos, frequentis praeterea civis atque socios, quibus ipse insignis iniurias fecerit, videt etiam tot tam gravis ab amicissimis civitatibus le-
8 gationes cum publicis auctoritatibus convenisse: quae

cum ita sint, usque eo de omnibus bonis male existimat, usque eo senatoria iudicia perdita profligataque esse arbitratur, ut hoc palam dictitet, non sine causa se cupidum pecuniae fuisse, quoniam in pecunia tantum praesidium experiatur esse: sese, id quod difficillimum fuerit, tempus ipsum emisse iudicii sui, quo cetera facilius emere postea posset; ut quoniam criminum vim subterfugere nullo modo poterat, procellam temporis devitaret. quod si 9
non modo in causa, verum in aliquo honesto praesidio aut in alicuius eloquentia aut gratia spem aliquam conlocasset, profecto non haec omnia conligeret atque aucuparetur, non usque eo despiceret contemneretque ordinem senatorium, ut arbitratu eius deligeretur ex senatu qui reus fieret, qui, dum hic quae opus essent compararet, causam interea ante eum diceret. quibus ego rebus quid 10
iste speret et quo animum intendat facile perspicio; quam ob rem vero se confidat aliquid proficere posse hoc praetore et hoc consilio intellegere non possum: unum illud intellego, quod populus Romanus in reiectione iudicum iudicavit, ea spe istum fuisse praeditum, ut omnem rationem salutis in pecunia constitueret; hoc erepto praesidio, ut nullam sibi rem adiumento fore arbitraretur. etenim quod est ingenium tantum, quae tanta facultas 4
dicendi aut copia, quae istius vitam tot vitiis flagitiisque convictam, iam pridem omnium voluntate iudicioque damnatam aliqua ex parte possit defendere? cuius ut 11
adulescentiae maculas ignominiasque praetexeram, quaestura [primus gradus honoris] quid aliud habet in se nisi [Cn. Carbonem spoliatum] a quaestore suo pecunia publica nudatum et proditum consulem, desertum exercitum, relictam provinciam, sortis necessitudinem religionemque violatam? cuius legatio exitium fuit Asiae totius et Pamphyliae; quibus in provinciis multas domos, plurimas urbis, omnia fana depopulatus est tum, cum [in Cn. Dolabellam] suum scelus illud pristinum renovavit et instauravit quaestorium, cum eum, cui et legatus et pro quaestore fuisset, et in invidiam suis maleficiis adduxit et in ipsis periculis non solum deseruit, sed etiam oppugnavit ac prodidit; cuius praetura urbana aedium sacrarum fuit 12
publicorumque operum depopulatio, simul in iure dicundo

bonorum possessionumque contra omnium instituta addictio et condonatio. iam vero omnium vitiorum suorum plurima et maxima constituit monumenta et indicia in provincia Sicilia, quam iste per triennium ita vexavit ac perdidit, ut ea restitui in antiquum statum nullo modo possit, vix autem per multos annos innocentisque praetores aliqua ex parte recreari aliquando posse videatur.
13 hoc praetore Siculi neque suas leges neque nostra senatus consulta neque communia iura tenuerunt: tantum quisque habet in Sicilia, quantum hominis avarissimi et libidinosissimi aut imprudentiam subterfugit aut satietati superfuit; nulla res per triennium nisi ad nutum istius iudicata est, nulla res cuiusquam tam patria atque avita fuit quae non ab eo imperio istius abiudicaretur. innumerabiles pecuniae ex aratorum bonis novo nefarioque instituto coactae, socii fidelissimi in hostium numero existimati, cives Romani servilem in modum cruciati et necati, homines nocentissimi propter pecunias iudicio liberati, honestissimi atque integerrimi absentes rei facti indicta causa damnati et eiecti, portus munitissimi, maximae tutissimaeque urbes piratis praedonibusque patefactae, nautae militesque Siculorum socii nostri atque amici fame necati, classes optimae atque opportunissimae cum magna ignominia populi Romani amissae et per-
14 ditae. idem iste praetor monumenta antiquissima partim regum locupletissimorum, quae illi ornamento urbibus esse voluerunt, partim etiam nostrorum imperatorum, quae victores civitatibus Siculis aut dederunt aut reddiderunt, spoliavit nudavitque omnia; neque hoc solum in statuis ornamentisque publicis fecit, sed etiam delubra omnia sanctissimis religionibus consecrata depeculatus est, deum denique nullum Siculis qui ei paulo magis adfabre atque antiquo artificio factus videretur reliquit. in stupris vero et flagitiis nefarias eius libidines commemorare pudore deterreor; simul illorum calamitatem commemorando augere nolo, quibus liberos coniugesque suas integras ab istius petulantia conservare non licitum est.
15 at enim haec ita commissa sunt ab isto, ut non cognita sint ab hominibus: hominem arbitror esse neminem qui nomen istius audierit quin facta quoque eius nefaria com-

memorare possit, ut mihi magis timendum sit ne multa crimina praetermittere quam ne qua in istum fingere existimer; neque enim mihi videtur haec multitudo, quae ad audiendum convenit, cognoscere ex me causam voluisse, sed ea, quae scit, mecum recognoscere.

Quae cum ita sint, iste homo amens ac perditus alia 6
mecum ratione pugnat: non id agit ut alicuius eloquentiam mihi opponat, non gratia, non auctoritate cuiusquam, non potentia nititur. simulat his se rebus confidere, sed video quid agat, neque enim agit occultissime: proponit inania mihi nobilitatis, hoc est, hominum adrogantium nomina, qui non tam me impediunt, quod nobiles sunt, quam adiuvant, quod noti sunt. simulat se eorum praesidio confidere, cum interea aliud quiddam iam diu machinetur. quam spem nunc habeat in manibus 16
et quid moliatur breviter iam, iudices, vobis exponam; sed prius ut ab initio res ab eo constituta sit, quaeso, cognoscite: ut primum e provincia rediit, redemptio est huius iudicii facta grandi pecunia. mansit in condicione atque pacto usque ad eum finem, dum iudices reiecti sunt; postea quam reiectio iudicum facta est, quod et in sortitione istius spem fortuna populi Romani et in reiciendis iudicibus mea diligentia istorum impudentiam vicerat, renuntiata est tota condicio. praeclare se res ha- 17
bebat: libelli nominum vestrorum consiliique huius in manibus erant omnium, nulla nota, nullus color, nullae sordes videbantur his sententiis adlini posse, cum iste repente ex alacri atque laeto sic erat humilis atque demissus, ut non modo populo Romano, sed etiam sibi ipse condemnatus videretur. ecce autem repente, his diebus paucis, comitiis consularibus factis, eadem illa vetera consilia pecunia maiore repetuntur eaedemque vestrae famae fortunisque omnium insidiae per eosdem homines comparantur. quae res primo, iudices, pertenui nobis argumento indicioque patefacta est; post aperto suspitionis introitu ad omnia intima istorum consilia sine ullo errore pervenimus. nam ut Hortensius consul designatus 7
domum reducebatur e campo cum maxima frequentia 18
ac multitudine, fit obviam casu ei multitudini C. Curio, quem ego hominem honoris [potius quam contumeliae]

causa nominatum volo: etenim ea dicam, quae ille si commemorari noluisset, non tanto in conventu tam aperte palamque dixisset, quae tamen a me pedetemptim cauteque dicentur, ut et amicitiae nostrae et dignitatis illius
19 habita ratio esse intellegatur. videt ad ipsum fornicem Fabianum in turba Verrem; appellat hominem et ei voce maxima gratulatur; ipsi Hortensio, qui consul erat factus, propinquis necessariisque eius, qui tum aderant, verbum nullum facit; cum hoc consistit, hunc amplexatur, hunc iubet sine cura esse: 'renuntio' inquit 'tibi te hodiernis comitiis esse absolutum.' quod cum tam multi homines honestissimi audissent, statim ad me defertur: immo vero, ut quisque me viderat, narrabat. aliis illud indignum, aliis ridiculum videbatur: ridiculum eis, qui istius causam in testium fide, in criminum ratione, in iudicum potestate, non in comitiis consularibus positam arbitrabantur; indignum eis, qui altius aspiciebant et hanc gratulationem
20 ad iudicium corrumpendum spectare videbant. etenim sic ratiocinabantur, sic honestissimi homines inter se et mecum loquebantur: aperte iam et perspicue nulla esse iudicia; qui reus pridie iam ipse se condemnatum putabat, is, postea quam defensor eius consul est factus, absolvitur. quid igitur? quod tota Sicilia, quod omnes Siculi, omnes negotiatores, omnes publicae privataeque litterae Romae sunt, nihilne id valebit? nihil invito consule designato. quid, iudices non crimina, non testis, non existimationem populi Romani sequentur? non: omnia
8 in unius potestate ac moderatione vertentur. vere loquar, iudices: vehementer me haec res commovebat. optimus enim quisque ita loquebatur: 'iste quidem tibi eripietur, sed nos non tenebimus iudicia diutius; etenim quis poterit
21 Verre absoluto de transferendis iudiciis recusare?' erat omnibus molestum: neque eos tam istius hominis perditi subita laetitia quam hominis amplissimi nova gratulatio commovebat. cupiebam dissimulare me id moleste ferre; cupiebam animi dolorem voltu tegere et taciturnitate celare. ecce autem illis ipsis diebus, cum praetores designati sortirentur et M. Metello obtigisset, ut is de pecuniis repetundis quaereret, nuntiatur mihi tantam isti gratulationem esse factam, ut is domum quoque pueros mitteret qui

uxori suae nuntiarent. sane ne haec quidem mihi res pla- 22
cebat: neque *tamen* tanto opere quid in hac sorte metuendum mihi esset intellegebam. unum illud ex hominibus certis, ex quibus omnia comperi, reperiebam: fiscos compluris cum pecunia Siciliensi a quodam senatore ad equitem Romanum esse translatos; ex his quasi decem fiscos ad senatorem illum relictos esse comitiorum meorum nomine; divisores omnium tribuum noctu ad istum vocatos. ex 23
quibus quidam, qui se omnia mea causa debere arbitrabatur, eadem illa nocte ad me venit; demonstrat qua iste oratione usus esset; commemorasse istum quam liberaliter eos tractasset [etiam] antea, cum ipse praeturam petisset, et proximis consularibus praetoriisque comitiis; deinde continuo esse pollicitum quantam vellent pecuniam, si me aedilitate deiecissent. hic alios negasse audere, alios respondisse non putare id perfici posse; inventum tamen esse fortem amicum ex eadem familia, Q. Verrem, Romilia, ex optima divisorum disciplina, patris istius discipulum atque amicum, qui HS quingentis milibus depositis id se perfecturum polliceretur, et fuisse tum non nullos qui se una facturos esse dicerent. quae cum ita essent, sane benevolo animo me ut magno opere ca-
verem praemonebat. sollicitabar rebus maximis uno at- 9 24
que eo perexiguo tempore: urgebant comitia, et in eis ipsis oppugnabar grandi pecunia; instabat iudicium; ei quoque negotio fisci Sicilienses minabantur. agere quae ad iudicium pertinebant libere | comitiorum metu deterrebar; petitioni toto animo servire propter iudicium non licebat; minari denique divisoribus ratio non erat, propterea quod eos intellegere videbam me hoc iudicio districtum atque obligatum futurum. atque hoc ipso tem- 25
pore Siculis denuntiatum esse audio, primum ab Hortensio, domum ad illum ut venirent: Siculos in eo sane liberos fuisse, qui quam ob rem arcesserentur cum intellegerent, non venisse. interea comitia nostra, quorum iste se, ut ceterorum hoc anno comitiorum, dominum esse arbitrabatur, haberi coepta sunt. cursare iste homo potens cum filio blando et gratioso circum tribus: paternos amicos, hoc est, divisores appellare omnis et convenire: quod cum esset intellectum et animadversum, fecit animo

libentissimo populus Romanus, ut cuius divitiae me de fide deducere non potuissent, ne eiusdem pecunia de
26 honore deicerer. postea quam illa petitionis magna cura liberatus sum, animo coepi multo magis vacuo ac soluto nihil aliud nisi de iudicio agere et cogitare. reperio, iudices, haec ab istis consilia inita et constituta, ut, quacumque posset ratione, res ita duceretur, ut apud M. Metellum praetorem causa diceretur; in eo esse haec commoda: primum M. Metellum amicissimum, deinde Hortensium consulem [non solum, sed] * etiam Q. Metellum, qui quam isti sit amicus attendite: dedit enim praerogativam suae voluntatis eius modi, ut isti pro prae-
27 rogativis eam reddidisse videatur; an me taciturum tantis de rebus existimavistis et me in tanto rei publicae existimationisque meae periculo cuiquam consulturum potius quam officio et dignitati meae? arcessit alter consul designatus Siculos; veniunt non nulli, propterea quod L. Metellus esset praetor in Sicilia: cum his ita loquitur: se consulem esse; fratrem suum alterum Siciliam provinciam obtinere, alterum esse quaesiturum de pecuniis repetundis; Verri ne noceri possit multis rationibus esse pro-
10 visum. quid est, quaeso, Metelle, iudicium corrumpere,
28 si hoc non est? testis, praesertim [Siculos] timidos homines et adflictos, non solum auctoritate deterrere, sed etiam consulari metu et duorum praetorum potestate? quid faceres pro innocente homine et propinquo, cum propter hominem perditissimum atque alienissimum de officio ac dignitate decedis et committis, ut, quod ille
29 dictitat, alicui, qui te ignoret, verum esse videatur? nam hoc Verrem dicere aiebant, te non fato, ut ceteros ex vestra familia, sed opera sua consulem factum. duo igitur consules et quaesitor erunt ex illius voluntate; 'non solum effugiemus' inquit 'hominem in quaerendo nimium diligentem, nimium servientem populi existimationi, M'. Glabrionem; accedet etiam nobis illud: iudex est M. Caesonius, conlega nostri accusatoris, homo in rebus iudicandis spectatus et cognitus, quem minime expediat esse in eo consilio, quod conemur aliqua ratione corrumpere; propterea quod iam antea, cum iudex in Iuniano consilio fuisset, turpissimum illud facinus non solum graviter

tulit, sed etiam in medium protulit: hunc iudicem ex Kal. Ianuariis non habebimus; Q. Manlium et Q. Corni- 30
ficium, duos severissimos atque integerrimos iudices, quod tribuni plebis tum erunt, iudices non habebimus; P. Sulpicius, iudex tristis et integer, magistratum ineat oportet Nonis Decembribus, M. Crepereius ex acerrima illa equestri familia et disciplina, L. Cassius ex familia cum ad ceteras res tum ad iudicandum severissima, Cn. Tremellius homo summa religione et diligentia, tres hi homines veteres tribuni militares sunt designati: ex Kal. Ianuariis non iudicabunt. subsortiemur etiam in M. Metelli locum, quoniam is huic ipsi quaestioni praefuturus est: ita secundum Kalendas Ianuarias et praetore et prope toto consilio commutato magnas accusatoris minas magnamque exspectationem iudicii ad nostrum arbitrium libidinemque eludemus.' Nonae sunt hodie Sextiles; hora VIII 31
convenire coepistis: hunc diem iam ne numerant quidem. decem dies sunt ante ludos votivos, quos Cn. Pompeius facturus est: hi ludi dies quindecim auferent; deinde continuo Romani consequentur: ita prope XL diebus interpositis, tum denique se ad ea, quae a nobis dicta erunt, responsuros esse arbitrantur; deinde se ducturos et dicendo et excusando facile ad ludos Victoriae; cum his plebeios esse coniunctos, secundum quos aut nulli aut perpauci dies ad agendum futuri sunt: ita defessa ac refrigerata accusatione rem integram ad M. Metellum praetorem esse venturam: quem ego hominem, si eius fidei diffisus essem, iudicem non retinuissem; nunc tamen hoc 32
animo sum, ut eo iudice quam praetore hanc rem transigi malim et iurato suam quam iniurato aliorum tabellas committere.

Nunc ego, iudices, iam vos consulo quid mihi faciendum putetis; id enim consilii mihi profecto taciti dabitis, quod egomet mihi necessario capiendum intellego: si utar ad dicendum meo legitimo tempore, mei laboris, industriae diligentiaeque capiam fructum et [ex accusatione] perficiam ut nemo umquam post hominum memoriam paratior, vigilantior, compositior ad iudicium venisse videatur; sed in hac laude industriae meae reus ne elabatur summum periculum est. quid est igitur quod fieri possit? non ob-

33 scurum, opinor, neque absconditum: fructum istum laudis, qui ex perpetua oratione percipi potuit, in alia tempora reservemus: nunc hominem tabulis, testibus, privatis publicisque litteris auctoritatibusque accusemus. res omnis mihi tecum erit, Hortensi; dicam aperte: si te mecum dicendo ac diluendis criminibus in hac causa contendere putarem, ego quoque in accusando atque in explicandis criminibus operam consumerem; nunc quoniam pugnare contra me instituisti, non tam ex tua natura quam ex istius tempore et causa [malitiose], necesse est istius
34 modi rationi aliquo consilio obsistere. tua ratio est ut secundum binos ludos mihi respondere incipias, mea ut ante primos ludos comperendinem; ita fiet ut tua ista ratio existimetur astuta, meum hoc consilium necessarium.
12 verum illud, quod institueram dicere, mihi rem tecum esse, huius modi est: ego cum hanc causam Siculorum rogatu recepissem idque mihi amplum et praeclarum existimassem, eos velle meae fidei diligentiaeque periculum facere, qui innocentiae abstinentiaeque fecissent, tum suscepto negotio maius quiddam mihi proposui, in quo meam in rem publicam voluntatem populus Romanus per-
35 spicere posset; nam illud mihi nequaquam dignum industria conatuque meo videbatur, istum a me in iudicium iam omnium iudicio condemnatum vocari, nisi ista tua intolerabilis potentia et ea cupiditas, qua per hosce annos in quibusdam iudiciis usus es, etiam in istius hominis desperati causa interponeretur. nunc vero, quoniam haec te omnis dominatio regnumque iudiciorum tanto opere delectat et sunt homines, quos libidinis infamiaeque suae neque pudeat neque taedeat, qui quasi de industria in odium offensionemque populi Romani inruere videantur, hoc me profiteor suscepisse magnum fortasse onus et mihi periculosissimum, verum tamen dignum in quo omnis
36 nervos aetatis industriaeque meae contenderem: quoniam totus ordo paucorum improbitate et audacia premitur et urgetur infamia iudiciorum, profiteor huic generi hominum me inimicum accusatorem, odiosum, adsiduum, acerbum adversarium; hoc mihi sumo, hoc mihi deposco, quod agam in magistratu, quod agam ex eo loco, ex quo me populus Romanus ex Kal. Ianuariis secum agere de

re publica ac de hominibus improbis voluit; hoc munus aedilitatis meae populo Romano amplissimum pulcherrimumque polliceor. moneo, praedico, ante denuntio: qui aut deponere aut accipere aut recipere aut polliceri aut sequestres aut interpretes corrumpendi iudicii solent esse quique ad hanc rem aut potentiam aut impudentiam suam professi sunt, abstineant in hoc iudicio manus animosque ab hoc scelere nefario. erit tum consul Hortensius cum 13
summo imperio et potestate, ego autem aedilis, hoc est, 37
paulo amplius quam privatus, tamen huius modi haec res est, quam me acturum esse polliceor, ita populo Romano grata atque iucunda, ut ipse consul in hac causa prae me minus etiam, si fieri possit, quam privatus esse videatur. omnia non modo commemorabuntur, sed etiam expositis certis rebus agentur, quae inter decem annos, postea quam iudicia ad senatum translata sunt, in rebus iudicandis nefarie flagitioseque facta sunt. cognoscet ex me 38
populus Romanus quid sit quam ob rem cum equester ordo iudicaret, annos prope quinquaginta continuos, in nullo iudice [equite Romano iudicante] ne tenuissima quidem suspitio acceptae pecuniae ob rem iudicandam constituta sit; quid sit quod iudiciis ad senatorium ordinem translatis sublataque populi Romani in unum quemque vestrum potestate Q. Calidius damnatus dixerit minoris HS triciens praetorium hominem honeste non posse damnari; quid sit quod P. Septimio senatore damnato, Q. Hortensio praetore, de pecuniis repetundis lis aestimata sit eo nomine, quod ille ob rem iudicandam pecuniam accepisset, quod in C. Herennio, quod in C. Popilio, 39
senatoribus, qui ambo peculatus damnati sunt, quod in M. Atilio, qui de maiestate damnatus est, hoc planum factum sit, eos pecuniam ob rem iudicandam accepisse, quod inventi sint senatores, qui C. Verre praetore urbano sortiente exirent in eum reum, quem incognita causa condemnarent, quod inventus sit senator, qui cum iudex esset, in eodem iudicio et ab reo pecuniam acciperet quam iudicibus divideret et ab accusatore ut reum condemnaret. iam vero quo modo ego illam labem, igno- 40
miniam calamitatemque totius ordinis conquerar, hoc factum esse in hac civitate, cum senatorius ordo iudi-

caret, ut discoloribus signis iuratorum hominum sententiae notarentur? haec omnia me diligenter severeque
14 acturum esse polliceor. quo me tandem animo fore putatis, si quid in hoc ipso iudicio intellexero simili aliqua ratione esse violatum atque commissum? cum planum facere multis testibus possim C. Verrem in Sicilia multis audientibus saepe dixisse, se habere hominem potentem, cuius fiducia provinciam spoliaret; neque sibi soli pecuniam quaerere, sed ita triennium illud praeturae Siciliensis distributum habere, ut secum praeclare agi diceret, si unius anni quaestum in rem suam converteret, alterum patronis et defensoribus traderet, tertium illum uberrimum quaestuosissimumque annum totum iudicibus reservaret.
41 ex quo mihi venit in mentem illud dicere, quod apud M'. Glabrionem nuper cum in reiciundis iudicibus commemorassem, intellexi vehementer populum Romanum commoveri, me arbitrari fore uti nationes exterae legatos ad populum Romanum mitterent, ut lex de pecuniis repetundis iudiciumque tolleretur: si enim iudicia nulla sint, tantum unum quemque ablaturum putant, quantum sibi ac liberis suis satis esse arbitretur; nunc, quod eius modi iudicia sint, tantum unum quemque auferre, quantum sibi, patronis, advocatis, praetori, iudicibus satis futurum sit; hoc profecto infinitum esse: se avarissimi hominis cupiditati satis facere posse, nocentissimi victoriae non
42 posse. o commemoranda iudicia praeclaramque existimationem nostri ordinis, cum socii populi Romani iudicia de pecuniis repetundis fieri nolunt, quae a maioribus nostris sociorum causa comparata sunt! an iste umquam de se bonam spem habuisset, nisi de vobis malam opinionem animo imbibisset? quo maiore etiam, si fieri potest, apud vos odio esse debet, quam est apud populum Romanum, cum in avaritia, scelere, periurio vos sui similis esse arbitretur.

15 Cui loco, per deos immortalis, iudices, consulite ac
43 providete. moneo praedicoque id, quod intellego, tempus hoc vobis divinitus datum esse, ut odio, invidia, infamia, turpitudine totum ordinem liberetis. nulla in iudiciis severitas, nulla religio, nulla denique iam existimantur esse iudicia; itaque a populo Romano contemnimur, despicimur;

gravi diuturnaque iam flagramus infamia. neque enim 44
ullam aliam ob causam populus Romanus tribuniciam potestatem tanto studio requisivit, quam cum poscebat, verbo illam poscere videbatur, re vera iudicia poscebat; neque hoc Q. Catulum hominem sapientissimum atque amplissimum fugit, qui Cn. Pompeio viro fortissimo et clarissimo de tribunicia potestate referente cum esset sententiam rogatus, hoc initio est summa cum auctoritate usus: patres conscriptos iudicia male et flagitiose tueri: quod si in rebus iudicandis populi Romani existimationi satis facere voluissent, non tanto opere homines fuisse tribuniciam potestatem desideraturos. ipse denique Cn. 45
Pompeius cum primum contionem ad urbem consul designatus habuit, ubi, id quod maxime exspectari videbatur, ostendit se tribuniciam potestatem restituturum, factus est in eo strepitus et grata contionis admurmuratio. idem in eadem contione cum dixisset populatas vexatasque esse provincias, iudicia autem turpia ac flagitiosa fieri; ei rei se providere ac consulere velle, tum vero non strepitu, sed maximo clamore suam populus Romanus significavit voluntatem. nunc autem homines in speculis 16 46
sunt, observant quem ad modum sese unus quisque nostrum gerat in retinenda religione conservandisque legibus. vident adhuc post legem tribuniciam unum senatorem *hominem* vel tenuissimum esse damnatum: quod tametsi non reprehendunt, tamen magno opere quod laudent non habent; nulla est enim laus ibi esse integrum, ubi nemo est qui aut possit aut conetur corrumpere: hoc 47
est iudicium, in quo vos de reo, populus Romanus de vobis iudicabit; in hoc homine statuetur, possitne senatoribus iudicantibus homo nocentissimus pecuniosissimusque damnari; deinde est eius modi reus in quo homine nihil sit praeter summa peccata maximamque pecuniam, ut, si liberatus sit, nulla alia suspitio nisi ea quae turpissima est residere possit. non gratia, non cognatione, non aliis recte factis, non denique aliquo mediocri vitio tot tantaque eius vitia sublevata esse videbuntur. postremo 48
ego causam sic agam, iudices, eius modi res, ita notas, ita testatas, ita magnas, ita manifestas proferam, ut nemo

a vobis ut istum absolvatis per gratiam conetur contendere. habeo autem certam viam atque rationem, qua omnis illorum conatus investigare et consequi possim; ita res a me agetur, ut in eorum consiliis omnibus non modo aures hominum, sed etiam oculi [populi Romani] interesse vi-
49 deantur. vos aliquot iam per annos conceptam huic ordini turpitudinem atque infamiam delere ac tollere potestis: constat inter omnis post haec constituta iudicia, quibus nunc utimur, nullum hoc splendore atque hac dignitate consilium fuisse. hic si quid erit offensum, omnes homines non iam ex eodem ordine alios magis idoneos, quod fieri non potest, sed alium omnino ordinem
17 50 ad res iudicandas quaerendum arbitrabuntur. quapropter primum ab dis immortalibus, quod sperare mihi videor, hoc idem, iudices, opto, ut in hoc iudicio nemo improbus praeter eum, qui iam pridem inventus est, reperiatur, deinde si plures improbi fuerint, hoc vobis, hoc populo Romano, iudices, confirmo, vitam mehercule mihi prius quam vim perseverantiamque ad illorum improbitatem persequendam defuturam.

51 Verum quod ego laboribus, periculis inimicitiisque meis tum, cum admissum erit, dedecus severe me persecuturum esse polliceor, id ne accidat, tu tua auctoritate, sapientia, diligentia, M'. Glabrio, potes providere. suscipe causam iudiciorum, suscipe causam veritatis, integritatis, fidei, religionis, suscipe causam senatus, ut is hoc iudicio probatus cum populo Romano et in laude et in gratia esse possit. cogita, qui sis, quo loco sis, quid dare populo Romano, quid reddere maioribus tuis debeas: fac tibi paternae legis [Aciliae] veniat in mentem, qua lege populus Romanus de pecuniis repetundis optimis
52 iudiciis severissimisque iudicibus usus est. circumstant te summae auctoritates, quae te oblivisci laudis domesticae non sinant, quae te noctis diesque commoneant fortissimum tibi patrem, sapientissimum avum, gravissimum socerum fuisse. qua re si [Glabrionis] patris vim et acrimoniam ceperis ad resistendum hominibus audacissimis, si avi [Scaevolae] prudentiam ad prospiciendas insidias, quae tuae atque horum famae comparantur, si soceri

[Scauri] constantiam, ut ne quis te de vera et certa possit sententia demovere, intelleget populus Romanus integerrimo atque honestissimo praetore delectoque consilio nocenti reo magnitudinem pecuniae plus habuisse momenti ad suspitionem criminis quam ad rationem salutis.

Mihi certum est non committere, ut in hac causa 53
praetor nobis consiliumque mutetur. non patiar rem in id tempus adduci, ut [Siculi], quos adhuc servi designatorum consulum non moverunt, cum eos novo exemplo universos arcesserent, eos tum lictores consulum vocent: ut homines miseri, antea socii atque amici populi Romani, nunc servi ac supplices, non modo ius suum fortunasque omnis eorum imperio amittant, verum etiam deplorandi iuris sui potestatem non habeant. non sinam 54
profecto, causa a me perorata [quadraginta diebus interpositis] tum nobis denique responderi, cum accusatio nostra in oblivionem diurnitate adducta sit; non committam ut tum haec res iudicetur, cum haec frequentia totius Italiae Roma discesserit, quae convenit uno tempore undique comitiorum, ludorum censendique causa. huius iudicii et laudis fructum et offensionis periculum vestrum, laborem sollicitudinemque nostram, scientiam quid agatur memoriamque quid a quoque dictum sit omnium puto esse oportere. faciam hoc non novum, sed 55
ab eis, qui nunc principes nostrae civitatis sunt, ante factum, ut testibus utar statim: illud a me novum, iudices, cognoscetis, quod ita testis constituam, ut crimen totum explicem, ut ubi id [interrogando] argumentis atque oratione firmavero, tum testis ad crimen adcommodem, ut nihil inter illam usitatam accusationem atque hanc novam intersit, nisi quod in illa tunc, cum omnia dicta sunt, testes dantur, hic in singulas res dabuntur, ut illis quoque eadem interrogandi facultas, argumentandi dicendique sit. si quis erit qui perpétuam orationem accusationemque desideret, altera actione audiet; nunc id, quod facimus — ea ratione facimus, ut malitiae illorum consilio nostro occurramus — necessário fieri intellegat. haec primae actionis erit accusatio: dicimus C. Verrem, 56

cum multa libidinose, multa crudeliter in civis Romanos atque in socios, multa in deos hominesque nefarie fecerit, tum praeterea quadringentiens sestertium ex Sicilia contra leges abstulisse: hoc testibus, hoc tabulis privatis publicisque auctoritatibus ita vobis planum faciemus, ut hoc statuatis, etiam si spatium ad dicendum nostro commodo vacuosque dies habuissemus, tamen oratione longa nihil opus fuisse. dixi.

M. TULLII CICERONIS ACTIONIS IN C. VERREM SECUNDAE

LIBER PRIMUS

DE PRAETURA URBANA.

Neminem vestrum ignorare arbitror, iudices, hunc 1
per hosce dies sermonem volgi atque hanc opinionem po- 1
puli Romani fuisse, C. Verrem altera actione responsurum non esse neque ad iudicium adfuturum; quae fama non idcirco solum emanarat, quod iste certe statuerat ac deliberaverat non adesse, verum etiam, quod nemo quemquam tam audacem, tam amentem, tam impudentem fore arbitrabatur, qui tam nefariis criminibus, tam multis testibus convictus ora iudicum aspicere aut os suum populo Romano ostendere auderet: est idem Verres, qui 2
fuit semper, ut ad audendum proiectus, sic paratus ad audiendum: praesto est, respondet, defenditur: ne hoc quidem sibi reliqui facit, ut in rebus turpissimis cum manifesto teneatur, si reticeat et absit, tamen impudentiae suae pudentem exitum quaesisse videatur. patior, iudices, et non moleste fero me laboris mei, vos virtutis vestrae fructum esse laturos; nam si iste id fecisset, quod prius statuerat, ut non adesset, minus aliquanto quam mihi opus esset cognosceretur quid ego in hac accusatione comparanda constituendaque elaborassem, vestra vero laus tenuis plane atque obscura, iudices, esset: ne- 3
que hoc a vobis populus Romanus exspectat neque eo potest esse contentus, si condemnatus sit is, qui adesse noluerit, et si fortes fueritis in eo, quem nemo sit ausus defendere. immo vero adsit, respondeat; summis opibus, summo studio potentissimorum hominum defendatur, certet mea diligentia cum illorum omnium cupiditate, vestra integritas cum illius pecunia, testium constantia

cum illius patronorum minis atque potentia: tum demum illa omnia victa videbuntur, cum in contentionem cer-
4 tamenque venerint. absens si esset iste damnatus, non tam sibi consuluisse quam invidisse vestrae laudi videre-
2 tur; neque enim salus ulla rei publicae maior hoc tempore reperiri potest quam populum Romanum intellegere diligenter reiectis ab accusatore iudicibus socios, leges, rem publicam senatorio consilio maxime posse defendi, neque tanta fortunis omnium pernicies potest accidere quam opinione populi Romani rationem veritatis, integri-
5 tatis, fidei, religionis ab hoc ordine abiudicari. itaque mihi videor, iudices, magnam et maxime aegram et prope depositam rei publicae partem suscepisse; neque in eo magis meae quam vestrae laudi existimationique servisse. accessi enim ad invidiam iudiciorum levandam vituperationemque tollendam, ut, cum haec res pro voluntate populi Romani esset iudicata, aliqua ex parte mea diligentia constituta auctoritas iudiciorum videretur, † postremo ut esset hoc iudicatum, ut finis aliquando iudiciariae controversiae
6 constitueretur. etenim sine dubio, iudices, in hac causa ea res in discrimen adducitur. reus est enim nocentissimus, qui si condemnatur, desinent homines dicere his iudiciis pecuniam plurimum posse, sin absolvitur, desinemus nos de iudiciis transferendis recusare.

Tametsi de absolutione istius neque ipse iam sperat nec populus Romanus metuit, de impudentia singulari, quod adest, quod respondet, sunt qui mirentur: mihi pro cetera eius audacia atque amentia ne hoc quidem mirandum videtur: multa enim et in deos et in homines impie nefarieque commisit, quorum scelerum poenis agitatur et
3 a mente consilioque deducitur. agunt eum praecipitem
7 poenae civium Romanorum, quos partim securi percussit, partim in vinculis necavit, partim implorantis iura libertatis et civitatis in crucem sustulit. rapiunt eum ad supplicium di patrii, quod iste unus inventus est, qui et e complexu parentum abreptos filios ad necem duceret et parentes pretium pro sepultura liberum posceret. religiones vero caerimoniaeque omnium sacrorum fanorumque violatae simulacraque deorum, quae non modo ex suis templis ablata sunt, sed etiam iacent

in tenebris ab isto retrusa atque abdita, consistere eius animum sine furore atque amentia non sinunt; neque iste 8
mihi videtur se ad damnationem solum offerre neque hoc avaritiae supplicio communi, qui se tot sceleribus obstrinxerit, contentus esse: singularem quandam poenam istius immanis atque importuna natura desiderat. non id solum quaeritur ut isto damnato bona restituantur eis, quibus erepta sunt, sed et religiones deorum immortalium expiandae et civium Romanorum cruciatus multorumque innocentium sanguis istius supplicio luendus est. non 9
enim furem, sed ereptorem, non adulterum, sed expugnatorem pudicitiae, non sacrilegum, sed hostem sacrorum religionumque, non sicarium, sed crudelissimum carnificem civium sociorumque in vestrum iudicium adduximus, ut ego hunc unum eius modi reum post hominum memoriam fuisse arbitrer cui damnari expediret. nam quis hoc non intellegit, istum absolutum dis hominibusque invitis tamen ex manibus populi Romani eripi 4
nullo modo posse? quis hoc non perspicit, praeclare nobiscum actum iri, si populus Romanus istius unius supplicio contentus fuerit ac non sic statuerit, non istum maius in sese scelus concepisse, cum fana spoliarit, cum tot homines innocentis necarit, cum civis Romanos morte, cruciatu, cruce adfecerit, cum praedonum duces accepta pecunia dimiserit, quam eos, si qui istum tot, tantis, tam nefariis sceleribus coopertum iurati sententia sua liberarint? non est, non est in hoc homine cuiquam pec- 10
candi locus, iudices; non is est reus, non id tempus, non id consilium, — metuo ne quid adrogantius apud talis viros videar dicere — ne actor quidem est is, cui reus tam nocens, tam perditus, tam convictus aut occulte surripi aut impune eripi possit. his ego iudicibus non probabo C. Verrem contra leges pecuniam cepisse? sustinebunt tales viri se tot senatoribus, tot equitibus Romanis, tot civitatibus, tot hominibus honestissimis ex tam inlustri provincia, tot populorum privatorumque litteris non credidisse? tantae populi Romani voluntati restitisse? sustineant. reperiemus, si istum vivum ad 11
aliud iudicium perducere poterimus, quibus probemus istum in quaestura pecuniam publicam Cn. Carboni con-

suli datam avertisse, quibus persuadeamus istum alieno nomine a quaestoribus urbanis, quod priore actione didicistis, pecuniam abstulisse. erunt qui [et] in eo quoque audaciam eius reprehendant, quod aliquot nominibus de capite quantum commodum fuerit frumenti decumani detraxerit. erunt etiam fortasse, iudices, qui illum eius peculatum vel acerrime vindicandum putent, quod iste M. Marcelli et P. Africani monumenta, quae nomine illorum, re vera populi Romani et erant et habebantur, ex fanis religiosissimis et ex urbibus sociorum atque amicorum non dubitarit auferre. emerserit ex peculatus etiam
12 iudicio, meditetur de ducibus hostium, quos accepta pecunia liberavit, videat quid de illis respondeat, quos in eorum locum subditos domi suae reservavit, quaerat non solum quem ad modum nostro crimini, verum etiam quo pacto suae confessioni possit mederi, meminerit se priore actione clamore populi Romani infesto atque inimico excitatum confessum esse duces praedonum a se securi non esse percussos, se iam tum esse veritum ne sibi crimini daretur eos ab se pecunia liberatos, fateatur id, quod negari non potest, se privatum hominem praedonum duces vivos atque incolumis domi suae, postea quam Romam redierit, usque dum per me licuerit, retinuisse. hoc in illo maiestatis iudicio si licuisse sibi ostenderit, ego oportuisse concedam. ex hoc quoque evaserit: proficiscar eo, quo me iam pridem vocat populus Romanus:
13 de iure enim libertatis et civitatis suum putat esse iudicium et recte putat. confringat iste sane vi sua consilia senatoria, quaestiones omnium perrumpat, evolet ex vestra severitate: mihi credite, artioribus apud populum Romanum laqueis tenebitur. credet eis equitibus Romanis populus Romanus, qui ad vos ante producti testes ipsis inspectantibus ab isto civem Romanum, qui cognitores homines honestos daret, sublatum esse in crucem
14 dixerunt. credent omnes quinque et triginta tribus homini gravissimo atque ornatissimo M. Annio, qui se praesente civem Romanum securi percussum esse dixit. audietur a populo Romano vir primarius, eques Romanus, L. Flavius, qui suum familiarem Herennium, negotiatorem ex Africa, cum *eum* Syracusis amplius centum cives

Romani cognoscerent lacrimantesque defenderent, pro testimonio dixit securi esse percussum. probabit fidem et auctoritatem et religionem suam L. Suetius, homo omnibus ornamentis praeditus, qui iuratus apud vos dixit multos civis Romanos in lautumiis istius imperio crudelissime per vim morte esse multatos. hanc ego causam cum agam beneficio populi Romani de loco superiore, non vereor ne aut istum vis ulla ex populi Romani suffragiis eripere aut a me ullum munus aedilitatis amplius aut gratius populo Romano esse possit. quapropter omnes 6 15
in hoc iudicio conentur omnia: nihil est iam quod in hac causa peccare quisquam, iudices, nisi vestro periculo possit. mea quidem ratio cum in praeteritis rebus est cognita tum in reliquis explorata atque provisa est: ego meum studium in rem publicam iam illo tempore ostendi, cum longo intervallo veterem consuetudinem rettuli et rogatu sociorum atque amicorum populi Romani, meorum autem necessariorum, nomen hominis audacissimi detuli; quod meum factum lectissimi viri atque ornatissimi, quo in numero e vobis complures fuerunt, ita probarunt, ut ei, qui istius quaestor fuisset et ab isto laesus inimicitias iustas persequeretur, non modo deferendi nominis, sed ne subscribendi quidem, cum id postularet, facerent potestatem. in Siciliam sum inquirendi causa profectus: 16
quo in negotio industriam meam celeritas reditionis, diligentiam multitudo litterarum et testium declaravit, pudorem vero ac religionem, quod cum venissem senator ad socios populi Romani, qui in ea provincia quaestor fuissem, ad hospites meos ac necessarios causae communis defensor deverti potius quam ad eos, qui a me auxilium petivissent: nemini meus adventus labori aut sumptui neque publice neque privatim fuit. vim in inquirendo tantam habui, quantam mihi lex dabat, non quantam habere poteram illorum studio, quos iste vexarat. 17
Romam ut ex Sicilia redii, cum iste atque istius amici, homines lauti et urbani, sermones eius modi dissipassent, quo animos testium retardarent, me magna pecunia a vera accusatione esse deductum, tametsi probabatur nemini, quod et ex Sicilia testes erant ei, qui quaestorem me in provincia cognoverant, et hinc homines maxime

inlustres, qui, ut ipsi noti sunt, sic nostrum unum quemque optime norunt, tamen usque eo timui ne quis de mea fide atque integritate dubitaret, donec ad reiciundos iu-
7 dices venimus. sciebam in reiciundis iudicibus non nullos memoria nostra pactionis suspitionem non vitasse, cum ipsa in accusatione eorum industria ac diligentia pro-
18 baretur. ita reieci iudices, ut hoc constet, post hunc statum rei publicae, quo nunc utimur, simili splendore et dignitate consilium nullum fuisse: quam iste laudem communem sibi ait esse mecum: qui cum P. Galbam iudicem reiecisset, M. Lucretium retinuit, et cum eius patronus ex eo quaereret cur suos familiarissimos, Sex. Peducaeum, Q. Considium, Q. Iunium reici passus esset, respondit, quod eos in iudicando nimium sui iuris sen-
19 tentiaeque cognosset. itaque iudicibus reiectis sperabam iam onus meum vobiscum esse commune; putabam non solum notis, sed etiam ignotis probatam meam fidem esse et diligentiam; quod me non fefellit: nam comitiis meis, cum iste infinita largitione contra me uteretur, populus Romanus iudicavit istius pecuniam, quae apud me contra fidem meam nihil potuisset, apud se contra honorem meum nihil posse debere. quo quidem die primum, iudices, [citati in hunc reum] consedistis, quis tam iniquus huic ordini fuit, quis tam novarum rerum [iudiciorum iudicumque] cupidus qui non aspectu consessuque
20 vestro commoveretur? cum in eo vestra dignitas mihi fructum diligentiae referret, id sum adsecutus, ut una hora, qua coepi dicere, reo audaci, pecunioso, profuso, perdito spem iudicii corrumpendi praeciderem, ut primo die testium tanto numero citato populus Romanus iudicaret isto absoluto rem publicam stare non posse, ut alter dies amicis istius ac defensoribus non modo spem victoriae, sed etiam voluntatem defensionis auferret, ut tertius dies sic hominem prosterneret, ut morbo simulato non quid responderet, sed quem ad modum non responderet deliberaret; deinde reliquis diebus his criminibus, his testibus et urbanis et provincialibus sic obrutus atque oppressus est, ut his ludorum diebus interpositis nemo istum comperendinatum, sed condemnatum iudicaret.
8
21 quapropter ego, quod ad me attinet, iudices, vici: non

enim spolia C. Verris, sed existimationem populi Romani concupivi. meum fuit cum causa accedere ad accusandum: quae causa fuit honestior, quam a tam inlustri provincia defensorem constitui et deligi? rei publicae consulere: quid tam e re publica fuit quam in tanta invidia iudiciorum adducere hominem cuius damnatione totus ordo cum populo Romano et in laude et in gratia posset esse? ostendere ac persuadere hominem nocentem adductum esse: quis est in populo Romano, qui hoc non ex priore actione abstulerit, omnium ante damnatorum scelera, furta, flagitia, si unum in locum conferantur, vix cum huius parva parte aequari conferrique posse? vos, 22
quod ad vestram famam, existimationem salutemque communem pertinet, iudices, prospicite atque consulite; splendor vester facit, ut peccare sine summo rei publicae detrimento ac periculo non possitis. non enim potest sperare populus Romanus esse alios in senatu, qui recte possint iudicare, vos si non potueritis; necesse est, cum de toto ordine desperarit, aliud genus hominum atque aliam rationem requirat iudiciorum. hoc si vobis ideo levius videtur, quod putatis onus esse grave et incommodum iudicare, intellegere debetis, primum interesse utrum id onus vosmet ipsi reieceritis an, quod probare populo Romano fidem vestram et religionem non potueritis, eo vobis iudicandi potestas erepta sit; deinde etiam illud cogitare, quanto periculo venturi simus ad eos iudices, quos propter odium nostri populus Romanus de nobis voluerit iudicare. verum ut vobis dicam id, quod 23
intellexi, iudices: homines scitote esse quosdam, quos tantum odium nostri ordinis teneat, ut hoc palam iam dictitent, se istum, quem sciant esse hominem improbissimum, hoc uno nomine absolvi velle, ut ab senatu iudicia per ignominiam turpitudinemque auferantur. haec me pluribus verbis, iudices, vobiscum agere coegit non timor meus de vestra fide, sed spes illorum nova, quae cum Verrem a porta subito ad iudicium retraxisset, non nulli suspicati sunt non sine causa illius consilium tam repente esse mutatum.

Nunc ne novo querimoniae genere uti possit Hor- 9 24
tensius et ea dicere, opprimi reum, de quo nihil dicat

accusator: nihil esse tam periculosum fortunis innocentium quam tacere adversarios, et ne aliter quam ego velim, meum laudet ingenium, cum dicat me, si multa dixissem, sublevaturum fuisse eum, quem contra dicerem; quia non dixerim, perdidisse; morem illi geram, utar oratione perpetua, non quo iam hoc sit necesse, verum ut experiar utrum ille ferat molestius me tunc tacuisse
25 an nunc dicere. hic tu fortasse eris diligens, ne quam ego horam de meis legitimis horis remittam; nisi omni tempore, quod mihi lege concessum est, abusus ero, querere, deum atque hominum fidem implorabis, circumveniri C. Verrem, quod accusator nolit tam diu quam diu liceat dicere. quod mihi lex mea causa dedit, eo mihi non uti non licebit? nam accusandi mihi tempus mea causa datum est, ut possem oratione mea crimina causamque explicare: hoc si non utor, non tibi iniuriam facio, sed de meo iure aliquid et commodo detraho. 'causam enim' inquit 'cognosci oportet.' *et* ea re quidem, quod aliter condemnari reus, quamvis sit nocens, non potest: id igitur tu moleste tulisti, a me aliquid factum esse quo minus iste condemnari posset? nam causa cognita possunt multi
26 absolvi; incognita quidem condemnari nemo potest. adimo enim comperendinatum: quod habet lex in se molestissimum, [bis ut causa dicatur,] quod aut mea causa potius est constitutum quam tua aut nihilo tua potius quam mea: nam si bis est dicere commodum, certe commune utriusque est; si eum, qui posterius dixerit, opus est redargui, accusatoris causa ut bis ageretur constitutum est. verum, ut opinor, Glaucia primus tulit, ut comperendinaretur reus; antea vel iudicari primo poterat vel amplius pronuntiari. utram igitur putas legem molliorem? opinor illam veterem, qua vel cito absolvi vel tarde condemnari licebat: ego tibi [illam] Aciliam legem restituo, qua lege multi semel accusati, semel dicta causa, semel auditis testibus condemnati sunt, nequaquam tam manifestis neque tantis criminibus quantis tu convinceris: puta te non hac tam atroci, sed illa lege mitissima causam dicere; accusabo; respondebis: testibus editis ita mittam in con-
10 silium, ut etiam si lex ampliandi faciat potestatem, tamen
27 isti turpe sibi existiment non primo iudicare. verum si

causam cognosci opus est, parumne cognita est? dissimulamus, Hortensi, quod saepe experti in dicendo sumus: quis nos magno opere attendit umquam, in hoc quidem genere causarum, ubi aliquid ereptum aut ablatum a quopiam dicitur? nonne aut in tabulis aut in testibus omnis exspectatio iudicum est? dixi prima actione me planum esse facturum C. Verrem HS quadringentiens contra leges abstulisse. quid? hoc planius egissem, si ita narrassem: Dio quidam fuit Halesinus, qui, cum eius filio praetore C. Sacerdote hereditas a propinquo permagna venisset, nihil habuit tum neque negotii neque controversiae: Verres simul ac tetigit provinciam, statim Messana litteras dedit; Dionem evocavit, calumniatores ex sinu suo apposuit qui illam hereditatem Veneri Erycinae commissam esse dicerent; hac de re ostendit se ipsum cogniturum. possem deinceps totam rem explicare, deinde 28
ad extremum id, quod accidit, dicere: Dionem HS deciens centena milia numerasse, ut causam certissimam obtineret, praeterea greges equorum eius istum abigendos curasse, argenti, vestis stragulae quod fuerit curasse auferendum. haec neque cum ego dicerem neque cum tu negares, magni momenti nostra esset oratio. quo tempore igitur auris iudex erigeret animumque attenderet? cum Dio ipse prodiret, cum ceteri, qui tum in Sicilia negotiis Dionis interfuissent, cum per eos ipsos dies, per quos causam Dio diceret, reperiretur pecunias sumpsisse mutuas, nomina sua exegisse, praedia vendidisse, cum tabulae virorum bonorum proferrentur, cum, qui pecuniam Dioni dederunt, dicerent se iam tum audisse eos nummos sumi ut Verri darentur, cum amici, hospites, patroni Dionis homines honestissimi haec eadem se audisse
dicerent: opinor cum haec fierent, tum vos audiretis, 29
sicut audistis, tum causa agi vere videretur. sic a me sunt acta omnia priore actione, ut in criminibus omnibus nullum esset in quo quisquam vestrum perpetuam accusationem requireret; nego esse quicquam a testibus dictum quod aut vestrum cuipiam esset obscurum aut cuiusquam oratoris eloquentiam quaereret. etenim sic me ipsum 11
egisse memoria tenetis, ut in testibus interrogandis omnia crimina proponerem et explicarem, ut cum rem totam in

medio posuissem, tum denique testem interrogarem. itaque non modo vos, quibus est iudicandum, nostra crimina tenetis, sed etiam populus Romanus totam accusationem causamque cognovit.

Tametsi ita de meo facto loquor, quasi ego illud mea voluntate potius quam vestra iniuria adductus fecerim:
30 interposuistis accusatorem, qui, cum ego mihi C et X dies solos in Siciliam postulassem, C et VIII sibi in Achaiam postularet. mensis mihi tris cum eripuissetis ad agendum maxime appositos, reliquum omne tempus huius anni me vobis remissurum putastis, ut, cum horis nostris nos essemus usi, tu binis ludis interpositis quadragesimo post die responderes, deinde ita tempus duceretur, ut a M'. Glabrione praetore et magna parte horum iudicum
31 ad praetorem alium iudicesque alios veniremus. hoc si ego non vidissem, si me non omnes noti ignotique monuissent, id agi, id cogitari, in eo elaborari, ut res in illud tempus reiceretur, credo, si meis horis in accusando uti voluissem, vererer ne mihi crimina non suppeterent, ne oratio deesset, ne vox viresque deficerent, ne quem nemo prima actione defendere ausus esset, eum ego bis accusare non possem. ego meum consilium cum iudicibus tum populo Romano probavi; nemo est qui alia ratione istorum iniuriae atque impudentiae potuisse obsisti arbitretur. etenim qua stultitia fuissem, si quam diem qui istum eripiendum redemerunt in cautione viderunt, cum ita caverent, si post Kalendas Ianuarias in consilium iretur, in eam diem ego, cum potuissem vitare,
32 incidissem? nunc mihi temporis eius, quod mihi ad dicendum datur, quoniam in animo est causam omnem ex-
12 ponere, habenda ratio est diligenter. itaque primum illum actum istius vitae turpissimum et flagitiosissimum praetermittam: nihil a me de pueritiae suae flagitiis audiet, nihil ex illa impura adulescentia sua, quae qualis fuerit aut meministis aut ex eo, quem sui simillimum produxit, recognoscere potestis; omnia praeteribo, quae mihi turpia dictu videbuntur, neque solum quid istum audire, verum etiam quid me deceat dicere considerabo; vos, quaeso, date hoc et concedite pudori meo, ut aliquam partem de
33 istius impudentia reticere possim. omne illud tempus, quod

fuit, ante quam iste ad magistratus remque publicam accessit, habeat per me solutum ac liberum; sileatur de nocturnis eius bacchationibus ac vigiliis, lenonum, aleatorum, perductorum nulla mentio fiat, damna, dedecora, quae res patris eius, aetas ipsius pertulit, praetereantur, lucretur indicia veteris infamiae, patiatur eius vita reliqua me hanc tantam iacturam criminum facere: quaestor 34
Cn. Papirio consule fuisti abhinc annos quattuordecim: ex ea die ad hanc diem quae fecisti, in iudicium voco; hora nulla vacua a furto, scelere, crudelitate, flagitio reperietur. hi sunt anni consumpti in quaestura et legatione Asiatica et praetura urbana et praetura Siciliensi; qua re haec eadem erit quadripertita distributio totius accusationis meae.

Quaestor ex senatus consulto provinciam sortitus es; 13
obtigit tibi consularis, ut cum consule Cn. Carbone esses eamque provinciam obtineres. erat tum dissensio civium, de qua nihil sum dicturus quid sentire debueris: unum hoc dico in eius modi tempore ac sorte statuere te debuisse, utrum malles sentire atque defendere. Carbo graviter ferebat sibi quaestorem obtigisse hominem singulari luxuria atque inertia; verum tamen ornabat eum beneficiis officiisque omnibus. ne diutius teneam, pecunia attributa, numerata est; profectus est quaestor in provinciam; venit exspectatus in Galliam ad exercitum consularem cum pecunia: simul ac primum ei occasio visa est — cognoscite hominis principium magistratuum gerendorum et rei publicae administrandae — aversa pecunia publica quaestor consulem, exercitum, sortem provinciamque deseruit. video quid egerim: erigit se; sperat 35
sibi auram posse aliquam adflari in hoc crimine voluntatis defensionisque eorum, quibus Cn. Carbonis mortui nomen odio sit, quibus illam relictionem proditionemque consulis sui gratam sperat fore; quasi vero id cupiditate defendendae nobilitatis aut studio partium fecerit ac non apertissime consulem, exercitum provinciamque compilarit et propter impudentissimum furtum aufugerit. est enim obscurum et eius modi factum eius, ut possit aliquis suspicari C. Verrem, quod ferre novos homines non potuerit, ad nobilitatem, hoc est ad suos, transisse, nihil

36 fecisse propter pecuniam. videamus rationes quem ad modum rettulerit; iam ipse ostendet quam ob rem Cn. 14 Carbonem reliquerit; iam se ipse indicabit. primum brevitatem cognoscite. 'ACCEPI inquit VICIENS DUCENTA TRIGINTA QUINQUE MILIA QUADRINGENTOS DECEM ET SEPTEM NUMMOS. DEDI STIPENDIO, FRUMENTO, LEGATIS, PRO QUAESTORE, COHORTI PRAETORIAE HS MILLE SESCENTA TRIGINTA QUINQUE MILIA QVADRINGENTOS DECEM ET SEPTEM NUMMOS. RELIQUI ARIMINI HS SESCENTA MILIA.' hoc est rationes referre? hoc modo aut ego aut tu, Hortensi, aut quisquam omnium rettulit? quid hoc est? quae impudentia? quae audacia? quod exemplum ex tot hominum rationibus relatis huius modi est? illa tamen HS sescenta milia, quae ne falso quidem potuit quibus data essent discribere, quae se Arimini scribit reliquisse, quae ipsa HS sescenta milia reliqua facta sunt, neque Carbo attigit neque Sulla vidit neque in aerarium relata sunt. oppidum sibi elegit Ariminum, quod tum, cum iste rationes referebat, oppressum direptumque erat: non suspicabatur, id quod nunc sentiet, satis multos ex illa calamitate Ariminensium testis nobis in 37 hanc rem reliquos esse. recita denuo. P. LENTULO, L. TRIARIO QUAESTORIBUS URBANIS RES RATIONUM RELATARUM. recita. EX SENATUS CONSULTO. ut hoc pacto rationem referre liceret, eo Sullanus repente factus est, non ut honos et dignitas nobilitati restitueretur.

Quod si illinc inanis profugisses, tamen ista tua fuga nefaria proditio consulis tui conscelerata iudicaretur. 'malus civis, improbus consul, seditiosus homo Cn. Carbo fuit.' fuerit aliis: quando tibi esse coepit? postea quam tibi pecuniam, rem frumentariam, rationes omnis suas exercitumque commisit. nam si tibi antea displicuisset, idem fecisses quod anno post M. Piso: quaestor cum L. Scipioni consuli obtigisset, non attigit pecuniam, non ad exercitum profectus est: quod de re publica sensit, ita sensit, ut nec fidem suam nec morem maiorum nec neces- 15 38 situdinem sortis laederet. etenim si haec perturbare omnia ac permiscere volumus, totam vitam periculosam, insidiosam infestamque reddemus; si nullam religionem sors habebit, nullam societatem coniunctio secundae dubiaeque fortunae, nullam auctoritatem mores institutaque maiorum.

omnium est communis inimicus, qui fuit hostis suorum; nemo umquam sapiens proditori credendum putavit; ipse Sulla, cui adventus istius gratissimus esse debuit, ab se hominem atque ab exercitu suo removit; Beneventi esse iussit apud eos, quos suis partibus amicissimos esse intellegebat, ubi iste summae rei causaeque nocere nihil posset. ei postea praemia tamen liberaliter tribuit: bona quaedam proscriptorum in agro Beneventano diripienda concessit; habuit honorem ut proditori, non ut amico fidem. nunc quamvis sint homines qui mortuum Cn. 39
Carbonem oderint, tamen hi debent non quid illi accidere voluerint, sed quid ipsis in tali re metuendum sit cogitare; commune est hoc malum, communis metus, commune periculum; nullae sunt occultiores insidiae, quam eae, quae latent in simulatione officii aut in aliquo necessitudinis nomine. nam eum, qui palam est adversarius, facile cavendo vitare possis; hoc vero occultum intestinum ac domesticum malum non modo exsistit, verum etiam opprimit ante quam prospicere atque explorare potueris. itane vero? tu, cum quaestor ad exercitum missus sis, 40
custos non solum pecuniae, sed etiam consulis, particeps omnium rerum consiliorumque fueris, habitus sis in liberum loco, sicut mos maiorum ferebat, repente relinquas, deseras, ad adversarios transeas? o scelus! o portentum in ultimas terras exportandum! non enim potest ea natura, quae tantum facinus commiserit, hoc uno scelere esse contenta; necesse est semper aliquid eius modi moliatur, necesse est in simili audacia perfidiaque versetur. itaque idem iste, quem Cn. Dolabella postea, 41
C. Malleolo occiso, pro quaestore habuit — haud scio an maior etiam haec necessitudo fuerit quam illa Carbonis ac plus iudicium voluntatis valere quam sortis debeat — idem in Cn. Dolabellam qui in Cn. Carbonem fuit; nam quae in ipsum valebant crimina contulit in illum causamque illius omnem ad inimicos accusatoresque detulit; ipse in eum, cui legatus, cui pro quaestore fuerat, inimicissimum atque improbissimum testimonium dixit. ille miser cum esset [Cn. Dolabella] cum proditione istius nefaria cum improbo ac falso eiusdem testimonio, tum multo ex maxima parte istius furtorum ac flagitiorum invidia con-

16 flagravit. quid hoc homine faciatis aut ad quam spem
42 tam perfidiosum, tam importunum animal reservetis? qui in Cn. Carbonem sortem, in Cn. Dolabellam voluntatem neglexerit ac violarit eosque ambo non modo deseruerit, sed etiam prodiderit atque oppugnarit; nolite, quaeso, iudices, brevitate orationis meae potius quam rerum ipsarum magnitudine crimina ponderare; mihi enim properandum necessario est, ut omnia vobis, quae mihi con-
43 stituta sunt, possim exponere. quam ob rem quaestura istius demonstrata primique magistratus et furto et scelere perspecto reliqua attendite; in quibus illud tempus Sullanarum proscriptionum ac rapinarum praetermittam, neque ego istum sibi ex communi calamitate defensionem ullam sinam sumere; suis eum certis propriisque criminibus accusabo. quam ob rem hoc omni tempore Sullano ex accusatione circumscripto legationem eius praeclaram
17 cognoscite. postea quam Cn. Dolabellae provincia con-
44 stituta est Cilicia, o di immortales! quanta iste cupiditate, quibus adlegationibus illam sibi legationem expugnavit! id quod Cn. Dolabellae principium maximae calamitatis fuit: nam ut est iste profectus, quacumque iter fecit eius modi fuit non ut legatus populi Romani, sed ut quaedam calamitas pervadere videretur. in Achaia — praetermittam minora omnia, quorum simile forsitan alius quoque aliquid aliquando fecerit; nihil dicam nisi singulare, nisi id, quod si in alium reum diceretur, incredibile videretur — magistratum Sicyonium nummos poposcit. ne sit hoc crimen in Verrem; fecerunt alii. cum ille non daret, animadvertit: improbum, sed non inau-
45 ditum. genus animadversionis videte; quaeretis ex quo genere hominem istum iudicetis: ignem ex lignis viridibus atque humidis in loco angusto fieri iussit; ibi hominem ingenuum, domi nobilem, populi Romani socium atque amicum fumo excruciatum semivivum reliquit. iam quae iste signa, quas tabulas pictas ex Achaia sustulerit non dicam hoc loco; est mihi alius locus ad hanc istius cupiditatem demonstrandam separatus. Athenis audistis ex aede Minervae grande auri pondus ablatum; dictum est hoc in Dolabellae iudicio; dictum? etiam aestimatum: huius consilii non participem C. Verrem, sed principem fuisse reperietis.

Delum venit; ibi ex fano Apollinis religiosissimo 46
noctu clam sustulit signa pulcherrima atque antiquissima eaque in onerariam navem suam conicienda curavit. postridie cum fanum spoliatum viderent ei, qui Delum incolebant, graviter ferebant; est enim tanta apud eos eius fani religio atque antiquitas, ut in eo loco ipsum Apollinem natum esse arbitrentur; verbum tamen facere non audebant, ne forte ea res ad Dolabellam ipsum pertineret. tum subito tempestates coortae sunt maximae, 18
iudices, ut non modo proficisci cum cuperet Dolabella non posset, sed vix in oppido consisteret; ita magni fluctus eiciebantur. hic navis illa praedonis istius, onusta signis religiosis, expulsa atque eiecta fluctu, frangitur; in litore signa [illa] Apollinis reperiuntur; iussu Dolabellae reponuntur; tempestas sedatur; Dolabella Delo proficiscitur. non dubito quin tametsi nullus in te sensus 47
humanitatis, nulla ratio umquam fuit religionis, nunc tamen in metu periculoque tuo tuorum tibi scelerum veniat in mentem. potestne tibi ulla spes salutis commoda ostendi, cum recordaris in deos immortalis quam impius, quam sceleratus, quam nefarius fueris? Apollinemne tu Delium spoliare ausus es? illine tu templo, tam antiquo, tam sancto, tam religioso manus impias ac sacrilegas adferre conatus es? si in pueritia non his artibus ac disciplinis institutus eras, ut ea, quae litteris mandata sunt, disceres atque cognosceres, ne postea quidem, cum in ea ipsa loca venisti, potuisti accipere id, quod est proditum memoria ac litteris, Latonam ex longo errore et 48
fuga gravidam et iam ad pariendum temporibus exactis confugisse Delum atque ibi Apollinem Dianamque peperisse? qua ex opinione hominum illa insula eorum deorum sacra putatur; tantaque eius auctoritas religionis et est et semper fuit, ut ne Persae quidem, cum bellum toti Graeciae, dis hominibusque indixissent et mille numero navium classem ad Delum appulissent, quicquam conarentur aut violare aut attingere. hoc tu fanum depopulari, homo improbissime atque amentissime, audebas? fuit ulla cupiditas tanta, quae tantam exstingueret religionem? et si tum haec non cogitabas, ne nunc quidem recordaris nullum esse tantum malum quod non tibi pro

19 sceleribus tuis iam diu debeatur? in Asiam vero post-
49 quam venit, quid ego adventus istius, prandia, cenas, equos muneraque commemorem? nihil cum Verre de cotidianis criminibus acturus sum: Chio per vim signa pulcherrima dico abstulisse; item Erythris et Halicarnasso.

Tenedo — praetereo pecuniam quam eripuit — Tenem ipsum, qui apud Tenedios sanctissimus deus habetur, qui urbem illam dicitur condidisse, cuius ex nomine Tenedus nominatur hunc ipsum, inquam, Tenem, pulcherrime factum, quem quondam in comitio vidistis, abs-
50 tulit magno cum gemitu civitatis. illa vero expugnatio fani antiquissimi et nobilissimi Iunonis Samiae quam luctuosa Samiis fuit! quam acerba toti Asiae! quam clara apud omnis! quam nemini vestrum inaudita! de qua expugnatione cum legati ad C. Neronem in Asiam Samo venissent, responsum tulerunt eius modi querimonias, quae ad legatum populi Romani pertinerent, non ad praetorem, sed Romam deferri oportere. quas iste tabulas illinc, quae signa sustulit! quae cognovi egomet apud istum in aedibus nuper, cum obsignandi gratia
51 venissem; quae signa nunc, Verres, ubi sunt? illa quaero, quae apud te nuper ad omnis columnas, omnibus etiam *in* intercolumniis, in silva denique disposita sub divo vidimus: cur ea, quam diu alium praetorem cum eis iudicibus, quos in horum locum subsortitus esses, de te in consilium iturum putasti, tam diu domi fuerunt, postea quam nostris testibus nos quam horis [tuis] uti malle vidisti, nullum signum domi reliquisti praeter duo, quae in mediis aedibus sunt, quae ipsa Samo sublata sunt? non putasti me tuis familiarissimis in hanc rem testimonia denuntiaturum, qui tuae domi semper fuissent; ex quibus quaererem signa scirentne *ibi* fuisse, quae *nunc* non
20 essent? quid tum hos de te iudicaturos arbitratus es,
52 cum viderent te iam non contra accusatorem tuum, sed contra quaestorem sectoremque pugnare? qua de re Charidemum Chium testimonium priore actione dicere audistis: sese, cum esset trierarchus et Verrem ex Asia decedentem prosequeretur iussu Dolabellae, fuisse una cum isto Sami, seseque tum scire spoliatum esse fanum Iunonis et oppidum Samum; posteaque se causam apud

Chios civis suos Samiis accusantibus publice dixisse; eoque se esse absolutum, quod planum fecisset ea, quae legati Samiorum dicerent, ad Verrem, non ad se pertinere. Aspendum vetus oppidum et nobile in Pam- 53
phylia scitis esse, plenissimum signorum optimorum. non dicamillinc hoc signum ablatum esse et illud: hoc dico, nullum te Aspendi signum, Verres, reliquisse; omnia ex fanis, ex locis publicis, palam, spectantibus omnibus, plaustris evecta exportataque esse; atque etiam illum Aspendium citharistam, de quo saepe audistis id, quod est Graecis hominibus in proverbio, quem omnia intus canere dicebant, sustulit et in intimis suis aedibus posuit, ut etiam illum ipsum [suo] artificio superasse videatur. Pergae 54
fanum antiquissimum et sanctissimum Dianae scimus esse; id quoque a te nudatum ac spoliatum esse, ex ipsa Diana quod habebat auri detractum atque ablatum esse dico.

Quae, malum, est ista tanta audacia atque amentia? quas enim sociorum atque amicorum urbis adisti legationis iure et nomine, cum in eas vi cum exercitu imperioque invasisses, tamen, opinor, quae signa atque ornamenta ex eis urbibus sustulisses, haec non in tuam domum neque in suburbana amicorum, sed Romam in publicum deportasses. quid ego de M. Marcello loquar, 21 55
qui Syracusas urbem ornatissimam cepit? quid de L. Scipione, qui bellum in Asia gessit Antiochumque regem potentissimum vicit? quid de Flaminino, qui regem Philippum et Macedoniam subegit? quid de L. Paullo, qui regem Persen vi ac virtute superavit? quid de L. Mummio, qui urbem pulcherrimam atque ornatissimam Corinthum plenissimam rerum omnium sustulit urbisque Achaiae Boeotiaeque multas sub imperium populi Romani dicionemque subiunxit? quorum domus cum honore ac virtute florerent, signis et tabulis pictis erant vacuae; at vero urbem totam templaque deorum omnisque Italiae partis illorum donis ac monumentis exornatas videmus. vereor ne haec forte cuipiam nimis antiqua et iam obso- 56
leta videantur; ita enim tum aequabiliter omnes erant eius modi, ut haec laus eximiae virtutis et innocentiae non solum hominum, verum etiam temporum illorum esse

videatur: P. Servilius, vir clarissimus, maximis rebus gestis, adest de te sententiam laturus; Olympum vi, copiis, virtute, consilio cepit, urbem antiquam et omnibus rebus auctam et ornatam; recens exemplum fortissimi viri profero; nam postea Servilius imperator populi Romani Olympum urbem hostium cepit, quam tu in isdem illis locis legatus quaestorius oppida pacata sociorum at-
57 que amicorum diripienda ac vexanda curasti. tu, quae ex fanis religiosissimis per scelus et latrocinium abstulisti, ea nos videre nisi in tuis amicorumque tuorum tectis non possumus; P. Servilius, quae signa atque ornamenta ex urbe hostium vi et virtute capta belli lege atque imperatorio iure sustulit, ea populo Romano apportavit, per triumphum vexit, in tabulas publicas ad aerarium perscribenda curavit. cognoscite ex litteris publicis hominis amplissimi diligentiam. recita. RATIONES RELATAE P. SERVILII. non solum numerum signorum, sed etiam unius cuiusque magnitudinem, figuram, statum litteris definiri vides. certe maior est virtutis victoriaeque iucunditas quam ista voluptas, quae percipitur ex libidine et cupiditate. multo diligentius habere dico Servilium praedam populi Romani quam te tua furta notata atque perscripta.
22 58 dices tua quoque signa et tabulas pictas ornamento urbi foroque populi Romani fuisse. memini: vidi simul cum populo Romano forum comitiumque adornatum ad speciem magnifico ornatu, ad sensum cogitationemque acerbo et lugubri; vidi conlucere omnia furtis tuis, praeda provinciarum, spoliis sociorum atque amicorum; quo quidem tempore, iudices, iste spem maximam reliquorum quoque peccatorum *veniae* nactus est: vidit enim eos, qui iudiciorum se dominos dici volebant, harum cupiditatum
59 esse servos; socii vero nationesque exterae spem omnem tum primum abiecerunt rerum ac fortunarum suarum, propterea quod casu legati ex Asia atque Achaia plurimi Romae tunc fuerunt, qui deorum simulacra ex fanis suis sublata in foro venerabantur, itemque cetera signa et ornamenta cum cognoscerent, alia alio in loco lacrimantes intuebantur; quorum omnium hunc sermonem tum esse audiebamus: nihil esse quod quisquam dubitaret de exitio sociorum atque amicorum, cum quidem viderent in foro

populi Romani, quo in loco antea, qui sociis iniurias fecerant, accusari et condemnari solebant, ibi esse palam posita ea, quae ab sociis per scelus ablata ereptaque essent.

Hic ego non arbitror illum negaturum signa se plu- 60
rima, tabulas pictas innumerabilis habere, sed, ut opinor, solet haec, quae rapuit et furatus est, non numquam dicere se emisse, quoniam quidem in Achaiam, Asiam, Pamphyliam sumptu publico et legationis nomine mercator signorum tabularumque pictarum missus est. habeo 23
et istius et patris eius [accepti] tabulas omnis, quas diligentissime legi atque digessi, patris quoad vixit, tuas quoad ais te confecisse; nam in isto, iudices, hoc novum reperietis: audimus aliquem numquam tabulas confecisse; quae est opinio hominum de M. Antonio falsa; nam fecit diligentissime; verum sit hoc genus aliquod minime probandum; audimus alium non ab initio fecisse, sed ex tempore aliquo confecisse; est aliqua etiam huiusce rei ratio; hoc vero novum et ridiculum est, quod hic nobis respondit, cum ab eo tabulas postularemus, usque ad M. Terentium C. Cassium consules confecisse, postea destitisse. alio loco hoc cuius modi sit considerabimus; nunc 61
nihil ad me attinet; horum enim temporum, in quibus nunc versor, habeo tabulas et tuas et patris. plurima signa pulcherrima, plurimas tabulas optimas deportasse te negare non potes; atque utinam neges! unum ostende in tabulis aut tuis aut patris tui emptum esse: vicisti. ne haec quidem duo signa pulcherrima, quae nunc ad impluvium tuum stant, quae multos annos ante valvas Iunonis Samiae steterunt, habes *dicere* quo modo emeris, haec, inquam duo, quae in aedibus tuis sola iam sunt, quae sectorem exspectant, relicta ac destituta a ceteris signis.

At, credo, in hisce solis rebus indomitas cupidi- 24
tates atque effrenatas habebat; ceterae libidines eius ratione aliqua aut modo continebantur. quam multis istum ingenuis, quam multis matribus familias in illa taetra atque impura legatione vim attulisse existimatis? ecquo in oppido pedem posuit ubi non plura [stuprorum flagitiorumque suorum] adventus sui vestigia reliquerit? sed

ego omnia, quae negari poterunt, praetermittam; etiam haec, quae certissima sunt et clarissima, [ego] relinquam; unum aliquod de nefariis istius factis eligam, quo facilius ad Siciliam possim aliquando, quae mihi hoc
63 oneris negotiique imposuit, pervenire. oppidum est in Hellesponto Lampsacum, iudices, in primis Asiae provinciae clarum et nobile; homines [autem] ipsi [Lampsaceni] cum summe in omnis civis Romanos officiosi, tum praeterea maxime sedati et quieti, prope praeter ceteros ad summum [Graecorum] otium potius quam ad ullam vim aut tumultum adcommodati. accidit, cum iste a Cn. Dolabella efflagitasset ut se ad regem Nicomedem regemque Sadalam mitteret cumque iter hoc sibi magis ad quaestum suum quam ad rei publicae tempus adcommodatum depoposcisset, ut in illo itinere veniret Lampsacum cum magna calamitate et prope pernicie civitatis. deducitur iste ad Ianitorem quendam hospitem comitesque eius item apud ceteros hospites conlocantur. ut mos erat istius atque ut eum suae libidines flagitiosae facere monebant statim negotium dat illis suis comitibus, nequissimis turpissimisque hominibus, uti videant et investigent, ecqua virgo sit aut mulier digna quam ob rem ipse Lam-
25 64 psaci diutius commoretur. erat [comes eius] Rubrius quidam, homo factus ad istius libidines, qui miro artificio quocumque venerat haec investigare omnia solebat. is ad eum rem istam defert: Philodamum esse quendam genere, honore, copiis, existimatione facile principem Lampsacenorum: eius esse filiam, quae cum patre habitaret, propterea quod virum non haberet, mulierem eximia pulcritudine, sed eam summa integritate pudicitiaque existimari. homo, ut haec audivit, sic exarsit ad id, quod non modo ipse numquam viderat, sed ne audierat quidem ab eo, qui ipse vidisset, ut statim ad Philodamum migrare se diceret velle. hospes [Ianitor], qui nihil suspicaretur, veritus ne quid in ipso se offenderet, hominem summa vi retinere coepit: iste, qui hospitis relinquendi causam reperire non posset, alia sibi ratione viam munire ad stuprum coepit: Rubrium, delicias suas, in omnibus eius modi rebus adiutorem suum et conscium, parum
65 laute deversari dicit; ad Philodamum deduci iubet. quod

ubi est Philodamo nuntiatum, [tametsi erat] ignarus quantum sibi ac liberis suis iam tum mali constitueretur, [tamen] ad istum venit; ostendit munus illud suum non esse; se, cum suae partes essent hospitum recipiendorum, tum ipsos tantum praetores et consules, non legatorum adseculas, recipere solere. iste, qui una cupiditate raperetur, totum illius postulatum causamque neglexit; per vim ad eum, qui recipere non debebat, Rubrium deduci imperavit. hic Philodamus, postea quam ius suum 26
obtinere non potuit, ut humanitatem consuetudinemque suam retineret laborabat: homo, qui semper hospitalissimus amicissimusque nostrorum hominum existimatus esset, noluit videri ipsum illum Rubrium invitus domum suam recepisse; magnifice et ornate, ut erat in primis inter suos copiosus, convivium apparat; rogat Rubrium ut quos ei commodum sit invitet; locum sibi soli, si videatur, relinquat; etiam filium suum, lectissimum adulescentem, foras ad propinquum suum quendam mittit ad cenam. Rubrius istius comites invitat; eos omnis Verres 66
certiores facit quid opus esset. mature veniunt; discumbitur. fit sermo inter eos et invitatio, ut Graeco more biberetur; hortatur hospes; poscunt maioribus poculis; celebratur omnium sermone laetitiaque convivium. postea quam satis calere res Rubrio visa est, 'quaeso' inquit 'Philodame, cur ad nos filiam tuam non intro vocari iubes?' homo, qui et summa gravitate et iam id aetatis et parens esset, obstupuit hominis improbi dicto; instare Rubrius. tum ille, ut aliquid responderet, negavit moris esse Graecorum, ut in convivio virorum accumberent mulieres. hic tum alius ex alia parte 'enim vero ferendum hoc quidem non est; vocetur mulier.' et simul servis suis Rubrius, ut ianuam clauderent et ipsi ad foris adsisterent imperat. quod ubi ille intellexit, id agi atque 67
id parari ut filiae suae vis adferretur, servos suos ad se vocat; his imperat ut se ipsum neglegant, filiam defendant; excurrat aliquis qui hoc tantum domestici mali filio nuntiet. clamor interea fit tota domo *et* pugna inter servos Rubrii atque hospitis; iactatur domi suae vir primarius et homo honestissimus; pro se quisque manus adfert; aqua denique ferventi a Rubrio ipso Philodamus perfun-

ditur. haec ubi filio nuntiata sunt, statim exanimatus ad aedis contendit, ut et vitae patris et pudicitiae sororis succurreret. omnes eodem animo Lampsaceni, simul ut hoc audierunt, quod eos cum Philodami dignitas tum iniuriae magnitudo movebat, ad aedis noctu convenerunt. hic lictor istius Cornelius, qui cum eius servis erat a Rubrio quasi in praesidio ad auferendam mulierem conlocatus, occiditur; servi non nulli volnerantur; ipse Rubrius in turba sauciatur; iste, qui sua cupiditate tantos tumultus concitatos videret, cupere aliqua evolare, si posset.
27 68 postridie homines mane in contionem conveniunt; quaerunt quid optimum factu sit; pro se quisque, ut in quoque erat auctoritatis plurimum, ad populum loquebatur; inventus est nemo cuius non haec et sententia esset et oratio: non esse metuendum, si istius nefarium scelus Lampsaceni ulti vi manuque essent, ne senatus populusque Romanus in eam civitatem animadvertendum putaret. quod si hoc iure legati populi Romani in socios nationesque exteras uterentur, ut pudicitiam liberorum servare ab eorum libidine tutam non liceret, quidvis esse perpeti
69 satius quam in tanta vi atque acerbitate versari. haec cum omnes sentirent et cum in eam rationem pro suo quisque sensu ac dolore loqueretur, omnes ad eam domum, in qua iste deversabatur, profecti sunt; caedere ianuam saxis, instare ferro, ligna et sarmenta circumdare ignemque circum subicere coeperunt. tunc cives Romani, qui Lampsaci negotiabantur, concurrunt; orant Lampsacenos, ut gravius apud eos nomen legationis quam iniuria legati putaretur; sese intellegere hominem illum esse impurum ac nefarium, sed quoniam nec perfecisset quod conatus esset neque futurus esset Lampsaci postea, levius eorum peccatum fore, si homini scelerato pepercissent quam si
70 legato non pepercissent. sic iste multo sceleratior et nequior quam ille Hadrianus, aliquanto etiam felicior fuit: ille, quod eius avaritiam cives Romani ferre non potuerunt, Uticae domi suae vivus exustus est; idque illi merito accidisse existimatum est, ut laetarentur omnes neque ulla animadversio constitueretur: hic sociorum ambustus incendio, tamen ex illa flamma periculoque evolavit; neque adhuc causam ullam excogitare potuit quam ob rem

commiserit aut quid evenerit ut in tantum periculum veniret. non enim potest dicere 'cum seditionem sedare vellem, cum frumentum imperarem, cum stipendium cogerem, cum aliquid denique rei publicae causa gererem; quod acrius imperavi, quod animadverti, quod minatus sum,' quae si diceret, tamen ignosci non oporteret, si nimis atrociter imperando sociis in tantum adductus periculum videretur. nunc cum ipse causam illius tumultus 28 71
neque veram dicere neque falsam confingere audeat, homo autem ordinis sui frugalissimus, qui tum accensus C. Neroni fuit, P. Tettius, haec eadem se Lampsaci cognosse dixerit, vir omnibus rebus ornatissimus C. Varro, qui tum in Asia tribunus militum fuit, haec eadem ipso se ex Philodamo audisse dicat, potestis dubitare quin istum fortuna non tam ex illo periculo eripere voluerit quam ad vestrum iudicium reservare? nisi vero illud dicet, quod et in Tettii testimonio priore actione interpellavit Hortensius, quo tempore quidem signi satis dedit, si quid esset quod posset dicere, se tacere non posse, ut quam diu tacuit in ceteris testibus, scire omnes possemus nihil habuisse quod diceret: *sed* hoc tum dixit, Philodamum et filium eius a C. Nerone esse damnatos. de 72
quo ne multum disseram, tantum dico, secutum id esse Neronem et eius consilium, quod Cornelium lictorem occisum esse constaret, putasse non oportere esse cuiquam ne in ulciscenda quidem iniuria hominis occidendi potestatem: in quo video Neronis iudicio non te absolutum esse improbitatis, sed illos damnatos esse caedis. verum ista damnatio tamen cuius modi fuerit audite, quaeso, iudices, et aliquando miseremini sociorum et ostendite aliquid his in vestra fide praesidii esse oportere. quod 29
toti Asiae iure occisus videbatur istius ille verbo lictor, re vera minister improbissimae cupiditatis, pertimuit iste ne Philodamus [Neronis iudicio] liberaretur: rogat et orat Dolabellam ut de sua provincia decedat, ad Neronem proficiscatur; se demonstrat incolumem esse non posse, si Philodamo vivere atque aliquando Romam venire licuisset. commotus est Dolabella: fecit id, quod multi 73
reprehenderunt, ut exercitum, provinciam, bellum relinqueret et [in Asiam] hominis nequissimi causa in alienam

provinciam proficisceretur. postea quam ad Neronem venit, contendit ab eo ut Philodami causam cognosceret; venerat ipse qui esset in consilio et primus sententiam diceret; adduxerat etiam praefectos et tribunos militaris suos, quos Nero omnis in consilium vocavit; erat in consilio etiam aequissimus iudex ipse Verres; erant non nulli togati creditores Graecorum, quibus ad exigendas pecunias improbissimi cuiusque legati plurimum prodest gratia:
74 ille miser defensorem reperire neminem poterat. quis enim esset aut togatus qui Dolabellae gratia aut Graecus qui eiusdem vi et imperio non moveretur? accusator autem apponitur civis Romanus de creditoribus Lampsacenorum; qui si dixisset quod iste iussisset, per eiusdem istius lictores a populo pecuniam posset exigere. cum haec omnia tanta contentione, tantis copiis agerentur, cum illum miserum multi accusarent, nemo defenderet cumque Dolabella cum suis praefectis pugnaret in consilio, Verres fortunas agi suas diceret, idem testimonium diceret, idem esset in consilio, idem accusatorem parasset: haec cum omnia fierent et cum hominem constaret occisum, tamen tanta vis istius iniuriae, tanta in isto improbitas putabatur, ut de Philodamo AMPLIUS pro-
30 nuntiaretur. quid ego nunc in altera actione Cn. Dola-
75 bellae spiritus, quid huius lacrimas et concursationes proferam? quid C. Neronis, viri optimi atque innocentissimi, non nullis in rebus animum nimium timidum atque demissum? qui in illa re quid facere statueret non habebat, nisi forte, id quod omnes tum desiderabant, ut ageret eam rem sine Verre et sine Dolabella; quicquid esset sine his actum, omnes probarent; tum vero quod pronuntiatum est, non per Neronem iudicatum, sed per Dolabellam ereptum existimabatur. condemnatur enim perpaucis sententiis Philodamus et eius filius. adest, instat, urget Dolabella ut quam primum securi feriantur, quo quam minime multi ex illis de istius nefario scelere
76 audire possent. constituitur in foro Laodiciae spectaculum acerbum et miserum et grave toti Asiae provinciae: grandis natu parens adductus ad supplicium, ex altera parte filius; ille quod pudicitiam liberorum, hic quod vitam patris famamque sororis defenderat. flebat

uterque, non de suo supplicio, sed pater de filii morte, de patris filius. quid lacrimarum ipsum Neronem putatis profudisse? quem fletum totius Asiae fuisse? quem luctum et gemitum Lampsacenorum? securi esse percussos homines innocentis, nobilis, socios populi Romani atque amicos propter hominis flagitiosissimi singularem nequitiam atque improbissimam cupiditatem? iamiam, 77
Dolabella, neque me tui neque tuorum liberum, quos tu miseros in egestate atque in solitudine reliquisti, misereri potest: Verresne tibi tanti fuit, ut eius libidinem hominum innocentium sanguine elui velles? idcircone exercitum atque hostem relinquebas, ut tua vi et crudelitate istius hominis improbissimi pericula sublevares? quod enim eum tibi quaestoris in loco constitueras, idcirco tibi amicum in perpetuum fore putasti? nesciebas ab eo Cn. Carbonem consulem, cuius re vera quaestor fuit, non modo relictum, sed etiam spoliatum auxiliis, pecunia, nefarie oppugnatum et proditum? expertus igitur es istius perfidiam tum, cum ipse se ad inimicos tuos contulit, cum in te homo ipse nocens acerrimum testimonium dixit, cum rationes ad aerarium nisi damnato te referre noluit.
tantaene tuae, Verres, libidines erunt, ut eas capere ac 31
sustinere non provinciae populi Romani, non nationes 78
exterae possint? tune quod videris, quod audieris, quod concupieris, quod cogitaris, nisi id ad nutum tuum praesto fuerit, nisi libidini tuae cupiditatique paruerit, immittentur homines, expugnabuntur domus, civitates non modo pacatae, verum etiam sociorum atque amicorum ad vim atque ad arma confugient, ut ab se atque a liberis suis legati populi Romani scelus ac libidinem propulsare possint? nam quaero abs te, circumsessusne sis Lampsaci, coeperitne domum, in qua deversabare, illa multitudo incendere, voluerintne legatum populi Romani comburere vivum Lampsaceni? negare non potes: habeo enim testimonium [publicum] tuum, quod apud Neronem dixisti; habeo quas ad eundem litteras misisti. recita hunc ipsum 79
locum de testimonio. Testimonium C. Verris in Artemidorum. Non multo post in domum.... bellumne populo Romano Lampsacena civitas facere conabatur? deficere ab imperio ac nomine nostro volebat? video enim et ex

eis, quae legi et audivi, intellego, in qua civitate non modo legatus populi Romani circumsessus, non modo igni, ferro, manu, copiis oppugnatus, sed aliqua ex parte violatus sit, nisi publice satis factum sit, ei civitati bellum
80 indici atque inferri solere. quae fuit igitur causa cur cuncta civitas Lampsacenorum de contione, quem ad modum tute scribis, domum tuam concurrerit? tu enim neque in litteris, quas Neroni mittis, neque in testimonio causam tanti tumultus ostendis ullam; obsessum te dicis, ignem adlatum, sarmenta circumdata; lictorem tuum occisum esse dicis; prodeundi tibi in publicum potestatem factam negas: causam huius tanti terroris occultas. nam si quam Rubrius iniuriam suo nomine ac non impulsu tuo et tua cupiditate fecisset, de tui comitis iniuria questum ad te potius quam te oppugnatum venirent. cum igitur quae causa illius tumultus fuerit testes a nobis producti dixerint, ipse celarit, nonne causam hanc, quam nos proposuimus, cum illorum testimonia tum istius taci-
32 turnitas confirmat perpetua? huic homini parcetis igitur,
81 iudices, cuius tanta peccata sunt, ut ei, quibus iniurias fecerit, neque legitimum tempus ad ulciscendum exspectare neque vim tantam doloris in posterum differre potuerint? circumsessus es. a quibus? a Lampsacenis: barbaris hominibus, credo, aut eis, qui populi Romani nomen contemnerent? immo vero ab hominibus et natura et consuetudine et disciplina lenissimis, porro autem populi Romani condicione sociis, fortuna servis, voluntate supplicibus: ut perspicuum sit omnibus, nisi tanta acerbitas iniuriae, tanta vis sceleris fuisset, ut Lampsaceni moriendum sibi potius quam perpetiendum putarent, numquam illos in eum locum progressuros fuisse, ut vehementius odio libidinis tuae quam metu legationis mo-
82 verentur. nolite, per deos immortalis, cogere socios atque exteras nationes hoc uti perfugio, quo, nisi vos vindicatis, utentur necessario. Lampsacenos in istum numquam ulla res mitigasset, nisi eum poenas Romae daturum credidissent: etsi talem acceperant iniuriam, quam nulla lege satis digne persequi possent, tamen incommoda sua nostris committere legibus et iudiciis quam dolori suo permittere maluerunt. tu mihi, cum circum-

sessus a tam inlustri civitate sis propter tuum scelus atque flagitium, cum coëgeris homines miseros et calamitosos, quasi desperatis nostris legibus et iudiciis, ad vim, ad manus, ad arma confugere, cum te in oppidis et civitatibus amicorum non legatum populi Romani, sed tyrannum libidinosum crudelemque praebueris, cum apud exteras nationes imperii nominisque nostri famam tuis probris flagitiisque violaris, cum te ex ferro amicorum populi Romani eripueris atque ex flamma sociorum evolaris, hic tibi perfugium speras futurum? erras. ut huc incideres, non ut hic conquiesceres, illi te vivum exire passi sunt. et ais iudicium esse factum te iniuria circumsessum esse 33 83
Lampsaci, quod Philodamus cum filio condemnatus sit. quid, si doceo, si planum facio teste homine nequam, verum ad hanc rem tamen idoneo, te ipso, inquam, teste doceo, te huius circumsessionis tuae causam et culpam in alios contulisse, neque in eos, quos tu insimulabas, esse animadversum? iam nihil te iudicium Neronis adiuvat. recita quas ad Neronem litteras misit. EPISTOLA C. VERRIS AD NERONEM. THEMISTAGORAS ET THESSALUS.... Themistagoram et Thessalum scribis populum concitasse. quem populum? qui te circumsedit, qui te vivum comburere conatus est. ubi hos persequeris? ubi accusas? ubi defendis ius nomenque legati? in Philodami iudicio dices id actum? 84
cedo mihi ipsius Verris testimonium. videamus quid idem iste iuratus dixerit. AB ACCUSATORE ROGATUS RESPONDIT IN HOC IUDICIO NON PERSEQUI: SIBI IN ANIMO ESSE ALIO TEMPORE PERSEQUI. quid igitur te iuvat Neronis iudicium? quid Philodami damnatio? legatus cum esses circumsessus cumque, quem ad modum tute ad Neronem scripsisti, populo Romano communique causae legatorum facta esset insignis iniuria, non es persecutus: dicis tibi in animo esse alio tempore persequi. quod fuit id tempus? quando es persecutus? cur imminuisti ius legationis? cur causam populi Romani deseruisti ac prodidisti? cur iniurias tuas coniunctas cum publicis reliquisti? non te ad senatum causam deferre, non de tam atrocibus iniuriis conqueri, non eos homines, qui populum concitarant, consulum litteris evocandos curare oportuit? nuper M. Aurelio 85
Scauro postulante, quod is Ephesi se quaestorem vi pro-

hibitum esse dicebat, quo minus e fano Dianae servum suum, qui in illud asylum confugisset, abduceret, Pericles Ephesius, homo nobilissimus, Romam evocatus est, quod auctor illius iniuriae fuisse arguebatur: tu, si te legatum ita Lampsaci tractatum esse senatum docuisses, ut tui comites volnerarentur, lictor occideretur, ipse circumsessus paene incenderere, eius autem rei duces et auctores et principes fuisse, quos scribis, Themistagoram et Thessalum, quis non commoveretur? quis non ex iniuria, quae tibi esset facta, sibi provideret? quis non in ea re causam tuam, periculum commune agi arbitraretur? etenim nomen legati eius modi esse debet, quod non modo inter sociorum iura, sed etiam inter hostium tela incolume versetur.

34 86 Magnum hoc Lampsacenum crimen est libidinis atque improbissimae cupiditatis: accipite vero avaritiae prope modum in suo genere non levius: Milesios navem poposcit, quae eum praesidii causa Myndum prosequeretur; illi statim myoparonem egregium de sua classe ornatum atque armatum dederunt; hoc praesidio Myndum profectus est. nam quid a Milesiis lanae publice abstulerit, item de sumptu in adventum, de contumeliis et iniuriis in magistratum Milesium tametsi dici cum vere tum graviter et vehementer potest, tamen dicere praetermittam eaque omnia testibus integra reservabo; illud, quod neque taceri ullo modo neque dici pro dignitate 87 potest, cognoscite: milites remigesque Miletum Myndo pedibus reverti iubet; ipse myoparonem pulcherrimum, de decem Milesiorum navibus electum, L. Magio et L. Fannio, qui Myndi habitabant, vendidit. hi sunt homines, quos nuper senatus in hostium numero habendos censuit: hoc illi navigio ad omnis populi Romani hostis usque a Dianio ad Sinopam navigaverunt. o di immortales! incredibilem avaritiam singularemque audaciam! navem tu de classe populi Romani, quam tibi Milesia civitas, ut te prosequeretur, dedisset, ausus es vendere? si te magnitudo maleficii, si hominum existimatio non movebat, ne illud quidem cogitabas, huius improbissimi furti sive adeo nefariae praedae tam inlustrem ac tam nobilem civi- 88 tatem testem futuram? an quia tum Cn. Dolabella in

eum, qui ei myoparoni praefuerat Milesiisque rem gestam renuntiarat, animadvertere tuo rogatu conatus est, renuntiationemque eius, quae erat in publicas litteras relata illorum legibus, tolli iusserat, idcirco te ex hoc crimine elapsum esse arbitrabare? multum te ista fefellit opinio 35
et quidem multis in locis. semper enim existimasti et maxime in Sicilia satis cautum tibi ad defensionem fore, si aut referri aliquid in litteras publicas vetuisses aut quod relatum esset tolli coëgisses. hoc quam nihil sit, tametsi ex multis Siciliae civitatibus priore actione didicisti, tamen etiam in hac ipsa civitate cognosce: sunt illi quidem dicto audientes, quam diu adsunt ei, qui imperant; simulac discesserunt, non solum illud perscribunt, quod tum prohibiti sunt, sed etiam causam ascribunt cur non tum in litteras relatum sit. manent istae litterae 89
Mileti, manent et dum erit illa civitas manebunt. decem enim navis iussu L. Murenae populus Milesius ex pecunia vectigali populo Romano fecerat, sic ut pro sua quaeque parte Asiae ceterae civitates; quam ob rem unam ex decem, non praedonum repentino adventu, sed legati latrocinio, non vi tempestatis, sed hac horribili tempestate sociorum amissam in litteras publicas rettulerunt. sunt 90
Romae legati Milesii, homines nobilissimi ac principes civitatis; qui tametsi mensem Februarium et consulum designatorum nomen exspectant, tamen hoc tantum facinus non modo negare interrogati, sed ne producti quidem reticere poterunt; dicent, inquam, et religione adducti et domesticarum legum metu quid illo myoparone factum sit; ostendent C. Verrem in ea classe, quae contra piratas aedificata sit, piratam ipsum consceleratum fuisse.

C. Malleolo quaestore C. Dolabellae occiso duas sibi 36
hereditates venisse arbitratus est, unam quaestoriae procurationis; nam a Dolabella statim pro quaestore iussus est esse; alteram tutelae; nam cum pupilli Malleoli tutor esset, in bona eius impetum fecit. nam Malleolus in 91
provinciam sic [copiose] profectus erat, ut domi prorsus nihil relinqueret; praeterea pecunias occuparat apud populos et syngraphas fecerat; argenti optimi caelati grande pondus secum tulerat; nam ille quoque sodalis istius erat in hoc morbo et cupiditate; grande pondus argenti, fami-

liam magnam, multos artifices, multos formosos homines reliquit. iste quod argenti placuit invasit; quae mancipia voluit abduxit; vina ceteraque, quae in Asia facile comparantur, quae ille reliquerat, asportavit; reliqua ven-
92 didit, pecuniam exegit: cum ad HS viciens quinquiens redegisse constaret, ut Romam rediit, nullam litteram pupillo, nullam matri eius, nullam tutoribus reddidit; servos artifices pupilli cum haberet domi, circum pedes autem homines formosos et litteratos, suos esse dicebat, se emisse. cum saepius mater et avia pueri postularent, uti, si non redderet pecuniam nec rationem daret, diceret saltem quantum pecuniae Malleoli deportasset, a multis efflagitatus aliquando dixit HS deciens; deinde in codicis extrema cera nomen infimum in flagitiosa litura fecit; expensa Chrysogono servo HS sexcenta milia accepta pupillo Malleolo rettulit. quo modo ex deciens HS sexcenta sint facta, quo modo DC eodem modo quadrarint, ut illa de Cn. Carbonis pecunia reliqua HS sexcenta facta sint, quo modo Chrysogono expensa lata sint, cur id
93 nomen infimum in lituraque sit vos existimabitis. tamen HS sexcenta milia cum accepta rettulisset, HS quinquaginta milia soluta non sunt; homines, postea quam reus factus est, redditi alii sunt, alii etiam nunc retinentur;
37 peculia omnium vicariique retinentur. haec est istius praeclara tutela. en cui tuos liberos committas; en memoriam mortui sodalis, en metum vivorum existimationis. cum tibi se tota Asia spoliandam ac vexandam praebuisset, cum tibi exposita esset omnis ad praedandum Pamphylia, contentus his tam opimis rebus non fuisti, manus a tutela, manus a pupillo, manus a sodalis filio abstinere non potuisti? iam te non Siculi, non aratores, ut dictitas, circumveniunt; non hi, qui decretis edictisque tuis in te concitati infestique sunt; Malleolus a me productus est et mater eius atque avia, quae miserae flentes eversum a te puerum patriis bonis esse dixerunt.
94 quid exspectas? an dum ab inferis ipse Malleolus exsistat atque abs te officia tutelae, sodalitatis familiaritatisque flagitet? ipsum putato adesse. homo avarissime et spurcissime, redde bona sodalis filio; si non quae abstulisti, at quae confessus es. cur cogis sodalis filium hanc primam

in foro vocem cum dolore et querimonia emittere? cur sodalis uxorem, sodalis socrum, domum denique totam sodalis mortui contra te testimonium dicere? cur pudentissimas lectissimasque feminas in tantum virorum conventum insolitas invitasque prodire cogis? recita omnium testimonia. TESTIMONIUM MATRIS ET AVIAE.

Pro quaestore vero quo modo iste commune Milya- 38 95
dum vexarit, quo modo Lyciam, Pamphyliam, Pisidiam Phrygiamque totam frumento imperando, aestimando, hac sua, quam tum primum excogitavit, Siciliensi aestimatione adflixerit non est necesse demonstrare verbis. hoc scitote, [his nominibus, quae res per hunc gestae sunt,] cum iste civitatibus frumentum, coria, cilicia, saccos imperaret neque ea sumeret proque his rebus pecuniam exigeret, his nominibus solis Cn. Dolabellae HS ad triciens litem esse aestimatam; quae omnia etiam si voluntate Dolabellae fiebant, per istum tamen omnia gerebantur. consistam in uno nomine; multa enim sunt 96
ex eodem genere. recita. DE LITIBUS AESTIMATIS CN. DOLABELLAE PR. PECUNIAE REDACTAE. QUOD A COMMUNI MILYADUM... te haec coëgisse, te aestimasse, tibi pecuniam numeratam esse dico, eademque vi et iniuria, cum pecunias maximas cogeres, per omnis partis provinciae te tamquam aliquam calamitosam pestem tempestatemque pervasisse demonstro. itaque M. Scaurus, qui Cn. Do- 97
labellam accusavit, istum in sua potestate ac dicione tenuit: homo adulescens cum istius in inquirendo multa furta ac flagitia cognosset, fecit perite et callide: volumen eius rerum gestarum maximum isti ostendit; ab homine quae voluit in Dolabellam abstulit; istum testem produxit; dixit iste quae velle accusatorem putavit. quo ex genere mihi testium, qui cum isto furati sunt, si uti voluissem, magna copia fuisset; qui ut se periculo litium, coniunctione criminum liberarent, quo ego vellem descensuros pollicebantur. eorum ego voluntatem omnium re- 98
pudiavi: non modo proditori, sed ne perfugae quidem locus in meis castris cuiquam fuit. forsitan meliores illi accusatores habendi sint, qui haec omnia fecerunt. ita est: sed ego defensorem in mea persona, non accusatorem, maxime laudari volo. rationes ad aerarium, ante

quam Dolabella condemnatus est, non audet referre; impetrat a senatu, ut dies sibi prorogaretur, quod tabulas suas ab accusatoribus Dolabellae obsignatas diceret, perinde quasi exscribendi potestatem non haberet. solus
39 est hic, qui numquam rationes ad aerarium referat. audistis quaestoriam rationem tribus versiculis relatam; legationis non, nisi condemnato et eiecto eo, qui posset reprehendere; nunc denique praeturae, quam ex senatus consulto statim referre debuit, usque ad hoc tempus non
99 rettulit. quaestores sese in senatu exspectare dixit, perinde quasi non, ut quaestor sine praetore possit rationem referre — ut tu, Hortensi, ut omnes — eodem modo sine quaestore praetor. dixit idem Dolabellam impetrasse. omen magis patribus conscriptis quam causa placuit: probaverunt. verum quaestores quoque iam pridem venerunt. cur non rettulisti? illarum rationum ex ea faece legationis quaestoriaeque tuae procurationis illa sunt nomina, quae Dolabellae necessario sunt aestimata [Ex LITIBUS
100 AESTIMATIS DOLABELLAE PR. ET PRO PR.] quod minus Dolabella Verri acceptum rettulit, quam Verres illi expensum tulerit, HS quingenta triginta quinque milia, et quod plus fecit Dolabella Verrem accepisse, quam iste in suis tabulis habuit, HS ducenta triginta duo milia, et quod plus frumenti fecit accepisse istum, HS deciens et octingenta milia, quod tu homo castissimus aliud in tabulis habebas. hinc illae extraordinariae pecuniae, quas nullo duce tamen aliqua ex particula investigamus, redundarunt; hinc ratio cum Q. et Cn. Postumis Curtiis, multis nominibus, quorum in tabulis iste habet nullum; hinc HS quater deciens P. Tadio numeratum Athenis testibus planum faciam; hinc empta apertissime praetura, nisi forte id etiam dubium est quo modo iste praetor
101 factus sit. homo scilicet aut industria aut opera probata aut frugalitatis existimatione praeclara aut denique, id quod levissimum est, adsiduitate, qui ante quaesturam cum meretricibus lenonibusque vixisset, quaesturam ita gessisset, quem ad modum cognovistis, Romae post quaesturam illam nefariam vix triduum constitisset, absens non in oblivione iacuisset, sed in adsidua commemoratione omnibus omnium flagitiorum fuisset, is repente,

ut Romam venit, gratis praetor factus est. alia porro pecunia ne accusaretur data. cui sit data nihil ad me, nihil ad rem pertinere arbitror; datam quidem esse tum inter omnis recenti negotio facile constabat. homo stul- 102
tissime et amentissime, tabulas cum conficeres et cum extraordinariae pecuniae crimen subterfugere velles, satis te elapsurum omni suspitione arbitrabare, si, quibus pecuniam credebas, his expensum non ferres neque in tuas tabulas nomen ullum referres, cum tot tibi nominibus acceptum Curtii referrent? quid proderat tibi te expensum illis non tulisse? an tuis solis tabulis te causam dicturum existimasti?

Verum ad illam iam veniamus praeclaram praeturam 40
criminaque ea, quae notiora sunt his, qui adsunt, quam 103
nobis, qui meditati ad dicendum paratique venimus; in quibus non dubito quin offensionem neglegentiae vitare atque effugere non possim. multi enim ita dicent 'de illo nihil dixit, in quo ego interfui: illam iniuriam non attigit, quae mihi aut quae amico meo facta est, quibus ego in rebus interfui.' his omnibus, qui istius iniurias norunt, [hoc est, populo Romano universo,] me vehementer excusatum volo non neglegentia mea fore, ut multa praeteream, sed quod alia testibus integra reservari velim, multa autem propter rationem brevitatis ac temporis praetermittenda existimem. fatebor etiam illud invitus, me prorsus, cum iste punctum temporis nullum vacuum peccato praeterire passus sit, omnia, quae ab isto commissa sint, non potuisse cognoscere. quapropter ita me de praeturae criminibus auditote, ut ex utroque genere et iuris dicendi et sartorum tectorum exigendorum ea postuletis, quae maxime digna sint eo reo, cui parvum ac mediocre obici nihil oporteat. nam ut praetor factus 104
est, qui auspicato a Chelidone surrexisset, sortem nactus est urbanae provinciae, magis ex sua Chelidonisque quam ex populi Romani voluntate; qui principio qualis in edicto constituendo fuerit cognoscite. C. Annius Asellus mor- 41
tuus est C. Sacerdote praetore; is cum haberet unicam filiam neque census esset, quod eum natura hortabatur, lex nulla prohibebat fecit, ut filiam bonis suis heredem institueret. heres erat filia. omnia faciebant cum pupilla,

legis aequitas, voluntas patris, edicta praetorum, consuetudo iuris eius, quod erat tum, cum Asellus est mor-
105 tuus. iste praetor designatus — utrum admonitus an temptatus an, qua est ipse sagacitate in his rebus, sine duce ullo, sine indice pervenerit ad hanc improbitatem nescio: vos tantum hominis audaciam amentiamque cognoscite — appellat heredem L. Annium, qui erat institutus secundum filiam; non enim mihi persuadetur istum ab illo prius appellatum; dicit se posse ei condonare edicto hereditatem, docet hominem quid possit fieri. illi bona res, huic vendibilis videbatur. iste, tametsi singulari est audacia, tamen ad pupillae matrem summittebat; malebat pecuniam accipere ne quid novi ediceret quam ut hoc edictum tam improbum et tam inhumanum
106 interponeret. tutores pecuniam praetori si pupillae nomine dedissent, grandem praesertim, quem ad modum in rationem inducerent, quem ad modum sine periculo suo dare possent non videbant; simul istum fore tam improbum non arbitrabantur: saepe appellati pernegaverunt. iste ad arbitrium eius, cui condonabat hereditatem ereptam a liberis, quam aequum edictum conscripserit, quaeso, cognoscite. CUM INTELLEGAM, LEGEM VOCONIAM... quis umquam crederet mulierum adversarium Verrem futurum? an ideo aliquid contra mulieres fecit, ne totum edictum ad Chelidonis arbitrium scriptum videretur? cupiditati hominum ait se obviam ire. quis potius non modo his temporibus, sed etiam apud maiores nostros? quis tam remotus fuit a cupiditate? dic, quaeso, cetera: delectat enim me hominis gravitas, scientia iuris, praetoris auctoritas. recita. QUI AB A. POSTUMIO, Q. FULVIO CENSORIBUS,
107 POSTVE EA .... FECIT, FECERIT. 'fecit, fecerit?' quis umquam edixit isto modo? quis umquam eius rei fraudem aut periculum proposuit edicto, quae neque post edictum
42 reprehendi neque ante edictum provideri potuit? iure, legibus, auctoritate omnium, qui consulebantur, testamentum P. Annius fecerat non improbum, non inofficiosum, non inhumanum. quod si ita fecisset, tamen post illius mortem nihil de testamento illius novi iuris constitui oporteret. Voconia lex te videlicet delectabat: imitatus esses ipsum illum Voconium, qui lege sua here-

ditatem ademit nulli neque virgini neque mulieri; sanxit in posterum, qui post eos censores census esset, ne quis heredem virginem neve mulierem faceret. in lege Vo- 108
conia non est FECIT, FECERIT; neque in ulla praeteritum tempus reprehenditur nisi eius rei, quae sua sponte tam scelerata et nefaria est, ut, etiam si lex non esset, magno opere vitanda fuerit; atque in eis ipsis rebus multa videmus ita sancta esse legibus, ut ante facta in iudicium non vocentur: Cornelia testamentaria, nummaria, ceterae complures, in quibus non ius aliquod novum populo constituitur, sed sancitur, ut quod semper malum facinus fuerit, eius quaestio ad populum pertineat ex certo tempore. de iure vero civili si quis novi quid instituit, is 109
non omnia, quae ante acta sunt, rata esse patietur? cedo mihi leges Atinias, Furias, Fusias, ipsam, ut dixi, Voconiam, omnis praeterea de iure civili: hoc reperies in omnibus statui ius, quo post eam legem populus utatur. qui plurimum tribuunt edicto praetoris edictum legem annuam dicunt esse: tu edicto plus amplecteris quam lege. si finem edicto praetoris adferunt Kalendae Ianuariae, cur non initium quoque edicti nascitur a Kalendis Ianuariis? an in eum annum progredi nemo poterit edicto, quo praetor alius futurus est: in illum, quo alius praetor fuit, regredietur? ac si hoc iuris non unius hominis causa 110
edixisses, cautius composuisses. scribis: QUI.... HEREDEM 43
FECIT, FECERIT. quid, si plus legarit quam ad heredem heredesve perveniat, quod per legem Voconiam ei, qui census non sit, licet? cur hoc, cum in eodem genere sit, non caves? quia non iuris, sed hominis causam verbis amplecteris, ut facile appareat te pretio, non iure esse commotum. atque hoc si in posterum edixisses, *etsi* minus esset nefarium, tamen esset improbum; sed tum vituperari posset, in discrimen venire non posset, nemo enim committeret: nunc est eius modi edictum, ut quivis intellegat non populo esse scriptum, sed P. Annii secundis heredibus. itaque cum abs te caput illud tam multis 111
verbis mercennarioque prooemio esset ornatum, ecquis inventus est postea praetor qui idem illud ediceret? non modo nemo edixit, sed ne metuit quidem quisquam ne quis ediceret. nam post te praetorem multi in isdem

causis fuerunt: in his nuper Annaea de multorum propinquorum sententia pecuniosa mulier quod censa non erat, testamento fecit heredem filiam. iam hoc magnum iudicium hominum de istius singulari improbitate, quod Verres sua sponte instituisset, id neminem metuisse ne quis reperiretur qui [istius institutum] sequi vellet; solus enim tu inventus es cui non satis fuerit corrigere testa-
112 menta vivorum, nisi etiam rescinderes mortuorum. tu ipse ex Siciliensi edicto hoc sustulisti; voluisti, ex improviso si quae res nata esset, ex urbano edicto decernere: quam postea tibi tu defensionem relinquebas, in ea maxime offendisti, cum tuam auctoritatem tute ipse edicto provin-
44 ciali repudiabas. atque ego non dubito quin, ut mihi, cui mea filia maxime cordi est, res haec acerba videtur atque indigna, sic uni cuique vestrum, qui simili sensu atque indulgentia filiarum commovemini. quid enim natura nobis iucundius, quid carius esse voluit? quid est dignius in quo omnis nostra diligentia indulgentiaque
113 consumatur? homo importunissime, cur tantam iniuriam P. Annio mortuo fecisti? cur hunc dolorem cineri eius atque ossibus inussisti, ut liberis eius bona patria, voluntate patris, iure, legibus tradita eriperes et cui tibi esset commodum condonares? quibuscum vivi bona nostra partimur, eis praetor adimere, nobis mortuis, bona fortunasque poterit? Nec petitionem inquit nec possessionem dabo. eripies igitur pupillae togam praetextam? detrahes ornamenta non solum fortunae, sed etiam ingenuitatis? miramur ad arma contra istum hominem Lampsacenos isse? miramur istum de provincia decedentem clam Syracusis profugisse? nos si alienam vicem pro nostra iniuria doleremus, vestigium istius in foro nullum esset re-
114 lictum. pater dat filiae: prohibes. leges sinunt: tamen te interponis. de suis bonis ita dat, ut ab iure non abeat: quid habes quod reprehendas? nihil, opinor. at ego concedo: prohibe, si potes, si habes qui te audiat, si potest tibi dicto audiens esse quisquam. eripias tu voluntatem mortuis, bona vivis, ius omnibus? hoc populus Romanus non manu vindicasset, nisi te huic tempori atque huic iudicio reservasset?

Postea quam ius praetorium constitutum est, semper

hoc iure usi sumus: si tabulae testamenti non proferrentur, tum, uti quemque potissimum heredem esse oporteret, si is intestatus mortuus esset, ita secundum eum possessio daretur. qua re hoc sit aequissimum facile est dicere, sed in re tam usitata satis est ostendere omnis antea ius ita dixisse et hoc vetus edictum translaticiumque esse. cognoscite hominis aliud in re vetere edictum 45 115
novum, et simul, dum est unde ius civile discatur, adulescentis in disciplinam ei tradite: mirum est hominis ingenium, mira prudentia. Minucius quidam mortuus est ante istum praetorem; eius testamentum erat nullum; lege hereditas ad gentem Minuciam veniebat. si habuisset iste edictum, quod ante istum et postea omnes habuerunt, possessio Minuciae genti esset data: si quis testamento se heredem esse arbitraretur, quod tum non exstaret, lege ageret in hereditatem, aut, pro praede litis vindiciarum cum satis accepisset, sponsionem faceret et ita de hereditate certaret. hoc, opinor, iure et maiores nostri et nos semper usi sumus. videte ut hoc iste correxerit. componit edictum eis verbis, ut quivis intellegere posset 116
unius hominis causa conscriptum esse: tantum quod hominem non nominat, causam quidem totam perscribit, ius, consuetudinem, aequitatem, edicta omnium neglegit. Ex edicto urbano. Si de hereditate ambigitur.... si possessor sponsionem non faciet. iam quid ad praetorem, uter possessor sit? nonne id quaeri oportet, utrum possessorem esse oporteat? ergo quia possessor est, non moves possessione; si possessor non esset, non dares. nusquam enim scribis neque tu aliud quicquam edicto amplecteris nisi eam causam, pro qua pecuniam acceperas. iam hoc ridiculum est: Si de hereditate ambigitur et ta- 117
bulae testamenti obsignatae non minus multis signis quam e lege oportet ad me proferentur, secundum tabulas testamenti potissimum possessionem dabo. hoc translaticium est; sequi illud oportet: Si tabulae testamenti non proferentur. quid ait? Se ei daturum, qui se dicat heredem esse. quid ergo interest proferantur necne? si protulerit, uno signo ut sit minus quam ex lege oportet, non des possessionem: si omnino tabulas non proferet, dabis. quid nunc dicam neminem umquam hoc postea alium

edixisse? valde sit mirum neminem fuisse qui istius se similem dici vellet. ipse in Siciliensi edicto hoc non habet; exegerat enim iam mercedem; item ut illo edicto, de quo ante dixi, in Sicilia de hereditatum possessionibus dandis edixit idem, quod omnes Romae praeter istum: Ex EDICTO SICILIENSI. SI DE HEREDITATE AMBIGITUR. . . . .
46 ac, per deos immortales, quid est quod de hoc dici possit?
118 iterum enim iam quaero abs te, sicut modo in illo capite Anniano de mulierum hereditatibus, nunc in hoc de hereditatum possessionibus, cur ea capita in edictum provinciale transferre nolueris? utrum digniores homines esse existimasti eos, qui habitant in provincia, quam nos, qui aequo iure uterentur, an aliud Romae aequum est, aliud in Sicilia? non enim hoc potest hoc loco dici, multa esse in provinciis aliter edicenda: non de hereditatum quidem possessionibus, non de mulierum hereditatibus. nam in utroque genere video non modo ceteros, sed te ipsum totidem verbis edixisse, quot verbis edici Romae solet. quae Romae magna cum infamia, pretio accepto, edixeras, ea sola te, ne gratis in provincia male audires, ex edicto Siciliensi sustulisse video.

119 Et, cum edictum totum eorum arbitratu, quam diu fuit designatus, componeret, qui ab isto ius ad utilitatem suam nundinarentur, tum vero in magistratu contra illud ipsum edictum suum sine ulla religione decernebat; itaque L. Piso multos codices implevit earum rerum, in quibus ita intercessit, quod iste aliter atque ut edixerat decrevisset. quod vos oblitos esse non arbitror, quae multitudo, qui ordo ad Pisonis sellam isto praetore solitus sit convenire; quem iste conlegam nisi habuisset, lapidibus coopertus esset in foro; sed eo leviores istius iniuriae videbantur, quod erat in aequitate prudentiaque Pisonis paratissimum perfugium, quo sine labore, sine molestia, sine impensa, etiam sine patrono homines
120 uterentur. nam, quaeso, redite in memoriam, iudices, quae libido istius in iure dicundo fuerit, quae varietas decretorum, quae nundinatio, quam inanes domus eorum omnium, qui de iure civili consuli solent, quam plena ac referta Chelidonis: a qua muliere cum erat ad eum ventum et in aurem eius insusurratum, alias revocabat eos,

inter quos iam decreverat decretumque mutabat, alias inter aliquos contrarium sine ulla religione decernebat ac proximis paulo ante decreverat. hinc [illi] homines erant 121
[qui] etiam ridiculi [inveniebantur] ex dolore: quorum alii, id quod saepe audistis, negabant mirandum esse, ius tam nequam esse verrinum; alii etiam frigidiores erant, sed quia stomachabantur, ridiculi videbantur esse, cum Sacerdotem exsecrabantur, qui verrem tam nequam reliquisset. quae ego non commemorarem — neque enim perfacete dicta neque porro hac severitate digna sunt — nisi vos illud vellem recordari, istius nequitiam [et iniquitatem tum] in ore volgi atque in communibus proverbiis esse versatam.

47
In plebem vero Romanam utrum superbiam prius 122
commemorem an crudelitatem? sine dubio crudelitas gravior est atque atrocior. oblitosne igitur hos putatis esse quem ad modum sit iste solitus virgis plebem Romanam concidere? quam rem etiam tribunus plebis in contione egit, cum eum, quem iste virgis ceciderat, in conspectum populi Romani produxisset; cuius rei recognoscendae faciam vobis suo tempore potestatem. superbia vero quae 123
fuerit quis ignorat? quem ad modum iste tenuissimum quemque contempserit, despexerit, liberum esse numquam duxerit? P. Trebonius viros bonos et honestos compluris fecit heredes; in eis fecit suum libertum. is A. Trebonium fratrem habuerat proscriptum: ei cum cautum vellet, scripsit ut heredes iurarent se curaturos, ut ex sua cuiusque parte ne minus dimidium ad A. Trebonium illum proscriptum perveniret. libertus iurat; ceteri heredes adeunt ad Verrem; docent non oportere se id iurare facturos esse, quod contra legem Corneliam esset: [quae proscriptum iuvari vetaret.] impetrant ut ne iurent; dat his possessionem. id ego non reprehendo: etenim erat iniquum homini proscripto, egenti, de fraternis bonis quicquam dari. libertus, nisi ex testamento patroni iurasset, scelus se facturum arbitrabatur; itaque ei Verres posses- 124
sionem hereditatis negat se daturum, ne posset patronum suum proscriptum iuvare; simul ut esset poena, quod alterius patroni testamento obtemperasset. das possessionem ei, qui non iuravit: concedo; praetorium est. adimis

tu ei, qui iuravit: quo exemplo? 'proscriptum iuvat; lex est; poena est.' quid ad eum, qui ius dicit? utrum reprehendis, quod patronum iuvabat eum, qui in miseriis erat, an, quod alterius patroni mortui voluntatem conservabat, a quo summum beneficium acceperat? utrum horum reprehendis? et hoc tum de sella vir optimus dixit 'equiti Romano tam locupleti libertinus homo sit heres?' o modestum ordinem, quod illinc vivus surrexerit!

125 Possum sexcenta decreta proferre, in quibus ut ego non dicam pecuniam intercessisse, ipsa decretorum novitas iniquitasque declarat. verum, ut ex uno de ceteris coniecturam facere possitis, id quod priore actione co-
48 gnostis, audite. C. Sulpicius Olympus fuit; is mortuus est C. Sacerdote praetore, nescio an ante quam Verres praeturam petere coepit; fecit heredem M. Octavium Ligurem. Ligur hereditatem adiit; possedit Sacerdote praetore sine ulla controversia. postea quam Verres magistratum iniit, ex edicto istius [quod edictum Sacerdos non habuerat,] Sulpicii patroni filia sextam partem hereditatis ab Ligure petere coepit. Ligur non aderat; L. frater eius causam agebat; aderant amici, propinqui. dicebat iste, nisi cum muliere decideretur, in possessionem se ire iussurum. L. Gellius causam Liguris defendebat; docebat edictum eius non oportere in eas hereditates valere, quae ante eum praetorem venissent; si hoc tum fuisset edictum, fortasse Ligurem hereditatem aditurum non fuisse. aequa postulatio, summa hominum auctori-
126 tas pretio superabatur. venit Romam Ligur; non dubitabat quin, si ipse Verrem convenisset, aequitate causae, auctoritate sua commovere hominem posset: domum ad eum venit; rem demonstrat; quam pridem sibi hereditas venisset docet. quod facile homini ingenioso fuit in causa aequissima, multa quae quemvis commovere possent dixit; ad extremum petere coepit, ne usque eo suam auctoritatem despiceret, gratiam contemneret, ut se tanta iniuria adficeret. homo Ligurem accusare coepit, qui in re adventicia atque hereditaria tam diligens, tam attentus esset; debere eum aiebat suam quoque rationem ducere; multa sibi opus esse, multa canibus suis, quos circa se haberet. non possum illa planius commemorare, quam

ipsum Ligurem pro testimonio dicere audistis. quid est, 127
Verres? utrum ne his quidem testibus credetur, an haec ad rem non pertinent? non credemus M. Octavio? non L. Liguri? quis nobis credet? cui nos? quid est, [Verres,] quod planum fieri testibus possit, si hoc non fit? an id, quod dicunt, leve est? nihil levius, quam praetorem urbanum hoc iuris in suo magistratu constituere, omnibus, quibus hereditas venerit, coheredem praetorem esse oportere. an vero dubitamus quo ore iste ceteros homines inferiores loco, auctoritate, ordine, quo ore homines rusticanos ex municipiis, quo denique ore, quos numquam liberos putavit, libertinos homines solitus sit appellare, qui ob ius dicendum M. Octavium Ligurem, hominem ornatissimum loco, ordine, nomine, virtute, ingenio, copiis, poscere pecuniam non dubitarit?

In sartis tectis vero quem ad modum se gesserit, quid 49
ego dicam? dixerunt qui senserunt; sunt alii qui dicant; notae res atque manifestae prolatae sunt et proferentur. dixit Cn. Fannius, eques Romanus, frater germanus Q. 128
Titinii, iudicis tui, tibi pecuniam se dedisse. Recita Cn. Fannii testimonium. nolite Cn. Fannio [dicenti] credere; noli, inquam, tu, Q. Titini, Cn. Fannio, fratri tuo credere. dicit enim rem incredibilem: C. Verrem insimulat avaritiae et audaciae, quae vitia videntur in quemvis potius quam in istum convenire. dixit Q. Tadius, homo familiarissimus patris istius, non alienus a matris eius genere et nomine: tabulas protulit, quibus pecuniam se dedisse ostendit. Recita nomina Q. Tadii. Recita testimonium Q. Tadii. ne Tadii quidem tabulis nec testimonio credemus? quid igitur in iudiciis sequemur? quid est aliud omnibus omnia peccata et maleficia concedere, nisi hoc hominum honestorum testimoniis et virorum bonorum tabulis non credere? nam quid ego de cotidiano sermone querimo- 129
niaque populi Romani loquar? de istius impudentissimo furto seu potius novo ac singulari latrocinio? ausum esse in aede Castoris, celeberrimo clarissimoque monumento, quod templum in oculis cotidianoque aspectu populi Romani positum est, quo saepe numero senatus convocatur, quo maximarum rerum frequentissimae cotidie advocationes fiunt, in eo loco, in sermone hominum, audaciae

50 suae monumentum aeternum relinquere? aedem Castoris,
130 iudices, P. Iunius habuit tuendam de L. Sulla Q. Metello consulibus. is mortuus est; reliquit pupillum parvum filium. cum L. Octavius C. Aurelius consules aedis sacras locavissent neque potuissent omnia sarta tecta exigere, neque ei praetores, quibus erat negotium datum, C. Sacerdos et M. Caesius, factum est senatus consultum, quibus de sartis tectis cognitum et iudicatum non esset, uti C. Verres P. Caelius praetores cognoscerent et iudicarent. qua potestate iste permissa, ***, ut ex Cn. Fannio et ex Q. Tadio cognovistis, verum tamen cum esset omnibus in rebus apertissime impudentissimeque praedatus, hoc voluit clarissimum relinquere iudicium latrociniorum suorum, de quo non audire aliquando, sed
131 videre cotidie possemus. quaesivit quis aedem Castoris sartam tectam deberet tradere. Iunium ipsum mortuum esse sciebat; scire volebat ad quem illa res pertineret. audit pupillum esse filium. homo, qui semper ita palam dictitasset, pupillos et pupillas certissimam praedam esse praetoribus, optatum negotium sibi in sinum delatum esse dicebat: monumentum illa amplitudine, illo opere quamvis sartum tectum integrumque esset, tamen aliquid se inventurum in quo moliri praedarique posset arbitra-
132 batur. L. Habonio aedem Castoris tradi oportebat; is casu pupilli Iunii tutor erat testamento patris; cum eo sine ullo intertrimento convenerat iam quem ad modum traderetur. iste ad se Habonium vocat; quaerit ecquid sit quod a pupillo traditum non sit quod exigi debeat. cum ille, id quod erat, diceret, facilem pupillo traditionem esse; signa et dona comparere omnia; ipsum templum omni opere esse integrum, indignum isti videri coepit ex tanta aede tantoque opere se non opimum
51 133 praeda, praesertim a pupillo, discedere. venit ipse in aedem Castoris; considerat templum; videt undique tectum pulcherrime laqueatum, praeterea cetera nova atque integra: versat se; quaerit quid agat. dicit [ei] quidam ex illis canibus, quos iste Liguri dixerat esse circa se multos 'tu, Verres, hic quod moliare non habes, nisi forte vis ad perpendiculum columnas exigere.' homo omnium rerum imperitus quaerit quid sit ad perpendiculum.

dicunt ei fere nullam esse columnam, quae ad perpendiculum esse possit. 'nam mehercule' inquit 'sic agamus: columnae ad perpendiculum exigantur.' Habonius, qui 134
legem nosset, qua in lege numerus tantum columnarum traditur, perpendiculi mentio fit nulla, et qui non putaret sibi expedire ita accipere, ne eodem modo tradendum esset, negat id sibi deberi; negat oportere exigi. iste Habonium quiescere iubet et simul ei non nullam spem societatis ostendit; hominem modestum et minime pertinacem facile coërcet; columnas ita se exacturum esse confirmat. nova res atque improvisa pupilli calamitas 135
nuntiatur statim C. Mustio, vitrico pupilli, qui nuper est mortuus, M. Iunio patruo, P. Titio tutori, homini frugalissimo. hi rem ad virum primarium, summo officio ac virtute praeditum, M. Marcellum, qui erat pupilli tutor, deferunt. venit ad Verrem M. Marcellus; petit ab eo pro sua fide ac diligentia pluribus verbis, ne per summam iniuriam pupillum Iunium fortunis patriis conetur evertere. iste, qui iam spe atque opinione praedam illam devorasset, neque ulla aequitate orationis neque auctoritate M. Marcelli commotus est; itaque quem ad modum ostendisset, se id exacturum esse respondit. cum sibi omnis 136
ad istum adlegationes difficilis, omnis aditus arduos ac potius interclusos viderent, apud quem non ius, non aequitas, non misericordia, non propinqui oratio, non amici voluntas, non cuiusquam auctoritas [pro pretio], non gratia valeret, statuunt id sibi optimum esse factu, quod cuivis venisset in mentem, petere auxilium a Chelidone, quae isto praetore non modo in iure civili privatorumque omnium controversiis populo Romano praefuit, verum etiam in his sartis tectisque dominata est. venit ad Chelidonem 52 137
C. Mustius, eques Romanus, publicanus, homo cum primis honestus; venit M. Iunius, patruus pueri, frugalissimus homo et castissimus; venit homo summo pudore, summo officio, spectatissimus ordinis sui, P. Titius tutor. o multis acerbam, o miseram atque indignam praeturam tuam! ut omittam cetera, quo tandem pudore talis viros, quo dolore meretricis domum venisse arbitramini? qui nulla condicione istam turpitudinem subissent, nisi officii necessitudinisque ratio coëgisset. veniunt, ut

dico, ad Chelidonem. domus erat plena: nova iura, nova decreta, nova iudicia petebantur. 'mihi det possessionem' 'mihi ne adimat' 'in me iudicium ne det' 'mihi bona addicat.' alii nummos numerabant; ab aliis tabellae obsignabantur; domus erat non meretricio con-
138 ventu, sed praetoria turba referta. simul ac potestas primum data est, adeunt hi, quos dixi. loquitur C. Mustius; rem demonstrat; petit auxilium; pecuniam pollicetur. respondit illa, ut meretrix, non inhumaniter: libenter ait se esse facturam et cum isto se diligenter sermocinaturam; reverti iubet. tum discedunt; postridie revertuntur. negat illa posse hominem exorari; permagnam eum dicere ex illa re pecuniam confici posse.
53 vereor ne quis forte de populo, qui priore actione non adfuit, haec, quia propter insignem turpitudinem sunt incredibilia, fingi a me arbitretur: ea vos antea, iudices,
139 cognovistis. dixit iuratus P. Titius, tutor pupilli Iunii; dixit M. Iunius tutor et patruus; Mustius dixisset, si viveret; sed recenti re de Mustio auditum est; dixit L. Domitius, qui cum sciret me ex Mustio vivo audisse, quod eo sum usus plurimum — etenim iudicium, quod prope omnium fortunarum suarum C. Mustius habuit, me uno defendente vicit — cum hoc, ut dico, sciret L. Domitius, me scire ad eum res omnis Mustium solitum esse deferre, tamen de Chelidone reticuit quoad potuit; alio responsionem suam derivavit. tantus in adulescente clarissimo ac principe iuventutis pudor fuit, ut aliquam diu, cum a me premeretur, omnia potius responderet, quam Chelidonem nominaret. primo necessarios istius ad eum adlegatos esse dicebat; deinde aliquando coactus Chelidonem nominavit.
140 non te pudet, Verres, eius mulieris arbitratu gessisse praeturam, quam L. Domitius ab se nominari vix sibi
54 honestum esse arbitrabatur? reiecti a Chelidone capiunt consilium necessarium, ut suscipiant ipsi negotium. cum Habonio tutore, quod erat vix HS quadraginta milium, transigunt HS ducentis milibus. refert ad istum rem Habonius: ut sibi videatur, satis grandem pecuniam et satis impudentem esse. iste, qui aliquanto plus cogitasset, male accipit verbis Habonium; negat eum sibi illa decisione satis facere posse; ne multa, locaturum se esse

confirmat. tutores hoc nesciunt; quod actum erat cum 141
Habonio, putant id esse certissimum; nullam maiorem pupillo metuunt calamitatem. iste vero non procrastinat; locare incipit, non proscripta neque edicta die, alienissimo tempore, ludis ipsis Romanis, foro ornato. itaque renuntiat Habonius illam decisionem tutoribus. accurrunt tamen ad tempus tutores; digitum tollit Iunius patruus; isti color immutatus est; voltus, oratio, mens denique excidit. quid ageret coepit cogitare: si opus pupillo redimeretur, si res abiret ab eo mancipe, quem ipse apposuisset, sibi nullam praedam esse. itaque excogitat — quid? nihil ingeniose, nihil ut quisquam posset dicere 'improbe, verum callide;' nihil ab isto vafrum, nihil veteratorium exspectaveritis; omnia aperta, omnia perspicua reperientur, impudentia, amentia, audacia. si pupillo 142
opus redimitur, mihi praeda de manibus eripitur. quod est igitur remedium? quod? ne liceat pupillo redimere. ubi illa consuetudo in bonis, praedibus praediisque vendundis omnium consulum, censorum, praetorum, quaestorum denique, ut optima condicione sit is, cuia res, cuium periculum? excludit eum solum, cui prope dicam soli potestatem factam oportebat. quid enim? quisquam ad meam pecuniam me invito aspirat, quisquam accedit? locatur opus id, quod ex mea pecunia reficiatur; ego me refecturum dico; probatio futura est tua, qui locas; praedibus et praediis populo cautum est; [et,] si non putas cautum, scilicet tu, praetor, in mea bona quos voles immittes; me ad meas fortunas defendendas accedere non sines? operae pretium est legem ipsam cognoscere: dicetis 55 143
eundem conscripsisse qui illud edictum de hereditate: recita. LEX OPERI FACIUNDO. QUAE PUPILLI IUNII.... dic, dic, quaeso, clarius. C. VERRES PRAETOR URBANUS ADDIDIT. corriguntur leges censoriae. quid enim? video in multis veteribus legibus: CN. DOMITIUS L. METELLUS CENSORES ADDIDERUNT; L. CASSIUS CN. SERVILIUS CENSORES ADDIDERUNT. volt aliquid eiusmodi C. Verres. dic. quid addidit? recita. QUI DE L. MARCIO M. PERPERNA CENSORIBUS...., SOCIUM NE ADMITTITO NEVE PARTEM DATO NEVE REDIMITO. quid ita? ne vitiosum opus fieret? at erat probatio tua. ne parum locuples esset? at erat et esset amplius, si velles, populo cautum

144 praedibus et praediis. hic te si res ipsa, si indignitas iniuriae tuae non commovebat, si pupilli calamitas, si propinquorum lacrimae, si D. Bruti, cuius praedia suberant, periculum, si M. Marcelli tutoris auctoritas apud te ponderis nihil habebat, ne illud quidem animadvertebas, eius modi fore hoc peccatum tuum, quod tu neque negare posses — in tabulas enim legem rettulisti — neque cum defensione aliqua confiteri? addicitur opus HS IↃLX milibus, cum tutores HS LXXX milibus id opus ad illius iniquissimi hominis arbitrium se effecturos esse clamarent.
145 etenim quid erat operis? id, quod vos vidistis: omnes illae columnae, quas dealbatas videtis, machina apposita nulla impensa deiectae eisdem lapidibus repositae sunt. hoc tu HS IↃLX locavisti. atque in illis columnis dico esse, quae a tuo redemptore commotae non sint; dico esse ex qua tantum tectorium vetus delitum sit et novum inductum. quod si tanta pecunia columnas dealbari pu-
56 tassem, certe numquam aedilitatem petivissem. at ut
146 videatur tamen res agi et non eripi pupillo: SI QUID OPERIS CAUSA RESCIDERIS, REFICITO. quid erat quod rescinderet, cum suo quemque loco lapidem reponeret? QUI REDEMERIT, SATIS DET DAMNI INFECTI EI, QUI A VETERE REDEMPTORE ACCEPIT. deridet, cum sibi ipsum iubet satis dare Habonium. PECUNIA PRAESENS SOLVETUR. cuius de bonis? eius, qui, quod tu HS IↃLX locasti, se HS LXXX milibus effecturum esse clamavit. cuius de bonis? pupilli, cuius aetatem et solitudinem, etiam si tutores non essent, defendere praetor debuit; tutoribus defendentibus non modo patrias eius fortunas, sed etiam bona tutorum una ademisti. HOC OPUS BONUM SUO CUIQUE FACITO. quid est SUO
147 CUIQUE? lapis aliquis caedendus et apportandus fuit? machina una; nam illo non saxum, non materies ulla advecta est; tantum operis in ista locatione fuit, quantum paucae operae [fabrorum] mercedis tulerunt et manu pretii machina. utrum existimatis minus operis esse unam columnam efficere ab integro novam nullo lapide redivivo an quattuor illas reponere? nemo dubitat quin multo maius sit novam facere. ostendam in aedibus privatis longa difficilique vectura columnas singulas ad im-
148 pluvium HS CCIↃↃ CCIↃↃ non minus magnas locatas. sed

ineptum est de tam perspicua eius impudentia pluribus verbis disputare, praesertim cum iste aperte tota lege omnium sermonem atque existimationem contempserit, qui etiam ad extremum ascripserit REDIVIVA SIBI HABETO, quasi quicquam redivivi ex opere illo tolleretur ac non totum opus ex redivivis constitueretur. at enim si pupillo redimi non licebat, non necesse erat rem ad ipsum pervenire; poterat aliquis ad id negotium de populo accedere. omnes exclusi sunt non minus aperte quam pupillus. diem praestituit operi faciundo Kalendas Decembris; locat circiter Idus Septembris; angustiis temporis excluduntur omnes. quid ergo? Habonius istam diem 57
quo modo adsequitur? nemo Habonio molestus est neque Kalendis Decembribus neque Nonis neque Idibus; denique aliquanto ante in provinciam iste proficiscitur, quam opus effectum est: postea quam reus factus est, primo negabat se opus in acceptum referre posse; cum instaret Habonius, in me causam conferebat, quod eum codicem obsignassem; petit a me Habonius et amicos adlegat; facile impetrat; iste quid ageret nesciebat: si in acceptum non rettulisset, putabat se aliquid defensionis habiturum; Habonium porro intellegebat rem totam esse patefacturum — tametsi quid poterat esse apertius, [quam nunc est] ut uno minus teste haberet? Habonio opus in acceptum rettulit quadriennio post quam diem operi dixerat. hac condicione, si quis de populo redemptor accessisset, 150
non esset usus: cum die ceteros redemptores exclusisset, tum in eius arbitrium ac potestatem venire nolebant, qui sibi ereptam praedam arbitraretur. nunc ne argumentemur quo ista pecunia pervenerit, facit ipse indicium: primum cum vehementius cum eo D. Brutus contenderet, qui de sua pecunia HS IↃLX milia numeravit, quod iam iste ferre non poterat, opere addicto, praedibus acceptis, de HS IↃLX milibus remisit D. Bruto HS CX milia: hoc, si aliena res esset, certe facere non potuisset; deinde nummi numerati sunt Cornificio, quem scribam suum fuisse negare non potest; postremo ipsius Habonii tabulae praedam illam istius fuisse clamant. RECITA NOMINA HABONII. 58
hic etiam priore actione Q. Hortensius pupillum Iunium praetextatum venisse in vestrum conspectum et stetisse

cum patruo testimonium dicente questus est et me populariter agere atque invidiam commovere quod puerum producerem clamitavit. quid erat, Hortensi, tandem in illo puero populare? quid invidiosum? Gracchi credo aut Saturnini aut alicuius hominis huius modi produxeram filium, ut nomine ipso et memoria patris animos imperitae multitudinis commoverem? P. Iunii erat hominis de plebe Romana filius, quem pater moriens cum tutoribus et propinquis tum legibus, tum aequitati magistratuum,
152 tum iudiciis vestris commendatum putavit: hic istius scelerato nefarioque latrocinio bonis patriis fortunisque omnibus spoliatus venit in iudicium, si nihil aliud, saltem ut eum, cuius opera ipse multos annos esset in sordibus, paulo tamen obsoletius vestitum videret. itaque tibi, Hortensi, non illius aetas, sed causa, non vestitus, sed fortuna popularis videbatur, neque te tam commovebat, quod ille cum toga praetexta, quam quod sine bulla venerat; vestitus enim neminem commovebat is, quem illi mos et ius ingenuitatis dabat: quod ornamentum pueritiae pater dederat, indicium atque insigne fortunae, hoc ab isto praedone ereptum esse graviter tum et acerbe
153 homines ferebant. neque erant illae lacrimae populares magis quam nostrae, quam tuae, Q. Hortensi, quam horum, qui sententiam laturi sunt; ideo quod communis est causa, commune periculum; communi praesidio talis improbitas tamquam aliquod incendium restinguendum est. habemus enim liberos parvos; incertum est quam longa cuiusque nostrum vita futura sit; consulere vivi ac prospicere debemus, ut illorum solitudo et pueritia quam firmissimo praesidio munita sit. quis est enim qui tueri possit liberum nostrorum pueritiam contra improbitatem magistratuum? mater, credo. scilicet magno praesidio fuit Anniae pupillae mater, femina primaria; minus illa deos hominesque implorante iste infanti pupillae fortunas patrias ademit. tutoresne defendent? perfacile vero apud istius modi praetorem, a quo M. Marcelli tutoris in causa pupilli Iunii et oratio et voluntas et auctoritas repudiata est.

59
154 Quaerimus etiam quid iste in ultima Phrygia, quid in extremis Pamphyliae partibus fecerit, qualis in bello

praedonum praedo ipse fuerit, qui in foro populi Romani pirata nefarius reperiatur? dubitamus quid iste in hostium praeda molitus sit, qui manubias sibi tantas ex L. Metelli manubiis fecerit, qui maiore pecunia quattuor columnas dealbandas quam ille omnis aedificandas locaverit? exspectamus quid dicant ex Sicilia testes? quis umquam templum illud aspexit quin avaritiae tuae, quin iniuriae, quin audaciae testis esset? quis a signo Vortumni in circum maximum venit quin is uno quoque gradu de avaritia tua commoneretur? quam tu viam tensarum atque pompae eius modi exegisti, ut tu ipse illa ire non audeas. te putet quisquam, cum ab Italia freto diiunctus esses, sociis temperasse, qui aedem Castoris testem tuorum furtorum esse volueris, quam populus Romanus cotidie, iudices etiam tum, cum de te sententiam ferent, videbunt?

Atque etiam iudicium in praetura publicum exercuit: 60 155
non enim praetereundum est ne id quidem. petita multa est apud istum praetorem a Q. Opimio, qui adductus est in iudicium, verbo, quod, cum esset tribunus plebis, intercessisset contra legem Corneliam; re vera, quod in tribunatu dixisset contra alicuius hominis nobilis voluntatem. de quo iudicio si velim dicere omnia, multi appellandi laedendique sint, id quod mihi non est necesse: tantum dicam, paucos homines, ut levissime appellem, adrogantis hoc adiutore Q. Opimium per ludum et iocum fortunis omnibus evertisse. is mihi etiam queritur, quod 156
a nobis IX solis diebus prima actio sui iudicii transacta sit, cum apud istum ipsum tribus horis Q. Opimius, senator populi Romani, bona, fortunas, ornamenta omnia amiserit? cuius propter indignitatem iudicii saepissime est actum in senatu, ut genus hoc totum multarum atque eius modi iudiciorum tolleretur. iam vero in bonis Q. Opimii vendendis quas iste praedas, quam aperte, quam improbe fecerit longum est dicere; hoc dico: nisi vobis id hominum honestissimorum tabulis planum fecero, fingi a me hoc totum temporis causa putatote. iam qui ex 157
calamitate senatoris populi Romani, cum praetor iudicio eius praefuisset, spolia domum suam referre et manubias detrahere conatus sit, is ullam ab sese calamitatem poterit deprecari?

61 Nam de subsortitione illa Iuniana iudicum nihil dico. quid enim? contra tabulas, quas tu protulisti, audeam dicere? difficile est: non enim me tua solum et iudicum auctoritas, sed etiam anulus aureus scribae tui deterret. non dicam id, quod probare difficile est; hoc dicam, [quod ostendam,] multos ex te viros primarios audisse, cum diceres ignosci tibi oportere, quod falsum codicem protuleris; nam qua invidia C. Iunius conflagravit, ea,
158 nisi providisses, tibi ipsi tum pereundum fuisset. hoc modo iste sibi et saluti suae prospicere didicit, referendo in tabulas et privatas et publicas quod gestum non esset, tollendo quod esset et semper aliquid demendo, mutando, interpolando; eo enim usque progreditur, ut ne defensionem quidem maleficiorum suorum sine aliis maleficiis reperire possit. eius modi subsortitionem homo amentissimus suorum quoque iudicum fore putavit per sodalem suum Q. Curtium, iudicem quaestionis suae; cui ego nisi vi populi et hominum clamore atque convitio restitissem, ex hac decuria vestra, cuius mihi copiam quam largissimam factam oportebat, quos iste adnuerat, in suum consilium sine causa subsortiebatur.

M. TULLII CICERONIS ACTIONIS IN C. VERREM SECUNDAE

LIBER SECUNDUS

DE PRAETURA SICILIENSI.

Multa mihi necessario, iudices, praetermittenda sunt, 1 1
ut possim aliquo modo aliquando de eis rebus, quae meae fidei commissae sunt, dicere: recepi enim causam Siciliae: ea me ad hoc negotium provincia attraxit. ego tamen hoc onere suscepto [et recepta causa Siciliensi] amplexus animo sum aliquanto amplius: suscepi enim causam totius ordinis, suscepi causam rei publicae, quod putabam tum denique recte iudicari posse, si non modo reus improbus adduceretur, sed etiam diligens et firmus accusator ad iudicium veniret: quo mihi maturius ad Siciliae 2
causam veniendum est relictis ceteris eius furtis atque flagitiis, ut et viribus quam integerrimis agere et ad dicendum temporis satis habere possim.

Atque antequam de incommodis Siciliae dico, pauca mihi videntur esse de provinciae dignitate, vetustate, utilitate dicenda; nam cum omnium sociorum provinciarumque rationem diligenter habere debetis, tum praecipue Siciliae, iudices, plurimis iustissimisque de causis: primum, quod omnium nationum exterarum princeps Sicilia se ad amicitiam fidemque populi Romani applicavit: prima omnium, id quod ornamentum imperii est, provincia est appellata, prima docuit maiores nostros, quam praeclarum esset exteris gentibus imperare; sola fuit ea fide benevolentiaque erga populum Romanum, ut civitates eius insulae, quae semel in amicitiam nostram venissent, numquam postea deficerent, pleraeque autem et maxime inlustres in amicitia perpetuo manerent. itaque maioribus 3
nostris in Africam ex hac provincia gradus imperii factus est; neque enim tam facile opes Karthaginis tantae con-

cidissent, nisi illud et rei frumentariae subsidium et re-
2 ceptaculum classibus nostris pateret. qua re P. Africanus Karthagine deleta Siculorum urbis signis monumentisque pulcherrimis exornavit, ut quos victoria populi Romani maxime laetari arbitrabatur, apud eos monumenta victoriae plurima conlocaret. denique ille ipse M. Marcellus, cuius in Sicilia virtutem hostes, misericordiam victi, fidem ceteri [Siculi] perspexerunt, non solum sociis in eo bello consuluit, verum etiam superatis hostibus temperavit: urbem pulcherrimam, Syracusas, quae cum manu munitissima esset tum loci natura terra ac mari clauderetur, cum vi consilioque cepisset, non solum incolumem passus est esse, sed ita reliquit ornatam, ut esset idem monumentum victoriae, mansuetudinis, continentiae, cum homines viderent et quid expugnasset et quibus pepercisset et quae reliquisset: tantum ille honorem habendum Siciliae putavit, ut ne hostium quidem
5 urbem ex sociorum insula tollendam arbitraretur. itaque ad omnis res sic illa provincia semper usi sumus, ut quicquid ex sese posset efferre, id non apud eos nasci, sed domi nostrae conditum iam putaremus: quando illa frumentum, quod deberet non ad diem dedit? quando id, quod opus esse putaret, non ultro pollicita est? quando id, quod imperaretur, recusavit? itaque ille M. Cato sapiens cellam penariam rei publicae nostrae, nutricem plebis Romanae Siciliam nominabat: nos vero experti sumus [Italico] maximo difficillimoque bello Siciliam nobis non pro penaria cella, sed pro aerario illo maiorum vetere ac referto fuisse; nam sine ullo sumptu nostro coriis, tunicis frumentoque suppeditando maximos exercitus nostros
3 6 vestivit, aluit, armavit. quid? illa quae forsitan ne sentiamus quidem, iudices, quanta sunt! quod multis locupletioribus civibus nostris utimur, quod habent propinquam fidelem fructuosamque provinciam, quo facile excurrant, ubi libenter negotium gerant, quos illa partim mercibus suppeditandis cum quaestu compendioque dimittit, partim retinet, ut arare, ut pascere, ut negotiari libeat, ut denique sedes ac domicilium conlocare; quod commodum non mediocre rei publicae est, tantum civium numerum tam prope ab domo, tam bonis fructuosisque

rebus detineri. et quoniam quasi quaedam praedia po- 7
puli Romani sunt vectigalia nostra atque provinciae, quem ad modum vos propinquis vestris praediis maxime delectamini, sic populo Romano iucunda suburbanitas est huiusce provinciae. iam vero hominum ipsorum, iudices, ea patientia, virtus frugalitasque est, ut proxime ad nostram disciplinam illam veterem, non hanc, quae nunc increbruit, videantur accedere: nihil ceterorum simile Graecorum: nulla desidia, nulla luxuries; contra summus labor in publicis privatisque rebus, summa parsimonia, summa diligentia. sic porro nostros homines diligunt, ut his solis neque publicanus neque negotiator odio sit; ma- 8
gistratuum autem nostrorum iniurias ita multorum tulerunt, ut numquam ante hoc tempus ad aram legum praesidiumque vestrum publico consilio confugerint, tametsi et illum annum pertulerant, qui sic eos adflixerat, ut salvi esse non possent, nisi C. Marcellus quasi aliquo fato venisset, ut bis ex eadem familia salus Siciliae constitueretur, et post M. Antonii infinitum illud imperium senserant: sic a maioribus suis acceperant, tanta populi Romani in Siculos esse beneficia, ut etiam iniurias nostrorum hominum perferendas putarent. in neminem civitates 9
ante hunc testimonium publice dixerunt; hunc denique ipsum pertulissent, si humano modo, si usitato more, si denique uno aliquo in genere peccasset; sed cum perferre non possent luxuriem, crudelitatem, avaritiam, superbiam, cum omnia sua commoda, iura, beneficia senatus populique Romani unius scelere ac libidine perdidissent, hoc statuerunt, aut istius iniurias per vos ulcisci ac persequi aut, si vobis indigni essent visi quibus opem auxiliumque ferretis, urbis ac sedis suas relinquere, quando quidem agros iam ante istius iniuriis exagitati reliquissent. hoc 4 10
consilio a L. Metello legationes universae petiverunt, ut quam primum isti succederet; hoc animo totiens apud patronos de suis miseriis deplorarunt; hoc commoti dolore postulata consulibus, quae non postulata, sed in istum crimina viderentur esse, ediderunt. fecerunt etiam ut me, cuius fidem continentiamque cognoverant, prope de vitae meae statu dolore ac lacrimis suis deducerent, ut ego istum accusarem, a quo mea longissime ratio volun-

tasque abhorrebat; quamquam in hac causa multo pluris partis mihi defensionis quam accusationis suscepisse vi-
11 deor; postremo homines ex tota provincia nobilissimi primique publice privatimque venerunt, gravissima atque amplissima quaeque civitas vehementissime suas iniurias persecuta est. at quem ad modum, iudices, venerunt? videor enim mihi iam liberius apud vos pro Siculis loqui debere, quam forsitan ipsi velint: saluti [enim] potius eorum consulam quam voluntati: ecquem existimatis ulla umquam in provincia reum absentem contra inquisitionem accusatoris tantis opibus, tanta cupiditate esse defensum? quaestores utriusque provinciae, qui isto
12 praetore fuerant, cum fascibus mihi praesto fuerunt; his porro qui successerunt, vehementer istius cupidi, liberaliter ex istius cibariis tractati, non minus acres contra me fuerunt. videte quid potuerit, qui quattuor in una provincia quaestores studiosissimos defensores propugnatoresque habuerit; praetorem vero cohortemque totam sic studiosam, ut facile appareret non tam illis Siciliam, quam inanem offenderant, quam Verrem ipsum, qui plenus decesserat, provinciam fuisse. minari Siculis, si decrevissent legationem quae contra istum diceret; minari, si qui essent profecti; aliis, si laudarent, benignissime promittere; gravissimos privatarum rerum testis, quibus nos praesentibus denuntiavimus, eos vi custodiisque re-
5 tinere. quae cum omnia facta sint, tamen unam solam
13 scitote esse civitatem Mamertinam quae publice legatos qui istum laudarent miserit; eius autem legationis principem, civitatis nobilissimum civem, C. Heium, iuratum dicere audistis isti navem onerariam maximam Messanae esse publice coactis operis aedificatam; idemque Mamertinorum legatus, istius laudator, non solum istum bona sua, verum etiam sacra deosque penatis a maioribus traditos ex aedibus suis eripuisse dixit. praeclara laudatio, cum duabus in rebus legatorum una opera consumitur, in laudando atque in repetendo. atque ea ipsa civitas qua ratione isti amica sit dicetur certo loco; reperietis enim quae causae benevolentiae Mamertinis erga istum sint, eas ipsas causas [satis] iustas esse damnationis. alia ci-
14 vitas nulla, iudices, publico consilio laudat: vis illa

summi imperii tantum potuit apud perpaucos homines, non civitates, ut aut levissimi quidam ex miserrimis desertissimisque oppidis invenirentur qui iniussu populi ac senatus proficiscerentur, aut ei, qui contra istum legati decreti erant et testimonium publicum ac mandata acceperant, vi ac metu retinerentur; quod ego in paucis tamen usu venisse non moleste tuli, quo reliquae tot et tantae et tam graves civitates, tota denique Sicilia plus auctoritatis apud vos haberet, cum videretis nulla vi retineri, nullo periculo prohiberi potuisse quo minus experirentur ecquid apud vos querimoniae valerent antiquissimorum fidelissimorumque sociorum. nam quod 15
fortasse non nemo vestrum audierit, istum a Syracusanis publice laudari, id, tametsi priore actione ex Heraclii Syracusani testimonio cuius modi esset cognovistis, tamen vobis alio loco ut se tota res habeat, quod ad eam civitatem attinet, demonstrabitur; intellegetis enim nullis hominibus quemquam tanto odio quanto istum Syracusanis et esse et fuisse.

At enim istum Siculi soli persequuntur; cives Romani, 6
qui in Sicilia negotiantur, defendunt, diligunt, salvum esse cupiunt. primum, si ita esset, tamen vos in hac quaestione de pecuniis repetundis, quae sociorum causa constituta est [lege iudicioque sociali], sociorum querimonias audire oporteret; sed intellegere potuistis priore actione 16
civis Romanos honestissimos ex Sicilia plurimos maximis de rebus et quas ipsi accepissent iniurias et quas scirent aliis esse factas pro testimonio dicere. ego hoc, quod intellego, iudices, sic confirmo: videor mihi gratum fecisse Siculis, quod eorum iniurias meo labore, inimicitiis, periculo sum persecutus; non minus hoc gratum me nostris civibus intellego fecisse, qui hoc existimant, iuris, libertatis, rerum fortunarumque suarum salutem in istius damnatione consistere. quapropter de istius praetura Si- 17
ciliensi non recuso quin ita me audiatis, ut, si cuiquam generi hominum sive Siculorum sive nostrorum civium, si cuiquam ordini sive aratorum sive pecuariorum sive mercatorum probatus sit, si non horum omnium communis hostis praedoque fuerit, si cuiquam denique ulla in re unquam temperaverit, ut vos quoque ei temperetis; qui

simul atque ei sorte provincia Sicilia obvenit, statim Romae et ad urbem, ante quam proficisceretur, quaerere ipse secum et agitare cum suis coepit quibusnam rebus in ea provincia maximam uno anno pecuniam facere posset. nolebat in agendo discere, tametsi non provinciae rudis erat et tiro, sed [Siciliae] paratus ad praedam
18 meditatusque venire cupiebat. o praeclare coniectum [a volgo] in illam provinciam omen communis famae atque sermonis! cum ex nomine istius quid iste in provincia facturus esset perridicule homines augurabantur. etenim quis dubitare posset, cum istius in quaestura fugam et furtum recognosceret, cum in legatione oppidorum fanorumque spoliationes cogitaret, cum videret in foro latrocinia praeturae, qualis iste in quarto actu improbitatis
7 futurus esset. atque ut intellegatis eum Romae quaesisse non modo genera furandi, sed etiam nomina, certissima accipite argumenta, quo facilius de singulari eius impudentia existimare possitis.

19 Quo die Siciliam tetigit, — videte satisne paratus ex illo omine urbano ad everrendam provinciam venerit — statim Messana litteras Halaesam mittit, quas ego istum in Italia scripsisse arbitror; nam simul atque e navi egressus est, dedit operam ut Halaesinus ad se Dio continuo veniret: se de hereditate velle cognoscere, quae eius filio a propinquo homine Apollodoro Laphirone ve-
20 nisset. ea erat, iudices, pergrandis pecunia. hic est Dio, iudices, nunc beneficio Q. Metelli civis Romanus factus, de quo multis viris primariis testibus multorumque tabulis vobis priore actione satis factum est, HS deciens numeratum esse, ut eam causam, in qua ne tenuissima quidem dubitatio posset esse, isto cognoscente obtineret; praeterea greges nobilissimorum equorum abactos, argenti vestisque stragulae domi quod fuerit esse direptum: ita HS deciens Q. Dionem, quod hereditas ei venisset, nullam
21 aliam ob causam perdidisse. quid? haec hereditas quo praetore Dionis filio venerat? eodem, quo *Anniae* C. Annii senatoris [filiae], eodem quo M. Liguri senatori *C. Sulpicii*, C. Sacerdote. quid? tum nemo molestus Dioni fuerat? *non plus quam Anniae*, non plus quam Liguri Sacerdote praetore. quid? ad Verrem quis detulit? nemo; nisi forte

existimatis ei quadruplatores ad fretum praesto fuisse. ad urbem cum esset, audivit Dioni cuidam Siculo per- 8
magnam venisse hereditatem; statuas iussum esse in foro ponere; nisi posuisset, Veneri Erycinae esse multatum. tametsi positae essent ex testamento, tamen putabat, quoniam Veneris nomen esset, causam calumniae se reperturum; itaque opponit qui petat Veneri Erycinae illam 22
hereditatem. non enim quaestor petit, ut est consuetudo, is, qui Erycum montem obtinebat: petit Naevius Turpio quidam, istius excursor et emissarius, homo omnium ex illo conventu quadruplatorum deterrimus, C. Sacerdote praetore condemnatus iniuriarum. etenim erat eius modi causa, ut ipse praetor cum quaereret calumniatorem, paulo tamen consideratiorem reperire non posset. †hunc hominem Veneri absolvit, sibi condemnat: maluit videlicet homines peccare quam deos; se potius a Dione quod non licebat quam Venerem quod non debebatur auferre. quid ego hic nunc Sex. Pompeii Chlori testimonium re- 23
citem, qui causam Dionis egit, qui omnibus rebus interfuit, hominis honestissimi, tametsi civis Romanus virtutis causa iam diu est, tamen omnium Siculorum primi ac nobilissimi? quid ipsius Q. Caecilii Dionis, hominis probatissimi ac pudentissimi? quid L. Vecilii Liguris, T. Manlii, L. Caleni? quorum omnium testimoniis de hac Dionis pecunia confirmatum est: dixit hoc idem M. Lucullus, se de his Dionis incommodis pro hospitio, quod sibi cum eo esset, iam ante cognosse. quid? Lucullus, 24
qui tum in Macedonia fuit, melius haec cognovit, quam tu, Hortensi, qui Romae fuisti? ad quem Dio confugit? qui de Dionis iniuriis gravissime per litteras cum Verre questus es? nova tibi haec sunt et inopinata? nunc primum aures tuae hoc crimen accipiunt? nihil ex Dione, nihil ex socru tua, femina primaria, Servilia, vetere Dionis hospita, audisti? nonne multa mei testes quae tu scis nesciunt? nonne te mihi testem in hoc crimine eripuit non istius innocentia, sed legis exceptio? RECITA TESTIMONIA LUCULLI, CHLORI, DIONIS. satisne vobis ma- 9
gnam pecuniam Venerius homo, qui e Chelidonis sinu in provinciam profectus esset, Veneris nomine quaesisse videtur?

25 Accipite aliam in minore pecunia non minus impudentem calumniam. Sosippus et Philocrates fratres sunt Agyrinenses; horum pater abhinc duo et viginti annos est mortuus, in cuius testamento quodam loco, si commissum quid esset, multa erat Veneri: ipso vigesimo anno, cum tot interea praetores, tot quaestores, tot calumniatores in provincia fuissent, hereditas ab his Veneris nomine petita est. Verres cognoscit; pecuniam per Volcatium accipit, fere HS cccc milia, ab duobus fratribus. multorum testimonia audistis antea: vicerunt Agyrinenses
10 26 fratres ita, ut egentes inanesque discederent. 'at enim ad Verrem pecunia ista non pervenit.' quae est ista defensio? utrum adseveratur in hoc an temptatur? mihi enim nova res est: Verres calumniatores apponebat; Verres adesse iubebat; Verres cognoscebat; Verres iudicabat; pecuniae maximae dabantur; qui dabant, obtinebant causas: tu mihi ita defendis 'non est ista Verri numerata pecunia'? adiuvo te: mei quoque testes idem dicunt: Volcatio dicunt sese dedisse. quae vis erat in Volcatio tanta, ut HS cccc milia duobus hominibus auferret? ecquis Volcatio, si sua sponte venisset, unam libellam dedisset? veniat nunc; experiatur; tecto recipiet nemo. at ego amplius dico: HS quadringentiens cepisse te arguo contra leges; nego tibi ipsi ullum nummum esse numeratum; sed cum ob tua decreta, [edicta,] ob imperia, ob iudicia pecuniae dabantur, non erat quaerendum cuius manu numerarentur, sed cuius iniuria cogerentur.
27 comites illi tui delecti manus erant tuae; praefecti, scribae, accensi, medici, haruspices, praecones manus erant tuae; ut quisque te maxime cognatione, adfinitate, necessitudine aliqua attingebat, ita maxime manus tua putabatur; cohors tota [tua] illa, quae plus mali dedit Siciliae, quam si centum cohortes fugitivorum fuissent, tua manus sine controversia fuit. quicquid ab horum quopiam captum est, id non modo tibi datum, sed tua manu numeratum iudicari necesse est. nam si hanc defensionem probabitis 'non accepit ipse,' licet omnia de pecuniis repetundis iudicia tollatis; nemo umquam [reus] tam convictus, tam nocens adducetur qui ista defensione non possit uti: etenim cum Verres utatur, quis erit umquam

posthac reus tam perditus qui non ad Q. Mucii innocentiam referatur, si cum isto conferatur? neque nunc tam mihi isti Verrem defendere videntur, quam in Verre defensionis temptare rationem. qua de re, iudices, magno 28
opere vobis providendum est; pertinet hoc ad summam rem publicam et existimationem ordinis nostri salutemque sociorum: si enim innocentes existimari volumus, non solum nos [abstinentis], sed etiam comites nostros praestare debemus. primum [omnium] opera danda est, 11
ut eos nobiscum educamus, qui nostrae famae capitique consulant; deinde si in hominibus eligendis nos spes amicitiae fefellerit, ut vindicemus, missos faciamus, semper ita vivamus, ut rationem reddendam nobis arbitremur. Africani est hoc, hominis liberalissimi — verum tamen ea liberalitas est probanda, quae sine periculo existimationis est, ut in illo fuit—: cum ab eo quidam vetus ad- 29
sectator et ex numero amicorum non impetraret, uti se praefectum in Africam duceret et id ferret moleste, 'noli' inquit 'mirari, si tu hoc a me non impetras: ego iam pridem ab eo, cui meam existimationem caram esse arbitror, peto ut mecum praefectus proficiscatur et adhuc impetrare non possum.' etenim re vera multo magis est petendum ab hominibus, si salvi et honesti esse volumus, ut eant nobiscum in provinciam, quam [hoc illis] in beneficii loco deferendum. sed tu, cum et tuos amicos in provinciam quasi in praedam invitabas et cum eis ac per eos praedabare et eos in contione anulis aureis donabas, non statuebas tibi non solum de tuis, sed etiam de illorum factis rationem esse reddendam?

Cum hos sibi quaestus constituisset, magnos atque 30
uberes, ex eis causis, quas ipse constituerat cum consilio, hoc est, cum sua cohorte cognoscere, tum illud infinitum genus invenerat ad innumerabilem pecuniam conripiendam: dubium nemini est quin omnes omnium pe- 12
cuniae positae sint in eorum potestate, qui iudicia dant, et eorum, qui iudicant, quin nemo vestrum possit aedis suas, nemo fundum, nemo bona patria obtinere, si, cum haec a quopiam vestrum petita sint, praetor improbus, cui nemo intercedere possit, det quem velit iudicem, iudex nequam et levis quod praetor iusserit iudicet: si vero illud 31

quoque accedet ut in ea verba praetor iudicium det, ut vel L. Octavius Balbus iudex, homo et iuris et officii peritissimus, non possit aliter iudicare, si iudicium sit eius modi: L. Octavius iudex esto: si paret fundum Capenatem, quo de agitur, ex iure Quiritium P. Servilii esse neque is fundus Q. Catulo restituetur, non necesse erit L. Octavio iudici cogere P. Servilium Q. Catulo fundum restituere aut condemnare eum quem non oporteat? eiusdem modi totum ius praetorium, eiusdem modi omnis res iudiciaria fuit in Sicilia per triennium Verre praetore. decreta eius modi: Si non accipit, quod te debere dicis, accuses: si petit, ducas. C. Fuficium duci iussit petitorem, L. Suetium, L. Racilium. iudicia huius modi: qui cives Romani erant, si Siculi essent, cum Siculos eorum legibus dari oporteret; qui Siculi, si cives Romani
32 essent. verum, ut totum genus amplectamini iudiciorum, prius iura Siculorum, deinde istius instituta cognoscite.
13 Siculi hoc iure sunt, ut quod civis cum cive agat, domi certet suis legibus; quod Siculus cum Siculo non eiusdem civitatis, ut de eo praetor iudices ex P. Rupilii decreto, quod is de decem legatorum sententia statuit, quam illi legem Rupiliam vocant, sortiatur; quod privatus a populo petit aut populus a privato, senatus ex aliqua civitate qui iudicet datur, cum alternae civitates reiectae sunt; quod civis Romanus a Siculo petit, Siculus iudex datur; quod Siculus a civi Romano, civis Romanus datur; ceterarum rerum selecti iudices ex conventu civium Romanorum proponi solent; inter aratores et decumanos lege frumen-
33 taria, quam Hieronicam appellant, iudicia fiunt. haec omnia isto praetore non modo perturbata, sed plane et Siculis et civibus Romanis erepta sunt; primum suae leges: quod civis cum civi ageret, aut eum iudicem, quem commodum erat, praeconem, haruspicem, medicum suum dabat, aut, si legibus erat iudicium constitutum, et ad suum civem iudicem venerant, libere civi iudicare non licebat. edictum enim hominis cognoscite, quo edicto omnia iudicia redegerat in suam potestatem: Si qui perperam iudicasset, se cognoturum; cum cognovisset, animadversurum. idque cum faciebat, nemo dubitabat quin, cum iudex alium de suo iudicio putaret iudicaturum seque in

eo capitis periculum aditurum, voluntatem spectaret eius, quem statim de capite suo putaret iudicaturum. selecti e 34
conventu aut propositi ex negotiatoribus iudices nulli: haec copia, quam dico, iudicum, cohors non Q. Scaevolae, qui tamen de cohorte sua dare non solebat, sed C. Verris. cuius modi cohortem putatis hoc principe fuisse? * * sicut, videtis edictum: SI QUID PERPERAM IUDICARIT SENATUS. eum quoque ostendam, si quando sit datus, coactu istius quod non senserit iudicasse. ex lege Rupilia sortitio nulla, nisi cum nihil intererat istius. lege Hieronica iudicia plurimarum controversiarum sublata uno nomine omnia; de conventu ac negotiatoribus nulli iudices. quantam potestatem habuerit videtis; quas res gesserit cognoscite.

Heraclius est Hieronis filius Syracusanus, homo in 14 35
primis domi suae nobilis et ante hunc praetorem vel pecuniosissimus Syracusanorum, nunc nulla alia calamitate nisi istius avaritia atque iniuria pauperrimus. huic hereditas ad HS facile triciens venit testamento propinqui sui Heraclii: plena domus caelati argenti optimi multaeque stragulae vestis pretiosorumque mancipiorum, quibus in rebus istius cupiditates et insanias quis ignorat? erat in sermone res, magnam pecuniam Heraclio relictam: non solum Heraclium divitem, sed etiam ornatum supellectile, argento, veste, mancipiis futurum. audit haec etiam 36
Verres, et primo illo suo leniore artificio Heraclium adgredi conatur, ut eum roget inspicienda quae non reddat. deinde a quibusdam Syracusanis admonetur: hi autem quidam erant adfines istius, quorum iste uxores numquam alienas existimavit, Cleomenes et Aeschrio, qui quantum apud istum [et quam turpi de causa] potuerint ex reliquis criminibus intellegetis —: hi, ut dico, hominem admonent rem esse praeclaram, refertam omnibus rebus, ipsum autem Heraclium hominem esse maiorem natu, non promptissimum; eum praeter Marcellos patronum quem iure suo adire aut appellare posset habere neminem: esse in eo testamento, quo ille heres esset scriptus, ut statuas in palaestra deberet ponere: 'faciemus ut palaestritae negent ex testamento esse positas, petant hereditatem, quod eam palaestrae commissam esse dicant.' placuit ratio 37
Verri; nam hoc animo providebat, cum tanta hereditas

in controversiam venisset iudicioque peteretur, fieri non posse ut sine praeda ipse discederet. approbat consilium; auctor est ut quam primum agere incipiant hominemque id aetatis minime litigiosum quam tumultuosissime adoriantur; scribitur Heraclio dica. primo mirantur omnes improbitatem calumniae; deinde qui istum nossent partim suspicabantur, partim plane videbant adiectum esse oculum hereditati. interea dies advenit, quo die sese ex instituto ac lege Rupilia dicas sortiturum Syracusis iste edixerat: paratus ad hanc dicam sortiendam venerat. tum eum docet Heraclius non posse eo die sortiri, quod lex Rupilia vetaret diebus xxx sortiri dicam quibus scripta esset; dies xxx nondum fuerant. sperabat Heraclius, si illum diem effugisset, ante alteram sortitionem Q. Arrium, quem provincia tum maxime exspectabat, successurum. 38 iste omnibus dicis diem distulit et eam diem constituit, ut hanc Heraclii dicam sortiri post dies xxx ex lege posset; postquam ea dies venit, iste incipit simulare se velle sortiri. Heraclius cum advocatis adit et postulat, ut sibi cum palaestritis, hoc est cum populo Syracusano, aequo iure disceptare liceat: adversarii postulant, ut in eam rem iudices dentur ex eis civitatibus, quae in id forum convenirent, electi, qui Verri viderentur: Heraclius contra, ut iudices ex lege Rupilia dentur, ut ab institutis superiorum, ab auctoritate senatus, ab iure omnium 16 39 Siculorum ne recedatur. quid ego istius in iure dicendo libidinem et scelera demonstrem? quis vestrum non in urbana iuris dictione cognovit? quis umquam isto praetore Chelidone invita lege agere potuit? non istum, ut non neminem, provincia corrupit; idem fuit qui Romae. cum id, quod omnes intellegebant, diceret Heraclius, ius esse certum Siculis inter se quo iure certarent, legem esse Rupiliam quam P. Rupilius consul de decem legatorum sententia dedisset, hanc omnis semper in Sicilia consules praetoresque servasse, negavit se iudices ex lege Rupilia sortiturum: quinque iudices quos commodum ipsi 40 fuit dedit. quid hoc homine facias? quod supplicium dignum libidine eius invenias? praescriptum tibi cum esset, homo [deterrime et] impudentissime, quem ad modum iudices inter Siculos dares, cum imperatoris populi

Romani auctoritas, legatorum decem summorum hominum dignitas, senatus consultum intercederet, cuius consulto P. Rupilius de decem legatorum sententia leges in Sicilia constituerat, cum omnes ante te praetorem Rupilias leges et in ceteris rebus et in iudiciis maxime servassent, tu ausus es pro nihilo prae tua praeda tot res sanctissimas ducere? tibi nulla lex fuit? nulla religio? nullus existimationis pudor? nullus iudicii metus? nullius apud te gravis auctoritas? nullum exemplum quod sequi velles? verum, ut institui dicere, quinque iudicibus nulla lege, 41
nullo instituto, nulla reiectione, nulla sorte, ex libidine istius datis, non qui causam cognoscerent, sed qui quod imperatum esset iudicarent, eo die nihil actum est; adesse iubentur postridie. Heraclius interea, cum omnis insidias 17
fortunis suis a praetore fieri videret, capit consilium de amicorum et propinquorum sententia non adesse ad iudicium; itaque Syracusis illa nocte profugit: iste postridie mane, cum multo maturius quam umquam antea surrexisset, iudices citari iubet; ubi comperit Heraclium non adesse, cogere incipit eos ut absentem Heraclium condemnent. illi eum commonefaciunt ut, si sibi videatur, utatur instituto suo nec cogat ante horam decimam de absente secundum praesentem iudicare: impetrant. interea sane perturbatus 42
et ipse et eius amici et consiliarii moleste ferre coeperunt Heraclium profugisse; putabant absentis damnationem, praesertim tantae pecuniae, multo invidiosiorem fore quam si praesens damnatus esset. eo accedebat quod iudices ex lege Rupilia dati non erant: multo etiam rem turpiorem fore et iniquiorem visum iri intellegebant. itaque hoc dum corrigere volt, apertior eius cupiditas improbitasque facta est: nam illis quinque iudicibus uti se negat; iubet, id quod initio lege Rupilia fieri oportuerat, citari Heraclium et eos, qui dicam scripserant: ait se iudices ex lege velle sortiri. quod ab eo pridie, cum multis lacrimis cum oraret atque obsecraret, Heraclius impetrare non potuerat, id ei postridie venit in mentem, ex lege Rupilia sortiri dicas oportere. educit ex urna tris: eis ut absentem Heraclium condemnent imperat; itaque condemnant. quae, malum, ista fuit amentia? ecquando 43
te rationem factorum tuorum redditurum putasti? ec-

quando his de rebus talis viros audituros existimasti? petatur hereditas [ea], quae nulla debetur, in praedam praetoris? interponatur nomen civitatis? imponatur honestae civitati turpissima persona calumniae? neque hoc solum; sed ita res agatur, ut ne simulatio quidem aequitatis ulla adhibeatur? nam per deos immortalis, quid interest utrum praetor imperet vique cogat aliquem de suis bonis omnibus decedere an huiusce modi iudicium det, quo iudicio indicta causa fortunis omnibus everti necesse
18 44 sit? profecto enim negare non potes te ex lege Rupilia sortiri iudices debuisse, cum praesertim Heraclius id postularet; sin illud dicis, te Heraclii voluntate ab lege recessisse, ipse te impedies, ipse tua defensione implicabere: qua re enim primum ille adesse noluit, cum ex eo numero iudices haberet quos postularat? deinde tu cur post illius fugam iudices alios sortitus es, si eos, qui erant antea dati, utriusque dederas voluntate? deinde ceteras dicas omnis illo foro M. Postumius quaestor sortitus est; hanc solam tu illo conventu reperiere sortitus.
45 'ergo' inquiet aliquis 'donavit populo Syracusano illam hereditatem.' primum, si id confiteri velim, tamen istum condemnetis necesse est; neque enim permissum est, ut impune nobis liceat, quod alicui eripuerimus, id alteri tradere. verum ex ista reperietis hereditate istum ita praedatum, ut perpauca occulte fecerit; populum [quidem] Syracusanum in maximam invidiam sua infamia, alieno praemio pervenisse; paucos Syracusanos, eos, qui se nunc publice laudationis causa venisse dicunt, et tum participes praedae fuisse et nunc non ad istius laudationem, sed ad communem litium aestimationem venisse. postea quam damnatus est absens, non solum illius hereditatis, de qua ambigebatur, quae erat HS triciens, sed omnium bonorum paternorum ipsius Heraclii, quae non minor erat pecunia, palaestrae Syracusanorum, hoc est Syracu-
46 sanis, possessio traditur. quae est ista praetura? eripis hereditatem, quae venerat a propinquo, venerat testamento, venerat legibus; quae bona is, qui testamentum fecerat, huic Heraclio, ante aliquanto quam est mortuus, omnia utenda ac possidenda tradiderat, cuius hereditatis, cum ille aliquanto ante te praetorem esset

mortuus, controversia fuerat nulla, mentionem fecerat nemo. verum esto: eripe hereditatem propinquis, da pa- 19
laestritis; praedare in bonis alienis nomine civitatis; everte leges, testamenta, voluntates mortuorum, iura vivorum: num etiam patriis Heraclium bonis exturbare oportuit? qui simul ac profugit, quam impudenter, quam palam, quam acerbe, di immortales! illa bona direpta sunt! quam illa res calamitosa Heraclio, quaestuosa Verri, turpis Syracusanis, miseranda omnibus videbatur! nam illud quidem statim curatur ut quicquid caelati argenti fuit in illis bonis ad istum deferatur, quicquid Corinthiorum vasorum, stragulae vestis: haec nemo dubitabat quin non modo ex illa domo capta et oppressa, verum ex tota provincia ad istum comportari necesse esset. mancipia quae voluit abduxit; alia divisit; auctio facta est, in qua cohors istius invicta dominata est. verum 47
illud est praeclarum: Syracusani, qui praefuerunt his Heraclii bonis verbo redigendis, re dissipandis reddebant eorum negotiorum rationem in senatu: dicebant scyphorum paria complura, hydrias argenteas, pretiosam vestem stragulam, multa mancipia pretiosa Verri data esse; dicebant quantum cuique eius iussu nummorum esset datum. gemebant Syracusani, sed tamen patiebantur. repente recitatur, uno nomine HS trecenta milia iussu praetoris data esse. fit maximus clamor omnium non modo optimi cuiusque neque eorum, quibus indignum semper visum erat, privata bona populi nomine per summam iniuriam *esse* erepta, verum etiam ipsi illi auctores iniuriae et ex aliqua particula socii praedae ac rapinarum clamare coeperunt, sibi ut haberet hereditatem. tantus in curia clamor factus 20
est, ut populus concurreret. res ab omni conventu cognita 48
celeriter isti domum nuntiatur; homo inimicus eis, qui recitassent, hostis omnibus, qui adclamassent, exarsit iracundia ac stomacho; verum tamen fuit tum sui dissimilis: nostis os hominis, nostis audaciam; tamen tum rumore et clamore populi et manifesto furto grandis pecuniae perturbatus est. ubi se conlegit, vocat ad se Syracusanos: qui non posset negare ab illis pecuniam datam, non quaesivit procul alicunde, — neque enim probaret — sed proximum, paene alterum filium, quem illam

pecuniam diceret abstulisse: ostendit se reddere coacturum: qui postea quam id audivit, habuit et dignitatis et aetatis et nobilitatis suae rationem: verba apud senatum fecit; docuit ad se nihil pertinere; de isto, id quod omnes videbant, ne ille quidem obscure locutus est. itaque illi Syracusani statuam postea statuerunt; et is, ut primum
49 potuit, istum reliquit de provinciaque decessit. et tamen aiunt eum queri solere non numquam se miserum, quod non suis, sed suorum peccatis criminibusque prematur. triennium provinciam obtinuisti: gener, lectus adulescens, unum annum tecum fuit; sodales, viri fortes, legati tui, primo anno te reliquerunt; unus legatus P. Tadius, qui erat reliquus, non ita tecum multum fuit; qui si semper tecum una fuisset, tamen summa cura cum tuae tum multo etiam magis suae famae pepercisset. quid est quod tu alios accuses? quid est quam ob rem putes te tuam culpam non modo derivare in aliquem, sed communicare cum
50 altero posse? numerantur illa HS trecenta Syracusanis: ea quem ad modum ad istum postea per pseudothyrum revertantur, tabulis vobis testibusque, iudices, planum faciam.

21 Ex hac iniquitate istius et improbitate, iudices, quod praeda ex illis bonis ad multos Syracusanos invito populo senatuque Syracusano venerat, et illa scelera [quae per Theomnastum et Aeschrionem et Dionysodorum et Cleomenem] invitissima civitate illa facta sunt, primum ut urbs tota spoliaretur, qua de re alius mihi locus ad dicendum est constitutus, ut omnia signa iste per eos homines, quos nominavi, omne ebur ex aedibus sacris, omnis undique tabulas pictas, deorum denique simulacra quae vellet auferret; deinde ut in curia Syracusis, quem locum illi *βουλευτηρίου* nomine appellant, honestissimo loco et apud illos clarissimo, ubi illius ipsius M. Marcelli, qui eum, quem eripere belli ac victoriae lege posset, conservavit ac reddidit, statua ex aere facta est, ibi inauratam istius et alteram filio statuam ponerent, ut, dum istius hominis memoria maneret, senatus Syracusanus
51 sine lacrimis et gemitu in curia esse non posset. per eosdem istius furtorum, iniuriarum uxorumque socios istius imperio Syracusis Marcellia tolluntur maximo gemitu luctuque civitatis; quem illi diem festum cum recentibus

beneficiis C. Marcelli debitum reddebant, tum generi, nomini, familiae Marcellorum maxima voluntate tribuebant. Mithridates in Asia, cum eam provinciam totam occupasset, Mucia non sustulit: hostis et hostis in ceteris rebus nimis ferus et immanis, tamen honorem hominis deorum religione consecratum violare noluit; tu Syracusanos unum diem festum Marcellis impertire noluisti, per quos illi adepti sunt ut ceteros dies festos agitare possent: at 52
vero praeclarum diem illis reposuisti, Verria ut agerent, et ut ad eum diem quae sacris epulisque opus essent, in compluris annos locarentur. iam in tanta istius impudentia remittendum aliquid videtur, ne omnia contendamus, ne omnia cum dolore agere videamur; nam me dies, vox, latera deficiant, si hoc nunc vociferari velim, quam miserum indignumque sit istius nomine apud eos diem festum esse, qui se istius opera funditus exstinctos esse arbitrentur. o Verria praeclara! quo, quaeso, accessisti, quo non attuleris istum tecum diem? etenim quam tu domum, quam urbem adisti, quod fanum denique quod non eversum atque extersum reliqueris? qua re appellentur sane ista Verria, quae non ex nomine, sed ex manibus naturaque tua constituta esse videantur.

Quam facile serpat iniuria et peccandi consuetudo, 22 53
quam non facile reprimatur videte, iudices. Bidis oppidum est tenue sane, non longe a Syracusis; huius longe primus civitatis est Epicrates quidam: ei hereditas HS quingentorum milium venerat a muliere quadam propinqua atque ita propinqua, ut, ea etiamsi intestata esset mortua, Epicratem Bidinorum legibus heredem esse oporteret. recens [Syracusana] erat illa res, quam ante demonstravi, de Heraclio Syracusano, qui bona non perdidisset, nisi ei venisset hereditas. huic quoque Epicrati venerat, ut dixi, hereditas. cogitare coeperunt eius ini- 54
mici nihilo minus eodem praetore hunc everti bonis posse, quam Heraclius esset eversus. rem occulte instituunt: ad Verrem per eius interpretes deferunt. ita causa componitur, ut item palaestritae Bidini peterent ab Epicrate hereditatem, quem ad modum palaestritae Syracusani ab Heraclio petivissent. numquam vos praetorem tam palaestricum vidistis; verum ita palaestritas defendebat, ut

ab illis ipse unctior abiret; qui statim, †quod praesens esset, iubet cuidam amicorum suorum numerari HS LXXX.
55 res occultari satis non potuit: per quendam eorum, qui interfuerant, fit Epicrates certior. primum neglegere coepit et contemnere, quod causa prorsus quod disputari posset nihil habebat; deinde cum de Heraclio cogitaret et istius libidinem nosset, commodissimum putavit esse de provincia clam abire; itaque fecit: profectus est Re-
23 gium. quod ubi auditum est, aestuare illi, qui pecuniam dederant; putare nihil agi posse absente Epicrate. nam Heraclius tamen adfuerat, cum primo sunt dati iudices: de hoc, qui, ante quam aditum in ius esset, ante quam mentio denique controversiae facta esset ulla, discessisset, putabant nihil agi posse. homines Regium proficiscuntur; Epicratem conveniunt; demonstrant id, quod ille sciebat, se HS LXXX dedisse: rogant eum, ut sibi id, quod ab ipsis abisset pecuniae, curet; ab sese caveat, quem ad modum velit de illa hereditate cum ipso neminem esse
56 acturum. Epicrates homines multis verbis male ab se acceptos dimittit; redeunt illi Regio Syracusas; queri cum multis, ut fit, incipiunt, sese HS LXXX nummum frustra dedisse. res percrebruit et in ore atque sermone omnium coepit esse. Verres refert illam suam Syracusanam: ait se velle de illis HS LXXX cognoscere: advocat multos. dicunt Bidini Volcatio se dedisse: illud non addunt, iussu istius. Volcatium vocat; pecuniam referri iubet; Volcatius animo aequissimo nummos adfert, qui nihil amitteret; reddit inspectantibus multis; Bidini
57 nummos auferunt. dicet aliquis: 'quid ergo in hoc Verrem reprehendis, qui non modo ipse fur non est, sed ne alium quidem passus est esse?' attendite: iam intellegetis hanc pecuniam, quae via modo visa est exire ab isto, eam semita revertisse: quid enim debuit praetor facere, cum consilio cognita causa, cum comperisset suum comitem iuris, decreti, iudicii corrumpendi causa, qua in re ipsius praetoris caput existimatioque ageretur, pecuniam accepisse, Bidinos autem pecuniam contra praetoris famam ac fortunas dedisse? non et in eum, qui accepisset, animadvertisset et in eos, qui dedissent? tu, qui instituerat in eos animadvertere, qui perperam iudicassent, quod saepe

per imprudentiam fit, hos pateris impune discedere, qui [ob tuum decretum,] ob tuum iudicium pecuniam aut dandam aut accipiendam putabant? Volcatius idem apud te 24 58
postea fuit, eques Romanus, tanta accepta ignominia. nam quid est turpius ingenuo, quid minus libero dignum quam in conventu maximo cogi a magistratu furtum reddere? qui si animo esset eo quo non modo eques Romanus, sed quivis liber debet esse, aspicere te postea non potuisset, inimicus, hostis esset tanta contumelia accepta, nisi tecum conlusisset et tuae potius existimationi servisset quam suae; qui quam tibi amicus non modo tum fuerit, quam diu tecum in provincia fuit, verum etiam nunc sit, cum iam a ceteris amicis relictus es, et tu intellegis et nos existimare possumus. an hoc solum argumentum est, nihil isto imprudente factum, quod Volcatius ei non suscensuit? quod iste nec in Volcatium nec in Bidinos animadvertit? est magnum argumentum, verum 59
illud maximum, quod illis ipsis [Bidinis], quibus iratus esse debuit, a quibus comperit, quod iure agere cum Epicrate nihil possent, etiam si adesset, idcirco suum decretum pecunia esse temptatum: his, inquam, ipsis non modo illam hereditatem, quae Epicrati venerat, sed, ut in Heraclio Syracusano, item in hoc, paulo etiam atrocius, quod Epicrates appellatus omnino non erat, bona patria fortunasque eius Bidinis tradidit: ostendit enim novo modo, si quis quid de absente peteret, se auditurum. adeunt Bidini; petunt hereditatem; procuratores postulant, ut se ad leges suas reiciat aut ex lege Rupilia dicam scribi iubeat: adversarii non audebant contra dicere; nullus exitus reperiebatur. insimulant hominem fraudandi causa discessisse; postulant ut bona possidere liceat. debebat Epi- 60
crates nummum nemini: amici, si quis quid peteret, iudicio se passuros, iudicatum solvi satis daturos esse dicebant. cum omnia consilia frigerent, admonitu istius 25
insimulare coeperunt Epicratem litteras publicas corrupisse, a qua suspitione ille aberat plurimum; actionem eius rei postulant. amici recusare ne quod iudicium neve ipsius cognitio illo absente de existimatione eius constitueretur; et simul illud item postulare non desistebant, ut se ad leges suas reiceret. iste amplam occasionem 61

calumniae nactus, ubi videt esse aliquid quod amici absente Epicrate nollent defendere, adseverat se eius rei in primis actionem daturum. cum omnes perspicerent ad istum non modo illos nummos, qui per simulationem ab isto exierant, revertisse, sed multo etiam pluris eum postea nummos abstulisse, amici Epicratem defendere destiterunt, iste Epicratis bona Bidinos omnia possidere et sibi habere iussit. ad illa HS Io milia hereditaria accessit ipsius antiqua HS quindeciens pecunia. utrum res ab initio ita ducta est an ad extremum ita perducta, an ita parva est pecunia an is [homo] Verres, ut haec, quae dixi, gratis facta esse videantur?

62 Hic nunc de miseria Siculorum, iudices, audite. et Heraclius ille Syracusanus et hic Bidinus Epicrates expulsi bonis omnibus Romam venerunt; sordidati, maxima barba et capillo, Romae biennio prope fuerunt, quoad L. Metellus in provinciam profectus est; tum isti bene commendati cum Metello una proficiscuntur. Metellus simul ac venit Syracusas, utrumque rescindit, et de Epicrate et de Heraclio. in utriusque bonis nihil erat quod resti-
26 63 tui posset, nisi quod moveri loco non poterat. fecerat hoc egregie primo adventu Metellus, ut omnis istius iniurias quas modo posset rescinderet et inritas faceret. Heraclium restitui iusserat; non restituebatur: quisquis erat eductus senator Syracusanus ab Heraclio, duci iubebat; itaque permulti ducti sunt. Epicrates quidem continuo est restitutus. alia iudicia Lilybaei, alia Agrigenti, alia Panhormi restituta sunt. census, qui isto praetore sunt habiti, non servaturum se Metellus ostenderat; decumas, quas iste contra legem Hieronicam vendiderat, sese venditurum Hieronica lege edixerat. omnia erant Metelli eius modi, ut non tam suam praeturam gerere quam istius praeturam retexere videretur. simul atque
64 ego in Siciliam veni, mutatus est: venerat ad eum illo biduo Laetilius quidam, homo non alienus a litteris; itaque eo iste tabellario semper usus est: is epistulas compluris attulerat; in his unam domo, quae totum immutarat hominem: repente coepit dicere se omnia Verris causa velle; sibi cum eo amicitiam cognationemque esse. mirabantur omnes hoc ei tum denique in mentem venisse,

postea quam tam multis eum factis decretisque iugulasset. erant qui putarent Laetilium legatum a Verre venisse, qui gratiam, amicitiam cognationemque commemoraret. ex illo tempore a civitatibus laudationes petere, testis non solum deterrere verbis, sed etiam vi retinere coepit: quod nisi ego meo adventu illius conatus aliquantum repressissem et apud Siculos non Metelli, sed Glabrionis litteris ac lege pugnassem, tam multos testis huc evocare non potuissem. verum, quod institui dicere, 27 65 miserias cognoscite sociorum: Heraclius ille et Epicrates longe mihi obviam cum suis omnibus processerunt; venienti Syracusas egerunt gratias flentes; Romam mecum decedere cupiverunt. quod erant oppida mihi complura etiam reliqua quae adire vellem, constitui cum hominibus, quo die mihi Messanae praesto essent: eo mihi nuntium miserunt se a praetore retineri: quibus ego testimonium denuntiavi, quorum edidi nomina Metello, cupidissimi veniendi, maximis iniuriis adfecti, adhuc non venerunt. hoc iure sunt socii, ut eis ne deplorare quidem de suis incommodis liceat.

Iam Heraclii Centuripini optimi nobilissimique ad- 66
ulescentis testimonium audistis; a quo HS c milia per calumniam malitiamque petita sunt: iste poenis compromissisque interpositis HS cccc extorquenda curavit; quodque iudicium secundum Heraclium de compromisso factum erat, cum civis Centuripinus inter duos civis iudicavisset, id inritum iussit esse eumque iudicem falsum iudicasse iudicavit; in senatu esse, locis commodisque publicis uti vetuit; si quis eum pulsasset, edixit sese iudicium iniuriarum non daturum; quicquid ab eo peteretur, iudicem de sua cohorte daturum, ipsi autem nullius actionem rei se daturum: quae istius auctoritas tantum valuit, ut neque 67
illum pulsaret quisquam, cum praetor in provincia sua verbo permitteret, re hortaretur, neque quisquam ab eo quicquam peteret cum iste calumniae licentiam sua auctoritate ostendisset; ignominia autem illa gravis tam diu in illo homine fuit quam diu iste in provincia mansit. hoc iniecto metu iudicibus, novo more, nullo exemplo, ecquam rem putatis esse in Sicilia nisi ad nutum istius iudicatam? utrum id solum videtur esse actum, quod est

tamen actum, ut haec Heraclio pecunia eriperetur, an etiam illud, in quo praeda erat maxima, ut nomine iudiciorum omnium bona atque fortunae in istius unius essent potestate?

28 68 Iam vero in rerum capitalium quaestionibus quid ego unam quamque rem conligam et causam? ex multis similibus ea sumam, quae maxime improbitate excellere videbuntur. Sopater quidam fuit Halicyensis, homo domi suae cum primis locuples atque honestus; is ab inimicis suis apud C. Sacerdotem praetorem rei capitalis cum accusatus esset, facile eo iudicio est liberatus. huic eidem Sopatro eidem inimici ad C. Verrem, cum is Sacerdoti successisset, eiusdem rei nomen detulerunt. res Sopatro facilis videbatur, et quod erat innocens et quod Sacerdotis iudicium improbare istum ausurum non arbitrabatur. citatur reus; causa agitur Syracusis; crimina tractantur ab accusatore ea, quae erant antea non solum defen- 69 sione, verum etiam iudicio dissoluta. causam Sopatri defendebat Q. Minucius eques Romanus in primis splendidus atque honestus vobisque, iudices, non ignotus. nihil erat in causa quod metuendum aut omnino quod dubitandum videretur. interea istius libertus et accensus Timarchides, qui est, id quod ex plurimis testibus priore actione didicistis, rerum huiusce modi omnium transactor et administer, ad Sopatrum venit: monet hominem, ne nimis iudicio Sacerdotis et causae suae confidat; accusatores inimicosque eius habere in animo pecuniam praetori dare; praetorem tamen ob salutem malle accipere, et simul malle, si fieri posset, rem iudicatam non rescindere. Sopater, cum hoc illi improvisum atque inopinatum accidisset, commotus est sane, neque in praesentia Timarchidi quid responderet habuit, nisi se consideraturum quid sibi [de ea re] esset faciendum; et simul ostendit se in summa difficultate esse nummaria. post ad amicos rettulit; qui cum ei fuissent auctores redimendae salutis, ad Timarchidem venit. expositis suis difficultatibus hominem ad HS LXXX perducit, eamque ei pecuniam numerat.

29 70 postea quam ad causam dicendam ventum est, tum vero sine metu, sine cura omnes erant, qui Sopatrum defendebant: crimen nullum erat; res erat iudicata; Verres

nummos acceperat. quis posset dubitare quidnam esset futurum? res illo die non peroratur; dimittitur iudicium. iterum ad Sopatrum Timarchides venit; ait accusatores eius multo maiorem pecuniam praetori polliceri quam quantam hic dedisset; proinde, si saperet, videret [quid sibi esset faciendum]. homo, quamquam erat et Siculus et reus, hoc est, et iure iniquo et tempore adverso, ferre tamen atque audire diutius Timarchidem non potuit: 'facite' inquit 'quod [vobis] libet: daturus non sum amplius.' idemque hoc amicis eius et defensoribus videbatur; atque eo etiam magis, quod iste, quoquo modo se in ea quaestione praebebat, in consilio tamen habebat homines honestos e conventu Syracusano, qui Sacerdoti quoque in consilio fuerant tum, cum est idem hic Sopater absolutus: hoc rationis habebant, facere eos nullo modo posse ut eodem crimine, eisdem testibus Sopatrum condemnarent [eidem homines], qui antea absolvissent. itaque hac 71
una spe ad iudicium venitur; quo postea quam ventum est, cum in consilium frequentes convenissent eidem, qui solebant, et hac spe tota defensio Sopatri niteretur, consilii frequentia et dignitate et quod erant, ut dixi, eidem, qui antea Sopatrum eodem illo crimine liberarant, cognoscite hominis apertam ac non modo non ratione, sed ne dissimulatione quidem tectam improbitatem et audaciam: M. Petilium equitem Romanum, quem habebat in consilio, iubet operam dare, quod rei privatae iudex esset. Petilius recusabat, quod suos amicos, quos sibi in consilio esse vellet, ipse [Verres] retineret in consilio. iste homo liberalis negat se quemquam retinere eorum, qui Petilio vellent adesse; itaque discedunt omnes; nam ceteri quoque impetrant, ne retineantur, qui se velle dicebant alterutri eorum, qui tum illud iudicium habebant, adesse. itaque iste solus cum sua cohorte nequissima relinquitur. non dubitabat Minucius, qui Sopatrum defen- 72
debat, quin iste, quoniam consilium dimisisset, illo die rem illam quaesiturus non esset, cum repente iubetur dicere. respondet 'ad quos?' 'ad me', inquit 'si tibi idoneus videor qui de homine Siculo ac Graeculo iudicem.' 'idoneus es', inquit 'sed pervellem adessent ei, qui adfuerant antea causamque cognorant.' 'dic,' inquit

'illi adesse non possunt.' 'nam hercule' inquit Minucius 'me quoque Petilius, ut sibi in consilio essem, rogavit';
73 et simul a subselliis abire coepit: iste iratus hominem verbis vehementioribus prosequitur atque ei gravius etiam minari coepit, quod in se tantum crimen invidiamque con-
30 flaret. Minucius, qui Syracusis sic negotiaretur, ut sui iuris dignitatisque meminisset, et qui sciret, ita se in provincia rem augere oportere, ut ne quid de libertate deperderet, homini quae visa sunt et quae tempus illud tulit et causa, respondit; causam sese dimisso atque ablegato consilio defensurum negavit. itaque a subselliis discessit; idemque hoc praeter Siculos ceteri Sopatri amici advo-
74 catique fecerunt. iste, quamquam est incredibili importunitate et audacia, tamen subito solus destitutus pertimuit et conturbatus est; quid ageret, quo se verteret nesciebat: si dimisisset eo tempore quaestionem, post illis adhibitis in consilium, quos ablegaverat, absolutum iri Sopatrum videbat; sin autem hominem miserum atque innocentem ita condemnasset, cum ipse [praetor] sine consilio, reus autem sine patrono atque advocatis fuisset, iudiciumque C. Sacerdotis rescidisset, invidiam se sustinere tantam non posse arbitrabatur: itaque aestuabat dubitatione; versabat se in utramque partem non solum mente, verum etiam corpore, ut omnes qui aderant intellegere possent in animo eius metum cum cupiditate pugnare. erat hominum conventus maximus, summum silentium, summa exspectatio quonam esset eius cupiditas eruptura; crebro
75 se accensus demittebat ad aurem [Timarchides]: tum iste aliquando: 'age, dic', inquit. reus orare atque obsecrare, ut cum consilio cognosceret, cum repente iste testis citari iubet: dicit unus et alter breviter; nihil interrogatur; praeco DIXISSE pronuntiat. iste, quasi metueret ne Petilius privato illo iudicio transacto aut prolato cum ceteris in consilium reverteretur, ita properans de sella exsilit; hominem innocentem, a C. Sacerdote absolutum, indicta causa de sententia scribae, medici haruspicisque condemnat.

31 76 Retinete, retinete hominem in civitate, iudices; parcite et conservate, ut sit qui vobiscum res iudicet, qui in senatu sine ulla cupiditate de bello et pace sententiam

ferat. tametsi minus id quidem nobis, minus populo Romano laborandum est, qualis istius in senatu sententia futura sit. quae enim eius auctoritas erit? quando iste sententiam dicere audebit aut poterit? quando autem homo tantae luxuriae atque desidiae nisi Februario mense aspirabit in curiam? verum veniat sane: decernat bellum Cretensibus, liberet Byzantios, regem appellet Ptolemaeum; quae volt Hortensius, omnia dicat et sentiat: minus haec ad nos, minus ad vitae nostrae discrimen, minus ad fortunarum nostrarum periculum pertinent. illud, illud est 77
capitale, illud formidolosum, illud optimo cuique metuendum, quod iste, si ex hoc iudicio aliqua vi sese eripuerit, in iudicibus sit necesse est, sententiam de capite civis Romani ferat, sit in eius exercitu signifer, qui imperium iudiciorum tenere volt. hoc populus Romanus recusat, hoc ferre non potest; clamat, permittitque vobis, ut, si istis hominibus delectemini, si ex isto genere splendorem ordini atque ornamentum curiae constituere velitis, habeatis sane istum vobiscum senatorem, etiam de vobis iudicem, si voltis, habeatis: de se homines, [si qui extra istum ordinem sunt,] quibus ne reiciendi quidem amplius quam trium iudicum praeclarae leges Corneliae faciunt potestatem, hunc hominem tam crudelem, tam sceleratum, tam nefarium nolunt iudicare. etenim si illud est 32 78
iam flagitiosum, quod mihi omnium rerum turpissimum maximeque nefarium videtur, ob rem iudicandam pecuniam accipere, pretio habere addictam fidem et religionem, quanto illud flagitiosius, improbius, indignius, eum, a quo pecuniam ob absolvendum acceperis, condemnare, ut ne praedonum quidem praetor in fide retinenda consuetudinem conservet? scelus est accipere ab reo, quanto maius ab accusatore? quanto etiam sceleratius ab utroque? fidem cum proposuisses venalem in provincia, valuit apud te plus is, qui pecuniam maiorem dedit: concedo; forsitan aliquis aliquando eius modi quippiam fecerit; cum vero fidem ac religionem tuam iam alteri addictam pecunia accepta habueris, post eandem adversario tradideris maiore pecunia, [utrumque falles? et trades cui voles? et] ei, quem fefelleris, ne pecuniam quidem reddes? quem mihi tu Bulbum, quem Staienum? quod umquam 79

huiusce modi monstrum aut prodigium audivimus aut vidimus, qui cum reo transigat, post cum accusatore decidat? honestos homines, qui causam norint, ableget a consilioque dimittat? ipse solus reum absolutum, a quo pecuniam acceperit, condemnet, pecuniam non reddat? hunc hominem in iudicum numero habebimus? [hic alteram decuriam senatoriam iudex obtinebit?] hic de capite libero iudicabit? huic iudicialis tabella committetur? quam iste non modo cera, verum etiam sanguine, si visum erit,
33 notabit. quid enim horum se negat fecisse? illud vide-
80 licet unum, quod necesse est, pecuniam accepisse. quidni iste neget? at eques Romanus, qui Sopatrum defendit, qui omnibus eius consiliis rebusque interfuit, Q. Minucius [iuratus dicit pecuniam datam;] iuratus dicit Timarchidem dixisse maiorem pecuniam ab accusatoribus dari; dicent hoc multi Siculi, dicent omnes Halicyenses, dicet etiam praetextatus Sopatri filius, qui ab isto homine crudelissimo patre innocentissimo pecuniaque patria privatus est.
81 verum, si de pecunia testibus planum facere non possem, illud negare posses aut nunc negabis, te consilio tuo dimisso viris primariis, qui in consilio C. Sacerdoti fuerant tibique esse solebant, remotis de re iudicata iudicavisse? teque eum, quem C. Sacerdos adhibito consilio, causa cognita absolvisset, eundem remoto consilio, causa incognita condemnasse? cum haec confessus eris, quae in foro palam Syracusis in ore atque in oculis provinciae gesta sunt, negato tum sane, si voles, te pecuniam accepisse: reperies, credo, aliquem qui, cum haec, quae palam gesta sunt, videat, quaerat quid tu occulte egeris, aut qui dubitet utrum malit meis testibus an tuis defensoribus credere.

82 Dixi iam ante me non omnia istius, quae in hoc genere essent, enumeraturum, sed electurum ea, quae
34 maxime excellerent: accipite nunc aliud eius facinus nobile et multis locis saepe commemoratum et eius modi, ut in uno omnia maleficia inesse videantur. attendite diligenter; invenietis enim id facinus natum a cupiditate, auctum per stuprum, crudelitate perfectum atque con-
83 clusum. Sthenius est hic qui adsidet, Thermitanus, antea multis propter summam virtutem summamque nobi-

litatem, nunc propter suam calamitatem atque istius insignem iniuriam omnibus notus: huius hospitio Verres cum esset usus et [cum] apud eum [non solum] Thermis saepe numero fuisset, [sed etiam habitasset,] domo eius omnia abstulit, quae paulo magis animum cuiuspiam aut oculos possent commovere. etenim Sthenius ab adulescentia paulo studiosius haec compararat, supellectilem ex aere elegantiorem, et Deliacam et Corinthiam, tabulas pictas, etiam argenti bene facti, prout Thermitani hominis facultates ferebant, satis; quae, cum esset in Asia adulescens, studiose, ut dixi, compararat, non tam suae delectationis causa quam ad invitationes adventusque nostrorum hominum, amicorum suorum atque hospitum. quae postea quam iste omnia abstulit, alia rogando, alia 84
poscendo, alia sumendo, ferebat Sthenius, ut poterat; angebatur animi necessario, quod domum eius exornatam et instructam fere iam iste reddiderat nudam atque inanem; verum tamen dolorem suum nemini impertiebat; praetoris iniurias tacite, hospitis placide ferendas arbitrabatur. interea iste cupiditate illa sua nota atque apud 85
omnis pervagata, cum signa quaedam pulcherrima atque antiquissima Thermis in publico posita vidisset, adamavit; a Sthenio petere coepit, ut ad ea tollenda operam suam profiteretur seseque adiuvaret. Sthenius vero non solum negavit, sed etiam ostendit fieri id nullo modo posse, ut signa antiquissima, monumenta P. Africani, ex oppido Thermitanorum incolumi illa civitate imperioque populi Romani tollerentur. etenim ut simul Africani quo- 35
86
que humanitatem et aequitatem cognoscatis, oppidum Himeram Karthaginienses quondam ceperant, quod fuerat in primis Siciliae clarum et ornatum: Scipio, qui hoc dignum populo Romano arbitraretur, bello confecto socios sua per nostram victoriam recuperare, Siculis omnibus Karthagine capta, quae potuit, restituenda curavit. Himera deleta, quos civis belli calamitas reliquos fecerat, ei sese Thermis conlocarant in eisdem agri finibus nec longe ab oppido antiquo: ei se patrum fortunas et dignitatem recuperare arbitrabantur, cum illa maiorum ornamenta in eorum oppido conlocabantur. erant signa ex 87
aere complura; in his eximia pulchritudine ipsa Himera in

muliebrem figuram habitumque formata [ex oppidi nomine et fluminis]; erat etiam Stesichori poëtae statua senilis, incurva cum libro, summo, ut putant, artificio facta, qui fuit Himeraeus, sed et est et fuit tota Graecia summo propter ingenium honore et nomine. haec iste ad insaniam concupiverat. etiam, quod paene praeterii, capella quaedam est, ea quidem mire, ut etiam nos, qui rudes harum rerum sumus, intellegere possumus, scite facta et venuste. haec et alia Scipio non neglegenter abiecerat, ut homo intellegens [Verres] auferre posset, sed Thermitanis restituerat, non quo ipse hortos aut suburbanum aut locum omnino ubi ea poneret nullum haberet, sed quod, si domum abstulisset, non diu Scipionis appellarentur, sed eorum, ad quoscumque illius morte venissent: nunc eis locis posita sunt, ut mihi semper Scipionis fore
36 videantur itaque dicantur. haec cum iste postea posceret
88 agereturque ea res in senatu, Sthenius vehementissime restitit, multaque, ut in primis Siculorum in dicendo copiosus est, commemoravit: urbem relinquere Thermitanis esse honestius quam pati tolli ex urbe monumenta maiorum, spolia hostium, beneficia clarissimi viri, indicia societatis populi Romani atque amicitiae. commoti animi sunt omnium; repertus est nemo quin mori diceret satius esse. itaque hoc adhuc oppidum Verres invenit prope solum in orbe terrarum, unde nihil eius modi rerum de publico per vim, nihil occulte, nihil imperio, nihil gratia, nihil precario posset auferre. verum tamen hasce eius cupiditates exponam alio loco: nunc ad Sthenium revertar.
89 iratus iste vehementer Sthenio et incensus hospitium ei renuntiat; domo eius emigrat atque adeo exit; nam iam ante emigrarat. eum autem inimicissimi Sthenii domum suam statim invitant, ut animum eius in Sthenium inflammarent ementiendo aliquid et criminando; hi autem erant inimici Agathinus homo nobilis et Dorotheus, qui habebat in matrimonio Callidamam Agathini [eius] filiam, de qua iste audierat; itaque ad generum [Agathini] migrare maluit. una nox intercesserat, cum iste Dorotheum sic diligebat, ut diceres omnia inter eos esse communia, Agathinum ita observabat ut aliquem adfinem atque propinquum. contemnere etiam signum illud Himerae iam

videbatur, quod eum multo magis figura et liniamenta hospitae delectabant. itaque hortari homines coepit, ut aliquid Sthenio periculi crearent criminisque confingerent. dicebant se illi nihil habere quod dicerent. tum iste his aperte ostendit et confirmavit eos in Sthenium quicquid vellent, simul atque ad se detulissent, probaturos. itaque illi non procrastinant: Sthenium statim educunt; aiunt ab eo litteras publicas esse corruptas. Sthenius postulat ut cum secum sui cives agant de litteris publicis corruptis eiusque rei legibus Thermitanorum actio sit, senatusque et populus Romanus Thermitanis, quod semper in amicitia fideque mansissent, urbem, agros legesque suas reddidisset, Publiusque Rupilius postea leges ita Siculis ex senatus consulto de decem legatorum sententia dedisset, ut cives inter se legibus suis agerent, idemque hoc haberet Verres ipse in edicto, ut de his omnibus causis se ad leges reiceret. iste, homo omnium aequissimus atque a cupiditate [omni] remotissimus, se cogniturum esse confirmat; paratum ad causam dicendam venire hora nona iubet. non erat obscurum quid homo improbus ac nefarius cogitaret; neque enim ipse satis occultarat, nec mulier tacere potuerat: intellectum est id istum agere, ut, cum Sthenium sine ullo argumento ac sine teste damnasset, tum homo nefarius de homine nobili atque id aetatis suoque hospite virgis supplicium crudelissime sumeret. quod cum esset perspicuum, de amicorum hospitumque suorum sententia Thermis Sthenius Romam profugit: hiemi sese fluctibusque committere maluit quam non istam communem Siculorum tempestatem calamitatemque vitare. iste homo certus et diligens ad horam nonam praesto est; Sthenium citari iubet: quem postea quam videt non adesse, dolore ardere atque iracundia furere coepit; Venerios domum Sthenii mittere, equis circum agros eius villasque dimittere. itaque dum exspectat quidnam sibi certi adferatur, ante horam tertiam noctis de foro non discedit. postridie mane descendit; Agathinum ad se vocat; iubet eum de litteris publicis in absentem Sthenium dicere. erat eius modi causa, ut ille ne sine adversario quidem apud iniquum iudicem reperire posset quod diceret. itaque tantum verbo posuit Sacerdote praetore Sthenium

37 90 91 38 92 93

litteras publicas corrupisse. vix ille hoc dixerat, cum iste pronuntiat, STHENIUM LITTERAS PUBLICAS CORRUPISSE VIDERI; et hoc praeterea addit homo Venerius, novo modo, nullo exemplo, OB EAM REM HS IO VENERI ERYCINAE DE STHENII BONIS EXACTURUM; bonaque eius statim coepit vendere; et vendidisset, si tantulum morae fuisset quo minus ei pe-
94 cunia illa numeraretur. ea postea quam numerata est, contentus hac iniquitate iste non fuit; palam de sella ac tribunali pronuntiat: SI QUIS ABSENTEM STHENIUM REI CAPITALIS REUM FACERE VELLET, SESE EIUS NOMEN RECEPTURUM; et simul, ut ad causam accederet nomenque deferret, Agathinum, novum adfinem atque hospitem, coepit hortari. tum ille clare omnibus audientibus se id non esse facturum neque se usque eo Sthenio esse inimicum, ut eum rei capitalis adfinem esse diceret. hic tum repente Pacilius quidam, homo egens et levis, accedit; ait, si liceret nomen absentis deferre, se velle; iste vero et licere et fieri solere et se recepturum. itaque defertur. edicit statim, ut Kalendis Decembribus adsit Sthenius Syracu-
95 sis. hic, qui Romam pervenisset satisque feliciter anni iam adverso tempore navigasset omniaque habuisset aequiora et placabiliora quam animum praetoris atque hospitis, rem ad amicos suos detulit, quae, ut erat acerba
39 et indigna, sic videbatur omnibus. itaque in senatu continuo Cn. Lentulus et L. Gellius consules faciunt mentionem, placere statui, si patribus conscriptis videretur, ne absentes homines in provinciis rei fierent rerum capitalium: causam Sthenii totam et istius crudelitatem et iniquitatem senatum docent. aderat in senatu Verres pater istius et flens unum quemque senatorem rogabat ut filio suo parceret, neque tamen multum proficiebat; erat enim summa voluntas senatus: itaque sententiae dicebantur, CUM STHENIUS ABSENS REUS FACTUS ESSET, DE ABSENTE IUDICIUM NULLUM FIERI PLACERE, ET, SI QUOD ESSET FACTUM, ID
96 RATUM ESSE NON PLACERE. eo die transigi nihil potuit, quod et id temporis erat et ille [pater istius] invenerat homines qui dicendo tempus consumerent. postea [senex Verres] defensores atque hospites omnis Sthenii convenit; rogat eos atque orat ne oppugnent filium [suum]; de Sthenio ne laborent; confirmat eis curaturum se esse ne quid ei

per filium suum noceretur; se homines certos eius rei causa in Siciliam [et] terra et mari esse missurum. et erat spatium dierum fere triginta ante Kalendas Decembris; quo die iste, ut Syracusis Sthenius adesset, edixerat. commoventur amici Sthenii, sperant fore ut patris litteris 97
nuntiisque filius ab incepto revocetur. in senatu post ea causa non agitur. veniunt ad istum domestici nuntii, litteras a patre adferunt ante Kalendas Decembris, cum isti etiam tum de Sthenio in integro tota res esset; eodemque [ei] tempore de eadem re litterae complures a multis eius amicis ac necessariis adferuntur: hic iste, qui 40
prae cupiditate neque officii sui neque periculi neque pietatis neque humanitatis rationem habuisset umquam neque in eo, quod monebatur, auctoritatem patris neque in eo, quod rogabatur, voluntatem anteponendam putavit libidini suae, mane Kalendis Decembribus, ut edixerat, Sthenium citari iubet. si abs te istam rem parens tuus 98
alicuius amici rogatu benignitate aut ambitione adductus petisset, gravissima tamen apud te voluntas patris esse debuisset; cum vero abs te tui capitis causa peteret hominesque certos domo misisset, eique eo tempore ad te venissent, cum tibi in integro tota res esset, ne tum quidem te potuit si non pietatis, at salutis tuae ratio ad officium sanitatemque reducere? citat reum: non respondet. citat accusatorem — attendite, quaeso, iudices, quanto opere istius amentiae fortuna ipsa adversata sit et simul videte qui Sthenii causam casus adiuverit —: citatus accusator, M. Pacilius, nescio quo casu non respondit [non adfuit]. si praesens Sthenius reus esset factus, si mani- 99
festo in maleficio teneretur, tamen, cum accusator non adesset, Sthenium condemnari non oporteret. etenim, si posset reus absente accusatore condemnari, non ego a Vibone Veliam parvolo navigio inter fugitivorum ac praedonum ac tua tela venissem, quo tempore omnis illa mea festinatio fuit cum periculo capitis ob eam causam, ne tu ex reis eximerere, si ego ad diem non adfuissem. quod igitur tibi erat in tuo iudicio optatissimum, me, cum citatus essem, non adesse, cur Sthenio non putasti prodesse oportere, cum eius accusator non adfuisset? ita fecit ut exitus principio simillimus reperiretur: quem ab-

sentem reum fecerat, eum absente accusatore condemnat.
41 nuntiabatur isti primis illis temporibus, id quod pater
100 quoque ad eum pluribus verbis scripserat, agitatam rem esse in senatu; etiam in contione tribunum plebis de causa Sthenii M. Palicanum esse questum; postremo me ipsum apud hoc conlegium tribunorum plebis, cum eorum omnium edicto non liceret Romae quemquam esse qui rei capitalis condemnatus esset, egisse causam Sthenii, et cum ita rem exposuissem, quem ad modum nunc apud vos, docuissemque hanc damnationem duci non oportere, decem tribunos plebis hoc statuisse, idque de omnium sententia pronuntiatum esse: NON VIDERI STHENIUM IMPEDIRI
101 EDICTO QUO MINUS EI ROMAE LICERET ESSE. cum haec ad istum adferrentur, pertimuit aliquando et commotus est; vertit stilum in tabulis suis: quo facto causam omnem evertit suam; nihil enim sibi reliqui fecit quod defendi aliqua ratione posset. nam si ita defenderet: 'recepi nomen absentis, licet hoc fieri in provincia; nulla lex vetat', mala et improba defensione, verum aliqua tamen uti videretur. postremo illo tamen desperatissimo perfugio uti posset, se imprudentem fecisse, existimasse id licere: quamquam haec perditissima defensio est, tamen aliquid dici videretur. tollit ex tabulis id, quod erat, [et] facit
42 coram esse delatum.
102 hic videte in quot se laqueos induerit, quorum ex nullo se umquam expediet. primum ipse in Sicilia saepe et palam de loco superiore dixerat et in sermone multis demonstrarat, licere nomen recipere absentis; se exemplo fecisse quod fecisset. haec eum dictitasse priore actione et Sex. Pompeius Chlorus dixit, de cuius virtute antea commemoravi, et Cn. Pompeius Theodorus, homo et Cn. Pompeii clarissimi viri iudicio plurimis maximisque in rebus probatissimus et omnium existimatione ornatissimus, et Posides Macro Soluntinus, homo summa nobilitate, existimatione, virtute, et hac actione quam voletis multi dicent, et qui ex isto ipso audierunt viri primarii nostri ordinis et alii qui interfuerunt, cum absentis nomen reciperetur. deinde Romae, cum haec acta res est in senatu, omnes istius amici, in his etiam pater eius hoc defendebat licere fieri; saepe esse factum; iste quod fecisset aliorum exemplo institutoque

fecisse. dicit praeterea testimonium tota Sicilia, quae in 103
communibus postulatis civitatum omnium consulibus edidit, rogare atque orare patres conscriptos, ut statuerent ne absentium nomina reciperentur. qua de re Cn. Lentulum, patronum Siciliae, clarissimum adulescentem, dicere audistis Siculos, cum se causam, quae sibi in senatu pro his agenda esset, docerent, de Sthenii calamitate questos esse propterque hanc iniuriam, quae Sthenio facta esset, eos statuisse, ut hoc, quod dico, postularetur. quae 104
cum ita essent, tantane amentia praeditus atque audacia fuisti, ut in re tam clara, tam testata, tam abs te ipso pervolgata tabulas publicas corrumpere auderes? at quem ad modum corrupisti? nonne ita, ut omnibus nobis tacentibus ipsae te tuae tabulae condemnare possent? cedo, quaeso, codicem: circumfer, ostende. videtisne hoc totum nomen, coram ubi facit delatum, esse in litura? quid fuit istic antea scriptum? quod mendum ista litura correxit? quid a nobis, iudices, exspectatis argumenta huius criminis? nihil dicimus: tabulae sunt in medio, quae se corruptas atque interlitas esse clamant. ex his etiam tu 105
rebus effugere te posse confidis, cum te nos non opinione dubia, sed tuis vestigiis persequamur, quae tu in tabulis publicis expressa ac recentia reliquisti? is mihi etiam Sthenium litteras publicas corrupisse causa incognita iudicavit, qui defendere non poterit se non *in* ipsius Sthenii nomine litteras publicas corrupisse? videte porro aliam 43 106
amentiam; videte, ut, dum expedire sese volt, induat: cognitorem ascribit Sthenio — quem? cognatum aliquem aut propinquum? non. Thermitanum aliquem, honestum hominem ac nobilem? ne id quidem. at Siculum, in quo aliquis splendor dignitasque esset? neminem. quem igitur? civem Romanum. cui hoc probari potest? cum esset Sthenius civitatis suae nobilissimus, amplissima cognatione, plurimis amicitiis, cum praeterea tota Sicilia multum auctoritate et gratia posset, invenire neminem Siculum potuit qui pro se cognitor fieret? hoc probabis? an ipse civem Romanum maluit? cedo, cui Siculo, cum is reus fieret, civis Romanus cognitor factus umquam sit; omnium praetorum litteras, qui ante te fuerunt, profer,

explica: si unum inveneris, ego hoc tibi, quem ad modum in tabulis scriptum habes, ita gestum esse concedam.
107 at, credo, Sthenius hoc sibi amplum putavit, eligere e civium Romanorum numero, ex amicorum atque hospitum suorum copia quem cognitorem daret. quem delegit? quis in tabulis scriptus est? C. Claudius C. F. Palatina. non quaero, quis hic sit Claudius, quam splendidus, quam honestus, quam idoneus propter cuius auctoritatem et dignitatem Sthenius ab omnium Siculorum consuetudine discederet et civem Romanum cognitorem daret; nihil horum quaero: fortasse enim Sthenius non splendorem hominis, sed familiaritatem secutus est. quid, si omnium mortalium nemo Sthenio inimicior quam hic C. Claudius cum semper tum in his ipsis rebus et temporibus fuit, si de litteris corruptis contra venit, si contra omni ratione pugnavit, utrum potius pro Sthenio inimicum cognitorem esse factum an te ad Sthenii periculum inimici eius no-
44 108 mine abusum esse credemus? ac ne quis forte dubitet cuius modi hoc totum sit negotium, tametsi iam dudum omnibus istius improbitatem perspicuam esse confido, tamen paulum etiam attendite. videtis illum subcrispo capillo, nigrum, qui eo voltu nos intuetur, ut sibi ipsi peracutus esse videatur, qui tabulas tenet, qui scribit, qui monet, qui proximus est? is est Claudius, qui in Sicilia sequester istius, interpres, confector negotiorum, prope conlega Timarchidi numerabatur, nunc obtinet eum locum, ut vix Apronio illi de familiaritate concedere videatur, et qui se non Timarchidi, sed ipsius Verris
109 conlegam et socium esse dicebat. dubitate etiam, si potestis, quin eum iste potissimum ex omni numero delegerit, cui hanc cognitoris falsi improbam personam imponeret, quem et huic inimicissimum et sibi amicissimum esse arbitraretur? hic vos dubitabitis, iudices, tantam istius audaciam, tantam crudelitatem, tantam iniuriam vindicare? dubitabitis exemplum iudicum illorum sequi, qui damnato Cn. Dolabella damnationem Philodami Opuntii resciderunt, quod is non absens reus factus esset, quae res iniquissima atque acerbissima est, sed cum ei legatio iam Romam a suis civibus esset data? quod illi

iudices multo in leviore causa statuerunt aequitatem secuti, vos id statuere in gravissima causa, praesertim aliorum auctoritate iam confirmatum, dubitabitis?

45 110 At quem hominem, C. Verres, tanta, tam insigni iniuria adfecisti? [quem hominem absentem de litteris corruptis causa incognita condemnasti?] cuius absentis nomen recepisti? quem absentem non modo sine crimine et sine teste, verum etiam sine accusatore damnasti? quem hominem? di immortales: non dicam amicum tuum, quod apud homines carissimum est, non hospitem, quod sanctissimum est: nihil enim minus libenter de Sthenio commemoro, nihil aliud in eo, quod reprehendi possit, invenio, nisi quod homo frugalissimus atque integerrimus te plenum stupri, flagitii, sceleris domum suam invitavit, nisi quod, qui C. Marii, Cn. Pompeii, C. Marcelli, L. Sisennae, tui defensoris, ceterorum virorum fortissimorum hospes fuisset atque esset, ad eum numerum clarissimorum hominum tuum quoque nomen ascripsit. qua re de hospitio 111 violato et de tuo isto nefario scelere nihil queror: hoc dico, non eis, qui Sthenium norunt, hoc est, nemini eorum, qui in Sicilia fuerunt; nemo enim ignorat quo hic in civitate sua splendore, qua apud omnis Siculos dignitate atque existimatione sit, sed, ut illi quoque, qui in ea provincia non fuerunt, intellegere possint, in quo homine statueris exemplum huius modi, quod cum propter iniquitatem rei tum etiam propter hominis dignitatem acerbum omnibus atque intolerandum videretur: estne 46 112 Sthenius is, qui omnis honores domi suae facillime cum adeptus esset, amplissime ac magnificentissime gessit? qui oppidum non maximum maximis ex pecunia sua locis communibus monumentisque decoravit? cuius de meritis in rem publicam Thermitanorum Siculosque universos fuit aënea tabula fixa Thermis in curia, in qua publice erat de huius beneficiis scriptum et incisum? quae tabula tum imperio tuo revolsa, nunc a me tamen deportata est, ut omnes eius honores inter suos et amplitudinem possent cognoscere. estne hic, qui apud Cn. Pompeium claris- 113 simum virum cum accusatus esset, quod propter C. Marii familiaritatem et hospitium contra rem publicam sensisse eum inimici et accusatores eius dicerent cumque magis

invidioso crimine quam vero arcesseretur, ita a Cn. Pompeio absolutus est, ut in eo ipso iudicio Pompeius hunc hospitio suo dignissimum statueret? ita porro laudatus defensusque ab omnibus Siculis, ut idem Pompeius non ab homine solum, sed etiam a provincia tota se huius absolutione inire gratiam arbitraretur? postremo estne hic, qui et animum in rem publicam habuit eius modi et tantum auctoritate apud suos civis potuit, ut perficeret in Sicilia solus te praetore, quod non modo Siculus nemo, sed ne Sicilia quidem tota potuisset, ut ex oppido Thermis nullum signum, nullum ornamentum, nihil ex sacro, nihil de publico attingeres, cum praesertim et essent multa
114 praeclara et tu omnia concupisses? denique nunc vide quid inter te, cuius nomine apud Siculos festi dies agitantur et praeclara illa Verria celebrantur, cuius statuae Romae stant inauratae, a communi Siciliae, quem ad modum inscriptum videmus, datae — vide, inquam, quid inter te et hunc Siculum, qui abs te est patrono Siciliae condemnatus, intersit: hunc civitates ex Sicilia permultae testimonio suo legationibusque ad eam rem missis publice laudant: te omnium Siculorum patronum una Mamertina civitas, socia tuorum furtorum ac flagitiorum [publice laudat]; ita tamen, novo more, ut legati laedant, legatio laudet; ceterae quidem civitates publice litteris, legationibus, testimoniis accusant, queruntur, arguunt; si tu absolutus sis, se eversas funditus esse arbitrantur.

47
115 Hoc de homine ac de huius bonis etiam in Eryco monte monumentum tuorum flagitiorum crudelitatisque posuisti, in quo Sthenii Thermitani nomen ascriptum est. vidi argenteum Cupidinem cum lampade. quid tandem habuit argumenti aut rationis res quam ob rem in eo potissimum Sthenianum praemium poneretur? utrum hoc signum cupiditatis tuae an tropaeum necessitudinis atque hospitii an amoris indicium esse voluisti? faciunt hoc homines, quos in summa nequitia non solum libido et voluptas, verum etiam ipsius nequitiae fama delectat, ut multis in locis notas ac vestigia suorum flagitiorum relin-
116 qui velint: ardebat amore illius hospitae, propter quam hospitii iura violarat: hoc non solum sciri tum, verum etiam commemorari semper volebat; itaque ex illa ipsa

re, quam accusante Agathino gesserat, potissimum Veneri deberi praemium statuit, quae illam totam accusationem iudiciumque conflarat. putarem te gratum in deos, si hoc donum Veneri non de Sthenii bonis dedisses, sed de tuis; quod facere debuisti, praesertim cum tibi illo ipso anno a Chelidone venisset hereditas.

Hic ego, si hanc causam non omnium Siculorum ro- 117
gatu recepissem, si hoc a me muneris non universa provincia poposcisset, si me animus atque amor in rem publicam existimatioque offensa nostri ordinis ac iudiciorum non hoc facere coëgisset atque haec una causa fuisset, quod amicum atque hospitem meum Sthenium, quem ego in quaestura mea singulariter dilexissem, de quo optime existimassem, quem in provincia existimationis meae studiosissimum cupidissimumque cognossem, tam crudeliter, scelerate nefarieque tractasses, tamen digna causa videretur cur inimicitias hominis improbissimi susciperem, ut hospitis salutem fortunasque defenderem. fecerunt hoc 118
multi apud maiores nostros, fecit etiam nuper homo clarissimus Cn. Domitius, qui M. Silanum consularem hominem accusavit propter Aegritomari Transalpini hospitis iniurias. putarem me idoneum qui exemplum sequerer humanitatis atque officii proponeremque spem meis hospitibus ac necessariis, quo tutiorem sese vitam meo praesidio victuros esse arbitrarentur. cum vero in communibus iniuriis totius provinciae Sthenii quoque causa contineatur multique uno tempore a me hospites atque amici publice privatimque defendantur, profecto vereri non debeo ne quis hoc, quod facio, non existimet me summi officii ratione impulsum coactumque suscepisse.

Atque, ut aliquando de rebus ab isto cognitis iudica- 48
tisque et de iudiciis datis dicere desistamus et, quoniam facta istius in his generibus infinita sunt, nos modum aliquem et finem orationi nostrae criminibusque faciamus, pauca ex aliis generibus sumemus. audistis ob ius dicen- 119
dum Q. Varium dicere procuratores suos isti centum triginta milia nummum dedisse; meministis Q. Varii testimonium remque hanc totam C. Sacerdotis hominis ornatissimi testimonio comprobari; scitis Cn. Sertium M. Modium equites Romanos, sescentos praeterea civis Romanos mul-

tosque Siculos dixisse se isti pecuniam ob ius dicendum dedisse. de quo crimine quid ego disputem, cum id totum positum sit in testibus? quid porro argumenter, qua de re dubitare nemo possit? an hoc dubitabit quisquam omnium quin is venalem in Sicilia iuris dictionem habuerit, qui Romae totum edictum atque omnia decreta vendiderit? et quin is ab Siculis ob decreta interponenda pecunias ceperit, qui M. Octavium Ligurem pecuniam ob ius dicendum poposcerit?

120 Quod enim iste praeterea genus pecuniae cogendae praeteriit? quod non ab omnibus aliis praeteritum excogitavit? ecqua res apud civitates Siculas expetitur, in qua aut honos aliquis sit aut potestas aut procuratio, quin eam rem tu ad tuum quaestum nundinationemque
49 hominum traduxeris? dicta sunt priore actione et privatim et publice testimonia; legati Centuripini, Halaesini, Catinenses Panhormitanique dixerunt, multarum praeterea civitatum, iam vero privatim plurimi; quorum ex testimoniis cognoscere potuistis tota Sicilia per triennium neminem ulla in civitate senatorem factum esse gratis, neminem, ut leges eorum sunt, suffragiis, neminem nisi istius imperio aut litteris; atque in eis omnibus senatoribus cooptandis non modo suffragia nulla fuisse, sed ne genera quidem spectata esse, ex quibus in eum ordinem cooptari liceret, neque census neque aetates neque cetera
121 Siculorum iura valuisse; quicumque senator voluerat fieri, quamvis puer, quamvis indignus, quamvis ex eo loco, ex quo non liceret, si is pretio apud istum idoneus esset [vinceret], factum esse semper; non modo Siculorum nihil in hac re valuisse leges, sed ne ab senatu quidem populoque Romano datas: quas enim leges sociis amicisque dat is, qui habet imperium a populo Romano, auctoritatem legum dandarum ab senatu, eae debent et populi Romani et senatus existimari.

122 Halaesini pro multis ac magnis suis maiorumque suorum in rem publicam nostram meritis atque beneficiis suo iure nuper L. Licinio Q. Mucio consulibus, cum haberent inter se controversias de senatu cooptando, leges ab senatu nostro petiverunt. decrevit senatus honorifico senatus consulto, ut eis C. Claudius Appii filius Pulcher

praetor de senatu cooptando leges conscriberet. C. Claudius, adhibitis omnibus Marcellis, qui tum erant, de eorum sententia leges Halaesinis dedit; in quibus multa sanxit de aetate hominum, ne qui minor triginta annis natus, de quaestu, quem qui fecisset, ne legeretur, de censu, de ceteris rebus; quae omnia ante istum praetorem et nostrorum magistratuum auctoritate et Halaesinorum summa voluntate valuerunt: ab isto et praeco, qui voluit, illum ordinem pretio mercatus est et pueri annorum senum septenumque denum senatorium nomen nundinati sunt; et, quod Halaesini, antiquissimi et fidelissimi socii atque amici, Romae impetrarant, ut apud se ne suffragiis quidem fieri liceret, id pretio ut fieri posset effecit.

Agrigentini [de senatu cooptando] Scipionis leges an- 50
tiquas habent, in quibus et illa eadem sancta sunt et hoc 123
amplius: cum Agrigentinorum duo genera sint, unum veterum, alterum colonorum, quos T. Manlius praetor ex senatus consulto de oppidis Siculorum deduxit Agrigentum, cautum est in Scipionis legibus, ne plures essent in senatu ex colonorum numero quam ex veterum Agrigentinorum: iste, qui omnia iura pretio exaequasset omniumque rerum dilectum atque discrimen pecunia sustulisset, non modo illa, quae erant aetatis, ordinis quaestusque, permiscuit, sed etiam in his duobus generibus civium novorum veterumque turbavit. nam cum esset ex veterum 124
numero quidam senator demortuus et cum ex utroque genere par numerus reliquus esset, veterem cooptari necesse erat legibus, ut is amplior numerus esset; quae cum ita se res haberet, tamen ad istum emptum venerunt illum locum senatorium non solum veteres, verum etiam novi; fit ut pretio novus vincat litterasque a praetore auferat. Agrigentini ad istum legatos mittunt qui eum leges doceant consuetudinemque omnium annorum demonstrent, ut iste intellegeret ei se locum illum vendidisse, cui ne commercium quidem esse oporteret; quorum oratione iste, cum pretium iam accepisset, ne tantulum quidem commotus est. idem fecit Heracleae. nam 125
eo quoque colonos P. Rupilius deduxit legesque similis de cooptando senatu et de numero veterum ac novorum dedit. ibi non solum iste ut apud ceteros pecuniam ac-

cepit, sed etiam genera veterum ac novorum numerumque permiscuit.

51 Nolite exspectare, dum omnis obeam oratione mea civitates: hoc uno complector omnia, neminem isto praetore senatorem fieri potuisse, nisi qui isti pecuniam de-
126 disset. hoc idem transfero in magistratus, curationes, sacerdotia; quibus in rebus non solum hominum iura, sed etiam deorum immortalium religiones omnis repudiavit. Syracusis lex est de religione, quae in annos singulos Iovis sacerdotem sortito capi iubeat, quod apud illos am-
127 plissimum sacerdotium putatur; cum suffragiis tres ex tribus generibus creati sunt, res revocatur ad sortem. perfecerat iste imperio, ut pro suffragio Theomnastus familiaris suus in tribus illis renuntiaretur: in sorte, cui imperare non potuerat, exspectabant homines quidnam acturus esset. homo, id quod erat facillimum, primo vetat sortiri; iubet extra sortem Theomnastum renuntiari. negant id Syracusani per religiones sacrorum ullo modo fieri posse; fas denique negant esse. iubet iste sibi legem recitari: recitatur; in qua scriptum erat, UT, QUOT ESSENT RENUNTIATI, TOT IN HYDRIAM SORTES CONICERENTUR: CUIUM NOMEN EXISSET, UT IS HABERET ID SACERDOTIUM. iste homo ingeniosus et peracutus 'optime'; inquit 'nempe scriptum ita est: quot renuntiati erunt. quot ergo' inquit 'sunt renuntiati?' respondent 'tres.' 'numquid igitur oportet nisi tris sortes conici, unam educi?' 'nihil.' conici iubet tris, in quibus omnibus esset inscriptum nomen Theomnasti. fit clamor maximus, cum id universis indignum ac nefarium videretur. ita Iovis illud sacerdotium amplissimum per hanc rationem Theomnasto datur.

52 Cephaloedi mensis est certus, quo mense sacerdotem
128 maximum creari oporteat. erat eius honoris cupidus Artemo quidam, Climachias cognomine, homo sane locuples et domi nobilis; sed is fieri nullo modo poterat, si Herodotus quidam adesset: ei locus ille atque honos in illum annum ita deberi putabatur, ut ne Climachias quidem contra diceret. res ad istum defertur et istius more deciditur; toreumata sane nota et pretiosa auferuntur. Herodotus Romae erat; satis putabat se ad comitia tempore venturum, si pridie venisset. iste, ne aut alio mense ac

fas erat comitia haberentur aut Herodoto praesenti honos adimeretur, id quod iste non laborabat, Climachias minime volebat, excogitat — dixi iam dudum, non est homo acutior quisquam nec fuit — excogitat, inquam, quem ad modum mense illo legitimo comitia haberentur nec tamen Herodotus adesse posset. est consuetudo Siculorum ce- 129
terorumque Graecorum, quod suos dies mensisque congruere volunt cum solis lunaeque ratione, ut non numquam, si quid discrepet, eximant unum aliquem diem aut summum biduum ex mense, quos illi exaeresimos dies nominant: item non numquam uno die longiorem mensem faciunt aut biduo. quae iste cum cognosset, novus astrologus, qui non tam caeli rationem quam caelati argenti duceret, eximi iubet non diem ex mense, sed ex anno unum dimidiatumque mensem, hoc modo, ut, quo die verbi causa esse oporteret Idus Ianuarias, in eum diem Kalendas Martias proscribi iuberet. itaque fit omnibus recusantibus et plorantibus: dies is erat legitimus comitiis habendis: eo modo sacerdos Climachias renuntiatus est. Herodotus cum Roma revertitur, diebus, ut ipse 130
putabat, quindecim ante comitia, offendit eum mensem, qui consequitur mensem comitialem, comitiis iam abhinc diebus triginta factis. tunc Cephaloeditani decrerunt intercalarium XXXV dies longum, ut reliqui menses in suam rationem reverterentur. hoc si Romae fieri posset, certe aliqua ratione expugnasset iste, ut dies XXXV inter binos ludos tollerentur, per quos solos iudicium fieri posset.

Iam vero censores quem ad modum isto praetore in 53 131
Sicilia creati sint operae pretium est cognoscere. ille enim est magistratus apud Siculos, qui diligentissime mandatur a populo propter hanc causam, quod [omnes Siculi ex censu quotannis tributa conferunt] in censu habendo potestas omnis aestimationis [habendae] summaeque faciendae censori permittitur. itaque et populus cui maximam fidem suarum rerum habeat maxima cura deligit et propter magnitudinem potestatis hic magistratus a populo summa ambitione contenditur. in ea re iste nihil 132
obscure facere voluit, non in sortitione fallere, neque dies de fastis eximere; nihil sane vafre nec malitiose facere conatus est; sed, ut studia cupiditatesque honorum

atque ambitiones ex hominibus civitatibusque tollerentur, quae res evertendae rei publicae solerent esse, ostendit
133 sese in omnibus civitatibus censores esse facturum. tanto mercatu praetoris indicto concurritur undique ad istum Syracusas: flagrabat tota domus praetoria studio hominum et cupiditate; nec mirum, omnibus comitiis tot civitatum unam in domum revocatis tantaque ambitione provinciae totius in uno cubiculo inclusa. exquisitis palam pretiis et licitationibus factis describebat censores binos in singulas civitates Timarchides. is suo labore suisque accessionibus [huius negotii atque operis molestia] consequebatur, ut ad istum sine ulla sollicitudine summa pecuniae referretur. iam hic [Timarchides] quantam pecuniam fecerit plane adhuc cognoscere non potuistis; verum tamen in priore actione quam varie, quam improbe praedatus esset multorum testimoniis cognovistis.
54
134 sed ne miremini qua ratione hic tantum apud istum libertus potuerit, exponam vobis breviter quid hominis sit, ut et istius nequitiam, qui illum secum habuerit, eo praesertim numero ac loco, et calamitatem provinciae cognoscatis: in mulierum corruptelis et in omni eius modi luxuria atque nequitia mirandum in modum reperiebam hunc [Timarchidem] ad istius flagitiosas libidines singularemque nequitiam natum atque aptum fuisse; investigare, adire, appellare, corrumpere, quidvis facere in eius modi rebus, quamvis callide, quamvis audacter, quamvis impudenter; eundem mira quaedam excogitare genera furandi; nam ipsum Verrem tantum avaritia semper hiante atque imminente fuisse, ingenio et cogitatione nulla, ut, quicquid sua sponte faciebat, item ut vos Romae cogno-
135 vistis, eripere potius quam fallere videretur: haec vero huius erat ars et malitia admiranda, quod adcuratissime tota provincia quid cuique accidisset, quid cuique opus esset indagare et odorari solebat: omnium adversarios, omnium inimicos diligenter cognoscere, conloqui, attemptare; ex utraque parte [causas] voluntates perspicere, facultates et copias; quibus opus esset metum offerre; quibus expediret spem ostendere; accusatorum et quadruplatorum quicquid erat, habebat in potestate; quod cuique negotii conflare volebat, nullo labore faciebat, istius omnia de-

creta, imperia, litteras peritissime et callidissime vendi-
tabat; ac non solum erat administer istius cupiditatum, 136
verum etiam ipse sui meminerat, neque solum nummos,
si qui isti exciderant, tollere solebat, ex quibus pecuniam
maximam fecit, sed etiam voluptatum flagitiorumque istius
ipse reliquias conligebat. itaque in Sicilia non Athenio-
nem, qui nullum oppidum cepit, sed Timarchidem fugi-
tivum *in* omnibus oppidis per triennium scitote regnasse;
in Timarchidi potestate sociorum populi Romani anti-
quissimorum atque amicissimorum liberos, matres fami-
lias, bona fortunasque omnis fuisse. is igitur, ut dico,
[Timarchides] in omnis civitates accepto pretio censores
dimisit; comitia isto praetore censorum ne simulandi qui-
dem causa fuerunt.

Iam hoc impudentissime: palam — licebat enim vide- 55
licet legibus — singulis censoribus denarii trecenti ad 137
statuam praetoris imperati sunt. censores CXXX facti sunt;
pecuniam illam ob censuram contra leges clam dederunt:
haec denarium XXXIX milia palam salvis legibus contule-
runt in statuam. primum quo tantam pecuniam? deinde
quam ob rem censores ad statuam tibi conferebant? ordo
aliqui censorum est? conlegium? genus aliquod homi-
num? nam aut publice civitates istos honores habent
aut [si] generatim homines ut aratores, ut mercatores, ut
navicularii. censores quidem qui magis quam aediles?
ob beneficium? ergo hoc fatebere, abs te haec petita
esse — nam empta non audebis dicere —: te eos magi-
stratus hominibus beneficii, non rei publicae causa per-
misisse? hoc cum tute fatebere, quisquam dubitabit quin
tu istam apud populos provinciae totius invidiam atque
offensionem non ambitionis *tollendae* neque beneficiorum
conlocandorum, sed pecuniae conciliandae causa susce-
peris? itaque illi censores fecerunt idem, quod in nostra 138
re publica solent ei, qui per largitionem magistratus
adepti sunt: dederunt operam, ut ita potestatem gererent,
ut illam lacunam rei familiaris explerent. sic census ha-
bitus est te praetore, ut eo censu nullius civitatis res pu-
blica posset administrari; nam locupletissimi cuiusque
censum extenuarant, tenuissimi auxerant. itaque in tri-
butis imperandis tantum oneris plebi imponebatur, ut

etiam si homines tacerent, res ipsa illum censum repu-
56 diaret; id quod intellegi facillime re ipsa potest. nam L. Metellus, qui, postea quam ego inquirendi causa in Siciliam veni, repente L. Laetilii adventu istius non modo amicus, verum etiam cognatus factus est, is, quod videbat istius censu stari nullo modo posse, eum censum observari iussit, qui viro fortissimo atque innocentissimo Sex. Peducaeo praetore habitus esset. erant enim tum censores legibus facti, delecti a suis civitatibus, quibus, si quid commisissent, poenae legibus erant constitutae;
139 te autem praetore quis censor aut legem metueret, qua non tenebatur, quoniam creatus lege non erat, aut animadversionem tuam, cum id, quod abs te emerat, vendidisset? teneat iam sane meos testis Metellus; cogat alios laudare, sicut in multis conatus est: modo haec faciat, quae facit. quis enim umquam tanta a quoquam contumelia, quis tanta ignominia adfectus est? quinto quoque anno Sicilia tota censetur; erat censa praetore Peducaeo: quintus annus cum in te praetorem incidisset, censa denuo est: postero anno L. Metellus mentionem tui census fieri vetat; censores dicit de integro sibi creari placere; interea Peducaeanum censum observari iubet. hoc si tuus inimicus fecisset, tamen, si animo aequo provincia tulisset, inimici iudicium grave videretur: fecit amicus recens et cognatus voluntarius; aliter enim, si provinciam retinere, si salvus ipse in provincia vellet
57 esse, facere non potuit. exspectas etiam quid hi iudi-
140 cent? si tibi magistratum abrogasset, minore ignominia te adfecisset, quam cum ea, quae in magistratu gessisti, sustulit atque inrita iussit esse; neque in hac re sola fuit eius modi, sed, ante quam ego in Siciliam veni, in maximis rebus ac plurimis; nam et Heraclio Syracusanos tuos illos palaestritas bona restituere iussit et Epicrati Bidinos et pupillo Drepanitano A. Claudium; et, nisi mature Laetilius in Siciliam cum litteris venisset, minus xxx diebus Metellus totam triennii praeturam tuam rescidisset.

141 Et quoniam de ea pecunia, quam tibi ad statuam censores contulerunt, dixi, non mihi praetermittendum videtur ne illud quidem genus pecuniae conciliatae, quam tu

a civitatibus statuarum nomine coëgisti. video enim eius pecuniae summam esse pergrandem, ad HS viciens; tantum conficietur ex testimoniis et litteris civitatum, et iste hoc concedit nec potest aliter dicere. qua re cuius modi putamus esse illa quae negat, cum haec tam improba sint quae fatetur? quid enim vis constitui? consumptam esse omnem istam pecuniam in statuis? fac ita esse; tamen hoc ferundum nullo modo est, tantam a sociis pecuniam auferri, ut in omnibus angiportis praedonis improbissimi statua ponatur, qua vix tuto transiri posse videatur. verum ubi tandem aut in quibus statuis ista tanta 58 142
pecunia consumpta est? 'consumetur', inquies. scilicet exspectemus legitimum illud quinquennium; si hoc intervallo non consumpserit, tum denique nomen eius de pecuniis repetundis statuarum nomine deferemus. reus est maximis plurimisque criminibus in iudicium vocatus; HS viciens ex hoc uno genere captum videmus: si condemnatus eris, non, opinor, id ages, ut ista pecunia in quinquennio consumatur in statuis; sin absolutus eris, quis erit tam amens qui te ex tot tantisque criminibus elapsum post quinquennium statuarum nomine arcessat? ita, si neque adhuc consumpta est ista pecunia et est perspicuum non consumptum iri, licet iam intellegamus inventam esse rationem, qua re et iste HS viciens ex hoc uno genere conciliarit et ceperit et ceteri, hoc si a vobis erit comprobatum, quam volent magnas hoc nomine pecunias capere possint; ut iam videamur non a pecuniis capiendis homines absterrere, sed, cum genera quaedam pecuniarum capiendarum comprobarimus, honesta nomina turpissimis rebus imponere; etenim, si C. Verres HS c milia 143
populum verbi gratia Centuripinum poposcisset, eamque ab eis pecuniam abstulisset, non, opinor, esset dubium quin eum, cum id planum fieret, condemnari necesse esset. quid, si eundem populum HS cc milia poposcit eaque coëgit atque abstulit, num idcirco absolvetur, quod ascriptum est eam pecuniam datam statuarum nomine? non, opinor; nisi forte id agimus, non ut magistratibus nostris moram accipiendi, sed ut sociis causam dandi adferre videamur. quod si quem statuae magno opere delectant et si quis earum honore aut gloria ducitur, is haec

tamen constituat necesse est: primum averti pecuniam domum non placere, deinde ipsarum statuarum modum quendam esse oportere, deinde illud, certe ab invitis
59 exigi non oportere. ac de avertenda pecunia quaero abs
144 te utrum ipsae civitates solitae sint statuas tibi faciendas locare ei, cui possent optima condicione, et aliquem procuratorem praeficere, qui statuis faciundis praeesset, an tibi aut cui tu imperasses adnumerare pecuniam: nam si per eos statuae fiebant, a quibus tibi iste honos habebatur, audio; sin Timarchidi pecunia numerabatur, desine, quaeso, simulare te cum in manifestissimo furto teneare, gloriae studiosum ac monumentorum fuisse. quid vero? modum statuarum haberi nullum placet? atqui
145 habeatur necesse est. etenim sic considerate: Syracusana civitas, ut eam potissimum nominem, dedit ipsi statuam — est honos — et patri — bella haec pietatis et quaestuosa simulatio — et filio — ferri hoc potest; hunc enim puerum non oderant; verum quotiens et quot nominibus a Syracusanis statuas auferes? ut in foro statuerent abstulisti, ut in curia coëgisti, ut pecuniam conferrent in eas statuas, quae Romae ponerentur, imperasti; ut eidem darent homines aratorum nomine: dederunt; ut eidem pro parte in commune Siciliae conferrent: etiam id contulerunt. una civitas cum tot nominibus pecuniam contulerit idemque hoc civitates ceterae fecerint, nonne res ipsa vos admonet [ut putetis] modum aliquem huic cupiditati constitui oportere? quid si hoc voluntate sua nulla civitas fecit, si omnes imperio, metu, vi, malo adductae [tibi] pecuniam statuarum nomine contulerunt, per deos immortalis, num cui dubium esse poterit quin, etiam si statuerit accipere ad statuas licere, idem tamen
146 statuat eripere certe non licere? primum igitur in hanc rem testem totam Siciliam citabo, quae mihi una voce statuarum nomine [magnam] pecuniam per vim coactam esse demonstrat; nam legationes omnium civitatum in postulatis communibus, quae fere omnia ex tuis iniuriis nata sunt, etiam hoc ediderunt, UT STATUAS NE CUI, NISI
60 CUM IS DE PROVINCIA DECESSISSET, POLLICERENTUR. tot praetores in Sicilia fuerunt, totiens apud maiores nostros Siculi senatum adierunt, totiens hac memoria: tamen huiusce

novi postulati genus atque principium tua praetura attulit. quid enim tam novum non solum re, sed genere 147
ipso postulandi? nam cetera, quae sunt in eisdem postulatis de iniuriis tuis, sunt nova, sed tamen non novo modo postulantur: rogant et orant Siculi patres conscriptos, ut nostri magistratus posthac decumas lege Hieronica vendant. tu primus contra vendideras. audio. ne in cellam quod imperatur aestiment. hoc quoque propter tuos ternos denarios nunc primum postulatur, sed genus ipsum postulandi non est novum. ne absentis nomen recipiatur. ex Sthenii calamitate et tua natum est iniuria. cetera non conligam: sunt omnia [Siculorum postulata] eius modi, ut crimina conlecta in unum reum [te] esse videantur; [quae tamen] omnia novas iniurias habent, sed postulationum formulas usitatas: hoc postulatum de statuis 148
ridiculum esse videatur ei, qui rem sententiamque non perspiciat; postulant enim, non uti ne cogantur statuere: quid igitur? ut ipsis ne liceat. quid est hoc? petis a me quod in tua potestate est, ut id tibi facere ne liceat: pete potius ne quis te invitum polliceri aut facere cogat. 'nihil egero', inquit 'negabunt enim omnes se coëgisse: si me salvum esse vis, mihi impone istam vim, ut omnino mihi ne liceat polliceri.' ex tua praetura primum haec est nata postulatio: qua cum utuntur, hoc significant atque adeo aperte ostendunt, sese ad statuas tuas pecuniam metu ac malo coactos invitissimos contulisse. quid? si hoc 149
non dicant, tibi non necesse sit ipsi id confiteri? vide et perspice qua defensione sis usurus: iam intelleges hoc tibi de statuis confitendum esse. mihi enim renuntiatur 61
ita constitui a tuis patronis, hominibus ingeniosis, causam tuam, et eos ita abs te institui et doceri, ut quisque ex provincia Sicilia gravior homo atque honestior testimonium vehementius dixerit, sicuti [Siculi] multi primarii viri multa dixerunt, te statim hoc istis tuis defensoribus dicere: 'inimicus est propterea, quod arator est.' itaque uno genere, opinor, circumscribere habetis in animo genus hoc aratorum, quod eos infenso animo atque inimico venisse dicatis, quia fuerit in decumis iste vehementior. ergo aratores inimici omnes et adversarii sunt; nemo eorum est qui non perisse te cupiat. omnino praeclare te

habes, cum is ordo atque id hominum genus, quod optimum atque honestissimum est, [a] quo uno et summa res publica et illa provincia maxime continetur, tibi est inimicissimum.
150 verum esto: alio loco de aratorum animo et iniuriis videro; nunc, quod mihi abs te datur, id accipio, eos tibi esse inimicissimos. nempe, ita dicis, propter decumas. concedo; non quaero iure an iniuria sint inimici. quid ergo illae sibi statuae equestres inauratae volunt, quae populi Romani oculos animosque maxime offendunt, propter aedem Volcani? nam inscriptum esse video quandam ex his statuam aratores dedisse. si honoris causa statuam dederunt, inimici non sunt: credamus testibus; tum enim honori tuo, nunc iam religioni suae consulunt; sin autem metu coacti dederunt, confiteare necesse est te in provincia pecunias statuarum nomine per vim ac metum
62 151 coëgisse. utrum tibi commodum est, elige. equidem libenter hoc iam crimen de statuis relinquam, ut mihi tu illud concedas, quod tibi honestissimum est, aratores tibi ad statuam honoris tui causa voluntate sua contulisse. da mihi hoc: iam tibi maximam partem defensionis praecideris; non enim poteris aratores tibi iratos esse atque inimicos dicere. o causam singularem! o defensionem miseram ac perditam! nolle hoc accipere reum ab accusatore et eum reum, qui praetor in Sicilia fuerit, aratores ei statuam sua voluntate statuisse; aratores de eo bene existimare, amicos esse, salvum cupere! metuit ne hoc
152 vos existimetis; obruitur enim aratorum testimoniis. utar eo, quod datur. certe hoc vobis ita iudicandum est, eos, qui isti inimicissimi sunt, ut ipse existimari volt, ad istius honores atque monumenta pecunias voluntate sua non contulisse. atque ut hoc totum facillime intellegi possit, quem voles eorum testium, quos produxero, qui ex Sicilia testes sunt, sive togatum sive Siculum, rogato et eum, qui tibi inimicissimus esse videbitur, qui se spoliatum abs te esse dicet, ecquid suo nomine in tuam statuam contulerit: neminem reperies qui neget: etenim
153 omnes dederunt. quemquam igitur putas dubitaturum quin is, quem tibi inimicissimum esse oporteat, qui abs te gravissimas iniurias acceperit, pecuniam statuae nomine dederit vi atque imperio adductus, non officio ac volun-

tate? huius ego pecuniae, iudices, quae permagna est impudentissimeque coacta ab invitis, non habui rationem neque habere potui, quantum ab aratoribus, quantum a negotiatoribus, qui Syracusis, qui Agrigenti, qui Panhormi, qui Lilybaei negotiantur, esset coactum. quoniam intellegitis ipsius quoque confessione ab invitissimis coactam esse, venio nunc ad civitates Siciliae, de quibus facillime fieri iudicium voluntatis potest. an etiam Siculi 63 154
inviti contulerunt? non est probabile. etenim sic C. Verrem praeturam in Sicilia gessisse constat, ut, cum utrisque satis facere non posset, et Siculis et togatis, officii potius in socios quam ambitionis in civis rationem duxerit; itaque eum non solum PATRONUM illius insulae, sed etiam SOTERA inscriptum esse vidi Syracusis. hoc quantum est? ita magnum, ut Latine uno verbo exprimi non possit; is est nimirum SOTER, qui salutem dedit. huius nomine etiam dies festi agitantur, pulchra illa Verria, non quasi Marcellia, sed pro Marcelliis, quae illi istius iussu sustulerunt. huius fornix in foro Syracusis est, in quo nudus filius stat, ipse autem ex equo nudatam ab se provinciam prospicit; huius statuae locis omnibus; quae hoc demonstrare videantur, prope modum non minus multas statuas istum posuisse Syracusis quam abstulisse; huic etiam Romae videmus in basi statuarum maximis litteris incisum: A COMMUNI SICILIAE DATAS. quam ob rem qui hoc 155
probare potes cuiquam, tantos honores habitos esse ab invitis? hic tibi etiam multo magis, quam paulo ante in 64
aratoribus, videndum et considerandum est quid velis: magna res est, utrum tibi Siculos publice privatimque amicos an inimicos existimari velis. si inimicos, quid te futurum est? quo confugies? ubi nitere? modo aratorum honestissimorum hominum ac locupletissimorum, et Siculorum et civium Romanorum, maximum numerum abs te abalienasti; nunc de Siculis civitatibus quid ages? dices tibi Siculos esse amicos? qui poteris? qui, quod nullo in homine antea fecerunt, [ut in eum publice testimonium dicerent,] cum praesertim ex ea provincia condemnati sint complures [qui ibi praetores fuerunt], duo soli absoluti, hi nunc veniunt cum litteris, veniunt cum mandatis, veniunt cum testimoniis publicis; qui, si te laudarent

publice, tamen id more potius suo quam merito tuo facere viderentur, ei cum de tuis factis publice conqueruntur, nonne hoc indicant, tantas esse iniurias, ut multo maluerint de suo more decedere quam de tuis moribus
156 non dicere? confitendum igitur est necessario tibi Siculos inimicos esse, qui quidem et in te gravissima postulata consulibus ediderunt et me, ut hanc causam salutisque suae defensionem susciperem, obsecrarunt, qui cum a praetore prohiberentur, a quattuor quaestoribus impedirentur, omnium minas atque omnia pericula prae salute sua levia duxerunt, qui priore actione ita testimonia graviter vehementerque dixerunt, ut Artemonem Centuripinum legatum et publice testem Q. Hortensius accusatorem, non testem esse diceret. etenim ille cum propter virtutem et fidem cum Androne homine honestissimo et certissimo tum etiam propter eloquentiam legatus a suis civibus electus est, ut posset multas istius et varias iniurias quam apertissime vobis planissimeque explicare.
65 dixerunt Halaesini, Catinenses, Tyndaritani, Hennenses, Herbitenses, Agyrinenses, Netinenses, Segestani: enumerare omnis non est necesse: scitis quam multi et quam multa priore actione dixerint; nunc et illi et reliqui dicent.
157 omnes denique hoc in hac causa intellegent, hoc animo esse Siculos, ut, si in istum animadversum non sit, sibi relinquendas domos ac sedes suas et ex Sicilia decedendum atque adeo fugiendum esse arbitrentur. hos homines tu persuadebis ad honorem atque amplitudinem tuam pecunias maximas voluntate sua contulisse? credo, qui te in tua civitate incolumem esse nollent, hi monumenta tuae formae ac nominis in suis civitatibus esse cupiebant. res declarabit, ut cupierint: iam dudum enim mihi nimium tenuiter Siculorum erga te voluntatis argumenta conligere videor [utrum statuas voluerint tibi statuere an coacti
158 sint]: de quo hoc homine auditum est umquam, quod tibi accidit, ut eius in provincia statuae, in locis publicis positae, partim etiam in aedibus sacris, per vim et per universam multitudinem deicerentur? tot homines in Asia nocentes, tot in Africa, tot in Hispania, Gallia, Sardinia, tot in ipsa Sicilia fuerunt: ecquo de homine hoc umquam audivistis? novum est, iudices; in Siculis quidem et in

omnibus Graecis monstri simile. non crederem hoc de statuis, nisi iacentis revolsasque vidissem; propterea quod apud omnis Graecos hic mos est, ut honorem hominibus habitum in monumentis eius modi non nulla religione deorum consecrari arbitrentur. itaque Rhodii, qui prope 159
soli bellum illud superius cum Mithridate rege gesserunt, omnisque eius copias acerrimumque impetum moenibus, litoribus classibusque suis exceperunt, tamen, cum ei regi inimici praeter ceteros essent, statuam eius, quae erat apud ipsos in celeberrimo urbis loco, ne tum quidem in ipsis urbis periculis attigerunt; ac forsitan vix convenire videretur, quem ipsum hominem cuperent evertere, eius effigiem simulacrumque servare, sed tamen videbam, apud eos cum essem, et religionem esse quandam in his rebus a maioribus traditam et hoc disputari, cum statua se eius habuisse temporis rationem, quo posita esset, cum homine eius, quo gereret bellum atque hostis esset. videtis igitur consuetudinem religionemque 66
Graecorum, quae monumenta hostium in bello ipso soleat defendere, eam summa in pace praetoris populi Romani statuis praesidio non fuisse. Tauromenitani, quorum est 160
civitas foederata, homines quietissimi, qui maxime ab iniuriis nostrorum magistratuum remoti consuerant esse praesidio foederis, ei tamen istius evertere statuam non dubitaverunt; qua abiecta basim tamen in foro manere voluerunt, quod gravius in istum fore putabant, si scirent homines statuam eius a Tauromenitanis esse deiectam, quam si nullam umquam positam esse arbitrarentur. Tyndaritani deiecerunt in foro; et eadem de causa equum inanem reliquerunt. Leontinis, misera in civitate atque inani, tamen istius in gymnasio statua deiecta est. nam quid ego de Syracusis loquar, quod non est proprium Syracusanorum, sed et illorum et commune conventus illius ac prope totius provinciae? quanta illic multitudo, quanta vis hominum convenisse dicebatur tum, cum statuae sunt istius deiectae et eversae? at quo loco? celeberrimo ac religiosissimo: ante ipsum Serapim, in primo aditu vestibuloque templi. quod nisi Metellus hoc tam graviter egisset atque illam rem imperio edictoque prohibuisset, vestigium statuarum istius in tota Sicilia nullum esset relictum.

161 Atque ego hoc non vereor, ne quid horum non modo impulsu, verum omnino adventu meo factum esse videatur: omnia ista ante facta sunt, non modo quam ego Siciliam, verum etiam quam iste Italiam attigit: dum ego in Sicilia sum, nulla statua deiecta est; postea quam illinc
67 discessi quae sunt gesta cognoscite: Centuripinorum senatus decrevit populusque iussit, ut, quae statuae C. Verris ipsius et patris eius et filii essent, eas quaestores demoliendas locarent, dumque ea demolitio fieret, senatores ne minus xxx adessent. videte gravitatem civitatis ac dignitatem: neque eas in urbe sua statuas esse voluerunt, quas inviti, per vim atque imperium dedissent, neque eius hominis, in quem ipsi, cum gravissimo testimonio publice, quod numquam antea, Romam mandata legatosque misissent, et id gravius esse putarunt, si publico consilio, quam si per vim multitudinis factum esse
162 videretur. cum hoc consilio statuas Centuripini publice sustulissent, audit Metellus; graviter fert; evocat ad se Centuripinorum magistratus et decem primos; nisi restituissent statuas, vehementer minatur. illi ad senatum renuntiant: statuae, quae istius causae nihil prodessent, reponuntur; decreta Centuripinorum, quae de statuis erant facta, non tolluntur. hic ego aliud alii concedo; Metello, homini sapienti, prorsus non possum ignoscere, si quid stulte facit: quid? ille hoc putabat Verri criminosum fore, si eius statuae essent deiectae, quod saepe vento aut aliquo casu fieri solet? non erat in hoc neque crimen ullum neque reprehensio. ex quo igitur crimen atque accusatio nascitur? ex hominum iudicio et volun-
68 tate. ego, si Metellus statuas Centuripinos reponere non
163 coëgisset, haec dicerem: videte, iudices, quantum et quam acerbum dolorem sociorum atque amicorum animis inusserint istius iniuriae, cum Centuripinorum amicissima et fidelissima civitas, quae tantis officiis cum populo Romano coniuncta est, ut non solum rem publicam nostram, sed etiam in quovis homine privato nomen ipsum Romanum semper dilexerit, ea publico consilio atque auctoritate iudicarit C. Verris statuas esse in urbe sua non oportere; recitarem decreta Centuripinorum; laudarem illam civitatem, id quod verissime possem; commemorarem

decem milia civium esse Centuripinorum, fortissimorum fidelissimorumque sociorum, eos omnis hoc statuisse, monumentum istius in sua civitate nullum esse oportere: haec tum dicerem, si statuas Metellus non reposuisset. 164 velim quaerere nunc ex ipso Metello quidnam sua vi et auctoritate mihi ex hac oratione praeciderit: eadem opinor omnia convenire; neque enim, si maxime statuae deiectae essent, eas ego vobis possem iacentis ostendere; hoc uno uterer, civitatem tam gravem statuas iudicasse C. Verris demoliendas: hoc mihi Metellus non eripuit; hoc etiam addidit, ut quererer, si mihi videretur, tam iniquo iure sociis atque amicis imperari, ut eis ne in suis quidem beneficiis libero iudicio uti liceret; ut vos rogarem, ut coniecturam faceretis qualem in eis rebus in me L. Metellum fuisse putaretis, in quibus rebus obesse mihi posset, cum in hac re tam aperta cupiditate fuerit, in qua nihil obfuit. sed ego Metello non irascor, neque ei suam vacationem eripio, qua ille apud omnis utitur, ut nihil malitiose neque consulto fecisse videatur.

Iam igitur est ita perspicuum, ut negare non possis 69 165 nullam tibi statuam voluntate cuiusquam datam, nullam pecuniam statuarum nomine nisi vi expressam et coactam; quo quidem in crimine non illud solum intellegi volo, te ad statuas HS viciens coëgisse, sed multo etiam illud magis, quod simul demonstratum est, quantum odium [in te] aratorum, quantum omnium Siculorum sit et fuerit; in quo quae vestra defensio futura sit coniectura adsequi non queo. 'oderunt Siculi: togatorum enim causa multa 166 feci.' at ei quidem acerrimi inimicissimique sunt. 'inimicos habeo civis Romanos, quod sociorum commoda ac iura defendi.' at socii in hostium numero sese abs te habitos queruntur. 'aratores inimici sunt propter decumas.' quid? qui agros immunis liberosque arant, cur oderunt? cur Halaesini? cur Centuripini? cur Segestani? cur Halicyenses? quod genus hominum, quem numerum, quem ordinem proferre possum qui te non oderit, sive civium Romanorum sive Siculorum? ut, etiam si causas cur te oderint non possum dicere, tamen illud dicendum putem, quem omnes mortales oderint, eum his quoque odio esse oportere. an hoc dicere audebis, utrum de te aratores, 167

utrum negotiatores, utrum denique Siculi universi bene existiment [aut quo modo existiment], ad rem id non pertinere? neque tu hoc dicere audebis, nec, si cupias, licebit: eripiunt enim tibi istam orationem contemnendorum Siculorum atque aratorum statuae illae equestres, quas tu paulo ante, quam ad urbem venires, poni inscribique iussisti, ut omnium inimicorum tuorum animos
168 accusatorumque tardares. quis enim tibi molestus esset aut quis appellare te auderet, cum videret statuas a negotiatoribus, ab aratoribus, a communi Siciliae positas? quod est aliud in illa provincia genus hominum? nullum. ergo ab universa provincia, generatimque ab singulis eius partibus non solum diligitur, sed etiam ornatur. quis hunc attingere audeat? potes igitur dicere nihil tibi obesse oportere aratorum, negotiatorum, Siculorum omnium testimonia, cum eorum nominibus in statuarum inscriptione oppositis omnem te speraris invidiam atque infamiam tuam posse exstinguere? an, quorum tu auctoritate statuas cohonestare tuas conatus es, eorum ego dignitate accusationem meam comprobare non potero?
169 Nisi forte, quod apud publicanos gratiosus fuisti, in ea re spes te aliqua consolatur; quae gratia ne quid tibi prodesse posset, ego mea diligentia perfeci, ut etiam obesse deberet, tu tua sapientia curasti. etenim rem to-
70 tam, iudices, breviter cognoscite: in scriptura Siciliae pro magistro est quidam L. Carpinatius, qui et sui quaestus causa et fortasse quod sociorum interesse arbitrabatur, bene penitus in istius familiaritatem sese dedit. is cum praetorem circum omnia fora sectaretur neque ab eo umquam discederet, in eam [iam] venerat [familiaritatem] consuetudinem in vendendis istius decretis et iudiciis transigendisque negotiis, ut prope alter Timarchides nu-
170 meraretur; hoc erat etiam capitalior, quod idem pecunias eis, qui ab isto aliquid mercabantur, faenori dabat; ea autem faeneratio erat eius modi, iudices, ut etiam is quaestus huic cederet: nam quas pecunias ferebat eis expensas, quibuscum contrahebat, eas aut scribae istius aut Timarchidi aut etiam isti ipsi referebat acceptas. idem praeterea pecunias istius extraordinarias grandis suo nomine
171 faenerabatur. hic primo [Carpinatius], ante quam in istius

tantam familiaritatem pervenisset, aliquotiens ad socios litteras de istius iniuriis miserat; Canuleius vero, qui in portu Syracusis operas dabat, furta quoque istius permulta nominatim ad socios perscripserat, ea quae sine portorio Syracusis erant exportata; portum autem et scripturam eadem societas habebat. ita factum est, ut essent permulta, quae ex societatis litteris dicere in istum et proferre possemus. verum accidit ut Carpinatius, qui 172
iam cum isto summa consuetudine, praeterea re ac ratione coniunctus esset, crebras postea litteras ad socios de istius summis officiis in rem communem beneficiisque mitteret; etenim cum iste omnia, quaecumque Carpinatius postulabat, facere ac decernere solebat, tum etiam ille plura scribebat ad socios, ut, si posset, ea, quae antea scripserat, plane exstingueret; ad extremum vero, cum iste iam decedebat, eius modi litteras ad eos misit, ut huic frequentes obviam prodirent, gratias agerent, facturos se, si quid imperasset, studiose pollicerentur: itaque socii fecerunt, vetere instituto publicanorum, non quo istum ullo honore dignum arbitrarentur, sed, quod sua interesse putabant, se memores gratosque existimari, gratias isti egerunt; Carpinatium saepe ad se de eius officiis litteras misisse dixerunt. iste cum respondisset ea 71 173
se libenter fecisse operasque Carpinatii magno opere laudasset, dat amico suo cuidam negotium, qui tum magister erat eius societatis, ut diligenter caveret atque prospiceret, ne quid esset in litteris sociorum, quod contra caput suum aut existimationem valere posset. itaque ille multitudine sociorum remota decumanos convocat, rem defert: statuunt illi atque decernunt, ut eae litterae, quibus existimatio C. Verris laederetur, removerentur operaque daretur, ne ea res C. Verri fraudi esse posset. si ostendo hoc decrevisse decumanos, si planum facio hoc 174
decreto remotas esse litteras, quid exspectatis amplius? possumne rem magis iudicatam adferre, magis reum condemnatum in iudicium adducere? at quorum iudicio condemnatum? nempe eorum, quos ei, qui severiora iudicia desiderant, arbitrantur res iudicare oportere, [publicanorum iudicio] quos videlicet nunc populus iudices poscit, de quibus, ut eos iudices habeamus, legem ab homine

non nostri generis, non ex equestri loco profecto, sed
175 nobilissimo promulgatam videmus: decumani, hoc est, principes et quasi senatores publicanorum, removendas de medio litteras censuerunt. habeo ex eis, qui adfuerunt, quos producam, quibus hoc committam, homines honestissimos ac locupletissimos, istos ipsos principes equestris ordinis, quorum splendore vel maxime illius, qui legem promulgavit, oratio et causa nititur; venient in medium; dicent quid statuerint. profecto, si recte homines novi, non mentientur: litteras enim communis de medio removere potuerunt, fidem suam et religionem removere non possunt. ergo equites Romani, qui te suo iudicio condemnarunt, horum iudicio condemnari noluerunt: vos nunc utrum illorum iudicium an voluntatem
72
176 sequi malitis considerate. ac vide quid te amicorum tuorum studium, quid tuum consilium, quid sociorum voluntas adiuvet. dicam paulo promptius; neque enim iam vereor ne quis hoc me magis accusatorie quam libere dixisse arbitretur: si istas litteras non decreto decumanorum magistri removissent, tantum possem in te dicere, quantum in litteris invenissem; nunc decreto isto facto litterisque remotis tantum mihi licet dicere, quantum possum, tantum iudici suspicari, quantum velit. dico te maximum pondus auri, argenti, eboris, purpurae, plurimam vestem Melitensem, plurimam stragulam, multam Deliacam supellectilem, plurima vasa Corinthia, magnum numerum frumenti, vim mellis maximam Syracusis exportasse; his pro rebus quod portorium non esset datum, litteras ad socios misisse L. Canuleium, qui in portu
177 operas daret. satisne magnum crimen hoc videtur? nullum, opinor, maius. qui id defendet Hortensius? postulabit ut litteras Canuleii proferam, crimen eius modi nisi litteris confirmetur, inane esse dicet? clamabo litteras remotas esse de medio; decreto sociorum erepta mihi esse istius indicia ac monumenta furtorum: aut hoc contendat numquam esse factum aut omnium tela excipiat necesse est. negas esse factum? placet mihi ista defensio, descendo; aequa enim contentio, aequum certamen proponitur: producam testis et producam pluris eodem tempore; quoniam tum, cum actum est, una fuerunt, nunc quoque

una adsint; cum interrogabuntur, obligentur non solum iuris iurandi atque existimationis periculo, sed etiam communi inter se conscientia. si planum fit hoc ita, quem 178
ad modum dico, esse factum, num poteris dicere, Hortensi, nihil in istis fuisse litteris quod Verrem laederet? non modo id non dices, sed ne illud quidem tibi dicere licebit, tantum, quantum ego dicam, non fuisse. ergo hoc vestro consilio et gratia perfecistis, ut, quem ad modum paulo ante dixi, mihi summa facultas ad accusandum
73
daretur, iudici libera potestas ad credendum. quod cum 179
ita sit, nihil fingam tamen. meminero me non sumpsisse quem accusarem, sed recepisse quos defenderem; vos ex me causam non a me prolatam, sed ad me delatam audire oportere; me Siculis satis esse facturum, si, quae cognovi in Sicilia, quae accepi ab ipsis, diligenter exposuero, populo Romano, si nullius vim, nullius potentiam pertimuero, vobis, si facultatem vere atque honeste iudicandi fide et diligentia mea fecero, mihimet, si ne minimum quidem de meo curriculo vitae, quod mihi semper propositum fuit, decessero. quapropter nihil est quod 180
metuas ne quid in te confingam; etiam quod laetere habes; multa enim, quae scio a te esse commissa, quod aut nimium turpia aut parum credibilia sunt, praetermittam: tantum agam de hoc toto nomine societatis: [ut iam scire possis,] quaeram decretumne sit; cum id invenero, quaeram remotaene sint litterae; cum id quoque constabit, vos iam hoc me tacito intellegetis: si illi, qui hoc istius causa decreverunt, [equites Romani], nunc eidem in eum iudices si essent, istum sine dubio condemnarent, de quo litteras eas, quae istius furta indicarent, [et] ad se missas et suo decreto remotas scirent esse: quem igitur ab eis [equitibus Romanis], qui istius causa cupiunt omnia, qui ab eo benignissime tractati sunt, condemnari necesse esset, is a vobis, iudices, ulla vi aut ratione absolvi potest?

Ac ne forte ea, quae remota de medio atque erepta 181
nobis sunt, omnia ita condita fuisse atque ita abdita latuisse videantur, ut haec diligentia, quam ego a me exspectari maxime puto, nihil eorum investigare, nihil adsequi potuerit, quae consilio aliquo aut ratione inveniri

potuerunt, inventa sunt, iudices: manifestis in rebus hominem iam teneri videbitis. nam quod in publicanorum causis vel plurimum aetatis meae versor vehementerque illum ordinem observo, satis commode mihi videor eorum
74 consuetudinem usu tractandoque cognosse; itaque, ut hoc
182 comperi, remotas esse litteras societatis, habui rationem eorum annorum, per quos iste in Sicilia fuisset; deinde quaesivi, quod erat inventu facillimum, qui per eos annos magistri illius societatis fuissent, apud quos tabulae fuissent. sciebam enim hanc magistrorum, qui tabulas haberent, consuetudinem esse, ut, cum tabulas novo magistro traderent, exempla litterarum ipsi habere non nollent; itaque ad L. Vibium, equitem Romanum, virum primarium, quem reperiebam magistrum fuisse eo ipso anno, qui mihi maxime quaerendus erat, primum veni. sane homini praeter opinionem improviso incidi; scrutatus sum quae potui et quaesivi omnia: inveni duos solos libellos, a L. Canuleio missos sociis ex portu Syracusis, in quibus erat ratio scripta mensium complurium rerum exportatarum istius nomine sine portorio; itaque obsignavi
183 statim. erant ex eo [haec] genere, quod ego maxime genus ex sociorum litteris reperire cupiebam, verum tantum inveni, iudices, quod apud vos quasi exempli causa proferre possem. sed tamen, quicquid erit in his libellis, quantulumcumque videbitur esse, hoc quidem certe manifestum erit; de ceteris ex hoc coniecturam facere debebitis. recita mihi, quaeso, hunc primum libellum; deinde illum alterum. Libelli Canuleiani. non quaero unde cccc amphoras mellis habueris, unde tantum Melitensium, unde quinquaginta tricliniorum lectos, unde tot candelabra; non, inquam, iam quaero unde haec habueris, sed quo tantum tibi opus fuerit, id quaero. omitto de melle, sed tantum Melitensium, quasi etiam amicorum uxores, tantum lecto-
75 rum, quasi omnium istorum villas ornaturus esses? et
184 cum haec paucorum mensium ratio in his libellis sit, facite ut vobis triennii totius veniat in mentem: sic contendo, ex his parvis libellis apud unum magistrum societatis repertis vos iam coniectura adsequi posse cuius modi praedo iste in illa provincia fuerit, quam multas cupiditates, quam varias, quam infinitas habuerit, quantam pecuniam non

solum numeratam, verum etiam huiusce modi in rebus positam confecerit, quae vobis alio loco planius explicabuntur. nunc hoc attendite: his exportationibus, quae 185
recitatae sunt, scribit HS $\overline{\text{LX}}$ socios perdidisse ex vicesima portorii Syracusis. pauculis igitur mensibus, ut hi pusilli et contempti libelli indicant, furta praetoris, quae essent HS duodecies, ex uno oppido solo exportata sunt. cogitate nunc, cum illa Sicilia sit, hoc est insula, quae undique exitus maritimos habeat, quid ex ceteris locis exportatum putetis; quid Agrigento, quid Lilybaeo, quid Panhormo, quid Thermis, quid Halaesa, quid Catina, quid ex ceteris oppidis, quid vero Messana, quem iste sibi locum maxime tutum esse arbitrabatur, ubi animo semper soluto liberoque erat, quod sibi iste Mamertinos delegerat ad quos omnia, quae aut diligentius servanda aut occultius exportanda erant, deportaret. his inventis libellis ceteri remoti et diligentius sunt reconditi; nos tamen, ut omnes intellegant hoc nos sine cupiditate agere, his ipsis libellis contenti sumus.

Nunc ad sociorum tabulas accepti et expensi, quas 76 186
removere honeste nullo modo potuerunt, et ad amicum tuum Carpinatium revertemur. inspiciebamus Syracusis a Carpinatio confectas tabulas societatis, quae significabant multis nominibus eos homines versuram a Carpinatio fecisse, qui pecunias Verri dedissent; quod erit vobis luce clarius, iudices, tum, cum eos ipsos produxero, qui dederunt; intellegetis enim illa tempora, per quae, cum essent in periculo, pretio sese redemerunt, cum societatis tabulis non solum consulibus, verum etiam mensibus convenire. cum haec maxime cognosceremus et iam in ma- 187
nibus tabulas haberemus, repente aspicimus lituras [eius modi] quasi quaedam volnera tabularum recentia: statim suspitione offensi ad ea ipsa nomina oculos animumque transtulimus: erant acceptae pecuniae C. Verrucio C. f., sic tamen, ut usque ad alterum R litterae constarent integrae, reliquae omnes essent in litura: alterum, tertium, quartum, permulta erant eiusdem modi nomina. cum manifesta res flagitiosa litura tabularum atque insignis turpitudo teneretur, quaerere incepimus de Carpinatio quisnam is esset Verrucius, quicum tantae pecuniae rationem ha-

beret: haerere homo, versari, rubere. quod lege excipiuntur tabulae publicanorum, quo minus Romam deportentur, ut res quam maxime clara ac testata esse posset, in ius ad Metellum Carpinatium voco, tabulasque societatis in forum adfero. fit maximus concursus hominum, et, quod erat Carpinatii nota cum isto praetore societas ac faeneratio, summe exspectabant omnes quidnam in ta-
77 188 bulis teneretur. rem ad Metellum defero, me tabulas perspexisse sociorum; in his tabulis magnam rationem C. Verrucii permultis nominibus esse, meque hoc perspicere ex consulum mensiumque ratione, hunc Verrucium neque ante adventum C. Verris neque post decessionem quicquam cum Carpinatio rationis habuisse: postulo, ut mihi respondeat qui sit iste Verrucius, mercator an negotiator an arator an pecuarius; in Sicilia sit an iam decesserit. clamare omnes ex conventu neminem umquam in Sicilia fuisse Verrucium; ego instare, ut mihi responderet quis esset, ubi esset, unde esset; cur servus societatis, qui tabulas conficeret, semper in Verrucii nomine
189 certo ex loco mendosus esset. atque haec postulabam, non quo illum cogi putarem oportere, ut ad ea mihi responderet invitus, sed ut omnibus istius furta, illius flagitium, utriusque audacia perspicua esse posset. itaque illum in iure metu conscientiaque peccati mutum atque exanimatum ac vix vivum relinquo; tabulas in foro, summa hominum frequentia, exscribo; adhibentur in scribendo de conventu viri primarii, litterae lituraeque omnes adsimulatae et expressae de tabulis in libros transferuntur.
190 haec omnia summa cura et diligentia recognita et conlata et ab hominibus honestissimis obsignata sunt. si Carpinatius mihi tum respondere noluit, responde mihi nunc tu, Verres, quem esse hunc tuum paene gentilem Verrucium putes: fieri non potest, ut, quem video te praetore in Sicilia fuisse et quem ex ipsa ratione intellego locupletem fuisse, eum tu in tua provincia non cognoveris. atque adeo, ne hoc aut longius aut obscurius esse possit, procedite in medium atque explicate descriptionem imaginemque tabularum, ut omnes mortales istius avaritiae
78 191 non iam vestigia, sed ipsa cubilia videre possint. videtis Verrucium? videtis litteras primas integras? videtis ex-

tremam partem nominis, eodam illam Verrinam tamquam in luto demersam in litura? sic habent se tabulae, iudices, ut videtis. quid exspectatis? quid quaeritis amplius? tu ipse, Verres, quid sedes? quid moraris? nam aut exhibeas nobis Verrucium necesse est aut te Verrucium esse fateare.

Laudantur oratores veteres, Crassi illi et Antonii, quod crimina diluere dilucide, quod copiose reorum causas defendere solerent; nimirum illi non ingenio solum his patronis, sed fortuna etiam praestiterunt: nemo enim ita tum peccabat, ut defensioni locum non relinqueret; nemo ita vivebat, ut nulla eius vitae pars summae turpitudinis esset expers; nemo ita in manifesto peccatu tenebatur, ut, cum impudens fuisset in facto, tum impudentior videretur, si negaret. nunc vero quid faciat 192
Hortensius [patronus]? avaritiaene crimina frugalitatis laudibus deprecetur? at hominem flagitiosissimum, libidinosissimum nequissimumque defendit. an ab hac illius infamia, * nequitia vestros animos in aliam partem fortitudinis commemoratione traducat? at homo inertior, ignavior, magis vir inter mulieres, impura inter viros muliercula proferri non potest. at mores commodi. quis contumacior? quis inhumanior? quis superbior? at haec sine cuiusquam malo. quis acerbior? quis insidiosior? quis crudelior umquam fuit? in hoc homine atque in eius modi causa quid facerent omnes Crassi et Antonii? tantum, opinor, Hortensi: ad causam non accederent neque in alterius impudentia sui pudoris existimationem amitterent; liberi enim ad causas solutique veniebant neque committebant, ut, si impudentes in defendendo esse noluissent, ingrati in deserendo existimarentur.

M. TULLII CICERONIS ACTIONIS IN C. VERREM SECUNDAE

LIBER TERTIUS

DE FRUMENTO.

1 1 Omnes, qui alterum, iudices, nullis impulsi inimicitiis, nulla privatim laesi iniuria, nullo praemio adducti in iudicium rei publicae causa vocant, providere debent non solum quid oneris in praesentia tollant, sed quantum in omnem vitam negotii suscipere conentur; legem enim sibi ipsi dicunt innocentiae, continentiae virtutumque omnium, qui ab altero rationem vitae reposcunt, atque eo magis, si id, ut ante dixi, faciunt nulla re commoti alia nisi uti- 2 litate communi. nam qui sibi hoc sumpsit, ut corrigat mores aliorum ac peccata reprehendat, quis huic ignoscat, si qua in re ipse ab religione officii declinarit? quapropter hoc etiam magis ab omnibus eius modi civis laudandus ac diligendus est, qui non solum ab re publica civem improbum removet, verum etiam se ipsum eius modi fore profitetur ac praestat, ut sibi non modo communi voluntate virtutis atque officii, sed etiam vi quadam magis ne- 3 cessaria recte sit honesteque vivendum. itaque hoc, iudices, ex homine clarissimo [atque eloquentissimo], L. Crasso, saepe auditum est, cum se nullius rei tam paenitere diceret, quam quod C. Carbonem umquam in iudicium vocavisset; minus enim liberas omnium rerum voluntates habebat et vitam suam pluribus quam vellet observari oculis arbitrabatur. atque ille his praesidiis ingenii fortunaeque munitus, tamen hac cura continebatur, quam sibi nondum confirmato consilio, sed ineunte aetate susceperat, qua minus etiam praecipitur eorum virtus et integritas, qui ad hanc rem [adulescentuli, quam qui iam firmata aetate] descendunt: illi enim, ante quam potuerunt existimare, quanto liberior vita sit eorum, qui nemi-

nem accusarint, gloriae causa atque ostentationis accusant: nos, qui iam et quid facere et quantulum iudicare possemus ostendimus, nisi facile cupiditates nostras teneremus, numquam ipsimet nobis praecideremus istam licentiam libertatemque vivendi. atque ego hoc plus oneris 2 4
habeo, quam qui ceteros accusarunt, si onus est id appellandum, quod cum laetitia feras ac voluptate: verum tamen ego hoc amplius suscepi quam ceteri, quod ita postulatur ab hominibus, ut ab eis se abstineant maxime vitiis, in quibus alterum reprehenderint. furem aliquem aut rapacem accusaris: vitanda tibi semper erit omnis avaritiae suspitio. maleficum quempiam adduxeris aut crudelem: cavendum erit semper ne qua in re asperior aut inhumanior fuisse videare. corruptorem, adulterum: providendum diligenter ne quod in vita vestigium libidinis appareat: omnia postremo, quae vindicaris in altero, tibi ipsi vehementer fugienda sunt. etenim non modo accusator, sed ne obiurgator quidem ferendus est is, qui, quod in altero vitium reprehendit, in eo ipse deprehenditur: ego in uno homine omnia vitia, quae possunt in homine 5
perdito nefarioque esse, reprehendo; nullum esse dico indicium libidinis, sceleris, audaciae, quod non in istius unius vita perspicere possitis: ergo isto reo legem hanc, iudices, mihi statuo, vivendum ita esse, ut isti non modo factis dictisque omnibus, sed etiam oris oculorumque illa contumacia ac superbia, quam videtis, dissimillimus esse ac semper fuisse videar. patior, non moleste fero, iudices, eam vitam, quae mihi sua sponte antea iucunda fuerit, nunc iam mea lege et condicione necessariam quoque futuram.

Et in hoc homine saepe a me quaeris, Hortensi, qui- 3 6
bus inimicitiis aut qua iniuria adductus ad accusandum descenderim. mitto iam rationem officii mei necessitudinisque Siculorum; de ipsis tibi inimicitiis respondeo: an tu maiores ullas inimicitias putas esse quam contrarias hominum sententias ac dissimilitudines studiorum et voluntatum? fidem sanctissimam in vita qui putat, potest ei non inimicus esse, qui quaestor consulem suum consiliis commissis, pecunia tradita, rebus omnibus creditis spoliare, relinquere, prodere, oppugnare ausus sit? pudo-

rem ac pudicitiam qui colit, potest animo aequo istius cotidiana adulteria, meretriciam disciplinam, domesticum lenocinium videre? qui religiones deorum immortalium retinere volt, ei, qui fana spoliarit omnia, qui ex tensarum orbitis praedari sit ausus, inimicus non esse qui potest? qui iure aequo omnis putat esse oportere, is tibi non infestissimus sit, cum cogitet varietatem libidinemque decretorum tuorum? qui sociorum iniuriis provinciarumque incommodis doleat, is in te non expilatione Asiae, vexatione Pamphyliae, squalore et lacrimis Siciliae concitetur? qui civium Romanorum iura ac libertatem sanctam apud omnis haberi velit, is non tibi plus etiam quam inimicus esse debeat, cum tua verbera, cum securis, cum cruces ad civium Romanorum supplicia fixas recordetur?
7 an si qua in re contra rem meam decrevisset aliquid iniuria, iure ei me inimicum esse arbitrarere: cum omnia contra omnium bonorum rem, causam, rationem, utilitatem voluntatemque fecerit, quaeris cur ei sim inimicus, cui populus Romanus infestus est? qui praesertim plus etiam, quam pars virilis postulat, pro voluntate populi
4 Romani oneris ac muneris suscipere debeam? quid, illa, quae leviora videntur esse, non cuiusvis animum possunt movere, quod ad tuam ipsius amicitiam ceterorumque hominum magnorum atque nobilium faciliorem aditum istius habet nequitia et audacia quam cuiusquam nostrum virtus et integritas? odistis hominum novorum industriam, despicitis eorum frugalitatem, pudorem contemnitis, ingenium vero et virtutem depressam exstinctamque cupi-
8 tis: Verrem amatis. ita credo: si non virtute, non industria, non innocentia, non pudore, non pudicitia, at sermone, at litteris, at humanitate eius delectamini. nihil eorum est, contraque sunt omnia cum summo dedecore ac turpitudine tum singulari stultitia atque inhumanitate oblita. huic homini si cuius domus patet, utrum ea patere an hiare ac poscere aliquid videtur? hunc vestri ianitores, hunc cubicularii diligunt; hunc liberti vestri, hunc servi ancillaeque amant; hic cum venit, extra ordinem vocatur; hic solus introducitur; ceteri, saepe frugalissimi homines, excluduntur; ex quo intellegi potest eos vobis esse carissimos, qui ita vixerint, ut sine vestro

praesidio salvi esse non possint. quid, hoc cuiquam ferendum putas esse, nos ita vivere in pecunia tenui, ut prorsus nihil acquirere velimus, ut dignitatem nostram populique Romani beneficia non copiis, sed virtute tueamur: istum rebus omnibus undique ereptis impune eludentem circumfluere atque abundare? huius argento dominia vestra, huius signis et tabulis forum comitiumque ornari, praesertim cum vos vestro Marte his rebus omnibus abundetis? Verrem esse qui vestras villas suis manubiis ornet? Verrem esse qui cum L. Mummio certet, ut pluris hic sociorum urbis quam ille hostium spoliasse videatur, pluris hic villas ornamentis fanorum quam ille fana spoliis hostium ornasse: et is erit ob eam rem vobis carior, ut ceteri libentius suo periculo vestris cupiditatibus serviant? verum haec et dicentur alio loco et dicta sunt; nunc proficiscemur ad reliqua, si pauca ante fuerimus a vobis, iudices, deprecati: superiore omni oratione perattentos vestros animos habuimus; id fuit nobis gratum admodum: sed multo erit gratius, si reliqua voletis attendere, propterea quod in his omnibus, quae antea dicta sunt, erat quaedam ex ipsa varietate ac novitate rerum et criminum delectatio: nunc tractare causam instituimus frumentariam, quae magnitudine iniuriae et re fere criminibus ceteris antecellet, iucunditatis in agendo et varietatis minus habebit; vestra autem auctoritate et prudentia dignissimum est, iudices, in audiendi diligentia non minus religioni tribuere quam voluptati. in hac causa frumentaria cognoscenda haec vobis proponite, iudices, vos de rebus fortunisque Siculorum [omnium], de civium Romanorum, qui arant in Sicilia, bonis, de vectigalibus a maioribus traditis, de victu vitaque populi Romani cognituros: quae si magna atque adeo maxima vobis videbuntur, quam varie et quam copiose dicantur exspectare nolite.

9 5 10 11

Neminem vestrum praeterit, iudices, omnem utilitatem opportunitatemque provinciae Siciliae, quae ad commoda populi Romani adiuncta sit, consistere in re frumentaria maxime; nam ceteris rebus adiuvamur ex illa provincia, hac vero alimur ac sustinemur. ea causa tripertita, iudices, erit in accusatione: primum [enim] de

12

decumano, deinde de empto dicemus frumento, postremo de aestimato.

6 Inter Siciliam ceterasque provincias, iudices, in agrorum vectigalium ratione hoc interest, quod ceteris aut impositum vectigal est certum, quod stipendiarium dicitur, ut Hispanis et plerisque Poenorum, quasi victoriae praemium ac poena belli, aut censoria locatio constituta est, ut Asiae lege Sempronia: Siciliae civitates sic in amicitiam fidemque recepimus, ut eodem iure essent quo fuissent, eadem condicione populo Romano parerent qua
13 suis ante paruissent. perpaucae Siciliae civitates sunt bello a maioribus nostris subactae; quarum ager cum esset publicus populi Romani factus, tamen illis est redditus: is ager a censoribus locari solet. foederatae civitates duae sunt, quarum decumae venire non soleant, Mamertina et Tauromenitana: quinque praeterea sine foedere immunes [civitates] ac liberae, Centuripina, Halaesina, Segestana, Halicyensis, Panhormitana; praeterea omnis ager Siciliae civitatum decumanus est, itemque ante imperium populi Romani ipsorum Siculorum volun-
14 tate et institutis fuit. videte nunc maiorum sapientiam, qui cum Siciliam tam opportunum subsidium belli atque pacis ad rem publicam adiunxissent, tanta cura Siculos tueri ac retinere voluerunt, ut non modo eorum agris vectigal novum nullum imponerent, sed ne legem quidem venditionis decumarum neve vendundi aut tempus aut locum commutarent, ut certo tempore anni, ut ibidem, [in Sicilia], denique ut lege Hieronica venderent: voluerunt eos in suis rebus ipsos interesse eorumque animos non modo lege nova, sed ne nomine quidem legis novo
15 commoveri; itaque decumas lege Hieronica semper vendundas censuerunt, ut eis iucundior esset muneris illius functio, si eius regis, qui Siculis carissimus fuit, non solum instituta commutato imperio, verum etiam nomen maneret. hoc iure ante Verrem praetorem Siculi semper usi sunt: hic primus instituta omnium, consuetudinem a maioribus traditam, condicionem amicitiae, ius societatis
7 convellere et commutare ausus est. qua in re primum
16 illud reprehendo et accuso, cur in re tam vetere, tam usitata quicquam novi feceris. ingenio aliquid adsecutus

es? tot homines sapientissimos et clarissimos, qui illam provinciam ante te tenuerunt, prudentia consilioque vicisti? est tuum, est ingenii diligentiaeque tuae. do hoc tibi et concedo. scio te Romae, cum praetor esses, edicto tuo possessiones hereditatum a liberis ad alienos, a primis heredibus ad secundos, a legibus ad libidinem tuam transtulisse; scio te edicta superiorum omnium correxisse et possessiones hereditatum non secundum eos, qui proferrent, sed secundum eos, qui dicerent testamentum factum, dedisse; easque res novas abs te prolatas et inventas magno tibi quaestui fuisse scio; eundemque te memini censorias quoque leges in sartis tectis exigendis tollere et commutare, ne is redimeret, cuia res esset, ne pupillo tutores propinquique consulerent quo minus fortunis omnibus everteretur; exiguam diem praefinire operi, qua ceteros ab negotio excluderes, ipse in tuo redemptore nullam certam diem observares. quam ob rem novam legem te 17
in decumis statuisse non miror, hominem in edictis praetoriis, in censoriis legibus tam prudentem, tam exercitatum: non, inquam, miror te aliquid excogitasse, sed quod tua sponte iniussu populi sine senatus auctoritate iura provinciae Siciliae mutaveris, id reprehendo, id accuso. C. Octavio et C. Cottae consulibus senatus permisit, ut vini 18
et olei decumas et frugum minutarum, quas ante quaestores in Sicilia vendere consuessent, Romae venderent legemque his rebus quam ipsis videretur dicerent. cum locatio fieret, publicani postularunt, quasdam res ut ad legem adderent neque tamen a ceteris censoriis legibus recederent. contra dixit [is], qui casu tum Romae fuit, tuus hospes, Verres, hospes, inquam, et familiaris tuus, Sthenius [hic] Thermitanus. consules causam cognorunt; cum viros primarios atque amplissimos civitatis multos in consilium advocassent, de consilii sententia pronuntiarunt se lege Hieronica venditurus. itane vero? prudentissimi 8 19
viri, summa auctoritate praediti, quibus senatus legum dicendarum in locandis vectigalibus omnem potestatem permiserat populusque Romanus iusserat, Siculo uno recusante, cum amplificatione vectigalium nomen Hieronicae legis mutare noluerunt: tu, homo minimi consilii, nullius auctoritatis, iniussu populi ac senatus, tota Sicilia recu-

sante, cum maximo detrimento atque adeo exitio vecti-
20 galium totam Hieronicam legem sustulisti? at quam legem
[corrigit], iudices [atque adeo totam tollit]? acutissime
ac diligentissime scriptam, quae lex omnibus custodiis
subiectum aratorem decumano tradidit, ut neque in sege-
tibus neque in areis neque in horreis neque in amovendo
neque in deportando frumento grano uno posset arator
sine maxima poena fraudare decumanum. scripta lex ita
diligenter est, ut eum scripsisse appareat, qui alia vecti-
galia non haberet, ita acute, ut Siculum, ita severe, ut
tyrannum: qua lege Siculis tamen arare expediret; nam
ita diligenter constituta sunt iura decumano, ut tamen ab
21 invito aratore plus decuma non possit auferri. cum haec
ita essent constituta, Verres tot annis atque adeo saeculis
tot inventus est qui haec non commutaret, sed everteret,
eaque, quae iam diu ad salutem sociorum utilitatemque
rei publicae composita comparataque essent, ad suos im-
probissimos quaestus converteret: qui primum certos in-
stituerit nomine decumanos, re vera ministros ac satellites
cupiditatum suarum, per quos ostendam sic provinciam
per triennium vexatam atque vastatam, iudices, ut eam
multis annis multorum innocentia sapientiaque recreare
9
22 nequeamus. eorum [omnium], qui decumani vocabantur,
princeps erat Q. ille Apronius, quem videtis; de cuius
improbitate singulari gravissimarum legationum queri-
monias audistis. aspicite, iudices, voltum hominis et
aspectum, et ex ea contumacia, quam hic in perditis re-
bus retinet, illos eius spiritus Siciliensis quos fuisse pu-
tetis cogitate ac recordamini. hic est Apronius, quem in
provincia tota Verres, cum undique nequissimos homines
conquisisset, cum ipse secum sui similis duxisset non
parum multos, nequitia, luxuria, audacia sui simillimum
iudicavit. itaque istos inter se perbrevi tempore non res,
non ratio, non commendatio aliqua, sed studiorum tur-
23 pitudo similitudoque coniunxit. Verris mores improbos
impurosque nostis: fingite vobis aliquem, si potestis, qui
in omnibus isti rebus par ad omnium flagitiorum nefarias
libidines esse possit: is erit Apronius ille, qui, ut ipse
non solum vita, sed corpore atque ore significat, immensa
aliqua vorago est et gurges vitiorum turpitudinumque

omnium. hunc in omnibus stupris, hunc in fanorum expilationibus, hunc in impuris conviviis principem adhibebat; tantamque habet morum similitudo coniunctionem atque concordiam, ut Apronius, qui aliis inhumanus ac barbarus, isti uni commodus ac disertus videretur, ut quem omnes odissent neque videre vellent, sine eo iste esse non posset, ut cum alii ne conviviis quidem isdem quibus Apronius, hic isdem etiam poculis uteretur, postremo, ut odor Apronii taeterrimus oris et corporis, quem, ut aiunt, ne bestiae quidem ferre possent, uni isti suavis et iucundus videretur. ille erat in tribunali proximus, in cubiculo solus, in convivio dominus, ac tum maxime, cum accubante praetextato praetoris filio in convivio saltare nudus coeperat. hunc, uti dicere institui, principem 10 24
Verres ad fortunas aratorum vexandas diripiendasque esse voluit; huius audaciae, nequitiae, crudelitati fidelissimos socios optimosque civis scitote hoc praetore traditos, iudices, atque addictos fuisse, novis institutis et edictis, tota Hieronica lege, quem ad modum ante dixi, reiecta et repudiata.

Primum edictum audite, iudices, praeclarum: quan- 25
tum decumanus edidisset aratorem sibi decumae dare oportere, ut tantum arator decumano dare cogeretur. quo modo? quantum poposcerit Apronius, dato. quid est hoc? utrum praetoris institutum in socios an in hostis victos insani edictum atque imperium tyranni? ego tantundem dabo, quantum ille poposcerit? poscet omne, quantum exaravero. quid omne? 'plus immo etiam', inquit, 'si volet.' quid tum? quid censes? aut dabis aut contra edictum fecisse damnabere. per deos immortalis, quid est hoc? veri enim simile non est. sic mihi persuadeo, iudices: 26
tametsi omnia in istum hominem convenire putetis, tamen hoc vobis falsum videri. ego enim, cum hoc tota Sicilia diceret, tamen adfirmare non auderem, si haec edicta non ex ipsius tabulis totidem verbis recitare possem, sicuti faciam. da, quaeso, scribae: recitet ex codice professionem. recita. EDICTUM DE PROFESSIONE. negat me recitare totum: nam id significare nutu videtur. quid praetereo? an illud, ubi caves tamen Siculis et miseros respicis aratores? dicis enim te in decumanum, si plus abstulerit quam de-

bitum sit, in octuplum iudicium daturum. nihil mihi placet praetermitti. recita hoc quoque, quod postulat: totum recita. EDICTUM DE IUDICIO IN OCTUPLUM. iudicio ut arator decumanum persequatur? miserum atque iniquum ex agro homines traduci in forum, ab aratro ad subsellia, ab usu
11 27 rerum rusticarum ad insolitam litem atque iudicium. cum omnibus in aliis vectigalibus Asiae, Macedoniae, Hispaniae, Galliae, Africae, Sardiniae, ipsius Italiae, quae vectigalia sunt, cum in his, inquam, [rebus] omnibus publicanus petitor ac pignerator, non ereptor neque possessor soleat esse, tu de optimo, de iustissimo, de honestissimo genere hominum, hoc est de aratoribus, ea iura constituebas, quae omnibus aliis essent contraria. utrum est aequius decumanum petere an aratorem repetere? iudicium integra re an perdita fieri? eum, qui manu quaesierit, an eum, qui digito sit licitus, possidere? quid? qui singulis iugis arant, qui ab opere ipsi non recedunt, quo in numero magnus ante te praetorem numerus ac magna multitudo Siculorum fuit, quid facient, cum dederint Apronio, quod poposcerit? relinquent arationes? relinquent Larem familiarem suum? venient Syracusas, ut te praetore videlicet aequo iure Apronium, delicias ac
28 vitam tuam, iudicio recuperatorio persequantur? verum esto: reperietur aliqui fortis et experiens arator, qui, cum tantum dederit decumano, quantum ille deberi dixerit, iudicio repetat et poenam octupli persequatur. exspecto vim edicti, severitatem praetoris; faveo aratori, cupio octupli damnari Apronium. quid tandem postulat arator? nihil nisi ex edicto iudicium in octuplum. quid Apronius? non recusat. quid praetor? iubet recuperatores reicere. 'decurias scribamus'. 'quas decurias?' 'de cohorte mea reicies' inquit. 'quid? cohors ista quorum hominum est?' 'Volusii haruspicis et Cornelii medici et horum canum, quos tribunal meum vides lambere.' nam de conventu nullum umquam iudicem nec recuperatorem dedit: iniquos decumanis aiebat omnis esse, qui ullam agri glebam possiderent. veniendum erat ad eos contra Apronium, qui
12 nondum Aproniani convivii crapulam exhalassent. o praeclarum et commemorandum iudicium! o severum edictum!
29 o tutum perfugium aratorum! atque ut intellegatis cuius

modi ista iudicia in octuplum, cuius modi istius de cohorte recuperatores existimati sint, sic attendite: ecquem putatis decumanum hac licentia permissa, ut tantum ab aratore quantum poposcisset auferret, plus quam deberetur poposcisse? considerate cum vestris animis vosmet ipsi ecquem putetis, praesertim cum id non solum avaritia, sed etiam imprudentia accidere potuerit. multos necesse est. at ego omnis dico plus ac multo plus quam decumam abstulisse. cedo mihi unum ex triennio praeturae tuae qui octupli damnatus sit. damnatus? immo vero in quem iudicium ex edicto tuo postulatum sit. nemo erat videlicet aratorum, qui iniuriam sibi factam queri posset; nemo decumanorum qui grano amplius quam sibi deberetur deberi professus esset. immo vero contra rapiebat et asportabat quantum a quoque volebat Apronius, omnibus autem locis aratores spoliati ac vexati querebantur, neque tamen ullum iudicium reperietur. quid est hoc? 30
tot viri fortes, honesti, gratiosi, tot Siculi, tot equites Romani ab homine nequissimo [ac turpissimo] laesi poenam octupli sine ulla dubitatione commissam non persequebantur? quae causa, quae ratio est? una illa, iudices, quam videtis, quod ultro etiam inlusos se et inrisos ab iudicio discessuros videbant. etenim quod esset iudicium, cum ex Verris turpissimo flagitiosissimoque comitatu tres recuperatorum nomine adsedissent, adseculae istius non a patre ei traditi, sed a meretricula commendati? ageret videlicet causam arator: nihil sibi frumenti 31
ab Apronio relictum, bona sua etiam direpta, se pulsatum verberatumque diceret; conferrent viri boni capita, de comissatione loquerentur inter se ac de mulierculis, si quas a praetore abeuntis possent deprehendere: res agi videretur. surrexisset Apronius, nova dignitas publicani, non ut decumanus squaloris plenus ac pulveris, sed unguentis oblitus, vino vigiliisque languidus; omnia primo motu ac spiritu suo, vini, unguenti, corporis odore complesset: dixisset haec, quae volgo dicere solebat, non se decumas emisse, sed bona fortunasque aratorum, non se decumanum esse Apronium, sed Verrem alterum dominum illorum ac tyrannum. quae cum dixisset, illi optimi [viri] de cohorte istius recuperatores non de absolvendo

Apronio deliberarent, sed quaererent ecquo modo petito-
13 32 rem ipsum Apronio condemnare possent. hanc tu licentiam diripiendorum aratorum cum decumanis, hoc est, cum Apronio permisisses, ut quantum vellet posceret, quantum poposcisset auferret, hoc tibi defensionis ad iudicium tuum comparabas, habuisse te edictum recuperatores in octuplum daturum? si mehercules ex omni copia conventus Syracusani, splendidissimorum honestissimorumque hominum, faceres potestatem aratori non modo reiciendi, sed etiam sumendi recuperatores, tamen hoc novum genus iniuriae ferre nemo posset, te, cum tuos omnis fructus publicano tradidisses et rem de manibus amisisses, tum bona tua repetere ac persequi lite atque
33 iudicio: cum vero verbo iudicium sit in edicto, re quidem vera tuorum comitum, hominum nequissimorum, conlusio cum decumanis, sociis tuis atque adeo procuratoribus, tamen audes ullius iudicii mentionem facere, praesertim cum id non modo oratione mea, sed etiam re ipsa refellatur, quod in tantis incommodis aratorum iniuriisque decumanorum nullum ex isto praeclaro edicto non modo factum, sed ne postulatum quidem iudicium in-
34 venitur? erit tamen in aratores lenior quam videtur: nam qui in decumanos octupli iudicium se daturum edixit, idem habuit in edicto se in aratorem in quadruplum daturum. quis hunc audet dicere aratoribus infestum aut inimicum fuisse? quanto lenior est quam in publicanum? edixit, ut quod decumanus edidisset sibi dari oportere, id ab aratore magistratus Siculus exigeret. quid reliqui est iudicii, quod in aratorem dari possit? 'non malum est' inquit 'esse istam formidinem, ut, cum exactum sit ab aratore, tamen ne se commoveat reliquus metus iudicii sit.' si iudicio vis a me exigere, remove Siculum magistratum; si hanc vim adhibes, quid opus est iudicio? quis porro erit quin malit decumanis tuis dare quod poposcerint, quam ab adseculis tuis quadruplo condemnari?
14 35 illa vero praeclara est clausula edicti, quod omnium controversiarum, quae essent inter aratorem et decumanum, si uter velit, edicit se recuperatores daturum. primum quae potest esse controversia, cum is, qui petere debet, aufert et cum is non quantum debetur, sed quantum

commodum est aufert, ille autem, unde ablatum est, iudicio suum recuperare nullo modo potest? deinde in hoc homo luteus etiam callidus ac veterator esse volt, quod ita scribit: SI UTER VOLET, RECUPERATORES DABO. quam lepide se furari putat! utrique facit potestatem, sed utrum ita scripserit, si uter volet, an, si decumanus volet, nihil interest; arator enim tuos istos recuperatores numquam volet.

Quid? illa cuius modi sunt, quae ex tempore ab 36
Apronio admonitus edixit? Q. Septicio, honestissimo equite Romano, resistente Apronio et adfirmante se plus decuma non daturum, exoritur peculiare edictum repentinum, ne quis frumentum de area tolleret ante, quam cum decumano pactus esset. ferebat hanc quoque iniquitatem Septicius et imbri frumentum corrumpi in area patiebatur, cum illud edictum repente uberrimum quaestuosissimumque nascitur, ut ante Kalendas Sextilis omnes decumas ad aquam deportatas haberent. hoc edicto non 37
Siculi, nam eos quidem superioribus edictis satis perdiderat atque adflixerat, sed isti ipsi equites Romani, qui suum ius retinere se contra Apronium posse erant arbitrati, splendidi homines et aliis praetoribus gratiosi, vincti Apronio traditi sunt. attendite enim cuius modi edicta sint: 'NE TOLLAT inquit EX AREA, NISI ERIT PACTUS.' satis haec magna vis est ad inique paciscendum: malo enim plus dare quam non mature ex area tollere. at ista vis Septicium et non nullos Septicii similis non coërcet, qui ita dicunt: 'non tollam potius, quam paciscar.' his hoc opponitur: 'deportatum habeas ante Kalendas Sextilis.' 'deportabo igitur.' 'nisi pactus eris, non commovebis.' sic deportandi dies praestituta tollere cogebat ex area; prohibitio tollendi, nisi pactus esset, vim adhibebat pactioni, non voluntatem.

Iam vero illud non solum contra legem Hieronicam 15 38
nec solum contra consuetudinem superiorum, sed etiam contra omnia iura Siculorum, quae habent a senatu populoque Romano, ne quis extra suum forum vadimonium promittere cogatur. statuit iste, ut arator decumano quo vellet decumanus vadimonium promitteret, ut hic quoque Apronio, cum ex Leontino usque ad Lilybaeum aliquem

vadaretur, ex miseris aratoribus calumniandi quaestus accederet. quamquam illa fuit ad calumniam singulari consilio reperta ratio, quod edixerat, ut aratores iugera sationum suarum profiterentur; quae res cum ad pactiones iniquissimas magnam vim habuit, sicut ostendam, neque ad ullam utilitatem rei publicae pertinuit, tum vero ad calumnias, in quas omnes inciderent quos vellet Apronius.
39 ut enim quisque contra voluntatem eius dixerat, ita in eum iudicium de professione iugerum postulabatur, cuius iudicii metu magnus a multis frumenti numerus ablatus magnaeque pecuniae coactae sunt: non quo iugerum numerum vere profiteri esset difficile aut amplius etiam profiteri — quid enim in eo periculi posset esse? — sed causa erat iudicii postulandi, quod ex edicto professus non esset; iudicium autem quod fuerit isto praetore, si quae cohors et qui comitatus fuerit meministis, scire debetis.

Quid igitur est quod ex hac iniquitate novorum edictorum intellegi velim, iudices? iniuriamne factam sociis? at videtis. auctoritatem superiorum repudiatam? non audebit
16 negare. Apronium tantum isto praetore potuisse? confitea-
40 tur necesse est. sed vos fortasse, quod vos lex commonet, id in hoc loco quaeretis, num quas ex hisce rebus pecunias ceperit? docebo cepisse maximas omnisque eas iniquitates, de quibus antea dixi, sui quaestus causa constituisse vincam, si prius illud propugnaculum, quo contra omnis meos impetus usurum se putat, ex defensione eius deiecero. 'magno' inquit 'decumas vendidi.' quid ais? an tu decumas, homo audacissime atque amentissime, vendidisti? tu partis eas, quas te senatus populusque Romanus voluit, an fructus integros atque adeo bona fortunasque aratorum omnis vendidisti? si palam praeco iussu tuo praedicasset non decumas frumenti, sed dimidias venire partis, et ita emptores accessissent, ut ad dimidias partis emendas, si pluris vendidisses tu dimidias quam ceteri decumas, cuinam mirum videretur? quid vero, si praeco decumas pronuntiavit, re vera, hoc est, lege, edicto, condicione plus etiam quam dimidiae venierunt, tamen hoc tibi praeclarum putabis, te pluris quod non licebat quam ceteros quod oportebat vendidisse? pluris
41 decumas vendidisti quam ceteri. quibus rebus id adsecu-

tus es? innocentia? aspice aedem Castoris: deinde, si audes, fac mentionem innocentiae. diligentia? codicis lituras tui contemplare in Sthenii Thermitani nomine: deinde dicere aude te diligentem. ingenio? qui testis interrogare priore actione nolueris et eis tacitus os tuum praebere malueris, quamvis et te et patronos tuos ingeniosos esse dicito. qua re igitur id, quod ais, adsecutus es? magna est [enim] laus, si superiores consilio vicisti, posterioribus exemplum atque auctoritatem reliquisti: tibi fortasse idoneus fuit nemo quem imitarere, at te videlicet inventorem rerum optimarum ac principem imitabuntur omnes. quis arator te praetore decumam dedit? 42
quis duas? quis non maximo se adfectum beneficio putavit, cum tribus decumis pro una defungeretur, praeter paucos, qui propter societatem furtorum [tuorum] nihil omnino dederunt? vide inter importunitatem tuam senatusque bonitatem quid intersit: senatus cum temporibus rei publicae cogitur ut decernat ut alterae decumae exigantur, ita decernit, ut pro his decumis pecunia solvatur aratoribus; ut, quo plus sumitur quam debetur, id emi, non auferri putetur; tu, cum tot decumas non senatus consulto, sed novis edictis tuis nefariisque institutis exigeres et eriperes, magnum te fecisse arbitrare, si pluris vendideris quam L. Hortensius pater istius Q. Hortensii, quam Cn. Pompeius, quam C. Marcellus, qui ab aequitate, ab lege, ab institutis non recesserunt? an tibi unius 43
anni aut biennii ratio fuit habenda, salus provinciae, commoda rei frumentariae, ratio rei publicae in posteritatem fuit neglegenda? cum rem ita constitutam accepisses, ut et populo Romano satis frumenti ex Sicilia suppeditaretur et aratoribus tamen arare atque agros colere expediret, quid effecisti? quid adsecutus es? ut populo Romano nescio quid te praetore ad decumas accederet, deserendas arationes relinquendasque curasti. successit tibi L. Metellus. tu innocentior quam Metellus? tu laudis et honoris cupidior? tibi enim consulatus quaerebatur, Metello paternus honos et avitus neglegebatur. multo minoris vendidit non modo quam tu, sed etiam quam qui ante te vendiderunt. quaero, si ipse excogitare non po- 17
tuerat, quem ad modum quam plurimo venderet, ne tua

quidem recentia proximi praetoris vestigia persequi poterat, ut tuis praeclaris abs te principe inventis et excogitatis
44 edictis atque institutis uteretur? ille vero tum se minime Metellum fore putavit, si te ulla in re imitatus esset; qui ab urbe [Roma], quod nemo umquam post hominum memoriam fecit, cum sibi in provinciam proficiscendum putaret, litteras ad civitates Siciliae miserit, per quas hortatur et rogat, ut arent, ut serant: in beneficio praetor hoc petit aliquanto ante adventum suum et simul ostendit se lege Hieronica venditurum, hoc est, in omni ratione decumarum nihil istius simile facturum; atque haec non cupiditate aliqua scribit inductus, ut in alienam provinciam litteras mittat ante tempus, sed consilio, ne si tempus sationis praeterisset, granum ex provincia Sicilia
45 nullum haberemus. cognoscite Metelli litteras. EPISTULA
18 L. METELLI. hae litterae, iudices, L. Metelli, quas audistis, hoc, quantum est ex Sicilia frumenti hornotini, exaraverunt: glebam commosset in agro decumano Siciliae nemo, si Metellus hanc epistulam non misisset. quid? Metello divinitus hoc venit in mentem an a Siculis, qui Romam frequentissimi convenerant, negotiatoribusque Siciliae doctus est? quorum quanti conventus ad Marcellos antiquissimos Siciliae patronos, quanti ad Cn. Pompeium tum consulem designatum ceterosque illius provinciae necessarios fieri soliti sint quis ignorat? quod quidem iudices nullo umquam de homine factum est, ut absens accusaretur ab eis palam, quorum in bona liberosque summum imperium potestatemque haberet: tanta vis erat iniuriarum, ut homines quidvis perpeti quam non de
46 istius improbitate deplorare et conqueri mallent. quas litteras cum ad omnis civitates prope suppliciter misisset Metellus, tamen antiquum modum sationis nulla ex parte adsequi potuit: diffugerant enim permulti, id quod ostendam, nec solum arationes, sed etiam sedis suas patrias istius iniuriis exagitati reliquerant. non mehercule augendi criminis causa, iudices, dicam, sed, quem ipse accepi oculis animoque sensum, hunc vere apud vos et ut
47 potero planissime exponam. nam cum quadriennio post in Siciliam venissem, sic mihi adfecta visa est, ut eae terrae solent, in quibus bellum acerbum diuturnumque

versatum est. quos ego campos antea collisque nitidissimos viridissimosque vidissem, hos ita vastatos nunc ac desertos videbam, ut ager ipse cultorem desiderare ac lugere dominum videretur. Herbitensis ager et Hennensis, Murgentinus, Assorinus, Imacharensis, Agyrinensis ita relictus erat ex maxima parte, ut non solum iugorum, sed etiam dominorum multitudinem quaereremus, Aetnensis vero ager, qui solebat esse cultissimus, et, quod caput est rei frumentariae, campus Leontinus, cuius ante species haec erat, ut, cum obsitum vidisses, annonae caritatem non vererere, sic erat deformis atque horridus, ut in uberrima Siciliae parte Siciliam quaereremus; labefactarat enim vehementer aratores iam superior annus, proximus vero funditus everterat. tu mihi etiam audes 19 48
mentionem facere decumarum? tu in tanta improbitate, [tu] in tanta acerbitate, in tot ac tantis iniuriis, cum in arationibus et in earum rerum iure provincia Sicilia consistat, eversis funditus aratoribus, relictis agris, cum in provincia tam locuplete ac referta non modo rem, sed ne spem quidem ullam reliquam cuiquam feceris, aliquid te populare putabis habere, cum dices te pluris quam ceteros decumas vendidisse? quasi vero aut populus Romanus hoc voluerit aut senatus tibi hoc mandaverit, ut, cum omnis aratorum fortunas decumarum nomine eriperes, in posterum fructu illo commodoque frumentariae rei populum Romanum privares: deinde, si quam partem tuae praedae ad summam decumarum addidisses, bene de re publica, bene de populo Romano meritus viderere.

Atque perinde loquor, quasi in eo sit iniquitas eius reprehendenda, quod propter gloriae cupiditatem, ut aliquos summa frumenti decumani vinceret, acerbiorem legem, duriora edicta interposuerit, omnium superiorum auctoritatem repudiarit. magno tu decumas vendidisti. 49
quid, si doceo te non minus domum tuam avertisse quam Romam misisse decumarum nomine, quid habet populare oratio tua, cum ex provincia populi Romani aequam partem tu tibi sumpseris ac populo Romano miseris? quid, si duabus partibus doceo te amplius frumenti abstulisse quam populo Romano misisse, tamenne putamus patronum tuum in hoc crimine cerviculam iactaturum et po-

pulo se ac coronae daturum? haec vos antea, iudices, audistis, verum fortasse ita audistis, ut auctorem rumorem haberetis sermonemque hominum: cognoscite nunc innumerabilem pecuniam frumentario nomine ereptam, ut simul illam quoque eius vocem improbam agnoscatis, qui se uno quaestu decumarum omnia sua pericula redemptu-
20 rum esse dicebat. audivimus hoc iam diu, iudices; nego
50 quemquam esse vestrum quin saepe audierit: socios istius fuisse decumanos. nihil aliud arbitror falso in istum esse dictum ab eis, qui male de isto existimarunt, nisi hoc; nam socii putandi sunt, quos inter res communicata est: ego rem totam fortunas omnis aratorum istius fuisse dico; Apronium Veneriosque servos, quod isto praetore fuit novum genus publicanorum, ceterosque decumanos procuratores istius quaestus et administros rapinarum fuisse
51 dico. quo modo hoc doces? quo modo ex locatione illa columnarum docui istum esse praedatum: opinor, ex eo maxime, quod iniquam legem novamque dixisset. quis enim umquam conatus est iura omnia et consuetudinem omnium commutare cum vituperatione sine quaestu? pergam atque insequar longius: iniqua lege vendebas quo pluris venderes. cur, addictis iam et venditis decumis, cum iam ad summam decumarum nihil, ad tuum quaestum multum posset accedere, subito atque ex tempore nova nascebantur edicta? nam ut vadimonium decumano quocumque is vellet promitteretur, ut ex area nisi pactus esset arator ne tolleret, ut ante Kalend. Sext. decumas deportatas haberet, haec omnia, iam venditis decumis, anno tertio te edixisse dico: quae si rei publicae causa faceres, in vendendo essent pronuntiata; quia tua causa faciebas, quod erat imprudentia praetermissum, id quaestu
52 ac tempore admonitus reprehendisti. illud vero cui probari potest, te sine tuo quaestu ac maximo quaestu tantam tuam infamiam, tantum capitis tui fortunarumque tuarum periculum neglexisse, ut, cum totius Siciliae cotidie gemitus querimoniasque audires, cum, ut ipse dixisti, reum te fore putares, cum huiusce iudicii discrimen ab opinione tua non abhorreret, paterere tamen aratores indignissimis iniuriis vexari ac diripi? profecto, quamquam es singulari crudelitate et audacia, tamen abs

te totam abalienari provinciam, tot homines honestissimos ac locupletissimos tibi inimicissimos fieri nolles, nisi hanc rationem et cogitationem salutis tuae pecuniae cupiditas ac praesens illa praeda superaret. etenim quoniam summam 53
ac numerum iniuriarum vobis, iudices, non possum expromere, singillatim autem de unius cuiusque incommodo dicere infinitum est, genera ipsa iniuriarum, quaeso, cognoscite.

Nympho est Centuripinus, homo gnavus et industrius, 21
et experientissimus [ac diligentissimus] arator: is cum arationes magnas conductas haberet, quod homines etiam locupletes, sicut ille est, in Sicilia facere consueverunt, easque magna impensa magnoque instrumento tueretur, tanta ab isto iniquitate oppressus est, ut non modo arationes relinqueret, sed etiam ex Sicilia profugeret Romamque una cum multis ab isto eiectis veniret. fecit ut decumanus Nymphonem negaret ex edicto illo praeclaro, quod nullam ad aliam rem nisi ad huius modi quaestus pertinebat, numerum iugerum professum esse. Nympho 54
cum se aequo vellet iudicio defendere, dat iste viros optimos recuperatores, eundem illum medicum Cornelium — is est Artemidorus Pergaeus, qui in sua patria dux isti quondam et magister ad spoliandum Dianae templum fuit — et haruspicem Volusium et Valerium praeconem. Nympho, antequam plane constitit, condemnatur. quanti, fortasse quaeritis. nulla erat edicti poena certa: frumenti eius omnis, quod in areis esset. sic Apronius decumanus non decumam debitam, non frumentum remotum atque celatum, sed tritici septem milia medimnum ex Nymphonis arationibus edicti poena, non redemptionis aliquo iure tollit. Xenonis Menaeni, nobilissimi hominis, uxo- 22 55
ris fundus erat colono locatus; colonus, quod decumanorum iniurias ferre non poterat, ex agro profugerat: Verres in Xenonem iudicium dabat illud suum damnatorium de iugerum professione. Xeno ad se pertinere negabat; fundum elocatum esse dicebat. dabat iste iudicium, SI PARERET IUGERA EIUS FUNDI PLURA ESSE QUAM COLONUS ESSET PROFESSUS, tum uti Xeno damnaretur. dicebat ille non modo se non arasse, id quod satis erat, sed nec dominum eius esse fundi nec locatorem: uxoris esse;

eam ipsam suum negotium gerere; ipsam locavisse. defendebat Xenonem homo summo splendore et summa auctoritate praeditus, M. Cossutius. iste nihilo minus iudicium HS Iɔɔɔ dabat. ille, tametsi recuperatores de cohorte latronum sibi parari videbat, tamen iudicium se accepturum esse dicebat. tum iste magna voce Veneriis imperat, ut Xeno audiret: dum res iudicetur, hominem adservent; cum iudicata sit, ad se ut adducant; et illud simul ait, se non putare illum, si propter divitias poenam damnationis contemneret, etiam virgas contempturum. hac ille vi et hoc metu adductus tantum decumanis dedit,
23 quantum iste imperavit. Polemarchus est Murgen-
56 tinus, vir bonus atque honestus. ei cum pro iugeribus quinquaginta medimna DCC decumae imperarentur, quod recusabat, domum ad istum in ius eductus est, et, cum iste etiam cubaret, in cubiculum introductus est, quod nisi mulieri et decumano patebat alii nemini. ibi cum pugnis et calcibus concisus esset, qui DCC medimnis decidere noluisset, mille promisit. Eubulidas est Grospus, Centuripinus, homo cum virtute et nobilitate domi suae tum etiam pecunia princeps. huic homini, iudices, honestissimae civitatis honestissimo non modo frumenti scitote, sed vitae et sanguinis tantum relictum esse, quantum Apronii libido tulit; nam vi, malo, plagis adductus est ut frumenti daret non quantum deberet, sed
57 quantum cogeretur. Sostratus et Numenius et Nymphodorus eiusdem civitatis, cum ex agris tres fratres consortes profugissent, quod eis plus frumenti imperabatur, quam quantum exararant, hominibus coactis in eorum arationes Apronius venit, omne instrumentum diripuit, familiam abduxit, pecus abegit. postea cum ad eum Nymphodorus venisset Aetnam et oraret, ut sibi sua restituerentur, hominem conripi ac suspendi iussit in oleastro quodam, quae est arbor, iudices, Aetnae in foro. tam diu pependit in arbore socius amicusque populi Romani in sociorum urbe ac foro, colonus aratorque vester, quam diu voluntas Apronii tulit.

58 Genera iam dudum innumerabilium iniuriarum, iudices, singulis nominibus profero; infinitam multitudinem iniuriarum praetermitto. vos ante oculos animosque

vestros tota Sicilia decumanorum hos impetus, aratorum direptiones, huius importunitatem, Apronii regnum proponite. contempsit Siculos; non duxit homines; nec ipsos ad persequendum vehementis fore et vos iniurias eorum leviter laturos existimavit. esto: falsam de illis 24 59
habuit opinionem, malam de vobis: verum tamen cum de Siculis male mereretur, civis Romanos coluit, eis indulsit, eorum voluntati et gratiae deditus fuit. iste civis Romanos? at nullis inimicior aut infestior fuit: mitto vincla, mitto carcerem, mitto verbera, mitto securis, crucem denique illam praetermitto, quam iste civibus Romanis testem humanitatis in eos ac benevolentiae suae voluit esse; mitto, inquam, haec omnia atque in aliud dicendi tempus reicio; de decumis, de civium Romanorum condicione in arationibus disputo; qui quem ad modum essent accepti, iudices, audistis ex ipsis: bona sibi erepta dixerunt. verum 60
haec, quoniam eius modi casus fuit, ferenda sunt: nihil valuisse aequitatem, nihil consuetudinem; damna denique, iudices, nulla tanta sunt, quae non viri fortes ac magno et libero animo adfecti ferenda arbitrentur. quid, si equitibus Romanis non obscuris neque ignotis, sed honestis et inlustribus manus ab Apronio isto praetore sine ulla dubitatione adferebantur, quid exspectatis? quid a me amplius dicendum putatis? an id agendum est, ut [eo celerius] de isto transigamus, quo maturius ad Apronium possimus, id quod ego illi iam in Sicilia pollicitus sum, pervenire, qui C. Matrinium, iudices, summa virtute hominem, summa industria, summa gratia, Leontinis in publico biduum tenuit? a Q. Apronio, iudices, homine in dedecore nato, ad turpitudinem educato, ad Verris flagitia libidinesque adcommodato, equitem Romanum scitote biduum cibo tectoque prohibitum, biduum Leontinis in foro custodiis Apronii retentum atque adservatum neque ante dimissum quam ad condicionem eius depectus est. nam quid ego de Q. Lollio, iudices, dicam, 25 61
equite Romano spectato atque honesto? clara res est, quam dicturus sum, tota Sicilia celeberrima atque notissima: qui cum araret in Aetnensi cumque is ager Apronio cum ceteris agris esset traditus, equestri vetere illa auctoritate et gratia fretus adfirmavit se decumanis plus quam

deberet non daturum. refertur eius sermo ad Apronium: enim vero iste ridere ac mirari Lollium nihil de Matrinio, nihil de ceteris rebus audisse. mittit ad hominem Venerios: hoc quoque attendite, apparitores a praetore adsignatos habuisse decumanum, si hoc mediocre argumentum videri potest istum decumanorum nomine ad suos quaestus esse abusum; adducitur a Veneriis atque adeo attrahitur Lollius, commodum cum Apronius e palaestra redisset et in triclinio, quod in foro Aetnae straverat, recubuisset; statuitur Lollius in illo tempestivo gladiatorum
62 convivio — non mehercule haec, quae loquor, crederem, iudices, tametsi volgo audieram, nisi mecum ipse senex, cum mihi atque huic voluntati accusationis meae lacrimans gratias ageret, summa cum auctoritate esset locutus — statuitur, ut dico, eques Romanus, annos prope xc natus, in Apronii convivio, cum interea Apronius caput atque os suum unguento confricaret. 'quid est, Lolli?' inquit 'tu nisi malo coactus recte facere nescis?' homo quid ageret, taceret responderet, quid faceret denique illa aetate et auctoritate praeditus nesciebat. Apronius interea cenam ac pocula poscebat; servi autem eius, qui et moribus eisdem essent quibus dominus et eodem genere ac loco nati, praeter oculos Lollii haec omnia ferebant. ridere convivae, cachinnare ipse Apronius, nisi forte existimatis eum in vino atque luxu non risisse, qui nunc in periculo atque exitio suo risum tenere non possit. ne multa, iudices: istis contumeliis scitote Q. Lollium co-
63 actum ad Apronii leges condicionesque venisse. Lollius, aetate et morbo impeditus, ad testimonium dicendum venire non potuit. quid opus est Lollio? nemo hoc nescit; nemo tuorum amicorum, nemo abs te productus, nemo abs te interrogatus nunc se primum diceret audire. M. Lollius, eius filius, adulescens lectissimus, praesto est: huius verba audietis. nam Q. Lollius eiusdem filius, qui Calidium accusavit, adulescens et bonus et fortis et in primis disertus, cum his contumeliis iniuriisque commotus in Siciliam esset profectus, in itinere occisus est: cuius mortis causam fugitivi sustinent, re quidem vera nemo in Sicilia dubitat quin eo sit occisus, quod habere clausa non potuerit sua consilia de Verre; iste porro non dubi-

tabat quin is, qui alium antea studio adductus accusasset, sibi advenienti praesto esset futurus, cum esset parentis iniuriis et domestico dolore commotus.

Iamne intellegitis, iudices, quae pestis, quae immani- 26 64
tas in nostra antiquissima, fidelissima proximaque provincia versata sit? iam videtis quam ob causam Sicilia, tot hominum antea furta, rapinas, iniquitates ignominiasque perpessa hoc non potuerit novum ac singulare atque incredibile genus iniuriarum contumeliarumque perferre? iam omnes intellegunt cur universa provincia defensorem suae salutis eum quaesiverit, cuius iste fidei, diligentiae, perseverantiae nulla ratione eripi possit. tot iudiciis interfuistis; tot homines nocentis et improbos accusatos et vestra et superiorum memoria scitis esse: ecquem vidistis, ecquem audistis in tantis furtis, in tam apertis [in] tanta audacia, tanta impudentia esse versatum? Apronius stipatores Venerios secum habebat; ducebat 65
eos circum civitates; publice sibi convivia parari, sterni triclinia et in foro sterni iubebat; eo vocari homines honestissimos, non solum Siculos, sed etiam equites Romanos, ut, quicum vivere nemo umquam nisi turpis impurusque voluisset, ad eius convivium spectatissimi atque honestissimi viri tenerentur. haec tu, omnium mortalium profligatissime et perditissime, cum scires, cum audires cotidie, cum videres, si sine tuo quaestu maximo fierent, cum tanto tuo periculo fieri paterere atque concederes? tantum apud te quaestus Apronii, tantum eius sermo inquinatissimus et blanditiae flagitiosae valuerunt, ut numquam animum tuum cura fortunarum tuarum cogitatioque tangeret? cer- 66
nitis, iudices, quod et quantum incendium decumanorum impetu non solum per agros, sed etiam per reliquas fortunas aratorum, neque solum per bona, sed etiam per iura libertatis et civitatis isto praetore pervaserit; videtis pendere alios ex arbore, pulsari autem alios et verberari; porro alios in publico custodiri; destitui alios in convivio; condemnari alios a medico et praecone praetoris; bona tamen interea nihilo minus eorum omnium ex agris auferri ac diripi. quid est hoc? populi Romani imperium? populi Romani leges, iudicia in socios fidelis, in provinciam suburbanam? nonne omnia potius eius modi, quae,

si Athenio vicisset, in Sicilia non fecisset? non, inquam, iudices, esset ullam partem istius nequitiae fugitivorum insolentia consecuta.

27 Privati hoc modo: quid? [publice] civitates tractatae quem ad modum sunt? audistis permulta, iudices, testi-
67 monia civitatum et reliquarum audietis; ac primum de Agyrinensi populo fideli et inlustri breviter cognoscite. Agyrinensis est in primis honesta Siciliae civitas, hominum ante hunc praetorem locupletium summorumque aratorum. eius agri decumas cum emisset idem Apronius, Agyrium venit [qui cum eo] cum apparitoribus, [id est, cum vi ac minis venisset,] poscere pecuniam grandem coepit, ut accepto lucro discederet: nolle se negotii quicquam habere dicebat, sed accepta pecunia velle quam primum aliam civitatem occupare. sunt omnes Siculi non contemnendi, si per nostros magistratus liceat, sed homines satis fortes et plane frugi ac sobrii et in primis
68 haec civitas, de qua loquor, iudices: itaque homini improbissimo respondent Agyrinenses, sese decumas ei quem ad modum deberent daturos; lucrum, cum ille magno praesertim emisset, non addituros. Apronius cer-
28 tiorem facit istum, cuia res erat. statim, tamquam coniuratio aliqua Agyrii contra rem publicam facta aut legatus praetoris pulsatus esset, ita Agyrio magistratus et quinque primi accitu istius evocantur; veniunt Syracusas; praesto est Apronius; ait eos ipsos, qui venissent, contra edictum praetoris fecisse. quaerebant, quid? respondebat se ad recuperatores esse dicturum. iste, aequissimus homo, formidinem illam suam Agyrinensibus miseris iniciebat: recuperatores de cohorte sua daturum minabatur. Agyrinenses, viri fortissimi, iudicio se pas-
69 suros esse dicebant. ingerebat iste Artemidorum Cornelium medicum et Tlepolemum Cornelium pictorem et huiusce modi recuperatores, quorum civis Romanus nemo erat, sed Graeci sacrilegi, iam pridem improbi, repente Cornelii. videbant Agyrinenses, quicquid ad eos recuperatores Apronius attulisset, illum perfacile probaturum: condemnari cum istius invidia infamiaque malebant quam ad eius condiciones pactionesque accedere. quaerebant quae in verba recuperatores daret: respondebat, SI PARET,

ADVERSUM EDICTUM FECISSE; in qua re, se in iudicio dicturum esse aiebat. iniquissimis verbis, improbissimis recuperatoribus conflictari malebant quam quicquam cum isto sua voluntate decidere. summittebat iste Timarchidem, qui moneret eos, si saperent, ut transigerent. pernegabant. quid ergo? in singulos HS quinquagenis milibus damnari mavoltis? malle dicebant. tum iste clare, omnibus audientibus 'qui damnatus erit' inquit 'virgis ad necem caedetur.' hic illi flentes rogare atque orare coeperunt, ut sibi suas segetes fructusque omnis arationesque vacuas Apronio tradere liceret, ut ipsi sine ignominia molestiaque discederent. hac lege, iudices, decumas vendidit 70
Verres. dicat licet Hortensius, si volet, magno Verrem vendidisse. haec condicio fuit isto praetore aratorum, ut 29
secum praeclare agi arbitrarentur, si vacuos agros Apronio tradere liceret; multas enim cruces propositas effugere cupiebant. quantum Apronius edidisset deberi, tantum ex edicto dandum erat. etiamne, si plus edidisset quam quantum natum esset? etiam, quando magistratus ex istius edicto exigere debebant. at arator repetere poterat. poterat vero Artemidoro recuperatore. quid, si minus dedisset arator quam poposcisset Apronius? iudicium in aratorem in quadruplum. ex quo iudicum numero? ex cohorte praetoria praeclara hominum honestissimorum. quid amplius? minus te iugerum professum esse dico: recuperatores reice, quod adversus edictum feceris. ex quo numero? ex eadem cohorte. quid erit extremum? si damnatus eris atque adeo cum damnatus eris, — nam dubitatio damnationis illis recuperatoribus quae poterat esse? — virgis te ad necem caedi necesse erit. his legibus, his condicionibus erit quisquam tam stultus qui decumas venisse arbitretur? qui aratori novem partis reliquas factas esse existimet? qui non intellegat istum sibi quaestui praedaeque habuisse bona, possessiones fortunasque aratorum? virgarum metu Agyrinenses quod imperatum esset facturos se esse dixerunt.

Accipite nunc quid imperarit, et dissimulate, si po- 30 71
testis, vos intellegere ipsum praetorem, id quod tota Sicilia perspexit, redemptorem decumarum atque adeo aratorum dominum ac regem fuisse: imperat Agyrinensibus,

ut decumas ipsi publice accipiant, Apronio lucrum dent. si magno emerat, quoniam tu es, qui pretia diligentissime exquisisti, qui, ut ais, magno vendidisti, qua re putabas emptori lucrum addi oportere? esto: putabas. quam ob rem imperabas ut adderent? quid est aliud capere conciliare pecunias, in quo te lex tenet, si hoc non est vi atque imperio cogere invitos lucrum dare alteri [hoc est,
72 pecuniam dare]? quid tum? Apronio, deliciis praetoris, lucelli aliquid iussi sunt dare. putatote Apronio datum, si Apronianum lucellum ac non praetoria praeda vobis videbitur. imperas ut decumas accipiant: Apronio dent lucri tritici medimnum $\overline{\text{XXXIII}}$. quid hoc est? una civitas ex uno agro plebis Romanae prope menstrua cibaria praetoris imperio donare Apronio cogitur. tu magno decumas vendidisti, cum tantum lucri decumano sit datum? profecto, si pretium exquisisses diligenter, tum, cum vendebas, $\overline{\text{X}}$ medimnum potius addidissent quam HS $\overline{\text{IOC}}$ postea. magna praeda videtur: audite reliqua et diligenter attendite quo minus miremini Siculos re necessaria coactos auxilium a patronis, ab consulibus, ab senatu, ab
73 legibus, ab iudiciis petivisse. ut probaret Apronius hoc triticum, quod ei dabatur, imperat Agyrinensibus Verres,
31 ut in medimna singula dentur Apronio HS. quid est hoc? tanto numero frumenti lucri nomine imperato et expresso, nummi praeterea exiguntur, ut probetur frumentum? an poterat non modo Apronius, sed quivis, exercitui si metiendum esset, improbare Siculum frumentum, quod illi ex area, si vellet, metiri licebat? frumenti tantus numerus imperio tuo datur et cogitur. non est satis: nummi praeterea imperantur. dantur. parum est. pro decumis hordei alia pecunia cogitur: iubes HS $\overline{\text{XXX}}$ lucri dari. ita ab una civitate, vi, minis, imperio iniuriaque praetoris eripiuntur tritici medimnum $\overline{\text{XXXIII}}$ et praeterea HS $\overline{\text{LX}}$. at haec obscura sunt? aut, si omnes homines velint, obscura esse possunt? quae tu palam egisti, in conventu imperasti, omnibus inspectantibus coëgisti; qua de re Agyrinenses magistratus et quinque primi, quos tu tui quaestus causa evocaras, acta et imperia tua domum ad senatum suum renuntiaverunt; quorum renuntiatio legibus illorum litteris publicis mandata est; quorum legati

homines nobilissimi Romae sunt, qui hoc idem pro testimonio dixerunt. cognoscite Agyrinensium publicas litte- 74
ras; deinde testimonium publicum civitatis. recita litteras publicas, testimonium publicum. animadvertistis in hoc testimonio, iudices, Apollodorum, cui Pyragro cognomen est, principem suae civitatis, lacrimantem testari ac dicere numquam post populi Romani nomen ab Siculis auditum et cognitum Agyrinensis contra quemquam infimum civem Romanum dixisse aut fecisse quippiam, qui nunc contra praetorem populi Romani magnis iniuriis et magno dolore publice testimonium dicere cogerentur. uni mehercule huic civitati, Verres, obsistere tua defensio non potest: tanta auctoritas est in eorum hominum fidelitate, tantus dolor in iniuria, tanta religio in testimonio. verum non una te, sed universae similibus adflictae iniuriis et incommodis civitates legationibus ac testimoniis publicis persequuntur.

Etenim deinceps videamus Herbitensis civitas honesta 32
et antea copiosa quem ad modum spoliata ab isto ac 75
vexata sit. at quorum hominum? summorum aratorum, remotissimorum a foro, iudiciis, controversiis, quibus parcere et consulere, homo impurissime, quod genus hominum studiosissime conservare debuisti. primo anno venierunt eius agri decumae tritici modium $\overline{\text{XVIII}}$. Atidius, istius item minister in decumis, cum emisset et praefecti nomine cum venisset Herbitam cum Veneriis locusque ei publice quo deverteretur datus esset, coguntur Herbitenses lucri dare ei tritici modium XXXVII milia, cum decumae venissent tritici modium $\overline{\text{XVIII}}$. atque hoc tantum lucri coguntur dare publice tum, cum iam privatim aratores ex agris spoliati atque exagitati decumanorum iniuriis profugissent. anno secundo cum emisset Apronius decumas tritici mo- 76
dium XXV DCCC et ipse Herbitam cum illa sua praedonum copia manuque venisset, populus publice coactus est ei conferre lucri tritici modium $\overline{\text{XXI}}$, et accessionis HS CIↃ CIↃ. de accessione dubito an Apronio ipsi data sit merces operae atque impudentiae; de tritici quidem numero tanto quis potest dubitare quin ad istum praedonem frumentarium, sicut Agyrinense frumentum, pervenerit? anno 33
tertio vero in hoc agro consuetudine usus est regia: solere

aiunt reges barbaros Persarum ac Syrorum pluris uxores habere, eis autem uxoribus civitates attribuere, hoc modo: haec civitas mulieri in redimiculum praebeat, haec in crinis. ita populos habent universos non solum conscios
77 libidinis suae, verum etiam administros: eandem istius, qui se regem Siculorum esse dicebat, licentiam libidinemque fuisse cognoscite: Aeschrionis Syracusani uxor est Pipa, cuius nomen istius nequitia tota Sicilia pervagatum et pervolgatum est, de qua muliere versus plurimi supra tribunal et supra praetoris caput scribebantur. hic Aeschrio, Pipae vir adumbratus, in Herbitensibus decumis novus instituitur publicanus. Herbitenses cum viderent, si ad Aeschrionem pretium resedisset, se ad arbitrium libidinosissimae mulieris spoliatum iri, liciti sunt usque adeo, quoad se efficere posse arbitrabantur: supra adiecit Aeschrio; neque enim metuebat ne praetore Verre decumana mulier damno adfici posset. addicitur medimnum VIIIC, dimidio fere pluris quam superiore anno. aratores funditus evertebantur, et eo magis, quod iam superioribus annis adflicti erant ac paene perditi. intellexit iste ita magno venisse, ut amplius ab Herbitensibus exprimi non posset; demit de capite medimna DC; iubet in tabulas pro
34 78 med. VIIIC referri VIID. hordei decumas eiusdem agri Docimus emerat. hic est Docimus, ad quem iste deduxerat Tertiam, Isidori mimi filiam, vi abductam ab Rhodio tibicine. huius Tertiae plus etiam quam Pipae, plus quam ceterarum ac prope dicam tantum apud istum in Siciliensi praetura auctoritas potuit quantum in urbana Chelidonis. veniunt Herbitam duo praetoris aemuli non molesti muliercularum deterrimarum improbissimi cognitores, incipiunt postulare, poscere, minari; non poterant tamen, cum cuperent, imitari Apronium: Siculi Siculos non [tam] pertimescebant: cum omni ratione illi tamen calumniarentur, promittunt Herbitenses vadimonium Syracusas. eo postea quam ventum est, coguntur Aeschrioni, hoc est Pipae, tantum dare, quantum erat de capite demptum, tritici modium IIIDC. mulierculae publicanae noluit ex decumis nimium lucri dare, ne forte ab nocturno suo quaestu
79 animum ad vectigalia redimenda transferret. transactum putabant Herbitenses, cum iste 'quid de hordeo' inquit

'et de Docimo, amiculo meo? quid cogitatis?' atque hoc agebat in cubiculo, iudices, atque in lecto suo. negabant illi quicquam sibi esse mandatum. 'non audio: numerate HS $\overline{\text{XII}}$.' quid facerent miseri? aut quid recusarent? praesertim cum in lecto decumanae mulieris vestigia viderent recentia, quibus illum inflammari ad perseverandum intellegebant? ita civitas una sociorum atque amicorum duabus deterrimis mulierculis Verre praetore vectigalis fuit. atque ego nunc eum frumenti numerum et eas publice pecunias decumanis ab Herbitensibus datas esse dico: quo illi frumento et quibus pecuniis tamen ab decumanorum iniuriis civis suos non redemerunt; perditis enim iam et direptis aratorum bonis haec decumanis merces dabatur, ut aliquando ex eorum agris atque ex urbibus abirent. itaque cum Philinus Herbitensis, homo 80
disertus et prudens et domi nobilis, de calamitate aratorum et de fuga et de reliquorum paucitate publice diceret, animadvertistis gemitum, iudices, populi Romani, cuius frequentia huic causae numquam defuit: qua de paucitate aratorum alio loco dicam.

Nunc illud, quod paene praeterii, non omnino relin- 35
quendum videtur: nam, per deos immortalis! quod de capite iste dempsit, quo tandem modo vobis non modo ferendum, verum etiam audiendum videtur? unus adhuc 81
fuit post Romam conditam — di immortales faxint ne sit alter! — cui res publica se totam traderet, temporibus et malis coacta domesticis, L. Sulla. hic tantum potuit, ut nemo illo invito nec bona nec patriam nec vitam retinere posset; tantum animi habuit ad audaciam, ut dicere in contione non dubitaret, bona civium Romanorum cum venderet, se praedam suam vendere. eius omnis res gestas non solum obtinemus, verum etiam propter maiorum incommodorum et calamitatum metum publica auctoritate defendimus: unum hoc aliquot senatus consultis reprehensum decretumque est, ut, quibus ille de capite dempsisset, ei pecunias in aerarium referrent: statuit senatus hoc, ne illi quidem esse licitum, cui concesserat omnia, a populo factarum quaesitarumque rerum summas imminuere. illum viris fortissimis iudicarunt patres con- 82
scripti remittere de summa non potuisse; te mulieri de-

terrimae recte remisisse senatores iudicabunt? ille, de quo legem populus Romanus iusserat, ut ipsius voluntas ei posset esse pro lege, tamen in hoc uno genere veterum religione legum reprehenditur: tu, qui omnibus legibus implicatus tenebare, libidinem tuam tibi pro lege esse voluisti? in illo reprehenditur, quod ex ea pecunia remiserit, quam ipse quaesierat: tibi concedetur, qui de capite
36 vectigalium populi Romani remisisti? atque in hoc genere
83 audaciae multo etiam impudentius in decumis Acestensium versatus est: quas cum addixisset eidem illi Docimo, hoc est Tertiae, tritici mod. v̄ et accessionem ascripsisset HS MD, coëgit Acestensis a Docimo tantundem publice accipere; id quod ex Acestensium publico testimonio cognoscite. recita testimonium publicum. audistis quanti decumas acceperit a Docimo civitas, tritici mod. v̄ et accessionem. cognoscite nunc quanti se vendidisse rettulerit. LEX DECUMIS VENDUNDIS C. VERRE PR. hoc nomine videtis tritici modium CIↃCIↃCIↃ de capite esse dempta, quae cum de populi Romani victu, de vectigalium nervis, de sanguine detraxisset aerarii, Tertiae mimae condonavit. utrum impudentius ab sociis abstulit? an turpius meretrici dedit? an improbius populo Romano ademit? an audacius tabulas publicas commutavit? ex horum severitate te ulla vis eripiet aut ulla largitio? non eripiet; sed si eripuerit, non intellegis haec, quae iam dudum loquor, ad aliam quaestionem atque ad peculatus iudicium pertinere?
84 itaque hoc mihi reservabo genus totum integrum: ad illam, quam institui, causam frumenti ac decumarum revertar.

Qui cum agros maximos et feracissimos per se ipsum, hoc est, per Apronium, Verrem alterum, depopularetur, ad minores civitates habebat alios, quos tamquam canis immitteret, nequam homines et improbos; quibus aut fru-
37 mentum aut pecuniam publice cogebat dari. A. Valentius est in Sicilia interpres, quo iste interprete non ad linguam Graecam, sed ad furta et flagitia uti solebat. fit hic interpres, homo levis atque egens, repente decumanus: emit agri Liparensis miseri atque ieiuni decumas tritici medimnis IↃc. Liparenses vocantur; ipsi accipere decumas et numerare Valentio coguntur lucri HS xxx milia. per deos immortalis! utrum tibi sumes ad defensionem?

tantone minoris te decumas vendidisse, ut ad med. DC HS xxx milia lucri statim sua voluntate civitas adderet, hoc est tritici medimnum II milia? an cum magno decumas vendidisses, te expressisse ab invitis Liparensibus hanc pecuniam? sed quid ego ex te quaero quid defensurus sis 85
potius quam cognoscam ex ipsa civitate quid gestum sit? recita testimonium publicum Liparensium, deinde quem ad modum nummi Valentio sint dati. TESTIMONIUM PUBLICUM. QUO MODO SOLUTUM SIT, EX LITTERIS PUBLICIS. etiamne haec tam parva civitas, tam procul a manibus tuis atque [a] conspectu remota, seiuncta a Sicilia, in insula inculta tenuique posita [in loco], cumulata aliis tuis maioribus iniuriis, in hoc quoque frumentario genere praedae tibi et quaestui fuit? quam tu totam insulam cuidam tuorum sodalium, sicut aliquod munusculum, condonaras, ab hac etiam haec frumentaria lucra tamquam a mediterraneis exigebantur? itaque qui tot annis agellos suos [te praetore] redimere a piratis solebant, eidem se ipsos abs te pretio imposito redemerunt.

Quid vero? a Tissensibus, perparva ac tenui civitate, 38
sed aratoribus laboriosissimis frugalissimisque hominibus, 86
nonne plus lucri nomine eripitur, quam quantum omnino frumenti exararant? ad quos tu decumanum Diognetum Venerium misisti, novum genus publicani. cur hoc auctore non Romae quoque servi publici ad vectigalia accedunt? anno secundo Tissenses HS $\overline{\text{XXI}}$ lucri dare coguntur inviti: tertio anno $\overline{\text{XII}}$ mod. tritici lucri Diogneto Venerio dare coacti sunt. hic Diognetus, qui ex publicis vectigalibus tanta lucra facit, vicarium nullum habet, nihil omnino peculii: vos etiam nunc dubitate, si potestis, utrum tantum numerum tritici Venerius apparitor istius sibi acceperit an huic exegerit. atque haec ex publico 87
Tissensium testimonio cognoscite. TESTIMONIUM PUBLICUM TISSENSIUM. obscure, iudices, praetor ipse decumanus est, cum eius apparitores frumentum a civitatibus exigant, pecunias imperent, aliquanto plus ipsi lucri auferant quam quantum populo Romano decumarum nomine daturi sunt! haec aequitas in tuo imperio fuit, haec praetoris dignitas, ut servos Venerios Siculorum dominos esse velles; hic delectus, hoc discrimen te praetore fuit, ut aratores in

servorum numero essent, servi in publicanorum. quid?
88 Amestratini miseri, impositis ita magnis decumis, ut ipsis reliqui nihil fieret, nonne tamen numerare pecunias coacti sunt? addicuntur decumae M. Caesio, cum adessent legati Amestratini: statim cogitur Heraclius legatus numerare HS $\overline{\text{XXII}}$. quid hoc est? quae est ista praeda? quae vis? quae direptio sociorum? si erat Heraclio ab senatu mandatum ut emeret, emisset; si non erat, qui poterat sua sponte pecuniam numerare? Caesio renuntiat se
89 dedisse. cognoscite renuntiationem ex litteris publicis. LITTERAE PUBLICAE. quo senatus consulto erat hoc legato permissum? nullo. cur fecit? coactus est. quis hoc dicit? tota civitas. recita testimonium publicum. TESTIMONIUM PUBLICUM. ab hac eadem civitate anno secundo simili ratione extortam esse pecuniam et Sex. Vennonio datam ex eodem testimonio cognovistis. at Amestratinos, homines tenuis, cum eorum decumas medimnis DCCC vendidisses Bariobali Venerio, — cognoscite nomina publicanorum — cogis eos plus lucri addere, quam quanti venierant, cum magno venissent. dant Bariobali medimna DCCCL, HS MD. profecto numquam iste tam amens fuisset, ut ex agro populi Romani plus frumenti servo Venerio quam populo Romano tribui pateretur, nisi omnis ea praeda servi no-
90 mine ad istum ipsum perveniret. Petrini, cum eorum decumae magno addictae essent, tamen invitissimi P. Naevio Turpioni, homini improbissimo, qui iniuriarum Sacerdote praetore damnatus est, HS $\overline{\text{LII}}$ dare coacti sunt. itaque dissolute decumas vendidisti, ut, cum esset medimnum HS XV, venissent autem decumae medimnum $\overline{\text{III}}$, hoc est HS $\overline{\text{XXXXV}}$, lucri decumano HS $\overline{\text{LII}}$ darentur? at permagno decumas eius agri vendidisti. videlicet gloriatur non Turpioni lucrum datum esse, sed Petrinis pecu-
40 91 niam ereptam. quid? Halicyenses, quorum incolae decumas dant, ipsi agros immunis habent, nonne huic eidem Turpioni, cum decumae c med. venissent, HS $\overline{\text{XV}}$ dare coacti sunt? si id, quod maxime vis, posses probare, haec ad decumanos lucra venisse, nihil te attigisse, tamen hae pecuniae per vim atque iniuriam tuam captae et conciliatae tibi fraudi et damnationi esse deberent: cum vero hoc nemini persuadere possis, te tam amentem

fuisse, ut Apronium et Turpionem, servos homines, tuo liberumque tuorum periculo divites fieri velles, dubitaturum quemquam existimas quin illis emissariis haec tibi omnis pecunia quaesita sit? Segestam item ad im- 92
munem civitatem Venerius Symmachus decumanus immittitur: is ab isto litteras adfert, ut sibi contra omnia senatus consulta, contra omnia iura contraque legem Rupiliam extra forum vadimonium promittant aratores. audite litteras, quas ad Segestanos miserit. LITTERAE C. VERRIS. hic Venerius quem ad modum aratores eluserit ex una pactione hominis honesti gratiosique cognoscite: in eodem enim genere sunt cetera. Diocles est Panhor- 93
mitanus, Phimes cognomine, homo inlustris ac nobilis. arabat is agrum conductum in Segestano; nam commercium in eo agro nemini est; conductum habebat HS sex milibus: pro decuma, cum pulsatus a Venerio esset, decidit HS XVI milibus et *medimnis* IↃↃLIIII. id ex ipsius tabulis cognoscite. NOMEN DIOCLIS PANHORMITANI. huic eidem Symmacho C. Annaeus Brocchus, senator, homo eo splendore, ea virtute, qua omnes existimatis, nummos praeter frumentum coactus est dare. Venerione servo te praetore talis vir, senator populi Romani, quaestui fuit? hunc ordinem si dignitate antecellere non existimabas, ne 41
hoc quidem sciebas, iudicare? antea cum equester ordo 94
iudicaret, improbi et rapaces magistratus in provinciis inserviebant publicanis; ornabant eos, qui in operis erant; quemcumque equitem Romanum in provincia viderant, beneficiis ac liberalitate prosequebantur; neque tantum illa res nocentibus proderat, quantum obfuit multis, cum aliquid contra utilitatem eius ordinis voluntatemque fecissent. retinebatur hoc tum nescio quo modo quasi communi consilio ab illis diligenter, ut, qui unum equitem Romanum contumelia dignum putasset, ab universo ordine malo dignus iudicaretur: tu sic ordinem senatorium despexisti, 95
sic ad libidines iniuriasque tuas omnia coaequasti, sic habuisti statutum cum animo ac deliberatum, omnis, qui habitarent in Sicilia aut qui Siciliam te praetore attigissent, iudices reicere, ut illud non cogitares, tamen ad eiusdem ordinis homines te iudices esse venturum? in quibus, si ex ipsorum domestico incommodo nullus dolor insideret,

tamen esset illa cogitatio, in alterius iniuria se despectos dignitatemque ordinis contemptam et abiectam; quod mehercule, iudices, mihi non mediocriter ferendum videtur: habet enim quendam aculeum contumelia, quem pati
96 pudentes ac viri boni difficillime possunt. spoliasti Siculos: solent enim muti esse in iniuriis suis; vexasti negotiatores: inviti enim Romam raroque decedunt; equites Romanos ad Apronii iniurias dedisti: quid enim iam nocere possunt, quibus non licet iudicare? quid? cum senatores summis iniuriis adficis, quid aliud dicis nisi hoc: cedo mihi etiam istum [senatorem], ut hoc amplissimum nomen [senatorium] non modo ad invidiam imperitorum, sed etiam ad contumeliam improborum natum esse videa-
97 tur? neque hoc in uno fecit Annaeo, sed in omnibus senatoribus, ut ordinis nomen non tantum ad honorem quantum ad ignominiam valeret. in C. Cassio, clarissimo et fortissimo viro, cum is eo ipso tempore primo istius anno consul esset, tanta improbitate usus est, ut, cum eius uxor, femina primaria, paternas arationes haberet in Leontino, frumentum omne decumanos auferre iusserit: hunc tu in hac causa testem, Verres, habebis, quoniam
98 iudicem ne haberes providisti. vos autem, iudices, putare debetis esse quiddam nobis inter nos commune atque coniunctum. multa sunt imposita huic ordini munera, multi labores, multa pericula non solum legum ac iudiciorum, sed etiam rumorum ac temporum; sic est hic ordo quasi propositus atque editus in altum, ut ab omnibus ventis invidiae circumflari posse videatur. in hac tam misera atque iniqua condicione vitae ne hoc quidem retinebimus, iudices, ut magistratibus nostris in obtinendo iure nostro ne contemptissimi ac despicatissimi esse videa-
42 99 mur? Thermitani miserunt qui decumas emerent agri sui; magni sua putabant interesse publice potius quamvis magno emi quam in aliquem istius emissarium inciderent. appositus erat Venuleius quidam qui emeret. is liceri non destitit; illi quoad videbatur ferri aliquo modo posse contenderunt; postremo liceri destiterunt; addicitur Venuleio tritici medimnum VIII milibus. legatus Pasidorus renuntiat. cum omnibus hoc intolerandum videretur, tamen Venuleio dantur, ne accedat, tritici mod. VII et praeterea

HS $\overline{\text{II}}$. ex quo facile apparet quae merces decumani, quae praetoris praeda esse videatur. cedo Thermitanorum mihi litteras et testimonium. TABULAE THERMITANORUM ET TESTIMONIUM. Imacharensis iam omni frumento ablato, iam 100
omnibus iniuriis tuis exinanitos, tributum facere miseros ac perditos coëgisti, ut Apronio darent HS XX milia. recita et decretum de tributis et publicum testimonium. SENATUS CONSULTUM DE TRIBUTO CONFERUNDO. TESTIMONIUM IMACHARENSIUM. Hennenses, cum decumae venissent agri Hennensis med. $\overline{\text{VIIICC}}$, Apronio coacti sunt dare tritici modium $\overline{\text{XVIII}}$ et HS $\overline{\text{III}}$ milia. quaeso, attendite, quantus numerus frumenti cogatur ex omni agro decumano. nam per omnis civitates, quae decumas debent, percurrit oratio mea; et in hoc genere nunc, iudices, versor, non in quo singillatim aratores eversi bonis omnibus sint, sed quae publice decumanis lucra data sint, ut aliquando ex eorum agris atque urbibus expleti atque saturati cum hoc cumulo quaestus decederent. Calactinis quam ob rem imperasti 43 101
anno tertio, ut decumas agri sui, quas Calacte dare consueverant, Amestrati M. Caesio decumano darent, quod neque ante te praetorem illi fecerant, neque tu ipse hoc ita statueras antea per biennium? Theomnastus Syracusanus in agrum Mutycensem cur abs te immissus est? qui aratores ita vexavit, ut illi in alteras decumas, id quod in aliis quoque civitatibus ostendam, triticum emere necessario propter inopiam cogerentur. iam vero ex Hy- 102
blensium pactionibus intellegetis, quae factae sunt cum decumano Cn. Sergio, sexiens tanto quam quantum satum sit ablatum esse ab aratoribus. recita sationes ex litteris publicis. cognoscite pactiones Menaenorum cum Venerio servo. recita ex litteris publicis professiones sationum et pactiones Menaenorum. patiemini, iudices, ab sociis, ab aratoribus populi Romani, ab eis, qui vobis laborant, vobis serunt; qui ita plebem Romanam ab sese ali volunt, ut sibi ac liberis suis tantum supersit quo ipsi ali possint, ab his per summam iniuriam, per acerbissimas contumelias plus aliquanto ablatum esse quam natum est? sentio, 103
iudices, moderandum mihi esse iam orationi meae fugiendamque vestram satietatem: non versabor in uno genere diutius et ita cetera de oratione mea tollam, ut tamen in

causa relinquam. audietis Agrigentinorum, fortissimorum virorum, diligentissimorum aratorum querimonias; cognoscetis Entellinorum, hominum summi laboris summaeque industriae, dolorem et iniurias; Heracliensium, Gelensium, Soluntinorum incommoda proferentur; Catinensium, locupletissimorum hominum amicissimorumque, agros vexatos ab Apronio cognoscetis; Tyndaritanam, nobilissimam civitatem, Cephaloeditanam, Haluntinam, Apolloniensem, Enguinam, Capitinam perditas esse hac iniquitate decumarum intellegetis; Inensibus, Murgentinis, Assorinis, Helorinis, Ietinis nihil omnino relictum; Citarinos, Scherinos, parvarum civitatum homines, omnino abiectos esse ac perditos; omnis denique agros decumanos per triennium populo Romano ex parte decuma, C. Verri ex omni reliquo vectigalis fuisse, et plerisque aratoribus nihil omnino superfuisse, si cui quid autem aut relictum aut remissum sit, id fuisse tantum quantum ex eo, quo istius avaritia contenta fuit, redundarit.

44 104 Duarum mihi civitatum reliquos feci agros, iudices, fere optimos ac nobilissimos, Aetnensem et Leontinum. horum ego agrorum missos faciam quaestus triennii; unum annum eligam, quo facilius id, quod institui, explicare possim: sumam annum tertium, quod et recentissimus est et ab isto ita administratus, ut, cum se certe decessurum videret, non laboraret, si aratorem in Sicilia nullum omnino esset relicturus. agri Aetnensis et Leontini decumas agemus. attendite, iudices, diligenter. agri sunt 105 feraces; annus tertius; decumanus Apronius. de Aetnensibus perpauca dicam: dixerunt enim ipsi priore actione publice: memoria tenetis Artemidorum Aetnensem, legationis [eius] principem, publice dicere, Apronium venisse Aetnam cum Veneriis; vocasse ad se magistratus; imperasse ut in medio foro sibi lecti sternerentur; cotidie solitum esse non modo in publico, sed etiam de publico convivari; cum in eius conviviis symphonia caneret maximisque poculis ministraretur, retineri solitos esse aratores, atque ab eis non modo per iniuriam, sed etiam per contumeliam tantum exprimi frumenti quantum Apro- 106 nius imperasset. audistis haec, iudices, quae nunc ego omnia praetereo et relinquo; nihil de luxuria Apronii lo-

quor, nihil de insolentia, [nihil de permissa ab isto licentia,] nihil de singulari nequitia ac turpitudine: tantum de quaestu ac lucro dicam unius anni et unius agri, quo facilius vos coniecturam de triennio et de tota Sicilia facere possitis. sed mihi Aetnensium brevis est ratio; ipsi enim venerunt, ipsi publicas litteras deportaverunt; docuerunt vos quid lucelli fecerit homo non malus, familiaris praetoris, Apronius. id, quaeso, ex ipsorum testimonio cognoscite. *recita testimonium Aetnensium.* quid ais? dic, 45
dic, quaeso, clarius, ut populus Romanus de suis vectigalibus, de suis aratoribus, de suis sociis atque amicis audiat. L̄ MED. HS L̄. per deos immortalis! unus ager uno anno trecenta milia modium tritici et praeterea HS L̄ lucri dat Apronio! tantone minoris decumae venierunt quam fuerunt, an, cum satis magno venissent, hic tantus tamen frumenti pecuniaeque numerus ab aratoribus per vim ablatus est? utrum enim horum dixeris, in eo culpa et crimen haerebit. nam illud quidem non dices, quod 107
utinam dicas, ad Apronium non pervenisse tantum: ita te non modo publicis tenebo, sed etiam privatis aratorum pactionibus ac litteris, ut intellegas non te diligentiorem in faciundis fuisse furtis quam me in deprehendendis. hoc tu feres? hoc quisquam defendet? hoc hi, si aliter de te statuere voluerint, sustinebunt? uno adventu, ex uno agro Q. Apronium praeter eam quam dixi pecuniam numeratam CCC milia modium tritici lucri nomine sustulisse? quid? hoc Aetnenses soli dicunt? immo etiam Centuri- 108
pini, qui agri Aetnensis multo maximam partem possident; quorum legatis, hominibus nobilissimis, Androni et Artemoni, senatus ea mandata dedit, quae publice ad civitatem ipsorum pertinebant; de eis iniuriis, quas cives Centuripini non in suis, sed in aliorum finibus acceperant, senatus et populus Centuripinus legatos noluit mittere: ipsi aratores Centuripini, qui numerus est in Sicilia maximus hominum honestissimorum et locupletissimorum, tris legatos, civis suos, delegerunt, ut eorum testimonio non unius agri, sed prope totius Siciliae calamitates cognosceretis. arant enim tota Sicilia fere Centuripini, et hoc in te certiores gravioresque testes sunt, quod ceterae civitates suis solum incommodis commoventur,

Centuripini, quod in omnium fere finibus possessiones habent, etiam ceterarum civitatum damna ac detrimenta senserunt.

46 109 Verum, uti dixi, ratio certa est Aetnensium, et publicis et privatis litteris consignata: meae diligentiae pensum magis in Leontino agro est exigendum propter hanc causam, quod ipsi Leontini publice non sane multum me adiuverunt; neque enim eos isto praetore hae decumanorum iniuriae laeserunt, potius etiam, iudices, adiuverunt. mirum fortasse hoc vobis aut incredibile videatur, in tantis aratorum incommodis Leontinos, qui principes rei frumentariae fuerint, expertis incommodorum atque iniuriarum fuisse: hoc causae est, iudices, quod in agro Leontino praeter unam Mnasistrati familiam glebam Leontinorum possidet nemo; itaque Mnasistrati, hominis honestissimi atque optimi viri testimonium, iudices, audistis: ceteros Leontinos, quibus non modo Apronius in agris, sed ne tempestas quidem ulla nocere potuit, exspectare nolite: etenim non modo incommodi nihil ceperunt, sed etiam in Apronianis illis rapinis in quaestu sunt compen-
110 dioque versati: quapropter, quoniam me Leontina civitas atque legatio propter eam quam dixi causam defecit, mihimet ineunda ratio et via reperiunda est, qua ad Apronii quaestum, sive adeo qua ad istius ingentem immanemque praedam possim pervenire: agri Leontini decumae tertio anno venierunt tritici medimnum $\overline{\text{XXXVI}}$, hoc est, tritici modium CC et XVI milibus. magno, iudices, magno; neque enim hoc possum negare; itaque necesse est aut damnum aut certe non magnum lucrum fecisse decumanos; hoc enim solet usu venire eis, qui magno rede-
111 merunt. quid, si ostendo in hac una emptione lucri fieri tritici modium C? quid, si CC? quid, si CCC? quid, si CCCC milia? dubitabitis etiam cui ista tanta praeda quaesita sit? iniquum me esse quispiam dicet, qui ex lucri magnitudine coniecturam capiam furti atque praedae. quid? si doceo, iudices, eos, qui $\overline{\text{CCCC}}$ mod. lucri faciunt, damnum facturos fuisse, si tua iniquitas, si tui ex cohorte recuperatores non intercederent, num quis poterit in tanto lucro tantaque iniquitate dubitare quin propter improbitatem tam magnos quaestus feceris, propter magnitudinem

quaestus improbus esse volueris? quo modo igitur hoc 47
adsequar, iudices, ut sciam quantum lucri factum sit? 112
non ex Apronii tabulis, quas ego cum conquirerem non inveni, et cum in ius ipsum eduxi, expressi ut conficere se tabulas negaret. si mentiebatur, quam ob rem removebat, si hae tabulae nihil tibi erant offuturae? si omnino nullas confecerat litteras, ne id quidem satis significat illum non suum negotium gessisse? ea est enim ratio decumanorum, ut sine plurimis litteris confici non possit; singula enim nomina aratorum et cum singulis pactiones decumanorum litteris persequi et conficere necesse est. iugera professi sunt omnes aratores imperio atque instituto tuo: non opinor quemquam minus esse professum quam quantum arasset, cum tot cruces, tot supplicia, tot ex cohorte recuperatores proponerentur. in iugero Leontini agri medimnum fere tritici seritur perpetua atque aequabili satione; ager efficit cum octavo, bene ut agatur, verum, ut omnes di adiuvent, cum decumo; quod si quando accidit, tum fit ut tantum decumae sit quantum severis, hoc est, ut, quot iugera sint sata, totidem medimna decumae debeantur. hoc cum ita esset, primum illud dico, 113
pluribus milibus medimnum venisse decumas agri Leontini, quam quot milia iugerum sata essent in agro Leontino. quod si fieri non poterat, ut plus quam decem medimna ex iugero exararent, medimnum autem ex iugero decumano dari oportebat, cum ager, id quod perraro evenit, cum decumo extulisset, quae erat ratio decumanis, si quidem decumae ac non bona venibant aratorum, ut pluribus aliquanto medimnis decumas emerent quam iugera erant sata? in Leontino iugerum subscriptio [ac professio] non est plus $\overline{\text{XXX}}$: decumae $\overline{\text{XXXVI}}$ medimnum 48
venierunt. erravit aut potius insanivit Apronius? immo tum insanisset, si aratoribus id, quod deberent, licitum esset et non quod Apronius imperasset necesse fuisset dare. si ostendam minus tribus medimnis in iugerum 114
neminem dedisse decumae, concedes, opinor, ut cum decumo fructus arationis perceptus sit, neminem minus tribus decumis dedisse. atque hoc in beneficii loco petitum est ab Apronio, ut in iugera singula ternis medimnis decidere liceret; nam cum a multis quaterna, etiam quina

exigerentur, multis autem non modo granum nullum, sed ne paleae quidem ex omni fructu atque ex annuo labore relinquerentur, tum aratores Centuripini, qui numerus in agro Leontino maximus est, unum in locum convenerunt, hominem suae civitatis in primis honestum ac nobilem, Andronem Centuripinum, legarunt ad Apronium eumdem, quem hoc tempore ad hoc iudicium legatum et testem Centuripina civitas misit, ut is apud eum causam aratorum ageret ab eoque peteret, ut ab aratoribus Centuripinis ne amplius in iugera singula quam terna me-
115 dimna exigeret. hoc vix ab Apronio in summo beneficio pro eis, qui etiam tum incolumes erant, impetratum est. id cum impetrabatur, hoc videlicet impetrabatur, ut pro singulis decumis ternas decumas dare liceret. quod si tua res non ageretur, a te potius postularent, ne amplius quam singulas, quam ab Apronio, ut ne plus quam ternas decumas darent. nunc, ut hoc tempore ea, quae regie seu potius tyrannice statuit in aratores Apronius, praetermittam neque eos appellem, a quibus omne frumentum eripuit et quibus nihil non modo de fructu, sed ne de bonis quidem suis reliqui fecit, ex hisce ternis medimnis, quod beneficii gratiaeque causa concessit, quid lucri fiat
49 cognoscite: professio est agri Leontini ad iugerum $\overline{\text{XXX}}$.
116 haec sunt ad tritici medimnum $\overline{\text{XC}}$, id est, modium DXL: deductis tritici modium $\overline{\text{CCXVI}}$, quanti decumae venierunt, reliqua sunt tritici $\overline{\text{CCCXXIV}}$. adde totius summae DXL milium modium tris quinquagesimas: fit tritici modium $\overline{\text{XXXII}}$ CCCC — ab omnibus enim ternae praeterea quinquagesimae exigebantur — sunt haec iam ad $\overline{\text{CCCLX}}$ modium tritici. at ego $\overline{\text{CCCC}}$ lucri facta esse dixeram; non enim duco in hac ratione eos, quibus ternis medimnis non est licitum decidere. verum, ut hac ipsa ratione summam mei promissi compleam, ad singula medimna multi HS binos, multi HS singulos semis accessionis cogebantur dare, qui minimum, singulos nummos. minimum ut sequamur, quoniam $\overline{\text{XC}}$ medimnum duximus, accedant eo
117 novo pessimoque exemplo HS xc milia. hic mihi etiam dicere audebit, magno se decumas vendidisse, cum ex eodem agro dimidio ipse plus abstulerit, quam populo Romano miserit? $\overline{\text{CCXVI}}$ agri Leontini decumas vendidisti:

si ex lege, magno; si, ut lex esset libido tua, si, ut, quae dimidiae essent, decumae vocarentur, parvo vendidisti: multo enim pluris fructus annui Siciliae venire potuerunt, si id te senatus aut populus Romanus facere voluisset. etenim saepe decumae tanti venierunt, cum lege Hieronica venirent, quanti nunc lege Verria venierunt. cedo mihi C. Norbani decumas venditas. C. NORBANI DECUMAE VENDITAE AGRI LEONTINI. atqui tum neque iudicium de numero iugerum dabatur neque erat Artemidorus Cornelius recuperator neque ab aratore magistratus Siculus tantum exigebat quantum decumanus ediderat, nec beneficium petebatur ab decumano ut in iugera singula ternis medimnis decidere liceret, nec nummorum accessionem cogebatur arator dare nec ternas quinquagesimas frumenti addere, et tamen populo Romano magnus frumenti numerus mittebatur. quid vero istae sibi quinquagesimae, 50
quid porro nummorum accessiones volunt? quo id iure atque adeo quo id potius more fecisti? nummos dabat arator: quo modo? aut unde? qui si largissimus esse vellet, cumulatiore mensura uteretur, ut antea solebant facere in decumis, cum aequa lege et condicione venibant. is nummum dabat. unde? de frumento? quasi habuisset te praetore quod venderet. de vivo igitur aliquid erat resecandum, ut esset unde Apronio ad illos fructus arationum hoc corollarium nummorum adderetur. iam id porro utrum libentes an inviti dabant? libentes? amabant, credo, Apronium. inviti? qua re nisi vi et malo cogebantur? iam iste homo amentissimus in vendundis decumis nummorum faciebat accessiones ad singulas decumas; neque multum; bina aut terna milia nummum addebat: fiunt per triennium HS D milia fortasse. hoc neque exemplo cuiusquam neque iure ullo fecit, neque eam pecuniam rettulit, neque hoc parvum crimen quem ad modum defensurus sit, homo quisquam umquam excogitabit. 118

Quod cum ita sit, audes dicere te magno decumas 119
vendidisse, cum sit perspicuum te bona fortunasque aratorum non populi Romani, sed tui quaestus causa vendidisse? ut, si qui vilicus ex eo fundo, qui sestertia dena meritasset, excisis arboribus ac venditis, demptis tegulis, instrumento, pecore abalienato, domino XX milia nummum

pro x miserit, sibi alia praeterea centum confecerit, primo dominus, ignarus incommodi sui, gaudeat vilicoque delectetur, quod tanto plus sibi mercedis ex fundo refectum sit, deinde, cum audierit eas res, quibus fundi fructus et cultura continetur, amotas et venditas, summo supplicio vilicum adficiat et secum male actum putet, item populus Romanus, cum audit pluris decumas vendidisse C. Verrem quam innocentissimum hominem, cui iste successit, C. Sacerdotem, putat se bonum in arationibus fructibusque suis habuisse custodem ac vilicum: cum senserit istum omne instrumentum aratorum, omnia subsidia vectigalium vendidisse, omnem spem posteritatis avaritia sua sustulisse, arationes et agros vectigalis vastasse atque exinanisse, ipsum maximos quaestus praedasque fecisse, intelleget secum esse actum pessime, istum autem summo
51 supplicio dignum existimabit. unde ergo hoc intellegi
120 potest? ex hoc maxime, quod ager decumanus provinciae Siciliae propter istius avaritiam desertus est; neque id solum accidit, uti ei minus multis iugis ararent, si qui in agris remanserunt, sed etiam ut permulti locupletes homines, magni et navi aratores, agros latos ac fertilis desererent totasque arationes derelinquerent. id adeo sciri facillime potest ex litteris publicis civitatum, propterea quod lege Hieronica numerus aratorum quotannis apud magistratus publice subscribitur. recita tandem quot acceperit aratores agri Leontini Verres. LXXXIIII. quot anno tertio profiteantur. XXXII. duo et quinquaginta aratores ita video deiectos, ut eis ne vicarii quidem succesSerint. quot aratores adveniente te fuerunt agri Mutycensis? videamus ex litteris publicis. CLXXXVII. quid? anno tertio? LXXXVI. centum et unum aratores unus ager istius iniuria desiderat, atque adeo [nostra] res publica, quoniam illa populi Romani vectigalia sunt, hunc tot patrum familias numerum desiderat et reposcit. ager Herbitensis primo anno habuit aratores CCLII, tertio CXX: hinc CXXXII patres familias extorres profugerunt. Agyrinensis ager, quorum hominum! quam honestorum! quam locupletium! CCL aratores habuit primo anno praeturae tuae.
52 quid? tertio anno? LXXX, quem ad modum legatos Agy-
121 rinensis recitare ex litteris publicis audistis. pro di im-

mortales! si ex provincia tota CLXX eiecisses, possesne severis iudicibus salvus esse? unus ager Agyrinensis CLXX aratoribus inanior cum sit, vos coniecturam totius provinciae nonne facietis? atque hoc peraeque in omni agro decumano reperietis: quibus aliquid tamen reliqui fuerit ex magno patrimonio, eos in agris minore instrumento, minus multis iugis remansisse, quod metuebant, si discessissent, ne reliquas fortunas omnis amitterent; quibus autem iste nihil reliqui quod perderent fecerat, eos plane non solum ex agris, verum ex civitatibus suis profugisse. illi ipsi, qui remanserant, vix decuma pars aratorum, relicturi agros omnis erant, nisi ad eos Metellus Roma litteras misisset, se decumas lege Hieronica venditurum, et nisi ab eis hoc petivisset, ut sererent quam plurimum: quod illi semper sui causa fecerant, cum eos nemo rogaret, quam diu intellegebant sese sibi et populo Romano, non Verri et Apronio serere, impendere, laborare.

Iam vero, iudices, si Siculorum fortunas neglegitis, 122
si quem ad modum socii populi Romani a magistratibus nostris tractentur non laboratis, at vos communem populi Romani causam suscipite atque defendite. eiectos aratores esse dico, agros vectigalis vexatos atque exinanitos a Verre, populatam vastatamque provinciam; haec omnia doceo litteris civitatum, ostendo testimoniis et publicis honestissimarum civitatum et privatis primariorum virorum: quid voltis amplius? num exspectatis dum L. Me- 53
tellus, is qui multos in istum testis imperio et potestate deterruit, idem absens de istius scelere, improbitate, audacia testimonium dicat? non opinor. 'at is optime, qui successit isti, potuit cognoscere.' ita est; verum amicitia impeditur. 'at debet vos certiores facere quo pacto se habeat provincia.' debet; verum tamen non cogitur. num 123
quis in Verrem L. Metelli testimonium requirit? nemo. num quis postulat? non opinor. quid, si testimonio L. Metelli ac litteris haec omnia vera esse docebo? quid dicetis? utrum Metellum falsum scribere, an amicum laedendi esse cupidum, an praetorem quem ad modum provincia adflicta sit nescire? recita litteras L. Metelli, quas ad Cn. Pompeium et M. Crassum consules, quas ad M. Mummium praetorem, quas ad quaestores urbis misit.

EPISTULA L. METELLI. DECUMAS FRUMENTI LEGE HIERONICA VENDIDI. cum scribit se lege Hieronica vendidisse, quid scribit? ita se vendidisse, ut omnes praeter Verrem; [cum scribit se lege Hieronica vendidisse, quid scribit?] se per istum erepta Siculis maiorum nostrorum beneficia, ius ipsorum, condicionem societatis, amicitiae, foederum reddidisse. dicit quanti cuiusque agri decumas vendiderit;
124 deinde quid scribit? SUMMA VI DATA EST A ME OPERA, UT QUAM PLURIMO DECUMAS VENDEREM. cur igitur, Metelle, non ita magno vendidisti? quia desertas arationes, inanis agros, perditamque provinciam [miseram] offendisti. quid? id ipsum, quod satum est, qua ratione quisquam qui sereret inventus est? recita. litteras ait se misisse et *praesentem* confirmasse, suam se interposuisse auctoritatem: tantum modo aratoribus Metellus obsides non dedit, se non ulla in re Verris similem futurum. at quid est tandem, in quo se laborasse dicit? recita. UT ARATORES, QUI RELIQUI ERANT, QUAM PLURIMUM SERERENT. qui reliqui? quid hoc est 'reliqui?' quo ex bello? qua ex vastitate? quae enim in Sicilia tanta clades aut quod bellum tam diuturnum, tam calamitosum te praetore versatum est, ut is, qui tibi successerit, reliquos aratores conlegisse et re-
54 creasse videatur? cum bellis Karthaginiensibus Sicilia
125 vexata est et post nostra patrumque memoria cum bis in ea provincia magnae fugitivorum copiae versatae sunt, tamen aratorum interitio facta nulla est: tum sementi prohibita aut messe amissa fructus annuus interibat; tamen incolumis numerus manebat dominorum atque aratorum; tum, qui M. Laevino aut P. Rupilio aut M'. Aquilio praetores in eam provinciam successerant, aratores reliquos non conligebant. tantone plus Verres cum Apronio provinciae Siciliae calamitatis importavit, quam aut Hasdrubal cum Poenorum exercitu aut Athenio cum fugitivorum maximis copiis, ut temporibus illis, simul atque hostis superatus esset, ager araretur omnis neque aratori praetor per litteras supplicaret neque eum praesens oraret, ut quam plurimum sereret; nunc autem ne post abitum quidem huius importunissimae pestis quisquam reperiretur qui sua voluntate araret, pauci essent reliqui, qui L. Metelli auctoritate in agros atque ad suum Larem familiarem

redirent? his te litteris, homo audacissime atque amen- 126
tissime, iugulatum esse non sentis? non vides, cum is, qui tibi successit, aratores reliquos appellet, hoc eum diserte scribere, reliquos hos esse, non ex bello neque ex aliqua eius modi calamitate, sed ex tuo scelere, importunitate, avaritia, crudelitate? recita cetera. TAMEN PRO EO, UT TEMPORIS DIFFICULTAS ARATORUMQUE PENURIA TULIT. 'aratorum' inquit 'penuria.' si ego accusator totiens de re eadem dicerem, vererer ne animos vestros offenderem, iudices: clamat Metellus 'NISI LITTERAS MISISSEM' non est satis: 'NISI PRAESENS CONFIRMASSEM.' ne id quidem satis est: 'RELIQUOS inquit ARATORES' 'reliquos?' prope lugubri verbo calamitatem provinciae Siciliae significat; addit 'ARATORUM PENURIA.' exspectate etiam, iudices, exspectate, si potestis, 55
auctoritatem accusationis meae: dico aratores istius ava- 127
ritia eiectos: scribit Metellus reliquos ab se esse confirmatos; dico agros relictos arationesque desertas esse: scribit Metellus aratorum esse penuriam. hoc cum scribit, illud ostendit, deiectos, fortunis omnibus expulsos esse populi Romani socios atque amicos; quibus si qua calamitas propter istum salvis vectigalibus nostris accidisset, animum advertere tamen in eum vos oportebat, praesertim cum ea lege iudicaretis, quae sociorum causa esset constituta: cum vero perditis profligatisque sociis vectigalia populi Romani sint deminuta, res frumentaria, commeatus, copiae, salus urbis atque exercituum nostrorum in posteritatem istius avaritia interierit; saltem populi Romani commoda respicite, si sociis fidelissimis prospicere non laboratis. atque ut intellegatis ab isto prae 128
lucro praedaque praesenti nec vectigalium nec posteritatis habitam esse rationem, cognoscite quid ad extremum scribat Metellus. 'IN RELIQUUM TAMEN TEMPUS VECTIGALIBUS PROSPEXI.' in reliquum tempus ait se vectigalibus prospexisse: non scriberet se vectigalibus prospexisse, nisi hoc vellet ostendere, te vectigalia perdidisse. quid enim erat quod vectigalibus prospiceret Metellus in decumis et in tota re frumentaria, si iste non vectigalia populi Romani suo quaestu pervertisset? atque ipse Metellus, qui vectigalibus prospicit, qui reliquos aratores conligit, quid adsequitur nisi hoc, ut arent, si qui possunt, quibus

aratrum saltem aliquod satelles istius Apronius reliquum fecit, qui tamen in agris spe atque exspectatione Metelli remanserunt? quid ceteri Siculi? quid ille maximus numerus aratorum, qui non modo ex agris eiecti sunt, sed etiam ex civitatibus suis, ex provincia, denique bonis fortunisque omnibus ereptis profugerunt? qua ratione ei revocabuntur? quot praetorum innocentia sapientiaque opus est, ut illa aratorum multitudo aliquando in suis agris ac sedibus conlocetur?

56 129 Ac ne miremini tantam multitudinem profugisse, quantam ex litteris publicis aratorumque professionibus cognovistis, scitote tantam acerbitatem istius, tantum scelus in aratores fuisse, — incredibile dictu est, iudices, sed et factum et tota Sicilia pervagatum — ut homines propter iniurias licentiamque decumanorum mortem sibi ipsi consciverint. Centuripinum Dioclem, hominem locupletem, suspendisse se constat, quo die est ei nuntiatum Apronium decumas redemisse. Tyracinum principem civitatis eadem ratione mortem oppetisse dixit apud vos homo nobilissimus, Archonidas Helorinus, cum audisset tantum decumanum professum esse ex edicto istius sibi deberi, quantum ille bonis suis omnibus efficere non posset. haec tu, tametsi omnium hominum dissolutissimus crudelissimusque semper fuisti, tamen numquam perpeterere, propterea quod ille gemitus luctusque provinciae ad tui capitis periculum pertinebat — non, inquam, perpeterere, ut homines iniuriae tuae remedium morte ac suspendio quaererent, nisi ea res ad quaestum et ad praedam tuam pertineret.

130 Quid? illud perpeterere? attendite, iudices; omnibus enim mihi nervis conitendum est atque in hoc elaborandum, ut omnes intellegant, quam improbam, quam manifestam, quam confessam rem pecunia redimere conetur: grave crimen est hoc et vehemens et post hominum memoriam iudiciaque de pecuniis repetundis constituta gra-
57 vissimum, praetorem socios habuisse decumanos. non hoc nunc primum audit privatus de inimico, reus ab accusatore: iam ante in sella sedens praetor, cum provinciam Siciliam obtineret, cum ab omnibus non solum, id quod commune est, propter imperium, sed etiam, id quod

istius praecipuum est, propter crudelitatem metueretur, miliens audivit, cum eius animum ad persequendum non neglegentia tardaret, sed conscientia sceleris avaritiaeque suae refrenaret; loquebantur enim decumani palam et praeter ceteros is, qui apud istum plurimum poterat maximosque agros populabatur, Apronius, perparvum ex illis magnis lucris ad se pervenire, praetorem esse socium. hoc cum palam decumani tota provincia loquerentur tuum- 131
que nomen in re tam turpi nefariaque interponerent, nihilne tibi venit in mentem existimationi tuae consulere? nihil denique capiti ac fortunis tuis providere, cum tui nominis terror in auribus animisque aratorum versaretur, cum decumani aratoribus ad pactiones faciendas non suam vim, sed tuum scelus ac nomen opponerent? ecquod iudicium Romae tam dissolutum, tam perditum, tam nummarium fore putasti, quo ex iudicio te ulla Salus servare posset, cum planum fieret decumis contra instituta, leges consuetudinemque omnium venditis, in aratorum bonis fortunisque diripiendis decumanos dictitasse tuas esse partis, tuam rem, tuam praedam, idque te tacuisse, et, cum dissimulare non posses, potuisse tamen perpeti et perferre, quod magnitudo lucri obscuraret periculi magnitudinem plusque aliquanto apud te pecuniae cupiditas quam iudicii metus posset? esto, cetera negare non potes: 132
ne illud quidem tibi reliquum fecisti, ut hoc posses dicere, nihil te eorum audisse, nihil ad tuas auris de infamia tua pervenisse? querebantur cum luctu et gemitu aratores: tu id nesciebas? fremebat tota provincia: nemo id tibi renuntiabat? Romae querimoniae de tuis iniuriis conventusque habebantur: ignorabas haec? ignorabas haec omnia? quid? cum palam Syracusis te audiente maximo conventu L. Rubrius Q. Apronium sponsione lacessivit, NI APRONIUS DICTITARET TE SIBI IN DECUMIS ESSE SOCIUM haec te vox non perculit? non perturbavit? non, ut capiti et fortunis tuis prospiceres, excitavit? tacuisti; sedasti etiam litis illorum et sponsio illa ne fieret laborasti. pro di im- 58
mortales! hoc aut innocens homo perpeti potuisset aut quamvis nocens, qui modo iudicia Romae fore putaret, non aliqua simulatione existimationi se hominum venditasset? quid est hoc? sponsio fit de capite ac fortunis 133

tuis: tu sedes et quiescis? non persequeris, [non perseveras,] non perquiris, cui dixerit Apronius, quis audierit, unde hoc natum, quem ad modum prolatum sit? si tibi aliquis ad aurem accessisset et dixisset Apronium dictitare te sibi esse socium, commoveri te oportuit, evocare Apronium nec illum ante tibi satis facere, quam tu omnium existimationi satis fecisses: cum vero in foro celeberrimo, tanta frequentia hoc verbo ac simulatione Apronio, re vera tibi obiectum esset, tu umquam tantam plagam tacitus accipere potuisses, nisi hoc ita statuisses, in re manifesta
134 quicquid dixisses te deterius esse facturum? quaestores, legatos, praefectos, tribunos suos multi missos fecerunt et de provincia decedere iusserunt, quod illorum culpa se minus commode audire arbitrarentur aut quod peccare ipsos aliqua in re iudicarent: tu Apronium, hominem vix liberum, contaminatum, perditum, flagitiosum, qui non modo animum integrum, sed ne animam quidem puram conservare potuisset, eum in tanto tuo dedecore profecto ne verbo quidem graviore appellasses, neque apud te tam sancta religio societatis fuisset, ut tui capitis periculum neglegeres, nisi rem tam notam esse omnibus et tam
135 manifestam videres. cum eodem Apronio postea P. Scandilius, eques Romanus, quem vos omnes nostis, eandem sponsionem de societate fecit, quam Rubrius facere voluerat. institit, oppressit, non remisit: facta est sponsio HS $\overline{\text{v}}$: coepit Scandilius recuperatores aut iudicem postu-
59 lare. satisne vobis praetori improbo circumdati cancelli videntur in sua provincia, immo vero in sella ac tribunali, ut aut de suo capite iudicium fieri patiatur praesens ac sedens aut confiteatur se omnibus iudiciis convinci necesse esse? sponsio est, NI TE APRONIUS SOCIUM IN DECUMIS ESSE DICAT: provincia tua est; ades; abs te iudicium postulatur: quid facis? quid decernis? recuperatores dicis te daturum. bene agis: tametsi qui tantis erunt cervicibus recuperatores, qui audeant in provincia, cum praetor adsit, non solum contra voluntatem eius, sed etiam contra
136 fortunas iudicare? verum esto: manifesta res est; nemo est quin audisse se liquido diceret, locupletissimus quisque ac certissimus testis esset; nemo erat Sicilia tota quin sciret decumas esse praetoris; nemo quin audisset id

Apronium dictitasse; praeterea conventus honestus Syracusis, multi equites Romani, viri primarii, ex qua copia recuperatores reici oporteret, qui aliter iudicare nullo modo possent. instat Scandilius poscere recuperatores. tum iste homo innocens, qui illam suspitionem levare atque ab sese removere cuperet, recuperatores dicit se de cohorte sua daturum. pro deum hominumque fidem! 60 137 quem ego accuso? in quo meam industriam ac diligentiam spectari volo? quid est quod ego dicendo aut cogitando efficere aut adsequi debeam? teneo, teneo, inquam, in mediis vectigalibus populi Romani, in ipsis fructibus provinciae Siciliae furem manifesto avertentem rem frumentariam omnem, pecuniam maximam; teneo, inquam, ita, ut negare non possit. nam quid hic dicet? sponsio facta est cum cognitore tuo Apronio de fortunis tuis omnibus, ni socium te sibi in decumis esse dictitaret; exspectant omnes quantae tibi ea res curae sit, quem ad modum hominum existimationi te atque innocentiam tuam probari velis: hic tu medicum et haruspicem et praeconem tuum recuperatores dabis aut illum etiam ipsum, quem tu in cohorte tua Cassianum iudicem habebas, si qua res maior esset, Papirium Potamonem, hominem severum, ex vetere illa equestri disciplina? Scandilius postulare de conventu recuperatores: tum iste negat se de existimatione sua cuiquam nisi suis commissurum. negotiatores sibi putant esse turpe id forum sibi iniquum eierare, ubi negotientur: praetor provinciam suam sibi totam iniquam eierat. impudentiam singularem! hic po- 138 stulat se Romae absolvi, qui in sua provincia iudicarit absolvi se nullo modo posse? qui plus existimet apud lectissimos senatores pecuniam quam apud tris negotiatores metum valere? Scandilius vero negat se apud Artemidorum recuperatorem verbum esse facturum, et tamen auget atque onerat te bonis condicionibus, si tu uti velis: si ex provincia Sicilia tota statuas idoneum iudicem aut recuperatorem nullum posse reperiri, postulat abs te, ut Romam rem reicias. hic enimvero tu exclamas hominem 139 improbum, qui postulet ibi de tua existimatione iudicium fieri, ubi te invidiosum esse intellegat: negas te Romam reiecturum; negas de conventu recuperatores daturum;

cohortem tuam proponis. Scandilius rem se totam relicturum dicit et suo tempore esse rediturum. quid tu ibi tum? quid facis? Scandilium cogis.... quid? sponsionem acceptam facere? impudenter tollis exspectatum
140 existimationis tuae iudicium: non facis. quid ergo? Apronio permittis, ut quos velit de cohorte sumat recuperatores? indignum uni potius ex iniquis sumendi quam utrique ex aequis reiciundi fieri potestatem. neutrum facis eorum. quid ergo? estne aliquid quod improbius fieri possit? est: cogit enim Scandilium quinque illa milia nummum dare atque adnumerare Apronio. quid potuit elegantius facere praetor cupidus existimationis bonae, qui ab se omnem suspitionem propulsare, qui se eripere ex infamia
61 cuperet? adductus erat in sermonem, invidiam, vituperationem; dictitarat homo improbus atque impurus, Apronius, socium sibi esse praetorem; venerat res in iudicium atque [in] discrimen; potestas erat isti, homini integro atque innocenti, data, ut, in Apronium cum animum advertisset, sese gravissima levaret infamia. quid excogitat poenae? quid animadversionis in Apronium? cogit Scandilium Apronio ob singularem improbitatem atque audaciam praedicationemque nefariae societatis HS $\overline{v}$ mercedis
141 ac praemii nomine dare. quid interfuit, homo audacissime, utrum hoc decerneres an, id quod Apronius dictitabat, tute de te confiterere ac dictitares? quem hominem, si qui pudor in te atque adeo si qui metus fuisset, sine supplicio dimittere non debuisti, hunc abs te sine praemio discedere noluisti. omnia simul intellegere potestis, iudices, ex hoc uno crimine Scandiliano: primum hoc non esse Romae natum de societate decumarum, non ab accusatore fictum, non, ut solemus interdum in defensionibus dicere, crimen domesticum ac vernaculum, non ex tempore periculi tui constitutum, sed vetus, agitatum iam et te praetore iactatum et non ab inimicis Romae compo-
142 situm, sed Romam ex provincia deportatum; simul illud intellegi potest istius in Apronium studium, Apronii de isto non modo confessio, verum etiam commemoratio; eodem accedit, quod hoc quoque intellegere potestis, istum statuisse in provincia sua existimationis suae iudicium extra cohortem suam committendum fuisse nemini.

Ecquis est iudex cui non ab initio decumani criminis 62
persuasum sit istum in aratorum bona fortunasque impetum fecisse? *ec*quis hoc non ex eo statim iudicavit, quod ostendi istum decumas nova lege atque adeo nulla lege contra omnium consuetudinem atque instituta vendidisse? verum ut istos ego iudices tam severos, tam diligentis, 143
tam religiosos non habeam: ecquis est ex iniuriarum magnitudine, improbitate decretorum, iudiciorum iniquitate qui hoc non iam dudum statuerit et iudicarit? etiam sane sit aliqui dissolutior in iudicando, legum, officii, rei publicae, sociorum atque amicorum neglegentior: quid? is possitne de istius improbitate dubitare, cum tanta lucra facta, tam iniquas pactiones vi et metu expressas cognoverit, cum tanta praemia civitates vi atque imperio, virgarum ac mortis metu [non modo] Apronio atque eius similibus [verum etiam] Veneriis servis dare coactas? quod si quis sociorum incommodis minus commovetur, si 144
quem aratorum fugae, calamitates, exsilia, suspendia denique non permovent, non possum dubitare quin is tamen, cum vastatam Siciliam, relictos agros ex civitatum litteris et epistula L. Metelli cognoverit, statuat fieri non posse, ut de isto non severissime iudicetur. erit aliquis etiam, qui haec omnia dissimulare ac neglegere possit: attuli sponsiones ipso praesente factas de decumarum societate ab ipso prohibitas iudicari: quid est quod possit quisquam manifestius hoc desiderare? non dubito quin vobis satis fecerim, iudices; verum tamen progrediar longius, non mehercule quo vobis magis hoc persuadeatur, quam iam persuasum esse confido, sed ut ille aliquando impudentiae suae finem faciat, aliquando desinat ea se putare *posse* emere, quae ipse semper habuit venalia, fidem, ius iurandum, veritatem, officium, religionem; desinant amici eius ea dictitare, quae detrimento, maculae, invidiae, infamiae nobis omnibus esse possint. at qui 145
amici? o miserum, o invidiosum offensumque paucorum culpa atque indignitate ordinem senatorium! Albam Aemilium sedentem in faucibus macelli loqui palam vicisse Verrem, emptos habere iudices, alium HS cccc milibus, alium HS Io, quem minimo, ccc; atque ei cum responsum esset fieri non posse, multos testis esse dicturos, me

praeterea causae non defuturum: 'licet hercle' inquit 'omnes omnia dicant: in illo, nisi res manifesta erit ita
146 adlata, ut responderi nihil possit, vicimus.' bene agis, Alba: ad tuam veniam condicionem. nihil putas valere in iudiciis coniecturam, nihil suspitionem, nihil ante actae vitae existimationem, nihil virorum bonorum testimonia, nihil civitatum auctoritates ac litteras: res manifestas quaeris. non quaero iudices Cassianos, veterem iudiciorum severitatem non requiro, vestram in hac re fidem, dignitatem, religionem in iudicando non imploro: Albam habebo iudicem, eum hominem, qui se ipse scurram improbissimum existimari volt, qui a scurris semper potius gladiator quam scurra appellatus est: adferam rem eius modi in decumis, ut Alba fateatur istum in re frumentaria et in bonis aratorum aperte palamque esse praeda-
63 tum. decumas agri Leontini magno dicis te vendidisse:
147 ostendi iam illud initio, non existimandum magno vendidisse eum, qui verbo decumas vendiderit, re et condicione et lege et edicto et licentia decumanorum decumas aratoribus nullas reliquas fecerit; etiam illud ostendi, vendidisse alios magno decumas agri Leontini ceterorumque agrorum, et lege Hieronica vendidisse et pluris etiam quam te vendidisse, nec aratorem quemquam esse questum; nec enim fuit quod quisquam queri posset, cum lege aequissime scripta venderent, neque illud umquam aratoris interfuit quanti decumae venirent: non enim ita est ut, si magno venierint, plus arator debeat, si parvo, minus: ut frumenta nata sunt, ita decumae veneunt; aratoris autem interest ita se frumenta habere, ut decumae quam plurimo venire possint: dum arator ne plus decuma det, expedit
148 ei decumam esse quam maximam. verum hoc, ut opinor, esse vis caput defensionis tuae, magno te decumas vendidisse, atque aliorum quidem agrorum pro portione [magno decumas vendidisse], agri vero Leontini, qui plurimum efficit, tritici mod. ccxvi milibus. si doceo pluris aliquanto potuisse vendere neque eis voluisse te addicere, qui contra Apronium licerentur, et Apronio multo minoris, quam aliis potueris vendere, tradidisse — si hoc doceo, poteritne te ipse Alba, tuus antiquissimus
64 non solum amicus, verum etiam amator, absolvere? dico

equitem Romanum, hominem in primis honestum, Q. Minucium, cum sui similibus ad decumas agri Leontini tritici modium non mille, nec duo, nec tria milia, sed ad unas unius agri decumas tritici modium triginta voluisse addere: ei potestatem emendi non esse factam, ne res abiret ab Apronio. negare hoc, nisi forte negare omnia 149
constituisti, nullo modo potes: palam res gesta est, maximo conventu, Syracusis; testis est tota provincia, propterea quod undique ad emendas decumas solent eo convenire. quod sive fateris sive convinceris, quot et quam manifestis rebus teneare non vides? primum tuam rem illam et praedam fuisse: nam, ni ita esset, cur tu Apronium malebas, quem omnes tuum procuratorem esse in decumis, tuum negotium agere loquebantur, quam Minucium, decumas agri Leontini sumere? deinde immensum atque infinitum lucrum esse factum: nam si $\overline{\text{XXX}}$ tu commotus non esses, certe hoc idem lucri Minucius Apronio libenter dedisset, si ille accipere voluisset. quantam igitur illi 150
spem praedae propositam arbitramur fuisse, qui tantum praesens lucrum, nulla opera insumpta, contempserit atque despexerit? deinde ipse Minucius numquam habere voluisset, si decumas tu lege Hieronica venderes, sed quia tuis novis edictis et iniquissimis institutis plus aliquanto se quam decumas ablaturum videbat, idcirco longius progressus est. at Apronio semper plus etiam multo abs te permissum est, quam quod edixeras. quantum igitur quaestum putamus factum esse per eum, cui quidvis licitum sit, cum tantum lucri voluerit addere is, cui, si decumas emisset, idem non liceret? postremo illa qui- 15
dem certe tibi praecisa est defensio, in qua tu semper omnia tua furta atque flagitia latere posse arbitratus es, magno te decumas vendidisse, plebi Romanae consuluisse, annonae prospexisse: non potest hoc dicere is, qui negare non potest se unius agri decumas xxx milibus modium minoris quam potuerit vendidisse, ut etiam, si tibi hoc concedam, Minucio te ideo non tradidisse, quod iam addixisses Apronio — aiunt enim te ita dictitare, quod ego exspecto cupioque te ita illud defendere — verum ut ita sit, tamen non potes hoc quasi praeclarum aliquid praedicare, magno te decumas

vendidisse, cum fuisse fateare qui multo pluris voluerit emere.

65 152 Tenetur igitur iam, iudices, et manifesto tenetur avaritia, cupiditas hominis, scelus, improbitas, audacia. quid, si haec, quae dico, ipsius amici defensoresque iudicarunt? quid amplius voltis? adventu L. Metelli praetoris, cum omnes eius comites iste sibi suo illo panchresto medicamento amicos reddidisset, aditum est ad Metellum: eductus est Apronius; eduxit vir primarius C. Gallus, senator; postulavit ab L. Metello, ut ex edicto suo iudicium daret in Apronium, QUOD PER VIM ET METUM ABSTULISSET, quam formulam Octavianam et Romae Metellus habuerat et habebat in provincia: non impetrat, cum hoc diceret ei Metellus praeiudicium se de capite C. Verris per hoc iudicium nolle fieri. tota Metelli cohors, hominum non ingratorum, aderat Apronio; C. Gallus, homo nostri ordinis, a suo familiarissimo L. Metello iudicium ex edicto 153 non potest impetrare. non reprehendo Metellum: pepercit homini amico et, quem ad modum ipsum dicere audivi, necessario; non reprehendo, inquam, Metellum, sed hoc miror, quo modo, de quo homine praeiudicium noluerit fieri per recuperatores, de hoc ipse non modo praeiudicarit, verum gravissime ac vehementissime iudicarit. primum enim, si Apronium absolutum iri putabat, nihil erat quod ullum praeiudicium vereretur; deinde, si condemnato Apronio coniunctam cum eo Verris causam omnes erant existimaturi, Metellus quidem certe iam hoc iudicabat, eorum rem causamque esse coniunctam, qui statueret Apronio condemnato de isto praeiudicium futurum; et simul una res utrique rei est argumento, et aratores vi et metu coactos Apronio multo plus quam debuerint dedisse et Apronium istius rem suo nomine egisse, cum L. Metellus statuerit non posse Apronium condemnari, quin simul de istius scelere atque improbitate iudicaretur.

66 154 Venio nunc ad epistulam Timarchidi liberti istius et accensi, de qua cum dixero, totum hoc crimen decumanum peroraro. haec epistula est, iudices, quam nos Syracusis in aedibus Apronii, cum litteras conquireremus, invenimus. missa est, ut ipsa significat, ex itinere, cum

Verres iam de provincia decessisset, Timarchidi manu scripta. recita epistulam. TIMARCHIDES VERRIS ACCENSUS APRONIO [SALUTEM DICIT]. iam hoc quidem non reprehendo, quod ascribit 'accensus:' cur enim hoc sibi scribae soli sumant: L. PAPIRIUS SCRIBA? volo ego hoc esse commune accensorum, lictorum, viatorum. FAC DILIGENTIAM ADHIBEAS, QUOD AD PRAETORIS EXISTIMATIONEM ATTINET. commendat Apronio Verrem et hortatur, ut inimicis eius resistat. bono praesidio munitur existimatio tua, si quidem in Apronii constituitur diligentia atque auctoritate. HABES VIRTUTEM, ELOQUENTIAM. quam copiose laudatur Apronius 155
a Timarchide! quam magnifice! cui ego illum non putem placere oportere, qui tanto opere Timarchidi probatus sit? HABES SUMPTUM UNDE FACIAS. necesse est, si quid redundarit de vestro frumentario quaestu, ad illum potissimum, per quem agebatis, defluxisse. SCRIBAS, APPARITORES RECENTIS ADRIPE: CUM L. VOLTEIO, QUI PLURIMUM POTEST, CAEDE, CONCIDE. videte quam valde malitiae suae confidat Timarchides, qui etiam Apronio improbitatis praecepta det. iam hoc CAEDE, CONCIDE nonne vobis verba domo patroni depromere videtur ad omne genus nequitiae adcommodata? VOLO, MI FRATER, FRATERCULO TUO CREDAS..... consorti quidem in lucris atque in furtis gemino et simillimo nequitia, improbitate, audacia. IN COHORTE CARUS 67
HABERIS. quid est hoc, IN COHORTE? quo pertinet? Apronium doces? quid? in vestram cohortem te monitore an sua sponte pervenerat? QUOD CUIQUE OPUS EST, OPPONE. qua impudentia putatis eum in dominatione fuisse, qui in fuga tam improbus sit? ait omnia pecunia effici posse; dare, profundere oportere, si velis vincere. non hoc mihi tam molestum est Apronio suadere Timarchidem, quam quod hoc idem patrono suo praecipit. TE POSTULANTE OMNES VINCERE SOLENT. Verre quidem praetore, non 156
Sacerdote, non Peducaeo, non hoc ipso Metello. SCIS METELLUM SAPIENTEM ESSE. hoc vero ferri iam non potest, inrideri viri optimi, L. Metelli, ingenium [et contemni] ac despici a fugitivo Timarchide. SI VOLTEIUM HABEBIS, OMNIA LUDIBUNDUS CONFICIES. hic vehementer errat Timarchides, qui aut Volteium corrumpi pecunia putet posse aut Metellum unius arbitratu gerere praeturam: sed errat

coniectura domestica: quia multos per se et per alios multa ludibundos [libidinose] apud Verrem effecisse videt, ad omnis eosdem patere aditus arbitratur. facilius vos efficiebatis ludibundi, quae volebatis a Verre, quod multa eius ludorum genera noratis. INCULCATUM EST METELLO ET VOLTEIO TE ARATORES EVERTISSE. quis istuc Apronio attribuebat, cum aratorem aliquem everterat, aut Timarchidi, cum ob iudicandum aut decernendum aut imperandum aliquid aut remittendum pecuniam acceperat aut Sextio lictori, cum aliquem innocentem securi percusserat? nemo: omnes enim ei tunc attribuebant, quem nunc condemnari
157 volunt. OBTUDERUNT EIUS AURIS TE SOCIUM PRAETORIS FUISSE. videsne hoc quam clarum sit et fuerit, cum etiam Timarchides hoc metuat? concedisne hoc crimen in te nos non confingere, sed iam pridem ad crimen aliquam defensionem libertum quaerere? libertus et accensus tuus et tibi ac liberis tuis omnibus in rebus coniunctus ac proximus ad Apronium scribit, volgo esse ab omnibus ita demonstratum Metello, tibi Apronium in decumis socium fuisse. FAC SCIAT IMPROBITATEM ARATORUM: IPSI SUDABUNT, SI DI VOLUNT. quod istuc, per deos immortalis, aut qua de causa excitatum esse dicamus in aratores tam infestum odium atque tantum? quantam iniuriam fecerunt Verri aratores, ut eos etiam libertus et accensus eius tam irato animo ac
68 litteris insequatur? neque ego huius fugitivi vobis, iudices, epistulam recitassem, nisi [ut] ex ea totius familiae praecepta et instituta et disciplinam cognosceretis. videtis, ut moneat Apronium quibus rebus ac muneribus se insinuet in familiaritatem Metelli, Volteium corrumpat, scribas accensumque pretio deleniat: ea praecipit, quae vidit, ea monet alienum hominem, quae domi didicit ipse; verum in hoc errat uno, quod existimat easdem vias ad
158 omnium familiaritates esse munitas. quamquam merito sum iratus Metello, tamen haec, quae vera sunt, dicam: Apronius ipsum Metellum non pretio, [ut Verrem,] non convivio, non muliere, non sermone impuro atque improbo posset corrumpere; quibus rebus non sensim atque moderate ad istius amicitiam adrepserat, sed brevi tempore totum hominem totamque eius praeturam possederat. cohortem autem Metelli, quam vocat, quid erat quod cor-

rumperet, ex qua recuperatores in aratorem nulli dabantur? nam quod scribit Metelli filium puerum esse, vehe- 159
menter errat: non enim ad omnis praetorum filios eidem aditus sunt. o Timarchide, Metelli est filius in provincia non puer, sed adulescens bonus ac pudens, dignus illo loco ac nomine: vester iste puer praetextatus in provincia quem ad modum fuisset [non] dicerem, si pueri esse illam culpam ac non patris existimarem. tune, cum te ac tuam vitam nosses, in Siciliam tecum grandem praetextatum filium ducebas? ut, etiam si natura puerum a paternis vitiis atque a generis similitudine abduceret, consuetudo tamen eum et disciplina degenerare non sineret? fac enim 160
fuisse in eo C. Laelii aut M. Catonis materiem atque indolem: quid ex eo boni sperari atque effici potest, qui in patris luxurie sic vixerit, ut nullum umquam pudicum neque sobrium convivium viderit? qui in epulis cotidianis adulta aetate per triennium inter impudicas mulieres et intemperantis viros versatus sit? nihil umquam audierit a patre, quo pudentior aut melior esset? nihil umquam patrem facere viderit, quod cum imitatus esset, non, id
69
quod turpissimum est, patris similis putaretur? quibus in 161
rebus non solum filio, Verres, sed etiam rei publicae fecisti iniuriam. susceperas enim liberos non solum tibi, sed etiam patriae, qui non modo tibi voluptati, sed etiam qui aliquando usui rei publicae possent esse; eos instituere atque erudire ad maiorum instituta, ad civitatis disciplinam, non ad tua flagitia neque ad tuas turpitudines debuisti; esset ex inerti et improbo et impuro parente navus et pudens et probus filius; haberet aliquid res publica abs te muneris. nunc pro te Verrem substituisti alterum civitati, nisi forte hoc deteriorem, si fieri potest, quod tu eius modi evasisti non in hominis luxuriosi, sed tantum in furis atque divisoris disciplina educatus. quid 162
isto fore festivius arbitramur, si est tuus natura filius, consuetudine discipulus, voluntate similis? quem ego, iudices, quamvis bonum fortemque facile paterer evadere; non enim me inimicitiae commovent, si quae mihi cum isto futurae sunt: nam si in omnibus rebus innocens fuero meique similis, quid mihi istius inimicitiae nocebunt? sin aliqua in re Verris similis fuero, non magis mihi deerit

inimicus quam Verri defuit; etenim, iudices, eius modi res publica debet esse et erit, veritate iudiciorum constituta, ut inimicus neque deesse nocenti possit neque obesse innocenti. quapropter nulla res est quam ob rem ego istum nolim ex paternis probris ac vitiis emergere; id quod tametsi isti difficile est, tamen haud scio an fieri possit; praesertim si, sicut nunc fit, custodes amicorum eum sectabuntur, quoniam pater tam neglegens ac disso-
163 lutus est. verum huc longius quam voluntas fuit ab epistula Timarchidi digressa est oratio mea; qua recitata conclusurum me esse crimen decumanum dixeram, ex quo intellexistis innumerabilem frumenti numerum per triennium aversum a re publica esse ereptumque aratoribus.

70 Sequitur ut de frumento empto vos, iudices, doceam, maximo atque impudentissimo furto; de quo dum certa et pauca et magna dicam breviter attendite. frumentum in Sicilia emere debuit Verres ex senatus consulto et ex lege Terentia et Cassia frumentaria. emendi duo genera fuerunt, unum decumanum, *imperatum* alterum, quod praeterea civitatibus aequaliter esset distributum; illius decumani tantum, quantum ex primis decumis fuisset, huius imperati [in annos singulos] tritici modium DCCC milia: pretium autem constitutum decumano in modios singulos HS III, imperato HS III S. ita in frumentum imperatum HS duodetriciens in annos singulos Verri decernebatur, quod aratoribus solveret, in alteras decumas fere ad nonagiens: sic per triennium ad hanc frumenti emptionem
164 Siciliensem prope centiens et viciens erogatum est. hanc pecuniam tantam, datam tibi ex aerario inopi atque exhausto, datam ad frumentum, hoc est ad necessitatem salutis ac vitae, datam, ut Siculis, ut aratoribus, quibus tanta onera res publica imponeret, solveretur, abs te sic laceratam esse dico, ut possim illud probare, si velim, omnem te hanc pecuniam domum tuam avertisse; etenim sic hanc rem totam administrasti, ut hoc, quod dico, probari aequissimo iudici possit: sed ego habebo rationem auctoritatis meae, meminero quo animo et quo consilio ad causam publicam accesserim; non agam tecum accusatorie, nihil fingam, nihil cuiquam probari volo me di-

cente quod non ante mihimet ipsi probatum sit. in hac 165
pecunia publica, iudices, haec insunt tria genera furtorum: primum, cum posita esset pecunia apud eas societates, unde erat attributa, binis centesimis faeneratus est; deinde permultis civitatibus pro frumento nihil solvit omnino; postremo, si cui civitati solvit, tantum detraxit, quantum commodum fuit, nulli quod debitum est reddidit.

Ac primum hoc ex te quaero, tu, cui publicani ex 71
Carpinatii litteris gratias egerunt, pecunia publica ex aerario erogata, ex vectigalibus populi Romani ad emendum frumentum attributa fueritne tibi quaestui? pensitaritne tibi binas centesimas? credo te negaturum; turpis enim est et periculosa confessio; mihi autem hoc perarduum 166
est demonstrare: quibus enim testibus? publicanis? tractati honorifice sunt: tacebunt. litteris eorum? decreto decumanorum remotae sunt. quo me igitur vertam? rem tam improbam, crimen tantae audaciae tantaeque impudentiae propter inopiam testium ac litterarum praetermittam? non faciam, iudices: utar teste.... quo? P. Vettio Chilone, homine equestris ordinis honestissimo atque ornatissimo: qui isti ita et amicus et necessarius est, ut, etiam si vir bonus non esset, tamen, quod contra istum diceret, grave videretur, ita vir bonus est, ut, etiam si inimicissimus isti esset, tamen eius testimonio credi oporteret. admira- 167
tur et exspectat quidnam Vettius dicturus sit: nihil dicet ex tempore, nihil ex sua voluntate, nihil cum utrumvis licuisse videatur. misit litteras in Siciliam ad Carpinatium, cum esset magister scripturae et sex publicorum, quas ego Syracusis apud Carpinatium in litterarum adlatarum libris, Romae in litterarum missarum apud magistrum L. Tullium, familiarem tuum, inveni; quibus ex litteris impudentiam faeneratoris, quaeso, cognoscite. LITTERAE MISSAE P. VETTII, P. SERVILII, C. ANTISTII MAGISTRORUM. praesto ait se tibi futurum Vettius et observaturum quem ad modum rationes ad aerarium referas; ut, si hanc ex faenore pecuniam populo non rettuleris, reddas societati. possumus hoc teste, possumus P. Servilii et 168
C. Antistii magistrorum litteris, primorum hominum atque honestissimorum, possumus auctoritate societatis, cuius litteris utimur, quod dicimus obtinere, an aliqua

72 firmiora aut graviora quaerenda sunt? Vettius, tuus familiarissimus, Vettius, tuus adfinis, cuius sororem habes in matrimonio, [tuae uxoris frater] Vettius, frater tui quaestoris, testatur litteris tuum impudentissimum furtum certissimumque peculatum — nam quo alio nomine pecuniae publicae faeneratio est appellanda? — scribam tuum dicit, Verres, huius perscriptorem faenerationis fuisse; ei quoque magistri minantur in litteris; et casu scribae tum duo magistri fuerunt cum Vettio. binas centesimas ab sese ablatas ferendum non putant, et recte non putant. quis enim hoc fecit umquam? quis denique conatus est facere aut posse fieri cogitavit, ut, cum senatus usura publicanos saepe iuvisset, magistratus a publicanis pecuniam pro usura auderet auferre? certe huic homini spes nulla salutis esset, si publicani, hoc est, si equites Ro-
169 mani iudicarent: minor esse nunc, iudices, vobis disceptantibus debet, et tanto minor, quanto est honestius alienis iniuriis quam re sua commoveri. quid ad haec respondere cogitas? utrum factum negabis an tibi hoc licitum esse defendes? negare qui potes? an ut tanta auctoritate litterarum, tot testibus publicanis convincare? licuisse vero qui? si hercule te tuam pecuniam praetorem in provincia faeneratum docerem, tamen effugere non posses, sed publicam, sed ob frumentum decretam, sed a publicanis faenore acceptam: hoc licuisse cuiquam probabis? quo non modo ceteri, sed tu ipse nihil audacius improbiusque fecisti: non mehercule hoc, quod omnibus singulare videtur, de quo mihi deinceps dicendum est, possum, iudices, dicere audacius esse aut impudentius, quod permultis civitatibus pro frumento nihil solvit omnino: maior haec praeda fortasse, sed illa impudentia certe non minor.

170 Et quoniam de illa faeneratione satis dictum est, nunc
73 de hac tota pecunia aversa, quaeso, cognoscite: Siciliae civitates multae sunt, iudices, ornatae atque honestae, ex quibus in primis numeranda est civitas Halaesina: nullam enim reperietis aut officiis fideliorem aut copiis locupletiorem aut auctoritate graviorem. huic iste in annos singulos cum sexagena milia tritici modium imperavisset, pro tritico nummos abstulit, quanti erat in Sicilia triticum, quos de publico nummos acceperat, retinuit

omnis. obstipui, iudices, cum hoc mihi primum Halaesae demonstravit in senatu Halaesinorum homo summo ingenio, summa prudentia, summa auctoritate praeditus, Halaesinus Aeneas, cui senatus dederat publicam causam, ut mihi fratrique meo gratias ageret et simul qui nos ea, quae ad iudicium pertinerent, doceret. demon- 171
strat hanc istius consuetudinem [ac rationem] fuisse: quod omnis frumenti copia decumarum nomine penes istum esset redacta, solitum esse istum pecuniam cogere a civitatibus, frumentum improbare, quantum frumenti esset Romam mittendum, tantum de suo quaestu ac de sua copia frumenti mittere. posco rationes; inspicio litteras: video frumenti granum Halaesinos, quibus sexagena milia modium imperata erant, nullum dedisse, pecuniam Timarchidi et Volcatio scribae dedisse; reperio genus huius modi, iudices, praedae, ut praetor, qui frumentum emere debeat, non emat, sed vendat, pecunias, quas civitatibus distribuere debeat, eas omnis avertat atque auferat. non mihi iam furtum, sed monstrum ac prodigium videbatur civitatum frumentum improbare, suum probare; cum suum [frumentum] probasset, pretium ei frumento constituere; quod constituisset, id a civitatibus auferre, quod a populo 74
Romano accepisset, tenere. quot voltis esse in uno furto 172
peccatorum gradus, ut, si singulis insistere velim, progredi iste non possit? improbas frumentum Siculorum. quid? ipse quod mittis? peculiarem habes aliquam Siciliam, quae tibi ex alio genere frumentum suppeditare possit? cum senatus decernit, ut ematur in Sicilia frumentum aut cum populus iubet, hoc, ut opinor, intellegit, ex Sicilia Siculum frumentum apportari oportere: tu, cum civitatum Siciliae volgo omne frumentum improbas, num ex Aegypto aut Syria frumentum Romam missurus es? improbas Halaesinum, Thermitanum, Cephaloeditanum, Amestratinum, Tyndaritanum, Herbitense, multarum praeterea civitatum. quid accidit tandem ut horum populorum agri frumentum eius modi te praetore ferrent, quod numquam antea, quod neque tibi neque populo Romano posset probari, praesertim cum ex eisdem agris eiusdem anni frumentum ex decumis Romam mancipes advexissent? quid acciderat ut ex eodem horreo decumanum pro-

baretur, emptum improbaretur? dubiumne est quin ista
173 omnis improbatio cogendae pecuniae causa nata sit? esto: improbas Halaesinum: habes ab alio populo quod probes: eme illud, quod placet; missos fac eos, quorum frumentum improbasti. sed ab eis, quos repudias, exigis tantum pecuniae, quantum ad eum numerum frumenti satis sit, quem ei civitati imperas emendum: in medimna singula video ex litteris publicis tibi Halaesinos HS quinos denos dedisse. ostendam ex tabulis locupletissimorum aratorum eodem tempore neminem in Sicilia pluris frumentum ven-
75 didisse. quae est ergo ista ratio aut quae potius ista amentia frumentum improbare id, quod ex eo loco sit, ex quo senatus et populus Romanus emi voluerit, et ex eo acervo, ex quo partem tu idem decumarum nomine probaris, deinde a civitatibus pecuniam ad emendum frumentum cogere, cum ex aerario acceperis? utrum enim te lex Terentia Siculorum pecunia frumentum emere an populi Romani pecunia frumentum a Siculis emere iussit?
174 iam vero ab isto omnem illam ex aerario pecuniam, quam his oportuit civitatibus pro frumento dari, lucri factam videtis. accipis enim HS xv pro medimno: tanti enim est illo tempore medimnum; retines HS xxi: tanti enim est frumentum Siciliense ex lege aestimatum. quid interest utrum hoc feceris an frumentum non improbaris, sed frumento probato et accepto pecuniam publicam tenueris omnem, neque quicquam ulli dissolveris civitati, cum aestimatio legis eius modi sit, ut ceteris temporibus tolerabilis Siculis, te praetore etiam grata esse debuerit? est enim modius lege HS iis aestimatus: fuit autem te praetore, ut tu in multis epistulis ad amicos tuos gloriaris, HS ii. sed fuerit HS iis, quoniam tantum a civitatibus in modios singulos exegisti. cum, si solveres Siculis tantum, quantum populus Romanus iusserat, aratoribus fieri gratissimum posset, tu non modo eos accipere quod oportebat noluisti, sed etiam dare quod non
175 debebant coëgisti. atque haec ita gesta esse, iudices, cognoscite et ex litteris publicis civitatum et ex testimoniis publicis; in quibus nihil fictum, nihil ad tempus adcommodatum intellegetis. omnia, quae dicimus, rationibus populorum non interpositis neque perturbatis

neque repentinis, sed certis, institutis, ordine relata atque confecta sunt. recita rationes Halaesinorum. cui pecuniam datam dicit? dic etiam clarius. VOLCATIO, TIMARCHIDI, MAEVIO. quid est, Verres? ne illam quidem 76
tibi defensionem reliquam fecisti, mancipes in istis rebus esse versatos? mancipes frumentum improbasse? mancipes pretio cum civitatibus decidisse et eosdem abs te illarum civitatum nomine pecunias abstulisse, deinde ipsos sibi frumentum coëmisse, nihil haec ad te pertinere? mala mehercule ac misera defensio, praetorem hoc dicere: ego frumentum neque attigi neque aspexi; mancipibus potestatem probandi improbandique permisi; mancipes a civitatibus pecunias extorserunt; ego autem, quam pecuniam populis dare debui, mancipibus dedi. mala est 176
haec quidem, ut dixi, ac potius perdita [maximorum peccatorum, huius autem et iniquitatis et inertiae confessio, non] defensio criminis, sed tamen hac ipsa tibi si uti cupias, non licet: vetat te Volcatius, tuae tuorumque deliciae, mentionem mancipis facere; Timarchides autem, columen familiae vestrae, premit faucis defensionis tuae, cui simul et Volcatio pecunia a civitate numerata est; iam vero scriba tuus anulo aureo suo, quem ex his rebus invenit, ista te ratione uti non sinet. quid igitur est reliquum nisi uti fateare te Romam frumentum emptum Siculorum pecunia misisse, publicam pecuniam domum tuam convertisse? o consuetudo peccandi quantam habes iucunditatem improbis et audacibus, cum poena afuit et licentia consecuta est! iste in hoc genere pecu- 177
latus non nunc primum invenitur, sed nunc demum tenetur: vidimus huic ab aerario pecuniam numerari quaestori ad sumptum exercitus consularis; vidimus paucis post mensibus et exercitum et consulem spoliatum. illa omnis pecunia latuit in illa caligine ac tenebris, quae totam rem publicam tum occuparant. iterum gessit hereditariam quaesturam, cum a Dolabella magnam pecuniam avertit, sed eius rationem cum damnatione Dolabellae permiscuit. commissa est pecunia tanta praetori: non reperietis hominem timide nec leviter haec improbissima lucra ligurrientem; devorare omnem pecuniam publicam non dubitavit. ita serpit illud insitum natura malum consuetudine

peccandi libera, finem audaciae ut statuere ipse non possit.
178 tenetur igitur aliquando et in rebus cum maximis tum manifestis tenetur; atque in eam fraudem videtur mihi divinitus incidisse, non solum ut eas poenas, quas proxime meruisset, solveret, sed ut illa etiam scelera eius in Car-
77 bonem et in Dolabellam vindicarentur. etenim nova quoque alia res, iudices, exstitit in hoc crimine, quae tollat omnem dubitationem superioris illius decumani criminis: nam ut illud missum faciam, permultos aratores in alteras decumas et in haec Iɔccc milia modium, quod emptum populo Romano darent, non habuisse et a tuo procuratore, hoc est ab Apronio, emisse; ex quo intellegi potest nihil te aratoribus reliqui fecisse: ut hoc praeteream, quod multorum est testimoniis expositum, potest illo quicquam esse certius, in tua potestate atque in tuis horreis omne frumentum Siciliae per triennium atque omnis
179 fructus agri decumani fuisse? cum enim a civitatibus pro frumento pecuniam exigebas, unde erat frumentum, quod Romam mitteres, si tu id non omne clausum et compressum possidebas? ita in eo frumento primus tibi ille quaestus erat ipsum frumentum, quod erat ereptum ab aratoribus; alter, quod [frumentum] improbissime per triennium partum non semel, sed bis, neque uno, sed duobus pretiis unum et idem frumentum vendidisti: semel civitatibus, HS xv in medimnum, iterum populo Romano, a quo HS xxi in medimna pro eodem illo fru-
180 mento abstulisti. at enim frumentum Centuripinorum et Agrigentinorum et non nullorum fortasse praeterea probasti et his populis pecuniam dissolvisti. sint sane aliquae civitates in eo numero, quarum frumentum improbare nolueris: quid tandem? his civitatibus omnisne pecunia, quae pro frumento debita esset, dissoluta est? unum mihi reperi non populum, sed aratorem; vide, quaere, circumspice, si quis est forte ex ea provincia, in qua tu triennium praefuisti, qui te nolit perisse; unum, inquam, da mihi ex illis aratoribus, qui tibi ad statuas pecunias contulerunt, qui sibi dicat omne esse pro frumento, quod oportuerit, solutum: confirmo, iudices, ne-
78 minem esse dicturum.
181 Ex omni pecunia, quam aratoribus solvere debuisti,

certis nominibus deductiones fieri solebant: primum pro spectatione et collybo, deinde pro nescio quo cerario. haec omnia, iudices, non rerum certarum, sed furtorum improbissimorum sunt vocabula. nam collybus esse qui potest, cum utuntur omnes uno genere nummorum? cerarium vero quid? quo modo hoc nomen ad rationes magistratus, quo modo ad pecuniam publicam adlatum est? nam illud genus tertium deductionis erat eius modi, quasi non modo liceret, sed etiam oporteret, nec solum oporteret, sed quasi necesse esset plane: scribae nomine de tota pecunia binae quinquagesimae detrahebantur. quis hoc tibi concessit? quae lex? quae senatus auctoritas? quae porro aequitas, ut tantam pecuniam scriba tuus auferret sive de aratorum bonis sive de populi Romani vectigalibus? nam si potest ista pecunia sine aratorum 182
iniuria detrahi, populus Romanus habeat, in tantis praesertim aerarii angustiis; sin autem et populus Romanus voluit et aequum est ita solvi aratoribus, tuus apparitor parva mercede populi conductus de aratorum bonis praedabitur? et in hac causa scribarum ordinem in me concitabit Hortensius et eorum commoda a me labefactari atque oppugnari iura dicet? quasi vero hoc scribis ullo exemplo sit aut ullo iure concessum. quid ego vetera repetam? aut quid eorum scribarum mentionem faciam, quos constat sanctissimos homines atque innocentissimos fuisse? non *me* praeterit, iudices, vetera exempla pro fictis fabulis iam audiri atque haberi: in his temporibus versabor miseris ac perditis. nuper, Hortensi, quaestor fuisti: quid tui scribae fecerint tu potes dicere; ego de meis hoc dico, cum in eadem ista Sicilia pro frumento pecuniam civitatibus solverem et mecum duos frugalissimos homines scribas haberem, L. Mamilium et L. Sergium, non modo istas duas quinquagesimas, sed omnino nummum nullum cuiquam esse deductum. dicerem hoc 79
mihi totum esse attribuendum, iudices, si illi umquam hoc a me postulassent, si umquam omnino cogitassent. quam ob rem enim scriba deducat, et non potius mulio, 183
qui advexit? non tabellarius, cuius adventu certiores facti petiverunt? praeco, qui adire iussit? viator aut Venerius, qui fiscum sustulit? quae pars operae aut opportunitatis

in scriba est, cur ei non [modo] merces tanta detur, sed cur cum eo tantae pecuniae partitio fiat? ordo est honestus. quis negat? aut quid ea res ad hanc rem pertinet? est vero honestus, quod eorum hominum fidei tabulae publicae periculaque magistratuum committuntur. itaque ex his scribis, qui digni sunt illo ordine, patribus familiis, viris bonis atque honestis, percontamini quid sibi istae quinquagesimae velint: iam omnibus intellegetis novam
184 rem totam atque indignam videri. ad eos me scribas revoca, si placet: noli hos conligere, qui nummulis conrogatis de nepotum bonis ac de scenicorum corollariis, cum decuriam emerunt, ex primo ordine explosorum in secundum ordinem civitatis se venisse dicunt: eos scribas tecum disceptatores huius criminis habebo, qui istos scribas esse moleste ferunt. tametsi, cum in eo ordine videamus esse multos non idoneos, qui ordo industriae propositus est et dignitati, quid mirabimur turpis aliquos ibi esse, quo
80 cuivis pretio licet pervenire? tu ex pecunia publica HS terdeciens scribam tuum permissu tuo cum abstulisse fateare, reliquam tibi ullam defensionem putas esse? hoc quemquam ferre posse; hoc quemquam denique nunc tuorum advocatorum animo aequo audire arbitrare, qua in civitate C. Catoni, consulari homini, clarissimo viro, HS VIII milibus lis aestimata sit, in eadem civitate apparitori tuo esse concessum, ut HS terdeciens uno no-
185 mine auferret? hinc ille est anulus aureus, quo tu istum in contione donasti: quae tua donatio, singulari impudentia, nova Siculis omnibus, mihi vero etiam incredibilis videbatur; saepe enim nostri imperatores superatis hostibus, optime re publica gesta, scribas suos anulis aureis in contione donarunt, tu vero quibus rebus gestis, quo hoste superato contionem donandi causa advocare ausus es? neque enim solum scribam tuum anulo, sed etiam virum fortissimum ac tui dissimillimum, Q. Rubrium, excellentem virtute, auctoritate, copiis, corona et phaleris et torque donasti, M. Cossutium, sanctissimum virum atque honestissimum, M. Castricium, summo splendore, in-
186 genio, gratia praeditum. quid haec sibi horum civium Romanorum dona voluerunt? Siculos praeterea potentissimos nobilissimosque donasti, qui non, quem ad modum

sperasti, tardiores [fuerunt], sed ornatiores tuo iudicio ad testimonia dicenda venerunt. quibus ex hostium spoliis, de qua victoria, qua ex praeda ac manubiis haec abs te donatio constituta est? an quod te praetore paucorum adventu myoparonum classis pulcherrima, Siciliae praesidium propugnaculumque provinciae, piratarum manibus incensa est? [an] quod ager Syracusanus praedonum incendiis te praetore vastatus est? [an] quod forum Syracusanum nauarchorum sanguine redundavit? [an] quod in portu Syracusano piraticus myoparo navigavit? nihil possum reperire quam ob rem te in istam amentiam incidisse arbitrer, nisi forte id egisti, ut hominibus ne oblivisci quidem rerum tuarum [male gestarum] liceret. [anulo 187
aureo scriba donatus et ad eam donationem contio est advocata.] quod erat os tuum, cum videbas [in contione] eos homines, quorum ex bonis istum anulo aureo donabas, qui ipsi anulos aureos posuerant liberisque suis detraxerant, ut esset unde scriba tuus hoc tuum munus ac beneficium tueretur? quae porro tua praefatio donationis fuit? illa scilicet vetus atque imperatoria: QUANDOQUE TU — quid? IN PROELIO? IN BELLO? IN RE MILITARI?..., cuius ne mentio quidem te praetore ulla facta est, an illa? QUANDOQUE TU NULLA UMQUAM MIHI IN CUPIDITATE AC TURPITUDINE DEFUISTI OMNIBUSQUE IN EISDEM FLAGITIIS MECUM ET IN LEGATIONE ET IN PRAETURA ET HIC IN SICILIA VERSATUS ES, OB EAS RES TE, QUONIAM RE LOCUPLETAVI, HOC ANULO AUREO DONO. vera haec fuisset oratio; neque enim iste anulus aureus abs te datus istum virum fortem, sed hominem locupletem esse declarat; ita eundem anulum ab alio datum testem virtutis duceremus, abs te donatum comitem pecuniae iudicamus.

Dictum, iudices, est de decumano frumento, dictum 81
de empto, extremum reliquum est de aestimato, quod 188
cum magnitudine pecuniae tum iniuriae genere quemvis debet commovere, tum vero eo magis, quod ad hoc crimen non ingeniosa aliqua defensio, sed improbissima confessio comparatur: nam cum ex senatus consulto et ex legibus frumentum in cellam ei sumere liceret, idque frumentum senatus ita aestimasset, quaternis HS tritici modium, binis hordei, *hordei* iste numero ad summam

tritici adiecto tritici modios singulos cum aratoribus ternis denariis aestimavit. non est in hoc crimen, Hortensi, ne forte ad hoc meditere, multos saepe viros bonos, fortis et innocentis, cum aratoribus et cum civitatibus frumentum, in cellam quod sumi oporteret, aestimasse et pecuniam pro frumento abstulisse. scio quid soleat fieri, scio quid liceat; nihil quod ante fuerit in consuetudine bono-
189 rum, nunc in istius facto reprehenditur: hoc reprehendo, quod, cum in Sicilia HS binis tritici modius esset, ut istius epistula ad te missa declarat, summum HS ternis, id quod et testimoniis omnium et tabulis aratorum planum factum antea est, tum iste pro tritici modiis singulis de-
82 narios ternos ab aratoribus exegit; hoc crimen est, ut intellegas non ex aestimatione neque ex ternis denariis pendere crimen, sed ex coniectione annonae atque aestimationis. etenim haec aestimatio nata est initio, iudices, non ex praetorum aut consulum, sed ex aratorum et civitatum commodo; nemo enim fuit initio tam impudens qui, cum frumentum deberetur, pecuniam posceret; certe hoc ab aratore primum est profectum aut ab ea civitate, cui imperabatur: cum aut frumentum vendidisset aut servare vellet aut in eum locum quo imperabatur portare nollet, petivit in beneficii loco et gratiae, ut sibi pro frumento quanti frumentum esset dare liceret. ex huius modi principio atque ex liberalitate et adcommodatione magistratuum consuetudo aestimationis introducta est.
190 secuti sunt avariores magistratus, qui tamen in avaritia sua non solum viam quaestus invenerunt, verum etiam exitum ac rationem defensionis: instituerunt semper in ultima ac difficillima ad portandum loca frumentum imperare, ut vecturae difficultate ad quam vellent aestimationem pervenirent. in hoc genere facilior est existimatio quam reprehensio, ideo quod eum, qui hoc facit, avarum possumus existimare, crimen in eum constituere non tam facile possumus, quod videtur concedendum magistratibus nostris esse, ut eis quo loco velint frumentum accipere liceat. itaque hoc est, quod multi fortasse fecerunt, sed ita multi, ut ei, quos innocentissimos meminimus aut audivimus,
83 191 non fecerint. quaero nunc abs te, Hortensi, cum utrisne tandem istius factum conlaturus es? cum eis, credo, qui

benignitate adducti per beneficium et gratiam civitatibus concesserunt, ut nummos pro frumento darent. ita credo petisse ab isto aratores, ut, cum HS ternis tritici modium vendere non possent, pro singulis modiis ternos denarios dare liceret. an quoniam hoc non audes dicere, illuc confugies, vecturae difficultate adductos ternos denarios dare maluisse? cuius vecturae? quo ex loco in quem locum ne portarent? Philomelione Ephesum? video quid inter annonam interesse soleat, video quot dierum via sit, video Philomeliensibus expedire quanti Ephesi sit frumentum, dare potius in Phrygia quam Ephesum portare aut ad emendum frumentum Ephesum pecuniam et legatos mittere. in Sicilia vero quid eius modi est? Henna mediter- 192
ranea est maxime: coge ut ad aquam tibi, id quod summi iuris est, frumentum Hennenses admetiantur vel Phintiam vel Halaesam vel Catinam, loca inter se maxime diversa: eo die, quo iusseris, deportabunt. tametsi ne vectura quidem est opus; nam totus quaestus hic, iudices, aestimationis ex annonae natus est varietate; hoc enim magistratus in provincia adsequi potest, uti ibi accipiat, ubi est carissimum. ideo valet ista ratio aestimationis in Asia, valet in Hispania, valet in eis provinciis, in quibus unum pretium frumento esse non solet; in Sicilia vero quid cuiusquam intererat quo loco daret? neque enim portandum erat, et quo quisque vehere iussus esset, ibi tanti frumentum emeret quanti domi vendidisset. quam ob rem 193
si vis, Hortensi, docere aliquid ab isto simile in aestimatione atque a ceteris esse factum, doceas oportebit aliquo in loco Siciliae praetore Verre ternis denariis tritici modium fuisse. vide quam tibi defensionem patefecerim, 84
quam iniquam in socios, quam remotam ab utilitate rei publicae, quam seiunctam a voluntate ac sententia legis. tu, cum tibi ego frumentum in meis agris atque in mea civitate, denique in eis locis, in quibus [es,] versaris, rem geris, provinciam administras, paratus sim dare, angulum mihi aliquem eligas provinciae reconditum ac derelictum? iubeas ibi me metiri, quo portare non expediat? ubi emere non possim? improbum facinus, iudices, non ferendum, 194
nemini lege concessum, sed fortasse adhuc in nullo etiam vindicatum: tamen ego hoc, quod ferri nego posse, Verri

concedo, iudices, et largior. si ullo in loco eius provinciae frumentum tanti fuit, quanti iste aestimavit, hoc crimen in istum reum valere oportere non arbitror. verum enim vero cum esset HS binis aut etiam ternis quibusvis in locis provinciae, duodenos sestertios exegisti. si mihi tecum neque de annona neque de aestimatione tua potest esse controversia, quid sedes? quid exspectas? quid defendis? utrum tibi pecuniae coactae conciliatae videntur adversus leges, adversus rem publicam cum maxima sociorum iniuria, an vero id recte, ordine, e re publica,
195 sine cuiusquam iniuria factum esse defendis? cum tibi senatus ex aerario pecuniam prompsisset et singulos tibi denarios adnumerasset, quos tu pro singulis modiis aratoribus persolveres, quid facere debuisti? si quod [L.] Piso ille Frugi, qui legem de pecuniis repetundis primus tulit, cum emisses, quanti esset, quod superaret pecuniae rettulisses; si, ut ambitiosi homines aut benigni, cum pluris senatus aestimasset quam quanti esset annona, ex senatus aestimatione, non ex annonae ratione solvisses; sin, ut plerique faciunt, in quo erat aliqui quaestus, sed is honestus atque concessus, frumentum, quoniam vilius erat, ne emisses, sumpsisses id nummorum, quod tibi
85 senatus cellae nomine concesserat. hoc vero quid est? quam habet rationem non quaero aequitatis, sed ipsius improbitatis atque impudentiae? neque enim est fere quicquam quod homines palam facere audeant in magistratu, quamvis improbe, quin eius facti si non bonam, at ali-
196 quam rationem adferre soleant. hoc quid est? venit praetor: 'frumentum' inquit 'me abs te emere oportet.' 'optime.' 'modium denario.' 'benigne ac liberaliter: nam ego ternis HS non possum vendere.' 'mihi frumentum non opus est: nummos volo.' 'nam sperabam' inquit arator 'me ad denarios perventurum, sed, si ita necesse est, quanti frumentum sit considera.' 'video esse binis HS.' 'quid ergo a me tibi nummorum dari potest, cum senatus tibi quaternos HS dederit?' quid poscit? attendite et, vos quaeso, iudices, simul aequitatem praetoris attendite:
197 'quaternos HS, quos mihi senatus decrevit et ex aerario dedit, ego habebo et in cistam transferam de fisco.' 'quid praeterea?' 'quid? pro singulis modiis, quos tibi impero,

tu mihi octonos HS dato.' 'qua ratione?' 'quid quaeris rationem? non tantam rationem res habet quantam utilitatem atque praedam.' 'dic, dic' inquit ille 'planius: senatus te voluit mihi nummos, me tibi frumentum dare: tu eos nummos, quos mihi senatus dare voluit, ipse habes; a me, cui singulos dari denarios a te oportuit, binos aufers et huic praedae ac direptioni cellae nomen imponis?' haec 198
deerat iniuria et haec calamitas aratoribus te praetore, qua reliquis fortunis omnibus everterentur. nam quid esse reliqui poterat ei, qui per hanc iniuriam non modo fructum omnem amitteret, sed etiam instrumentum vendere cogeretur? quonam se verteret? ex quo fructu nummos quos tibi daret inveniret? decumarum nomine tantum erat ablatum, quantum voluntas tulerat Apronii; pro alteris decumis emptoque frumento aut nihil datum aut tantum [datum], quantum reliqui scribae fecerant aut ultro etiam, id quod didicistis, ablatum: cogantur etiam 86
nummi ab aratore? quo more? quo iure? quo exemplo? nam cum fructus diripiebantur aratorum atque omni lacerabantur iniuria, videbatur id perdere arator, quod aratro ipse quaesisset, in quo elaborasset, quod agri segetesque extulissent; quibus iniuriis gravissimis tamen illud 199
erat miserum solacium, quod id perdere videbatur, quod alio praetore eodem ex agro reparare posset: nummos vero ut det arator, quos non exarat, quos non aratro ac manu quaerit, boves et aratrum ipsum atque omne instrumentum vendat necesse est. non enim debetis hoc cogitare: habet idem in nummis, habet [idem] in urbanis praediis. nam cum aratori munus aliquod imponitur, non hominis, si quae sunt praeterea facultates, sed arationis ipsius vis ac ratio consideranda est, quid ea sustinere, quid pati, quid efficere possit ac debeat. quamquam illi quoque homines sunt ab isto omni ratione exinaniti ac perditi, tamen hoc vobis est statuendum, quid aratorem ipsum arationis nomine muneris in rem publicam fungi ac sustinere velitis. imponitis decumas: patiuntur; alteras: temporibus vestris serviendum putant; [dent] emptum praeterea: dabunt, si voletis. haec quam sint gravia et 200
quid his rebus detractis possit ad dominos puri ac reliqui pervenire, credo vos [ex vestris impensis,] ex vestris rebus

rusticis coniectura adsequi posse. addite nunc eodem istius edicta, instituta, iniurias, addite Apronii Veneriorumque servorum in agro decumano regna ac rapinas: quamquam haec omitto; de cella loquor: placet vobis in cellam magistratibus vestris frumentum Siculos dare gratis? quid hoc indignius? quid hoc iniquius? atqui hoc scitote aratoribus Verre praetore optandum atque expe-
87 tendum fuisse: Sositheus est Entellinus, homo cum primis prudens et domi nobilis, cuius verba audietis, qui ad hoc iudicium legatus publice cum Artemone et Menisco primariis viris missus est: is cum in senatu Entellino multa mecum de istius iniuriis ageret, hoc dixit: si hoc de cella atque hac aestimatione concederetur, velle Siculos senatui polliceri frumentum in cellam gratis, ne posthac tantas
201 pecunias magistratibus nostris decerneremus. perspicere vos certo scio, Siculis quanto opere hoc expediat, non aequitate condicionis, sed ad minima malorum eligenda. nam qui, *si* mille modium Verri suae partis in cellam gratis dedisset, duo milia nummum aut summum tria dedisset, idem nunc pro eo numero frumenti HS VIII milia dare coactus est: hoc arator adsequi per triennium certe fructu suo non potuit, vendiderit instrumentum necesse est. quod si hoc munus et hoc vectigal aratio tolerare, hoc est, Sicilia ferre ac pati potest, populo Romano ferat potius quam nostris magistratibus. magna est enim pecunia, magnum praeclarumque vectigal, si modo id salva provincia, si sine iniuria sociorum percipere possumus. nihil detraho magistratibus: tantundem detur in cellam quantum semper datum est, quod praeterea Verres imperat, id, si facere non possunt, recusent; si possunt, populi Romani potius hoc sit vectigal quam praeda prae-
202 toris. deinde cur in isto genere solo frumenti ista aestimatio constituatur? si est aequa et ferenda, debet populo Romano Sicilia decumas: det pro singulis modiis tritici ternos denarios; sibi habeat frumentum. data tibi est pecunia, Verres, una qua frumentum tibi emeres in cellam, altera qua frumentum emeres a civitatibus quod Romam mitteres: tibi datam pecuniam domi retines et praeterea pecuniam permagnam tuo nomine aufers: fac idem in eo frumento, quod ad populum Romanum per-

netit: exige eadem aestimatione pecuniam a civitatibus et refer, quam accepisti: iam refertius erit aerarium populi Romani, quam umquam fuit. 'at enim istam rem 203
in publico frumento Sicilia non ferret; [hanc rem] in meo frumento tulit.' proinde quasi aut aequior sit ista aestimatio in tuo quam in populi Romani commodo aut ea res, quam ego dico, et ea, quam tu fecisti, inter se genere iniuriae, non magnitudine pecuniae differat. verum istam ipsam cellam ferre nullo modo possunt: ut omnia remittantur, ut omnibus iniuriis et calamitatibus, quas te praetore tulerunt, in posterum liberentur, istam cellam atque istam aestimationem negant ullo modo ferri posse. multa Sosippus Agrigentinus apud Cn. Pompeium con- 88
sulem nuper homo disertissimus et omni doctrina et virtute ornatissimus pro tota Sicilia de aratorum miseriis graviter et copiose dixisse ac deplorasse dicitur: ex quibus hoc eis, qui aderant, — nam magno conventu acta res est — indignissimum videbatur, qua in re senatus optime ac benignissime cum aratoribus egisset, large liberaliterque aestimasset, in ea re praedari praetorem, bonis everti aratores, et id non modo fieri, sed ita fieri quasi liceat concessumque sit. 204

Quid ad haec Hortensius? falsum esse crimen? hoc 205
numquam dicet. non magnam hac ratione pecuniam captam? ne id quidem dicet. non iniuriam factam Siculis atque aratoribus? qui poterit dicere? quid igitur dicit? fecisse alios. quid est hoc? utrum crimini defensio an comitatus exsilio quaeritur? tu in hac re publica atque in hac hominum libidine et, ut adhuc habuit se status iudiciorum, etiam licentia [non ex iure, non ex aequitate,] non ex lege, non ex eo, quod oportuerit, non ex eo, quod licuerit, sed ex eo, quod aliqui fecerit, id, quod reprehenditur, recte factum esse defendes? fecerunt alii quidem alia quam multa: cur in 206
hoc uno crimine isto genere defensionis uteris? sunt quaedam omnino in te singularia, quae in nullum hominem alium dici neque convenire possint; quaedam tibi cum multis communia. ergo, ut omittam tuos peculatus, ut ob ius dicendum pecunias acceptas, ut eius modi cetera, quae forsitan alii quoque etiam fecerint: illud, in quo te gravissime accusavi, quod ob iudicandam rem pecuniam

accepisses, eadem ista ratione defendes, fecisse alios? ut ego adsentiar orationi, defensionem tamen non probabo. potius enim te damnato ceteris angustior locus improbitatis defendendae relinquatur quam te absoluto alii, quod
89 audacissime fecerunt, recte fecisse existimentur. lugent
207 omnes provinciae; queruntur omnes liberi populi; regna denique [etiam] omnia de nostris cupiditatibus et iniuriis expostulant; locus intra Oceanum iam nullus est neque tam longinquus neque tam reconditus, quo non per haec tempora nostrorum hominum libido iniquitasque pervaserit; sustinere iam populus Romanus omnium nationum non vim, non arma, non bellum, sed luctus, lacrimas, querimonias non potest. in eius modi re ac moribus, si is, qui erit adductus in iudicium, cum manifestis in flagitiis tenebitur, alios eadem fecisse dicet, illi exempla non deerunt, rei publicae salus deerit, si improborum ex-
208 emplis improbi iudicio ac periculo liberabuntur. placent vobis hominum mores? placet ita geri magistratus, ut geruntur? placet socios sic tractari, quod restat, ut per haec tempora tractatos videtis? cur haec a me opera consumitur? quid sedetis? cur non in media oratione mea consurgitis atque disceditis? voltis autem istorum audacias atque libidines aliqua ex parte resecare? desinite dubitare utrum sit utilius propter multos improbos uni parcere an unius improbi supplicio multorum improbitatem
90 coërcere. tametsi quae ista sunt exemplа multorum? nam
209 in causa tanta cum in crimine maximo dici a defensore coeptum est factitatum esse aliquid, exspectant ei, qui audiunt, exempla ex vetere memoria, ex monumentis ac litteris, plena dignitatis, plena antiquitatis; haec enim plurimum solent et auctoritatis habere ad probandum et iucunditatis ad audiendum. Africanos mihi et Catones et Laelios commemorabis et eos idem fecisse dices? quamvis mihi res non placeat, tamen contra hominum auctoritatem pugnare non potero. an, cum eos non poteris, proferes hos recentis, Q. Catulum patrem, C. Marium, Q. Scaevolam, M. Scaurum, Q. Metellum? qui omnes provincias habuerunt et frumentum cellae nomine imperaverunt. magna est hominum auctoritas et tanta, ut etiam
210 delicti suspitionem tegere possit: non habes ne ex his

quidem hominibus, qui nuper fuerunt, ullum auctorem istius aestimationis. quo me igitur aut ad quae me exempla revocas? ab illis hominibus, qui tum versati sunt in re publica, cum et optimi mores erant et hominum existimatio gravis habebatur et iudicia severa fiebant, ad hanc hominum libidinem ac licentiam me abducis? et in quos aliquid exempli populus Romanus statui putat oportere, ab eis tu defensionis exempla quaeris? non fugio ne hos quidem mores, dum modo ex his ea, quae probat populus Romanus exempla, non ea, quae condemnat, sequamur. non circumspiciam, non quaeram foris; habeo iudices tecum principes civitatis, P. Servilium et Q. Catulum; qui tanta auctoritate sunt, tantis rebus gestis, ut in illo antiquissimorum clarissimorumque hominum, de quibus antea dixi, numero reponantur. exempla quaerimus et ea non antiqua: modo uterque horum exercitum habuit. quaere, Hortensi, quoniam te recentia exempla delectant, 211
quid fecerint. itane vero? Q. Catulus frumento est usus, pecuniam non coëgit; P. Servilius quinquennium exercitui cum praeesset et ista ratione innumerabilem pecuniam facere cum posset, non statuit sibi quicquam licere, quod non patrem suum, non avum Q. Metellum, [clarissimum hominem,] facere vidisset: C. Verres reperietur, qui, quicquid expediat, id licere dicat? quod nemo nisi improbus fecerit, id aliorum exemplo se fecisse defendat? at in Sicilia factitatum est. quae est ista condicio Sici- 91
liae? cur, quae optimo iure propter vetustatem, fidelitatem propinquitatemque esse debet, huic praecipua lex iniuriae definitur? sed in ista ipsa Sicilia non quaeram ex- 212
emplum foris: hoc ipso ex consilio utar exemplis. C. Marcelle, te appello. Siciliae provinciae, cum esses pro consule, praefuisti: num quae in tuo imperio pecuniae cellae nomine coactae sunt? neque ego hoc in tua laude pono: alia sunt tua facta atque consilia summa laude digna, quibus illam tu provinciam adflictam et perditam erexisti atque recreasti; nam hoc de cella ne Lepidus quidem fecerat, cui tu successisti. quae sunt tibi igitur exempla ex Sicilia cellae, si hoc crimen non modo Marcelli facto, sed ne Lepidi quidem potes defendere? an 213
me ad M. Antonii aestimationem frumenti exactionemque

pecuniae revocaturus es? 'ita,' inquit 'ad M. Antonii.' hoc enim mihi significasse et adnuisse visus est. ex omnibus igitur praetoribus, consulibus, imperatoribus M. Antonium delegisti et eius unum improbissimum factum quod imitarere! et hic utrum mihi difficile est dicere an his existimare ita se in isto infinito imperio M. Antonium gessisse, ut multo isti perniciosius sit dicere se in re improbissima voluisse M. Antonium imitari, quam si posset defendere nihil in vita se M. Antonii simile fecisse? homines in iudiciis ad crimen defendendum non quid fecerit quispiam proferre solent, sed quid probarit: Antonium, cum multa contra sociorum salutem, multa contra utilitatem provinciarum et faceret et cogitaret, in mediis iniuriis eius et cupiditatibus mors oppressit: tu mihi, quasi omnia eius facta atque consilia senatus, populus, iudices comprobarint, ita M. Antonii exemplo istius audaciam defen-
92 214 dis? 'at idem fecit Sacerdos.' hominem innocentem et summa prudentia praeditum nominas, sed tum idem fecisse erit existimandus, si eodem consilio fecerit; nam genus aestimationis ipsum a me numquam est reprehensum, sed eius aequitas aratorum commodo et voluntate perpenditur: non potest reprehendi ulla aestimatio, quae aratori non modo incommoda non est, sed etiam grata est. Sacerdos, ut in provinciam venit, frumentum in cellam imperavit; cum esset ante novum tritici modius denariis quinque, petiverunt ab eo civitates, ut aestimaret: remissior aliquanto eius fuit aestimatio quam annona; nam aestimavit denariis III. vides eandem aestimationem propter temporis dissimilitudinem in illo laudis causam habere, in te criminis, in illo beneficii, in te in-
215 iuriae? eodem tempore praetor Antonius denariis III aestimavit, post messem, summa in vilitate, cum aratores frumentum dare gratis mallent, et aiebat se tantidem aestimasse quanti Sacerdotem, neque mentiebatur, sed eadem aestimatione alter sublevarat aratores, alter everterat: quod nisi omnis frumenti ratio ex temporibus esset et annona, non ex numero neque ex summa consideranda, numquam tam grati hi sesquimodii, Q. Hortensi, fuissent, quos tu cum ad mensurae tam exiguam rationem populo Romano in capita descripsisses, gratissimum omnibus

fecisti; caritas enim annonae faciebat, ut istuc, quod re parvum videtur, tempore magnum videretur: idem istuc si in vilitate populo Romano largiri voluisses, derisum tuum beneficium esset atque contemptum. noli igitur di- 93 216
cere istum idem fecisse, quod Sacerdotem, quoniam non eodem tempore neque simili fecit annona: dicito potius, quoniam habes auctorem idoneum, quod Antonius uno adventu et vix menstruis cibariis fecerit, id istum per triennium fecisse, et istius innocentiam M. Antonii facto atque auctoritate defendito. nam de Sex. quidem Peducaeo, fortissimo atque innocentissimo viro, quid dicetis? de quo quis umquam arator questus est? aut quis non ad hoc tempus innocentissimam omnium diligentissimamque praeturam illius hominis existimat? biennium provinciam obtinuit, cum alter annus in vilitate, alter in summa caritate fuit: num aut in vilitate nummum arator quisquam dedit aut in caritate de aestimatione frumenti questus est? 'at uberiora cibaria facta sunt caritate.' credo: neque id est novum neque reprehendendum. modo C. Sen- 217
tium vidimus, hominem vetere illa ac singulari innocentia praeditum, propter caritatem frumenti, quae fuerat in Macedonia, permagnam ex cibariis pecuniam deportare. quam ob rem non ego invideo commodis tuis, si quae ad te lege venerunt: iniuriam queror, improbitatem coarguo, avaritiam in crimen et in iudicium voco.

Quod si suspitiones inicere velitis, ad pluris homines, ad pluris provincias crimen hoc pertinere, non ego istam defensionem vestram pertimescam, sed me omnium provinciarum defensorem esse profitebor: etenim hoc dico et magna voce dico: ubicumque hoc factum est, improbe factum est; quicumque hoc fecit, supplicio dignus est. nam, per deos immortalis! videte, iudices, et prospicite 94 218
animis quid futurum sit: multi magnas pecunias ab invitis civitatibus atque ab invitis aratoribus ista ratione cellae nomine coëgerunt, — omnino ego neminem video praeter istum, sed do hoc vobis et concedo esse multos — in hoc homine rem adductam in iudicium videtis: quid facere potestis? utrum, cum iudices sitis de pecunia capta conciliata, tantam pecuniam captam neglegere, an, cum lex sociorum causa rogata sit, sociorum querimonias non

219 audire? verum hoc quoque vobis remitto: neglegite praeterita, si voltis, sed ne reliquas spes turbetis atque omnis provincias evertatis, id providete, ne avaritiae, quae antehac occultis itineribus atque angustis uti solebat, auctoritate vestra viam patefaciatis inlustrem atque latam; nam si hoc probatis et si licere pecunias isto nomine capi iudicatis, certe hoc, quod adhuc nemo nisi improbissimus fecit, posthac nemo nisi stultissimus non faciet. [improbi sunt qui pecunias contra leges cogunt, stulti qui, quod
220 licere iudicatum est, praetermittunt.] deinde, iudices, videte quam infinitam istis hominibus licentiam pecuniarum eripiendarum daturi sitis: si ternos denarios qui coëgit, erit absolutus, quaternos, quinos, denos denique aut vicenos coget alius. quae erit reprehensio? in quo primum iniuriae gradu resistere incipiet severitas iudicis? quotus erit iste denarius, qui non sit ferendus et in quo primum aestimationis iniquitas atque improbitas reprehendatur? non enim a vobis summa, sed genus aestimationis erit comprobatum; neque hoc potestis iudicare, ternis denariis aestimare licere, denis non licere: ubi enim semel ab annonae ratione et ab aratorum voluntate res ad praetorum libidinem translata est, non est iam in lege neque in officio, sed in voluntate hominum atque avaritia positus
95 modus aestimandi. quapropter si vos semel in iudicando finem aequitatis et legis transieritis, scitote vos nullum ceteris in aestimando finem improbitatis et avaritiae reli-
221 quisse. videte igitur quam multa simul a vobis postulentur: absolvite eum, qui se fateatur maximas pecunias cum summa sociorum iniuria cepisse: non est satis: sunt alii quoque complures, idem qui fecerint. absolvite etiam illos, si qui sunt, ut uno iudicio quam plurimos improbos liberetis: ne id quidem satis est: facite ut ceteris posthac idem liceat: licebit. adhuc parum est: permittite ut liceat quanti quisque velit tanti aestimare: permissum esto: stultissimus quisque posthac minimo aestimabit. videtis iam profecto, iudices, hac aestimatione a vobis comprobata neque modum posthac avaritiae cuiusquam neque
222 poenam improbitatis futuram. quam ob rem quid agis, Hortensi? consul es designatus, provinciam sortitus es: de aestimatione frumenti cum dices, sic te audiemus,

quasi id, quod ab isto recte factum esse defendes, te facturum profiteare et quasi, quod isti licitum esse dices, vehementer cupias tibi licere: atqui, si id licebit, nihil est quod putetis quemquam posthac commissurum, ut de pecuniis repetundis condemnari possit; quantam enim quisque concupierit pecuniam, tantam licebit per cellae nomen aestimationis magnitudine consequatur.

96 At enim est quiddam, quod, etiam si palam in defen- 223
dendo non dicet Hortensius, tamen ita dicet, ut vos id suspicari et cogitare possitis: pertinere hoc ad commodum senatorium, pertinere ad utilitatem eorum, qui iudicent, qui in provinciis cum potestate aut legatione se futuros aliquando arbitrentur. praeclaros vero existimas iudices nos habere, quos alienis peccatis concessuros putes, quo facilius ipsis peccare liceat. ergo id volumus populum Romanum, id provincias, [id] socios nationesque exteras existimare, si senatores iudicent, hoc certe unum genus infinitae pecuniae per summam iniuriam cogendae nullo modo posse reprehendi? quod si ita est, quid possumus contra illum praetorem dicere, qui cotidie templum tenet, qui rem publicam sistere negat posse, nisi ad equestrem ordinem iudicia referantur? quod si ille 224
hoc unum agitare coeperit, esse aliquod genus cogendae pecuniae senatorium commune et iam prope concessum ordini, quo genere ab sociis maxima pecunia per summam iniuriam auferatur, neque id ullo modo senatoriis iudiciis reprehendi posse, idque, dum equester ordo iudicavit, numquam esse commissum, quis obsistet? quis erit tam cupidus vestri, tam fautor ordinis, qui de transferendis iudiciis possit recusare?

Atque utinam posset aliqua ratione hoc crimen, quam- 97
vis falsa, modo humana atque usitata defendere: minore periculo vestro, minore periculo provinciarum omnium iudicaretis. negaret hac aestimatione se usum, vos id credidissetis: homini credidisse, non factum comprobasse videremini. nullo modo negare potest: urgetur a tota Sicilia; nemo est ex tanto numero aratorum, a quo pecunia cellae nomine non sit exacta. vellem etiam hoc 225
posset dicere, nihil ad se istam rationem pertinere, per quaestores rem frumentariam esse administratam. ne id

quidem ei licet dicere, propterea quod ipsius litterae recitantur, ad civitates de ternis denariis missae. quae est igitur defensio? 'feci quod arguis; cepi pecunias maximas cellae nomine: sed hoc mihi licuit, vobis, si prospicitis, licebit.' periculosum provinciis genus iniuriae confirmari iudicio, perniciosum nostro ordini, populum Romanum existimare non posse eos homines, qui ipsi legibus teneantur, leges in iudicando religiose defendere. atque isto praetore, iudices, non solum aestimandi frumenti modus non fuit, sed ne imperandi quidem; neque enim id, quod debebatur, sed quantum commodum fuit, imperavit. summam faciam vobis ex litteris publicis ac testimoniis civitatum frumenti in cellam imperati: reperietis quinquiens tanto, iudices, amplius istum quam quantum in cellam sumere ei licitum sit, civitatibus imperasse. quid ad hanc impudentiam addi potest, si et aestimavit tanti, ut homines ferre non possent, et tanto plus, quam erat ei concessum legibus, imperavit?

226 Quapropter cognita tota re frumentaria, iudices, iam facillime perspicere poteritis amissam esse populo Romano Siciliam, fructuosissimam atque opportunissimam provinciam, nisi eam vos istius damnatione recuperaritis. quid est enim Sicilia, si agri cultionem sustuleris et si aratorum numerum ac nomen exstinxeris? quid autem potest esse in calamitate residui quod non ad miseros aratores isto praetore per summam iniuriam ignominiamque pervenerit? quibus cum decumas dare deberent, vix ipsis decumae relictae sunt; cum pecunia deberetur, soluta non est; cum optima aestimatione senatus frumentum eos in cellam dare voluisset, etiam instrumenta agrorum
98 vendere coacti sunt. dixi iam antea, iudices, ut has
227 omnis iniurias tollatis, tamen ipsam rationem arandi spe magis et iucunditate quadam quam fructu atque emolumento teneri: etenim ad incertum casum et eventum certus quotannis labor et certus sumptus impenditur; annona porro pretium nisi in calamitate fructuum non habet, si autem ubertas in percipiundis fructibus fuit, consequitur vilitas in vendundis, ut aut male vendendum intellegas, si bene processit, aut male perceptos fructus, si recte licet vendere. totae autem res rusticae eius modi

sunt, ut eas non ratio neque labor, sed res incertissimae, venti tempestatesque moderentur. hinc cum unae decumae lege et consuetudine detrahantur, alterae novis institutis propter annonae rationem imperentur, ematur praeterea frumentum quotannis publice, postremo etiam in cellam magistratibus et legatis imperetur, quid aut quantum praeterea est quod aut liberum possit habere ille arator ac dominus in potestate suorum fructuum aut in ipsis fructibus solutum? quod si haec ferunt omnia, si 228
potius vobis ac rei publicae, quam sibi et suis commodis opera, sumptu, labore deserviunt, etiamne haec nova debent edicta et imperia praetorum et Apronii dominationem et Veneriorum servorum furta rapinasque ferre? etiamne frumentum pro empto gratis dare? etiamne in cellam cum cupiant gratis dare, ultro pecuniam grandem addere? etiamne haec tot detrimenta atque damna cum maximis iniuriis contumeliisque perferre? itaque haec, iudices, quae pati nullo modo potuerunt, non pertulerunt: arationes omnis tota Sicilia desertas atque ab dominis relictas esse cognoscitis, neque quicquam aliud agitur hoc iudicio nisi uti antiquissimi socii et fidelissimi [Siculi] coloni populi Romani atque aratores vestra severitate et diligentia me duce et auctore in agros atque in sedis suas revertantur.

M. TULLII CICERONIS ACTIONIS IN C. VERREM SECUNDAE

LIBER QUARTUS

DE SIGNIS.

1 Venio nunc ad istius, quem ad modum ipse appellat,
1 studium, ut amici eius, morbum et insaniam, ut Siculi, latrocinium: ego quo nomine appellem nescio: rem vobis proponam; vos eam suo, non nominis pondere penditote. genus ipsum prius cognoscite, iudices; deinde fortasse non magno opere quaeretis quo id nomine appellandum putetis. nego in Sicilia tota, tam locupleti, tam vetere provincia, tot oppidis, tot familiis tam copiosis, ullum argenteum vas, ullum Corinthium aut Deliacum fuisse, ullam gemmam aut margaritam, quicquam ex auro aut ebore factum, signum ullum aëneum, marmoreum, eburneum, nego ullam picturam neque in tabula neque in textili quin conquisierit, inspexerit, quod placitum sit
2 abstulerit. magnum videor dicere: attendite etiam quem ad modum dicam; non enim verbi neque criminis augendi causa complector omnia: cum dico nihil istum eius modi rerum in tota provincia reliquisse, Latine me scitote, non accusatorie loqui. etiam planius: nihil in aedibus cuiusquam, ne in hospitis quidem; nihil in locis communibus, ne in fanis quidem; nihil apud Siculum, nihil apud civem Romanum, denique nihil istum quod ad oculos animumque acciderit neque privati neque publici, neque profani neque sacri tota in Sicilia reliquisse.

3 Unde igitur potius incipiam quam ab ea civitate, quae tibi una in amore atque in deliciis fuit? aut ex quo potius numero quam ex ipsis laudatoribus tuis? facilius enim perspicietur qualis apud eos fueris, qui te oderunt, qui accusant, qui persequuntur, cum apud tuos Mamertinos
2 inveniare improbissima ratione esse praedatus. C. Heius

est Mamertinus — omnes hoc mihi, qui Messanam accesserunt, facile concedunt — omnibus rebus illa in civitate ornatissimus. huius domus est vel optima Messanae, notissima quidem certe et nostris hominibus apertissima maximeque hospitalis. ea domus ante istius adventum ornata sic fuit, ut urbi quoque esset ornamento; nam ipsa Messana, quae situ, moenibus portuque ornata est, ab his rebus, quibus iste delectatur, sane vacua atque nuda est. erat apud Heium sacrarium magna cum dignitate in aedibus, a maioribus traditum, perantiquum, in quo signa pulcherrima quattuor, summo artificio, summa nobilitate, quae non modo istum hominem ingeniosum et intellegentem, verum etiam quemvis nostrum, quos iste idiotas appellat, delectare possent: unum Cupidinis marmoreum Praxiteli. nimirum didici etiam, dum in istum inquiro, artificum nomina. idem, opinor, artifex eiusdem modi Cupidinem fecit illum, qui est Thespiis, propter quem Thespiae visuntur; nam alia visendi causa nulla est; atque ille L. Mummius, cum Thespiadas, quae ad aedem Felicitatis sunt, ceteraque profana ex illo oppido signa tolleret, hunc marmoreum Cupidinem, quod erat consecratus, non attigit. verum ut ad illud sacrarium redeam, signum erat hoc, quod dico, Cupidinis e marmore; ex altera parte Hercules, egregie factus ex aere. is dicebatur esse Myronis, ut opinor: et recte. item ante hos deos erant arulae, quae cuivis religionem sacrarii significare possent. erant aënea duo praeterea signa, non maxima, verum eximia venustate, virginali habitu atque vestitu, quae manibus sublatis sacra quaedam more Atheniensium virginum reposita in capitibus sustinebant. Canephoroe ipsae vocabantur; sed earum artificem, quem? quemnam? recte admones, Polyclitum esse dicebant. Messanam ut quisque nostrum venerat, haec visere solebat; omnibus haec ad visendum patebant cotidie; domus erat non domino magis ornamento quam civitati. C. Claudius, cuius aedilitatem magnificentissimam scimus fuisse, usus est hoc Cupidine tam diu, dum forum dis immortalibus populoque Romano habuit ornatum; et, cum esset hospes Heiorum, Mamertini autem populi patronus, ut illis benignis usus est ad commodandum, sic ipse diligens fuit

4

3
5

6

ad reportandum. nuper homines nobiles huius modi, iudices, sed quid dico nuper? immo vero modo ac plane paulo ante vidimus, qui forum et basilicas non spoliis provinciarum, sed ornamentis amicorum, commodis hospitum, non furtis nocentium ornarent: qui tamen signa atque ornamenta sua cuique reddebant, non ablata ex urbibus sociorum atque amicorum quadridui causa per simulationem aedilitatis domum deinde atque ad suas
7 villas auferebant. haec omnia, quae dixi, signa, iudices, ab Heio e sacrario Verres abstulit; nullum, inquam, horum reliquit neque aliud ullum tamen praeter unum pervetus ligneum, Bonae Fortunae, ut opinor: eam iste habere
4 domi suae noluit. pro deum hominumque fidem! quid hoc est? quae haec causa est? quae ista impudentia? quae dico signa, ante quam abs te sublata sunt, Messanam cum imperio nemo venit quin viserit: tot praetores, tot consules in Sicilia cum in pace tum etiam in bello fuerunt; tot homines cuiusque modi; non loquor de integris, innocentibus, religiosis: tot cupidi, tot improbi, tot audaces, quorum nemo sibi tam vehemens, tam potens, tam nobilis visus est qui ex illo sacrario quicquam poscere aut tollere aut attingere auderet. Verres quod ubique erit pulcherrimum auferet? nihil habere cuiquam praeterea licebit? tot domus locupletissimas istius domus una capiet? idcirco nemo superiorum attigit, ut hic tolleret? ideo C. Claudius Pulcher rettulit, ut C. Verres posset auferre? at non requirebat ille Cupido lenonis domum ac meretriciam disciplinam: facile illo sacrario patrio continebatur; Heio se a maioribus relictum esse sciebat in hereditate sacrorum; non quaerebat meretricis heredem.

8 Sed quid ego tam vehementer invehor? verbo uno repellar. 'emi' inquit. di immortales! praeclaram defensionem! mercatorem in provinciam cum imperio ac securibus misimus, omnia qui signa, tabulas pictas, omne argentum, aurum, ebur, gemmas coëmeret, nihil cuiquam relinqueret! haec enim mihi ad omnia defensio patefieri videtur, emisse. primum, si id, quod vis, tibi ego concedam, ut emeris, quoniam in toto hoc genere hac una defensione usurus es, quaero cuius modi tu iudicia Romae putaris esse, si tibi hoc quemquam concessurum putasti,

te in praetura atque imperio tot res tam pretiosas, omnis denique res, quae alicuius pretii fuerint, tota ex provincia coëmisse? videte maiorum diligentiam, qui nihil dum etiam istius modi suspicabantur, verum tamen ea, quae parvis in rebus accidere poterant, providebant: neminem, qui cum potestate aut legatione in provinciam esset profectus, tam amentem fore putarunt, ut emeret argentum; dabatur enim de publico; ut vestem; praebebatur enim legibus: mancipium putarunt, quo et omnes utimur et non praebetur a populo. sanxerunt, NE QUIS EMERET NISI IN DEMORTUI LOCUM. si qui Romae esset demortuus? immo, si quis ibidem. non enim te instruere domum tuam voluerunt in provincia, sed illum usum provinciae supplere. quae fuit causa cur tam diligenter nos in provinciis ab emptionibus removerent? haec, iudices, quod putabant ereptionem esse, non emptionem, cum venditori suo arbitratu vendere non liceret: in provinciis intellegebant, si is, qui esset cum imperio ac potestate, quod apud quemque esset emere vellet idque ei liceret, fore uti quod quisque vellet, sive esset venale sive non esset, quanti vellet auferret. dicet aliquis: noli isto modo agere cum Verre; noli eius facta ad antiquae religionis rationem exquirere; concede ut impune emerit, modo ut bona ratione emerit, nihil pro potestate, nihil ab invito, nihil per iniuriam. sic agam: si quid venale habuit Heius, si id, quanti aestimabat, tanti vendidit, desino quaerere cur emeris. quid igitur nobis faciendum est? num argumentis utendum in re eius modi? quaerendum credo, est, Heius iste num aes alienum habuerit, num auctionem fecerit; si fecit, num tanta difficultas eum rei nummariae tenuerit, tanta egestas, tanta vis presserit, ut sacrarium suum spoliaret, ut deos patrios venderet. at hominem video auctionem fecisse nullam, vendidisse praeter fructus suos nihil umquam, non modo in aere alieno nullo, sed in suis nummis multis esse et semper fuisse. si haec contra ac dico essent omnia, tamen illum haec, quae tot annos in familia sacrarioque maiorum fuissent, venditurum non fuisse. quid, si magnitudine pecuniae persuasum est? veri simile non est, ut ille homo tam locuples, tam honestus religioni suae monumentisque maiorum pecuniam anteponeret. sunt

ista; verum tamen abducuntur homines non numquam etiam ab institutis suis magnitudine pecuniae. videamus quanta ista pecunia fuerit, quae potuerit Heium, hominem maxime locupletem, minime avarum, ab humanitate, a pietate, religione deducere. ita iussisti, opinor, ipsum in tabulas referre haec omnia signa Praxiteli, Myronis, Polycliti, HS sex milibus IↃ Verri vendita esse. rettulit. recita ex tabulis. iuvat me haec praeclara nomina artificum, quae isti ad caelum ferunt, Verris aestimatione sic concidisse. Cupidinem Praxiteli HS CIↃIↃC! profecto hinc
7 13 natum est: malo emere quam rogare. dicet aliquis: quid? tu ista permagno aestimas? ego vero ad meam rationem usumque meum non aestimo, verum tamen a vobis ita arbitror spectari oportere, quanti haec eorum iudicio, qui studiosi sunt harum rerum, aestimentur, quanti venire soleant, quanti haec ipsa, si palam libereque venirent, venire possent, denique ipse Verres quanti aestimet: numquam, *si* denariis quadringentis Cupidinem illum putasset, commisisset ut propter eum in sermonem hominum atque
14 in tantam vituperationem veniret. quis vestrum igitur nescit quanti haec aestimentur? in auctione signum aëneum non maximum HS XL milibus venire non vidimus? quid, si velim nominare homines qui aut non minoris aut etiam pluris emerint, nonne possum? etenim qui modus est in his rebus cupiditatis, idem est aestimationis; difficile est [enim] finem facere pretio, si libidini non feceris. video igitur Heium neque voluntate neque difficultate aliqua temporis nec magnitudine pecuniae adductum esse, ut haec signa venderet; teque ista simulatione emptionis vi, metu, imperio, fascibus ab homine eo, quem una cum ceteris sociis non solum potestati tuae, sed etiam fidei populus Romanus commiserat, eripuisse atque abstulisse.

15 Quid mihi tam optandum, iudices, potest esse in hoc crimine, quam ut haec eadem dicat ipse Heius? nihil profecto; sed ne difficilia optemus: Heius est Mamertinus; Mamertina civitas istum publice communi consilio sola laudat; omnibus iste ceteris Siculis odio est, ab his solis amatur; eius autem legationis, quae ad istum laudandum missa est, princeps est Heius — etenim est primus civita-

tis —: ne forte, dum publicis mandatis serviat, de privatis iniuriis reticeat. haec cum scirem et cogitarem, commisi 16
tamen, iudices, Heio; produxi *eum* prima actione; neque id tamen ullo periculo feci: quid enim poterat Heius respondere, si esset improbus, si sui dissimilis? esse illa signa domi suae, non esse apud Verrem? qui poterat quicquam eius modi dicere? ut homo turpissimus esset impudentissimeque mentiretur, hoc diceret, illa se habuisse venalia eaque sese quanti voluerit vendidisse. homo domi suae nobilissimus, qui vos de religione sua ac dignitate vere existimare maxime vellet, primo dixit se istum publice laudare, quod sibi ita mandatum esset; deinde neque se illa habuisse venalia neque ulla condicione, si utrum vellet liceret, adduci umquam potuisse ut venderet illa, quae in sacrario fuissent a maioribus suis relicta et tradita. quid sedes, Verres? quid exspectas? quid te a Cen- 8
turipina civitate, a Catinensi, ab Halaesina, Tyndaritana, 17
Hennensi, Agyrinensi ceterisque Siciliae civitatibus circumveniri atque opprimi dicis? tua te altera patria, quem ad modum dicere solebas, Messana circumvenit; tua, inquam, Messana, tuorum adiutrix scelerum, libidinum testis, praedarum ac furtorum receptrix. adest enim vir amplissimus eius civitatis, legatus huius iudicii causa domo missus, princeps laudationis tuae, qui te publice laudat; ita enim mandatum atque imperatum est: tametsi rogatus de cybaea tenetis memoria quid responderit: aedificatam publicis operis publice coactis eique aedificandae publice Mamertinum senatorem praefuisse; idem ad vos privatim, iudices, confugit; utitur hac lege, qua iudicium est, communi arce sociorum; tametsi lex est de pecuniis repetundis, ille se negat pecuniam repetere, quam ereptam non tanto opere desiderat, sacra se maiorum suorum repetere abs te dicit; deos penatis te patrios reposcit. ecqui pudor est? ecquae religio, Verres? ecqui 18
metus? habitasti apud Heium Messanae; res illum divinas apud eos deos in suo sacrario prope cotidiano facere vidisti: non movetur pecunia; denique quae ornamenti causa fuerunt, non requirit; tibi habe Canephoros: deorum simulacra restitue. quae quia dixit, quia tempore dato modeste apud vos socius amicusque populi Romani

questus est, quia religioni suae non modo in dis patriis repetendis, sed etiam in ipso testimonio ac iure iurando proximus fuit, hominem missum ab isto scitote esse Messanam de legatis unum, illum ipsum, qui navi istius aedificandae publice praefuit, qui a senatu peteret, ut Heius
9 adficeretur ignominia. homo amentissime, quid putasti?
19 impetraturum te? quanti is a civibus suis fieret, quanti auctoritas eius haberetur ignorabas? verum fac te impetravisse, fac aliquid gravius in Heium statuisse Mamertinos: quam putas auctoritatem laudationis eorum futuram, si in eum, quem constet verum pro testimonio dixisse, poenam constituerint? tametsi quae est ista laudatio, cum laudator interrogatus laedat necesse est? quid? isti laudatores tui non testes mei sunt? Heius est laudator: laesit gravissime. producam ceteros: reticebunt quae poterunt libenter, dicent quae necesse erit ingratis. negent isti onerariam navem maximam aedificatam esse Messanae? negent, si possunt. negent ei navi * senatorem Mamertinum publice praefuisse? utinam negent! sunt etiam cetera, quae malo integra reservare, ut quam minimum dem illis temporis ad meditandum confirmandumque periurium.
20 haec tibi laudatio procedat in numerum; hi te homines auctoritate sua sublevent, qui te neque debent adiuvare, si possint, neque possunt, si velint; quibus tu privatim iniurias plurimas contumeliasque imposuisti, quo in oppido multas familias totas in perpetuum infamis tuis stupris flagitiisque fecisti. at publice commodasti. non sine magno quidem rei publicae provinciaeque Siciliae detrimento: tritici modium LX milia empta populo Romano dare debebant et solebant; abs te solo remissum est. res publica detrimentum fecit, quod per te imperii ius in una civitate imminutum est; Siculi, quod ipsum non de summa frumenti detractum est, sed translatum in Centuripinos et Halaesinos, immunis populos, et hoc plus impositum
21 quam ferre possent. navem imperare ex foedere debuisti: remisisti in triennium; militem nullum umquam poposcisti per tot annos. fecisti item, ut praedones solent; qui cum hostes communes sint omnium, tamen aliquos sibi instituunt amicos, quibus non modo parcant, verum etiam praeda quos augeant, et eos maxime, qui

habent oppidum opportuno loco, quo saepe adeundum sit navibus; non numquam etiam necessario. Phaselis illa, 10
quam cepit P. Servilius, non fuerat urbs antea Cilicum et praedonum: Lycii illam, Graeci homines, incolebant; sed quod erat eius modi loco atque ita proiecta in altum, ut et exeuntes e Cilicia praedones saepe ad eam necessario devenirent, et, cum se ex hisce locis reciperent, eodem deferrentur, asciverunt sibi illud oppidum piratae primo commercio, deinde etiam societate. Mamertina 22
civitas improba antea non erat; etiam erat inimica improborum, quae C. Catonis, illius, qui consul fuit, impedimenta retinuit. at cuius hominis? clarissimi ac potentissimi; qui tamen cum consul fuisset, condemnatus est: [ita, C. Cato, duorum hominum clarissimorum nepos, L. Pauli et M. Catonis et P. Africani sororis filius, quo damnato tunc, cum iudicia fiebant, HS III milibus lis aestimata est.] huic Mamertini irati fuerunt, qui maiorem sumptum, quam quanti Catonis lis aestimata est, in Timarchidi prandium saepe fecerunt. verum haec civitas 23
isti praedoni ac piratae Siciliensi Phaselis fuit: huc omnia undique deferebantur; apud istos relinquebantur; quod celari opus erat, habebant sepositum et reconditum; per istos quae volebat clam imponenda, occulte exportanda curabat; navem denique maximam, quam onustam furtis in Italiam mitteret, apud istos faciundam curavit: pro hisce rebus vacatio data est ab isto sumptus, laboris, militiae, rerum denique omnium; per triennium soli non modo in Sicilia, verum, ut opinio mea fert, his quidem temporibus in omni orbe terrarum vacui, expertes, soluti ac liberi fuerunt ab omni sumptu, molestia, munere. hinc 24
illa Verria nata sunt, quod in convivium Sex. Cominium protrahi iussit, in quem scyphum de manu iacere conatus est, quem obtorta gula de convivio in vincla atque in tenebras abripi iussit; hinc illa crux, in quam iste civem Romanum multis inspectantibus sustulit; quam non ausus est usquam defigere nisi apud eos, quibuscum omnia scelera sua ac latrocinia communicavit. laudatum etiam 11
vos quemquam venitis? qua auctoritate? utrum, quam apud senatum, an quam apud populum Romanum habere debetis? ecqua civitas est non in provinciis nostris, verum 25

in ultimis nationibus aut tam potens aut tam libera aut etiam tam immanis ac barbara, rex denique ecquis est qui senatorem populi Romani tecto ac domo non invitet? qui honos non homini solum habetur, sed primum populo Romano, cuius beneficio nos in hunc ordinem venimus, deinde ordinis auctoritati, quae nisi gravis erit apud socios et exteras nationes, ubi erit imperii nomen et dignitas? Mamertini me publice non invitarunt: me cum dico, leve est: senatorem populi Romani si non invitarunt, honorem debitum detraxerunt non homini, sed ordini. nam ipsi Tullio patebat domus locupletissima Cn. Pompeii Basilisci, quo, etiam si esset invitatus a vobis, tamen devertisset; erat etiam Percenniorum, qui nunc item Pompeii sunt, domus honestissima, quo L. frater meus summa illorum voluntate devertit: senator populi Romani, quod in vobis fuit, in vestro oppido iacuit et pernoctavit in publico. nulla hoc civitas umquam alia commisit. 'amicum enim nostrum in iudicium vocabas.' tu quod ego privatim negotii geram interpretabere imminuendo honore sena-
26 torio? verum haec tum queremur, si quid de vobis per eum ordinem agetur, qui ordo a vobis adhuc solis contemptus est: in populi Romani quidem conspectum quo ore vos commisistis? nec prius illam crucem, quae etiam nunc civis Romani sanguine redundat, quae fixa est ad portum urbemque vestram, revellistis neque in profundum abiecistis locumque illum omnem expiastis, quam Romam atque in horum conventum adiretis? in Mamertinorum solo foederato atque pacato monumentum istius crudelitatis constitutum est. vestrane urbs electa est, ad quam cum adirent ex Italia, crucem civis Romani prius quam quemquam amicum populi Romani viderent? quam vos Reginis, quorum civitati invidetis, itemque incolis vestris, civibus Romanis, ostendere soletis, quo minus sibi adrogent minusque vos despiciant, cum videant ius civitatis illo supplicio esse mactatum.

12 27 Verum haec emisse te dicis. quid? illa Attalica tota Sicilia nominata ab eodem Heio [peripetasmata] emere oblitus es? licuit eodem modo, ut signa. quid enim actum est? an litteris pepercisti? verum hominem amentem hoc fugit: minus clarum putavit fore quod de armario quam

quod de sacrario esset ablatum. at quo modo abstulit? non possum dicere planius quam ipse apud vos dixit Heius. cum quaesissem, num quid aliud de bonis eius pervenisset ad Verrem, respondit istum ad se misisse, ut sibi mitteret Agrigentum peripetasmata; quaesivi an misisset: respondit id, quod necesse erat [scilicet], dicto audientem fuisse *se* praetori: misisse. rogavi pervenissentne Agrigentum: dixit pervenisse. quaesivi quem ad modum revertissent: negavit adhuc revertisse. risus populi atque admiratio omnium vestrum facta est. hic tibi 28
in mentem non venit iubere, ut haec quoque referret HS VI milibus Io se tibi vendidisse? metuisti ne aes alienum tibi cresceret, si HS VI milibus Io tibi constarent ea, quae tu facile posses vendere HS CC milibus? fuit tanti, mihi crede; haberes quod defenderes; nemo quaereret quanti illa res esset; si modo te posses docere emisse, facile cui velles tuam causam et factum probares: nunc de peripetasmatis quem ad modum te expedias non habes.

Quid? a Phylarcho Centuripino, homine locuplete ac 29
nobili, phaleras pulcherrime factas, quae regis Hieronis fuisse dicuntur, utrum tandem abstulisti an emisti? in Sicilia quidem cum essem, sic a Centuripinis, sic a ceteris audiebam — non enim parum res erat clara —: tam te has phaleras a Phylarcho Centuripino abstulisse dicebant, quam alias item nobilis ab Aristo Panhormitano, quam tertias a Cratippo Tyndaritano: etenim si Phylarchus vendidisset, non ei, postea quam reus factus es, redditurum te promisisses; quod quia vidisti pluris scire, cogitasti, si ei reddidisses, te minus habiturum, rem nihilo minus testatam futuram: non reddidisti. dixit Phylarchus pro testimonio se, quod nosset tuum istum morbum, ut amici tui appellant, cupisse te celare de phaleris; cum abs te appellatus esset, negasse habere sese; apud alium quoque eas habuisse depositas, ne qua invenirentur: istius tantam fuisse sagacitatem, ut eas per illum ipsum inspiceres, ubi erant depositae; tum se deprehensum negare non potuisse; ita ab se invito phaleras sublatas gratis.

Iam, ut haec omnia reperire ac perscrutari solitus sit, 13 30
iudices, est operae pretium cognoscere. Cibyratae sunt fratres quidam, Tlepolemus et Hiero; quorum alterum

fingere opinor e cera solitum esse, alterum esse pictorem. hosce opinor, Cibyrae cum in suspitionem venissent suis civibus fanum expilasse Apollinis, veritos poenam iudicii ac legis domo profugisse: quod Verrem artificii sui cupidum cognoverant tum, cum iste, id quod ex testibus didicistis, Cibyram cum inanibus syngraphis venerat, domo fugientes ad eum se exsules, cum iste esset in Asia, contulerunt. habuit eos secum illo tempore et in legationis praedis atque furtis multum illorum opera consilioque
31 usus est. hi sunt illi, quibus in tabulis refert sese Q. Tadius dedisse iussu istius Graecis pictoribus. eos iam bene cognitos et re probatos secum in Siciliam duxit. quo postea quam venerunt, mirandum in modum — canis venaticos diceres — ita odorabantur omnia et pervestigabant, ut ubi quidque esset aliqua ratione invenirent. aliud minando, aliud pollicendo, aliud per servos, aliud per liberos, per amicum aliud, aliud per inimicum inveniebant: quicquid illis placuerat perdendum erat; nihil aliud optabant, quorum poscebatur argentum, nisi ut id Hieroni
14 et Tlepolemo displiceret. verum mehercule hoc, iudices,
32 dicam: memini Pamphilum Lilybaetanum, amicum et hospitem meum, nobilem hominem, mihi narrare, cum iste ab sese hydriam Boëthi manu factam, praeclaro opere et grandi pondere, per potestatem abstulisset, se sane tristem et conturbatum domum revertisse, quod vas eius modi, quod sibi a patre et a maioribus esset relictum, quo solitus esset uti ad festos dies, ad hospitum adventus, a se esset ablatum. 'cum sederem' inquit 'domi tristis, accurrit Venerius; iubet me scyphos sigillatos ad praetorem statim adferre: permotus sum': inquit 'binos habebam; iubeo promi utrosque, ne quid plus mali nasceretur, et mecum ad praetoris domum ferri. eo cum venio, praetor quiescebat; fratres illi Cibyratae inambulabant, qui me ubi viderunt: 'ubi sunt, Pamphile,' inquiunt 'scyphi?' ostendo tristis. laudant. incipio queri me nihil habiturum quod alicuius esset pretii, si etiam scyphi essent ablati: tum illi, ubi me conturbatum vident 'quid vis nobis dare, ut isti abs te ne auferantur?' 'ne multa, sestertios cIↃ me' inquit 'poposcerunt; dixi me daturum. vocat interea praetor; poscit scyphos.' tum illos coepisse

praetori dicere, putasse se, id quod audissent, alicuius pretii scyphos esse Pamphili: luteum negotium esse, non dignum quod in suo argento Verres haberet. ait ille idem sibi videri: ita Pamphilus scyphos optimos aufert.

Et mehercule ego antea, tametsi hoc nescio quid nu- 33
gatorium sciebam esse, ista intellegere, tamen mirari solebam istum in his ipsis rebus aliquem sensum habere, quem scirem nulla in re quicquam simile hominis habere: tum primum intellexi ad eam rem istos fratres Cibyratas 15
fuisse, ut iste in furando manibus suis, oculis illorum uteretur. at ita studiosus est huius praeclarae existimationis, ut putetur in hisce rebus intellegens esse, ut nuper — videte hominis amentiam — postea quam est comperendinatus, cum iam pro damnato mortuoque esset, ludis Circensibus mane apud L. Sisennam, virum primarium, cum essent triclinia strata argentumque expositum in aedibus, cum pro dignitate L. Sisennae domus esset plena hominum honestissimorum, accessit ad argentum, contemplari unum quidque otiose et considerare coepit. mirari stultitiam alii, quod [in ipso iudicio] eius ipsius cupiditatis, cuius insimularetur, suspitionem augeret, alii amentiam, cui comperendinato, cum tam multi testes dixissent, quicquam illorum venisset in mentem; pueri autem Sisennae, credo qui audissent quae in istum testimonia essent dicta, oculos de isto nusquam deicere neque ab argento digitum discedere. est boni iudicis parvis ex re- 34
bus coniecturam facere unius cuiusque [cupiditatis et] continentiae: qui reus et reus lege comperendinatus, re et opinione hominum paene damnatus, temperare non potuerit maximo conventu quin L. Sisennae argentum tractaret et consideraret, hunc praetorem in provincia quisquam putabit a Siculorum argento cupiditatem aut manus abstinere potuisse?

Verum, uti Lilybaeum, unde digressa est oratio, re- 16 35
vertamur, Diocles est, Pamphili gener illius, a quo hydria ablata est, Popilius cognomine: ab hoc abaci vasa omnia, ut exposita fuerunt, abstulit. dicat se licet emisse; etenim hic propter magnitudinem furti sunt, ut opinor, litterae factae. iussit Timarchidem aestimare argentum, quo modo qui umquam tenuissime in donationem histrio-

num aestimavit. tametsi iam dudum ego erro, qui tam multa de tuis emptionibus verba faciam et quaeram, utrum emeris necne et quo modo et quanti emeris; quod verbo transigere possum: ede mihi scriptum, quid [argenti] in provincia Sicilia pararis, unde quidque aut quanti emeris.
36 quid fit? quamquam non debebam ego abs te has litteras poscere: me enim tabulas tuas habere et proferre oportebat. verum negas te horum annorum aliquot confecisse. compone hoc, quod postulo, de argento; de reliquo videro. 'nec scriptum habeo nec possum edere.' quid futurum igitur est? quid existimas hos [iudices] facere posse? domus plena signorum pulcherrimorum iam ante praeturam; multa ad villas tuas posita, multa deposita apud amicos, multa aliis data atque donata; tabulae nullum indicant emptum. omne argentum ablatum ex Sicilia est, nihil cuiquam quod suum dici vellet relictum; fingitur improba defensio, praetorem omne id argentum coëmisse; tamen id ipsum tabulis demonstrari non potest. si, quas tabulas profers, in eis quae habes quo modo habeas scriptum non est, horum autem temporum, cum te plurimas res emisse dicis, tabulas omnino nullas profers, nonne te et prolatis et non prolatis tabulis condemnari necesse est?

17 37 Tu a M. Caelio, equite Romano, lectissimo adulescente quae voluisti Lilybaei abstulisti; tu C. Cacurii, prompti hominis et experientis et in primis gratiosi, supellectilem omnem auferre non dubitasti; tu maximam et pulcherrimam mensam citream a Q. Lutatio Diodoro, qui Q. Catuli beneficio ab L. Sulla civis Romanus factus est, omnibus scientibus, Lilybaei abstulisti. non tibi obicio, quod hominem dignissimum tuis moribus, Apollonium, Niconis filium, Drepanitanum, qui nunc A. Clodius vocatur, omni argento optime facto spoliasti ac depeculatus es; taceo: non enim putat ille sibi iniuriam factam, propterea quod homini iam perdito et collum in laqueum inserenti subvenisti, cum pupillis Drepanitanis bona patria erepta cum illo partitus es: gaudeo etiam, si quid ab eo abstulisti, et abs te nihil rectius factum esse dico. ab Lysone vero Lilybaetano, primo homine, apud quem deversatus es, Apollinis signum ablatum certe non oportuit. dices te

emisse. scio: HS cIↃ. ita opinor. scio, inquam; proferam litteras: tamen id factum non oportuit. a pupillo Heio, cui C. Marcellus tutor est, a quo pecuniam grandem eripueras, scaphia cum emblematis Lilybaei utrum empta esse dicis an confiteris erepta?

Sed quid ego istius in eius modi rebus mediocris in- 38
iurias conligo, quae tantum modo in furtis istius et damnis eorum, a quibus auferebat, versatae esse videantur? accipite, si voltis, iudices, rem eius modi, ut amentiam singularem et furorem iam, non cupiditatem eius perspicere possitis: Melitensis Diodorus est, qui apud vos 18
antea testimonium dixit: is Lilybaei multos iam annos habitat, homo et domi nobilis et apud eos, quo se contulit, propter virtutem splendidus et gratiosus. de hoc Verri dicitur, habere eum perbona toreumata; in eis pocula quaedam, quae Thericlia nominantur, Mentoris manu summo artificio facta; quod iste ubi audivit, sic cupiditate inflammatus est non solum inspiciendi, verum etiam auferendi, ut Diodorum ad se vocaret ac posceret: ille, qui illa non invitus haberet, respondit Lilybaei se non habere, Melitae apud quemdam propinquum suum reliquisse. tum iste continuo mittit homines certos Melitam; 39
scribit ad quosdam Melitensis, ut ea vasa perquirant; rogat Diodorum, ut ad illum propinquum suum det litteras; nihil ei longius videbatur quam dum illud videret argentum. Diodorus, homo frugi ac diligens, qui sua servare vellet, ad propinquum suum scribit, ut eis, qui a Verre venissent, responderet illud argentum se paucis illis diebus misisse Lilybaeum; ipse interea recedit; abesse a domo paulisper maluit quam praesens illud optime factum argentum amittere: quod ubi iste audivit, usque eo commotus est, ut sine ulla dubitatione insanire omnibus ac furere videretur: quia non potuerat eripere argentum ipse, a Diodoro erepta sibi vasa optime facta dicebat; minitari absenti [Diodoro]; vociferari palam; lacrimas interdum vix tenere. Eriphylam accepimus in fabulis ea cupiditate *fuisse*, ut, cum vidisset monile, ut opinor, ex auro et gemmis, pulchritudine eius incensa salutem viri proderet: similis istius cupiditas; hoc etiam acrior atque insanior, quod illa cupiebat id, quod viderat, huius libi-

dines non solum oculis, sed etiam auribus excitabantur.
19 40 conquiri Diodorum tota provincia iubet: ille ex Sicilia iam castra commoverat et vasa conlegerat. homo, ut aliquo modo in provinciam illum revocaret, hanc excogitat rationem, si haec ratio potius quam amentia nominanda est: apponit de suis canibus quendam, qui dicat se Diodorum Melitensem rei capitalis reum velle facere. primo mirum omnibus videri, Diodorum reum, hominem quietissimum, ab omni non modo facinoris, verum etiam minimi errati suspitione remotissimum; deinde esse perspicuum, fieri omnia illa propter argentum. iste non dubitat iubere nomen deferri, et tum primum, ut opinor, istum absentis
41 nomen recepisse. res clara Sicilia tota, propter caelati argenti cupiditatem reos fieri rerum capitalium neque solum reos fieri, sed etiam absentis. Diodorus Romae sordidatus circum patronos atque hospites cursare; rem omnibus narrare: litterae mittuntur isti a patre vehementes, ab amicis item, videret quid ageret de Diodoro, quo progrederetur; rem claram esse et invidiosam; insanire hominem; periturum hoc uno crimine, nisi cavisset. iste etiam tum patrem, si non in parentis, at in hominum numero putabat; ad iudicium nondum se satis instruxerat; primus annus erat provinciae, non ut in Sthenio, iam refertus pecunia: itaque furor eius paululum, non pudore, sed metu ac timore repressus est. condemnare Diodorum non audet absentem; de reis eximit. Diodorus interea praetore isto prope triennium provincia domoque caruit.
42 ceteri non solum Siculi, sed etiam cives Romani hoc statuerant: quoniam iste tantum cupiditate progrederetur, nihil esse quod quisquam putaret se, quod isti paulo magis
20 placeret, conservare aut domi retinere posse; postea vero quam intellexerunt isti virum fortem, quem summe provincia exspectabat, Q. Arrium, non succedere, statuerunt nihil se tam clausum neque tam reconditum posse habere, quod non istius cupiditati apertissimum promptissimumque esset.

Tum iste ab equite Romano splendido et gratioso, Cn. Calidio, cuius filium sciebat senatorem populi Romani et iudicem esse, eculeos argenteos nobilis, quique maximi
43 fuerant, aufert. imprudens huc incidi, iudices: emit enim,

non abstulit; nollem dixissem; iactabit se et in his equitabit eculeis. 'emi; pecuniam solvi.' credo; etiam tabulae proferentur. est tanti; cedo tabulas; dilue sane crimen hoc Calidianum, dum ego tabulas aspicere possim. verum tamen quid erat quod Calidius Romae quereretur se, cum tot annos in Sicilia negotiaretur, a te solo ita esse contemptum, ita despectum, ut etiam una cum ceteris Siculis despoliaretur, si emeras? quid erat quod confirmabat se abs te argentum esse repetiturum, si id tibi sua voluntate vendiderat? tu porro posses facere, ut Cn. Calidio non redderes, praesertim cum is L. Sisenna, defensore tuo, tam familiariter uteretur, et cum ceteris familiaribus Sisennae reddidisses? denique non opinor negaturum esse 44
te homini honesto, sed non gratiosiori, quam Cn. Calidius est, L. Curidio te argentum per Potamonem, amicum tuum, reddidisse; qui quidem ceterorum causam apud te difficiliorem fecit: nam cum te compluribus confirmasses redditurum, postea quam Curidius pro testimonio dixit te sibi reddidisse, finem reddendi fecisti, quod intellexisti praeda te de manibus amissa testimonium tamen effugere non posse. Cn. Calidio, equiti Romano, per omnis alios praetores licuit habere argentum bene factum, licuit posse domesticis copiis, cum magistratum aut aliquem superiorem invitasset, ornare et apparare convivium; multi domi Cn. Calidii cum potestate atque imperio fuerunt: nemo inventus est tam amens qui illud argentum tam praeclarum ac tam nobile eriperet, nemo tam audax qui posceret, nemo tam impudens qui postularet ut venderet; superbum 45
est enim, iudices, et non ferendum dicere praetorem in provincia homini honesto, locupleti, splendido 'vende mihi vasa caelata;' hoc est enim dicere: non es dignus tu qui habeas quae tam bene facta sunt, meae dignitatis ista sunt. tu dignior, Verres, quam Calidius? qui? ut non conferam vitam neque existimationem tuam cum illius; neque enim est conferenda; hoc ipsum conferam, quo tu te superiorem fingis: quod HS ccc milia divisoribus, ut praetor renuntiarere, dedisti, ccc accusatori, ne tibi odiosus esset. ea re contemnis equestrem ordinem et despicis? ea re tibi indignum visum est quicquam quod tibi placeret Calidium potius habere quam te?

21 46 Iactat se iam dudum de Calidio: narrat omnibus emisse se. num etiam de L. Papinio, viro primario, locupleti honestoque equite Romano, turibulum emisti? qui pro testimonio dixit te, cum inspiciendum poposcisses, evolso emblemate remisisse: ut intellegatis in homine intellegentiam esse, non avaritiam, artificii cupidum, non argenti fuisse. nec solum in Papinio fuit hac abstinentia: tenuit hoc institutum in turibulis omnibus, quaecumque in Sicilia fuerunt; incredibile est autem quam multa et quam praeclara fuerint. credo tum, cum Sicilia florebat opibus et copiis, magna artificia fuisse in ea insula; nam domus erat ante istum praetorem nulla paulo locupletior, qua in domo haec non essent, etiam si praeterea nihil esset argenti, patella grandis cum sigillis ac simulacris deorum, patera, qua mulieres ad res divinas uterentur, turibulum. *erant* autem haec omnia antiquo opere et summo artificio facta; ut hoc liceret suspicari, fuisse aliquando apud Siculos peraeque pro portione cetera, sed quibus multa fortuna ademisset, tamen apud eos remansisse ea, quae religio 47 retinuisset. dixi, iudices, multa fuisse fere apud omnis Siculos: ego idem confirmo, nunc ne unum quidem esse. quid hoc est? quod hoc monstrum, quod prodigium in provinciam misimus? nonne vobis id egisse videtur, ut non unius libidinem, non suos oculos, sed omnium cupidissimorum insanias, cum Romam revertisset, expleret? qui simul atque in oppidum quodpiam venerat, immittebantur illi continuo Cibyratici canes, qui investigabant et perscrutabantur omnia; si quod erat grande vas et maius opus inventum, laeti adferebant; si minus eius modi quippiam venari potuerant, illa quidem certe pro lepusculis capiebantur, patellae, paterae, turibula. hic quos putatis fletus mulierum, quas lamentationes fieri solitas esse in hisce rebus? quae forsitan vobis parvae esse videantur, sed magnum et acerbum dolorem commovent, mulierculis praesertim, cum eripiuntur e manibus ea, quibus ad res divinas uti consuerunt, quae a suis acceperunt, 22 48 quae in familia semper fuerunt. hic nolite exspectare, dum ego haec crimina agam ostiatim, ab Aeschylo Tyndaritano istum pateram abstulisse, a Thrasone item Tyndaritano patellam, a Nymphodoro Agrigentino turibulum.

cum testis ex Sicilia dabo, quem volet ille eligat, quem ego interrogem de patellis, pateris, turibulis: non modo oppidum nullum, sed ne domus quidem ulla paulo locupletior expers huius iniuriae reperietur; qui cum in convivium venisset, si quicquam caelati aspexerat, manus abstinere, iudices, non poterat. Cn. Pompeius est Philo, qui fuit Tyndaritanus; is cenam isti dabat apud villam in Tyndaritano; fecit quod Siculi non audebant, ille, civis Romanus quod erat, impunius id se facturum putavit: adposuit patellam, in qua sigilla erant egregia. iste continuo ut vidit, non dubitavit illud insigne penatium hospitaliumque deorum ex hospitali mensa tollere, sed tamen, quod ante de istius abstinentia dixeram, sigillis avolsis reliquum argentum sine ulla avaritia reddidit. quid? Eupolemo Calactino, homini nobili, Lucullorum 49
hospiti ac perfamiliari, qui nunc apud exercitum cum L. Lucullo est, non idem fecit? cenabat apud eum; argentum ille ceterum purum apposuerat, ne purus ipse relinqueretur; duo pocula non magna, verum tamen cum emblemate: hic tamquam festivum acroama, ne sine corollario de convivio discederet, ibidem convivis spectantibus emblemata evellenda curavit.

Neque ego nunc istius facta omnia enumerare conor neque opus est nec fieri ullo modo potest: tantum unius cuiusque de varia improbitate generis indicia apud vos et exempla profero. neque enim ita se gessit in his rebus, tamquam rationem aliquando esset redditurus, sed prorsus ita, quasi aut reus numquam esset futurus aut quo plura abstulisset, eo minore periculo in iudicium venturus esset; qui haec, quae dico, iam non occulte, non per amicos atque interpretes, sed palam de loco superiore ageret, pro 23
imperio et potestate. Catinam cum venisset, oppidum 50
locuples, honestum, copiosum, Dionysiarchum ad se proagorum, hoc est, summum magistratum, vocari iubet: ei palam imperat, ut omne argentum, quod apud quemque esset Catinae, conquirendum curaret et ad se adferendum. Phylarchum Centuripinum, primum hominem genere, virtute, pecunia, non hoc idem iuratum dicere audistis, sibi istum negotium dedisse atque imperasse, ut Centuripinis, in civitate totius Siciliae multo maxima et locu-

pletissima, omne argentum conquireret et ad se comportari iuberet? Agyrio similiter istius imperio vasa Corinthia per Apollodorum, quem testem audistis, Syracusas
51 deportata sunt. illa vero optima [est], quod, cum Haluntium venisset praetor laboriosus et diligens, ipse in oppidum noluit accedere, quod erat difficili ascensu atque arduo, Archagathum Haluntinum, hominem non solum domi, sed tota Sicilia in primis nobilem, vocari iussit; ei negotium dedit, ut quicquid Haluntii esset argenti caelati aut si quid etiam Corinthiorum, ut omne statim ad mare ex oppido deportaretur. ascendit in oppidum Archagathus: homo nobilis, qui a suis amari et diligi vellet, ferebat graviter illam sibi ab isto provinciam datam nec quid faceret habebat; pronuntiat quid sibi imperatum esset; iubet omnis proferre quod haberent. metus erat summus; ipse enim tyrannus non discedebat longius: Archagathum et argentum in lectica cubans ad mare infra oppidum ex-
52 spectabat. quem concursum in oppido factum putatis? quem clamorem? quem porro fletum mulierum? qui videret, equum Troianum introductum, urbem captam diceret. efferri sine thecis vasa, extorqueri alia de manibus mulierum, effringi multorum foris, revelli claustra. quid enim putatis? scuta si quando conquiruntur a privatis in bello ac tumultu, tamen homines inviti dant, etsi ad salutem communem dari sentiunt; ne quem putetis sine maximo dolore argentum caelatum domo quod alter eriperet protulisse. omnia deferuntur. Cibyratae fratres vocantur: pauca improbant; quae probarant, eis crustae aut emblemata detrahebantur: sic Haluntini excussis deliciis cum
24 argento puro domum revertuntur. quod umquam, iudices,
53 huiusce modi everriculum ulla in provincia fuit? avertere aliquid de publico quam obscurissime per magistratum solebant, etiam cum aliquid a privato non numquam, occulte auferebant, et ei tamen condemnabantur. et, si quaeritis, ut ipse de me detraham, illos ego accusatores puto fuisse, qui eius modi hominum furta odore aut aliquo leviter presso vestigio persequebantur: nam nos quidem quid facimus in Verre, quem in luto volutatum totius corporis vestigiis invenimus? permagnum est in eum dicere aliquid, qui praeteriens, lectica paulisper deposita,

non per praestigias, sed palam per potestatem, uno imperio, ostiatim totum oppidum compilaverit? ac tamen, ut posset dicere se emisse, Archagatho imperat, ut illis aliquid, quorum argentum fuerat, nummulorum dicis causa daret. invenit Archagathus paucos qui vellent accipere; eis dedit. eos nummos tamen iste Archagatho non reddidit. voluit Romae repetere Archagathus; Cn. Lentulus Marcellinus dissuasit, sicut ipsum dicere audistis. recita Archagathi et Lentuli testimonium.

Et, ne forte hominem existimetis hanc tantam vim 54
emblematum sine causa coacervare voluisse, videte quanti vos, quanti existimationem populi Romani, quanti leges et iudicia, quanti [testis] Siculos [negotiatores] fecerit. postea quam tantam multitudinem conlegerat emblematum, ut ne unum quidem cuiquam reliquisset, instituit officinam Syracusis in regia maximam; palam artifices omnis, caelatores ac vascularios, convocari iubet, et ipse suos compluris habebat: eos concludit, magnam hominum multitudinem. mensis octo continuos his opus non defuit, cum vas nullum fieret nisi aureum. tum illa, ex patellis et turibulis quae evellerat, ita scite in aureis poculis inligabat, ita apte in scaphiis aureis includebat, ut ea ad illam rem nata esse diceres: ipse tamen praetor, qui sua vigilantia pacem in Sicilia dicit fuisse, in hac officina maiorem partem diei cum tunica pulla sedere solebat et pallio. haec ego, iudices, non auderem proferre, ni vererer ne 25 55
forte plura de isto ab aliis in sermone quam a me in iudicio vos audisse diceretis. quis enim est qui de hac officina, qui de vasis aureis, qui de istius pallio [pullo] non audierit? quem voles e conventu Syracusano virum bonum nominato: producam: nemo erit quin hoc se audisse aut vidisse dicat. o tempora, o mores! nihil nimium vetus proferam: 56
sunt vestrum aliquam multi, qui L. Pisonem cognorunt, huius L. Pisonis, qui praetor fuit, patrem: ei, cum esset in Hispania praetor, qua in provincia occisus est, nescio quo pacto, dum armis exercetur, anulus aureus, quem habebat, fractus et comminutus est. cum vellet sibi anulum facere, aurificem iussit vocari in forum ad sellam Cordubae et ei palam appendit aurum: hominem in foro iubet sellam ponere et facere anulum omnibus praesen-

tibus. nimium fortasse dicet aliquis hunc diligentem; hactenus reprehendet, si qui volet: nihil amplius. verum fuit ei concedendum; filius enim L. Pisonis erat, eius,
57 qui primus de pecuniis repetundis legem tulit. ridiculum est me nunc de Verre dicere, cum de Pisone Frugi dixerim: verum tamen quantum intersit videte: iste cum aliquot abacorum faceret vasa aurea, non laboravit quid non modo in Sicilia, verum etiam Romae in iudicio audiret: ille in auri semuncia totam Hispaniam scire voluit unde praetori anulus fieret. nimirum, ut hic nomen suum comprobavit, sic ille cognomen.

26 Nullo modo possum omnia istius facta aut memoria consequi aut oratione complecti: genera ipsa cupio breviter attingere, ut hic modo me commonuit Pisonis anulus quod totum effluxerat: quam multis istum putatis hominibus honestis de digitis anulos abstulisse? numquam dubitavit, quotienscumque alicuius aut gemma aut anulo delectatus est. incredibile dicam, sed ita clarum, ut ipsum
58 negaturum non arbitrer: cum Valentio eius interpreti epistula Agrigento adlata esset, casu signum iste animadvertit in cretula: placuit ei; quaesivit unde esset epistula. respondit, Agrigento. iste litteras ad quos solebat misit, ut is anulus ad se primo quoque tempore adferretur. ita litteris istius patri familias, L. Titio, civi Romano, anulus de digito detractus est. illa vero eius cupiditas incredibilis est; nam ut in singula conclavia, quae iste non modo Romae, sed in omnibus villis habet, tricenos lectos optime stratos cum ceteris ornamentis convivii quaereret, nimium multa comparare videretur: nulla domus in Sicilia locuples
59 fuit, ubi iste non textrinum instituerit. mulier est Segestana perdives et nobilis, Lamia nomine: *ea* per triennium isti, plena domo telarum, stragulam vestem confecit, nihil nisi conchylio tinctum; Attalus, homo pecuniosus, Neti, Lyso Lilybaei, Critolaus Aetnae, Syracusis Aeschrio, Cleomenes, Theomnastus, Helori Archonidas. dies me citius defecerit, quam nomina. ipse dabat purpuram, tantum operam amici. credo: iam enim non libet omnia criminari; quasi hoc mihi non satis sit ad crimen habuisse tam multum quod daret, voluisse deportare tam multa, hoc denique, quod concedit, amicorum operis esse in

huiusce modi rebus usum. iam vero lectos aeratos et 60
candelabra aënea num cui praeter istum Syracusis per triennium facta esse existimatis? 'emebat.' credo. sed tantum vos certiores, iudices, facio quid iste in provincia praetor egerit, ne cui forte neglegens nimium fuisse videatur neque se satis, cum potestatem habuerit, instruxisse et ornasse.

Venio nunc non iam ad furtum, non ad avaritiam, 27
non ad cupiditatem, sed ad eius modi facinus, in quo omnia nefaria contineri mihi atque inesse videantur, in quo di immortales violati, existimatio atque auctoritas nominis populi Romani imminuta, hospitium spoliatum ac proditum, abalienati scelere istius a nobis omnes reges amicissimi nationesque, quae in eorum regno ac dicione sunt: nam reges Syriae, regis Antiochi filios pueros, 61
scitis Romae nuper fuisse; qui venerant non propter Syriae regnum; nam id sine controversia obtinebant, ut a patre et a maioribus acceperant; sed regnum Aegypti ad se et ad Selenen matrem suam pertinere arbitrabantur. ei postea quam temporibus rei publicae exclusi per senatum agere quae voluerant non potuerunt, in Syriam in regnum patrium profecti sunt. eorum alter, qui Antiochus vocatur, iter per Siciliam facere voluit; itaque isto praetore venit Syracusas. hic Verres hereditatem 62
sibi venisse arbitratus est, quod in eius regnum ac manus venerat is, quem iste et audierat multa secum praeclara habere et suspicabatur: mittit homini munera satis large haec ad usum domesticum: olei, vini quod visum est; etiam tritici quod satis esset, de suis decumis. deinde ipsum [regem] ad cenam vocat; exornat ample magnificeque triclinium; exponit ea, quibus abundabat, plurima et pulcherrima vasa argentea; nam haec aurea nondum fecerat; omnibus curat rebus instructum et paratum ut sit convivium. quid multa? rex ita discessit, ut et istum copiose ornatum et se honorifice acceptum arbitraretur. vocat ad cenam deinde ipse praetorem; exponit suas copias omnis, multum argentum, non pauca etiam pocula ex auro, quae, ut mos est regius et maxime in Syria, gemmis erant distincta clarissimis. erat etiam [vas vinarium] ex una gemma pergrandi trulla excavata cum manubrio

aureo; de qua satis credo idoneum, satis gravem testem,
63 Q. Minucium, dicere audistis: iste unum quodque vas in manus sumere, laudare, mirari. rex gaudere praetori populi Romani satis iucundum et gratum illud esse convivium: postea quam inde discessum est, cogitare nihil iste aliud, quod ipsa res declaravit, nisi quem ad modum regem ex provincia spoliatum expilatumque dimitteret. mittit rogatum vasa ea, quae pulcherrima apud eum viderat; ait se suis caelatoribus velle ostendere: rex, qui istum non nosset, sine ulla suspitione libentissime dedit. mittit etiam trullam gemmeam rogatum; velle se eam diligentius
28 64 considerare: ea quoque ei mittitur. nunc reliquum, iudices, attendite, de quo et vos audistis et populus Romanus non nunc primum audiet et in exteris nationibus usque ad ultimas terras pervagatum est. candelabrum e gemmis clarissimis opere mirabili perfectum reges ei, quos dico, Romam cum attulissent, ut in Capitolio ponerent, quod nondum perfectum templum offenderant, neque ponere potuerunt neque volgo ostendere ac proferre voluerunt, ut et magnificentius videretur, cum suo tempore in cella Iovis Optimi Maximi poneretur, et clarius, cum pulchritudo eius recens ad oculos hominum atque integra perveniret: statuerunt id secum in Syriam reportare, ut, cum audissent simulacrum Iovis Optimi Maximi dedicatum, legatos mitterent, qui cum ceteris rebus illud quoque eximium ac pulcherrimum donum in Capitolium adferrent. pervenit res ad istius auris, nescio quo modo; nam rex id celatum voluerat, non quo quicquam metueret aut suspicaretur, sed ut ne multi illud ante praeciperent oculis quam populus Romanus. iste petit a rege et eum pluribus verbis rogat, ut id ad se mittat: cupere se dicit inspicere neque se aliis
65 videndi potestatem esse facturum. Antiochus, qui animo et puerili esset et regio, nihil de istius improbitate suspicatus est: imperat suis, ut id in praetorium involutum quam occultissime deferrent. quo postea quam attulerunt involucrisque reiectis constituerunt, clamare iste coepit dignam rem esse regno Syriae, dignam regio munere, dignam Capitolio: etenim erat eo splendore, qui ex clarissimis et pulcherrimis gemmis esse debebat; ea varietate operum, ut ars certare videretur cum copia; ea

itudine, ut intellegi posset non ad hominum appa-
, sed ad amplissimi templi ornatum esse factum.
satis iam perspexisse videretur, tollere incipiunt, ut
ent. iste ait se velle illud etiam atque etiam con-
re; nequaquam se esse satiatum. iubet illos disce-
et candelabrum relinquere; sic illi tum inanes ad
chum revertuntur. rex primo nihil metuere, nihil 29
cari; dies unus, alter, plures: non referri. tum mittit, 66
eatur, ut reddat: iubet iste posterius ad se reverti.
a illi videri, mittit iterum: non redditur. ipse ho-
a appellat; rogat ut reddat: os hominis insignemque
lentiam cognoscite: quod sciret, quod ex ipso rege
set in Capitolio esse ponendum, quod Iovi Optimo
no, quod populo Romano servari videret, id sibi ut
et, rogare et vehementissime petere coepit. cum
e et religione Iovis Capitolini et hominum existima-
impediri diceret, quod multae nationes testes essent
operis ac muneris, iste homini minari acerrime
t: ubi videt eum nihilo magis minis quam precibus
veri, repente hominem de provincia iubet ante noctem
lere; ait se comperisse ex eius regno piratas ad Si-
a esse venturos: rex maximo conventu Syracusis in 67
ne quis forte me in crimine obscuro versari atque
gere aliquid suspitione hominum arbitretur, in foro,
m, Syracusis flens ac deos hominesque contestans,
re coepit, candelabrum factum e gemmis, quod in
olium missurus esset, quod in templo clarissimo
populo Romano monumentum suae societatis amicitiae-
que esse voluisset, id ab se C. Verrem abstulisse; de
ceteris operibus ex auro et gemmis, quae sua penes illum
essent, se non laborare; hoc sibi eripi miserum esse et
indignum. id etsi antea iam mente et cogitatione sua fra-
trisque sui consecratum esset, tamen tum se, in illo con-
ventu civium Romanorum, dare, donare, dicare, con-
secrare Iovi Optimo Maximo testemque ipsum Iovem suae
voluntatis ac religionis adhibere. quae vox, quae latera, 30
quae vires huius unius criminis querimoniam possunt
sustinere? rex Antiochus, qui Romae ante oculos omnium
nostrum biennium fere comitatu regio atque ornatu fuis-
set, is cum amicus et socius populi Romani esset, ami-

cissimo patre, avo, maioribus, antiquissimis et clarissimis regibus, opulentissimo et maximo regno, praeceps pro-
68 vincia populi Romani exturbatus est. quem ad modum hoc accepturas nationes exteras, quem ad modum huius tui facti famam in regna aliorum atque in ultimas terras perventuram putasti, cum audirent, a praetore populi Romani in provincia violatum regem, spoliatum hospitem, eiectum socium populi Romani atque amicum? nomen vestrum populique Romani odio atque acerbitati scitote nationibus exteris, iudices, futurum, si istius haec tanta iniuria impunita discesserit: sic omnes arbitrabuntur, praesertim cum haec fama de nostrorum hominum avaritia et cupiditate percrebruerit, non istius solius hoc esse facinus, sed eorum etiam, qui approbarint. multi reges, multae liberae civitates, multi privati opulenti ac potentes habent profecto in animo Capitolium sic ornare, ut templi dignitas imperiique nostri nomen desiderat: qui si intellexerint interverso hoc regali dono graviter vos tulisse, grata fore vobis populoque Romano sua studia ac dona arbitrabuntur; sin hoc vos in rege tam nobili, re tam eximia, iniuria tam acerba neglexisse audient, non erunt tam amentes, ut operam, curam, pecuniam impendant in eas res, quas vobis gratas fore non arbitrentur.

31
69 Hoc loco, Q. Catule, te appello; loquor enim de tuo clarissimo pulcherrimoque monumento: non iudicis solum severitatem in hoc crimine, sed prope inimici atque accusatoris vim suscipere debes. tuus enim honos illo templo senatus populique Romani beneficio, tui nominis aeterna memoria simul cum templo illo consecratur, tibi haec cura suscipienda, tibi haec opera sumenda est, ut Capitolium, quem ad modum magnificentius est restitutum, sic copiosius ornatum sit quam fuit; ut illa flamma divinitus exstitisse videatur, non quae deleret Iovis Optimi Maximi templum, sed quae praeclarius magnificentiusque
70 deposceret. audisti Q. Minucium dicere domi suae deversatum esse Antiochum regem Syracusis; se illud *candelabrum* scire ad istum esse delatum; se scire non redditum; audisti et audies homines e conventu Syracusano qui ita dicant, sese audientibus illud Iovi Optimo Maximo dicatum esse ab rege Antiocho et consecratum. si iudex non esses et

haec ad te delata res esset, te potissimum hoc persequi, te petere, te agere oporteret. qua re non dubito quo animo iudex huius criminis esse debeas, qui apud alium iudicem multo acrior, quam ego sum, actor accusatorque esse deberes. vobis autem, iudices, quid hoc indignius aut quid 32 71 minus ferendum videri potest? Verresne habebit domi suae candelabrum Iovis, e gemmis auroque perfectum? cuius fulgore conlucere atque inlustrari Iovis Optimi Maximi templum oportebat, id apud istum in eius modi conviviis constituetur, quae domesticis stupris flagitiisque flagrabunt? in istius lenonis turpissimi domo simul cum ceteris Chelidonis hereditariis ornamentis Capitolii ornamenta ponentur? quid huic sacri umquam fore aut quid religiosi fuisse putatis, qui nunc tanto scelere se obstrictum esse non sentiat, qui in iudicium veniat, ubi ne precari quidem Iovem Optimum Maximum atque ab eo auxilium petere more omnium possit, a quo etiam di immortales sua repetunt in eo iudicio, quod hominibus ad suas res repetendas est constitutum? miramur Athenis Minervam, Deli Apollinem, Iunonem Sami, Pergae Dianam, multos praeterea ab isto deos tota Asia Graeciaque violatos, qui a Capitolio manus abstinere non potuerit? quod privati homines de suis pecuniis ornant ornaturique sunt, id C. Verres ab regibus ornari non passus est.

Itaque hoc nefario scelere concepto nihil postea tota 72 in Sicilia neque sacri neque religiosi duxit esse; ita sese in ea provincia per triennium gessit, ut ab isto non solum hominibus, verum etiam dis immortalibus bellum indictum putaretur. Segesta est oppidum pervetus in Sicilia, iudi- 33 ces, quod ab Aenea fugiente a Troia atque in haec loca veniente conditum esse demonstrant: itaque Segestani non solum perpetua societate atque amicitia, verum etiam cognatione se cum populo Romano coniunctos esse arbitrantur. hoc quondam oppidum, cum illa civitas cum Poenis suo nomine ac sua sponte bellaret, a Karthaginiensibus vi captum atque deletum est, omniaque, quae ornamento urbi esse possent, Karthaginem sunt ex illo loco deportata. fuit apud Segestanos ex aere Dianae simulacrum, cum summa atque antiquissima praeditum religione tum singulari opere artificioque perfectum. hoc

translatum Karthaginem locum tantum hominesque mutarat; religionem quidem pristinam conservabat; nam propter eximiam pulchritudinem etiam hostibus digna quam
73 sanctissime colerent videbatur. aliquot saeculis post P. Scipio [bello Punico tertio] Karthaginem cepit: qua in victoria — videte hominis virtutem et diligentiam, ut et domesticis praeclarissimae virtutis exemplis gaudeatis et eo maiore odio dignam istius incredibilem audaciam iudicetis — convocatis Siculis omnibus, quod diutissime saepissimeque Siciliam vexatam a Karthaginiensibus esse cognorat, iubet omnia conquiri; pollicetur sibi magnae curae fore, ut omnia civitatibus, quae cuiusque fuissent, restituerentur. tum illa, quae quondam erant Himera sublata, de quibus ante dixi, Thermitanis sunt reddita; tum alia Gelensibus, alia Agrigentinis; in quibus etiam ille nobilis taurus, quem crudelissimus omnium tyrannorum Phalaris habuisse dicitur, quo vivos supplicii causa demittere homines et subicere flammam solebat; quem taurum cum Scipio redderet Agrigentinis, dixisse dicitur aequum esse illos cogitare, utrum esset Agrigentinis utilius, suisne servire anne populo Romano obtemperare, cum idem monumentum et domesticae crudelitatis et no-
34 74 strae mansuetudinis haberent. illo tempore Segestanis maxima cum cura haec ipsa Diana, de qua dicimus, redditur; reportatur Segestam; in suis antiquis sedibus summa cum gratulatione civium et laetitia reponitur. haec erat posita Segestae sane excelsa in basi, in qua grandibus litteris P. Africani nomen erat incisum eumque Karthagine capta restituisse perscriptum. colebatur a civibus; ab omnibus advenis visebatur; cum quaestor essem, nihil mihi ab illis est demonstratum prius. erat admodum amplum et excelsum signum cum stola; verum tamen inerat in illa magnitudine aetas atque habitus virginalis; sagittae pendebant ab umero; sinistra manu retinebat arcum;
75 dextra ardentem facem praeferebat: hanc cum iste sacrorum omnium et religionum hostis praedoque vidisset, quasi illa ipsa face percussus esset, ita flagrare cupiditate atque amentia coepit. imperat magistratibus, ut eam demoliantur et sibi dent; nihil sibi gratius ostendit futurum: illi vero dicere sibi id nefas esse seseque cum summa

religione tum summo metu legum et iudiciorum teneri. iste tum petere ab illis, tum minari, tum spem, tum metum ostendere. opponebant illi nomen interdum P. Africani; populi Romani illud esse dicebant; nihil se in eo potestatis habere, quod imperator clarissimus urbe hostium capta monumentum victoriae populi Romani esse voluisset. cum iste nihilo remissius atque etiam multo vehementius 76
instaret cotidie, res agitur in senatu: vehementer ab omnibus reclamatur; itaque illo tempore ac primo istius adventu pernegatur. postea, quicquid erat oneris in nautis remigibusque exigendis, in frumento imperando, Segestanis praeter ceteros imponebat, aliquanto amplius quam ferre possent; praeterea magistratus eorum evocabat; optimum quemque et nobilissimum ad se arcessebat; circum omnia provinciae fora rapiebat; singillatim uni cuique calamitati fore se denuntiabat; universis se funditus eversurum esse illam civitatem minabatur. itaque aliquando multis malis magnoque metu victi Segestani praetoris imperio parendum esse decreverunt. magno cum luctu et gemitu totius civitatis, multis cum lacrimis et lamentationibus virorum mulierumque omnium simulacrum Dianae tollendum locatur. videte quanta religio 35 77
fuerit: apud Segestanos repertum esse, iudices, scitote neminem neque liberum neque servum neque civem neque peregrinum qui illud signum auderet attingere: barbaros quosdam Lilybaeo scitote adductos esse operarios; ei denique illud, ignari totius negotii ac religionis, mercede accepta, sustulerunt: quod cum ex oppido exportabatur, quem conventum mulierum factum esse arbitramini? quem fletum maiorum natu? quorum non nulli etiam illum diem memoria tenebant, cum illa eadem Diana Segestam Karthagine revecta victoriam populi Romani reditu suo nuntiasset. quam dissimilis hic dies illi tempori videbatur! tum imperator populi Romani, vir clarissimus, deos patrios reportabat Segestanis, ex urbe hostium recuperatos: nunc ex urbe sociorum praetor eiusdem populi turpissimus atque impurissimus eosdem illos deos nefario scelere auferebat. quid hoc tota Sicilia est clarius, quam omnis Segestae matronas et virgines convenisse, cum Diana exportaretur ex oppido, unxisse unguentis, com-

plesse coronis et floribus, ture, odoribus incensis usque
78 ad agri finis prosecutas esse? hanc tu tantam religionem propsi tum in imperio propter cupiditatem atque audaciam quam non pertimescebas, ne nunc quidem in tanto tuo lucro P. rumque tuorum periculo perhorrescis? quem tibi aut minem invitis dis immortalibus aut vero deum tantis eorum religionibus violatis auxilio futurum putas? tibi illa Diana in pace atque in otio religionem nullam attulit? quae cum duas urbis, in quibus locata fuerat, captas incensasque vidisset, bis ex duorum bellorum flamma ferroque servata est; quae Karthaginiensium victoria loco mutata religionem tamen non amisit, P. Africani virtute religionem simul cum loco recuperavit. quo quidem scelere suscepto cum inanis esset basis et in ea P. Africani nomen incisum, res indigna atque intoleranda videbatur omnibus, non solum religiones esse violatas, verum etiam P. Africani, viri fortissimi, rerum gestarum gloriam, memoriam
79 virtutis, monumenta victoriae C. Verrem sustulisse: quod cum isti renuntiaretur de basi ac litteris, existimavit homines in oblivionem totius negotii esse venturos, si etiam basim, tamquam indicem sui sceleris, sustulisset: itaque tollendam istius imperio locaverunt; quae vobis locatio ex publicis litteris Segestanorum priore actione recitata est.

36 Te nunc, P. Scipio, te, inquam, lectissimum ornatissimumque adulescentem appello: abs te officium tuo debitum generi et nomini requiro et flagito. cur pro isto, qui laudem honoremque familiae vestrae depeculatus est, pugnas? cur eum defensum esse vis? cur ego tuas partis suscipio? cur tuum munus sustineo? cur M. Tullius P. Africani monumenta requirit, P. Scipio eum, qui illa sustulit, defendit? cum mos a maioribus traditus sit, ut monumenta maiorum ita suorum quisque defendat, ut ea ne ornari quidem nomine aliorum sinat, tu isti aderis, qui non obstruxit aliqua ex parte monumento P. Scipionis,
80 sed id funditus delevit ac sustulit? quisnam igitur, per deos immortalis! tuebitur P. Scipionis memoriam mortui, quis monumenta atque indicia virtutis, si tu ea relinquis aut deseris, nec solum spoliata illa pateris, sed eorum etiam spoliatorem vexatoremque defendis? adsunt Segestani, clientes tui, socii populi Romani atque amici;

[illegible]m te faciunt P. Africanum Karthagine deleta si-
iste um Dianae maioribus suis restituisse, idque apud
tum nos eius imperatoris nomine positum ac dedica-
[illegible] fuisse; hoc Verrem demoliendum et asportandum
[illegible]is atque omnino P. Scipionis delendum tollendumque
curasse; orant te atque obsecrant, ut sibi religionem,
generi tuo laudem gloriamque restituas, ut, quod per P.
Africanum ex urbe hostium recuperarint, id per te ex
praedonis domo conservare possint. quid aut tu his re- 37
spondere honeste potes aut illi facere, nisi ut te ac fidem
tuam implorent? adsunt et implorant. potes domesticae
laudis amplitudinem, Scipio, tueri; potes: omnia sunt in te,
quae aut fortuna hominibus aut natura largitur; non prae-
[illegible]po fructum officii tui, non alienam mihi laudem ap-
peto, non est pudoris mei, P. Scipione, florentissimo
adulescente, vivo et incolumi me propugnatorem P. Sci-
pionis defensoremque profiteri: quam ob rem si suscipis 81
domesticae laudis patrocinium, me non solum silere de
vestris monumentis oportebit, sed etiam laetari, P. Afri-
cani eius modi fortunam esse mortui, ut eius honos ab
eis, qui ex eadem familia sint, defendatur neque ullum
adventicium auxilium requiratur: sin istius amicitia te im-
pedit, si hoc, quod ego abs te postulo, minus ad officium
tuum pertinere arbitrabere, succedam ego vicarius tuo
muneri, suscipiam partis, quas alienas esse arbitrabar.
deinde ista praeclara nobilitas desinat queri populum Ro-
manum hominibus novis industriis libenter honores man-
dare semperque mandasse: non est querendum in hac
civitate, quae propter virtutem omnibus nationibus im-
perat, virtutem plurimum posse. sit apud alios imago
P. Africani; ornentur alii mortui genere ac nomine: talis
ille vir fuit, ita de populo Romano meritus est, ut non
uni familiae, sed universae civitati commendatus esse de-
beat. est aliqua mea pars virilis, quod eius civitatis sum,
quam ille amplam, inlustrem claramque reddidit, prae-
cipue quod in eis rebus pro mea parte versor, quarum
ille princeps fuit, aequitate, industria, temperantia, de-
fensione miserorum, odio improborum: quae cognatio
studiorum et artium prope modum non minus est con-
iuncta, quam ista, qua vos delectamini, generis et no-

38 minis. repeto abs te, Verres, monumentum P. Africani:
82 causam Siculorum, quam suscepi, relinquo; iudicium de pecuniis repetundis ne sit hoc tempore; Segestanorum iniuriae neglegantur: basis P. Scipionis restituatur; nomen invicti imperatoris incidatur; signum pulcherrimum Karthagine captum reponatur. haec abs te non Siculorum defensor, non tuus accusator, non Segestani postulant, sed is, qui laudem gloriamque P. Africani tuendam conservandamque suscepit. non vereor ne hoc officium meum P. Servilio iudici non probem, qui cum res maximas gesserit monumentaque suarum rerum gestarum cum maxime constituat atque in eis elaboret, profecto volet haec non solum suis posteris, verum etiam omnibus viris fortibus et bonis civibus defendenda, non spolianda improbis tradere. non vereor ne tibi, Q. Catule, displiceat, cuius amplissimum orbi terrarum clarissimumque monumentum est, quam plurimos esse custodes monumentorum et putare omnis bonos alienae gloriae defensionem
83 ad officium suum pertinere. equidem ceteris istius furtis atque flagitiis ita moveor, ut ea reprehendenda tantum putem: hic vero tanto dolore adficior, ut nihil mihi indignius, nihil minus ferendum esse videatur: Verres Africani monumentis domum suam plenam stupri, plenam flagitii, plenam dedecoris ornabit? Verres temperantissimi sanctissimique viri monumentum, Dianae simulacrum virginis, in ea domo conlocabit, in qua semper meretricum lenonumque flagitia versantur?

39 84 At hoc solum Africani monumentum violasti? quid, a Tyndaritanis non eiusdem Scipionis beneficio positum simulacrum Mercurii pulcherrime factum sustulisti? at quem ad modum, di immortales! quam audacter, quam libidinose, quam impudenter! audistis nuper dicere legatos Tyndaritanos, homines honestissimos ac principes civitatis, Mercurium, qui sacris anniversariis apud eos ac summa religione coleretur, quem P. Africanus Karthagine capta Tyndaritanis non solum suae victoriae, sed etiam illorum fidei societatisque monumentum atque indicium dedisset, huius vi, scelere imperioque esse sublatum; qui ut primum in illud oppidum venit, statim, tamquam ita fieri non solum oporteret, sed etiam necesse

esset, tamquam hoc senatus mandasset, populus Romanus iussisset, ita continuo, signum ut demolirentur et Messanam deportarent, imperavit: quod cum illis, qui aderant, 85
indignum, qui audiebant, incredibile videretur, non est ab isto, primo illo adventu, perseveratum. discedens mandat proagoro Sopatro, cuius verba audistis, ut demoliretur: cum recusaret, vehementer minatur, et statim ex illo oppido proficiscitur. refert rem ille ad senatum: vehementer undique reclamatur. ne multa, iterum iste ad illos aliquanto post venit, quaerit continuo de signo. respondetur ei senatum non permittere; poenam capitis constitutam, si iniussu senatus quisquam attigisset; simul religio commemoratur. tum iste 'quam mihi religionem narras? quam poenam? quem senatum? vivum te non relinquam: moriere virgis, nisi mihi signum traditur.' Sopater iterum flens ad senatum rem defert, istius cupiditatem minasque demonstrat. senatus Sopatro responsum nullum dat, sed commotus perturbatusque discedit. ille praetoris arcessitus nuntio rem demonstrat, negat ullo modo fieri posse. atque haec — nihil enim praetermitten- 40 86
dum de istius impudentia videtur — agebantur in conventu, palam, de sella ac de loco superiore. erat hiems summa, tempestas, ut ipsum Sopatrum dicere audistis, perfrigida, imber maximus, cum iste imperat lictoribus, ut Sopatrum de porticu, in qua ipse sedebat, praecipitem in forum deiciant nudumque constituant. vix erat hoc plane imperatum, cum illum spoliatum stipatumque lictoribus videres. omnes id fore putabant, ut miser atque innocens virgis caederetur: fefellit hic homines opinio. virgis iste caederet sine causa socium populi Romani atque amicum? non usque eo est improbus; non omnia sunt in uno vitia; numquam fuit crudelis; leniter hominem clementerque accepit: equestres sunt medio in foro Marcellorum statuae, sicut fere ceteris in oppidis Siciliae; ex quibus iste C. Marcelli statuam delegit, cuius officia in illam civitatem totamque provinciam recentissima erant et maxima: in ea Sopatrum, hominem cum domi nobilem tum summo magistratu praeditum, divaricari ac deligari iubet. quo cruciatu sit adfectus venire in mentem ne- 87
cesse est omnibus, cum esset vinctus nudus in aëre, in

imbri, in frigore; neque tamen finis huic iniuriae crudelitatique fiebat, donec populus atque universa multitudo, atrocitate rei misericordiaque commota, senatum clamore coëgit, ut isti simulacrum illud Mercurii polliceretur. clamabant fore, ut ipsi se di immortales ulciscerentur; hominem interea perire innocentem non oportere. tum frequens senatus ad istum venit; pollicetur signum: ita Sopater de statua C. Marcelli, cum iam paene obriguisset, vix vivus aufertur. non possum disposite istum accusare, si cupiam: opus est non solum ingenio, verum
41 etiam artificio quodam singulari. unum hoc crimen vide-
88 tur esse et a me pro uno ponitur [de Mercurio Tyndaritano]: plura sunt, sed ea quo pacto distinguere ac separare possim nescio: est pecuniarum captarum, quod signum ab sociis pecuniae magnae sustulit; est peculatus, quod publicum populi Romani signum, de praeda hostium captum, positum imperatoris nostri nomine, non dubitavit auferre; est maiestatis, quod imperii nostri, gloriae, rerum gestarum monumenta evertere atque asportare ausus est; est sceleris, quod religiones maximas violavit; est crudelitatis, quod innocentem in hominem, in socium vestrum atque amicum, novum et singulare supplicii genus
89 excogitavit. illud vero quid sit iam non queo dicere, quo nomine appellem nescio, quod in C. Marcelli statua. quid est hoc? patronusne quod erat? quid tum? quo id spectat? utrum ea res ad opem an ad calamitatem clientium atque hospitum valere debebat? an ut hoc ostenderes contra vim tuam in patronis praesidii nihil esse? quis non hoc intellegeret, in improbi praesentis imperio maiorem esse vim quam in bonorum absentium patrocinio? an vero ex hoc illa tua singularis significatur insolentia, superbia, contumacia? detrahere videlicet aliquid te de amplitudine Marcellorum putasti: itaque nunc Siculorum Marcelli non
90 sunt patroni; Verres in eorum locum substitutus est. quam in te tantam virtutem esse aut dignitatem arbitratus es, ut conarere clientelam tam splendidae, tam inlustris provinciae traducere ad te, auferre a certissimis antiquissimisque patronis? tu ista nequitia, stultitia, inertia non modo totius Siciliae, sed unius tenuissimi Siculi clientelam tueri potes? tibi Marcelli statua pro patibulo in

clientis Marcellorum fuit? tu ex illius honore in eos ipsos, qui honorem illi habuerant, supplicia quaerebas? quid postea? quid tandem tuis statuis fore arbitrabare? an vero id quod accidit? nam Tyndaritani statuam istius, quam sibi propter Marcellos altiore etiam basi poni iusserat, deturbarunt, simul ac successum isti audierunt. dedit igitur tibi nunc fortuna Siculorum C. Marcellum iu- 42
dicem, ut, cuius ad statuam [Siculi] te praetore adligabantur, eius religioni te ipsi devinctum astrictumque dedant. ac primo, iudices, hoc signum Mercurii dicebat 91
iste Tyndaritanos M. Marcello huic Aesernino vendidisse, atque hoc sua causa etiam M. Marcellum ipsum sperabat esse dicturum: quod mihi numquam veri simile visum est, adulescentem illo loco natum, patronum Siciliae, nomen suum isti ad translationem criminis commodaturum. verum tamen ita mihi res tota provisa atque praecauta est, ut, si maxime esset inventus, qui in se suscipere istius culpam crimenque cuperet, tamen is proficere nihil posset: eos enim deduxi testis et eas litteras deportavi, ut de istius facto dubium esse nemini possit. publicae litterae sunt, 92
deportatum Mercurium esse Messanam sumptu publico; dicent, quanti; praefuisse huic negotio publice legatum Poleam. quid? is ubi est? praesto est: testis est. proagori Sopatri iussu. [quis est hic? qui ad statuam astrictus est.] quid? is ubi est? vidistis hominem et verba eius audistis. demoliendum curavit Demetrius gymnasiarchus, quod is ei loco praeerat. quid? hoc nos dicimus? immo vero ipse praesens: Romae nuper ipsum istum esse pollicitum sese id signum legatis redditurum, si eius rei testificatio tolleretur cautumque esset eos testimonium non esse dicturos. dixit hoc apud vos Zosippus et Ismenias, homines nobilissimi et principes Tyndaritanae civitatis.

Quid? Agrigento nonne eiusdem P. Scipionis monu- 43
mentum, signum Apollinis pulcherrimum, cuius in femore 93
litteris minutis argenteis nomen Myronis erat inscriptum, ex Aesculapii religiosissimo fano sustulisti? quod quidem, iudices, cum iste clam fecisset, cum ad suum scelus illud furtumque nefarium quosdam homines improbos duces atque adiutores adhibuisset, vehementer commota civitas est. uno enim tempore Agrigentini beneficium Africani,

religionem domesticam, ornamentum urbis, iudicium victoriae, testimonium societatis requirebant. itaque ab eis, qui principes in ea civitate erant, praecipitur et negotium datur quaestoribus et aedilibus, ut noctu vigilias agerent ad aedis sacras. etenim iste Agrigenti, credo propter multitudinem illorum hominum atque virtutem, et quod cives Romani, viri fortes atque honesti, permulti in illo oppido coniunctissimo animo cum ipsis Agrigentinis vivunt ac negotiantur, non audebat palam poscere aut tol-
94 lere quae placebant: Herculis templum est [apud Agrigentinos] non longe a foro, sane sanctum apud illos et religiosum: ibi est ex aere simulacrum ipsius Herculis, quo non facile dixerim quicquam me vidisse pulchrius, tametsi non tam multum in istis rebus intellego, quam multa vidi, usque eo, iudices, ut rictum eius ac mentum paulo sit attritius, quod in precibus et gratulationibus non solum id venerari, verum etiam osculari solent. ad hoc templum, cum esset iste Agrigenti, duce Timarchide, repente, nocte intempesta, servorum armatorum fit concursus atque impetus: clamor a vigilibus fanique custodibus tollitur; qui primo cum obsistere ac defendere conarentur, male mulcati clavis ac fustibus repelluntur; postea convolsis repagulis effractisque valvis demoliri signum ac vectibus labefactare conantur. interea ex clamore fama tota urbe percrebruit expugnari deos patrios non hostium adventu necopinato neque repentino praedonum impetu, sed ex domo atque ex cohorte praetoria
95 manum fugitivorum instructam armatamque venisse. nemo Agrigenti neque aetate tam adfecta neque viribus tam infirmis fuit, qui non illa nocte eo nuntio excitatus surrexerit telumque, quod cuique fors offerebat, adripuerit: itaque brevi tempore ad fanum ex urbe tota concurritur. horam amplius iam in demoliendo signo permulti homines moliebantur; illud interea nulla labebat ex parte, cum alii vectibus subiectis conarentur commovere, alii deligatum omnibus membris rapere ad se funibus. ac repente Agrigentini concurrunt; fit magna lapidatio; dant sese in fugam istius praeclari imperatoris nocturni milites: duo tamen sigilla perparvola tollunt, ne omnino inanes ad istum praedonem religionum revertantur. num-

quam tam male est Siculis quin aliquid facete et commode dicant, velut in hac re aiebant in labores Herculis non minus hunc immanissimum verrem, quam illum aprum Erymanthium referri oportere.

Hanc virtutem Agrigentinorum imitati sunt Assorini 44 96
postea, viri fortes et fideles, sed nequaquam ex tam ampla neque tam ex nobili civitate. Chrysas est amnis, qui per Assorinorum agros fluit: is apud illos habetur deus et religione maxima colitur. fanum eius est in agro propter ipsam viam, qua Assoro itur Hennam; in eo Chrysae simulacrum est, praeclare factum e marmore. id iste poscere Assorinos propter singularem eius fani religionem non ausus est; Tlepolemo dat et Hieroni negotium. illi noctu, facta manu armataque, veniunt; foris aedis effringunt: aeditumi custodesque mature sentiunt; signum, quod erat notum vicinitati, bucina datur; homines ex agris concurrunt; eicitur fugaturque Tlepolemus; neque quicquam ex fano Chrysae praeter unum perparvolum signum ex aere desideratum est.

Matris magnae fanum apud Enguinos est — iam enim 97
non modo breviter mihi de uno quoque dicendum, sed etiam praetereunda videntur esse permulta, ut ad maiora istius et inlustriora in hoc genere furta et scelera veniamus — in hoc fano loricas galeasque aëneas, caelatas opere Corinthio hydriasque grandis, simili in genere atque eadem arte perfectas idem ille Scipio, vir omnibus rebus praecellentissimus, posuerat et suum nomen inscripserat. quid iam de isto plura dicam aut querar? omnia illa, iudices, abstulit; nihil in religiosissimo fano praeter vestigia violatae religionis nomenque P. Scipionis reliquit; hostium spolia, monumenta imperatorum, decora atque ornamenta fanorum posthac, his praeclaris nominibus amissis, in instrumento atque in supellectile Verris nominabuntur. tu 98
videlicet solus vasis Corinthiis delectaris; tu illius aeris temperationem, tu operum liniamenta sollertissime perspicis? haec [Scipio] ille non intellegebat, homo doctissimus atque humanissimus: tu sine ulla bona arte, sine humanitate, sine ingenio, sine litteris, intellegis et iudicas? vide ne ille non solum temperantia, sed etiam intellegentia te atque istos, qui se elegantis dici volunt,

vicerit: nam quia quam pulchra essent intellegebat, idcirco existimabat ea non ad hominum luxuriem, sed ad ornatum fanorum atque oppidorum esse facta, ut posteris [nostris] monumenta religiosa esse videantur.

45 99 Audite etiam singularem eius, iudices, cupiditatem, audaciam, amentiam, in eis praesertim sacris polluendis, quae non modo manibus attingi, sed ne cogitatione quidem violari fas fuit. sacrarium Cereris est apud Catinensis eadem religione qua Romae, qua in ceteris locis, qua prope in toto orbe terrarum: in eo sacrario intimo signum fuit Cereris perantiquum, quod viri non modo cuius modi esset, sed ne esse quidem sciebant; aditus enim in id sacrarium non est viris; sacra per mulieres ac virgines confici solent. hoc signum noctu clam istius servi ex illo religiosissimo atque antiquissimo loco sustulerunt: postridie sacerdotes Cereris atque illius fani antistitae, maiores natu, probatae ac nobiles mulieres, rem ad magistratus suos deferunt: omnibus acerbum, indignum, luctuosum
100 denique videbatur. tum iste permotus illa atrocitate negotii, ut ab se sceleris illius suspitio demoveretur, dat hospiti suo cuidam negotium, ut aliquem reperiret, quem illud fecisse insimularet, daretque operam, ut is eo crimine damnaretur, ne ipse esset in crimine. res non procrastinatur; nam cum iste Catina profectus esset, servi cuiusdam nomen defertur. is accusatur; ficti testes in eum dantur; rem cunctus senatus Catinensium legibus iudicabat. sacerdotes vocantur: ex eis quaeritur secreto in curia quid esse factum arbitrarentur, quem ad modum signum esset ablatum. respondent illae praetoris in eo loco servos esse visos. res, quae esset iam antea non obscura, sacerdotum testimonio perspicua esse coepit: itur in consilium; servus ille innocens omnibus sententiis absolvitur, quo facilius vos hunc omnibus sententiis con-
101 demnare possitis. quid enim postulas, Verres? quid speras? quid exspectas? quem tibi aut deum aut hominem auxilio futurum putas? eone tu servos ad spoliandum fanum immittere ausus es, quo liberos adire ne orandi quidem causa fas erat? eisne rebus manus adferre non dubitasti, a quibus etiam oculos cohibere te religionum iura cogebant? tametsi ne oculis quidem captus in hanc fraudem

tam sceleratam ac tam nefariam decidisti; nam id concupisti, quod numquam videras; id, inquam, adamasti, quod antea non aspexeras: auribus tu tantam cupiditatem concepisti, ut eam non metus, non religio, non deorum vis, non hominum existimatio contineret. at ex bono 102
viro, credo, audieras et bono auctore. qui id potes, qui ne ex viro quidem audire potueris? audisti igitur ex muliere. [quoniam id viri nec vidisse neque nosse poterant.] qualem porro illam feminam fuisse putatis, iudices? quam pudicam, quae cum Verre loqueretur? quam religiosam, quae sacrarii spoliandi rationem ostenderet? an minime est mirum, quae sacra per summam castimoniam virorum ac mulierum fiant, eadem per istius stuprum ac flagitium esse violata?

Quid ergo? hoc solum auditione expetere coepit, cum 46
id ipse non vidisset? immo vero alia compluria: ex quibus eligam spoliationem nobilissimi atque antiquissimi fani, de qua priore actione testis dicere audistis; nunc eadem illa, quaeso, audite et diligenter, sicut adhuc fecistis, attendite: insula est Melita, iudices, satis lato a 103
Sicilia mari periculosoque diiuncta; in qua est eodem nomine oppidum, quo iste numquam accessit; quod tamen isti textrinum per triennium ad muliebrem vestem conficiendam fuit. ab eo oppido non longe in promunturio fanum est Iunonis antiquum, quod tanta religione semper fuit, ut non modo illis Punicis bellis, quae in his fere locis navali copia gesta atque versata sunt, sed etiam hac praedonum multitudine semper inviolatum sanctumque fuerit. quin etiam hoc memoriae proditum est, classe quondam Masinissae regis ad eum locum appulsa, praefectum regium dentis eburneos, incredibili magnitudine, e fano sustulisse et eos in Africam portasse Masinissaeque donasse: regem primo delectatum esse munere; post, ubi audisset unde essent, statim certos homines in quinqueremi misisse qui eos dentis reponerent. itaque in eis scriptum litteris Punicis fuit REGEM MASINISSAM IMPRUDENTEM ACCEPISSE, RE COGNITA REPORTANDOS CURASSE. erat praeterea magna vis eboris, multa ornamenta, in quibus eburneae Victoriae, antiquo opere ac summa arte perfectae. haec 104
iste omnia, ne multis morer, uno impetu atque uno nuntio

per servos Venerios, quos eius rei causa miserat, tollenda
47 atque asportanda curavit. pro di immortales! quem ego hominem accuso? quem legibus apud iudicium ut reum persequor? de quo vos sententiam per tabellam feretis? dicunt legati Melitenses publice, spoliatum templum esse Iunonis: nihil istum in religiosissimo fano reliquisse; quem in locum classes hostium saepe accesserint, ubi piratae fere quot annis hiemare soleant, quod neque praedo violarit ante neque umquam hostis attigerit, id ab uno isto sic spoliatum esse, ut nihil omnino sit relictum. hic nunc iste reus aut ego accusator aut hoc iudicium appellabitur? criminibus enim coarguitur aut suspitionibus in iudicium vocatur? di ablati, fana vexata, nudatae urbes reperiuntur; earum autem rerum nullam sibi iste neque infitiandi rationem neque defendendi facultatem reliquit: omnibus in rebus arguitur a me, convincitur a testibus, urgetur confessione sua, manifestis in maleficiis tenetur et manet etiam ac tacitus facta mecum sua recognoscit.

105 Nimium mihi diu videor in uno genere versari criminum: sentio, iudices, occurrendum esse satietati aurium animorumque vestrorum. quam ob rem multa praetermittam; ad ea autem, quae dicturus sum, reficite vos, quaeso, iudices, per deos immortalis, eos ipsos, de quorum religione iam diu dicimus, dum id eius facinus commemoro et profero, quo provincia tota commota est; de quo si paulo altius ordiri ac repetere memoriam religionis videbor, ignoscite: rei magnitudo me breviter perstringere
48 atrocitatem criminis non sinit. vetus est haec opinio, iu-
106 dices, quae constat ex antiquissimis Graecorum litteris ac monumentis, insulam Siciliam totam esse Cereri et Liberae consecratam. hoc cum ceterae gentes sic arbitrantur, tum ipsis Siculis ita persuasum est, ut in animis eorum insitum atque innatum esse videatur; nam et natas esse has in eis locis deas et fruges in ea terra primum repertas esse arbitrantur et raptam esse Liberam, quam eandem Proserpinam vocant, ex Hennensium nemore; qui locus, quod in media est insula situs, umbilicus Siciliae nominatur; quam cum investigare et conquirere Ceres vellet, dicitur inflammasse taedas eis ignibus, qui ex Aetnae vertice erumpunt; quas sibi cum ipsa praeferret,

orbem omnem peragrasse terrarum. Henna autem, ubi 107
ea, quae dico, gesta esse memorantur, est loco perexcelso atque edito, quo in summo est aequata agri planities et aquae perennes, tota vero ab omni aditu circumcisa atque directa est; quam circa lacus lucique sunt plurimi atque laetissimi flores omni tempore anni, locus ut ipse raptum illum virginis, quem iam a pueris accepimus, declarare videatur: etenim prope est spelunca quaedam, conversa ad aquilonem, infinita altitudine, qua Ditem patrem ferunt repente cum curru exstitisse abreptamque ex eo loco virginem secum asportasse, et subito non longe a Syracusis penetrasse sub terras lacumque in eo loco repente exstitisse; ubi usque ad hoc tempus Syracusani festos dies anniversarios agunt celeberrimo virorum mulierumque conventu. propter huius opinionis 49
vetustatem, quod horum in eis locis vestigia ac prope incunabula reperiuntur deorum, mira quaedam tota Sicilia privatim ac publice religio est Cereris Hennensis: etenim multa saepe prodigia vim eius numenque declararunt; multis saepe in difficillimis rebus praesens auxilium eius oblatum est, ut haec insula ab ea non solum diligi, sed etiam incoli custodirique videatur. nec solum Siculi, 108
verum etiam ceterae gentes nationesque Hennensem Cererem maxime colunt: etenim si Atheniensium sacra summa cupiditate expetuntur, ad quos Ceres in illo errore venisse dicitur frugesque attulisse, quantam esse religionem convenit eorum, apud quos eam natam esse et fruges invenisse constat? itaque apud patres nostros atroci ac difficili rei publicae tempore, cum Ti. Graccho occiso magnorum periculorum metus ex ostentis portenderetur, P. Mucio L. Calpurnio consulibus, aditum est ad libros Sibyllinos: ex quibus inventum est, Cererem antiquissimam placari oportere. tum ex amplissimo conlegio decemvirali sacerdotes populi Romani, cum esset in urbe nostra Cereris pulcherrimum et magnificentissimum templum, tamen usque Hennam profecti sunt: tanta erat enim auctoritas et vetustas illius religionis, ut, cum illuc irent, non ad aedem Cereris, sed ad ipsam Cererem proficisci viderentur. non obtundam diutius; etenim iam 109
dudum vereor ne oratio mea aliena ab iudiciorum ratione

et a cotidiana dicendi consuetudine esse videatur: hoc dico, hanc ipsam Cererem, antiquissimam, religiosissimam, principem omnium sacrorum, quae apud omnis gentis nationesque fiunt, a C. Verre ex suis templis ac sedibus esse sublatam. qui accessistis Hennam, vidistis simulacrum Cereris e marmore et in altero templo Liberae; sunt ea perampla atque praeclara, sed non ita antiqua: ex aere fuit quoddam modica amplitudine ac singulari opere, cum facibus, perantiquum, omnium illorum, quae sunt in eo fano, multo antiquissimum: id sustulit, ac tamen eo con-
110 tentus non fuit: ante aedem Cereris in aperto ac propatulo loco signa duo sunt, Cereris unum, alterum Triptolemi, pulcherrima ac perampla; his pulchritudo periculo, amplitudo saluti fuit, quod eorum demolitio atque asportatio perdifficilis videbatur: insistebat in manu Cereris dextra grande simulacrum pulcherrime factum Victoriae: hoc iste e signo Cereris avellendum asportandumque cu-
50 ravit. qui tandem istius animus est nunc in recordatione scelerum suorum, cum ego ipse in commemoratione eorum non solum animo commovear, verum etiam corpore perhorrescam? venit enim mihi fani, loci, religionis illius in mentem; versantur ante oculos omnia: dies ille, quo cum ego Hennam venissem, praesto mihi sacerdotes Cereris cum infulis ac verbenis fuerunt; contio conventusque civium, in quo ego cum loquerer, tanti gemitus fletusque fiebant, ut acerbissimus tota urbe luctus versari
111 videretur. non illi decumarum imperia, non bonorum direptiones, non iniqua iudicia, non importunas istius libidines, non vim, non contumelias, quibus vexati oppressique erant, conquerebantur: Cereris numen, sacrorum vetustatem, fani religionem istius sceleratissimi atque audacissimi supplicio expiari volebant; omnia se cetera pati ac neglegere dicebant. hic dolor erat tantus, ut Verres alter Orcus venisse Hennam et non Proserpinam asportasse, sed ipsam abripuisse Cererem videretur: etenim urbs illa non urbs videtur, sed fanum Cereris esse; habitare apud sese Cererem Hennenses arbitrantur; ut mihi non cives illius civitatis, sed omnes sacerdotes, omnes accolae at-
112 que antistites Cereris esse videantur. Henna tu simulacrum Cereris tollere audebas? Henna tu de manu Cereris

Victoriam deripere et deam deae detrahere conatus es? quorum nihil violare, nihil attingere ausi sunt, in quibus erant omnia, quae sceleri propiora sunt quam religioni. tenuerunt enim, P. Popilio P. Rupilio consulibus, illum locum servi, fugitivi, barbari, hostes: sed neque tam servi illi dominorum quam tu libidinum, neque tam fugitivi illi ab dominis quam tu ab iure et ab legibus, neque tam barbari lingua et natione illi quam tu natura et moribus, neque tam illi hostes hominibus quam tu dis immortalibus. quae deprecatio est igitur ei reliqua, qui indignitate servos, temeritate fugitivos, scelere barbaros, crudelitate hostis vicerit? audistis Theodorum et Numenium et Nicasionem, legatos Hennensis, publice dicere sese a suis civibus haec habere mandata, ut ad Verrem adirent et eum simulacrum Cereris et Victoriae reposcerent: id si impetrassent, tum ut morem veterem Hennensium conservarent, publice in eum, tametsi vexasset Siciliam, tamen, quoniam haec a maioribus instituta accepissent, testimonium ne quod dicerent; sin autem ea non reddidisset, tum ut in iudicio adessent, tum ut de eius iniuriis iudices docerent, sed maxime de religione quererentur. quas illorum querimonias nolite, per deos immortalis, aspernari, nolite contemnere ac neglegere, iudices: aguntur iniuriae sociorum; agitur vis legum; agitur existimatio veritasque iudiciorum; quae sunt omnia permagna, verum illud maximum: tanta religione obstricta tota provincia est, tanta superstitio ex istius facto mentis omnium Siculorum occupavit, ut, quaecumque accidant publice privatimque incommoda, propter eam causam sceleris istius evenire videantur. audistis Centuripinos, Agyrinensis, Catinensis, Aetnensis, Herbitensis complurisque alios publice dicere, quae solitudo esset in agris, quae vastitas, quae fuga aratorum, quam deserta, quam inculta, quam relicta omnia: ea tametsi multis istius et variis iniuriis acciderunt, tamen haec una causa in opinione Siculorum plurimum valet, quod Cerere violata omnis cultus fructusque Cereris in eis locis interisse arbitrantur. medemini religioni sociorum, iudices; conservate vestram; neque enim haec externa vobis est religio neque aliena; quod si esset, si suscipere eam nolletis, tamen in eo qui violasset sancire

51 113

114

115 vos velle oporteret: nunc vero in communi omnium gentium religione inque eis sacris, quae maiores nostri ab exteris nationibus ascita atque arcessita coluerunt, quae sacra, ut erant re vera, sic appellari Graeca voluerunt, neglegentes ac dissoluti si cupiamus esse, qui possumus?

52 Unius etiam urbis omnium pulcherrimae atque ornatissimae, Syracusarum, direptionem commemorabo et in medium proferam, iudices, ut aliquando totam huius generis orationem concludam atque definiam. nemo fere vestrum est quin quem ad modum captae sint a M. Marcello Syracusae saepe audierit, non numquam etiam in annalibus legerit. conferte hanc pacem cum illo bello, huius praetoris adventum cum illius imperatoris victoria, huius cohortem impuram cum illius exercitu invicto, huius libidines cum illius continentia: ab illo, qui cepit, conditas, ab hoc, qui constitutas accepit, captas dicetis Sy-
116 racusas. ac iam illa omitto, quae disperse a me multis in locis dicentur ac dicta sunt: forum Syracusanorum, quod introitu Marcelli purum caede servatum esset, id adventu Verris Siculorum innocentium sanguine redundasse; portum Syracusanorum, qui tum et nostris classibus et Karthaginiensium clausus fuisset, eum isto praetore Cilicum myoparoni praedonibusque patuisse; mitto adhibitam vim ingenuis, matres familias violatas, quae tum in urbe capta commissa non sunt neque odio hostili neque licentia militari neque more belli neque iure victoriae; mitto, inquam, haec omnia, quae ab isto per triennium perfecta sunt: ea, quae coniuncta cum illis rebus
117 sunt, de quibus antea dixi, cognoscite. urbem Syracusas maximam esse Graecarum, pulcherrimam omnium, saepe audistis: est, iudices, ita, ut dicitur; nam et situ est cum munito tum ex omni aditu, vel terra vel mari, praeclaro ad aspectum, et portus habet prope in aedificatione aspectuque urbis inclusos; qui cum diversos inter se aditus habeant, in exitu coniunguntur et confluunt. eorum coniunctione pars oppidi, quae appellatur Insula, mari diiuncta angusto, ponte rursus adiungitur et continetur.
53 ea tanta est urbs, ut ex quattuor urbibus maximis con-
118 stare dicatur: quarum una est ea, quam dixi, Insula, quae duobus portubus cincta, in utriusque portus ostium

aditumque proiecta est, in qua domus est, quae Hieronis regis fuit, qua praetores uti solent; in ea sunt aedes sacrae complures, sed duae, quae longe ceteris antecellant: Dianae, et altera, quae fuit ante istius adventum ornatissima, Minervae. in hac insula extrema est fons aquae dulcis, cui nomen Arethusa est, incredibili magnitudine, plenissimus piscium, qui fluctu totus operiretur, nisi munitione ac mole lapidum diiunctus esset a mari. altera 119
autem est urbs Syracusis, cui nomen Achradina est: in qua forum maximum, pulcherrimae porticus, ornatissimum prytanium, amplissima est curia templumque egregium Iovis Olympii ceteraeque urbis partes, quae una via lata perpetua multisque transversis divisae privatis aedificiis continentur. tertia est urbs, quae, quod in ea parte Fortunae fanum antiquum fuit, Tycha nominata est, in qua gymnasium amplissimum est et complures aedes sacrae; coliturque ea pars et habitatur frequentissime. quarta autem est, quae quia postrema coaedificata est, Neapolis nominatur; quam ad summam theatrum maximum, praeterea duo templa sunt egregia, Cereris unum, alterum Liberae signumque Apollinis, qui Temenites vocatur, pulcherrimum et maximum; quod iste si portare potuisset, non dubitasset auferre. nunc ad Mar- 54 120
cellum revertar, ne haec a me sine causa commemorata esse videantur: qui cum tam praeclaram urbem vi copiisque cepisset, non putavit ad laudem populi Romani hoc pertinere, hanc pulchritudinem, ex qua praesertim periculi nihil ostenderetur, delere et exstinguere: itaque aedificiis omnibus, publicis privatis, sacris profanis, sic pepercit, quasi ad ea defendenda cum exercitu, non oppugnanda venisset. in ornatu urbis habuit victoriae rationem, habuit humanitatis: victoriae putabat esse multa Romam deportare, quae ornamento urbi esse possent, humanitatis non plane exspoliare urbem, praesertim quam conservare voluisset. in hac partitione ornatus non plus victoria 121
Marcelli populo Romano appetivit quam humanitas Syracusanis reservavit: Romam quae apportata sunt, ad aedem Honoris et Virtutis itemque aliis in locis videmus; nihil in aedibus, nihil in hortis posuit, nihil in suburbano: putavit, si urbis ornamenta domum suam non contulisset,

domum suam ornamento urbi futuram; Syracusis autem permulta atque egregia reliquit; deum vero nullum violavit, nullum attigit. conferte Verrem; non ut hominem cum homine comparetis, ne qua tali viro mortuo fiat iniuria, sed ut pacem cum bello, leges cum vi, forum et iuris dictionem cum ferro et armis, adventum et comitatum cum exercitu et victoria conferatis.

55 122 Aedis Minervae est in Insula, de qua ante dixi; quam Marcellus non attigit, quam plenam atque ornatam reliquit: quae ab isto sic spoliata atque direpta est, non ut ab hoste aliquo, qui tamen in bello religionum et consuetudinis iura retineret, sed ut a barbaris praedonibus vexata esse videatur. pugna erat equestris Agathocli regis in tabulis picta; his autem tabulis interiores templi parietes vestiebantur; nihil erat ea pictura nobilius, nihil Syracusis quod magis visendum putaretur: has tabulas M. Marcellus cum omnia victoria illa sua profana fecisset, tamen religione impeditus non attigit: iste, cum illa iam propter diuturnam pacem fidelitatemque populi Syracusani sacra religiosaque accepisset, omnis eas tabulas abstulit; parietes, quorum ornatus tot saecula manserant, tot bella 123 effugerant, nudos ac deformatos reliquit. et Marcellus, qui, si Syracusas cepisset, duo templa se Romae dedicaturum voverat, is id, quod erat aedificaturus, eis rebus ornare, quas ceperat, noluit: Verres, qui non Honori neque Virtuti, quem ad modum ille, sed Veneri et Cupidini vota deberet, is Minervae templum spoliare conatus est; ille deos deorum spoliis ornari noluit: hic ornamenta Minervae virginis in meretriciam domum transtulit. viginti et septem praeterea tabulas pulcherrime pictas ex eadem aede sustulit; in quibus erant imagines Siciliae regum ac tyrannorum, quae non solum pictorum artificio delectabant, sed etiam commemoratione hominum et cognitione formarum. ac videte quanto taetrior hic tyrannus [Syracusanus] fuerit quam quisquam superiorum: cum illi tamen ornarint templa deorum immortalium, hic etiam illorum 56 124 monumenta atque ornamenta sustulerit. iam vero quid ego de valvis illius templi commemorem? vereor ne, haec qui non viderint, omnia me nimis augere atque ornare arbitrentur: quod tamen nemo suspicari debet, tam esse

me cupidum, ut tot viros primarios velim, praesertim ex iudicum numero, qui Syracusis fuerint, qui haec viderint, esse temeritati et mendacio meo conscios. confirmare hoc liquido, iudices, possum, valvas magnificentiores, ex auro atque ebore perfectiores, nullas umquam ullo in templo fuisse. incredibile dictu est quam multi Graeci de harum valvarum pulchritudine scriptum reliquerint. nimium forsitan haec illi mirentur atque efferant: esto: verum tamen honestius est rei publicae nostrae, iudices, ea, quae illis pulchra esse videantur, imperatorem nostrum in bello reliquisse quam praetorem in pace abstulisse. ex ebore diligentissime perfecta argumenta erant in valvis: ea detrahenda curavit omnia: Gorgonis os pulcherrimum, cinctum anguibus, revellit atque abstulit; et tamen indicavit se non solum artificio, sed etiam pretio quaestuque duci: nam bullas aureas omnis ex eis valvis, quae erant multae et graves, non dubitavit auferre; quarum iste non opere delectabatur, sed pondere; itaque eius modi valvas reliquit, ut, quae olim ad ornandum templum erant maxime, nunc tantum ad cludendum factae esse videantur. etiamne 125
gramineas hastas — vidi enim vos in hoc nomine, cum testis diceret, commoveri, quod erant eius modi, ut semel vidisse satis esset; in quibus neque manu factum quicquam neque pulchritudo erat ulla, sed tantum magnitudo incredibilis, de qua vel audire satis esset, nimium videre plus quam semel: etiam id concupisti?

Nam Sappho, quae sublata de prytanio est, dat tibi 57 126
iustam excusationem, prope ut concedendum atque ignoscendum esse videatur: Silanionis opus tam perfectum, tam elegans, tam elaboratum quisquam non modo privatus, sed populus potius haberet quam homo elegantissimus atque eruditissimus, Verres? nimirum contra dici nihil potest. nostrum enim unus quisque qui tam beati, quam iste est, non sumus, tam delicati esse non possumus, si quando aliquid istius modi videre volet, eat ad aedem Felicitatis, ad monumentum Catuli, in porticum Metelli; det operam ut admittatur in alicuius istorum Tusculanum; spectet forum ornatum, si quid iste suorum aedilibus commodarit: Verres haec habeat domi, Verres ornamentorum fanorum atque oppidorum habeat plenam

domum, villas refertas. etiamne huius operarii studia ac delicias, iudices, perferetis, qui ita natus, ita educatus est, ita factus et animo et corpore, ut multo appositior
127 ad ferenda quam ad auferenda signa esse videatur? atque haec Sappho sublata quantum desiderium sui reliquerit dici vix potest; nam cum ipsa fuit egregie facta tum epigramma Graecum pernobile incisum est in basi; quod iste eruditus homo et Graeculus, qui haec subtiliter iudicat, qui solus intellegit, si unam litteram Graecam scisset, certe una sustulisset; nunc enim, quod scriptum est inani in basi, declarat quid fuerit et id ablatum indicat.

Quid? signum Paeanis ex aede Aesculapii praeclare factum, sacrum ac religiosum, non sustulisti? quod omnes propter pulchritudinem visere, propter religionem colere
128 solebant. quid? ex aede Liberi simulacrum Aristaei non tuo imperio palam ablatum est? quid? ex aede Iovis religiosissimum simulacrum Iovis Imperatoris, quem Graeci *Οὔριον* nominant, pulcherrime factum nonne abstulisti? quid? ex aede Liberae † parinum caput illud pulcherrimum, quod visere solebamus, num dubitasti tollere? atque ille Paean sacrificiis anniversariis simul cum Aesculapio apud illos colebatur; Aristaeus, qui [ut Graeci ferunt, Liberi filius,] inventor olei esse dicitur, una cum Libero patre apud illos eodem erat in templo consecratus.
58 Iovem autem Imperatorem quanto honore in suo templo
129 fuisse arbitramini? conicere potestis, si recordari volueritis quanta religione fuerit eadem specie ac forma signum illud, quod ex Macedonia captum in Capitolio posuerat Flamininus. etenim tria ferebantur in orbe terrarum signa Iovis Imperatoris uno in genere pulcherrime facta: unum illud Macedonicum, quod in Capitolio vidimus; alterum in Ponti ore et angustiis; tertium, quod Syracusis ante Verrem praetorem fuit. illud Flamininus ita ex aede sua sustulit, ut in Capitolio, hoc est, in terrestri domicilio
130 Iovis poneret; quod autem est ad introitum Ponti, id, cum tam multa ex illo mari bella emerserint, tam multa porro in Pontum invecta sint, usque ad hanc diem integrum inviolatumque servatum est; hoc tertium, quod erat Syracusis, quod M. Marcellus armatus et victor viderat, quod religioni concesserat, quod cives atque in-

colae [Syracusani] colere, advenae non solum visere, verum etiam venerari solebant, id Verres ex templo Iovis sustulit. ut saepius ad Marcellum revertar, iudices, sic 131
habetote: pluris esse a Syracusanis istius adventu deos, quam victoria Marcelli homines desideratos. etenim ille requisisse etiam dicitur Archimedem illum, summo ingenio hominem ac disciplina, quem cum audisset interfectum, permoleste tulisse: iste omnia, quae requisivit, non ut conservaret, verum ut asportaret, requisivit. iam illa, quae 59
leviora videbuntur, ideo praeteribo: quod mensas Delphicas e marmore, crateras ex aere pulcherrimas, vim maximam vasorum Corinthiorum ex omnibus aedibus sacris abstulit Syracusis. itaque, iudices, ei, qui hospites 132
ad ea, quae visenda sunt, solent ducere et unum quidque ostendere, quos illi mystagogos vocant, conversam iam habent demonstrationem suam: nam, ut ante demonstrabant, quid ubique esset, item nunc quid undique ablatum sit ostendunt.

Quid tum? mediocrine tandem dolore eos adfectos esse arbitramini? non ita est, iudices; primum, quod omnes religione moventur, et deos patrios, quos a maioribus acceperunt, colendos sibi diligenter et retinendos esse arbitrantur; deinde hic ornatus, haec opera atque artificia, signa, tabulae pictae, Graecos homines nimio opere delectant; itaque ex illorum querimoniis intellegere possumus, haec illis acerbissima videri, quae forsitan nobis levia et contemnenda esse videantur. mihi credite, iudices, — tametsi vosmet ipsos haec eadem audire certo scio —, cum multas acceperint per hosce annos socii atque exterae nationes calamitates et iniurias, nullas Graeci homines gravius ferunt ac tulerunt, quam huiusce modi spoliationes fanorum atque oppidorum. licet iste dicat 133
emisse se, sicuti solet dicere: credite hoc mihi, iudices: nulla umquam civitas tota Asia et Graecia signum ullum, tabulam pictam, ullum denique ornamentum urbis, sua voluntate cuiquam vendidit; nisi forte existimatis, postea quam iudicia severa Romae fieri desierunt, Graecos homines haec venditare coepisse, quae tum non modo non venditabant, cum iudicia fiebant, verum etiam coëmebant; aut nisi arbitramini L. Crasso, Q. Scaevolae, C. Claudio,

potentissimis hominibus, quorum aedilitates ornatissimas vidimus, commercium istarum rerum cum Graecis hominibus non fuisse; eis, qui post iudiciorum dissolutionem
60 aediles facti sunt, fuisse. acerbiorem etiam scitote esse
134 civitatibus falsam istam et simulatam emptionem, quam si qui clam surripiat aut eripiat palam atque auferat. nam turpitudinem summam esse arbitrantur referri in tabulas publicas pretio adductam civitatem et pretio parvo ea, quae accepisset a maioribus, vendidisse atque abalienasse. etenim mirandum in modum Graeci rebus istis, quas nos contemnimus, delectantur. itaque maiores nostri facile patiebantur, haec esse apud illos quam plurima: apud socios, ut imperio nostro quam ornatissimi florentissimique essent, apud eos autem, quos vectigalis aut stipendiarios fecerant, tamen haec relinquebant, ut illi, quibus haec iucunda sunt, quae nobis levia videntur, haberent
135 haec oblectamenta et solacia servitutis. quid arbitramini Reginos, qui iam cives Romani sunt, merere velle, ut ab eis marmorea Venus illa auferatur? quid Tarentinos, ut Europam in tauro amittant? ut Satyrum, qui apud illos in aede Vestae est? ut cetera? quid Thespienses, ut Cupidinis signum? [propter quod unum visuntur Thespiae] quid Cnidios, ut Venerem marmoream? quid, ut pictam, Coos? quid Ephesios, ut Alexandrum? quid Cyzicenos, ut Aiacem aut Medeam? quid Rhodios, ut Ialysum? quid Athenienses, ut ex marmore Iacchum aut Paralum pictum aut ex aere Myronis buculam? longum est et non necessarium commemorare, quae apud quosque visenda sunt tota Asia et Graecia: verum illud est quam ob rem haec commemorem, quod existimare hoc vos volo, mirum quendam dolorem accipere eos, ex quorum urbibus haec auferantur.

61 Atque ut ceteros omittamus, de ipsis Syracusanis
136 cognoscite: ad quos ego cum venissem, sic primum existimabam, ut Romae ex istius amicis acceperam, civitatem Syracusanam propter Heraclii hereditatem non minus esse isti amicam, quam Mamertinam propter praedarum ac furtorum omnium societatem; simul et verebar ne adulierum nobilium et formosarum gratia, quarum iste arbitrio praeturam per triennium gesserat, virorumque, qui-

buscum illae nuptae erant, nimia in istum non modo lenitudine, sed etiam liberalitate oppugnarer, si quid ex litteris Syracusanorum conquirerem. itaque Syracusis cum 137
civibus Romanis eram; eorum tabulas exquirebam, iniurias cognoscebam; cum diutius in negotio curaque fueram, ut requiescerem curamque animi remitterem, ad Carpinatii praeclaras tabulas revertebar; ubi cum equitibus Romanis, hominibus ex illo conventu honestissimis, illius Verrucios, de quibus ante dixi, explicabam: a Syracusanis prorsus nihil adiumenti neque publice neque privatim exspectabam; neque erat in animo postulare. cum haec agerem, repente ad me venit Heraclius, [is qui tum magistratum Syracusis habebat,] homo nobilis, qui sacerdos Iovis fuisset, qui honos est apud Syracusanos amplissimus: agit mecum et cum fratre meo, ut, si nobis videretur, adiremus ad eorum senatum; frequentis esse in curia; se iussu senatus a nobis petere, ut veniremus. primo nobis fuit dubium quid ageremus; deinde cito ve- 138
nit in mentem non esse vitandum illum nobis conventum et locum. itaque in curiam venimus: honorifice sane con- 62
surgitur; nos rogatu magistratus adsedimus. incipit is loqui, qui et auctoritate et aetate et, ut mihi visum est, usu rerum antecedebat, Diodorus Timarchidi; cuius omnis oratio hanc habuit primo sententiam: senatum et populum Syracusanum moleste graviterque ferre, quod ego, cum in ceteris Siciliae civitatibus senatum populumque docuissem quid eis utilitatis, quid salutis adferrem, et cum ab omnibus mandata, legatos, litteras testimoniaque sumpsissem, in illa civitate nihil eius modi facerem. respondi neque Romae in conventu Siculorum, cum a me auxilium communi omnium legationum consilio petebatur causaque totius provinciae ad me deferebatur, legatos Syracusanorum adfuisse, neque me postulare, ut quicquam contra C. Verrem decerneretur in ea curia, in qua inauratam C. Verris statuam viderem. quod postea quam 139
dixi, tantus est gemitus factus aspectu statuae et commemoratione, ut illud in curia positum monumentum sceleru[illegible]on beneficiorum videretur; tum pro se quisque, quantum dicendo adsequi poterat, docere me coepit ea, quae paulo ante commemoravi: spoliatam urbem, fana

direpta; de Heraclii hereditate, quam palaestritis concessisset, multo maximam partem ipsum abstulisse; neque postulandum fuisse, ut ille palaestritas diligeret, qui etiam inventorem olei deum sustulisset; neque illam statuam esse ex pecunia publica neque publice datam, sed eos, qui hereditatis diripiendae participes fuissent, faciendam statuendamque curasse; eosdem Romae fuisse legatos, illius adiutores improbitatis, socios furtorum, conscios flagitiorum: eo minus mirari me oportere, si illi communi
63 legatorum voluntati et saluti Siciliae defuissent. ubi
140 eorum dolorem ex istius iniuriis non modo non minorem, sed prope maiorem quam Siculorum ceterorum esse cognovi, tum meum animum in illos, tum mei consilii negotiique totius suscepti causam rationemque proposui, tum eos hortatus sum, ut causae communi salutique ne deessent; ut illam laudationem, quam se vi ac metu coactos paucis illis diebus decresse dicebant, tollerent. itaque, iudices, Syracusani haec faciunt, istius clientes atque amici: primum mihi litteras publicas, quas in aerario sanctiore conditas habebant, proferunt; in quibus ostendunt omnia, quae dixi ablata esse, perscripta et plura etiam quam ego potui dicere; perscripta autem hoc modo: 'quod ex aede Minervae hoc et illud abesset; quod ex aede Iovis; quod ex aede Liberi.' ut quisque eis rebus tuendis [conservandisque] praefuerat, ita perscriptum erat, cum rationem e lege redderent et quae acceperant tradere deberent, petisse, ut sibi, quod eae res abessent, ignosceretur; itaque omnis liberatos discessisse et esse ignotum omnibus: quas ego litteras obsignandas publico signo de-
141 portandasque curavi. de laudatione autem ratio sic mihi reddita est: primum cum a C. Verre litterae aliquanto ante adventum meum de laudatione venissent, nihil esse decretum; deinde, cum quidam ex illius amicis commonerent oportere decerni, maximo clamore esse et convitio repudiatos; postea quam meus adventus appropinquaret, imperasse eum, qui summam potestatem haberet, ut decernerent: decretum ita esse, ut multo plus illa laudatio mali quam boni posset adferre. id adeo, iudices, ut mihi
64 ab illis demonstratum est, sic vos ex me cognoscite. mos
142 est Syracusis, ut, si qua de re ad senatum refertur, dicat

sententiam qui velit; nominatim nemo rogatur, et tamen, ut quisque aetate et honore antecedit, ita primus solet sua sponte dicere, itaque a ceteris ei conceditur; sin aliquando tacent omnes, tum sortito coguntur dicere. cum hic mos esset, refertur ad senatum de laudatione Verris: in quo primum, ut aliquid esset morae, multi interpellant: de Sex. Peducaeo, qui de illa civitate totaque provincia optime meritus esset, sese antea, cum audissent ei negotium facessitum, cumque eum publice pro plurimis eius et maximis meritis laudare cuperent, a C. Verre prohibitos esse: iniquum esse, tametsi Peducaeus eorum laudatione iam non uteretur, tamen non id prius decernere, quod aliquando voluissent, quam quod tum cogerentur: conclamant omnes et approbant ita fieri oportere. refer- 143
tur de Peducaeo; ut quisque aetate et honore antecedebat, ita sententiam dixit ex ordine. id adeo ex ipso senatus consulto cognoscite; nam principum sententiae perscribi solent. recita. QUOD VERBA FACTA SUNT DE SEX. PEDUCAEO. dicit qui primi suaserint. decernitur. refertur deinde de Verre. dic, quaeso, quo modo? QUOD VERBA FACTA SUNT DE C. VERRE. quid postea scriptum est? CUM SURGERET NEMO NEQUE SENTENTIAM DICERET. quid est hoc? SORS DUCITUR. quam ob rem? nemo erat voluntarius laudator praeturae tuae, defensor periculorum, praesertim cum inire a praetore gratiam posset? nemo. illi ipsi tui convivae, consiliarii, conscii, socii verbum facere non audent. in qua curia statua tua stabat et nuda filii, in ea nemo fuit ne quem nudus quidem filius nudata provincia commoveret? atque etiam hoc me docent, eius modi 144
se consultum fecisse laudationis, ut omnes intellegere possent non laudationem, sed potius inrisionem esse illam, quae commonefaceret istius turpem calamitosamque praeturam * etenim scriptum esse ita: QUOD IS VIRGIS NEMINEM CECIDISSET, a quo cognostis nobilissimos homines atque innocentissimos securi esse percussos, QUOD VIGILANTER PROVINCIAM ADMINISTRASSET; cuius omnis vigilias in stupris constat esse consumptas: [cuius modi constat, hoc vero scriptum esse, quod proferre non auderet reus, accusator recitare non desineret] QUOD PRAEDONES PROCUL AB INSULA SICILIA PROHIBUISSET VERRES, quos etiam intra Syracusanam

145 insulam recepisset. haec postea quam ex illis cognovi, discessi cum fratre e curia, ut nobis absentibus si quid
65 vellent decernerent. decernunt statim, primum, UT CUM FRATRE L. HOSPITIUM PUBLICE FIERET, quod is eandem voluntatem erga Syracusanos suscepisset quam ego semper habuissem: id non modo tum scripserunt, verum etiam in aere incisum nobis tradiderunt. valde hercule te Syracusani tui, quos crebro commemorare soles, diligunt; qui cum accusatore tuo satis iustam causam coniungendae necessitudinis putant, quod te accusaturus sit et quod inquisitum in te venerit. postea decernitur ac non varie, sed prope cunctis sententiis: UT LAUDATIO, QUAE C. VERRI
146 DECRETA ESSET, TOLLERETUR. in eo, cum iam non solum discessio facta esset, sed etiam perscriptum atque in tabulas relatum, praetor appellatur. at quis appellat? magistratus aliqui? nemo. senator? ne id quidem. Syracusanorum aliqui? minime. quis igitur praetorem appellat? qui quaestor istius fuerat, P. Caesetius. o rem ridiculam! o desertum hominem, desperatum, relictum! a magistratu Siculo, ne senatus consultum Siculi homines facere possent, ne suum ius suis moribus, suis legibus obtinere possent, non amicus istius, non hospes, non denique aliquis Siculus, sed quaestor populi Romani praetorem appellat. quis hoc vidit? quis audivit? praetor aequus et sapiens dimitti iubet senatum. concurrit ad me maxima multitudo: primum senatores clamare sibi eripi ius, eripi libertatem; populus senatum laudare, gratias agere; cives Romani a me nusquam discedere: quo quidem die nihil aegrius factum est multo labore meo, quam ut manus ab
147 illo appellatore abstinerentur. cum ad praetorem in ius adissemus, excogitat sane acute quod decernat: nam ante quam verbum facerem, de sella surrexit atque abiit. itaque tum de foro, cum iam advesperasceret, discessimus.
66 postridie mane ab eo postulo, ut Syracusanis liceret senatus consultum, quod pridie fecissent, mihi reddere: ille enimvero negat, et ait indignum facinus esse, quod ego in senatu Graeco verba fecissem; quod quidem apud Graecos Graece locutus essem, id ferri nullo modo posse. respondi homini, ut potui, ut debui, ut volui. cum multa tum etiam hoc me memini dicere, facile esse perspicuum,

quantum inter hunc et illum Numidicum, verum ac germanum Metellum, interesset: illum noluisse sua laudatione iuvare L. Lucullum, sororis virum, quicum optime *ei* convenisset; hunc homini alienissimo a civitatibus laudationes per vim et metum comparare. quod ubi intellexi, 148
multum apud illum recentis nuntios, multum tabellas non commendaticias, sed tributarias valuisse, admonitu ipsorum Syracusanorum impetum in eas tabulas facio, in quibus senatus consultum perscripserant. ecce autem nova turba atque rixa, ne tamen istum omnino Syracusis sine amicis, sine hospitibus, plane nudum esse ac desertum putetis: retinere incipit tabulas Theomnastus quidam, homo ridicule insanus, quem Syracusani Theoractum vocant; qui illic eius modi est, ut eum pueri sectentur, ut omnes, cum loqui coepit, inrideant: huius tamen insania, quae ridicula est aliis, mihi tum molesta sane fuit; nam cum spumas ageret in ore, oculis arderet, voce maxima vim me sibi adferre clamaret, copulati in ius pervenimus. hic ego postulare coepi, ut mihi tabulas obsignare ac de- 149
portare liceret: ille contra dicere; negare esse illud senatus consultum, in quo praetor appellatus esset; negare id mihi tradi oportere: ego legem recitare omnium mihi tabularum et litterarum fieri potestatem oportere: ille furiosus urgere, nihil ad se nostras leges pertinere. praetor intellegens negare sibi placere, quod senatus consultum ratum esse non deberet, id me Romam deportare. quid multa? nisi vehementius homini minatus essem, nisi legis sanctionem poenamque recitassem, tabularum mihi potestas facta non esset. ille autem insanus, qui pro isto vehementissime contra me declamasset, postquam non impetravit, credo, ut in gratiam mecum rediret, libellum mihi dat, in quo istius furta Syracusana perscripta erant; quae ego antea iam ab illis cognoram et acceperam.

Laudent te iam sane Mamertini, quoniam ex tota 67
provincia soli sunt qui te salvum velint; ita tamen laudent, ut Heius, qui princeps legationis est, adsit; ita laudent, ut ad ea, quae rogati erunt, mihi parati sint respondere. ac ne subito a me opprimantur, haec sum rogaturus: navem populo Romano debeantne? fatebuntur. praebuerintne praetore C. Verre? negabunt. aedifica- 150

rintne navem onerariam maximam publice, quam Verri dederint? negare non poterunt. frumentum ab eis sumpseritne C. Verres, quod populo Romano mitteret, sicuti superiores? negabunt. quid militum aut nautarum per triennium dederint? nullum datum dicent. fuisse Messanam omnium istius furtorum ac praedarum receptricem negare non poterunt; permulta multis navibus illinc exportata; hanc navem denique maximam a Mamertinis da-
151 tam, onustam cum isto profectam fatebuntur. quam ob rem tibi habe sane istam laudationem Mamertinorum: Syracusanam quidem civitatem, ut abs te adfecta est, ita in te esse animatam videmus; apud quos etiam Verria illa flagitiosa sublata sunt; etenim minime conveniebat, ei deorum honores haberi, qui simulacra deorum abstulisset. etiam hercule illud in Syracusanis merito reprehenderetur, si, cum diem festum ludorum de fastis suis sustulissent celeberrimum et sanctissimum, quod eo ipso die Syracusae a Marcello captae esse dicuntur, eidem diem festum Verris nomine agerent, cum iste a Syracusanis, quae ille calamitosus dies reliquerat, ademisset. at videte hominis impudentiam atque adrogantiam, iudices, qui non solum Verria haec turpia ac ridicula ex Heraclii pecunia constituerit, verum etiam Marcellia tolli imperarit, ut ei sacra facerent quot annis, cuius opera omnium annorum sacra deosque patrios amiserant; eius autem familiae dies festos tollerent, per quam ceteros quoque festos dies recuperarant.

M. TULLII CICERONIS ACTIONIS IN C. VERREM SECUNDAE

LIBER QUINTUS

DE SUPPLICIIS.

Nemini video dubium esse, iudices, quin apertissime 1
C. Verres in Sicilia sacra profanaque omnia et privatim 1
et publice spoliarit versatusque sit sine ulla non modo religione, verum etiam dissimulatione in omni genere furandi atque praedandi: sed quaedam mihi magnifica et praeclara eius defensio ostenditur, cui quem ad modum resistam multo mihi ante est, iudices, providendum: ita enim causa constituitur, provinciam Siciliam virtute istius et vigilantia singulari, dubiis formidolosisque temporibus, a fugitivis atque a belli periculis tutam esse servatam. quid agam, iudices? quo accusationis meae rationem con- 2
feram? quo me vertam? ad omnis enim meos impetus quasi murus quidam boni nomen imperatoris opponitur. novi locum; video ubi se iactaturus sit Hortensius: belli pericula, tempora rei publicae, imperatorum penuriam commemorabit; tum deprecabitur a vobis, tum etiam pro suo iure contendet, ne patiamini talem imperatorem populo Romano Siculorum testimoniis eripi, ne obteri laudem imperatoriam criminibus avaritiae velitis. non pos- 3
sum dissimulare, iudices: timeo ne C. Verres propter hanc eximiam virtutem in re militari omnia, quae fecit, impune fecerit: venit enim mihi in mentem, in iudicio M'. Aquilii quantum auctoritatis, quantum momenti oratio M. Antonii habuisse existimata sit; qui, ut erat in dicendo non solum sapiens, sed etiam fortis, causa prope perorata, ipse adripuit M'. Aquilium constituitque in conspectu omnium tunicamque eius a pectore abscidit, ut cicatrices populus Romanus iudicesque aspicerent adverso corpore exceptas; simul et de illo volnere, quod ille in capite ab hostium

duce acceperat, multa dixit eoque adduxit eos, qui erant iudicaturi, vehementer ut vererentur ne, quem virum fortuna ex hostium telis eripuisset, cum sibi ipse non pepercisset, hic non ad populi Romani laudem, sed ad iudicum
4 crudelitatem videretur esse servatus. eadem nunc ab illis defensionis ratio viaque temptatur; idem quaeritur: sit fur, sit sacrilegus, sit flagitiorum omnium vitiorumque princeps: at est bonus imperator, at felix et ad dubia rei publicae
2 tempora reservandus. non agam summo iure tecum; non dicam id, quod debeam forsitan obtinere, cum iudicium certa lege sit, non quid in re militari fortiter feceris, sed quem ad modum manus ab alienis pecuniis abstinueris abs te doceri oportere; non, inquam, sic agam, sed ita quaeram, quem ad modum te velle intellego, quae tua
5 opera et quanta fuerit in bello. quid dicis? an bello fugitivorum Siciliam virtute tua liberatam? magna laus et honesta oratio: sed tamen quo bello? nos enim post illud bellum, quod M'. Aquilius confecit, sic accepimus, nullum in Sicilia fugitivorum bellum fuisse. 'at in Italia fuit.' fateor, et magnum quidem ac vehemens. num igitur ex eo bello partem aliquam laudis appetere conaris? num tibi illius victoriae gloriam cum M. Crasso aut Cn. Pompeio communicatam putas? non arbitror hoc etiam tuae deesse impudentiae, ut quicquam eius modi dicere audeas. obstitisti videlicet, ne ex Italia transire in Siciliam fugitivorum copiae possent. ubi? quando? qua ex parte? cum aut ratibus aut navibus conarentur accedere? nos enim nihil umquam prorsus audivimus; sed illud audivimus, M. Crassi, fortissimi viri, virtute consilioque factum, ne ratibus coniunctis freto fugitivi ad Messanam transire possent, a quo illi conatu non tanto opere prohibendi fuissent, si ulla in Sicilia praesidia ad illorum adventum
6 opposita putarentur. 'at cum esset in Italia bellum tam prope a Sicilia, tamen in Sicilia non fuit.' quid mirum? ne cum in Sicilia quidem fuit, eodem intervallo pars eius
3 belli in Italiam ulla pervasit. etenim propinquitas locorum ad utram partem hoc loco profertur? utrum aditum facilem hostibus an contagionem imitandi belli periculosam fuisse? aditus omnis hominibus sine ulla facultate navium non modo disiunctus, sed etiam clausus fuit; ut

illis, quibus Siciliam propinquam fuisse dicis, facilius fuerit ad Oceanum pervenire quam ad Peloridem accedere. contagio autem ista servilis belli cur abs te potius 7
quam ab eis omnibus, qui ceteras provincias obtinuerunt, praedicatur? an quod in Sicilia iam antea bella fugitivorum fuerunt? at ea ipsa causa est cur ista provincia minimo in periculo sit et fuerit. nam postea quam illinc M'. Aquilius decessit, omnium instituta atque edicta praetorum fuerunt eius modi, ut ne quis cum telo servus esset. vetus est quod dicam et propter severitatem exempli nemini fortasse vestrum inauditum: L. Domitium praetorem in Sicilia, cum aper ingens ad eum adlatus esset, admiratum requisisse quis eum percussisset; cum audisset pastorem cuiusdam fuisse, eum vocari ad se iussisse; illum cupide ad praetorem quasi ad laudem atque ad praemium adcucurrisse; quaesisse Domitium qui tantam bestiam percussisset; illum respondisse, venabulo: statim deinde iussu praetoris in crucem esse sublatum. durum hoc fortasse videatur; neque ego ullam in partem disputo: tantum intellego, maluisse Domitium crudelem in animadvertendo quam in praetermittendo dissolutum videri. ergo 4 8
his institutis provinciae iam tum, cum bello sociorum tota Italia arderet, homo non acerrimus nec fortissimus, C. Norbanus, in summo otio fuit; perfacile enim sese Sicilia iam tuebatur, ut ne quod ex ipsa bellum posset exsistere. etenim cum nihil tam coniunctum sit quam negotiatores nostri cum Siculis usu, re, ratione, concordia, et cum ipsi Siculi res suas ita constitutas habeant, ut eis pacem expediat esse, imperium autem populi Romani sic diligant, ut id imminui aut commutari minime velint, cumque haec a servorum bello pericula et praetorum institutis et dominorum disciplina provisa sint, nullum est malum domesticum, quod ex ipsa provincia nasci possit.

Quid igitur? nulline motus in Sicilia servorum Verre 9
praetore, nullaene consensiones factae esse dicuntur? nihil sane quod ad senatum populumque Romanum pervenerit, nihil quod iste publice Romam scripserit: et tamen coeptum esse in Sicilia moveri aliquot locis servitium suspicor. id adeo non tam ex re quam ex istius factis decretisque cognosco; ac videte quam non inimico animo sim acturus:

ego ipse haec, quae iste quaerit, quae adhuc numquam
10 audistis, commemorabo et proferam: in Triocalino, quem
locum fugitivi iam ante tenuerunt, Leonidae cuiusdam
Siculi familia in suspitionem est vocata coniurationis; res
delata ad istum: statim, ut par fuit, iussu eius homines,
qui fuerant nominati, comprehensi sunt adductique Lily-
baeum; domino denuntiatum est; causa dicta; damnati.
5 quid deinde? quid censetis? furtum fortasse aut praedam
exspectatis aliquam. nolite usque quaque idem quaerere:
in metu belli furandi locus qui potest esse? etiam si qua
fuit in hac re occasio, praetermissa est: tum potuit a
Leonida nummorum aliquid auferre, cum denuntiavit, ut
adesset; fuit nundinatio aliqua et isti non nova, ne cau-
sam dicerent; etiam alter locus, ut absolverentur: damna-
tis quidem servis quae praedandi potest esse ratio? pro-
duci ad supplicium necesse est. testes enim sunt, qui in
consilio fuerunt, testes publicae tabulae, testis splendi-
dissima civitas Lilybaetana, testis honestissimus maximus-
que conventus civium Romanorum. fieri nihil potest; pro-
ducendi sunt: itaque producuntur et ad palum adligantur.
11 etiam nunc mihi exspectare videmini, iudices, quid deinde
factum sit, quod iste nihil umquam fecit sine aliquo quaestu
atque praeda. quid in eius modi re fieri potuit? quod
commodum est exspectate facinus quam voltis improbum;
vincam tamen exspectationem omnium: homines sceleris
coniurationisque damnati, ad supplicium traditi, ad palum
adligati repente multis milibus hominum inspectantibus
soluti sunt et Triocalino illi domino redditi. quid hoc
loco potes dicere, homo amentissime, nisi id, quod ego
non quaero, quod denique in re tam nefaria, tametsi du-
bitari non potest, tamen, ne si dubitetur quidem, quaeri
oporteat, quid aut quantum aut quo modo acceperis? re-
mitto tibi hoc totum atque ista te cura libero; neque enim
metuo ne hoc cuiquam persuadeatur, ut, ad quod facinus
nemo praeter te ulla pecunia adduci potuerit, id tu gratis
suscipere conatus sis; verum de ista furandi praedandi-
que ratione nihil dico; de hac imperatoria iam tua laude
6
12 disputo: quid ais, bone custos defensorque provinciae?
tu, quos servos arma capere et bellum facere in Sicilia
voluisse cognoras et de consilii sententia iudicaras, hos

ad supplicium iam more maiorum traditos ex media morte eripere ac liberare ausus es ut, quam damnatis crucem servis fixeras, hanc indemnatis videlicet civibus Romanis reservares? perditae civitates desperatis iam omnibus rebus hos solent exitus exitialis habere, ut damnati in integrum restituantur, vincti solvantur, exsules reducantur, res iudicatae rescindantur: quae cum accidunt, nemo est quin intellegat ruere illam rem publicam, [haec ubi eveniunt,] nemo est qui ullam spem salutis reliquam esse arbitretur. atque haec sicubi facta sunt, facta sunt, ut 13
homines populares ac nobiles supplicio aut exsilio levarentur; at non ab eis ipsis, qui iudicassent, at non statim, at non eorum facinorum damnati, quae ad vitam et ad fortunas omnium pertinerent: hoc vero novum et eius modi est, ut magis propter reum, quam propter rem ipsam credibile videatur; ut homines servos, ut ipse, qui iudicaret, ut statim e medio supplicio dimiserit, ut eius facinoris damnatos servos, quod ad omnium liberorum caput et sanguinem pertineret. o praeclarum imperatorem nec 14
iam cum M'. Aquilio fortissimo viro, sed vero cum Paulis, Scipionibus, Mariis conferendum! tantumne vidisse in metu periculoque provinciae! cum servitiorum animos in Sicilia suspensos propter bellum Italiae fugitivorum videret, ne quis se commovere auderet, quantum terroris iniecit! comprehendi iussit: quis non pertimescat? causam dicere dominos: quid servo tam formidolosum? FECISSE VIDERI pronuntiat: exortam videtur flammam paucorum dolore ac morte restinxisse. quid deinde sequitur? verbera atque ignes et illa extrema ad supplicium damnatorum, metum ceterorum, et cruciatus et crux. hisce omnibus suppliciis sunt liberati. quis dubitet quin servorum animos summa formidine oppresserit, cum viderent ea facilitate praetorem, ut ab eo servorum sceleris coniurationisque damnatorum vita vel ipso carnifice internuntio redimeretur?

Quid? hoc in Apolloniensi Aristodamo? quid? in 7
Leonte Imacharensi non idem fecisti? quid? iste motus 15
servitiorum bellique subita suspitio utrum tibi tandem diligentiam custodiendae provinciae an novam rationem improbissimi quaestus attulit? Halicyensis Eumenidae,

nobilis hominis et honesti, magnae pecuniae vilicus cum impulsu tuo insimulatus esset, HS $\overline{\text{LX}}$ a domino accepisti; quod nuper ipse iuratus docuit quem ad modum gestum esset. ab equite Romano C. Matrinio absente, cum is esset Romae, quod eius vilicos pastoresque tibi in suspitionem venisse dixeras, HS $\overline{\text{DC}}$ abstulisti. dixit hoc L. Flavius, qui tibi eam pecuniam numeravit, procurator C. Matrinii; dixit ipse Matrinius; dicet vir clarissimus Cn. Lentulus censor, qui Matrinii honoris causa, recenti ne-
16 gotio, ad te litteras misit mittendasque curavit. quid? de Apollonio, Dioclis filio, Panhormitano, cui Gemino cognomen est, praeteriri potest? ecquid hoc tota Sicilia clarius, ecquid indignius, ecquid manifestius proferri potest? quem, ut Panhormum venit, ad se vocari et de tribunali citari iussit concursu magno frequentiaque conventus. homines statim loqui: 'mirabar quod Apollonius, homo pecuniosus, tam diu ab isto maneret integer: excogitavit nescio quid, attulit; profecto homo dives repente a Verre non sine causa citatur.' exspectatio summa hominum quidnam id esset, cum exanimatus subito ipse adcurrit cum adulescente filio; nam pater grandis natu iam
17 diu lecto tenebatur; nominat iste servum, quem magistrum pecoris esse diceret: eum dicit coniurasse et familias concitasse: is omnino servus in familia non erat. eum statim exhiberi iubet: Apollonius adfirmare se omnino nomine illo servum habere neminem. iste hominem abripi a tribunali et in carcerem conici iubet. clamare ille, cum raperetur, nihil se miserum fecisse, nihil commisisse, pecuniam sibi esse in nominibus, numeratam in praesentia non habere. haec cum maxime summa hominum frequentia testificaretur, ut quivis intellegere posset, eum, quod pecuniam non dedisset, idcirco illa tam acerba iniuria adfici; cum maxime, ut dico, hoc de pecunia cla-
8
18 maret, in vincla coniectus est. videte constantiam praetoris et eius praetoris, qui in eis rebus non ita defendatur ut mediocris praetor, sed ita laudetur ut optimus imperator: cum servorum bellum metueretur, quo supplicio dominos indemnatos adficiebat, hoc servos damnatos liberabat; Apollonium, hominem locupletissimum, qui, si fugitivi bellum in Sicilia facerent, amplissimas fortunas

amitteret, belli fugitivorum nomine, indicta causa, in vincla coniecit; servos, quos ipse cum consilio belli faciendi causa consensisse iudicavit, eos sine consilii sententia, sua sponte, omni supplicio liberavit. quid? si ali- 19
quid ab Apollonio commissum est, quam ob rem in eum iure animadverteretur, tamenne hanc rem sic agemus, ut crimini aut invidiae reo putemus esse oportere, si quo de homine severius iudicaverit? non agam tam acerbe; non utar ista accusatoria consuetudine, si quid est factum clementer, ut dissolute factum criminer; si quid vindicatum est severe, ut ex eo crudelitatis invidiam conligam: non agam ista ratione, tua sequar iudicia, tuam defendam auctoritatem, quoad tu voles; simul ac tute coeperis tua iudicia rescindere, mihi suscensere desinito: meo iure enim contendam, eum, qui suo iudicio damnatus sit, iuratorum iudicum sententiis damnari oportere. non defen- 20
dam Apollonii causam, amici atque hospitis mei, ne tuum iudicium videar rescindere; nihil de hominis frugalitate, virtute, diligentia dicam; praetermittam illud etiam, de quo ante dixi, fortunas eius ita constitutas fuisse familia, pecore, villis, pecuniis creditis, ut nemini minus expediret ullum in Sicilia tumultum aut bellum commoveri; non dicam ne illud quidem, si maxime in culpa fuerit Apollonius, tamen in hominem honestissimae civitatis honestissimum tam graviter animadverti causa indicta non oportuisse; nullam in te invidiam ne ex illis quidem 21
rebus concitabo, cum esset talis vir in carcere, in tenebris, in squalore, in sordibus, tyrannicis interdictis tuis patri exacta aetate et adulescenti filio adeundi ad illum miserum potestatem numquam esse factam; etiam illud praeteribo, quotienscumque Panhormum veneris illo anno et sex mensibus, nam tam diu fuit Apollonius in carcere, totiens te senatum Panhormitanum adisse supplicem cum magistratibus sacerdotibusque publicis orantem atque obsecrantem, ut aliquando ille miser atque innocens calamitate illa liberaretur: relinquo haec omnia, quae si velim persequi, facile ostendam tua crudelitate in alios omnis tibi aditus misericordiae iudicum iam pridem esse praeclusos; omnia tibi ista concedam et remittam; praevideo 9 22
enim quid sit defensurus Hortensius: fatebitur apud istum

neque senectutem patris neque adulescentiam filii neque lacrimas utriusque plus valuisse quam utilitatem salutemque provinciae; dicet rem publicam administrari sine metu ac severitate non posse; quaeret quam ob rem fasces praetoribus praeferantur, cur secures datae, cur carcer aedificatus, cur tot supplicia sint in improbos more maiorum constituta? quae cum omnia graviter severeque dixerit, quaeram cur hunc eundem Apollonium Verres idem repente, nulla re nova adlata, nulla defensione, sine causa de carcere emitti iusserit; tantumque in hoc crimine suspitionis esse adfirmabo, ut iam ipsis iudicibus sine mea argumentatione coniecturam facere permittam, quod hoc genus praedandi, quam improbum, quam indignum quamque ad magnitudinem quaestus immensum infinitumque
23 esse videatur. nam quae iste in Apollonio fecit, ea primum breviter *re*cognoscite, quot et quanta sint; deinde haec expendite atque aestimate pecunia; reperietis idcirco haec in uno homine pecunioso tot constituta, ut ceteris formidines similium incommodorum atque exempla periculorum proponeret: primum insimulatio est repentina capitalis atque invidiosi criminis: statuite quanti hoc putetis et quam multos redemisse; deinde crimen sine accusatore, sententia sine consilio, damnatio sine defensione: aestimate harum omnium rerum pretia et cogitate in his iniquitatibus unum haesisse Apollonium, ceteros profecto multos ex his incommodis pecunia se liberasse; postremo tenebrae, vincla, carcer, [inclusum suppiicium,] a conspectu parentum ac liberum, denique a libero spiritu atque a communi luce *esse* seclusum: haec vero, quae vel vita redimi recte possunt, aestimare pecunia non queo.
24 haec omnia sero redemit Apollonius, iam maerore ac miseriis perditus, sed tamen ceteros docuit ante istius avaritiae scelerique occurrere, nisi vero existimatis hominem pecuniosissimum sine causa quaestus electum ad tam incredibile crimen aut sine eadem causa repente e carcere emissum aut hoc praedandi genus ab isto in illo uno adhibitum ac temptatum et non per illum omnibus pecuniosissimis Siculis metum propositum et iniectum.

10 25 Cupio mihi ab ipso, iudices, subici, quoniam de militari eius gloria dico, si quid forte praetereo; nam mihi

videor iam de omnibus rebus eius gestis dixisse, quae quidem ad belli fugitivorum suspitionem pertinerent; certe nihil sciens praetermisi. habetis hominis consilia, diligentiam, vigilantiam, custodiam defensionemque provinciae. summa illuc pertinet, ut sciatis, quoniam plura genera sunt imperatorum, ex quo genere iste sit, ne qui diutius in tanta penuria virorum fortium talem imperatorem ignorare possit. non ad Q. Maximi sapientiam neque ad illius superioris Africani in re gerunda celeritatem neque ad huius, qui postea fuit, singulare consilium, neque ad Pauli rationem ac disciplinam neque ad C. Marii vim atque virtutem, sed aliud genus imperatoris sane diligenter retinendum et conservandum, quaeso, cognoscite. itinerum primum laborem, qui vel maximus est in 26
re militari, iudices, et in Sicilia maxime necessarius, accipite quam facilem sibi iste et iucundum ratione consilioque reddiderit: primum temporibus hibernis ad magnitudinem frigorum et tempestatum vim ac fluminum praeclarum hoc sibi remedium compararat: urbem Syracusas elegerat, cuius hic situs atque haec natura esse loci caelique dicitur, ut nullus umquam dies tam magna ac turbulenta tempestate fuerit quin aliquo tempore eius diei solem homines viderint: hic ita vivebat iste bonus imperator hibernis mensibus, ut eum non facile non modo extra tectum, sed ne extra lectum quidem quisquam videret; ita diei brevitas conviviis, noctis longitudo stupris et flagitiis continebatur. cum autem ver esse coeperat, 27
cuius initium iste non a Favonio neque ab aliquo astro notabat, sed, cum rosam viderat, tum incipere ver arbitrabatur, dabat se labori atque itineribus; in quibus eo usque se praebebat patientem atque impigrum, ut eum nemo umquam in equo sedentem viderit. nam, ut mos 11
fuit Bithyniae regibus, lectica octophoro ferebatur, in qua pulvinus erat perlucidus Melitensis, rosa fartus; ipse autem coronam habebat unam in capite, alteram in collo, reticulumque ad naris sibi admovebat tenuissimo lino, minutis maculis, plenum rosae. sic confecto itinere, cum ad aliquod oppidum venerat, eadem lectica usque in cubiculum deferebatur. eo veniebant Siculorum magistratus, veniebant equites Romani, id quod ex multis iuratis

audistis: controversiae secreto deferebantur, paulo post palam decreta auferebantur. deinde, ubi paulisper in cubiculo pretio, non aequitate, iura discripserat, Veneri
28 iam et Libero reliquum tempus deberi arbitrabatur. quo loco mihi non praetermittenda videtur praeclari imperatoris egregia ac singularis diligentia: nam scitote oppidum esse in Sicilia nullum ex eis oppidis, in quibus consistere praetores et conventum agere soleant, quo in oppido non isti ex aliqua familia non ignobili delecta ad libidinem mulier esset. itaque non nullae ex eo numero in convivium adhibebantur palam; si quae castiores erant, ad tempus veniebant, lucem conventumque vitabant. erant autem convivia non illo silentio praetorum populi Romani atque imperatorum neque eo pudore, qui in magistratuum conviviis versari solet, sed cum maximo clamore atque convitio; non numquam etiam res ad pugnam atque ad manus vocabatur: iste enim praetor severus ac diligens, qui populi Romani legibus numquam paruisset, illis legibus, quae in poculis ponebantur, diligenter obtemperabat; itaque erant exitus eius modi, ut alius inter manus e convivio tamquam e proelio auferretur, alius tamquam occisus relinqueretur, plerique ut fusi sine mente ac sine ullo sensu iacerent, ut quivis, cum aspexisset, non se praetoris convivium, sed ut Cannensem pugnam nequitiae
12 videre arbitraretur. cum vero aestas summa esse coeperat, quod tempus omnes Siciliae semper praetores in itineribus consumere consuerunt, propterea quod tunc putant obeundam esse maxime provinciam, cum in areis frumenta sunt, quod et familiae congregantur et magnitudo servitii perspicitur et labor operis maxime offendit, frumenti copia commonet, tempus anni non impedit: tum, inquam, cum concursant ceteri praetores, iste novo quodam genere imperator pulcherrimo Syracusarum loco sta-
30 tiva sibi castra faciebat; nam in ipso aditu atque ore portus, ubi primum ex alto sinus ab litore ad urbem inflectitur, tabernacula carbaseis intenta velis conlocabat. huc ex illa domo praetoria, quae regis Hieronis fuit, sic emigrabat, ut eum per illos dies nemo extra illum locum videre posset; in eum autem ipsum locum aditus erat nemini, nisi qui aut socius aut minister libidinis esse

posset. huc omnes mulieres, quibuscum iste consuerat, conveniebant, quarum incredibile est quanta multitudo fuerit Syracusis; huc homines digni istius amicitia, digni vita illa conviviisque veniebant. inter eius modi viros et mulieres adulta aetate filius versabatur, ut eum, etiam si natura a parentis similitudine abriperet, consuetudo tamen ac disciplina patris similem esse cogeret. huc Tertia illa 31
perducta per dolum atque insidias ab Rhodio tibicine maximas in istius castris effecisse dicitur turbas, cum indigne pateretur uxor Cleomenis Syracusani, nobilis mulier, itemque uxor Aeschrionis, honesto loco nata, in conventum suum mimi Isidori filiam venisse: iste autem Hannibal, qui in suis castris virtute putaret oportere, non genere certari, sic hanc Tertiam dilexit, ut eam secum ex provincia deportaret. ac per hos dies, cum iste cum pallio purpureo 13
talarique tunica versaretur in conviviis muliebribus, non offendebantur homines, neque moleste ferebant abesse a foro magistratum, non ius dici, non iudicia fieri, locum illum litoris percrepare totum muliebribus vocibus cantuque symphoniae, in foro silentium esse summum causarum atque iuris; non ferebant homines moleste: non enim ius abesse videbatur a foro neque iudicia, sed vis et crudelitas et bonorum acerba et indigna direptio. hunc 32
tu igitur imperatorem esse defendis, Hortensi? huius furta, rapinas, cupiditatem, crudelitatem, superbiam, scelus, audaciam rerum gestarum magnitudine atque imperatoriis laudibus tegere conaris? hic scilicet est metuendum ne ad exitum defensionis tuae vetus illa Antoniana dicendi ratio atque auctoritas proferatur, ne excitetur Verres, ne denudetur a pectore, ne cicatrices populus Romanus aspiciat ex mulierum morsu, vestigia libidinis atque nequitiae. di faciant ut rei militaris, ut belli mentionem facere 33
audeas! cognoscentur enim omnia istius aera illa vetera, ut non solum in imperio, verum etiam in stipendiis qualis fuerit intellegatis; renovabitur prima illa militia, cum iste e foro abduci, non, ut ipse praedicat, perduci solebat; aleatoris Placentini castra commemorabuntur, in quibus cum frequens fuisset, tamen aere dirutus est; multa eius in stipendiis damna proferentur, quae ab isto aetatis fructu dissoluta et compensata sunt. iam vero, cum in 34

eius modi patientia turpitudinis aliena, non sua satietate obduruisset, qui vir fuerit, quot praesidia, quam munita pudoris et pudicitiae vi et audacia ceperit quid me attinet dicere ac coniungere cum istius flagitio cuiusquam praeterea dedecus? non faciam, iudices; omnia vetera praetermittam; duo sola recentia sine cuiusquam infamia ponam, ex quibus coniecturam facere de omnibus possitis: unum illud, quod ita fuit inlustre notumque omnibus, ut nemo tam rusticanus homo L. Lucullo M. Cotta consulibus Romam ex ullo municipio vadimonii causa venerit quin sciret, iura omnia praetoris urbani nutu atque arbitrio [Chelidonis] meretriculae gubernari; alterum, quod, cum paludatus exisset votaque pro imperio suo communique re publica nuncupasset, noctu stupri causa lectica in urbem introferri solitus est ad mulierem, nuptam uni, propositam omnibus, contra fas, contra auspicia, contra omnis divinas atque humanas religiones.

14 35 O di immortales! quid interest inter mentis hominum et cogitationes! ita mihi meam voluntatem spemque reliquae vitae vestra populique Romani existimatio comprobet, ut ego, quos adhuc mihi magistratus populus Romanus mandavit, sic eos accepi, ut me omnium officiorum obstringi religione arbitrarer! ita quaestor sum factus, ut mihi illum honorem tum non solum datum, sed etiam creditum et commissum putarem; sic obtinui quaesturam in Sicilia provincia, ut omnium oculos in me unum coniectos esse arbitrarer, ut me quaesturamque meam quasi in aliquo terrarum orbis theatro versari existimarem; ut semper omnia, quae iucunda videntur esse, ea non modo his extraordinariis cupiditatibus, sed etiam ipsi naturae
36 ac necessitati denegarem. nunc sum designatus aedilis; habeo rationem quid a populo Romano acceperim; mihi ludos sanctissimos maxima cum cura et caerimonia Cereri, Libero Liberaeque faciundos, mihi Floram matrem populo plebique Romanae ludorum celebritate placandam, mihi ludos antiquissimos, qui primi Romani appellati sunt, cum dignitate maxima et religione Iovi, Iunoni Minervaeque esse faciundos, mihi sacrarum aedium procurationem, mihi totam urbem tuendam esse commissam; ob earum rerum laborem et sollicitudinem fructus illos

datos: antiquiorem in senatu sententiae dicendae locum, togam praetextam, sellam curulem, ius imaginis ad memoriam posteritatemque prodendae. ex his ego omnibus rebus, iudices, ita mihi omnis deos propitios velim, etiam si mihi iucundissimus est honos populi, tamen nequaquam capio tantum voluptatis, quantum et sollicitudinis et laboris, ut haec ipsa aedilitas, non quia necesse fuerit, alicui candidato data, sed, quia sic oportuerit, recte conlocata et iudicio populi in loco esse posita videatur. tu, cum esses praetor renuntiatus, quoquo modo, — mitto enim et praetereo quid tum sit actum — sed cum esses renuntiatus, ut dixi, non ipsa praeconis voce excitatus es, qui te totiens seniorum iuniorumque centuriis illo honore adfici pronuntiavit, ut hoc putares, aliquam rei publicae partem tibi creditam? annum tibi illum unum domo carendum esse meretricis? cum tibi sorte obtigisset, uti ius diceres, quantum negotii, quid oneris haberes numquam cogitasti? neque illud rationis habuisti, si forte expergefacere te posses, eam provinciam, quam tueri singulari sapientia atque integritate difficile esset, ad summam stultitiam nequitiamque venisse? itaque non modo a domo tua Chelidonem in praetura excludere noluisti, sed in Chelidonis domum praeturam totam detulisti. secuta provincia est: in qua numquam tibi venit in mentem, non tibi idcirco fascis ac securis et tantam imperii vim tantamque ornamentorum omnium dignitatem datam, ut earum rerum vi et auctoritate omnia repagula pudoris officiique perfringeres, ut omnium bona praedam tuam duceres, ut nullius res tuta, nullius domus clausa, nullius vita saepta, nullius pudicitia munita contra tuam cupiditatem et audaciam posset esse; in qua tu te ita gessisti, ut, omnibus cum teneare rebus, ad bellum fugitivorum confugias: ex quo iam intellegis non modo nullam tibi defensionem, sed maximam vim criminum exortam: nisi forte Italici fugitivorum belli reliquias atque illud Tempsanum incommodum proferes, ad quod recens cum te peropportune fortuna attulisset, si quid in te virtutis aut industriae habuisses, idem, qui semper fueras, inventus es: cum ad te Valentini venissent et pro eis homo disertus ac nobilis, M. Marius, loqueretur, ut negotium sus-

37 15 38 39 16 40

ciperes, ut, cum penes te praetorium imperium ac nomen esset, ad illam parvam manum exstinguendam ducem te principemque praeberes, non modo id refugisti, sed eo ipso tempore, cum esses in litore, Tertia illa tua, quam tu tecum deportaras, erat in omnium conspectu; ipsis autem Valentinis, ex tam inlustri nobilique municipio, tantis de rebus responsum dedisti, cum esses cum tunica pulla et pallio. quid hunc proficiscentem, quid in ipsa provincia fecisse existimatis, qui cum iam ex provincia non ad triumphum, sed ad iudicium decederet, ne illam quidem infamiam fugerit, quam sine ulla voluptate ca-
41 piebat? o divina senatus frequentis in aede Bellonae admurmuratio! memoria tenetis, iudices, cum advesperasceret et paulo ante esset de hoc Tempsano incommodo nuntiatum, cum inveniretur nemo qui in illa loca cum imperio mitteretur, dixissetque quidam Verrem esse non longe a Tempsa, quam valde universi admurmuraverint, quam palam principes dixerint contra! et his tot criminibus testimoniisque convictus in eorum tabella spem sibi aliquam proponit, quorum omnium palam, causa incognita, voce damnatus est?

17
42 Esto: nihil ex fugitivorum bello aut suspitione belli laudis adeptus est, quod neque bellum eius modi neque belli periculum fuit in Sicilia neque ab isto provisum est ne quod esset: at vero contra bellum praedonum classem habuit ornatam diligentiamque * in eo singularem; itaque ab isto praeclare defensa provincia est. sic de bello praedonum, sic de classe Siciliensi, iudices, dicam, ut hoc iam ante confirmem, in hoc uno genere omnis inesse culpas istius maximas avaritiae, maiestatis, dementiae, libidinis, crudelitatis. haec dum breviter expono, quaeso, ut fecistis adhuc, diligenter attendite.

43 Rem navalem primum ita dico esse administratam, non uti provincia defenderetur, sed uti classis nomine pecunia quaereretur. superiorum praetorum consuetudo cum haec fuisset, ut naves civitatibus certusque numerus nautarum militumque imperaretur, maximae et locupletissimae civitati Mamertinae nihil horum imperavisti: ob hanc rem quid tibi Mamertini clam pecuniae dederint, post, si videbitur, ex ipsorum litteris testibusque quae-

remus. navem vero cybaeam maximam, triremis instar, 44
[pulcherrimam atque ornatissimam cybaeam,] palam aedificatam sumptu publico, tuo nomine, [publice,] sciente tota Sicilia, per magistratum Mamertinum, tibi datam donatamque esse dico. haec navis, onusta praeda Siciliensi, cum ipsa quoque esset ex praeda, simul cum iste decederet, appulsa Veliam est cum plurimis rebus et eis, quas iste Romam mittere cum ceteris furtis noluit, quod erant carissimae maximeque eum delectabant. eam navem nuper egomet vidi Veliae multique alii viderunt, pulcherrimam atque ornatissimam, iudices; quae quidem omnibus, qui eam aspexerant, prospectare iam exilium atque explorare fugam domini videbatur. quid mihi hoc loco re- 18 45
spondebis? nisi forte id, quod, tametsi probari nullo modo potest, tamen dici quidem in iudicio de pecuniis repetundis necesse est, de tua pecunia aedificatam esse navem. aude hoc saltem dicere, quod necesse est. noli metuere, Hortensi, ne quaeram, qui licuerit aedificare navem senatori: antiquae sunt istae leges et mortuae, quem ad modum tu soles dicere, quae vetant. fuit ista res publica quondam, fuit ista severitas in iudiciis, ut istam rem accusator in magnis criminibus obiciendam putaret. quid enim tibi navi? qui si quo publice proficisceris, praesidii et vecturae causa sumptu publico navigia praebentur; privatim autem nec proficisci quoquam potes nec arcessere res transmarinas ex eis locis, in quibus te habere nihil licet. deinde cur quicquam contra leges parasti? 46
valeret hoc crimen in illa vetere severitate ac dignitate rei publicae. nunc non modo te hoc crimine non arguo, sed ne illa quidem communi vituperatione reprehendo: tu tibi hoc numquam turpe, numquam criminosum, numquam invidiosum fore putasti, celeberrimo loco palam tibi aedificari onerariam navem in provincia, quam tu cum imperio obtinebas? quid eos loqui, qui videbant, quid existimare eos, qui audiebant, arbitrabare? inanem te navem esse illam in Italiam adducturum? navicularium, cum Romam venisses, esse facturum? ne illud quidem quisquam poterat suspicari, te in Italia maritimum habere fundum et ad fructus deportandos onerariam navem comparare. eius modi voluisti de te sermonem esse omnium,

palam ut loquerentur te illam navem parare, quae praedam ex Sicilia deportaret et ad ea furta, quae reliquisses,
47 commearet? verum haec omnia, si doces navem de tua pecunia aedificatam, remitto atque concedo. sed hoc, homo amentissime, non intellegis priore actione ab istis ipsis Mamertinis, tuis laudatoribus, esse sublatum? nam dixit Heius, princeps istius legationis, quae ad tuam laudationem missa est, navem tibi operis publicis Mamertinorum esse factam eique faciendae senatorem Mamertinum publice praefuisse. reliqua est materies: hanc Reginis, ut ipsi dicunt — tametsi tu negare non potes — publice, quod Mamertini [materiem] non habent, im-
19 peravisti: si et ex quo fit navis et qui faciunt, imperio tibi tuo, non pretio praesto fuerunt, ubi tandem istud la-
48 tet, quod tu de tua pecunia dicis impensum? 'at Mamertini in tabulis nihil habent.' primum video potuisse fieri, ut ex aerario nihil darent: etenim vel Capitolium, sicut apud maiores nostros factum est, publice coactis fabris operisque imperatis, gratis exaedificari atque effici potuit; deinde, id quod perspicio et quod ostendam, cum ipsos produxero, ipsorum ex litteris, multas pecunias isti erogatas in operum locationes falsas atque inanis esse perscriptas. iam illud minime mirum est, Mamertinos, a quo summum beneficium acceperant, quem sibi amiciorem quam populo Romano esse cognoverant, eius capiti litteris suis pepercisse. sed si argumento est Mamertinos tibi pecuniam non dedisse, quia scriptum non habent, sit argumento tibi gratis stare navem, quia quid emeris aut
49 quid locaris scriptum proferre non potes. at enim idcirco navem Mamertinis non imperasti, quod sunt foederati. di approbent! habemus hominem in fetialium manibus educatum; unum praeter ceteros in publicis religionibus foederum sanctum ac diligentem; omnes qui ante te fuerunt praetores dedantur Mamertinis, quod eis navem contra pactionem foederis imperarint. sed tamen tu, sancte homo ac religiose, cur Tauromenitanis item foederatis navem imperasti? an hoc probabis, in aequa causa populorum sine pretio varium ius et disparem condicionem
50 fuisse? quid, si eius modi esse haec duo foedera duorum populorum, iudices, doceo, ut Tauromenitanis nominatim

cautum et exceptum sit foedere, NE NAVEM DARE DEBEANT, Mamertinis in ipso foedere sanctum atque praescriptum sit, UT NAVEM DARE NECESSE SIT, istum autem contra foedus et Tauromenitanis imperasse et Mamertinis remisisse, numquid dubium poterit esse quin Verre praetore plus Mamertinis cybaea quam Tauromenitanis foedus opitulatum sit? recitentur foedera. isto igitur tuo, quem ad 20
modum ipse praedicas, beneficio, ut res indicat, pretio atque mercede minuisti maiestatem rei publicae, minuisti auxilia populi Romani, minuisti copias maiorum virtute ac sapientia comparatas; sustulisti ius imperii, condicionem sociorum, memoriam foederis: qui ex foedere ipso navem vel usque ad Oceanum, si imperassemus, sumptu periculoque suo armatam atque ornatam mittere debuerunt, ei ne in freto ante sua tecta et domos navigarent, ne sua moenia portusque defenderent, pretio abs te ius foederis et imperii condicionem redemerunt. quid cen- 51
setis in hoc foedere faciendo voluisse Mamertinos impendere laboris, operae, pecuniae, ne haec biremis ascriberetur, si id ullo modo possent a nostris maioribus impetrare? nam cum hoc munus imponebatur tam grave civitati, inerat nescio quo modo in illo foedere societatis quasi quaedam nota servitutis. quod tum recentibus suis officiis, integra re, nullis populi Romani difficultatibus a maioribus nostris foedere adsequi non potuerunt, id nunc, nullo officio suo, tot annis post, iure imperii nostri quot annis usurpatum ac semper retentum, summa in difficultate navium, a C. Verre pretio adsecuti sunt, ac non hoc solum adsecuti, ne navem darent: ecquem nautam, ecquem militem qui aut in classe aut in praesidio esset te praetore per triennium Mamertini dederunt? denique cum ex senatus consulto itemque ex lege Teren- 21 52
tia et Cassia frumentum aequabiliter emi ab omnibus Siciliae civitatibus oporteret, id quoque munus leve atque commune Mamertinis remisisti. dices frumentum Mamertinos non debere. quo modo non debere? an, ut ne venderent? non enim erat hoc genus frumenti ex eo genere quod exigeretur, sed ex eo quod emeretur. te igitur auctore et interprete ne foro quidem et commeatu Mamertini iuvare populum Romanum debuerunt. quae 53

tandem civitas fuit quae deberet? qui publicos agros arant certum est quid e lege censoria debeant: cur his quicquam praeterea ex alio genere imperasti? quid decumani, num quid praeter singulas decumas ex lege Hieronica debent? cur his quoque statuisti quantum ex hoc genere frumenti empti darent? quid immunes? hi certe nihil debent. at eis non modo imperasti, verum etiam, quo plus darent quam poterant, haec sexagena milia modium, quae Mamertinis remiseras, addidisti. neque hoc dico ceteris non recte imperatum, sed Mamertinis, qui erant in eadem causa et quibus superiores omnes [praetores] item ut ceteris imperarant pecuniamque ex senatus consulto et ex lege dissolverant, his dico non recte remissum. et ut hoc beneficium, quem ad modum dicitur, trabali clavo figeret, cum consilio causam Mamertinorum cognoscit et de consilii sententia Mamertinis se frumentum non im-
54 perare pronuntiat. audite decretum mercennarii praetoris ex ipsius commentario et cognoscite quanta in scribendo gravitas, quanta in constituendo iure sit auctoritas. recita commentarium. D. C. S. 'libenter' ait se facere; itaque perscribit. quid, si hoc verbo non esses usus 'libenter,' nos videlicet invitum te quaestum facere putaremus? ac 'de consilii sententia.' praeclarum recitari consilium, iudices, audistis. utrum vobis consilium tandem praetoris recitari videbatur, cum audiebatis nomina, an praedonis
55 improbissimi societas atque comitatus? en foederum interpretes, societatis pactores, religionis auctores! numquam in Sicilia frumentum publice est emptum quin Mamertinis pro portione imperaretur, ante quam hoc delectum praeclarumque consilium iste dedit, ut ab his nummos acciperet ac sui similis esset. itaque tantum valuit istius decreti auctoritas, quantum debuit eius hominis, qui, a quibus frumentum emere debuisset, eis decretum vendidisset: nam statim L. Metellus, ut isti successit, ex C. Sacerdotis et ex Sex. Peducaei instituto ac litteris fru-
22 mentum Mamertinis imperavit. tum illi intellexerunt se
56 id, quod a malo auctore emissent, diutius obtinere non posse. age porro, tu, qui tam religiosum existimari te voluisti interpretem foederum, cur Tauromenitanis frumentum, cur Netinis imperasti? quarum civitatum utra-

que foederata est. ac Netini quidem sibi non defuerunt ac simul pronuntiasti libenter te Mamertinis remittere, adierunt te et eandem suam causam foederis esse docuerunt: tu aliter decernere eadem in causa non potuisti; pronuntias Netinos frumentum dare non debere; et ab his tamen exigis. cedo mihi eiusdem praetoris litteras et rerum decretarum et frumenti imperati. LITTERAE RERUM DECRETARUM. quid potius in hac tanta et tam turpi inconstantia suspicari possumus, iudices, quam id, quod necesse est, aut isti a Netinis pecuniam cum posceret, non datam, aut id esse actum, ut intellegerent Mamertini bene se apud istum tam multa pretia ac munera conlocasse, cum idem alii iuris ex eadem causa non obtinerent?

Hic mihi etiam audebit mentionem facere Mamertinae 57
laudationis, in qua quam multa sint volnera quis est vestrum, iudices, quin intellegat? primum [ut] in iudiciis qui decem laudatores dare non potest, honestius est ei nullum dare quam illum quasi legitimum numerum consuetudinis non explere. tot in Sicilia civitates sunt, quibus tu per triennium praefuisti: arguunt ceterae; paucae et parvae et metu repressae silent; una laudat. hoc quid est nisi intellegere quid habeat utilitatis vera laudatio, sed tamen ita provinciae praefuisse, ut hac utilitate necessario sit carendum? deinde, quod alio loco antea dixi, 58
quae est ista tandem laudatio, cuius laudationis legati et principes et publice tibi navem aedificatam et privatim se ipsos abs te spoliatos expilatosque esse dixerunt? postremo quid aliud isti faciunt, cum te soli ex Sicilia laudant, nisi testimonio nobis sunt omnia te sibi esse largitum, quae tu de re publica nostra detraxeris? quae colonia est in Italia tam bono iure, quod tam immune municipium quod per hosce annos tam commoda vacatione omnium rerum sit usum quam Mamertina civitas per triennium? soli ex foedere quod debuerunt non dederunt; soli isto praetore omnium rerum immunes fuerunt; soli in istius imperio ea condicione vixerunt, ut populo Romano nihil darent, Verri nihil negarent.

Verum, ut ad classem, quo ex loco sum digressus, 23 59
revertar, accepisti a Mamertinis navem contra leges, remisisti contra foedera: ita in una civitate bis improbus

fuisti, cum et remisisti quod non oportebat et accepisti quod non licebat. exigere te oportuit navem, quae contra praedones, non quae cum praeda navigaret, quae defenderet ne provincia spoliaretur, non quae provinciae spolia portaret. Mamertini tibi et urbem, quo furta undique deportares, et navem, in qua exportares, praebuerunt. illud tibi oppidum receptaculum praedae fuit, illi homines testes custodesque furtorum; illi tibi et locum furtis et furtorum vehiculum comparaverunt: itaque ne tum quidem, cum classem avaritia ac nequitia tua perdidisti, Mamertinis navem imperare ausus es; quo tempore in tanta inopia navium tantaque calamitate provinciae, etiam si precario essent rogandi, tamen ab eis impetraretur. reprimebat enim tibi et imperandi vim et rogandi conatum praeclara illa, non populo Romano reddita biremis, sed praetori donata cybaea; ea fuit merces imperii, auxilii, iuris, consuetudinis, foederis.

60 Habetis unius civitatis firmum auxilium amissum ac venditum pretio; cognoscite nunc novam praedandi ratio-
24 nem, ab hoc primum excogitatam: sumptum omnem in classem frumento, stipendio ceterisque rebus suo quaeque nauarcho civitas semper dare solebat: is neque ut accusaretur a nautis committere audebat et civibus suis rationes ferre debebat et in illo omni negotio non modo labore, sed etiam periculo suo versabatur. erat hoc, ut dico, factitatum semper, nec solum in Sicilia, sed in omnibus provinciis; etiam in sociorum et Latinorum stipendio ac sumptu, tum cum illorum auxiliis uti solebamus: Verres post imperium constitutum primus imperavit, ut ea pecunia omnis a civitatibus sibi adnumeraretur, ut is eam pecuniam tractaret, quem ipse praefecisset.
61 cui potest esse dubium quam ob rem et omnium consuetudinem veterem primus immutaris et tantam utilitatem per alios tractandae pecuniae neglexeris et tantam difficultatem cum crimine, molestiam cum suspitione susceperis? deinde alii quaestus instituuntur ex uno genere navali videte quam multi: accipere a civitatibus pecuniam, ne nautas darent; pretio certo missos facere nautas; missorum omne stipendium lucrari; reliquis quod deberet non dare. haec omnia ex civitatum testimoniis cognoscite.

recita [testimonia civitatum]. huncine hominem! hancine 25
impudentiam, iudices! hanc audaciam! civitatibus pro 62
numero militum pecuniarum summas discribere; certum pretium, sescenos nummos, nautarum missionis constituere; quos qui dederat commeatum totius aestatis abstulerat, iste, quod eius nautae nomine pro stipendio frumentoque acceperat, lucrabatur: ita quaestus duplex unius missionis fiebat. atque haec homo amentissimus in tanto praedonum impetu, tantoque periculo provinciae sic palam faciebat, ut et ipsi praedones scirent et tota provincia testis esset.

Cum propter istius hanc avaritiam nomine classis esset 63
in Sicilia, re quidem vera naves inanes, quae praedam praetori, non quae praedonibus metum adferrent, tamen cum P. Caesetius et P. Tadius decem navibus suis semiplenis navigarent, navem quandam piratarum, praeda refertam, non ceperunt, sed abduxerunt, onere suo plane captam atque depressam. erat ea navis plena iuventutis formosissimae, plena argenti facti atque signati, multa cum stragula veste. haec una navis a classe nostra non capta est, sed inventa ad Megaridem, qui locus est non longe a Syracusis: quod ubi isti nuntiatum est, tametsi in acta cum mulierculis iacebat ebrius, erexit se tamen et statim quaestori legatoque suo custodes misit compluris, ut omnia sibi integra quam primum exhiberentur. appellitur 64
navis Syracusas; exspectatur ab omnibus supplicium: iste, quasi praeda sibi advecta, non praedonibus captis, si qui senes ac deformes erant, eos in hostium numero ducit; qui aliquid formae, aetatis artificiique habebant, abducit omnis, non nullos scribis, filio cohortique distribuit; symphoniacos homines sex cuidam amico suo Romam muneri misit. nox illa tota in exinaniunda nave consumitur: archipiratam ipsum videt nemo, de quo supplicium sumi oportuit. hodie omnes sic habent — quid eius sit vos coniectura adsequi debetis — istum clam a piratis
ob hunc archipiratam pecuniam accepisse. [coniectura 26 65
est.] iudex esse bonus nemo potest, qui suspitione certa non movetur: hominem nostis, consuetudinem omnium tenetis, qui ducem praedonum aut hostium ceperit, quam libenter eum palam ante oculos omnium esse patiatur: [hominem] in tanto conventu Syracusis vidi neminem,

iudices, qui archipiratam captum sese vidisse diceret, cum omnes, ut mos est, [ut solet fieri,] concurrerent, quaererent, videre cuperent. quid accidit cur tanto opere iste homo occultaretur, ut eum ne casu quidem quisquam aspicere posset? homines maritimi Syracusis, qui saepe istius ducis nomen audissent, saepe timuissent, cum eius cruciatu atque supplicio pascere oculos animum-
66 que exsaturare vellent, potestas aspiciendi nemini facta est. unus pluris praedonum duces vivos cepit P. Servilius quam omnes antea: ecquando igitur isto fructu quisquam caruit, ut videre piratam captum non liceret? at contra, quacumque iter fecit, hoc iucundissimum spectaculum omnibus vinctorum captorumque hostium praebebat; itaque ei concursus fiebant undique, ut non modo ex eis oppidis, qua ducebantur, sed etiam ex finitimis visendi causa convenirent. ipse autem triumphus quam ob rem omnium triumphorum gratissimus populo Romano fuit et iucundissimus? quia nihil est victoria dulcius, nullum est autem testimonium victoriae certius quam, quos saepe metueris, eos te vinctos ad
67 supplicium duci videre. hoc tu quam ob rem non fecisti? quam ob rem ita pirata iste occultatus est, quasi eum aspici nefas esset? quam ob rem supplicium non sumpsisti? quam ob causam hominem reservasti? ecquem scis in Sicilia antea captum archipiratam qui non securi percussus sit? unum cedo auctorem tui facti; unius profer exemplum. vivum tu archipiratam servabas: quo? per triumphum, credo, quem ante currum tuum duceres: neque enim quicquam erat reliquum, nisi uti, classe populi Romani pulcherrima amissa provinciaque lacerata,
27 68 triumphus tibi navalis decerneretur. age porro, custodiri ducem praedonum novo more quam securi feriri omnium exemplo magis placuit. quae sunt istae custodiae? apud quos homines? quem ad modum est adservatus? lautumias Syracusanas omnes audistis; plerique nostis: opus est ingens, magnificum, regum ac tyrannorum; totum est e saxo in mirandam altitudinem depresso et multorum operis penitus exciso; nihil tam clausum ad exitum, nihil tam saeptum undique, nihil tam tutum ad custodiam nec fieri nec cogitari potest. in has lautumias, si qui publice

custodiendi sunt, etiam ex ceteris oppidis Siciliae deduci imperantur. eo quod multos captivos civis Romanos 69
coniecerat, quod eodem ceteros piratas condi imperarat, intellexit, si hunc subditivum archipiratam in eandem custodiam dedisset, fore, ut a multis in lautumiis verus ille dux quaereretur; itaque hominem huic optimae tutissimaeque custodiae non audet committere: denique Syracusas totas timet: amandat hominem . . . . quo? Lilybaeum fortasse. video: tamen homines maritimos non plane reformidat. minime, iudices. Panhormum igitur? audio: quamquam Syracusis, quoniam in Syracusano captus erat, maxime, si minus supplicio adfici, at custodiri oportebat. ne Panhormum quidem. quo igitur? quo 70
putatis? ad homines a piratarum metu et suspitione alienissimos, a navigando rebusque maritimis remotissimos, ad Centuripinos, homines maxime mediterraneos, summos aratores; qui nomen numquam timuissent maritimi praedonis, unum te praetore horruissent Apronium, terrestrem archipiratam; et, ut quivis facile perspiceret id ab isto actum esse, ut ille suppositus facile et libenter se illum, qui non erat, esse simularet, imperat Centuripinis, ut is victu ceterisque rebus quam liberalissime commodissimeque adhiberetur. interea Syracusani, homines periti et 28 71
humani, qui non modo ea, quae perspicua essent, videre, verum etiam occulta suspicari possent, habebant rationem omnes cotidie piratarum, qui securi ferirentur: quam multos esse oporteret ex ipso navigio quod erat captum et ex remorum numero coniciebant: iste, quod omnis, qui artificii aliquid habuerant aut formae, removerat atque abduxerat, reliquos *si*, sicut consuetudo est, universos ad palum adligasset, clamorem populi fore suspicabatur, cum tanto plures abducti essent quam relicti: propter hanc causam cum instituisset alios alio tempore producere, tamen in tanto conventu nemo erat quin rationem numerumque haberet et reliquos non desideraret solum, sed etiam posceret et flagitaret. cum magnus numerus de- 72
esset, tum iste homo nefarius in eorum locum, quos domum suam de piratis abduxerat, substituere et supponere coepit civis Romanos, quos in carcerem antea coniecerat; quorum alios Sertorianos milites fuisse in-

simulabat et ex Hispania fugientis ad Siciliam appulsos esse dicebat; alios, qui a praedonibus erant capti, cum mercaturas facerent aut aliquam ob causam navigarent, sua voluntate cum piratis fuisse arguebat: itaque alii [cives Romani], ne cognoscerentur, involutis e carcere capitibus ad palum atque ad necem rapiebantur; alii, cum a multis [civibus Romanis] cognoscerentur, ab omnibus defenderentur, securi feriebantur: quorum ego de acerbissima morte crudelissimoque cruciatu dicam, cum eum locum tractare coepero; et ita dicam, ut, si me in ea querimonia, quam sum habiturus de istius crudelitate et de civium Romanorum indignissima morte, non modo vires, verum etiam vita deficiat, id mihi praeclarum et
73 iucundum putem. haec igitur est gesta res, haec victoria praeclara: myoparone piratico capto dux liberatus, symphoniaci Romam missi; formosi homines et adulescentes et artifices domum abducti; in eorum locum et ad eorum numerum cives Romani hostilem in modum cruciati et necati; omnis vestis ablata; omne aurum et argentum
29 ablatum et aversum. at quem ad modum ipse se induit priore actione? qui tot dies tacuisset, repente in M. Annii, hominis splendidissimi, testimonio, cum is civem Romanum dixisset, archipiratam negasset securi esse percussum, exsiluit: conscientia sceleris et furore ex maleficiis concepto excitatus dixit se, quod sciret sibi crimini datum iri pecuniam accepisse neque de vero archipirata sumpsisse supplicium, ideo se securi non percussisse:
74 domi esse apud sese archipiratas dixit duos. o clementiam populi Romani seu potius patientiam miram ac singularem! civem Romanum securi esse percussum M. Annius, eques Romanus, dicit: taces; archipiratam negat: fateris. fit gemitus omnium et clamor, cum tamen a praesenti supplicio tuo continuit populus Romanus se et repressit et salutis suae rationem iudicum severitati reservavit. quid? sciebas tibi crimini datum iri? quam ob rem sciebas? quam ob rem etiam suspicabare? inimicum habebas neminem; si haberes, tamen non ita vixeras, ut metum iudicii propositum habere deberes. an te, id quod fieri solet, conscientia timidum suspitiosumque faciebat? qui igitur, cum esses cum imperio, iam tum cri-

men et iudicium horrueris, *is* cum tot testibus coarguare, potes de damnatione dubitare? verum, si crimen hoc 75
metuebas, ne quis suppositum abs te esse diceret qui pro archipirata securi feriretur, utrum tandem tibi ad defensionem firmius fore putasti, in iudicio, coactu atque efflagitatu meo, producere ad ignotos tanto post eum, quem archipiratam esse diceres, an recenti re, Syracusis, apud notos, inspectante Sicilia paene tota, securi ferire? vide quid intersit, utrum faciendum fuerit: in illo reprehensio nulla esset; hic defensio nulla est. itaque illud semper omnes fecerunt; hoc quis ante te, quis praeter te fecerit quaero. — piratam vivum tenuisti. quem ad finem? dum cum imperio fuisti. quam ob causam? quo exemplo? cur tam diu? cur, inquam, civibus Romanis, quos piratae ceperant, securi statim percussis, ipsis piratis lucis usuram tam diuturnam dedisti? verum esto: sit tibi illud 76
liberum omne tempus, quoad cum imperio fuisti: etiamne privatus, etiamne reus, etiamne paene damnatus hostium duces privata in domo retinuisti? unum, alterum mensem, prope annum denique, domi tuae piratae, a quo tempore capti sunt, quoad per me licitum est, fuerunt; hoc est, quoad per M'. Glabrionem licitum est, qui, postulante me, produci atque in carcerem condi imperavit. quod 30
est huiusce rei ius? quae consuetudo? quod exemplum? hostem acerrimum atque infestissimum populi Romani seu potius communem hostem gentium nationumque omnium quisquam omnium mortalium privatus intra moenia domi suae retinere poterit? quid, si pridie, quam a me tu co- 77
actus es confiteri, civibus Romanis securi percussis, praedonum ducem vivere, habitare apud te, si, inquam, pridie domo tua profugisset, si aliquam manum contra rem publicam facere potuisset, quid diceres? 'apud me habitavit, mecum fuit; ego illum ad iudicium meum, quo facilius crimen inimicorum diluere possem, vivum atque incolumem reservavi.' itane vero? tu tua pericula communi periculo defendes? tu supplicia, quae debentur hostibus victis, ad tuum, non ad rei publicae tempus conferes? populi Romani hostis privati hominis custodiis adservabitur? at etiam qui triumphant eoque diutius vivos hostium duces reservant, ut his per triumphum ductis,

pulcherrimum spectaculum fructumque victoriae populus Romanus percipere possit, tamen cum de foro in Capitolium currus flectere incipiunt, illos duci in carcerem iubent; idemque dies et victoribus imperii et victis vitae
78 finem facit. et nunc cuiquam credo esse dubium quin tu id commissurus non fueris, praesertim cum statuisses, ut ais, tibi causam esse dicendam, ut ille archipirata non potius securi feriretur, quam, quod erat ante oculos positum, tuo periculo viveret! si enim esset mortuus, tu, qui crimen ais te metuisse, quaero cui probares? cum constaret istum Syracusis a nullo visum esse [archipiratam], ab omnibus desideratum; cum dubitaret nemo quin abs te pecunia liberatus esset, cum volgo loquerentur suppositum in eius locum, quem pro illo probare velles, cum tu te fassus esses id crimen tanto ante metuisse, si
79 eum diceres esse mortuum, quis te audiret? nunc, cum vivum nescio quem istum producis, tamen te derideri vides: quid, si aufugisset, si vincula rupisset ita, ut Nico ille [nobilissimus pirata,] fecit, quem P. Servilius, qua felicitate ceperat, eadem recuperavit, quid diceres? verum hoc erat: si ille semel verus pirata securi percussus esset, pecuniam illam non haberes, si hic falsus esset mortuus aut profugisset, non esset difficile alium in suppositi locum supponere. plura dixi quam volui [de illo archipirata], et tamen ea, quae certissima sunt huius criminis argumenta, praetermisi; volo enim esse totum mihi crimen hoc integrum: est certus locus, certa lex, certum tribunal, quo hoc reservetur.

31
80 Hac tanta praeda auctus, mancipiis, argento, veste locupletatus, nihilo diligentior ad classem ornandam, milites revocandos alendosque esse coepit, cum ea res non solum provinciae saluti, verum etiam ipsi praedae posset esse: nam aestate summa, quo tempore ceteri praetores obire provinciam et concursare consuerunt aut etiam in tanto praedonum metu et periculo ipsi navigare, eo tempore ad luxuriam libidinesque suas domo sua regia [quae regis Hieronis fuit, qua praetores uti solent,] contentus non fuit: tabernacula, quem ad modum consuerat temporibus aestivis, quod antea demonstravi, carbaseis intenta velis conlocari iussit in litore, quod est litus in Insula

Syracusis post Arethusae fontem, propter ipsum introitum atque ostium portus, amoeno sane et ab arbitris remoto loco. hic dies aestivos [iam continuos] populi Romani 81
praetor, custos defensorque provinciae, sic vixit, ut muliebria cotidie convivia essent, vir accumberet nemo praeter ipsum et praetextatum filium — etsi recte sine exceptione dixeram virum, cum isti essent, neminem fuisse — non numquam etiam libertus Timarchides adhibebatur; mulieres autem nuptae nobiles praeter unam mimi Isidori filiam, quam iste propter amorem ab Rhodio tibicine abduxerat: *erat* Pipa quaedam, uxor Aeschrionis Syracusani, [de qua muliere plurimi versus, qui in istius cupiditatem facti sunt, tota Sicilia percelebrantur]; erat Nice, 82
facie eximia, ut praedicatur, uxor Cleomeni Syracusani. hanc [Cleomenes] vir amabat: verum tamen huius libidini adversari nec poterat nec audebat; et simul ab isto donis beneficiisque multis devinciebatur. illo autem tempore iste, tametsi ea est hominis impudentia, quam nostis, ipse tamen cum vir esset Syracusis, uxorem eius parum poterat animo soluto ac libero tot in acta dies secum habere: itaque excogitat rem singularem: navis, quibus legatus praefuerat, Cleomeni tradit; classi populi Romani Cleomenem Syracusanum praeesse iubet atque imperare. hoc eo facit, ut ille non solum abesset a domo dum navigaret, sed etiam libenter cum magno honore beneficioque abesset; ipse autem, remoto atque ablegato viro, non liberius, quam antea — quis enim umquam istius libidini obstitit? — sed paulo solutiore animo tamen secum illam haberet, si non tamquam virum, sed tamquam aemulum removisset. accipit navis sociorum atque ami- 83
corum Cleomenes Syracusanus. quid primum aut accu- 32
sem aut querar? Siculone homini legati, quaestoris, praetoris denique potestatem, honorem, auctoritatem dari? si te impediebat ista conviviorum mulierumque occupatio, ubi quaestores? ubi legati? ubi ternis denariis aestimatum frumentum? ubi muli? ubi tabernacula? ubi tot tantaque ornamenta magistratibus et legatis a senatu populoque Romano permissa et data? denique ubi praefecti, ubi tribuni tui? si civis Romanus dignus isto negotio nemo fuit, quid civitates, quae in amicitia fideque populi

Romani perpetuo manserant? ubi Segestana? ubi Centuripina civitas? quae cum officiis, fide, vetustate, tum etiam
84 cognatione populum Romanum attingunt. o di immortales! quid? si harum ipsarum civitatum militibus, navibus, nauarchis Syracusanus Cleomenes iussus est imperare, non omnis honos ab isto dignitatis, aequitatis officiique sublatus est? ecquod in Sicilia bellum gessimus quin Centuripinis sociis, Syracusanis hostibus uteremur? atque haec ego ad memoriam vetustatis, non ad contumeliam civitatis referri volo. itaque ille vir clarissimus summusque imperator, M. Marcellus, cuius virtute captae, misericordia conservatae sunt Syracusae, habitare in ea parte urbis, quae in insula est, Syracusanum neminem voluit: hodie, inquam, Syracusanum in ea parte habitare non licet; est enim locus, quem vel pauci possint defendere: committere igitur eum non fidelissimis hominibus noluit, simul quod ab illa parte urbis navibus aditus ex alto est; quam ob rem qui nostros exercitus saepe excluserant, eis claustra
85 loci committenda non existimavit. vide quid intersit inter tuam libidinem maiorumque auctoritatem, inter amorem furoremque tuum et illorum consilium atque prudentiam: illi aditum litoris Syracusanis ademerunt: tu imperium maritimum concessisti; illi habitare in eo loco Syracusanum, qua naves accedere possent, noluerunt: tu classi et navibus Syracusanum praeesse voluisti; quibus illi urbis suae partem ademerunt, eis tu nostri imperii partem dedisti, et, quorum sociorum opera Syracusani nobis dicto audientes sunt, eos Syracusano dicto audientis esse iussisti. egreditur in Centuripina quadriremi Cleomenes e portu; sequitur Segestana navis, Tyndaritana, Herbitensis, Heracliensis, Apolloniensis, Haluntina, praeclara classis in speciem, sed inops et infirma propter dimissionem propugnatorum atque remigum. tam diu in imperio suo classem iste praetor diligens vidit, quam diu convivium eius flagitiosissimum praetervecta est; ipse autem, qui visus multis diebus non esset, tum se tamen in conspectum nautis paulisper dedit: stetit soleatus praetor populi Romani cum pallio purpureo tunicaque talari, muliercula nixus, in litore. iam hoc istum vestitu Siculi civesque
87 Romani permulti saepe viderant. postea quam paulum

33
86

provecta classis est et Pachynum quinto die denique appulsa, nautae coacti fame radices palmarum agrestium, quarum erat in illis locis, sicuti in magna parte Siciliae, multitudo, conligebant et eis miseri perditique alebantur. Cleomenes autem, qui alterum se Verrem cum luxuria ac nequitia tum etiam imperio putaret, similiter totos dies in litore, tabernaculo posito, perpotabat. ecce autem re- 34
pente, ebrio Cleomene, esurientibus ceteris, nuntiatur piratarum esse navis in portu Odysseae; nam ita is locus nominatur; nostra autem classis erat in portu Pachyni. Cleomenes autem, quod erat terrestre praesidium non re, sed nomine, speravit eis militibus, quos ex eo loco deduxisset, explere se numerum nautarum et remigum posse: reperta est eadem istius hominis avarissimi ratio in praesidiis quae in classibus: nam erant perpauci reliqui, ceteri dimissi. princeps Cleomenes in quadriremi Centuripina 88
malum erigi, vela fieri, praecidi ancoras imperavit; et simul, ut se ceteri sequerentur, signum dari iussit. haec Centuripina navis erat incredibili celeritate velis; nam scire isto praetore nemo poterat quid quaeque navis remis facere posset; etsi in hac quadriremi, propter honorem et gratiam Cleomenis, minime multi remiges et milites deerant. evolarat iam e conspectu fere fugiens quadriremis, cum etiam tum ceterae naves uno in loco moliebantur. erat animus in reliquis: quamquam erant pauci, quo- 89
quo modo res se habebat, pugnare tamen se velle clamabant, et, quod reliquum vitae viriumque fames fecerat, id ferro potissimum reddere volebant. quod si Cleomenes non tanto ante fugisset, aliqua tamen ad resistendum ratio fuisset: erat enim sola illa navis constrata et ita magna, ut propugnaculo ceteris posset esse; quae, si in praedonum pugna versaretur, urbis instar habere inter illos piraticos myoparones videretur, sed tum inopes, relicti ab duce praefectoque classis, eundem necessario cursum tenere coeperunt. Helorum versus, ut ipse Cleomenes, ita 90
ceteri navigabant; neque ei tam praedonum impetum fugiebant, quam imperatorem sequebantur. tum ut quisque in fuga postremus, ita in periculo princeps erat; postremam enim quamque navem piratae primam adoriebantur: ita prima Haluntinorum navis capitur, cui praeerat Halun-

tinus, homo nobilis, Phylarchus, quem ab illis praedonibus Locrenses postea publice redemerunt; ex quo vos priore actione iurato rem omnem causamque cognostis; deinde Apolloniensis navis capitur et eius praefectus
35 Anthropinus occiditur. haec dum aguntur, interea Cleo-
91 menes iam ad Helori litus pervenerat; iam sese in terram e navi eiecerat quadrirememque fluctuantem in salo reliquerat. reliqui praefecti navium, cum in terram imperator exisset, cum ipsi neque repugnare neque mari effugere ullo modo possent, appulsis ad Helorum navibus Cleomenem persecuti sunt. tum praedonum dux Heracleo, repente, praeter spem, non sua virtute, sed istius avaritia nequitiaque victor, classem pulcherrimam populi Romani, in litus expulsam et eiectam, cum primum invesperasce-
92 ret, inflammari incendique iussit. o tempus miserum atque acerbum provinciae Siciliae! o casum illum multis innocentibus calamitosum atque funestum! o istius nequitiam ac turpitudinem singularem! una atque eadem nox erat, qua praetor amoris turpissimi flamma, classis populi Romani praedonum incendio conflagrabat. adfertur nocte intempesta gravis huiusce cladis nuntius Syracusas; curritur ad praetorium, quo istum ex illo praeclaro convivio reduxerant paulo ante mulieres cum cantu atque symphonia. Cleomenes, quamquam nox erat, tamen in publico esse non audet; includit se domi; neque aderat
93 uxor, quae consolari hominem in malis posset. huius autem praeclari imperatoris ita erat severa domi disciplina, ut in re tanta et tam gravi nuntio nemo admitteretur, nemo esset qui auderet aut dormientem excitare aut interpellare vigilantem: iam vero, re ab omnibus cognita, concursabat urbe tota maxima multitudo; non enim, sicut erat nuper consuetudo, praedonum adventum significabat ignis e specula sublatus aut tumulo, sed flamma ex ipso incendio navium et calamitatem acceptam et periculum
36 reliquum nuntiabat. cum praetor quaereretur et constaret neminem ei nuntiasse, fit ad domum eius cum clamore
94 concursus atque impetus. tum iste excitatus audit rem omnem ex Timarchide; sagum sumit. lucebat iam fere: procedit in medium, vini, somni, stupri plenus. excipitur ab omnibus eius modi clamore, ut ei Lampsaceni periculi

similitudo versaretur ante oculos; hoc etiam maius [hoc] videbatur, quod in odio simili multitudo hominum haec erat maxima. tum istius acta commemorabatur, tum flagitiosa illa convivia; tum appellabantur a multitudine mulieres nominatim; tum quaerebant ex isto palam, tot dies continuos, per quos numquam visus esset, ubi fuisset, quid egisset; tum imperator ab isto praepositus Cleomenes flagitabatur; neque quicquam propius est factum, quam ut illud Uticense exemplum de Hadriano transferretur Syracusas, ut duo sepulchra duorum praetorum improborum duabus in provinciis constituerentur: verum habita est a multitudine ratio temporis, habita tumultus, habita etiam dignitatis existimationisque communis, quod is est conventus Syracusis civium Romanorum, ut non modo illa provincia, verum etiam hac re publica dignissimus existimetur. confirmant ipsi se, cum 95
hic etiam tum semisomnus stuperet; arma capiunt; totum forum atque Insulam, quae est urbis magna pars, complent. unam illam noctem solam praedones ad Helorum commorati, cum fumantis etiam nostras navis reliquissent, accedere incipiunt Syracusas: qui videlicet saepe audissent nihil esse pulchrius quam Syracusarum moenia ac portus, statuerant se, si ea Verre praetore non vidissent, numquam esse visuros. ac primo ad illa aestiva praetoris 37 96
accedunt, ipsam illam ad partem litoris, ubi iste per eos dies, tabernaculis positis, castra luxuriae conlocarat: quem postea quam inanem locum offenderunt et praetorem commosse ex eo loco castra senserunt, statim sine ullo metu in ipsum portum penetrare coeperunt. cum in portum dico, iudices, — explanandum est enim diligentius eorum causa, qui locum ignorant — in urbem dico atque in urbis intimam partem venisse piratas; non enim portu illud oppidum clauditur, sed urbe portus ipse cingitur et continetur, ut non adluantur mari moenia extrema, sed ipse influat in urbis sinum portus. hic, te praetore, Heracleo 97
pirata cum quattuor parvis myoparonibus ad arbitrium suum navigavit. pro di immortales! piraticus myoparo, cum imperii populi Romani nomen ac fasces essent Syracusis, usque ad forum Syracusanum et ad omnis crepidines urbis accessit: quo neque Karthaginiensium glo-

riosissimae classes, cum mari plurimum poterant, multis bellis saepe conatae, umquam aspirare potuerunt, neque populi Romani invicta ante te praetorem gloria illa navalis umquam tot Punicis Siciliensibusque bellis penetrare potuit; qui locus eius modi est, ut ante Syracusani in moenibus suis, in urbe, in foro hostem armatum ac victorem quam in portu ullam hostium navem viderint.
98 hic, te praetore, praedonum naviculae pervagatae sunt, quo Atheniensium classis sola post hominum memoriam ccc navibus vi ac multitudine invasit; quae in eo ipso portu, loci ipsius natura, victa atque superata est. hic primum opes illius civitatis comminutae depressaeque sunt; in hoc portu Atheniensium nobilitatis, imperii, glo-
38 riae naufragium factum existimatur. eone pirata penetravit, quo simul atque adisset, non modo a latere, sed etiam a tergo magnam partem urbis relinqueret? Insulam totam praetervectus est, quae est urbs Syracusis suo nomine ac moenibus, quo in loco maiores, ut ante dixi, Syracusanum habitare vetuerunt, quod, qui illam partem urbis tenerent, in eorum potestatem portum futurum intellege-
99 bant. at quem ad modum est pervagatus? radices palmarum agrestium, quas in nostris navibus invenerant, iactabant, ut omnes istius improbitatem et calamitatem Siciliae possent cognoscere. Siculosne milites, aratorumne liberos, quorum patres tantum labore suo frumenti exarabant, ut populo Romano totique Italiae suppeditare possent, eosne in insula Cereris natos, ubi primum fruges inventae esse dicuntur, eo cibo esse usos, a quo maiores eorum ceteros quoque, frugibus inventis, removerunt? te praetore Siculi milites palmarum stirpibus, piratae Siculo frumento ale-
100 bantur? o spectaculum miserum atque acerbum: ludibrio esse urbis gloriam, populi Romani nomen, hominum conventum atque multitudinem piratico myoparoni: in portu Syracusano de classe populi Romani triumphum agere piratam, cum praetoris inertissimi nequissimique oculos praedonum remi respergerent!

Postea quam e portu piratae non metu aliquo adfecti, sed satietate exierunt, tum coeperunt quaerere homines causam illius tantae calamitatis. dicere omnes et palam disputare, minime esse mirandum, si, remigibus militi-

busque dimissis, reliquis egestate et fame perditis, praetore tot dies cum mulierculis perpotante, tanta ignominia et calamitas esset accepta. haec autem istius vituperatio 101
atque infamia confirmabatur eorum sermone, qui a suis civitatibus illis navibus praepositi fuerant: qui ex illo numero reliqui Syracusas, classe amissa, refugerant, dicebant, quot ex sua quisque nave missos sciret esse. res erat clara, neque solum argumentis, sed etiam certis testibus istius audacia tenebatur. homo certior fit agi 39
nihil in foro et conventu toto die, nisi hoc quaeri ex nauarchis, quem ad modum classis sit amissa; illos respondere et docere unum quemque, missione remigum, fame reliquorum, Cleomenis timore et fuga: quod postea quam iste cognovit, hanc rationem habere coepit: causam sibi dicendam esse statuerat iam ante, quam hoc usu venit, ita ut ipsum priore actione dicere audistis; videbat illis nauarchis testibus tantum hoc crimen sustinere se nullo modo posse: consilium capit primo stultum, verum tamen clemens: nauarchos ad se 102
vocari iubet. veniunt: accusat eos, quod eius modi sermones de se habuerint; rogat ut in sua quisque dicat navi se tantum habuisse nautarum, quantum oportuerit, neque quemquam esse dimissum: illi enim vero se ostendunt, quod vellet, esse facturos. iste non procrastinat; advocat amicos statim; quaerit ex illis singillatim quot quisque nautas habuerit: respondet unus quisque, ut erat praeceptum. iste in tabulas refert; obsignat signis amicorum providens homo, ut contra hoc crimen, si quando opus esset, hac videlicet testificatione uteretur. derisum esse 103
credo hominem amentem a suis consiliariis et admonitum hasce ei tabulas nihil profuturas; etiam plus ex nimia praetoris diligentia suspitionis in eo crimine futurum. iam iste erat hac stultitia multis in rebus usus, ut publice quoque, quae vellet, in litteras civitatum [tolli et] referri iuberet: quae omnia nunc intellegit sibi nihil prodesse, postea quam certis litteris, testibus auctoritatibusque convincitur. ubi hoc videt, illorum confessionem, testifica- 40
tionem suam, tabellas sibi nullo adiumento futuras, init consilium, non improbi praetoris, nam id quidem esset ferendum, sed importuni atque amentis tyranni: statuit,

si hoc crimen extenuari vellet — nam omnino tolli posse non arbitrabatur — nauarchos omnis, testis sui sceleris,
104 vita esse privandos. occurrebat illa ratio: quid Cleomene fiet? poterone animadvertere in eos, quos dicto audientis esse iussi, missum facere eum, cui potestatem imperiumque permisi? poterone eos adficere supplicio, qui Cleomenem secuti sunt, ignoscere Cleomeni, qui secum fugere et se consequi iussit? poterone esse in eos vehemens, qui navis non modo inanis habuerunt, sed etiam apertas, in eum dissolutus, qui solus habuerit constratam navem et minus exinanitam? pereat Cleomenes una! ubi fides? ubi exsecrationes? ubi dexterae complexusque? ubi illud contubernium muliebris militiae in illo delicatissimo litore?
105 fieri nullo modo poterat quin Cleomeni parceretur. vocat Cleomenem; dicit ei se statuisse animadvertere in omnis nauarchos; ita sui periculi rationes ferre ac postulare. 'tibi uni parcam et potius istius culpae crimen vituperationemque inconstantiae suscipiam quam aut in te sim crudelis aut tot tam gravis testis vivos incolumisque esse patiar.' agit gratias Cleomenes, approbat consilium, dicit ita fieri oportere: admonet tamen illud, quod istum fugerat, in Phalacrum, Centuripinum nauarchum, non posse animum adverti, propterea quod secum una fuisset in Centuripina quadriremi. quid? ergo iste homo ex eius modi civitate, adulescens nobilissimus, testis relinquetur? 'in praesentia,' inquit Cleomenes 'quoniam ita necesse est; sed post aliquid videbimus, ne iste nobis obstare
41
106 possit.' haec postea quam acta et constituta sunt, procedit iste repente e praetorio, inflammatus scelere, furore, crudelitate; in forum venit; nauarchos ad se vocari iubet: qui nihil metuerent, nihil suspicarentur, statim adcurrunt: iste hominibus miseris innocentibus inici catenas imperat. implorare illi fidem praetoris et qua re id faceret rogare. tum iste hoc causae dicit, quod classem praedonibus prodidissent. fit clamor et admiratio populi, tantam esse in homine impudentiam atque audaciam, ut aut aliis causam calamitatis attribueret, quae omnis propter avaritiam ipsius accidisset, aut, cum ipse praedonum socius putaretur, aliis proditionis crimen inferret; deinde hoc quinto decimo die crimen esse natum, postquam classis esset

amissa. cum haec ita fierent, quaerebatur ubi esset Cleo- 107
menes; non quo illum ipsum, cuicuimodi est, quisquam supplicio propter illud incommodum dignum putaret: nam quid Cleomenes facere potuit? non enim possum quemquam insimulare falso: quid, inquam, magno opere potuit Cleomenes facere, istius avaritia navibus exinanitis? atque eum vident sedere ad latus praetoris et ad aurem familiariter, ut solitus erat, insusurrare. tum vero omnibus indignissimum visum est, homines honestissimos, electos e suis civitatibus, in ferrum atque in vincla coniectos; Cleomenem propter flagitiorum ac turpitudinum societatem familiarissimum esse praetori. apponitur eis 108
tamen accusator Naevius Turpio quidam, qui C. Sacerdote praetore iniuriarum damnatus est, homo bene appositus ad istius audaciam; quem iste in decumis, in rebus capitalibus, in omni calumnia praecursorem habere solebat et emissarium. veniunt Syracusas parentes propin- 42
quique miserorum adulescentium, hoc repentino calamitatis suae nuntio commoti; vinctos aspiciunt catenis liberos suos, cum istius avaritiae poenam collo et cervicibus suis sustinerent; adsunt, defendunt, proclamant, fidem tuam, quae nusquam erat neque umquam fuerat, implorant. pater aderat Dexo Tyndaritanus, homo nobilissimus, hospes tuus, cuius tu domi fueras, quem hospitem appellaras. eum cum illa auctoritate *hominem* miseria videres praeditum, non te eius lacrimae, non senectus, non hospitii ius atque nomen ab scelere aliquam ad partem humanitatis revocare potuit? sed quid ego hospitii iura in 109
hac immani belua commemoro? qui Sthenium Thermitanum, hospitem suum, cuius domum per hospitium exhausit et exinanivit, absentem in reos rettulerit, indicta causa capite damnarit, ab eo nunc hospitiorum iura atque officia quaeramus? cum homine enim crudeli nobis res est an cum fera atque immani belua? te patris lacrimae de innocentis filii periculo non movebant; cum patrem domi reliquisses, filium tecum haberes, te neque praesens filius de liberum caritate neque absens pater de indulgentia patria commonebat? catenas habebat hospes tuus, 110
Aristeus, Dexonis filius. 'quid ita?' 'prodiderat classem.' 'quod ob praemium?' 'deseruerat exercitum.' 'quid Cleo-

menes?' 'ignavus fuerat.' 'at eum tu ob virtutem corona ante donaras.' 'dimiserat nautas.' 'at ab omnibus tu mercedem missionis acceperas.' alter parens ex altera parte erat Herbitensis Eubulidas, homo domi suae clarus et nobilis; qui quia Cleomenem in defendendo filio laeserat, nudus paene est destitutus. quid erat autem quod quisquam diceret aut defenderet? 'Cleomenem nominare non licet.' 'at causa cogit.' 'moriere, si appellaris.' numquam enim iste cuiquam est mediocriter minatus. 'at remiges non erant.' 'praetorem tu accusas? frange cervices.' si neque praetorem neque praetoris aemulum appellari licebit, cum in his duobus tota causa sit, quid
43 111 futurum est? dicit etiam causam Heraclius Segestanus, homo domi suae nobilissimo loco natus. audite, ut vestra humanitas postulat, iudices; audietis enim de magnis incommodis iniuriisque sociorum: hunc scitote fuisse Heraclium in ea*dem* causa, qui propter gravem morbum oculorum suorum tum non navigarit et iussu eius, qui potestatem habuit, in commeatu Syracusis remanserit: is certe neque classem prodidit neque metu perterritus fugit neque exercitum deseruit; etenim tunc esset hoc animum advertendum, cum classis Syracusis proficiscebatur. is tamen in eadem causa fuit, quasi esset in aliquo manifesto scelere deprehensus, in quem ne falsi quidem causa
112 conferri criminis potuit. fuit in illis nauarchis Heracliensis quidam Furius, nam habent illi non nulla huiusce modi Latina nomina, homo, quam diu vixit, non domi suae solum, post mortem tota Sicilia clarus et nobilis; in quo homine tantum animi fuit, non solum ut istum libere laederet, nam id quidem, quoniam moriundum videbat, sine periculo se facere intellegebat, verum, morte proposita, cum lacrimans in carcere mater noctis diesque adsideret, defensionem causae suae scripsit; quam nunc nemo est in Sicilia quin habeat, quin legat, quin tui sceleris et crudelitatis ex illa oratione commonefiat: in qua docet quot a civitate sua nautas acceperit, quot et quanti quemque dimiserit, quot secum habuerit, item de ceteris navibus dicit; quae cum apud te diceret, virgis oculi verberabantur. ille morte proposita facile dolorem corporis patiebatur; clamabat, id quod scriptum reliquit, facinus

esse indignum, plus impudicissimae mulieris apud te de Cleomenis salute quam de sua vita lacrimas matris valere. deinde etiam illud video esse dictum, quod, si recte vos 113
populus Romanus cognovit, non falso ille de vobis iam in morte ipsa praedicavit: non posse Verrem testis interficiendo [nos] exstinguere; graviorem apud sapientis iudices se fore ab inferis testem, quam si vivus in iudicium produceretur: tum avaritiae solum, si viveret; nunc, cum ita esset necatus, sceleris, audaciae, crudelitatis testem fore. iam illa praeclara: non testium modo catervas, cum tua res ageretur, sed ab dis manibus innocentium Poenas scelerumque Furias in tuum iudicium esse venturas; sese ideo leviorem suum casum fingere, quod iam ante aciem securium tuarum Sextiique tui carnificis voltum et manum vidisset, cum in conventu civium Romanorum iussu tuo securi cives Romani ferirentur. ne multa, iudices: liber- 114
tate, quam vos sociis dedistis, hac ille in acerbissimo supplicio miserrimae servitutis abusus est. condemnat 44
omnis de consilii sententia: tamen neque iste in tanta re tot hominum T. Vectium ad se arcessit, quaestorem suum, cuius consilio uteretur, neque P. Cervium, talem virum, legatum, qui, quia legatus isto praetore in Sicilia fuit, primus ab isto iudex reiectus est, sed de latronum, hoc est, de comitum suorum sententia condemnat omnis. hic 115
cuncti Siculi, fidelissimi atque antiquissimi socii, plurimis adfecti beneficiis a maioribus nostris, graviter commoventur et de suis periculis fortunisque omnibus pertimescunt: indigne ferunt illam clementiam mansuetudinemque nostri imperii tantam in crudelitatem inhumanitatemque esse conversam; condemnari tot homines uno tempore nullo crimine; defensionem suorum furtorum praetorem improbum ex indignissima morte innocentium quaerere. nihil addi iam videtur, iudices, ad hanc improbitatem, amentiam crudelitatemque posse; et recte nihil videtur; nam si cum aliorum improbitate certet, longe omnis multumque superabit: sed secum ipse certat; id agit, ut semper supe- 116
rius suum facinus novo scelere vincat. Phalacrum Centuripinum dixeram exceptum esse a Cleomene, quod in eius quadriremi [Cleomenes] vectus esset: tamen, quia pertimuerat adulescens, quod eandem suam causam vide-

bat esse quam illorum, qui innocentes peribant, accedit ad hominem Timarchides: a securi negat esse ei periculum; virgis ne caederetur monet ut caveat: ne multa, ipsum dicere adulescentem audistis se ob hunc metum
117 pecuniam Timarchidi numerasse. levia sunt haec in hoc reo: metum virgarum nauarchus nobilissimae civitatis pretio redemit: humanum est; alius, ne condemnaretur, pecuniam dedit: usitatum est. non volt populus Romanus obsoletis criminibus accusari Verrem; nova postulat, inaudita desiderat, non de praetore Siciliae, sed de nefario
45 tyranno fieri iudicium arbitratur: includuntur in carcerem condemnati; supplicium constituitur in illos, sumitur de miseris parentibus nauarchorum; prohibentur adire ad filios, prohibentur liberis suis cibum vestitumque ferre:
118 patres hi, quos videtis, iacebant in limine matresque miserae pernoctabant ad ostium carceris, ab extremo conspectu liberum exclusae; quae nihil aliud orabant, nisi ut filiorum suorum postremum spiritum ore excipere liceret. aderat ianitor carceris, carnifex praetoris, mors terrorque sociorum et civium Romanorum, lictor Sextius, cui ex [omni] gemitu doloreque certa merces comparabatur: 'ut adeas, tantum dabis; ut [tibi] cibum vestitumque intro ferre liceat, tantum.' nemo recusabat. 'quid? ut uno ictu securis adferam mortem filio tuo, quid dabis? ne diu crucietur? ne saepius feriatur? ne cum sensu doloris aliquo spiritus auferatur?' etiam ob hanc causam pecunia lictori
119 dabatur. o magnum atque intolerandum dolorem! o gravem acerbamque fortunam! non vitam liberum, sed mortis celeritatem pretio redimere cogebantur parentes; atque ipsi etiam adulescentes cum Sextio suo de plaga et de uno illo ictu loquebantur, idque postremum parentes suos liberi orabant, ut levandi cruciatus sui causa lictori pecunia daretur. multi et graves dolores inventi parentibus et propinquis, multi: verum tamen mors sit extrema. non erit. estne aliquid ultra quo crudelitas progredi possit? reperietur. nam illorum, cum erunt securi percussi ac necati, corpora feris obicientur: hoc si luctuosum est pa-
120 rentibus, redimant pretio sepeliendi potestatem. Onasum Segestanum, hominem nobilem, dicere audistis se ob sepulturam Heraclii nauarchi pecuniam Timarchidi nu-

merasse; ne hoc posses dicere 'patres enim veniunt amissis filiis irati': vir primarius, homo nobilissimus, dicit, neque de filio dicit. iam hoc quis tum fuit Syracusis quin audierit, quin sciat, has Timarchidi pactiones sepulturae cum vivis etiam illis esse factas? non palam cum Timarchide loquebantur? non omnes omnium propinqui adhibebantur? non palam virorum funera locabantur? qui omnibus rebus actis atque decisis, producuntur e carcere, deligantur. quis tam fuit illo tempore ferreus, quis tam 46 121
inhumanus praeter unum te, qui non illorum aetate, nobilitate, miseria commoveretur? ecquis fuit quin lacrimaret? quin ita calamitatem illam putaret illorum, ut fortunam tamen non alienam, periculum autem commune arbitraretur? feriuntur securi: laetaris tu in omnium gemitu et triumphas; testis avaritiae tuae gaudes esse sublatos. errabas, Verres, et vehementer errabas, cum te maculas furtorum et flagitiorum tuorum sociorum innocentium sanguine eluere arbitrabare: praeceps amentia ferebare, qui te existimares avaritiae volnera crudelitatis remediis posse sanare: etenim quamquam illi sunt mortui sceleris tui testes, tamen eorum propinqui neque tibi neque illis desunt; tamen ex ipso illo numero nauarchorum aliqui vivunt, [et] adsunt; quos, ut mihi videtur, ad illorum innocentium poenas fortuna et ad hanc causam reservavit: adest Phylarchus Haluntinus, qui, quia cum 122
Cleomene non fugit, oppressus a praedonibus et captus est; cui calamitas saluti fuit; qui nisi captus a piratis esset, in hunc praedonem sociorum incidisset; dicit is pro testimonio de missione nautarum, de fame, de Cleomenis fuga. adest Centuripinus Phalacrus, in amplissima civitate amplissimo loco natus; eadem dicit; nulla in re discrepat.

Per deos immortalis! quo tandem animo sedetis, iu- 123
dices? aut haec quem ad modum auditis? utrum ego desipio et plus quam satis est doleo tanta calamitate miseriaque sociorum an vos quoque hic acerbissimus innocentium cruciatus et maeror pari sensu doloris adficit? ego enim cum Herbitensem, cum Heracliensem securi percussum esse dico, versatur mihi ante oculos indignitas calamitatis: eorum populorum civis, eorum agrorum 47

alumnos, ex quibus maxima vis frumenti quot annis plebi Romanae illorum operis ac laboribus quaeritur, qui a parentibus spe nostri imperii nostraeque aequitatis suscepti educatique sunt, ad C. Verris nefariam immanitatem et
124 ad eius funestam securem esse servatos? cum mihi Tyndaritani illius venit in mentem, cum Segestani, tum iura simul civitatum atque officia considero: quas urbis P. Africanus etiam ornandas esse spoliis hostium arbitratus est, eas C. Verres non solum illis ornamentis, sed etiam viris nobilissimis nefario scelere privavit. en quod Tyndaritani libenter praedicent: 'nos in septemdecim populis Siciliae numeramur; nos semper omnibus Punicis Siciliensibusque bellis amicitiam fidemque populi Romani secuti sumus; a nobis omnia populo Romano semper et belli adiumenta et pacis ornamenta ministrata sunt.' multum vero haec
125 eis iura profuerunt in istius imperio ac potestate! vestros quondam nautas contra Karthaginem Scipio duxit; at nunc navem contra praedones paene inanem Cleomenes ducit. vobiscum Africanus hostium spolia et praemia laudis communicavit; at nunc per hunc spoliati, navi a praedonibus abducta, ipsi in hostium loco numeroque ducimini. quid vero? illa Segestanorum non solum litteris tradita neque commemorata verbis, sed multis officiis illorum usurpata et comprobata cognatio quos tandem fructus huiusce necessitudinis in istius imperio tulit? nempe hoc iure fuit, iudices, ut ex sinu patriae nobilissimus adulescens et ex complexu matris ereptus innocens filius istius carnifici Sextio dederetur; cui civitati maiores nostri maximos agros atque optimos concesserunt, quam immunem esse voluerunt, haec apud te cognationis, fidelitatis, vetustatis, auctoritatis ne hoc quidem iuris obtinuit, ut unius honestissimi atque innocentissimi civis mortem ac sanguinem deprecaretur.

48 126 Quo confugient socii? quem implorabunt? qua spe denique ut vivere velint tenebuntur, si vos eos deseretis? ad senatumne venient? quid? ut de Verre supplicium sumant? non est usitatum, non est senatorium. ad populum Romanum confugient? facilis est populi causa: legem enim se sociorum causa iussisse et ei vos legi custodes ac vindices praeposuisse dicet. hic locus igitur est unus

quo perfugiant; hic portus, haec arx, haec ara sociorum: quo quidem nunc non ita confugiunt, ut antea in suis repetundis rebus solebant: non aurum, non argentum, non vestem, non mancipia repetunt; non ornamenta, quae ex urbibus fanisque erepta sunt; metuunt homines imperiti, ne iam haec populus Romanus concedat et ita fieri velit; patimur enim multos iam annos et silemus, cum videmus ad paucos [homines] omnis omnium nationum pecunias pervenire; quod eo magis ferre animo aequo et concedere videmur, quia nemo istorum dissimulat, nemo laborat ut obscura sua cupiditas esse videatur: in urbe 127
nostra pulcherrima atque ornatissima quod signum, quae tabula picta est quae non ab hostibus victis capta atque deportata sit? at istorum villae sociorum fidelissimorum plurimis et pulcherrimis spoliis ornatae refertaeque sunt: ubi pecunias exterarum nationum esse arbitramini, quae nunc omnes egent, cum Athenas, Pergamum, Cyzicum, Miletum, Chium, Samum, totamque Asiam, Achaiam, Graeciam, Siciliam tam in paucis villis inclusas esse videtis? sed haec, ut dico, omnia iam socii vestri relinquunt et neglegunt, iudices: ne publice a populo Romano spoliarentur, officiis ac fide providerunt; paucorum cupiditati tum, cum obsistere non poterant, tamen sufficere aliquo modo poterant; nunc vero iam adempta est non modo resistendi, verum etiam suppeditandi facultas: itaque res suas neglegunt; pecunias, quo nomine iudicium hoc appellatur, non repetunt; relinquunt: hoc iam ornatu ad vos confugiunt. aspicite, [aspicite,] iudices, squalorem 128
sordisque sociorum! Sthenius hic Thermitanus cum hoc 49
capillo atque veste, domu sua tota expilata, mentionem tuorum furtorum non facit; sese ipsum abs te repetit, nihil amplius: totum enim tua libidine et scelere ex sua patria, in qua multis virtutibus ac beneficiis princeps fuit, sustulisti. Dexo hic, quem videtis, non quae publice Tyndaride, non quae privatim sibi eripuisti, sed unicum miser abs te filium optimum atque innocentissimum flagitat; non ex litibus aestimatis tuis pecuniam domum, sed ex tua calamitate cineri atque ossibus filii sui solacium volt aliquod reportare. hic tam grandis natu Eubulidas hoc tantum exacta aetate laboris itinerisque suscepit,

non ut aliquid de suis bonis recuperaret, sed ut, quibus oculis cruentas cervices filii sui viderat, isdem te con-
129 demnatum videret. si per L. Metellum licitum esset, iudices, matres illorum miserorum sororesque veniebant: quarum una, cum ego ad Heracliam noctu accederem, cum omnibus matronis eius civitatis et cum multis facibus mihi obviam venit, et ita, me suam salutem appellans, te suum carnificem nominans, filii nomen implorans, mihi ad pedes misera iacuit, quasi ego eius excitare ab inferis filium possem. faciebant hoc idem ceteris in civitatibus grandes natu matres et item parvi liberi miserorum; quorum utrumque aetas laborem et industriam meam, fidem
130 et misericordiam vestram requirebat: itaque ad me, iudices, hanc querimoniam praeter ceteras Sicilia detulit; lacrimis ego huc, non gloria inductus accessi; ne falsa damnatio, ne carcer, ne catenae, ne verbera, ne secures, ne cruciatus sociorum, ne sanguis innocentium, ne denique etiam exsanguia corpora mortuorum, ne maeror parentum ac propinquorum magistratibus nostris quaestui possit esse. hunc ego si metum Siciliae damnatione istius per vestram fidem et veritatem deiecero, iudices, satis officio meo, satis illorum voluntati, qui a me hoc petiverunt, factum esse arbitrabor.

50 Quapropter si quem forte inveneris qui hoc navale
131 crimen conetur defendere, is ita defendat, *ut* illa communia, quae ad causam nihil pertinent, praetermittat; me culpae fortunam adsignare, calamitatem crimini dare; me amissionem classis obicere, cum multi viri fortes in communi incertoque periculo belli et terra et mari saepe offenderint: nullam tibi obicio fortunam; nihil est quod ceterorum res minus commode gestas proferas; nihil est quod multorum naufragia fortunae conligas: ego navis inanis fuisse dico; remiges nautasque dimissos; reliquos stirpibus vixisse palmarum; praefuisse classi populi Romani Siculum, perpetuo sociis atque amicis Syracusanum; te illo tempore ipso superioribusque diebus omnibus in litore cum mulierculis perpotasse dico: harum rerum omnium
132 auctores testisque produco. num tibi insultare in calamitate, num intercludere perfugia fortunae, num casus bellicos exprobrare aut obicere videor? tametsi solent ei

fortunam sibi obici nolle, qui se fortunae commiserunt, qui in eius periculis sunt ac varietate versati. istius quidem calamitatis tuae fortuna particeps non fuit; homines enim in proeliis, non in conviviis, belli fortunam periclitari solent: in illa autem calamitate non Martem fuisse communem, sed Venerem possumus dicere. quod si fortunam [tibi] obici non oportet, cur tu fortunae illorum innocentium veniam ac locum non dedisti? etiam illud 133
praecidas licet, te, quod supplicium more maiorum sumpseris securique percusseris, idcirco a me in crimen et in invidiam vocari: non in supplicio crimen meum vertitur; non ego nego securi quemquam feriri debere; non ego metum ex re militari, non severitatem imperii, non poenam flagitii tolli dico oportere; fateor non modo in socios, sed etiam in civis militesque nostros persaepe esse severe ac vehementer vindicatum; qua re haec quoque praeter- 51
mittas licet: ego culpam non in nauarchis, sed in te fuisse demonstro; te pretio remiges militesque dimisisse arguo; hoc nauarchi reliqui dicunt; hoc Netinorum foederata civitas publice dicit; hoc Amestratini, hoc Herbitenses, hoc Hennenses, Agyrinenses, Tyndaritani publice dicunt; tuus denique testis, tuus imperator, tuus aemulus, tuus hospes Cleomenes hoc dicit, sese in terram esse egressum, ut Pachyno e terrestri praesidio milites conligeret, quos in navibus conlocaret; quod certe non fecisset, si suum numerum naves haberent; ea est enim ratio instructarum ornatarumque navium, ut non modo plures, sed ne singuli quidem possint accedere. dico praeterea 134
illos ipsos reliquos nautas fame atque inopia rerum omnium confectos fuisse ac perditos; dico aut omnis extra culpam fuisse aut, si uni attribuenda culpa sit, in eo maximam fuisse, qui optimam navem, plurimos nautas haberet, summum imperium obtineret, aut, si omnes in culpa fuerint, non oportuisse Cleomenem constitui spectatorem illorum mortis atque cruciatus; dico etiam in ipso supplicio mercedem lacrimarum, mercedem volneris atque plagae, mercedem funeris ac sepulturae constitui nefas fuisse. quapropter si mihi respondere voles, haec dicito: 135
classem instructam atque ornatam fuisse, nullum propugnatorem afuisse, nullum vacuum tractum esse remum,

rem frumentariam esse suppeditatam, mentiri nauarchos, mentiri tot tam gravis civitates, mentiri etiam Siciliam totam; proditum esse te a Cleomene, qui se dixerit exisse in terram, ut Pachyno deduceret milites; animum illis, non copias defuisse; Cleomenem acerrime pugnantem ab eis relictum esse atque desertum; nummum ob sepulturam datum nemini. quae si dices, tenebere: sin alia dices, ea,
52 quae a me dicta sunt, non refutabis. hic tu etiam dicere
136 audebis 'est in iudicibus ille familiaris meus, est paternus amicus ille.' non ut quisque maxime est, quicum tibi aliquid sit, ita te in huiusce modi crimine maxime eius pudet? 'paternus amicus est.' ipse pater si iudicaret, per deos immortalis, quid facere posses? cum tibi haec diceret: tu in provincia praetor, cum tibi maritimum bellum esset administrandum, Mamertinis ex foedere quam deberent navem per triennium remisisti; tibi apud eosdem privata navis oneraria maxima publice est aedificata; tu a civitatibus pecunias classis nomine coëgisti; tu pretio remiges dimisisti; tu, navis cum esset ab quaestore et ab legato capta praedonum, archipiratam ab oculis omnium removisti; tu, qui cives Romani esse dicerentur, qui a multis cognoscerentur, securi ferire potuisti; tu tuam domum piratas abducere, tu in iudicium archipiratam
137 domo producere ausus es; tu in provincia tam splendida, tu apud socios fidelissimos, civis Romanos honestissimos, in metu periculoque provinciae, dies continuos compluris in litore conviviisque iacuisti; te per eos dies nemo tuae domi convenire, nemo in foro videre potuit; tu sociorum atque amicorum ad ea convivia matres familias adhibuisti; tu inter eius modi mulieres praetextatum tuum filium, nepotem meum, conlocavisti, ut aetati maxime lubricae atque incertae exempla nequitiae parentis vita praeberet; tu praetor in provincia cum tunica pallioque purpureo visus es; tu propter amorem libidinemque tuam imperium navium legato populi Romani ademisti, Syracusano tradidisti; tui milites in provincia Sicilia frugibus frumentoque caruerunt; tua luxuria atque avaritia classis populi
138 Romani a praedonibus capta et incensa est; post Syracusas conditas quem in portum numquam hostis accesserat, in eo te praetore primum piratae navigaverunt;

neque haec tot et tanta dedecora dissimulatione tua neque oblivione hominum ac taciturnitate tegere voluisti, sed etiam navium praefectos sine ulla causa de complexu parentum suorum, hospitum tuorum, ad mortem cruciatumque rapuisti: neque te in parentum luctu atque lacrimis mei nominis commemoratio mitigavit; tibi hominum innocentium sanguis non modo voluptati, sed etiam quaestui fuit: — haec si tibi tuus parens diceret, posses ab eo 53
veniam petere? posses, ut tibi ignosceret, postulare?

Satis est factum Siculis, satis officio ac necessitudini, 139
iudices, satis promisso nostro ac recepto: reliqua est ea causa, iudices, quae iam non recepta, sed innata, neque delata ad me, sed in animo sensuque meo penitus adfixa atque insita est; quae non ad sociorum salutem, sed ad civium Romanorum, hoc est, ad unius cuiusque nostrum vitam et sanguinem pertinet: in qua nolite a me, quasi dubium sit aliquid, argumenta, iudices, exspectare; omnia, quae dicam, sic erunt inlustria, ut ad ea probanda totam Siciliam testem adhibere possem. furor enim quidam, sceleris et audaciae comes, istius effrenatum animum importunamque naturam tanta oppressit amentia, ut numquam dubitaret in conventu palam supplicia, quae in convictos maleficii servos constituta sunt, ea in civis Romanos expromere. virgis quam multos ceciderit quid ego 140
commemorem? tantum brevissime, iudices, dico: nullum fuit omnino civitatis isto praetore in hoc genere discrimen; itaque iam consuetudine ad corpora civium Romanorum etiam sine istius nutu ferebatur manus ipsa lictoris. num 54
potes hoc negare, Verres, in foro Lilybaei, maximo conventu, C. Servilium, civem Romanum e conventu Panhormitano, veterem negotiatorem, ad tribunal, ante pedes tuos, ad terram virgis et verberibus abiectum? aude hoc primum negare, si potes: nemo Lilybaei fuit quin viderit, nemo in Sicilia quin audierit. plagis confectum dico a lictoribus tuis civem Romanum ante oculos tuos concidisse. at quam ob causam, di immortales! tametsi in- 141
iuriam facio communi causae et iuri civitatis: quasi enim ulla possit esse causa cur hoc cuiquam civi Romano iure accidat, ita quaero quae in Servilio causa fuerit: ignoscite in hoc uno, iudices; in ceteris enim non magno opere

causas requiram. locutus erat liberius de istius improbitate atque nequitia: quod isti simul ac renuntiatum est, hominem iubet Lilybaeum vadimonium Venerio servo promittere: promittit; Lilybaeum venitur. cogere eum coepit, cum ageret nemo, nemo postularet, sponsionem * milium nummum facere cum lictore suo, NI FURTIS QUAESTUM FACERET; recuperatores se de cohorte sua dicebat daturum: Servilius et recusare et deprecari, ne iniquis iudicibus, nullo adversario, iudicium capitis in se constituereretur. haec cum maxime loqueretur, sex lictores circumsistunt valentissimi et ad pulsandos verberandosque homines exercitatissimi; caedunt acerrime virgis; denique proximus lictor, de quo iam saepe dixi, Sextius, converso baculo oculos misero tundere vehementissime coepit. itaque ille, cum sanguis os oculosque complesset, concidit, cum illi nihilo minus iacenti latera tunderentur, ut aliquando spondere se diceret. sic ille adfectus illim tum pro mortuo sublatus perbrevi postea est mortuus: iste autem homo Venerius, adfluens omni lepore ac venustate, de bonis illius in aede Veneris argenteum Cupidinem posuit: sic etiam fortunis hominum abutebatur ad nocturna vota cupiditatum suarum.

55 143 Nam quid ego de ceteris civium Romanorum suppliciis singillatim potius quam generatim atque universe loquar? carcer ille, qui est a crudelissimo tyranno Dionysio factus Syracusis, quae lautumiae vocantur, in istius imperio domicilium civium Romanorum fuit: ut quisque istius animum aut oculos offenderat, in lautumias statim coniciebatur. indignum [enim] hoc video videri omnibus, iudices, et id iam priore actione, cum haec testes dicerent, intellexi: retineri enim putatis oportere iura libertatis non modo hic, ubi tribuni plebis sunt, ubi ceteri magistratus, ubi forum plenum iudiciorum, ubi senatus auctoritas, ubi existimatio populi Romani et frequentia, sed ubicumque terrarum et gentium violatum ius civium Romanorum est, statuitis id pertinere ad communem causam libertatis et 144 dignitatis. in externorum hominum maleficorum sceleratorumque, in praedonum hostiumque custodias tu tantum numerum civium Romanorum includere ausus es? numquamne tibi iudicii, numquam contionis, numquam huius

tantae frequentiae, quae nunc te animo iniquissimo infestissimoque intuetur, venit in mentem? numquam tibi populi Romani absentis dignitas, numquam species ipsa huiusce multitudinis in oculis animoque versata est? numquam te in horum conspectum rediturum, numquam in forum populi Romani venturum, numquam sub legum et iudiciorum potestatem casurum esse duxisti? at quae erat ista libido crudelitatis exercendae? quae tot scelerum suscipiendorum causa? nulla, iudices, praeter praedandi novam singularemque rationem: nam ut illi, quos a poëtis accepimus, qui sinus quosdam obsedisse maritimos aut aliqua promunturia aut praerupta saxa tenuisse dicuntur, ut eos, qui essent appulsi navigiis, interficere possent, sic iste in omnia maria infestus ex omnibus Siciliae partibus imminebat: quaecumque navis ex Asia, quae ex Syria, quae Tyro, quae Alexandria venerat, statim certis indicibus et custodibus tenebatur; vectores omnes in lautumias coniciebantur; onera atque merces in praetoriam domum deferebantur. versabatur in Sicilia longo intervallo alter, non Dionysius ille nec Phalaris, — tulit enim illa quondam insula multos et crudelis tyrannos — sed quoddam novum monstrum ex vetere illa immanitate, quae in isdem locis versata esse dicitur. non enim Charybdim tam infestam neque Scyllam nautis quam istum in eodem freto fuisse arbitror; hoc etiam iste infestior, quod multo se pluribus et immanioribus canibus succinxerat; Cyclops alter, multo importunior: hic enim totam insulam obsidebat, ille Aetnam solam et eam Siciliae partem tenuisse dicitur. at quae causa tum subiciebatur ab ipso, iudices, huius tam nefariae crudelitatis? eadem, quae nunc in defensione commemorabitur: quicumque accesserant ad Siciliam paulo pleniores, eos Sertorianos milites esse atque a Dianio fugere dicebat: illi ad deprecandum periculum proferebant alii purpuram Tyriam, tus alii atque odores vestemque linteam, gemmas alii et margaritas, vina non nulli Graeca venalisque Asiaticos, ut intellegeretur ex mercibus, quibus ex locis navigarent: non providerant eas ipsas sibi causas esse periculi, quibus argumentis se ad salutem uti arbitrabantur: iste enim haec eos ex piratarum societate adeptos esse dicebat; ipsos in lautumias

56 145 146

abduci imperabat; navis eorum atque onera diligenter ad-
57 servanda curabat. his institutis cum completus iam mer-
147 catorum carcer esset, tum illa fiebant, quae L. Suetium, equitem Romanum, lectissimum virum, dicere audistis, et quae ceteros audietis: cervices in carcere frangebantur indignissime civium Romanorum, ut iam illa vox et imploratio: CIVIS ROMANUS SUM, quae saepe multis in ultimis terris opem inter barbaros et salutem tulit, ea mortem illis acerbiorem et supplicium maturius ferret. quid est, Verres? quid ad haec cogitas respondere? num mentiri me? num fingere aliquid? num augere crimen? num quid horum dicere istis defensoribus tuis audes? cedo mihi, quaeso, ex ipsius sinu litteras Syracusanorum, quas iste ad arbitrium suum confectas esse arbitratur; cedo rationem carceris, quae diligentissime conficitur, quo quisque die datus in custodiam, quo mortuus, quo necatus
148 sit. LITTERAE SYRACUSANORUM. videtis civis Romanos gregatim coniectos in lautumias; videtis indignissimo in loco coacervatam multitudinem vestrorum civium. quaerite nunc vestigia, quibus exitus eorum ex illo loco compareant. nulla sunt. omnesne mortui? si ita posset defendere, tamen fides huic defensioni non haberetur. sed scriptum exstat in isdem litteris, quod iste homo barbarus ac dissolutus neque attendere umquam neque intellegere potuit: *ΕΔΙΚΑΙΩΘΗΣΑΝ* inquit, hoc est, ut Siculi
58 149 loquuntur, supplicio adfecti ac necati sunt. si qui rex, si qua civitas exterarum gentium, si qua natio fecisset aliquid in civis Romanos eius modi, nonne publice vindicaremus? nonne bello persequeremur? possemus hanc iniuriam ignominiamque nominis Romani inultam impunitamque dimittere? quot bella maiores nostros et quanta suscepisse arbitramini, quod cives Romani iniuria adfecti, quod navicularii retenti, quod mercatores spoliati dicerentur? at ego iam retentos non queror; spoliatos ferendum puto; navibus, mancipiis, mercibus ademptis, in vincla mercatores esse coniectos et in vinclis civis Ro-
150 manos necatos esse arguo. si haec apud Scythas dicerem, non hic in tanta multitudine civium Romanorum, non apud senatores lectissimos civitatis, non in foro populi Romani, de tot et tam acerbis suppliciis civium Romano-

rum, tamen animos etiam barbarorum hominum permoverem; tanta enim huius imperii amplitudo, tanta nominis Romani dignitas est apud omnis nationes, ut ista in nostros homines crudelitas nemini concessa esse videatur. nunc tibi ego ullam salutem, ullum perfugium putem, cum te implicatum severitate iudicum, circumretitum frequentia populi Romani esse videam? si mehercule — id quod 151
fieri non posse intellego — ex his te laqueis exueris ac te aliqua via ac ratione explicaris, in illas tibi maiores plagas incidendum est, in quibus te ab eodem me superiore ex loco confici et concidi necesse est; cui si etiam id, quod defendit, velim concedere, tamen ipsa illa falsa defensio non minus esse ei perniciosa quam mea vera accusatio debeat. quid enim defendit? ex Hispania fugientis se excepisse et supplicio adfecisse dicit. quis tibi id permisit? quo iure fecisti? quis idem fecit? qui tibi id facere licuit? forum plenum et basilicas istorum hominum videmus et 152
animo aequo videmus; civilis enim dissensionis et seu amentiae seu fati seu calamitatis non est iste molestus exitus, in quo reliquos saltem civis incolumis licet conservare: Verres, ille vetus proditor consulis, translator quaesturae, aversor pecuniae publicae, tantum sibi auctoritatis in re publica suscepit, ut, quibus hominibus per senatum, per populum Romanum, per omnis magistratus in foro, in suffragiis, in hac urbe, in re publica versari liceret, eis omnibus mortem acerbam crudelemque proponeret, si fortuna eos ad aliquam partem Siciliae detulisset. ad Cn. 153
Pompeium, clarissimum virum et fortissimum, permulti, occiso Perperna, ex illo Sertoriano numero militum confugerunt: quem non ille summo cum studio salvum incolumemque servavit? cui civi supplici non illa dextera invicta fidem porrexit et spem salutis ostendit? itane vero? quibus fuit portus apud eum, quem contra arma tulerant, eis apud te, cuius nullum in re publica momentum umquam fuit, mors et cruciatus erat constitutus? vide quam commodam defensionem excogitaris! malo 59
mehercule id, quod tu defendis, his [iudicibus] populoque Romano quam id, quod ego insimulo, probari; malo, inquam, te isti generi hominum quam mercatoribus et navicularis inimicum atque infestum putari: meum enim

crimen avaritiae te nimiae coarguit; tua defensio furoris cuiusdam et immanitatis et inauditae crudelitatis et paene
154 novae proscriptionis. sed non licet me isto tanto bono, iudices, uti; non licet. adsunt enim Puteoli toti; frequentissimi venerunt ad hoc iudicium mercatores, homines locupletes atque honesti, qui partim socios suos, partim libertos, partim conlibertos spoliatos, in vincla coniectos, partim in vinclis necatos, partim securi percussos esse dicunt. hic vide quam me sis usurus aequo. cum ego P. Granium testem produxero, qui suos libertos abs te securi percussos esse dicat, qui abs te navem suam mercesque repetat, refellito, si poteris; meum testem deseram, tibi favebo; te, inquam, adiuvabo: ostendito illos cum Sertorio fuisse, ab Dianio fugientis ad Siciliam esse delatos. nihil est quod te mallem probare; nullum enim facinus quod maiore supplicio dignum sit reperiri
155 neque proferri potest. reducam iterum equitem Romanum, L. Flavium, si voles, quoniam priore actione, ut patroni tui dictitant, nova quadam sapientia, ut omnes intellegunt, conscientia tua atque auctoritate meorum testium testem nullum interrogasti. interrogetur Flavius, si voles, quinam fuerit L. Herennius, is, quem ille argentariam Lepti fecisse dicit; qui cum amplius centum civis Romanos haberet ex conventu Syracusano, qui eum non solum cognoscerent, sed etiam lacrimantes ac te implorantes defenderent, tamen inspectantibus omnibus Syracusanis securi percussus est. hunc quoque testem meum refelli et illum Herennium Sertorianum fuisse abs te de-
60 monstrari et probari volo. quid de illa multitudine dice-
156 mus eorum, qui capitibus involutis in piratarum captivorum numero producebantur, ut securi ferirentur? quae ista nova diligentia, quam ob causam abs te excogitata? an te L. Flavii ceterorumque de L. Herennio vociferatio commovebat? an M. Annii, gravissimi atque honestissimi viri, summa auctoritas paulo diligentiorem timidioremque fecerat? qui nuper pro testimonio non advenam nescio quem nec alienum, sed eum civem Romanum, qui omnibus in illo conventu notus, qui Syracusis natus esset, abs
157 te securi percussum esse dixit. post hanc illorum vociferationem, post hanc communem famam atque queri-

moniam non mitior in supplicio, sed diligentior esse coepit: capitibus involutis civis Romanos ad necem producere instituit; quos tamen idcirco necabat palam, quod homines in conventu — id quod antea dixi — nimium diligenter praedonum numerum requirebant. haecine plebi Romanae te praetore est constituta condicio? haec negotii gerendi spes? hoc capitis vitaeque discrimen? parumne multa mercatoribus sunt necessario pericula subeunda fortunae, nisi etiam hae formidines ab nostris magistratibus atque in nostris provinciis impendebunt? ad eamne rem fuit haec suburbana ac fidelis Sicilia, plena optimorum sociorum honestissimorumque civium, quae civis Romanos omnis suis ipsa sedibus libentissime semper accepit, ut, qui usque ex ultima Syria atque Aegypto navigarent, qui apud barbaros propter togae nomen in honore aliquo fuissent, qui ex praedonum insidiis, qui ex tempestatum periculis profugissent, in Sicilia securi ferirentur, cum se iam domum venisse arbitrarentur?

Nam quid ego de P. Gavio, Consano municipe, dicam, 61
iudices? aut qua vi vocis, qua gravitate verborum, quo 158
dolore animi dicam? tametsi dolor me non deficit: ut cetera mihi in dicendo digna re, digna dolore meo suppetant, magis laborandum est: quod crimen eius modi est, ut, cum primum ad me delatum est, usurum me illo non putarem; tametsi enim verissimum esse intellegebam, tamen credibile fore non arbitrabar: coactus lacrimis omnium civium Romanorum, qui in Sicilia negotiantur, adductus Valentinorum, hominum honestissimorum omniumque Reginorum testimoniis multorumque equitum Romanorum, qui casu tum Messanae fuerunt, dedi tantum priore actione testium, res ut nemini dubia esse
posset. quid nunc agam? cum iam tot horas de uno 159
genere ac de istius nefaria crudelitate dicam, cum prope omnem vim verborum eius modi, quae scelere istius digna sint, aliis in rebus consumpserim, neque hoc providerim, ut varietate criminum vos attentos tenerem, quem ad modum de tanta re dicam? opinor, unus modus atque una ratio est: rem in medio ponam; quae tantum habet ipsa gravitatis, ut neque mea, quae nulla est, neque cuiusquam ad inflammandos vestros animos eloquentia requi-

160 rantur. Gavius hic, quem dico, Consanus, cum in illo numero civium Romanorum ab isto in vincla coniectus esset et nescio qua ratione clam e lautumiis profugisset Messanamque venisset, qui tam prope iam Italiam et moenia Reginorum civium Romanorum videret et ex illo metu mortis ac tenebris quasi luce libertatis et odore aliquo legum recreatus revixisset, loqui Messanae et queri coepit, se civem Romanum in vincla esse coniectum, sibi recta iter esse Romam, Verri se praesto advenienti futu-
62 rum. non intellegebat miser nihil interesse, utrum haec Messanae an apud istum in praetorio loqueretur; nam, ut ante vos docui, hanc sibi iste urbem delegerat, quam haberet adiutricem scelerum, furtorum receptricem, flagitiorum omnium consciam: itaque ad magistratum Mamertinum statim deducitur Gavius; eoque ipso die casu Messanam Verres venit; res ad eum defertur: esse civem Romanum, qui se Syracusis in lautumiis fuisse quereretur, quem iam ingredientem in navem et Verri nimis atrociter minitantem ab se retractum esse et adservatum, ut ipse
161 in eum statueret quod videretur. agit hominibus gratias et eorum benevolentiam erga se diligentiamque conlaudat; ipse inflammatus scelere et furore in forum venit: ardebant oculi; toto ex ore crudelitas eminebat: exspectabant omnes quo tandem progressurus aut quidnam acturus esset, cum repente hominem proripi atque in foro medio nudari ac deligari et virgas expediri iubet. clamabat ille miser se civem esse Romanum, municipem Consanum; meruisse cum L. Raecio, splendidissimo equite Romano, qui Panhormi negotiaretur, ex quo haec Verres scire posset. tum iste, se comperisse eum speculandi causa in Siciliam a ducibus fugitivorum esse missum; cuius rei neque index neque vestigium aliquod neque suspitio cuiquam esset ulla; deinde iubet undique hominem vehe-
162 mentissime verberari. caedebatur virgis in medio foro Messanae civis Romanus, iudices, cum interea nullus gemitus, nulla vox alia illius miseri inter dolorem crepitumque plagarum audiebatur, nisi haec: 'civis Romanus sum.' hac se commemoratione civitatis omnia verbera depulsurum cruciatumque a corpore deiecturum arbitrabatur: is non modo hoc non perfecit, ut virgarum vim

deprecaretur, sed, cum imploraret saepius usurparetque nomen civitatis, crux, crux, inquam, infelici et aerumnoso, qui numquam istam pestem viderat, comparabatur. o 63 163
nomen dulce libertatis! o ius eximium nostrae civitatis! o lex Porcia legesque Semproniae! o graviter desiderata et aliquando reddita plebi Romanae tribunicia potestas! hucine tandem omnia reciderunt, ut civis Romanus in provincia populi Romani, in oppido foederatorum ab eo, qui beneficio populi Romani fascis et securis haberet, deligatus in foro virgis caederetur? quid? cum ignes ardentesque laminae ceterique cruciatus admovebantur, si te illius acerba imploratio et vox miserabilis non inhibebat, ne civium quidem Romanorum, qui tum aderant, fletu et gemitu maximo commovebare? in crucem tu agere ausus es quemquam, qui se civem Romanum esse diceret? nolui tam vehementer agere hoc prima actione, iudices; nolui. vidistis enim, ut animi multitudinis in istum dolore et odio et communis periculi metu concitarentur: statui egomet mihi tum modum et orationi meae et C. Numitorio, equiti Romano, primo homini, testi meo; et Glabrionem, id quod sapientissime fecit, facere laetatus sum, ut repente consilium in medio testimonio dimitteret: etenim verebatur ne populus Romanus ab isto eas poenas vi repetisse videretur, quas veritus esset ne iste legibus ac vestro iudicio non esset persoluturus. nunc quoniam exploratum 164
est omnibus, quo loco causa tua sit et quid de te futurum sit, sic tecum agam: Gavium istum, quem repentinum speculatorem fuisse dicis, ostendam in lautumias Syracusis abs te esse coniectum; neque id solum ex litteris ostendam Syracusanorum, ne possis dicere me, quia sit aliquis in litteris Gavius, hoc fingere et eligere nomen, ut hunc illum esse possim dicere, sed ad arbitrium tuum testis dabo, qui istum ipsum Syracusis abs te in lautumias coniectum esse dicant; producam etiam Consanos municipes illius ac necessarios, qui te nunc sero doceant, iudices non sero, illum P. Gavium, quem tu in crucem egisti, civem Romanum et municipem Consanum, non speculatorem fugitivorum fuisse. cum haec omnia, quae 64 165
polliceor, cumulate tuis patronis plana fecero, tum istuc ipsum tenebo, quod abs te mihi datur: eo contentum me

esse dicam. quid enim nuper tu ipse, cum populi Romani clamore atque impetu perturbatus exsiluisti, quid, inquam, locutus es? illum, quod moram supplicio quaereret, ideo clamitasse, se esse civem Romanum; sed speculatorem fuisse. iam mei testes veri sunt. quid enim dicit aliud C. Numitorius? quid M. et P. Cottii, nobilissimi homines, ex agro Tauromenitano? quid Q. Lucceius, qui argentariam Regii maximam fecit? quid ceteri? adhuc enim testes ex eo genere a me sunt dati, non qui novisse Gavium, sed se vidisse dicerent, cum is, qui se civem Romanum esse clamaret, in crucem ageretur: hoc tu, Verres, idem dicis; hoc tu confiteris illum clamitasse, se civem esse Romanum; apud te nomen civitatis ne tantum quidem valuisse, ut dubitationem aliquam crucis, ut crudelissimi taeterrimique supplicii aliquam parvam moram
166 saltem posset adferre: hoc teneo, hic haereo, iudices, hoc sum contentus uno; omitto ac neglego cetera; sua confessione induatur ac iuguletur necesse est: qui esset ignorabas; speculatorem esse suspicabare; non quaero qua suspitione, tua te accuso oratione: civem Romanum se esse dicebat: si tu apud Persas aut in extrema India deprehensus, Verres, ad supplicium ducerere, quid aliud clamitares, nisi te civem esse Romanum? et, si tibi ignoto apud ignotos, apud barbaros, apud homines in extremis atque ultimis gentibus positos nobile et inlustre apud omnis nomen civitatis tuae profuisset, ille, quisquis erat, quem tu in crucem rapiebas, qui tibi esset ignotus, cum civem se Romanum esse diceret, apud te praetorem, si non effugium, ne moram quidem mortis mentione at-
65 que usurpatione civitatis adsequi potuit? homines tenues,
167 obscuro loco nati, navigant, adeunt ad ea loca, quae numquam antea viderunt, ubi neque noti esse eis, quo venerunt, neque semper cum cognitoribus esse possunt; hac una tamen fiducia civitatis non modo apud nostros magistratus, qui et legum et existimationis periculo continentur, neque apud civis solum Romanos, qui et sermonis et iuris et multarum rerum societate iuncti sunt, fore se tutos arbitrantur, sed, quocumque venerint, hanc sibi
168 rem praesidio sperant futuram: tolle hanc spem, tolle hoc praesidium civibus Romanis; constitue nihil esse opis in

hac voce 'civis Romanus sum;' posse impune praetorem aut alium quemlibet supplicium quod velit in eum constituere, qui se civem Romanum esse dicat, quod eum quis ignoret: iam omnis provincias, iam omnia regna, iam omnis liberas civitates, iam omnem orbem terrarum, qui semper nostris hominibus maxime patuit, civibus Romanis ista defensione praecluseris. quid, si L. Raecium, equitem Romanum, qui tum in Sicilia erat, nominabat? etiamne id magnum fuit, Panhormum litteras mittere? adservasses hominem, custodiis Mamertinorum tuorum vinctum, clausum habuisses, dum Panhormo Raecius veniret; cognosceret hominem, aliquid de summo supplicio remitteres; si ignoraret, tum, si ita tibi videretur, hoc iuris in omnis constitueres, ut, qui neque tibi notus esset neque cognitorem locupletem daret, quamvis civis Romanus esset, in crucem tolleretur.

Sed quid ego plura de Gavio? quasi tu Gavio tum 66 169
fueris infestus ac non nomini, generi, iuri civium hostis: non illi, inquam, homini, sed causae communi libertatis inimicus fuisti. quid enim attinuit, cum Mamertini more atque instituto suo crucem fixissent post urbem in via Pompeia, te iubere in ea parte figere, quae ad fretum spectaret, et hoc addere, quod negare nullo modo potes, quod omnibus audientibus dixisti palam, te idcirco illum locum deligere, ut ille, quoniam se civem Romanum esse diceret, ex cruce Italiam cernere ac domum suam prospicere posset? itaque illa crux sola, iudices, post conditam Messanam illo in loco fixa est; Italiae conspectus ad eam rem ab isto delectus est, ut ille in dolore cruciatuque moriens perangusto fretu divisa servitutis ac libertatis iura cognosceret, Italia autem alumnum suum servitutis extremo summoque supplicio adfixum videret. facinus est vincire civem Romanum; scelus verberare; 170
prope parricidium necare; quid dicam in crucem tollere? verbo satis digno tam nefaria res appellari nullo modo potest. non fuit his omnibus iste contentus: spectet, inquit, patriam; in conspectu legum libertatisque moriatur. non tu hoc loco Gavium, non unum hominem nescio quem, [civem Romanum,] sed communem libertatis et civitatis causam in illum cruciatum et crucem egisti. iam

vero videte hominis audaciam: nonne eum graviter tulisse arbitramini, quod illam civibus Romanis crucem non posset in foro, non in comitio, non in rostris defigere? quod enim his locis in provincia sua celebritate simillimum, regione proximum potuit, elegit: monumentum sceleris audaciaeque suae voluit esse in conspectu Italiae, vestibulo Siciliae, praetervectione omnium, qui ultro citroque navigarent.

67 171 Si haec non ad civis Romanos, non ad aliquos amicos nostrae civitatis, non ad eos, qui populi Romani nomen audissent, denique, si non ad homines, verum ad bestias, aut etiam, ut longius progrediar, si in aliqua desertissima solitudine ad saxa et scopulos haec conqueri ac deplorare vellem, tamen omnia muta atque inanima tanta et tam indigna rerum acerbitate commoverentur: nunc vero cum loquar apud senatores populi Romani, legum et iudiciorum et iuris auctores, timere non debeo ne non unus iste civis Romanus illa cruce dignus, ceteri omnes simili peri-
172 culo indignissimi iudicentur. paulo ante, iudices, lacrimas in morte misera atque indigna nauarchorum non tenebamus et recte ac merito sociorum innocentium miseria commovebamur: quid nunc in nostro sanguine tandem facere debemus? nam civium Romanorum omnium sanguis coniunctus existimandus est, quoniam et salutis omnium ratio et veritas postulat: omnes hoc loco cives Romani et qui adsunt et qui ubique sunt [vestram severitatem desiderant,] vestram fidem implorant, vestrum auxilium requirunt; omnia sua iura, commoda, auxilia, totam denique libertatem in vestris sententiis versari arbitrantur.
173 a me, tametsi satis habent, tamen, si res aliter acciderit, plus habebunt fortasse, quam postulant. nam si qua vis istum de vestra severitate eripuerit, id quod neque metuo, iudices, neque ullo modo posse fieri video; sed si in hoc me ratio fefellerit, Siculi causam suam perisse querentur et mecum pariter moleste ferent: populus quidem Romanus brevi, quoniam mihi potestatem apud se agendi dedit, ius suum, me agente, suis suffragiis ante Kal. Februarias recuperabit; ac, si de mea gloria atque amplitudine quaeritis, iudices, non est alienum meis rationibus istum mihi ex hoc iudicio ereptum ad illud populi Romani iudicium

reservari. splendida est illa causa, probabilis mihi et facilis, populo grata atque iucunda. denique, si videor hic, id quod ego non quaesivi, de uno isto voluisse crescere, isto absoluto, quod sine multorum scelere fieri non potest, de multis mihi crescere licebit. sed mehercule vestra rei- 68
que publicae causa, iudices, nolo in hoc delecto consilio tantum flagitii esse commissum *videri;* nolo eos iudices, quos ego probarim atque delegerim, sic in hac urbe notatos, isto absoluto, ambulare, ut non cera, sed caeno obliti esse videantur. quam ob rem te quoque, Hortensi, 174
si qui monendi locus ex hoc loco est, moneo: videas etiam atque etiam et consideres quid agas, quo progrediare, quem hominem et qua ratione defendas; neque de illo tibi quicquam praefinio, quo minus ingenio mecum atque omni dicendi facultate contendas: cetera si qua putas te occultius extra iudicium, quae ad iudicium pertineant, facere posse, si quid artificio, consilio, potentia, gratia, copiis istius moliri cogitas, magno opere censeo desistas, et illa, quae temptata iam et coepta sunt ab isto, a me autem pervestigata et cognita, moneo ut exstinguas et longius progredi ne sinas. magno tuo periculo peccabitur in hoc iudicio; maiore quam putas: quod enim te libera- 175
tum iam existimationis metu, defunctum honoribus, designatum consulem cogites, mihi crede, ornamenta ista et beneficia populi Romani non minore negotio retinentur quam comparantur. tulit haec civitas, quoad potuit, quoad necesse fuit, regiam istam vestram dominationem in iudiciis et in omni re publica, tulit; sed quo die populo Romano tribuni plebi restituti sunt, omnia ista vobis, si forte nondum intellegitis, adempta atque erepta sunt. omnium nunc oculi coniecti sunt hoc ipso tempore in unum quemque nostrum, qua fide ego accusem, qua religione hi iudicent, qua tu ratione defendas; de omnibus 176
nobis, si qui tantulum de recta regione deflexerit, non illa tacita existimatio, quam antea contemnere solebatis, sed vehemens ac liberum populi Romani iudicium consequetur. nulla tibi, Quinte, cum isto cognatio, nulla necessitudo; quibus excusationibus antea nimium in alio quo*dam* iudicio studium tuum defendere solebas, earum habere in hoc homine nullam potes. quae iste in pro-

vincia palam dictitabat, cum ea, quae faciebat, tua se fiducia facere dicebat, ea ne vera putentur tibi maxime
69 est providendum. ego mei rationem iam officii confido
177 esse omnibus iniquissimis meis persolutam; nam istum paucis horis primae actionis omnium mortalium sententiis condemnavi. reliquum iudicium iam non de mea fide, quae perspecta est, nec de istius vita, quae damnata est, sed de iudicibus et, vere ut dicam, de te futurum est. at quo tempore futurum est? nam id maxime providendum est: etenim cum omnibus in rebus tum in re publica permagni momenti est ratio atque inclinatio temporum — nempe eo, cum populus Romanus aliud genus hominum atque alium ordinem ad res iudicandas requirit [nempe] lege de iudiciis iudicibusque novis promulgata; quam non is promulgavit, quo nomine proscriptam videtis, sed hic reus: hic, inquam, sua spe atque opinione, quam de vobis habet, legem illam scribendam promulgandamque
178 curavit: itaque cum primo agere coepimus, lex non erat promulgata; cum iste, vestra severitate permotus, multa signa dederat, quam ob rem responsurus non videretur, mentio de lege nulla fiebat: postea quam iste recreari et confirmari visus est, lex statim promulgata est; cui legi cum vestra dignitas vehementer adversetur, istius spes falsa et insignis impudentia maxime suffragatur. hic si quid erit commissum a quoquam vestrum, quod reprehendatur, aut populus Romanus iudicabit de eo homine, quem iam ante iudiciis indignum putavit, aut ei, qui propter offensionem iudiciorum [de veteribus iudicibus]
70 lege nova novi iudices erunt constituti. mihi porro, ut
179 ego non dicam, quis omnium mortalium non intellegit quam longe progredi sit necesse? potero silere, Hortensi, potero dissimulare, cum tantum res publica volnus acceperit, ut expilata provincia, vexati socii, di immortales spoliati, cives Romani cruciati et necati impune me actore esse videantur? potero ego hoc onus tantum aut in hoc iudicio deponere aut diutius tacitus sustinere? non agitanda res erit? non in medium proferenda? non populi Romani fides imploranda? non omnes, qui tanto se scelere obstrinxerunt, ut aut fidem suam corrumpi paterentur aut iudicium corrumperent, in discrimen aut iudicium vo-

candi? quaeret aliquis fortasse: 'tantumne igitur labo- 180
rem, tantas inimicitias tot hominum suscepturus es?' non studio quidem hercule ullo neque voluntate: sed non idem licet mihi, quod eis, qui nobili genere nati sunt, quibus omnia populi Romani beneficia dormientibus deferuntur: longe alia mihi lege in hac civitate et condicione vivendum est: venit mihi in mentem M. Catonis, hominis sapientissimi et vigilantissimi, qui cum se virtute, non genere, populo Romano commendari putaret, cum ipse sui generis initium ac nominis ab se gigni et propagari vellet, hominum potentissimorum suscepit inimicitias et maximis laboribus usque ad summam senectutem summa cum gloria vixit. postea Q. Pompeius, humili 181
atque obscuro loco natus, nonne plurimis inimicitiis maximisque suis periculis ac laboribus amplissimos honores est adeptus? modo C. Fimbriam, C. Marium, C. Caelium vidimus non mediocribus inimicitiis ac laboribus contendere, ut ad istos honores pervenirent, ad quos vos per ludum et per neglegentiam pervenistis. haec eadem est nostrae rationis regio et via; horum nos hominum sectam atque instituta persequimur: videmus quanta sit 71
in invidia quantoque in odio apud quosdam nobilis homines novorum hominum virtus et industria: si tantulum oculos deiecerimus, praesto esse insidias; si ullum locum aperuerimus suspitioni aut crimini, accipiendum statim volnus esse; semper nobis vigilandum, semper laborandum videmus. inimicitiae sunt: subeantur; labor: susci- 182
piatur; etenim tacitae magis et occultae inimicitiae timendae sunt quam indictae atque apertae: hominum nobilium non fere quisquam nostrae industriae favet; nullis nostris officiis benevolentiam illorum adlicere possumus, quasi natura et genere diiuncti sint, ita dissident a nobis animo et voluntate: qua re quid habent eorum inimicitiae periculi, quorum animos iam ante habueris inimicos et invidos, quam ullas inimicitias susceperis? quam ob rem 183
mihi, iudices, optandum illud est, in hoc reo finem accusandi facere, cum et populo Romano satis factum et receptum officium Siculis, necessariis meis, erit persolutum; deliberatum autem est, si res opinionem meam, quam de vobis habeo, fefellerit, non modo eos persequi,

ad quos maxime culpa corrupti iudicii, sed etiam illos, ad quos conscientiae contagio pertinebit. proinde si qui sunt, qui in hoc reo aut potentes aut audaces aut artifices ad corrumpendum iudicium velint esse, ita sint parati, ut, disceptante populo Romano, mecum sibi rem videant futuram; et, si me in hoc reo, quem mihi inimicum Siculi dederunt, satis vehementem, satis perseverantem, satis vigilantem esse cognorunt, existiment in his hominibus, quorum ego inimicitias populi Romani salutis causa suscepero, multo graviorem atque acriorem futurum.

72 184 Nunc te, Iuppiter Optime Maxime, cuius iste donum regale, dignum tuo pulcherrimo templo, dignum Capitolio atque ista arce omnium nationum, dignum regio munere, tibi factum ab regibus, tibi dicatum atque promissum, per nefarium scelus de manibus regiis extorsit, cuiusque sanctissimum et pulcherrimum simulacrum Syracusis sustulit; teque, Iuno regina, cuius duo fana duabus in insulis posita sociorum, Melitae et Sami, sanctissima et antiquissima, simili scelere idem iste omnibus donis ornamentisque nudavit; teque, Minerva, quam item [iste] duobus in clarissimis et religiosissimis templis expilavit, Athenis, cum auri grande pondus, Syracusis, cum omnia praeter 185 tectum et parietes abstulit; teque, Latona et Apollo et Diana, quorum iste Deli non fanum, sed, ut hominum opinio et religio fert, sedem antiquam divinumque domicilium nocturno latrocinio atque impetu compilavit; etiam te, Apollo, quem iste Chio sustulit; teque etiam atque etiam, Diana, quam Pergae spoliavit, cuius simulacrum sanctissimum Segestae, bis apud Segestanos consecratum, semel ipsorum religione, iterum P. Africani victoria, tollendum asportandumque curavit; teque, Mercuri, quem Verres in domo et in privata aliqua palaestra posuit, P. Africanus in urbe sociorum et in gymnasio Tyndaritanorum iuventutis illorum custodem ac praesidem voluit esse; 186 teque, Hercules, quem iste Agrigenti, nocte intempesta, servorum instructa et comparata manu, convellere ex suis sedibus atque auferre conatus est; teque, sanctissima mater Idaea, quam apud Enguinos augustissimo et religiosissimo in templo sic spoliatam reliquit, ut nunc nomen

modo Africani et vestigia violatae religionis maneant, monumenta victoriae fanique ornamenta non exstent; vosque, omnium rerum forensium, consiliorum maximorum, legum iudiciorumque arbitri et testes, celeberrimo in loco populi Romani locati, Castor et Pollux, quorum e templo quaestum iste sibi et praedam improbissimam comparavit; omnesque di, qui vehiculis tensarum sollemnis coetus ludorum initis, quorum iter iste ad suum quaestum, non ad religionum dignitatem faciundum exigendumque curavit; teque, Ceres et Libera, quarum 187
sacra, sicut opiniones hominum ac religiones ferunt, longe maximis atque occultissimis caerimoniis continentur, a quibus initia vitae atque victus, morum, legum, mansuetudinis, humanitatis hominibus et civitatibus data ac dispertita esse dicuntur, quarum sacra populus Romanus a Graecis ascita et accepta tanta religione et publice et privatim tuetur, non ut ab illis huc adlata, sed ut ceteris hinc tradita esse videantur, quae ab isto uno sic polluta ac violata sunt, ut simulacrum Cereris unum, quod a viro non modo tangi, sed ne aspici quidem fas fuit, e sacrario Catina convellendum auferendumque curaverit, alterum autem Henna ex sua sede ac domo sustulerit, quod erat tale, ut homines, cum viderent, aut ipsam videre se Cererem aut effigiem Cereris non humana manu factam, sed de caelo lapsam arbitrarentur; vos etiam atque etiam imploro et appello, sanctissimae 188
deae, quae illos Hennensis lacus lucosque incolitis, cunctaeque Siciliae, quae mihi defendenda tradita est, praesidetis, a quibus, inventis frugibus et in orbem terrarum distributis, omnes gentes ac nationes vestri religione numinis continentur; ceteros item deos deasque omnis imploro et obtestor, quorum templis et religionibus iste, nefario quodam furore et audacia instinctus, bellum sacrilegum semper impiumque habuit indictum, ut, si in hoc reo atque in hac causa omnia mea consilia ad salutem sociorum, dignitatem rei publicae, fidem meam spectaverunt, si nullam ad rem nisi ad officium et virtutem omnes meae curae, vigiliae cogitationesque elaborarunt, quae mea mens in suscipienda causa fuit, fides in agenda, eadem vestra sit in iudicanda; deinde uti C. 189

Verrem, si eius omnia sunt inaudita et singularia facinora sceleris, audaciae, perfidiae, libidinis, avaritiae, crudelitatis, dignus exitus eius modi vita atque factis vestro iudicio consequatur; utique res publica meaque fides una hac accusatione mea contenta sit, mihique posthac bonos potius defendere liceat quam improbos accusare necesse sit.

M. TULLII CICERONIS OPERA.

M. TULLII CICERONIS

OPERA

QUAE SUPERSUNT OMNIA

EDIDERUNT

J. G. BAITER C. L. KAYSER.

VOL. IV.

EDITIO STEREOTYPA.

EX OFFICINA BERNHARDI TAUCHNITZ.

LIPSIAE MDCCCLXII.

M. TULLII CICERONIS

ORATIONES

RECOGNOVIT

C. L. KAYSER.

VOL. II.

EDITIO STEREOTYPA.

EX OFFICINA BERNHARDI TAUCHNITZ.
LIPSIAE MDCCCLXII.

PROOEMIUM.

Ratio huius editionis Tullianarum orationum in superioris voluminis prooemio est exposita;[1] itaque statim accedimus ad ea, quae de nostra singularum tractatione monenda videntur.

Tullianae disiecta membra[2] componere conabamur adiuti maxime Huschkii v. cl. supplementis,[3] aliquoties etiam Peyroni, Beieri et Kelleri.

Fonteianae codicem Vaticanum ita secuti sumus, ut rarissime[4] ab eius lectione discederemus.

Caecinianam ex Tegernseensi libro feliciter, postquam multa lustra pro deperdito habebatur, recuperato,[5] cuius lectiones antea minus accurate notatae fuerant ab I. Ch. Harlessio, identidem emendare contigit adhibitis Baiteri et notis et Addendis 1437—1440; pauca praeterea ex Parisino k (7779) Kelleri et Taurinensi palimpsesto p duximus.

Orationis de imperio Cn. Pompei codices[6] Baiterum secuti expressimus exceptis locis paucissimis (20, 33, 46, 71).

Cluentianam constat duobus codicibus s, de quo cf. not. 4, et t (Laurentiano XLVIII, 12 sive Lagomarsiniano 12),[7] praeterea palimpsesto Taurinensi (p) in §§. 32[8]

1 enumerationi VV. DD., quorum conlecturis illic usi sumus, addantur hic Benecke, Bernays, Bloch, Classen, Gebhardt, Huldricus, Keller, C. F. W. Müller, Nägelsbach, Nipperdey, Putsche, Seyffert, Sorof, Stanger, Tischer, Tittler, Ussing, Usteri, Wolff, Wunder, Zumpt; singularem autem praedicamus Jeepii benignitatem, qui nobiscum praeclara quaedam inventa, antequam ederentur, per epistulam communicarit. De siglis nostris vide Praefat. XXI; de coniecturis Prooem. vol. III, not. 6.

2 servata, ut constat, maximam partem Taurinensi palimpsesto (T), multo pauciora praebuit Ambrosianus (A), cf. Kelleri Semestrium Vol. I, l. 3, p. 653 sqq.

3 vide Imman. G. Huschkii Analecta litteraria, Lips. 1826 p. 79 sqq. Peyroni editio 1824 Stuttgardiae prodiit, Beieri Lipsiae 1825.

4 factum hoc in 16, 21, 37, ubi codicis Salisburgensis aulici 34, nunc Monacensis Latini 15734 (s) lectiones praetulimus. Eundem codicem lector iam novit ex adnot. cr. ad or. pro Sex. Roscio, ubi siglum eius est m, et cognoscet in Cluentiana, Rabirianis, Flacciana, Sullana, Vatiniana, et orr. de lege agraria. Capita tria prima (§§. 1—6) a Niebuhrio ex codice palimpsesto Palatino 24 (p) prolata (Romae a. 1820) et fragmenta §§. 7—10 duplicem numerationem attulerunt capitum et paragraphorum.

5 Tegernseensis (t) quo modo a Baitero repertus et recuperatus sit, exponit Halm in Monacensibus doctis nuntiis 1854, n. 20, p. 163 sq. et brevius in praef. ed. alt. Orell. II, 2, p. V. Est eiusdem atque Erfurtensis (e) et Palat. 1525 (v) familiae, sed illo multo praestantior, etsi aliud olim fuit iudicium C. A. Jordani in commentatione de cod. Tegernseensi orationis Tullianae pro Caecina Lips. 1848. cf. annal. Heidelberg. 1851, p. 689 sqq. Palatinus nondum totus collatus est, sed videtur propius ad Erfurtensem accedere.

6 Sigla eorum reliquimus praeter π, quo hic Parcensis notatur.

7 soli s obsequimur 58, 113, 119, 123, 124, 143; soli t 31, 59, 70, 104, 124, 171; utrique 8, 16, 37, 39, 42, 47, 62, 63, 77, 85, 90, 95, 101, 107, 110, 113, 117, 128, 133, 137, 142, 149, 165, 166, 169, 183, 185, 189, 194; de nonnullis eorum locorum cum Classenio et Klotzio consentimus.

8 cf. 77, 129, 130.

ita niti, ut ex reliquis (vel antiquissimo Laurentiano LI, 10 sive Lagom. 10 (m) et Faesulano (f) sive Lagom. 1) raro[9] melior lectio proferatur, quam ob rem eorum additamenta abicere maluimus quam, quod in bonorum librorum lectionibus solemus, includere tantum.

Orationes de lege agraria[10] ex potioribus Lagomarsinianis s. Laurentianis XLVIII, 1, 3, 9, 20, 26, 38, 39,[11] Halmianisque s et m (Ambros. part. sup. c. 96, quem Baiter contulit) placuit recensere; nam aliquanto pauciora videbantur inveniri in Erfurtensi (e) et Erlangensi 38 (f) probabilia, haec fere: II, 22, 24, 25, 40 bis, 48, 69, 70, 85. In Lagomarsinianis autem singularem locum tenet XLVIII, 9, cui A. W. Zumpt in editione harum orationum ante hunc annum emissa tantum tribuit, ut eum solum sequeretur; itaque quas lectiones eius commemoramus, intellegendum est apud illum in ordinem receptas exstare. Bonum esse codicem eo certe cognoscitur, quod saepius Lambini aliorumque criticorum correctiones confirmat,[12] locos complures emblematis liberos offert,[13] sententiam verbis aut mutatis aut transpositis rectius exhibet,[14] veriores nominum propriorum scripturas suppeditat.[15]

In Rabiriana pauca mutavimus ex t, s, et codice Torrentii,[16] Lagomarsinianisque 8, 9, 12, 13, 20, 25, 28.

Idem, ut ordinem relinquamus, de Flacciana et Sullana atque ea, quam pro Archia habuit Cicero, valet;[17] hic, ut in aliis, quarum codices iam diligentissime excussi fuerant, non nisi criticorum sagacitate adiutis vitia quaedam expellere licuit.

Etiam Catilinariarum recensionem, plurimorum bonorum librorum auxilio ab Halmio factam[18] plerumque repetivimus, paucis locis (I, 2, 4, 6, 15, 32, 33; II, 2, 6, 25; III, 4, 14; IV, 8, 11, 13) aliam lectionem secuti codicum aut coniecturam nostram alienamve.

Aliquanto magis discrepat a su-

9 vide 30, 31, 86, 87, 198.

10 de subscriptione alterius d. l. a. orationis 'emendavi ad Tironem' etc. (cf. Addenda Baiteri p. 1442) vide doctissime Zumptium disputantem in editione sua p. XX. sqq.

11 septem hos notamus 1; omnes cum conspirant Lagomarsiniani (accedentibus 7, 8, 24) notam habent L. Francianus Graevii (interpolatus cod. cf. II, 72, 104) est g.

12 ut I, 20, 27; II, 6, 27, 49, 67, 79, 83, 95, III, 2.

13 ut I, 20, 21; II, 3, 6, 8, 19, 23, 48, 49, 50, 68, 71, 85, 90, 100.

14 vide I, 2, 10, 18; II, 14, 22, 29, 39, 44, 55, 56, 65, 67, 77, 89, 101; III, 1, 3, 7, 9, 13.

15 II, 67, 90; III, 8.

16 in Rabiriana t codicem Oxoniensem notat; de codice Torrentii num manuscriptus fuerit, an a v. d. varias lectiones et coniecturas in margine impressi libri adscriptas indicet, dubitatur. Fragmenta inde a §. 32 Niebuhr ex eodem palimpsesto Palatino (p) protulit, unde Fonteianam auxit.

17 Sullanam et pro Archia orationem oportuerat ante Flaccianam collocari. In hac s potior videbatur 1, 52, 53, 68, 71, 85; b (scholiasta Bobiensis Maii) 1, 14, 51, V (Vaticanus) 53, t (Bern. 254) 92; in Sullana s 35, a (schol. Bobiens.) 40, v (Pal. 1525) 42. 3 Lagom. 48. In or. pro Archia s est schol. Ambrosianus Maii, g Gemblacensis 5352, e Erfurtensis.

18 Catilinariarum plurimos libros ne hic recenseamus, remittere liceat lectores ad Halmii notarum explicationem p. 657 sq. Unus hic accessit Ambrosianus C. 29. part. inf. saec. X (α), collatus a Baitero. Inscriptiones accuratiores secundum Ep. ad Att. II, 1, 3 praescribi nec aequalitas patiebatur, nec consuetudo.

perioribus haec editio in oratione pro L. Murena, in quam certatim viri clarissimi emendationes protulerunt; ut de ceteris hic taceamus, Halm nuperrime complura sanavit [19] in censura Zumptianae [20] editionis; in sua recensione codici g (Helmst. 304) paulo plus, quam sat erat, favit cf. 11, 12, 32, 47 (bis), 51, 54, 58, 66, 71, 73, 83 (bis); nos et his locis et haud paucis aliis codicum aut omnium reliquorum aut plerorumque lectionem restituimus; [21] de l 9 autem, quem in hac, ut in orationibus de lege agraria unice probat Zumpt, etsi primo aspectu non nulla [22] arriserunt nobis, quae nunc reicimus, ita nunc sentimus, ut teneamus eius verba 4, 7, 11, 18, 23, 36, 41, 51 (bis), 60, 65, 66, 73, 77 (quater), 89, 90. Qui cum eo libro saepius facit m [23] alibi ab Halmio s notatur. Paucissima ex reliquis codicibus duximus, ut 2, 85 ex l 24; 21 ex l 26.

Utinam hoc illustrissimum opus Tullianae eloquentiae, sed aliquot locis mancum, multis corruptum, utinam maioribus lacunis deformatas Tullianam, Fonteianam, Rabirianam, Flaccianam, primam de lege agraria, in quibus similis praestantia conspicua est, tam bonus codex nobis conservasset, quam est Parisinus ille 7794, quo declamationes nostro certe sensu [24] plane a Ciceroniana arte abhorrentes, quas eum post reditum in senatu et apud Quirites, deinde apud pontifices de domo sua et in senatu de haruspicum responso habuisse volgo putant, servatae sunt! In his omnia magistrum redolent, qui antiquitatum et historiae cognitionem, verborum quandam copiam et volubilitatem sibi comparavit, ingenii vim et celeritatem, decori sensum, iudicii acumen, dicendi suavitatem et leporem, quae natura ei negaverat, adipisci scilicet non potuit: eis virtutibus carens a Cicerone longissime abest vel tum, cum paene eadem verba, quod facit saepissime, profert: nam incommode atque invenuste inculcat atque inficetis suis inventis depravat, quae ex Sestiana, Pisoniana, Planciana, Miloniana multisque aliis orationibus corrasit. Nolimus igitur Ciceroni gratulari, quod vindicare sibi quodam modo iam possit orationes ante inventum codicem Parisinum peius quam nunc habitas, ac propter multas vitiosas locutiones a F. A. Wolfio reiectas; [25] non enim ea sola Wolfio et Marklando indicia alienae originis esse videbantur: offendebant [26] in conformatione prava orationum, in molestis-

19 cf. Sitzungsberichte der k. Akademie der Wissenschaften 1861, Bd. I. Heft IV, et vide 15, 33, 34, 43, 63, 67, 86, 89.

20 prodiit Berolini in F. Dümmleri libraria MDCCCLIX.

21 ut 11, 18, 21, 25, 26, 28, 29, 32, 33, 35, 37, 41, 47, 52, 55, 56, 57, 58, 60 ter, 64, 66, 68, 71, 73, 79, 89.

22 Jahrb. f. Philol. LXXI, 769 sq.

23 G. Sorof. de Ciceronis pro L. Murena oratione commentatio critica. Particula prior. Potisdamiae, 1861 p. 3 sqq. idem quaedam retractavit in censura editionis Tischeri, Z. f. Gymnasialwesen 1861, 758 sqq.

24 idem iudicat G. Bernhardy, Grundriss der römischen Litteratur ed. 3. p. 684 sq.

25 cf. Dietzsch, Rh. M. XII, 529 sqq.

26 cf. utriusque disputationem in editione F. A. Wolfii; huius in praefatione XXXI—XLV, Marklandi ibid. LXVII—LXXX.

simo languore, quo a principio usque ad extremum laborant, in sententiarum insulsitate et ridiculis ineptiis, in dictionis modo ieiunitate modo tumore; quae omnia codicis praeclari ope tollere nondum cuiquam contigit.

Praeter eum librum (p) et Gemblacensis nunc Bruxellensis 5345 (g) et Erlangensis 38, nunc 847 (e), Salisburgensis quoque 34 (s), cuius supra aliquot locis mentionem fecimus, ab Halmio et Baitero adhibiti sunt, praeterea m in or. de domo Lagomarsinianum 8, in or. de har. resp. Lag. 25 denotat; in hac e codicis Erfurtensis est siglum, v autem est Palatinus 1525; β, quod iam in Prooemii vol. III n. 5 indicavimus, ed. Veneta 1472.

ADNOTATIO CRITICA.

M. TULLII CICERONIS PRO M. TULLIO ORATIO.

1, 1. *antea sic hanc causam* Peyron supplevit. *agere statueram recuperatores* Beier suppl. *ut infitiaturos* Orelli suppl. *sed etiam iuvari hac confessione causam suam putavit* suppl. Huschke. *video — eo* suppl. Peyron assentiente Huschke. ‖ 2. *testibus — vobis* supplevi. ‖ 3. *tum erga P. Fabium — ut non* suppl. Huschke. ‖ 2, 4. *nam si L. Quinctius — patronorum more* suppl. Huschke, priore lacunae parte relicta. *quam ne* Mommsen. quam in eo ('in eo' reliqui.) 8. omnes A, (A omnis) Mai, Klotz. homines. ‖ 5, 11. *ut quod* Huschke. quod. *quodque — homines* suppl. Huschke. ‖ 6, 14. *emerat — videbantur se* suppl. Huschke. ‖ 7, 16. *pos*[*sederat — commode*] suppl. Beier. *optimo — agri falsum* suppl. Keller. ‖ 17. *caverent — at ille se* suppl. Huschke. Post 'se de tota re ex' plura excidisse docuit Keller. ('sed et orare ex' A corr. Niebuhr.) ‖ 18. *habilia* Heinrich. abitalia A. ‖ 8, 20. *stic negoti immeo est* A retinent E ante Baiterum. ‖ 9, 21. *vi* add. Heinrich. *quodque facile* malit Huschke. ‖ 22. *ex vicinitate Thurina* Pluygers. ea vicinitate tum illa. malis 'ei ex v. Th.' ‖ 23. de sententia eorum quae exciderunt, cf. Huschke ad h. l., qui particulam a Victorino 63 ed. Or. Jul. Victore 240 ed. Or. Martiano Capella p. 411 ed. Kopp. diverse citatam sic constituit, ut nunc in ordine legitur. ‖ 11, 27. *posset* scr. potest. ‖ 28. *vim* Halm. vi. ‖ 12, 29. *interdicere hoc exemplo* Madvig. intercedere hoc interdicto. *interdicto velut inter* suppl. Huschke. *de* del. Baiter; incl. *si ubi* scr. sicubi. *sic defendam* scr. si defendam. *ut vi* Peyron. vi. *equidem* Halm. quidem. *at Claudio* scr. et Claudio. ‖ 30. *valet* et *causa si* suppl. Huschke. *ut vi deiceretur* ex iudicio Kelleri om. Baiter; incl. ‖ 13, 31. *vi* add. Huschke. *datum* Baiter. 'factum' Huschke, Keller, Klotz... tum T. ‖ 32. *eum in iudicium* suppl. Peyron. ‖ 15, 35. *de simili causa.* fo: de s. c. reae. ‖ 36. *mehercule res* Beier. mehercule fide. ('mehercule' T.) *hoc iudicium — putetur* hic inseruit Beier ex Prisciano VI, p. 221 Krehl. *causa Tullii — posita esse* suppl. Keller. ‖ 37. *sit* Baiter, in T. verbum legi nequit. ‖ 16, 39. *cum* et *nempe ita* suppl. Peyron. *depulsus es*, suppl. Peyron. ‖ 17. *ceterique* Madvig. ceteri T, Klotz. ‖ 41. *si* add. Beier. *quicum* Peyron. cum. *debeat* Baiter. debet. ‖ 19. 45. *probare* scr. probari. ‖ 20, 46. post 'hominum' suppl. *licentiam* Peyron. deinde excidit formula interdicti: unde tu aut familia aut procurator tuus illum aut familiam aut procuratorem illius vi hominibus coactis armatisve deiecisti. ‖ 47. *luci* T, Beier, Huschke, Klotz. luce. ‖ 21, 49. *tribunicia* scr. primum ista. ‖ 50. *defendet* Baiter. defendit. *quid si repugnat?* malit Madvig. ‖

51. *magis quam iecit* suppl. Peyron ex Topic. 64. ‖ 52. '*si quis furem — constitutum est*' servata sunt ex Iul. Rufiniano de figuris sent. p. 201 Ruhnk. Baiter addit huc facientia ex Schol. Vat. ad Cic. p. Milone §. 6.: ipsas quoque XII tabulas adseveravit Cicero excubare pro hominum salute, quae hanc interimendi potestatem non facile permiserint. ‖ 23, 53. in lacuna ante haec verba excidit disputatio, utrius esset centuria Populiana. *si igitur — tuum fuisse* suppl. Huschke. minus apte videntur verba 'ita quoque si' addita. *non modo servos* ante '*tamen in eo*' vitiose repetitum ex seqq. del. Baiter. 'necesse est' fo: necesse sit. ‖ 24, 56. *iure potuerit — occideretur* petita sunt ex Quint. I. O. V, 13, 21. Praeterea ex hac oratione petita videntur, quae sunt apud Jul. Vict. VI, 6. p. 224 ed. Or. si iudicaveritis sine dolo malo posse familiam congregari, hominem occidi, omnibus facinorosis eandem licentiam permiseritis.

M. TULLII CICERONIS PRO M. FONTEIO ORATIO.

2, 3. *atqui omnes, si qui in hoc genere quaestionis accusati sunt, reprehensos videmus primum testibus* Madvig. (ex p.: atqui homines in seiqhoc genere quaestionis accusatos et repraehensos videmus preimum testibus.) 'atqui homines, si qui tenentur hoc g. q. accusatos et r. v. p. testibus' ex Mommsenii coni. Halm. ‖ 3, 4. *ducenties* Mommsen. ducentis p. Klotz. ‖ 5. fo: 'suspitio proferatur.' ‖ 6. *maximi exercitus in Italia civium* Halm. maximi e. in Italiam civium p. 'in Italiam maximi exercitus civium' ex coni. Niebuhrii Klotz. *de iudiciis* Niebuhr. iudiciis p. ‖ 4, 7. quod legitur est petitum ex C. Iulio Victore VI, 2. p. 219 ed. Orelli. ‖ 8. ex Aquila Romano de fig. §. 35. ‖ 9. ex Ammiano Marcell. XV, 12, 4. ‖ 10. ex Quintil. Inst. or. VI, 3, 51. Accedat hic fragmentum a Th. Oehlero in codice quodam inventum et cum Baitero communicatum: 'exsurgite quaeso viri optimi atque fortissimi, legati amplissimae atque honestissimae civitatis, resistite per deos immortalis eorum periuriis iniuriisque, quorum saepe numero telis restitistis.' ‖ 5, 12. (1, 2.) *ex tanto* Halm. ex toto. ‖ 13. (3) *populi Romani copiis atque praemiis* Madvig. p. R. copiisque remis v, s. ‖ 6, 14. (2, 4.) fo: 'qui ea gessit.' *sua religio laudatis auctoritas aliquid — momenti.* fo: sua religio in laudatione auctoritatis aliquid — et momenti. ‖ 7, 16. (3, 6.) *adferam* Halm. ('adferta' v). affero. *qui testimonio possint esse* s. quae — t. possit esse. *exierunt* supplet Pluygers. 'si obtemperetis' malim addere, quam cum Mommsenio 'imperata sint ea, sine quibus'. oppugnari quibus oppressis s, Klotz. ‖ 9, 19. (5, 9.) *sed inita iam ac proposita* scr. sed in Italiam hac proposita. v, s. sed in Italia iam hac proposita. *Croduni — portarent exegissent.* de desperato loco vide Madvigi notam in Halmii appendice p. 1436 sq. quo auctore *sc. Croduni et Vulchalone* scr. et incl. ‖ 20. (10.) *et invidia vel maximum: maxime* Pluygers. et invidia: vel maxime. *divolgari* Pluygers. divolgare. ‖ 10, 21. (6, 11.) *sapientia iudicis tenet* s, Klotz. sapientiam iudicis. *videte* addit Faern. ‖ 22. *interrogandus est* Klotz. interrogandus et. v, s. ‖ 11, 25. (7, 15.) *iudicium* incl. Mommsen ('iudicium' C. 'iudices' E.). *debere* scr. de teste. *iudicem* incl. Madvig. 12, 26. (8, 16.) 'ac saepius' deleverim. 'ac semper' malit Mommsen. ‖ 13, 29. (9, 19.) *et audaciam.*

incl. Pluygers. ‖ 14, 31. (10, 21.) *hominum caede* Pluygers. hominum scelere. ‖ 32. (22.) *sibi suscipient.* fo: flagitii suscipient. *cum Gallis iurare.* 'cum Gallis stare' Cobet. an 'cum G. coniurare'? ‖ 15, 35. (11, 25.) post 'oppugnarunt' excidit membrum de Fonteii defensoribus, quod vidit Pluygers. ‖ 16, 36. (12, 26.) *nationem Allobrogum et reliquias.* C. fo: 'nationis Allobrogum reliquias'. nationem A. et reliquas (Lambin). *ut velint* Junt., Orelli, Klotz. volunt. post 'potestatibus' suppleverim 'suscipiendis', Mommsen 'obtinendis'. *aut a crudelitate aut* add. Pluygers ex 17, 40. *si non vera, at tamen ficta* s, Orelli, Klotz. 'si vera non at deficta' v. fo: 'si vera non esset, at efficta' si non vera, at commode ficta. Halm. ‖ 17, 38. (13, 28.) *Scaurum* incl. *ac libidinum.* Faërn. Halm. ad lubidinem. C. ‖ 39. *quod erant plures* incl. Pluygers. ‖ 18, 41. (14, 31.) 'amicis populi Romani' coni. Pluygers. *Tusculo* incl. Bake. *a qua interfectus est* incl. Pluygers. ‖ 19, 42. *hoc leviter pro mea auctoritate.* C. fo: 'hoc certe pro levi m. a.' 'hoc leniter'. Klotz. *hominibus autem.* fo: hominibus autem talibus. *improviso* Lambin. improvisa. ‖ 43. (33.) *reperietis* scr. scietis. *populo Romano* Klotz, Halm. reipublicae. C. *condonare* Faërnus. condemnare C. ‖ 20, 44. (16, 24.) M. add. Halm. ('gallim' v.) *video iudices sed* Halm. 'video iudices c. et' v (sic). *a Thraecum* Fleckeisen. ('at grecum.' v.) a Thracum. *in eis.* Lambin. in his. v, s. ‖ 21, 46. (17, 36.) *dux Allobrogum ceterorumque Gallorum* incl. Bake.

M. TULLII CICERONIS PRO A. CAECINA ORATIO.

1, 1. *disceptari.* Graevius. deceptari. t, e. decertari. E, Klotz. ‖ 2. 'malitiae' velit Mommsen. *quoniam* fo: 'quo modo'; ante 'quia' videtur 'etenim' excidisse. aliam rationem init Madvig. scribendo: 'A. Caecina perterritus profugerit'. ‖ 3. *creditur* add. P. Faber. ‖ 2, 4. *tum ab se* Klotz. tamen ab se. *iustam moram.* fo: 'istam moram'. ‖ 5. *qua in re.* fo: qua re. *quodque constitutum* t. quod constitutum. ‖ 6. *videretur.* Bake, Pluygers. videtur. *quaesisse* t. aquisisse e. anquisisse (ex Gulielmii coniectura). *cum omnia—reperta sint.* Lambin. omnia — reperta sunt. *requirit, quod est gravius* interpunxi. requirit. Quod est gravius. ‖ 7. *at eadem quia.* p, t ('at eadem qui'), Baiter; Klotz coni. at ea, in qua. E. ('at de eadem hac, quia' Klotz in ed. 2da.) ‖ 3. fo: 'ad constituendum cito iudicium'. ‖ 8. *praetor* incl. ‖ 4, 10. *eius* P. Faber. et ius C. ‖ 11. *Caesenniae* incl. *dos* om. t, incl. ‖ 5, 13. *intrudebat* E pleraeque. intro dabat. C, Klotz, Baiter. ‖ 14. *cognoscitis* C, Klotz. cognovistis. ‖ 6, 16. *qui non audisset* add. Baiter similibus supplementis Spengelii et Mommseni usus. ‖ 17. 'hanc se ansam' Bake. ‖ 7, 19. *iste* Schütz. ipse C. *itaque illis* scr. atque illis. *hoc est* om. t., incl. ‖ 8, 22. *est* add. Hotoman. *et clara voce ei.* Baiter ('et ei cl. v.' Lambin.) et cl. voce. ‖ 9, 23. *istius* k. illius. ‖ 24. *proterrui* Aquila Romanus, Lambin, Baiter. perterrui. ‖ 25. *servo se imperasse* scr. (servos impetrasse t.) servo imperasse. ‖ 10, 26. *sui* om. t., incl. ‖ 27. *hoc est mortem minaretur* incl. *Phormio* alterum incl. Bake, recte, ut videtur, etsi iam a Quintiliano VI, 3, 56. lectum. ‖ 30. *quid causa postularet* scr. quid causae optaret. C. quid causae obstaret Halm, Baiter. *tantum modo errare.* fo: tantum modo id errare. *duos solos.* Baiter. suos solos. ‖ 11, 31. *quod liqueret* Schütz. quid liqueret C., Orelli, Klotz. ‖ 12, 34. ante 'hoc

genus' excidisse videtur 'commisisse existimabitis ut'. ‖ 35. nullum deiectum. t. *nullo modo deiectum* scr. deiectum nullo modo. *quid id.* Ernesti, Baiter. quid. *an ad atrocis rei notionem atque animadversionem ages iniuriarum?* scr. aut ad actoris notionem atque etc. C. ('ad' om. t.) [aut ad actoris notionem atque animadversionem?] Ages iniuriarum? Baiter auctore Lambino. ‖ 12, 36. *Pisoni.* Lambin. Pisone C, Klotz. ‖ 13, 38. *in iudicio* Pluygers. iudicio. *reieci* Keller. eieci C. ‖ 39. 'cum eo' post 'constitutum' excidisse suspicor. ‖ 14. *quam habet vim, ut distare—possim?* interpungit Madvig. quam habet vim? ut distare — possim. ‖ 40. *dissolvi* et *interdictum* incl. alterum *est* om. Vindob. β., fortasse recte. ‖ 41. *loquemur* scr. ('loquimur' Bake). loquamur. ‖ 15, 42. *formidine animum perterritum* incl. 'de' om. Quintilianus VII, 3, 17. ‖ 16, 45. *cum* supplevi. ‖ 46. *periculo.* videtur 'iniecto' deesse. ‖ 47. *magna* incl. Pluygers. ‖ 17, 49. *ain tu* Bake, Madvig. an tu. ‖ 50. *deiectus esse quisquam* incl. cum Bakio. ‖ 18, 51. *iudicia aut stipulationes aut* incl. ('fiducia aut stipulatio aut' coni. Bake. requirebatur saltem 'fiduciae aut stipulationis aut'). ‖ 52. *familiaris* t, Bake. et familiaris. *nostris* om. t, incl. ‖ 19, 55. *utilitatem omnem* t. omnem utilitatem. *probare eis.* Baiter. ('probaris' t, e). probari eis. *verbum* Iunt. verbo num C. ‖ 56. *respuit — putat.* scr. respuat — putet. ‖ 20, 57. *gerunt* Baiter coni. 'gerant'. ‖ 58. *id in hac re quaeri* coni. Jordan. ('in hac re id quaeri' Schütz.) in hac re quaeri. *ei ipsi* Halm. et ipsi. *ipsi* Naugerius. ipsi servi C. ‖ 21, 59. malim 'perspicietur'. ‖ 60. *dices* k, Ald. dicis C. *verbis ponderantur.* Bake. vocibus ponderantur. 'vinces quidem' coni. Baiter. vincesque t. ‖ 22, 62. *quod inermi armati iudicarentur* incl. ‖ 63. *si alio modo, consilio eodem facta sit* scr. ('periculo' incl.) si alio consilio, eodem periculo facta sit. ‖ 23, 65. *quod defendant, si contra — contenditur* interpunxi. 'quod defendant. si contra contenditur'. '*tum solent* scr. solent. *bonique* incl. ‖ 66. *hoc* t, e. haec. *interdicto* Ascens. 3ia, Lambin., Klotz. interdictum. *vindicari.* e, Ascens. 1ma, Lambin., Klotz. vindicavi C. plerique, unde 'vindicavisse' Mommsen, Baiter. ‖ 24, 67. *id aliqua causa faciebat, tu nulla* scr. in aliqua causa faciebat, tu in nulla. 'defende quia verbis' t. defendebat, quia verbis. Klotz, Baiter. defendit quia verbis. E. ‖ 68. *non* k, Naugerius. nec. C. ‖ 69. 'statuerunt si velit' Madvig. pro 'statuunt si' praestat hoc delere. *placuit Mucio* t. Mucio placuit. *ius* Madvig. iuris. ‖ 25, 71. *iudici* incl. idem malim in 72 abesse. ‖ 72. *creatum* t. incl. Baiter. 'vel creatum' alii C, vel cogitatum k, Lambin, Klotz. *statue cui.* Madvig ex 'seatve cui' t ('esse cui' al. C.). cui. *ruptum; iudica — deberi.* interpungit Madvig. 'ruptum iudica: — deberi'. 'id deberi' Halm. ‖ 26, 73. *quid enim* Madvig. quod enim. ‖ 74. 'quae mina tua'. t; unde *quae patrimonia tua* scr. quaecumque tua. Lambin., Klotz, Baiter; quae cum omnia tua. *sunt* Wesenberg. sint C. *si parum communitum ius est civile.* Mommsen, Baiter. *si parum.* Ascens. 1 'si parietum' t, e. si parum sit. Junt. Lambin. Orelli. si parum st. Wesenberg. communitum ius, si civili. C, E. *factum est* Baiter. factum sit. ‖ 75. *dimittetur.* C, Klotz. dimittitur. ‖ 27. 76. *sin iuris* scr. tu res si. t, e. iuris si. Baiter ('iuris' Madvig.) *haec vox est esse vim* Madvig. (ex 'si equos vestes si vim' e; in t est: 'si ec vosx est esse vim'. *deiectum.* Klotz, Baiter ex 'delictum' t, e. *rem et sententiam,*

ut coni. Spengel, t, Baiter. 'retinere sententiam' e, unde 'retineri sententiam' Madvig. *intorqueri* t. torqueri. *intorqueri, vos* interpunxi. torqueri. Vos. *utrae voces vobis honestiores* add. t. *et utiliores esse videantur* Baiter coni. ('utra utilior esse videatur' Klotz auctore Madvigio) et viliores esse videantur C. (fo: 'utrae viliores e. v.'). *non vereor.* Naugerius. vereor. C. ‖ 78. *iustus sit* Madvig. iustus est. *tantum sit* Madvig. tantum est. ‖ 79. *cum vos aliquem — cur meum — vestrum non nominetis* Keller (qui praeterea 'nostrum nominetis' ante 'vestrum non nominetis' insertum vult). cur vos aliquid cum eum — nostrum nominetis. *quibus quidque* Hotoman. omnibus quidque. C. ‖ 28, 80. *ex omni memoria antiquitatis* Pantagathus. etiam illa materia aequitatis. *armatis hominibus.* t. hom. arm. ‖ 29, 84. *sin hunc locum* Baiter. is in hunc locum. t. is in locum. e. (is tu locum cett. C.) istum locum. k, E. *reieci* Keller. eieci C, Klotz. *ex edicto* Lambin. ex decreto C, Klotz. ‖ 85. *neque* Junt. neve C. ‖ 30, 86. *deiectum* Klotz. eiectum. ‖ 87. *unde Telesinus* Baiter. 'unde deiectisinus'. t. unde deiecisti. C. unde deiectus * Ernesti, Orelli; unde deiecti sunt * Klotz. ‖ 88. *duas res* t. res duas. ‖ 31, 89. *tum* Aldina. iam C. *tu* om. t. incl. ‖ 90. *iam* om. t. incl. *nisi inde, ubi tum esset; iam posse.* Klotz (ed. 2da). nisi indubium esse etiam posse C. ‖ 91. *esse sic deiectum* scr. esse deiectum. ‖ 32, 92. *tum deiectum.* Naugerius. tum eiectum C. ‖ 93. *bonis* incl. Bake. *igitur* om. t. incl. ‖ 94. *eodem iure* om. t incl. ‖ 95. 'de his de Aquili.' e. 'de his de quibus' t. fuisse videtur gl. 'id est de Aquilii sententia'. Post 'et aequum' (sic t) lacunam magnam esse existimamus. et ad eum ('etaeum' e) om. E. ‖ 33. *querar* Junt. rare s. raro C. *ecquid est* Pluygers. quid est. *ipsa* scr. ista. ‖ 96. *de te.* Baiter. (te C. abs te. E.) *qua in re* Baiter. 'qua inter' t; quae inter. e. ‖ 97. *C.* add. Baiter. *religionem* E. religionis C. *et* incl. *aut imperiti* incl. *scio* add. Jordan, Baiter. ‖ 98. *voluissent, manere.* Baiter ex 'voluissent tam ne re' t. voluissent tamen manere. ‖ 34. *dedidit.* Junt. dedit C. *deditur* Baiter ex 'detraditur' C. traditur. *vendidit, eum, quem* interp. vendidit eum, quem. ‖ 100. *rogatione.* Ant. Augustinus. ratione C. *nam quia* Jordan, Baiter. nam qui. *aliquam poenam.* t. poenam aliquam. *ut* add. Naugerius. *homines* Naugerius. omnes C. ‖ 35, 102. *de ea re.* Jordan, Baiter. de re. C. ('ea de re' k, Orelli). post 'quam' non nihil desideramus. ‖ 36, 103. *ne inique contendere aliquid* Mommsen ex 'neque contendere aliquid'. atque contenderit. Baiter. *dissolutius* Halm, Baiter. (dissoluti. t, v.) dissolute. *rem relinquere* Baiter. relinquere. C. *veritus sit* Lambin. vereretur. ‖ 104. *virtute cognita* incl. *amplissimum* Lambin. amplissimi t, v. 'amplissimo'. Garatoni, Baiter. amplissimis. E. *totius Etruriae* Garatoni, Baiter. totius se turi re. t. viris Etruriae. E. *hominem* scr. et incl. nomine. *offendendum est.* Halm. offendendum sit.

M. TULLII CICERONIS DE IMPERIO CN. POMPEII AD QUIRITES ORATIO.

2, 4. *L. Lucullum.* Baiter. Lucullum. ‖ 3, 7. *Mithridatico* incl. Bake. *litterarum* om. c, f, Baiter. incl. *suscepit.* nonne 'cepit'? ‖ 4, 9. qui posteaquam C. *qui postea cum.* Benecke 'qui cum'. Baiter. *postea* incl. ‖ 5, 13. 'ceteros in hanc provinciam'. requirit Lambin. *differant, hunc* interpung. Halm, Baiter. differant. Hunc. ‖ 15. *pecuaria relin-*

quitur Pluygers. 'pecua relinquuntur' Halm, Baiter ex Servio ad Verg. Georg. III, 64. 'pecora relinquuntur' ('relinquentur' e, v.). ‖ 16. *in saltibus* Hotoman. in salinis. C, E ante Halm. ('in silvis' Lambin.) ‖ 7, 18. *publica his amissis* Mommsen. publicanis amissis. *vectigalia* incl. Mommsen. ‖ 8, 20. *elaborandum* Bake. laborandum. *ea vobis.* Buttmann, Orelli, Halm. a vobis C plerique, Lambin. vobis. v, Baiter. ‖ 9, 24. *et eorum, qui se ex ipsius regno conlegerant* incl. Benecke, Halm, Baiter. ‖ 25. *Luculli* del. Madvig, Halm, Baiter; incl. ‖ 26. *M'. Glabrioni* Krause, Halm, Baiter. Glabrioni. ‖ 10, 28. *mixtum ex civitatibus atque ex bellicosissimis nationibus* incl. Halm. ‖ 12, 33. *ei nunc* C plerique, Halm ed. 1 (inter uncos 'ei') nunc. e, v, π, Halm ed. 2, Klotz, Baiter. ‖ 35. *transalpina* incl. Garatoni. ‖ 13, 37. *ventum est* coni. Halm. ventum sit. ‖ 15, 44. *huius* incl. Orelli, om. cod. Victorianus, Junt., N. Angelius, Halm, Baiter. ‖ 16, 46. *a communi Cretensium* Gulielmius (ex c: communi Cretensium). Cretensium. *semper* incl. Halm ed. 1, Baiter. *iudicari* C plerique, Orelli, Halm, Klotz. iudicare. ‖ 49. 'cum eum ei' Moser. ‖ 18, 54. *sed quae civitas umquam* Pluygers. 'quae civitas, inquam' coni. Halm. quae civitas umquam. *quam tam parva* Manutius. tam parva C. ‖ 55. *quem nobis* scr. cum eum nobis. ‖ 19, 58. *ascribetur* Pluygers. ascribitur. ‖ 23, 66. *se* om. Heumann, Benecke, Madvig, Baiter; incl. ‖ 24, 71. *id ego omne* e, v, Halm ed. 1. Klotz. id omne ego. t, b, a, Halm ed. 2, Baiter.

M. TULLII CICERONIS ORATIO PRO A. CLUENTIO HABITO.

1, 3. *ac sine* incl. Garatoni, Baiter. ‖ 4. *illam* om. Quintilian. IX, 2, 19. incl. ‖ 2, 6. *nisi hic ex ipsis causis iudicabimus* incl. *animo* incl. Garatoni. ‖ 3, 8. *veteris* incl. *ipsius* s, t. istius. ‖ 4, 10. *non potuero* s, t, Spengel. [satisfacere] non potuero. *pro* incl. Lambin. ‖ 5, 12. *se continebat* Baiter. (continebat s, t.) continebatur. *non pudor* s, t. non pudor [non pudicitia]. ‖ 14. *non libidinis* incl. *et victrix filiae* arctius coniunxi cum superioribus. ‖ 6, 16. *ne quae.* Garatoni. namque. s, t, ne quam. cett. C. *atque ipsa.* s, t, Klotz. atque in ipsa. *accusatio* om. Baiter, auctore Madvig. incl. ‖ 8, 25. *numquam* s, t. [numquam se iudiciis, numquam legibus]. *inermem.* s, t. al. inermum. m, Baiter. ‖ 9, 27. 'demiratur' malit Lambin. *Teani* s, t ('Teano'). Teani [Apuli]. *ludis* s, t. ludis [publicis]. ‖ 10, 30. *vocemque* C praeter s, t. vocesque. ‖ 31. 'nihil ei clausum' om. s (pr. m.) incl. Baiter. *nihil ei sanctum* incl. *custodia — potuisset* C praeter s, t. custodiae — potuissent. ‖ 32. *heredibus* s, t. heredibus [secundis]. quanto est C et Quintil. VIII, 4, 11, sed requiritur 'quanto erat'. ‖ 12, 33. *esset.* Halm. esset et. ‖ 34. *non longe.* s, t, Classen. longe. 'nondum debitam' postulat Pluygers. ‖ 13, 37. *atque ibi.* s, t, Classen. atque ubi. *ibidem diem* scr. ibi diem. ('et ibidem diem' Lambin.) *appellat testamento — disceditur, Avillius ipse* scr. appellat ipse testamento — disceditur. Avillius. *Asuvius autem ab eo* scr. ('Asuvius autem ab Avillio' Halm.) Asuvius autem. *brevi illo tempore* incl. *iret* incl. Mommsen. ‖ 39. *itaque tum* s, t. *tum* incl. auctore Baitero. itaque rem. *et tam manifestam* s, t, Classen. et manifestam. ‖ 14, 40. *per quem interfecerat plurimos* incl. Lambin, Baiter. *circumforaneum* incl. (foranum. s, t.) ‖ 42. *sed tamen.* t, f, Asc. 1. Ernesti. erat; sed tamen. ‖ 15, 44. *avarissimi* s (pr. m.) avarissimi [at-

que audacissimi]. ‖ 45. *neque legare* s, t. neque [enim] legare. *quicquam* ex Arusiano Messio 235 ed. Lindem. add. Baiter. ‖ 16, 47. *medico non ignobili* s, t. medico ignobili. *et spectato* scr. sed spectato. ‖ 17, 50. 'arbitrabantur' commodius abesset. ‖ 18, 51. *non possim.* s, t. non possim [implere]. ‖ 19, 92. *quidque* Baiter. quidquid. *cum Habito fuissent* scr. cum Habito. ‖ 20, 55. *id* incl. Mommsen. ‖ 21, 57. *nam hoc* Pluygers. iam hoc. ‖ 58. *citatur reus* s. citatur reus [agitur causa]. *accusationi* incl. Lambin., Baiter. ‖ 22, 59. *omitto* t. [nunc] omitto. ‖ 60. *per se* incl. Lambin. ‖ 23, 62. *per Fabricium* s, t, Classen. per Fabricios. ‖ 63. *non dubium* s, t, Classen. nemini dubium. *potius eum — quam illum* scr. potius illum — quam eum ('potius illum — quam illum' Lambin.). ‖ 24, 65. 'quod confessi estis' mallem post 'quod abstulistis' collocatum. ‖ 67. *sententia absolutus* incl. auctore Baitero (Garaton. et Torrentius in suis codd. non invenerunt). 'iam hoc' Pluygers. ‖ 26, 70. *miserrimus* t, Severianus 339. miserrimis. *in loculis.* Ernesti. in locis. *ante inanissimis* scr. et inanissimis. ('et' incl. Classen.) ‖ 72. 'condisset' malit Baiter ('condidisset' t.) *sese ab Oppianico destitutum* incl. Madvig; etiam 'pulchre adseverat' et 'atque' aliena videntur. ‖ 27, 73. 'occultata' Lambin. ‖ 28, 76. fo: 'qui hoc statuerent — iudicarent'. ‖ 77. *clamabat* p. clamitabat. *nulla iudicia esse* s, t. nulla esse iudicia. ‖ 29, 79. *summa potestate* s, t. summa potestate [praeditus]. *conflatam, atque* interpunxi. conflatam. Atque. *qui illi quaestioni praefuerat* incl. ‖ 31, 84. *admonitus est* scr. admonitus. ib. 'istam dedit conciliationis et gratiae fabulam' addunt C. ante 'nam fuisse' (85) praeter s, t; incl. Classen, Baiter. ‖ 86. *Staieni fuit.* 'fuit' om. s, t, incl. Baiter. ‖ 32, 87. *an ut praevaricaretur* C. (praeter s, t.) Classen. an is praev. Baiter. ('an iis praev.' s, t.) *nam id* Pantagathus. iam id. C. ‖ 88. *ista res* incl. Garatoni, Baiter. ‖ 33, 89. *at ad quam.* Baiter. at quam. ‖ 90. *sedata* s, t, Classen. sedata [iam]. ‖ 35, 95. *sapientia* s, t. sapientia [et humanitate]. ‖ 96. *iudicem* incl. Garatoni, Baiter. ‖ 97. *et quae res.* fo: 'qua reus'. ‖ 36, 100. *accepisse se* Baiter. accepisse. ‖ 101. *eius omnes.* s, t. omnes eius. ‖ 37, 103. *petita est* Halm. petita sit. post 'iudicandam' excidisse haec fere conicimus: 'pecuniam, ut ille, qui maiestatis est damnatus, cum iudex pecuniam accepisset'. praeterea legerim 'causam tamen nusquam [Staienus] ea quidem lege dixit'. ‖ 104. *aliud si is* t, Classen, Klotz. (aliud is. C.) aliud si. Halm, Baiter. ‖ 38, 106. *bis* s, t. Classen. bis [iam]. ‖ 107. *quod hi.* s, t. Classen. quod ii. ‖ 109. ignorantia s, t, Klotz. ignoratio. ‖ 40, 110. *at idem* scr. atque idem. *suis ipsis.* s, t, Classen. suis illis ipsis. 'fuit' om. s, t, inde Baiter coniecit 'fuit illis ipsis'. ‖ 41, 113. *contionibus.* s, Classen. contionibus [omnibus]. 'aliqui Oppianicum gratis condemnavit, iam' malim abesse. *putabitur* scr. (putaretur s, t.) potuerunt. *qui sit.* s, t. quis sit. *obiectam.* fo: prolatam. ‖ 115. *in cetero iudicio* Pluygers. in ceteris iudiciis. ‖ 116. *eos eidem* Baiter. eosdem. ‖ 42, 117. *cum huiusce periculo ceterorum.* s, t. cum huiusce periculi, tum ceterorum. ‖ 119. *unum illud* s. illud unum. ‖ 44, 123. *dictatorium* s. dictatorium [gladium]. ‖ 124. *unum denique.* t. unum denique [aliquod]. ('aliquid' post 'Cluentio' s). *amplexato.* Priscianus VIII, 526., E rec. amplexator C. *coniunctum cum re esse.* s. (coniunctum esse cum re t.) cum re coniunctum esse. ‖ 45, 126. *re-*

liquisse se scr. reliquisse. ‖ 127. *non comperisse* Lambin. probante Madvigio. comperisse. ‖ 46, 128. *e consuetudine* Baiter ('consuetudine' C.) a consuetudine. *sortito* Classen. ('sortitio' s, t). sortitione. ‖ 129. *ad ignominiam* p. ad ignominiam [et turpitudinem]. ‖ 47, 130. *in contione* p. in contione [a tribuno seditioso]. ‖ 131. *dixerint* E. dixerunt C, Klotz. ‖ 48, 133. *de re* s, t. de re tota. ‖ 49, 137. *L. Quinctii* s, t. L. Quinctii [tribuni plebis]. ‖ 51, 142. *cum ita dixi.* s, t. ('cum illa dixi' Halm). cum ista dixi. ‖ 52, 143. *cui ego.* s. ('cui' t.) cui ego [autem]. ‖ 54, 149. *neque enim.* t. neque ego. *te a me desiderare.* s, t, Klotz. a me desiderari. ‖ 55, 150. *recusavit* Lamb., Baiter. 'accusavit' C, Klotz. *ne cum* Baiter. ut cum ('quin quo' Lambin.). *uti oportere.* C, Baiter. uti non oportere. Manutius. ‖ 56, 153. *ut ei qui.* Halm. ('uti qui' Manutius.) utique. C. *equestrisque ordinis* Classen, Baiter. ceterique huiusmodi ('eiuscemodi' s, t) ordinis. ('ceterisque eiusdem ordinis' Klotz.) ‖ 154. *insignia* incl. Gulielmius, Baiter. *exercitus* incl. Baiter. ‖ 57, 155. 'quam sit indignum' Lambin. ‖ 159. 'meminisse se hominem' C, Klotz. om. Baiter. incl. ‖ 164. 'totam' malis abesse. ‖ 60, 165. *Cappadocem* s, t, Classen, Klotz. Capacem. Orelli, Baiter, haesit in ed. nostra. post 'mortuus' add. 'at heres est Cluentius' inclus. Baiter, Classen; om. s, al. Klotz. ‖ 166. *per quae.* s, t, Klotz. quae. ‖ 107. *autem* incl. Mommsen. ‖ 168. *perspicite cetera* incl. ‖ 61, 169. *fuisse.* s, t. [inter ipsos] fuisse. ‖ 170. *si autem.* s, t, Klotz. sin autem. ‖ 171. *eripuit mors.* t, Klotz. mors eripuit. ‖ 63, 176. *Sassia* incl. Beck, Baiter. 'quaesituram esse se' s. 'qu. sese' requirit Baiter. *et vi tormentorum* incl. Halm. ‖ 64, 181. post 'quaerebatur' desiderantur verba, quibus transitum factum fuisse ad narrationem oportet. *dedidit* ex Arusiano Messio (s. v. 'dedo ad hoc') Baiter. dedit. ‖ 65, 182. *denuo* Halm. denique. *conata es?* scr. conata es. ‖ 183. *Larini.* s, t. Larini [fuit]. ‖ 66, 185. *qui obsignarit.* Baiter coni. quis obsignarit. *nominatim* s, t. nominate. ‖ 186. *Stratone et Nicostrato* incl. Pluygers. ‖ 189. *scelerum omnium.* s, t. Classen. scelere omni. ‖ 68, 194. *nostrorum* s, t. nostrum. *putat* Lambin., Orelli. putet. ‖ 69, 195. *quasi aliquos* Halm. Baiter ('quos alios' t.) alios. *non domesticis* Madvig. in domesticis. ‖ 198. *ab his* C (praeter s, t.) Classen, Klotz. ab iis. ‖ 70. *quam doleo.* Classen, Klotz, Baiter. quando. C. *ex testimonio* Graevius, Baiter. *et testimonio* C. (praeter s, t, qui om. 'et'), Klotz. ‖ 201. *maerorum.* Anall. gramm. ed. Eichenfeld, p. 102. Baiter. laborum.

M. TULLII CICERONIS DE LEGE AGRARIA CONTRA P. SERVILIUM RULLUM TR. PL. ORATIONES III.

I.

Verba 'imberba iuventute' servavit Charisius Institut. Gramm. I, 18, 6 p. 53. ed. Lind. 'venibit — parebunt' Aquila Romanus de figuris etc. §. 43. 'praedam — vendent' A. Gellius XIII, 24, 4. *venibit.* Orelli. veniet. *omnis* coni. Baiter. communis C.

1, 1. *occulte* incl. Ruhnken. *his* 19. iis. ‖ 2. *perscribit auctionem.* C. proscribit auctionem. 'numerata' om. e, incl. Baiter. 'petitur' 19. *tamen consume sane.* 19. s, m, f. ('consume sane tamen' e. 'consume tamen sane'. Klotz.) consume sane. *quando commodum.* 19. (quoniam comm. C.) quod comm. *quandoquidem.* 19. quoniam quidem. ‖ 2, 4. *non dubitabitis.*

19. non dubitatis. ‖ 5. *quod adfectent* Ussing, Baiter. 'quo adfectent' Klotz, Zumpt. quoad fecerit. C. 'Olympiorum'. 19. *quos.* Lambin. hos. *qui Persen vicit* incl. Pluygers. 'tum vero'. Baiter. 'oblatam' Baiter ut anonymus apud Orellium. ‖ 3, 9. *mittantur.* 19. immittantur. *omnium rerum* 19. rerum omnium. *spoliationes.* fo: stipulationes. ‖ 10. *iubet eosdem.* C. iubet enim eosdem. *enim* om. L. (praeter 9.) s, m, f. incl. 'censorium' Zumpt. ‖ 11. *attinet.* l, s, m, t. attinuerit. *putat* Zumpt. putet. *quisnam tandem abstrusus* C. quisnam tam abstr. ‖ 12. *audite.* C. audite, audite. *pervenit aut pervenerit.* L, s, m, p. pervenerit e, Baiter. ('pervenit pervenerit' E.) *suscipere.* 17, 8, 9, 13, 20, 24, s, m. suscepere. 11, 3, 26, 38, 39, Baiter. suscipient Zumpt. fo: suscipere ausi sunt. ‖ 13. *habeat pecuniae.* C praeter e. pecuniae habeat. *deferat* C praeter f. referat. 'ut' om. Baiter incl. 'quae nobis Pompeius' 19. *vendere* incl. Pluygers. ‖ 5, 14. *quis ergo.* C praeter e. quis igitur. ‖ 15. *prospicite* C praeter e, f. perspicite. ‖ 16. *quo?* 'quot'? Lauredan. Zumpt. *quorum hominum.* fo: quo numero hominum. 'haec etiam cons.' 19. 'omnium' om. 19. ‖ 6, 17. *coloniis* C. colonis. (ex coni. Lauredani.) *neminem nostrum cuiusmodi esset.* 19. cuius modi esset neminemne nostrum. *sed.* C. praeter e. verum. *modesti.* 19. modeste. ‖ 19. *quicquam.* C. praeter e. quicquam in urbe. e, Baiter. *fuit* om. e. incl. Baiter. 'vobis' om. 19. ‖ 7, 20. fo: in coloniis eis deducendis'. *esse ibi.* 19. inibi esse. *ex Campanorum.* 19, Ald. Lambin. haec ex Camp. ('haec' incl. Baiter.) ‖ 21. *diminutionem.* C. deminutionem. *gravissime et verissime.* Naugerius. gravissima et verissima C. *vectigal* om. 19, s(pr. m.) Zumpt; incl. *hoc solum* 19. solum hoc. ‖ 22. *nobis* l. vobis. *nostra* s. vestra. *retinendum* L, s, m, Ald. Lamb. ('retinendam' f.) retinenda. *cogitarunt* Lauredanus, Baiter. cogitarint. C. Zumpt. ‖ 8, 23. *deductionibus* scr. deditionibus C. seditionibus. ‖ 24. *metu* 19, 7, 24, s. motu. ‖ 25. *fiant* l, s (pr. m.), m. fiant ostendero. *rem ullam* C praeter e. ullam rem. ‖ 26. *aliud.* l. 7, 8, 9, s. (sec. m.) aliquod. *populi Romani.* (p. r.) C. Zumpt. patres conscripti. Lauredan. E. ‖ 9. 'deserite illos'. 19. ‖ 27. *liberi a deliciis* 19, Lambin. liberi a delictis. *ipsum me* 19. me ipsum.

II.

1, 1. *orationem* l, s, m, t. contionem. *mihi quidem* l, s, m. mihi Quirites. Pithöus, Baiter. ('mihi que' cett. C.) *disciplinaque* scr. disciplinisque C. ('discipulos' 19.) ‖ 2. *de me autem ipso* C. de me ipso autem. e, Klotz, Baiter. *sim singularique iudicio.* 19. sing. iud. sim. *ipse modice dicam, si necesse erit* incl. Pluygers. ‖ 3. *quod ipsum est per se* 19. quod est ipsum per sese. *nobiles* om. 19, incl. 'autem' om. e incl. Baiter. ‖ 2. *petierunt* 13, Zumpt. petierint C praeter e. petissent. *possumus.* C praeter e, f. possimus. ‖ 4. *multis posthabitis* L. (praeter 1, 7.) s, m, g. multis post annis. *vocem unam* C. vocem vivam. E. *extrema suffragiorum* Zumpt. suffragiorum 19. extrema tribus suffragiorum. *tribus* incl. ‖ 5. *neque nocturnae neque diurnae* 19. neque diurnae neque nocturnae. ‖ 6. *id* om. 19. incl. Baiter. ‖ 7. *facere possum ut.* C. 'possum' Baiter ex Torrentii correctione. *sim* Lauredan. essem. C. esse Baiter ex corr. Torr. *verbi* add. N. Angelius. fo: 'vim recte interpretandam v.o.e.v. sapientia; adversatur enim mihi'. ‖ 8. *vestrum otium* C. praeter e. otium vestrum. *ac.* post hanc vocem nonnihil excidisse videtur.

('metu' supplent Gebhardt, Baiter; 'ac' cum 'perturbatione' coniungit Zumpt.) *perturbatione iudiciorum, infirmatione rerum iudicatarum* incl. ‖ 4, 9. *quid enim est.* C. praeter f ('quid est enim') et e ('quid enim'). quid est enim. *et maiores vestri* om. 1 9. incl. 'praesertim in imperio ac dignitate' abesse malim. *quin idcirco.* Madvig, Baiter, Zumpt. qui idcirco. 'uti impune'. e, f, Baiter. *possimus* Pluygers, Zumpt. possemus. ‖ 10. 'neque vero illa — esse exitus' aliena videntur. *quiddam.* Naugerius, Baiter. quidem. fo: 'spei simulatione', om. 'ac specie', vel 'spei specie ac simulatione'. ‖ 5. *amicissimos.* 1 9. amantissimos. ‖ 12. *quibus rebus.* Naugerius, Orelli, Baiter. quibus in rebus C. ('quibus nos rebus' Zumpt.) ‖ 13. *concitata iam pridem exspectatione* scr. contio tandem exspectata. C. contio exspectatur. *tametsi si qui* scr. 'tametsi qui'. Lambin., Baiter. tamen si. C. 'astiterant' malis ex Quintiliano VIII, 4, 28. *ad me* incl. Baiter. ‖ 6, 14. *vobis ratione.* l, s, m. ratione vobis. *natura neque studio.* 1 9. natura neque discidio. ('naturali quodam discidio' Pluygers.) ‖ 15. *atqui.* Lauredanus, Baiter. atque. 'nihil aliud cogitatum' om. 1 9. *populi Romani* C praeter 1 39. populo Romano. *per tribunum plebis, quem maiores praesidem legum custodemque* C. praeter e. per tribunos plebis, quos m. praesides l. custodesque. ‖ 16. *cum exposuero.* L, s, m, Klotz. cum Quirites expos. Pithöus, Baiter. (cumque expos. e, f, p.) *nolite.* 1 9, 3, 20. nolitote. 'vestrorum' om. e incl. Baiter. *labore vestro* l, s, m. vestro labore. ‖ 7, 17. *legum ac rerum* 1 9. rerum ac legum. *fortuito.* 1 9. fortuitu. ‖ 18. *eodemque modo.* C. praeter 1 20, 38, e, g. eodem modo. ‖ 19. 'populi ad partes traheret' Bake. ‖ 19. *proprium* om. 1 9, incl. ('proprium semper' 11, 7, 8, 13, 24. 'semper proprium' 1 3, 20, 26, 38, 39, e, f.) 'dari' om. 'populo' e, Baiter. *potest, tamen.* Kahnt ('potest' Orelli.), Baiter. poterat potestate. C. ('poterat potestati' Zumpt.) ‖ 8, 20. 'Romanam Quirites' Baiter ex f, p. ('Romanamque') habere comitia xviris creandis. l, s, m. com. d. habere cr. ‖ 21. *sortietur.* E. sortitur. C, Zumpt. *educet* E. educit. C, Zumpt. *tribus* incl. Pluygers. *ab eodem Rullo eductae* incl. Pluygers. *atque hi.* L praeter 7, 8, 13, 24, e, f. atque ii. *iure denegare* C praeter e, f. iure se denegare. ('posse se suo' coni. Baiter.) ‖ 22. 'animorum vestrorum'. 1 9. ‖ 9. *arbitrarer* C. ('arbitrar' e, f, p.). arbitror (ex Pal. 2. ?). *sine ulla periculi suspitione* scr. ('sine ulla suspitione' C, Klotz, Zumpt). sine ulla exceptione. *idem* add. *quos* C. praeter 1 9, e. quae 1 9, e, Klotz, Zumpt. *in indice.* e, f, p. Orelli, Baiter. invidiae. cett. C, Ernesti. invidiae in indice Klotz. *huius* om. 1 9, incl. *aequa ex parte* Torrentius, Baiter. aequa ei parte. 1 3, 20, 26, 38, 39. Klotz. aequa sibi parte 1 1, 7, 8, 13, 24. aequa parte 1 9, 23. fo: 'cogitasse ea'. ('aut sic Rullo' Zumpt). ‖ 23. *terra et mari.* C praeter 1 3, e. terra marique. ‖ 24. *ac legibus* om. e, incl. 'non reus denique' Lambin., Zumpt. ‖ 25. *cupiditatis* om. e, incl. Baiter. *acciperetis* Zumpt. acceperitis. *crearetis* C. creetis. Wesenberg, Baiter. *putaretis* Zumpt. putetis. ‖ 26. *novo more* l, s, m. (novo in more 1 1, 7, 8, 13, 24). novum. *ut ei.* Lambin. uti C. 'populi Romani' om. Baiter. ‖ 11, 27. *nunc Quirites* 1 9, Baiter. nunc quia. *prima illa* C. praeter e, 11. illa prima. *centuriata et tributa* incl. *eam* Lauredan. ea, C., Klotz, Zumpt. *non initis.* Madvig, Baiter. non sinitis C, Klotz. non scistis Zumpt. ‖

28. *habere potestatem* 1 9. potestatem habere. *de his legem curiatam* 1 9. legem de his curiatam. 'praetori imperat' incl. Pluygers. ‖ 29. *cum quarto* Lambin. quoniam quarto. C. 'fundamentisque' om. e, incl. Baiter. fo: gerere rem. *nostrum ius* C. praeter e, f. vestrum ius. ‖ 12, 30. 'temere' om. 1 9. *legi curiatae* Lauredan., Pluygers, Zumpt. lege curiata. *intercedere* Manutius, Zumpt. intercedendi C. intercedi Turneb., Baiter. *atque usurpationem* 1 9, 3. atque ad usurp. *acceperunt* 1 9. acceperint. ‖ 31. *auspicia* incl. Baiter. 'ipsa lex' e, Baiter. *esse creatos* C praeter e, f. creatos esse. ‖ 13, 32. *centuriis* incl. Baiter. ('servitiis' Zumpt.) *finitores*, Ant. Augustinus. ianitores C. ('iam lictores' 1 9, inde 'tum finitores' Zumpt.) ‖ 33. *at perspicite* scr. perspicite. ‖ 34. *magistratus his* C praeter f ('is'). m. eis. *vel quos* C praeter e ('et quos'), f ('ut quos'). *coloniis*. C. 'colonis' Turnebus, Baiter. *regnorum vel dandorum* C praeter e. 'regnorum dandorum' e, Baiter. 'regnorum vel dandorum vel adimendorum' Klotz. 'regnorum adimendorum' Zumpt. *de consiliis* 1 9, s, m, E. Klotz. e consiliis. ‖ 14, 35. *quod non, si minus — contineretur* 1 9, 3, s. quod non se minus — contineretur C. 'quod non se, si minus — contineret' Baiter. *imperium vestrum* l, s, m. vestrum imp. *ut eis liceat* 1 9, 20. ut liceat eis cett. C. ut liceat ea. *postea*. C. aut postea. Crat. Klotz, Baiter. ‖ 36. *tam est* C. est tam. *accedit — accedunt*. C. accedet — accedent. ‖ 37. 'facta sint' velit Madvig. 'facta numquam' et 'potestas permittitur' ex 1 9, ut videtur, Zumpt. *vos*. l, s, m. nos. ‖ 15, 38. *factum*. Lauredan., Orelli, Klotz. iactum. Ante 'qui agri' excidisse nonnulla videntur, quibus transitus ad transmarinas pop. Romani possessiones fieret. *quicquid ergo* C praeter e, f. quicquid igitur. ‖ 39. *primum enim hoc quaero qui* 1 9. 'primum hoc quaero enim qui'. C cett. 'primum hoc quaero ecqui' Gebhardt, Baiter. *idem iudicare*. C. eidem iudicare Manutius, Baiter. *recuperata est* Zumpt, Pluygers. recuperata sit. ‖ 40. 'an non idem et disseret et iudicabit?' 1 9. *nolet* e, f, g, Baiter. volet. *existimabit* C. aestimabit. 'de quo disputari' Madvig. *quod iam* 1 9, 3, 26, 39. quoniam. *quam hereditatem* C praeter e ('quum'.) quoniam her. Ernesti, Baiter. ‖ 16. *quae certe*. N. Angelius. quae terrae C. *discriptione* Bücheler, ut 79, 95. descriptione. *inclusae* Pluyg. inclusi. ‖ 41. *Alexandri* Zumpt. (Alexandriae 1 9.) Alexae. *Alexandro* Zumpt. ('Alexandrino' 1 9). Alexa. ‖ 43. 'ceteris' om. e, incl. Baiter. *verum iudicabit?* C. utrum iud. Puteanus, Baiter. *reperietur* 1 1, 3 (2da m.), 7, E. reperitur C cett. ‖ 17, 44. *primum cur* Pluygers ('primum quaero, cur' sive 'primum tum quaero cur' malim). 'cur non iterum' Pluygers. *ut tum* 1 13, Zumpt. ut cum. ('ut cum' incl. Pluygers). *decreto*. C. 'directo' Lauredanus, Baiter. *qui etesiis, qui* Gulielmius, Baiter. quietis iis qui. C. (Quirites ii, qui. Manutius, Klotz, Zumpt.) *regnum* incl. ('portum' Pluygers). *caecis tenebris* 1 9. taetris tenebr. ‖ 45. *mentibus animisque* Lauredanus, Zumpt. mentibus unaque. C, unde 'mentibus una Quirites' Turnebus, Klotz, Baiter. *legatos vestros homines* l, s, m. legatos nostros hom. cett. C, E, unde coni. 'diligenter: nostros homines'. 'vestro' om. 1 9. *totum* om. l, s, m. incl. ‖ 46. *populo* Pluygers. populi. 'an opprimendos' 1 9. *si quis est*. 1 9, 3, 7. si qui est. *imprudente* Lauredan., Baiter. impudenter C. ‖ 18, 47. 'non permittit quidem' Aldin. Lambin. 'non perm. tantum'

Pluygers. *nobis* C praeter e, f. vobis. ‖ 48. *praeconi* om. l 9, incl. *ipsi* Nic. Angelius, Baiter. ipsam C. *luxuriosus est* Lambin., Baiter. luxuriosus. 'percensuit' l 9. *reliquerunt* f, m, Baiter. reliquerint. ‖ 49. *absente* l 9, Lauredan., Manutius. absente illo. ‖ 50. *hanc totam* C praeter e, f. totam hanc. *video comparari* C. video. e, f, Baiter. ‖ 19. 'Olympenorum' Naugerius, Baiter. Olympinorum (s. Olimpinorum) C. Olympiorum. l 9, 7. *Aperensem* Zumpt. Agerensem. *Eleusanum* Zumpt. Gedusanum. *clarissimi viri P. Servilii imperio et victoria* l 9. P. Servilii i. e. v. clarissimi viri. *qui a censoribus* l 9. qui item a cens. *item* incl. 'maximum et certissimum' Gebhardt. 'et certissimum vectigal ascribit' Zumpt. ‖ 51. *item auctioni* Zumpt. fidem auct. C. eidem auct. Lambin., Baiter. *decertarunt* l, s, m. certarunt. *regios* incl. ‖ 52. *Mithridates* incl. xviri. l 9. ‖ 53. *mea lege* C praeter e. 'lege mea' e, Baiter, Klotz. ‖ 20, 54. *illis* Pluygers. aliis. *viderit* Ald., Lambin., Orelli. viderint C., Baiter. ‖ 55. *cum stultos* l 9. tam stultos. *qui hoc sperent* C praeter l1, 7, 8, 13, 24. e, f. qui haec sp. *tum impudentes* l 9. tam impudentes. *qui conentur* C praeter e. 'qui haec conentur' e, Baiter. *refrenandam.* C. ('refrenatam' e). effrenatam Baiter. ‖ 21. fo: 'hoc amplissimo ex loco.' *nostras — a nobis* l, s, m. vestras — a vobis. *alienari.* l 9, 1, 7, 26. abalienari. ‖ 56. *auctione sua* C praeter e. sua auctione. *ne* et *quidem* om. Lauredan., Baiter, incl. ('non modo non vobis arb.' Halm.) *ante a Sulla* l 9. antea ab Sulla. *eique agro* Madvig, Baiter. sicque agro C. 'denique agro' Zumpt. *pergrande vectigal* C praeter e. vectigal pergrande. fo: cognitio est. ‖ 57. *propter rei aequitatem* Pluygers. propter aequ. *ipse vehementer* Gruterus, Baiter. saepe veh. *quae est* Madvig, Baiter. quae. *amicissimis* C praeter l 9 ('amenissimis), e (a maximis). 'antiquissimis' Lauredan., Klotz, Baiter. *qui publicus esse fateatur.* fo: quem publicum esse fatentur. *aliqua ratione* Madvig, Baiter. alia rat. ‖ 22, 58. *ei tamen* Lambin., Baiter, Zumpt. et tamen. *accipitur* Pluygers. excipitur. ‖ 59. *Juba* Lauredan. Jubae C. *ad quoscumque* Naugerius, Baiter. ad quodcunque C. 'erit nunc iudicium' Lauredan., Baiter. *nostris* l, s, m. vestris. ‖ 60. *hinc* C. hic. ‖ 23, 61. 'praecipui' Orelli, Baiter. *imperatores nostros.* C praeter e, f. imp. vestros. ‖ 62. *hoc animo est* Garatoni, Klotz, Baiter. hoc an. sit. *perficiet* ed. Ven. 1480, Zumpt. perficiat. *quanta est* Lambin., Baiter. quanta sit. *nihil praetermissum sit* Lauredan., Baiter, Zumpt. nihil pr. sed C. ‖ 24, 63. *vellem* Ernesti. velim C. ‖ 64. *Phili* Sigonius. Philippi C. *vos nunc* C praeter e. nunc vos. e, Baiter. ‖ 25, 65. *expeditissimum est* Wesenberg, Baiter. exp. sit. fo: 'de agris publicis'. *fateor exspectasse* l 9. exspectasse. ‖ 66. *Literninus* Gebhardt. Linternus ('Linternius' e) C. *Ancerranus* Zumpt. 'Casilinas'. Camillus Peregrinus, Baiter. Casinas E. ancasianas C. *Sabinus ager* C praeter e. 'Sabinus' e, Baiter. *ab alia Venafranus* scr. Venafranus. 'coaedificare possis' sive 'continuare possis' velit Pluygers. *et vendendis* l, s, m. et in vendendis. *in Italiam aliove deducamini.* C. in It. aliove ducamini l 9. 'in Apuliam aliove ded.' Sigonius, Baiter. 'in Italiam alio ded.' Zumpt. fo: in Ulubrarum ulvas ded. ‖ 67. *Neratianae* l 9. Veratianae. *aut macrum* l, s, m. et macrum. '*hoc quoque* C praeter e, f. ('hocque'). 'hoc Quirites' Klotz, Baiter. *invenietur* Lambin., Zumpt. inietur l, s, m.

inhietur l 1, 7. inhibetur 8. 13. 'inibitur' Ascens., Klotz, Baiter. *de nostra* 19. de vestra. ‖ 26, 68. *qui* om. 19, incl. *pertimescebant* 19. Ald., Lambin., Orelli. expertimescebant C. extimescebant Klotz, Baiter. ‖ 69. *et oppresso* 19. ex oppresso 3, 26, s, m. oppresso 20, Ascens., Lambin., Orelli. ex presso 1, 7, 8, 24, 39, e, f, p. 'et presso' Halm, Baiter. *gravi sua lege* C. 'gratissima lege' Halm, Baiter. *non* om. e, f. incl. *plurimo maiorum vestrorum sudore et sanguine quaesita* ex §. 16 repetita incl. ‖ 70. *emptus* 19, e. coemptus. *id est* Klotz, Baiter. idem est C. illud est Klotz ed. 2da. istud est E. *hoc enim est usus* C, Zumpt. 'hoc enim verbo est usus' Hervag., Baiter. ‖ 27, 71. 'pestilentiae uligine' coni. Pluygers. *Salpinorum* C. Salap. E. *aut dicat* Turnebus. at dicat. *vero* om. 19, incl. fo: at ab invito. ‖ 72. 'pecunia' g, Ascens., Lambin., Baiter. 'adducentur' E praeter Klotz, Zumpt. ‖ 73. 'huius modi' 19. *est qui plane recuset* Lauredan., Baiter. 'est plane qui recuset' Zumpt. aut plane rec. Klotz. est plane rectius et C. 'idoneis in locis' glossema videtur. ‖ 74. *nostris* l, s, m. vestris. *possint collocare* l, s, m. posse coll. l, 7, 8, 13 (e, f?). collocare. E. 'quot colonias' Lauredan., Zumpt. ‖ 28, 75. *opibus et praesidiis* scr. praesidiis. *cogitet* m, 11, 7, 8, 13, 24. cogent f. cogitent cett. C, Zumpt. *agros* C. agrum. *omnem pecuniam, maximam multitudinem, id est* incl. ('omnia oppida maxima multitudine, id est' Zumpt). ‖ 76. *orbi* 13, 20, 26, 38, 39. m, Baiter. 'orbis' 19, s. 'orbe' cett. C, E. *at quid.* 19. atque quid 13, 20, 26, 38, 39, g, m, s, t. 'atqui quid' cett. C, Klotz. 'quid' Ernesti, Baiter. *prius vestro* 1, (26 'nostro') s, m. vestro prius. *dignitatem rei.* scr. dignitatem. *delectatur* Lamb., Baiter. delectetur. *rei dignitas* 11, 7, 8, 13, 24, e, f, s, m. rei indignitas g, Zumpt. (de ceteris C non constat) *sumunt.* l, s, m, e, f. sument. ‖ 77. *si maiori* Torrent., Baiter, Zumpt. aut maiori. Ald., Lambin., Orelli, Klotz. maiori. C. 'feret'. N. Angelius, Baiter. *conivebo* N. Angelius. commovebo C. *firmari praesidia* 19. armari pr. ‖ 29, 79. *Romulia* 19, Klotz. Romilia. *a Suburana* Lauredanus. ab usura nam. C. *Aniensem* 19. Arniensem. ‖ 80. 'quod si posset—disperire' om. 19, Zumpt. *quid vos* l, s, m. quid nos. *quid scriptura* Gebhardt, Baiter, Zumpt. quid Syriae cura. C praeter e, f. quid Syriae rura e, f, Asc. Lambin., Klotz. ‖ 81. *eius modi est* N. Angelius, Baiter. eius modi sit. *cum domi* C. et domi. Torrent., Baiter, Klotz. *de Campanis* Lauredanus, Orelli, Zumpt. Campanis. *quod ei tenebant* Lauredan., Klotz, Baiter. quod et tenebant C praeter 19, g. 'quod tenebant' 19, g, Orelli, Zumpt. *dimoveret* 19, 7. demoveret. ‖ 30. quem pariter faciunt. 19. quem pariter qui faciunt cett. C ('per iter' e). 'quem ea iter qui faciunt' C. F. W. Müller. *qui ea iter faciunt* scr. 'quem per iter qui faciunt' Lauredan., Klotz, Baiter. 'qui in urbem iter faciunt' Zumpt. *externi homines* incl. divisus neque vester dicetur. 19. divisus neque vester esse dicetur. p. d. neque vestrum dicetur C, d. neque erit neque vester esse dicetur Hervag. Orelli, Klotz. malis: 'd. vester neque erit neque vester dicetur.' d.** neque vester esse dicetur Baiter. d. numquam vester dicetur Zumpt. ‖ 82. *increpuerint* l, s, m, g. concrepuerint. *expediti ad urbem* 19. exp. ad caedem. *avitis his.* scr. avitis. 'quantum' velit Halm. *quod* incl. Madvig, Ussing, Pluygers. 'Quirites' pro 'quod' Baiter. *is qui* Lauredan., Zumpt. qui. *fuit* add. Lauredan., Baiter, Zumpt. *com-*

movit E praeter Zumpt. ‖ 83. post 'commovit' haec fere excidisse vidit Pluygers: 'ne agrum parvolum populo Romano Lentulo flagitante grandi pecunia venderet'. *at idem* 19, Mommsen. at fidem C. ('at quidem' g) 'atqui idem.' Lauredan., Baiter. ‖ 31, 84. *tradetur* Naugerius. tradatur C, Klotz. ‖ 85. *malitis* e. maletis cett. C praeter 11, 3, 7 ('malletis'). *pertineat nihil* 19. 'nihil pertineat' cett. C. 'nihil perveniat.' Lambin., Baiter. 'hic' om. 19. 'paululum' e, Baiter, Klotz. *a Stellati. sed* Turnebus. a Stellatis. et 19. ac Stellatis, et C. ‖ 32, 87. *rem publicam vestram.* l, s, m, e, f. remp. nostram. *ita* incl. Baiter. 'in fructuosissimas ins.' Zumpt. *separentur* C. 'separarentur' Naugerius, Baiter. ‖ 88. 'consultatum' Lambin., Baiter. 'senatum' incl. Baiter. ‖ 33, 89. 'novam contra veterem' Zumpt. *rei publicae* 19. populi Romani. *totam Capuam* 19. Capuam totam. ‖ 90. *magistratus* Turnebus. magistratum C. *qui* incl. Lambin., Baiter. *plane esset exortum ac natum* Halm, Zumpt. 'plane exortum ac natum esset' N. Angelius, Orelli, Baiter. plane exortum ac natum C. *in ea urbe.* 19, 3, 7, 8, 13, 24. in illa urbe. *excogitatum* l, s, m. Ascens. est cogitatum. *bella* 19. bella gesta. *Perse* 19. Persa. 'bellum gerendum — exercitus armandos' 19. ‖ 91. *non contentione non ambitione non discordia* Pluygers. non contentione non ambitione discordes C, (praeter 19, qui haec om.) E. 'quod competerent' Torrentius, Pluygers. *adrogantiam* l, s, m. adrogantem. 'omnibus urbe' e, Baiter. 'omnibus urbis' Klotz. *exsectis* 126, N. Angelius, Baiter, Zumpt. eiectis. C. 'electis' Madvig. ‖ 34, 92. *et P. Rullo reprehendenda* 19. reprehendenda et P. Rullo. *et P. Rullo* incl. Baiter. *atque auspicia M. Bruti.* 19. M. Bruti atque auspicia. *illo creante* Turnebus, Baiter, Zumpt. et locreanti C praeter e: 'locare ante', unde Klotz: 'eo locante'. *illa colonia* 19. illo colonia. *deducta fuit* l, s, m. ded. sit. 113, e. ded. sint. 1, 7, 8, 24, f. ('sunt'). 'ded. est' Wesenberg, Klotz, Baiter. *in ceteris* 19. ceteris in. ‖ 93. *cum fascibus bini* Zumpt. cum fascibus duobus. *probatae* Lauredanus. probatis C. 'decuriones patres' Pluygers. *ut grandi.* C. vegrandi. Lauredanus, Klotz, Baiter. 'atque abiectum' Lambin., Orelli, Baiter. *cum Campano.* Pluygers. Campano. *supercilio* Naugerius, Baiter. 'praesidio' C, Zumpt. *Vibellios* 120, 26, Halm, Zumpt. Iubellios. ‖ 94. *quo denuntiasset* Klotz, Baiter, Zumpt. quod enunt. C. quid enunt. 13, Orelli. 'qui hinc Roma' e, Klotz, Baiter. *Roma* incl. Bake, Baiter. ‖ 35, 95. *prospexerunt* Zumpt. perspexerunt 19, perspexerint C praeter 18, 24. prospexerint 18, 24, E. *natura nobis* Turnebus (ex codice?). natura bonis C. natura loci. Hervag., Klotz. *ac vitae consuetudine* Zumpt. et vitae cons. Hervag., Lambin. a vita cons. C. ad vitae consuetudinem Turnebus, Klotz, Baiter. *Ligures montani* C praeter e, f, p. Ligures e, f, p, Klotz, Baiter. *apta est* Zumpt. apta sunt C praeter 19, 13 (acta sunt.) et e, f, p (capta sunt); unde 'capta est' Madvig, Wesenberg, Klotz. 'nata sunt' N. Angelius. 'nata est' Baiter. *qua* 19. Hervag., Lambin. quae. 'et ea luxuries' 19, 3, 20, 38. 'illa luxuries' Zumpt. *cum numerum* C, E. cum. Baiter. IↃↃ. Lauredanus. modo C. ‖ 96. *prae illis plateis* scr. prae illis semitis. C. prae illis aedibus Zumpt. 'prae illa Seplasia' Pluygers. 'praeclarissime sita' Baiter. 'prae latis suis viis' Halm. 'praeclarissimis viis' Klotz. 'agros vero — contendent' om. 19. *opimis.* Lauredan. optimis

C. *uberibus* C praeter 113, e, f. (uberrimis). *Veios* Zumpt. vicos C. 'Labicos' Beroaldus, Baiter, Klotz. *non* om. Junt., Orelli, incl. ‖ 97. 'vix finibus se' Pluygers. 'vix artis se' Halm. *sedibus luxuriosis* C. sedibus luxuriae Naugerius, Baiter. 'concepturi' coni. Orelli, Pluygers. ‖ 36, 98. vetera vectigalia ea expleretis novo C (praeter 19, et 7 2da manu: 'nova'). ut vetera vectigalia venderetis et expleretis nova. Hervag. ut vetera vect. venderetis, ut expilaretis nova. Lambin. 'ut vetera vectigalia ** ea expleretis novo *** Baiter. 'ut vetere vectigali ex republica erepto novam' Zumpt. '*urbi Capuam*' 17 2da. 'urbi' cett. C. 'novam urbem' Zumpt. *nova, ut urbi Capuam* Manutius, et Hervag. (om. 'ut'). *curis* incl. Pluygers. *potestatem* Junta. potestatis C. *tamen vobis pecunias ad nutum vestrum penderent, ut* incl. Pluygers. Totam §. 99. incl. Pluygers. 'vestris urbibus' om. 19. incl. *quovis praesidio* 13 (2da m.), 20, 26, 38. ('quoius pr.' cett. C.) cuius pr. *saepissime rem publicam* (r. p.) C. saepissime populus Romanus. E *tutatum* 19. 'tutati sumus' Zumpt. om. cett. C, E. *victoria* 19. victorem C (*** victorem. Baiter.) varie explent E. velati manu C (praeter e, f: vel laeta manu; 113: vi et leta manu); *vi et manu* 17, 8, E ('vi ac manu' Zumpt). *in senatum cogere* C. senatus cogere N. Angelius, Baiter. *posset* Ernesti. possit C. ‖ 100. *mei* om. 19. incl. ‖ 37. summis ab istorum periculis scelere insidiisque def. 19. 'cum his ab istorum pergam scelere insidiisque def.' Zumpt. 'summis *** ab istorum scelere insidiisque def.' Baiter. bonae fidei C. *bona fide* N. Angelius, Baiter. *non timido diligentique* 19. non timido, diligenti C. non timido, diligenti non ignavo Hervag., Baiter. ‖ 101. *pertimescam* 19. perhorrescam. *ego cum* C. praeter g. ego enim g, Orelli, Klotz, Baiter. *armatus sim* 19. armatus. *ornatus* C praeter e, f exornatus e, f, Baiter. non horreo in hunc locum progredi posse C. non horreo ('non horrui' Junt. Lambin., Orelli. al.) in hunc locum progredi Lambin., Baiter. fo: 'non horreo, ut in hunc locum progredi possim'. 'non horreo: in h. l. progredi possum' Zumpt. ‖ 102. *voluerítis* g, Orelli. volueratis ('voluistis' Ussing). *quibus odio est otium* Ussing, Baiter. quibus otiosi otium. C, Klotz. *quietissimos* Madvig. fecissemus C, Klotz. om. Baiter. *atque otiosissimos.* Ascens. Madvig. 'et otiosissimos' Zumpt. aeque otiosos Ussing, Klotz, Baiter. *ius in iudiciis* scr. hos in iud. C. honos in iud. Beroaldus, Baiter, Zumpt. ‖ 103. Verborum 'tam et si hi — conflarent', quae aliena habemus, scripturam exhibuimus codicum; correctiones has commemorandas duximus: nam si ei. Lambin., Baiter. ex ipso otio. Madvig, Baiter. ab ipso otio. Zumpt. quam vos fortunati eritis—non ignavia quaesitum, sed virtute partum. Madvig, Baiter. in hoc statu. Zumpt. ea concordia. Madvig, Baiter. cum concordia. Zumpt. invitissimis eis hominibus. *β.* qui nos in consulatu inimicissimos fore †. Madvig, Baiter. 'iactaverant, vobis omnibus prospexi, atque revocavi' Ussing. 'quos nobis in consulatu inimicos esse et cupiditatibus proripi omnibus. perspexi, pararim, revocarim' Zumpt. ne quid turbulenti. Turnebus. *hodierno die.* N. Angelius. 'hodierna die' C, Zumpt. *rei publicae* N. Angelius. populo Romano C. 'pro certo vero' Zumpt. pro certo reperto e, 18, 13, 24; pro certo repeto p. pro certo recepto f. fo: 'pro certo recipio (om. polliceor)'.

III.

1, 1. *nostrae disceptationis* 19. vestrae disc. 'si videtur' (om. 'eis') 19. ‖ 2. *probaro* 19, Ernesti. probabo. ‖ 3. *commodo vestro* 1, s, m. commodis vestris. *promulgata est* Klotz, Baiter. promulgata sit. ‖ 2, 4. *professus* Manutius, Baiter. confessus C. ‖ 6. *cum datur* Ald., Lambin., Klotz, Zumpt. cui datur C. *imbibit* Schütz, Klotz. inibet 19. 'inhibet' cett. C. habet in. Hervag., Baiter. 'habet' Zumpt. *ademptum — datum* Puteanus, Madvig, Baiter. ademptus — datus. *'Cn. Carbonem'* 19. ‖ 7. *Syllana* L, s, m. (Sullanus e, p. Sillanis f, unde 'Sullanas res' coni. Baiter.) 'Sullae acta' Pluygers. *privata sunt* 19. privata sint. ‖ 8. *Sullani ipsi non postulant* Pluygers. Sulla ipse non postulat. *ut privatum sit? ita* Wesenberg, Baiter. ut privatum? sed ita. *meliore iure* Pluygers. melior. *Hirpinus* 19, E. Irpinus. ‖ 9. *immunia meliore* 1, m. imm. commodiore. *Crabra* Manutius. crebra C ‖ 3, 10. *cogit* Lauredanus. cogat C, Zumpt. *eius modi in causa* Baiter. ('in eiusmodi causa' Madvig.) eius modi causa C, Zumpt. *at si* C praeter s, m, f. ac si. s, m, f, Baiter. ‖ 11. *possideret* Ernesti, possidet. C. *est* add. Baiter. *deiecit* Lambin. 'eiecit' C, Zumpt. *Africa* om. L, s, m. incl. *quaesiverunt.* 19, s, m. reliquerunt. ‖ 13. *intelligitis* 19, 24. intelligetis. — post 'bonus est' non nihil videtur excidisse. *de generi impudentia* Manutius. de genere impudentiae. *sanciri* C. F. W. Müller. sancire. *quia his rebus* Pluygers. 'qui eius rebus' Zumpt. quibus rebus. *defendere criminor.* 'defendere me criminatur' Lambin. ‖ 14. *conformando* Gulielmius. confirmando C. *perficeret* Ernesti. perfecerit. C. ‖ 15. *promulgarit* Graevius. promulgavit C. *num ego quem Sullanum possessorem* scr. 'iam ego quem possessorem' Zumpt. num ego quem possessorem. *respublica* C. populus Romanus. 'denique'. e, Baiter. *rem publicam* 19. populum Romanum. *dimoveri* 19, 7, 20, 26, 38, 39, s, m. demoveri. *praesertim cum* 19, 1, 7, 8, 13, 20, 24, 26. praesertimque cum 13, 38, 39, e, f. 'praesertim Quirites cum' Klotz, Baiter. ‖ 16. in hoc. Iunt. hoc. C. *hoc enim vos in errore* Zumpt. in hoc enim vos errore.

M. TULLII CICERONIS PRO C. RABIRIO PERDUELLIONIS REO AD QUIRITES ORATIO.

1, 2. *vitae* s, 13, 9, 12. Halm. vitaeque cett. C. *in his rebus evertendis* incl. Ernesti. ‖ 3. 'fortunisque omnium' coni. Bake. *eaque qui* Bake. ea qui. *iudicare* Turnebus. iudicari. C. ‖ 2, 4. *nisi ut* Halm. ut C (praeter 11, 3, 8, 9). quam ut. *et vita* Bake. vita. *et salus* Junt., Orelli, Bake. salus. ‖ 6. *curriculum* C, Orelli, Klotz. circulum t, cod. Torrentii, cod. Lambini, Halm. *hoc* incl. Ernesti. ‖ 7. *crimen* incl. Bake. ‖ 3, 8. *aut de tabulario* C, Halm. an de tab. E. *Curtius* C, Halm (in appendice). Curius. (t.) *quid enim? est verisimile cariorem* Garatoni. quid enim est tam verisimile quam cariorem. *tam* et *quam* incl. *cum* incl. Lambin., Halm. *Campaniae* C, Klotz. Campanae (ex coni. Manutii.) *vicinitatis* incl. Beck (aperte ex sequente versu profectum). *perscriptum* Manutius. praescriptum. C, Klotz. ‖ 10. *id* incl. Beck. *ut hoc* cod. Torrentii, Halm. utinam hoc. (om. 'hoc' Cratandr. Orelli.) ‖ 4, 12. *tribunus plebis es* scr. tribunus plebis. *tu horum* libertatis incl. ('horum' incl. Bake.) *invisitatis* coni. Halm. inusitatis. *nam* 124. namque. *haec tua* incl. Bake. *quae* incl. *quae verba* om. t, incl. *Quirites* incl. ‖ 5, 14. *tui* incl. Ernesti. *patrui*

et *fratris* incl. Bake. ('fratris si' Schütz, Halm. 'fratris sui si' C.) *patruus vester* incl. Ernesti. *ac Ti.* Manut. et Ti. C. *C. Gracchi* scr. Gracchi. ‖ 15. *C. Gracchus* Halm. prius 'Gracchus' C plerique, fortasse ex 'Gaius' natum. ‖ 17. *publica* om. 19, 20, 25, 38, cod. Torr. incl. ‖ 6, 18. *crimine.* incl. *at id.* Turnebus. et id. C. ‖ 19. *inter* [*fectum iure concedas necesse est*] add. Manutius. ‖ 7, 20. *praetores* add. Manutius. *ex aedificiis.* 'ex aede Sancus' Mommsen. ex ede sui ancus s, 113, 26. *qui hos patres conscriptos, qui nunc sunt* incl. Bake; idem 'quem ne vos ipsi quidem in invidiam vocatis' coni. *quem iam ne vos ipsi quidem* scr. sed plus requiretur ex. gr. 'quem etiam vos ipsi praedicatis, laude extollitis'. 'laudare consuevistis' add. E. om. C. *Romanorum* om. ed. Ven. 1480 incl. Ernesti. *patrum nostrorum atque eius aetatis* incl. Bake. *qui tum* Bake. quae tum. ('qua tum' velit Halm, ceteris servatis.) ‖ 21. *evocavissent* Budaeus, Garatoni. vocavissent. *perditus* C, Halm. praepeditus ed. Ven. 1472, Lambin., Orelli, Klotz. ‖ 9, 24. *et* abesse velit Halm. incl. ‖ *attulit* Baiter. attulisset. 'attulisses' corruptum videtur. *tuas umquam rates* Pithöus. tuas umquam rationes. *naufragium fortunarum.* fo: naufragium fortunarum factum. *natus es* Baiter, Halm. natus esses. Post 'potuisses' plene interpunxi. *eam cum in iudicium vocas, non intellegis* Rau. eam causam in iudicium vocas. an non intellegis. ‖ 26. *an* incl. *ex eis.* 18, 9, 12, 13, 25, 38. Lambin., Orelli, Klotz. ex his. *periculum capitis* C, Halm. capitis periculum. *maximi* Bake. maxima. ‖ 10, 27. *loquor? ipsorum* Lambin. loquor? de ipsorum. ‖ 28. *hospes es* cod. Torrentii, Halm. hospes. *quoniam sensu et vita caret* incl. Bake. ‖ 11, 30. *qua si* Torrentius. qua re si. ‖ 31. *omnes ei* C praeter l 24. omnes hi. ‖ 12, 33. *qui auctor huius iudicii est* Niebuhr, Klotz. isq. auctor huius iudicii. p. *aeternum hoc imperium* Klotz, Halm. 'aeternum imperium' Niebuhr. ‖ 34. *volunt* Wesenberg. 'vellent' Halm. 'volt' Niebuhr. 'neve vestro' malit Halm. ‖ 35. *facerem idem* Halm. 'facerem id' Niebuhr, Orelli. *vocandos esse verum.* Halm. 'vocandos mihi esse, sed' Niebuhr, Orelli. † *perhorrescit.* 'pertimescit' non ideo spreverim, quod *timet* antecedit, fortasse alius vocabuli terminatio.

M. TULLII CICERONIS ORATIO QUA L. CATILINAM EMISIT

IN SENATU HABITA.

1, 2. *iam diu* om. b, s. incl. Halm. ‖ 2, 4. *mors ac* om. 165, cod. Mureti, incl. Wunder. ‖ 6. *oppressus* C praeter a, *α*, c, d, g, h, k, q, et 3 lag. obsessus. ‖ 3, 8. *meis* incl. Ernesti. *quod non* Halm. 'quin' Madvig, Klotz. quod C. ‖ 4, 9. *consul* om. k, p, *ς*, w, incl. Halm. ‖ 6, 13. *in fama* Augustinus. infamiae C (infamia. a). ‖ 15. *tuum* om. a, d, e, g, h, k, l, o, r, u, l 46, Halm, incl. *nihil agis* om. b, i, s, t, w, x, Klotz, incl. Halm. *nihil moliris* om. *α*, *ς*, Klotz, incl. Halm. ‖ 16. *tamen ea carere diutius non potes* incl. Heumann, Halm. om. Klotz. ‖ 17. *tu opinor* Cobet. ut opinor. ‖ 8, 19. te om. a, g, h, k, l 2, 11, 50, 53, 55, 57. incl. ‖ 20. verba 'id quod abhorret a meis moribus' aliena videntur. ‖ 11, 28. *propter invidiae* Matthiae, Halm ed. Lips. propter invidiam. ‖ 13, 31. biberunt *α*. ‖ 32. *id* om. a, *α*, d, q, y, z, l 2, 11, 46, 50, 57, 65, Klotz. incl. ‖ 33. *a Romulo* incl. Tittler. *omnium* om. b, c, i, l, s, t, u, w, k, l 1, 6, 43, 50. Halm. incl.

M. TULLII CICERONIS IN L. CATILINAM ORATIO SECUNDA,

HABITA AD POPULUM.

1, 1. *iustum* om. b, m, s, incl. Halm. ‖ 2, 3. *quam multos, qui propter stultitiam non putarent* om. ς, o, 12, 9, 11. Halm. ('quam multos' om. a) incl. *quam multos, qui propter improbitatem faverent* incl. Bloch, Madvig, Halm. ‖ 4. 'in praetexta catamitum' Withof, Beier. in praetexta calumpniatus l 50, 57. in praetexta calumpnia s. in pr. calumnia C (praeter i, qui om. 'calumnia'). ‖ 3, 5. *prae Gallicanis* Lambin. 'et Gallicanis'. cod. Mureti, Orelli, Klotz. ex Gall. C. ‖ 4, 6. *si* incl. Halm. (revocat in appendice). ‖ 6, 13. *scelerum* om. e, i, Pal. 6, 9, Klotz. ('scelerum sacrarium' b, c, o, s.) incl. Halm. ‖ 8, 18. *quid ergo? in vastatione* Klotz, Seyffert. quid? ergo in vastatione. ‖ 9, 19. *in maxima multitudine* Halm. maxima multitudine C. maxima in multitudine 19, Klotz. maximam mult. α. ‖ 20. *eis* om. a, c, i, p, s, ς, 12, 11, 50, 57, Klotz. incl. Halm. ‖ 11, 25. *urbe.* a ,α, c, i, p, s, ς, 12, 11, 50, 53. '[populo] urbe' Halm. *virtutes omnes* et *cum vitiis omnibus* incl. ‖ 27. *atque adeo qui.* 'qui' incl. Halm., om. Klotz.

M. TULLII CICERONIS IN L. CATILINAM ORATIO TERTIA,

HABITA AD POPULUM.

2, 4. *ad Catilinam esse* b, s. esse ad Catilinam. ‖ 3, 6. *quae erat commissa* om. g, h; incl. Halm. ‖ 7. *deferrem* Halm. deferre. p. deferri. ‖ 9. *ab Lentulo* Halm. a P. Lentulo C. ‖ 10. *recepissent* Muret. praecepissent C. ‖ 5, 12. *scriptae* om. a, α, b, s, ς, 150, 53, 57. incl. Halm. *vide ecquid* Halm. vide et quid α, b, i, s, 150, 57, a ('vide et qui') vide quid 116, 20, 43. et vide quid. ‖ 6, 14. *et a reipublicae* α, b, c, d, g, h, i, k, p, q, w. 12, 9, 11, 50, 57, 65. et [a] reip. Halm. et reip. ‖ 15. fo: 'itaque illud'. 'lactantem' C plerique (α). ‖ 8, 20. *illud signum* incl. ‖ 9, 21. *et senatus et vos* om. k, 146, incl. Klotz, om. Halm. 'cogitata contra salutem omnium' b, c, s. ‖ 22. *illa Allobrogum sollicitatio, iam* incl. Mommsen. *commissae litterae* b, s. incl. commissaeque litterae. 'praesertim qui nos non pugnando sed tacendo superare potuerint' suspecta Halmio. *potuerint* Madvig, Halm. potuerant. ‖ 10, 24. *eiecit ex urbe* incl. Lambin, Halm. ‖ 25, *atque illae — diiudicatae sint* incl. Bloch, Madvig, Klotz, Halm. 'infinita e caede' Mommsen. ‖ 11, 26. *propagatam esse.* 'prope natam esse' Jeep. ‖ 12, 27—29. 'quamquam Quirites—providebo' aliena videntur.

M. TULLII CICERONIS IN L. CATILINAM ORATIO QUARTA,

IN SENATU HABITA.

1, 2. *sella curulis* incl. Klotz, om. Halm. ‖ 4, 7. *qui populum Romanum* incl. Bloch, Madvig, Halm. *putent* Ernesti, Klotz, Halm ed. Lips. putet. *uno dolores* C. 'uno dolore dolores' Graev., Halm. fo: una dolores. ‖ 5, 10. *at is et* scr. is et. C. ('set' a). 'sed' Halm. ‖ 6, 11. *atque vos* incl. *exsolveritis* scr. exsolvetis q, Col. exsolvitis b, c, p, s. 'defendetis' cett. C. ('defenderitis' s, l, 3 lag.) 'populus Romanus exsolvet Madvig, Halm. p. R. om. d, g, h, k, r, t, u, l 46, 53. Lambin., Orelli. 'populo Romano exsolvetis' Putsche, ut olim Klotz. 'populi Romani exsolvam' Klotz. 'apud populum Romanum exsolvam' malit Halm. ‖ 6, 13. *fuisse*

videamur C praeter a, b, c, g, h, i, k, s, 12, 3, 6, 11, 57, 65: fuisse videamini (ut Klotz, Halm.). ‖ 7, 16. *hoc* om. a, e, g, h, k, m, t, u, 146, 53. incl. Halm. ‖ 8. 'nati et' malim abesse. ‖ 10, 22. *recepti in amicitiam* b, c, s, Halm. recepti.

M. TULLII CICERONIS PRO L. MURENA ORATIO.

1, 1. *precatus.* Quintil. IX, 41, 107. Donat. ad Terent. Andr. III, 4, 3. Lambin. Halm. deprecatus C. *mihi.* 19, Klotz. mihi fidei Lambin. Halm. (mihi fides 110, 24, 26, g, p.) *ea* scr. ut habet 124. ei. C. eum 19, E. *qui* C praeter 19. (quem.) ‖ 2, 3. una C. fo: per manus. cf. de prov. cons. 39. 'iam' Klotz. 'cuncta' Halm. 'continuo' Bake. 'tanta' Jeep. 'tradetur' Bake. *consul* incl. Madvig, Halm. ‖ 4. *is potissimum summo* Madvig, Halm. is potissimo C. *fert.* Quintil. V, 11, 23. Victorius, Halm. adfert. C. *ingrediuntur* 19, 20. ingrediantur. *tempestates* om. 'rei publicae' Quintil. l. c. 3. *tulerim* fo: tuleram. *abrogarim* Wesenberg. abrogarem C. ‖ 6. *negas* scr. negat. ‖ 7, *ferre se* Klotz. se ferre Lambin., Halm. ferme C. 'consulatum petenti' incl. Bake. ‖ 8. *adfui* Oxon. h. et m. (abfui), 'favi' 19. verbum om. cett. C. *petis* 19, Lambin. petas. ‖ 4. *infamiam* Gulielmius. famam. *sic et si ceperis eos* C plerique ('sic etiam' 17. 'sic existimo' 19) fo: 'hanc statim, fructus eos'. 'labores per quos ea ceperis' E ante Halm. ‖ 9. *inertiae* C. inertiae nota Lambin., Halm. *turpitudo* om. Boot, Zumpt. incl. 'desinam' Bake. *industrius homo* Bake. industrius quisquam. Gulielmius, Halm. industrius C. *veneris antea* scr. veneris. ‖ 5, 11. 'illos' om. g incl. Halm. 'militari labore' (om. 'in'.) Halm. *fuit ut.* 110, 13, 24, 26, 65, g, p. Halm in append. Zumpt. 'fuit, ne' m, Halm. 'fuit ne ut' cett. C. ‖ 12. 'etiam' om. g, incl. Halm. ‖ 6, 13. *et* incl. *quamquam vitiosa* C, Zumpt. quaeque vitiosa. ‖ 14. *potest, nihil inquam* Zumpt. potest? nihil inquam. *iudices* nescio quis. 'iudicio' C. *in vita* incl. Ernesti, Halm. ‖ 7, 15. *plebes* g, p, 17, 65, Halm. plebs. L cett. ‖ 16. *et historicis* incl. Bake. ‖ 8, 17. *novis hominibus* incl. Bake. ‖ 18. *habet* 19, 24, 65. Bake. habeat. *est* Bake. sit. 'unus tantum primus possit' Bake. 'unus autem primum locum possit' Mommsen. ‖ 9, 20. *L. Lucullo* incl. *loquor* m, Halm. loquar. *huic* add. Halm. ('ei' add. Klotz. 'Murenae' Lambin. 'quibus legato Lucullus tantum laudis' Bake). ‖ 21. *pari atque eadem in laude* 126, Lambin., Orelli. 'parem atque in eadem laude' Bake. pari atque in eadem laude C, E. *ut — contendas* C, Zumpt. et — contendas *β*, Quintil. V, 13, 27, Halm. *tu item* Orelli, Halm. tu idem C. ('tu tui' Bake.) ‖ 22. 'adipiscendum' incl. Bake. *instituis* incl. Boot. *et scit* incl. Bake. ‖ 23. *diligis* scr. didicisti. *in ista* Halm. in illa. *concilient* 19, Ernesti. conciliant. ‖ 11, 24. *dicendi* incl. Boot. ‖ 25. 'si quid — fuerit' Bake. *Cn. Flavius* incl. Bake. 'edendis' Bake. *ab ipsis — compilarit* incl. 'et ab ipsis capsis iureconsultorum sapientiam compilarit' Madvig, Halm. Glossema malui auctore Orellio sic edere: *et ab ipsis cautis iureconsultis eorum sapientiam compilarit. — pervolgata* C, Klotz, Zumpt. promulgata e, f, Halm. *agi lege posset* scr. lege agi posset Halm. lege posset agi E. lege posset C. ‖ 12, 26. *ex iure Quiritium* Lamb. ex iureque C. *quod huic* Bake. quid huic. *manu consertum* C, Klotz, Zumpt. manum consertum Lambin. Halm. (et infra 30 utroque loco). *ite viam* Arusian. Mess. p. 237. ed. Lindem. Servius ad Verg. Aen. IV, 468. V,

86. inite viam C. *et haec sed* C.('sed' corruptum et ab Halmio inclusum non videtur ad formulam pertinere). *pervolgata* C. promulgata g, Halm. ‖ 27. *ut putarent* C, Zumpt. ut — putarunt ed. Ascens. 1511, Halm, Klotz. ‖ 13, 28. *etiam inanior est* Zumpt. etiam maiores. 1 9. etiam minores C. etiam minus ed. Crat. 1528, Halm. *aliquando* 1 9, e, Franc. Zumpt. aliquamdiu. *esse* incl. Ernesti, Bake. 'me esse iuriscons.' g, Halm. ('iurecons.') ‖ 29. *et* add. Lambin. *evadere non potuerunt* C (praeter m, 1 10, 26, 65), Zumpt. ev. n. potuerint. *eos* incl. (Cobet malit 'sic apud nos videmus' ex Quintil. VIII, 3, 79, ubi est 'sic nos videmus'). ‖ 14, 30. nonne 'duae igitur sunt artes'? *depositis* incl. Bake. 'adpositis' Lambin., Zumpt. dispositis. Halm ('dispossitis' g). *promulgatis* poetae rectae tribuere videtur Zumpt. *Sulpici* om. g. incl. Halm. ‖ 31. *gratissimae* 1 13, Oxon. *X*, Victorius, Halm, Zumpt. gravissimae C. clarissimae Klotz. *aequa parta* scr. ut Sorof. si qua parta C. si qua p. (sic) 19, 7, 8, 25, 86. aequiparata Madvig, Halm, Klotz. ‖ 32. *statuam C.* 'statuo' m, Halm. *cum Scipione* incl. Ernesti, Halm. ('cum Glabrione' Klotz.) ‖ 15. 'regem' om. g, incl. Halm; idem 'nimirum' del. 'ad confirmandas rationes' Bake. *tantum spe conatuque valuit* Klotz, Halm. malim 'tantam in spem conatumque convaluit'; cf. ad Att. VII, 3, 5. tantum ipse conatuque valuit C. *Sertorii copias cum suis* incl. Bake. ‖ 33. *exstitisset* C. constitisset Crat. Halm. *et* add. Halm. *Mithridates* add. Bake. ‖ 16, 34. fo: 'si bellum hoc, si hostis ille — suscipiendum illud putasset'. *neque* incl. *L. Lucullus.* Junt., Mommsen, Halm. 'L. Luculli' C. (om. nomen aliquot codd.) *tamen* incl. Halm. coni. *a Pompeio* add. 'adipiscendum' incl. Bake. ‖ 17, 35. *reliquis* C. in reliquis Ernesti, Halm. ‖ 36. *opibus* Hotoman. opera. *Manlio* 19, 24. Mallio. ‖ 18, 37. *comes* C. comitiis Hotoman, Halm. *sumpsit, ipse* Zumpt. sumpsit ipse. *omen praerogativae* Zumpt. omen praerogativum. ‖ 19, 39. *sed* incl. ('et' malit Bake.) *ab delectatione omni* incl. Bake. ‖ 40. 'non solum eos, qui fatentur' incl. Cobet. ‖ 41. *militari, militaris* Halm. 'militaris' s. 'militari' C. *urbanae* 19, g, Halm. urbana. ('sit par militari suffragatio urbana' Hervag. Klotz.) *offensione vitata* C. Zumpt. 'offensionem vitat' Beroald, Klotz, Zumpt. requiritur utique 'sibi' ante 'benevolentiam'. ‖ 42. fo: 'plena, ex altera catervarum testium atque indicum'. 'alienatus' Halm. 'proba pars' Kritz. *ipse* C, Zumpt. ipsa Ernesti, Halm. ‖ 21, 43. *Servius* incl. *consulatum* incl. Halm. coni. *et* atque *et dicere* incl. Bake. fortissimi viri 19. fo: 'fortis sane viri'. ‖ 44. *quid ergo* Orelli, Klotz, Zumpt. quid? ergo. Lambin., Halm. ‖ 45. *de candidato rumore* Jeep. candidatorum. *aut molestiam omnem* scr. aut testam rem C plerique. ('aut certam rem' 19, m.) aut desertam rem Halm, Zumpt. aut totam rem Lambin. ‖ 22. 46. *consulatus* incl. Boot. *te* incl. idem. ‖ 23, 47. 'aut in incommodo' Ruhnken. 'haec' om. g. incl. Halm. 'tulit' alterum incl. Bake. *perrogationem* ex coni. Mommsenii Halm. prerogationem C plerique. prorogationem β, Zumpt. 'vicinitatibus' g, Halm. *occulta* incl. Bake. ‖ 24, 48. *comparas* Lambin. comparares. ‖ 49. 'quibus rebus certe ipse candor candidatorum obscurior eis videri solet' Jeep. 'quibus rebus certe ipsi candidato rationem suffragiorum obscuriorem videri liquet'. Halm.

'quibus rebus esse ipsi candidato obscurior spes videri solet' Klotz. ed. 2da. In nostra ed. excidit 'certe' ante 'ipsi'; ceterum videntur haec aliena esse. ‖ 25, 50. *habuisse.* fo: iactavisse. ‖ 51. 'omnia timebant' Bake. *tum erupit* 19, m. cum erupit 110, 13, 24, 26, 65. cur er. 125. qui er. 17, 8, 20, 86, e. que er. g. atque er. Mommsen, Halm. *tum* incl. *idem ille* 19, 13, 25, 65, al. ille idem. *exstincturum* 19, 10, 13, 36. restincturum. 'quod cum gladiis in campum deduci Catilinam sciebam' Halm. 'quod ab hominibus cum gladiis in campum deduci Catilinam sciebam' Bake. ‖ 26, 52. *in campum* incl. Halm (in append.), Boot. factum est g, Halm. ‖ 54. *locus est reliquus* scr. 'locus reliquus est'. g, Halm. locus est relictus. C. locus est 19, m. *ab eis* E. ab his C, Zumpt. *C. Postumo* Zumpt. Postumo C. Cn. Postumio E inde a Naugerio. P. Postumio Halm. Postumio Klotz. ‖ 27, 55. post 'quae' excidit aut 'a maioribus' aut, quod Halm coni., 'ei'. *parta* C. 65, Lamb., Halm. *descenderint* Lambin. descenderent. *accusat paternus amicus C. Postumus* Zumpt. acc. paternus amicus Postumus 124. acc. paternus amicus tum Postumus C. acc. paternus amicus Cn. Postumius E, Klotz. acc. P. Postumius pat. amic. Halm. *sodalis filius* Zumpt. sodalis filii C. *qui cum — tum* scr. qui quamquam — tamen. *nobis β.* nobilis C. *nobis* incl. Halm. *atqueingenium* 124, Oxon. t, *β*, Halm. et ing. 186. ut ing. cett. C. *deberet* C. praeter g, m, p. deberent. ‖ 28, 58. 'illud' om. g. incl. Halm. 'deprecor' Stanger. *prodesse possit* 19, 10, g, m, p. prodesse posset *β*, Halm. prodesset cett. C. *eximiam vim* C plerique, ex. vim et dignitatem 19, m. ex. dignitatem Halm, qui nunc 'ex. vim' praefert. ‖ 29, 60. *forsitan in re* 19, m. forsitan. *sed peccas* C. sed si peccas Ascens. 1511, Halm. *ego non te* C. ego te Crat., Halm. *accessit istuc* Ernesti, Klotz, Zumpt. accessit his tot. C. 'acc. his dotibus' s. 'acc. his virtutibus' Halm. ‖ 61. *aput imperitam multitudinem* scr. aut imperita m. C. fo: eius sententiae. *esse dicunt* incl. Bake. ‖ 30, 62. 'inquit' utrumque incl. Boot. ‖ 63. *fateor* Halm. coni. ‖ 31, 64. *aut non dixisses* incl. ‖ 65. 'ipsi mihi isti' g, Halm, qui 'ipsi' incl. *nihil omnino gratiae concesseris* 19. 'nihil gratiae concesseris' Boot. omnia immo gratiae confeceris C. nihil gratiae causa feceris Crat. nihil gratiae causa cesseris Halm. *immo insistito* 19. immo resistito gratiae. *etiam, dissolvenda severitate, sed tamen est laus* scr. etiam in dissolvenda severitate, sed tamen est laus C. etiam, sed tamen in dissolvenda sev. est laus. Halm. (nunc tollit 'in dissolvenda veritate'). ‖ 32, 67. *praetermitte* incl Halm. coni. (ac praetermitte 19, m, Halm. *ac* om. cett. C. *conducti* incl. *volgo* incl. tributim C. plerique. tributus. 'et item' om. 19, 'et' incl. Sorof. ‖ 33, 68. *consulatum petenti*, et *solet fieri* et *revertenti* incl. Bake. *non possim* Klotz. non possum C. 69. *criminosum est* Halm (in append.) criminosum sit. 'Martium' abesse malim. 'Postumus' m, e, Oxon. *ψ*, *β*, Zumpt. P. Postumius. (P. om. Klotz.) ‖ 34, 70. *candidatos* incl. Rinkes. 'praeter eorum suffragium' g, Halm. *si* incl. *ut suffragentur* g, Par. 7. ut suffragantur C., Halm ('† si ut suffragantur'). *nil valent gratia ipsi, denique* interp. nil v. gratia, ipsi denique *hac* add. *quae est de numero sectatorum* incl. Bake. post 'L. Caesare' excidit alterius consulis nomen. ‖ 72. *haec homines tenuiores a suis tribulibus vetere instituto adsequebantur* incl. ('instituto' add.

solus 186). deinde lacuna est quattuor versuum secundum 13; explevit partem sententiae Mommsen: 'quod si criminosum videtur amicum quendam Murenae'. ‖ 35, 73. *volgo* 19. volgo passim. ('passim' incl. Halm). ‖ 74. *tu summam* Lamb., Halm. summam. C. ‖ 36, 76. 'distinguit — voluptatis' suspecta sunt Halmio, certe corrupta videntur. fo: excidit 'otii, servat' post 'temporum'. *quid tandem ais? num* scr. quid tandem ais? tunc 19, 24. 'quid tandem ais? anne' m. quid tandem is tunc C. quid tandem? istuc Ascens. 1511, Halm. ‖ 77. *quid? quod habes nomenclatorem? in eo — decipis* E ante Halm. quid? quod habes nomenclatorem, in eo — decipis. *sin etiamsi noris* Lambin. sin etiam noris C. *cur nomen* scr., ut Tischer. cur tamen 19. cur ante m, E. curam cett. C. 'nomen tamen' Zumpt. *quasi* Zumpt. quam. *incertum sit?* 19. 'inceravit' plerique C. insusurravit E ex Naugerii correctione. *quod posteaquam* 19. quid posteaquam. *comprobaverunt* Bake. compararunt. ‖ 79. 'in insidiis' Halm. *viis* Crat. vitiis s. vitis C. Post *aut* lacuna satis certa, expleta a Bootio: 'exiguis copiis rem publicam impugnari'. 'vitiis agi' Zumpt. ‖ 38, 83. *videris* add. Madvig, Klotz. ('videare' Halm.) ‖ 39. 'sustinetis' Bake. 'de hac re' g, Halm. 'summum furorem' g, Halm. ‖ 84. 'periculum' om. 19. ‖ 85. 'unus si erit' Bake, Zumpt. 'in creando conlega' Zumpt. fo: qui impedituri sint, iam parati sunt. *illa pestis immanis* incl. Halm et add. 'manus' ante 'importuna'. *Catilinae* incl. Tischer. *prorumpet* 124, 26, 65, g, Halm. perrumpet cett. C. *et iam minatur* add. 19, 86, m; om. Halm. *in rostris* 124. in castris. *quae iam diu comparantur. eadem ista* Halm in append. quae iam diu comparantur, eadem ista. ‖ 40, 86. *idem vos* Madvig. fide in vos 110, 13, 26, 65. fidem vestram 19, m. fidem vel. cett. C. *vestram* add. Halm. | 87. *hoc eum cum honore quo* Bake. 'cum hac eum qua' Halm. hac eum re qua. *demisso animo* Bake. demissis hominibus. ‖ 41, 89. *eius matrem* scr. nisi praestat 'eius ego matrem'. ego matrem. *fuit, exercitus duxit* Halm coni. fuit et exercitus duxit C. *res maximas* C, praeter 124. et res maximas. ('et' del. Halm. in nota.) 'permutatio fortunae' Halm. *quom, quibus* Halm. quod, quibus. *celebrarant* Boot, Zumpt. celebrassent. *concurrerant* 19. concurrerint. *existet* Gulielmius. excidet C. ('eo accedat' Junt., Klotz.) *tota causa* 19, E. causa tota.

M. TULLII CICERONIS PRO L. FLACCO ORATIO.

1, 1. 'in gravissimo' velit Baiter. ‖ 2. *institutae.* videtur adverbium e. g. 'praeclare' excidisse. 'institutis' Halm. *veteres et* add. Pluygers. ‖ 3. 'posita — defixa' Halm. *providentiam* om. b, s, Baiter; incl. ‖ 2. 'corrupti concitatique' b, Baiter. ‖ 5. *pepulit* Baiter coni. repulit b, a, f. expulit Pantagathus, E. Ex lacuna, quae post 'conservandam salutem' in codd. est, servata videntur verba ab Arusiano Messio p. 218 ed. Lindem. 'quam benevolum hunc populo Romano, quam fidelem putatis?' et ab Hieronymo comment. ad Galat. I, 3, et ep. X, 3: 'ingenita levitas et erudita vanitas'. argumentum orationis, non fragmenta exhibere dixerim Isidorum Orig. II, 21, 29. 'cuius laudis praedicator esse debuerit, eius periculi deprecatorem esse factum' et Julium Victorem XV, p. 243.: 'nihil agi illo iudicio, nisi ut magistratus in provinciis non audeant

imperare sociis quod ex usu rei publicae sit'. Fragmenta 'strangulatos — Lentulum' ab A. Maio in codice Vaticano Bobiensium scholiorum reperta sunt, ut infra 'sed si neque Asiae — traditus'; longius autem 'externum — nomine aliquid' ab eodem in codice Mediolanensi. *impie* Orelli, Baiter. impia. 'numquid adulescentiam L. Flacci notasti' supplet Beier, idem statim 'quia suspitiose dici poterat, criminabare'. *potuit voluptate corrumpere* add. Baiter. ‖ 3, 6. *laudabatur* Pluygers. laudatur. 'esse spe falsis' Pluygers. ‖ 7. *turpe compendium* incl. Bremi. ‖ 5, 12. *autem* incl. *existimatio verba* Pantagathus. existimatio vestra C. *et ineptiae* scr. tenebrae. *impudenti* scr. in impudenti. 'sed' prius abesse malim. *his nervis* Garatoni. his verbis C. his viribus Wolf, Jeep. ‖ 6, 14. *vehementer* om. b, incl. ‖ 7, 17. *paulo* incl. Pluygers. fuitne 'paulo nimium'? *atque omni* Pluygers. *deduxi* Halm. duxi. ‖ 10, 22. 'scite reprehendit' Mommsen. ‖ 23. *testium* om. s, a, al. incl. Baiter. *ipse* incl. Pluygers. 'vocem quandam temerariam' Pluygers. ‖ 11, 25. *reliquis* incl. *cuius familia* scr. cuius ex familia. *qui primus — constituta est quae* incl. *sed qua*, scr. sed quod s. sed id quod t, a, Baiter. sed in qua p, f, E. *florere generis sui gloriam* p, f, Lambin., Orelli, Klotz. florere in generis sui gloriam ('gloria' s). *acerrime* incl. Ruhnken. ‖ 14, 32. *in numero — sumptus* scr. in numero — sumptus? *discriptione — discripsit* etc. Bücheler. descriptione — descripsit. *in provincias* incl. Mommsen. 'quid ut lucretur' Müller. ‖ 33. *hac laude* Pluygers. laude. 'laude ea' Baiter. *superiorum* Pluygers. priorum. ‖ 15, 34. fuitne: 'prodeant. procedit unus Asclepiades.'? ‖ 16, 37. *enim* incl. Mommsen. *obsignata* Lambin. consignata. ‖ 17, 40. 'subit enim' Pluygers. *consensuque* C. 'concursuque' Pluygers. fo: conventuque. *ac dicto testimonio* incl. Pluygers. *testimonium* incl. Pluygers. ‖ 18, 42. *at qui* Baiter. et qui. ‖ 19, 45. *haec una* Pluygers. huic una. *Heraclidem* incl. ‖ 20, 46. *Stloga* Garatoni, Baiter. Siloga V. Stola s, Klotz. ‖ 47. *discipulos adulescentis* Rau, Klotz. adulescentis. *acceperat* V, Arusian. Mess. p. 223. 'ubi nihil possent discere nisi ignorantiam litterarum' add. s, t, a. *illic persequitur* Pluygers. ille persequitur. ‖ 21, 51. *tu testem* om. b, incl. *nondum* add. Faernus, om. C. ‖ 22, 52. *studia et* om. s. incl. *Pythodori, Aetidemi, Epigoni.* Baiter. pythodoria et idem iepisoni V, s, a. Pythodori, Aetidemi, Lepisones E ('Archidemi' Klotz.) ‖ 53. *mihi* om. s. incl. ‖ 23. *vere* V. severe. ‖ 54. *quo* incl. ‖ 24, 57. *an id quod Pergami?* fortasse alterius civitatis nomen latet in 'an id'. 'quid Pergami' Ernesti, Pluygers. ‖ 25, 60. 'cum omni vestigio' s. 'cum vestigiis' velit Garatoni. ‖ 26, 61. *se* om. C, incl. Baiter. ‖ 62. *et eorum eadem terra parens, altrix, patria dicatur* om. s, incl. ‖ 63. *tribunum militum* Gulielmius. militem. ‖ 27, 64. *illam gentem* incl. Garatoni, Baiter. 'Aeolis — Doriis' Lachmann, Garatoni, Baiter. ‖ 65. *de tota Caria* corruptum videtur. ‖ 28, 67. *prae re publica* Baiter. pro re publica. ‖ 68. *quandoquidem* s. quoniam quidem. *Pergami non multum.* deest, quod vidit Pluygers, nomen legati, ut antea summae indicium desiderat Mommsen. ‖ 69. *quam deo cara, quod servata* Bernays, qui idem glossema indicavit hoc esse. quod elocata quod servata. ‖ 29, 70. *sed tamen Pergameno* C. sed tamen in Perg. E. ('in' incl. Orelli, Baiter.) *Tyriam eandem* Mommsen. Tyriam. ‖ 71.

fidelissimosque socios Lambin. fidelissimos socios. *tota Asia* s. tota ex Asia. ('ex' incl. Baiter). ‖ 72. *longe est* Baiter. longe. ‖ 73. fo: 'sciunt haec homines nobiles, sciunt boni viri, sciunt denique nostri homines omnes, qui in ea regione negotiantur.' ‖ 30, 74. *mulierum* Pluygers. mulieribus. *rebus* incl. Orelli, Baiter. ‖ 31. *haberem* Baiter. habere me. ‖ 76. *isti igitur* Mommsen. igitur illi Crat., Baiter. illi igitur, illi Orelli, Klotz. *Pergameni* incl. ‖ 32, 77. *olim* ante 'solita sint' desidero. ‖ 78. *sed in latentem* add. b. *recita. LITTERAE Q. CICERONIS* Mommsen, Baiter. recita litteras Q. Cicer. Klotz. ‖ 79. *at haec* Lambin., Klotz, Baiter. ad haec E. *nullo iure* Hervag. nullo in iure E ante Kl. *neque re.* Crat. neque in re. E ante Baiter. ‖ 80. *Apollonide* H. Stephan. Apolloniae cett. 'familiam responsum est, eius facta non videri; idem visum est postea Flacco, cum rem cognosceret: itaque decrevit' post 'maximam habiturum esse' add. Lambin. ex antiquo codice, cum essent ad eius oram ab aliena manu e regione huius lacunae adscripta. ‖ 33, 82. *facete* Lambin. facile. *aut fortasse fecisti* f. (fecistis Crat.) aut * fortasse fecisset. *ut te ex populi sermone exciperes* Madvig. ut tu ex pop. serm. excideres Manut., Baiter ('ut tu ex'). *haud veri simile est* incl. Madvig, et arcte adiungit 'ita scitote', a quibus verbis volgo nova periodus initium capit. ‖ 34, 85. *illud* om. s. incl. ‖ 86. *atque* Halm, Baiter. itaque. *extorquere* incl. ‖ 35. *nihil istorum* Nauger. nihil doti istorum C. ‖ 87. *orationi suae* Garatoni, Schütz, Bremi. religioni suae. ‖ 88. *iudicatur* Pluygers. iudicatis. ‖ 36, 89. *adcumulateque* s. cumulateque. ‖ 37, 91. *minus igitur lucri facit* incl. ‖ 92. *qui sis, ipse igitur ille* t, L multi. quis, ipse igitur ille s, Baiter. quis is est igitur? ille ipse f, Lambin; Orelli ('ipse ille'). ‖ 94. disputo postulo. s, a, f. postulo incl. Mommsen, Baiter. ‖ 38, 96. 'duces principesque' s. fo: auctores principesque sive 'auctores' incl. ‖ 40, 102. *C. Pomptino* Lambin., Baiter. 'C. Pomtinio' C, E. ‖ 41, 104. *'si'* add. Baiter. ‖ 42, 106. *fortissimi* om. s, Baiter; incl.

M. TULLII CICERONIS PRO P. SULLA ORATIO.

1, 1. *perdomiti* Halm. coni. in ed. Lips. et in appendice. redomiti. ‖ 3. *inflammandae huius urbis — delendae civitatis* v, ut Spengel coniecerat. inflammandae huius civitatis — delendae urbis cett. C *mihine* Halm. michime v. mihi. ‖ 2, 6. *quis his nostrum* Ernesti. quis iis horum. (*'eis'* Garatoni). 'si defendas, quem' t. s, 14. 'nulla suspitio' incl. Mommsen. ‖ *Autronii fuit* C. fuit Autronii a, Halm. ‖ 16. *mediocri.* fo: modico. ‖ 17. *legiones* incl. Hansing, Halm. ‖ 6, 18. *in meis aedibus* Lambin., Klotz. in meis sedibus v. in sedibus meis. ‖ 20. fo: 'at idem'. *nec homo* incl. Pluygers. *nec reus* Pluygers. nec res. ‖ 10, 29. *modo* om. Orelli, incl. Halm. ‖ 30. post 'de scelere P. Lentuli' unum aut plura nomina excidisse videntur. *de Lentulo* incl. Halm. 'de vinculis' Jeep. ‖ 31. *autem* om. t incl. Halm. *id* incl. Ernesti. *virtute animi* V, Klotz. animi virtute. ‖ 11, 34. *confectis* Baiter. confessis. ‖ 12, 35. *a tua dignitate* s. Orelli, Klotz. a sua dignitate. *dolor me meus* Orelli, Halm. ed. Lips. dolor meus. ‖ 14, 40. 'me accusat' incl. Pluygers. ‖ 41. *institui senatores* a, Seyffert. constitui senatores. ‖ 15, 42. *quid? deinde quid feci?* Huldricus. quid deinde? quid feci? *divisi totae* v. divisi toti. ‖ 43. 'ne qui posset — comminisci' Cobet.

‖ 44. fo: 'aut cum familiari aliquo meo'. Baiter incl. 'aut cum familiari meo'. 'aut cum' delet Cobet, et 'familiari tuo' scribit. ‖ 16, 46. 'concedo amicitiae' Ernesti. ‖ 47. *quia reconditi* Pluygers. qui reconditi. *gratiam* incl. Pluygers, Campe. ‖ 17, 48. *cognovit* 3 lag. Lambin. cogitavit. ‖ 49. *pater tuus* incl. Baiter. ‖ 18, 51. *Cornelium* incl. Cobet. *sed quid dixi* Madvig, Halm, Klotz. et quid dixi. ‖ 52. *discriptio*. Bücheler. descriptio. ‖ 19, 55. omnia inde a 'iam si in paranda familia' usque ad finem § videntur Ciceronis responso tribuenda esse. ‖ 20, 58. *putarit* Huldricus. putaret. ‖ 21, 61. *ab istis* Halm. ab his t. ab illis cett. C. 'de amputatione' Jeep. ‖ 22, 63. *qui si id promulgavit* Halm, Klotz. qui id promulgavit t. qui id promulgaret (s. promulgare) cett. C. 'si' notandum erat. *videatur* Garatoni, Halm. videbatur. *ut restitueretur* Pantagathus. ut stitueretur C. *at nihil* Orelli, Halm. nihil. ‖ 23, 66. *tumultum nobis* Schütz. metum nobis. ‖ 25, 71. *conatum* incl. Lambin., Halm, Klotz. ‖ 26, 72. *quis misericordior inventus est* add. e. *quam* ante 'multorum' add. Hervag. ex Gellio VII, 16, 6. om. C. ‖ 73. *quae domus celebratio* Jordan. quae domestica celebritas Pluygers. quae domus? quae celebratio C, Halm. ‖ 27, 76. *civitas posset* Ernesti. civitas possit C. ‖ 28, 77. *deserviet* Halm. deserit (s. deseruit) C. ‖ 79. 'vita valeat ad poenam' Jeep. *et ad poenam* Jordan, Halm. ed. Lips. ad poenam. ‖ 29, 82. *his temporibus* t. iis temp. *optime* Spengel, Halm. apertissime. ‖ 30, 83. 'et animum inducam' Madvig. ‖ 84. *pro patria* Cratand. pro patriae C. ‖ 31, 88. *habebit* Pluygers. habet. ‖ 32, 91. 'relictus est' F. C. Wolff. 'relictus esse' cod. Parcensis, Halm.

M. TULLII CICERONIS PRO A. LICINIO ARCHIA POETA ORATIO.

1, 2. *huic uni* Lambin. huic cuncti. C. ‖ 3, 5. *sed etiam hoc* C. iam hoc. Halm ed. Lips. 'specimen iam hoc' Madvig. ‖ 4, 6. *cum M. Lucullo* Schütz, Baiter. cum L. Lucullo: ‖ 7. *Silvani* Manutius. Silani C. ‖ 8. *Grati* Gruterus (ut 12). gratis C. *venerunt* incl. Mommsen. etiam 'huius iudicii causa' commodius abesset. 'requirere quae habere' Cobet, Halm ed. Lips. ‖ 9. *in his* Halm. coni. his. ‖ 11. 'clarissimo imperatore' om. s. *ita* om. Lambin. *quibus tu* Ascens. 1511. 'quibus cum tu' Halm. coni. quem tu. *L. Lucullo proconsule* Graevius. L. Lucullo p. r. et cons. g. L. Lucullo praetore et cons. cett. C ‖ 6. 'convincetur' Lambin. ‖ 12. *eis* Madvig. his C. 'aut commodum meum abstraxerit' Garatoni. aut commodum aut otium meum abstr. 5 lagg. ‖ 13. *ideo* 11 lagg. adeo cett. C. eo. ('id eo' om. 'hoc' C. Nauk.) *est* add. Ald. ‖ 14. 'coniecissem' coni. Halm. ‖ 7, 15. *est certe* Baiter. est certum ('certum' om. Mommsen et Cobet). *quod respondeam* g, e. quid resp. fo: 'atqui idem' s. 'at idem'. 'M. Catonem' C. Stephanus. Catonem. ‖ 16. *colendam* incl. Mommsen. colendamque E. 'atque colendam' Halm. 'animi remissionem' Bonamicus, Halm, Baiter. *alunt* Hervag. agunt C, Klotz. ‖ 9, 19. *qui et* Cratand. et qui C. *repudiabimus* Ald. repudiamus C, Klotz. ‖ 20. 'item' om. p. ‖ 21. *L. Lucullo imperante* Baiter. Lucullo imperante. *natura et regione* Mommsen, Halm ed. Lips. naturae regione C. natura regionis Baiter. *efferuntur* Madvig, Wunder, Baiter. haec feruntur C. ‖ 22. *ex marmore. at eis* Hon. Fascitellus. ('e marmore') Klotz, Baiter. et marmoratis C.

'cuius laudibus' Mommsen, Halm. ‖ 10. *Rudinum* s, Ant. Augustinus. rudem tum g. rudem tu e. ‖ 24. *Ilias illa* Nauger. illi ars illa g, p. ars illa e. *Mytilenaeum* Baiter. Mitylen. (mitil. g.). ‖ 16, 26. *etiam in eis* Madvig, Baiter. etiam in his Amm. Marc. XXII, 7. etiam illis C. etiam in illis E. ‖ 28. *adornavi* Klotz, Baiter. adortavi g. hortavi p. adhortatus sum. *et tam brevi* incl. Garaton. ‖ 29. 'dimetiendam' Lambin. 'dimetandam' Bergk. ‖ 12, 31. *vetustate* 118, Muret. venustate. *estque ex eo numero* Madvig. isque est ex e. n. C. ‖ 32. *quae autem remota mea* Jeep. (addidi *a*) quae firme a me C. 'quae forensi aliena' Halm. 'quae a foro aliena' Garatoni.

M. TULLII CICERONIS ORATIO CUM SENATUI GRATIAS EGIT.

1, 1. qua nihil potest esse iucundius om. p^1, incl. Halm. ‖ 2. *debemus* Lambin., Orelli. debeamus C, Halm. ‖ 2, 3. *delituit* e, f. Halm in append. deluit p. delevit. ‖ 4. *quam meus inimicus* Lambin. cum meus inimicus. ‖ 3, 5. *postea vero cum* Spengel. postea vero quam. ‖ 7. 'summi viri et clarissimi viri' p, g. 'summi et cl. viri' coni. Halm. ‖ 4, 9. *post Romam conditam* add. e, f, Orelli, Klotz. om. cett. C, Halm. incl. *non* om. e. del. F. A. Wolf. incl. *inimicus* incl. Halm. ‖ 5, 12. 'nihil ageret' velit Halm. ‖ 6, 13. *non vis consilii, non dicendi facultas, non scientia rei militaris, non cognoscendorum hominum studium* Lambin. (qui 'non consilium') Halm. non inconsulta studium non dicendi vitia rei militaris non c. hominum. p, g, s. ‖ 7. *isne quemquam, me quidem non — decepit?* Jeep. isne, quamquam me quidem non — decepit. ‖ 17. *sicut eras eo tempore* incl. Garatoni, Halm. *depellerent* Halm. depulissem e, f, Pal. IX, 19, unde 'depulissent' Lambin. (in cett. C deest verbum.) ‖ 18. *item ad vicinum* e. ad item vicinum. ‖ 8, 21. officia studia C. *studia* incl. officia ac studia Halm. ‖ 9, 24. 'et defendendum' om. e, f. ‖ 10, 25. illum Manut., E. illum Metellum C. *Metellum* incl. 'honestis omnibus ne luctuosus tandem' p, unde Halm: 'honestus omnibus sed luctuosus tamen.' ‖ 26. *exstitit* e, Pal. IX, Crat. demittit p, g. dimittitur s. 'fuit is' Manut. 'tum fuit' Halm. *ante hoc suum* e, f. 'ante hoc unum' cett. C. ‖ 11, 27. *vos graviter* e, Klotz. graviter vos Halm. graviter C. *eis* add. Lambin. ‖ 29. *consignarit — putarit — elaborarit* Lambin. consignavit — putavit — elaboravit C. ‖ 12, 30. *silere nullo modo possum* b, 110, 21, 24, 65. ('silere n. m. possunt' p.) ‖ 13, 32. *pactionibus se* Halm. pactionibus eos. ‖ 33. *hoc auxerunt* e, Halm. in hoc auxerunt C. unde Halm coni. 'ii hoc aux.' *in* incl. *mihi ipsi* Heuman. mihi ipse C, Klotz. ‖ 14, 35. *imperatori* incl. Garatoni, Halm. *cum fuerit quaestor non imperii sed doloris mei* incl. Garatoni, Halm. ‖ 15, 36. *binorum* Madvig. divinorum. *nam et importata est* e, Orelli, Klotz. nam imp. est. ‖ 37. *Metellarum* Manut. Metellorum. C.

M. TULLII CICERONIS ORATIO CUM POPULO GRATIAS EGIT.

1, 1. *desiderium* incl. Halm. ‖ 3. *in incolumitate* Halm. incolumitate p. 'incolumitatis' sive 'incolumes' cett. C. ‖ 2, 5. *amissa esset* Ernesti. amissa est C. ‖ 3, 6. *aut Metellarum liberi* incl. Halm. *valebant* Halm. 'valent' s. 'valerent' C. ‖ 7. et inaudita 'pietas atque virtus' coni. Ernesti. inaudita satque virtus p.

inaudita auctoritas atque virt. cett. C. ‖ 8. 'nam tanto' Halm. *me* om. p, cod. Lambin., Halm. incl. *posset adesse mihi* Halm. posset esse, mihi. ‖ 10. 'ut vita valeret' Jeep. *perficeretur — perfregit* p^1, g, e, v, Mommsen. proficeret — perfecit. *consule* add. Mommsen. ‖ 5, 11. irretiti Cratand. irritati. C. ('irinati' p.) de solem de religione p, et g, e (sole). 'de solemni deorum religione'. coni. Halm. ‖ 12. *et voluntate* C praeter 124, qui om. 'et'. 'ex voluntate' Mommsen. ‖ 13. constrictum C. me constrictum Crat. et Halm, qui malit 'constrictum me'. ‖ 6, 14. *dum ego* Halm coni. cum ego C. *absum* C praeter aliquot l. abfui. *parietum se* Halm. parietis C. ('parietum' s). ‖ 16. *ab eodem* Ascens. 1511. ab eadem C. *vos* om. e. incl. Halm. ‖ 17. *in eo me loco* Ascens. 1511. in eo loco. C. ‖ 8, 18. *en ego tot* s, L complures, Klotz. 'his ego' Halm. ('tot' om. p.) *me* diversis locis in C positum incl. ‖ 20. 'vita utar' Jeep. ‖ 9, 21. *deberent* Ernesti. debuerunt C. *facinora eorum singula* Halm. facinorum singula p. facinora singula cett. C. genera singula E. *mihi Quirites* Halm. mihi quin p. mihi quam g, e, v. mihi. E. ‖ 22. *meritis* alterum om. g, e, v, al. incl. Halm. ‖ 23. *leniri* Jeep. teneri. *bene meritos ne colas* l 25. bene m. colas C. cett. 'ne b. m. colas' Halm. 'ut bene meritos colas' Jeep, quod nunc praeferimus. *remittere* Garatoni. 'rependere' Jeep. repetere C. *utique* Lambin. utcumque s. 'verum neque' Jeep. utrumque C. † *in eorum aperte utitur* C meliores. 'in eo suo iure aperte utitur' Mommsen, Halm. mox aperte laudatur C deteriores, E. 'in eo rumore certe utitur' Jeep. *atque in officio—dissolvit* incl. Klotz, Halm. om. 7 L. ‖ 10, 24. *neque solum me vivo* et *anima defecerit mea* ex Mamertini gratiarum actione Juliano C. 32, p. 208 ed. Jaeger suppl. Halm. in p, g, e, v legitur: 'sempiterna cum anima expirabo mea sed etiam cum me ulla monimenta', unde *multa monumenta* Halm. *e re publica ferenda* Jeep. ferenda.

M. TULLII CICERONIS DE DOMO SUA AD PONTIFICES ORATIO.

1, 1. *religionum ius* Halm. religionibus C, *β*. ‖ 2, 3. *specie ipsa dignitatem rei publicae sustinent* C praeter m, E. ('spe ipsa'. *β*) specie ipsa et dignitate rem publicam sustinent m, Baiter. ‖ 4. *inquit tum.* Hotom., Baiter. inquit tu C, E. *tunc ad hos* Halm. tum ad hos. E. tu ad hos. ‖ 3, 7. *an ea res erat illa* Halm, Baiter. an aures regatila p. 'an res' g, m, v. ‖ 4, 8. *in sen. ipsis non venire licere* Jeep. 'in sen. non esse veniendum: qui cum tum in senatum ipsi non venirent, non intellegebant' Halm. tum in senatum ipsi non venirent. ‖ 9. *deinde eam, quam* p^2, *β*, Orelli. eam C. ('de eam' p^1). 'denique eam' Halm. ‖ 5, 10. *quae vis, quae causa* Orelli ex codd. quibusdam, Junt. Lambin. vis quae causa C. ius quae causa *β*. quae causa Baiter. *cum illis* Halm. illis. ('illa' Orelli, Klotz.) *senatum — oportuit* Madvig. senatus — potuit. ‖ 12. *a te fictum* Jeep. † delictum. ‖ 7, 16. *in ea re necne ratio* Garatoni, al. in ea regeneratio C. (p, m, in ea re... ratio g.) ‖ 8, 18. *fuisse et* Mommsen, Baiter. fuisse C. ('potuisse' p.). *non solum a fame* Halm, Baiter. non solum ea me. p. non solum eam C cett., E. ‖ 19. *haberi oratio potest* Baiter. haberi ratio potest *β*. h. o. posset C. ('h. o. est' p. ‖ 20. *latrocinium* Naugerius, al. patrocinium C. ('patrimonium, vim' Naegelsbach). *si ius* Halm, Baiter. si quis. ‖ 9, 21. *redarguo tuam?* Naegelsbach. redarguo tuam

('neque in hoc — tuam' Halm.) *in ipso Catone* incl. (post 'subduxeras' supplet Naegelsbach: 'inconstans fuisti, nam quem') ‖ 22. *quod* add. Lambin. *cognominibus* p¹, Baiter. cum nominibus. *idem in posterum* del. Lambin., Baiter. incl. Klotz. *a tribunatu* Lambin., Baiter. tribunatu. *at sive* Ernesti, Baiter. aut sive. ‖ 23. *cum pacatissimis* Wesenberg, Baiter. pacatissimis. *ex sui* Niebuhr, Baiter. ex vi. C. ('vi ex' Orelli, Klotz.) *generi* Robortellus, Orelli, al. soceri C. ‖ 24. *decreta* incl. (del. Hotoman, Baiter.) 'decretas' Klotz. ‖ 10. *ecqui* Halm, Baiter. sed qui C. ‖ 25. *animo* v, Baiter. animo modo p, g. animo me E. 'mutilatam' Junt., Ruhnken. *ex lege* Halm, Baiter. exige p¹. exre Orelli, Klotz. ‖ 11, 27. *inlustrius* Lambin., al. industrius C. *in senatu* 19, Lambin., Baiter. senatui C, E. *aeque atque* Klotz, Baiter. aeque C. ‖ 30. 'illud vero esset' Halm. ‖ 12. *idem* p¹, Baiter. idem cum. lacunam notat Baiter. ‖ 31. 'quasi hi' Baiter. *pontifex — civis quam* Gulielmius, al. pontifices — cuiusquam C. ‖ 13. 'nunc radicitus (vel 'eam rad.')' Halm. *radicitus* Lambin., Baiter. non radicitus C, Aquila Romanus §. 7. *hodie esse* p, Baiter. esse. ‖ 14, 36. *adeptio* Pantagathus, al. 'aditio' vel 'adoptio' C. ‖ 37. *dicere se* Baiter. dicere. (diceres C) *sed ut e patriciis exeat et* Orelli. se ut e p. exeat C. 'sed ut si e p. exeat' Halm, Baiter. ‖ 38. *patriciis* Baiter. patricii p¹. patricius g. patricio m, v, s. ‖ 15, 39. *infirmas igitur tua acta* Madvig. infirma sunt igitur tua acta C. i. s. i. tua sententia acta E. ‖ 40. *a te interrogati.* Mommsen, Baiter. 'te interrogati' v. 'te interroganti' p. 'te interrogante' m. 'quasi non ipse' supplet Halm ante 'per suum'. lacunam notavit Baiter. ‖ 42. *dicerent* Naugerius, al. dicerem. C. ‖ 24. *civi ita de rep.* Baiter. civi a de rep. p¹. ‖ 43. *'tam iure atque etiam lege'* velit Halm. *Villius* Baiter. ullius p¹. (rullius p², g) 'Rullus' Orelli, Klotz. ‖ 17. *privatis hominibus* Baiter. (privatis in hom.' p, v. 'privatis ... hom.' g) privis hom. Scaliger, Orelli, Klotz. ‖ 44. *fecit etsi* Orelli, Klotz. fecit si C. re, etsi Mommsen, Baiter. ‖ 45. *ne improdicta* Mommsen, Baiter. ne in prodicta p, g. ne nisi prodicta. *sublatum sit* Naegelsbach, Baiter. sublatum est. ‖ 18, 46. *et egentis* Halm, Baiter. et gentis p¹. egentis p², g, v. ‖ 48. *socium* del. Garatoni, Baiter, incl. Klotz. ‖ 19, 49. *per medium forum* Lambin., al. per medium C. *alienae dominationis* p², Baiter. alienae dominae dominationes p¹, g, m. alienae damnationis E. ‖ 50. *sortitore tulisti* Madvig. sortitu rettulisti. *bonis* g, m. † in bonis. *consiliariis* Madvig. consularis. ('consularibus adiutoribus' coni. Baiter) hominem g, Garatoni, Baiter. hominum p, omnium m, E. *documentum* supplet Baiter. ('architectum facinorum' etc. velit Halm.) ‖ 20, 52. *sub praeconem* Wesenberg, Baiter, Klotz. sub praecone. *dedi* E. dedisses C. *dedisses* m, Orelli, Klotz. dedisset p, g, Baiter. *scriberes* Orelli, Klotz. scriberet. ‖ 21, 54. *in conventu* Manutius, Baiter. conventu. ‖ 55. *spoliarent senatus* Markland, Baiter. spoliarent, senatum. ‖ 22, 58. *nova manus* Graevius, Baiter. novanus p¹. nova vis. ‖ 23, 60. 'etiam bona' Naegelsbach. ‖ 61. *internecivumque* Graevius, Baiter. innocivomque p. intestinumque. *exscindere* Manutius, Baiter. excipere C. excidere E. Lacunam explet Lambin.: 'sic vos vestrum in me crudele et immane odium in meam domum profudistis'. ‖ 24, 62. *senatum consules vocabant* Baiter. 'senatum consules non vocabant' Naegelsbach. 'senatus,

consules tacebant' Jeep. senatus consulta volabant. ‖ 63. *optatissimum fuisset* 19, Baiter. optatissimum C, E. opt. erat Orelli, Klotz. ‖ 25, 65. *quid ageres — amandas esse.* desperati loci omissis Lambini, Mommsenii, Halmii coniecturis cum Baitero lectiones C repraesentare placuit. ‖ 67. *compulerit* add. Halm. om. p^1. coniecerit p^2, g, m. ‖ 26, 68. mihi ac meis E. mihi C. *ac meis* incl. Baiter. del. *iure scriptum* Lambin., Baiter, Klotz. inscriptum p, E. proscriptum g, m. *consulibus* m, g, L. consules. ‖ 69. *ne quae* p, Baiter. ne qua. *oreretur* Halm. ('ororetur' p.) oriretur. ‖ 27, 72. *flagitiis* Baiter. factihis p. factis. ‖ 28, 75. *esset* Faërnus. essem C ('esses' Orelli). ‖ 76. *exussit* p, Baiter. excussit. 'ne quis umquam' Halm. *emendanda* C. emenda Orelli. invitanda Mommsen. ‖ 29. *non negent* m, Orelli, Klotz. † negent Baiter. ('non' om. p, g, v.). 'quod nemo neget' postulat Baiter. ‖ 77. *pro* om. C. *sui potestatem* Mommsen, Baiter. inpietatem s. impietatem C. libertatem Orelli, Klotz. ‖ 30, 78. *referri* Faërnus. referre. *Latini nisi* Klotz, Baiter. Latini, ni p^2. Latini p^1. Latini hi C. *adigebantur* Halm, Baiter. faciebant. ‖ 79. *an vero* Lambin., Baiter, Klotz. hanc vero. ‖ 80. *qui propter* Baiter. propter. *pernoctasset* C. pernoctans Orelli, Klotz. ‖ 81. *pergratam* Madvig. per gratiam. ‖ 31, 82. *ne me meo* Baiter. ne meo p^1. ne meo me. *quibus damnatis* P. Faber, al. quibusdam damnatis C. ‖ 83. *ex Clodio* v, β, Baiter. ex Cloelio C. e Sex. Cl. E. ‖ 84. *'ipsis'* om. Baiteri operae. ‖ 32, 85. *et* om. Junt., Baiter. incl. ‖ 33, 87. *et* om. Lambin, Baiter. incl. *cum re publica, redii cum* Pantagathus. cum reip. dicam C. *petente* $p\beta$. 'patiente' Manutius. 'repetente' Halm. *et temeritatem* Baiter coni. temeritatem. ‖ 90. *ille populus* C. praeter p^3, β, Baiter. ille, ille populus. 'homines ordinum' Baiter. 34, 91. *'in Ti. Gracchum'* suppl. Baiter; idem lacunam primus indicavit. *in gerenda re* Halm, Baiter. in gerenda re publica. ‖ 92. *res publica venisset* Halm, Baiter. res pervenisset. *odium tenebat* Hervagius, Baiter, Klotz. odium retinebat. (odiumne tenebat p.). ‖ 35, 93. mea unius Mommsen, Baiter. (ea unius C) illius E. ‖ 94. 'quod ego consul' Halm. (quod ex quo p.) fo: quod ego. ‖ 95. *peccatine* Halm, Baiter. peccati me. *me profugisse* p^1, Baiter. profugisse. *id* incl. Mommsen. ‖ 36, 96. *remp. recreari* Naegelsbach, Baiter. recreari. ‖ 37, 98. *cum dolenter feras et sis* Baiter. cum dolenter asetsis C ('assis' p^2, g). ut dolenter absis E. *divina est* g, Baiter ('divina sit' m, v). divina p, E. ‖ 99. *dirumpatur* p, v, Baiter. disrumpatur. 'atque pestis patriae audiat' Baiter. *remp.* add. Garatoni, Baiter. *qui consul* Garatoni, Baiter. ut consul. ‖ 100. *urbis* incl. Ernesti. 'mihi potius' Halm. ‖ 38, 101. *aedem* add. Lambin., Baiter. *et quia illud aequum* Spengel. † et qui aliud aequum. *iustitia poenae* Halm, Baiter. stultitia poena C. *est eversa* Baiter. eversa. *publicata est et ev.* Klotz, Baiter. publ. et ev. est Lambin. publicata et eversa C. *facinoris memoria* Baiter. facinus memoria. ('f. memoriae' p^1.) ‖ 102. *ex senatus sent.* Garatoni, Baiter. et sen. sent. ‖ 39, 104. *quam tu* Lambin., al. cum tu C. ‖ 40, 105. *aspicite* p, v, Baiter. aspicite, aspicite. *quoniam ille* Naegelsbach, Baiter. cum ille. ‖ 41, 107 *si honesta deest* Baiter. si honesta C. *una* om. g, v, incl. Baiter. *vim* incl. Mommsen, Baiter. ‖ 108. *illa tempestate me* Baiter. illa tempestatem p^1. ('illa me tempestate' Garatoni). illa tempestate. *ut se* Garatoni. ut te. C. ut a te — collocaretur E.

('collocaret' C, Garatoni, Baiter.). ‖ 42, 110. *negares* C, E. vetares Halm, Baiter. *me* add. Halm, Baiter. h. obsideres. Graevius, Baiter. ‖ 42, 111. *a Tanagra* Baiter. (a Tanagras p, v, g, β) a Tanagris E. ‖ 112. 'istorum licentiae' Markland. *victrix* Ernesti, Baiter. ultrix. ‖ 113. *ante* add. Mommsen, Baiter. ‖ 44, 115. *cogitavit* Lambin. excogitavit. *licitatoribus* Pantagathus, al. litigatoribus. *aestimabatur* Garatoni, Baiter. aestimabat. ‖ 116. *in illis* Baiter. illis. ('tantis in tenebr.' Pantagathus). *cui* Leon. Usteri, Baiter, ('qui' C.) 'quod' aut 'quo' E. *tantam tam* Halm, Baiter. tantam C. tam E. ‖ 45, 117. *opus erat auctoritate* Markland. Spengel 'posuerat auctoritatem.' lacunam post 'omnibus' notaverunt Mommsen, Baiter. ‖ 118. 'quanta quanta' Lambin. 'alium praeter illum' supplet Mommsen. ‖ 46, 120. quem mei dissimilem p^1, Baiter. aliquem m. d. *dicitis* N. Angelius. dicis C. *reperiet* E. reppererit p^2. repperit p^1, g. 'et pontifex et tribunus pl.' Baiter. et tribunus pl. C. (tribunus plebis idem esse non potest pontifex Ernesti. tr. p. i. e. pontifex n. p. Orelli.) *valvae* incl. Baiter. ‖ 47, 122. *loquor — disputo* Manutius, al. loquar — disputabo C. *traditis* Madvig. *proditis* Naegelsbach, Baiter. praeditis C. ‖ 123. *in iniuria* β, al. iniuria C. *aeque sollemnibus* Baiter. coni. paene soll. ‖ 124. *num qua* Baiter. numquã C. ‖ 48, 125. *ea iura* g^2, β, E. ei iura C. iura Baiter. *nullum habet ius* β, Ernesti, Orelli, Baiter. 'nullam habet religionem' Lambin., Klotz. nullum habet C. *verba prisca* Halm, Baiter. prisca verba E. ('prisca iura' β). prisca C. *metum* add. Halm. *timoremque* p^1, Baiter. timorem qui C. timorem quid E. *ille tibi.* v, E. ille C, β, Baiter. ‖ 49, 127. *a gentili tuo* Lambin., Orelli, Klotz, Baiter. 'a gentiliatu' s. 'a gentili actu' C. *ius totum* C, Baiter. iusto tum. *religionum* C, Baiter. religionum perito. *dedicet* Baiter. dicit. *et qui* Baiter, qui 'quo modo' nunc incl. et quid et quo modo. *consecrari* Baiter. consecrare. *ipsi ei loco quo* Madvig. 'ipsi loco quo' Baiter nunc. ‖ 128. 'non privata' Mommsen. 'ipsae' Naegelsbach, Baiter in ed. ‖ 50, 129. *Brogitari* Halm, Baiter. rogitaris p^1. rogitatis C. rogatis β. regiis E. ‖ 51, 130. *senatoriae dignitatis* Madvig. senator de dignitate p^1. senatorium de dign. v. senatorum de dign. Baiter. ‖ 131. *impudentiae* p, E, Baiter. 'pudicitiae' Lambin., Ernesti, Klotz. post 'dedicari' Naegelsbach supplet 'signum Concordiae'. ‖ 132. *uterere* C. 'vetere' Baiter ('veterem' m.) 'more vetere ad p. det.' Halm. *quodam atque inaudito* incl. Baiter. *de dedicatione* Halm. dedicationem. ‖ 52. *excellere* Baiter. et scelere. ‖ 134. *capite bustum* Garatoni, Baiter, Klotz. capitibus tum C, β. caput bustum E. *tremibunda* p, Baiter. tremebunda. ‖ 53, 136. *iudicandi* p, g, v, Baiter. dedicandi. *eam* Baiter. ea. 'Flaminio' Baiteri operae. *sub saxo* C, Baiter. sub sacro saxo β. sub saxo sacro. *nonne* C, β. Baiter. non. 'persecutus sit' post 'senatus' supplet Lambin. 'egerit' Halm. cognoscetis S. C. Baiter. cognoscetis C, β. cognoscetis. recita senatusconsultum. SENATUSCONSULTUM. E. ‖ 137. *iam aram* Baiter. eam aram. *religionis* Markland, Baiter. res C. rei s. reip. E. *in eius civis aedibus* Madvig. in hisce rebus ut C, Baiter. in huiusce rebus et β. in civis huiusce aedibus E. *qui in urbem* Madvig. ut urbem p^1. ut in urbe quam. ab equitum nota C, Baiter. ('aequitum' p.) ad equitum notam E. doloris C, Baiter. ad dolorem E. *sublato Q.*

Catuli Baiter. sublatoq. catuli C. sublatoque Q. Catuli E. ‖ 138. *eis* Lambin., Baiter. his. *prae re* p^1, Baiter. praecipere C, β. 'praecipi' Orelli. 'praeiri' Halm. 'praeberi' Mommsen. ‖ 139. *e Ti. Coruncanii* Baiter. et coruncanis p. et quorum canii g. ex Coruncanii. *ne valeat* C, β, Baiter. nedum valeat. ‖ 55, 140. *delatum est* C ('delatatum est' p), Baiter. delatum tum est. ‖ 141. *pontifice et magistro.* C, E. *et* om. Baiter, incl. *inito furore* C. indomito furore Halm, Baiter. ignito f. ('īmito' β). ‖ 56, 142. *soli* Lambin., Baiter. solis. *praestantissime* Pantagathus, Baiter. praestantissimi. ('praesentissime' Ernesti.) *omne suum* Garatoni, al. omnes tum C. ‖ 143. *fructum* p, Baiter. fructum ipsum. ‖ 57, 145. *amentium* Mommsen, Baiter. amentia. ‖ 146. cognostis p, g. Baiter. cognoscitis. *urbis patriae visu* Jeep. urbis patribus p. urbis partibus.

M. TULLII CICERONIS DE HARUSPICUM RESPONSO IN SENATU ORATIO.

1, 2. *atque* Baiter. ad. p. ac. ‖ 3, 5. *odio dignitatis* om. p. incl. Baiter. ‖ 4, 6. *vinciri* F. Fabricius. vincere. C. ‖ 7. *iecerat* Ernesti. fecerat C. 'ut cogitet' coni. Halm. *esse se iam* Baiter. esse iam C. ('iam se esse' Orelli.) ‖ 5, 9. ex suorum cubiculo C. 'ex suarum sororum cubiculo' Halm. ‖ 7, 13. 'iniquum esset' coni. Halm. ‖ 8, 16. *muniendam* P. Faber. puniendam C. *putarit* Halm. putaret. *in Velia publice* Palmerius. in ulla publice p. in villa publica cett. C. ‖ 17. *ferri* Halm. ferre C. *in inimici* Baiter. inimici C. contra inimici E. ‖ 9, 18. *voce* add. E. *expiationes* Sigonius. explationes p. explanationes cett. C. ‖ 10, 20. *postiliones* Orelli. postulationes C. ‖ 21. *quando* Ernesti. quanto. ‖ 11, 22. *Idaea* Faërnus. dea C (daea p.). *abavi* Fr. Fabricius. abavia. *aedile* F. A. Wolf. aedili. *e fornicibus* Baiter. fornicibus. *eludentium* Klotz. et ludentium C. ‖ 23. *si tensam non tenuit* Ant. Augustinus. si terram non tenuit aut tensam C. *simpuvio* Arnobius adv. nat. IV, 31. simpuio p. simpulo al. codd. ‖ 12, 24. *polluerit* Faërnus. pollueret C. *caveamve venisset* Mommsen. caveam venisset p. (venisset cett. C.) ‖ 13, 27. *sacrificii* incl. Ernesti. ‖ 29. ante 'alterum putabo' locus de Deiotaro excidit. ‖ 14, 30. *censoriis* Baiter. censoris C. ‖ 31. *ad me nonnulli* C. 'nonnulli ad me' Orelli, Baiteri operae. *magmentarium* Mommsen, Baiter. acmentarium C. armamentarium E hic et infra. *mea domo* Mommsen. 'mea domu' Baiter. meam domum C. *iudicio* add. m. om. cett. C. *liberata* p, Mommsen. libertatam C. ‖ 15, 32. *nunc cum maxime* coni. Baiter. *anniversaria* Naugerius. anniversarii C, Klotz. ‖ 17, 36. *in periurii poenam* E. in periurium et te ipsum inprime C, Baiter. ‖ 37. *impune* add. Mommsen. *inde P. Clodium nemo* Halm, Baiter. ante P. Clodium p. nemo ante P. Clodium. ‖ 38. 'flagrantis furoris' Nipperdey. 'fl. in sorores' Halm. *tibi iam maiora* Halm. tibiamaiora p. tibi at maiora cett. C. tibi ac maiora Orelli, Klotz. 'insania matricidarum' Jeep. ‖ 19, 40. *iam a dis* Halm, Baiter. a dis iam m, Orelli, Klotz. iam. p. a diis g, e. 'auxilioque deum invitis eis deficiantur' Mommsen. ‖ 41. *honeste* Gryphius, Baiter. homines p, m. et honestis g, e, E. *Saturninus — Sulpicio* p, Baiter. L. Saturninus — P. Sulpicio. ‖ 42. frudaret p. ‖ 43. *eaque res* Baiter. itaque res C. istaque res Orelli. itaque e, Klotz. *Julio* Manutius. totio s. tutio C. ‖

21, 44. 'animi' Camerarius. animi et C. ‖ 45. *senatus* g, e, v, E. senatu senatus p. senatus senatus cod. Lambin., Baiter, qui alterum 'senatus' del. in appendice. ‖ 22, 46. defensi p, g. 'defensum iri' Halm. ‖ 47. *haerent ea tela* Manutius. haerentia tela C. *arbitrabatur* Manutius. arbitrabamur. ‖ 23, 49. *elatus est* F. A. Wolf coni. elatus. *altitudines moenium obiectas* Baiter. 'altitudines, omnia moenia obiecta' velit Halm. altitudines omnium obiecta C. ‖ 24, 50. *in sinu* N. Angelius. in senatu C. *cum eum* Baiter. cum p. cum illum cett. C, E. ‖ 51. *utrum tandem* N. Angelius. utrum tamen C. ‖ 52. *conivebant* E contuebant C. 'reditus ei in gratiam' Lambin. *inrepat* N. Angelius. increpat C. ‖ 25, 54. et potentes E. ('ac potentes' coni. Baiter) potentes C. ‖ 57. *fictis vitiis conquisitis* Baiter. fictis conquisitis p. fictis conquisitisque vitiis. ‖ 27, 59. *exhauriret gurgites* Halm, Baiter. exhaurire gurgites p. 'exh. g. possit' s. 'posset' C, E. ‖ 60. *responso* Baiter. responsu p. responsum g. responsis. ‖ 28, 63. 'maria atque terrae' Jeep.

M. TULLII CICERONIS
PRO M. TULLIO ORATIO.

Antea sic hanc causam agere statueram recuperatores, 1
ut infitiaturos adversarios arbitrarer, tantam caedem et 1
tam atrocem ad familiam suam pertinere; itaque animo soluto a cura et a cogitatione veneram, quod intellegebam, facile id me testibus planum facere posse: nunc vero, postea quam non modo confessus est vir primarius L. Quinctius, *sed etiam iuvari hac confessione causam suam putavit, video aliam mihi defensionis viam esse ineundam: antea enim in eo la*borabam, ut quod arguebam, id factum esse ostenderem: nunc in eo consumenda est oratio, ut ne adversarii, quod infitiari nullo modo potuerunt, cum maxime cuperent, id cum confessi sunt, meliore loco esse videantur. itaque tum vestrum difficilius iudi- 2
cium, mea facilis defensio fore videbatur; ego enim omnia in tes*tibus cum ponerem, facile contra infitiantem dicturus eram, vos in ipsa infitiatione adversarii aliquid scrupuli inventuri eratis, nunc contra vobis* quid est facilius, quam de eo, qui confitetur, iudicare? mihi autem difficile est satis copiose de eo dicere, quod nec atrocius verbis demonstrari potest quam re ipsa est neque apertius oratione mea fieri quam ipsorum confessione factum est.

Cum in hac re, quam commemoravi, mihi mutanda 3
ratio defensionis, *tum erga P. Fabium paulo temperanda est nimia illa lenitas qua antea famam illius tanto cum studio vel dissimulando vel excusando foveram, ut non* minus diligenter illius existimationem, quam rem M. Tullii viderer defendere. nunc quoniam Quinctius ad causam pertinere putavit res ita multas, falsas praesertim et inique confictas, proferre de vita et moribus et existimatione M. Tullii, multis de causis mihi Fabius debebit ignoscere, si minus eius famae parcere videbor, quam antea con- 2
sului: * * pri*mum si L. Quinctius dicens pro homine* 4

alienissimo, volgari quorundam patronorum more putavit ad officium suum pertinere, adversario nulla in re parcere, quid me oportet Tullium pro Tullio facere, homine coniuncto mecum non minus animo quam nomine? ac mihi magis illud laborandum videtur, recuperatores, ut, quod antea nihil in istum dixi, probare *possim*, quam *ne* in eo reprehendar, quod hoc tempore respondeo. verum et tum id feci quod oportuit et nunc faciam quod necesse est. nam cum esset de re pecuniaria controversia, quod damnum datum M. Tullio diceremus, alienum mea natura videbatur quicquam de existimatione P. Fabii dicere, non quia res postulare non videretur. quid ergo est? tametsi postulat causa, tamen, nisi plane cogit ingratiis, ad male dicendum non soleo descendere: nunc cum coactus dicam, si quid forte dicam, tamen id ipsum verecunde modice*que* faciam, tantum ut, quoniam sibi me non esse inimicum potuit priore actione Fabius iudicare, nunc M. Tullio fidelem certumque amicum esse cognoscat.

3 6 Unum hoc abs te, L. Quincti, pervelim impetrare — quod tametsi eo volo, quia mihi utile est, tamen abs te idcirco, quia aequum est, postulo — ut ita tibi multum temporis ad dicendum sumas, ut *his* aliquid ad iudicandum relinquas; namque antea non defensionis tuae modus, sed nox tibi fine*m* dicendi fecit: nunc si tibi placere potest, ne idem facias, id abs te postulo. neque hoc idcirco postulo, quod te aliquid censeam praeterire oportere aut non quam ornatissime et copiosissime dicere, verum ut semel una quaque de re dicas; quod si facies, non vereor ne dicendo dies eximatur.

7 Iudicium vestrum est, recuperatores, QUANTAE PECUNIAE PARET ‹DOLO MALO FAMILIAE P. FABII› VI HOMINIBUS ARMATIS COACTISVE ‹DAMNUM DATUM ESSE M. TULLIO. eius rei taxationem nos fecimus; aestimatio vestra est; iudicium datum est in quadruplum.

4 8 Cum omnes leges omniaque iudicia, quae paulo graviora atque asperiora videntur esse, ex improborum iniquitate et iniuria nata sunt, tum hoc iudicium paucis hisce annis propter hominum malam consuetudinem nimiamque licentiam constitutum est: nam cum multae familiae dicerentur in agris longinquis et pascuis

armatae esse caedesque facere cumque ea consuetudo non solum ad res privatorum, sed ad summam rem publicam pertinere videretur, M. Lucullus, qui summa aequitate et sapientia ius dixit, primus hoc iudicium composuit et id spectavit, ut omnes ita familias suas continerent, ut non modo armati damnum nemini darent, verum etiam lacessiti iure se potius quam armis defenderent; et cum sciret de damno legem esse Aquiliam, 9
tamen hoc ita existimavit, apud maiores nostros cum et res et cupiditates minores essent et familiae non magnae magno metu continerentur, ut perraro fieret ut homo occideretur, idque nefarium ac singulare facinus putaretur, nihil opus fuisse iudicio de vi coactis armatisque hominibus; quod enim usu non veniebat, de eo si quis legem aut iudicium constitueret, non tam prohibere videretur quam admonere: his temporibus cum ex bello diuturno 5
atque domestico res in eam consuetudinem venisset, ut 10
homines minore religione armis uterentur, necesse putavit esse et in universam familiam iudicium dare, quod a familia factum diceretur, et recuperatores dare, ut quam 11
primum res iudicaretur, et poenam graviorem constituere, ut metu comprimeretur audacia et illam latebram tollere DAMNUM INIURIA; *ut* quod in aliis causis debet valere et valet lege Aquilia, id ex huius modi damno, quod vi per servos armatos datum esset, *quodque iure umquam dari posse ne putari quidem deberet, iudicio eximeretur, ne* 12
facinorosi homines ipsi statuerent quo tempore possent suo iure arma capere, manum cogere, homines occidere. cum iudicium ita daret, ut hoc solum in iudicium veniret, videreturne vi hominibus coactis armatisve damnum dolo malo familiae datum, neque illud adderet INIURIA, putavit se audaciam improborum sustulisse, cum spem defensionis nullam reliquisset.

6
Quoniam quod iudicium et quo consilio constitutum 13
sit cognostis, nunc rem ipsam, ut gesta sit, dum breviter vobis demonstro, attendite: fundum habet in agro Thu- 14
rino M. Tullius paternum, recuperatores, quem se habere usque eo non moleste tulit, donec vicinum eius modi nactus est, qui agri finis armis proferre mallet quam iure defendere: nam P. Fabius nuper emit agrum de C. Claudio

senatore, cui fundo erat adfinis M. Tullius, sane magno, dimidio fere pluris incultum exustis villis omnibus, quam quanti integrum atque ornatissimum carissimis pretiis ipse Claudius *emerat; verum tamen rem sic tuto servare voluit; ex quo enim sub L. Octavio proconsule meruerat sic, ut augendae rei negotiando operam dare posset, iam saepius homines videbantur se* clam circumscripsisse isti a consulari Macedonia et Asia. etiam illud addam, quod ad rem pertinet: imperatore mortuo pecuniam nescio quo modo quaesitam, dum volt in praedio ponere, non posuit, sed abiecit. nihil adhuc m . . . . . am calamitate vicinorum corrigit et quod stomachum suum damno Tullii *ex*plere conatus est. est in eo agro centuria, quae Populiana nominatur, recuperatores, quae semper M. Tullii fuit, quam etiam pater pos*sederat sine ulla umquam controversia: iste demum vicinus novus improbae spei eo securior, quod M. Tullius abesset, coepit inhiare, cum ei centuria Populiana videretur satis commode* posita esse et ad fundum eius convenire. ac primum quod eum negotii totius et emptionis suae paenitebat, fundum proscripsit; eum autem emptum habebat cum socio Cn. Acerronio viro op*timo, cui facile persuaserat, ut fundum iam communem emeret: quod ut compertum est, admonetur a procuratore Tullii Acerronius, venditorem agri falsum* modum proscripsisse. hominem appellat: iste sane adroganter, quod commodum fuit, respondit; neque dum finis auctor demonstraverat. mittit ad procuratorem litteras et ad vilicum Tullius, *caverent finiumque demonstrationi interessent admonet: hi Fabium adeunt et cum fines demonstrarentur se ut advocaret, verecunde petunt; at ille se* facturum negavit; illis absentibus finis Acerronio demonstravit; neque tamen hanc centuriam Populianam vacuam tradidit. Acerronius, quo modo potuit, se de tota re ex . . . . . . mine eius modi semustilatus effugit. adducit iste interea in saltum homines electos maximis animis et viribus et eis arma quae cuique habilia atque apta essent

comparat, prorsus, ut quivis intellegeret non eos ad rem rusticam, verum ad caedem ac pugnam comparari. brevi 19
illo tempore Q. Catii Aemiliani, hominis honesti, quem vos nostis, duo homines occiderunt; multa alia fecerunt; passim vagabantur armati, non obscure, sed ut plane intellegere viderentur ad quam rem parati essent; agros, vias denique infestas habebant. venit in Thurinum interea Tullius: deinde iste pater familias Asiaticus beatus, novus arator et idem pecuarius, cum ambularet in agro, animadvertit in hac ipsa centuria Populiana aedificium non ita magnum servumque M. Tullii *Phi*lin*u*m. 'quid vobis' inquit 'istic negotii in meo est?' servus respon- 20
dit pudenter, at non stulte, dominum esse ad villam; posse eum cum eo disceptare, si quid vellet. rogat Fabius Acerronium — nam ibi tum erat — ut secum simul veniat ad Tullium. venitur. ad villam erat Tullius; appellat Fabius, ut aut ipse Tullium deduceret aut ab eo deduceretur. dicit deducturum se Tullius; vadimonium Fabio Romam promissurum. manet in ea condicione Fabius; mature disceditur: proxima nocte iam fere cum lux ap- 9 21
propinquaret, ad illud aedificium, de quo antea dixi, quod erat in centuria Populiana, servi P. Fabii frequentes armatique veniunt; introitum ipsi sibi *vi* manuque patefaciunt; homines magni pretii servos M. Tullii necopinantis adoriuntur; quod facile factu fuit, neque tam multos neque repugnantis multi armati paratique occīdunt tantumque odii crudelitatisque *hab*uerunt, ut eos omnis gurgulionibus insectis relinquerent, ne, si quem semivivum ac spirantem etiam reliquissent, minor eis honor haberetur: praetere*a* tectum villamque disturban*t*. hanc 22
rem tam atrocem, tam indignam, tam repentinam nuntiat M. Tullio Philinus, quem antea nominavi, qui graviter saucius e caede effugerat. Tullius statim dimittit ad amicos, quorum ea vicinitate tum illa bona atque honesta copia praesto fuit. omnibus acerba res et misera 23
videbatur. cum amici in comm . . . . . .

. . . . . .

‹damnum passum esse M. Tullium› convēnit mihi cum adversario: vici unam rem. ‹vi hominibus armatis rem esse gestam› non infitiantur: vici alteram. ‹a familia P. Fabii

commissam negare non audent: vici tertiam. an dolo malo factum sit, ambigitur: de hoc iudicium est. . . . . .
10 24 . . turbarunt. audite, quaeso, in eas res, quas commemoro, hominum honestorum testimonium: haec, quae mei testes dicunt, fatetur adversarius eos vere dicere; quae mei testes non dicunt, quia non viderunt nec sciunt, ea dicit ipse adversarius. nostri testes dicunt occisos homines; cruorem in locis pluribus, deiectum aedificium se vidisse dicunt; nihil amplius. quid Fabius? horum nihil negat. quid ergo addit amplius? suam familiam fecisse dicit.
25 quo modo? vi hominibus armatis. quo animo? ut id fieret, quod factum est. quid est id? ut homines M. Tullii occiderentur. quod ergo eo animo factum est, ut homines unum in locum convenirent, ut arma caperent, ut certo consilio certum in locum proficiscerentur, ut idoneum tempus eligerent, ut caedem facerent, id si voluerunt et cogitarunt et perfecerunt, potestis eam voluntatem, id consi-
26 lium, id factum a dolo malo seiungere? at istuc totum DOLO MALO additur in hoc iudicio eius causa, qui agit, non illius, quicum agitur. id ut intellegatis, recuperatores, quaeso, ut diligenter attendatis; profecto quin ita sit non dubita-
11 27 bitis: si ita iudicium daretur, ut id concluderetur, quod a familia factum esset, si quae familia ipsa in caede interesse noluisset et homines aut servos aut liberos coëgisset aut conduxisset, totum hoc iudicium et praetoris severitas dissolveretur; nemo enim posset haec iudicare, qua in re familia non interfuisset, in ea re eam ipsam familiam vi armatis hominibus damnum dedisse. ergo id quia poterat fieri et facile poterat, idcirco non satis habitum est quaeri quid familia ipsa fecisset, verum etiam
28 illud, quid familiae dolo malo factum esset. nam cum facit ipsa familia vim armatis coactisve hominibus et damnum cuipiam dat, id dolo malo fieri necesse est; cum autem rationem init, ut ea fiat, familia ipsa non facit, fit autem dolo malo eius. ergo addito DOLO MALO actoris et petitoris fit causa copiosior; utrum enim ostendere potest, sive eam ipsam familiam sibi damnum dedisse, sive consilio et opera eius familiae factum esse, vincat necesse
12 est. videtis praetores per hos annos interdicere hoc *ex-*
29 *emplo velut inter* me et L. Claudium: UNDE [DE] DOLO

MALO TUO, M. TULLI, M. CLAUDIUS AUT FAMILIA AUT PROCURATOR EIUS VI DETRUSUS EST, cetera ex formula. si, ubi ita interdictum est et sponsio facta, ego me ad iudicem sic defendam, ut vi me deiecisse confitear, dolo malo negem, ecquis me audiat? non opinor equidem; quia, si vi deieci M. Claudium, dolo malo deieci; in vi enim dolus malus inest; at Claudio utrumvis satis est planum facere, vel se a me ipso vi deiectum esse vel me consilium inisse, ut vi deiceretur. plus igitur *valet* Claudii 30
causa, si interdicitur, unde dolo malo meo vi deiectus sit, quam si daretur, unde a me vi deiectus esset; nam in hoc posteriori, nisi ipse egomet deiecissem, vincerem sponsionem; in illo priore, ubi dolus malus additur, sive consilium inissem, [ut vi deiceretur,] sive ipse deiecissem, necesse erat te dolo malo meo vi deiectum iudicari: hoc 13
persimile atque adeo plane idem est in hoc iudicio, re- 31
cuperatores: quaero enim abs te, si ita iudicium datum esset: QUANTAE PECUNIAE PARET A FAMILIA P. FABII *VI* HOMINIBUS ARMATIS DAMNUM M. TULLIO DATUM, quid haberes quod diceres? nihil, opinor; fateris enim omnia, et familiam P. Fabii fecisse et vi hominibus armatis fecisse: quod additum est DOLO MALO, id te adiuvare putas, in quo opprimitur et excluditur omnis tua defensio? nam si addi- 32
tum id non esset ac tibi libitum esset ita defendere, tuam familiam non fecisse, vinceres, si id probare potuisses: nunc sive illa defensione uti voluisses sive hac, qua uteris, condemneris necesse est; nisi putamus *eum in iudi*cium venire, qui consilium inierit, illum, qui fecerit, non venire, cum consilium sine facto intellegi possit, factum sine consilio non possit. an quod factum eius modi est, ut sine occulto consilio, sine nocte, sine vi, sine damno alterius, sine armis, sine caede, sine maleficio fieri non potuerit, id sine dolo malo factum iudicabitur? an, qua in re 33
praetor illi improbam defensionem tolli voluit, in ea re mihi difficiliorem actionem factam putabitis? hic mihi isti 14
singulari ingenio videntur esse, qui et id, quod mihi contra illos datum est, ipsi adripiunt et scopulo atque saxis pro portu stationeque utuntur; nam in dolo malo volunt delitiscere, in quo non modo cum omnia ipsi fecerunt, quae fatentur, verum etiam si per alios id fecis-

34 sent, haererent ac tenerentur. ego non in una re sola, quod mihi satis est, neque in universa re solum, quod mihi satis est, sed singillatim in omnibus dolum malum exstare dico. consilium capiunt, ut ad servos M. Tullii veniant: dolo malo faciunt. arma capiunt: dolo malo faciunt. tempus ad insidiandum atque celandum idoneum eligunt: dolo malo faciunt. vi in tectum inruunt: in ipsa vi dolus est. occīdunt homines, tectum diruunt: nec homo occidi nec consulto alteri damnum dari sine dolo malo potest. *er*go si omnes partes sunt eius modi, ut in singulis dolus malus haereat, universam rem et totum facinus sine dolo malo factum iudicabitis?

15 35 Quid ad haec Quinctius? sane nihil certum neque unum, in quo non modo possit, verum putet se posse consistere. primum enim illud in*iecit*, nihil posse dolo malo familiae fieri. hoc loco non solum fecit ut defenderet Fabium, sed ut omnino huiusce modi iudicia dissolveret: nam si venit id in iudicium de familia, quod omnino familia nulla potest committere, nullum est iudicium, absolvantur omnes de *simi*li causa necesse est.

36 hoc solum? bona mehercule *res*, si hoc solum esset! tamen vos, tales viri, nolle de*b*eretis maximam rem, coniunctam cum summa re publica fortunisque privatorum, severissimum iudicium maximaque ratione compositum per vos videri esse dissolutum. sed non id solum agitur . . . . . .

. . . . . .

. . . . . hoc iudicium sic exspectatur, ut non unae rei statui, sed omnibus constitui putetur * * . . . .

. . . . . .

Causa Tullii tota continetur praetoris formula, re gesta, adversarii confessione: de his cum satis dictum sit, reliqua in vestra fide ac religione, non in defensione nostra

37 *posita esse* ego intellego, et tamen dicendum est ad ea, quae dixit Quinctius, non quo ad rem pertineat, sed ne quid, quia a me praetermissum sit, pro concesso putetur.

16 38 Dicis oportere quaeri homines M. Tullii iniuria occisi essent necne: de quo hoc primum quaero, venerit ea res in hoc iudicium necne: si non venit, quid attinet aut nos dicere aut hos quaerere? si autem venit, quid attinuit te

tam multis verbis a praetore postulare, ut adderet in iudicium INIURIA, et quia non impetrasses, tribunos pl. appellare et hic in iudicio queri praetoris iniquitatem, quod de iniuria non addiderit? haec cum praetorem postula- 39
bas, *cum* tribunos appellabas, *nempe ita* dicebas, potestatem tibi fieri oportere, ut, si posses, recuperator*ibus* persuaderes, non esse iniuria M. Tullio damnum datum. quod ergo ideo in iudicium addi voluisti, ut de eo tibi apud recuperatores dicere liceret, eo non addito nihilo minus tamen ita dicis, quasi id ipsum, a quo *depulsus* es, impetraris? at quibus verbis in decernendo Metellus 17
usus est? ceteri*que* quos appellasti? nonne haec omnium fuit oratio, quod vi hominibus armatis coactisve familia fecisse diceretur, id tametsi nullo iure fieri potuerit, tamen se nihil addituros? et recte, recuperatores; nam cum 40
perfugio nullo constituto tamen haec scelera servi audacissime faciant, domini impudentissime confiteantur, quid censetis fore, si praetor iudicet eius modi caedes fieri iure posse? an quicquam interest utrum magistratus peccato defensionem constituant an peccandi potestatem licentiamque permittant? etenim, recuperatores, non damno 41
commoventur magistratus, ut in haec verba iudicium dent: nam *si* id esset, nec recuperatores potius darent quam iudicem nec in universam familia*m*, sed in eum, *qui*cum nominatim ageretur, nec in quadruplum, sed in duplum, et *ad* DAMNUM adderetur INIURIA; neque enim is, qui hoc iudicium dedit, de ceteris damnis ab lege Aquilia recedit, *in* quibus nihil agitur nisi damnum, qua de re praetor animum debeat advertere: in hoc iudicio videtis agi de 18 42
vi, videtis agi de hominibus armatis, videtis aedificiorum expugnationes, agri vastationes, hominum trucidationes, incendia, rapinas, sanguinem in iudicium venire, et miramini satis habuisse eos, qui hoc iudicium dederunt, id quaeri, utrum h*a*ec tam acerba, tam indigna, tam atrocia facta essent necne, non utrum iure facta an iniuria? non ergo praetores a lege Aquilia recesserunt, quae de damno est, sed de vi et armis severum iudicium constituerunt, nec ius et iniuriam quaeri nusquam putarunt oportere, sed eos, qui armis quam iure agere maluissent, de iure et iniuria disputare noluerunt. neque ideo de iniuria non 43

addiderunt, quod in aliis rebus non adderent, sed ne ipsi iudicarent posse homines servos iure arma capere et manum cogere neque quod putarent, si additum esset, posse hoc talibus viris persuaderi non iniuria factum, sed ne quod tamen scutum dare in iudicio viderentur eis, quos
19 44 propter haec arma in iudicium vocavissent. fuit illud interdictum apud maiores nostros de vi, quod hodie quoque est: UNDE TU AUT FAMILIA AUT PROCURATOR TUUS ILLUM AUT FAMILIAM AUT PROCURATOREM ILLIUS IN HOC ANNO VI DEIECISTI. deinde additur illius iam hoc causa, quicum agitur: CUM ILLE POSSIDERET, et hoc amplius: QUOD NEC VI NEC
45 CLAM NEC PRECARIO POSSIDERET. multa dantur ei, qui vi alterum detrusisse dicitur, quorum si unum quodlibet probare iudici potuerit, etiam si confessus erit se vi deiecisse, vincat necesse est: vel non possedisse eum, qui deiectus sit, vel vi ab se possedisse vel clam vel precario. ei, qui de vi confessus esset, tot defensiones tamen ad causam obtinendam maiores reliquerunt. age illud
20 46 alterum interdictum consideremus, quod item nunc est constitutum propter eandem iniquitatem temporum nimiamque hominum *licentiam* . . . . . .
. . . . . .
boni debent dicere.

47 Atque ille legem mihi de XII tabulis recitavit, quae permittit, ut furem noctu liceat occidere, et luce, si se telo defendat, et legem antiquam de legibus sacratis, quae iubeat impune occidi eum, qui tribunum pl. pulsa-
48 verit. nihil, ut opinor, praeterea de legibus. qua *in* re hoc primum quaero, quid ad hoc iudicium recitari istas leges pertinuerit: num quem tribunum pl. servi M. Tullii pulsaverunt? non opinor. num furatum domum P. Fabii noctu venerunt? ne id quidem. num luce furatum venerunt et se telo defenderunt? dici non potest. ergo istis legibus, quas recitasti, certe non potuit istius familia
21 49 servos M. Tullii occidere. 'non' inquit 'ad eam rem recitavi, sed ut hoc intellegeres, non visum esse maioribus nostris tam indignum istuc nescio quid quam tu putas, hominem occidi.' at primum istae ipsae leges, quas recitas, ut mittam cetera, significant quam noluerint maiores nostri, nisi cum pernecesse esset, hominem occidi.

primum ista lex sacrata est, quam rogarunt armati, ut inermes sine periculo possent esse; qua re non iniuria, quo magistratu munitae leges sunt, eius magistratus corpus legibus vallatum esse voluerunt. furem, hoc est, 50
praedonem et latronem, luce occidi vetant XII tabulae, cum intra parietes tuos hostem certissimum teneas, nisi SE TELO DEFENDET, inquit: etiam si cum telo venerit, nisi utetur telo eo ac repugnabit, non occides; quod si repugnat, ENDOPLORATO, hoc est, conclamato, ut aliqui audiant et conveniant. quid ad hanc clementiam addi potest, qui ne hoc quidem permiserint, ut domi suae caput suum sine testibus et arbitris ferro defendere liceret?

Quis est cui magis ignosci conveniat, quoniam me ad 22 51
XII tabulas revocas, quam si quis quem imprudens occiderit? nemo opinor; haec enim tacita lex est humanitatis, ut ab homine consilii, non fortunae poena repetatur: tamen huiusce rei veniam maiores non dederunt. nam lex est in XII tabulis: SI TELUM MANU FUGIT MAGIS *QUAM IECIT* . . . . . .
. . . . . .
si quis furem occiderit, iniuria occiderit. quam ob rem? 52
quia ius constitutum nullum est. quid, si se telo defenderit? non iniuria. quid ita? quia constitutum est . . . 23 53

Si igitur, L. Quincti, ita quoque, si illum ipsum locum, in quo familia tua M. Tullii servos occidit, tuum fuisse tamen verum factum esset, tamen in eo ipso loco, qui tuus esset, non modo servos M. Tullii occidere iure non potuisti, verum etiam si tectum hoc insciente aut per vim demolitus esses, quod hic in tuo aedificasset et suum esse defenderet, id vi aut clam factum iudicaretur, tu ipse iam statue, quam verum sit, cum paucas tegulas deicere impune familia tua non potuerit, maximam caedem sine fraude facere potuisse. ego ipse tecto illo disturbato si hodie postulem, quod vi aut clam factum sit, tu aut per arbitrum restituas aut sponsione condemnēris necesse est: nunc hoc probabis viris talibus, cum aedificium tuo iure disturbare non potueris, quod esset, quem ad modum tu vis, in tuo, homines, qui in eo aedificio fuerint, te tuo iure potuisse occidere? 'at 24 54
servus meus non comparet, qui visus est cum tuis.' 'at

casa mea est incensa a tuis.' quid ad haec respondeam? ostendi falsa esse: verum tamen confitebor. quid postea? hoc sequitur, ut familia M. Tullii concidi oportuerit? vix mehercule, ut corium peti, vix ut gravius expostulari: verum ut esses durissimus, agi quidem usitato iure et cotidiana actione potuit. quid opus fuit vi? quid armatis
55 hominibus? quid caede? quid sanguine? 'at enim oppugnatum me fortasse venissent.' haec est illorum in causa perdita extrema non oratio neque defensio, sed coniectura et quasi divinatio. illi oppugnatum venturi erant? quem? Fabium. quo consilio? ut occiderent. quam ob causam? quid ut proficerent? qui comperisti? et ut rem perspicuam quam paucissimis verbis agam, dubitari hoc potest, recuperatores, utri oppugnasse videantur, qui ad villam venerunt, an qui in villa manserunt? qui occisi sunt, an ei, ex quorum numero saucius factus est nemo; qui cur facerent causa non fuit, an ei, qui fecisse se confiten-
56 tur? verum ut hoc tibi credam metuisse te, ne oppugnarere, quis hoc statuit umquam aut cui concedi sine summo omnium periculo potest, ut eum iure potuerit occidere, a quo metuisse se dicat, ne ipse posterius occideretur? . . . . . .
. . . .

M. TULII CICERONIS
PRO M. FONTEIO ORATIO.

*** *o*portuisse, an ita dissolvit, ut omnes alii dissol- 1 1
verunt? nam ita ego defendo M. Fonteium, iudices, itaque contendo, post legem Valeriam latam . . . . te . . . quaestore usque ad T. Crispinum quaestorem aliter neminem solvisse; hunc omnium superiorum, huius autem omnis, qui postea fuerint, auctoritatem dico secutos. quid accusas? quid reprehendis? nam quod in tabulis dodrantariis 2
et quadrantariis, quas ait ab Hirtuleio institutas, Fonteii officium desiderat, non possum existimare, utrum ipse erret an vos in errorem ducere velit. quaero enim abs te, M. Plaetori, possitne tibi ipsi probata esse nostra causa, si, qua in re abs te M. Fonteius accusatur, auctorem habet eum, quem tu maxime laudas, Hirtuleium; qua in re autem laudas Hirtuleium, Fonteius idem fecisse reperitur. reprehendis solutionis genus: eodem modo Hirtuleium dissolvisse publicae tabulae coarguunt; laudas illum, quod dodrantarias tabulas instituerit: easdem Fonteius instituit et eodem genere pecuniae. nam ne forte sis nescius et istas tabulas existimes *ad diversam veteris* aeris alieni rationem pertinere, ob unam causam et in uno genere sunt institutae; nam cum publicanis, qui Africam, qui Aquileiense por*torium* . . . . . .

* cite * nemo, nemo, inquam, iudices, reperietur qui 2 3
unum se in quaestura M. Fonteio nummum dedisse aut illum ex ea pecunia, quae pro aerario solveretur, detraxisse dicat; nullius in tabulis ulla huius furti significatio, nullum in eis nominibus intertrimenti aut deminutionis vestigium reperietur. atqui omnes, si qui in hoc genere quaestionis accusati sunt, reprehensos videmus primum testibus; difficile est enim eum, qui magistratui pecuniam dederit, non aut induci odio ut dicat aut cogi re*lig*ione; deinde si qua gratia testes deterrentur, tabulae quidem

certe incorruptae atque integrae manent. fac omnis amicissimos Fonteio fuisse; tantum hominum numerum ignotissimorum atque alienissimorum pepercisse huius capiti, consuluisse famae; res ipsa tamen ac ratio litterarum confectioque tabularum habet hanc vim, ut ex acceptis et datis quicquid fingatur aut surripiatur aut non constet appareat. acceptas populo Romano pecunias omnis isti rettulerunt: si protinus aliis aeque magnas aut solverunt aut dederunt, ut quod acceptum populo Romano est, id expensum cuipiam sit, certe nihil potest esse detractum; sin aliquid domum tulerunt, ex eorum arca, e ra . . . . .

3 4 deorum hominumque fidem! testis non invenitur in ducenties et triciens sestertio. quam multorum hominum? sescentorum amplius. quibus in terris gestum negotium est? illo, illo, inquam, loco, quem videtis. extra ordinemne pecunia est data? immo vero nummus nullus sine litteris multis commotus est. quae est igitur ista accusatio, quae facilius possit Alpis quam paucos aerarii gradus ascendere; diligentius Rutenorum quam populi Romani defendat aerarium; libentius ignotis quam notis utatur, alienigenis quam domesticis testibus; planius se confirmare crimen libidine barbarorum quam nostrorum

5 hominum litteris arbitretur? duorum magistratuum, quorum uterque in pecunia maxima tractanda procurandaque versatus est, triumviratus et quaesturae, ratio sic redditur, iudices, ut in eis rebus, quae ante oculos gestae sunt, ad multos pertinuerunt, confectae publicis privatisque tabulis sunt, nulla significatio furti, nulla alicuius

6 delicti suspitio referatur. Hispaniensis legatio consecuta est, turbulentissimo rei publicae tempore, cum adventu L. Sullae maximi exercitus in Italia civium dissiderent *de* iudiciis ac legibus; atque hoc rei publicae statu desperato qualis . . . . . .

4 7 si nulla pecunia numerata est, cuius pecuniae quinquagesima est? . . . . . .

. . . . . .

8 frumenti maximus numerus e Gallia, peditatus amplissimae copiae e Gallia, equites numero plurimi e Gallia.

Gallos post haec dilutius esse poturos, quod illi venenum esse arbitrabantur.

Plaetorii matrem, dum vixisset, ludum, postquam 10
mortua esset, magistros habuisse.

. . . hoc praetore oppressam esse aere alieno Galliam. 5
a quibus versuras tantarum pecuniarum factas esse dicunt? [1]
a Gallis? nihil minus. a quibus igitur? a civibus Romanis, qui negotiantur in Gallia. cur eorum verba non audimus? cur eorum tabulae nullae proferuntur? insector ultro atque insto accusatori, iudices; insector, inquam, et flagito testis. plus ego in hac causa laboris et operae consumo in poscendis testibus quam ceteri defensores in refutandis. audaciter hoc dico, iudices; non temere confirmo. referta Gallia negotiatorum est, plena civium Romanorum; nemo Gallorum sine cive Romano quicquam negotii gerit; nummus in Gallia nullus sine civium Romanorum tabulis commovetur: videte quo descendam, iu- 12 [2]
dices, quam longe videar ab consuetudine mea et cautione ac diligentia discedere: unae tabulae proferantur, in quibus vestigium sit aliquod, quod significet pecuniam M. Fonteio datam; unum ex tanto negotiatorum, colonorum, publicanorum, aratorum, pecuariorum numero testem producant: vere accusatum esse concedam. pro di immortales! quae haec est causa? quae defensio? provinciae Galliae M. Fonteius praefuit, quae constat ex eis generibus hominum et civitatum, qui, ut vetera mittam, partim nostra memoria bella cum populo Romano acerba ac diuturna gesserunt, partim modo ab nostris imperatoribus subacti, modo bello domiti, modo triumphis ac monumentis notati, modo ab senatu agris urbibusque multati sunt, partim, qui cum ipso M. Fonteio ferrum ac manus contulerunt multoque eius sudore ac labore sub populi Romani imperium dicionemque ceciderunt. est in 13 [3]
eadem provincia Narbo Martius, colonia nostrorum civium, specula populi Romani ac propugnaculum istis ipsis nationibus oppositum et obiectum; est item urbs Massilia, de qua ante dixi, fortissimorum fidelissimorumque sociorum, qui Gallicorum bellorum pericula populi Romani copiis atque praemiis compensarunt; est praeterea numerus civium Romanorum atque hominum honestissimorum. huic provinciae, quae ex hac generum 6 [2]
varietate constaret, M. Fonteius, ut dixi, praefuit: qui

erant hostes, subegit; qui proxime fuerant, eos ex eis agris, quibus erant multati, decedere coëgit; ceteris, qui idcirco magnis saepe erant bellis superati, ut semper populo Romano parerent, magnos equitatus ad ea bella, quae tum in toto orbe terrarum a populo Romano gerebantur, magnas pecunias ad eorum stipendium, maximum frumenti numerum ad Hispaniense bellum tolerandum
14 [4] imperavit: is, qui gessit, in iudicium vocatur; vos, qui in re non interfuistis, causam una cum populo Romano cognoscitis; dicunt contra, quibus invitissimis imperatum est; dicunt, qui ex agris ex Cn. Pompei decreto decedere sunt coacti; dicunt, qui ex belli caede et fuga nunc primum audent contra M. Fonteium inermem consistere. quid coloni Narbonenses? quid volunt? quid existimant? hunc per vos volunt, se per hunc incolumis existimant esse. quid Massiliensium civitas? hunc praesentem eis adfecit honoribus, quos habuit amplissimos; vos autem absens orat atque obsecrat, ut sua religio, laudatio, auctoritas aliquid apud vestros animos momenti habuisse
15 [5] videatur. quid? civium Romanorum quae voluntas est? nemo est ex tanto numero quin hunc optime de provincia, de imperio, de sociis et civibus meritum esse arbitretur.
7 [3] quoniam igitur videtis qui oppugnatum M. Fonteium, cognostis qui defensum velint, statuite nunc quid vestra aequitas, quid populi Romani dignitas postulet: utrum colonis vestris, negotiatoribus vestris, amicissimis atque antiquissimis sociis, et credere et consulere malitis an eis, quibus neque propter iracundiam fidem neque propter in-
16 [6] fidelitatem honorem habere debetis. quid? si maiorem etiam hominum honestissimorum copiam adferam qui huius virtuti atque innocentiae testimonio possint esse, tamenne plus Gallorum consensio valebit quam summae auctoritatis hominum? cum Galliae Fonteius praeesset, scitis, iudices, maximos populi Romani exercitus in duabus Hispaniis clarissimosque imperatores fuisse. quam multi equites Romani, quam multi tribuni militum, quales et quot et quotiens legati ad eos *exierunt!* exercitus praeterea Cn. Pompeii maximus atque ornatissimus hiemavit in Gallia, M. Fonteio imperante. satisne vobis multos, satis idoneos testis et conscios videtur ipsa fortuna esse voluisse

earum rerum, quae M. Fonteio praetore gererentur in Gallia? quem ex tanto hominum numero testem in hac causa producere potestis? quis est ex eo numero, qui vobis auctor placeat? eo nos iam laudatore et teste utemur. dubitabitis etiam diutius, iudices, quin illud, quod 17 [7] initio vobis proposui, verissimum sit, aliud per hoc iudicium nihil agi nisi ut M. Fonteio oppresso testimoniis eorum, quibus multa rei publicae causa invitissimis imperata sunt, segniores posthac ad imperandum ceteri sint, cum videant eos oppugnare, quibus * * populi Romani imperium incolume esse non possit?

Obiectum est etiam, quaestum M. Fonteium ex via- 8 [4] rum munitione fecisse, ut aut ne cogeret munire aut id, quod munitum esset, ne improbaret. si et coacti sunt munire omnes et multorum opera improbata sunt, certe utrumque falsum est, et ob vacationem pretium datum, cum immunis nemo fuerit, et ob probationem, cum multa improbata sint. quid? si hoc crimen optimis nominibus 18 [8] delegare possumus et ita, non ut culpam in alios transferamus, sed uti doceamus eos isti munitioni praefuisse, qui facile officium suum et praestare et probare possunt, tamenne vos omnia in M. Fonteium iratis testibus freti conferetis? cum maioribus rei publicae negotiis M. Fonteius impediretur et cum ad rem publicam pertineret viam Domitiam muniri, legatis suis, primariis viris, C. Annio Bellieno et C. Fonteio negotium dedit; itaque praefuerunt; imperaverunt pro dignitate sua quod visum est et probaverunt; quod vos, si nulla alia ex re, ex litteris quidem nostris, quas exscripsistis, et missis et adlatis, certe scire potuistis; quas si antea non legistis, nunc ex nobis quid de eis rebus Fonteius ad legatos suos scripserit, quid ad eum illi rescripserint cognoscite. L. M. AD C. ANNIUM LEG. AD C. FONTEIUM LEG. L. A. A C. ANNIO LEG. A C. FONTEIO LEG. satis opinor esse perspicuum, iudices, 19 [9] hanc rationem munitionis neque ad M. Fonteium pertinere et ab eis esse tractatam, quos nemo possit reprehendere. 9

Cognoscite nunc de crimine vinario, quod illi invi- [5] diosissimum et maximum esse voluerunt: crimen a Plaetorio, iudices, ita constitutum est: M. Fonteio non in Gallia primum venisse in mentem ut portorium vini in-

stituerat, sed inita iam ac proposita ratione Roma profectum. itaque Titurium Tolosae quaternos denarios in singulas vini amphoras portorii nomine exegisse, † Croduni Porcium et Munium ternos victoriatos M. Vulchalone Servaeum binos victoriatos M. atque in his locis [sc. Croduni et Vulchalone] ab eis portorium esse exactum, si qui Cobiamacho, qui vicus inter Tolosam et Narbonem est, deverterentur neque Tolosam ire vellent: Elosiodoluscantum senos denarios ab eis, qui ad hostem por-
20 [10] tarent, exegissent. video, iudices, esse crimen et genere ipso magnum; vectigal enim esse impositum fructibus nostris dicitur et pecuniam permagnam ratione ista cogi potuisse confiteor; et invidia vel *maximum*, maxime enim inimici hanc rem sermonibus divolgari voluerunt; sed ego ita existimo, quo maius crimen sit id, quod ostendatur esse falsum, hoc maiorem ab eo iniuriam fieri, qui id confingat. volt enim magnitudine rei sic occupare animos eorum, qui audiunt, ut difficilis aditus veritati relinquatur.

De crimine vinario. De bello Vocontiorum. De dispositione hibernorum.

10 21 [6] [11] * * 'At hoc Galli negant.' at ratio rerum et vis argumentorum coarguit. potest igitur testibus iudex non credere? cupidis et iratis et coniuratis et ab religione remotis non solum potest, sed etiam debet. etenim si, quia Galli dicunt, idcirco M. Fonteius nocens existimandus est, quid mihi opus est sapiente iudice? quid aequo quaesitore? quid oratore non stulto? dicunt enim Galli; negare non possumus. hic si ingeniosi et periti et aequi iudicis has partis esse existimatis, ut, quoniam quidem testes dicunt, sine ulla dubitatione credendum sit, Salus ipsa virorum fortium innocentiam tueri non potest; sin autem in rebus iudicandis non minimam partem ad unam quamque rem existimandam momentoque suo ponderandam sapientia iudicis tenet, *videte* ne multo vestrae maiores gravioresque partes sint ad cogitandum
22 [12] quam ad dicendum meae. mihi enim semper una quaque de re testis non solum semel, verum etiam breviter interrogandus est, saepe etiam non interrogandus, ne aut irato facultas ad dicendum data aut cupido auctoritas attributa

esse videatur: vos et saepius eandem rem animis agitare et diutius uno de teste cogitare potestis, et, si quem nos interrogare noluimus, quae causa nobis tacendi fuerit existimare debetis. quam ob rem, si hoc iudici praescriptum lege aut officio putatis, testibus credere, nihil est cur alius alio iudice melior aut sapientior existimetur; unum est enim et simplex aurium iudicium et promisce et communiter stultis ac sapientibus ab natura datum. quid est igitur, ubi elucere possit prudentia? ubi discerni 23 [13]
stultus auditor et credulus ab religioso et sapienti iudice? nimirum illud, in quo ea, quae dicuntur a testibus, coniecturae et cogitationi traduntur, quanta auctoritate, quanta animi aequitate, quanto pudore, quanta fide, quanta religione, quanto studio existimationis bonae, quanta cura, quanto timore dicantur. an vero vos id in testimoniis 11 [7]
hominum barbarorum dubitabitis, quod persaepe et nostra et patrum memoria sapientissimi iudices de clarissimis nostrae civitatis viris dubitandum non putaverunt? qui Cn. et Q. Caepionibus, L. et Q. Metellis testibus in Q. Pompeium, hominem novum, non crediderunt; quorum virtuti, generi, rebus gestis fidem et auctoritatem in testimonio cupiditatis atque inimicitiarum suspitio derogavit. ecquem hominem vidimus, ecquem vere commemorare 24 [14]
possumus parem consilio, gravitate, constantia, ceteris virtutibus, honoris, ingenii, rerum gestarum ornamentis M. Aemilio Scauro fuisse? tamen huius, cuius iniurati nutu prope terrarum orbis regebatur, iurati testimonio neque in C. Fimbriam neque in C. Memmium creditum est. noluerunt ei, qui iudicabant, hanc patere inimicitiis viam, quem quisque odisset, ut eum testimonio posset tollere. quantus in L. Crasso pudor fuerit, quod ingenium, quanta auctoritas quis ignorat? tamen is, cuius etiam sermo testimonii auctoritatem habebat, testimonio ipso, quae in M. Marcellum inimico animo dixit, probare non potuit. fuit, fuit illis iudicibus divinum ac sin- 25 [15]
gulare [iudicium] consilium, qui se non solum de reo, sed etiam de accusatore debere iudicare arbitrabantur, quid fictum, quid fortuna ac tempore adlatum, quid pretio corruptum, quid spe aut metu depravatum, quid a cupiditate aliqua aut inimicitiis profectum videretur; quae si

iudex non amplectetur omnia consilio, non animo ac mente circumspiciet, si, ut quidque ex illo loco dicetur, ex oraculo aliquo dici arbitrabitur, profecto satis erit, id quod dixi antea, non surdum [iudicem] huic muneri atque officio praeesse; nihil erit, quam ob rem ille nescio quis sapiens homo ac multarum rerum peritus ad res iu-
12 26 dicandas requiratur. an vero illi equites Romani, quos
[8] nos vidimus, qui nuper in re publica iudiciisque maximis
[16] floruerunt, habuerunt tantum animi, tantum roboris, ut M. Scauro testi non crederent; vos Volcarum atque Allobrogum testimoniis non credere timetis? si inimico testi credi non oportuit, inimicior Marcello Crassus aut Fimbriae Scaurus ex civilibus studiis atque obtrectatione domestica quam huic Galli? quorum qui optima in causa sunt, equites, frumentum, pecuniam semel atque iterum ac saepius invitissimi dare coacti sunt; ceteri partim ex veteribus bellis agro multati, partim ab hoc ipso bello
27 [17] superati et oppressi. si, qui ob aliquod emolumentum suum cupidius aliquid dicere videntur, eis credi non convenit, credo maius emolumentum Caepionibus et Metellis propositum fuisse ex Q. Pompeii damnatione, cum studiorum suorum obtrectatorem sustulissent, quam cunctae Galliae ex M. Fonteii calamitate, in qua illa provincia prope suam immunitatem ac libertatem positam esse arbitratur. an si homines ipsos spectare convenit, — id quod in teste profecto valere plurimum debet —, non modo cum summis civitatis nostrae viris, sed cum infimo cive Romano quisquam amplissimus Galliae comparandus est? scit Indutiomarus quid sit testimonium dicere? mo-
13 vetur eo timore, quo nostrum unus quisque, cum in eum
28 locum productus est? recordamini, iudices, quanto opere
[9] laborare soleatis non modo quid dicatis pro testimonio,
[18] sed etiam quibus verbis utamini, ne quod minus moderate positum, ne quod ab aliqua cupiditate prolapsum verbum esse videatur; voltu denique laboratis ne qua significari possit suspitio cupiditatis, ut, et cum proditis, existimatio sit quaedam tacita de vobis pudoris ac religionis, et cum discedetis, ea diligenter conservata ac retenta videatur.
29 [19] credo haec eadem Indutiomarum in testimonio timuisse aut cogitavisse, qui primum illud verbum consideratis-

simum nostrae consuetudinis 'arbitror', quo nos etiam tunc utimur, cum ea dicimus iurati, quae comperta habemus, quae ipsi vidimus, ex toto testimonio suo sustulit atque omnia se scire dixit. verebatur enim videlicet ne quid apud vos populumque Romanum de existimatione sua deperderet, ne qua fama consequeretur eius modi, Indutiomarum, talem virum, tam cupide, tam temere dixisse; non intellegebat se in testimonio nihil praeter vocem et os [et audaciam] neque civibus suis neque accusatoribus nostris praestare debere. an vero istas na- 30 [20]
tiones religione iuris iurandi ac metu deorum immortalium in testimoniis dicendis commoveri arbitramini, quae tantum a ceterarum gentium more ac natura dissentiunt? quod ceterae pro religionibus suis bella suscipiunt, istae contra omnium religiones; illae in bellis gerendis ab dis immortalibus pacem ac veniam petunt, istae cum ipsis dis immortalibus bella gesserunt: hae sunt nationes, quae 14 [10]
quondam tam longe ab suis sedibus Delphos usque ad Apollinem Pythium atque ad oraculum orbis terrae vexandum ac spoliandum profectae sunt; ab isdem gentibus sanctis et in testimonio religiosis obsessum Capitolium est atque ille Iuppiter, cuius nomine maiores nostri vinctam testimoniorum fidem esse voluerunt. po- 31 [21]
stremo his quicquam sanctum ac religiosum videri potest, qui, etiam si quando aliquo metu adducti deos placandos esse arbitrantur, humanis hostiis eorum aras ac templa funestant? ut ne religionem quidem colere possint, nisi eam ipsam prius scelere violarint. quis enim ignorat eos usque ad hanc diem retinere illam immanem ac barbaram consuetudinem hominum immolandorum? quam ob rem quali fide, quali pietate existimatis esse eos, qui etiam deos immortalis arbitrentur hominum caede et sanguine facillime posse placari? cum his vos testibus vestram religionem coniungetis? ab his quicquam sancte aut moderate dictum putabitis? hoc vestrae mentes tam 32 [22]
castae, tam integrae sibi suscipient, ut, cum omnes legati nostri, qui illo triennio in Galliam venerunt, omnes equites Romani, qui in illa provincia fuerunt, omnes negotiatores eius provinciae, denique omnes in Gallia qui sunt socii populi Romani atque amici, M. Fonteium in-

columem esse cupiant, iurati privatim et publice laudent, vos tamen cum Gallis † iurare malitis? quid ut secuti esse videamini? voluntatemne hominum? gravior igitur vobis erit hostium voluntas quam civium? an dignitatem testium? potestis igitur ignotos notis, iniquos aequis, alienigenas domesticis, cupidos moderatis, mercennarios gratuitis, impios religiosis, inimicissimos huic imperio ac nomini bonis ac fidelibus et sociis et civibus anteferre?
15 an vero dubitatis, iudices, quin insitas inimicitias istae
33
[11] gentes omnes et habeant et gerant cum populi Romani
[23] nomine? sic existimatis eos hic sagatos bracatosque versari, animo demisso atque humili, ut solent ei, qui adfecti iniuriis ad opem iudicum supplices inferioresque confugiunt? nihil vero minus: hi contra vagantur laeti atque erecti passim toto foro, cum quibusdam minis et barbaro atque immani terrore verborum; quod ego profecto non crederem, nisi aliquotiens ex ipsis accusatoribus vobiscum simul, iudices, audissem: cum praeciperent ut caveretis ne hoc absoluto novum aliquod bellum Gallicum
34
[24] concitaretur. si M. Fonteium, iudices, in causa deficerent omnia; si turpi adulescentia, vita infami, magistratibus, quos ante oculos vestros gessit, convictis virorum bonorum testimoniis, legationibus flagitiose obitis, invisus suis omnibus, in iudicium vocaretur; si in eo iudicio colonorum populi Romani Narbonensium, fidelissimorum sociorum Massiliensium, civium Romanorum omnium testimoniis tabulisque premeretur, tamen esset vobis magno opere providendum ne, quos ita adflictos a vestris patribus maioribusque accepissetis ut contemnendi essent, eos pertimuisse et eorum minis et terrore com-
35
[25] moti esse videremini: nunc vero, cum laedat nemo bonus, laudent omnes vestri cives atque socii, oppugnent ei, qui saepissime hanc urbem et hoc imperium oppugnarunt, * * cumque inimici M. Fonteii vobis ac populo Romano minentur, amici ac propinqui supplicent vobis, dubitabitis non modo vestris civibus, qui maxime gloria ac laude ducuntur, verum etiam exteris nationibus et gentibus ostendere vos in sententiis ferendis civi parcere quam
16
36
[12] hosti cedere maluisse? magna mehercules causa, iudices,
[26] absolutionis cum ceteris causis haec est, ne quae insignis

huic imperio macula atque ignominia suscipiatur, si hoc ita perlatum erit in Galliam, senatores equitesque populi Romani non testimoniis Gallorum, sed minis commotos rem ad illorum libidinem iudicasse. ita vero, si illi bellum facere conabuntur, excitandus nobis erit ab inferis C. Marius, qui Indutiomaro isti minaci atque adroganti par in bello gerendo esse possit; excitandus Cn. Domitius et Q. Maximus, qui nationem Allobrogum et reliquias suis iterum armis conficiat atque opprimat aut quoniam id quidem non potest, orandus erit nobis amicus meus, M. Plaetorius, ut suos novos clientis a bello faciendo deterreat, ut eorum iratos animos atque horribilis impetus deprecetur, aut, si non poterit, M. Fabium subscriptorem eius rogabimus, ut Allobrogum animos mitiget, quoniam apud illos Fabiorum nomen est amplissimum, ut velint isti aut quiescere, id quod victi ac subacti solent, aut, cum minantur, intellegere se populo Romano non metum belli, sed spem triumphi ostendere.

Quod si in turpi reo patiendum non esset, ut quic- [37] [27]
quam isti se minis profecisse arbitrarentur, quid faciendum vobis in M. Fonteio arbitramini? de quo homine, iudices, — iam enim mihi videor hoc prope causa duabus actionibus perorata debere dicere — de quo vos homine ne ab inimicis quidem ullum fictum probrosum non modo crimen, sed ne maledictum quidem audistis. ecquis umquam reus, praesertim in hac vitae ratione versatus, in honoribus petendis, in potestatibus *; in imperiis gerendis sic accusatus est, ut nullum probrum, nullum facinus, nulla turpitudo, quae a libidine aut a petulantia *aut a crudelitate* aut ab audacia nata esset, ab accusatore obiceretur, si non vera, at tamen ficta cum aliqua ratione ac suspitione? M. Aemilium Scaurum, summum nostrae [17] [38]
civitatis virum, scimus accusatum a M. Bruto; exstant [13] [28]
orationes, ex quibus intellegi potest multa in illum ipsum [Scaurum] esse dicta, falso: quis negat? verum tamen ab inimico dicta et obiecta. quam multa M' Aquilius audivit in suo iudicio? quam multa L. Cotta? denique P. Rutilius? qui, etsi damnatus est, mihi videtur tamen inter viros optimos atque innocentissimos esse numerandus — ille igitur ipse homo sanctissimus ac temperantissimus

multa audivit in sua causa, quae ad suspitionem stupro-
39 rum ac libidinum pertinerent. exstat oratio hominis, ut opinio mea fert, nostrorum hominum longe ingeniosissimi atque eloquentissimi, C. Gracchi, qua in oratione permulta in L. Pisonem turpia ac flagitiosa dicuntur: at in quem virum? qui tanta virtute atque integritate fuit, ut etiam illis optimis temporibus, cum hominem invenire nequam neminem posses, solus tamen Frugi nominaretur; quem cum in contionem Gracchus vocari iuberet et viator quaereret, quem Pisonem, [quod erant plures] 'cogis me' inquit 'dicere inimicum meum Frugi.' is igitur vir, quem ne inimicus quidem satis in appellando significare poterat, nisi ante laudasset, qui uno cognomine declarabatur non modo quis esset, sed etiam qualis esset, tamen in falsam atque iniquam probrorum insimulationem voca-
40 [30] batur: M. Fonteius ita duabus actionibus accusatus est, ut obiectum nihil sit quo significari vestigium libidinis, petulantiae, crudelitatis, audaciae possit: non modo nullum facinus huius protulerunt, sed ne dictum quidem aliquod
18 reprehenderunt. quod si aut quantam voluntatem habent
[44] ad hunc opprimendum aut quantam ad male dicendum licentiam, tantum haberent aut ad ementiendum animi aut ad fingendum ingenii, non meliore fortuna ad probra non audienda M. Fonteius, quam illi, de quibus antea commemoravi, fuisset. frugi igitur hominem, iudices, frugi, inquam, et in omnibus vitae partibus moderatum ac temperantem, plenum pudoris, plenum officii, plenum religionis videtis positum in vestra fide ac potestate, atque ita, ut commissus sit fidei, permissus potestati.

41 [31] Videte igitur utrum sit aequius hominem honestissimum, virum fortissimum, civem optimum dedi inimicissimis atque immanissimis nationibus an reddi amicis, praesertim cum tot res sint, quae vestris animis pro huius innocentis salute supplicent: primum generis antiquitas, quam [Tusculo] ex clarissimo municipio profectam in monumentis rerum gestarum incisam ac notatam videmus; tum autem continuae praeturae, quae et ceteris ornamentis et existimatione innocentiae maxime floruerunt; deinde recens memoria parentis, cuius sanguine non solum Asculanorum manus, [a qua interfectus est,] sed totum illud

sociale bellum macula sceleris imbutum est; postremo ipse cum in omnibus vitae partibus honestus atque integer tum in re militari cum summi consilii et maximi animi tum vero usu quoque bellorum gerendorum in primis eorum hominum, qui nunc sunt, exercitatus. qua 19 42 re si etiam monendi estis a me, iudices, quod non estis, [15] videor hoc leviter pro mea auctoritate vobis praecipere [32] posse, ut ex eo genere homines, quorum cognita virtus, industria, felicitas in re militari sit, diligenter vobis retinendos existimetis. fuit enim maior talium virorum in hac re publica copia; quae cum esset, tamen eorum non modo saluti, sed etiam honori consulebatur. quid nunc vobis faciendum est? studiis militaribus apud iuventutem obsoletis, hominibus * autem ac summis ducibus partim aetate, partim civitatis discordiis ac rei publicae calamitate consumptis, cum tot bella aut a nobis necessario suscipiantur aut subito atque improviso nascantur, nonne et hominem ipsum ad dubia rei publicae tempora reservandum et ceteros studio laudis ac virtutis inflammandos putatis? 43 [33] recordamini quos legatos nuper in bello L. Iulius, quos P. Rutilius, quos L. Cato, quos Cn. Pompeius habuerit: reperietis fuisse tum M. Cornutum, L. Cinnam, L. Sullam, praetorios homines, belli gerendi peritissimos; praeterea C. Marium, P. Didium, Q. Catulum, P. Crassum, non litteris homines ad rei militaris scientiam, sed rebus gestis ac victoriis eruditos. age vero, nunc inserite oculos in curiam, introspicite penitus in omnis rei publicae partis: utrum videtis nihil posse accidere, ut tales viri desiderandi sint an, si acciderit, eorum hominum copia populum Romanum abundare? quae si diligenter attendetis, profecto, iudices, virum ad labores belli impigrum, ad pericula fortem, ad usum ac disciplinam peritum, ad consilia prudentem, ad casum fortunamque felicem, domi vobis ac liberis vestris retinere quam inimicissimis populo Romano nationibus et crudelissimis tradere et condonare maletis. at infestis prope signis inferuntur Galli in M. 20 44 Fonteium et instant atque urgent summo cum studio, [16] summa cum audacia. video, iudices; sed multis et firmis [34] praesidiis vobis adiutoribus isti immani atque intolerandae barbariae resistemus: primum obicitur contra istorum

impetus Macedonia, fidelis et amica populo Romano provincia; quae cum se ac suas urbis non solum consilio, sed etiam manu M. Fonteii conservatam esse dicat, ut illa per hunc a Thraecum adventu ac depopulatione defensa est, sic ab huius nunc capite Gallorum impetus
45 [35] terroresque depellit; constituitur ex altera parte ulterior Hispania, quae profecto non modo religione sua resistere istorum cupiditati potest, sed etiam sceleratorum hominum periuria testimoniis ac laudationibus suis refutare. atque ex ipsa etiam Gallia fidelissima et gravissima auxilia sumuntur: venit huic subsidio misero atque innocenti Massiliensium cuncta civitas, quae non solum ob eam causam laborat, ut huic, a quo ipsa servata est, parem gratiam referre videatur, sed etiam, quod ea condicione atque eo fato se in eis terris conlocatam esse arbitratur, ne quid nostris hominibus istae gentes nocere possint;
46 [36] propugnat pariter pro salute M. Fonteii Narbonensis colonia, quae per hunc ipsa nuper obsidione hostium liberata, nunc eiusdem miseriis ac periculis commovetur; denique ut oportet bello Gallico, ut maiorum iura moresque praescribunt, nemo est civis Romanus qui sibi ulla excusatione utendum putet: omnes illius provinciae publicani, agricolae, pecuarii, ceteri negotiatores uno animo M. Fonteium atque una voce defendunt.

21 [17] Quod si tantas auxiliorum nostrorum copias Indutiomarus ipse despexerit, [dux Allobrogum ceterorumque Gallorum,] num etiam de matris hunc complexu, lectissimae miserrimaeque feminae, vobis inspectantibus, avellet atque abstrahet? praesertim cum virgo Vestalis ex altera parte germanum fratrem complexa teneat vestramque, iudices, ac populi Romani fidem imploret: quae pro vobis liberisque vestris tot annos in dis immortalibus placandis occupata est, ut ea nunc pro salute sua fratrisque sui
47 [37] animos vestros placare possit. cui miserae quod praesidium, quod solacium reliquum est, hoc amisso? nam ceterae feminae gignere ipsae sibi praesidia et habere domi fortunarum omnium socium participemque possunt; huic vero virgini quid est praeter fratrem quod aut iucundum aut carum esse possit? nolite pati, iudices, aras deorum immortalium Vestaeque matris cotidianis virginis

lamentationibus de vestro iudicio commoneri; prospicite ne ille ignis aeternus, nocturnis Fonteiae laboribus vigiliisque servatus, sacerdotis vestrae lacrimis exstinctus esse dicatur: tendit ad vos virgo Vestalis manus supplices, easdem, quas pro vobis dis immortalibus tendere consuevit: cavete ne periculosum superbumque sit eius vos obsecrationem repudiare, cuius preces si di aspernarentur, haec salva esse non possent. videtisne subito, iudices, virum fortissimum, M. Fonteium, parentis et sororis commemoratione lacrimas profudisse? qui numquam in acie pertimuerit, qui se armatus saepe in hostium manum multitudinemque immiserit, cum in eius modi periculis eadem se solacia suis relinquere arbitraretur, quae suus pater sibi reliquisset, idem nunc conturbato animo pertimescit ne non modo ornamento et adiumento non sit suis, sed etiam cum acerbissimo luctu dedecus aeternum miseris atque ignominiam relinquat. o fortunam longe disparem, M. Fontei! si deligere potuisses, ut potius telis tibi Gallorum quam periuriis intereundum esset: tum enim vitae socia virtus, mortis comes gloria fuisset; nunc vero qui est dolor, victoriae te atque imperii poenas ad eorum arbitrium sufferre, qui aut victi armis sunt aut invitissimi paruerunt! a quo periculo defendite, iudices, civem fortem atque innocentem; curate ut nostris testibus plus quam alienigenis credidisse videamini, plus saluti civium quam hostium libidini consuluisse, graviorem duxisse eius obsecrationem, quae vestris sacris praesit, quam eorum audaciam, qui cum omnium sacris delubrisque bella gesserunt. postremo prospicite, iudices, id quod ad dignitatem populi Romani maxime pertinet, ut plus apud vos preces virginis Vestalis quam minae Gallorum valuisse videantur.

48 [38]

49 [39]

M. TULLII CICERONIS
PRO A. CAECINA ORATIO.

1 Si quantum in agro locisque desertis audacia potest,
1 tantum in foro atque in iudiciis impudentia valeret, non minus nunc in causa cederet A. Caecina Sex. Aebutii impudentiae, quam tum in vi facienda cessit audaciae; verum et illud considerati hominis esse putavit, qua de re iure disceptari oporteret, armis non contendere, et hoc constantis, quicum vi et armis certare noluisset, eum iure
2 iudicioque superare. ac mihi quidem cum audax praecipue fuisse videtur Aebutius in convocandis hominibus et armandis tum impudens in iudicio, non solum quod in iudicium venire ausus est, — nam id quidem tametsi improbe fit in aperta re, tamen malitia est iam usitatum — sed quod non dubitavit id ipsum quod arguitur confiteri: nisi forte hoc rationis habuit, quoniam si facta vis esset moribus, superior in possessione retinenda non fuisset, quia contra ius moremque facta sit, A. Caecinam cum amicis metu perterritum profugisse, nunc quoque in iudicio si causa more institutoque omnium defendatur, nos inferiores in agendo non futuros, sin a consuetudine recedatur, se, quo impudentius egerit, hoc superiorem discessurum: quasi vero aut idem possit in iudicio improbitas quod in vi confidentia aut nos non eo libentius tum audaciae cesserimus, quo nunc impudentiae facilius ob-
3 sisteremus. itaque longe alia ratione, recuperatores, ad agendam causam hac actione venio atque initio veneram: tum enim nostrae causae spes erat posita in defensione mea, nunc in confessione adversarii; tum in nostris, nunc vero in illorum testibus; de quibus ego antea laborabam, ne si improbi essent, falsi aliquid dicerent, si probi existimarentur, quod dixissent probarent, nunc sum animo aequissimo: si enim sunt viri boni, me adiuvant, cum id iurati dicunt, quod ego iniuratus insimulo; sin autem mi-

nus idonei, me non laedunt, cum eis sive creditur, *creditur* hoc ipsum, quod nos arguimus, sive fides non habetur, de adversarii testium fide derogatur. verum tamen cum 2 4 illorum actionem causae considero, non video quid impudentius dici possit, cum autem vestram in iudicando dubitationem, vereor ne id, quod videntur impudenter fecisse, astute et callide fecerint. nam si negassent vim hominibus armatis esse factam, facile honestissimis testibus in re perspicua tenerentur; sin confessi essent et id, quod nullo tempore iure fieri potest, tum ab se iure factum esse defenderent, sperarunt, id quod adsecuti sunt, se iniecturos vobis causam deliberandi et iudicandi iustam moram ac religionem; simul illud, quod indignissimum est, futurum arbitrati sunt, ut in hac causa non de improbitate Sex. Aebutii, sed de iure civili iudicium fieri videretur. qua in re si mihi esset unius A. Caecinae causa 5 agenda, profiterer satis idoneum esse me defensorem, propterea quod fidem meam diligentiamque praestarem, quae cum sunt in actore causae, nihil est in re praesertim aperta ac simplici quod excellens ingenium requiratur; sed cum de eo mihi iure dicendum sit, quod pertineat ad omnis, quodque constitutum sit a maioribus, conservatum usque ad hoc tempus, quo sublato non solum pars aliqua iuris deminuta, sed etiam vis ea, quae iuri maxime est adversaria, iudicio confirmata esse videatur, video summi ingenii causam esse, non uti demonstretur, quod ante oculos est, sed ne, si quis vobis error in tanta re sit obiectus, omnes potius me arbitrentur causae quam vos religioni vestrae defuisse. quamquam ego mihi sic per- 6 suadeo, recuperatores, non vos tam propter iuris obscuram dubiamque rationem bis iam de eadem causa dubitasse, quam quod videretur ad summam illius existimationem hoc iudicium pertinere, moram ad condemnandum quaesisse, simul et illi spatium ad sese conligendum dedisse. quod quoniam iam in consuetudinem venit et id viri boni, vestri similes, in iudicando faciunt, reprehendendum fortasse minus, querendum vero magis etiam videtur, ideo quod *cum* omnia iudicia aut distrahendarum controversiarum aut poeniendorum maleficiorum causa reperta sint, quorum alterum levius est, propterea quod et

minus laedit et persaepe disceptatore domestico diiudicatur, alterum est vehementissimum, quod et ad graviores res pertinet et non honorariam operam amici, sed severi-
7 tatem iudicis ac vim requirit, quod est gravius et cuius rei causa maxime iudicia constituta sunt, id iam mala consuetudine dissolutum est: nam ut quaeque res est turpissima, sic maxime et maturissime vindicanda est; at eadem quia existimationis periculum est, tardissime iu-
3 dicatur. qui igitur convenit, quae causa fuerit ad constituendum iudicium, eandem moram esse ad iudicandum? si quis, quod spopondit, qua in re verbo se obligavit uno, si id non facit, maturo iudicio sine ulla religione iudicis condemnatur: qui per tutelam aut societatem aut rem mandatam aut fiduciae rationem fraudavit quempiam, in eo quo delictum maius est, eo poena est tardior.
8 'est enim turpe iudicium.' ex facto quidem turpi. videte igitur quam inique accidat, quia res indigna sit, ideo turpem existimationem sequi; quia turpis existimatio sequatur, ideo rem indignam non vindicari. ac si qui mihi hoc iudex recuperatorve dicat: 'potuisti enim leniore actione confligere; potuisti ad tuum ius faciliore et commodiore iudicio pervenire: qua re aut muta actionem aut noli mihi instare ut iudicem,' tamen is aut timidior videatur quam fortem aut cupidior quam sapientem iudicem esse aequum est, si aut mihi praescribat quem ad modum meum ius persequar, aut ipse id, quod ad se delatum sit, non audeat iudicare. etenim si [praetor] is, qui iudicia dat, numquam petitori praestituit qua actione illum uti velit, videte quam iniquum sit constituta iam re iudicem quid agi potuerit aut quid possit, non quid actum
9 sit quaerere. verum tamen nimiae vestrae benignitati pareremus, si alia ratione ius nostrum recuperare possemus: hunc vero quis est qui aut vim hominibus armatis factam relinqui putet oportere aut eius rei leniorem actionem nobis aliquam demonstrare possit? ex quo genere peccati, ut illi clamitant, vel iniuriarum vel capitis iudicia constituta sunt, in eo potestis atrocitatem nostram reprehendere, cum videatis nihil aliud actum nisi possessionem
4 per interdictum esse repetitam? verum sive vos existimationis illius periculum sive iuris dubitatio tardiores

fecit adhuc ad iudicandum, alterius rei causam vosmet ipsi iam vobis saepius prolato iudicio sustulistis, alterius ego vobis hodierno die causam profecto auferam, ne diutius de controversia nostra ac de communi iure dubitetis; et si forte videbor altius initium rei demonstrandae petisse, quam me ratio iuris eius, de quo iudicium est, et natura causae coëgerit, quaeso ut ignoscatis; non enim minus laborat A. Caecina, ne summo iure egisse quam ne certum ius non obtinuisse videatur. 10

M. Fulcinius fuit, recuperatores, e municipio Tarquiniensi, qui et domi suae cum primis honestus existimatus est et Romae argentariam non ignobilem fecit: is habuit in matrimonio Caesenniam, eodem e municipio, summo loco natam et probatissimam feminam, sicut et vivus ipse multis rebus ostendit et in morte sua testamento declaravit. huic [Caesenniae] fundum in agro 11
Tarquiniensi vendidit temporibus illis difficillimis solutionis. cum uteretur uxoris dote numerata, quo mulieri res esset cautior, curavit ut in eo fundo [dos] conlocaretur. aliquanto post iam argentaria dissoluta Fulcinius huic fundo uxoris continentia quaedam praedia atque adiuncta mercatur. moritur Fulcinius — multa enim, quae sunt in re, quia remota sunt a causa, praetermittam —, testamento facit heredem quem habebat e Caesennia filium; usum et fructum omnium bonorum suorum Caesenniae legat, ut frueretur una cum filio. magnus honos 12
viri iucundus mulieri fuisset, si diuturnum esse licuisset; frueretur enim bonis cum eo, quem suis bonis heredem esse cupiebat et ex quo maximum fructum ipsa capiebat. sed hunc fructum mature fortuna ademit; nam brevi tempore M. Fulcinius adulescens mortuus est: heredem P. Caesennium fecit; uxori grande pondus argenti matrique partem maiorem bonorum legavit; itaque in partem mulieres vocatae sunt. cum esset haec auctio hereditaria 5
constituta, Aebutius iste, qui iam diu Caesenniae viduitate ac solitudine aleretur ac se in eius familiaritatem insinuasset hac ratione, ut cum aliquo suo compendio negotia mulieris, si qua acciderent, controversiasque susciperet, versabatur eo quoque tempore in his rationibus auctionis et partitionis atque etiam se ipse inferebat et 13

intrudebat et in eam opinionem Caesenniam adducebat, ut mulier imperita nihil putaret agi callide posse, ubi non
14 adesset Aebutius. quam personam iam e cotidiana vita cognoscitis, recuperatores, mulierum adsentatoris, cognitoris viduarum, defensoris nimium litigiosi, contriti ad Regiam, inepti ac stulti inter viros, inter mulieres periti iuris et callidi, hanc personam imponite Aebutio; is enim Caesenniae fuit Aebutius. ne forte quaeratis, num propinquus? nihil alienius. amicus a patre aut a viro traditus? nihil minus. quis igitur? ille, ille, quem supra deformavi: voluntarius amicus mulieris, non necessitudine aliqua, sed ficto officio simulataque sedulitate coniunctus, magis opportuna opera non numquam quam aliquando
15 fideli. cum esset, ut dicere institueram, constituta auctio Romae, suadebant amici cognatique Caesenniae, id quod ipsi quoque mulieri veniebat in mentem, quoniam potestas esset emendi fundum illum Fulcinianum, qui fundo eius antiquo continens esset, nullam esse rationem amittere eius modi occasionem, cum ei praesertim pecunia ex partitione deberetur, nusquam posse eam melius conlocari. itaque hoc mulier facere constituit: mandat ut fundum sibi emat — cui tandem? cui putatis? an non in mentem vobis venit omnibus illius hoc munus esse ad omnia mulieris negotia parati, sine quo nihil satis caute,
6 16 nihil satis callide posset agi? — recte attenditis. Aebutio negotium datur; adest ad tabulam, licetur Aebutius; deterrentur emptores multi partim gratia Caesenniae, partim etiam pretio; fundus addicitur Aebutio; pecuniam argentario promittit Aebutius; quo testimonio nunc vir optimus utitur sibi emptum esse: quasi vero aut nos ei negemus addictum aut tum quisquam fuerit qui dubitaret quin emeretur Caesenniae, cum id plerique scirent, omnes fere audissent, *qui non audisset*, is coniectura adsequi posset, cum pecunia Caesenniae ex illa hereditate deberetur, eam porro in praediis conlocari maxime expediret, essent autem praedia, quae mulieri maxime convenirent, ea venirent, liceretur is, quem Caesenniae dare operam
17 nemo miraretur, sibi emere nemo posset suspicari. hac emptione facta pecunia solvitur a Caesennia; cuius rei putat iste rationem reddi non posse, quod ipse tabulas

averterit, se autem habere argentarii tabulas, in quibus sibi expensa pecunia lata sit acceptaque relata; quasi id aliter fieri oportuerit. cum omnia ita facta essent, quem ad modum nos defendimus, Caesennia fundum possedit locavitque; neque ita multo post A. Caecinae nupsit. ut in pauca conferam, testamento facto mulier moritur; facit heredem ex deunce et semuncia Caecinam, ex duabus sextulis M. Fulcinium libertum superioris viri, Aebutio sextulam aspergit: hanc sextulam illa mercedem isti esse voluit adsiduitatis et molestiae, si quam ceperat; iste autem hac sextula se ansam retinere omnium controversiarum putat. iam principio ausus est dicere non posse 7 18
heredem esse Caesenniae Caecinam, quod is deteriore iure esset quam ceteri cives propter incommodum Volaterranorum calamitatemque civilem; itaque homo timidus imperitusque, qui neque animi neque consilii satis haberet, non putavit esse tanti hereditatem, ut de civitate in dubium veniret; concessit, credo, Aebutio, quantum vellet de Caesenniae bonis ut haberet. immo, ut viro forti ac sapienti dignum fuit, ita calumniam stultitiamque eius obtrivit ac contudit: in possessione bonorum cum esset 19
et cum iste sextulam suam nimium exaggeraret, nomine heredis arbitrum familiae herciscundae postulavit. itaque illis paucis diebus, postea quam videt nihil se ab A. Caecina posse litium terrore abradere, homini Romae in foro denuntiat fundum illum, de quo ante dixi, cuius istum emptorem demonstravi fuisse mandatu Caesenniae, suum esse seseque sibi emisse. quid ais? istius ille fundus est, quem sine ulla controversia quadriennium, [hoc est] ex quo tempore fundus veniit, quoad vixit possedit Caesennia? 'usus enim' inquit 'eius fundi et fructus testamento viri fuerat Caesenniae.' cum hoc novae litis genus 20
tam malitiose intenderet, placuit Caecinae de amicorum sententia constituere, quo die in rem praesentem veniretur et de fundo Caecina moribus deduceretur. conloquuntur; dies ex utriusque commodo sumitur. Caecina cum amicis ad diem venit in castellum Axiam, a quo loco fundus is, de quo agitur, non longe abest. ibi certior fit a pluribus homines permultos, liberos atque servos, coëgisse et armasse Aebutium. cum id partim mirarentur,

partim non crederent, ecce ipse Aebutius in castellum venit; denuntiat Caecinae se armatos habere: abiturum eum non esse, si accessisset. Caecinae placuit et amicis, quoad videretur salvo capite fieri posse, experiri tamen.
21 de castello descendunt; in fundum proficiscuntur. videtur temere commissum, verum, ut opinor, hoc fuit causae: tam temere istum re commissurum quam verbis minita-
8 batur nemo putavit. atque iste ad omnis introitus, qua adiri poterat non modo in eum fundum, de quo erat controversia, sed etiam in illum proximum, de quo nihil ambigebatur, armatos homines opponit; itaque primo cum in antiquum fundum ingredi vellet, quod ea proxime ac-
22 cedi poterat, frequentes armati obstiterunt; quo loco depulsus Caecina tamen qua potuit ad eum fundum profectus est, in quo ex conventu vim fieri oportebat: eius autem fundi extremam partem oleae directo ordine definiunt: ad eas cum accederetur, iste cum omnibus copiis praesto fuit servumque suum nomine Antiochum ad se vocavit et clara voce *ei* imperavit, ut eum, qui illum olearum ordinem intrasset, occideret. homo mea sententia prudentissimus Caecina tamen in hac re plus mihi animi quam consilii videtur habuisse; nam cum et armatorum multitudinem videret et eam vocem Aebutii, quam commemoravi, audisset, tamen accessit propius et iam ingrediens intra finem eius loci, quem oleae terminabant, impetum armati Antiochi ceterorumque tela atque incursum refugit; eodem tempore se in fugam conferunt una amici advocatique eius metu perterriti, quem ad modum
23 illorum testem dicere audistis. his rebus ita gestis P. Dolabella praetor interdixit, ut est consuetudo, DE VI HOMINIBUS ARMATIS sine ulla exceptione, tantum ut unde deiecisset restitueret. restituisse se dixit; sponsio facta est: hac de sponsione vobis iudicandum est.

9 Maxime fuit optandum Caecinae, recuperatores, ut controversiae nihil haberet, secundo loco ut ne cum tam improbo homine, tertio ut cum tam stulto haberet; etenim non minus nos stultitia istius sublevat quam laedit improbitas: improbus fuit, quod homines coëgit, armavit, coactis armatisque vim fecit; laesit in eo Caecinam; sublevat ibidem; nam in eas ipsas res, quas improbissime

fecit, testimonia sumpsit et eis in causa testimoniis utitur. itaque mihi certum est, recuperatores, ante quam ad meam 24
defensionem meosque testis venio, illius uti confessione et testimoniis. quid confitetur atque ita libenter confitetur, ut non solum fateri, sed etiam profiteri videatur, recuperatores? 'convocavi homines, coëgi, armavi; terrore mortis ac periculo capitis ne accederes obstiti; ferro,' inquit 'ferro' — et hoc dicit in iudicio — 'te reieci atque proterrui.' quid? testes quid aiunt? P. Vetilius, propinquus Aebutii, se Aebutio cum armatis servis venisse advocatum. quid praeterea? fuisse compluris armatos. quid aliud? minatum esse Aebutium Caecinae. quid ego de hoc teste dicam nisi hoc, recuperatores, ut ne idcirco minus ei credatis, quod homo minus idoneus habetur, sed ideo credatis, quod ex illa parte id dicit, quod illi causae maxime est alienum? A. Terentius, alter testis, non modo 25
Aebutium, sed etiam se pessimi facinoris arguit: in Aebutium hoc dicit, armatos homines fuisse; de se autem hoc praedicat, Antiocho Aebutii servo *se* imperasse, ut in Caecinam advenientem cum ferro invaderet. quid loquar amplius de hoc homine? in quem ego hoc dicere, cum rogarer a Caecina, numquam volui, ne arguere illum re capitalis viderer, de eo dubito nunc quo modo aut loquar aut taceam, cum ipse hoc de se iuratus praedicet. deinde L. Caelius non solum Aebutium cum armatis dixit 26
fuisse compluribus, verum etiam cum advocatis perpaucis eo venisse Caecinam. de hoc ego teste detraham? cui 10
aeque ac meo testi ut credatis postulo. P. Memmius secutus est, qui suum non parvum beneficium commemoravit in amicos Caecinae, quibus sese viam per fratris [sui] fundum dedisse dixit qua effugere possent, cum essent omnes metu perterriti. huic ego testi gratias agam, quod et in re misericordem se praebuerit et in testimonio religiosum. A. Atilius et eius filius L. Atilius et armatos 27
ibi fuisse et se suos servos adduxisse dixerunt; etiam hoc amplius: cum Aebutius Caecinae malum minaretur, [hoc est mortem minaretur,] ibi tum Caecinam postulasse, ut moribus deductio fieret. hoc idem P. Rutilius dixit et eo libentius dixit, ut aliquo in iudicio eius testimonio creditum putaretur. duo praeterea testes nihil de vi, sed de

re ipsa atque emptione fundi dixerunt: P. Caesennius, auctor fundi, non tam auctoritate gravi quam corpore, et argentarius Sex. Clodius, cui cognomen est Phormio, nec minus niger nec minus confidens quam ille Terentianus est [Phormio], nihil de vi dixerunt, nihil praeterea quod
28 ad vestrum iudicium pertineret. decimo vero loco testis exspectatus et ad extremum reservatus dixit senator populi Romani, splendor ordinis, decus atque ornamentum iudiciorum, exemplar antiquae religionis, Fideculanius Falcula: qui cum ita vehemens acerque venisset, ut non modo Caecinam periurio suo laederet, sed etiam mihi videretur irasci, ita eum placidum mollemque reddidi, ut non auderet, sicut meministis, iterum dicere, quot milia fundus suus abesset ab urbe; nam cum dixisset minus IↃↃↃ, populus cum risu acclamavit, ipsa esse. meminerant enim omnes quantum in Albiano iudicio accepisset.
29 in eum quid dicam, nisi id quod negare non possit? venisse in consilium publicae quaestionis, cum eius consilii iudex non esset, et in eo consilio, cum causam non audisset et potestas esset ampliandi, dixisse sibi liquere; cum de incognita re iudicare voluisset, maluisse condemnare quam absolvere; cum, si uno minus damnarent, condemnari reus non posset, non ad cognoscendam causam, sed ad explendam damnationem praesto fuisse. utrum gravius aliquid in quempiam dici potest, quam ad hominem condemnandum, quem numquam vidisset neque audisset, adductum esse pretio? an certius quicquam obici potest, quam quod is, cui obicitur, ne nutu quidem
30 infirmare conatur? verum tamen is testis, ut facile intellegeretis eum non adfuisse animo, cum causa ab illis ageretur testesque dicerent, sed tantisper de aliquo reo cogitasse, cum omnes ante eum dixissent testes armatos cum Aebutio fuisse compluris, solus dixit non fuisse. visus est mihi primo veterator intellegere praeclare quid causa postularet et tantum modo errare, quod omnis testis infirmaret, qui ante eum dixissent, cum subito, ecce idem qui solet, duos solos servos armatos fuisse dixit.
11 quid huic tu homini facias? nonne concedas interdum, ut excusatione summae stultitiae summae improbitatis odium
31 deprecetur? utrum, recuperatores, his testibus non cre-

didistis, cum quod liqueret non habuistis? at controversia non erat quin verum dicerent. an in coacta multitudine, in armis, in telis, in praesenti metu mortis perspicuoque periculo caedis dubium vobis fuit inesse vis aliqua videretur necne? quibus igitur in rebus vis intellegi potest, si in his non intellegetur? an vero illa defensio vobis praeclara visa est: 'non deieci, sed obstiti; non enim te sum passus in fundum ingredi, sed armatos homines opposui, ut intellegeres, si in fundo pedem posuisses, statim tibi esse pereundum?' quid ais? is, qui armis proterritus, fugatus, pulsus est, non videtur esse deiectus? posterius 32
de verbo videbimus; nunc rem ipsam ponamus, quam illi non negant, et eius rei ius actionemque quaeramus.

Est haec res posita, quae ab adversario non negatur: Caecinam, cum ad constitutam diem tempusque venisset, ut vis ac deductio moribus fieret, pulsum prohibitumque esse vi coactis hominibus et armatis. cum hoc constet, ego homo imperitus iuris, ignarus negotiorum ac litium, hanc puto me habere actionem, ut per interdictum meum ius teneam atque iniuriam tuam persequar. fac in hoc errare me nec ullo modo posse per hoc interdictum id adsequi, quod velim: te uti in hac re magistro volo; quaero sitne aliqua huius rei actio an nulla. convocari 33
homines propter possessionis controversiam non oportet, armari multitudinem iuris retinendi causa non convenit, nec iuri quicquam tam inimicum quam vis nec aequitati quicquam tam infestum est quam convocati homines et armati. quod cum ita sit resque eius modi sit, ut in primis 12
a magistratibus animadvertenda videatur, iterum quaero sitne eius rei aliqua actio an nulla. nullam esse dices? audire cupio: qui in pace et otio, cum manum fecerit, copias pararit, multitudinem hominum coëgerit, armarit, instruxerit, homines inermos, qui ad constitutum experiundi iuris gratia venissent, armis, viris, terrore periculoque mortis reppulerit, fugarit, averterit, hoc dicat: 'feci equidem quae dicis omnia, et ea sunt et turbulenta 34
et temeraria et periculosa: quid ergo est? impune feci; nam quod agas mecum ex iure civili ac praetorio non habes.' itane vero, recuperatores? hoc vos audietis, et apud vos dici patiemini saepius? cum maiores nostri tanta

diligentia prudentiaque fuerint, ut omnia omnium non modo tantarum rerum, sed etiam tenuissimarum iura statuerint persecutique sint, * hoc genus unum vel maximum praetermitterent, ut, si qui me exire domo mea coëgisset armis, haberem actionem, si qui introire prohibuisset, non haberem? nondum de Caecinae causa disputo, nondum de iure possessionis nostrae loquor; tantum de tua
35 defensione, C. Piso, quaero: cum ita dicis et ita constituis, si Caecina, cum in fundo esset, inde deiectus esset, tum per hoc interdictum eum restitui oportuisse; nunc vero nullo modo deiectum esse inde, ubi non fuerit; hoc interdicto nihil nos adsecutos esse, quaero, si te hodie domum tuam redeuntem coacti homines et armati non modo limine tectoque aedium tuarum, sed primo aditu vestibuloque prohibuerint, quid acturus sis. monet amicus meus te L. Calpurnius, ut idem dicas, quod ipse antea dixit, iniuriarum. quid *id* ad causam possessionis? quid ad restituendum eum, quem oportet restitui? quid denique ad ius civile? an ad atrocis *rei* notionem atque animadversionem ages iniuriarum? plus tibi ego largiar: non solum egeris, verum etiam condemnaris licet; num quid magis possidebis? actio enim iniuriarum non ius possessionis adsequitur, sed dolorem imminutae libertatis
13 iudicio poenaque mitigat. praetor interea, Piso, tanta de
36 re tacebit? quem ad modum te restituat in aedis tuas non habebit? qui dies totos aut vim fieri vetat aut restitui factam iubet, qui de fossis, de cloacis, de minimis aquarum itinerumque controversiis interdicit, is repente obmutescet? in atrocissima re quid faciat non habebit? et C. Pisoni domo tectisque suis prohibito, prohibito, inquam, per homines coactos et armatos, praetor quem ad modum more et exemplo opitulari possit non habebit? quid enim dicet? aut quid tu tam insigni accepta iniuria postulabis? 'unde vi prohibitus?' sic nemo umquam interdixit; novum est, non dico inusitatum, verum omnino inauditum. 'unde deiectus?' quid proficies, cum illi hoc respondebunt tibi, quod tu nunc mihi: armatos se tibi obstitisse, ne in aedis accederes; deici porro nullo modo
37 potuisse qui non accesserit? 'deicior ego,' inquis 'si quis meorum deicitur omnino.' iam bene agis; a verbis

enim recedis et aequitate uteris; nam verba quidem ipsa si sequi volumus, quo modo tu deiceris, cum servus tuus deicitur? verum ita est, uti dicis: te deiectum debeo intellegere, etiam si tactus non fueris. nonne? age nunc, si ne tuorum quidem quisquam loco motus erit atque omnes in aedibus adservati ac retenti, tu solus prohibitus et a tuis aedibus vi atque armis proterritus, utrum hanc actionem habebis, qua nos usi sumus, an aliam quampiam an omnino nullam? nullam esse actionem dicere in re tam insigni tamque atroci neque prudentiae neque auctoritatis tuae est; alia si quae forte est quae nos fugerit, dic quae sit; cupio discere; haec si est, qua nos usi 38
sumus, te iudice vincamus necesse est. non enim vereor ne hoc dicas, in eadem causa eodem interdicto te oportere restitui, Caecinam non oportere. etenim cui non perspicuum est ad incertum revocari bona, fortunas, possessiones omnium, si ulla ex parte sententia huius interdicti deminuta aut infirmata sit? si auctoritate virorum talium vis armatorum hominum *in* iudicio approbata videatur, in quo iudicio non de armis dubitatum, sed de verbis quaesitum esse dicatur? isne apud vos obtinebit causam suam, qui se ita defenderit: 'reieci ego te armatis hominibus, non deieci,' ut tantum facinus non in aequitate defensionis, sed in una littera latuisse videatur? huiusce 39
rei vos statuetis nullam esse actionem, nullum experiundi ius constitutum, qui obstiterit armatis hominibus, qui multitudine coacta non introitu, sed omnino aditu quempiam prohibuerit? quid ergo? hoc quam habet vim, ut 14
distare aliquid aut ex aliqua parte differre videatur, utrum pedem cum intulero atque in possessione vestigium fecero, tum expellar ac deiciar, an eadem vi et isdem armis mihi ante occurratur, ne non modo intrare, verum aspicere aut aspirare possim? quid hoc ab illo differt, ut ille cogatur restituere, qui ingressum expulerit, ille, qui ingredientem reppulerit, non cogatur? videte, per deos immortalis! 40
quod ius nobis, quam condicionem vobismet ipsis, quam denique civitati legem constituere velitis. huiusce generis una est actio per hoc interdictum, quo nos usi sumus, constituta; ea si nihil valet aut si ad hanc rem non pertinet, quid neglegentius aut quid stultius maioribus nostris

dici potest, qui aut tantae rei praetermiserint actionem aut eam constituerint, quae nequaquam satis verbis causam et rationem iuris amplecteretur? hoc est periculosum, [dissolvi] hoc [interdictum] est captiosum omnibus rem ullam constitui eius modi, quae cum armis gesta sit, rescindi iure non possit, verum tamen illud est turpissimum, tantae stultitiae prudentissimos homines condemnari, ut vos iudicetis huius rei ius atque actionem in mentem maioribus nostris non venisse.

41 'Queramur' inquit 'licet; tamen hoc interdicto Aebutius non tenetur.' quid ita? 'quod vis Caecinae facta non est.' dici in hac causa potest, ubi arma fuerint, ubi coacta hominum multitudo, ubi instructi et certis locis cum ferro homines conlocati, ubi minae, pericula terroresque mortis, ibi vim non fuisse? 'nemo' inquit 'occisus est neque sauciatus.' quid ais? cum de possessionis controversia et de privatorum hominum contentione iuris loquemur, tu vim negabis factam, si caedes et occisio facta non erit? ego exercitus maximos saepe pulsos et fugatos esse dico terrore ipso impetuque hostium sine cuiusquam
15 non modo morte, verum etiam volnere. etenim, recupe-
42 ratores, non ea sola vis est, quae ad corpus nostrum vitamque pervenit, sed etiam multo maior ea, quae periculo mortis iniecto [formidine animum perterritum] loco saepe et certo de statu demovet. itaque saucii saepe homines cum corpore debilitantur, animo tamen non cedunt neque eum relinquunt locum, quem statuerunt defendere; at alii pelluntur integri, ut non dubium sit quin maior adhibita vis ei sit, cuius animus sit perterritus, quam illi,
43 cuius corpus volneratum sit. quod si vi pulsos dicimus exercitus esse eos, qui metu ac tenui saepe suspitione periculi fugerunt, et si non solum impulsu scutorum neque conflictu corporum neque ictu comminus neque coniectione telorum, sed saepe clamore ipso militum aut instructione aspectuque signorum magnas copias pulsas esse et vidimus et audivimus, quae vis in bello appellatur, ea in otio non appellabitur? et quod vehemens in re militari putatur, id leve in iure civili iudicabitur? et quod exercitus armatos movet, id advocationem togatorum non videbitur movisse? et volnus corporis magis istam vim

quam terror animi declarabit? et sauciatio quaeretur, cum fugam factam esse constabit? tuus enim testis hoc dixit, 44
metu perterritis nostris advocatis locum se qua effugerent demonstrasse: qui non modo ut fugerent, sed etiam ipsius fugae tutam viam quaesiverunt, his vis adhibita non videbitur? quid igitur fugiebant? propter metum. quid metuebant? vim videlicet. potestis igitur principia negare, cum extrema conceditis? fugisse perterritos confitemini; causam fugae dicitis eandem quam omnes intellegimus, arma, multitudinem hominum, incursionem atque impetum armatorum: haec ubi conceduntur esse facta, ibi vis 16
facta negabitur? at vero hoc quidem iam vetus est et 45
maiorum exemplo multis in rebus usitatum, cum ad vim faciundam veniretur, si quos armatos quamvis procul conspexissent, ut statim testificati discederent, *cum* optime sponsionem facere possent, NI ADVERSUS EDICTUM PRAETORIS VIS FACTA ESSET. itane vero? scire esse armatos satis est, ut vim factam probes; in manus eorum incidere non est satis? aspectus armatorum ad vim probandam valebit; incursus et impetus non valebit? qui abierit, facilius sibi vim factam probabit quam qui effugerit? at ego hoc dico: 46
si ut primo in castello Caecinae dixit Aebutius se homines coëgisse et armasse neque eum, si illo accessisset, abiturum, statim Caecina discessisset, dubitare vos non debuisse quin Caecinae facta vis esset; si vero simul ac procul conspexit armatos, recessisset, eo minus dubitaretis; omnis enim vis est, quae periculo aut decedere nos alicunde cogit aut prohibet accedere. quod si aliter statuetis, videte ne hoc vos statuatis, qui vivus discesserit, ei vim non esse factam; ne hoc omnibus in possessionum controversiis praescribatis, ut confligendum sibi et armis decertandum putent; ne quem ad modum in bello poena ignavis ab imperatoribus constituitur, sic in iudiciis deterior causa sit eorum, qui fugerint, quam qui ad extremum usque contenderint. cum de iure et legitimis homi- 47
num controversiis loquimur et in his rebus vim nominamus, pertenuis vis intellegi debet: vidi armatos, quamvis paucos: [magna] vis est; decessi unius hominis telo proteritus: deiectus detrususque sum. hoc si ita statuetis, non modo non erit cur depugnare quisquam posthac posses-

sionis causa velit, sed ne illud quidem, cur repugnare; sin autem vim sine caede, sine volneratione, sine sanguine nullam intellegetis, statuetis homines possessionis cupidiores quam vitae esse oportere.

17 48 Age vero, de vi te ipsum habebo iudicem, Aebuti; responde, si tibi videtur: in fundum Caecina utrum tandem noluit an non potuit accedere? cum te obstitisse et reppulisse dicis, certe hunc voluisse concedis: potes igitur dicere non ei vim fuisse impedimento, cui, cum cuperet eoque consilio venisset, per homines coactos licitum non sit accedere? si enim id, quod maxime voluit, nullo modo potuit, vis profecto quaedam obstiterit necesse est, aut tu dic quam ob rem, cum vellet accedere, non accesserit. 49 iam vim factam negare non potes; deiectus quem ad modum sit, qui non accesserit, id quaeritur; demoveri enim et depelli de loco necesse est eum, qui deiciatur; id autem accidere ei qui potest, qui omnino in eo loco, unde se deiectum esse dicit, numquam fuit? quid? si fuisset et ex eo loco metu permotus fugisset, cum armatos vidisset, diceresne esse deiectum? opinor. ain tu, qui tam diligenter et tam callide verbis controversias, non aequitate diiudicas, et iura non utilitate communi, sed litteris exprimis, poterisne dicere deiectum esse eum, qui tactus non erit? quid? detrusum dicesne? nam eo verbo antea praetores in hoc interdicto uti solebant. quid ais? potestne detrudi quisquam, qui non attingitur? nonne, si verbum sequi volumus, hoc intellegamus necesse est, eum detrudi, cui manus adferantur? necesse est, inquam, si ad verbum rem volumus adiungere, neminem statui detrusum, qui non adhibita vi manu demotus et actus prae- 50 ceps intellegatur; deiectus vero qui potest esse quisquam, nisi in inferiorem locum de superiore motus? potest pulsus, fugatus, eiectus denique; illud vero nullo modo potest, [deiectus esse quisquam] non modo qui tactus non sit, sed ne in aequo quidem et plano loco. quid ergo? hoc interdictum putamus eorum esse causa compositum, qui se praecipitatos ex locis superioribus dicerent — eos enim vere possumus dicere esse deiectos — 18 an cum voluntas et consilium et sententia interdicti intellegatur, impudentiam summam aut stultitiam singula-

rem putabimus in verborum errore versari; rem et causam et utilitatem communem non relinquere solum, sed etiam prodere?

An hoc dubium est quin neque verborum tanta copia 51
sit non modo in nostra lingua, quae dicitur esse inops, sed ne in alia quidem ulla, res ut omnes suis certis ac propriis vocabulis nominentur, neque vero quicquam opus sit verbis, cum ea res, cuius causa verba quaesita sint, intellegatur? quae lex, quod senatus consultum, quod magistratus edictum, quod foedus aut pactio, quod, ut ad privatas res redeam, testamentum, quae [iudicia aut stipulationes aut] pacti et conventi formula non infirmari ac convelli potest, si ad verba rem deflectere velimus, consilium autem eorum, qui scripserunt, et rationem et auctoritatem relinquamus? sermo hercule [et] familiaris 52
et cotidianus non cohaerebit, si verba inter nos aucupabimur; denique imperium domesticum nullum erit, si servolis hoc [nostris] concesserimus, ut ad verba nobis oboediant, non ad id, quod ex verbis intellegi possit, obtemperent. exemplis nunc uti videlicet mihi necesse est harum rerum omnium! non occurrit uni cuique vestrum aliud alii in omni genere exemplum quod testimonio sit, non ex verbis aptum pendere ius, sed verba servire hominum consiliis et auctoritatibus? ornate et copiose L. 53
Crassus, homo longe eloquentissimus, paulo ante quam nos in forum venimus, iudicio centumvirali hanc sententiam defendit et facile, cum contra eum prudentissimus homo Q. Mucius diceret, probavit omnibus M'. Curium, qui heres institutus esset ita, MORTUO POSTUMO FILIO, cum filius non modo non mortuus, sed ne natus quidem esset, heredem esse oportere. quid? verbis hoc satis erat cautum? minime. quae res igitur valuit? voluntas, quae si tacitis nobis intellegi posset, verbis omnino non uteremur; quia non potest, verba reperta sunt, non quae impedirent, sed quae indicarent voluntatem. lex usum et 19 54
auctoritatem fundi iubet esse biennium; at utimur eodem iure in aedibus, quae in lege non appellantur. si via sit immunita, iubet qua velit agere iumentum. potest hoc ex verbis intellegi licere, si via sit in Brittiis immunita, agere si velit iumentum per M. Scauri Tusculanum. actio

est in auctorem praesentem his verbis: QUANDOQUE TE IN IURE CONSPICIO. hac actione Appius ille Caecus uti non posset, si tam vere homines verba consectarentur, ut rem, cuius causa verba sunt, non considerarent. testamento si recitatus heres esset pupillus Cornelius isque iam annos XX haberet, vobis interpretibus amitteret hereditatem.
55 veniunt in mentem mihi permulta; vobis plura, certo scio; verum ne nimium multa complectamur atque ab eo, quod propositum est, longius aberret oratio, hoc ipsum interdictum, quo de agitur, consideremus; intellegetis enim in eo ipso, si in verbis ius constituamus, utilitatem omnem nos huius interdicti, dum versuti et callidi velimus esse, amissuros. UNDE TU AUT FAMILIA AUT PROCURATOR TUUS. si me vilicus tuus solus deiecisset, non familia deiecisset, ut opinor, sed aliquis de familia. recte igitur diceres te restituisse? quippe: quid enim facilius est quam probare eis, qui modo Latine sciant, in uno servolo familiae nomen non valere? si vero ne habeas quidem servum praeter eum, qui me deiecerit, clames videlicet 'si habeo familiam, a familia mea fateor te esse deiectum;' neque enim dubium est quin, si ad rem iudicandam verbo ducimur, non re, familiam intellegamus quae constet ex servis pluribus, quin unus homo familia non sit. verbum certe hoc non modo postulat, sed etiam
56 cogit; at vero ratio iuris interdictique vis et praetorum voluntas et hominum prudentium consilium et auctoritas
20 respuit hanc defensionem et pro nihilo putat. quid ergo? isti homines Latine non loquuntur? immo vero tantum loquuntur, quantum est satis ad intellegendam voluntatem; cum sibi hoc proposuerint, ut sive me tu deieceris sive tuorum quispiam sive servorum sive amicorum, ut servos non numero distinguant, sed appellent uno famili-
57 liae nomine; de liberis autem quisquis est, procuratoris nomine appelletur; non quo omnes sint aut appellentur procuratores, qui negotii nostri aliquid gerunt, sed in hac re, cognita sententia interdicti, verba subtiliter exquiri omnia noluerunt. non enim alia causa est aequitatis in uno servo et in pluribus; non alia ratio iuris in hoc genere dumtaxat, utrum me tuus procurator deiecerit, is qui legitime procurator dicitur, omnium rerum eius, qui

in Italia non sit absitve rei publicae causa, quasi quidam paene dominus, hoc est, alieni iuris vicarius, an tuus colonus aut vicinus aut cliens aut libertus aut quivis, qui illam vim deiectionemque tuo rogatu aut tuo nomine fecerit. qua re si ad eum restituendum, qui vi deiectus 58
est, eandem vim habet aequitatis ratio, ea intellecta certe nihil ad rem pertinet, quae verborum vis sit ac nominum. tam restitues, si tuus me libertus deiecerit, nulli tuo praepositus negotio, quam si procurator deiecerit; non quo omnes sint procuratores, qui aliquid nostri negotii gerunt, sed quod *id* in hac re quaeri nihil attinet; tam restitues, si unus servolus, quam si familia fecerit universa; non quo idem sit servolus unus quod familia, verum quia non quibus verbis quidque dicatur quaeritur, sed quae res agatur. etiam si, ut longius a verbo recedamus, ab aequitate ne tantulum quidem, si tuus servus nullus fuerit et omnes alieni ac mercennarii, tamen ei
ipsi tuae familiae genere et nomine continebuntur. perge 21
porro hoc idem interdictum sequi: HOMINIBUS COACTIS. 59
neminem coëgeris; ipsi convenerint sua sponte. certe cogit is, qui congregat homines et convocat; coacti sunt ei, qui ab aliquo sunt unum in locum congregati. si non modo convocati non sunt, sed ne convenerunt quidem, sed ei modo fuerunt, qui etiam antea, non vis ut fieret, verum colendi aut pascendi causa esse in agro consuerant, defendes homines coactos non fuisse, et verbo quidem superabis me ipso iudice, re autem ne consistes quidem ullo iudice; vim enim multitudinis restitui voluerunt, non solum convocatae multitudinis, sed, quia plerumque, ubi multitudine opus est, homines cogi solent, ideo de coactis compositum interdictum est; quod etiam si verbo differre videbitur, re tamen erit unum et omnibus in causis idem valebit, in quibus perspicitur una atque eadem causa aequitatis. ARMATISVE. quid dicemus? 60
armatos, si Latine loqui volumus, quos appellare vere possumus? opinor eos, qui scutis telisque parati ornatique sunt. quid igitur? si glebis aut saxis aut fustibus aliquem de fundo praecipitem egeris iussusque sis, quem hominibus armatis deieceris, restituere, restituisse te dices? verba si valent, si causae non ratione, sed verbis

ponderantur, me auctore dicito; vinces profecto non fuisse armatos eos, qui saxa iacerent quae de terra ipsi tollerent, non esse arma caespites neque glebas; non fuisse armatos eos, qui praetereuntes ramum defringerent arboris; arma esse suis nominibus alia ad tegendum, alia ad nocendum, quae qui non habuerint, eos inermos fuisse
61 vinces; verum si quod erit armorum iudicium, tum ista dicito: iuris iudicium cum erit et aequitatis, cave in ista tam frigida, tam ieiuna calumnia delitiscas; non enim reperies quemquam iudicem aut recuperatorem, qui tamquam si arma militis inspiciunda sint, ita probet armatum, sed perinde valebit quasi armatissimi fuerint, si reperientur ita parati fuisse, ut vim vitae aut corpori
22 62 potuerint adferre. atque ut magis intellegas quam verba nihil valeant, si tu solus aut quivis unus cum scuto et gladio impetum in me fecisset atque ego ita deiectus essem, auderesne dicere interdictum esse de hominibus armatis; hic autem hominem armatum unum fuisse? non, opinor, tam impudens esses. atqui vide ne multo nunc sis impudentior: nam tum quidem omnis mortalis implorare posses, quod homines in tuo negotio Latine obliviscerentur: [quod inermi armati iudicarentur,] quod, cum interdictum esset de pluribus, commissa res esset ab uno, unus homo plures esse homines iudicarentur.
63 verum in his causis non verba veniunt in iudicium, sed ea res, cuius causa verba haec in interdictum coniecta sunt; vim, quae ad caput ac vitam pertineret, restitui sine ulla exceptione voluerunt. ea fit plerumque per homines coactos armatosque: si alio *modo,* consilio eodem [periculo] facta sit, eodem iure esse voluerunt. non enim maior est iniuria, si tua familia quam si tuus vilicus; non si tui servi quam si alieni ac mercennarii, non si tuus procurator quam si vicinus aut libertus tuus; non si coactis hominibus quam si voluntariis aut etiam adsiduis ac domesticis; non si armatis quam si inermibus, qui vim armatorum haberent ad nocendum; non si pluribus quam si uno armato; quibus enim rebus plerumque vis fit eius modi, eae res appellantur in interdicto; si per alias res eadem facta vis est, ea, tametsi verbis interdicti non concluditur, sententia tamen iuris atque auctoritate retinetur.

Venio nunc ad illud tuum: 'non deieci, non enim sivi 23
accedere.' puto te ipsum, Piso, perspicere quanto ista 64
sit angustior iniquiorque defensio quam si illa uterere:
'non fuerunt armati, cum fustibus et cum saxis fuerunt.'
si mehercule mihi, non copioso homini ad dicendum, optio
detur, utrum malim defendere non esse deiectum eum,
cui vi et armis ingredienti sit occursum, an armatos non
fuisse eos, qui sine scutis sineque ferro fuerint, omnino
ad probandum utramque rem videam infirmam nugato-
riamque esse, ad dicendum autem in altera videar mihi
aliquid reperire posse, non fuisse armatos eos, qui neque
ferri quicquam neque scutum ullum habuerint; hic vero
haeream, si mihi defendendum sit eum, qui pulsus fuga-
tusque sit, non esse deiectum. atque illud in tota defen- 65
sione tua mihi maxime mirum videbatur, te dicere iuris
consultorum auctoritati obtemperari non oportere; quod
ego tametsi non nunc primum neque in hac causa solum
audio, tamen admodum mirabar abs te quam ob rem di-
ceretur. nam ceteri tum ad istam orationem decurrunt,
cum se in causa putant habere aequum et bonum quod
defendant, si contra verbis et litteris, et, ut dici solet,
summo iure contenditur: *tum* solent eius modi iniquitati
aequi et boni nomen dignitatemque opponere; tum illud,
quod dicitur SIVE, NIVE, inrident; tum aucupia verborum
et litterarum tendiculas in invidiam vocant; tum voci-
ferantur ex aequo et bono, non ex callido versutoque
iure rem iudicari oportere; scriptum sequi calumniatoris
esse, [bonique] iudicis voluntatem scriptoris auctoritatem-
que defendere; in ista vero causa, cum tu sis is, qui te 66
verbo litteraque defendas, cum tuae sint hae partes: 'unde
deiectus es? an inde quo prohibitus es accedere? reiectus
es, non deiectus;' cum tua sit haec oratio: 'fateor me
homines coëgisse, fateor armasse, fateor tibi mortem esse
minitatum, fateor hoc interdicto praetoris vindicari, si
voluntas et aequitas valeat, sed ego invenio in interdicto
verbum unum, ubi delitiscam: non deieci te ex eo loco,
quem in locum prohibui ne venires:' — in ista defensione
accusas eos, qui consuluntur, quod aequitatis censeant
rationem, non verbi haberi oportere? et hoc loco Scae- 24
volam dixisti causam apud centumviros non tenuisse, 67

quem ego antea commemoravi, quod idem faceret quod tu nunc, tametsi ille id aliqua causa faciebat, tu nulla facis, tamen probasse nemini quod defendebat, quia verbis oppugnare aequitatem videbatur. cum id miror, te hoc in hac re alieno tempore et contra quam ista causa postulasset defendisse, tum illud volgo in iudiciis et non numquam ab ingeniosis hominibus defendi mihi mirum videri solet, nec iuris consultis concedi nec ius civile in
68 causis semper valere oportere; nam qui hoc disputant, si id dicunt, non recte aliquid statuere eos, qui consulantur, non hoc debent dicere, iuris consultis, sed hominibus stultis obtemperari non oportere; sin illos recte respondere concedunt et aliter iudicari dicunt oportere, male iudicari oportere dicunt; neque enim fieri potest ut aliud iudicari de iure, aliud responderi oporteat, nec ut quisquam iuris numeretur peritus, qui id statuat esse ius,
69 quod non oporteat iudicari. 'at est aliquando contra iudicatum.' primum utrum recte an perperam? si recte, id fuit ius, quod iudicatum est; sin aliter, non dubium est utrum iudices an iuris consulti vituperandi sint. deinde si de iure vario quippiam iudicatum est, non potius contra iuris consultos [statuunt, si] aliter pronuntiatum est ac placuit Mucio, quam ex eorum auctoritate, si, ut Manilius statuebat, sic est iudicatum. etenim ipse Crassus non ita causam apud centumviros egit, ut contra iuris consultos diceret, sed ut hoc doceret, illud, quod Scaevola defendebat, non esse ius, et in eam rem non solum rationes adferret, sed etiam Q. Mucio socero suo multisque peritissimis hominibus auctoribus uteretur.
25 70 nam qui ius civile contemnendum putat, is vincula revellit non modo iudiciorum, sed etiam utilitatis vitaeque communis, qui autem interpretes iuris vituperat, si imperitos iuris esse dicit, de hominibus, non de iure civili detrahit; sin peritis non putat esse obtemperandum, non homines laedit, sed leges ac iura labefactat: quod vobis venire in mentem profecto necesse est, nihil esse in civitate tam diligenter quam ius civile retinendum. etenim hoc sublato nihil est qua re exploratum cuiquam possit esse quid suum aut quid alienum sit, nihil est quod aequabile inter omnis atque unum omnibus esse possit.

itaque in ceteris controversiis atque iudiciis, cum quae- 71
ritur aliquid factum necne sit, verum an falsum proferatur, et fictus testis subornari solet et interponi falsae tabulae, non numquam honesto ac probabili nomine bono viro [iudici] error obici, improbo facultas dari, ut, cum sciens perperam iudicarit, testem tamen aut tabulas secutus esse videatur: in iure nihil est eius modi, recuperatores, non tabulae falsae, non testis improbus; denique nimia ista quae dominatur in civitate potentia in hoc solo genere quiescit; quid agat, quo modo adgrediatur iudicem, qua denique digitum proferat non habet. illud 72
enim potest dici iudici ab aliquo non tam verecundo homine quam gratioso: 'iudica hoc factum esse aut numquam esse factum [creatum]; crede huic testi, has comproba tabulas' — hoc non potest: 'statue, cui filius agnatus sit, eius testamentum non esse ruptum; iudica, quod mulier sine tutore auctore promiserit, deberi.' non est aditus ad huiusce modi res neque potentiae cuiusquam neque gratiae; denique quo maius hoc sanctiusque videatur, ne pretio quidem corrumpi iudex in eius modi causa potest. iste vester testis, qui ausus est dicere, FECISSE 73
VIDERI eum, de quo ne cuius rei argueretur quidem scire potuit, is ipse numquam auderet iudicare deberi viro dotem, quam mulier nullo auctore dixisset. o rem prae- 26
claram vobisque ob hoc retinendam, recuperatores! quid enim est ius civile? quod neque inflecti gratia neque perfringi potentia neque adulterari pecunia possit; quod si non modo oppressum, sed etiam desertum aut neglegentius adservatum erit, nihil est quod quisquam sese habere certum aut a patre accepturum aut relicturum liberis arbitretur. quid enim refert aedis aut fundum relictum 74
a patre aut aliqua ratione habere bene partum, si incertum est, quae patrimonia tua iure mancipii sunt, ea possisne retinere; si parum communitum ius est civile ac publica lege contra alicuius gratiam teneri non potest? quid, inquam, prodest fundum habere, si, quae diligentissime descripta a maioribus iura finium, possessionum, aquarum itinerumque sunt, haec perturbari aliqua ratione commutarique possunt? mihi credite, maior hereditas uni cuique nostrum venit in isdem bonis a iure et a legibus

quam ab eis, a quibus illa ipsa bona relicta sunt; nam ut perveniat ad me fundus, testamento alicuius fieri potest; ut retineam quod meum factum est, sine iure civili fieri non potest. fundus a patre relinqui potest; at usucapio fundi, hoc est, finis sollicitudinis ac periculi litium, non a patre relinquitur, sed a legibus. aquae ductus, haustus, iter, actus a patre, sed rata auctoritas harum
75 rerum omnium ab iure civili sumitur. quapropter non minus diligenter ea, quae a maioribus accepistis, publica patrimonia iuris quam privatae rei vestrae retinere debetis, non solum quod haec iure civili saepta sunt, verum etiam quod patrimonium unius incommodo dimittetur, ius
27 amitti non potest sine magno incommodo civitatis. in hac ipsa causa, recuperatores, si hoc nos non obtinemus, vi armatis hominibus deiectum esse eum, quem vi armatis hominibus pulsum fugatumque esse constet, Caecina rem non amittet, quam ipsam animo forti, si tempus ita ferret, amitteret, in possessionem in praesentia non re-
76 stituetur; nihil amplius: populi Romani causa, civitatis ius, bona, fortunae possessionesque omnium in dubium incertumque revocabuntur; vestra auctoritate hoc constituetur, hoc praescribetur: quicum tu posthac de possessione contendes, eum, si ingressum modo in praedium deieceris, restituas oportebit; sin autem ingredienti cum armata multitudine obvius fueris et ita venientem reppuleris, fugaris, averteris, non restitues. *sin* iuris haec vox est, esse vim non in caede solum, sed etiam in animo, libidinis, nisi cruor appareat, vim non esse factam; iuris, deiectum esse, qui prohibitus sit, libidinis, nisi ex eo loco, ubi vestigium impresserit, deici neminem posse;
77 iuris rem et sententiam et aequitatem plurimum valere oportere, libidinis verbo ac littera ius omne intorqueri, vos statuite, recuperatores, utrae voces vobis honestiores et utiliores esse videantur.

Hoc loco percommode accidit, quod non adest is, qui paulo ante adfuit et adesse nobis frequenter in hac causa solet, vir ornatissimus, C. Aquilius — nam ipso praesente de virtute eius et prudentia timidius dicerem, quoniam et ipse pudore quodam adficeretur ex sua laude et me similis ratio pudoris a praesentis laude tardaret — cuius auctori-

tati dictum est ab illa causa concedi nimium non oportere; nec vereor de tali viro ne plus dicam quam vos aut sentiatis aut apud vos commemorari velitis. quapropter 78
hoc dicam, numquam eius auctoritatem nimium valere, cuius prudentiam populus Romanus in cavendo, non in decipiendo perspexerit; qui iuris civilis rationem numquam ab aequitate seiunxerit; qui tot annos ingenium, laborem, fidem suam populo Romano promptam expositamque praebuerit; qui ita iustus sit et bonus vir, ut natura, non disciplina, consultus esse videatur; ita peritus ac prudens, ut ex iure civili non scientia solum quaedam, verum etiam bonitas nata videatur; cuius tantum sit ingenium, ita prompta fides, ut quicquid inde haurias purum te liquidumque haurire sentias: qua re permagnam 79
initis a nobis gratiam, cum eum auctorem defensionis esse dicitis; illud autem miror cum vos aliquem contra me sentire dicatis, cur meum auctorem vos pro me appelletis, vestrum non nominetis. verum tamen quid ait vester iste auctor? QUIBUS QUIDQUE VERBIS ACTUM PRONUNTIATUMQUE SIT. conveni ego ex isto genere consultorum 28
non neminem, ut opinor, istum ipsum, quo vos auctore rem istam agere et defensionem causae constituere vos dicitis; qui cum istam disputationem mecum ingressus esset, non posse probari quemquam esse deiectum, nisi ex eo loco, in quo fuisset, rem et sententiam interdicti mecum facere fatebatur, verbo me excludi dicebat, a verbo autem posse recedi non arbitrabatur. cum exemplis uterer 80
multis ex omni memoria antiquitatis, a verbo et ab scripto plurimis saepe in rebus ius et aequi bonique rationem esse seiunctam, semperque id valuisse plurimum, quod in se auctoritatis habuisset aequitatisque plurimum, consolatus est me et ostendit in hac ipsa causa nihil esse quod laborarem; nam verba ipsa sponsionis facere mecum, si vellem diligenter attendere. 'quonam' inquam 'modo?' 'quia certe' inquit 'deiectus est Caecina vi hominibus armatis aliquo ex loco; si non ex eo loco, quem in locum venire voluit, at ex eo certe, unde fugit.' 'quid tum?' 'praetor' inquit 'interdixit, ut, unde deiectus esset, eo restitueretur, hoc est, quicumque is locus esset, unde deiectus esset; Aebutius autem, qui fatetur aliquo ex loco

deiectum esse Caecinam, is quoniam se restituisse dixit,
81 necesse est male fecerit sponsionem.' quid est, Piso? placet tibi nos pugnare verbis? placet causam iuris et aequitatis et non nostrae possessionis, sed omnino possessionum omnium constituere in verbo? ego quid mihi videretur, quid a maioribus factitatum, quid horum auctoritate, quibus iudicandum est, dignum esset ostendi: id verum, id aequum, id utile omnibus esse spectari quo consilio et qua sententia, non quibus quidque verbis esset actum. tu me ad verbum vocas: non ante veniam, quam recusaro: nego oportere, nego obtineri posse, nego ullam rem esse quae aut comprehendi satis aut caveri aut excipi possit, si aut praeterito aliquo verbo aut ambigue posito re et sententia cognita non id, quod intellegitur,
29 sed id, quod dicitur, valebit. quoniam satis recusavi,
82 venio iam quo vocas: quaero abs te simne deiectus, non de Fulciniano fundo; neque enim praetor, si ex eo fundo essem deiectus, ita me restitui iussit, sed eo, unde deiectus essem; sum ex proximo vicini fundo deiectus, qua adibam ad istum fundum; sum de via, sum certe alicunde, sive de privato sive de publico: eo restitui sum iussus. restituisse te dixti: nego me ex decreto praetoris restitutum esse. quid ad haec dicimus? aut tuo, quem ad modum dicitur, gladio aut nostro defensio tua conficiatur
83 necesse est. si ad interdicti sententiam confugis et de quo fundo actum sit tum, cum Aebutius restituere iubebatur, id quaerendum esse dicis neque aequitatem rei verbi laqueo capi putas oportere, in meis castris praesidiisque versaris; mea, mea est ista defensio, ego hoc vociferor, ego omnis homines deosque testor: cum maiores vim armatam nulla iuris defensione texerint, non vestigium eius, qui deiectus sit, sed factum illius, qui deiecerit, in iudicium venire; deiectum esse qui fugatus sit, vim esse
84 factam cui periculum mortis sit iniectum. sin hunc locum fugis et reformidas et me ex hoc, ut ita dicam, campo aequitatis ad istas verborum angustias et ad omnis litterarum angulos revocas, in eis ipsis intercludere insidiis, quas mihi conaris opponere: 'non deieci, sed reieci.' peracutum hoc tibi videtur, hic est mucro defensionis tuae: in eum ipsum causa tua incurrat necesse est. ego

enim tibi refero: 'si non sum ex eo loco deiectus, quo prohibitus sum accedere, at ex eo sum deiectus, quo accessi, unde fugi. si praetor non distinxit locum, quo me restitui iuberet, et restitui iussit, non sum ex edicto restitutus. velim, recuperatores, hoc totum si vobis ver- 85
sutius, quam mea consuetudo defendendi fert, videbitur, sic existimetis: primum alium, non me excogitasse, deinde huius rationis non modo non inventorem, sed ne probatorem quidem esse me, idque me non ad meam defensionem attulisse, sed illorum defensioni rettulisse; me posse pro meo iure dicere neque in hac re, quam ego protuli, quaeri oportere, quibus verbis praetor interdixerit, sed de quo loco sit actum, cum interdixit; neque in vi armatorum spectari oportere in quo loco sit facta vis, verum sitne facta; te vero nullo modo posse defendere, in qua re tu velis, verba spectari oportere, in qua re 30
nolis, non oportere. verum tamen ecquid mihi respondetur 86
ad illud, quod ego iam antea dixi, non solum re et sententia, sed verbis quoque hoc interdictum ita esse compositum, ut nihil commutandum videretur? attendite, quaeso, diligenter, recuperatores: est enim vestri ingenii non meam, sed maiorum prudentiam cognoscere; non enim id sum dicturus, quod ego invenerim, sed quod illos non fugerit: cum de vi interdicitur, duo genera causarum esse intellegebant, ad quae interdictum pertineret: unum, si qui ex eo loco, ubi fuisset, se deiectum diceret; alterum, si qui ab eo loco, quo veniret; et horum utrumque neque praeterea quicquam potest accidere, recuperatores. id adeo sic considerate: si qui meam familiam de 87
meo fundo deiecerit, ex eo me loco deiecerit; si qui mihi praesto fuerit cum armatis hominibus extra meum fundum et me introire prohibuerit, non ex eo, sed ab eo loco me deiecerit. ad haec duo genera rerum unum verbum, quod satis declararet utrasque res, invenerunt, ut, sive ex fundo sive a fundo deiectus essem, uno atque eodem interdicto restituerer: UNDE TU. hoc verbum UNDE utrumque declarat, et ex quo loco et a quo loco. unde deiectus est Cinna? ex urbe. unde Telesinus? ab urbe. unde deiecti Galli? a Capitolio. unde, qui cum Graccho fuerunt? ex Capitolio. videtis igitur, hoc uno verbo UNDE 88

significari duas res, et ex quo et a quo. cum autem eo restitui iubet, ita iubet, ut, si Galli a maioribus nostris postularent, ut eo restituerentur, unde deiecti essent, et aliqua vi hoc adsequi possent, non, opinor, eos in cuniculum, qua adgressi erant, sed in Capitolium restitui oporteret. hoc enim intellegitur: UNDE DEIECISTI, sive ex quo loco sive a quo loco, EO RESTITUAS. hoc iam simplex est, in eum locum restituas: sive ex hoc loco deiecisti, restitue in hunc locum, sive ab hoc loco, restitue in eum locum, non ex quo, sed a quo deiectus est. ut si qui ex alto cum ad patriam accessisset, tempestate subito reiectus optaret, ut cum a patria deiectus esset, eo restitueretur, hoc, opinor, optaret, ut a quo loco depulsus esset, in eum se fortuna restitueret, non in salum, sed in ipsam urbem, quam petebat, sic, quoniam verborum vim necessario similitudine rerum aucupamur, qui postulat, ut, a quo loco deiectus est, hoc est, unde deiectus est, eo restituatur, hoc postulat, ut in eum ipsum
31 89 locum restituatur. cum verba nos eo ducunt tum res ipsa hoc sentire atque intellegere cogit. etenim, Piso, — redeo nunc ad illa principia defensionis meae — si quis te ex aedibus tuis vi hominibus armatis deiecerit, quid ages? opinor, hoc interdicto, quo nos usi sumus, persequere. quid? si qui iam de foro redeuntem armatis hominibus domum tuam te introire prohibuerit, quid ages? utere eodem interdicto. cum igitur praetor interdixerit, unde deiectus es, ut eo restituaris, tu hoc idem, quod ego dico et quod perspicuum est, interpretabere: cum illud verbum UNDE in utramque rem valeat, eoque [tu] restitui sis iussus, tam te in aedis tuas restitui oportere, si e vestibulo, quam si ex interiore aedium parte deiectus sis.

90 Ut vero iam, recuperatores, nulla dubitatio sit, sive rem sive verba spectare voltis, quin secundum nos iudicetis, exoritur hic [iam] obrutis rebus omnibus et perditis illa defensio, eum deici posse, qui tum possideat, qui non possideat, nullo modo posse; itaque si ego sim a tuis aedibus deiectus, restitui non oportere, si ipse sis, oportere. numera quam multa in ista defensione falsa sint, Piso; ac primum illud attende, te iam ex illa ratione esse depulsum, quod negabas quemquam deici posse, nisi

inde, ubi tum esset; iam posse concedis: eum qui non possideat, negas deici posse. cur ergo aut in illud cotidianum interdictum UNDE ILLE ME VI DEIECIT, additur CUM EGO POSSIDEREM, si deici nemo potest, qui non possidet, aut in hoc interdictum, DE HOMINIBUS ARMATIS, non additur, si oportet quaeri possederit necne? negas deici, nisi qui possideat: ostendo, si sine armatis coactisve hominibus deiectus quispiam sit, eum, qui fateatur se deiecisse, vincere sponsionem, si ostendat eum non possedisse. negas deici, nisi qui possideat: ostendo ex hoc interdicto DE ARMATIS HOMINIBUS, qui possit ostendere non possedisse eum, qui deiectus sit, condemnari tamen sponsionis necesse esse si fateatur esse *sic* deiectum. dupliciter homines deiciuntur, aut sine coactis armatisve hominibus aut per eius modi rationem atque vim. ad duas dissimilis res duo diiuncta interdicta sunt: in illa vi cotidiana non satis est posse docere se deiectum, nisi ostendere potest, cum possideret, tum deiectum; ne id quidem satis est, nisi docet ita se possedisse, ut nec vi nec clam nec precario possederit. itaque is, qui se restituisse dixit, magna voce saepe confiteri solet se vi deiecisse, verum illud addit: 'non possidebat,' vel etiam, cum hoc ipsum concessit, vincit tamen sponsionem, si planum facit ab se illum aut vi aut clam aut precario possedisse. videtisne quot defensionibus eum, qui sine armis ac multitudine vim fecerit, uti posse maiores voluerint? hunc vero, qui ab iure, officio, [bonis] moribus ad ferrum, ad arma, ad caedem confugerit, nudum in causa destitutum videtis, ut, qui armatus de possessione contendisset, inermus plane de sponsione certaret. ecquid [igitur] interest, Piso, inter haec interdicta? ecquid interest, utrum in hoc sit additum CUM A. CAECINA POSSIDERET, necne? ecquid te ratio iuris, ecquid interdictorum dissimilitudo, ecquid auctoritas maiorum commovet? si esset additum, de eo quaeri oporteret: additum non est, tamen oportebit? atque ego in hoc Caecinam non defendo; possedit enim Caecina, recuperatores, et id, tametsi extra causam est, percurram tamen brevi, ut non minus hominem ipsum quam ius commune defensum velitis. Caesenniam possedisse propter usum fructum non negas: qui colonus habuit conductum de Caesennia

91 32 92 93 94

fundum, cum idem ex eadem conductione fuerit in fundo, dubium est quin, si Caesennia tum possidebat, cum erat colonus in fundo, post eius mortem heres [eodem iure] possederit? deinde ipse Caecina cum circuiret praedia, venit in istum fundum, rationes a colono accepit. sunt
95 in eam rem testimonia. postea cur, Aebuti, de isto potius fundo quam de alio, si quem habes, Caecinae denuntiabas, si Caecina non possidebat? ipse porro Caecina cur se moribus deduci volebat, idque tibi de amicorum [de his de Aquilii] sententia responderat? et aequum ***

33 At enim Sulla legem tulit. ut nihil de illo tempore, nihil de calamitate rei publicae querar, hoc tibi respondeo, ascripsisse eundem Sullam in eadem lege SI QUID IUS NON ESSET ROGARIER, EIUS EA LEGE NIHILUM ROGATUM. *ec*quid est quod ius non sit, quod populus iubere aut vetare non possit? ut ne longius abeam, declarat ipsa ascriptio esse aliquid; nam nisi esset, hoc in omnibus legibus non
96 ascriberetur. sed quaero de te putesne, si populus iusserit me tuum aut item te meum servum esse, id iussum ratum atque firmum futurum? perspicis hoc nihil esse et fateris; qua in re primum illud concedis, non quicquid populus iusserit, ratum esse oportere; deinde nihil rationis adfers, quam ob rem, si libertas adimi nullo modo possit, civitas possit; nam et eodem modo de utraque re traditum nobis est, et, si semel civitas adimi potest, retineri libertas non potest. qui enim potest iure Quiritium
97 liber esse is, qui in numero Quiritium non est? atque ego hanc adulescentulus causam, cum agerem contra hominem disertissimum nostrae civitatis, C. Cottam, probavi: cum Arretinae mulieris libertatem defenderem et Cotta xviris religionem iniecisset non posse nostrum sacramentum iustum iudicari, quod Arretinis adempta civitas esset, [et] ego vehementius contendissem civitatem adimi non potuisse, xviri prima actione non iudicaverunt; postea re quaesita et deliberata sacramentum nostrum iustum iudicaverunt; atque hoc et contra dicente Cotta et Sulla vivo iudicatum est. iam vero in ceteris rebus ut omnes, qui in eadem causa sunt, et lege agant et suum ius persequantur et omni iure civili sine cuiusquam aut magistratus aut iudicis aut periti hominis [aut imperiti]

dubitatione utantur, quid ego commemorem? dubium
esse nemini vestrum certo *scio*. quaeri hoc solere me 98
non praeterit — ut ex me ea, quae tibi in mentem non
veniunt, audias — quem ad modum, si civitas adimi non
possit, in colonias Latinas saepe nostri cives profecti
sint: aut sua voluntate aut legis multa profecti sunt,
quam multam si sufferre voluissent, manere in civitate
potuissent. quid? quem pater patratus dedidit aut suus 34
pater populusve vendidit, quo is iure amittit civitatem?
ut religione civitas solvatur, civis Romanus deditur; qui
cum est acceptus, est eorum, quibus est deditus; si non
accipiunt, ut Mancinum Numantini, retinet integram cau-
sam et ius civitatis. si pater vendidit, eum, quem in
suam potestatem susceperat, ex potestate dimittit. iam 99
populus cum eum vendit, qui miles factus non est, non
adimit ei libertatem, sed iudicat non esse eum liberum,
qui ut liber sit, adire periculum noluit; cum autem incen-
sum vendit, hoc iudicat, cum ei, qui in servitute iusta
fuerunt, censu liberentur, eum, qui, cum liber esset,
censeri noluerit, ipsum sibi libertatem abiudicavisse. quod
si maxime hisce rebus adimi libertas aut civitas potest,
non intellegunt, qui haec commemorant, si per has ra-
tiones maiores adimi posse voluerunt, alio modo noluisse?
nam ut haec ex iure civili proferunt, sic adferant velim, 100
quibus lege aut rogatione civitas aut libertas erepta sit.
nam quod ad exsilium attinet, perspicue intellegi potest
quale sit: exsilium enim non supplicium est, sed perfu-
gium portusque supplicii; nam quia volunt aliquam poe-
nam subterfugere aut calamitatem, eo solum vertunt, hoc
est, sedem ac locum mutant. itaque nulla in lege nostra
reperietur, ut apud ceteras civitates, maleficium ullum
exsilio esse multatum; sed cum homines vincula, neces
ignominiasque vitant, quae sunt legibus constitutae, con-
fugiunt quasi ad aram in exsilium; qui si in civitate legis
vim subire vellent, non prius civitatem quam vitam amit-
terent: quia nolunt, non adimitur eis civitas, sed ab eis
relinquitur atque deponitur. nam cum ex nostro iure
duarum civitatum nemo esse possit, tum amittitur haec
civitas denique, cum is, qui profugit, receptus est in ex- 35
silium, hoc est, in aliam civitatem. non me praeterit, 101

recuperatores, tametsi de hoc iure permulta praetereo, tamen me longius esse prolapsum, quam ratio vestri iudicii postularit; verum id feci, non quo vos hanc in hac causa defensionem desiderare arbitrarer, sed ut omnes intellegerent nec ademptam cuiquam civitatem esse neque adimi posse: hoc cum eos scire volui, quibus Sulla voluit iniuriam facere, tum omnis ceteros novos veteresque civis; neque enim ratio adferri potest, cur, si cuiquam novo civi potuerit adimi civitas, non omnibus pa-
102 triciis, omnibus antiquissimis civibus possit. nam ad hanc quidem causam nihil hoc pertinuisse primum ex eo intellegi potest, quod vos de ea re iudicare non debetis, deinde quod Sulla ipse ita tulit de civitate, ut non sustulerit horum nexa atque hereditates; iubet enim eodem iure esse, quo fuerint Ariminenses; quos quis ignorat duodecim coloniarum fuisse et a civibus Romanis hereditates capere potuisse?

Quod si adimi civitas A. Caecinae lege potuisset, magis illam rationem tamen omnes boni quaereremus, quem ad modum spectatissimum pudentissimumque hominem, summo consilio, summa virtute, summa auctoritate domestica praeditum, levatum iniuria civem retinere possemus, quam uti nunc, cum de iure civitatis nihil potuerit deperdere, quisquam exsistat, nisi tui, Sexte, similis et stultitia et impudentia, qui huic adem-
103 ptam civitatem esse dicat; qui, quoniam, recuperatores, suum ius non deseruit neque quicquam illius audaciae petulantiaeque concessit, de reliquo iam communem cau-
36 sam populique ius in vestra fide ac religione deponit. is homo est, ita se probatum vobis vestrique similibus semper voluit, ut id non minus in hac causa laborarit ne inique contendere aliquid quam ne dissolutius rem relinquere videretur, nec minus veritus sit ne contemnere Aebutium quam ne ab eo contemptus esse existimaretur.
104 quapropter, si quid extra iudicium est, quod homini tribuendum sit, habetis hominem singulari pudore [virtute cognita] et spectata fide, amplissimum totius Etruriae [hominem], in utraque fortuna cognitum multis signis et virtutis et humanitatis; si quid in contraria parte in homine offendendum est, habetis eum, ut nihil dicam am-

plius, qui se homines coëgisse fateatur: sin hominibus remotis de causa quaeritis, cum iudicium de vi sit, is qui arguitur, vim se hominibus armatis fecisse fateatur, verbo se, non aequitate, defendere conetur, id quoque ei verbum ipsum ereptum esse videatis; auctoritatem sapientissimorum hominum facere nobiscum; in iudicium non venire utrum A. Caecina possederit necne, tamen doceri possedisse; multo etiam minus quaeri A. Caecinae fundus sit necne, me tamen id ipsum docuisse, fundum esse Caecinae; cum haec ita sint, statuite quid vos tempora rei publicae de armatis hominibus, quid illius confessio de vi, quid nostra decisio de aequitate, quid ratio interdicti de iure admoneat ut iudicetis.

M. TULLII CICERONIS
DE IMPERIO CN. POMPEII AD QUIRITES ORATIO.

1 1 Quamquam mihi semper frequens conspectus vester multo iucundissimus, hic autem locus ad agendum amplissimus, ad dicendum ornatissimus est visus, Quirites, tamen hoc aditu laudis, qui semper optimo cuique maxime patuit, non mea me voluntas adhuc, sed vitae meae rationes ab ineunte aetate susceptae prohibuerunt: nam cum antea per aetatem nondum huius auctoritatem loci attingere auderem statueremque nihil huc nisi perfectum ingenio, elaboratum industria adferri oportere, omne meum 2 tempus amicorum temporibus transmittendum putavi. ita neque hic locus vacuus umquam fuit ab eis, qui vestram causam defenderent, et meus labor in privatorum periculis caste integreque versatus ex vestro iudicio fructum est amplissimum consecutus: nam cum propter dilationem comitiorum ter praetor primus centuriis cunctis renuntiatus sum, facile intellexi, Quirites, et quid de me iudicaretis et quid aliis praescriberetis. nunc cum et auctoritatis in me tantum sit, quantum vos honoribus mandandis esse voluistis, et ad agendum facultatis tantum, quantum homini vigilanti ex forensi usu prope cotidiana dicendi exercitatio potuit adferre, certe et si quid auctoritatis in me est, apud eos utar, qui eam mihi dederunt, et si quid in dicendo consequi possum, eis ostendam potissimum, qui ei quoque rei fructum suo iudicio tribuendum esse 3 duxerunt. atque illud in primis mihi laetandum iure esse video, quod in hac insolita mihi ex hoc loco ratione dicendi causa talis oblata est, in qua oratio deesse nemini possit: dicendum est enim de Cn. Pompeii singulari eximiaque virtute; huius autem orationis difficilius est exitum quam principium invenire; ita mihi non tam copia quam modus in dicendo quaerendus est.

Atque ut inde oratio mea proficiscatur, unde haec 2
omnis causa ducitur, bellum grave et periculosum vestris 4
vectigalibus ac sociis a duobus potentissimis regibus infertur, Mithridate et Tigrane, quorum alter relictus, alter lacessitus occasionem sibi ad occupandam Asiam oblatam esse arbitrantur. equitibus Romanis, honestissimis viris, adferuntur ex Asia cotidie litterae, quorum magnae res aguntur in vestris vectigalibus exercendis occupatae; qui ad me pro necessitudine, quae mihi est cum illo ordine, causam rei publicae periculaque rerum suarum detulerunt: Bithyniae, quae nunc vestra provincia est, vicos 5
exustos esse compluris; regnum Ariobarzanis, quod finitimum est vestris vectigalibus, totum esse in hostium potestate; L. Lucullum magnis rebus gestis ab eo bello discedere; huic qui successerit non satis esse paratum ad tantum bellum administrandum; unum ab omnibus sociis et civibus ad id bellum imperatorem deposci atque expeti, eundem hunc unum ab hostibus metui, praeterea neminem.

Causa quae sit videtis; nunc quid agendum sit con- 6
siderate. primum mihi videtur de genere belli, deinde de magnitudine, tum de imperatore deligendo esse dicendum.

Genus est belli eius modi, quod maxime vestros animos excitare atque inflammare ad persequendi studium debeat; in quo agitur populi Romani gloria, quae vobis a maioribus cum magna in omnibus rebus tum summa in re militari tradita est; agitur salus sociorum atque amicorum, pro qua multa maiores vestri magna et gravia bella gesserunt; aguntur certissima populi Romani vectigalia et maxima, quibus amissis et pacis ornamenta et subsidia belli requiretis; aguntur bona multorum civium, quibus est a vobis et ipsorum et rei publicae causa consulendum. et quoniam semper appetentes gloriae praeter ceteras 3 7
gentis atque avidi laudis fuistis, delenda est vobis illa macula [Mithridatico] bello superiore concepta, quae penitus iam insedit ac nimis inveteravit in populi Romani nomine, quod is, qui uno die tota in Asia, tot in civitatibus, uno nuntio atque una significatione [litterarum] civis Romanos necandos trucidandosque denotavit, non modo adhuc poenam nullam suo dignam scelere suscepit, sed ab illo tempore annum iam tertium et vicesimum regnat

et ita regnat, ut se non Ponti neque Cappadociae latebris occultare velit, sed emergere ex patrio regno atque in
8 vestris vectigalibus, hoc est, in Asiae luce versari. etenim adhuc ita nostri cum illo rege contenderunt imperatores, ut ab illo insignia victoriae, non victoriam reportarent: triumphavit L. Sulla, triumphavit L. Murena de Mithridate, duo fortissimi viri et summi imperatores, sed ita triumpharunt, ut ille pulsus superatusque regnaret. verum tamen illis imperatoribus laus est tribuenda quod egerunt, venia danda quod reliquerunt, propterea quod ab eo bello Sullam in Italiam res publica, Murenam Sulla revocavit.
4 9 Mithridates autem omne reliquum tempus non ad oblivionem veteris belli, sed ad comparationem novi contulit; qui [postea] cum maximas aedificasset ornassetque classis exercitusque permagnos quibuscumque ex gentibus potuisset comparasset et se Bosporanis finitimis suis bellum inferre simularet, usque in Hispaniam legatos ac litteras misit ad eos duces, quibuscum tum bellum gerebamus, ut, cum duobus in locis disiunctissimis maximeque diversis uno consilio a binis hostium copiis bellum terra marique gereretur, vos ancipiti contentione districti de imperio di-
10 micaretis. sed tamen alterius partis periculum, Sertorianae atque Hispaniensis, quae multo plus firmamenti ac roboris habebat, Cn. Pompeii divino consilio ac singulari virtute depulsum est; in altera parte ita res a L. Lucullo summo viro est administrata, ut initia illa rerum gestarum magna atque praeclara non felicitati eius, sed virtuti, haec autem extrema, quae nuper acciderunt, non culpae, sed fortunae tribuenda esse videantur. sed de Lucullo dicam alio loco et ita dicam, Quirites, ut neque vera laus ei detracta oratione mea neque falsa adficta
11 esse videatur; de vestri imperii dignitate atque gloria, quoniam is est exorsus orationis meae, videte quem vobis animum suscipiendum putetis.

5 Maiores nostri saepe mercatoribus aut navicularis nostris iniuriosius tractatis bella gesserunt: vos tot milibus civium Romanorum uno nuntio atque uno tempore necatis quo tandem animo esse debetis? legati quod erant appellati superbius, Corinthum patres vestri totius Graeciae lumen exstinctum esse voluerunt: vos eum regem

inultum esse patiemini, qui legatum populi Romani consularem vinculis ac verberibus atque omni supplicio excruciatum necavit? illi libertatem imminutam civium Romanorum non tulerunt: vos ereptam vitam neglegetis? ius legationis verbo violatum illi persecuti sunt: vos legatum omni supplicio interfectum relinquetis? videte 12
ne, ut illis pulcherrimum fuit tantam vobis imperii gloriam tradere, sic vobis turpissimum sit, id quod accepistis, tueri et conservare non posse.

Quid, quod salus sociorum summum in periculum ac discrimen vocatur, quo tandem animo ferre debetis? regno est expulsus Ariobarzanes rex, socius populi Romani atque amicus; imminent duo reges toti Asiae non solum vobis inimicissimi, sed etiam vestris sociis atque amicis; civitates autem omnes cuncta Asia atque Graecia vestrum auxilium exspectare propter periculi magnitudinem coguntur; imperatorem a vobis certum deposcere, cum praesertim vos alium miseritis, neque audent neque se id facere sine summo periculo posse arbitrantur. vident et 13
sentiunt hoc idem quod vos, unum virum esse, in quo summa sint omnia, et eum propter esse, quo etiam carent aegrius; cuius adventu ipso atque nomine, tametsi ille ad maritimum bellum venerit, tamen impetus hostium repressos esse intellegunt ac retardatos. hi vos, quoniam libere loqui non licet, tacite rogant, ut se quoque, sicut ceterarum provinciarum socios, dignos existimetis, quorum salutem tali viro commendetis, atque hoc etiam magis, quod ceteros in provinciam eius modi homines cum imperio mittimus, ut etiam si ab hoste defendant, tamen ipsorum adventus in urbis sociorum non multum ab hostili expugnatione differant, hunc audiebant antea, nunc praesentem vident tanta temperantia, tanta mansuetudine, tanta humanitate, ut ei beatissimi esse videantur, apud quos ille diutissime commoratur.

Qua re si propter socios nulla ipsi iniuria lacessiti 6 14
maiores nostri cum Antiocho, cum Philippo, cum Aetolis, cum Poenis bella gesserunt, quanto vos studio convenit iniuriis provocatos sociorum salutem una cum imperii vestri dignitate defendere, praesertim cum de maximis vestris vectigalibus agatur? nam ceterarum provinciarum

vectigalia, Quirites, tanta sunt, ut eis ad ipsas provincias tutandas vix contenti esse possimus, Asia vero tam opima est ac fertilis, ut et ubertate agrorum et varietate fructuum et magnitudine pastionis et multitudine earum rerum, quae exportantur, facile omnibus terris antecellat. itaque haec vobis provincia, Quirites, si et belli utilitatem et pacis dignitatem retinere voltis, non modo a calamitate, sed
15 etiam a metu calamitatis est defendenda; nam in ceteris rebus cum venit calamitas, tum detrimentum accipitur; at in vectigalibus non solum adventus mali, sed etiam metus ipse adfert calamitatem: nam cum hostium copiae non longe absunt, etiam si inruptio nulla facta est, tamen pecuaria relinquitur, agri cultura deseritur, mercatorum navigatio conquiescit; ita neque ex portu neque ex decumis neque ex scriptura vectigal conservari potest: qua re saepe totius anni fructus uno rumore periculi atque
16 uno belli terrore amittitur. quo tandem igitur animo esse existimatis aut eos, qui vectigalia nobis pensitant, aut eos, qui exercent atque exigunt, cum duo reges cum maximis copiis propter adsint? cum una excursio equitatus perbrevi tempore totius anni vectigal auferre possit? cum publicani familias maximas, quas in saltibus habent, quas in agris, quas in portubus atque custodiis, magno periculo se habere arbitrentur? putatisne vos illis rebus frui posse, nisi eos, qui vobis fructui sunt, conservaritis non solum, ut ante dixi, calamitate, sed etiam calamitatis formidine liberatos?

7 Ac ne illud quidem vobis neglegendum est, (quod
17 mihi ego extremum proposueram, cum essem de belli genere dicturus,) quod ad multorum bona civium Romanorum pertinet, quorum vobis pro vestra sapientia, Quirites, habenda est ratio diligenter: nam et publicani, homines honestissimi atque ornatissimi, suas rationes et copias in illam provinciam contulerunt, quorum ipsorum per se res et fortunae vobis curae esse debent — etenim si vectigalia nervos esse rei publicae semper duximus, eum certe ordinem, qui exercet illa, firmamentum cete-
18 rorum ordinum recte esse dicemus —; deinde ex ceteris ordinibus homines gnavi atque industrii partim ipsi in Asia negotiantur, quibus vos absentibus consulere debe-

tis, partim eorum in ea provincia pecunias magnas conlocatas habent. est igitur humanitatis vestrae magnum numerum eorum civium calamitate prohibere, sapientiae videre multorum civium calamitatem a re publica seiunctam esse non posse; etenim primum illud parvi refert, nos publica his amissis [vectigalia] postea victoria recuperare; neque enim isdem redimendi facultas erit propter calamitatem neque aliis voluntas propter timorem. deinde 19
quod nos eadem Asia atque idem iste Mithridates initio belli Asiatici docuit, id quidem certe calamitate docti memoria retinere debemus: nam tum, cum in Asia res magnas permulti amiserant, scimus Romae solutione impedita fidem concidisse; non enim possunt una in civitate multi rem ac fortunas amittere, ut non plures secum in eandem trahant calamitatem. a quo periculo prohibete rem publicam et mihi credite, id quod ipsi videtis: haec fides atque haec ratio pecuniarum, quae Romae, quae in foro versatur, implicata est cum illis pecuniis Asiaticis et cohaeret; ruere illa non possunt, ut haec non eodem labefacta motu concidant. qua re videte, num dubitandum vobis sit omni studio ad id bellum incumbere, in quo gloria nominis vestri, salus sociorum, vectigalia maxima, fortunae plurimorum civium coniunctae cum re publica defendantur.

Quoniam de genere belli dixi, nunc de magnitudine 8 20
pauca dicam. potest hoc enim dici, belli genus esse ita necessarium, ut sit gerendum, non esse ita magnum, ut sit pertimescendum: in quo maxime elaborandum est ne forte *ea* vobis, quae diligentissime providenda sunt, contemnenda esse videantur. atque ut omnes intellegant me L. Lucullo tantum impertire laudis, quantum forti viro et sapienti homini et magno imperatori debeatur, dico eius adventu maximas Mithridati copias omnibus rebus ornatas atque instructas fuisse, urbemque Asiae clarissimam nobisque amicissimam, Cyzicenorum, obsessam esse ab ipso rege maxima multitudine et oppugnatam vehementissime, quam L. Lucullus virtute, adsiduitate, consilio summis obsidionis periculis liberavit: ab eodem impera- 21
tore classem magnam et ornatam, quae ducibus Sertorianis ad Italiam studio atque odio inflammata raperetur, supe-

ratam esse atque depressam; magnas hostium praeterea copias multis proeliis esse deletas patefactumque nostris legionibus esse Pontum, qui antea populo Romano ex omni aditu clausus fuisset; Sinopen atque Amisum, quibus in oppidis erant domicilia regis, omnibus rebus ornatas ac refertas ceterasque urbis Ponti et Cappadociae permultas uno aditu adventuque esse captas, regem spoliatum regno patrio atque avito ad alios se reges atque ad alias gentis supplicem contulisse, atque haec omnia salvis populi Romani sociis atque integris vectigalibus esse gesta. satis opinor haec esse laudis atque ita, Quirites, ut hoc vos intellegatis, a nullo istorum, qui huic obtrectant legi atque causae, L. Lucullum similiter ex
9 22 hoc loco esse laudatum. requiretur fortasse nunc quem ad modum, cum haec ita sint, reliquum possit magnum esse bellum. cognoscite, Quirites; non enim hoc sine causa quaeri videtur. primum ex suo regno sic Mithridates profugit, ut ex eodem Ponto Medea illa quondam profugisse dicitur, quam praedicant in fuga fratris sui membra in eis locis, qua se parens persequeretur, dissipavisse, ut eorum conlectio dispersa maerorque patrius celeritatem persequendi retardaret: sic Mithridates fugiens maximam vim auri atque argenti pulcherrimarumque rerum omnium, quas et a maioribus acceperat et ipse bello superiore ex tota Asia direptas in suum regnum congesserat, in Ponto omnem reliquit: haec dum nostri conligunt omnia diligentius, rex ipse e manibus effugit; ita illum in persequendi studio maeror, hos laetitia tar-
23 davit. hunc in illo timore et fuga Tigranes, rex Armenius, excepit diffidentemque rebus suis confirmavit et adflictum erexit perditumque recreavit; cuius in regnum postea quam L. Lucullus cum exercitu venit, plures etiam gentes contra imperatorem nostrum concitatae sunt; erat enim metus iniectus eis nationibus, quas numquam populus Romanus neque lacessendas bello neque temptandas putavit; erat etiam alia gravis atque vehemens opinio, quae animos gentium barbararum pervaserat, fani locupletissimi et religiosissimi diripiendi causa in eas oras nostrum esse exercitum adductum; ita nationes multae atque magnae novo quodam terrore ac metu concitabantur.

noster autem exercitus, tametsi urbem ex Tigrani regno ceperat et proeliis usus erat secundis, tamen nimia longinquitate locorum ac desiderio suorum commovebatur. hic iam plura non dicam; fuit enim illud extremum, ut 24
ex eis locis a militibus nostris reditus magis maturus quam processio longior quaereretur. Mithridates autem et suam manum iam confirmarat, [et eorum, qui se ex ipsius regno conlegerant,] et magnis adventiciis auxiliis multorum regum et nationum iuvabatur. iam hoc fere sic fieri solere accepimus, ut regum adflictae fortunae facile multorum opes adliciant ad misericordiam, maximeque eorum, qui aut reges sunt aut vivunt in regno, ut
eis nomen regale magnum et sanctum esse videatur: ita- 25
que tantum victus efficere potuit, quantum incolumis numquam est ausus optare; nam cum se in regnum suum recepisset, non fuit eo contentus, quod ei praeter spem acciderat, ut illam, postea quam pulsus erat, terram umquam attingeret, sed in exercitum nostrum clarum atque victorem impetum fecit. sinite hoc loco, Quirites, sicut poëtae solent, qui res Romanas scribunt, praeterire me nostram calamitatem, quae tanta fuit, ut eam ad auris [Luculli] imperatoris non ex proelio nuntius, sed ex sermone rumor adferret. hic in illo ipso malo gravissima- 26
que belli offensione L. Lucullus, qui tamen aliqua ex parte eis incommodis mederi fortasse potuisset, vestro iussu coactus, qui imperii diuturnitati modum statuendum vetere exemplo putavistis, partem militum, qui iam stipendiis confecti erant, dimisit, partem M' Glabrioni tradidit. multa praetereo consulto, sed ea vos coniectura perspicite, quantum illud bellum factum putetis, quod coniungant reges potentissimi, renovent agitatae nationes, suscipiant integrae gentes, novus imperator noster accipiat vetere exercitu pulso.

Satis mihi multa verba fecisse videor, qua re esset 10 27
hoc bellum genere ipso necessarium, magnitudine periculosum: restat ut de imperatore ad id bellum deligendo ac tantis rebus praeficiendo dicendum esse videatur. utinam, Quirites, virorum fortium atque innocentium copiam tantam haberetis, ut haec vobis deliberatio difficilis esset, quemnam potissimum tantis rebus ac tanto bello prae-

ficiendum putaretis! nunc vero cum sit unus Cn. Pompeius, qui non modo eorum hominum, qui nunc sunt, gloriam, sed etiam antiquitatis memoriam virtute superarit, quae res est quae cuiusquam animum in hac causa
28 dubium facere possit? ego enim sic existimo, in summo imperatore quattuor has res inesse oportere, scientiam rei militaris, virtutem, auctoritatem, felicitatem.

Quis igitur hoc homine scientior umquam aut fuit aut esse debuit, qui e ludo atque e pueritiae disciplinis bello maximo atque acerrimis hostibus ad patris exercitum atque in militiae disciplinam profectus est, qui extrema pueritia miles in exercitu fuit summi imperatoris, ineunte adulescentia maximi ipse exercitus imperator; qui saepius cum hoste conflixit quam quisquam cum inimico concertavit, plura bella gessit quam ceteri legerunt, pluris provincias confecit quam alii concupiverunt, cuius adulescentia ad scientiam rei militaris non alienis praeceptis, sed suis imperiis, non offensionibus belli, sed victoriis, non stipendiis, sed triumphis est erudita? quod denique genus esse belli potest, in quo illum non exercuerit fortuna rei publicae? civile, Africanum, Transalpinum, Hispaniense, [mixtum ex civitatibus atque ex bellicosissimis nationibus,] servile, navale bellum, varia et diversa genera et bellorum et hostium, non solum gesta ab hoc uno, sed etiam confecta, nullam rem esse declarant in usu positam militari, quae huius viri scientiam fugere possit.

11
29 Iam vero virtuti Cn. Pompeii quae potest oratio par inveniri? quid est quod quisquam aut illo dignum aut vobis novum aut cuiquam inauditum possit adferre? neque enim illae sunt solae virtutes imperatoriae, quae volgo existimantur, labor in negotiis, fortitudo in periculis, industria in agendo, celeritas in conficiendo, consilium in providendo; quae tanta sunt in hoc uno, quanta in omnibus reliquis imperatoribus, quos aut vidimus aut audivi-
30 mus, non fuerunt. testis est Italia, quam ille ipse victor L. Sulla huius virtute et subsidio confessus est liberatam; testis est Sicilia, quam multis undique cinctam periculis non terrore belli, sed consilii celeritate explicavit; testis est Africa, quae magnis oppressa hostium copiis eorum ipsorum

sanguine redundavit; testis est Gallia, per quam legionibus nostris iter in Hispaniam Gallorum internicione patefactum est; testis est Hispania, quae saepissime plurimos hostis ab hoc superatos prostratosque conspexit; testis est iterum et saepius Italia, quae cum servili bello taetro periculosoque premeretur, ab hoc auxilium absente expetivit, quod bellum exspectatione eius attenuatum atque imminutum est, adventu sublatum ac sepultum; testes 31
nunc vero iam omnes orae atque omnes exterae gentes ac nationes, denique maria omnia cum universa tum in singulis oris omnes sinus atque portus. quis enim toto mari locus per hos annos aut tam firmum habuit praesidium, ut tutus esset, aut tam fuit abditus, ut lateret? quis navigavit qui non se aut mortis aut servitutis periculo committeret, cum aut hieme aut referto praedonum mari navigaret? hoc tantum bellum, tam turpe, tam vetus, tam late divisum atque dispersum quis umquam arbitraretur aut ab omnibus imperatoribus uno anno aut omnibus annis ab uno imperatore confici posse? quam provinciam tenuistis 32
a praedonibus liberam per hosce annos? quod vectigal vobis tutum fuit? quem socium defendistis? cui praesidio classibus vestris fuistis? quam multas existimatis insulas esse desertas? quam multas aut metu relictas aut a praedonibus captas urbis esse sociorum? sed quid ego lon- 12
ginqua commemoro? fuit hoc quondam, fuit proprium populi Romani longe a domo bellare et propugnaculis imperii sociorum fortunas, non sua tecta defendere: sociis ego nostris mare per hos annos clausum fuisse dicam, cum exercitus vestri numquam a Brundisio nisi hieme summa transmiserint? qui ad vos ab exteris nationibus venirent, captos querar, cum legati populi Romani redempti sint? mercatoribus tutum mare non fuisse dicam, cum duodecim secures in praedonum potestatem pervenerint? Cnidum aut Colophonem aut Samum, nobilissimas 33
urbis, innumerabilisque alias captas esse commemorem, cum vestros portus atque eos portus, quibus vitam ac spiritum ducitis, in praedonum fuisse potestatem sciatis? an vero ignoratis portum Caietae celeberrimum ac plenissimum navium inspectante praetore a praedonibus esse direptum, ex Miseno autem eius ipsius liberos, qui cum

praedonibus antea ibi bellum gesserat, a praedonibus esse sublatos? nam quid ego Ostiense incommodum atque illam labem atque ignominiam rei publicae querar, cum prope inspectantibus vobis classis ea, cui consul populi Romani praepositus esset, a praedonibus capta atque oppressa est? pro di immortales! tantamne unius hominis incredibilis ac divina virtus tam brevi tempore lucem adferre rei publicae potuit, ut vos, qui modo ante ostium Tiberinum classem hostium videbatis, ei nunc nullam
34 intra Oceani ostium praedonum navem esse audiatis? atque haec qua celeritate gesta sint quamquam videtis, tamen a me in dicendo praetereunda non sunt. quis enim umquam aut obeundi negotii aut consequendi quaestus studio tam brevi tempore tot loca adire, tantos cursus conficere potuit, quam celeriter Cn. Pompeio duce tanti belli impetus navigavit? qui ‹nondum tempestivo ad navigandum mari› Siciliam adiit, Africam exploravit, inde Sardiniam cum classe venit atque haec tria frumentaria subsidia rei publicae firmissimis praesidiis classibusque mu-
35 nivit; inde cum se in Italiam recepisset, duabus Hispaniis et Gallia [transalpina] praesidiis ac navibus confirmata, missis item in oram Illyrici maris et in Achaiam omnemque Graeciam navibus Italiae duo maria maximis classibus firmissimisque praesidiis adornavit, ipse autem ut Brundisio profectus est, undequinquagesimo die totam ad imperium populi Romani Ciliciam adiunxit; omnes, qui ubique praedones fuerunt, partim capti interfectique sunt, partim unius huius se imperio ac potestati dediderunt; idem Cretensibus, cum ad eum usque in Pamphyliam legatos deprecatoresque misissent, spem deditionis non ademit obsidesque imperavit. ita tantum bellum, tam diuturnum, tam longe lateque dispersum, quo bello omnes gentes ac nationes premebantur, Cn. Pompeius extrema hieme apparavit, ineunte vere suscepit, media
13 aestate confecit. est haec divina atque incredibilis virtus
36 imperatoris. quid ceterae, quas paulo ante commemorare coeperam, quantae atque quam multae sunt? non enim bellandi virtus solum in summo ac perfecto imperatore quaerenda est, sed multae sunt artes eximiae huius administrae comitesque virtutis; ac primum quanta inno-

centia debent esse imperatores, quanta deinde in omnibus rebus temperantia, quanta fide, quanta facilitate, quanto ingenio, quanta humanitate? quae breviter qualia sint in Cn. Pompeio consideremus; summa enim omnia sunt, Quirites, sed ea magis ex aliorum contentione quam ipsa per sese cognosci atque intellegi possunt. quem enim 37
imperatorem possumus ullo in numero putare, cuius in exercitu centuriatus veneant atque venierint? quid hunc hominem magnum aut amplum de re publica cogitare, qui pecuniam ex aerario depromptam ad bellum administrandum aut propter cupiditatem provinciae magistratibus diviserit aut propter avaritiam Romae in quaestu reliquerit? vestra admurmuratio facit, Quirites, ut agnoscere videamini qui haec fecerint; ego autem nomino neminem; qua re irasci mihi nemo poterit, nisi qui ante de se voluerit confiteri. itaque propter hanc avaritiam imperatorum quantas calamitates, quocumque ventum est, nostri exercitus ferant quis ignorat? itinera quae per hosce annos 38
in Italia per agros atque oppida civium Romanorum nostri imperatores fecerint recordamini, tum facilius statuetis quid apud exteras nationes fieri existimetis. utrum pluris arbitramini per hosce annos militum vestrorum armis hostium urbis an hibernis sociorum civitates esse deletas? neque enim potest exercitum is continere imperator, qui se ipse non continet, neque severus esse in iudicando, qui alios in se severos esse iudices non volt. hic miramur 39
hunc hominem tantum excellere ceteris, cuius legiones sic in Asiam pervenerint, ut non modo manus tanti exercitus, sed ne vestigium quidem cuiquam pacato nocuisse dicatur? iam vero quem ad modum milites hibernent cotidie sermones ac litterae perferuntur: non modo ut sumptum faciat in militem nemini vis adfertur, sed ne cupienti quidem cuiquam permittitur; hiemis enim, non avaritiae perfugium maiores nostri in sociorum atque amicorum tectis esse voluerunt. age vero ceteris in rebus 14 40
quali sit temperantia considerate: unde illam tantam celeritatem et tam incredibilem cursum inventum putatis? non enim illum eximia vis remigum aut ars inaudita quaedam gubernandi aut venti aliqui novi tam celeriter in ultimas terras pertulerunt, sed eae res, quae ceteros remo-

rari solent, non retardarunt: non avaritia ab instituto cursu ad praedam aliquam devocavit, non libido ad voluptatem, non amoenitas ad delectationem, non nobilitas urbis ad cognitionem, non denique labor ipse ad quietem; postremo signa et tabulas ceteraque ornamenta Graecorum oppidorum, quae ceteri tollenda esse arbitrantur, ea sibi ille
41 ne visenda quidem existimavit. itaque omnes nunc in eis locis Cn. Pompeium sicut aliquem non ex hac urbe missum, sed de caelo delapsum intuentur; nunc denique incipiunt credere fuisse homines Romanos hac quondam continentia, quod iam nationibus exteris incredibile ac falso memoriae proditum videbatur; nunc imperii vestri splendor illis gentibus lucem adferre coepit; nunc intellegunt non sine causa maiores suos tum, cum ea temperantia magistratus habebamus, servire populo Romano quam imperare aliis maluisse. iam vero ita faciles aditus ad eum privatorum, ita liberae querimoniae de aliorum iniuriis esse dicuntur, ut is, qui dignitate principibus ex-
42 cellit, facilitate infimis par esse videatur. iam quantum consilio, quantum dicendi gravitate et copia valeat, in quo ipso inest quaedam dignitas imperatoria, vos, Quirites, hoc ipso ex loco saepe cognovistis. fidem vero eius quantam inter socios existimari putatis, quam hostes omnes omnium generum sanctissimam iudicarint? humanitate iam tanta est, ut difficile dictu sit utrum hostes magis virtutem eius pugnantes timuerint an mansuetudinem victi dilexerint. et quisquam dubitabit quin huic hoc tantum bellum transmittendum sit, qui ad omnia nostrae memoriae bella conficienda divino quodam consilio natus esse videatur?

15 43 Et quoniam auctoritas quoque in bellis administrandis multum atque in imperio militari valet, certe nemini dubium est quin ea re idem ille imperator plurimum possit. vehementer autem pertinere ad bella administranda quid hostes, quid socii de imperatoribus nostris existiment quis ignorat, cum sciamus homines in tantis rebus ut aut contemnant aut metuant aut oderint aut ament, opinione non minus et fama quam aliqua ratione certa commoveri? quod igitur nomen umquam in orbe terrarum clarius fuit? cuius res gestae pares? de quo homine vos, id quod

maxime facit auctoritatem, tanta et tam praeclara iudicia fecistis? an vero ullam usquam esse oram tam desertam 44
putatis quo non illius diei fama pervaserit, cum universus populus Romanus referto foro completisque omnibus templis, ex quibus hic locus conspici potest, unum sibi ad commune omnium gentium bellum Cn. Pompeium imperatorem depoposcit? itaque ut plura non dicam neque aliorum exemplis confirmem quantum [huius] auctoritas valeat in bello, ab eodem Cn. Pompeio omnium rerum egregiarum exempla sumantur: qui quo die a vobis maritimo bello praepositus est imperator, tanta repente vilitas annonae ex summa inopia et caritate rei frumentariae consecuta est unius hominis spe ac nomine, quantam vix in summa ubertate agrorum diuturna pax efficere potuisset. iam accepta in Ponto calamitate ex eo proelio, de quo 45
vos paulo ante invitus admonui, cum socii pertimuissent, hostium opes animique crevissent, satis firmum praesidium provincia non haberet, amisissetis Asiam, Quirites, nisi ad ipsum discrimen eius temporis divinitus Cn. Pompeium ad eas regiones fortuna populi Romani attulisset. huius adventus et Mithridatem insolita inflammatum victoria continuit et Tigranem magnis copiis minitantem Asiae retardavit. et quisquam dubitabit quid virtute perfecturus sit qui tantum auctoritate perfecerit? aut quam facile imperio atque exercitu socios et vectigalia conservaturus sit qui ipso nomine ac rumore defenderit? age 16 46
vero illa res quantam declarat eiusdem hominis apud hostis populi Romani auctoritatem, quod ex locis tam longinquis tamque diversis tam brevi tempore omnes huic se uni dediderunt! quod *a* communi Cretensium legati, cum in eorum insula noster imperator exercitusque esset, ad Cn. Pompeium in ultimas prope terras venerunt eique se omnis Cretensium civitates dēdere velle dixerunt! quid? idem iste Mithridates nonne ad eundem Cn. Pompeium legatum usque in Hispaniam misit? eum, quem Pompeius legatum semper iudicavit, ei, quibus erat [semper] molestum ad eum potissimum esse missum, speculatorem quam legatum iudicari maluerunt. potestis igitur iam constituere, Quirites, hanc auctoritatem multis postea rebus gestis magnisque vestris iudiciis amplificatam, quan-

tum apud illos reges, quantum apud exteras nationes valituram esse existimetis.

47 Reliquum est ut de felicitate, quam praestare de se ipso nemo potest, meminisse et commemorare de altero possumus, sicut aequum est homines de potestate deorum, timide et pauca dicamus. ego enim sic existimo: Maximo, Marcello, Scipioni, Mario, et ceteris magnis imperatoribus non solum propter virtutem, sed etiam propter fortunam saepius imperia mandata atque exercitus esse commissos; fuit enim profecto quibusdam summis viris quaedam ad amplitudinem et ad gloriam et ad res magnas bene gerendas divinitus adiuncta fortuna; de huius autem hominis felicitate, de quo nunc agimus, hac utar moderatione dicendi, non ut in illius potestate fortunam positam esse dicam, sed ut praeterita meminisse, reliqua sperare videamur, ne aut invisa dis immortalibus oratio nostra
48 aut ingrata esse videatur. itaque non sum praedicaturus quantas ille res domi militiae, terra marique, quantaque felicitate gesserit; ut eius semper voluntatibus non modo cives adsenserint, socii obtemperarint, hostes oboedierint, sed etiam venti tempestatesque obsecundarint: hoc brevissime dicam, neminem umquam tam impudentem fuisse, qui ab dis immortalibus tot et tantas res tacitus auderet optare, quot et quantas di immortales ad Cn. Pompeium detulerunt. quod ut illi proprium ac perpetuum sit, Quirites, cum communis salutis atque imperii tum ipsius hominis causa, sicuti facitis, velle et optare debetis.

49 Qua re cum et bellum sit ita necessarium, ut neglegi non possit, ita magnum, ut adcuratissime sit administrandum, et cum ei imperatorem praeficere possitis, in quo sit eximia belli scientia, singularis virtus, clarissima auctoritas, egregia fortuna, dubitatis, Quirites, quin hoc tantum boni, quod vobis ab dis immortalibus oblatum et datum est, in rem publicam conservandam atque ampli-
17 50 ficandam conferatis? quod si Romae Cn. Pompeius privatus esset hoc tempore, tamen ad tantum bellum is erat deligendus atque mittendus; nunc cum ad ceteras summas utilitates haec quoque opportunitas adiungatur, ut in eis ipsis locis adsit, ut habeat exercitum, ut ab eis, qui habent, accipere statim possit, quid exspectamus? aut cur

non ducibus dis immortalibus eidem, cui cetera summa cum salute rei publicae commissa sunt, hoc quoque bellum regium committamus?

At enim vir clarissimus, amantissimus rei publicae, 51
vestris beneficiis amplissimis adfectus, Q. Catulus, itemque summis ornamentis honoris, fortunae, virtutis, ingenii praeditus, Q. Hortensius, ab hac ratione dissentiunt: quorum ego auctoritatem apud vos multis locis plurimum valuisse et valere oportere confiteor, sed in hac causa, tametsi cognoscetis auctoritates contrarias virorum fortissimorum et clarissimorum, tamen omissis auctoritatibus ipsa re ac ratione exquirere possumus veritatem, atque hoc facilius, quod ea omnia, quae a me adhuc dicta sunt, eidem isti vera esse concedunt, et necessarium bellum esse et magnum et in uno Cn. Pompeio summa esse omnia. quid igitur ait Hortensius? si uni omnia tribuenda sint, 52
dignissimum esse Pompeium, sed ad unum tamen omnia deferri non oportere. obsolevit iam ista oratio, re multo magis quam verbis refutata; nam tu idem, Q. Hortensi, multa pro tua summa copia ac singulari facultate dicendi et in senatu contra virum fortem, A. Gabinium, graviter ornateque dixisti, cum is de uno imperatore contra praedones constituendo legem promulgasset, et ex hoc ipso loco permulta item contra eam legem verba fecisti. quid? 53
tum, per deos immortalis! si plus apud populum Romanum auctoritas tua quam ipsius populi Romani salus et vera causa valuisset, hodie hanc gloriam atque hoc orbis terrae imperium teneremus? an tibi tum imperium hoc esse videbatur, cum populi Romani legati, quaestores praetoresque capiebantur, cum ex omnibus provinciis commeatu et privato et publico prohibebamur, cum ita clausa nobis erant maria omnia, ut neque privatam rem transmarinam neque publicam iam obire possemus? quae 18 54
civitas antea umquam fuit, non dico Atheniensium, quae satis late quondam mare tenuisse dicitur, non Karthaginiensium, qui permultum classe ac maritimis rebus valuerunt, non Rhodiorum, quorum usque ad nostram memoriam disciplina navalis et gloria remansit; — *sed* quae civitas umquam antea tam tenuis, *quae* tam parva insula fuit quae non portus suos et agros et aliquam partem regionis atque orae maritimae per se ipsa defenderet? at hercule aliquot annos continuos ante legem Gabiniam ille populus Romanus, cuius usque ad nostram memoriam nomen invictum in navalibus pugnis permanserit, magna

ac multo maxima parte non modo utilitatis, sed dignitatis
55 atque imperii caruit; nos, quorum maiores Antiochum
regem classe Persenque superarunt, omnibusque navali-
bus pugnis Karthaginiensis, homines in maritimis rebus
exercitatissimos paratissimosque, vicerunt, ei nullo in
loco iam praedonibus pares esse poteramus; nos, qui
antea non modo Italiam tutam habebamus, sed omnis
socios in ultimis oris auctoritate nostri imperii salvos
praestare poteramus, tum, cum insula Delos, tam procul
a nobis in Aegaeo mari posita, quo omnes undique cum
mercibus atque oneribus commeabant, referta divitiis,
parva, sine muro, nihil timebat, eidem non modo pro-
vinciis atque oris Italiae maritimis ac portubus nostris,
sed etiam Appia iam via carebamus; et eis temporibus
non pudebat magistratus populi Romani in hunc ipsum
locum escendere, cum eum nobis maiores nostri exuviis
19 nauticis et classium spoliis ornatum reliquissent. bono
56 te animo tum, Q. Hortensi, populus Romanus et ceteros,
qui erant in eadem sententia, dicere existimavit ea, quae
sentiebatis; sed tamen in salute communi idem populus
Romanus dolori suo maluit quam auctoritati vestrae ob-
temperare: itaque una lex, unus vir, unus annus non
modo nos illa miseria ac turpitudine liberavit, sed etiam
effecit, ut aliquando vere videremur omnibus gentibus ac
57 nationibus terra marique imperare. quo mihi etiam in-
dignius videtur obtrectatum esse adhuc, Gabinio dicam
anne Pompeio, an utrique, id quod est verius, ne lega-
retur A. Gabinius Cn. Pompeio expetenti ac postulanti.
utrum ille, qui postulat ad tantum bellum legatum quem
velit, idoneus non est qui impetret, cum ceteri ad ex-
pilandos socios diripiendasque provincias quos voluerunt
legatos eduxerint, an ipse, cuius lege salus ac dignitas
populo Romano atque omnibus gentibus constituta est,
expers esse debet gloriae eius imperatoris atque eius exer-
58 citus, qui consilio ipsius ac periculo est constitutus? an
C. Falcidius, Q. Metellus, Q. Caelius Latiniensis, Cn.
Lentulus, quos omnis honoris causa nomino, cum tribuni
plebi fuissent, anno proximo legati esse potuerunt; in
uno Gabinio sunt tam diligentes, qui in hoc bello, quod
lege Gabinia geritur, in hoc imperatore atque exercitu,
quem per vos ipse constituit, etiam praecipuo iure esse
deberet? de quo legando consules spero ad senatum re-
laturos: qui si dubitabunt aut gravabuntur, ego me pro-
fiteor relaturum, neque me impediet cuiusquam inimicum

edictum, quo minus vobis fretus vestrum ius beneficiumque defendam, neque praeter intercessionem quicquam audiam, de qua, ut arbitror, isti ipsi, qui minantur, etiam atque etiam quid liceat considerabunt. mea quidem sententia, Quirites, unus A. Gabinius belli maritimi rerumque gestarum Cn. Pompeio socius ascribitur, propterea quod alter uni illud bellum suscipiendum vestris suffragiis detulit, alter delatum susceptumque confecit.

Reliquum est ut de Q. Catuli auctoritate et sententia 20 59
dicendum esse videatur; qui cum ex vobis quaereret, si in uno Cn. Pompeio omnia poneretis, si quid eo factum esset, in quo spem essetis habituri, cepit magnum suae virtutis fructum ac dignitatis, cum omnes una prope voce in [eo] ipso vos spem habituros esse dixistis. etenim talis est vir, ut nulla res tanta sit ac tam difficilis, quam ille non et consilio regere et integritate tueri et virtute conficere possit: sed in hoc ipso ab eo vehementissime dissentio, quod quo minus certa est hominum ac minus diuturna vita, hoc magis res publica, dum per deos immortalis licet, frui debet summi viri vita atque virtute. 'at 60
enim ne quid novi fiat contra exempla atque instituta maiorum.' non dicam hoc loco maiores nostros semper in pace consuetudini, in bello utilitati paruisse, semper ad novos casus temporum novorum consiliorum rationes adcommodasse, non dicam duo bella maxima, Punicum atque Hispaniense, ab uno imperatore esse confecta duasque urbis potentissimas, quae huic imperio maxime minitabantur, Karthaginem atque Numantiam, ab eodem Scipione esse deletas; non commemorabo nuper ita vobis patribusque vestris esse visum, ut in uno C. Mario spes imperii poneretur, ut idem cum Iugurtha, idem cum Cimbris, idem cum Teutonis bellum administraret: in 61
ipso Cn. Pompeio, in quo novi constitui nihil volt Q. Catulus, quam multa sint nova summa Q. Catuli voluntate constituta recordamini: quid tam novum quam adulescen- 21
tulum privatum exercitum difficili rei publicae tempore conficere? confecit. huic praeesse? praefuit. rem optime ductu suo gerere? gessit. quid tam praeter consuetudinem quam homini peradulescenti, cuius aetas a senatorio gradu longe abesset, imperium atque exercitum dari, Siciliam permitti atque Africam bellumque in ea provincia administrandum? fuit in his provinciis singulari innocentia, gravitate, virtute; bellum in Africa maximum confecit, victorem exercitum deportavit. quid vero tam in-

auditum quam equitem Romanum triumphare? at eam quoque rem populus Romanus non modo vidit, sed omnium
62 etiam studio visendam et concelebrandam putavit. quid tam inusitatum quam ut, cum duo consules clarissimi fortissimique essent, eques Romanus ad bellum maximum formidolosissimumque pro consule mitteretur? missus est: quo quidem tempore, cum esset non nemo in senatu qui diceret non oportere mitti hominem privatum pro consule, L. Philippus dixisse dicitur non se illum sua sententia pro consule, sed pro consulibus mittere. tanta in eo rei publicae bene gerendae spes constituebatur, ut duorum consulum munus unius adulescentis virtuti committeretur. quid tam singulare quam ut ex senatus consulto legibus solutus consul ante fieret, quam ullum alium magistratum per leges capere licuisset? quid tam incredibile quam ut iterum eques Romanus ex senatus consulto triumpharet? quae in omnibus hominibus nova post hominum memoriam constituta sunt, ea tam multa non
63 sunt quam haec, quae in hoc uno homine videmus: atque haec tot exempla tanta ac tam nova profecta sunt in eundem hominem a Q. Catuli atque a ceterorum eiusdem
22 dignitatis amplissimorum hominum auctoritate. qua re videant ne sit periniquum et non ferundum, illorum auctoritatem de Cn. Pompeii dignitate a vobis comprobatam semper esse, vestrum ab illis de eodem homine iudicium populique Romani auctoritatem improbari, praesertim cum iam suo iure populus Romanus in hoc homine suam auctoritatem vel contra omnis, qui dissentiunt, possit defendere, propterea quod isdem istis reclamantibus vos unum illum ex omnibus delegistis quem bello praedonum
64 praeponeretis. hoc si vos temere fecistis et rei publicae parum consuluistis, recte isti studia vestra suis consiliis regere conantur; sin autem vos plus tum in re publica vidistis, vos eis repugnantibus per vosmet ipsos dignitatem huic imperio, salutem orbi terrarum attulistis, aliquando isti principes et sibi et ceteris populi Romani universi auctoritati parendum esse fateantur. atque in hoc bello Asiatico et regio non solum militaris illa virtus, quae est in Cn. Pompeio singularis, sed aliae quoque virtutes animi magnae et multae requiruntur: difficile est in Asia, Cilicia, Syria regnisque interiorum nationum ita versari nostrum imperatorem, ut nihil aliud nisi de hoste ac de laude cogitet; deinde etiam si qui sunt pudore ac temperantia moderatiores, tamen eos esse talis propter

multitudinem cupidorum hominum nemo arbitratur. difficile est dictu, Quirites, quanto in odio simus apud exteras nationes propter eorum, quos ad eas per hos annos cum imperio misimus, libidines et iniurias. quod enim fanum putatis in illis terris nostris magistratibus religiosum, quam civitatem sanctam, quam domum satis clausam ac munitam fuisse? urbes iam locupletes et copiosae requiruntur, quibus causa belli propter diripiendi cupiditatem inferatur. libenter haec coram cum Q. Catulo et Q. Hortensio, summis et clarissimis viris, disputarem; noverunt enim sociorum volnera, vident eorum calamitates, querimonias audiunt: pro sociis vos contra hostis exercitum mittere putatis an hostium simulatione contra socios atque amicos? quae civitas est in Asia quae non modo imperatoris aut legati, sed unius tribuni militum animos ac spiritus capere possit? qua re, etiam si quem habetis qui conlatis signis exercitus regios superare posse videatur, tamen nisi erit idem, qui [se] a pecuniis sociorum, qui ab eorum coniugibus ac liberis, qui ab ornamentis fanorum atque oppidorum, qui ab auro gazaque regia manus, oculos, animum cohibere possit, non erit idoneus qui ad bellum Asiaticum regiumque mittatur. ecquam putatis civitatem pacatam fuisse quae locuples sit? ecquam esse locupletem quae istis pacata esse videatur? ora maritima, Quirites, Cn. Pompeium non solum propter rei militaris gloriam, sed etiam propter animi continentiam requisivit. videbat enim praetores locupletari quot annis pecunia publica praeter paucos, neque eos quicquam aliud adsequi classium nomine nisi ut detrimentis accipiendis maiore adfici turpitudine videremur. nunc qua cupiditate homines in provincias, quibus iacturis et quibus condicionibus proficiscantur ignorant videlicet isti, qui ad unum deferenda omnia esse non arbitrantur? quasi vero Cn. Pompeium non cum suis virtutibus tum etiam alienis vitiis magnum esse videamus. qua re nolite dubitare quin huic uni credatis omnia, qui inter tot annos unus inventus sit quem socii in urbis suas cum exercitu venisse gaudeant.

65 66 23 67 68

Quod si auctoritatibus hanc causam, Quirites, confirmandam putatis, est vobis auctor vir bellorum omnium maximarumque rerum peritissimus, P. Servilius, cuius tantae res gestae terra marique exstiterunt, ut cum de bello deliberetis, auctor vobis gravior nemo esse debeat; est C. Curio, summis vestris beneficiis maximisque rebus

gestis, summo ingenio et prudentia praeditus; est Cn. Lentulus, in quo omnes pro amplissimis vestris honoribus summum consilium, summam gravitatem esse cognovistis, est C. Cassius, integritate, virtute, constantia singulari. qua re videte ut horum auctoritatibus illorum orationi, qui dissentiunt, respondere posse videamur.

24 69 Quae cum ita sint, C. Manili, primum istam tuam et legem et voluntatem et sententiam laudo vehementissimeque comprobo; deinde te hortor, ut auctore populo Romano maneas in sententia neve cuiusquam vim aut minas pertimescas. primum in te satis esse animi perseverantiaeque arbitror; deinde cum tantam multitudinem cum tanto studio adesse videamus, quantam iterum nunc in eodem homine praeficiendo videmus, quid est quod aut de re aut de perficiendi facultate dubitemus? ego autem quicquid est in me studii, consilii, laboris, ingenii, quicquid hoc beneficio populi Romani atque hac potestate praetoria, quicquid auctoritate, fide, constantia possum, id omne ad hanc rem conficiendam tibi et populo Romano
70 polliceor ac defero; testorque omnis deos et eos maxime, qui huic loco temploque praesident, qui omnium mentis eorum, qui ad rem publicam adeunt, maxime perspiciunt, me hoc neque rogatu facere cuiusquam neque quo Cn. Pompeii gratiam mihi per hanc causam conciliari putem neque quo mihi ex cuiusquam amplitudine aut praesidia periculis aut adiumenta honoribus quaeram, propterea quod pericula facile, ut hominem praestare oportet, innocentia tecti repellemus, honorem autem neque ab uno neque ex hoc loco, sed eadem illa nostra laboriosissima ratione vitae, si vestra voluntas feret, consequemur.
71 quam ob rem quicquid in hac causa mihi susceptum est, Quirites, id ego omne me rei publicae causa suscepisse confirmo, tantumque abest, ut aliquam mihi bonam gratiam quaesisse videar, ut multas me etiam simultates partim obscuras, partim apertas intellegam mihi non necessarias, vobis non inutilis suscepisse. sed ego me hoc honore praeditum, tantis vestris beneficiis adfectum statui, Quirites, vestram voluntatem et rei publicae dignitatem et salutem provinciarum atque sociorum meis omnibus commodis et rationibus praeferre oportere.

M. TULLII CICERONIS
PRO A. CLUENTIO HABITO ORATIO AD IUDICES.

Animadverti, iudices, omnem accusatoris orationem 1 1
in duas divisam esse partis, quarum altera mihi niti et magno opere confidere videbatur invidia iam inveterata iudicii Iuniani, altera tantum modo consuetudinis causa timide et diffidenter attingere rationem veneficii criminum, qua de re lege est haec quaestio constituta. itaque mihi certum est hanc eandem distributionem invidiae et criminum sic in defensione servare, ut omnes intellegant nihil me nec subterfugere voluisse reticendo nec obscurare dicendo. sed cum considero quo modo mihi in utra- 2
que re sit elaborandum, altera pars et ea, quae propria est iudicii vestri et legitimae veneficii quaestionis, per mihi brevis et non magnae in dicendo contentionis fore videtur, altera autem, quae procul ab iudicio remota est, quae contionibus seditiose concitatis adcommodatior est quam tranquillis moderatisque iudiciis, perspicio quantum in agendo difficultatis et quantum laboris sit habitura. sed in hac difficultate illa me res tamen, iudices, 3
consolatur, quod vos de criminibus sic audire consuestis, ut eorum omnem dissolutionem ab oratore quaeratis, ut non existimetis plus vos ad salutem reo largiri oportere, quam quantum defensor purgandis criminibus consequi et dicendo probare potuerit. de invidia autem sic inter nos disceptare debetis, ut non quid dicatur a nobis, sed quid oporteat dici consideretis. agitur enim in criminibus A. Cluentii proprium periculum, in invidia causa communis; quam ob rem alteram partem causae sic agemus ut vos doceamus, alteram sic ut oremus; in altera diligentia vestra nobis adiungenda est, in altera fides imploranda. nemo est enim qui invidiae sine vestro [ac

4 sine] talium virorum subsidio possit resistere. equidem quod ad me attinet, quo me vertam nescio: negem fuisse illam infamiam iudicii corrupti? negem esse illam rem agitatam in contionibus, iactatam in iudiciis, commemoratam in senatu? evellam ex animis hominum tantam opinionem, tam penitus insitam, tam vetustam? non est nostri ingenii: vestri auxilii est, iudices, huius innocentiae sic in hac calamitosa fama quasi in aliqua perniciosissima
2 flamma atque in communi incendio subvenire. etenim
5 sicut aliis in locis parum firmamenti et parum virium veritas habet, sic in hoc loco falsa invidia imbecilla esse debet; dominetur in contionibus, iaceat in iudiciis; valeat in opinionibus ac sermonibus imperitorum, ab ingeniis prudentium repudietur; vehementis habeat repentinos impetus, spatio interposito et causa cognita consenescat; denique illa definitio iudiciorum aequorum, quae nobis a maioribus tradita est, retineatur, ut in iudiciis et sine invidia culpa plectatur et sine culpa invidia ponatur.
6 quam ob rem a vobis, iudices, ante quam de ipsa causa dicere incipio, haec postulo: primum id, quod aequissimum est, ut ne quid huc praeiudicati adferatis; etenim non modo auctoritatem, sed etiam nomen iudicum amittemus, [nisi hic ex ipsis causis iudicabimus,] si ad causas iudicia iam facta domo deferemus; deinde si quam opinionem iam vestris mentibus comprehendistis, si eam ratio convellet, si oratio labefactabit, si denique veritas extorquebit, ne repugnetis eamque animis vestris aut libentibus aut aequis remittatis; tum autem, cum ego una quaque de re dicam et diluam, ne ipsi, quae contraria sint, taciti cogitationi vestrae subiciatis, sed ad extremum exspectetis meque meum dicendi ordinem servare patiamini; cum peroraro, tum, si quid erit praeteritum, [animo]
3 requiratis. ego me, iudices, ad eam causam accedere,
7 quae iam per annos octo continuos ex contraria parte audiatur atque ipsa opinione hominum tacita prope convicta atque damnata sit, facile intellego; sed si qui mihi deus vestram ad me audiendum benevolentiam conciliarit, efficiam profecto, ut intellegatis nihil esse homini tam timendum quam invidiam, nihil innocenti suscepta invidia tam optandum quam aequum iudicium, quod in

hoc uno denique falsae infamiae finis aliqui atque exitus reperiatur. quam ob rem magna me spes tenet, si quae sunt in causa, explicare atque omnia dicendo consequi potuero, hunc locum consessumque vestrum, quem illi horribilem A. Cluentio ac formidolosum fore putaverunt, eum tandem eius fortunae miserae multumque iactatae portum ac perfugium futurum. tametsi permulta sunt, 8
quae mihi, ante quam de causa dico, de communibus invidiae periculis dicenda esse videantur, tamen, ne diutius oratione mea suspensa exspectatio vestra teneatur, adgrediar ad crimen cum illa deprecatione, iudices, qua mihi saepius utendum esse intellego, sic ut me audiatis, quasi hoc tempore haec causa primum dicatur, sicuti dicitur, non quasi saepe iam dicta et numquam probata sit: hodierno enim die primum [veteris] ipsius criminis diluendi potestas est data, ante hoc tempus error in hac causa atque invidia versata est. quam ob rem dum multorum annorum accusationi breviter dilucideque respondeo, quaeso, ut me, iudices, sicut facere instituistis, benigne attenteque audiatis.

Corrupisse dicitur A. Cluentius iudicium pecunia, quo 4 9
inimicum innocentem Statium Albium condemnaret. ostendam, iudices, primum, quoniam caput illius atrocitatis atque invidiae fuit, innocentem pecunia circumventum, neminem umquam maioribus criminibus, gravioribus testibus esse in iudicium vocatum; deinde ea de eo praeiudicia esse facta ab ipsis iudicibus, a quibus condemnatus est, ut non modo ab isdem, sed ne ab aliis quidem ullis absolvi ullo modo posset; cum haec docuero, tum illud ostendam, quod maxime requiri intellego, iudicium illud pecunia esse temptatum non a Cluentio, sed contra Cluentium, faciamque ut intellegatis in tota illa causa quid res ipsa tulerit, quid error adfinxerit, quid invidia conflarit.

Primum igitur illud est, ex quo intellegi possit, de- 10
buisse Cluentium magno opere causae confidere, quod certissimis criminibus et testibus fretus ad accusandum descenderit. hoc loco faciendum mihi, iudices, est, ut vobis breviter illa, quibus Albius est condemnatus, crimina exponam. abs te peto, Oppianice, ut me invitum

de patris tui causa dicere existimes, adductum fide atque officio defensionis. etenim tibi si in praesentia non potuero, tamen multae mihi ad satis faciendum reliquo tempore facultates dabuntur; Cluentio nisi nunc satis fecero, postea mihi satis faciendi potestas non erit. simul et illud quis est qui dubitare debeat, contra damnatum et mortuum pro incolumi et [pro] vivo dicere, cum illi, in quem dicitur, damnatio omne ignominiae periculum iam abstulerit, mors vero etiam doloris, hic autem, pro quo dicimus, nihil possit offensionis accipere sine acerbissimo animi sensu ac molestia et sine summo dedecore vitae et
11 turpitudine? atque ut intellegatis Cluentium non accusatorio animo, non ostentatione aliqua aut gloria adductum, sed nefariis iniuriis, cotidianis insidiis, proposito ante oculos vitae periculo, nomen Oppianici detulisse, paulo longius exordium rei demonstrandae petam; quod quaeso, iudices, ne moleste patiamini, principiis enim cognitis multo facilius extrema intellegetis.

5 A. Cluentius Habitus fuit, pater huiusce, iudices, homo non solum municipii Larinatis, ex quo erat, sed etiam regionis illius et vicinitatis virtute, existimatione, nobilitate facile princeps. is cum esset mortuus Sulla et Pompeio consulibus, reliquit hunc annos XV natum, grandem autem et nubilem filiam, quae brevi tempore post patris mortem nupsit A. Aurio Melino, consobrino suo, adulescenti in primis, ut tum habebatur, inter suos et
12 honesto et nobili. cum essent eae nuptiae plenae dignitatis, plenae concordiae, repente est exorta mulieris importunae nefaria libido non solum dedecore, verum etiam scelere coniuncta: nam Sassia, mater huius Habiti — mater enim a me in omni causa, tametsi in hunc hostili odio et crudelitate est, mater, inquam, appellabitur, neque umquam illa ita de suo scelere et immanitate audiet, ut naturae nomen amittat; quo enim est ipsum nomen amantius indulgentiusque maternum, hoc illius matris, quae multos iam annos et nunc cum maxime filium interfectum cupit, singulare scelus maiore odio dignum esse ducetis — ea igitur mater Habiti, Melini illius adulescentis, generi sui, contra quam fas erat, amore capta, primo, neque id ipsum diu, quoquo modo poterat, in illa cupi-

ditate *se* continebat; deinde ita flagrare coepit amentia, sic inflammata ferri libidine, ut eam non pudor, non pietas, non macula familiae, non hominum fama, non filii dolor, non filiae maeror a cupiditate revocaret: animum 13
adulescentis nondum consilio ac ratione firmatum pellexit eis omnibus rebus, quibus illa aetas capi ac deliniri potest. filia, quae non solum illo communi dolore muliebri in eius modi viri iniuriis angeretur, sed nefarium matris pelicatum ferre non posset, de quo ne queri quidem se sine scelere posse arbitraretur, ceteros sui tanti mali ignaros esse cupiebat, in huius amantissimi sui fratris manibus et gremio maerore et lacrimis consenescebat. ecce autem subitum divortium, quod solacium malorum 14
omnium fore videbatur: discedit a Melino Cluentia, ut in tantis iniuriis non invita, ut a viro non libenter. tum vero illa egregia et praeclara mater palam exsultare laetitia, triumphare gaudio coepit; victrix filiae [non libidinis] diutius suspitionibus obscuris laedi famam suam noluit: lectum illum genialem, quem biennio ante filiae suae nubenti straverat, in eadem domo sibi ornari et sterni expulsa atque exturbata filia iubet; nubit genero socrus nullis auspicibus, nullis auctoribus, funestis ominibus omnium. o mu- 6 15
lieris scelus incredibile et praeter hanc unam in omni vita inauditum! o libidinem effrenatam et indomitam! o audaciam singularem! nonne timuisse, si minus vim deorum hominumque famam, at illam ipsam noctem facesque illas nuptialis? non limen cubiculi? non cubile filiae? non parietes denique ipsos, superiorum testis nuptiarum? perfregit ac prostravit omnia cupiditate ac furore; vicit pudorem libido, timorem audacia, rationem amentia. tulit 16
hoc commune dedecus familiae, cognationis, nominis graviter filius; augebatur autem eius molestia cotidianis querimoniis et adsiduo fletu sororis: statuit tamen nihil sibi in tantis iniuriis ac tanto scelere matris gravius esse faciendum, quam ut illa ne uteretur, ne quae videre sine summo animi dolore non poterat, ea, si matre uteretur, non solum videre, verum etiam probare suo iudicio putaretur. initium quod huic cum matre fuerit simultatis 17
audistis. pertinuisse hoc ad causam tum, cum reliqua cognoveritis, intellegetis; nam illud me non praeterit,

cuiuscumque modi sit mater, tamen in iudicio filii de turpitudine parentis dici vix oportere. non essem ad ullam causam idoneus, iudices, si hoc, quod in communibus hominum sensibus atque ipsa natura positum atque infixum est, id ego, qui ad hominum pericula depellenda adiungerer, non viderem: facile intellego non modo reticere homines parentum iniurias, sed etiam animo aequo ferre oportere. sed ego ea, quae ferri possunt, ferenda,
18 quae taceri, tacenda esse arbitror: nihil in vita vidit calamitatis A. Cluentius, nullum periculum mortis adiit, nihil mali timuit, quod non totum a matre esset conflatum et profectum; quae hoc tempore sileret omnia, atque ea, si oblivione non posset, tamen taciturnitate sua tecta esse pateretur: sed vero sic agitur, ut prorsus reticeri nullo modo possit. hoc enim ipsum iudicium, hoc periculum, illa [accusatio] omnis testium copia, quae futura est, a matre initio est adornata, a matre hoc tempore instruitur atque omnibus eius opibus et copiis comparatur; ipsa denique nuper Larino huius opprimendi causa Romam advolavit; praesto est mulier audax, pecuniosa, crudelis; instituit accusatores, instruit testis; squalore huius et sordibus laetatur, exitium exoptat, sanguinem suum profundere omnem cupit, dum modo profusum huius ante videat. haec nisi omnia perspexeritis in causa, temere a nobis illam appellari putatote; sin erunt et aperta et nefaria, Cluentio ignoscere debebitis, quod haec a me dici patiatur; mihi ignoscere non deberetis, si tacerem.

7 Nunc iam summatim exponam quibus criminibus Op-
19 pianicus damnatus sit, ut et constantiam A. Cluentii et rationem accusationis perspicere possitis, ac primum causa accusandi quae fuerit ostendam, ut id ipsum A. Cluentium vi ac necessitate coactum fecisse videatis.
20 cum manifesto venenum deprehendisset, quod vir matris Oppianicus ei paravisset, et res non coniectura, sed oculis ac manibus teneretur, neque in causa ulla dubitatio posset esse, accusavit Oppianicum; quam constanter et quam diligenter, postea dicam; nunc hoc scire vos volui, nullam huic aliam accusandi causam fuisse, nisi uti propositum vitae periculum et cotidianas capitis in-

sidias hac una ratione vitaret. atque ut intellegatis eis accusatum esse criminibus Oppianicum, ut neque accusator timere neque reus sperare debuerit, pauca vobis illius iudicii crimina exponam, quibus cognitis nemo vestrum mirabitur illum diffidentem rebus suis ad Staienum atque ad pecuniam confugisse. Larinas quaedam 21
fuit Dinaea, socrus Oppianici, quae filios habuit M. et N. Aurios et Cn. Magium et filiam Magiam, nuptam Oppianico. M. Aurius adulescentulus bello Italico captus apud Asculum in Q. Sergii senatoris, eius qui inter sicarios damnatus est, manus incidit et apud eum in ergastulo fuit; N. autem Aurius frater eius mortuus est heredemque Cn. Magium fratrem reliquit; postea Magia uxor Oppianici mortua est; postremo unus, qui reliquus erat Dinaeae filius, Cn. Magius est mortuus. is heredem fecit illum adulescentem Oppianicum sororis suae filium eumque partiri cum Dinaea matre iussit. interim venit index ad Dinaeam neque obscurus neque incertus, qui nuntiaret ei filium eius, M. Aurium, vivere et in agro Gallico esse in servitute. mulier amissis liberis cum unius 22
recuperandi filii spes esset ostentata, omnis suos propinquos filiique sui necessarios convocavit et ab eis flens petivit, ut negotium susciperent, adulescentem investigarent, sibi restituerent eum filium, quem tamen unum ex multis fortuna reliquum esse voluisset. haec cum agere instituisset, oppressa morbo est; itaque testamentum fecit eius modi, ut illi filio HS cccc milia legaret, heredem institueret eundem illum Oppianicum, nepotem suum; atque eis diebus paucis est mortua. propinqui tamen illi, quem ad modum viva Dinaea instituerant, ita mortua illa ad investigandum M. Aurium cum eodem illo indice in agrum Gallicum profecti sunt. interim Oppianicus, ut 8
erat, sicuti ex multis rebus reperietis, singulari scelere 23
et audacia, per quendam Gallicanum, familiarem suum, primum illum indicem pecunia corrupit; deinde ipsum M. Aurium non magna iactura facta tollendum interficiendumque curavit; illi autem, qui erant ad propinquum investigandum et recuperandum profecti, litteras Larinum ad Aurios illius adulescentis suosque necessarios mittunt, sibi difficilem esse investigandi rationem, quod intellege-

rent indicem ab Oppianico esse corruptum; quas litteras A. Aurius, vir fortis et experiens et domi nobilis et M. illius Aurii perpropinquus in foro, palam, multis audientibus, cum adesset Oppianicus, recitat et clarissima voce se nomen Oppianici, si interfectum M. Aurium esse com-
24 perisset, delaturum esse testatur. interim brevi tempore illi, qui erant in agrum Gallicum profecti, Larinum revertuntur; interfectum esse M. Aurium renuntiant: animi non solum propinquorum, sed etiam omnium Larinatium odio Oppianici et illius adulescentis misericordia commoventur; itaque cum Aurius, is qui antea denuntiarat, clamore hominem ac minis insequi coepisset, Larino profugit et se in castra clarissimi viri, Q. Metelli, contulit.
25 post illam autem fugam et sceleris et conscientiae testem numquam inermem se inimicis committere ausus est, sed per illam L. Sullae vim atque victoriam Larinum in summo timore omnium cum armatis advolavit; IVviros, quos municipes fecerant, sustulit; se a Sulla et tris praeterea factos esse dixit, et ab eodem sibi esse imperatum, ut A. Aurium illum, qui sibi delationem nominis et capitis periculum ostentarat, et alterum A. Aurium et eius L. filium et Sex. Vibium, quo sequestre in illo indice corrumpendo dicebatur esse usus, proscribendos interficiendosque curaret; itaque illis crudelissime interfectis non mediocri ab eo ceteri proscriptionis et mortis metu tenebantur. his rebus in causa iudicioque patefactis quis
9 est qui illum absolvi potuisse arbitretur? atque haec parva sunt: cognoscite reliqua, ut non aliquando condemnatum esse Oppianicum, sed aliquam diu incolumem
26 fuisse miremini. primum videte hominis audaciam: Sassiam in matrimonium ducere, Habiti matrem, illam, cuius virum A. Aurium occiderat, concupivit. utrum impudentior hic, qui postulet, an crudelior illa, si nubat, difficile dictu est; sed tamen utriusque humanitatem con-
27 stantiamque cognoscite: petit Oppianicus, ut sibi Sassia nubat, et id magno opere contendit; illa autem non admiratur audaciam, non impudentiam aspernatur, non denique illam Oppianici domum viri sui sanguine redundantem reformidat, sed quod haberet ille tris filios, idcirco se ab eis nuptiis abhorrere respondit. Oppianicus,

qui pecuniam Sassiae concupivisset, domo sibi quaerendum remedium existimavit ad eam moram, quae nuptiis adferebatur; nam cum haberet ex Novia infantem filium, alter autem eius filius, Papia natus, Teani, quod abest a Larino XVIII milia passuum, apud matrem educaretur, arcessit subito sine causa puerum Teano: quod facere nisi ludis aut festis diebus antea non solebat; mater misera nihil mali suspicans mittit; ille se Tarentum proficisci cum simulasset, eo ipso die puer, hora undecima cum valens in publico visus esset, ante noctem mortuus et postridie ante quam luceret combustus est; atque hunc 28
tantum maerorem matri prius hominum rumor quam quisquam ex Oppianici familia nuntiavit: illa cum uno tempore audisset sibi non solum filium, sed etiam exsequiarum munus ereptum, Larinum confestim exanimata venit et ibi de integro funus iam sepulto filio fecit. dies nondum decem intercesserant, cum ille alter filius infans necatur: itaque nubit Oppianico continuo Sassia, laetanti iam animo et spe optime confirmato; nec mirum, quae se non nuptialibus donis, sed filiorum funeribus esse delinitam videret. ita quod ceteri propter liberos pecuniae cupidiores esse solent, ille propter pecuniam liberos amittere iucundum esse duxit. sentio, iudices, vos pro vestra 10 29
humanitate his tantis sceleribus breviter a me demonstratis vehementer esse commotos: quo tandem igitur animo fuisse illos arbitramini, quibus eis de rebus non modo audiendum fuit, verum etiam iudicandum? vos auditis de eo, in quem iudices non estis, de eo, quem non videtis, de eo, quem odisse iam non potestis, de eo, qui et naturae et legibus satis fecit, quem leges exsilio, natura morte multavit; auditis non ab inimico, auditis sine testibus, auditis, cum ea, quae copiosissime dici possunt, breviter a me strictimque dicuntur: illi audiebant de eo, de quo iurati sententias ferre debebant, de eo, cuius praesentis nefarium et consceleratum voltum intuebantur, de eo, quem omnes oderant propter audaciam, de eo, quem omni supplicio dignum esse ducebant; audiebant ab accusatoribus, audiebant verba multorum testium, audiebant, cum una quaque de re a P. Cannutio, homine eloquentissimo, graviter et diu diceretur: et est quisquam 30

qui cum haec cognoverit, suspicari possit Oppianicum iudicio oppressum et circumventum esse innocentem?

Acervatim iam reliqua, iudices, dicam, ut ad ea, quae propiora huiusce causae et adiunctiora sunt, perveniam; vos, quaeso, memoria teneatis non mihi hoc esse propositum, ut accusem Oppianicum mortuum, sed cum hoc persuadere vobis velim, iudicium ab hoc non esse corruptum, hoc uti initio ac fundamento defensionis, Oppianicum hominem sceleratissimum et nocentissimum esse damnatum; qui uxori suae Cluentiae, quae amita huius Habiti fuit, cum ipse poculum dedisset, subito illa in media potione exclamavit se maximo cum dolore emori; nec diutius vixit quam locuta est; nam in ipso sermone hoc et vociferatione mortua est; et ad hanc mortem repentinam vocesque morientis omnia praeterea, quae solent esse indicia et vestigia veneni, in illius mortuae corpore fuerunt. eodemque veneno C. Oppianicum fratrem
11 31 necavit; neque est hoc satis; tametsi in ipso fraterno parricidio nullum scelus praetermissum videtur, tamen, ut ad hoc nefarium facinus accederet, aditum sibi aliis sceleribus ante munivit: nam cum esset gravida Auria, fratris uxor, et iam appropinquare partus putaretur, mulierem veneno interfecit, ut una illud, quod erat ex fratre conceptum, necaretur; post fratrem adgressus est; qui sero, iam exhausto illo poculo mortis, cum et de suo et de uxoris interitu clamaret testamentumque mutare cuperet, in ipsa significatione huius voluntatis est mortuus. ita mulierem, ne partu eius ab hereditate fraterna excluderetur, necavit; fratris autem liberos prius vita privavit quam illi hanc a natura lucem accipere potuerunt; ut omnes intellegerent nihil ei clausum [nihil ei sanctum] esse posse, a cuius audacia fratris liberos ne materni quidem corporis custodiae tegere potuissent. memoria
32 teneo Milesiam quandam mulierem, cum essem in Asia, quod ab heredibus accepta pecunia partum sibi ipsa medicamentis abegisset, rei capitalis esse damnatam; nec iniuria, quae spem parentis, memoriam nominis, subsidium generis, heredem familiae, designatum rei publicae civem sustulisset. quanto est Oppianicus in eadem iniuria maiore supplicio dignus? si quidem illa, cum

suo corpori vim attulisset, se ipsa cruciavit, hic autem idem illud effecit per alieni corporis mortem atque cruciatum. ceteri non videntur in singulis hominibus multa parricidia suscipere posse, Oppianicus inventus est qui in uno corpore pluris necaret. itaque, cum hanc eius 12 33
consuetudinem audaciamque cognosset avunculus illius adulescentis Oppianici, Cn. Magius, isque cum gravi morbo adfectus esset, heredem illum sororis suae filium faceret, adhibitis amicis, praesente matre sua, Dinaea, uxorem suam interrogavit, essetne praegnas; quae cum se esse respondisset, ab ea petivit, ut se mortuo apud Dinaeam, quae tum ei mulieri socrus erat, quoad pareret, habitaret diligentiamque adhiberet, ut id, quod conceperat, servare et salvum parere posset; itaque ei testamento legat grandem pecuniam a filio, si qui natus esset; ab secundo herede nihil legat. quid de Oppianico suspica- 34
tus sit, videtis; quid iudicarit, obscurum non est; nam cuius filium faceret heredem, eum tutorem liberis non ascripsit. quid Oppianicus fecerit, cognoscite, ut illum Magium intellegatis non longe animo prospexisse morientem: quae pecunia mulieri legata erat a filio, si qui natus esset, eam praesentem Oppianicus non debitam mulieri solvit, si haec solutio legatorum et non merces abortionis appellanda est; quo illa pretio accepto multisque praeterea muneribus, quae tum ex tabulis Oppianici recitabantur, spem illam, quam in alvo commendatam a viro continebat, victa avaritia sceleri Oppianici vendidit. nihil 35
posse iam ad hanc improbitatem addi videtur: attendite exitum: quae mulier obtestatione viri decem illis mensibus ne domum quidem ullam nisi socrus suae nosse debuit, haec quinto mense post viri mortem ipsi Oppianico nupsit; quae nuptiae non diuturnae fuerunt: erant enim non matrimonii dignitate, sed sceleris societate coniunctae. quid? illa caedes Asuvii Larinatis, ad- 13 36
ulescentis pecuniosi, quam clara tum recenti re fuit, quam omnium sermone celebrata? fuit Avillius quidam Larino perdita nequitia et summa egestate, arte quadam praeditus ad libidines adulescentulorum excitandas adcommodata, qui ut se blanditiis et adsentationibus in Asuvii consuetudinem penitus immersit, Oppianicus continuo

sperare coepit, hoc se Avillio tamquam aliqua machina admota capere Asuvii adulescentiam et fortunas eius patrias expugnare posse. ratio excogitata Larini est, res translata Romam; inire enim consilium facilius in solitudine, perficere rem eius modi commodius in turba posse arbitrati sunt. Asuvius cum Avillio Romam est profectus; hos vestigiis Oppianicus consecutus est. iam ut Romae vixerint, quibus conviviis, quibus flagitiis, quantis et quam profusis sumptibus, non modo conscio, sed etiam conviva et adiutore Oppianico, longum est dicere mihi, praesertim ad alia properanti; exitum huius adsimulatae fa-
37 miliaritatis cognoscite: cum esset adulescens apud mulierculam quandam atque ibi pernoctaret, ibi*dem* diem posterum commoraretur, Avillius, ut erat constitutum, simulat se aegrotare et testamentum facere velle; Oppianicus obsignatores ad eum, qui neque Asuvium neque Avillium nossent, adducit et illum Asuvium appellat; testamento Asuvii nomine obsignato disceditur; Avillius *ipse* ilico convalescit; Asuvius autem *ab eo* [brevi illo tempore] quasi in hortulos [iret] in arenarias quasdam
38 extra portam Esquilinam perductus occiditur: qui cum unum iam et alterum diem desideraretur neque in eis locis, ubi ex consuetudine quaerebatur, inveniretur, et Oppianicus in foro Larinatium dictitaret nuper se et suos amicos testamentum eius obsignasse, liberti Asuvii et non nulli amici, quod eo die, quo postremum Asuvius visus erat, Avillium cum eo fuisse et a multis visum esse constabat, in eum invadunt et hominem ante pedes Q. Manlii, qui tum erat IIIvir, constituunt; atque illic continuo, nullo teste, nullo indice, recentis maleficii conscientia perterritus omnia, ut a me paulo ante dicta sunt, exponit Asuviumque a sese consilio Oppianici interfectum
39 fatetur. extrahitur domo latitans Oppianicus a Manlio; index Avillius ex altera parte coram tenetur. hic quid iam reliqua quaeritis? Manlium plerique noratis: non ille honorem a pueritia, non studia virtutis, non ullum existimationis bonae fructum umquam cogitarat: ex petulanti atque improbo scurra in discordiis civitatis ad eam columnam, ad quam multorum saepe convitiis perductus erat, tum suffragiis populi pervenerat: itaque [tum] rem

cum Oppianico transigit, pecuniam ab eo accipit, causam et susceptam et tam manifestam relinquit. ac tum in Oppianici causa crimen hoc Asuvianum cum testibus multis tum vero indicio Avillii comprobabatur; in quo adligatum Oppianici nomen primum esse constabat, eius, quem vos miserum atque innocentem falso iudicio circumventum esse dicitis. quid? aviam tuam, Oppianice, Dinaeam, 14 40
cui tu es heres, pater tuus non manifesto necavit? ad quam cum adduxisset medicum illum suum, iam cognitum et saepe victorem, [per quem interfecerat plurimos,] mulier exclamat se ab eo nullo modo curari velle, quo curante omnis suos perdidisset. tum repente Anconitanum quendam, L. Clodium, pharmacopolam [circumforaneum], qui casu tum Larinum venisset, adgreditur et cum eo duobus milibus HS, id quod ipsius tabulis tum est demonstratum, transigit. L. Clodius, cum properaret, cui fora multa restarent, simul atque introductus est, rem confecit: prima potione mulierem sustulit, neque postea Larini punctum est temporis commoratus. eadem 41
hac Dinaea testamentum faciente, cum tabulas prehendisset Oppianicus, qui gener eius fuisset, digito legata delevit et cum id multis locis fecisset, post mortem eius, ne lituris coargui posset, testamentum in alias tabulas transscriptum signis adulterinis obsignavit. multa praetereo consulto: etenim vereor ne haec ipsa nimium multa esse videantur; vos tamen similem sui eum fuisse in ceteris quoque vitae partibus existimare debetis. illum tabulas publicas Larini censorias corrupisse decuriones universi iudicaverunt; cum illo nemo iam rationem, nemo rem ullam contrahebat; nemo illum ex tam multis cognatis et adfinibus tutorem umquam liberis suis scripsit; nemo illum aditu, nemo congressione, nemo sermone, nemo convivio dignum iudicavit; omnes aspernabantur, omnes abhorrebant, omnes ut aliquam immanem ac perniciosam bestiam pestemque fugiebant. hunc tamen hominem tam 42
audacem, tam nefarium, tam nocentem numquam accusasset Habitus, iudices, si id praetermittere suo salvo capite potuisset: erat huic inimicus Oppianicus; sed tamen erat vitricus; crudelis et huic infesta mater, at mater. postremo nihil tam remotum ab accusatione quam Cluen-

tius et natura et voluntate et instituta ratione vitae; sed cum esset haec ei proposita condicio, ut aut iuste pieque accusaret aut acerbe indigneque moreretur, accusare, quo-
43 quo modo posset, quam illo modo emori maluit. atque ut hoc ita esse perspicere possitis, exponam vobis Oppianici facinus manifesto compertum atque deprehensum; ex quo simul utrumque et huic accusare et illi con-
15 demnari necesse fuisse intellegetis. Martiales quidam Larini appellabantur, ministri publici Martis atque ei deo veteribus institutis religionibusque Larinatium consecrati; quorum cum satis magnus numerus esset, cumque item, ut in Sicilia permulti Venerii sunt, sic illi Larini in Martis familia numerarentur, repente Oppianicus eos omnis liberos esse civisque Romanos coepit defendere. graviter id decuriones Larinatium cunctique municipes tulerunt; itaque ab Habito petiverunt, ut eam causam susciperet publiceque defenderet. Habitus cum se ab omni eius modi negotio removisset, tamen pro loco, pro antiquitate generis sui, pro eo, quod se non suis commodis, sed etiam suorum municipum ceterorumque necessariorum natum esse arbitrabatur, tantae voluntati universorum La-
44 rinatium deesse noluit. suscepta causa Romamque delata magnae cotidie contentiones inter Habitum et Oppianicum ex utriusque studio defensionis excitabantur. erat ipse immani acerbaque natura Oppianicus; incendebat eius amentiam infesta atque inimica filio mater Habiti; magni autem illi sua interesse arbitrabantur hunc a causa Martialium removeri. suberat etiam alia causa maior, quae Oppianici hominis avarissimi mentem maxime com-
45 movebat: nam Habitus usque ad illius iudicii tempus nullum testamentum umquam fecerat: neque legare quicquam eius modi matri poterat animum inducere, neque testamento nomen omnino praetermittere parentis. id cum Oppianicus sciret — neque enim erat obscurum —, intellegebat Habito mortuo bona eius omnia ad matrem esse ventura; quae ab sese postea aucta pecunia maiore praemio, orbata filio minore periculo necaretur: itaque his rebus incensus, qua ratione Habitum veneno tollere
16 46 conatus sit cognoscite: C. et L. Fabricii fratres gemini fuerunt ex municipio Aletrinati, homines inter se cum

forma tum moribus similes, municipum autem suorum dissimillimi, in quibus quantus splendor sit, quam prope aequabilis, quam fere omnium constans et moderata ratio vitae, nemo vestrum, ut mea fert opinio, ignorat. his Fabriciis semper est usus Oppianicus familiarissime. iam hoc fere scitis omnes, quantam vim habeat ad coniungendas amicitias studiorum ac naturae similitudo: cum illi ita viverent, ut nullum quaestum esse turpem arbitrarentur, cum omnis ab eis fraus, omnes insidiae circumscriptionesque adulescentium nascerentur, cumque essent vitiis atque improbitate omnibus noti, studiose, ut dixi, ad eorum se familiaritatem multis iam ante annis Oppianicus applicarat; itaque tum sic statuit, per C. Fabricium 47
— nam Lucius erat mortuus — insidias Habito comparare. erat illo tempore infirma valetudine Habitus; utebatur autem medico non ignobili et spectato homine, Cleophanto; cuius servum Diogenem Fabricius ad venenum Habito dandum spe et pretio sollicitare coepit. servus non incallidus et, ut res ipsa declaravit, frugi atque integer, sermonem Fabricii non est aspernatus; rem ad dominum detulit; Cleophantus autem cum Habito est conlocutus; Habitus statim cum M. Baebio senatore, familiarissimo suo, communicavit; qui qua fide, qua prudentia, qua diligentia fuerit, meminisse vos arbitror: ei placuit ut Diogenem Habitus emeret a Cleophanto, quo facilius aut comprehenderetur res eius indicio aut falsa esse cognosceretur. ne multa: Diogenes emitur; venenum diebus paucis comparatur; multi viri boni cum ex occulto intervenissent, pecunia obsignata, quae ob eam rem dabatur, in manibus Scamandri liberti Fabriciorum deprehenditur. pro di immortales! Oppianicum quisquam his 48
rebus cognitis circumventum esse dicet? quis umquam 17
audacior? quis nocentior? quis apertior in iudicium adductus est? quod ingenium, quae facultas dicendi, quae a quoquam excogitata defensio huic uni crimini potuit obsistere? simul et illud quis est qui dubitet, quin hac re comperta manifesteque deprehensa aut obeunda mors Cluentio aut suscipienda accusatio fuerit?

Satis esse arbitror demonstratum, iudices, eis crimi- 49
nibus accusatum esse Oppianicum, uti honeste absolvi

nullo modo potuerit: cognoscite nunc ita reum citatum esse illum, ut re semel atque iterum praeiudicata condemnatus in iudicium venerit. nam Cluentius, iudices, primum nomen eius detulit, cuius in manibus venenum deprehenderat; is erat libertus Fabriciorum Scamander. integrum consilium, iudicii corrupti nulla suspitio: simplex in iudicium causa, certa res, unum crimen adlatum est. hic tum C. Fabricius, is, de quo ante dixi, qui liberto damnato sibi illud impendere periculum videret, quod mihi cum Aletrinatibus vicinitatem et cum plerisque eorum magnum usum esse sciebat, frequentis eos ad me domum adduxit; qui quamquam de homine, sicut necesse erat, existimabant, tamen, quod erat ex eodem municipio, suae dignitatis esse arbitrabantur eum quibus rebus possent defendere; idque a me ut facerem et ut causam Scamandri susciperem petebant; in qua causa
50 patroni omne periculum continebatur. ego, qui neque illis talibus viris ac tam amantibus mei rem possem ullam negare neque illud crimen tantum ac tam manifestum esse arbitrarer, sicut ne illi ipsi quidem, qui mihi tum illam causam commendabant, arbitrabantur, pollicitus eis
18 sum me omnia quae vellent esse facturum. res agi coepta est: citatus est Scamander reus. accusabat P. Cannutius, homo in primis ingeniosus et in dicendo exercitatus; accusabat autem ille quidem Scamandrum verbis tribus VENENUM ESSE DEPREHENSUM; omnia tela totius accusationis in Oppianicum coniciebantur, aperiebatur causa insidiarum, Fabriciorum familiaritas commemorabatur, hominis vita et audacia proferebatur, denique omnis accusatio varie graviterque tractata ad extremum manifesta veneni
51 deprehensione conclusa est. hic ego tum ad respondendum surrexi, qua cura, di immortales! qua sollicitudine animi! quo timore! semper equidem magno cum metu incipio dicere; quotienscumque dico, totiens mihi videor in iudicium venire non ingenii solum, sed etiam virtutis atque officii, ne aut id profiteri videar, quod non possim, quod est impudentiae, aut non id efficere, quod possim, quod est aut perfidiae aut neglegentiae: tum vero ita sum perturbatus, ut omnia timerem: si nihil dixissem, ne infantissimus, si multa in eius modi causa dixissem, ne

impudentissimus existimarer. conlegi me aliquando et 19
ita constitui, fortiter esse agendum, illi aetati, qua tum
eram, solere laudi dari, etiam si in minus firmis causis
hominum periculis non defuissem; itaque feci; sic pu-
gnavi, sic omni ratione contendi, sic ad omnia confugi,
quantum ego adsequi potui, remedia ac perfugia causa-
rum, ut hoc, quod timide dicam, consecutus sim, ne quis
illi causae patronum defuisse arbitraretur: sed ut quid- 52
que ego apprehenderam, statim accusator extorquebat e
manibus: si quaesiveram quae inimicitiae Scamandro cum
Habito *fuissent*, fatebatur nullas fuisse, sed Oppianicum,
cuius ille minister fuisset, huic inimicissimum fuisse at-
que esse dicebat; sin autem illud egeram, nullum ad
Scamandrum morte Habiti venturum emolumentum fuisse,
concedebat, sed ad uxorem Oppianici, hominis in uxori-
bus necandis exercitati, omnia bona Habiti ventura fuisse
dicebat. cum illa defensione usus essem, quae in liber-
tinorum causis honestissima semper existimata est, Sca-
mandrum patrono esse probatum, fatebatur, sed quaere-
bat cui probatus esset ipse patronus. cum ego pluribus 53
verbis in eo commoratus essem, Scamandro insidias factas
esse per Diogenem constitutumque inter eos alia de re
fuisse, ut medicamentum, non venenum Diogenes ad-
ferret, hoc cuivis usu venire posse, quaerebat cur in
eius modi locum, tam abditum, cur solus, cur cum ob-
signata pecunia venisset. denique hoc loco causa testi-
bus honestissimis hominibus premebatur: M. Baebius
de suo consilio Diogenem emptum, se praesente Sca-
mandrum cum veneno pecuniaque deprehensum esse di-
cebat; P. Quintilius Varus, homo summa religione et
summa auctoritate praeditus, de insidiis, quae fierent
Habito, et de sollicitatione Diogenis recenti re secum
Cleophantum conlocutum esse dicebat. atque in illo iu- 54
dicio cum Scamandrum nos defendere videremur, verbo
ille reus erat, re quidem vera et periculo tota accusatione
Oppianicus; neque id obscure ferebat nec dissimulare
ullo modo poterat: aderat frequens, advocabat, omni stu-
dio gratiaque pugnabat; postremo, id quod maximo malo
illi causae fuit, hoc ipso in loco, quasi reus ipse esset,
sedebat. oculi omnium iudicum non in Scamandrum, sed

in Oppianicum coniciebantur; timor eius, perturbatio, suspensus incertusque voltus, crebra coloris mutatio, quae erant antea suspitiosa, haec aperta et manifesta fa-
20 ciebant. cum in consilium iri oporteret, quaesivit ab reo
55 C. Iunius quaesitor ex lege illa Cornelia, quae tum erat, clam an palam de se sententiam ferri vellet: de Oppianici sententia responsum est, quod is Habiti familiarem Iunium esse dicebat, clam velle ferri. itum est in consilium; omnibus sententiis praeter unam, quam suam Staienus esse dicebat, Scamander prima actione condemnatus est. quis tum erat omnium qui Scamandro condemnato non iudicium de Oppianico factum esse arbitraretur? quid est illa damnatione iudicatum, nisi venenum [id], quod Habito daretur, esse quaesitum? quae porro tenuissima suspitio conlata in Scamandrum est aut conferri potuit, ut
56 is sua sponte necare voluisse Habitum putaretur? atque hoc tum iudicio facto et Oppianico re et existimatione iam, lege et pronuntiatione nondum condemnato, tamen Habitus Oppianicum reum statim non fecit: voluit cognoscere utrum iudices in eos solos essent severi, quos venenum habuisse ipsos comperissent, an etiam consilia conscientiasque eius modi facinorum supplicio dignas iudicarent; itaque C. Fabricium, quem propter familiaritatem Oppianici conscium illi facinori fuisse arbitrabatur, reum statim fecit, utique ei locus primus constitueretur propter causae coniunctionem impetravit. hic tum Fabricius non modo ad me meos vicinos et amicos Aletrinatis non adduxit, sed ipse eis neque defensoribus uti postea
57 neque laudatoribus potuit: rem enim integram hominis non alieni quamvis suspitiosam defendere humanitatis esse putabamus, iudicatam labefactare conari impudentiae. itaque tum ille inopia et necessitate coactus in causa eius modi ad Caepasios fratres confugit, homines industrios atque eo animo, ut quaecumque dicendi potestas esset data, in honore atque in beneficio ponerent.
21 nam hoc prope iniquissime comparatum est, quod in morbis corporis, ut quisque est difficillimus, ita medicus nobilissimus atque optimus quaeritur, in periculis capitis, ut quaeque causa difficillima est, ita deterrimus obscurissimusque patronus adhibetur; nisi forte hoc causae est,

quod medici nihil praeter artificium, oratores etiam auctoritatem praestare debent. citatur reus, paucis verbis ac- 58
cusat, ut de re iudicata, Cannutius: incipit longo et alte petito prooemio respondere maior Caepasius. primo attente auditur eius oratio; erigebat animum iam demissum et oppressum Oppianicus; gaudebat ipse Fabricius: non intellegebat animos iudicum non illius eloquentia, sed defensionis impudentia commoveri. postea quam de re coepit dicere, ad ea, quae erant in causa, addebat etiam ipse nova quaedam volnera, ut quamquam sedulo faciebat, tamen interdum non defendere, sed praevaricari [accusationi] videretur: itaque cum callidissime se dicere putaret et cum illa verba gravissima ex intimo artificio deprompsisset 'respicite, iudices, hominum fortunas, respicite dubios variosque casus, respicite C. Fabricii senectutem', cum hoc 'respicite' ornandae orationis causa saepe dixisset, respexit ipse; at C. Fabricius a subselliis demisso capite discesserat. hic iudices ridere, stomachari 59
atque acerbe ferre patronus, causam sibi eripi et se cetera de illo loco 'respicite, iudices', non posse dicere; nec quicquam propius est factum, quam ut illum persequeretur et collo obtorto ad subsellia reduceret, ut reliqua posset perorare. ita tum Fabricius primum suo iudicio, quod est gravissimum, deinde legis vi et sententiis iudicum est condemnatus.

Quid est quod iam de Oppianici persona causaque 22
plura dicamus? apud eosdem iudices reus est factus, cum his duobus praeiudiciis iam damnatus esset; ab isdem autem iudicibus, qui Fabriciorum damnatione de Oppianico iudicarant, locus ei primus est constitutus; accusatus est criminibus gravissimis et eis, quae a me breviter dicta sunt, et praeterea multis, quae ego omnia [nunc] omitto; accusatus est apud eos, qui Scamandrum ministrum Oppianici, C. Fabricium conscium maleficii condemnarant. utrum, per deos immortalis! magis est 60
mirandum, quod is condemnatus est, an quod omnino respondere ausus est? quid enim illi iudices facere potuerunt? qui si innocentis Fabricios condemnassent, tamen in Oppianico sibi constare et superioribus consentire iudiciis debuerunt. an vero illi sua [per se] ipsi iudicia

rescinderent, cum ceteri soleant in iudicando ne ab aliorum iudiciis discrepent providere? et ei, qui Fabricii libertum, quia minister in maleficio fuerat, patronum, quia conscius, condemnassent, ipsum principem atque architectum sceleris absolverent? et qui ceteros nullo praeiudicio facto tamen ex ipsa causa condemnassent, hunc,
61 quem bis iam condemnatum acceperant, liberarent? tum vero illa iudicia senatoria non falsa invidia, sed vera atque insigni turpitudine notata atque operta dedecore et infamia defensioni locum nullum reliquissent. quid enim tandem illi iudices responderent, si qui ab eis quaereret: 'condemnastis Scamandrum: quo crimine?' 'nempe, quod Habitum per servum medici veneno necare voluisset.' 'quid Habiti morte Scamander consequebatur?' 'nihil, sed administer erat Oppianici.' 'et condemnastis C. Fabricium: quid ita?' 'quia, cum ipse familiarissime Oppianico usus, libertus autem eius in maleficio deprehensus esset, illum expertem eius consilii fuisse non probabatur.' si igitur ipsum Oppianicum bis suis iudiciis condemnatum absolvissent, quis tantam turpitudinem iudiciorum, quis tantam inconstantiam rerum iudicatarum, quis tantam libidinem iudicum ferre potuisset?

62 Quod si hoc videtis, quod iam hac omni oratione patefactum est, illo iudicio reum condemnari, praesertim ab isdem iudicibus, qui duo praeiudicia fecissent, necesse fuisse, simul illud videatis necesse est, nullam accusatoris esse causam potuisse cur iudicium vellet corrum-
23 pere. quaero enim de te, T. Acci, relictis iam ceteris argumentis omnibus, num Fabricios quoque innocentis condemnatos existimes, num etiam illa iudicia pecunia corrupta esse dicas, quibus in iudiciis alter a Staieno solo absolutus est, alter etiam ipse se condemnavit. age, si nocentes, cuius maleficii? num quid praeter venenum quaesitum, quo Habitus necaretur, obiectum est? num quid aliud in illis iudiciis versatum est praeter hasce insidias Habito ab Oppianico per Fabricium factas? nihil, nihil, inquam, aliud, iudices, reperietis. exstat memoria; sunt tabulae publicae; redargue me, si mentior; testium dicta recita; doce in illorum iudiciis quid praeter hoc venenum Oppianici non modo in criminis, sed in male

dicti loco sit obiectum. multa dici possunt qua re ita 63
necesse fuerit iudicari, sed ego occurram exspectationi
vestrae, iudices. nam etsi a vobis sic audior, ut num-
quam benignius neque attentius quemquam auditum pu-
tem, tamen vocat me alio iam dudum tacita vestra ex-
spectatio, quae mihi obloqui videtur: 'quid ergo? negasne
illud iudicium corruptum esse?' 'non nego, sed ab hoc
corruptum non esse confirmo.' 'a quo igitur est cor-
ruptum?' opinor, primum, si incertum fuisset quisnam
exitus illius iudicii futurus esset, veri similius tamen
esset, eum potius corrupisse, qui metuisset ne ipse con-
demnaretur, quam illum, qui veritus esset ne alter ab-
solveretur; deinde cum esset non dubium quid iudicari
necesse esset, eum certe potius, qui sibi alia ratione dif-
fideret, quam eum, qui omni ratione confideret; postremo
certe potius eum, qui bis apud eos iudices offendisset,
quam illum, qui bis causam eis probavisset. unum qui- 64
dem certe nemo erit tam inimicus Cluentio qui mihi non
concedat: si constet corruptum illud iudicium esse, aut
ab Habito aut ab Oppianico esse corruptum: si doceo
non ab Habito, vinco ab Oppianico; si ostendo ab Op-
pianico, purgo Habitum. qua re, etsi satis docui ratio-
nem nullam huic corrumpendi iudicii fuisse, ex quo in-
tellegitur ab Oppianico esse corruptum, tamen de illo
ipso separatim cognoscite. atque ego illa non argumen- 24
tabor, quae sunt gravia vehementer: eum corrupisse, qui
in periculo fuerit; eum, qui metuerit; eum, qui spem sa-
lutis in alia ratione non habuerit; eum, qui semper sin-
gulari fuerit audacia: multa sunt eius modi; verum cum
habeam rem non dubiam, sed apertam atque manifestam,
enumeratio singulorum argumentorum non est necessaria:
dico C. Aelio Staieno iudici pecuniam grandem Statium 65
Albium ad corrumpendum iudicium dedisse. num quis
negat? te, Oppianice, appello; te, T. Acci; quorum alter
eloquentia damnationem illam, alter tacita pietate deplorat.
audete negare ab Oppianico Staieno iudici pecuniam da-
tam: negate, inquam, meo loco. quid tacetis? an negare
non potestis, quod repetistis, quod confessi estis, quod
abstulistis? quo tandem igitur ore mentionem corrupti
iudicii facitis, cum ab ista parte iudici pecuniam ante iu-

dicium datam, post iudicium ereptam esse fateamini?
66 quonam igitur haec modo gesta sunt? repetam paulo altius, iudices, et omnia, quae in diuturna obscuritate latuerunt, sic aperiam, ut ea cernere oculis videamini. vos, quaeso, ut adhuc me attente audistis, ut item, quae reliqua sunt, audiatis; profecto nihil a me dicetur, quod non dignum hoc conventu et silentio, dignum vestris studiis atque auribus esse videatur.

Nam ut primum Oppianicus ex eo, quod Scamander reus erat factus, quid sibi impenderet coepit suspicari, statim se ad hominis egentis, audacis, in iudiciis corrumpendis exercitati, tum autem iudicis, Staieni familiaritatem se applicavit; ac primum Scamandro reo tantum datis muneribus perfecerat, ut eo fautore uteretur cupi-
67 diore, quam fides iudicis postulabat; post autem cum esset Scamander unius Staieni [sententia absolutus], patronus autem Scamandri ne sua quidem sententia liberatus, acrioribus saluti suae remediis subveniendum putavit. tum ab Staieno, sicut ab homine ad excogitandum acutissimo, ad audendum impudentissimo, ad efficiendum acerrimo — haec enim ille et aliqua ex parte habebat et maiore ex parte se habere simulabat — auxilium capiti
25 ac fortunis suis petere coepit. iam hoc non ignoratis, iudices, ut etiam bestiae fame monitae plerumque ad eum
68 locum, ubi pastae sunt aliquando, revertantur. Staienus ille biennio ante, cum causam bonorum Safinii Atellae recepisset, sescentis milibus nummum se iudicium corrupturum esse dixerat: quae cum accepisset a pupillo, suppressit, iudicioque facto nec Safinio nec bonorum emptoribus reddidit: quam cum pecuniam profudisset et sibi nihil non modo ad cupiditates suas, sed ne ad necessitatem quidem reliquisset, statuit ad easdem esse sibi praedas ac suppressiones iudicialis revertendum; itaque cum Oppianicum iam perditum et duobus iugulatum praeiudiciis videret, promissis suis eum excitavit abiectum et simul saluti desperare vetuit; Oppianicus autem orare hominem coepit, ut sibi rationem ostenderet iudicii cor-
69 rumpendi. ille autem, quem ad modum ex ipso Oppianico postea est auditum, negavit quemquam esse in civitate praeter se, qui id efficere posset; sed primo gravari coepit,

quod aedilitatem se petere cum hominibus nobilissimis et invidiam atque offensionem timere dicebat; post exoratus initio permagnam pecuniam poposcit; deinde ad id pervenit, quod confici potuit: HS sescenta quadraginta milia deferri ad se domum iussit. quae pecunia simul atque ad eum delata est, homo impurissimus statim coepit in eius modi mente et cogitatione versari, nihil esse suis rationibus utilius quam Oppianicum condemnari: illo absoluto pecuniam illam aut iudicibus dispertiendam aut ipsi esse reddundam; damnato repetiturum esse neminem. itaque rem excogitat singularem — atque haec, iudices, 70
quae vera dicuntur a nobis, facilius credetis, si cum animis vestris longo intervallo recordari C. Staieni vitam et naturam volueritis; nam perinde ut opinio est de cuiusque moribus, ita quid ab eo factum aut non factum sit, existimari potest —: cum esset egens, sumptuosus, audax, 26
callidus, perfidiosus, et cum domi suae miserrimus in loculis ante inanissimis tantum nummorum positum videret, ad omnem malitiam et fraudem versare suam mentem coepit: 'ego dem iudicibus? mihi ipsi igitur praeter periculum et infamiam quid quaeretur? nihil excogitem quam ob rem Oppianicum damnari necesse sit? quid tandem,— nihil enim est quod non fieri possit — si quis eum forte casus ex periculo eripuerit, nonne reddundum est? praecipitantem igitur impellamus' inquit 'et perditum prosternamus.' capit hoc consilii, ut pecuniam quibusdam iudi- 71
cibus levissimis polliceatur, deinde eam postea supprimat, ut, quoniam gravis homines sua sponte severe iudicaturos putabat, eos, qui leviores erant, destitutione iratos Oppianico redderet: itaque, ut erat semper praeposterus atque perversus, initium facit a Bulbo, et eum, quod iam diu nihil quaesierat, tristem atque oscitantem leviter impellit. 'quid tu?' inquit 'ecquid me adiuvas, Bulbe, ne gratis rei publicae serviamus?' ille vero, simul atque hoc audivit 'ne gratis,' 'quo voles,' inquit 'sequar: sed quid adfers?' tum ei quadraginta milia, si esset absolutus Oppianicus, pollicetur, et eum, ut ceteros appellet, quibuscum loqui consuesset, rogat, atque etiam ipse conditor totius negotii Guttam aspergit huic Bulbo: itaque 72
minime amarus eis visus est, qui aliquid ex eius sermone

speculae degustarant. unus et alter dies intercesserat, cum res parum certa videbatur: sequester et confirmator pecuniae desiderabatur. tum appellat hilaro voltu hominem Bulbus, ut blandissime potest, 'quid tu,' inquit 'Paete?' — hoc enim sibi Staienus cognomen ex imaginibus Aeliorum delegerat, ne, si se Ligurem fecisset, nationis magis quam generis uti cognomine videretur — 'qua de re mecum locutus es, quaerunt a me ubi sit pecunia.' hic ille planus improbissimus, quaestu iudiciario pastus, qui illi pecuniae, quam condiderat, spe iam atque animo incubaret, contrahit frontem: — recordamini faciem atque illos eius fictos simulatosque voltus — queritur se ab Oppianico destitutum, et, qui esset totus ex fraude et mendacio factus quique ea vitia, quae a natura habebat, etiam studio atque artificio quodam malitiae condivisset, pulchre adseverat [sese ab Oppianico destitutum], atque hoc addit testimonii, sua illum sententia, cum
27 palam omnes laturi essent, condemnatum iri. manarat
73 sermo in consilio pecuniae quandam mentionem inter iudices esse versatam: res neque tam fuerat occulta quam erat occultanda neque tam erat aperta quam rei publicae causa aperienda. in ea obscuritate ac dubitatione omnium Cannutio, perito homini, qui quodam odore suspitionis Staienum corruptum esse sensisset neque dum rem perfectam arbitraretur, placuit repente pronuntiari DIXERUNT. hic tum Oppianicus non magno opere pertimuit: rem a
74 Staieno perfectam esse arbitrabatur. in consilium erant ituri iudices XXXII; sententiis XVI absolutio confici poterat: quadragena milia nummum in singulos iudices distributa eum numerum sententiarum conficere debebant, ut ad cumulum spe maiorum praemiorum ipsius Staieni sententia septima decima accederet. atque etiam casu tum, quod illud repente erat factum, Staienus ipse non aderat: causam nescio quam apud iudicem defendebat. facile hoc Habitus patiebatur, facile Cannutius; at non Oppianicus neque patronus eius L. Quinctius: qui cum esset illo tempore tribunus plebis, convitium C. Iunio iudici quaestionis maximum fecit, ut ne sine illo in consilium iretur; cumque id ei per viatores consulto neglegentius agi videretur, ipse e publico iudicio ad privatum Staieni

iudicium profectus est et illud pro potestate dimitti iussit; Staienum ipse ad subsellia adduxit. consurgitur in con- 75
silium, cum sententias Oppianicus, quae tum erat potestas, palam ferri velle dixisset, ut Staienus scire posset quid cuique deberetur. varia iudicum genera: nummarii pauci, sed omnes irati: ut qui accipere in campo consuerunt, eis candidatis, quorum nummos suppressos esse putant, inimicissimi solent esse, sic eius modi iudices infesti tum reo venerant; ceteri nocentissimum esse arbitrabantur, sed exspectabant sententias eorum, quos corruptos esse putabant, ut ex eis constituerent a quo iudicium corruptum videretur: ecce tibi eius modi sortitio, 28
ut in primis Bulbo et Staieno et Guttae esset iudicandum: summa omnium exspectatio quidnam sententiae ferrent leves ac nummarii iudices: atque illi omnes sine ulla dubitatione condemnant. hic tum iniectus est hominibus 76
scrupulus et quaedam dubitatio quidnam esset actum: deinde homines sapientes et ex vetere illa disciplina iudiciorum, qui neque absolvere hominem nocentissimum possent neque eum, de quo esset orta suspitio pecunia oppugnatum, re illa incognita primo condemnare vellent, non liquere dixerunt; non nulli autem severi homines, qui hoc statuerunt, quo quisque animo quid faceret, spectari oportere, etsi alii pecunia accepta verum iudicabant, tamen nihilo minus se superioribus suis iudiciis constare putabant oportere; itaque damnarunt; quinque omnino fuerunt, qui illum vestrum innocentem Oppianicum sive imprudentia sive misericordia sive aliqua suspitione sive ambitione adducti absolverunt.

Condemnato Oppianico statim L. Quinctius, homo 77
maxime popularis, qui omnis rumorum et contionum ventos conligere consuesset, oblatam sibi facultatem putavit, ut ex invidia senatoria posset crescere, quod eius ordinis iudicia minus iam probari populo arbitrabatur. habetur una atque altera contio vehemens et gravis: accepisse pecuniam iudices, ut innocentem reum condemnarent, tribunus plebis clamabat; agi fortunas omnium dicebat; nulla iudicia esse; qui pecuniosum inimicum haberet, incolumem esse neminem posse. homines totius ignari negotii, qui Oppianicum numquam vidissent, virum optimum

et hominem pudentissimum pecunia oppressum esse arbitrarentur, incensi suspitione rem in medium vocare
78 coeperunt et causam illam totam deposcere. atque illo ipso tempore in aedis T. Annii, hominis honestissimi, necessarii et amici mei, noctu Staienus, arcessitus ab Oppianico venit: iam cetera nota sunt omnibus: ut cum illo Oppianicus egerit de pecunia, ut ille se redditurum esse dixerit, ut eum sermonem audierint omnem viri boni, qui tum consulto propter in occulto stetissent, ut res patefacta et in forum prolata et pecunia omnis Staieno
29 extorta atque erepta sit. huius Staieni persona populo iam nota atque perspecta ab nulla turpi suspitione abhorrebat: suppressam esse ab eo pecuniam, quam pro reo pronuntiasset, qui erant in contione, non intellegebant; neque enim docebantur; versatam esse in iudicio mentionem pecuniae sentiebant; innocentem reum condemnatum audiebant; Staieni sententia condemnatum videbant; non gratis id ab eo factum esse, quod hominem norant, iudicabant. similis in Bulbo, in Gutta, in aliis
79 non nullis suspitio consistebat. itaque confiteor — licet enim iam impune, hoc praesertim in loco, confiteri — quod Oppianici non modo vita, sed etiam nomen ante illud tempus populo ignotum fuisset, indignissimum porro videretur circumventum esse innocentem pecunia, hanc deinde suspitionem augeret Staieni improbitas et non nullorum eius similium iudicum turpitudo, causam autem ageret L. Quinctius, homo cum summa potestate, tum ad inflammandos animos multitudinis adcommodatus, summam illi iudicio invidiam infamiamque esse conflatam, atque in hanc flammam recentem tum C. Iunium [qui illi quaestioni praefuerat] esse iniectum memini et illum hominem aedilicium iam praetorem opinionibus hominum constitutum, non disceptatione dicendi, sed clamore de foro atque adeo de civitate esse sublatum.
80 neque me paenitet hoc tempore potius quam illo causam A. Cluentii defendere: causa enim manet eadem, quae mutari nullo modo potest, temporis iniquitas atque invidia recessit, ut, quod in tempore mali fuit, nihil obsit, quod in causa boni fuit, prosit. itaque nunc quem ad modum audiar sentio, non modo ab eis, quorum iudicium

ac potestas est, sed etiam ab illis, quorum tantum est existimatio; at tum si dicerem, non audirer, non quod alia res esset, immo eadem, sed tempus aliud. id adeo 30
sic cognoscite: quis tum auderet dicere nocentem condemnatum esse Oppianicum? quis nunc audet negare? quis tum posset arguere ab Oppianico temptatum esse iudicium pecunia? quis id hoc tempore infitiari potest? cui tum liceret docere Oppianicum reum factum esse tum denique, cum duobus proximis praeiudiciis condemnatus esset? quis est qui id hoc tempore infirmare conetur? qua re invidia remota, quam dies mitigavit, oratio mea 81
deprecata est, vestra fides atque aequitas a veritatis disceptatione reiecit, quid est praeterea quod in causa relinquatur? versatam esse in iudicio pecuniam constat: ea quaeritur unde profecta sit, ab accusatore an ab reo. dicit accusator haec: 'primum gravissimis criminibus accusabam, ut nihil opus esset pecunia; deinde condemnatum adducebam, ut ne eripi quidem pecunia posset; postremo, etiam si absolutus fuisset, mearum tamen omnium fortunarum status incolumis maneret.' quid contra reus? 'primum ipsam multitudinem criminum et atrocitatem pertimescebam; deinde Fabriciis propter conscientiam mei sceleris condemnatis me esse condemnatum sentiebam; postremo in eum casum veneram, ut omnis mearum fortunarum status unius iudicii periculo contineretur.'

Age, quoniam corrumpendi iudicii causas ille multas 82
et gravis habuit, hic nullam, profectio ipsius pecuniae requiratur: confecit tabulas diligentissime Cluentius; haec autem res habet hoc certe, ut nihil possit neque additum neque detractum de re familiari latere. anni sunt octo, cum ista causa in ista meditatione versatur, cum omnia, quae ad eam rem pertinent, et ex huius et ex aliorum tabulis agitatis, tractatis, inquiritis, cum interea Cluentianae pecuniae vestigium nullum invenitis. quid, Albiana pecunia vestigiisne nobis odoranda est an ad ipsum cubile vobis ducibus venire possumus? tenentur uno in loco HS IↃↃXL; tenentur apud hominem audacissimum; tenentur apud iudicem: quid voltis amplius? 'at enim Staienus 83
non fuit ab Oppianico, sed a Cluentio ad iudicium corrumpendum constitutus.' cur eum, cum in consilium

iretur, Cluentius et Cannutius abesse patiebantur? cur cum in consilium mittebant, Staienum iudicem qui pecuniam dederant non requirebant; Oppianicus querebatur; Quinctius flagitabat; sine Staieno ne in consilium iretur, tribunicia potestate effectum est? 'at condemnavit.' hanc enim condemnationem dederat obsidem Bulbo et ceteris, ut destitutus ab Oppianico videretur. qua re si istinc causa corrumpendi iudicii, si istinc pecunia, istinc Staienus, istinc denique omnis fraus et audacia est, hinc pudor, honesta vita, nulla suspitio pecuniae, nulla corrumpendi iudicii causa, patiamini veritate patefacta atque omni errore sublato eo transire illius turpitudinis infamiam, ubi cetera maleficia consistunt; ab eo invidiam discedere aliquando, ad quem numquam accessisse cul-
31 84 pam videtis. 'at enim pecuniam Staieno dedit Oppianicus non ad corrumpendum iudicium, sed ad conciliationem gratiae.' tene hoc, Acci, dicere, tali prudentia, etiam usu atque exercitatione praeditum? sapientissimum esse dicunt eum, cui quod opus sit ipsi veniat in mentem; proxime accedere illum, qui alterius bene inventis obtemperet: in stultitia contra est: minus enim stultus est is, cui nihil in mentem venit, quam ille, qui, quod stulte alteri venit in mentem, comprobat. istam conciliationem gratiae Staienus tum recenti re, cum faucibus premeretur, excogitavit, sive, ut homines tum loquebantur, a P. Cethego admonitus *est*. nam fuisse hunc tum hominum sermonem recordari potestis: Cethegum, quod hominem odisset et quod eius improbitatem versari in re publica nollet et quod videret eum, qui se ab reo pecuniam, cum iudex esset, clam atque extra ordinem accepisse confessus esset, salvum esse non posse, minus ei fidele consilium dedisse. in hoc si improbus Cethegus fuit, videtur mihi adversarium removere voluisse; sin erat eius modi causa, ut Staienus nummos se accepisse negare non posset, nihil autem erat periculosius nec turpius quam ad quam rem accepisset confiteri, non est
86 consilium Cethegi reprehendendum. verum alia causa tum Staieni fuit, alia nunc, Acci, tua est: ille cum re premeretur, quodcumque diceret, honestius diceret, quam si, quod erat factum, fateretur; te vero illud idem, quod

tum explosum et eiectum est, nunc rettulisse demiror. qui enim poterat tum in gratiam redire cum Oppianico Cluentius? qui cum matre? haerebat in tabulis publicis reus et accusator; condemnati erant Fabricii; nec elabi alio accusatore poterat Albius nec sine ignominia calumniae relinquere accusationem Cluentius. an ut praevaricaretur? nam id quoque ad corrumpendum iudicium pertinet. sed quid opus erat ad eam rem iudice sequestre? et omnino quam ob rem tota ista res per Staienum potius, hominem ab utroque alienissimum, sordidissimum, turpissimum, quam per bonum aliquem virum ageretur et amicum necessariumque communem? sed quid ego haec pluribus quasi de re obscura disputo, cum ipsa pecunia, quae Staieno data est, numero ac summa sua non modo quanta fuerit, sed etiam ad quam rem fuerit ostendat? sedecim dico iudices, ut Oppianicus absolveretur, corrumpendos fuisse; ad Staienum sescenta quadraginta milia nummum esse delata: si, ut tu dicis, gratiae conciliandae causa, quadraginta istorum accessio milium quid valet? si, ut nos dicimus, ut quadragena milia sedecim iudicibus darentur, non Archimedes melius potuit discribere. 32 87

'At enim iudicia facta permulta sunt, a Cluentio iudicium esse corruptum.' immo vero ante hoc tempus omnino ista ipsa res suo nomine in iudicium numquam est vocata; ita multum agitata, ita diu iactata [ista res] est, ut hodierno die primum causa illa defensa sit, hodierno die primum veritas vocem contra invidiam his iudicibus freta miserit. verum tamen ista multa iudicia quae sunt? ego enim me ad omnia confirmavi et sic paravi, ut docerem, quae facta postea iudicia de illo iudicio dicerentur, partim ruinae similiora aut tempestati quam iudicio et disceptationi fuisse, partim nihil contra Habitum valere, partim etiam pro hoc esse, partim esse eius modi, ut neque appellata umquam iudicia sint neque existimata. hic ego magis ut consuetudinem servem, quam quod vos non vestra hoc sponte faciatis, petam a vobis, ut me, dum de his singulis disputo iudiciis, attente audiatis. condemnatus est C. Iunius, qui ei quaestioni praefuerat; adde etiam illud, si placet: tum est con- 88 89 33

demnatus, cum esset iudex quaestionis: non modo causae, sed ne legi quidem quicquam per tribunum plebis laxamenti datum est: quo tempore illum a quaestione ad nullum aliud rei publicae munus abduci licebat, eo tempore ad quaestionem ipse abreptus est. at *ad* quam quaestionem? voltus enim vestri, iudices, me invitant, ut, quae reticenda putaram, libeat iam libere dicere.
90 quid? illa tandem quaestio aut disceptatio aut iudicium fuit? putabo fuisse: dicat qui volt hodie de illo populo concitato, cui tum populo mos gestus est, qua de re Iunius causam dixerit; quemcumque rogaveris, hoc respondebit: quod pecuniam acceperit, quod innocentem circumvenerit. est haec opinio: at, si ita esset, hac lege accusatum oportuit, qua accusatur Habitus. 'at ipse ea lege quaerebat.' paucos dies exspectasset Quinctius. 'at neque privatus accusare nec sedata invidia volebat.' videtis igitur non in causa, sed in tempore ac potestate spem
91 omnem accusatoris fuisse. multam petivit. qua lege? quod in legem non iurasset, quae res nemini umquam fraudi fuit et quod C. Verres, praetor urbanus, homo sanctus et diligens, subsortitionem eius in eo codice non haberet, qui tum interlitus proferebatur. his de causis C. Iunius condemnatus est, iudices, levissimis et infirmissimis, quas omnino in iudicium adferri non oportuit;
34
92 itaque oppressus est, non causa, sed tempore. hoc vos Cluentio iudicium putatis obesse oportere? quam ob causam? si ex lege subsortitus non erat Iunius aut si in aliquam legem aliquando non iuraverat, idcirco illius damnatione aliquid de Cluentio iudicabatur? 'non,' inquit 'sed ille idcirco illis legibus condemnatus est, quod contra aliam legem commiserat.' qui hoc confitentur, possunt eidem illud iudicium fuisse defendere? 'ergo' inquit 'idcirco infestus tum populus Romanus fuit C. Iunio, quod illud iudicium corruptum per eum putabatur.' num igitur hoc tempore causa mutata est? num alia res, alia ratio illius iudicii, alia natura totius negotii nunc est ac tum fuit? non opinor ex eis rebus, quae gestae sunt, rem
93 ullam potuisse mutari. quid ergo est causae quod nunc nostra defensio audiatur tanto silentio, tum Iunio defendendi sui potestas erepta sit? quia tum in causa nihil

erat praeter invidiam, errorem, suspitionem, contiones cotidianas seditione ac populariter concitatas: accusabat tribunus plebis idem in contionibus, idem ad subsellia; ad iudicium non modo de contione, sed etiam cum ipsa contione veniebat; gradus illi Aurelii tum novi quasi pro theatro illi iudicio aedificati videbantur: quos ubi accusator concitatis hominibus complerat, non modo dicendi ab reo, sed ne surgendi quidem potestas erat. nuper 94
apud C. Orchivium, conlegam meum, locus ab iudicibus Fausto Sullae de pecuniis residuis non est constitutus, non quo illi aut exlegem esse Sullam aut causam pecuniae publicae contemptam atque abiectam putarent, sed quod accusante tribuno plebis condicione aequa disceptari posse non putarunt. quid? conferam Sullamne cum Iunio? an hunc tribunum plebis cum Quinctio? an vero tempus cum tempore? Sulla maximis opibus, cognatis, adfinibus, necessariis, clientibus plurimis; haec autem apud Iunium parva et infirma et ipsius labore quaesita atque conlecta; hic tribunus plebis modestus, prudens, non modo non seditiosus, sed etiam seditiosis adversarius: ille autem acerbus, criminosus, popularis homo ac turbulentus; tempus hoc tranquillum atque pacatum: illud omnibus invidiae tempestatibus concitatum. quae cum ita essent, in Fausto tamen illi iudices statuerunt, iniqua condicione reum causam dicere, cum adversario eius ad ius accusationis summa vis potestatis accederet. quam quidem ra- 35 95
tionem vos, iudices, diligenter pro vestra sapientia cogitare et penitus perspicere debetis, quid mali, quantum periculi uni cuique nostrum inferre possit vis tribunicia, conflata praesertim invidia et contionibus seditiose concitatis. optimis hercule temporibus, tum, cum homines se non iactatione populari, sed dignitate atque innocentia tuebantur, tamen nec P. Popilius neque Q. Metellus, clarissimi viri atque amplissimi, vim tribuniciam sustinere potuerunt; nedum his temporibus, his moribus, his magistratibus sine vestra sapientia ac sine iudiciorum remediis salvi esse possimus. non fuit illud igitur iudicium 96
iudicii simile, iudices, non fuit, in quo non modus ullus est adhibitus, non mos consuetudoque servata, non causa defensa: vis illa fuit et, ut saepe iam dixi, ruina quae-

dam atque tempestas et quidvis potius quam iudicium aut disceptatio aut quaestio. quod si quis est qui illud iudicium fuisse arbitretur et qui his rebus iudicatis standum putet, is tamen hanc causam ab illa debet seiungere: ab illo enim, sive quod in legem non iurasset sive quod e lege subsortitus [iudicem] non esset, multa petita esse dicitur; Cluentii autem ratio cum illis legibus, quibus a Iunio multa petita est, nulla potest ex parte esse con-
97 iuncta.' 'at enim etiam Bulbus est condemnatus.' adde maiestatis, ut intellegas hoc iudicium cum illo non esse coniunctum. 'at est hoc illi crimen obiectum.' fateor, sed etiam legionem esse ab eo sollicitatam in Illyrico C. Cosconii litteris et multorum testimoniis planum factum est, quod crimen erat proprium illius quaestionis et quae res lege maiestatis tenebatur. 'at hoc obfuit ei maxime.' iam ista divinatio est, qua si uti licet, vide ne mea coniectura multo sit verior: ego enim sic arbitror, Bulbum, quod homo nequam, turpis, improbus, multis flagitiis contaminatus in iudicium sit adductus, idcirco facilius esse damnatum; tu mihi ex tota causa Bulbi, quod tibi commodum est, eligis, ut id esse secutos iudices dicas.
36 98 quapropter hoc Bulbi iudicium non plus huic obesse causae debet quam illa, quae commemorata sunt ab accusatore, duo iudicia, P. Popilii et Ti. Guttae, qui causam de ambitu dixerunt, qui accusati sunt ab eis, qui erant ipsi ambitus condemnati: quos ego non idcirco esse arbitror in integrum restitutos, quod planum fecerint illos ob rem iudicandam pecuniam accepisse, sed quod iudicibus probaverint, cum in eodem genere, in quo ipsi offendissent, alios reprehendissent, se ad praemia legis venire oportere; quapropter neminem dubitare existimo quin illa damnatio ambitus nulla ex parte cum causa Cluentii
99 vestroque iudicio coniuncta esse possit. quid, quod Staienus est condemnatus? non dico hoc tempore, iudices, id quod nescio an dici oporteat, illum maiestatis esse condemnatum; non recito testimonia hominum honestissimorum, quae in Staienum sunt dicta ab eis, qui M. Aemilio, clarissimo viro, legati et praefecti et tribuni militares fuerunt; quorum testimoniis planum factum est maxime eius opera, cum quaestor esset, in exercitu sedi-

tionem esse conflatam; ne illa quidem testimonia recito, quae dicta sunt, de HS $\overline{\text{IↃↃ}}$, quae ille cum accepisset nomine iudicii Safiniani, sicut in Oppianici iudicio postea, reticuit atque suppressit; omitto et haec et alia permulta, 100
quae illo iudicio in Staienum dicta sunt; hoc dico, eandem tum fuisse P. et L. Cominiis, equitibus Romanis, honestis hominibus et disertis, controversiam cum Staieno, quem accusabant, quae nunc mihi est cum Accio; Cominii dicebant idem, quod ego dico: Staienum ab Oppianico pecuniam accepisse, ut iudicium corrumperet; Staienus conciliandae gratiae causa accepisse *se* dicebat. inridebatur haec illius reconciliatio et persona viri boni 101
suscepta, sicut in statuis inauratis, quas posuit ad Iuturnae; quibus subscripsit reges a se in gratiam esse reductos; exagitabantur eius omnes fraudes atque fallaciae, tota vita in eius modi ratione versata aperiebatur, egestas domestica, quaestus forensis in medium proferebatur, nummarius interpres pacis et concordiae non probabatur: itaque tum Staienus, cum idem defenderet quod Accius, condemnatus est; Cominii cum hoc agerent, quod nos in 102
tota causa egimus, probaverunt. quam ob rem si Staieni damnatione Oppianicum iudicium corrumpere voluisse, Oppianicum iudici ad emendas sententias dedisse pecuniam iudicatum est, cum ita constitutum sit, ut in illa culpa aut Cluentius sit aut Oppianicus, Cluentii nummus nullus iudici datus ullo vestigio reperietur, Oppianici pecunia post iudicium factum ab iudice ablata est, potest esse dubium, quin illa damnatio Staieni non modo non sit contra Cluentium, sed maxime nostram causam defensionemque confirmet?

Ergo adhuc Iunii iudicium video esse eius modi, ut 37 103
incursionem potius seditionis, vim multitudinis, impetum tribunicium, quam iudicium appellandum putem: quod si quis illud iudicium appellet, tamen hoc confiteatur necesse est, nullo modo illam multam, quae ab Iunio petita est, cum Cluentii causa posse coniungi. illud igitur Iunianum per vim factum est, Bulbi et Popilii et Guttae contra Cluentium non est; Staieni etiam pro Cluentio est.

Videamus ecquod aliud iudicium, quod pro Cluentio sit, proferre possimus: dixitne tandem causam C. Fidi-

culanius Falcula, qui Oppianicum condemnarat, cum praesertim, id quod fuit in illo iudicio invidiosissimum, paucos dies ex subsortitione sedisset? dixit et bis quidem dixit; in summam enim L. Quinctius invidiam contionibus eum cotidianis seditiosis et turbulentis adduxerat: uno iudicio multa est ab eo petita, sicut ab Iunio, quod non suae decuriae munere neque ex lege sedisset; paulo sedatiore tempore est accusatus, quam Iunius, sed eadem fere lege et crimine: quia nulla in iudicio seditio neque vis nec turba versata est, prima actione facillime est absolutus. non numero hanc absolutionem: nihilo minus enim potest, ut illam multam non commiserit, accepisse tamen ob rem iudicandam * * capta nusquam Staienus eadem lege dixit; proprium crimen illud quaestionis eius non
104 fuit. Fidiculanius quid fecisse dicebatur? accepisse a Cluentio HS cccc. cuius erat ordinis? senatorii. qua lege in eo genere a senatore ratio repeti solet, de pecuniis repetundis, ea lege accusatus honestissime est absolutus; acta est enim causa more maiorum, sine vi, sine metu, sine periculo; dicta et exposita et demonstrata sunt omnia; adducti iudices sunt non modo potuisse honeste ab eo reum condemnari, qui non perpetuo sedisset, sed, aliud si is iudex nihil scisset, nisi quae praeiudicia de eo facta esse constarent, audire praeterea nihil debuisse.
38
105 tum etiam illi quinque, qui, imperitorum hominum rumusculos aucupati tum illum absolverunt, iam suam clementiam laudari magno opere nolebant, a quibus si qui quaereret sedissentne iudices in C. Fabricium, sedisse se dicerent; si interrogarentur num quo crimine is esset accusatus praeterquam veneni eius, quod quaesitum Habito diceretur, negarent; si deinde essent rogati quid iudicassent, condemnasse se dicerent; nemo enim absolvit. eodem modo quaesitum si esset de Scamandro, certe idem respondissent; tametsi ille una sententia est absolutus, sed illam unam nemo tum istorum suam dici vellet.
106 uter igitur facilius suae sententiae rationem redderet: isne, qui se et sibi et rei iudicatae constitisse dicit, an ille, qui se in principem maleficii lenem, in adiutores eius et conscios vehementissimum esse respondet? quorum ego de sententia non debeo disputare; neque enim

dubito quin ei tales viri suspitione aliqua perculsi repentina de statu suo declinarint. qua re eorum, qui absolverunt, misericordiam non reprehendo, eorum, qui in iudicando superiora iudicia secuti sunt sua sponte, non Staieni fraude, constantiam comprobo, eorum vero, qui sibi non liquere dixerunt, sapientiam laudo, qui absolvere eum, quem nocentissimum cognorant, et quem ipsi bis antea condemnarant, nullo modo poterant, condemnare, cum tanta consilii infamia et tam atrocis rei suspitio esset iniecta, paulo posterius patefacta re maluerunt. ac ne ex facto solum sapientis illos iudicetis, sed 107
etiam ex hominibus ipsis, quod hi fecerunt, rectissime ac sapientissime factum probetis, quis P. Octavio Balbo ingenio prudentior, iure peritior, fide, religione, officio diligentior aut sanctior commemorari potest? non absolvit. quis Q. Considio constantior? quis iudiciorum atque eius dignitatis, quae in iudiciis publicis versari debet, peritior? quis virtute, consilio, auctoritate praestantior? ne is quidem absolvit. longum est de singulorum virtute ita dicere, quae, quia cognita sunt ab omnibus, verborum ornamenta non quaerunt. qualis vir M. Iuventius Pedo fuit ex vetere illa iudicum disciplina? qualis L. Caulius Mergus? M. Basilus? C. Caudinus? qui omnes in iudiciis publicis iam tum, florente re publica, floruerunt. ex eodem numero L. Cassius, Cn. Heius, pari et integritate et prudentia; quorum nullius sententia est Oppianicus absolutus. atque in his omnibus natu minimus, ingenio et diligentia et religione par eis, quos antea commemoravi, P. Saturius, in eadem sententia fuit. o inno- 108
centiam Oppianici singularem! quo in reo, qui absolvit ambitiosus, qui distulit cautus, qui condemnavit constans existimatur. haec tum agente Quinctio neque in contione 39
neque in iudicio demonstrata sunt; neque enim ipse dici patiebatur nec per multitudinem concitatam consistere cuiquam in dicendo licebat: itaque ipse postquam Iunium pervertit, totam causam reliquit; paucis enim diebus illis et ipse privatus est factus et hominum studia defervisse intellegebat. quod si per quos dies Iunium accusavit, Fidiculanium accusare voluisset, respondendi Fidiculanio potestas facta non esset. ac primo quidem omnibus illis

109 iudicibus, qui Oppianicum condemnarant, minabatur. iam insolentiam noratis hominis; noratis animos eius ac spiritus tribunicios. quod erat odium, di immortales! quae superbia! quanta ignorantia sui! quam gravis atque intolerabilis adrogantia! qui illud iam ipsum acerbe tulerit, ex quo illa nata sunt omnia non sibi ac defensioni suae condonatum esse Oppianicum, proinde quasi non satis signi esse debuerit ab omnibus eum fuisse desertum, qui se ad patronum illum contulisset. erat enim Romae summa copia patronorum, hominum eloquentissimorum atque amplissimorum, quorum certe aliquis defendisset equitem Romanum, in municipio suo nobilem, si honeste putasset
40 eius modi causam posse defendi. nam Quinctius quidem
110 quam causam umquam antea dixerat, cum annos ad quinquaginta natus esset? quis eum umquam non modo in patroni, sed in laudatoris aut advocati loco viderat? qui quod rostra iam diu vacua locumque illum post adventum L. Sullae a tribunicia voce desertum oppresserat, multitudinemque desuefactam iam a contionibus ad veteris consuetudinis similitudinem revocarat, idcirco cuidam hominum generi paulisper iucundior fuit; at idem quanto in odio postea suis ipsis fuit, per quos in altiorem locum
111 ascenderat! neque iniuria: facite enim ut non solum mores et adrogantiam eius, sed etiam voltum atque amictum atque etiam illam usque ad talos demissam purpuram recordemini: is, quasi non esset ullo modo ferendum se ex iudicio discessisse victum, rem a subselliis ad rostra detulit. etiam querimur saepe hominibus novis non satis magnos in hac civitate esse fructus? nego usquam umquam fuisse maiores, ubi si quis ignobili loco natus ita vivit, ut nobilitatis dignitatem virtute tueri posse videatur, usque eo pervenit, quoad eum industria cum inno-
112 centia prosecuta est; si quis autem hoc uno nititur, quod sit ignobilis, procedit saepe longius, quam si idem ille esset cum isdem suis vitiis nobilissimus. ut Quinctius— nihil enim dicam de ceteris — si fuisset homo nobilis, quis eum cum illa superbia atque intolerantia ferre potuisset? quod eo loco fuit, ita tulerunt, ut, si quid haberet a natura boni, prodesse ei putarent oportere; superbiam autem atque adrogantiam eius deridendam magis arbitrarentur

propter humilitatem hominis quam pertimescendam. sed, 41
ut illuc revertar, quo tempore Fidiculanius absolutus est,
tu, qui iudicia facta commemoras, quaero, quid tum esse
existimas iudicatum? certe gratis iudicasse. at con- 113
demnarat; at causam totam non audierat; at in contionibus a L. Quinctio vehementer erat et saepe vexatus. illa igitur omnia Quinctiana iniqua, falsa, turbulenta, popularia, seditiosa iudicia fuerunt. esto: potuit esse innocens Falcula. iam ergo aliqui Oppianicum gratis condemnavit; iam non eos Iunius subsortitus est, qui pecunia accepta condemnarent; iam putabitur aliqui ab initio non sedisse et tamen Oppianicum gratis condemnasse. verum, si innocens Falcula, quaero qui sit nocens? si hic gratis condemnavit, quis accepit? nego rem esse ullam in quemquam illorum obiectam, quae Fidiculanio non obiecta sit, aliquid fuisse in Fidiculanii causa, quod idem non esset in ceterorum. aut hoc iudicium reprehendas tu, cuius 114
accusatio rebus iudicatis nitebatur, necesse est, aut, si hoc verum esse concedis, Oppianicum gratis condemnatum esse fateare. quamquam satis magno argumento esse debet, quod ex tam multis iudicibus absoluto Falcula nemo reus factus est. quid enim mihi damnatos ambitus conligitis, alia lege, certis criminibus, plurimis testibus? cum primum illi ipsi debuerint potius accusari de pecuniis repetundis quam ambitus: nam si in ambitus iudiciis hoc eis obfuit, cum alia lege causam dicerent, certe, si propria lege huius peccati adducti essent, multo plus obfuisset. deinde si tanta vis fuit istius criminis, ut, 115
qua quisque lege ex illis iudicibus reus factus esset, tamen hac plaga periret, cur in tanta multitudine accusatorum, tantis praemiis, ceteri rei facti non sunt? hic profertur id, quod iudicium appellari non oportet, P. Septimio Scaevolae litem eo nomine esse aestimatam; cuius rei quae consuetudo sit, quoniam apud homines peritissimos dico, pluribus verbis docere non debeo: numquam enim ea diligentia, quae solet adhiberi in cetero iudicio, eadem reo damnato adhibita est: in litibus aestimandis fere iu- 116
dices aut, quod sibi eum, quem semel condemnarunt, inimicum putant esse, si quae in eum lis capitis inlata est, non admittunt, aut, quod se perfunctos iam esse ar-

bitrantur, cum de reo iudicarunt, neglegentius attendunt cetera. itaque et maiestatis absoluti sunt permulti, quibus damnatis de pecuniis repetundis lites maiestatis essent aestimatae, et hoc cotidie fieri videmus, ut reo damnato de pecuniis repetundis, ad quos pervenisse pecunias in litibus aestimandis statutum sit, eos eidem iudices absolvant; quod cum fit, non iudicia rescinduntur, sed hoc statuitur, aestimationem litium non esse iudicium. Scaevola condemnatus est aliis criminibus, frequentissimis Apuliae testibus; omni contentione pugnatum est, uti lis haec capitis aestimaretur: quae res si rei iudicatae pondus habuisset, ille postea vel isdem vel aliis inimicis reus hac lege ipsa factus esset.

42
117 Sequitur id, quod illi iudicium appellant, maiores autem nostri numquam neque iudicium nominarunt neque proinde ut rem iudicatam observarunt, animadversionem atque auctoritatem censoriam. qua de re ante quam dicere incipio, perpauca mihi de meo officio verba faciunda sunt, ut a me cum huiusce periculo ceterorum quoque officiorum et amicitiarum ratio conservata esse videatur; nam mihi cum viris fortibus, qui censores proxime fuerunt, ambobus est amicitia, cum altero vero, sicuti plerique vestrum sciunt, magnus usus et summa utriusque
118 officiis constituta necessitudo. qua re quicquid de subscriptionibus eorum mihi dicendum erit, eo dicam animo, ut omnem orationem meam non de illorum facto, sed de ratione censoria habitam existimari velim; a Lentulo autem, familiari meo, qui a me pro eximia sua virtute summisque honoribus, quos a populo Romano adeptus est, honoris causa nominatur, facile hoc, iudices, impetrabo, ut, quam ipse adhibere consuevit in amicorum periculis cum fidem et diligentiam tum vim animi libertatemque dicendi, ex hac mihi concedat ut tantum mihi sumam, quantum sine huius periculo praeterire non possim. a me tamen, ut aequum est, omnia caute pedetemptimque dicentur, ut neque fides huius defensionis relicta neque cuiusquam aut dignitas laesa aut amicitia violata esse
119 videatur. video igitur, iudices, animadvertisse censores in iudices quosdam illius consilii Iuniani, cum istam ipsam causam subscriberent. hic illud primum commune pro-

ponam, numquam animadversionibus censoriis hanc civitatem ita contentam ut rebus iudicatis fuisse; neque in re nota consumam tempus; exempli causa ponam unum illud: C. Getam, cum a L. Metello et Cn. Domitio censoribus ex senatu eiectus esset, censorem esse ipsum postea factum, et cuius mores erant a censoribus reprehensi, hunc postea et populi Romani et eorum, qui in ipsum animadverterant, moribus praefuisse. quod si illud iudicium putaretur, ut ceteri turpi iudicio damnati in perpetuum omni honore ac dignitate privantur, sic hominibus ignominia notatis neque ad honorem aditus neque in curiam reditus esset: nunc si quem Cn. Lentuli 120
aut L. Gellii libertus furti condemnarit, is omnibus ornamentis amissis numquam ullam honestatis suae partem recuperabit; quos autem ipse L. Gellius et Cn. Lentulus, duo censores, clarissimi viri sapientissimique homines, furti et captarum pecuniarum nomine notaverunt, ei non modo in senatum redierunt, sed etiam illarum ipsarum rerum iudiciis absoluti sunt. neminem voluerunt maiores 43
nostri non modo de existimatione cuiusquam, sed ne pecuniaria quidem de re minima esse iudicem, nisi qui inter adversarios convenisset; quapropter in omnibus legibus, quibus exceptum est, de quibus causis aut magistratum capere non liceat aut iudicem legi aut alterum accusare, haec ignominiae causa praetermissa est; timoris enim causam, non vitae poenam in illa potestate esse voluerunt. itaque non solum illud ostendam, quod iam 121
videtis, populi Romani suffragiis saepe numero censorias subscriptiones esse sublatas, verum etiam iudiciis eorum, qui iurati statuere maiore cum religione et diligentia debuerunt. primum iudices, senatores equitesque Romani, in compluribus iam reis, quos contra leges pecunias accepisse subscriptum est, suae potius religioni quam censorum opinioni paruerunt; deinde praetores urbani, qui iurati debent optimum quemque in lectos iudices referre, numquam sibi ad eam rem censoriam ignominiam impedimento esse oportere duxerunt; censores denique ipsi saepe 122
numero superiorum censorum iudiciis, si ista iudicia appellare voltis, non steterunt; atque etiam ipsi inter se censores sua iudicia tanti esse arbitrantur, ut alter alterius

iudicium non modo reprehendat, sed etiam rescindat; ut alter de senatu movere velit, alter retineat et ordine amplissimo dignum existimet; ut alter in aerarios referri aut tribu moveri iubeat, alter vetet. qua re qui vobis in mentem venit haec appellare iudicia, quae a populo rescindi, ab iuratis iudicibus repudiari, a magistratibus neglegi, ab eis, qui eandem potestatem adepti sunt, com-
44 123 mutari, inter conlegas discrepare videatis? quae cum ita sint, videamus quid tandem censores de illo iudicio corrupto iudicasse dicantur. ac primum illud statuamus, utrum quia censores subscripserint, ita sit, an, quia ita fuerit, illi subscripserint. si quia subscripserint, videte quid agatis, ne in unum quemque nostrum censoribus in posterum potestatem regiam permittatis; ne subscriptio censoria non minus calamitatis civibus quam illa acerbissima proscriptio possit adferre; ne censorium stilum, cuius mucronem multis remediis maiores nostri rettuderunt, aeque posthac atque illum dictatorium pertimesca-
124 mus. sin autem, quod subscriptum est, quia verum est, idcirco grave debet esse, hoc quaeramus, verum sit an falsum; removeantur auctoritates censoriae; tollatur id ex causa, quod in causa non est; doce quam pecuniam Cluentius dederit, unde dederit, quem ad modum dederit, unum denique a Cluentio profectae pecuniae vestigium ostende; vince deinde bonum virum fuisse Oppianicum, hominem integrum, nihil de illo umquam secus esse existimatum, nihil denique praeiudicatum: tum auctoritatem censoriam amplexato; tum illorum iudicium coniunctum
125 cum re esse defendito. dum vero eum fuisse Oppianicum constabit, qui tabulas publicas municipii manu sua corrupisse iudicatus sit, qui testamentum interleverit, qui supposita persona falsum testamentum obsignandum curaverit, qui eum, cuius nomine id obsignatum est, interfecerit, qui avunculum filii sui in servitute ac vinculis necaverit, qui municipes suos proscribendos occidendosque curaverit, qui eius uxorem, quem occiderat, in matrimonium duxerit, qui pecuniam pro abortione dederit, qui socrum, qui uxores, qui uno tempore fratris uxorem speratosque liberos fratremque ipsum, qui denique suos liberos interfecerit, qui cum venenum privigno suo dare

vellet, manifesto deprehensus sit, cuius ministris consciisque damnatis ipse adductus in iudicium pecuniam iudici dederit ad sententias iudicum corrumpendas — dum haec, inquam, de Oppianico constabunt, neque ullo argumento Cluentianae pecuniae crimen tenebitur, quid est quod te ista censoria, sive voluntas sive opinio fuit, adiuvare aut hunc innocentem opprimere posse videatur? quid igitur censores secuti sunt? ne ipsi quidem, ut gra- 45 126
vissime dicam, quicquam aliud dicent praeter sermonem atque famam; nihil se testibus, nihil tabulis, nihil aliquo gravi argumento comperisse, nihil denique causa cognita statuisse dicent: quod si ita fecissent, tamen id non ita fixum esse deberet, ut convelli non liceret. non utar exemplorum copia, quae summa est, non rem veterem, non hominem potentem aliquem aut gratiosum proferam: nuper hominem tenuem, scribam aedilicium, D. Matrinium, cum defendissem apud M. Iunium Q. Publicium praetores et M. Plaetorium C. Flaminium aedilis curulis, persuasi, ut scribam iurati legerent eum, quem eidem isti censores aerarium reliquisse *se* subscripserunt; cum enim in homine nulla culpa inveniretur, quid ille meruisset, non quid de eo statutum esset, quaerendum esse duxerunt; nam haec quidem, quae de iudicio corrupto subscripse- 127
runt, quis est qui ab illis satis cognita et diligenter iudicata arbitretur? in M'. Aquilium et in Ti. Guttam video esse subscriptum. quid est hoc? duos esse corruptos solos pecunia? dicant; ceteri videlicet gratis condemnarunt. non est igitur circumventus, non oppressus pecunia, non, ut illae Quinctianae contiones habebantur, omnes, qui Oppianicum condemnarunt, in culpa sunt ac suspitione ponendi: duos solos video auctoritate censorum adfinis ei turpitudini iudicari: aut illud adferant, aliquid sese, quod de his duobus habuerint compertum, de ceteris *non* comperisse. nam illud quidem minime probandum est, 46 128
ad notationes auctoritatemque censoriam exemplum illos e consuetudine militari transtulisse. statuerunt enim ita maiores nostri, ut, si a multis esset flagitium rei militaris admissum, sortito in quosdam animadverteretur, ut metus videlicet ad omnis, poena ad paucos perveniret; quod idem facere censores in delectu dignitatis et in iudicio

civium et in animadversione vitiorum qui convenit? nam miles, qui locum non tenuit, qui hostium impetum vimque pertimuit, potest idem postea et miles esse melior et vir bonus et civis utilis; qua re qui in bello propter hostium metum deliquerat, amplior ei mortis et supplicii metus est a maioribus constitutus; ne autem nimium multi poenam capitis subirent, idcirco illa sortitio com-
129 parata est: hoc tu idem facies censor in senatu legendo? si erunt plures, qui ob innocentem condemnandum pecuniam acceperint, tu non animadvertes in omnis, sed carpes, ut velis, et paucos ex multis ad ignominiam sortiere? habebit igitur te sciente et vidente curia senatorem, populus Romanus iudicem, res publica civem sine ignominia quemquam, qui ad perniciem innocentis fidem suam et religionem pecunia commutarit? et, qui pretio adductus eripuerit patriam, fortunas, liberos civi innocenti, is censoriae severitatis nota non inuretur? tu es praefectus moribus, tu magister veteris disciplinae ac severitatis, si aut retines quemquam sciens in senatu scelere tanto contaminatum aut statuis, qui in eadem culpa sit, non eadem poena adfici convenire? aut quam condicionem supplicii maiores in bello timiditati militis propositam esse voluerunt, eandem tu in pace constitues improbitati senatoris? quod si hoc exemplum ex re militari ad animadversionem censoriam transferendum fuit, sortitione id ipsum factum esse oportuit; sin autem sortiri ad poenam et hominum delictum fortunae iudicio committere minime censorium est, certe in multorum peccato carpi paucos
47 ad ignominiam non oportet. verum omnes intellegimus
130 in istis subscriptionibus ventum quendam popularem esse quaesitum: iactata res erat in contione; incognita causa probatum erat illud multitudini; nemini licitum est contra dicere; nemo denique, ut defenderet contrariam partem, laborabat. in invidiam porro magnam illa iudicia venerant: etenim paucis postea mensibus alia vehemens erat in iudiciis ex notatione tabellarum invidia versata: praetermitti ab censoribus et neglegi macula iudiciorum posse non videbatur. homines, quos ceteris vitiis atque omni dedecore infamis videbant, eos hac quoque subscriptione notare voluerunt, et eo magis, quod illo ipso tempore,

illis censoribus, erant iudicia cum equestri ordine communicata, ut viderentur per hominum idoneorum ignominiam sua auctoritate iudicia reprehendisse. quod si 131
hanc apud eosdem ipsos censores mihi aut alii causam agere licuisset, hominibus tali prudentia praeditis certe probavissem; res enim indicat nihil ipsos habuisse cogniti, nihil comperti; ex tota ista subscriptione rumorem quendam et plausum popularem esse quaesitum: nam in P. Popilium, qui Oppianicum condemnarat, subscripsit L. Gellius, quod is pecuniam accepisset, quo innocentem condemnaret. iam id ipsum quantae divinationis est scire innocentem fuisse reum, quem fortasse numquam viderat, cum homines sapientissimi, iudices, ut nihil dicam de eis, qui condemnarunt, causa cognita sibi dixerint non liquere? verum esto: condemnat Popilium Gellius; iudicat 132
accepisse a Cluentio pecuniam: negat hoc Lentulus. nam Popilium, quod erat libertini filius, in senatum non legit; locum quidem senatorium ludis et cetera ornamenta relinquit, et eum omni ignominia liberat; quod cum facit, iudicat eius sententia gratis esse Oppianicum condemnatum. et eundem Popilium postea Lentulus in ambitus iudicio pro testimonio diligentissime laudat. qua re si neque L. Gellii iudicio stetit Lentulus neque Lentuli existimatione contentus fuit Gellius, et, si uterque censor censoris opinione standum non putavit, quid est quam ob rem quisquam nostrum censorias subscriptiones omnis fixas et in perpetuum ratas putet esse oportere? 'at in ipsum $\frac{48}{133}$
Habitum animadverterunt.' nullam quidem ob turpitudinem, nullum ob totius vitae non dicam vitium, sed erratum: neque enim hoc homine sanctior neque probior neque in omnibus officiis retinendis diligentior esse quisquam potest; neque illi aliter dicunt, sed eandem illam famam iudicii corrupti secuti sunt; neque ipsi secus existimant quam nos existimari volumus de huius pudore, integritate, virtute; sed putarunt praetermitti accusatorem non potuisse, cum animadversum esset in iudices. qua de re si unum factum ex omni antiquitate protulero, plura non dicam; non enim mihi exemplum summi et clarissimi 134
viri, P. Africani, praetereundum videtur, qui cum esset censor et in equitum censu C. Licinius Sacerdos prodisset,

clara voce, ut omnis contio audire posset, dixit se scire illum verbis conceptis peierasse; si qui contra vellet dicere, usurum esse eum suo testimonio: deinde cum nemo contra diceret, iussit equum traducere. ita is, cuius arbitrio et populus Romanus et exterae gentes contentae esse consuerant, ipse sua scientia ad ignominiam alterius contentus non fuit. quod si hoc Habito facere licuisset, facile illis ipsis iudicibus et falsae suspitioni et invidiae populariter excitatae restitisset.

135 Unum etiam est, quod me maxime perturbat, cui loco respondere vix videor posse, quod elogium recitasti de testamento Cn. Egnatii patris, hominis honestissimi videlicet et sapientissimi: idcirco se exheredasse filium, quod is ob Oppianici condemnationem pecuniam accepisset: de cuius hominis levitate et inconstantia plura non dicam: hoc testamentum ipsum, quod recitas, eius modi est, ut ille, cum eum filium exheredaret, quem oderat, ei filio coheredes homines alienissimos adiungeret, quem diligebat. sed tu, Acci, consideres, censeo, diligenter, utrum censorum iudicium grave velis esse an Egnatii: si Egnatii, leve est, quod censores de ceteris subscripserunt; ipsum enim Cn. Egnatium, quem tu gravem esse vis, ex senatu eiecerunt: sin autem censorum, hunc Egnatium, quem pater censoria subscriptione exheredavit, censores in senatu, cum patrem eicerent, retinuerunt.

49
136 'At enim senatus universus iudicavit illud corruptum esse iudicium.' quo modo? 'suscepit causam.' an potuit rem delatam eius modi repudiare? cum tribunus plebis populo concitato rem paene ad manus revocasset, cum vir optimus et homo innocentissimus pecunia circumventus diceretur, cum invidia flagraret ordo senatorius, potuit nihil decerni? potuit illa concitatio multitudinis sine summo periculo rei publicae repudiari? at quid est decretum? quam iuste! quam sapienter! quam diligenter! SI QUI SUNT, QUORUM OPERA FACTUM SIT, UT IUDICIUM PUBLICUM CORRUMPERETUR. utrum videtur id senatus factum iudicare, an, si factum sit, moleste graviterque ferre? si ipse A. Cluentius sententiam de iudiciis rogaretur, aliam non diceret, atque ei dixerunt, quorum sententiis Cluentium condemna-
137 tum esse dicitis. sed quaero a vobis num istam legem ex

isto senatus consulto L. Lucullus consul, homo sapientissimus, tulerit, num anno post M. Lucullus et C. Cassius, in quos tum consules designatos idem illud senatus decreverat? non tulerunt; et quod tu Habiti pecunia factum esse arguis neque id ulla tenuissima suspitione confirmas, factum est primum illorum aequitate et sapientia consulum, ut id, quod senatus decreverat ad illud invidiae praesens incendium restinguendum, id postea referendum ad populum non arbitrarentur; ipse deinde populus Romanus, qui L. Quinctii fictis querimoniis antea concitatus rem illam et rogationem flagitarat, idem C. Iunii filii, pueri parvoli, lacrimis commotus, maximo clamore et concursu totam quaestionem illam et legem repudiavit; ex quo intellegi potuit id, quod saepe dictum 138
est: ut mare, quod natura sua tranquillum sit, ventorum vi agitari atque turbari, sic populum Romanum sua sponte esse placatum, hominum seditiosorum vocibus ut violentissimis tempestatibus concitari.

Est etiam reliqua permagna auctoritas, quam ego tur- 50
piter paene praeterii: mea enim esse dicitur. recitavit ex oratione nescio qua Accius, quam meam esse dicebat, cohortationem quandam iudicum ad honeste iudicandum et commemorationem cum aliorum iudiciorum, quae probata non essent, tum illius ipsius iudicii Iuniani: proinde quasi ego non ab initio huius defensionis dixerim invidiosum illud iudicium fuisse, aut, cum de infamia iudiciorum disputarem, potuerim illud, quod tam populare esset illo tempore, praeterire. ego vero, si quid eius modi dixi, 139
neque cognitum commemoravi neque pro testimonio dixi, et illa oratio potius temporis mei quam iudicii et auctoritatis fuit. cum enim accusarem et mihi initio proposuissem, ut animos et populi Romani et iudicum commoverem, cumque omnis offensiones iudiciorum non ex mea opinione, sed ex hominum rumore proferrem, istam rem, quae tam populariter esset agitata, praeterire non potui. sed errat vehementer, si quis in orationibus nostris, quas in iudiciis habuimus, auctoritates nostras consignatas se habere arbitratur: omnes enim illae causarum ac temporum sunt, non hominum ipsorum aut patronorum; nam si causae ipsae pro se loqui possent, nemo adhiberet ora-

torem: nunc adhibemur, ut ea dicamus, non quae nostra auctoritate constituantur, sed quae ex re ipsa causaque
140 ducantur. hominem ingeniosum, M. Antonium, aiunt solitum esse dicere idcirco se nullam umquam orationem scripsisse, ut, si quid aliquando non opus esset ab se esse dictum, posset negare dixisse: proinde quasi si quid a nobis dictum aut actum sit, id nisi litteris mandarimus,
51 hominum memoria non comprehendatur. ego vero in isto genere libentius cum multorum tum hominis eloquentissimi et sapientissimi, L. Crassi, auctoritatem sequor, qui cum Cn. Plancum defenderet, accusante M. Bruto, homine in dicendo vehementi et callido, cum Brutus duobus recitatoribus constitutis ex duabus eius orationibus capita alterna inter se contraria recitanda curasset, quod in dissuasione rogationis eius, quae contra coloniam Narbonensem ferebatur, quantum potest, de auctoritate senatus detrahit, in suasione legis Serviliae summis ornat senatum laudibus, et multa in equites Romanos cum ex ea oratione asperius dicta recitasset, quo animi illorum iudicum in Crassum incenderentur, aliquantum esse commo-
141 tus dicitur. itaque in respondendo primum exposuit utriusque rationem temporis, ut oratio ex re et ex causa habita videretur, deinde ut intellegere posset Brutus, quem hominem et non solum qua eloquentia, verum etiam quo lepore et quibus facetiis praeditum lacessisset, tris ipse excitavit recitatores cum singulis libellis, quos M. Brutus, pater illius accusatoris, de iure civili reliquit. eorum initia cum recitarentur, ea, quae vobis nota esse arbitror: 'forte evenit, ut ruri in Privernati essemus ego et Brutus filius,' fundum Privernatem flagitabat; 'in Albano eramus ego et Brutus filius,' Albanum poscebat; 'in Tiburti forte cum adsedimus ego et Brutus filius,' Tiburtem fundum requirebat; Brutum autem, hominem sapientem, quod filii nequitiam videret, quae praedia ei relinqueret, testificari voluisse dicebat; quod si potuisset honeste scribere se in balneis cum id aetatis filio fuisse, non praeterisset: eas se tamen ab eo balneas non ex libris patris, sed ex tabulis et ex censu quaerere. Crassus tum ita Brutum ultus est, ut illum recitationis suae paeniteret; moleste enim fortasse tulerat se in eis orationibus reprehensum, quas

de re publica habuisset, in quibus forsitan magis requiratur constantia: ego autem illa recitata esse non moleste 142
fero; neque enim ab illo tempore, quod tum erat, neque ab ea causa, quae tum agebatur, aliena fuerunt; neque mihi quicquam oneris suscepi, cum ita dixi, quo minus honeste hanc causam et libere possem defendere. quod si velim confiteri me causam A. Cluentii nunc cognosse, antea fuisse in illa populari opinione, quis tandem id possit reprehendere? praesertim, iudices, cum a vobis quoque ipsis hoc impetrari sit aequissimum, quod ego et ab initio petivi et nunc peto, ut, si quam huc graviorem de illo iudicio opinionem attulistis, hanc causa perspecta atque omni veritate cognita deponatis.

Nunc, quoniam ad omnia, quae abs te dicta sunt, T. 52
Acci, de Oppianici damnatione respondi, confiteare ne- 143
cesse est te opinionem multum fefellise, quod existimaris me causam A. Cluentii non facto eius, sed lege defensurum. nam hoc persaepe dixisti tibi sic renuntiari, me habere in animo causam hanc praesidio legis defendere. itane est? ab amicis imprudentes videlicet prodimur, et est nescio quis de eis, quos amicos nostros arbitramur, qui nostra consilia ad adversarios deferat? quisnam hoc tibi renuntiavit? quis tam improbus fuit? cui ego narravi? nemo, ut opinor, in culpa est, sed nimirum tibi istud lex ipsa renuntiavit. sed num tibi ita defendisse videor, ut tota in causa mentionem ullam legis fecerim? num secus hanc causam defendisse, ac si lege Habitus teneretur? certe, ut hominem confirmare oportet, nullus est locus a me purgandi istius invidiosi criminis praetermissus. quid ergo est? quaeret fortassis quispiam, dis- 144
pliceatne mihi legum praesidio capitis periculum propulsare? mihi vero, iudices, non displicet, sed utor instituto meo. in hominis honesti prudentisque iudicio non solum meo consilio uti consuevi, sed multum etiam eius, quem defendo, et consilio et voluntati obtempero. nam ut haec ad me causa delata est, qui leges eas, ad quas adhibemur et in quibus versamur, nosse deberem, dixi Habito statim eo capite QUI COISSET QUO QUIS CONDEMNARETUR, illum esse liberum, teneri autem nostrum ordinem: atque ille me orare atque obsecrare coepit, ne se lege defenderem. cum

ego quae mihi videbantur dicerem, traduxit me ad suam sententiam; adfirmabat enim lacrimans non se cupidiorem
145 esse civitatis retinendae quam existimationis. morem homini gessi, et tamen idcirco feci — neque enim id semper facere debemus — quod videbam per se ipsam causam sine lege copiosissime posse defendi. videbam in hac defensione, qua iam sum usus, plus dignitatis, in illa, qua me hic uti noluit, minus laboris futurum: quod si nihil aliud esset actum nisi ut hanc causam obtineremus, lege recitata perorassem.

53 Neque me illa oratio commovet, quod ait Accius indignum esse facinus, si senator iudicio quempiam circumvenerit, legibus eum teneri, si eques Romanus hoc idem
146 fecerit, non teneri. ut tibi concedam hoc indignum esse, quod cuius modi sit iam videro, tu mihi concedas necesse est multo esse indignius in ea civitate, quae legibus contineatur, discedi ab legibus: hoc enim vinculum est huius dignitatis, qua fruimur in re publica, hoc fundamentum libertatis, hic fons aequitatis; mens et animus et consilium et sententia civitatis posita est in legibus; ut corpora nostra sine mente, sic civitas sine lege suis partibus, ut nervis et sanguine et membris, uti non potest. legum ministri magistratus, legum interpretes iudices, legibus denique idcirco omnes servimus, ut liberi esse possimus.
147 quid est, Q. Naso, cur tu in isto loco sedeas? quae vis est, qua abs te hi iudices tali dignitate praediti coërceantur? vos autem, iudices, quam ob rem ex tanta multitudine civium tam pauci de hominum fortunis sententiam fertis? quo iure Accius quae voluit dixit? cur mihi tam diu potestas dicendi datur? quid sibi autem illi scribae, quid lictores, quid ceteri, quos apparere huic quaestioni video, volunt? opinor haec omnia lege fieri totumque hoc iudicium, ut ante dixi, quasi mente quadam regi legis et administrari. quid ergo? haec quaestio sola ita gubernatur? quid M. Plaetorii et C. Flaminii inter sicarios? quid C. Orchivii peculatus? quid mea de pecuniis repetundis? quid C. Aquilii, apud quem nunc ambitus causa dicitur? quid reliquae quaestiones? circumspicite omnis rei publicae partis: omnia legum imperio et praescripto
148 fieri videbitis. si quis apud me, T. Acci, te reum velit

facere, clames te lege pecuniarum repetundarum non teneri; neque haec tua recusatio confessio sit captae pecuniae, sed laboris et periculi non legitimi declinatio. nunc quid agatur et quid abs te iuris constituatur vide. 54
iubet lex ea, qua lege haec quaestio constituta est, iudicem quaestionis, hoc est, Q. Voconium, cum eis iudicibus, qui ei obvenerint — vos appellat, iudices — quaerere de veneno. in quem quaerere? infinitum est. QUICUMQUE FECERIT, VENDIDERIT, EMERIT, HABUERIT, DEDERIT. quid eadem lex statim adiungit? recita. DEQUE EIUS CAPITE QUAERITO. cuius? qui coierit? convenerit? non ita est. quid ergo est? dic. QUI TRIBUNUS MILITUM LEGIONIBUS QUATTUOR PRIMIS, QUIVE QUAESTOR, TRIBUNUS PLEBIS — deinceps omnis magistratus nominavit — QUIVE IN SENATU SENTENTIAM DIXIT, DIXERIT. quid tum? QUI EORUM COIT, COIERIT, CONVENIT, CONVENERIT, QUO QUIS IUDICIO PUBLICO CONDEMNARETUR. QUI EORUM. quorum? videlicet, qui supra scripti sunt. quid intersit utro modo scriptum sit, etsi est apertum, ipsa tamen lex nos docet. ubi enim omnis mortalis adligat, ita loquitur: QUI VENENUM MALUM FECIT, FECERIT: omnes viri, mulieres, liberi, servi in iudicium vocantur; si idem de coitione voluisset, adiunxisset: QUIVE COIERIT. nunc ita est: DEQUE EIUS CAPITE QUAERITO, QUI MAGISTRATUM HABUERIT INVE SENATU SENTENTIAM DIXERIT: QUI EORUM COIT, COIERIT.
num is est Cluentius? certe non est. quis ergo est Cluen- 149
tius? qui tamen defendi causam suam lege noluit. itaque abicio legem; morem Cluentio gero; tibi tamen, Acci, pauca, quae ab huius causa seiuncta sunt, respondebo; est enim quiddam in hac causa quod Cluentius ad se, est aliquid quod ego ad me putem pertinere: hic sua putat interesse se re ipsa et gesto negotio, non lege defendi; ego autem mea existimo interesse me nulla in disputatione ab Accio videri esse superatum; non enim mihi haec causa sola dicenda est; omnibus hic labor meus propositus est, quicumque hac facultate defensionis contenti esse possunt; nolo quemquam eorum, qui adsunt, existimare me, quae de lege ab Accio dicta sunt, si reticuerim, comprobare. quam ob rem, Cluenti, de te tibi obsequor, neque enim legem recito neque hoc loco pro te dico, sed ea, quae a me desiderari arbitror, non relinquam.

55 Iniquum tibi videtur, Acci, esse non isdem legibus
150 omnis teneri. primum, ut id iniquissimum esse confitear, eius modi est, ut commutatis eis opus sit legibus, non ut his, quae sunt, non pareamus. deinde quis umquam hoc senator recusavit, ne, cum altiorem gradum dignitatis beneficio populi Romani esset consecutus, eo se putaret durioribus legum condicionibus uti oportere? quam multa sunt commoda, quibus caremus, quam multa molesta et difficilia, quae subimus! atque haec omnia tantum honoris et amplitudinis commodo compensantur. converte nunc ad equestrem ordinem atque in ceteros ordines easdem vitae condiciones: non perferent; putant enim minus multos sibi laqueos legum et condicionum ac iudiciorum propositos esse oportere, qui summum locum civitatis aut non potuerunt ascendere aut non petiverunt.
151 atque ut omittam leges alias omnis, quibus nos tenemur, ceteri autem sunt ordines liberati, hanc ipsam legem NE QUIS IUDICIO CIRCUMVENIRETUR, C. Gracchus tulit: eam legem pro plebe, non in plebem tulit. postea L. Sulla, homo a populi causa remotissimus, tamen, cum eius rei quaestionem hac ipsa lege constitueret, qua vos hoc tempore iudicatis, populum Romanum, quem ab hoc genere liberum acceperat, adligare novo quaestionis genere ausus non est: quod si fieri posse existimasset, pro illo odio, quod habuit in equestrem ordinem, nihil fecisset libentius quam omnem illam acerbitatem proscriptionis suae, qua est usus in veteres iudices, in hanc unam quaestio-
152 nem contulisset. nec nunc quicquam agitur — mihi credite, iudices, et prospicite id, quod providendum est, — nisi ut equester ordo in huiusce legis periculum concludatur. neque hoc agitur ab omnibus, sed a paucis. nam ei senatores, qui se facile tuentur integritate et innocentia, quales, ut vere dicam, vos estis, et ceteri, qui sine cupiditate vixerunt, equites ordini senatorio dignitate proximos, concordia coniunctissimos esse cupiunt; sed ei, qui sese volunt posse omnia neque praeterea quicquam esse aut in homine ullo aut in ordine, hoc uno metu se putant equites Romanos in potestatem suam redacturos, si constitutum sit, ut de eis, qui rem iudicarint, huiusce modi iudicia fieri possint. vident enim auctoritatem huius or-

dinis confirmari; vident iudicia comprobari; hoc metu proposito evellere se aculeum severitatis vestrae posse confidunt. quis enim de homine audeat paulo maioribus 153
opibus praedito vere et fortiter iudicare, cum videat sibi de eo, quod coierit aut consenserit, causam esse dicendam? o viros fortis, equites Romanos, qui homini cla- 56
rissimo ac potentissimo, M. Druso, tribuno plebis, restiterunt, cum ille nihil aliud ageret cum illa cuncta, quae tum erat, nobilitate, nisi ut ei, qui rem iudicassent, huiusce modi quaestionibus in iudicium vocarentur. tunc C. Flavius Pusio, Cn. Titinius, C. Maecenas, illa robora populi Romani equestrisque ordinis, non fecerunt idem, quod nunc Cluentius, ut aliquid culpae suscipere se putarent recusando, sed apertissime repugnarunt, cum haec recusarent et palam fortissime atque honestissime dicerent se potuisse iudicio populi Romani in amplissimum locum pervenire, si sua studia ad honores petendos conferre voluissent; sese vidisse, in ea vita qualis splendor inesset, quanta ornamenta, quae dignitas; quae se non contempsisse, sed ordine suo patrumque suorum contentos fuisse et vitam illam tranquillam et quietam, remotam a procellis invidiarum et huiusce modi iudiciorum sequi maluisse: aut sibi ad honores petendos aetatem integram 154
restitui oportere, aut, quoniam id non posset, eam condicionem vitae, quam secuti petitionem reliquissent, manere; iniquum esse eos, qui honorum ornamenta propter periculorum multitudinem praetermisissent, populi beneficiis esse privatos, iudiciorum novorum periculis non carere; senatorem hoc queri non posse, propterea quod ea condicione proposita petere coepisset, quodque permulta essent ornamenta, quibus eam mitigare molestiam posset, locus, auctoritas, domi splendor, apud exteras nationes nomen et gratia, toga praetexta, sella curulis, [insignia,] fasces, [exercitus,] imperia, provinciae: quibus in rebus cum summa recte factis maiores nostri praemia tum plura peccatis pericula proposita esse voluerunt. illi non hoc recusabant, ne ea lege accusarentur, qua nunc Habitus accusatur, quae tunc erat Sempronia, nunc est Cornelia; intellegebant enim ea lege equestrem ordinem non teneri, sed ne nova lege adligarentur laborabant: Habitus ne hoc 155

quidem umquam recusavit, quo minus vel ea lege rationem vitae suae redderet, qua non tenetur; quae si vobis condicio placet, omnes id agamus, ut haec quam primum
57 in omnis ordines quaestio perferatur. interea quidem, per deos immortalis! quoniam omnia commoda nostra, iura, libertatem, salutem denique legibus obtinemus, a legibus non recedamus; simul et illud quam sit iniquum cogitemus populum Romanum aliud nunc agere; vobis rem publicam et fortunas suas commisisse; ipsum sine cura esse; non metuere, ne lege ea, quam numquam ipse iusserit, et quaestione, qua se solutum liberumque esse ar-
156 bitretur, per paucos iudices astringatur; agit enim sic causam T. Accius, adulescens bonus et disertus, omnis civis legibus teneri omnibus. vos attenditis et auditis silentio, sicut facere debetis; A. Cluentius causam dicit eques Romanus ea lege, qua senatores et ei, qui magistratum habuerunt, soli tenentur; mihi per eum recusare et in arce legis praesidia constituere defensionis meae non licet: si obtinuerit causam Cluentius, sicuti vestra aequitate nixi confidimus, omnes existimabunt, id quod erit, obtinuisse propter innocentiam, quoniam ita defensus sit; in lege autem, quam attingere noluerit, praesidii nihil
157 fuisse. hic nunc est quiddam, quod ad me pertineat, de quo ante dixi, quod ego populo Romano praestare debeam, quoniam is vitae meae status est, ut omnis mihi cura et opera posita sit in hominum periculis defendendis: video quanta et quam periculosa et quam infinita quaestio temptetur ab accusatoribus, cum eam legem, quae in nostrum ordinem scripta sit, in populum Romanum transferre conentur; qua in lege est QUI COIERIT, quod quam late pateat videtis; CONVENERIT aeque incertum et infinitum est; CONSENSERIT, hoc vero cum infinitum tum obscurum et occultum: FALSUMVE TESTIMONIUM DIXERIT; quis de plebe Romana testimonium dixit umquam, cui non hoc periculum T. Accio auctore paratum esse videatis? nam dicturum quidem certe, si hoc iudicium plebi Romanae propositum
158 sit, neminem umquam esse confirmo. sed hoc polliceor omnibus, si cui forte hac lege negotium facessetur, qui lege non teneatur, si is uti me defensore voluerit, me eius causam legis praesidio defensurum, et vel his iudi-

cibus vel horum similibus facillime probaturum et omni me defensione usurum esse legis, qua nunc ut utar, ab eo, cuius voluntati mihi obtemperandum est, non conceditur. non enim debeo dubitare, iudices, quin, si qua ad 58
vos causa eius modi delata sit eius, qui lege non teneatur, etiam si is invidiosus aut multis offensus esse videatur, etiam si eum oderitis, etiam si inviti absoluturi sitis, tamen absolvatis et religioni potius vestrae quam odio pareatis. est enim sapientis iudicis [meminisse se ho- 159
minem] cogitare tantum sibi a populo Romano esse permissum, quantum commissum sit et creditum, et non solum sibi potestatem datam, verum etiam fidem habitam esse meminisse; posse quem oderit absolvere, quem non oderit condemnare, et semper non quid ipse velit, sed quid lex et religio cogat cogitare; animadvertere qua lege reus citetur, de quo reo cognoscat, quae res in quaestione versetur. cum haec sunt videnda tum vero illud est hominis magni, iudices, atque sapientis, cum illam iudicandi causa tabellam sumpserit, non se reputare solum esse neque sibi quodcumque concupierit licere, sed habere in consilio legem, religionem, aequitatem, fidem; libidinem autem, odium, invidiam, metum cupiditatesque omnis amovere maximique aestimare conscientiam mentis suae, quam ab dis immortalibus accepimus, quae a nobis divelli non potest; quae si optimorum consiliorum atque factorum testis in omni vita nobis erit, sine ullo metu et summa cum honestate vivemus. haec si T. Accius aut cogno- 160
visset aut cogitasset, profecto ne conatus quidem esset dicere, id quod multis verbis egit, iudicem, quod ei videatur, statuere et non devinctum legibus esse oportere; quibus de rebus mihi pro Cluentii voluntate nimium, pro rei dignitate parum, pro vestra prudentia satis dixisse videor. reliqua perpauca sunt, quae, quia vestrae quaestionis erant, idcirco illi statuerunt fingenda esse sibi et proferenda, ne omnium turpissimi reperirentur, si in iudicium nihil praeter invidiam attulissent. atque ut existi- 59
metis me necessario de his rebus, de quibus iam dixerim, pluribus egisse verbis, attendite reliqua: profecto intellegetis ea, quae paucis demonstrari potuerint, brevissime esse defensa.

161 Cn. Decitio Samniti, ei, qui proscriptus est, iniuriam in calamitate eius ab huius familia factam esse dixisti: ab nullo ille liberalius quam a Cluentio tractatus est: huius illum opes in rebus eius incommodissimis sublevarunt, atque hoc cum ipse tum eius amici necessariique omnes cognorunt. Ancharii et Paceni pastoribus huius vilicum vim et manus attulisse: cum quaedam in callibus, ut solet, controversia pastorum esset orta, Habiti vilici rem domini et privatam possessionem defenderunt: cum esset expostulatio facta, causa illis demonstrata, sine iu-
162 dicio controversiaque discessum est. 'P. Aelii testamento propinquus exheredatus cum esset, heres hic alienior institutus est:' P. Aelius Habiti merito fecit, neque hic in testamento faciendo interfuit, idque testamentum ab huius inimico Oppianico est obsignatum. Floro legatum ex testamento infitiatum esse: non est ita; sed cum HS xxx scripta essent pro HS ccc, neque ei cautum satis videretur, voluit eum aliquid acceptum referre liberalitati suae: primo debere negavit; post sine controversia solvit. Ceii cuiusdam Samnitis uxorem post bellum ab hoc esse repetitam: mulierem cum emisset a sectoribus, quo tempore eam primum liberam esse audivit, sine iudicio red-
163 didit Ceio. Ennium esse quendam, cuius bona teneat Habitus: est hic Ennius egens quidam calumniator, mercennarius Oppianici, qui permultos annos quievit; deinde aliquando cum servis Habiti furti egit; nuper ab ipso Habito petere coepit: hic illo privato iudicio, mihi credite, vobis isdem fortasse patronis, calumniam non effugiet. atque etiam, ut nobis renuntiatur, hominem multorum hospitem, Ambivium quendam, coponem de via Latina, subornatis, qui sibi a Cluentio servisque eius in taberna sua manus adlatas esse dicat: quo de homine nihil etiam nunc dicere nobis est necesse: si invitaverit, id quod solet, sic hominem accipiemus, ut moleste ferat
164 se de via decessisse. habetis, iudices, quae in totam causam de moribus A. Cluentii, quem illi invidiosum esse reum volunt, annos octo meditati accusatores conlegerunt, quam levia genere ipso! quam falsa re! quam
60 brevia responsu! cognoscite nunc id, quod ad vestrum ius iurandum pertinet, quod vestri iudicii est, quod vobis

oneris imposuit ea lex, qua coacti huc convenistis, de criminibus veneni; ut omnes intellegant quam paucis verbis haec causa perorari potuerit et quam multa a me dicta sint, quae ad huius voluntatem maxime, ad vestrum iudicium minime pertinerent.

Obiectum est Vibium Capacem ab hoc A. Cluentio 165
veneno esse sublatum. opportune adest homo summa fide et omni virtute praeditus, L. Plaetorius, senator, qui illius Vibii hospes fuit et familiaris. apud hunc ille Romae habitavit, apud hunc aegrotavit, huius domi est mortuus. intestatum dico esse mortuum possessionemque eius bonorum, ex edicto praetoris, huic, illius sororis filio, adulescenti pudentissimo et in primis honesto, equiti Romano datam, Numerio Cluentio, quem videtis.

Alterum veneficii crimen Oppianico huic adulescenti, 166
cum eius in nuptiis more Larinatium multitudo hominum pranderet, venenum Habiti consilio paratum; id cum daretur in mulso, Balbutium quendam, eius familiarem, intercepisse, bibisse statimque esse mortuum. hoc ego si sic agerem, tamquam mihi crimen esset diluendum, haec pluribus verbis dicerem, per quae nunc paucis percurrit oratio mea. quid umquam Habitus in se admisit, ut hoc 167
tantum ab eo facinus non abhorrere videatur? quid autem magno opere Oppianicum metuebat, cum ille verbum omnino in hac ipsa causa nullum facere potuerit, huic autem accusatores viva matre deesse non possint? id quod iam intellegetis. an ut de causa eius periculi nihil decederet, ad causam novum crimen accederet? quod autem tempus veneni dandi illo die, illa frequentia? per quem porro datum? unde sumptum? quae deinde interceptio poculi? cur non de integro autem datum? multa sunt, quae dici possunt; sed non committam ut videar non dicendo voluisse dicere; res enim se ipsa defendit: nego 168
illum adulescentem, quem statim epoto poculo mortuum esse dixistis, omnino illo die esse mortuum: magnum crimen et impudens mendacium: [perspicite cetera:] dico illum, cum ad illud prandium crudior venisset et, ut aetas illa fert, sibi tum non pepercisset, aliquot dies aegrotasse et ita esse mortuum. quis huic rei testis est? idem, qui sui luctus, pater; pater, inquam, illius adulescentis; quem

propter animi dolorem pertenuis suspitio potuisset ex illo loco testem in A. Cluentium constituere, is hunc suo testimonio sublevat, quod recita. tu autem, nisi molestum est, paulisper exsurge; perfer hunc dolorem commemorationis necessariae; in qua ego diutius non morabor, quoniam, quod fuit viri optimi, fecisti, ut ne cui innocenti maeror tuus calamitatem et falsum crimen adferret.

61 169 Unum etiam mihi reliquum eius modi crimen est, iudices, ex quo illud perspicere possitis, quod a me initio orationis meae dictum est: quicquid mali per hosce annos A. Cluentius viderit, quicquid hoc tempore habuerit sollicitudinis ac negotii, id omne a matre esse conflatum. Oppianicum veneno necatum esse, quod ei datum sit in pane per M. Asellium quendam, familiarem illius, idque Habiti consilio factum esse dicitis; in quo primum illud quaero, quae causa Habito fuerit, cur interficere Oppianicum vellet; inimicitias enim fuisse confiteor, sed homines inimicos suos morte adfici volunt aut quod eos 170 metuunt aut quod oderunt: quo tandem igitur Habitus metu adductus tantum in se facinus suscipere conatus est? quid erat quod iam Oppianicum poena adfectum pro maleficiis et eiectum e civitate quisquam timeret? quid metuebat? ne oppugnaretur a perdito? an ne accusaretur a damnato? an ne exsulis testimonio laederetur? si autem quod oderat Habitus inimicum, idcirco illum vita frui noluit, adeone erat stultus, ut illam, quam tum ille vivebat, vitam esse arbitraretur, damnati, exsulis, deserti ab omnibus? quem propter animi importunitatem nemo recipere tecto, nemo adire, nemo adloqui, nemo aspicere vellet? 171 huius igitur Habitus vitae invidebat? hunc si acerbe et penitus oderat, non eum quam diutissime vivere velle debebat? huic mortem maturabat inimicus, quod illi unum in malis erat perfugium calamitatis? qui si quid animi et virtutis habuisset, ut multi saepe fortes viri in eius modi dolore, mortem sibi ipse conscisset, huic quam ob rem id vellet inimicus offerre, quod ipse sibi optare deberet? nam nunc quidem quid tandem illi mali mors attulit? nisi forte ineptis fabulis ducimur, ut existimemus illum apud inferos impiorum supplicia perferre ac pluris illic offendisse inimicos, quam hic reliquisse; a socrus, ab uxorum,

a fratris, a liberum Poenis actum esse praecipitem in sceleratorum sedem ac regionem: quae si falsa sunt, id quod omnes intellegunt, quid ei tandem eripuit mors praeter sensum doloris? age vero, per quem venenum datum? per 172
M. Asellium. quid huic cum Habito? nihil; atque adeo, 62
quod ille Oppianico familiarissime est usus, potius etiam simultas. eine igitur, quem sibi offensiorem, Oppianico familiarissimum sciebat esse, potissimum et scelus suum et illius periculum committebat? cur igitur tu, qui pietate ad accusandum excitatus es, hunc Asellium esse inultum tam diu sinis? cur non Habiti exemplo usus es, ut per illum, qui attulisset venenum, de hoc praeiudicaretur? iam vero illud quam non probabile, quam inusitatum, iu- 173
dices, quam novum, in pane datum venenum! faciliusne potuit quam in poculo, latius potuit abditum aliqua in parte panis, quam si totum conliquefactum in potione esset, celerius potuit comestum quam epotum in venas atque in omnis partis corporis permanare, facilius fallere in pane, si esset animadversum, quam in poculo, cum ita confusum esset, ut secerni nullo modo posset? 'at repentina morte periit.' quod si esset ita factum, tamen ea 174
res propter multorum eius modi casum minime firmam veneni suspitionem haberet; si esset suspitiosum, tamen potius ad alios quam ad Habitum pertineret. verum in eo ipso homines impudentissime mentiuntur; id ut intellegatis, et mortem eius et quem ad modum post mortem in Habitum sit crimen a matre quaesitum cognoscite: cum 175
vagus et exsul erraret atque undique exclusus Oppianicus in Falernum se ad C. Quinctium contulisset, ibi primum in morbum incidit ac satis vehementer diuque aegrotavit. cum esset una Sassia eaque Sex. Albio quodam colono, homine valenti, qui simul esse solebat, familiarius uteretur, quam vir dissolutissimus incolumi fortuna pati posset, et ius illud matrimonii castum atque legitimum damnatione viri sublatum arbitraretur, Nicostratus quidam, fidelis Oppianici servolus, percuriosus et minime mendax, multa dicitur domino renuntiare solitus esse. interea Oppianicus cum iam convalesceret neque improbitatem coloni in Falerno diutius ferre posset et huc ad urbem profectus esset — solebat enim extra portam aliquid habere conducti —,

cecidisse de equo dicitur et homo infirma valetudine latus offendisse vehementer, et, postea quam ad urbem cum febri venerit, paucis diebus esse mortuus. mortis ratio, iudices, eius modi est, ut aut nihil habeat suspitionis aut, si quid habet, id intra parietes in domestico scelere ver-
63 176 setur. post mortem eius [Sassia] moliri statim nefaria mulier coepit insidias filio: quaestionem habere de viri morte constituit. emit de A. Rupilio, quo erat usus Oppianicus medico, Stratonem quendam, quasi ut idem faceret quod Habitus in emendo Diogene fecerat. de hoc Stratone et de Ascla quodam servo suo quaesituram esse dixit; praeterea servum illum Nicostratum, quem nimium loquacem fuisse ac nimium domino fidelem arbitrabatur, ab hoc adulescente Oppianico in quaestionem postulavit. hic cum esset illo tempore puer et illa quaestio de patris sui morte constitui diceretur, etsi illum servum et sibi benevolum esse et patri fuisse arbitrabatur, nihil tamen est ausus recusare. advocantur amici et hospites Oppianici et ipsius mulieris multi, homines honesti atque omnibus rebus ornati; tormentis omnibus vehementissime quaeritur. cum essent animi servorum et spe et metu temptati, ut aliquid in quaestione dicerent, tamen, ut arbitror, auctoritate advocatorum [et vi tormentorum] adducti in veritate manserunt neque se quicquam scire dixe-
177 runt: quaestio illo die de amicorum sententia dimissa est. satis longo intervallo [post] iterum advocantur; habetur de integro quaestio; nulla vis tormentorum acerrimorum praetermittitur; adversari advocati et iam vix ferre posse; furere crudelis atque importuna mulier, sibi nequaquam, ut sperasset, ea, quae cogitasset, procedere. cum iam tortor atque essent tormenta ipsa defessa neque tamen illa finem facere vellet, quidam ex advocatis, homo et honoribus populi ornatus et summa virtute praeditus, intellegere se dixit non id agi, ut verum inveniretur, sed ut aliquid falsi dicere cogerentur. hoc postquam ceteri comprobarunt, ex omnium sententia constitutum est satis
178 videri esse quaesitum. redditur Oppianico Nicostratus, Larinum ipsa proficiscitur cum suis maerens, quod iam certe incolumem filium fore putabat, ad quem non modo verum crimen, sed ne ficta quidem suspitio perveniret et

cui non modo aperta inimicorum oppugnatio, sed ne occultae quidem matris insidiae nocere potuissent. Larinum postquam venit, quae a Stratone illo venenum antea viro suo datum sibi persuasum esse simulasset, instructam ei continuo et ornatam Larini medicinae exercendae causa tabernam dedit. unum, alterum, tertium annum Sassia quiesce- 64
bat, ut velle atque optare aliquid calamitatis filio potius quam id struere et moliri videretur. tum interim Q. Hor- 179
tensio Q. Metello consulibus, ut hunc Oppianicum aliud agentem ac nihil eius modi cogitantem ad hanc accusationem detraheret, invito despondit ei filiam suam, illam, quam ex genero susceperat, ut eum nuptiis adligatum simul et testamenti spe devinctum posset habere in potestate. hoc ipso fere tempore Strato ille medicus domi furtum fecit et caedem eius modi: cum esset in aedibus armarium, in quo sciret esse nummorum aliquantum et auri, noctu duos conservos dormientis occidit in piscinamque deiecit; ipse armarii fundum exsecuit, et HS * et auri quinque pondo abstulit, uno ex servis puero non grandi conscio. furto postridie cognito omnis suspitio in eos servos, 180
qui non comparebant, commovebatur; cum exsectio illa fundi in armario animadverteretur, quaerebant homines quonam modo fieri potuisset: quidam ex amicis Sassiae recordatus est se nuper in auctione quadam vidisse in rebus minutis aduncam ex omni parte dentatam et tortuosam venire serrulam, qua illud potuisse ita circumsecari videretur: ne multa: perquiritur a coactoribus; invenitur ea serrula ad Stratonem pervenisse. hoc initio suspitionis orto et aperte insimulato Stratone puer ille conscius pertimuit; rem omnem dominae indicavit, homines in piscina inventi sunt, Strato in vincula coniectus est atque etiam in taberna eius nummi, nequaquam omnes, reperiuntur. constituitur quaestio de furto; nam quid 181
quisquam suspicari aliud potest? an hoc dicitis, armario expilato, pecunia ablata, non omni recuperata, occisis hominibus, institutam esse quaestionem de morte Oppianici? cui probatis? quid est quod minus veri simile proferre potuistis? deinde, ut omittam cetera, triennio post mortem Oppianici de eius morte quaerebatur. * * atque etiam incensa odio pristino Nicostratum eundem

illum tum sine causa in quaestionem postulavit. Oppianicus primo recusavit: postea cum illa abducturam se filiam, mutaturam esse testamentum minaretur, mulieri crudelissimae servum fidelissimum non in quaestionem tulit, sed
65 plane ad supplicium dedidit. post triennium igitur agitata
182 denuo quaestio de viri morte habebatur, et de quibus servis habebatur? nova, credo, res obiecta, novi quidam homines in suspitionem vocati sunt? de Stratone et de Nicostrato. quid? Romae quaesitum de istis hominibus non erat? itane tandem mulier iam non morbo, sed scelere furiosa, cum quaestionem habuisses Romae, cum de T. Annii, L. Rutilii, P. Saturii, ceterorum honestissimorum virorum sententia constitutum esset satis quaesitum videri, eadem de re triennio post, isdem de hominibus, nullo adhibito non dicam viro, ne colonum forte adfuisse dicatis, sed bono viro, in filii caput quaestionem habere
183 conata es? an hoc dicitis — mihi enim venit in mentem quid dici possit, tametsi adhuc non esse hoc dictum mementote —: cum haberetur de furto quaestio, Stratonem aliquid de veneno esse confessum? hoc uno modo, iudices, saepe multorum improbitate depressa veritas emergit et innocentiae defensio interclusa respirat, quod aut ei, qui ad fraudem callidi sunt, non tantum audent, quantum excogitant, aut ei, quorum eminet audacia atque proiecta est, a consiliis malitiae deseruntur: quod si aut confidens astutia aut callida esset audacia, vix ullo eis obsisti modo posset. utrum furtum factum non est? at nihil clarius Larini. an ad Stratonem suspitio non pertinuit? at is et ex serrula insimulatus et a puero conscio est indicatus. an id actum non est in quaerendo? quae fuit igitur alia causa quaerendi? an, id quod vobis dicendum est et quod tum Sassia dictitavit, cum de furto quaereretur, tum Stra-
184 tonem isdem in tormentis dixisse de veneno? en hoc illud est, quod ante dixi: mulier abundat audacia, consilio et ratione deficitur; nam tabellae quaestionis plures proferuntur, quae recitatae vobisque editae sunt, illae ipsae, quas tum obsignatas esse dixit; in quibus tabellis de furto littera nulla invenitur. non venit in mentem, primum orationem Stratonis conscribere de furto, post aliquod dictum adiungere de veneno, quod non percon-

tatione quaesitum, sed per dolorem expressum videretur. quaestio de furto est; veneni iam suspitio superiore quaestione sublata: quod ipsum haec eadem mulier iudicarat, quae ut Romae de amicorum sententia statuerat satis esse quaesitum, postea per triennium maxime ex omnibus servis Stratonem illum dilexerat, in honore habuerat, commodis omnibus adfecerat. cum igitur de furto quae- 185
reretur et eo furto, quod ille sine controversia fecerat, tum ille de eo, quod quaerebatur, verbum nullum fecit? de veneno statim dixit? de furto si non eo loco, quo debuit, ne in extrema quidem aut media aut aliqua denique parte quaestionis verbum fecit ullum? iam videtis illam 66
nefariam mulierem, iudices, eadem manu, qua, si detur potestas, interficere filium cupiat, hanc fictam quaestionem conscripsisse. atque istam ipsam quaestionem dicite, qui obsignarit, unum aliquem nominatim: neminem reperietis, nisi forte eius modi hominem, quem ego proferri malim quam neminem nominari. quid ais, T. Acci? 186
tu periculum capitis, tu indicium sceleris, tu fortunas alterius litteris conscriptas in iudicium adferas, neque earum auctorem litterarum neque obsignatorem neque testem ullum nominabis? et quam tu pestem innocentissimo filio de matris sinu deprompseris, hanc hi tales viri comprobabunt? esto: in tabellis nihil est auctoritatis: quid, ipsa quaestio iudicibus, quid, amicis hospitibusque Oppianici, quos adhibuerat antea, quid, huic tandem ipsi tempori cur non servata est? quid istis hominibus factum est [Stratone et Nicostrato]? quaero abs te, Oppianice, 187
servo tuo Nicostrato quid factum esse dicas; quem tu, cum hunc brevi tempore accusaturus esses, Romam deducere, dare potestatem indicandi, incolumem denique servare quaestioni, servare his iudicibus, servare huic tempori debuisti; nam Stratonem quidem, iudices, in crucem esse actum exsecta scitote lingua; quod nemo Larinatium est qui nesciat; timuit mulier amens non suam conscientiam, non odium municipum, non famam omnium, sed quasi non omnes eius sceleris testes essent futuri, sic metuit, ne condemnaretur extrema servi voce morientis.

Quod hoc portentum, di immortales! quod tantum 188
monstrum in ullis locis, quod tam infestum scelus et im-

mane aut unde natum esse dicamus? iam enim videtis profecto, iudices, non sine necessariis me ac maximis causis principio orationis meae de matre dixisse: nihil est enim mali, nihil sceleris quod illa non ab initio filio voluerit, optaverit, cogitaverit, effecerit. mitto illam primam libidinis iniuriam, mitto nefarias generi nuptias, mitto cupiditate matris expulsam ex matrimonio filiam, quae nondum ad huiusce vitae periculum, sed ad commune familiae dedecus pertinebant; nihil de alteris Oppianici nuptiis queror, quarum illa cum obsides filios ab eo mortuos accepisset, tum denique in familiae luctum atque in privignorum funus nupsit; praetereo, quod A. Aurium, cuius illa quondam socrus, paulo ante uxor fuisset, cum Oppianici esse opera proscriptum occisumque cognosset, eam sibi domum sedemque delegit, in qua cotidie superioris viri mortis indicia et spolia fortunarum videret:
189 illud primum queror, de illo scelere, quod nunc denique patefactum est, Fabriciani veneni; quod iam tum recens suspitiosum ceteris, huic incredibile, nunc vero apertum iam omnibus ac manifestum videtur: non est profecto de illo veneno celata mater; nihil est ab Oppianico sine consilio mulieris cogitatum; quod si esset, certe postea, deprehensa re non illa ut a viro improbo discessisset, sed ut a crudelissimo hoste fugisset domumque illam in per-
190 petuum scelerum omnium adfluentem reliquisset: non modo id non fecit, sed ab illo tempore nullum locum praetermisit, in quo non strueret insidias aliquas ac dies omnis atque noctis tota mente mater de pernicie filii cogitaret; quae primum ut illum confirmaret Oppianicum accusatorem filio suo, donis, muneribus, conlocatione filiae, spe
67 hereditatis obstrinxit. ita quod apud ceteros novis inter propinquos susceptis inimicitiis saepe fieri divortia atque adfinitatum discidia vidimus, haec mulier satis firmum accusatorem filio suo fore neminem putavit, nisi qui in matrimonium sororem eius antea duxisset; ceteri novis adfinitatibus adducti veteres inimicitias saepe deponunt; illa sibi ad confirmandas inimicitias adfinitatis coniunctio-
191 nem pignori fore putavit. neque in eo solum diligens fuit, ut accusatorem filio suo compararet, sed etiam cogitavit, quibus eum rebus armaret; hinc enim illae solli-

citationes servorum et minis et promissis, hinc illae infinitae crudelissimaeque de morte Oppianici quaestiones; quibus finem aliquando non mulieris modus, sed amicorum auctoritas fecit. ab eodem scelere illae triennio post habitae Larini quaestiones; eiusdem amentiae falsae conscriptiones quaestionum; ex eodem furore etiam illa consecelerata exsectio linguae; totius denique huius ab illa est et inventa et adornata comparatio criminis. atque his 192
rebus cum instructum accusatorem filio suo Romam misisset, ipsa paulisper conquirendorum et conducendorum testium causa Larini est commorata; postea autem quam appropinquare huius iudicium ei nuntiatum est, confestim huc advolavit, ne aut accusatoribus diligentia aut pecunia testibus deesset aut ne forte mater hoc sibi optatissimum spectaculum huius sordium atque luctus et tanti squaloris amitteret. iam vero quod iter Romam eius mulieris fuisse 68
existimatis? quod ego propter vicinitatem Aquinatium et Fabraternorum ex multis audivi et comperi; quos concursus in his oppidis? quantos et virorum et mulierum gemitus esse factos? mulierem quandam Larino atque illam usque a mari supero Romam proficisci cum magno comitatu et pecunia, quo facilius circumvenire iudicio capitis atque opprimere filium possit! nemo erat illorum, paene dicam, quin expiandum illum locum esse arbitraretur, quacumque illa iter fecisset; nemo quin terram ipsam 193
violari, quae mater est omnium, vestigiis consceleratae matris putaret. itaque nullo in oppido consistendi potestas ei fuit; nemo ex tot hospitibus inventus est qui non contagionem aspectus fugeret: nocti se potius ac solitudini quam ulli aut urbi aut hospiti committebat. nunc vero 194
quid agat, quid moliatur, quid denique cotidie cogitet quem ignorare nostrorum putat? quos appellarit, quibus pecuniam promiserit, quorum fidem pretio labefactare conata sit tenemus; quin etiam nocturna sacrificia, quae putat occultiora esse, sceleratasque eius preces et nefaria vota cognovimus; quibus illa etiam deos immortalis de suo scelere testatur neque intellegit pietate et religione et iustis precibus deorum mentis, non contaminata superstitione neque ad scelus perficiendum caesis hostiis posse placari: cuius ego furorem atque crudelitatem deos im-

mortalis a suis aris atque templis aspernatos esse confido.
69 195 vos iudices, quos huic A. Cluentio quasi aliquos deos ad omne vitae tempus fortuna esse voluit, huius importunitatem matris a filii capite depellite. multi saepe in iudicando peccata liberum parentum misericordiae concesserunt: vos ne huius honestissime actam vitam matris crudelitati condonetis rogamus, praesertim cum ex altera parte totum municipium videre possitis. omnes scitote, iudices, — incredibile dictu est, sed a me verissime dicetur — omnis Larinatis, qui valuerunt, venisse Romam, ut hunc studio frequentiaque sua quantum possent in tanto eius periculo sublevarent: pueris illud hoc tempore et mulieribus oppidum scitote esse traditum, idque in praesentia, communi Italiae pace, non domesticis copiis esse tutum; quos tamen ipsos aeque et eos, quos praesentis videtis, huius exspectatio iudicii dies noctisque sollicitat:
196 non illi vos de unius municipis fortunis arbitrantur, sed de totius municipii statu, dignitate commodisque omnibus sententias esse laturos; summa est enim, iudices, hominis in communem municipii rem diligentia, in singulos municipes benignitas, in omnis homines iustitia et fides; praeterea nobilitatem illam inter suos locumque a maioribus traditum sic tuetur, ut maiorum gravitatem, constantiam, gratiam, liberalitatem adsequatur; itaque eis eum verbis publice laudant, ut non solum testimonium suum iudiciumque significent, verum etiam curam animi ac dolorem; quae dum laudatio recitatur, vos quaeso, qui eam
197 detulistis, adsurgite. ex lacrimis horum, iudices, existimare potestis, omnis haec decuriones decrevisse lacrimantis. age vero, vicinorum quantum studium, quam incredibilis benevolentia, quanta cura est! non illi in libellis laudationem decretam miserunt, sed homines honestissimos, quos nossemus omnes, huc frequentis adesse et hunc praesentis laudare voluerunt. adsunt Ferentani, homines nobilissimi, Marrucini item pari dignitate; Teano Apulo atque Luceria equites Romanos, homines honestissimos, laudatores videtis; Boviano totoque ex Samnio cum laudationes honestissimae missae sunt tum homines
198 amplissimi nobilissimique venerunt. iam qui in agro Larinati praedia, qui negotia, qui res pecuarias habent, ho-

nesti homines et summo splendore praediti, difficile dictu est quam sint solliciti, quam laborent: non multi mihi ab uno sic diligi videntur, ut hic ab his universis. quam 70
doleo abesse ab huius iudicio L. Volusienum, summo splendore hominem ac virtute praeditum! vellem praesentem possem P. Helvidium Rufum, equitem Romanum omnium ornatissimum, nominare! qui cum huius causa dies noctisque vigilaret et cum me hanc causam doceret, in morbum gravem periculosumque incidit; in quo tamen non minus de capite huius quam de sua vita laborat. Cn. Tudicii senatoris, viri optimi et honestissimi, par studium ex testimonio et laudatione cognoscetis. eadem spe, sed maiore verecundia de te, P. Volumni, quoniam iudex es in A. Cluentium, dicimus; et, ne longum sit, omnium vicinorum summam esse in hunc benevolentiam confirmamus. horum omnium studium, curam, diligentiam 199
meumque una laborem, qui totam hanc causam vetere instituto solus peroravi vestramque simul, iudices, aequitatem et mansuetudinem una mater oppugnat. at quae mater? quam caecam crudelitate et scelere ferri videtis, cuius cupiditatem nulla umquam turpitudo retardavit, quae vitiis animi in deterrimas partis iura hominum convertit omnia, cuius ea stultitia est, ut eam nemo hominem, ea vis, ut nemo feminam, ea crudelitas, ut nemo matrem appellare possit. atque etiam nomina necessitudinum, non solum naturae nomen et iura mutavit: uxor generi, noverca filii, filiae pelex; eo iam denique adducta est, uti sibi praeter formam nihil ad similitudinem hominis reservarit.

Qua re, iudices, si scelus odistis, prohibete aditum 200
matris a filii sanguine, date parenti hunc incredibilem dolorem ex salute, ex victoria liberum; patimini matrem, ne orbata filio laetetur, victam potius vestra aequitate discedere. sin autem, id quod vestra natura postulat, pudorem, veritatem virtutemque diligitis, levate hunc aliquando supplicem vestrum, iudices, tot annos in falsa invidia periculisque versatum, qui nunc primum post illam flammam aliorum facto et cupiditate excitatam spe vestrae aequitatis erigere animum et paulum respirare a metu coepit, cui posita sunt in vobis omnia, quem ser-

vatum esse plurimi cupiunt, servare soli vos potestis.
201 orat vos Habitus, iudices, et flens obsecrat, ne se invidiae, quae in iudiciis valere non debet, ne matri, cuius vota et preces a vestris mentibus repudiare debetis, ne Oppianico, homini nefario, condemnato iam et mortuo,
71 condonetis. quod si qua calamitas hunc in hoc iudicio adflixerit innocentem, ne iste miser, si, id quod difficile factu est, in vita remanebit, saepe et multum queretur deprehensum esse illud quondam Fabricianum venenum: quod si tum indicatum non esset, non huic aerumnosissimo venenum illud fuisset, sed multorum medicamentum maerorum; postremo etiam fortassis mater exsequias illius funeris prosecuta mortem se filii lugere simulasset. nunc vero quid erit profectum, nisi ut huius ex mediis mortis insidiis vita ad luctum conservata, mors sepulcro patris
202 privata esse videatur? satis diu fuit in miseriis, iudices; satis multos annos ex invidia laboravit; nemo huic tam iniquus praeter parentem fuit, cuius non animum iam expletum esse putemus. vos, qui aequi estis omnibus, qui, ut quisque crudelissime oppugnatur, eum lenissime sublevatis, conservate A. Cluentium; restituite incolumem municipio; amicis, vicinis, hospitibus, quorum studia videtis, reddite; vobis in perpetuum liberisque vestris obstringite. vestrum est hoc, iudices, vestrae dignitatis, vestrae clementiae; recte hoc repetitur a vobis, ut virum optimum atque innocentissimum plurimisque mortalibus carissimum atque iucundissimum his aliquando calamitatibus liberetis, ut omnes intellegant in contionibus esse invidiae locum, in iudiciis veritati.

M. TULLII CICERONIS
DE LEGE AGRARIA ORATIO PRIMA
CONTRA P. SERVILIUM RULLUM TR. PLEB. IN SENATU.

DESUNT PERMULTA.

1. Praedam, manubias, sectionem, castra denique Cn. Pompei sedente imperatore xviri vendent.

2. imberba iuventute.

3. venibit igitur sub praecone tota Propontis atque Hellespontus; addicetur omnis ora Lyciorum atque Cilicum; Mysia et Phrygia eidem condicioni legique parebunt.

* quae res aperte petebatur, ea nunc [occulte] cuni- 1
culis oppugnatur. dicent enim xviri, id quod et dici- 1
tur a multis et saepe dictum est, post eosdem consules regis Alexandri testamento regnum illud populi Romani esse factum. dabitis igitur Alexandriam clam petentibus his, quibus apertissime pugnantibus restitistis? haec, per deos immortalis! utrum esse vobis consilia siccorum an vinolentorum somnia, et utrum cogitata sapientium an optata furiosorum videntur?

Videte nunc proximo capite ut impurus heluo turbet 2
rem publicam, ut a maioribus nostris possessiones relictas disperdat ac dissipet, ut sit non minus in populi Romani patrimonio nepos quam in suo. perscribit in sua lege vectigalia, quae xviri vendant, hoc est, perscribit auctionem publicorum bonorum: agros emi volt qui dividantur; quaerit pecuniam. videlicet excogitabit aliquid atque adferet. nam superioribus capitibus dignitas populi Romani violabatur, nomen imperii in commune odium orbis terrae vocabatur, urbes pacatae, agri sociorum, regum status xviris donabantur; nunc praesens, certa pecunia numerata quaeritur. exspecto quid tribunus 3
plebis vigilans et acutus excogitet. 'veneat' inquit 'silva Scantia.' utrum tandem hanc silvam in relictis posses-

sionibus an in censorum pascuis invenisti? si quid est quod indagaris, inveneris, ex tenebris erueris, quamquam iniquum est, tamen consume sane, quando commodum est, quando quidem tu attulisti: silvam vero tu Scantiam vendas nobis consulibus atque hoc senatu? tu ullum vectigal attingas? tu populo Romano subsidia belli, tu ornamenta pacis eripias? tum vero hoc me inertiorem consulem iudicabo quam illos fortissimos viros, qui apud maiores nostros fuerunt, quod, quae vectigalia illis consulibus populo Romano parta sunt, ea me consule ne re-
2 4 tineri quidem potuisse iudicabuntur. vendit Italiae possessiones ex ordine omnis. sane est in eo diligens; nullam enim praetermittit. persequitur in tabulis censoriis totam Siciliam; nullum aedificium, nullos agros relinquit. audistis auctionem populi Romani proscriptam a tribuno plebis, constitutam in mensem Ianuarium et, credo, non dubitabitis quin idcirco haec aerarii causa non vendiderint ei, qui armis et virtute pepererunt, ut esset quod nos largitionis causa venderemus.

5 Videte nunc quod adfectent iter apertius quam antea. nam superiore parte legis quem ad modum Pompeium oppugnarent a me indicati sunt; nunc iam se ipsi indicabunt. iubent venire agros Attalensium atque Olympenorum, quos populo Romano P. Servilii, fortissimi viri, victoria adiunxit; deinde agros in Macedonia regios, qui partim T. Flaminini, partim L. Pauli [qui Persen vicit,] virtute parti sunt; deinde agrum optimum et fructuosissimum Corinthium, qui L. Mummii imperio ac felicitate ad vectigalia populi Romani adiunctus est; post autem agros in Hispania apud Karthaginem novam, duorum Scipionum eximia virtute possessos; tum ipsam veterem Karthaginem vendunt, quam P. Africanus nudatam tectis atque moenibus, sive ad notandam Karthaginiensium calamitatem sive ad testificandam nostram victoriam sive ad oblatam aliquam religionem, ad aeternam hominum
6 memoriam consecravit. his insignibus atque infulis imperii venditis, quibus ornatam nobis maiores nostri rem publicam tradiderunt, iubent eos agros venire, quos rex Mithridates in Paphlagonia, Ponto Cappadociaque possederit. num obscure videntur prope hasta praeconis insectari

Cn. Pompeii exercitum qui venire iubeant eos ipsos agros, in quibus ille etiam nunc bellum gerat atque versetur?

Hoc vero cuius modi est, quod eius auctionis, quam 3 7
constituunt, locum sibi nullum definiunt? nam xviris, quibus in locis ipsis videatur, vendendi potestas lege permittitur. censoribus vectigalia locare nisi in conspectu populi Romani non licet: his vendere vel in ultimis terris licebit? at hoc etiam nequissimi homines consumptis patrimoniis faciunt, ut in atriis auctionariis potius quam in triviis aut in compitis auctionentur: hic permittit sua lege xviris, ut in quibus commodum sit tenebris, ut in qua velint solitudine bona populi Romani possint divendere. iam illa omnibus in provinciis, regnis, liberis 8
populis quam acerba, quam formidolosa, quam quaestuosa concursatio xviralis futura sit non videtis? hereditatum obeundarum causa quibus vos legationes dedistis, qui et privati et privatum ad negotium exierunt, non maximis opibus neque summa auctoritate praediti, tamen auditis profecto quam graves eorum adventus sociis nostris esse soleant: quam ob rem quid putatis impendere hac 9
lege omnibus gentibus terroris et mali, cum mittantur in orbem terrarum xviri summo cum imperio, summa cum avaritia infinitaque omnium rerum cupiditate? quorum cum adventus gravis, cum fasces formidolosi, tum vero iudicium ac potestas erit non ferenda; licebit enim quod videbitur publicum iudicare, quod iudicarint vendere. etiam illud, quod homines sancti non facient, ut pecuniam accipiant, ne vendant, tamen id eis ipsum per legem licebit: hinc vos quas spoliationes, quas pactiones, quam denique in omnibus locis nundinationem iuris ac fortunarum fore putatis? etenim quod superiore parte 10
legis praefinitum fuit, Sulla et Pompeio consulibus, id rursus liberum infinitumque fecerunt: iubet eosdem 4
xviros omnibus agris publicis pergrande vectigal imponere, ut eidem possint et liberare agros quos commodum sit et quos ipsis libeat publicare; quo in iudicio perspici non potest, utrum severitas acerbior an benignitas quaestuosior sit futura. sunt tamen in tota lege exceptiones duae, non tam iniquae quam suspitiosae: excipit [enim] in vectigali imponendo agrum Recentoricum Siciliensem,

in vendendis agris eos agros, de quibus cautum sit foedere: hi sunt in Africa, qui ab Hiempsale possidentur.
11 hic quaero: si Hiempsali satis est cautum foedere et Recentoricus ager privatus est, quid attinet excipi? sin et foedus illud habet aliquam dubitationem et ager Recentoricus dicitur non numquam esse publicus, quem putat existimaturum duas causas in orbe terrarum repertas, quibus gratis parceret?

Num quisnam tandem abstrusus nummus usquam videtur, quem non architecti huiusce legis olfecerint? provincias, civitates liberas, socios, amicos, reges denique exhauriunt; admovent manus vectigalibus populi Romani:
12 non est satis: audite vos, qui amplissimo populi senatusque iudicio exercitus habuistis et bella gessistis: QUOD AD QUEMQUE PERVENIT AUT PERVENERIT EX PRAEDA, EX MANUBIIS, EX AURO CORONARIO, QUOD NEQUE CONSUMPTUM IN MONUMENTO NEQUE IN AERARIUM RELATUM SIT, ID AD XVIROS REFERRI iubet. hoc capite multa sperant: in omnis imperatores heredesque eorum quaestionem suo iudicio comparant, sed maximam pecuniam se a Fausto ablaturos arbitrantur: quam causam suscipere iurati iudices noluerunt, hanc isti xviri suscipere *. idcirco a iudicibus fortasse praetermissam esse arbitrantur, quod sit ipsis reservata.
13 deinde etiam in reliquum tempus diligentissime sancit, ut, quod quisque imperator habeat pecuniae, protinus ad xviros deferat. hic tamen excipit Pompeium, simillime, ut mihi videtur, atque [ut] illa lege, qua peregrini Roma eiciuntur, Glaucippus excipitur; non enim hac exceptione unus adficitur beneficio, sed unus privatur iniuria. sed cui manubias remittit, in huius vectigalia invadit; iubet enim pecuniam, si qua post nos consules ex novis vectigalibus recipiatur, hac uti xviros; quasi vero non intellegamus haec eos vectigalia, quae Cn. Pompeius adiunxerit, [vendere] cogitare.

5
14 Videtis iam, patres conscripti, omnibus rebus et modis constructam et coacervatam pecuniam xviralem. minuetur huius pecuniae invidia; consumetur enim in agrorum emptionibus. optime. quis ergo emet agros istos? eidem xviri: tu, Rulle — missos enim facio ceteros — emes quod voles; vendes quod voles; utrum-

que horum facies quanti voles. cavet enim vir optimus ne emat ab invito; quasi vero non intellegamus ab invito emere iniuriosum esse, ab non invito quaestuosum. quantum tibi agri vendet, ut alios omittam, socer tuus? et, si ego eius aequitatem animi probe novi, vendet non invitus? facient idem ceteri libenter, ut possessionis invidiam pecunia commutent, accipiant quod cupiunt, dent quod retinere vix possunt.

Nunc prospicite omnium rerum infinitam atque in- 15
tolerandam licentiam: pecunia coacta est ad agros emendos: ei porro ab invitis non ementur. si consenserint possessores non vendere, quid futurum est? referetur pecunia? non licet. exigetur? vetat. verum esto: nihil est quod non emi possit, si tantum des, quantum velit venditor. spoliemus orbem terrarum, vendamus vectigalia, effundamus aerarium, ut locupletatis aut invidiae aut pestilentiae possessoribus, agri tamen emantur. quid 16
tum? quae erit in istos agros deductio? quae totius rei ratio atque descriptio? 'deducentur' inquit 'coloniae.' quo? quorum hominum? in quae loca? quis enim non videt in coloniis esse haec omnia consideranda? tibi nos, Rulle, et istis tuis harum omnium rerum machinatoribus totam Italiam inermem traditurus existimasti, quam praesidiis confirmaretis, coloniis occuparetis, omnibus vinclis devinctam et constrictam teneretis? ubi enim cavetur ne in Ianiculo coloniam constituatis, ne urbem hanc urbe alia premere atque urgere possitis? 'non faciemus' inquit. primum nescio; deinde timeo; postremo non committam, ut vestro beneficio potius quam nostro consilio salvi esse possimus. quod vero totam Italiam vestris 6 17
coloniis complere voluistis, id neminem nostrum cuius modi esset intellecturum existimastis? scriptum est enim: QUAE IN MUNICIPIA QUASQUE IN COLONIAS XVIRI VELINT, DEDUCANT COLONOS QUOS VELINT ET EIS AGROS ADSIGNENT QUIBUS IN LOCIS VELINT; ut, cum totam Italiam militibus suis occuparint, nobis non modo dignitatis retinendae, sed ne libertatis quidem recuperandae spes relinquatur. atque 18
haec a me suspitionibus et coniectura coarguuntur: iam omnis omnium tolletur error; iam aperte ostendent sibi nomen huius rei publicae, sedem urbis atque imperii,

denique hoc templum Iovis Optimi Maximi atque hanc arcem omnium gentium displicere: Capuam deduci colonos volunt; illam urbem huic urbi rursus opponere, illuc opes suas deferre et imperii nomen transferre cogitant. qui locus propter ubertatem agrorum abundantiamque rerum omnium, superbiam et crudelitatem genuisse dicitur, ibi nostri coloni delecti ad omne facinus a xviris conlocabuntur, et, credo, qua in urbe homines in vetere dignitate fortunaque nati copiam rerum moderate ferre non potuerunt, in ea isti vestri satellites modesti inso-
19 lentiam suam continebunt. maiores nostri Capua magistratus, senatum, consilium commune, omnia denique insignia rei publicae sustulerunt, neque aliud quicquam nisi inane nomen Capuae reliquerunt, non crudelitate — quid enim illis fuit clementius, qui etiam externis hostibus victis sua saepissime reddiderunt? — sed consilio, quod videbant, si quod rei publicae vestigium illis moenibus contineretur, urbem ipsam imperio domicilium praebere posse. vos haec, nisi evertere rem publicam cuperetis ac vobis novam dominationem comparare, credo, quam
7 perniciosa essent non videretis? quid enim cavendum est
20 in colonis deducendis? si luxuries, Hannibalem ipsum Capua corrupit; si superbia, nata esse ibi ex Campanorum fastidio videtur; si praesidium, non praeponitur huic urbi ista colonia, sed opponitur. at quem ad modum armatur, di immortales! nam bello Punico, quicquid potuit Capua, potuit ipsa per sese: nunc omnes urbes, quae circum Capuam sunt, a colonis per eosdem xviros occupabuntur; hanc enim ob causam permittit ipsa lex, IN OMNIA QUAE VELINT OPPIDA COLONOS UT XVIRI DEDUCANT QUOS VELINT.

Atque his colonis agrum Campanum ac Stellatem
21 campum dividi iubet. non queror diminutionem vectigalium, non flagitium huius iacturae atque damni, praetermitto illa, quae nemo est quin gravissime et verissime conqueri possit, nos caput patrimonii publici, pulcherrimam populi Romani possessionem, subsidium annonae, horreum belli, sub signo claustrisque rei publicae positum [vectigal] servare non potuisse; eum denique nos agrum P. Rullo concessisse, qui ager ipse per sese et Sullanae

dominationi et Gracchorum largitioni restitisset; non dico
hoc solum in re publica vectigal esse, quod amissis aliis
remaneat, intermissis non conquiescat, in pace niteat, in
bello non obsolescat, militem sustentet, hostem non per-
timescat; praetermitto omnem hanc orationem et contioni
reservo; de periculo salutis ac libertatis loquor: quid enim 22
existimatis integrum nobis in re publica fore aut in nostra
libertate ac dignitate retinendum, cum Rullus atque ei, quos
multo magis quam Rullum timetis, cum omni egentium at-
que improborum manu, cum omnibus copiis, cum omni
argento et auro Capuam et urbis circa Capuam occupa-
rint? his ego rebus, patres conscripti, resistam vehe-
menter atque acriter neque patiar homines ea me consule
expromere, quae contra rem publicam iam diu cogitarunt.

Errastis, Rulle, vehementer et tu et non nulli con- 23
legae tui, qui sperastis vos contra consulem veritate, non
ostentatione popularem posse in evertenda re publica po-
pulares existimari. lacesso vos; in contionem voco; po-
pulo Romano disceptatore uti volo. etenim, et circum- 8
spiciamus omnia, quae populo grata atque iucunda sunt,
nihil tam populare quam pacem, quam concordiam, quam
otium reperiemus. sollicitam mihi civitatem suspitione,
suspensam metu, perturbatam vestris legibus et contioni-
bus et deductionibus tradidistis; spem improbis osten-
distis, timorem bonis iniecistis; fidem de foro, dignitatem
de re publica sustulistis: hoc metu atque hac perturba- 24
tione animorum atque rerum, cum populo Romano vox
et auctoritas consulis repente in tantis tenebris inluxerit,
cum ostenderit nihil esse metuendum, nullum exercitum,
nullam manum, nullas colonias, nullam venditionem vecti-
galium, nullum imperium novum, nullum regnum xvirale,
nullam alteram Romam neque aliam sedem imperii nobis
consulibus futuram summamque tranquillitatem pacis at-
que otii, verendum, credo, nobis erit ne vestra ista prae-
clara lex agraria magis popularis esse videatur; cum vero 25
scelera consiliorum vestrorum fraudemque legis et insi-
dias, quae ipsi populo Romano a popularibus tribunis
plebis fiant, pertimescam, credo, ne mihi non liceat con-
tra vos in contione consistere, praesertim cum mihi de-
liberatum et constitutum sit, ita gerere consulatum, quo

uno modo geri graviter et libere potest, ut neque provinciam neque honorem neque ornamentum aliquod aut commodum neque rem ullam, quae a tribuno plebis im-
26 pediri possit, appetiturus sim: dicit frequentissimo senatu consul Kalendis Ianuariis sese, si status hic rei publicae maneat neque aliud negotium exstiterit quod honeste subterfugere non possit, in provinciam non iturum: sic me in hoc magistratu geram populi Romani, ut possim tribunum plebis rei publicae iratum coërcere, mihi iratum contemnere.

9 Quam ob rem, per deos immortalis! conligite vos, tribuni plebis; deserite eos, a quibus, nisi prospicitis, brevi tempore deseremini; conspirate nobiscum; consentite cum bonis; communem rem publicam communi studio atque amore defendite. multa sunt occulta rei publicae volnera, multa nefariorum civium perniciosa consilia, nullum externum periculum est, non rex, non gens ulla, non natio pertimescenda est: inclusum malum, intestinum ac domesticum est: huic pro se quisque nostrum mederi
27 atque hoc omnes sanare velle debemus. erratis, si senatum probare ea, quae a me dicuntur, putatis, populum autem esse in alia voluntate: omnes, qui se incolumis volent, sequentur auctoritatem consulis, soluti a cupiditatibus, liberi a deliciis, cauti in periculis, non timidi in contentionibus. quod si qui vestrum spe ducitur se posse turbulenta ratione honori velificari suo, primum me consule id sperare desistat, deinde habeat ipsum me sibi documento, quem equestri ortum loco consulem videt, quae vitae via facillime viros bonos ad honorem dignitatemque perducat. quod si vos vestrum mihi studium, patres conscripti, ad communem dignitatem defendendam profitemini, perficiam profecto id, quod maxime res publica desiderat, ut huius ordinis auctoritas, quae apud maiores nostros fuit, eadem nunc intervallo rei publicae restituta esse videatur.

M. TULLII CICERONIS
DE LEGE AGRARIA ORATIO SECUNDA
CONTRA P. SERVILIUM RULLUM TR. PLEB. AD POPULUM.

Est hoc in more positum, Quirites, institutoque maio- 1
rum, ut ei, qui beneficio vestro imagines familiae suae 1
consecuti sunt, eam primam habeant orationem, qua gratiam beneficii vestri cum suorum laude coniungant; qua in oratione non nulli aliquando digni maiorum loco reperiuntur, plerique autem hoc perficiunt, ut tantum maioribus eorum debitum esse videatur, unde etiam quod posteris solveretur, redundaret. mihi quidem apud vos de meis maioribus dicendi facultas non datur, non quo non tales fuerint, qualis nos illorum sanguine creatos disciplinaque institutos videtis, sed quod laude populari atque honoris vestri luce caruerunt. de me autem ipso 2
vereor ne adrogantis sit apud vos dicere, ingrati tacere; nam et quibus studiis hanc dignitatem consecutus sim memet ipsum commemorare perquam grave est et silere de tantis vestris beneficiis nullo modo possum; qua re adhibebitur a me certa ratio moderatioque dicendi, ut quid a vobis acceperim commemorem; qua re dignus vestro summo honore sim singularique iudicio, [ipse modice dicam, si necesse erit,] vos eosdem existimaturos putem, qui iudicavistis. me perlongo intervallo prope 3
memoriae temporumque nostrorum primum hominem novum consulem fecistis et eum locum, quem nobilitas praesidiis firmatum atque omni ratione obvallatum tenebat, me duce rescidistis virtutique in posterum patere voluistis; nec me tantum modo consulem, quod ipsum est per se amplissimum, sed ita fecistis, quo modo pauci [nobiles] in hac civitate consules facti sunt, novus ante me nemo. nam profecto si recordari volueritis de novis hominibus, 2

reperietis eos, qui sine repulsa consules facti sunt, diuturno labore atque aliqua occasione esse factos, cum multis annis post petissent, quam praetores fuissent, aliquanto serius, quam per aetatem ac per leges liceret; qui autem anno suo petierunt, sine repulsa non esse factos: me esse unum ex omnibus novis hominibus, de quibus meminisse possumus, qui consulatum petierim, cum primum licitum sit, consul factus sim, cum primum petierim, ut vester honos ad mei temporis diem petitus, non ad alienae petitionis occasionem interceptus, nec diuturnis precibus efflagitatus, sed dignitate impetratus esse videatur. est illud amplissimum, quod paulo ante commemoravi, Quirites, quod hoc honore ex novis hominibus primum me multis posthabitis adfecistis, quod prima petitione, quod anno meo; sed tamen magnificentius atque ornatius esse illo nihil potest, quod meis comitiis non tabellam vindicem tacitae libertatis, sed vocem unam prae vobis indicem vestrarum erga me voluntatum ac studiorum tulistis: itaque me non extrema [tribus] suffragiorum, sed primi illi vestri concursus, neque singulae voces praeconum, sed una voce universus populus Romanus consulem declaravit. hoc ego tam insigne, tam singulare vestrum beneficium, Quirites, cum ad animi mei fructum atque laetitiam duco esse permagnum, tum ad curam sollicitudinemque multo maius; versantur enim, Quirites, in animo meo multae et graves cogitationes, quae mihi nullam partem neque nocturnae neque diurnae quietis impertiunt: primum tuendi consulatus, quae cum omnibus est difficilis et magna ratio, tum vero mihi praeter ceteros, cuius errato nulla venia, recte facto exigua laus et ab invitis expressa proponitur; non dubitanti fidele consilium, non laboranti certum subsidium nobilitatis ostenditur. quod si solus in discrimen aliquod adducerer, ferrem, Quirites, animo aequiore, sed mihi videntur certi homines, si qua in re me non modo consilio, verum etiam casu lapsum esse arbitrabuntur, vos universos, qui me antetuleritis nobilitati, vituperaturi; mihi autem, Quirites, omnia potius perpetienda esse duco, quam non ita gerendum consulatum, ut in omnibus meis factis atque consiliis vestrum de me factum consiliumque laudetur. acce-

dit etiam ille mihi summus labor ac difficillima ratio consulatus gerendi, quod non eadem mihi qua superioribus consulibus lege et condicione utendum esse decrevi, qui aditum huius loci conspectumque vestrum partim magno opere fugerunt, partim non vehementer secuti sunt; ego autem non solum hoc in loco dicam, ubi est dictu [id] facillimum, sed in ipso senatu, in quo esse locus huic voci non videbatur, popularem me futurum esse consulem prima illa mea oratione Kalendis Ianuariis dixi; neque enim 7
ullo modo facere possum, ut, cum me intellegam non hominum potentium studio, non excellentibus gratiis paucorum, sed universi populi Romani iudicio consulem ita factum, ut nobilissimis hominibus longe praeponerer, non et in hoc magistratu et in omni vita sim popularis. sed mihi ad huiusce *verbi* vim et interpretationem vehementer opus est vestra sapientia: versatur enim magnus error propter insidiosas non nullorum simulationes, qui cum populi non solum commoda, verum etiam salutem oppugnant et impediunt, oratione adsequi volunt, ut populares esse videantur. ego qualem Kalendis Ianuariis 8
acceperim rem publicam, Quirites, intellego: plenam sollicitudinis, plenam timoris; in qua nihil erat mali, nihil adversi, quod non boni metuerent, improbi exspectarent: omnia turbulenta consilia contra hunc rei publicae statum et contra vestrum otium partim iniri, partim nobis consulibus designatis inita esse dicebantur; sublata erat de foro fides, non ictu aliquo novae calamitatis, sed suspitione ac * [perturbatione iudiciorum, infirmatione rerum iudicatarum] novae dominationes, extraordinaria non imperia, sed regna quaeri putabantur. quae cum ego non 4 9
solum suspicarer, sed plane cernerem, neque enim obscure gerebantur, dixi in senatu in hoc magistratu me popularem consulem futurum. quid enim est tam populare quam pax? qua non modo ei, quibus natura sensum dedit, sed etiam tecta atque agri mihi laetari videntur. quid tam populare quam libertas? quam non solum ab hominibus, verum etiam a bestiis expeti atque omnibus rebus anteponi videtis. quid tam populare quam otium? quod ita iucundum est, ut et vos [et maiores vestri] et fortissimus quisque vir maximos labores susci-

piendos putet, ut aliquando in otio possit esse, praesertim in imperio ac dignitate; quin idcirco etiam maioribus nostris praecipuam laudem gratiamque debemus, quod eorum labore est factum, ut impune in otio esse possimus. qua re qui possum non esse popularis, cum videam haec omnia, Quirites, pacem externam, libertatem propriam generis ac nominis vestri, otium domesticum, denique omnia, quae vobis cara atque ampla sunt, in fidem et quodam modo in patrocinium mei consulatus esse conlata? neque enim, Quirites, illud vobis iucundum aut populare debet videri, largitio aliqua promulgata, quae verbis ostentari potest, re vera fieri nisi exhausto aerario nullo pacto potest; neque vero illa popularia sunt existimanda, iudiciorum perturbationes, rerum iudicatarum infirmationes, restitutio damnatorum, qui civitatum adflictarum perditis iam rebus extremi exitiorum solent esse exitus; neque si qui agros populo Romano pollicentur, si aliud quiddam obscure moliuntur, aliud spe ac specie simulationis ostentant, populares existimandi sunt.

Nam vere dicam, Quirites, genus ipsum legis agrariae vituperare non possum. venit enim mihi in mentem, duos clarissimos, ingeniosissimos, amicissimos plebi Romanae viros, Tiberium et Gaium Gracchos, plebem in agris publicis constituisse, qui agri a privatis antea possidebantur; non sum autem ego is consul, qui, ut plerique, nefas esse arbitrer Gracchos laudare, quorum consiliis, sapientia, legibus multas esse video rei publicae partis constitutas. itaque, ut initio mihi designato consuli nuntiabatur legem agrariam tribunos plebis designatos conscribere, cupiebam quid cogitarent cognoscere; etenim arbitrabar, quoniam eodem anno gerendi nobis essent magistratus, esse aliquam oportere inter nos rei publicae bene administrandae societatem: cum familiariter me in eorum sermonem insinuarem ac darem, celabar, excludebar, et cum ostenderem, si lex utilis plebi Romanae mihi videretur, auctorem me atque adiutorem futurum, tamen aspernabantur hanc liberalitatem meam; negabant me adduci posse, ut ullam largitionem probarem. finem feci offerendi mei, ne forte mea sedulitas aut insidiosa aut impudens videretur. interea non desistebant clam inter

se convenire, privatos quosdam adhibere, ad suos coetus occultos noctem adiungere et solitudinem; quibus rebus quanto in metu fuerimus ex vestra sollicitudine, in qua illis temporibus fuistis, facile adsequi coniectura poteritis. ineunt tandem magistratus tribuni plebis concitata iam 13
pridem exspectatione P. Rulli, quod et princeps erat agrariae legis et truculentius se gerebat quam ceteri. iam designatus alio voltu, alio vocis sono, alio incessu esse meditabatur, vestitu obsoletiore, corpore inculto et horrido, capillatior quam ante barbaque maiore, ut oculis et aspectu denuntiare omnibus vim tribuniciam et minitari rei publicae videretur. legem hominis contionemque exspectabam. lex initio nulla proponitur: contionem in primis advocari iubet; summa cum exspectatione concurritur: explicat orationem sane longam et verbis valde bonis: unum erat quod mihi vitiosum videbatur, quod tanta ex frequentia inveniri nemo potuit qui intellegere posset quid diceret — hoc ille utrum insidiarum causa fecerit, an hoc genere eloquentiae delectetur, nescio — tametsi *si* qui acutiores in contione steterant, de lege agraria nescio quid voluisse eum dicere suspicabantur. aliquando tandem, me designato, lex in publicum proponitur; concurrunt iussu meo plures uno tempore librarii; descriptam [ad me] legem adferunt. omni hoc vobis 6 14
ratione confirmare possum, Quirites, hoc animo me ad legendam legem cognoscendamque venisse, ut, si eam vobis adcommodatam atque utilem esse intellegerem, auctor eius atque adiutor essem. non enim natura neque studio neque odio penitus insito bellum nescio quod habet susceptum consulatus cum tribunatu, quia persaepe seditiosis atque improbis tribunis plebis boni et fortes consules obstiterunt et quia vis tribunicia non numquam libidini restitit consulari: non potestatum dissimilitudo, sed animorum disiunctio dissensionem facit. itaque hoc 15
animo legem sumpsi in manus, ut eam cuperem esse aptam vestris commodis et eius modi quam consul re, non oratione popularis et honeste et libenter posset defendere: atqui ego a primo capite legis usque ad extremum reperio, Quirites, nihil aliud cogitatum, nihil aliud susceptum, nihil aliud actum, nisi uti decem reges ae-

rarii, vectigalium, provinciarum omnium, totius rei publicae, regnorum, liberorum populorum, orbis denique terrarum domini constituerentur legis agrariae simulatione ac nomine. sic confirmo, Quirites, hac lege agraria, pulchra atque populari, dari vobis nihil, condonari certis hominibus omnia; ostentari populi Romani agros, eripi etiam libertatem; privatorum pecunias augeri, publicas exhauriri; denique, quod est indignissimum, per tribunum plebis, quem maiores praesidem libertatis custodemque esse voluerunt, reges in civitate constitui. quae cum exposuero, si falsa vobis videbuntur esse, sequar auctoritatem vestram, mutabo meam sententiam: sin insidias fieri libertati vestrae simulatione largitionis intellegetis, nolite dubitare plurimo sudore et sanguine maiorum vestrorum partam vobisque traditam libertatem nullo labore vestro consule adiutore defendere.

16

7 Primum caput est legis agrariae, quo, ut illi putant, temptamini leviter quo animo libertatis vestrae diminutionem ferre possitis: iubet enim tribunum plebis, qui eam legem tulerit, creare xviros per tribus xvii, ut, quem viii tribus fecerint, is xvir sit. hic quaero quam ob causam initium legum ac rerum suarum hinc duxerit, ut populus Romanus suffragio privaretur: totiens legibus agrariis curatores constituti sunt, iii viri, v viri, x viri; quaero a populari tribuno plebis, ecquando nisi per xxxv tribus creati sint; etenim cum omnis potestates, imperia, curationes ab universo populo Romano proficisci convenit tum eas profecto maxime, quae constituuntur ad populi fructum aliquem et commodum, in quo et universi deligant quem populo Romano maxime consulturum putent et unus quisque studio et suffragio suo viam sibi ad beneficium impetrandum munire possit: hoc tribuno plebis potissimum venit in mentem, populum Romanum universum privare suffragiis, paucas tribus, non certa condicione iuris, sed sortis beneficio fortuito ad usurpandam libertatem vocare. item inquit eodemque modo, capite altero, ut comitiis pontificis maximi. ne hoc quidem vidit, maiores nostros tam fuisse popularis, ut, quod per populum creari fas non erat propter religionem sacrorum, in eo tamen propter amplitudinem sacerdotii voluerint

17

18

populo supplicari; atque hoc idem de ceteris sacerdotiis Cn. Domitius, tribunus plebis, vir clarissimus, tulit, quod populus per religionem sacerdotia mandare non poterat, ut minor pars populi vocaretur; ab ea parte qui esset factus, is a conlegio cooptaretur. videte quid intersit inter 19
Cn. Domitium, tribunum plebis, virum nobilissimum, et P. Rullum, qui temptavit, ut opinor, patientiam vestram, cum se nobilem esse diceret: Domitius, quod per caerimonias populi fieri non poterat, ratione adsecutus est, ut id, quoad posset, quoad fas esset, quoad liceret, populi ad partes daret; hic, quod populi semper [proprium] fuit, quod nemo imminuit, nemo mutavit quin ei, qui populo agros essent adsignaturi, ante acciperent a populo beneficium quam darent, id totum eripere vobis atque e manibus extorquere conatus est. ille, quod dari populo nullo modo poterat, tamen quodam modo dedit; hic, quod adimi nullo pacto potest, tamen quadam ratione eripere conatur. quaeret quispiam in tanta iniuria tantaque impudentia quid spectarit: non defuit consilium; fides erga plebem Romanam, aequitas in vos libertatemque vestram vehementer defuit: iubet enim habere comitia xviris creandis eum, qui legem tulerit. hoc dicam planius: iubet Rullus, homo non cupidus neque appetens, habere comitia Rullum. nondum reprehendo; video fecisse alios: illud, quod nemo fecit, de minore parte populi, quo pertineat videte: habebit comitia; volet eos renuntiare, quibus regia potestas hac lege quaeritur; universo populo neque ipse committit neque illi horum consiliorum auctores committi recte putant posse: sortietur 21
tribus idem Rullus; homo felix educet quas volet [tribus]; quos novem tribus xviros fecerint, [ab eodem Rullo eductae] hos omnium rerum ut iam ostendam, dominos habebimus; atque hi, ut grati ac memores beneficii esse videantur, aliquid se novem tribuum notis hominibus debere confitebuntur, reliquis vero vi et xx tribubus nihil erit quod non putent posse suo iure denegare. quos tandem igitur xviros fieri volt? se primum. qui licet? leges enim sunt veteres neque eae consulares, si quid interesse hoc arbitramini, sed tribuniciae vobis maioribusque vestris vehementer gratae atque iucundae: Licinia 8 20

est lex et altera Aebutia, quae non modo eum, qui tulerit de aliqua curatione ac potestate, sed etiam conlegas eius, cognatos, adfinis excipit, ne eis ea potestas curatiove
22 mandetur. etenim si populo consulis, remove te a suspitione alicuius tui commodi; fac fidem te nihil nisi populi utilitatem et fructum quaerere; sine ad alios potestatem, ad te gratiam beneficii tui pervenire; nam hoc quidem vix est liberi populi, vix vestrorum animorum ac magni-
9 ficentiae: quis legem tulit? Rullus. quis maiorem partem populi suffragiis prohibuit? Rullus. quis comitiis praefuit? quis tribus quas voluit vocavit nullo custode sortitus? quis xviros quos voluit renuntiavit? idem Rullus. quem principem renuntiavit? Rullum. vix mehercule servis hoc eum suis, non vobis omnium gentium dominis probaturum arbitrarer. optimae leges igitur hac lege sine ulla suspitione *periculi* tollentur; idem lege sibi sua curationem petet; idem maiore parte populi suffragiis spoliata comitia habebit; *idem* quos volet atque in eis se ipsum renuntiabit et videlicet conlegas suos ascriptores legis agrariae non repudiabit, a quibus ei locus primus in indice et in praescriptione legis concessus est; ceteri fructus omnium rerum, qui in spe legis [huius] positi sunt, communi cautione atque aequa ex parte retinentur.

23 At videte hominis diligentiam, si aut Rullum cogitasse aut si Rullo potuisse in mentem venire arbitramini: viderunt ei, qui haec machinabantur, si vobis ex omni populo deligendi potestas esset data, quaecumque res esset, in qua fides, integritas, virtus, auctoritas quaereretur, vos eam sine dubitatione ad Cn. Pompeium principem delaturos. etenim quem unum ex cunctis delegissetis, ut eum omnibus omnium gentium bellis terra et mari praeponeretis, certe in xviris faciendis sive fides haberetur sive honos, et committi huic optime et ornari
24 hunc iustissime posse intellegebant. itaque excipitur hac lege non adulescentia, non legitimum aliquod impedimentum, non potestas, non magistratus ullus aliis negotiis [ac legibus] impeditus; reus denique, quo minus x vir fieri possit, non excipitur: Cn. Pompeius excipitur, ne cum P. Rullo, taceo de ceteris, x vir fieri possit: praesentem enim profiteri iubet, quod nulla alia in lege um-

quam fuit, ne in eis quidem magistratibus, quorum certus ordo est; ne, si accepta lex esset, illum sibi conlegam ascriberetis, custodem ac vindicem cupiditatum. hic quoniam video vos hominis dignitate et contumelia legis esse commotos, renovabo illud, quod initio dixi, regnum comparari, funditus libertatem vestram hac lege tolli. an vos aliter existimabatis; cum ad omnia vestra pauci homines [cupiditatis] oculos adiecissent, non eos in primis id acturos, ut ex omni custodia vestrae libertatis, ex omni potestate, curatione, patrocinio vestrorum commodorum Cn. Pompeius depelleretur? viderunt et vident, si per imprudentiam vestram, neglegentiam meam, legem incognitam acciperetis, fore, ut postea, cognitis insidiis, cum x viros crearetis, tum vitiis omnibus et sceleribus legis Cn. Pompeii praesidium opponendum putaretis. et hoc parvum argumentum vobis erit a certis hominibus dominationem potestatemque omnium rerum quaeri, cum videatis eum, quem custodem vestrae libertatis fore videant, expertem fieri dignitatis? 10 25

Cognoscite nunc quae potestas x viris et quanta detur. primum lege curiata x viros ornat. iam hoc inauditum et plane novo more, ut ei curiata lege magistratus detur, cui nullis comitiis ante sit datus. eam legem ab eo praetore populi Romani, qui sit primus factus, ferri iubet. at quo modo? ut ei x viratum habeant, quos plebs designaverit. oblitus est nullos ab plebe designari. et is orbem terrarum constringit novis legibus, qui, quod in secundo capite scriptum est, non meminit in tertio? atque hic perspicuum est quid iuris a maioribus acceperitis, quid ab hoc tribuno plebis vobis relinquatur: maiores de singulis magistratibus bis vos sententiam ferre voluerunt: nam cum centuriata lex censoribus ferebatur, cum curiata ceteris patriciis magistratibus, tum iterum de eisdem iudicabatur, ut esset reprehendendi potestas, si populum beneficii sui paeniteret; nunc, Quirites, illa prima comitia tenetis, [centuriata et tributa,] curiata tantum auspiciorum causa remanserunt; hic autem tribunus plebis, quia videbat potestatem neminem iniussu populi aut plebis posse habere, curiatis eam comitiis, quae vos non initis confirmavit; tributa, quae vestra erant, sustulit; ita, cum 26 11

maiores binis comitiis voluerint vos de singulis magistratibus iudicare, hic homo popularis ne unam quidem po-
28 pulo comitiorum potestatem reliquit. sed videte hominis religionem et diligentiam: vidit et perspexit sine curiata lege xviros habere potestatem non posse, quoniam per novem tribus essent constituti; iubet ferre de his legem curiatam: praetori imperat. quam id ipsum absurde nihil ad me attinet; iubet enim, QUI PRIMUS SIT PRAETOR FACTUS, EUM LEGEM CURIATAM FERRE; SIN IS FERRE NON POSSIT, QUI POSTREMUS SIT, ut aut lusisse in tantis rebus aut profecto nescio quid spectasse videatur: verum hoc, quod est aut ita perversum, ut ridiculum, aut ita malitiosum, ut obscurum sit, relinquamus; ad religionem hominis revertamur: videt sine lege curiata nihil agi per xviros posse:
29 quid postea, si ea lata non erit? attendite ingenium: TUM EI XVIRI inquit EODEM IURE SINT, QUO QUI OPTIMA LEGE. si hoc fieri potest, ut in hac civitate, quae longe iure libertatis ceteris civitatibus antecellit, quisquam nullis comitiis imperium aut potestatem adsequi possit, quid attinet tertio capite legem curiatam ferre iubere, cum quarto permittas, ut sine lege curiata idem iuris habeant, quod haberent, si optima lege a populo essent creati? reges constituuntur, non xviri, Quirites, itaque ab his initiis fundamentisque nascuntur, ut non modo cum gerere coeperint, sed etiam cum constituentur omne nostrum ius, potestas libertasque tollatur.

12
30 At videte quam diligenter retineat ius tribuniciae potestatis: consulibus legem curiatam ferentibus a tribunis plebis saepe est intercessum; neque tamen nos id querimur, esse hanc tribunorum plebis potestatem; tantum modo, si quis ea potestate temere est usus, existimamus: hic tribunus plebis legi curiatae, quam praetor ferat, adimit intercedendi potestatem. atque hoc cum in eo reprehendendum est, quod per tribunum plebis tribunicia potestas minuitur, tum in eo deridendum, quod consuli, si legem curiatam non habet, attingere rem militarem non licet; huic, cui vetat intercedere, potestatem, etiam si intercessum sit, tamen eandem constituit quam si lata esset lex, ut non intellegam qua re aut hic vetet intercedere aut quemquam intercessurum putet, cum inter-

cessio stultitiam intercessoris significatura sit, non rem impeditura.

Sint igitur x viri neque veris comitiis, hoc est, po- 31
puli suffragiis, neque illis ad speciem atque usurpationem vetustatis per xxx lictores auspiciorum causa adumbratis constituti: videte nunc eos, qui a vobis nihil potestatis acceperunt, quanto maioribus ornamentis adficiat, quam omnes nos adfecti sumus, quibus vos amplissimas potestates dedistis: iubet [auspicia] coloniarum deducendarum causa x viros habere pullarios. EODEM IURE, inquit QUO HABUERUNT IIIVIRI LEGE SEMPRONIA. audes etiam, Rulle, mentionem facere legis Semproniae? nec te ea lex ipsa commonet IIIviros illos xxxv tribuum suffragio esse creatos? et, cum tu a Ti. Gracchi aequitate ac pudore longissime remotus sis, id, quod dissimillima ratione factum
13
sit, eodem iure putas esse oportere? dat praeterea po- 32
testatem, verbo praetoriam, re vera regiam: definit in quinquennium, facit sempiternam; tantis enim confirmat opibus et copiis, ut invitis eripi nullo modo possit; deinde ornat apparitoribus, scribis, librariis, praeconibus, architectis; praeterea mulis, tabernaculis, [centuriis,] supellectili; sumptum haurit ex aerario, suppeditat a sociis; finitores ex equestri loco ducentos in annos singulos stipatores corporis constituit, eosdem ministros et satellites potestatis.

Formam adhuc habetis, Quirites, et speciem ipsam tyrannorum; insignia videtis potestatis, nondum ipsam potestatem: dixerit enim fortasse quispiam: 'quid me ista laedunt, scriba, lictor, praeco, pullarius?' omnia sunt haec huius modi, Quirites, ut ea qui habeat sine vestris suffragiis, aut rex non ferundus aut privatus furiosus esse videatur. *at* perspicite quanta potestas permittatur: 33
non privatorum insaniam, sed intolerantiam regum esse dicetis. primum permittitur infinita potestas innumerabilis pecuniae conficiendae de vestris vectigalibus non fruendis, sed alienandis; deinde orbis terrarum gentiumque omnium datur cognitio sine consilio, poena sine provocatione, animadversio sine auxilio; iudicare per quin- 34
quennium vel de consulibus vel de ipsis tribunis plebis poterunt, de illis interea nemo iudicabit; magistratus his

petere licebit, causam dicere non licebit; emere agros a quibus volent vel quos volent quam volent magno poterunt; colonias deducere novas, renovare veteres, totam Italiam suis coloniis ut complere liceat, permittitur; omnis provincias obeundi, liberos populos agris multandi, regnorum vel dandorum summa potestas datur; cum velint Romae esse, cum commodum sit, quacumque velint summo cum imperio iudicioque rerum omnium vagari ut liceat, conceditur; interea dissolvant iudicia publica; de consiliis abducant quos velint; singuli de maximis rebus iudicent; quaestori permittant; finitorem mittant; ratum sit, quod finitor uni illi, a quo missus erit, renuntiaverit.
14 verbum mihi deest, Quirites, cum ego hanc potestatem
35 regiam appello, sed profecto maior est quaedam; nullum enim regnum fuit umquam quod non si minus iure aliquo, at regionibus tamen certis contineretur: hoc vero infinitum est, quo et regna omnia et imperium vestrum, quod latissime patet, et ea, quae partim libera a vobis, partim etiam ignorata vobis sunt, permissu legis continentur.

Datur igitur eis primum, ut eis liceat vendere omnia, de quibus vendendis senatus consulta facta sunt M. Tullio
36 Cn. Cornelio consulibus, postea. cur hoc tam est obscurum atque caecum? quid? ista omnia, de quibus senatus censuit, nominatim in lege perscribi nonne potuerunt? duae sunt huius obscuritatis causae, Quirites: una pudoris, si quis pudor esse potest in tam insigni impudentia, altera sceleris; nam neque ea, quae senatus nominatim vendenda censuit, audet appellare; sunt enim loca publica urbis, sunt sacella, quae post restitutam tribuniciam potestatem nemo attigit, quae maiores in urbe partim periculi perfugia esse voluerunt: haec lege tribunicia xviri vendent; accedit eo mons Gaurus; accedunt salicta ad Minturnas; adiungetur etiam illa via vendibilis Herculanea, multarum deliciarum et magnae pecuniae; permulta alia, quae senatus propter angustias aerarii vendenda censuit, consules propter invidiam non vendide-
37 runt. verum haec fortasse propter pudorem in lege reticentur; sed illud magis est credendum et pertimescendum, quod audaciae xvirali corrumpendarum tabularum publi-

carum fingendorumque senatus consultorum, quae numquam facta sunt, cum ex eo numero, qui per eos annos consules fuerunt, multi mortui sint, magna permittitur potestas; nisi forte nihil est aequum nos de eorum audacia suspicari, quorum cupiditati nimium angustus orbis terrarum esse videatur.

Habetis unum venditionis genus, quod magnum videri 15 38
vobis intellego; sed attendite animos ad ea, quae consequuntur: hunc quasi gradum quendam atque aditum ad cetera factum intellegetis. QUI AGRI, QUAE LOCA, AEDIFICIA. quid est praeterea? multa in mancipiis, in pecore, auro, argento, ebore, veste, supellectili, ceteris rebus. quid dicam? invidiosum putasse hoc fore, si omnia nominasset? non metuit invidiam. quid ergo? longum putavit et timuit ne quid praeteriret: ascripsit ALIUDVE QUID; qua brevitate rem nullam esse exceptam videtis. quicquid ergo sit extra Italiam, quod publicum populi Romani factum sit L. Sulla Q. Pompeio consulibus aut postea, id xviros iubet vendere. hoc capite, Quirites, 39
omnis gentis, nationes, provincias, regna xvirum dicioni iudicio potestatique permissa et condonata esse dico; primum enim hoc quaero, qui tandem locus usquam sit quem xviri non possint dicere publicum populi Romani esse factum; nam cum idem possit iudicare qui dixerit, quid est quod non liceat ei dicere, cui liceat idem iudicare? commodum erit Pergamum, Smyrnam, Trallis, Ephesum, Miletum, Cyzicum, totam denique Asiam, quae post L. Sullam Q. Pompeium consules recuperata est, populi Romani factam esse dicere: utrum oratio ad 40
eius rei disputationem deerit an, cum idem et disseret et iudicabit, impelli non poterit, ut falsum iudicet? an, si condemnare Asiam nolet, terrorem damnationis et minas non quanti volet existimabit? quid? quod disputari contra nullo pacto potest, quod iam statutum a nobis est et iudicatum, quam hereditatem iam crevimus, regnum Bithyniae? quod certe publicum est populi Romani factum; num quid causae est quin omnis agros, urbis, stagna, portus, totam denique Bithyniam xviri venditurі sint? quid Mytilenae? quae certe vestrae, Quirites, belli lege 16
ac victoriae iure factae sunt; urbs et natura ac situ et

discriptione aedificiorum et pulchritudine in primis nobilis, agri iucundi et fertiles: nempe eodem capite in-
41 clusae continentur. quid Alexandria cunctaque Aegyptus? ut occulte latet! ut recondita est! ut furtim tota x viris traditur! quis enim vestrum hoc ignorat dici illud regnum testamento regis Alexandri populi Romani esse factum? hic ego consul populi Romani non modo nihil iudico, sed ne quid sentiam quidem profero; magna enim mihi res non modo ad statuendum, sed etiam ad dicendum videtur esse: video qui testamentum factum esse confirmet; auctoritatem senatus exstare hereditatis aditae sentio, tum, quando Alexandro mortuo legatos Tyrum misimus qui ab
42 illo pecuniam depositam nostris recuperarent; haec L. Philippum saepe in senatu confirmasse memoria teneo; eum, qui regnum illud teneat hoc tempore neque genere neque animo regio esse, inter omnis fere video convenire. dicitur contra nullum esse testamentum; non oportere populum Romanum omnium regnorum appetentem videri, demigraturos in illa loca nostros homines propter agro-
43 rum bonitatem et omnium rerum copiam. hac tanta de re P. Rullus cum ceteris x viris conlegis suis iudicabit? et verum iudicabit? nam utrumque ita magnum est, ut nullo modo neque concedendum neque ferendum sit. volet esse popularis; populo Romano adiudicabit: ergo idem ex sua lege vendet Alexandriam, vendet Aegyptum; urbis copiosissimae pulcherrimorumque agrorum iudex, arbiter, dominus, rex denique opulentissimi regni reperietur. non sumet sibi tantum, non appetet? iudicabit Alexandriam regis esse; a populo Romano abiudicabit.
17
44 primum cur populi Romani hereditatem x viri iudicent, cum vos volueritis de privatis hereditatibus c viros iudicare? deinde quis aget causam populi Romani? ubi res ista agetur? qui sunt isti x viri, quos perspiciamus regnum Alexandriae Ptolemaeo gratis adiudicaturos? quod si Alexandria petebatur, cur non eosdem cursus hoc tempore, quos L. Cotta L. Torquato consulibus cucurrerunt? cur non aperte, ut antea? cur non item ut tum, decreto et palam regionem illam petierunt? an qui etesiis, qui per cursum rectum [regnum] tenere non potuerunt, nunc caecis tenebris et caligine se Alexandriam perventuros

arbitrati sunt? atque illud circumspicite vestris mentibus 45
animisque: legatos vestros, homines auctoritate tenui, qui rerum privatarum causa legationes liberas obeunt, tamen exterae nationes ferre vix possunt; grave est enim nomen imperii atque id etiam in levi persona pertimescitur, propterea quod vestro, non suo nomine, cum hinc egressi sunt, abutuntur: quid censetis, cum isti x viri cum imperio, cum fascibus, cum illa delecta finitorum iuventute per [totum] orbem terrarum vagabuntur? quo tandem animo, quo metu, quo periculo miseras nationes futuras? est in imperio terror: patientur; est in adventu 46
sumptus: ferent; imperabitur aliquid muneris: non recusabunt; illud vero quantum est, Quirites, cum is xvir, qui aliquam in urbem aut exspectatus ut hospes aut repente ut dominus venerit, illum ipsum locum, quo venerit, illam ipsam sedem hospitalem, in quam erit deductus, publicam populi Romani esse dicet? quanta calamitas populo, si dixerit? quantus ipsi quaestus, si negarit? atque eidem, qui haec appetunt, queri non numquam solent, omnis terras Cn. Pompeio atque omnia maria esse permissa. simile vero est multa committi et condonari omnia, labori et negotio praeponi an praedae et quaestui, mitti ad socios liberandos an ad opprimendos. denique, si quis est honos singularis, nihilne interest utrum populus Romanus eum, cui velit, deferat, an is imprudente populo Romano per legis fraudem surripiatur?

Intellexistis quot res et quantas xviri legis permissu 18 47
vendituri sint: non est satis: cum se sociorum, cum exterarum nationum, cum regum sanguine implerint, incidant nervos populi Romani, adhibeant manus vectigalibus vestris, inrumpant in aerarium: sequitur enim caput, quo capite ne permittit quidem, si forte desit pecunia, quae tanta ex superioribus recipi potest ut deesse non debeat, sed plane, quasi ea res nobis saluti futura sit, ita cogit atque imperat, ut xviri vestra vectigalia vendant nominatim. quam tu mihi ex ordine recita de legis scripto 48
populi Romani auctionem: quam mehercule ego [praeconi] huic ipsi luctuosam et acerbam praedicationem futuram puto. ut in suis rebus, ita in re publica luxuriosus *est* nepos, qui prius silvas vendat quam vineas — Italiam

percensuisti: perge in Siciliam: nihil est in hac provincia quod aut in oppidis aut in agris maiores nostri proprium
49 nobis reliquerunt quin id venire iubeat. quod partum recenti victoria maiores vobis in sociorum urbibus ac finibus et vinculum pacis et monumentum belli reliquerunt, id vos ab illis acceptum hoc auctore vendetis? hic mihi parumper mentis vestras, Quirites, commovere videor, dum patefacio vobis quas isti penitus abstrusas insidias se posuisse arbitrantur contra Cn. Pompeii dignitatem. et mihi, quaeso, ignoscite, si appello talem virum saepius: vos mihi praetori biennio ante, Quirites, hoc eodem in loco personam hanc imposuistis, ut, quibuscumque rebus possem, illius absentis dignitatem vobiscum una tuerer. feci adhuc quae potui, neque familiaritate illius adductus neque spe honoris atque amplissimae dignitatis, quam ego, etsi libente illo, tamen absente per
50 vos consecutus sum. quam ob rem cum intellegam hanc totam fere legem ad illius opes evertendas tamquam machinam comparari, et resistam consiliis hominum et perficiam profecto, quod ego video comparari ut id vos universi non solum videre, verum etiam tenere possitis.
19 iubet venire quae Attalensium, quae Phaselitum, quae Olympenorum fuerint agrumque Aperensem et Oroandicum et Eleusanum; haec clarissimi viri, P. Servilii, imperio et victoria vestra facta sunt; adiungit agros Bithyniae regios, quibus nunc publicani fruuntur; deinde Attalicos agros in Cherroneso; in Macedonia, qui regis Philippi sive Persae fuerunt, qui [item] a censoribus locati
51 sunt * et certissimum vectigal. ascribit item auctioni Corinthios agros, opimos et fertilis, et Cyrenensis, qui Apionis fuerunt, et agros in Hispania propter Karthaginem novam et in Africa ipsam veterem Karthaginem vendit; quam videlicet P. Africanus non propter religionem sedum illarum ac vetustatis de consilii sententia consecravit nec ut ipse locus eorum, qui cum hac urbe de imperio decertarunt, vestigia calamitatis ostenderet, sed non fuit tam diligens, quam est Rullus, aut fortasse emptorem ei loco reperire non potuit. verum inter hos agros [regios] captos veteribus bellis virtute summorum imperatorum, adiungit regios agros Mithridatis, qui in

Paphlagonia, qui in Ponto, qui in Cappadocia fuerunt,
ut eos xviri vendant. itane vero? non legibus datis, non 52
auditis verbis imperatoris, nondum denique bello confecto, cum rex [Mithridates], amisso exercitu, regno expulsus, tamen in ultimis terris aliquid etiam nunc moliatur atque ab invicta Cn. Pompeii manu Maeote et illis paludibus et itinerum angustiis atque altitudine montium defendatur, cum imperator in bello versetur, in locis autem illis etiam nunc belli nomen reliquum sit, eos agros, quorum adhuc penes Cn. Pompeium omne iudicium et potestas more maiorum debet esse, xviri vendent? et, credo, P. Rullus — is enim sic se gerit, ut sibi 53
iam xvir designatus esse videatur — ad eam auctionem potissimum proficiscetur. is videlicet ante quam veniat 20
in Pontum, litteras ad Cn. Pompeium mittet, quarum ego iam exemplum ab istis compositum esse arbitror: P. Servilius Rullus, tribunus plebis, xvir, s. d. Cn. Pompeio, Cn. F. — non credo ascripturum esse Magno: non enim videtur id, quod imminuere lege conatur, concessurus verbo — te volo curare, ut mihi Sinopae praesto sis auxiliumque adducas, dum eos agros, quos tuo labore cepisti, ego mea lege vendam. an Pompeium non adhibebit? in eius provincia vendet manubias imperatoris? ponite ante oculos vobis Rullum in Ponto, inter nostra atque hostium castra hasta posita, cum suis formosis finitoribus auctionantem. neque in hoc solum inest contu- 54
melia, quae vehementer et insignis est et nova, ut ulla res parta bello, nondum legibus datis, etiam tum imperatore bellum administrante, non modo venierit, verum etiam locata sit: plus spectant homines certe quam contumeliam: sperant, si concessum sit inimicis Cn. Pompeii cum imperio, cum iudicio omnium rerum, cum infinita potestate, cum innumerabili pecunia non solum illis in locis vagari, verum etiam ad ipsius exercitum pervenire, aliquid illi insidiarum fieri, aliquid de eius exercitu, copiis, gloria detrahi posse; putant, si quam spem in Cn. Pompeio exercitus habeat aut agrorum aut aliorum commodorum, hanc non habiturum, cum viderit earum rerum omnium potestatem ad xviros esse translatam. patior 55
non moleste cum stultos esse qui hoc sperent, tum im-

pudentis qui conentur: illud queror, tam me ab eis esse contemptum, ut haec portenta me consule potissimum cogitarent.

Atque in omnibus his agris aedificiisque vendendis permittitur xviris, UT VENDANT QUIBUSCUMQUE IN LOCIS VIDEATUR. o perturbatam rationem, o libidinem refrenandam,
21 o consilia dissoluta atque perdita! vectigalia locare nusquam licet nisi in hac urbe, hoc aut illo ex loco, hac vestrum frequentia: venire nostras res proprias et in perpetuum ab nobis alienari in Paphlagoniae tenebris atque
56 in Cappadociae solitudine licebit? L. Sulla cum bona indemnatorum civium funesta illa auctione sua venderet et se praedam suam diceret vendere, tamen ex hoc loco vendidit, nec quorum oculos offendebat, eorum ipsorum conspectum fugere ausus est: xviri vestra vectigalia non modo [ne] vobis [quidem] arbitris, sed ne praecone quidem publico teste vendent?

Sequitur OMNIS AGROS EXTRA ITALIAM, infinito ex tempore, non ut ante, a Sulla et Pompeio consulibus. cognitio xvirum privatus sit an publicus; eique agro per-
57 grande vectigal imponitur. hoc quantum iudicium, quam intolerandum, quam regium sit quem praeterit? posse quibuscumque locis velint nulla disceptatione, nullo consilio privata publicare, publica liberare? excipitur hoc capite ager in Sicilia Recentoricus, quem ego excipi et propter hominum necessitudinem et propter *rei* aequitatem, Quirites, ipse vehementer gaudeo. sed quae *est* haec impudentia? qui agrum Recentoricum possident, vetustate possessionis se, non iure, misericordia senatus, non agri condicione defendunt; nam illum agrum publicum esse fatentur; se moveri possessionibus, amicissimis sedibus ac dis penatibus negant oportere: ac, si est privatus ager Recentoricus, quid eum excipis? sin autem publicus, quae est ista aequitas, ceteros, etiam si privati sint, permittere ut publici iudicentur, hunc excipere nominatim, † qui publicus esse fateatur? ergo eorum ager excipitur, qui apud Rullum aliqua ratione valuerunt: ceteri agri omnes, qui ubique sunt, sine ullo delectu, sine po-
22 puli Romani notione, sine iudicio senatus xviris addicen-
58 tur. atque etiam est alia superiore capite, quo omnia

veneunt, quaestuosa exceptio, quae teget eos agros, de quibus foedere cautum est: audivit hanc rem non a me, sed ab aliis agitari saepe in senatu, non numquam ex hoc loco, possidere agros in ora maritima regem Hiempsalem, quos P. Africanus populo Romano adiudicarit, ei tamen postea per C. Cottam consulem cautum esse foedere: hoc quia vos foedus non iusseritis, veretur Hiempsal ut satis firmum sit et ratum. quid? cuius modi est illud? tollitur vestrum iudicium; foedus totum accipitur; comprobatur. quod minuit auctionem xviralem, laudo; quod regi amico cavet, non reprehendo; quod non gratis fit, indico: volitat enim ante oculos istorum Iuba 59
regis filius, adulescens non minus bene nummatus quam bene capillatus.

Vix iam videtur locus esse qui tantos acervos pecuniae capiat. auget, addit, adcumulat: AURUM, ARGENTUM EX PRAEDA, EX MANUBIIS, EX CORONARIO, AD QUOSCUMQUE PERVENIT NEQUE RELATUM EST IN PUBLICUM NEQUE IN MONUMENTO CONSUMPTUM, id profiteri apud xviros et ad eos referre iubet. hoc capite etiam quaestionem de clarissimis viris, qui populi Romani bella gesserunt, iudiciumque de pecuniis repetundis ad xviros translatum videtis: horum erit nullum iudicium, quantae cuiusque manubiae fuerint, quid relatum, quid residuum sit; in posterum vero lex haec imperatoribus vestris constituitur, ut quicumque de provincia decesserit, apud eosdem xviros quantum habeat praedae, manubiarum, auri coronarii profiteatur. hinc 60
tamen vir optimus eum, quem amat, excipit, Cn. Pompeium. unde iste amor tam improvisus ac tam repentinus? qui honore xviratus excluditur prope nominatim, cuius iudicium legumque datio, captorum agrorum ipsius virtute cognitio tollitur, cuius non in provinciam, sed in ipsa castra xviri cum imperio, infinita pecunia, maxima potestate et iudicio rerum omnium mittuntur, cui ius imperatorium, quod semper omnibus imperatoribus est conservatum, soli eripitur, is excipitur unus, ne manubias referre debeat. utrum tandem hoc capite honos haberi homini an invidia quaeri videtur? remittit hoc Rullo Cn. 23
Pompeius; beneficio isto legis, benignitate xvirali nihil 61
utitur. nam si est aequum praedam ac manubias suas

imperatores non in monumenta deorum immortalium neque in urbis ornamenta conferre, sed ad xviros tamquam ad dominos reportare, nihil sibi appetit praecipue Pompeius, nihil: volt se in communi atque in eodem quo ceteri iure versari; sin est iniquum, Quirites, si turpe, si intolerandum hos xviros portitores omnibus omnium pecuniis constitui, qui non modo reges atque exterarum nationum homines, sed etiam imperatores nostros excutiant, non mihi videntur honoris causa excipere Pompeium, sed metuere ne ille eandem contumeliam quam
62 ceteri ferre non possit. Pompeius autem hoc animo est, ut, quicquid vobis placeat, sibi ferendum putet; quod vos ferre non poteritis, id profecto perficiet, ne diutius inviti ferre cogamini. verum tamen cavet, ut, si qua pecunia post nos consules ex novis vectigalibus recipiatur, ea xviri utantur; nova porro vectigalia videt ea fore, quae Pompeius adiunxerit: ita remissis manubiis, vectigalibus eius virtute partis se frui putat oportere.

Parta sit pecunia, Quirites, xviris tanta, quanta est in terris, nihil praetermissum sit; omnes urbes, agri, regna denique, postremo etiam vectigalia vestra venierint; accesserint in cumulum manubiae vestrorum imperatorum; quantae et quam immanes divitiae xviris in tantis auctionibus, tot iudiciis, tam infinita potestate
24 rerum omnium quaerantur videtis. cognoscite nunc alios
63 immensos atque intolerabilis quaestus, ut intellegatis ad certorum hominum importunam avaritiam hoc populare legis agrariae nomen esse quaesitum: hac pecunia iubet agros emi, quo deducamini. non consuevi homines appellare asperius, Quirites, nisi lacessitus; vellem fieri posset, ut a me sine contumelia nominarentur ei, qui se xviros sperant futuros: iam videretis quibus hominibus omnium rerum et vendendarum et emendarum potesta-
64 tem permitteretis. sed quod ego nondum statuo mihi esse dicendum, vos tamen id potestis cum animis vestris cogitare. unum hoc certe videor mihi verissime posse dicere: tum, cum haberet haec res publica Luscinos, Calatinos, Acidinos, homines non solum honoribus populi rebusque gestis, verum etiam patientia paupertatis ornatos, et tum, cum erant Catones, Phili, Laelii, quo-

rum sapientiam temperantiamque in publicis privatisque, forensibus domesticisque rebus perspexeratis, tamen huiusce modi res commissa nemini est, ut idem iudicaret et venderet et hoc faceret per quinquennium toto in orbe terrarum idemque agros vectigalis populi Romani abalienaret, et cum summam tantae pecuniae, nullo teste, sibi ipse ex sua voluntate fecisset, tum denique emeret a quibus vellet quod videretur. committite nunc vos, Quirites, his hominibus haec omnia, quos odorari hunc xviratum suspicamini: reperietis partem esse eorum, quibus ad habendum, partem, quibus ad consumendum nihil satis esse videatur. hic ego iam illud, quod expeditissimum est, ne disputo quidem, Quirites, non esse hanc nobis a maioribus relictam consuetudinem, ut emantur agri a privatis quo plebes publice deducatur; omnibus legibus agris publicis privatos esse deductos; huiusce modi me aliquid ab hoc horrido ac truce tribuno plebis fateor exspectasse; hanc vero emendi et vendendi quaestuosissimam ac turpissimam mercaturam alienam actione tribunicia, alienam dignitate populi Romani semper putavi. iubet agros emi. primum quaero quos agros et quibus in locis? nolo suspensam et incertam plebem Romanam obscura spe et caeca exspectatione pendere. Albanus ager est, Setinus, Privernas, Fundanus, Vescinus, Falernus, Literninus, Cumanus, Ancerranus. audio. ab alia porta Capenas, Faliscus, Sabinus ager, Reatinus; *ab alia* Venafranus, Allifanus, Trebulanus. habes tantam pecuniam, qua hosce omnis agros et ceteros horum similis non modo emere, verum etiam coacervare possis: cur eos non definis neque nominas, ut saltem deliberare plebes Romana possit, quid intersit sua, quid expediat, quantum tibi in emendis et vendendis rebus committendum putet? 'definio' inquit 'Italiam.' satis certa regio. etenim quantulum interest, utrum in Massici radices, an † in Italiam aliove deducamini? age, non definis locum. quid? naturam agri? 'vero,' inquit, 'QUI ARARI AUT COLI POSSIT.' 'qui possit arari' inquit 'aut coli:' non qui aratus aut cultus sit. utrum haec lex est an tabula Neratianae auctionis? in qua scriptum fuisse aiunt IUGERA CC, IN QUIBUS OLIVETUM FIERI POTEST; IUGERA CCC, UBI INSTITUI

VINEAE POSSUNT. hoc tu emes ista innumerabili pecunia quod arari aut coli possit? quod solum tam exile aut macrum est quod aratro perstringi non possit? aut quod est tam asperum saxetum in quo agricolarum cultus non elaboret? 'idcirco' inquit 'agros nominare non possum, quia tangam nullum ab invito.' hoc quoque multo est quaestuosius, quam si ab invito sumeret; invenietur enim ratio quaestus de nostra pecunia, et tum denique ager
26 68 emetur, cum idem expediet emptori et venditori. sed videte vim legis agrariae: ne ei quidem, qui agros publicos possident, decedent de possessione, nisi erunt deducti optima condicione et pecunia maxima. conversa ratio: antea, cum erat a tribuno plebis mentio legis agrariae facta, continuo, qui agros publicos aut [qui] possessiones invidiosas tenebant, pertimescebant: haec lex eos homines fortunis locupletat, invidia liberat: quam multos enim, Quirites, existimatis esse qui latitudinem possessionum tueri, qui invidiam Sullanorum agrorum ferre non possint? qui vendere cupiant, emptorem non reperiant? perdere iam denique illos agros ratione aliqua velint? qui paulo ante diem noctemque tribunicium nomen horrebant, vestram vim metuebant, mentionem legis agrariae pertimescebant, ei nunc etiam ultro rogabuntur atque orabuntur, ut agros partim publicos, partim plenos invidiae, plenos periculi quanti ipsi velint xviris tradant. atque hoc carmen hic tribunus plebis non vobis, sed sibi intus
69 canit: habet socerum, virum optimum, qui tantum agri in illis rei publicae tenebris occupavit, quantum concupivit: huic subvenire volt succumbenti iam et oppresso, Sullanis oneribus gravi, sua lege, ut liceat illi invidiam deponere, pecuniam condere. et vos [non] dubitatis quin vectigalia vestra vendatis, [plurimo maiorum vestrorum sanguine et sudore quaesita,] ut Sullanos possessores di-
70 vitiis augeatis, periculo liberetis? nam ad hanc emptionem xviralem duo genera agrorum spectant, Quirites: eorum unum propter invidiam domini fugiunt, alterum propter vastitatem: Sullanus ager a certis hominibus latissime continuatus tantam habet invidiam, ut veri ac fortis tribuni plebis stridorem unum perferre non possit; hic ager omnis, quoquo pretio emptus erit, tamen ingenti

pecunia vobis inducetur: alterum genus agrorum propter sterilitatem incultum, propter pestilentiam vastum atque desertum emetur ab eis, qui eos vident sibi esse, si non vendiderint, relinquendos. et nimirum id est, quod ab hoc tribuno plebis dictum est in senatu, urbanam plebem nimium in re publica posse; exhauriendam esse; hoc enim est usus, quasi de aliqua sentina ac non de optimorum civium genere loqueretur. vos vero, Quirites, si 27 71 me audire voltis, retinete istam possessionem gratiae, libertatis, suffragiorum, dignitatis, urbis, fori, ludorum, festorum dierum, ceterorum omnium commodorum; nisi forte mavoltis relictis his rebus atque hac luce rei publicae in Sipontina siccitate aut in Salpinorum pestilentiae finibus Rullo duce conlocari, aut dicat quos agros empturus sit; ostendat et quid et quibus daturus sit: ut vero, cum omnis urbis, agros, vectigalia, regna vendiderit, tum arenam aliquam aut paludes emat, id vos potestis, quaeso, concedere? quamquam illud est egregium, quod hac lege ante omnia veneunt, ante pecuniae coguntur et coacervantur, quam gleba una ematur; deinde emi iubet, ab invito vetat. quaero, si qui velint vendere 72 non fuerint, quid pecuniae fiet? referre in aerarium lex vetat; exigi prohibet. igitur pecuniam omnem xviri tenebunt; vobis ager non emetur; vectigalibus abalienatis, sociis vexatis, regibus atque omnibus gentibus exinanitis illi pecunias habebunt, vos agros non habebitis. 'facile' inquit 'adducuntur pecuniae magnitudine, ut velint vendere.' ergo ea lex est, qua nostra vendamus quanti possimus, aliena emamus quanti possessores velint.

Atque in hos agros, qui hac lege empti sint, colonias 73 ab his xviris deduci iubet. quid? omnisne locus eius modi est, ut nihil intersit rei publicae, colonia deducatur in eum locum necne, an est locus qui coloniam postulet, est qui plane recuset? quo in genere, sicut in ceteris rei publicae partibus, est operae pretium diligentiam maiorum recordari, qui colonias sic [idoneis in locis] contra suspitionem periculi conlocarunt, ut esse non oppida Italiae, sed propugnacula imperii viderentur: hi deducent colonias in eos agros, quos emerint. etiamne si rei publicae non expediat? ET IN QUAE LOCA PRAETEREA VIDEBITUR. 74

quid igitur est causae quin coloniam in Ianiculum possint deducere et suum praesidium in capite atque cervicibus nostris conlocare? tu non definias quo colonias, in quae loca, quo numero colonorum deduci velis? tu occupes locum quem idoneum ad vim tuam iudicaris? compleas numero, confirmes praesidio quo velis? populi Romani vectigalibus atque omnibus copiis ipsum populum Romanum coërceas, opprimas, redigas in istam xviralem
28 dicionem ac potestatem? ut vero totam Italiam suis *opi-*
75 *bus et* praesidiis obsidere atque occupare cogitet, quaeso, Quirites, cognoscite: permittit xviris, ut in omnia municipia, in omnis colonias totius Italiae colonos deducant quos velint, eisque colonis agros dari iubet. num obscure maiores opes, quam libertas vestra pati potest, ac maiora praesidia quaeruntur? num obscure regnum constituitur? num obscure libertas vestra tollitur? nam cum eidem [omnem pecuniam, maximam multitudinem, id est,] totam Italiam suis opibus obsidebunt, eidem [vestram libertatem] suis praesidiis et coloniis interclusam tenebunt, quae spes tandem, quae facultas recuperandae vestrae libertatis relinquetur?

76 At enim ager Campanus hac lege dividetur orbi terrae pulcherrimus et Capuam colonia deducetur, urbem amplissimam atque ornatissimam; at quid ad haec possumus dicere? de commodo prius vestro dicam, Quirites; deinde ad amplitudinem et dignitatem *rei* revertar, ut, si quis agri aut oppidi bonitate delectatur, ne quid exspectet, si quem rei dignitas commovet, ut huic simulatae largitioni resistat. ac primum de oppido dicam, si quis est forte quem Capua magis quam Roma delectet: quinque milia colonorum Capuam scribi iubet; ad hunc numerum quin-
77 genos sibi singuli sumunt. quaeso, nolite vosmet ipsos consolari; vere et diligenter considerate: num vobis aut vestri similibus integris, quietis, otiosis hominibus in hoc numero locum fore putatis? si est omnibus vobis aut maiori vestrum parti, quamquam me vester honos vigilare dies atque noctis et intentis oculis omnis rei publicae partis intueri iubet, tamen paulisper, si ita commodum vestrum fert, conivebo; sed si quinque hominum milibus ad vim, facinus caedemque delectis locus atque urbs,

quae bellum facere atque instruere possit, quaeritur, tamenne patiemini vestro nomine contra vos firmari opes, firmari praesidia, urbis, agros, copias comparari? nam 78
agrum quidem Campanum, quem vobis ostentant, ipsi concupiverunt; deducent suos, quorum nomine ipsi teneant et fruantur; coëment praeterea; ista dena iugera continuabunt. nam si dicent per legem id non licere, ne per Corneliam quidem licet; at videmus, ut longinqua mittamus, agrum Praenestinum a paucis possideri; neque istorum pecuniis quicquam aliud deesse video, nisi eius modi fundos, quorum subsidio familiarum magnitudines et Cumanorum ac Puteolanorum praediorum sumptus sustentare possint. quod si vestrum commodum spectat, veniat et coram mecum de agri Campani divisione disputet. quaesivi ex eo Kalendis Ianuariis, quibus hominibus et 29 79
quem ad modum illum agrum esset distributurus. respondit a Romulia tribu se initium esse facturum. primum quae est ista superbia et contumelia, ut populi pars amputetur, ordo tribuum neglegatur? ante rusticis detur ager, qui habent, quam urbanis, quibus ista agri spes et iucunditas ostenditur? aut, si hoc ab se dictum negat et satis facere omnibus vobis cogitat, proferat; in iugera dena discribat; a Suburana usque ad Aniensem nomina vestra proponat. si non modo dena iugera dari vobis, sed ne constipari quidem tantum numerum hominum posse in agrum Campanum intellegetis, tamenne vexari rem publicam, contemni maiestatem populi Romani, deludi vosmet ipsos diutius a tribuno plebis patiemini? quod si 80
posset ager iste ad vos pervenire, nonne eum tamen in patrimonio vestro remanere malletis? unumne fundum pulcherrimum populi Romani, caput vestrae pecuniae, pacis ornamentum, subsidium belli, fundamentum vectigalium, horreum legionum, solacium annonae disperire patiemini? an obliti estis, Italico bello, amissis ceteris vectigalibus quantos agri Campani fructibus exercitus alueritis? an ignoratis cetera illa magnifica populi Romani vectigalia perlevi saepe momento fortunae, inclinatione temporis pendere? quid vos Asiae portus, quid scriptura, quid omnia transmarina vectigalia iuvabunt tenuissima suspitione praedonum aut hostium iniecta? at 81

vero hoc agri Campani vectigal cum eius modi est, ut et domi sit et omnibus praesidiis oppidorum tegatur, tum nec bellis infestum nec fructibus varium nec caelo ac loco calamitosum esse solet. maiores nostri non solum id, quod de Campanis ceperant, non imminuerunt, verum etiam id, quod ei tenebant, quibus adimi iure non poterat, coëmerunt; qua de causa nec duo Gracchi, qui de plebis Romanae commodis plurimum cogitaverunt, nec L. Sulla, qui omnia sine ulla religione quibus voluit est dilargitus, agrum Campanum attingere ausus est: Rullus exstitit qui ex ea possessione rem publicam demoveret, ex qua nec Gracchorum benignitas eam nec Sullae dominatio deie-
30 cisset. quem agrum nunc praetereuntes vestrum esse dicitis et qui ea iter faciunt [externi homines] vestrum esse audiunt, is cum erit divisus, * * neque vester dice-
82 tur. at qui homines possidebunt? primum quidem acres, ad vim prompti, ad seditionem parati, qui, simul ac xviri increpuerint, armati in civis et expediti ad urbem esse possint; deinde ad paucos opibus et copiis adfluentis totum agrum Campanum perferri videbitis; vobis interea, qui illas a maioribus pulcherrimas vectigalium sedis armis captas accepistis, gleba nulla de paternis atque avitis *his* possessionibus relinquetur. at tantum intererit inter vestram et privatorum diligentiam? [quod] cum a maioribus nostris P. Lentulus, *is* qui princeps senatus *fuit*, in ea loca missus esset, uti privatos agros, qui in publicum Campanum incurrebant, pecunia publica coëmeret, dicitur renuntiasse, nulla se pecunia fundum cuiusdam emere potuisse; eumque, qui nollet vendere, ideo negasse se adduci posse, uti venderet, quod, cum pluris fundos haberet, ex illo solo fundo numquam malum nuntium au-
83 disset. itane vero? privatum haec causa commovit * * populum Romanum ne agrum Campanum privatis gratis Rullo rogante tradat non commovebit? at idem populus Romanus de hoc vectigali potest dicere, quod ille de suo fundo dixisse dicitur: Asia multos annos vobis fructum Mithridatico bello non tulit; Hispaniarum vectigal temporibus Sertorianis nullum fuit; Siciliae civitatibus bello fugitivorum M'. Aquilius etiam mutuum frumentum dedit: at ex hoc vectigali numquam malus nuntius audi-

tus est. cetera vectigalia belli difficultatibus adfliguntur;
hoc vectigali etiam belli difficultates sustentantur. deinde 84
in hac adsignatione agrorum ne illud quidem dici potest,
quod in ceteris, agros desertos a plebe atque a cultura
hominum liberorum esse non oportere: sic enim dico: si 31
Campanus ager dividatur, exturbari et expelli plebem ex
agris, non constitui et conlocari; totus enim ager Cam-
panus colitur et possidetur a plebe et a plebe optima et
modestissima; quod genus hominum optime moratum,
optimorum et aratorum et militum, ab hoc plebicola tri-
buno plebis funditus eicitur; atque illi miseri, nati in illis
agris et educati, glebis subigendis exercitati, quo se subito
conferant non habebunt; his robustis et valentibus et au-
dacibus xvirum satellitibus agri Campani possessio tota
tradetur, et, ut vos nunc de vestris maioribus praedicatis:
'hunc agrum nobis maiores nostri reliquerunt', sic vestri
posteri de vobis praedicabunt: 'hunc agrum patres nostri
acceptum a patribus suis perdiderunt.' equidem existimo, 85
si iam campus Martius dividatur et uni cuique vestrum
ubi consistat bini pedes adsignentur, tamen promiscue
toto quam proprie parva frui parte malitis; qua re etiam
si ad vos esset singulos aliquid ex hoc agro perventurum,
qui vobis ostenditur, aliis comparatur, tamen honestius
eum vos universi quam singuli possideretis; nunc vero
cum ad vos pertineat nihil, sed paretur aliis, eripiatur
vobis, nonne acerrime, tamquam armato hosti, sic huic
legi pro vestris agris resistetis? adiungit Stellatem cam-
pum agro Campano et in eo duodena discribit in singulos
homines iugera, quasi vero paulum differat ager Cam-
panus a Stellati; sed multitudo, Quirites, quaeritur, 86
qua illa omnia oppida compleantur; nam dixi antea lege
permitti, ut quae velint municipia, quas velint veteres
colonias colonis suis occupent. Calenum municipium com-
plebunt; Teanum oppriment; Atellam, Cumas, Neapolim,
Pompeios, Nuceriam suis praesidiis devincient; Puteolos
vero, qui nunc in sua potestate sunt, suo iure libertate-
que utuntur, totos novo populo atque adventiciis copiis
occupabunt. tunc illud vexillum Campanae coloniae, 32
vehementer huic imperio timendum, Capuae a xviris in-
feretur; tunc contra hanc Romam, communem patriam

87 omnium nostrum, illa altera Roma quaeretur. in id oppidum homines nefarii rem publicam vestram transferre conantur, quo in oppido maiores nostri nullam omnino rem publicam esse voluerunt: qui tris solum urbis in terris omnibus, Karthaginem, Corinthum, Capuam, statuerunt posse imperii gravitatem ac nomen sustinere. deleta Karthago est, quod cum hominum copiis, tum ipsa natura ac loco, succincta portibus, armata muris, excurrere ex Africa, imminere [ita] fructuosissimis insulis populi Romani videbatur. Corinthi vestigium vix relictum est; erat enim posita in angustiis atque in faucibus Graeciae sic, ut terra claustra locorum teneret et duo maria maxime navigationi diversa paene coniungeret, cum pertenui discrimine separentur: haec, quae procul erant a conspectu imperii, non solum adflixerunt, sed etiam, ne quando recreata exsurgere atque erigere se possent, fun-
88 ditus, ut dixi, sustulerunt. de Capua multum est et diu consultum; exstant litterae, Quirites, publicae; sunt senatus consulta complura: statuerunt homines sapientes, si agrum Campanis ademissent, magistratus, senatum, publicum ex illa urbe consilium sustulissent, imaginem rei publicae nullam reliquissent, nihil fore quod Capuam timeremus. itaque hoc perscriptum in monumentis veteribus reperietis, ut esset urbs, quae res eas, quibus ager Campanus coleretur, suppeditare posset, ut esset locus comportandis condendisque fructibus, ut aratores cultu agrorum defessi urbis domiciliis uterentur, idcirco illa
33 aedificia non esse deleta. videte quantum intervallum
89 sit interiectum inter maiorum nostrorum consilia et inter istorum hominum dementiam: illi Capuam receptaculum aratorum, nundinas rusticorum, cellam atque horreum Campani agri esse voluerunt; hi, expulsis aratoribus, effusis ac dissipatis fructibus vestris, eandem Capuam sedem novae rei publicae constituunt, molem contra veterem rem publicam comparant. quod si maiores nostri existimassent quemquam in tam inlustri imperio et tam praeclara rei publicae disciplina M. Bruti aut P. Rulli similem futurum — hos enim nos duos adhuc vidimus qui hanc rem publicam totam Capuam transferre vellent
90 — profecto nomen illius urbis non reliquissent; verum

arbitrabantur Corinthi et Karthagini, etiam si senatum et magistratus sustulissent agrumque civibus ademissent, tamen non defore qui illa restituerent atque [qui] omnia ante commutarent quam nos audire possemus; hic vero in oculis senatus populique Romani nihil posse exsistere quod non ante exstingui atque opprimi posset quam plane *esset* exortum ac natum. neque vero ea res fefellit homines divina mente et consilio praeditos: nam post Q. Fulvium Q. Fabium consules, quibus consulibus Capua devicta atque capta est, nihil est in ea urbe contra hanc rem publicam non dico factum, sed nihil omnino excogitatum; multa postea bella cum regibus, Philippo, Antiocho, Perse, Pseudophilippo, Aristonico, Mithridate et ceteris; multa praeterea bella gravia, Karthaginiense, Corinthium, Numantinum; multae in hac re publica seditiones domesticae, quas praetermitto; bella cum sociis, Fregellanum, Marsicum: quibus omnibus domesticis externisque bellis Capua non modo non obfuit, sed opportunissimam se nobis praebuit et ad bellum instruendum et ad exercitus ornandos et tectis ac sedibus suis recipiendos. homines 91
non inerant in urbe, qui malis contionibus, turbulentis senatus consultis, iniquis imperiis rem publicam miscerent et rerum novarum causam aliquam quaererent; neque enim contionandi potestas erat cuiquam nec consilii capiundi publici; non gloriae cupiditate efferebantur, propterea quod, ubi honos publice non est, ibi gloriae cupiditas esse non potest; non contentione, non ambitione, *non* discordia; nihil enim supererat de quo certarent, nihil quod contra peterent, nihil ubi dissiderent; itaque illam Campanam adrogantiam atque intolerandam ferociam ratione et consilio maiores nostri ad inertissimum ac desidiosissimum otium perduxerunt: sic et crudelitatis infamiam effugerunt, quod urbem ex Italia pulcherrimam non sustulerunt, et multum in posterum proviserunt, quod nervis omnibus urbis exsectis urbem ipsam solutam ac debilitatam reliquerunt. haec consilia maio- 34
rum M. Bruto, ut antea dixi, reprehendenda [et P. Rullo] 92
visa sunt; neque te, P. Rulle, omina illa atque auspicia M. Bruti a simili furore deterrent: nam et ipse, qui deduxit, et qui magistratum Capuae, illo creante, ceperunt,

et qui aliquam partem illius deductionis, honoris, muneris attigerunt, omnis acerbissimas impiorum poenas pertulerunt. et quoniam Bruti atque illius temporis feci mentionem, commemorabo id, quod egomet vidi, cum venissem Capuam, coloniam deductam L. Considio et Sex. Saltio, quem ad modum ipsi loquebantur, praetoribus; ut intellegatis quantam locus ipse adferat superbiam, quae paucis diebus, quibus illa colonia deducta fuit, perspici
93 atque intellegi potuit. nam primum, id quod dixi, cum in ceteris coloniis IIviri appellentur, hi se praetores appellari volebant. quibus primus annus hanc cupiditatem attulisset, nonne arbitramini paucis annis fuisse consulum nomen appetituros? deinde anteibant lictores, non cum bacillis, sed, ut hic praetoribus urbanis anteeunt, cum fascibus bini. erant hostiae maiores in foro constitutae, quae ab his praetoribus de tribunali, sicut a nobis consulibus, de consilii sententia probatae, ad praeconem et ad tibicinem immolabantur. deinde patres conscripti vocabantur. iam vero voltum Considii videre ferundum vix erat: quem hominem ut grandi macie torridum, Romae contemptum, abiectum videbamus, hunc Capuae *cum* Campano supercilio ac regio spiritu cum videremus, Blossios mihi videbar illos videre ac Vibellios.
94 iam vero qui metus erat tunicatorum illorum! et in Albana et Seplasia quae concursatio percunctantium quid praetor edixisset, ubi cenaret, quo denuntiasset? nos autem, hinc [Roma] qui veneramus, iam non hospites,
35 95 sed peregrini atque advenae nominabamur. haec qui prospexerunt, maiores nostros dico, Quirites, non eos in deorum immortalium numero venerandos a nobis et colendos putatis? quid enim viderunt? hoc, quod nunc vos, quaeso, perspicite atque cognoscite: non ingenerantur hominibus mores tam a stirpe generis ac seminis, quam ex eis rebus, quae ab ipsa natura nobis ac vitae consuetudine suppeditantur, quibus alimur et vivimus: Karthaginienses fraudulenti et mendaces non genere, sed natura loci, quod propter portus suos multis et variis mercatorum et advenarum sermonibus ad studium fallendi studio quaestus vocabantur. Ligures montani duri atque agrestes; docuit ager ipse nihil ferendo nisi multa cultura

et magno labore quaesitum. Campani semper superbi bonitate agrorum et fructuum magnitudine, urbis salubritate, discriptione, pulchritudine. ex hac copia atque omnium rerum adfluentia primum illa apta est adrogantia, qua a maioribus nostris alterum Capua consulem postulavit; deinde ea luxuries, quae ipsum Hannibalem armis etiam tunc invictum voluptate vicit. huc isti xviri cum 96
numerum ɪɔɔ colonorum ex lege Rulli deduxerint, centum decuriones, decem augures, sex pontifices constituerint, quos illorum animos, quos impetus, quam ferociam fore putatis? Romam in montibus positam et convallibus, cenaculis sublatam atque suspensam, non optimis viis, angustissimis semitis, prae sua Capua planissimo in loco explicata ac prae illis plateis inridebunt atque contemnent; agros vero Vaticanum et Pupiniam cum suis opimis atque uberibus campis conferendos scilicet [non] putabunt; oppidorum autem finitimorum illam copiam cum hac per risum ac iocum contendent: Veios, Fidenas, Collatiam, ipsum hercle Lanuvium, Ariciam, Tusculum cum Calibus, Teano, Neapoli, Puteolis, Cumis, Pompeiis, Nuceria comparabunt. quibus illi rebus elati et inflati fortasse 97
non continuo, sed certe, si paulum adsumpserint vetustatis ac roboris, non continebuntur: progredientur longius, efferentur. singularis homo privatus, nisi magna sapientia praeditus, vix facile sese regionibus officii magnis in fortunis et copiis continet: nedum isti a Rullo et Rulli similibus conquisiti atque electi coloni Capuae in domicilio superbiae atque in sedibus luxuriosis conlocati non statim conquisituri sint aliquid sceleris et flagitii; immo vero etiam hoc magis, quam illi veteres germanique Campani, quod in vetere fortuna illos natos et educatos nimiae tamen rerum omnium copiae depravabant, hi ex summa egestate in eandem rerum abundantiam traducti non solum copia, verum etiam insolentia commovebuntur.

Haec tu, P. Rulle, M. Bruti sceleris vestigia quam 36 98
monumenta maiorum sapientiae sequi maluisti; haec tu cum istis tuis auctoribus excogitasti, ut vetera vectigalia † ea expleretis nova, *ut* urbi Capuam ad certamen dignitatis opponeretis; ut sub vestrum ius, [iuris] dicio-

nem, potestatem urbis, nationes, provincias, liberos populos, reges, terrarum denique orbem subiungeretis; ut, cum omnem pecuniam ex aerario exhausissetis, ex vectigalibus redegissetis, ab omnibus regibus, gentibus, ab imperatoribus nostris coëgissetis, [tamen omnes vobis pecunias ad nutum vestrum penderent, ut] eidem partim invidiosos agros a Sullanis possessoribus, partim desertos ac pestilentis a vestris necessariis et a vobismet ipsis emptos quanti velletis populo Romano induceretis; ut omnia municipia coloniasque Italiae novis colonis occuparetis; ut quibuscumque in locis vobis videretur ac quam
99 multis videretur colonias conlocaretis. [ut omnem rem publicam vestris militibus, [vestris urbibus,] vestris praesidiis cingeretis atque oppressam teneretis: ut ipsum Cn. Pompeium, quovis praesidio saepissime rem publicam contra acerrimos hostis et contra improbissimos civis tutatum victoria atque horum conspectu privare possetis; ut nihil auro et argento violari, nihil numero et suffragiis declarari, nihil vi et manu perfringi posset, quod non vos oppressum atque ereptum teneretis; ut volitaretis interea per gentis, per regna omnia cum imperio summo, cum iudicio infinito, cum omni pecunia; ut veniretis in castra Cn. Pompeii atque ipsa castra, si commodum vobis esset, venderetis; ut interea magistratus reliquos, legibus omnibus soluti, sine metu iudiciorum, sine periculo petere possetis; ut nemo ad populum Romanum vos adducere, nemo producere, non in senatum cogere, non consul coërcere, non tribunus plebis retinere posset.]

100 Haec ego vos concupisse pro vestra stultitia atque intemperantia non miror; sperasse me consule adsequi posse demiror: nam cum omnium consulum gravis in re publica custodienda cura ac diligentia debet esse tum eorum maxime, qui non in cunabulis, sed in campo sunt consules facti. nulli populo Romano pro me maiores mei spoponderunt, mihi creditum est: a me petere quod debeo, me ipsum appellare debetis. quem ad modum, cum petebam, nulli me vobis auctores generis [mei] commendarunt, sic, si quid deliquero, nullae sunt imagines, quae
37 me a vobis deprecentur. qua re modo ut vita suppetat, quam ego summis * * ab istorum † periculis scelere insi-

diisque defendere, polliceor hoc vobis, Quirites, bona fide: rem publicam vigilanti homini, non timido, diligentique commisistis. ego is consul, qui contionem metuam, qui 101
tribunos plebis pertimescam, qui saepe et sine causa tumultuer, qui timeam ne mihi in carcere habitandum sit, si tribunus plebis duci iusserit? ego cum vestris armis armatus sim insignibusque amplissimis ornatus, imperio, auctoritate, non horreo in hunc locum progredi † posse vobisque auctoribus improbitati hominum resistere, nec vereor ne res publica tantis munita praesidiis ab istis vinci aut opprimi possit. si antea timuissem, tamen hac contione, hoc populo certe non vererer. quis enim umquam tam secunda contione legem agrariam suasit quam ego dissuasi? si hoc dissuadere est ac non disturbare atque pervertere. ex quo intellegi, Quirites, potest nihil 102
esse tam populare, quam id, quod ego vobis in hunc annum consul popularis adfero, pacem, tranquillitatem, otium: quae nobis designatis timebatis, ea ne accidere possent, consilio meo ac ratione provisa sunt; non modo vos eritis in otio, qui semper esse volueratis, verum etiam istos, quibus odio est otium, quietissimos atque otiosissimos reddam. etenim illis honores, potestates, divitiae ex tumultu atque ex dissensionibus civium comparari solent: vos, quorum gratia in suffragiis consistit, libertas in legibus, ius in iudiciis et aequitate magistratuum, res familiaris in pace, omni ratione otium retinere debetis. [nam 103
si ei, qui propter desidiam in otio vivunt, tamen in sua turpi inertia capiunt voluptatem, sed ipso otio, quo vos fortunam regitis, si hunc statum, quem habetis, esse non ignoravi, non quaesitum, sed vita partum otium tenueritis. quod ego et concordia, quam mihi constitui cum conlega, invictissimis his hominibus, quos vos in consulatu inimicos esse et corporis actibus providi omnibus prospexi sane et revocavi idem tribunos plebis, quod turbulenti me consule conflarent.]

Summum et firmissimum est illud communibus fortunis praesidium, Quirites, ut, qualis vos hodierno die maxima contione mihi pro salute vestra praebuistis, talis reliquis temporibus rei publicae praebeatis. pro certo polliceor hoc vobis atque confirmo me esse perfecturum, ut iam tandem illi, qui honori inviderunt meo, tamen vos universos in consule deligendo plurimum vidisse fateantur.

M. TULLII CICERONIS
DE LEGE AGRARIA ORATIO TERTIA
CONTRA P. SERVILIUM RULLUM TR. PLEB. AD POPULUM.

1 1 Commodius fecissent tribuni plebis, Quirites, si, quae apud vos de me deferunt, ea coram potius me praesente dixissent; nam et aequitatem nostrae disceptationis et consuetudinem superiorum et ius suae potestatis retinuissent; sed quoniam adhuc praesens certamen contentionemque fugerunt, nunc, si videtur eis, in meam contionem prodeant et, quo provocati a me venire noluerunt, revocati saltem revertantur. 2 video quosdam, Quirites, strepitu significare nescio quid et non eosdem voltus, quos proxima mea contione praebuerunt, in hanc contionem mihi rettulisse: qua re a vobis, qui nihil de me credidistis, ut eam voluntatem, quam semper habuistis erga me, retineatis, peto; a vobis autem, quos leviter immutatos esse sentio, parvam exigui temporis usuram bonae de me opinionis postulo, ut eam, si quae dixero vobis probaro, perpetuo retineatis; sin aliter, hoc 3 ipso in loco depositam atque abiectam relinquatis. completi sunt animi auresque vestrae, Quirites, me gratificantem septem tyrannis ceterisque Sullanarum adsignationum possessoribus agrariae legi et commodo vestro obsistere: hoc si qui crediderunt, illud prius crediderint necesse est, hac lege agraria, quae promulgata est, adimi Sullanos agros vobisque dividi aut denique minui privatorum possessiones, ut in eas vos deducamini: si ostendo non modo non adimi cuiquam glebam de Sullanis agris, sed etiam genus id agrorum certo capite legis impudentissime confirmari atque sanciri; si doceo agris his, qui a Sulla sunt dati, sic diligenter Rullum sua lege consulere, ut facile appareat eam legem non a vestrorum commodorum patrono, sed a Valgii genero esse con-

scriptam, num quid est causae, Quirites, quin illa criminatione, qua in me absentem usus est, non solum meam, sed etiam vestram diligentiam prudentiamque despexerit?

Caput est legis quadragesimum, de quo ego consulto, Quirites, neque apud vos ante feci mentionem, ne aut refricare obductam iam rei publicae cicatricem viderer aut aliquid alienissimo tempore novae dissensionis commovere, neque vero nunc ideo disputabo, quod hunc statum rei publicae non magno opere defendendum putem, praesertim, qui otii et concordiae patronum me in hunc annum rei publicae professus sim, sed ut doceam Rullum posthac in eis saltem tacere rebus, in quibus de se et de suis factis taceri velit. omnium legum iniquissimam dissimillimamque legis esse arbitror eam, quam L. Flaccus interrex de Sulla tulit, ut omnia, quaecumque ille fecisset, essent rata. nam cum ceteris in civitatibus tyrannis institutis leges omnes exstinguantur atque tollantur, hic rei publicae tyrannum lege constituit. est invidiosa lex, sicuti dixi: verum tamen habet excusationem, non enim videtur hominis lex esse, sed temporis. quid, si est haec multo impudentior? nam Valeria lege Corneliisque legibus eripitur, cum datur; coniungitur impudens gratificatio cum acerba iniuria: sed tamen imbibit illis legibus spem non nullam, cui ademptum est, aliquem scrupulum, cui datum est. Rulli cautio est haec: QUI POST C. MARIUM CN. PAPIRIUM CONSULES. quam procul a suspitione fugit, quod eos consules, qui adversarii Sullae maxime fuerunt, potissimum nominavit? si enim Sullam dictatorem nominasset, perspicuum fore et invidiosum arbitratus est; sed quem nostrum tam tardo ingenio fore putavit, cui post eos consules Sullam dictatorem fuisse in mentem venire non posset? quid ergo ait Marianus tribunus plebis, qui nos Sullanos in invidiam rapit? QUI POST MARIUM ET CARBONEM CONSULES AGRI, AEDIFICIA, LACUS, STAGNA, LOCA, POSSESSIONES — caelum et mare praetermisit, ceterea complexus est — PUBLICE DATA, ADSIGNATA, VENDITA, CONCESSA SUNT. a quo, Rulle? post Marium et Carbonem consules quis adsignavit, quis dedit, quis concessit praeter Sullam? EA

2 4 5 6 7

OMNIA EO IURE SINT. quo iure? labefactat videlicet nescio quid; nimium acer, nimium vehemens tribunus plebis Sullana rescindit. UT QUAE OPTIMO IURE PRIVATA SUNT.
8 etiamne meliore quam paterna et avita? meliore. at hoc Valeria lex non dicit; Corneliae leges non sanciunt; Sullani ipsi non postulant. si isti agri partem aliquam iuris, aliquam similitudinem propriae possessionis, aliquam spem diuturnitatis attingunt, nemo est tam impudens istorum, quin agi secum praeclare arbitretur. tu vero, Rulle, quid quaeris? quod habent ut habeant? quis vetat? ut privatum sit? ita latum est, ut melio*re iure* tui soceri fundus Hirpinus sit sive ager Hirpinus — totum enim possidet — quam meus paternus avitusque
9 fundus Arpinas; id enim caves. optimo enim iure ea sunt profecto praedia, quae optima condicione sunt; libera meliore iure sunt quam serva: capite hoc omnia, quae serviebant, non servient; soluta meliore in causa sunt quam obligata; eodem capite subsignata omnia, si modo Sullana sunt, liberantur; immunia meliore condicione sunt quam illa, quae pensitant: ego Tusculanis pro aqua Crabra vectigal pendam, quia mancipio fundum accepi; si a Sulla mihi datus esset, Rulli lege non pen-
3 10 derem. video vos, Quirites, sicuti res ipsa cogit, commoveri vel legis vel orationis impudentia: legis, quae ius melius Sullanis praediis constituat quam paternis, orationis, quae eius modi *in* causa insimulare quemquam audeat rationes Sullae nimium vehementer defendere. at si illa solum sanciret, quae a Sulla essent data, tacerem, modo ipse se Sullanum esse confiteretur; sed non modo illis cavet, verum etiam aliud quoddam genus donationis inducit; et is, qui a me Sullanas possessiones defendi criminatur, non eas solum sancit, verum ipse novas adsignationes instituit et repentinus Sulla nobis
11 exoritur: nam attendite quantas concessiones agrorum hic noster obiurgator uno verbo facere conetur: QUAE DATA, DONATA, CONCESSA, VENDITA. patior; audio. quid deinde? POSSESSA. hoc tribunus plebis promulgare ausus est, ut quod quisque post Marium et Carbonem consules possideret, id eo iure teneret, quo quod optimo privatum *est*? etiamne, si vi deiecit? etiamne, si clam,

si precario venit in possessionem? ergo hac lege ius civile, causae possessionum, praetorum interdicta tollentur. non mediocris res neque parvum sub hoc verbo 12
furtum, Quirites, latet: sunt enim multi agri lege Cornelia publicati nec cuiquam adsignati neque venditi, qui a paucis hominibus impudentissime possidentur: his cavet, hos defendit, hos privatos facit; hos, inquam, agros, quos Sulla nemini dedit, Rullus non vobis adsignare volt, sed eis condonare, qui possident. causam quaero cur ea, quae maiores vobis in Italia, Sicilia, [Africa,] duabus Hispaniis, Macedonia, Asia quaesiverunt, venire patiamini, cum ea, quae vestra sunt, condonari possessoribus eadem lege videatis. iam totam 13
legem intellegitis, cum ad paucorum dominationem scripta sit, tum ad Sullanae adsignationis rationes esse adcommodatissimam: nam socer huius vir multum bonus est; neque ego nunc de illius bonitate, sed de generi impudentia disputo: ille enim quod habet retinere volt 4
neque se Sullanum esse dissimulat; hic, ut ipse habeat quod non habet, quae dubia sunt per vos sanciri volt; et, cum plus appetat quam ipse Sulla, quia his rebus resisto, Sullanas res defendere † criminor. 'habet 14
agros non nullos' inquit 'socer meus desertos atque longinquos: vendet eos mea lege quanti volet; habet incertos ac nullo iure possessos: confirmabuntur optimo iure; habet publicos: reddam privatos; denique eos fundos, quos in agro Casinati optimos fructuosissimosque continuavit, cum usque eo vicinos proscriberet, quoad oculis conformando ex multis praediis unam fundi regionem formamque perficeret, quos nunc cum aliquo metu tenet, sine ulla cura possidebit.

Et quoniam, qua de causa et quorum causa ille hoc 15
promulgaverit, ostendi, doceat ipse num ego quem *Sullanum* possessorem defendam, cum agrariae legi resisto: silvam Scantiam vendis; res publica possidet: defendo. Campanum agrum dividis; vos estis in possessione: non cedo; deinde Italiae, Siciliae ceterarumque provinciarum possessiones venalis ac proscriptas hac lege video; vestra sunt praedia, vestrae possessiones: resistam at-

que repugnabo neque patiar a quoquam rem publicam de suis possessionibus me consule dimoveri, praesertim
16 cum vobis nihil quaeratur; hoc enim vos *in* errore versari diutius non oportet. num quis vestrum ad vim, ad facinus, ad caedem adcommodatus est? nemo. atqui ei generi hominum, mihi credite, Campanus ager et praeclara illa Capua servatur; exercitus contra vos, contra libertatem vestram, contra Cn. Pompeium constituitur: contra hanc urbem Capua, contra vos manus hominum audacissimorum, contra Cn. Pompeium decem duces comparantur. veniant coram et quoniam me in vestram contionem vobis flagitantibus evocaverunt, disserant.

M. TULLII CICERONIS
PRO C. RABIRIO PERDUELLIONIS REO
AD QUIRITES ORATIO.

Etsi, Quirites, non est meae consuetudinis initio di- 1
cendi rationem reddere qua de causa quemque defendam, 1
propterea quod cum omnibus civibus in eorum periculis semper satis iustam mihi causam necessitudinis esse duxi, tamen in hac defensione capitis, famae fortunarumque omnium C. Rabirii proponenda ratio videtur esse officii mei, propterea quod, quae iustissima mihi causa ad hunc defendendum esse visa est, eadem vobis ad absolvendum debet videri. nam me cum amicitiae vetustas, 2
cum dignitas hominis, cum ratio humanitatis, cum meae vitae perpetua consuetudo ad C. Rabirium defendendum est adhortata, tum vero, ut id studiosissime facerem, salus rei publicae, consulare officium, consulatus denique ipse mihi una a vobis cum salute rei publicae commendatus coëgit. non enim C. Rabirium culpa delicti, non invidia vitae, non denique veteres iustae gravesque inimicitiae civium in discrimen capitis vocaverunt, sed ut illud summum auxilium maiestatis atque imperii, quod nobis a maioribus est traditum, de re publica tolleretur, ut nihil posthac auctoritas senatus, nihil consulare imperium, nihil consensio bonorum contra pestem ac perniciem civitatis valeret, idcirco [in his rebus evertendis] unius hominis senectus, infirmitas solitudoque temptata est. quam ob rem si est boni consulis, cum cuncta au- 3
xilia rei publicae labefactari convellique videat, ferre opem patriae, succurrere saluti fortunisque communibus, implorare civium fidem, suam salutem posteriorem salute communi ducere, est etiam bonorum et fortium civium, quales vos omnibus rei publicae temporibus exstitistis, intercludere omnis seditionum vias, munire praesidia rei publicae, summum in consulibus imperium, summum in

senatu consilium putare; ea*que* qui secutus sit, laude potius et honore quam poena et supplicio dignum iudicare.
4 quam ob rem labor in hoc defendendo praecipue meus est, studium vero conservandi hominis commune mihi
2 vobiscum esse debebit. sic enim existimare debetis, Quirites, post hominum memoriam rem nullam maiorem, magis periculosam, magis ab omnibus vobis providendam neque a tribuno plebis susceptam neque a consule defensam neque ad populum Romanum esse delatam: agitur enim nihil aliud in hac causa, Quirites, nisi ut nullum sit posthac in re publica publicum consilium, nulla bonorum consensio contra improborum furorem et audaciam, nullum extremis rei publicae temporibus per-
5 fugium et praesidium salutis. quae cum ita sint, primum, quod in tanta dimicatione capitis, famae fortunarumque omnium fieri necesse est, ab Iove Optimo Maximo ceterisque dis deabusque immortalibus, quorum ope et auxilio multo magis haec res publica quam ratione hominum et consilio gubernatur, pacem ac veniam peto, precorque ab eis, ut hodiernum diem et ad huius salutem conservandam et ad rem publicam constituendam inluxisse patiantur; deinde vos, Quirites, quorum potestas proxime ad deorum immortalium numen accedit, oro atque obsecro, quoniam uno tempore *et* vita C. Rabirii, hominis miserrimi atque innocentissimi, *et* salus rei publicae vestris manibus suffragiisque permittitur, adhibeatis in hominis fortunis misericordiam, in rei publicae salute sapientiam, quam soletis.

6 Nunc quoniam, T. Labiene, diligentiae meae temporis angustiis obstitisti meque ex comparato et constituto spatio defensionis in semihorae curriculum coëgisti, parebitur, et, quod iniquissimum est, accusatoris condicioni et, quod miserrimum, inimici potestati; quamquam in hac praescriptione semihorae patroni mihi partis reliquisti, consulis ademisti, propterea quod ad defendendum prope modum satis erit [hoc] mihi temporis, ad conque-
7 rendum parum. nisi forte de locis religiosis ac de lucis, quos ab hoc violatos esse dixisti, pluribus verbis tibi respondendum putas; quo in crimine nihil est umquam abs te dictum, nisi a C. Macro obiectum esse crimen id C.

Rabirio; in quo ego demiror meminisse te quid obiecerit C. Rabirio Macer inimicus, oblitum esse quid aequi et iurati iudices iudicarint. an de peculatu facto aut de ta- 3 8
bulario incenso longa oratio est expromenda? quo in crimine propinquus C. Rabirii iudicio clarissimo, C. Curtius, pro virtute sua est honestissime liberatus, ipse vero Rabirius non modo in iudicium horum criminum, sed ne in tenuissimam quidem suspitionem verbo est umquam vocatus. an de sororis filio diligentius respondendum est? quem ab hoc necatum esse dixisti, cum ad iudicii moram familiaris funeris excusatio quaereretur. quid enim? est [tam] veri simile [quam] cariorem huic sororis maritum quam sororis filium fuisse, atque ita cariorem, ut alter vita crudelissime privaretur, [cum] alteri ad prolationem iudicii biduum quaereretur? an de servis alienis contra legem Fabiam retentis aut de civibus Romanis contra legem Porciam verberatis aut necatis plura dicenda sunt, cum tanto studio C. Rabirius totius Apuliae, singulari voluntate Campaniae [vicinitatis] ornetur, cumque ad eius propulsandum periculum non modo homines, sed prope regiones ipsae convenerint, aliquanto etiam latius excitatae quam ipsius vicinitatis nomen ac termini postulabant? nam quid ego ad id longam orationem comparem, quod est in eadem multae inrogatione perscriptum, hunc nec suae nec alienae pudicitiae pepercisse? quin etiam 9
suspicor eo mihi semihoram a Labieno praestitutam esse, ut ne plura de pudicitia dicerem. ergo ad haec crimina, quae patroni diligentiam desiderant, intellegis mihi semihoram istam nimium longam fuisse: illam alteram partem de nece Saturnini nimis exiguam atque angustam esse voluisti: quae non oratoris ingenium, sed consulis auxilium implorat et flagitat. nam de perduellionis iudicio, 10
quod a me sublatum esse criminari soles, meum crimen est, non Rabirii; quod utinam, Quirites, ego [id] aut primus aut solus ex hac re publica sustulissem, ut hoc, quod ille crimen esse volt, proprium testimonium meae laudis esset! quid enim optari potest quod ego mallem quam me in consulatu meo carnificem de foro, crucem de campo sustulisse? sed ista laus primum est maiorum nostrorum, Quirites, qui expulsis regibus nullum

in libero populo vestigium crudelitatis regiae retinuerunt, deinde multorum virorum fortium, qui vestram libertatem non acerbitate suppliciorum infestam, sed lenitate legum
4 11 munitam esse voluerunt. quam ob rem uter nostrum tandem, Labiene, popularis est? tune, qui civibus Romanis in contione ipsa carnificem, qui vincla adhiberi putas oportere, qui in campo Martio, comitiis centuriatis, auspicato in loco, crucem ad civium supplicium defigi et constitui iubes, an ego, qui funestari contionem contagione carnificis veto, qui expiandum forum populi Romani ab illis nefarii sceleris vestigiis esse dico, qui castam contionem, sanctum campum, inviolatum corpus omnium civium Romanorum, integrum ius libertatis de-
12 fendo servari oportere? popularis vero tribunus plebis *es*, custos defensorque iuris et libertatis! Porcia lex virgas ab omnium civium Romanorum corpore amovit: hic misericors flagella rettulit; Porcia lex libertatem civium lictori eripuit: Labienus, homo popularis, carnifici tradidit; C. Gracchus legem tulit, ne de capite civium Romanorum iniussu vestro iudicaretur: hic popularis a IIviris, iniussu vestro, non iudicari de cive Romano, sed indicta causa civem Romanum capitis condemnari coëgit.
13 tu mihi etiam legis Porciae, tu C. Gracchi, [tu horum libertatis,] tu cuiusquam denique hominis popularis mentionem facis, qui non modo suppliciis invisitatis, sed etiam verborum crudelitate inaudita violare libertatem huius populi, temptare mansuetudinem, commutare disciplinam conatus es? nam [haec tua,] quae te, hominem clementem popularemque delectant: I, LICTOR, CONLIGA MANUS, [quae] non modo huius libertatis mansuetudinisque non sunt, sed ne Romuli quidem aut Numae Pompilii: Tarquinii, superbissimi atque crudelissimi regis, ista sunt cruciatus carmina; quae tu, homo lenis ac popularis, libentissime commemoras: CAPUT OBNUBITO, ARBORI INFELICI SUSPENDITO . . . . . [quae verba, Quirites,] iam pridem in hac re publica non solum tenebris vetusta-
5 14 tis, verum etiam luce libertatis oppressa sunt. an vero, si actio ista popularis esset et si ullam partem aequitatis haberet aut iuris, C. Gracchus eam reliquisset? scilicet tibi graviorem dolorem patrui [tui] mors attulit quam

C. Graccho fratris, et tibi acerbior eius patrui mors est, quem numquam vidisti, quam illi eius fratris, quicum concordissime vixerat, et similis viri tu ulcisceris [patrui] mortem atque ille persequeretur [fratris sui], si ista ratione agere voluisset, et par desiderium sui reliquit apud populum Romanum Labienus iste, [patruus vester,] quisquis fuit, ac Ti. Gracchus reliquerat? an pietas tua maior quam C. Gracchi? an animus? an consilium? an opes? an auctoritas? an eloquentia? quae si in illo minima fuissent, tamen prae tuis facultatibus maxima putarentur: cum vero his rebus omnibus C. Gracchus omnis vicerit, 15
quantum intervallum tandem inter te atque illum interiectum esse putas? sed moreretur prius acerbissima morte miliens C. Gracchus quam in eius contione carnifex consisteret: quem non modo foro, sed etiam caelo hoc ac spiritu censoriae leges atque urbis domicilio carere voluerunt. hic se popularem dicere audet, me alienum a commodis vestris, cum iste omnis et suppliciorum et verborum acerbitates non ex memoria vestra ac patrum vestrorum, sed ex annalium monumentis atque ex regum commentariis conquisierit, ego omnibus meis opibus, omnibus consiliis, omnibus dictis atque factis repugnarim et restiterim crudelitati? nisi forte hanc condicionem vobis esse voltis, quam servi, si libertatis spem propositam non haberent, ferre nullo modo possent: misera est igno- 16
minia iudiciorum publicorum, misera multatio bonorum, miserum exsilium; sed tamen in omni calamitate retinetur aliquod vestigium libertatis; mors denique si proponitur, in libertate moriamur: carnifex vero et obductio capitis et nomen ipsum crucis absit non modo a corpore civium Romanorum, sed etiam a cogitatione, oculis, auribus; harum enim omnium rerum non solum eventus atque perpessio, sed etiam condicio, exspectatio, mentio ipsa denique indigna cive Romano atque homine libero est. an vero servos nostros horum suppliciorum omnium metu dominorum benignitas vindicta una liberat: nos a verberibus, ab unco, a crucis denique terrore neque res gestae neque acta aetas neque vestri honores vindicabunt? quam ob rem fateor atque etiam, Labiene, pro- 17
fiteor et prae me fero te ex illa crudeli, importuna, non

tribunicia actione, sed regia meo consilio, virtute, auctoritate esse depulsum; qua tu in actione quamquam omnia exempla maiorum, omnis leges, omnem auctoritatem senatus, omnis religiones atque auspiciorum [publica] iura neglexisti, tamen a me haec in hoc tam exiguo meo tempore non audies: liberum tempus nobis dabitur ad istam disceptationem.

6 18 Nunc de Saturnini [crimine] ac de clarissimi patrui tui morte dicemus. arguis occisum esse a C. Rabirio L. Saturninum; at id C. Rabirius multorum testimoniis, Q. Hortensio copiosissime defendente, antea falsum esse docuit: ego autem, si mihi esset integrum, susciperem hoc crimen, agnoscerem, confiterer: utinam hanc mihi facultatem causa concederet, ut possem hoc praedicare, C. Rabirii manu L. Saturninum, hostem populi Romani, interfectum! — nihil me clamor iste commovet, sed consolatur, cum indicat esse quosdam civis imperitos, sed non multos. numquam, mihi credite, populus Romanus hic, qui silet, consulem me fecisset, si vestro clamore perturbatum iri arbitraretur. quanto iam levior est adclamatio! quin continetis vocem, indicem stultitiae vestrae, 19 testem paucitatis! — libenter, inquam, confiterer, si vere possem aut etiam si mihi esset integrum, C. Rabirii manu L. Saturninum esse occisum, et id facinus pulcherrimum esse arbitrarer, sed, quoniam id facere non possum, confitebor id, quod ad laudem minus valebit, ad crimen non minus: confiteor interficiendi Saturnini causa C. Rabirium arma cepisse. quid est, Labiene? quam a me graviorem confessionem aut quod in hunc maius crimen exspectas? nisi vero interesse aliquid putas inter eum, qui hominem occidit, et eum, qui cum telo occidendi hominis causa fuit. si interfici Saturninum nefas fuit, arma sumpta esse contra Saturninum sine scelere non possunt; si arma iure sumpta concedis, inter*fectum iure concedas necesse est.*

. . . . . .

. . . . . .

7 20 Fit senatus consultum, ut C. Marius L. Valerius consules adhiberent tribunos plebis et praetores quos eis videretur operamque darent, ut imperium populi Romani

maiestasque conservaretur: adhibent omnis tribunos plebis praeter Saturninum, *praetores* praeter Glauciam; qui rem publicam salvam esse vellent, arma capere et se sequi iubent. parent omnes. † ex aedificiis armamentariisque publicis arma populo Romano, C. Mario consule distribuente, dantur. hic iam, ut omittam cetera, de te ipso, Labiene, quaero: cum Saturninus Capitolium teneret armatus, esset una C. Glaucia, C. Saufeius, etiam ille ex compedibus atque ergastulo, Gracchus; addam, quoniam ita vis, eodem Q. Labienum, patruum tuum; in foro autem C. Marius et L. Valerius Flaccus consules, post cunctus senatus atque ille senatus, quem iam ne vos ipsi quidem [qui hos patres conscriptos, qui nunc sunt,] in invidiam vocatis, quo facilius de hoc senatu detrahere possitis; cum equester ordo, at quorum equitum [Romanorum], di immortales! [patrum nostrorum atque eius aetatis,] qui tum magnam partem rei publicae atque omnem dignitatatem iudiciorum tenebat; cum omnes omnium ordinum homines, qui in salute rei publicae salutem suam repositam esse arbitrabantur, arma cepissent, quid tandem C. Rabirio faciendum fuit? de te ipso, inquam, 21
Labiene, quaero: cum ad arma consules ex senatus consulto evocassent; cum armatus M. Aemilius, princeps senatus, in comitio constitisset, qui cum ingredi vix posset, non ad insequendum sibi tarditatem pedum, sed ad fugiendum impedimento fore putabat; cum denique Q. Scaevola, confectus senectute, perditus morbo, mancus et membris omnibus captus ac debilis, hastili nixus et animi vim et infirmitatem corporis ostenderet; cum L. Metellus, Ser. Galba, C. Serranus, P. Rutilius, C. Fimbria, Q. Catulus omnesque, qui tum erant, consulares pro salute communi arma cepissent; cum omnes praetores, cuncta nobilitas ac iuventus accurreret, Cn. et L. Domitii, L. Crassus, Q. Mucius, C. Claudius, M. Drusus; cum omnes Octavii, Metelli, Iulii, Cassii, Catones, Pompei; cum L. Philippus, L. Scipio; cum M. Lepidus, D. Brutus; cum hic ipse P. Servilius, quo tu imperatore, Labiene, meruisti; cum hic Q. Catulus, admodum tum adulescens, cum hic C. Curio, cum denique omnes clarissimi viri cum consulibus essent, quid tandem C. Ra-

birium facere convenit? utrum inclusum atque abditum latere in occulto atque ignaviam suam tenebrarum ac parietum custodiis tegere an in Capitolium pergere atque ibi se cum tuo patruo et ceteris ad mortem propter vitae turpitudinem confugientibus congregare? an cum Mario, Scauro, Catulo, Metello, Scaevola, cum bonis denique omnibus coire non modo salutis, verum etiam periculi
8 societatem? tu denique, Labiene, quid faceres tali in re
22 ac tempore? cum ignaviae ratio te in fugam atque in latebras impelleret, improbitas et furor L. Saturnini in Capitolium arcesseret, consules ad patriae salutem ac libertatem vocarent, quam tandem auctoritatem, quam vocem, cuius sectam sequi, cuius imperio parere potissimum velles? 'patruus' inquit, 'meus cum Saturnino fuit.' quid, pater quicum? quid, propinqui vestri, equites Romani? quid, omnis praefectura, regio, vicinitas vestra? quid, ager Picenus universus utrum tribunicium furorem
23 an consularem auctoritatem secutus est? equidem hoc adfirmo, quod tu nunc de tuo patruo praedicas, neminem umquam adhuc de se esse confessum; nemo est, inquam, inventus tam profligatus, tam perditus, tam ab omni non modo honestate, sed etiam simulatione honestatis relictus qui se in Capitolio fuisse cum Saturnino fateretur. at fuit vester patruus. fuerit, et fuerit nulla desperatione rerum suarum, nullis domesticis volneribus coactus; induxerit eum L. Saturnini familiaritas, ut amicitiam patriae praeponeret: idcircone oportuit C. Rabirium desciscere a re publica? non comparere in illa armata multitudine bonorum? consulum voci atque imperio non oboedire?
24 atqui videmus haec in rerum natura tria fuisse, ut aut cum Saturnino esset aut cum bonis aut lateret: latere mortis erat instar turpissimae, cum Saturnino esse furoris et sceleris, virtus et honestas et pudor cum consulibus esse cogebat: hoc tu igitur in crimen vocas, quod cum eis fuerit C. Rabirius, quos amentissimus fuisset si op-
9 pugnasset, turpissimus si reliquisset? at C. Decianus, de quo tu saepe commemoras, quia, cum hominem omnibus insignem notis turpitudinis, P. Furium, accusaret summo studio bonorum omnium, queri est ausus in contione de morte Saturnini, condemnatus est; [et] Sex. Titius, quod

habuit imaginem L. Saturnini domi suae, condemnatus est: statuerunt equites Romani illo iudicio improbum civem esse et non retinendum in civitate, qui hominis hostilem in modum seditiosi imagine aut mortem eius honestaret aut desideria imperitorum misericordia commoveret aut suam significaret imitandae improbitatis voluntatem. itaque mihi mirum videtur unde hanc tu, La- 25
biene, imaginem, quam tu habes, inveneris; nam Sex. Titio damnato qui istam habere auderet inventus est nemo: quod tu si audisses aut si per aetatem scire potuisses, numquam profecto istam imaginem, quae domi posita pestem atque exsilium Sex. Titio attulit, in rostra atque in contionem attulisses nec tuas umquam ratis ad eos scopulos appulisses, ad quos Sex. Titii adflictam navem et in quibus C. Deciani naufragium fortunarum videres. sed in his rebus omnibus imprudentia laberis: causam enim suscepisti antiquiorem memoria tua; quae causa ante mortua est, quam tu natus es; qua in causa tute profecto fuisses, si per aetatem esse potuisses, eam cum in iudicium vocas, [an] non intellegis primum quos 26
homines et qualis viros mortuos summi sceleris arguas? deinde quot ex eis, qui vivunt, eodem crimine in summum periculum capitis arcessas? nam si C. Rabirius fraudem capitalem admisit, quod arma contra L. Saturninum tulit, huic quidem adferet aliquam deprecationem periculi aetas illa, qua tum fuit, Q. vero Catulum, patrem huius, in quo summa sapientia, eximia virtus, singularis humanitas fuit, M. Scaurum, illa gravitate, illo consilio, illa prudentia; duos Mucios L. Crassum, M. Antonium, qui tum extra urbem cum praesidio fuit, quorum in hac civitate longe maximi consilia atque ingenia fuerunt, ceteros pari dignitate praeditos custodes gubernatoresque rei publicae quem ad modum mortuos defendemus? quid 27
de illis honestissimis viris atque optimis civibus, equitibus Romanis, dicemus, qui tum una cum senatu salutem rei publicae defenderunt? quid de tribunis aerariis ceterorumque ordinum omnium hominibus, qui tum arma pro communi libertate ceperunt? sed quid ego de eis omni- 10
bus, qui consulari imperio paruerunt, loquor? ipsorum consulum fama quid futurum est? L. Flaccum, hominem

cum semper in re publica tum in magistratibus gerendis, in sacerdotio caerimoniisque, quibus praeerat, diligentissimum, nefarii sceleris ac parricidii mortuum condemnabimus? adiungemus ad hanc labem ignominiamque mortis etiam C. Marii nomen? C. Marium, quem vere patrem patriae, parentem, inquam, vestrae libertatis atque huiusce rei publicae possumus dicere, sceleris ac parricidii nefarii
28 mortuum condemnabimus? etenim si C. Rabirio, quod iit ad arma, crucem T. Labienus in campo Martio defigendam putavit, quod tandem excogitabitur in eum supplicium, qui vocavit? ac si fides Saturnino data est, quod abs te saepissime dicitur, non eam C. Rabirius, sed C. Marius dedit, idemque violavit, si in fide non stetit. quae fides, Labiene, qui potuit sine senatus consulto dari? adeone hospes es huiusce urbis, adeone ignarus disciplinae consuetudinisque nostrae, ut haec nescias, ut peregrinari in aliena civitate, non in tua magistratum gerere
29 videare? 'quid iam ista C. Mario' inquit 'nocere possunt [quoniam sensu et vita caret]?' itane vero? tantis in laboribus C. Marius periculisque vixisset, si nihil longius, quam vitae termini postulabant, spe atque animo de se et gloria sua cogitasset? at, credo, cum innumerabilis hostium copias in Italia fudisset atque obsidione rem publicam liberasset, omnia sua secum una moritura arbitrabatur. non est ita, Quirites; neque quisquam nostrum in rei publicae periculis cum laude ac virtute versatur quin spe posteritatis fructuque ducatur; itaque cum multis aliis de causis virorum bonorum mentes divinae mihi atque aeternae videntur esse, tum maxime, quod optimi et sapientissimi cuiusque animus ita praesentit in posterum,
30 ut nihil nisi sempiternum spectare videatur. quapropter equidem et C. Marii et ceterorum virorum sapientissimorum ac fortissimorum civium mentis, quae mihi videntur ex hominum vita ad deorum religionem et sanctimoniam demigrasse, testor me pro illorum fama, gloria, memoria non secus ac pro patriis fanis atque delubris propugnandum putare, ac si pro illorum laude mihi arma capienda essent, non minus strenue caperem, quam illi pro communi salute ceperunt. etenim, Quirites, exiguum nobis vitae curriculum natura circumscripsit, immensum gloriae;

qua [re] si eos, qui iam de vita decesserunt, ornabimus, 11
iustiorem nobis mortis condicionem relinquemus. sed si
illos, Labiene, quos iam videre non possumus, neglegis,
ne his quidem, quos vides, consuli putas oportere? nemi- 31
nem esse dico ex his omnibus, qui illo die Romae fuerit,
quem tu diem in iudicium vocas, pubesque tum fuerit,
quin arma ceperit, quin consules secutus sit; omnes ei,
quorum tu ex aetate coniecturam facere potes quid tum
fecerint, abs te capitis C. Rabirii nomine citantur. 'at
occidit Saturninum Rabirius.' utinam fecisset! non sup-
plicium deprecarer, sed praemium postularem. etenim si
Scaevae, servo Q. Crotonis, qui occidit L. Saturninum,
libertas data est, quod equiti Romano praemium dari par
fuisset? et, si C. Marius, quod fistulas, quibus aqua
suppeditabatur Iovis Optimi Maximi templis ac sedibus,
praecidi imperarat, quod in clivo Capitolino improborum
civium . . . . . .
. . . . . .

* * * aret. itaque non senatus in ea causa cogno- 12 32
scenda me agente diligentior aut inclementior fuit, quam
vos universi, cum orbis terrae distributionem atque illum
ipsum agrum Campanum animis, manibus, vocibus re*pu-
diavistis*.

idem ego, quod is, qui auctor huius iudicii *est*, clamo, 33
praedico, denuntio: nullus est reliquus rex, nulla gens,
nulla natio quam pertimescatis; nullum adventicium,
nullum extraneum malum est quo*d insi*nuare in hanc *rem
publicam pos*sit; si immorta*lem* hanc civitate*m esse* voltis,
si aeter*num hoc* imperium, si g*loriam* sempiternam *manere*,
nobis a nostri*s cupi*ditatibus, a tu*rbulen*tis hominibus *at-
que no*varum rerum *cupidis*, *ab intestinis malis*, a dome-
sticis co*nsiliis* est cavendum.

hisce autem m*alis mag*num praesid*ium vo*bis maiores 34
ve*stri re*liquerunt, vo*cem* illam consulis, 'qui *rem publi-
cam* salvam esse *volunt*.' huic voci, fave*te*, *Quirites*, *ne-
que ve*stro iudicio *abstu*leritis mihi . . . . . neque
eripueri*tis rei publicae* spem liberta*tis*, *sp*em salutis, spem
*digni*tatis.

*quid fac*erem, si T. Labie*nus* caedem civium *feci*sset, 35
ut L. Satur*ninus*, si carcerem re*fregi*sset, si Capitoli*um*

*cum armatis occupa*visset? facerem *idem*, *quo*d C. Marius fe*cit*: *a*d senatum re*ferre*m, vos ad rem publicam *defen*dundam co*hort*arer, armatus *ipse* vobiscum ar*mato* obsisterem: *nunc*, quoniam armorum suspitio nulla est, tela non video, non vis, non caedes, non Capitolii atque arcis obsessio est, sed accusatio perniciosa, iudicium acerbum, res tota a tribuno plebi suscepta contra rem publicam. non vos ad arma voca*ndos esse*, *verum* ad suffragia cohortandos contra oppugnationem vestrae maiestatis putavi. itaque nunc vos omnis oro atque obtestor hortorque: non ita mos est, consulem cum es . . . . . .
13 36 . . . . *t*imet: qui hasce ore adverso pro re publica cicatrices ac notas virtutis accepit, is ne quod accipiat famae volnus, † perhorrescit: quem numquam incursiones hostium loco movere potuerunt, is nunc impetum
37 civium, *c*ui necessario cedendum est, perhorrescit. neque a vobis iam bene *v*ivendi, sed hones*te* moriendi facul*ta*tem petit: neque tam *ut* domo sua frua*tur* quam ne patrio *s*epulcro privetur laborat. nihil al*iud* iam vos orat atque *ob*secrat, nisi uti n*e se* legitimo funer*e et* domestica mor*te* privetis, ut eum, *qui* pro patria nu*llum* umquam mor*tis* *pe*riculum fugit, *in* patria mori pati*amini*.

38 Dixi ad id tempus, q*uod* mihi a tribuno plebis prae*sti*tutum est: a vob*is* *peto* quaesoque ut ha*nc* *me*am defensio*nem* pro amici pericu*lo* *fi*delem, pro rei publicae salu*te* consularem put*e*tis.

vgl. Mommsen Röm. Gesch. III² S. 162-182

7. Nov. 691 (63 v. Chr.) im Senat, dem Catilina seine neuesten Schritte im einzelnen vorhalten

M. TULLII CICERONIS
ORATIO QUA L. CATILINAM EMISIT
IN SENATU HABITA.

Quo usque tandem abutêre, Catilina, patientia nostra? 1
quam diu etiam furor iste tuus nos eludet? quem ad finem 1
sese effrenata iactabit audacia? nihilne te nocturnum praesidium Palatii, nihil urbis vigiliae, nihil timor populi, nihil concursus bonorum omnium, nihil hic munitissimus habendi senatus locus, nihil horum ora voltusque moverunt? patere tua consilia non sentis? constrictam iam horum omnium scientia teneri coniurationem tuam non vides? quid proxima, quid superiore nocte egeris, ubi fueris, quos convocaveris, quid consilii ceperis quem nostrum ignorare arbitraris? o tempora! o mores! senatus 2
haec intellegit, consul videt; hic tamen vivit. vivit? immo vero etiam in senatum venit, fit publici consilii particeps, notat et designat oculis ad caedem unum quemque nostrum: nos autem, fortes viri, satis facere rei publicae videmur, si istius furorem ac tela vitemus. ad mortem te, Catilina, duci iussu consulis iam pridem oportebat, in te conferri pestem quam tu in nos [iam diu] machinaris. (!)
an vero vir amplissimus, P. Scipio, pontifex maximus, 3
Ti. Gracchum mediocriter labefactantem statum rei publicae privatus interfecit: Catilinam orbem terrae caede atque incendiis vastare cupientem nos consules perferemus? nam illa nimis antiqua praetereo, quod C. Servilius Ahâla Spurium Maelium novis rebus studentem manu sua occîdit. fuit, fuit ista quondam in hac re publica virtus, ut viri fortes acrioribus suppliciis civem perniciosum quam acerbissimum hostem coërcerent. habemus senatus consultum in te, Catilina, vehemens et grave; non deest rei publicae consilium neque auctoritas huius ordinis: nos,
nos, dico aperte, consules desumus. decrevit quondam 2
senatus, ut L. Opimius consul videret ne quid res pu- 4

blica detrimenti caperet: nox nulla intercessit: interfectus est propter quasdam seditionum suspitiones C. Gracchus, clarissimo patre, avo, maioribus; occisus est cum liberis M. Fulvius consularis. simili senatus consulto C. Mario et L. Valerio consulibus est permissa res publica: num unum diem postea L. Saturninum tribunum plebis et C. Servilium praetorem [mors ac] rei publicae poena remorata est? at nos vicesimum iam diem patimur hebescere aciem horum auctoritatis: habemus enim huiusce modi senatus consultum, verum inclusum in tabulis, tamquam in vagina reconditum, quo ex senatus consulto confestim te interfectum esse, Catilina, convênit. vivis, et vivis non ad deponendam, sed ad confirmandam audaciam. cupio, patres conscripti, me esse clementem; cupio in tantis rei publicae periculis me non dissolutum videri,
5 sed iam me ipse inertiae nequitiaeque condemno. castra sunt in Italia contra populum Romanum in Etruriae faucibus conlocata; crescit in dies singulos hostium numerus; eorum autem castrorum imperatorem ducemque hostium intra moenia atque adeo in senatu videmus intestinam aliquam cotidie perniciem rei publicae molientem. si te iam, Catilina, comprehendi, si interfici iussero, credo, erit verendum mihi ne non hoc potius omnes boni serius a me quam quisquam crudelius factum esse dicat. verum ego hoc, quod iam pridem factum esse oportuit, certa de causa nondum adducor ut faciam: tum denique interficiêre, cum iam nemo tam improbus, tam perditus, tam tui similis inveniri poterit qui id non iure factum esse
6 fateatur; quam diu quisquam erit, qui te defendere audeat, vives, et vives ita, ut vivis, multis meis et firmis praesidiis oppressus, ne commovere te contra rem publicam possis; multorum te etiam oculi et aures non sentientem, sicut adhuc fecerunt, speculabuntur atque custodient.

3 Etenim quid est, Catilina, quod iam amplius exspectes, si neque nox tenebris obscurare coetus nefarios nec privata domus parietibus continere voces coniurationis [tuae] potest? si inlustrantur, si erumpunt omnia? muta iam istam mentem, mihi crede, obliviscere caedis atque incendiorum. teneris undique; luce sunt clariora nobis tua consilia omnia, quae iam mecum licet recognoscas:

meministine me ante diem XII. Kalendas Novembris dicere 7
in senatu fore in armis certo die, qui dies futurus esset ante diem VI. Kal. Novembris, C. Manlium, audaciae satellitem atque administrum tuae? num me fefellit, Catilina, non modo res tanta, tam atrox tamque incredibilis, verum, id quod multo magis est admirandum, dies? dixi ego idem in senatu caedem te optimatium contulisse in ante diem V. Kalendas Novembris, tum cum multi principes civitatis Roma non tam sui conservandi quam tuorum consiliorum reprimendorum causa profugerunt: num infitiari potes te illo ipso die meis praesidiis, mea diligentia circumclusum commovere te contra rem publicam non potuisse, cum tu discessu ceterorum nostra tamen, qui remansissemus, caede te contentum esse dicebas? quid? cum te Praeneste Kalendis ipsis Novembribus oc- 8
cupaturum nocturno impetu esse confideres, sensistine illam coloniam meo iussu [meis] praesidiis, custodiis, vigiliis esse munitam? nihil agis, nihil moliris, nihil cogitas, quod non ego non modo audiam, sed etiam videam planeque sentiam. recognosce tandem mecum noctem 4
illam superiorem: iam intelleges multo me vigilare acrius ad salutem quam te ad perniciem rei publicae. dico te priore nocte venisse inter falcarios — non agam obscure — in M. Laecae domum; convenisse eodem compluris eiusdem amentiae scelerisque socios. num negare audes? quid taces? convincam, si negas. video enim esse hic in senatu quosdam, qui tecum una fuerunt. o di immor- 9
tales! ubinam gentium sumus? in qua urbe vivimus? quam rem publicam habemus? hic, hic sunt, in nostro numero, patres conscripti, in hoc orbis terrae sanctissimo gravissimoque consilio, qui de nostro omnium interitu, qui de huius urbis atque adeo de orbis terrarum exitio cogitent: hos ego video [consul] et de re publica sententiam rogo, et quos ferro trucidari oportebat, eos nondum voce volnero. fuisti igitur apud Laecam illa nocte, Catilina; distribuisti partis Italiae; statuisti quo quemque proficisci placeret; delegisti quos Romae relinqueres, quos tecum educeres; discripsisti urbis partis ad incendia; confirmasti te ipsum iam esse exiturum; dixisti paulum tibi esse etiam nunc morae, quod ego viverem: reperti sunt

duo equites Romani qui te ista cura liberarent et sese illa ipsa nocte paulo ante lucem me in meo lectulo interfecturos esse pollicerentur. haec ego omnia, vixdum etiam coetu vestro dimisso, comperi; domum meam maioribus praesidiis munivi atque firmavi; exclusi eos, quos tu ad me salutatum miseras, cum illi ipsi venissent, quos ego iam multis ac summis viris ad me id temporis venturos esse praedixeram.

Quae cum ita sint, Catilina, perge quo coepisti: egredere aliquando ex urbe; patent portae; proficiscere: nimium diu te imperatorem tua illa Manliana castra desiderant. educ tecum etiam omnis tuos; si minus, quam plurimos; purga urbem. magno me metu liberabis, dum modo inter me atque te murus intersit: nobiscum versari iam diutius non potes; non feram, non patiar, non sinam. magna dis immortalibus habenda est atque huic ipsi Iovi Statóri, antiquissimo custodi huius urbis, gratia, quod hanc tam taetram, tam horribilem tamque infestam rei publicae pestem totiens iam effugimus: non est saepius in uno homine summa salus periclitanda rei publicae. quam diu mihi consuli designato, Catilina, insidiatus es, non publico me praesidio, sed privata diligentia defendi; cum proximis comitiis consularibus me consulem in campo et competitores tuos interficere voluisti, compressi conatus tuos nefarios amicorum praesidio et copiis, nullo tumultu publice concitato; denique, quotienscumque me petisti, per me tibi obstiti, quamquam videbam perniciem meam cum magna calamitate rei publicae esse coniunctam: nunc iam aperte rem publicam universam petis; templa deorum immortalium, tecta urbis, vitam omnium civium, Italiam [denique] totam ad exitium ac vastitatem vocas. qua re quoniam id, quod est primum et quod huius imperii disciplinaeque maiorum proprium est, facere nondum audeo, faciam id, quod est ad severitatem lenius et ad communem salutem utilius: nam si te interfici iussero, residebit in re publica reliqua coniuratorum manus; sin tu, quod te iam dudum hortor, exieris, exhaurietur ex urbe tuorum comitum magna et perniciosa sentina rei publicae. quid est, Catilina? num dubitas id me imperante facere, quod iam tua sponte faciebas? exire ex

urbe iubet consul hostem: interrogas me, num in exsi-
lium? non iubeo; sed, si me consulis, suadeo. quid est 6
enim, Catilina, quod te iam in hac urbe delectare possit?
in qua nemo est extra istam coniurationem perditorum
hominum qui te non metuat, nemo qui non oderit. quae
nota domesticae turpitudinis non inusta vitae tuae est?
quod privatarum rerum dedecus non haeret in fama? quae
libido ab oculis, quod facinus a manibus umquam tuis,
quod flagitium a toto corpore afuit? cui tu adulescentulo,
quem corruptelarum inlecebris inretisses, non aut ad au-
daciam ferrum aut ad libidinem facem praetulisti? quid 14
vero? nuper cum morte superioris uxoris novis nuptiis
domum vacuefecisses, nonne etiam alio incredibili scelere
hoc scelus cumulasti? quod ego praetermitto et facile
patior sileri, ne in hac civitate tanti facinoris immanitas
aut exstitisse aut non vindicata esse videatur. praetermitto
ruinas fortunarum tuarum, quas omnis impendere tibi
proximis Idibus senties: ad illa venio, quae non ad pri-
vatam ignominiam vitiorum tuorum, non ad domesticam
tuam difficultatem ac turpitudinem, sed ad summam rem
publicam atque ad omnium nostrum vitam salutemque
pertinent. potestne tibi haec lux, Catilina, aut huius 15
caeli spiritus esse iucundus, cum scias horum esse nemi-
nem qui nesciat te pridie Kalendas Ianuarias Lepido et
Tullo consulibus stetisse in comitio cum telo? manum con-
sulum et principum civitatis interficiendorum causa para-
visse? sceleri ac furori tuo non mentem aliquam aut
timorem [tuum], sed fortunam populi Romani obstitisse?
ac iam illa omitto — neque enim sunt aut obscura aut
non multa commissa — quotiens tu me designatum, quo-
tiens consulem interficere conatus es! quot ego tuas pe-
titiones ita coniectas, ut vitari posse non viderentur,
parva quadam declinatione et, ut aiunt, corpore effugi!
[nihil agis,] nihil adsequeris, [nihil moliris,] neque tamen
conari ac velle desistis. quotiens tibi iam extorta est 16
ista sica de manibus! quotiens vero excidit casu aliquo
et elapsa est! [tamen ea carere diutius non potes] quae
quidem quibus abs te initiata sacris ac devota sit nescio,
quod eam necesse putas esse in consulis corpore defigere.
nunc vero quae tua est ista vita? sic enim iam tecum 7

loquar, non ut odio permotus esse videar, quo debeo, sed ut misericordia, quae tibi nulla debetur. venisti paulo ante in senatum: quis te ex hac tanta frequentia, tot ex tuis amicis ac necessariis salutavit? si hoc post hominum memoriam contigit nemini, vocis exspectas contumeliam, cum sis gravissimo iudicio taciturnitatis oppressus? quid, quod adventu tuo ista subsellia vacuefacta sunt, quod omnes consulares, qui tibi persaepe ad caedem constituti fuerunt, simul atque adsedisti, partem istam subselliorum nudam atque inanem reliquerunt, quo tandem animo tibi
17 ferendum putas? servi mehercule mei si me isto pacto metuerent, ut te metuunt omnes cives tui, domum meam relinquendam putarem: tu tibi urbem non arbitraris? et, si me meis civibus iniuria suspectum tam graviter atque offensum viderem, carere me aspectu civium, quam infestis omnium oculis conspici mallem: tu, cum conscientia scelerum tuorum agnoscas odium omnium iustum et iam diu tibi debitum, dubitas, quorum mentis sensusque volneras, eorum aspectum praesentiamque vitare? si te parentes timerent atque odissent tui neque eos ulla ratione placare posses, tu, opinor, ab eorum oculis aliquo concederes: nunc te patria, quae communis est parens omnium nostrum, odit ac metuit et iam diu te nihil iudicat nisi de parricidio suo cogitare: huius tu neque auctoritatem verebere nec iudicium sequere nec vim per-
18 timesces? quae tecum, Catilina, sic agit et quodam modo tacita loquitur: 'nullum iam aliquot annis facinus exstitit nisi per te, nullum flagitium sine te; tibi uni multorum civium neces, tibi vexatio direptioque sociorum impunita fuit ac libera; tu non solum ad neglegendas leges et quaestiones, verum etiam ad evertendas perfringendasque valuisti: superiora illa, quamquam ferenda non fuerunt, tamen, ut potui, tuli; nunc vero me totam esse in metu propter unum te, quicquid increpuerit, Catilinam timeri, nullum videri contra me consilium iniri posse quod a tuo scelere abhorreat, non est ferendum: quam ob rem discede atque hunc mihi timorem eripe: si est verus, ne opprimar; sin falsus, ut tandem aliquando
8 19 timere desinam.' haec si tecum, ut dixi, patria loquatur, nonne impetrare debeat, etiam si vim adhibere non possit?

quid, quod tu te ipse in custodiam dedisti? quod vitandae suspitionis causa ad M'. Lepidum te habitare velle dixisti? a quo non receptus etiam ad me venire ausus es, atque ut domi meae te adservarem rogasti: cum a me quoque id responsum tulisses, me nullo modo posse isdem parietibus tuto esse tecum, qui magno in periculo essem, quod isdem moenibus contineremur, ad Q. Metellum praetorem venisti; a quo repudiatus ad sodalem tuum, virum optimum, M. Marcellum demigrasti; quem tu videlicet et ad custodiendum [te] diligentissimum et ad suspicandum sagacissimum et ad vindicandum fortissimum fore putasti. sed quam longe videtur a carcere atque a vinculis abesse debere, qui se ipse iam dignum custodia iudicarit? quae cum ita sint, Catilina, dubitas, 20
si emori aequo animo non potes, abire in aliquas terras et vitam istam, multis suppliciis iustis debitisque ereptam, fugae solitudinique mandare?

'Refer' inquis 'ad senatum'; id enim postulas et, si hic ordo placere decreverit te ire in exsilium, obtemperaturum te esse dicis. non referam, id quod abhorret a meis moribus, et tamen faciam ut intellegas quid hi de te sentiant. egredere ex urbe, Catilina, libera rem publicam metu, in exsilium, si hanc vocem exspectas, proficiscere. quid est, Catilina? ecquid attendis, ecquid animadvertis horum silentium? patiuntur, tacent. quid exspectas auctoritatem loquentium, quorum voluntatem tacitorum perspicis? at si hoc idem huic adulescenti 21
optimo P. Sestio, si fortissimo viro M. Marcello dixissem, iam mihi consuli hoc ipso in templo senatus iure optimo vim et manus intulisset. de te autem, Catilina, cum quiescunt, probant; cum patiuntur, decernunt; cum tacent, clamant; neque hi solum, quorum tibi auctoritas est videlicet cara, vita vilissima, sed etiam illi equites Romani, honestissimi atque optimi viri, ceterique fortissimi cives, qui circumstant senatum, quorum tu et frequentiam videre et studia perspicere et voces paulo ante exaudire potuisti: quorum ego vix abs te iam diu manus ac tela contineo, eosdem facile adducam, ut te haec, quae vastare iam pridem studes, relinquentem usque ad portas prosequantur.

9 22 Quamquam quid loquor? te ut ulla res frangat? tu ut umquam te corrigas? tu ut ullam fugam meditere? tu ut exsilium cogites? utinam tibi istam mentem di immortales duint! tametsi video, si mea voce perterritus ire in exsilium animum induxeris, quanta tempestas invidiae nobis, si minus in praesens tempus, recenti memoria scelerum tuorum, at in posteritatem impendeat: sed est tanti, dum modo ista sit privata calamitas et a rei publicae periculis seiungatur., sed tu ut vitiis tuis commoveare, ut legum poenas pertimescas, ut temporibus rei publicae cedas, non est postulandum; neque enim is es, Catilina, ut te aut pudor umquam a turpitudine aut metus a periculo aut ratio a furore revo-
23 carit. quam ob rem, ut saepe iam dixi, proficiscere ac, si mihi inimico, ut praedicas, tuo conflare vis invidiam, recta perge in exsilium: vix feram sermones hominum, si id feceris; vix molem istius invidiae, si in exsilium iussu consulis ieris, sustinebo. sin autem servire meae laudi et gloriae mavis, egredere cum importuna sceleratorum manu, confer te ad Manlium, concita perditos cives, secerne te a bonis, infer patriae bellum, exsulta impio latrocinio, ut a me non eiectus ad alienos, sed in-
24 vitatus ad tuos isse videaris. quamquam quid ego te invitem, a quo iam sciam esse praemissos qui tibi ad forum Aurelium praestolarentur armati? cui sciam pactam et constitutam cum Manlio diem? a quo etiam aquilam illam argenteam quam tibi ac tuis omnibus confido perniciosam ac funestam futuram, cui domi tuae sacrarium scelerum tuorum constitutum fuit, sciam esse praemissam? tu ut illa carere diutius possis, quam venerari ad caedem proficiscens solebas, a cuius altaribus saepe istam impiam
10 25 dexteram ad necem civium transtulisti? ibis tandem aliquando, quo te iam pridem ista tua cupiditas effrenata ac furiosa rapiebat; neque enim tibi haec res adfert dolorem, sed quandam incredibilem voluptatem. ad hanc te amentiam natura peperit, voluntas exercuit, fortuna servavit; numquam tu non modo otium, sed ne bellum quidem nisi nefarium concupisti. nanctus es ex perditis atque ab omni non modo fortuna, verum etiam spe de-
26 relictis conflatam improborum manum. hic tu qua laetitia

perfruere! quibus gaudiis exsultabis! quanta in voluptate bacchabere, cum in tanto numero tuorum neque audies virum bonum quemquam neque videbis! ad huius vitae studium meditati illi sunt qui feruntur labores tui, iacere humi non solum ad obsidendum stuprum, verum etiam ad facinus obeundum, vigilare non solum insidiantem somno maritorum, verum etiam bonis otiosorum. habes ubi ostentes tuam illam praeclaram patientiam famis, frigoris, inopiae rerum omnium, quibus te brevi tempore confectum esse senties. tantum profeci tum, cum te a 27
consulatu reppuli, ut exsul potius temptare quam consul vexare rem publicam posses, atque ut id, quod est a te scelerate susceptum, latrocinium potius quam bellum nominaretur.

Nunc, ut a me, patres conscripti, quandam prope 11
iustam patriae querimoniam detester ac deprecer, percipite, quaeso, diligenter quae dicam et ea penitus animis vestris mentibusque mandate. etenim si mecum patria, quae mihi vita mea multo est carior, si cuncta Italia, si omnis res publica loquatur: 'M. Tulli, quid agis? tune eum, quem esse hostem comperisti, quem ducem belli futurum vides, quem exspectari imperatorem in castris hostium sentis, auctorem sceleris, principem coniurationis, evocatorem servorum et civium perditorum, exire patiere, ut abs te non emissus ex urbe, sed immissus in urbem esse videatur? non hunc in vincula duci, non ad mortem rapi, non summo supplicio mactari imperabis? quid tandem te impedit? mosne maiorum? at persaepe 28
etiam privati in hac re publica perniciosos civis morte multaverunt. an leges, quae de civium Romanorum supplicio rogatae sunt? at numquam in hac urbe qui a re publica defecerunt civium iura tenuerunt. an invidiam posteritatis times? praeclaram vero populo Romano refers gratiam, qui te hominem per te cognitum, nulla commendatione maiorum, tam mature ad summum imperium per omnis honorum gradus extulit, si propter invidiae aut alicuius periculi metum salutem civium tuorum neglegis. sed si quis est invidiae metus, 29
num est vehementius severitatis ac fortitudinis invidia quam inertiae ac nequitiae pertimescenda? an cum bello

vastabitur Italia, vexabuntur urbes, tecta ardebunt, tum
12 te non existimas invidiae incendio conflagraturum?' his ego sanctissimis rei publicae vocibus et eorum hominum, qui hoc idem sentiunt, mentibus pauca respondebo: ego, si hoc optimum factu iudicarem, patres conscripti, Catilinam morte multari, unius usuram horae gladiatori isti ad vivendum non dedissem; etenim si summi et clarissimi viri Saturnini et Gracchorum et Flacci et superiorum complurium sanguine non modo se non contaminarunt, sed etiam honestarunt, certe verendum mihi non erat ne quid hoc parricida civium interfecto invidiae mihi in posteritatem redundaret; quod si ea mihi maxime impenderet, tamen hoc animo semper fui, ut invidiam virtute
30 partam gloriam, non invidiam putarem; quamquam non nulli sunt in hoc ordine, qui aut ea quae imminent non videant aut ea quae vident dissimulent; qui spem Catilinae mollibus sententiis aluerunt coniurationemque nascentem non credendo conroboraverunt; quorum auctoritatem secuti multi non solum improbi, verum etiam imperiti, si in hunc animadvertissem, crudeliter et regie factum esse dicerent. nunc intellego, si iste, quo intendit, in Manliana castra pervenerit, neminem tam stultum fore qui non videat coniurationem esse factam, neminem tam improbum qui non fateatur. hoc autem uno interfecto intellego hanc rei publicae pestem paulisper reprimi, non in perpetuum comprimi posse. quod si se eiecerit secumque suos eduxerit et eodem ceteros undique conlectos naufragos adgregarit, exstinguetur atque delebitur non modo haec tam adulta rei publicae pestis, verum etiam
13
31 stirps ac semen malorum omnium; etenim iam diu, patres conscripti, in his periculis coniurationis insidiisque versamur, sed nescio quo pacto omnium scelerum ac veteris furoris et audaciae maturitas in nostri consulatus tempus erupit: quod si ex tanto latrocinio iste unus tolletur, videbimur fortasse ad breve quoddam tempus cura et metu esse relevati, periculum autem residebit et erit inclusum penitus in venis atque in visceribus rei publicae. ut saepe hominis aegri morbo gravi, cum aestu febrique iactantur, si aquam gelidam biberint, primo relevari videntur, deinde multo gravius vehementiusque adflictantur, sic

hic morbus, qui est in re publica, relevatus istius poena, vehementius reliquis vivis ingravescet. qua re secedant 32
improbi, secernant se a bonis, unum in locum congregentur, muro denique, [id] quod saepe iam dixi, discernantur a nobis; desinant insidiari domi suae consuli, circumstare tribunal praetoris urbani, obsidère cum gladiis curiam, malleolos et faces ad inflammandam urbem comparare; sit denique inscriptum in fronte unius cuiusque quid de re publica sentiat. polliceor hoc vobis, patres conscripti, tantam in nobis consulibus fore diligentiam, tantam in vobis auctoritatem, tantam in equitibus Romanis virtutem, tantam in omnibus bonis consensionem, ut Catilinae profectione omnia patefacta, inlustrata, oppressa, vindicata esse videatis.

Hisce ominibus, Catilina, cum summa rei publicae 33
salute, cum tua peste ac pernicie cumque eorum exitio, qui se tecum omni scelere parricidioque iunxerunt, proficiscere ad impium bellum ac nefarium. tu, Iuppiter, qui isdem quibus haec urbs auspiciis [a Romulo] es constitutus, quem Statorem huius urbis atque imperii vere nominamus, hunc et huius socios a tuis ceterisque templis, a tectis urbis ac moenibus, a vita fortunisque civium [omnium] arcebis, et homines bonorum inimicos, hostis patriae, latrones Italiae, scelerum foedere inter se ac nefaria societate coniunctos, aeternis suppliciis vivos mortuosque mactabis.

8. Nov. 63, dem Volke von den Vorgängen im Senat u. Catilina's Abreise aus Rom [illegible]

M. TULLII CICERONIS
IN L. CATILINAM ORATIO SECUNDA
HABITA AD POPULUM.

1 1 Tandem aliquando, Quirites, L. Catilinam, furentem audacia, scelus anhelantem, pestem patriae nefarie molientem, vobis atque huic urbi ferro flammaque minitantem ex urbe vel eiecimus vel emisimus vel ipsum egredientem verbis prosecuti sumus. abiit, excessit, evasit, erupit. nulla iam pernicies a monstro illo atque prodigio moenibus ipsis intra moenia comparabitur. atque hunc quidem unum huius belli domestici ducem sine controversia vicimus; non enim iam inter latera nostra sica illa versabitur; non in campo, non in foro, non in curia, non denique intra domesticos parietes pertimescemus: loco ille motus est, cum est ex urbe depulsus. palam iam cum hoste nullo impediente bellum [iustum] geremus. sine dubio perdidimus hominem magnificeque vicimus, cum illum ex occultis insidiis in apertum latrocinium conie-
2 cimus. quod vero non cruentum mucronem, ut voluit, extulit, quod vivis nobis egressus est, quod ei ferrum e manibus extorsimus, quod incolumis civis, quod stantem urbem reliquit, quanto tandem illum maerore esse adflictum et profligatum putatis? iacet ille nunc prostratusque est et se perculsum atque abiectum esse sentit et retorquet oculos profecto saepe ad hanc urbem, quam e suis faucibus ereptam esse luget: quae quidem mihi laetari videtur, quod tantam pestem evomuerit forasque proiecerit.

2 3 Ac si quis est talis, qualis esse omnis oportebat, qui in hoc ipso, in quo exsultat et triumphat oratio mea, me vehementer accuset, quod tam capitalem hostem non comprehenderim potius quam emiserim, non est ista mea culpa, sed temporum. interfectum esse L. Catilinam et

gravissimo supplicio adfectum iam pridem oportebat, idque a me et mos maiorum et huius imperii severitas et res publica postulabat: sed quam multos fuisse putatis qui quae ego deferrem non crederent? [quam multos qui propter stultitiam non putarent?] quam multos qui etiam defenderent? [quam multos qui propter improbitatem faverent?] ac si illo sublato depelli a vobis omne periculum iudicarem, iam pridem ego L. Catilinam non modo invidiae meae, verum etiam vitae periculo sustulissem. sed cum viderem ne vobis quidem omnibus re etiam tum 4
probata, si illum, ut erat meritus, morte multassem, fore ut eius socios invidiâ oppressus persequi non possem, rem huc deduxi, ut tum palam pugnare possetis, cum hostem aperte videretis. quem quidem ego hostem quam vehementer foris esse timendum putem, licet hinc intellegatis, quod etiam moleste fero, quod ex urbe parum comitatus exierit. utinam ille omnis secum suas copias eduxisset! Tongilium mihi eduxit, quem amare in praetexta coeperat, Publicium et Minucium, quorum aes alienum contractum in popina nullum rei publicae motum adferre poterat: reliquit quos viros! quanto aere alieno! quam valentis! quam nobilis! itaque ego illum exercitum prae Gallicanis legionibus et hoc dilectu, quem in agro Piceno et Gallico Q. Metellus habuit, et his copiis, quae a nobis cotidie comparantur, magno opere contemno, conlectum ex senibus desperatis, ex agresti luxuria, ex rusticis decoctoribus, ex eis, qui vadimonia deserere quam illum exercitum maluerunt; quibus ego non modo si aciem exercitus nostri, verum etiam si edictum praetoris ostendero, concident: hos, quos video volitare in foro, quos stare ad curiam, quos etiam in senatum venire, qui nitent unguentis, qui fulgent purpurâ, mallem secum milites eduxisset: qui si hic permanent, mementote non tam exercitum illum esse nobis quam hos, qui exercitum deseruerunt, pertimescendos; atque hoc etiam sunt timendi magis, quod quicquid cogitant me scire sentiunt, neque tamen permoventur: video cui sit Apulia 6
attributa, quis habeat Etruriam, quis agrum Picenum, quis Gallicum, quis sibi has urbanas insidias caedis atque incendiorum depoposcerit; omnia superioris noctis

consilia ad me perlata esse sentiunt; patefeci in senatu hesterno die; Catilina ipse pertimuit, profugit: hi quid exspectant? ne illi vehementer errant, si illam meam pristinam lenitatem perpetuam sperant futuram.

4 Quod exspectavi, iam sum adsecutus, ut vos omnes factam esse aperte coniurationem contra rem publicam videretis; nisi vero si quis est qui Catilinae similis cum Catilina sentire non putet. non est iam lenitati locus; severitatem res ipsa flagitat. unum etiam nunc concedam: exeant, proficiscantur, ne patiantur desiderio sui Catilinam miserum tabescere. demonstrabo iter: Aurelia via profectus est; si adcelerare volent, ad vesperam con-
7 sequentur. o fortunatam rem publicam, si quidem hanc sentinam urbis eiecerit! uno mehercule Catilinâ exhausto, levata mihi et recreata res publica videtur. quid enim mali aut sceleris fingi aut cogitari potest quod non ille conceperit? quis tota Italia veneficus, quis gladiator, quis latro, quis sicarius, quis parricida, quis testamentorum subiector, quis circumscriptor, quis ganeo, quis nepos, quis adulter, quae mulier infamis, quis corruptor iuventutis, quis corruptus, quis perditus inveniri potest qui se cum Catilina non familiarissime vixisse fateatur? quae caedes per hosce annos sine illo facta est? quod nefarium
8 stuprum non per illum? iam vero quae tanta umquam in ullo homine iuventutis inlecebra fuit quanta in illo? qui alios ipse amabat turpissime, aliorum amori flagitiosissime serviebat; aliis fructum libidinum, aliis mortem parentum non modo impellendo, verum etiam adiuvando pollicebatur. nunc vero quam subito non solum ex urbe, verum etiam ex agris ingentem numerum perditorum hominum conlegerat! nemo non modo Romae, sed ne ullo quidem in angulo totius Italiae oppressus aere alieno fuit quem non ad hoc incredibile sceleris foedus asciverit.
5 9 atque ut eius diversa studia in dissimili ratione perspicere possitis, nemo est in ludo gladiatorio paulo ad facinus audacior qui se non intimum Catilinae esse fateatur, nemo in scena levior et nequior qui se non eiusdem prope sodalem fuisse commemoret. atque idem tamen, stuprorum et scelerum exercitatione adsuefactus, frigore et fame et siti et vigiliis perferendis fortis ab istis praedicabatur,

cum industriae subsidia atque instrumenta virtutis in libidine audaciaque consumeret. hunc vero si secuti erunt 10
sui comites, si ex urbe exierint desperatorum hominum flagitiosi greges, o nos beatos, o rem publicam fortunatam, o praeclaram laudem consulatus mei! non enim iam sunt mediocres hominum libidines, non humanae ac tolerandae audaciae; nihil cogitant nisi caedem, nisi incendia, nisi rapinas. patrimonia sua profuderunt, fortunas suas obligaverunt; res eos iam pridem, fides nuper deficere coepit: eadem tamen illa, quae erat in abundantia, libido permanet. quod si in vino et alea comissationes solum et scorta quaererent, essent illi quidem desperandi, sed tamen essent ferendi: hoc vero quis ferre possit, inertis homines fortissimis viris insidiari, stultissimos prudentissimis, ebriosos sobriis, dormientis vigilantibus? qui mihi accubantes in conviviis, complexi mulieres impudicas, vino languidi, conferti cibo, sertis redimiti, unguentis obliti, debilitati stupris, eructant sermonibus suis caedem bonorum atque urbis incendia; qui- 11
bus ego confido impendere fatum aliquod et poenam iam diu improbitati, nequitiae, sceleri, libidini debitam aut instare iam plane aut certe appropinquare; quos si meus consulatus, quoniam sanare non potest, sustulerit, non breve nescio quod tempus, sed multa saecula propagarit rei publicae: nulla est enim natio quam pertimescamus, nullus rex qui bellum populo Romano facere possit; omnia sunt externa unius virtute terra marique pacata: domesticum bellum manet, intus insidiae sunt, intus inclusum periculum est, intus est hostis; cum luxuria nobis, cum amentia, cum scelere certandum est. huic ego me bello ducem profiteor, Quirites; suscipio inimicitias hominum perditorum; quae sanari poterunt, quacumque ratione sanabo; quae resecanda erunt, non patiar ad perniciem civitatis manere. proinde aut exeant aut quiescant aut, si et in urbe et in eadem mente permanent, ea quae merentur exspectent.

At etiam sunt qui dicant, Quirites, a me in exsilium 6 12
eiectum esse Catilinam: quod ego si verbo adsequi possem, istos ipsos eicerem, qui haec loquuntur. homo enim videlicet timidus aut etiam permodestus vocem consulis

ferre non potuit; simul atque ire in exsilium iussus est, paruit: quid? ut hesterno die, Quirites, cum domi meae paene interfectus essem, senatum in aedem Iovis Statoris convocavi, rem omnem ad patres conscriptos detuli: quo cum Catilina venisset, quis eum senator appellavit? quis salutavit? quis denique ita aspexit ut perditum civem ac non potius ut importunissimum hostem? quin etiam principes eius ordinis partem illam subselliorum, ad quam
13 ille accesserat, nudam atque inanem reliquerunt. hic ego vehemens ille consul, qui verbo civis in exsilium eicio, quaesivi a Catilina in nocturno conventu ad M. Laecam fuisset necne. cum ille, homo audacissimus, conscientia convictus, primo reticuisset, patefeci cetera: quid ea nocte egisset, quid in proximam constituisset, quem ad modum esset ei ratio totius belli descripta, edocui. cum haesitaret, cum teneretur, quaesivi quid dubitaret proficisci eo, quo iam pridem pararet, cum arma, cum secūris, cum fascis, cum tubas, cum signa militaria, cum aquilam illam argenteam, cui ille etiam sacrarium [scelerum] domi suae
14 fecerat, scirem esse praemissam. in exsilium eiciebam, quem iam ingressum esse in bellum videbam? etenim, credo, Manlius iste centurio, qui in agro Faesulano castra posuit, bellum populo Romano sūo nomine indixit, et illa castra nunc nón Catilinam ducem exspectant et ille eiectus in exsilium se Massiliam, ut aiunt, non in haec
7 castra conferet. o condicionem miseram non modo administrandae, verum etiam conservandae rei publicae! nunc si L. Catilina consiliis, laboribus, periculis meis circumclusus ac debilitatus subito pertimuerit, sententiam mutaverit, deseruerit suos, consilium belli faciendi abiecerit, ex hoc cursu sceleris ac belli iter ad fugam atque in exsilium converterit, non ille a me spoliatus armis audaciae, non obstupefactus ac perterritus mea diligentia, non de spe conatuque depulsus, sed indemnatus, innocens in exsilium eiectus a consule vi et minis esse dicetur: et erunt, qui illum, si hoc fecerit, non improbum, sed miserum, me non diligentissimum consulem,
15 sed crudelissimum tyrannum existimari velint! est mihi tanti, Quirites, huius invidiae falsae atque iniquae tempestatem subire, dum modo a vobis huius horribilis belli

ac nefarii periculum depellatur: dicatur sane eiectus esse a me, dum modo eat in exsilium. sed mihi credite, non est iturus: numquam ego a dis immortalibus optabo, Quirites, invidiae meae levandae causa, ut L. Catilinam ducere exercitum hostium atque in armis volitare audiatis; sed triduo tamen audietis, multoque magis illud timeo, ne mihi sit invidiosum aliquando, quod illum emiserim potius quam quod eiecerim. sed cum sint homines qui illum, cum profectus sit, eiectum esse dicant, eidem, si interfectus esset, quid dicerent? quamquam isti, qui Ca- 16
tilinam Massiliam ire dictitant, non tam hoc queruntur quam verentur: nemo est istorum tam misericors qui illum non ad Manlium quam ad Massiliensis ire malit; ille autem, si me hercule hoc, quod agit, numquam antea cogitasset, tamen latrocinantem se interfici mallet quam exsulem vivere; nunc vero, cum ei nihil adhuc praeter ipsius voluntatem cogitationemque acciderit, nisi quod vivis nobis Roma profectus est, optemus potius ut eat in exsilium quam queramur.

Sed cur tam diu de uno hoste loquimur et de hoste, 8 17
qui iam fatetur se esse hostem, et quem, quia, quod semper volui, murus interest, non timeo: de eis, qui dissimulant, qui Romae remanent, qui nobiscum sunt, nihil dicimus? quos quidem ego, si ullo modo fieri possit, non tam ulcisci studeo quam sanare sibi ipsos, placare rei publicae, neque, id qua re fieri non possit, si me audire volent, intellego. exponam enim vobis, Quirites, ex quibus generibus hominum istae copiae comparentur; deinde singulis medicinam consilii atque orationis meae, si quam potero, adferam: unum genus est eorum, qui magno in 18
aere alieno maiores etiam possessiones habent, quarum amore adducti dissolvi nullo modo possunt. horum hominum species est honestissima; sunt enim locupletes; voluntas vero et causa impudentissima: tu agris, tu aedificiis, tu argento, tu familia, tu rebus omnibus ornatus et copiosus sis et dubites de possessione detrahere, adquirere ad fidem? quid enim exspectas? bellum? quid ergo? in vastatione omnium tuas possessiones sacrosanctas futuras putas? an tabulas novas? errant qui istas a Catilina exspectant: meo beneficio tabulae novae proferen-

tur, verum auctionariae; neque enim isti, qui possessiones habent, alia ratione ulla salvi esse possunt; quod si maturius facere voluissent neque, id quod stultissimum est, certare cum usuris fructibus praediorum, et locupletioribus his et melioribus civibus uteremur. sed hosce homines minime puto pertimescendos, quod aut deduci de sententia possunt aut, si permanebunt, magis mihi videntur vota
9 19 facturi contra rem publicam quam arma laturi. alterum genus est eorum, qui, quamquam premuntur aere alieno, dominationem tamen exspectant, rerum potiri volunt, honores, quos quietâ re publica desperant, perturbatâ se consequi posse arbitrantur. quibus hoc praecipiendum videtur, unum scilicet et idem quod reliquis omnibus, ut desperent id, quod conantur, se consequi posse: primum omnium me ipsum vigilare, adesse, providere rei publicae; deinde magnos animos esse in bonis viris, magnam concordiam in maxima multitudine, magnas praeterea copias militum; deos denique immortalis huic invicto populo, clarissimo imperio, pulcherrimae urbi contra tantam vim sceleris praesentis auxilium esse laturos. quod si iam sint id, quod cum summo furore cupiunt, adepti, num illi in cinere urbis et in sanguine civium, quae mente conscelerata ac nefaria concupiverunt, se consules ac dictatores aut etiam reges sperant futuros? non vident id se cupere, quod si adepti sint, fugitivo alicui aut gla-
20 diatori concedi sit necesse? tertium genus est aetate iam adfectum, sed tamen exercitatione robustum, quo ex genere iste est Manlius, cui nunc Catilina succedit: sunt homines ex eis coloniis, quas Sulla constituit; quas ego universas civium esse optimorum et fortissimorum virorum sentio, sed tamen ei sunt coloni, qui se in insperatis ac repentinis pecuniis sumptuosius insolentiusque iactarunt. hi dum aedificant tamquam beati, dum praediis lectis, familiis magnis, conviviis apparatis delectantur, in tantum aes alienum inciderunt, ut, si salvi esse velint, Sulla sit [eis] ab inferis excitandus: qui etiam non nullos agrestis, homines tenuis atque egentis, in eandem illam spem rapinarum veterum impulerunt, quos ego utrosque in eodem genere praedatorum direptorumque pono; sed eos hoc moneo: desinant furere ac proscriptiones et dicta-

turas cogitare: tantus enim illorum temporum dolor inustus est civitati, ut iam ista non modo homines, sed ne pecudes quidem mihi passurae esse videantur. quartum genus 10 21 est sane varium et mixtum et turbulentum, qui iam pridem premuntur, qui numquam emergunt, qui partim inertia, partim male gerendo negotio, partim etiam sumptibus in vetere aere alieno vacillant; qui vadimoniis, iudiciis, proscriptione bonorum defatigati, permulti et ex urbe et ex agris se in illa castra conferre dicuntur. hosce ego non tam milites acris quam infitiatores lentos esse arbitror; qui homines primum, si stare non possunt, conruant, sed ita, ut non modo civitas, sed ne vicini quidem proximi sentiant. nam illud non intellego, quam ob rem, si vivere honeste non possunt, perire turpiter velint, aut cur minore dolore perituros se cum multis, quam si soli pereant, arbitrentur. quintum genus est parricidarum, sicariorum, 22 denique omnium facinorosorum; quos ego a Catilina non revoco; nam neque ab eo divelli possunt et pereant sane in latrocinio, quoniam sunt ita multi, ut eos carcer capere non possit. postremum autem genus est non solum numero, verum etiam genere ipso atque vita, quod proprium Catilinae est, de eius dilectu, immo vero de complexu eius ac sinu, quos pexo capillo, nitidos, aut imberbis aut bene barbatos videtis, manicatis et talaribus tunicis, velis amictos, non togis, quorum omnis industria vitae et vigilandi labor in antelucanis cenis expromitur. in his gregibus omnes aleatores, omnes adulteri, omnes 23 impuri impudicique versantur; hi pueri tam lepidi ac delicati non solum amare et amari, neque saltare et cantare, sed etiam sicas vibrare et spargere venena didicerunt; qui nisi exeunt, nisi pereunt, etiam si Catilina perierit, scitote hoc in re publica seminarium Catilinarum futurum. verum tamen quid sibi isti miseri volunt? num suas secum mulierculas sunt in castra ducturi? quem ad modum autem illis carere poterunt, his praesertim iam noctibus? quo autem pacto illi Apenninum atque illas pruinas[1] ac nivis[2] perferent? nisi idcirco se facilius hiemem toleraturos putant, quod nudi in conviviis saltare didicerunt. o bellum magno opere pertimescendum, cum hanc 11 24 sit habiturus Catilina scortorum cohortem praetoriam!

instruite nunc, Quirites, contra has tam praeclaras Catilinae copias vestra praesidia vestrosque exercitus; et primum gladiatori illi confecto et saucio consules imperatoresque vestros opponite; deinde contra illam naufragorum eiectam ac debilitatam manum florem totius Italiae ac robur educite; iam vero urbes coloniarum ac municipiorum respondebunt Catilinae tumulis silvestribus; neque ego ceteras copias, ornamenta, praesidia vestra cum
25 illius latronis inopia atque egestate conferre debeo. sed si, omissis his rebus, quibus nos suppeditamur, eget ille, senatu, equitibus Romanis, urbe, aerario, vectigalibus, cuncta Italia, provinciis omnibus, exteris nationibus, si his rebus omissis causas ipsas, quae inter se confligunt, contendere velimus, ex eo ipso, quam valde illi iaceant, intellegere possumus: ex hac enim parte pudor pugnat, illinc petulantia; hinc pudicitia, illinc stuprum; hinc fides, illinc fraudatio; hinc pietas, illinc scelus; hinc constantia, illinc furor; hinc honestas, illinc turpitudo; hinc continentia, illinc libido; denique aequitas, temperantia, fortitudo, prudentia, [virtutes omnes] certant cum iniquitate, luxuria, ignavia, temeritate; [cum vitiis omnibus,] postremo copia cum egestate, bona ratio cum perdita, mens sana cum amentia, bona denique spes cum omnium rerum desperatione confligit. in eius modi certamine ac proelio nonne, etiam si hominum studia deficiant, di ipsi immortales cogant ab his praeclarissimis virtutibus tot
12 26 et tanta vitia superari? quae cum ita sint, Quirites, vos, quem ad modum iam antea, vestra tecta custodiis vigiliisque defendite; mihi, ut urbi sine vestro motu ac sine ullo tumultu satis esset praesidii, consultum atque provisum est. coloni omnes municipesque vestri, certiores a me facti de hac nocturna excursione Catilinae, facile urbis suas finisque defendent; gladiatores, quam sibi ille manum certissimam fore putavit, quamquam animo meliore sunt quam pars patriciorum, potestate tamen nostra continebuntur; Q. Metellus, quem ego hoc prospiciens in agrum Gallicum Picenumque praemisi, aut opprimet hominem aut omnis eius motus conatusque prohibebit; reliquis autem de rebus constituendis, maturandis, agendis iam ad senatum referemus, quem vocari videtis.

Nunc illos, qui in urbe remanserunt atque adeo qui 27
contra urbis salutem omniumque vestrum in urbe a Catilina relicti sunt, quamquam sunt hostes, tamen, quia sunt cives, monitos etiam atque etiam volo: mea lenitas si cui adhuc solutior visa est, hoc exspectavit, ut id, quod latebat, erumperet; quod reliquum est, iam non possum oblivisci meam hanc esse patriam, me horum esse consulem, mihi aut cum his vivendum aut pro his esse moriendum. nullus est portis custos, nullus insidiator viae: si qui exire volunt, conivere possum; qui vero se in urbe commoverit, cuius ego non modo factum, sed inceptum ullum conatumve contra patriam deprehendero, sentiet in hac urbe esse consules vigilantis, esse egregios magistratus, esse fortem senatum, esse arma, esse carcerem, quem vindicem nefariorum ac manifestorum scelerum maiores nostri esse voluerunt.

Atque haec omnia sic agentur, Quirites, ut maximae 13 28
res minimo motu, pericula summa nullo tumultu, bellum intestinum ac domesticum post hominum memoriam crudelissimum et maximum me uno togato duce et imperatore sedetur. quod ego sic administrabo, Quirites, ut, si ullo modo fieri poterit, ne improbus quidem quisquam in hac urbe poenam sui sceleris sufferat; sed si vis manifestae audaciae, si impendens patriae periculum me necessario de hac animi lenitate deduxerit, illud profecto perficiam, quod in tanto et tam insidioso bello vix optandum videtur, ut neque bonus quisquam intereat paucorumque poenâ vos omnes salvi esse possitis. quae qui- 29
dem ego neque mea prudentia neque humanis consiliis fretus polliceor vobis, Quirites, sed multis et non dubiis deorum immortalium significationibus, quibus ego ducibus in hanc spem sententiamque sum ingressus; qui iam non procul, ut quondam solebant, ab externo hoste atque longinquo, sed hic praesentes suo numine atque auxilio sua templa atque urbis tecta defendunt: quos vos, Quirites, precari, venerari, implorare debetis, ut, quam urbem pulcherrimam florentissimamque esse voluerunt, hanc omnibus hostium copiis terra marique superatis a perditissimorum civium nefario scelere defendant.

Abend des 3. December 63, theilt dem Volke die Verhaftung der in Rom befindlichen Catilinarier auf Grund der den Allobrogern abgenommenen Briefschaften mit.

M. TULLII CICERONIS
IN L. CATILINAM ORATIO TERTIA
HABITA AD POPULUM.

1 Rem publicam, Quirites, vitamque omnium vestrum,
1 bona, fortunas, coniuges liberosque vestros atque hoc
domicilium clarissimi imperii, fortunatissimam pulcherri-
mamque urbem hodierno die deorum immortalium summo
erga vos amore, laboribus, consiliis, periculis meis e
flamma atque ferro ac paene ex faucibus fati ereptam et
2 vobis conservatam ac restitutam videtis; et si non minus
nobis iucundi atque inlustres sunt ei dies, quibus con-
servamur, quam illi, quibus nascimur, quod salutis certa
laetitia est, nascendi incerta condicio et quod sine sensu
nascimur, cum voluptate servamur, profecto, quoniam
illum, qui hanc urbem condidit, ad deos immortalis bene-
volentia famaque sustulimus, esse apud vos posterosque
vestros in honore debebit is, qui eandem hanc urbem
conditam amplificatamque servavit. nam toti urbi, templis
delubris, tectis ac moenibus subiectos prope iam ignis
circumdatosque restinximus, îdemque gladios in rem pu-
blicam destrictos rettudimus mucronesque eorum a iu-
3 gulis vestris deiecimus: quae quoniam in senatu inlustrata,
patefacta, comperta sunt per me, vobis iam exponam
breviter, Quirites, ut et quanta et qua ratione investigata
et comprehensa sint, vos, qui ignoratis et exspectatis,
scire possitis.

Principio, ut Catilina paucis ante diebus erupit ex
urbe, cum sceleris sui socios, huiusce nefarii belli acer-
rimos duces, Romae reliquisset, semper vigilavi et pro-
vidi, Quirites, quem ad modum in tantis et tam abscon-
2 ditis insidiis salvi esse possemus; nam tum, cum ex urbe
Catilinam eiciebam — non enim iam vereor huius verbi
invidiam, cum illa magis sit timenda, quod vivus exierit —,

sed tum, cum illum exterminari volebam, aut reliquam coniuratorum manum simul exituram aut eos, qui restitissent, infirmos sine illo ac debilis fore putabam. atque 4
ego, ut vidi, quos maximo furore et scelere esse inflammatos sciebam, eos nobiscum esse et Romae remansisse, in eo omnis dies noctisque consumpsi, ut quid agerent, quid molirentur, sentirem ac viderem, ut, quoniam auribus vestris propter incredibilem magnitudinem sceleris minorem fidem faceret oratio mea, rem ita comprehenderem, ut tum demum animis saluti vestrae provideretis, cum oculis maleficium ipsum videretis. itaque ut comperi legatos Allobrogum belli Transalpini et tumultus Gallici excitandi causa a P. Lentulo esse sollicitatos, eosque in Galliam ad suos civis eodemque itinere cum litteris mandatisque ad Catilinam esse missos, comitemque eis adiunctum esse T. Volturcium, atque huic ad Catilinam esse datas litteras, facultatem mihi oblatam putavi, ut, quod erat difficillimum quodque ego semper optabam ab dis immortalibus, tota res non solum a me, sed etiam a senatu et a vobis manifesto deprehenderetur. itaque 5
hesterno die L. Flaccum et C. Pomptinum praetores, fortissimos atque amantissimos rei publicae viros, ad me vocavi, rem exposui, quid fieri placeret ostendi; illi autem, qui omnia de re publica praeclara atque egregia sentirent, sine recusatione ac sine ulla mora negotium susceperunt et, cum advesperasceret, occulte ad pontem Mulvium pervenerunt atque ibi in proximis villis ita bipartito fuerunt, ut Tiberis inter eos et pons interesset. eodem autem et ipsi sine cuiusquam suspitione multos fortis viros eduxerant, et ego ex praefectura Reatina compluris delectos adulescentis, quorum opera utor adsidue in re publica, praesidio cum gladiis miseram. in- 6
terim tertia fere vigilia exacta, cum iam pontem Mulvium magno comitatu legati Allobrogum ingredi inciperent unaque Volturcius, fit in eos impetus; educuntur et ab illis gladii et a nostris. res praetoribus erat nota solis, ignorabatur a ceteris. tum interventu Pomptini atque Flacci 3
pugna [quae erat commissa,] sedatur; litterae, quaecumque erant in eo comitatu, integris signis praetoribus traduntur; ipsi comprehensi ad me, cum iam dilucesceret,

deducuntur. atque horum omnium scelerum improbissimum machinatorem Cimbrum Gabinium statim ad me, nihil dum suspicantem, vocavi; deinde item arcessitus est L. Statilius et post eum C. Cethegus; tardissime autem Lentulus venit, credo quod in litteris dandis praeter con-
7 suetudinem proxima nocte vigilarat. cum summis ac clarissimis huius civitatis viris, qui audita re frequentes ad me mane convenerant, litteras a me prius aperiri quam ad senatum deferrem, placeret, ne, si nihil esset inventum, temere a me tantus tumultus iniectus civitati videretur, negavi me esse facturum ut de periculo publico non ad consilium publicum rem integram deferrem: etenim, Quirites, si ea, quae erant ad me delata, reperta non essent, tamen ego non arbitrabar in tantis rei publicae periculis esse mihi nimiam diligentiam pertimescendam.
8 senatum frequentem celeriter, ut vidistis, coëgi. atque interea statim admonitu Allobrogum C. Sulpicium praetorem, fortem virum, misi, qui ex aedibus Cethegi, si quid telorum esset, efferret; ex quibus ille maximum si-
4 carum numerum et gladiorum extulit. introduxi Volturcium sine Gallis; fidem publicam iussu senatus dedi; hortatus sum, ut ea, quae sciret, sine timore indicaret. tum ille dixit, cum vix se ex magno timore recreasset, ab Lentulo se habere ad Catilinam mandata et litteras, ut servorum praesidio uteretur, ut ad urbem quam primum cum exercitu accederet; id autem eo consilio, ut, cum urbem ex omnibus partibus, quem ad modum discriptum distributumque erat, incendissent caedemque infinitam civium fecissent, praesto esset ille qui et fugientis ex-
9 ciperet et se cum his urbanis ducibus coniungeret. introducti autem Galli ius iurandum sibi et litteras ab Lentulo, Cethego, Statilio ad suam gentem data esse dixerunt, atque ita sibi ab his et a L. Cassio esse praescriptum, ut equitatum in Italiam quam primum mitterent; pedestris sibi copias non defuturas; Lentulum autem sibi confirmasse ex fatis Sibyllinis haruspicumque responsis se esse tertium illum Cornelium, ad quem regnum huius urbis atque imperium pervenire esset necesse: Cinnam ante se et Sullam fuisse; eundemque dixisse fatalem hunc annum esse ad interitum huius urbis atque imperii, qui esset

annus decimus post virginum absolutionem, post Capitolii autem incensionem vicesimus. hanc autem Cethego 10
cum ceteris controversiam fuisse dixerunt, quod Lentulo et aliis Saturnalibus caedem fieri atque urbem incendi placeret, Cethego nimium id longum videretur. ac ne 5
longum sit, Quirites, tabellas proferri iussimus, quae a quoque dicebantur datae. primum ostendimus Cethego signum; cognovit: nos linum incidimus; legimus: erat scriptum ipsius manu Allobrogum senatui et populo, sese quae eorum legatis confirmasset facturum esse; orare ut item illi facerent quae sibi eorum legati recepissent. tum Cethegus, qui paulo ante aliquid tamen de gladiis ac sicis, quae apud ipsum erant deprehensa, respondisset dixissetque „se semper bonorum ferramentorum studiosum fuisse," recitatis litteris debilitatus atque abiectus conscientia repente conticuit. introductus est Statilius; cognovit et signum et manum suam: recitatae sunt tabellae in eandem fere sententiam; confessus est. tum ostendi tabellas Lentulo et quaesivi cognosceretne signum. adnuit. 'est vero' inquam 'notum quidem signum, imago avi tui, clarissimi viri, qui amavit unice patriam et civis suos; quae quidem te a tanto scelere etiam muta revocare debuit.' leguntur eadem ratione ad senatum Allo- 11
brogum populumque litterae; si quid de his rebus dicere vellet, feci potestatem: atque ille primo quidem negavit; post autem aliquanto, toto iam indicio exposito atque edito, surrexit, quaesivit a Gallis quid sibi esset cum eis, quam ob rem domum suam venissent, itemque a Volturcio: qui cum illi breviter constanterque respondissent, per quem ad eum quotiensque venissent, quaesissentque ab eo, nihilne secum esset de fatis Sibyllinis locutus, tum ille subito scelere demens quanta conscientiae vis esset ostendit; nam cum id posset infitiari, repente praeter opinionem omnium confessus est. ita eum non modo ingenium illud et dicendi exercitatio, qua semper valuit, sed etiam propter vim sceleris manifesti atque deprehensi impudentia, qua superabat omnis, improbitasque defecit. Vol- 12
turcius vero subito litteras proferri atque aperiri iubet quas sibi a Lentulo ad Catilinam datas esse dicebat: atque ibi vehementissime perturbatus Lentulus tamen et

signum et manum suam cognovit; erant autem [scriptae] sine nomine, sed ita: 'quis sim scies ex eo, quem ad te misi. cura ut vir sis, et cogita quem in locum sis progressus; vide ecquid tibi iam sit necesse, et cura ut omnium tibi auxilia adiungas, etiam infimorum.' Gabinius deinde introductus, cum primo impudenter respondere coepisset, ad extremum nihil ex eis, quae Galli insimu-
13 labant, negavit. ac mihi quidem, Quirites, cum illa certissima visa sunt argumenta atque indicia sceleris, tabellae, signa, manus, denique unius cuiusque confessio, tum multo certiora illa, color, oculi, voltus, taciturnitas. sic enim obstupuerant, sic terram intuebantur, sic furtim non numquam inter sese aspiciebant, ut non iam ab aliis
6 indicari, sed indicare se ipsi viderentur. indiciis expositis atque editis senatum consului de summa re publica quid fieri placeret: dictae sunt a principibus acerrimae ac fortissimae sententiae, quas senatus sine ulla varietate est secutus: et quoniam nondum est perscriptum senatus consultum, ex memoria vobis, Quirites, quid senatus cen-
14 suerit exponam. primum mihi gratiae verbis amplissimis aguntur, quod virtute, consilio, providentia mea res publica maximis periculis sit liberata; deinde L. Flaccus et C. Pomptinus praetores, quod eorum opera forti fidelique usus essem, merito ac iure laudantur, atque etiam viro forti, conlegae meo, laus impertitur, quod eos, qui huius coniurationis participes fuissent, a suis et a rei publicae consiliis removisset; atque ita censuerunt, ut P. Lentulus, cum se praetura abdicasset, in custodiam traderetur; itemque uti C. Cethegus, L. Statilius, P. Gabinius, qui omnes praesentes erant, in custodiam traderentur; atque idem hoc decretum est in L. Cassium, qui sibi procurationem incendendae urbis depoposcerat, in M. Ceparium, cui ad sollicitandos pastores Apuliam attributam esse erat indicatum, in P. Furium, qui est ex eis colonis, quos Faesulas L. Sulla deduxit, in Q. Annium Chilonem, qui una cum hoc Furio semper erat in hac Allobrogum sollicitatione versatus, in P. Umbrenum, libertinum hominem, a quo primum Gallos ad Gabinium perductos esse constabat. atque ea lenitate senatus est usus, Quirites, ut ex tanta coniuratione tantaque hac mul-

titudine domesticorum hostium novem hominum perditissimorum poena re publica conservata reliquorum mentis sanari posse arbitraretur. atque etiam supplicatio dis 15
immortalibus pro singulari eorum merito meo nomine decreta est, quod mihi primum post hanc urbem conditam togato contigit, et his verbis decreta est: quod urbem incendiis, caede civis, Italiam bello liberassem. quae supplicatio si cum ceteris conferatur, hoc interest, quod ceterae bene gesta, haec una conservata re publica constituta est. atque illud, quod faciendum primum fuit, factum atque transactum est: nam P. Lentulus, quamquam patefactis indiciis, confessionibus suis, iudicio senatus non modo praetoris ius, verum etiam civis amiserat, tamen magistratu se abdicavit, ut, quae religio C. Mario, clarissimo viro, non fuerat, quo minus C. Glauciam, de quo nihil nominatim erat decretum, praetorem occideret, ea nos religione in privato P. Lentulo puniendo liberaremur.

Nunc quoniam, Quirites, consceleratissimi periculosis- 7 16
simique belli nefarios duces captos iam et comprehensos tenetis, existimare debetis omnis Catilinae copias, omnis spes atque opes his depulsis urbis periculis concidisse; quem quidem ego cum ex urbe pellebam, hoc providebam animo, Quirites, remoto Catilina non mihi esse P. Lentuli somnum nec L. Cassii adipes nec C. Cethegi furiosam temeritatem pertimescendam: ille erat unus timendus ex istis omnibus, sed tam diu, dum urbis moenibus continebatur. omnia norat, omnium aditus tenebat; appellare, temptare, sollicitare poterat, audebat; erat ei consilium ad facinus aptum, consilio autem neque manus neque lingua deerat. iam ad certas res conficiendas certos homines delectos ac descriptos habebat; neque vero, cum aliquid mandarat, confectum putabat: nihil erat quod non ipse obiret occurreret, vigilaret laboraret; frigus, sitim, famem ferre poterat. hunc ego hominem tam acrem, tam audacem, 17
tam paratum, tam callidum, tam in scelere vigilantem, tam in perditis rebus diligentem nisi ex domesticis insidiis in castrense latrocinium compulissem, dicam id, quod sentio, Quirites, non facile hanc tantam molem mali a cervicibus vestris depulissem. non ille nobis Saturnalia constituisset, neque tanto ante exsilii ac fati diem

rei publicae denuntiavisset neque commisisset, ut signum, ut litterae suae testes manifesti sceleris deprehenderentur: quae nunc illo absente sic gesta sunt, ut nullum in privata domo furtum umquam sit tam palam inventum, quam haec tanta in re publica coniuratio manifesto inventa atque deprehensa est. quod si Catilina in urbe ad hanc diem remansisset, quamquam, quoad fuit, omnibus eius consiliis occurri atque obstiti, tamen, ut levissime dicam, dimicandum nobis cum illo fuisset neque nos umquam, cum ille in urbe hostis esset, tantis periculis rem publicam tanta pace, tanto otio, tanto silentio liberassemus.

8 18 Quamquam haec omnia, Quirites, ita sunt a me administrata, ut deorum immortalium nutu atque consilio et gesta et provisa esse videantur; idque cum coniectura consequi possumus, quod vix videtur humani consilii tantarum rerum gubernatio esse potuisse, tum vero ita praesentes his temporibus opem et auxilium nobis tulerunt, ut eos paene oculis videre possemus: nam ut illa omittam, visas nocturno tempore ab occidente faces ardoremque caeli, ut fulminum iactus, ut terrae motus relinquam, ut omittam cetera, quae tam multa nobis consulibus facta sunt, ut haec, quae nunc fiunt, canere di immortales viderentur, hoc certe, quod sum dicturus, neque praeter-
19 mittendum neque relinquendum est: nam profecto memoria tenetis Cotta et Torquato consulibus compluris in Capitolio res de caelo esse percussas, cum et simulacra deorum depulsa sunt et statuae veterum hominum deiectae et legum aera liquefacta; tactus est etiam ille, qui hanc urbem condidit, Romulus, quem inauratum in Capitolio, parvum atque lactentem, uberibus lupinis inhiantem, fuisse meministis; quo quidem tempore cum haruspices ex tota Etruria convenissent, caedes atque incendia et legum interitum et bellum civile ac domesticum et totius urbis atque imperii occasum appropinquare dixerunt, nisi di immortales omni ratione placati suo numine prope
20 fata ipsa flexissent. itaque illorum responsis tum et ludi per decem dies facti sunt neque res ulla quae ad placandos deos pertineret praetermissa est, idemque iusserunt simulacrum Iovis facere maius et in excelso conlocare et contra atque antea fuerat ad orientem convertere; ac se

sperare dixerunt, si illud signum, quod videtis, solis ortum et forum curiamque conspiceret, fore ut ea consilia, quae clam essent inita contra salutem urbis atque imperii, inlustrarentur, ut a senatu populoque Romano perspici possent. atque [illud signum] conlocandum consules illi locaverunt, sed tanta fuit operis tarditas, ut neque superioribus consulibus neque nobis ante hodiernum diem conlocaretur. hic quis potest esse tam aversus a vero, tam 9 21
praeceps, tam mente captus, qui neget haec omnia, quae videmus, praecipueque hanc urbem deorum immortalium nutu ac potestate administrari? etenim cum esset ita responsum, caedes, incendia, interitum rei publicae comparari, et ea per civis, quae tum propter magnitudinem scelerum non nullis incredibilia videbantur, ea non modo cogitata a nefariis civibus, verum etiam suscepta esse sensistis. illud vero nonne ita praesens est, ut nutu Iovis Optimi Maximi factum esse videatur, ut, cum hodierno die mane per forum meo iussu et coniurati et eorum indices in aedem Concordiae ducerentur, eo ipso tempore signum statueretur? quo conlocato atque ad vos senatumque converso omnia [et senatus et vos], quae erant cogitata contra salutem omnium, inlustrata et patefacta vidistis; quo etiam maiore sunt isti odio supplicioque digni, 22
qui non solum vestris domiciliis atque tectis, sed etiam deorum templis atque delubris sunt funestos ac nefarios ignis inferre conati; quibus ego si me restitisse dicam, nimium mihi sumam et non sim ferendus: ille, ille Iuppiter restitit; ille Capitolium, ille haec templa, ille cunctam urbem, ille vos omnis salvos esse voluit. dis ego immortalibus ducibus hanc mentem, Quirites, voluntatemque suscepi, atque ad haec tanta indicia perveni. iam vero [illa Allobrogum sollicitatio] ab Lentulo ceterisque domesticis hostibus tam dementer tantae res creditae et ignotis et barbaris [commissae litterae] numquam essent profecto, nisi ab dis immortalibus huic tantae audaciae consilium esset ereptum. quid vero? ut homines Galli ex civitate male pacata, quae gens una restat quae bellum populo Romano facere posse et non nolle videatur, spem imperii ac rerum maximarum ultro sibi a patriciis hominibus oblatam neglegerent vestramque salutem suis opibus anteponerent, id non divinitus esse factum putatis? praesertim qui nos non pugnando, sed tacendo superare potuerint.

Quam ob rem, Quirites, quoniam ad omnia pulvinaria 10 23
supplicatio decreta est, celebratote illos dies cum coniu-

gibus ac liberis vestris. nam multi saepe honores dis immortalibus iusti habiti sunt ac debiti, sed profecto iustiores numquam: erepti enim estis ex crudelissimo ac miserrimo interitu, erepti sine caede, sine sanguine, sine exercitu, sine dimicatione; togati me uno togato duce et imperatore
24 vicistis. etenim recordamini, Quirites, omnis civilis dissensiones, non solum eas, quas audistis, sed eas, quas vosmet ipsi meministis atque vidistis. L. Sulla P. Sulpicium oppressit: [eiecit ex urbe,] C. Marium, custodem huius urbis, multosque fortis viros partim eiecit ex civitate, partim interemit. Cn. Octavius consul armis expulit ex urbe conlegam: omnis hic locus acervis corporum et civium sanguine redundavit. superavit postea Cinna cum Mario: tum vero, clarissimis viris interfectis lumina civitatis exstincta sunt. ultus est huius victoriae crudelitatem postea Sulla: ne dici quidem opus est quanta deminutione civium et quanta calamitate rei publicae. dissensit M. Lepidus a clarissimo ac fortissimo viro Q. Catulo: attulit non tam ipsius interitus rei publicae luctum quam ceterorum.
25 atque illae tamen omnes dissensiones erant eius modi, quae non ad delendam, sed ad commutandam rem publicam pertinerent; non illi nullam esse rem publicam, sed in ea, quae esset, se esse principes, neque hanc urbem conflagrare, sed se in hac urbe florere voluerunt. [atque illae tamen omnes dissensiones, quarum nulla exitium rei publicae quaesivit, eius modi fuerunt, ut non reconciliatione concordiae, sed internicione civium diiudicatae sint.] in hoc autem uno post hominum memoriam maximo crudelissimoque bello, quale bellum nulla umquam barbaria cum sua gente gessit, quo in bello lex haec fuit a Lentulo, Catilina, Cethego, Cassio constituta, ut omnes, qui salva urbe salvi esse possent, in hostium numero ducerentur, ita me gessi, Quirites, ut salvi omnes conservaremini, et, cum hostes vestri tantum civium superfuturum putassent, quantum infinitae caedi restitisset, tantum autem urbis, quantum flamma obire non potuisset, et urbem
11 26 et civis integros incolumisque servavi. quibus pro tantis rebus, Quirites, nullum ego a vobis praemium virtutis, nullum insigne honoris, nullum monumentum laudis postulo praeterquam huius diei memoriam sempiternam: in animis ego vestris omnis triumphos meos, omnia ornamenta honoris, monumenta gloriae, laudis insignia condi et conlocari volo. nihil me mutum potest delectare, nihil tacitum, nihil denique eius modi, quod etiam minus digni

adsequi possint: memoria vestra, Quirites, res nostrae alentur, sermonibus crescent, litterarum monumentis inveterascent et conroborabuntur; eandemque diem intellego, quam spero aeternam fore, propagatam esse et ad salutem urbis et ad memoriam consulatus mei, unoque tempore in hac re publica duos civis exstitisse, quorum alter finis vestri imperii non terrae, sed caeli regionibus terminaret, alter eiusdem imperii domicilium sedisque servaret. sed quoniam earum rerum, quas ego gessi, non 12 27
eadem est fortuna atque condicio quae illorum, qui externa bella gesserunt, quod mihi cum eis vivendum est, quos vici ac subegi, isti hostis aut interfectos aut oppressos reliquerunt, vestrum est, Quirites, si ceteris facta sua recte prosunt, mihi mea ne quando obsint providere. mentes enim hominum audacissimorum sceleratae ac nefariae ne vobis nocere possent ego providi; ne mihi noceant vestrum est providere. quamquam, Quirites, mihi quidem ipsi nihil ab istis iam noceri potest: magnum enim est in bonis praesidium, quod mihi in perpetuum comparatum est, magna in re publica dignitas, quae me semper tacita defendet, magna vis conscientiae, quam qui neglegunt, cum me violare volent, se [ipsi] indicabunt. est 28
etiam nobis is animus, Quirites, ut non modo nullius audaciae cedamus, sed etiam omnis improbos ultro semper lacessamus. quod si omnis impetus domesticorum hostium, depulsus a vobis, se in me unum convertit, vobis erit videndum, Quirites, qua condicione posthac eos esse velitis, qui se pro salute vestra obtulerint invidiae periculisque omnibus: mihi quidem ipsi quid est quod iam ad vitae fructum possit adquiri, cum praesertim neque in honore vestro neque in gloria virtutis quicquam videam altius, quo mihi libeat ascendere? illud profecto perfi- 29
ciam, Quirites, ut ea, quae gessi in consulatu, privatus tuear atque ornem, ut, si qua est invidia conservanda re publica suscepta, laedat invidos, mihi valeat ad gloriam. denique ita me in re publica tractabo, ut meminerim semper quae gesserim curemque ut ea virtute, non casu gesta esse videantur. vos, Quirites, quoniam iam nox est, venerati Iovem, illum custodem huius urbis ac vestrum, in vestra tecta discedite et ea, quamquam iam est periculum depulsum, tamen aeque ac priore nocte custodiis vigiliisque defendite: id ne vobis diutius faciendum sit atque ut in perpetua pace esse possitis providebo.

am 5. Dezember 63 im Forum, unterstützt den Antrag auf Hinrichtung der Verschwörer.

M. TULLII CICERONIS IN L. CATILINAM ORATIO QUARTA HABITA IN SENATU.

1 1 Videó, patres conscripti, in me omnium vestrum ora atque oculos esse conversos; video vos non solum de vestro ac rei publicae, verum etiam, si id depulsum sit, de meo periculo esse sollicitos. est mihi iucunda in malis et grata in dolore vestra erga me voluntas, sed eam, per deos immortalis, deponite atque obliti salutis meae de vobis ac de vestris liberis cogitate: mihi si haec condicio consulatus data est, ut omnis acerbitates, omnis dolores cruciatusque perferrem, feram non solum fortiter, verum etiam libenter, dum modo meis laboribus vobis popu-
2 loque Romano dignitas salusque pariatur. ego sum ille consul, patres conscripti, cui non forum, in quo omnis aequitas continetur, non campus consularibus auspiciis consecratus, non curia, summum auxilium omnium gentium, non domus, commune perfugium, non lectus ad quietem datus, non denique haec sedes honoris [sella curulis] umquam vacua mortis periculo atque insidiis fuit. ego multa tacui, multa pertuli, multa concessi, multa meo quodam dolore in vestro timore sanavi: nunc si hunc exitum consulatus mei di immortales esse voluerunt, ut vos populumque Romanum ex caede miserrima, coniuges liberosque vestros virginesque Vestalis ex acerbissima vexatione, templa atque delubra, hanc pulcherrimam patriam omnium nostrum ex foedissima flamma, totam Italiam ex bello et vastitate eriperem, quaecumque mihi uni proponetur fortuna, subeatur. etenim si P. Lentulus suum nomen inductus a vatibus fatale ad perniciem rei publicae fore putavit, cur ego non laeter meum consula-
2 tum ad salutem populi Romani prope fatalem exstitisse?
3 qua re, patres conscripti, consulite vobis, prospicite

patriae, conservate vos, coniuges, liberos fortunasque vestras, populi Romani nomen salutemque defendite; mihi parcere ac de me cogitare desinite. nam primum debeo sperare omnis deos, qui huic urbi praesident, pro eo mihi ac mereor relaturos esse gratiam; deinde, si quid obtigerit, aequo animo paratoque moriar: nam neque turpis mors forti viro potest accidere neque immatura consulari nec misera sapienti. nec tamen ego sum ille ferreus, qui fratris carissimi atque amantissimi praesentis maerore non movear horumque omnium lacrimis, a quibus me circumsessum videtis; neque meam mentem non domum saepe revocat exanimata uxor et abiecta metu filia et parvolus filius, quem mihi videtur amplecti res publica tamquam obsidem consulatus mei, neque ille, qui exspectans huius exitum diei adstat in conspectu meo gener. moveor his rebus omnibus, sed in eam partem, uti salvi sint vobiscum omnes, etiam si me vis aliqua oppresserit, potius, quam et illi et nos una rei publicae peste pereamus. qua re, patres conscripti, incumbite ad 4
salutem rei publicae, circumspicite omnis procellas, quae impendent, nisi providetis. non Ti. Gracchus, quod iterum tribunus plebis fieri voluit, non C. Gracchus, quod agrarios concitare conatus est, non L. Saturninus, quod C. Memmium occidit, in discrimen aliquod atque in vestrae severitatis iudicium adducitur: tenentur ei, qui ad urbis incendium, ad vestram omnium caedem, ad Catilinam accipiendum Romae restiterunt; tenentur litterae, signa, manus, denique unius cuiusque confessio: sollicitantur Allobroges, servitia excitantur, Catilina arcessitur, id est initum consilium, ut interfectis omnibus nemo ne ad deplorandum quidem populi Romani nomen atque ad lamentandam tanti imperii calamitatem relinquatur. haec 3 5
omnia indices detulerunt, rei confessi sunt, vos multis iam iudiciis iudicavistis, primum quod mihi gratias egistis singularibus verbis et mea virtute atque diligentia perditorum hominum coniurationem patefactam esse decrevistis, deinde quod P. Lentulum se abdicare praetura coëgistis; tum quod eum et ceteros, de quibus iudicastis, in custodiam dandos censuistis, maximeque quod meo nomine supplicationem decrevistis, qui honos togato habi-

tus ante me est nemini; postremo hesterno die praemia legatis Allobrogum Titoque Volturcio dedistis amplissima; quae sunt omnia eius modi, ut ei, qui in custodiam nominatim dati sunt, sine ulla dubitatione a vobis damnati esse videantur.

6 Sed ego institui referre ad vos, patres conscripti, tamquam integrum, et de facto quid iudicetis et de poena quid censeatis. illa praedicam, quae sunt consulis: ego magnum in re publica versari furorem et nova quaedam misceri et concitari mala iam pridem videbam; sed hanc tantam, tam exitiosam haberi coniurationem a civibus numquam putavi. nunc quicquid est, quocumque vestrae mentes inclinant atque sententiae, statuendum vobis ante noctem est. quantum facinus ad vos delatum sit videtis: huic si paucos putatis adfinis esse, vehementer erratis: latius opinione disseminatum est hoc malum; manavit non solum per Italiam, verum etiam transcendit Alpis et obscure serpens multas iam provincias occupavit. id opprimi sustentando ac prolatando nullo pacto potest; quacumque ratione placet, celeriter vobis vindicandum est.

4 7 video adhuc duas esse sententias, unam D. Silani, qui censet eos, qui haec delere conati sunt, morte esse multandos, alteram C. Caesaris, qui mortis poenam removet, ceterorum suppliciorum omnis acerbitates amplectitur. uterque et pro sua dignitate et pro rerum magnitudine in summa severitate versatur. alter eos, qui nos omnis [qui populum Romanum] vita privare conati sunt, qui delere imperium, qui populi Romani nomen exstinguere, punctum temporis frui vita et hoc communi spiritu non putat oportere, atque hoc genus poenae saepe in improbos civis in hac re publica esse usurpatum recordatur. alter intellegit mortem ab dis immortalibus non esse supplicii causa constitutam, sed aut necessitatem naturae aut laborum ac miseriarum quietem; itaque eam sapientes numquam inviti, fortes saepe etiam libenter oppetiverunt: vincula vero et ea sempiterna certe ad singularem poenam nefarii sceleris inventa sunt: municipiis dispertiri iubet. habere videtur ista res iniquitatem, si imperare velis, diffi-

8 cultatem, si rogare; decernatur tamen, si placet. ego enim suscipiam et, ut spero, reperiam qui id, quod salutis

omnium causa statueritis, non putent esse suae dignitatis recusare. adiungit gravem poenam municipibus, si quis eorum vincula ruperit; horribilis custodias circumdat et dignas scelere hominum perditorum; sancit ne quis eorum poenam, quos condemnat, aut per senatum aut per populum levare possit; eripit etiam spem, quae sola hominem in miseriis consolari solet; bona praeterea publicari iubet; vitam solam relinquit nefariis hominibus: quam si eripuisset, multos uno dolores animi atque corporis et omnis scelerum poenas ademisset. itaque ut aliqua in vita formido improbis esset posita, apud inferos eius modi quaedam illi antiqui supplicia impiis constituta esse voluerunt, quod videlicet intellegebant eis remotis non esse mortem ipsam pertimescendam.

Nunc, patres conscripti, ego mea video quid intersit: 5 9
si eritis secuti sententiam C. Caesaris, quoniam hanc is in re publica viam, quae popularis habetur, secutus est, fortasse minus erunt hoc auctore et cognitore huiusce sententiae mihi populares impetus pertimescendi; sin illam alteram, nescio an amplius mihi negotii contrahatur; sed tamen meorum periculorum rationes utilitas rei publicae vincat. habemus enim a Caesare, sicut ipsius dignitas et maiorum eius amplitudo postulabat, sententiam tamquam obsidem perpetuae in rem publicam voluntatis; intellectum est quid interesset inter levitatem contionatorum et animum vere popularem, saluti populi consulentem. video de istis, qui se popularis haberi 10
volunt, abesse non neminem, ne de capite videlicet civium Romanorum sententiam ferat; *at* is et nudius tertius in custodiam civis Romanos dedit et supplicationem mihi decrevit et indices hesterno die maximis praemiis adfecit. iam hoc nemini dubium est, qui reo custodiam, quaesitori gratulationem, indici praemium decrevit, quid de tota re et causa iudicarit. at vero C. Caesar intellegit legem Semproniam esse de civibus Romanis constitutam; qui autem rei publicae sit hostis, eum civem nullo modo esse posse: denique ipsum latorem Semproniae legis iussu populi poenas rei publicae dependisse. idem ipsum Lentulum, largitorem et prodigum, non putat, cum de pernicie populi Romani, exitio huius urbis

tam acerbe, tam crudeliter cogitarit, etiam appellari posse popularem: itaque homo mitissimus atque lenissimus non dubitat P. Lentulum aeternis tenebris vinculisque mandare et sancit in posterum, ne quis huius supplicio levando se iactare et in perniciem populi Romani posthac popularis esse possit: adiungit etiam publicationem bonorum, ut omnis animi cruciatus et corporis etiam egestas ac mendicitas consequatur.

6 11 Quam ob rem, sive hoc statueritis, dederitis mihi comitem ad contionem populo carum atque iucundum, sive Silani sententiam sequi malueritis, facile me [atque vos] crudelitatis vituperatione exsolveritis, atque obtinebo eam multo leniorem fuisse. quamquam, patres conscripti, quae potest esse in tanti sceleris immanitate punienda crudelitas? ego enim de meo sensu iudico: nam ita mihi salva re publica vobiscum perfrui liceat, ut ego, quod in hac causa vehementior sum, non atrocitate animi moveor; quis est enim me mitior? sed singulari quadam humanitate et misericordia: videor enim mihi videre hanc urbem, lucem orbis terrarum atque arcem omnium gentium, subito uno incendio concidentem; cerno animo sepulta in patria miseros atque insepultos acervos civium; versatur mihi ante oculos aspectus Cethegi et furor in 12 vestra caede bacchantis; cum vero mihi proposui regnantem Lentulum, sicut ipse ex fatis se sperasse confessus est, purpuratum esse huic Gabinium, cum exercitu venisse Catilinam, tum lamentationem matrum familias, tum fugam virginum atque puerorum ac vexationem virginum Vestalium perhorresco, et, quia mihi vehementer haec videntur misera atque miseranda, idcirco in eos, qui ea perficere voluerunt, me severum vehementemque praebeo. etenim quaero, si quis pater familias, liberis suis a servo interfectis, uxore occisa, incensa domo, supplicium de servo non quam acerbissimum sumpserit, utrum is clemens ac misericors an inhumanissimus et crudelissimus esse videatur? mihi vero importunus ac ferreus, qui non dolore et cruciatu nocentis suum dolorem cruciatumque lenierit. sic nos in his hominibus, qui nos, qui coniuges, qui liberos nostros trucidare voluerunt, qui singulas unius cuiusque nostrum domos et hoc uni-

versum rei publicae domicilium delere conati sunt, qui id egerunt, ut gentem Allobrogum in vestigiis huius urbis atque in cinere deflagrati imperii conlocarent, si vehementissimi fuerimus, misericordes habebimur; sin remissiores esse voluerimus, summae nobis crudelitatis in patriae civiumque pernicie fama subeunda est. nisi 13
vero cuipiam L. Caesar, vir fortissimus et amantissimus rei publicae, crudelior nudius tertius visus est, cum sororis suae, feminae lectissimae, virum praesentem et audientem vita privandum esse dixit, cum avum suum iussu consulis interfectum filiumque eius impuberem, legatum a patre missum, in carcere necatum esse dixit. quorum quod simile factum? quod initum delendae rei publicae consilium? largitionis voluntas tum in re publica versata est et partium quaedam contentio. atque eo tempore huius avus Lentuli, vir clarissimus, armatus Gracchum est persecutus; ille etiam grave tum volnus accepit, ne quid de summa re publica deminueretur; hic ad evertenda rei publicae fundamenta Gallos arcessit, servitia concitat, Catilinam vocat, attribuit nos trucidandos Cethego et ceteros civis interficiendos Gabinio, urbem inflammandam Cassio, totam Italiam vastandam diripiendamque Catilinae. vereamini, censeo, ne in hoc scelere tam immani ac nefando nimis aliquid severe statuisse videamini: multo magis est verendum ne remissione poenae crudeles in patriam quam ne severitate animadversionis nimis vehementes in acerbissimos hostis fuisse videamur.

Sed ea, quae exaudio, patres conscripti, dissimulare 7, 14
non possum. iaciuntur enim voces, quae perveniunt ad auris meas, eorum, qui vereri videntur ut habeam satis praesidii ad ea, quae vos statueritis hodierno die, transigunda: omnia et provisa et parata et constituta sunt, patres conscripti, cum mea summa cura atque diligentia tum multo etiam maiore populi Romani ad summum imperium retinendum et ad communis fortunas conservandas voluntate. omnes adsunt omnium ordinum homines, omnium denique aetatum; plenum est forum, plena templa circum forum, pleni omnes aditus huius templi ac loci. causa est enim post urbem conditam haec inventa

sola in qua omnes sentirent unum atque idem praeter eos, qui cum sibi viderent esse pereundum, cum omni-
15 bus potius quam soli perire voluerunt. hosce ego homines excipio et secerno libenter, neque in improborum civium, sed in acerbissimorum hostium numero habendos puto. ceteri vero, di immortales! qua frequentia, quo studio, qua virtute ad communem salutem dignitatemque consentiunt! quid ego hic equites Romanos commemorem? qui vobis ita summam ordinis consiliique concedunt, ut vobiscum de amore rei publicae certent; quos ex multorum annorum dissensione huius ordinis ad societatem concordiamque revocatos hodiernus dies vobiscum atque haec causa coniungit; quam si coniunctionem, in consulatu confirmatam meo, perpetuam in re publica tenuerimus, confirmo vobis nullum posthac malum civile ac domesticum ad ullam rei publicae partem esse venturum. pari studio defendundae rei publicae convenisse video tribunos aerarios, fortissimos viros; scribas item universos, quos cum casu hic dies ad aerarium frequentasset, video ab exspectatione sortis ad salutem commu-
16 nem esse conversos. omnis ingenuorum adest multitudo, etiam tenuissimorum; quis est enim cui non haec templa, aspectus urbis, possessio libertatis, lux denique haec ipsa et [hoc] commune patriae solum cum sit carum tum vero
8 dulce atque iucundum? operae pretium est, patres conscripti, libertinorum hominum studia cognoscere, qui, sua virtute fortunam huius civitatis consecuti, hanc suam patriam iudicant, quam quidam hic nati et summo loco nati non patriam suam, sed urbem hostium esse iudicaverunt. sed quid ego hosce homines ordinesque commemoro, quos privatae fortunae, quos communis res publica, quos denique libertas, ea quae dulcissima est, ad salutem patriae defendendam excitavit? servus est nemo qui modo tolerabili condicione sit servitutis, qui non audaciam civium perhorrescat, qui non haec stare cupiat, qui non quantum audet et quantum potest conferat ad salutem
17 voluntatis. qua re si quem vestrum forte commovet hoc, quod auditum est, lenonem quendam Lentuli concursare circum tabernas, pretio sperare sollicitari posse animos egentium atque imperitorum, est id quidem coeptum at-

que temptatum, sed nulli sunt inventi tam aut fortuna miseri aut voluntate perditi qui non illum ipsum sellae atque operis et quaestus cotidiani locum, qui non cubile ac lectulum suum, qui denique non cursum hunc otiosum vitae suae salvum esse velint. multo vero maxima pars eorum, qui in tabernis sunt, immo vero — id enim potius est dicendum — genus hoc universum amantissimum est otii. etenim omne instrumentum, omnis opera atque quaestus frequentia civium sustentatur, alitur otio; quorum si quaestus occlusis tabernis minui solet, quid tandem incensis futurum fuit? quae cum ita sint, patres conscripti, 18
vobis populi Romani praesidia non desunt: vos ne populo Romano deesse videamini providete. habetis consulem ex 9
plurimis periculis et insidiis atque ex media morte non ad vitam suam, sed ad salutem vestram reservatum; omnes ordines ad conservandam rem publicam mente, voluntate, voce consentiunt; obsessa facibus et telis impiae coniurationis vobis supplex manus tendit patria communis, vobis se, vobis vitam omnium civium, vobis arcem et Capitolium, vobis aras Penatium, vobis illum ignem Vestae sempiternum, vobis omnium deorum templa atque delubra, vobis muros atque urbis tecta commendat. praeterea de vestra vita, de coniugum vestrarum atque liberorum anima, de fortunis omnium, de sedibus, de focis vestris hodierno die vobis iudicandum est. habe- 19
tis ducem memorem vestri, oblitum sui, quae non semper facultas datur; habetis omnis ordines, omnis homines, universum populum Romanum, id quod in civili causa hodierno die primum videmus, unum atque idem sentientem. cogitate quantis laboribus fundatum imperium, quanta virtute stabilitam libertatem, quanta deorum benignitate auctas exaggeratasque fortunas una nox paene delerit. id ne umquam posthac non modo non confici, sed ne cogitari quidem possit a civibus, hodierno die providendum est: atque haec non ut vos, qui mihi studio paene praecurritis, excitarem, locutus sum, sed ut mea vox, quae debet esse in re publica princeps, officio functa consulari videretur.

Nunc ante quam ad sententiam redeo, de me pauca 10
dicam. ego, quanta manus est coniuratorum, quam vi- 20

detis esse permagnam, tantam me inimicorum multitudinem suscepisse video; sed eam iudico esse turpem et infirmam et abiectam. quod si aliquando alicuius furore et scelere concitata manus ista plus valuerit quam vestra ac rei publicae dignitas, me tamen meorum factorum atque consiliorum numquam, patres conscripti, paenitebit. etenim mors, quam illi fortasse minitantur, omnibus est parata: vitae tantam laudem, quanta vos me vestris decretis honestastis, nemo est adsecutus; ceteris enim semper bene gestâ, mihi uni conservatâ re publica gratula-
21 tionem decrevistis. sit Scipio ille clarus, cuius consilio atque virtute Hannibal in Africam redire atque Italia decedere coactus est; ornetur alter eximia laude Africanus, qui duas urbis huic imperio infestissimas, Karthaginem Numantiamque, delevit, habeatur vir egregius Paulus ille, cuius currum rex potentissimus quondam et nobilissimus Perses honestavit; sit aeterna gloria Marius, qui bis Italiam obsidione et metu servitutis liberavit; anteponatur omnibus Pompeius, cuius res gestae atque virtutes isdem quibus solis cursus regionibus ac terminis continentur: erit profecto inter horum laudes aliquid loci nostrae gloriae, nisi forte maius est patefacere nobis provincias quo exire possimus, quam curare ut etiam illi,
22 qui absunt, habeant quo victores revertantur. quamquam est uno loco condicio melior externae victoriae quam domesticae, quod hostes alienigenae aut oppressi serviunt aut recepti in amicitiam beneficio se obligatos putant, qui autem ex numero civium, dementia aliqua depravati, hostes patriae semel esse coeperunt, eos cum a pernicie rei publicae reppuleris, nec vi coërcere nec beneficio placare possis. qua re mihi cum perditis civibus aeternum bellum susceptum esse video: id ego vestro bonorumque omnium auxilio memoriaque tantorum periculorum, quae non modo in hoc populo, qui servatus est, sed in omnium gentium sermonibus ac mentibus semper haerebit, a me atque a meis facile propulsari posse confido, neque ulla profecto tanta vis reperietur quae coniunctionem vestram equitumque Romanorum et tantam conspirationem bonorum omnium confringere et labefactare possit.

Quae cum ita sint, pro imperio, pro exercitu, pro 11
provincia, quam neglexi, pro triumpho ceterisque laudis 23
insignibus, quae sunt a me propter urbis vestraeque salutis custodiam repudiata, pro clientelis hospitiisque provincialibus, quae tamen urbanis opibus non minore labore tueor quam comparo, pro his igitur omnibus rebus, pro meis in vos singularibus studiis proque hac, quam perspicitis, ad conservandam rem publicam diligentia nihil a vobis nisi huius temporis totiusque mei consulatus memoriam postulo: quae dum erit vestris fixa mentibus, tutissimo me muro saeptum esse arbitrabor. quod si meam spem vis improborum fefellerit atque superaverit, commendo vobis parvum meum filium, cui profecto satis erit praesidii non solum ad salutem, verum etiam ad dignitatem, si eius, qui haec omnia suo solius periculo conservarit, illum filium esse memineritis. quapropter 24
de summa salute vestra populique Romani, de vestris coniugibus ac liberis, de aris ac focis, de fanis atque templis, de totius urbis tectis ac sedibus, de imperio ac libertate, de salute Italiae, de universa re publica decernite diligenter, ut instituistis, ac fortiter. habetis eum consulem qui et parere vestris decretis non dubitet et ea, quae statueritis, quoad vivet, defendere et per se ipsum praestare possit.

(Verdorbener Text

M. TULLII CICERONIS
PRO L. MURENA ORATIO.

1 1 Quae precatus a dis immortalibus sum, iudices, more institutoque maiorum illo die, quo auspicato comitiis centuriatis L. Murenam consulem renuntiavi, ut ea res mihi magistratuique meo, populo plebique Romanae bene atque feliciter eveniret, eadem precor ab eisdem dis immortalibus ob eiusdem hominis consulatum una cum salute obtinendum et ut vestrae mentes atque sententiae cum populi Romani voluntatibus suffragiisque consentiant eaque res vobis populoque Romano pacem, tranquillitatem, otium concordiamque adferat. quod si illa sollemnis comitiorum precatio consularibus auspiciis consecrata tantam habet in se vim et religionem, quantam rei publicae dignitas postulat, idem ego sum precatus, ut eis quoque hominibus, quibus hic consulatus me rogante datus esset, 2 ea res fauste, feliciter prospereque eveniret. quae cum ita sint, iudices, et cum omnis deorum immortalium potestas aut translata sit ad vos aut certe communicata vobiscum, idem consul ea vestrae fidei commendat, qui antea dis immortalibus commendavit, ut eiusdem hominis voce et declaratus consul et defensus beneficium populi Romani cum vestra atque omnium civium salute tueatur. et quoniam in hoc officio studium meae defensionis ab accusatoribus atque etiam ipsa susceptio causae reprehensa est, ante quam pro L. Murena dicere instituo, pro me ipso pauca dicam, non quo mihi potior hoc quidem in tempore sit officii mei quam huiusce salutis defensio, sed ut meo facto vobis probato maiore auctoritate ab huius honore, fama fortunisque omnibus inimicorum impetus propulsare possim.

2 3 Et primum M. Catoni (vitam ad certam rationis normam derigenti et diligentissime perpendenti momenta

officiorum omnium) de officio meo respondebo. negat fuisse rectum Cato me et consulem et legis ambitus latorem et tam severe gesto consulatu causam L. Murenae attingere: cuius reprehensio me vehementer movet, non solum ut vobis, iudices, quibus maxime debeo, verum etiam ut ipsi Catoni, gravissimo atque integerrimo viro, rationem facti mei probem. a quo tandem, M. Cato, est aequius consulem defendi quam a consule? quis mihi in re publica potest aut debet esse coniunctior, quam is, cui res publica a me † una traditur sustinenda, magnis meis laboribus et periculis sustentata? quod si in eis rebus repetendis, quae mancipi sunt, is periculum iudicii praestare debet, qui se nexu obligavit, profecto etiam rectius in iudicio consulis designati is potissimum [consul], qui consulem declaravit, auctor beneficii populi Romani defensorque periculi esse debebit; ac si, ut non nullis in 4
civitatibus fieri solet, patronus huic causae publice constitueretur, is potissimum summo honore adfecto defensor daretur, qui eodem honore praeditus non minus adferret ad dicendum auctoritatis quam facultatis. quod si portu solventibus ei, qui iam in portum ex alto invehuntur, praedicere summo studio solent et tempestatum rationem et praedonum et locorum, quod natura fert ut eis faveamus, qui eadem pericula, quibus nos perfuncti sumus, ingrediuntur, quo tandem me animo esse oportet prope iam ex magna iactatione terram videntem in hunc, cui video maximas rei publicae tempestates esse subeundas? qua re si est boni consulis non solum videre quid agatur, verum etiam providere quid futurum sit, ostendam alio loco quantum salutis communis intersit duos consules in
re publica Kalendis Ianuariis esse. quod si ita est, non 5
tam me officium debuit ad hominis amici fortunas quam res publica consulem ad communem salutem defendendam vocare. nam quod legem de ambitu tuli, certe ita 3
tuli, ut eam, quam mihimet ipsi iam pridem tulerim de civium periculis defendendis, non abrogarim. etenim si largitionem factam esse confiterer idque recte factum esse defenderem, facerem improbe, etiam si alius legem tulisset: cum vero nihil commissum contra legem esse defendam, quid est quod meam defensionem latio legis

6 impediat? negas esse eiusdem severitatis Catilinam exitium rei publicae intra moenia molientem verbis et paene imperio urbe expulisse et nunc pro L. Murena dicere; ego autem has partis lenitatis et misericordiae, quas me natura ipsa docuit, semper egi libenter, illam vero gravitatis severitatisque personam non appetivi, sed a re publica mihi impositam sustinui, sicut huius imperii dignitas in summo periculo civium postulabat. quod si tum, cum res publica vim et severitatem desiderabat, vici naturam et tam vehemens fui quam cogebar, non quam volebam, nunc, cum omnes me causae ad misericordiam atque ad humanitatem vocent, quanto tandem studio debeo naturae meae consuetudinique servire? ac de officio defensionis meae ac de ratione accusationis tuae fortasse etiam alia in parte orationis dicendum nobis erit.

7 Sed me, iudices, non minus hominis sapientissimi atque ornatissimi Ser. Sulpicii conquestio quam Catonis accusatio commovebat, qui gravissime et acerbissime ferre se dixit me familiaritatis necessitudinisque oblitum causam L. Murenae contra se defendere. huic ego, iudices, satis facere cupio vosque adhibere arbitros; nam cum grave est vere accusari in amicitia, tum, etiam si falso accuseris, non est neglegendum. ego, Ser. Sulpici, me in petitione tua tibi omnia studia atque officia pro nostra necessitudine et debuisse confiteor et praestitisse arbitror: nihil tibi consulatum petenti a me defuit quod esset aut ab amico aut a gratioso aut a consule postulandum. abiit illud tempus; mutata ratio est: sic existimo, sic mihi persuadeo, me tibi contra honorem L. Murenae, quantum tu a me postulare ausus sis, tantum debuisse,

8 contra salutem nihil debere. neque enim, si tibi tum, cum peteres consulatum, adfui, nunc, cum Murenam ipsum petis, adiutor eodem pacto esse debeo. atque hoc non modo non laudari, sed ne concedi quidem potest, ut amicis nostris accusantibus non etiam alienissimos defen-

4 damus. mihi autem cum Murena, iudices, et magna et vetus amicitia est, quae in capitis dimicatione a Ser. Sulpicio non idcirco obruetur, quod ab eodem in honoris contentione superata est; quae si causa non esset, tamen vel dignitas hominis vel honoris eius, quem adeptus est,

amplitudo summam mihi superbiae crudelitatisque infamiam inussisset, si hominis et suis et populi Romani ornamentis amplissimi causam tanti periculi repudiassem. neque enim iam mihi licet neque est integrum, ut meum laborem hominum periculis sublevandis non impertiam: nam cum praemia mihi tanta pro hac industria sint data, quanta antea nemini, † sic et si ceperis eos cum adeptus sis, deponere, esset hominis et astuti et ingrati. quod 9
si licet desinere, si te auctore possum, si nulla inertiae, nulla superbiae [turpitudo], nulla inhumanitatis culpa suscipitur, ego vero libenter desino; sin autem fuga laboris desidiam, repudiatio supplicum superbiam, amicorum neglectio improbitatem coarguit, nimirum haec causa est eius modi, quam nec industrius *homo* nec misericors nec officiosus deserere possit. atque huiusce rei coniecturam de tuo ipsius studio, Servi, facillime ceperis: nam si tibi necesse putas etiam adversariis amicorum tuorum de iure consulentibus respondere, et si turpe existimas te advocato illum ipsum, quem contra veneris *antea*, causa cadere, noli tam esse iniustus, ut, cum tui fontes vel inimicis tuis pateant, nostros etiam amicis putes clausos esse oportere. etenim si me tua familiaritas ab hac causa re- 10
movisset et si hoc idem Q. Hortensio M. Crasso, clarissimis viris, si item ceteris, a quibus intellego tuam gratiam magni aestimari, accidisset, in ea civitate consul designatus defensorem non haberet, in qua nemini umquam infimo maiores nostri patronum deesse voluerunt. ego vero, iudices, ipse me existimarem nefarium, si amico, crudelem, si misero, superbum, si consuli defuissem. qua re quod dandum est amicitiae, large dabitur a me, ut tecum agam, Servi, non secus ac si meus esset frater, qui mihi est carissimus, isto in loco: quod tribuendum est officio, fidei, religioni, id ita moderabor, ut meminerim me contra amici studium pro amici periculo dicere.

Intellego, iudices, tris totius accusationis partis fuisse 5
et earum unam in reprehensione vitae, alteram in con- 11
tentione dignitatis, tertiam in criminibus ambitus esse versatam. atque harum trium partium prima illa, quae gravissima debebat esse, ita fuit infirma et levis, ut illos lex magis quaedam accusatoria quam vera male dicendi facul-

ST. MICHAEL'S COLLEGE

tas de vita L. Murenae dicere aliquid coëgerit: obiecta est enim Asia: quae ab hoc non ad voluptatem et luxuriam expetita est, sed in militari labore peragrata; qui si adulescens patre suo imperatore non meruisset, aut hostem aut patris imperium timuisse aut a parente repudiatus videretur: an cum sedere in equis triumphantium praetextati potissimum filii soleant, huic donis militaribus patris triumphum decorare fugiendum fuit, ut rebus com-
12 muniter gestis paene simul cum patre triumpharet? hic vero, iudices, et fuit in Asia et viro fortissimo, parenti suo, magno adiumento in periculis, solacio in laboribus, gratulationi in victoria fuit. et si habet Asia suspitionem luxuriae quandam, non Asiam numquam vidisse, sed in Asia continenter vixisse laudandum est. quam ob rem non Asiae nomen obiciendum Murenae fuit, ex qua laus familiae, memoria generi, honos et gloria nomini constituta est, sed aliquod aut in Asia susceptum aut ex Asia deportatum flagitium ac dedecus: meruisse vero stipendia in eo bello, quod tum populus Romanus non modo maximum, sed etiam solum gerebat, virtutis, patre imperatore libentissime meruisse pietatis, finem stipendiorum patris victoriam ac triumphum fuisse felicitatis fuit; maledicto quidem idcirco nihil in hisce rebus loci est, quod
6 13 omnia laus occupavit. ‹saltatorem› appellat L. Murenam Cato. maledictum est, si vere obicitur, vehementis accusatoris; sin falso, maledici convitiatoris. qua re cum ista sis auctoritate, non debes, Marce, adripere maledictum ex trivio aut ex scurrarum aliquo convitio, neque temere consulem populi Romani ‹saltatorem› vocare, sed circumspicere quibus praeterea vitiis adfectum esse necesse sit eum, cui vere istud obici possit. nemo enim fere saltat sobrius, nisi forte insanit, neque in solitudine neque in convivio moderato atque honesto: tempestivi convivii, amoeni loci, multarum deliciarum comes est extrema saltatio. tu mihi adripis id, quod necesse est omnium vitiorum esse postremum; relinquis illa, quibus remotis hoc vitium omnino esse non potest: nullum turpe convivium, non amor, non comissatio, non libido, non sumptus ostenditur: [et] cum ea non reperiantur, quae voluptatis nomen habent quamquam vitiosa sunt, in quo

ipsam luxuriam reperire non potes, in eo te umbram luxuriae reperturum putas? nihil igitur in vitam L. Mu- 14
renae dici potest, nihil, inquam, omnino, iudices: sic a me consul designatus defenditur, ut eius nulla fraus, nulla avaritia, nulla perfidia, nulla crudelitas, nullum petulans dictum [in vita] proferatur. bene habet: iacta sunt fundamenta defensionis; nondum enim nostris laudibus, quibus utar postea, sed prope inimicorum confessione virum bonum atque integrum hominem defendimus; quo consti- 7
tuto facilior est mihi aditus ad contentionem dignitatis, quae pars altera fuit accusationis.

Summam video esse in te, Ser. Sulpici, dignitatem 15
generis, integritatis, industriae ceterorumque ornamentorum omnium, quibus fretum ad consulatus petitionem adgredi par est; paria cognosco esse ista in L. Murena atque ita paria, ut neque ipse dignitate vinci potuerit neque te dignitate superarit. contempsisti L. Murenae genus; extulisti tuum: quo loco si tibi hoc sumis, nisi qui patricius sit, neminem bono esse genere natum, facis ut rursus plebes in Aventinum sevocanda esse videatur; sin autem sunt amplae et honestae familiae plebeiae, et proavus L. Murenae et avus praetor fuit et pater cum amplissime atque honestissime ex praetura triumphasset, hoc faciliorem huic gradum consulatus adipiscendi reliquit, quod is iam patri debitus a filio petebatur. tua 16
vero nobilitas, Ser. Sulpici, tametsi summa est, tamen hominibus litteratis [et historicis] est notior, populo vero et suffragatoribus obscurior: pater enim fuit equestri loco; avus nulla inlustri laude celebratus; itaque non ex sermone hominum recenti, sed ex annalium vetustate eruenda memoria est nobilitatis tuae. qua re ego te semper in nostrum numerum adgregare soleo, quod virtute industriaque perfecisti, ut, cum equitis Romani esses filius, summa tamen amplitudine dignus putarere, nec mihi umquam minus in Q. Pompeio, novo homine et fortissimo viro, virtutis esse visum est quam in homine nobilissimo M. Aemilio: etenim eiusdem animi atque ingenii est posteris suis, quod Pompeius fecit, amplitudinem nominis, quam non acceperit, tradere, et, ut Scaurus, memoriam prope intermortuam generis sui virtute reno-

8 vare. quamquam ego iam putabam, iudices, multis viris
17 fortibus ne ignobilitas generis obiceretur, meo labore esse perfectum, qui non modo Curiis, Catonibus, Pompeiis, antiquis illis, fortissimis viris, [novis hominibus,] sed his recentibus, Mariis et Didiis et Caeliis, commemorandis iacebant. cum vero ego tanto intervallo claustra ista nobilitatis refregissem, ut aditus ad consulatum posthac, sicut apud maiores nostros fuit, non magis nobilitati quam virtuti pateret, non arbitrabar, cum ex familia vetere et inlustri consul designatus ab equitis Romani filio, consule, defenderetur, de generis novitate accusatores esse dicturos: etenim mihi ipsi accidit, ut cum duobus patriciis, altero improbissimo atque audacissimo, altero modestissimo atque optimo viro, peterem; superavi tamen dignitate Catilinam, gratia Galbam. quod si id crimen homini novo esse deberet, profecto mihi neque inimici
18 neque invidi defuissent. omittamus igitur de genere dicere, cuius est magna in utroque dignitas: videamus cetera. 'quaesturam una petiit et sum ego factus prior.' non est respondendum ad omnia; neque enim quemquam vestrum fugit, cum multi pari dignitate fiant, unus autem primum solus possit obtinere, non eundem esse ordinem dignitatis et renuntiationis, propterea quod renuntiatio gradus habet, dignitas autem est persaepe eadem omnium. sed quaestura utriusque prope modum pari momento sortis fuit: habuit hic lege Titia provinciam tacitam et quietam; tu illam, cui, cum quaestores sortiuntur, etiam adclamari solet, Ostiensem, non tam gratiosam et inlustrem quam negotiosam et molestam. consedit utriusque nomen in quaestura; nullum enim vobis sors campum dedit in quo excurrere virtus cognoscique
19 posset. reliqui temporis spatium in contentionem vocatur: ab utroque dissimillima ratione tractatum est:
9 Servius hic nobiscum hanc urbanam militiam respondendi, scribendi, cavendi, plenam sollicitudinis ac stomachi, secutus est; ius civile didicit; multum vigilavit, laboravit; praesto multis fuit; multorum stultitiam perpessus est, adrogantiam pertulit, difficultatem exsorbuit; vixit ad aliorum arbitrium, non ad suum. magna laus et grata hominibus unum hominem elaborare in ea scientia,

quae sit multis profutura. quid Murena interea? for- 20
tissimo et sapientissimo viro, summo imperatori legatus
[L. Lucullo] fuit: qua in legatione duxit exercitum, signa
contulit, manum conseruit, magnas copias hostium fudit,
urbis partim vi, partim obsidione cepit, Asiam istam re-
fertam et eandem delicatam sic obiit, ut in ea neque
avaritiae neque luxuriae vestigium reliquerit; maximo in
bello sic est versatus, ut hic multas res et magnas sine
imperatore gesserit, nullam sine hoc imperator. atque
haec quamquam praesente L. Lucullo loquor, tamen ne
ab ipso propter periculum nostrum concessam videamur
habere licentiam fingendi, publicis litteris testata sunt
omnia, quibus L. Lucullus tantum *huic* laudis impertit,
quantum neque ambitiosus imperator neque invidus tri-
buere alteri in communicanda gloria debuit. summa in 21
utroque est honestas, summa dignitas; quam ego, si mihi
per Servium liceat, pari atque eadem in laude ponam.
sed non licet: agitat rem militarem; insectatur totam
hanc legationem; adsiduitatis et operarum harum coti-
dianarum putat esse consulatum: 'apud exercitum mihi
fueris' inquit 'tot annos; forum non attigeris; afueris
tam diu, ut, cum longo intervallo veneris, cum his, qui
in foro habitarint, de dignitate contendas?' primum ista
nostra adsiduitas, Servi, nescis quantum interdum ad-
ferat hominibus fastidii, quantum satietatis. mihi quidem
vehementer expediit positam in oculis esse gratiam; sed
tamen ego mei satietatem magno meo labore superavi et
tu item fortasse; verum tamen utrique nostrum deside-
rium nihil obfuisset. sed ut hoc omisso ad studiorum 22
atque artium contentionem revertamur, qui potest dubi-
tari quin ad consulatum adipiscendum multo plus adferat
dignitatis rei militaris quam iuris civilis gloria? vigilas
tu de nocte ut tuis consultoribus respondeas, ille ut eo,
quo intendit, mature cum exercitu perveniat; te gallorum,
illum bucinarum cantus exsuscitat; tu actionem [instituis],
ille aciem instruit. tu caves ne tui consultores, ille ne
urbes aut castra capiantur; ille tenet [et scit] ut hostium
copiae, tu ut aquae pluviae arceantur; ille exercitatus est
in propagandis finibus, tu in regendis, ac nimirum, di-
cendum est enim quod sentio, rei militaris virtus prae-

10 stat ceteris omnibus. haec nomen populo Romano, haec huic urbi aeternam gloriam peperit; haec orbem terrarum parere huic imperio coëgit; omnes urbanae res, omnia haec nostra praeclara studia et haec forensis laus et industria latent in tutela ac praesidio bellicae virtutis: simul atque increpuit suspitio tumultus, artes ilico nostrae conticiscunt.

23 Et quoniam mihi videris istam scientiam iuris tamquam filiolam osculari tuam, non patiar te in tanto errore versari, ut istud nescio quid, quod tanto opere diligis, praeclarum aliquid esse arbitrere: aliis ego te virtutibus, continentiae, gravitatis, iustitiae, fidei, ceteris omnibus consulatu et omni honore semper dignissimum iudicavi: quod quidem ius civile didicisti, non dicam, operam perdidisti, sed illud dicam, nullam esse in ista disciplina munitam ad consulatum viam; omnes enim artes, quae nobis populi Romani studia concilient, et admirabilem
11 24 dignitatem et pergratam utilitatem debent habere. summa dignitas est in eis, qui militari laude antecellunt; omnia enim, quae sunt in imperio et in statu civitatis, ab eis defendi et firmari putantur; summa etiam utilitas, si quidem eorum consilio et periculo cum re publica tum etiam nostris rebus perfrui possumus. gravis etiam illa est et plena dignitatis [dicendi] facultas, quae saepe valuit in consule deligendo, posse consilio atque oratione et senatus et populi et eorum, qui res iudicant, mentis permovere: quaeritur consul, qui dicendo non numquam comprimat tribunicios furores, qui concitatum populum flectat, qui largitioni resistat: non mirum, si ob hanc facultatem homines saepe etiam non nobiles consulatum consecuti sunt, praesertim cum haec eadem res plurimas gratias, firmissimas amicitias, maxima studia pariat, quo-
25 rum in isto vestro artificio, Sulpici, nihil est: primum dignitas in tam tenui scientia non potest esse, res enim sunt parvae, prope in singulis litteris atque interpunctionibus verborum occupatae; deinde, etiam si quid apud maiores nostros fuit in isto studio admirationis, id enuntiatis vestris mysteriis totum est contemptum et abiectum. posset agi lege necne pauci quondam sciebant; fastos enim volgo non habebant; erant in magna potentia, qui

consulebantur; a quibus etiam dies, tamquam a Chaldaeis, petebantur: inventus est scriba quidam [Cn. Flavius], qui cornicum oculos confixerit et singulis diebus ediscendis fastos populo proposuerit [et ab ipsis cautis iureconsultis eorum sapientiam compilarit]. itaque irati illi, quod sunt veriti ne dierum ratione pervolgata et cognita sine sua opera agi lege posset, verba quaedam composuerunt, ut omnibus in rebus ipsi interessent. cum hoc 12 26
fieri bellissime posset: 'fundus Sabinus meus est': 'immo meus': deinde iudicium: noluerunt. 'FUNDUS', inquit 'QUI EST IN AGRO, QUI SABINUS VOCATUR.' satis verbose: cedo quid postea? 'EUM EGO EX IURE QUIRITIUM MEUM ESSE AIO.' quid tum? 'INDE IBI EGO TE EX IURE MANU CONSERTUM VOCO.' quod huic tam loquaciter litigioso responderet ille, unde petebatur, non habebat. transit idem iure consultus, tibicinis Latini modo: 'UNDE TU ME' inquit 'EX IURE MANU CONSERTUM VOCASTI, INDE IBI EGO TE REVOCO.' praetor interea ne pulchrum se ac beatum putaret atque aliquid ipse sua sponte loqueretur, ei quoque carmen compositum est, cum ceteris rebus absurdum tum vero in illo: 'SUIS UTRISQUE SUPERSTITIBUS PRAESENTIBUS ISTAM VIAM DICO: ITE VIAM.' praesto aderat sapiens ille, qui inire viam doceret: 'REDITE VIAM.' eodem duce redibant. haec iam tum apud illos barbatos ridicula, credo, videbantur: homines, cum recte atque in loco constitissent, iuberi abire, ut, unde abissent, eodem statim redirent. isdem ineptiis fucata sunt illa omnia: QUANDO TE IN IURE CONSPICIO, et haec † sed: ANNE TU DICIS QUA EX CAUSA VINDICAVERIS? quae dum erant occulta, necessario ab eis, qui ea tenebant, petebantur; postea vero pervolgata atque in manibus iactata et excussa inanissima prudentiae reperta sunt, fraudis autem et stultitiae plenissima. nam cum permulta prae- 27
clare legibus essent constituta, ea iure consultorum ingeniis pleraque corrupta ac depravata sunt. mulieres omnis propter infirmitatem consilii maiores in tutorum potestate esse voluerunt: hi invenerunt genera tutorum, quae potestate mulierum continerentur. sacra interire illi noluerunt: horum ingenio senes ad coëmptiones faciendas interimendorum sacrorum causa reperti sunt. in omni denique iure civili aequitatem reliquerunt, verba ipsa

tenuerunt; ut, quia in alicuius libris exempli causa id nomen invenerant, putarent omnis mulieres, quae coëmptionem facerent, Gaias vocari. iam illud mihi quidem mirum videri solet, tot homines, tam ingeniosos, per tot annos etiam nunc statuere non potuisse utrum diem tertium an perendinum, iudicem an arbitrum, rem
13 an litem dici oporteret. itaque, ut dixi, dignitas in ista
28 scientia consularis numquam fuit, quae tota ex rebus fictis commenticiisque constaret, gratiae vero multo etiam inanior est: quod enim omnibus patet et aeque promptum est mihi et adversario meo, id esse gratum nullo pacto potest. itaque non modo beneficii conlocandi spem, sed etiam illud, quod aliquando fuit 'licet consulere', iam perdidistis. sapiens existimari nemo potest in ea prudentia, quae neque extra Romam usquam neque Romae rebus prolatis quicquam valet; peritus ideo haberi nemo potest, quod in eo, quod sciunt omnes, nullo modo possunt inter se discrepare; difficilis autem res ideo non putatur, quod et perpaucis et minime obscuris litteris continetur. itaque si mihi homini vehementer occupato stomachum moveritis, triduo me ‹iuris consultum› [esse] profitebor. etenim quae de scripto aguntur, scripta sunt omnia, neque tamen quicquam tam anguste scriptum est, quo ego non possim QUA DE RE AGITUR addere; quae consuluntur autem, minimo periculo respondentur: si id, quod oportet, responderis, idem videare respondisse, quod Servius; sin aliter, etiam controversum ius nosse et
29 tractare videare. quapropter non solum illa gloria militaris vestris formulis atque actionibus anteponenda est, verum etiam dicendi consuetudo longe et multum isti vestrae exercitationi ad honorem antecellit. itaque mihi videntur plerique initio multo hoc maluisse, post, cum id adsequi non potuissent, istuc potissimum sunt delapsi, *et* ut aiunt in Graecis artificibus eos auloedos esse, qui citharoedi fieri non potuerint, sic non nullos videmus, qui oratores evadere non potuerunt, [eos] ad iuris studium devenire. magnus dicendi labor, magna res, magna dignitas, summa autem gratia: etenim a vobis salubritas quaedam, ab eis, qui dicunt, salus ipsa petitur. deinde vestra ‹responsa› atque ‹decreta› et evertuntur saepe dicendo

et sine defensione oratoris firma esse non possunt; in qua si satis profecissem, parcius de eius laude dicerem; nunc nihil de me dico, sed de eis, qui in dicendo magni sunt aut fuerunt. duae sunt artes, quae possunt locare 14 30 homines in amplissimo gradu dignitatis: una imperatoris, altera oratoris boni; ab hoc enim pacis ornamenta retinentur, ab illo belli pericula repelluntur. ceterae tamen virtutes ipsae per se multum valent, iustitia, fides, pudor, temperantia; quibus te, Servi, excellere omnes intellegunt: sed nunc de studiis ad honorem [depositis], non de insita cuiusque virtute disputo. omnia ista nobis studia de manibus excutiuntur, simul atque aliqui motus novus bellicum canere coepit. etenim, ut ait ingeniosus poëta et auctor valde bonus, proeliis 'promulgatis pellitur e medio' non solum ista vestra verbosa simulatio prudentiae, sed etiam ipsa illa domina rerum, 'sapientia: vi geritur res, spernitur orator', non solum odiosus in dicendo ac loquax, verum etiam 'bonus; horridus miles amatur'; vestrum vero studium totum iacet. 'non ex iure manu consertum, sed ferro' inquit 'rem repetunt.' quod si ita est, cedat, opinor, [Sulpici] forum castris, otium militiae, stilus gladio, umbra soli; sit denique in civitate ea prima res, propter quam ipsa est civitas omnium princeps.

Verum haec Cato nimium nos nostris verbis magna 31 facere demonstrat et oblitos esse bellum illud omne Mithridaticum cum mulierculis esse gestum: quod ego longe secus existimo, iudices; deque eo pauca disseram; neque enim causa in hoc continetur. nam si omnia bella, quae cum Graecis gessimus, contemnenda sunt, derideatur de rege Pyrrho triumphus M'. Curii, de Philippo T. Flaminini, de Aetolis M. Fulvii, de rege Perse L. Pauli, de Pseudophilippo Q. Metelli, de Corinthiis L. Mummii: sin haec bella gravissima victoriaeque eorum bellorum gratissimae fuerunt, cur Asiaticae nationes atque ille a te hostis contemnitur? atqui ex veterum rerum monumentis vel maximum bellum populum Romanum cum Antiocho gessisse video; cuius belli victor L. Scipio aequa parta cum P. fratre gloria, quam laudem ille Africa oppressa cognomine ipso prae se ferebat, eandem

32 hic sibi ex Asiae nomine adsumpsit. quo quidem in bello virtus enituit egregia M. Catonis, proavi tui: quo ille, cum esset, ut ego mihi statuam, talis, qualem te esse video, numquam [cum Scipione] esset profectus, si cum mulierculis bellandum arbitraretur; neque vero cum P. Africano senatus egisset, ut legatus fratri proficisceretur, cum ipse paulo ante Hannibale ex Italia expulso, ex Africa eiecto, Karthagine oppressa maximis periculis rem publicam liberasset, nisi illud grave bellum et vehe-
15 mens putaretur. atqui si diligenter quid Mithridates potuerit et quid effecerit et qui vir fuerit consideraris, omnibus regibus, quibuscum populus Romanus bellum gessit, hunc regem nimirum antepones: quem L. Sulla, maximo et fortissimo exercitu, pugnax et acer et non rudis imperator, ut aliud nihil dicam, cum bellum invexisset totam in Asiam, cum pace dimisit; quem L. Murena, pater huiusce, vehementissime vigilantissimeque vexatum, repressum magna ex parte, non oppressum reliquit: qui rex, sibi aliquot annis sumptis ad confirmandas rationes et copias belli, tantum spe conatuque valuit, ut se Oceanum cum Ponto [Sertorii copias cum suis] con-
33 iuncturum putaret: ad quod bellum duobus consulibus ita missis, ut alter Mithridatem persequeretur, alter Bithyniam tueretur, alterius res et terra et mari calamitosae vehementer et opes regis et nomen auxerunt; L. Luculli vero res tantae exstiterunt, ut neque maius bellum commemorari possit neque maiore consilio et virtute gestum: nam cum totius impetus belli ad Cyzicenorum moenia exstitisset eamque urbem sibi Mithridates Asiae ianuam fore putavisset, qua effracta et revolsa tota pateret provincia, perfecta a Lucullo haec sunt omnia, ut *et* urbs fidelissimorum sociorum defenderetur et omnes copiae regis diuturnitate obsessionis consumerentur. quid? illam pugnam navalem ad Tenedum, cum contento cursu, acerrimis ducibus, hostium classis Italiam spe atque animis inflata peteret, mediocri certamine et parva dimicatione commissam arbitraris? mitto proelia; praetereo oppugnationes oppidorum: expulsus regno tandem aliquando *Mithridates* tantum tamen consilio atque auctoritate valuit, ut se rege Armeniorum adiuncto novis opibus co-

piisque renovarit. ac si mihi nunc de rebus gestis esset 16
nostri exercitus imperatorisque dicendum, plurima et
maxima proelia commemorare possem; sed non id agi-
mus; hoc dico: si bellum hoc, si hic hostis, si ille rex 34
contemnendus fuisset, neque tanta cura senatus et popu-
lus Romanus suscipiendum putasset neque tot annos
gessisset [neque] tanta gloria L. Lucullus; neque vero
eius belli conficiendum exitum tanto studio populus Ro-
manus ad Cn. Pompeium detulisset; cuius ex omnibus
pugnis, quae sunt innumerabiles, vel acerrima mihi vi-
detur illa, quae cum rege commissa est et summa con-
tentione pugnata; qua ex pugna cum se ille eripuisset et
Bosporum confugisset, quo exercitus adire non posset,
etiam in extrema fortuna et fuga nomen tamen retinuit
regium. itaque ipse Pompeius regno possesso, ex omni-
bus oris ac notis sedibus hoste pulso, [tamen] tantum in
unius anima posuit, ut, cum omnia, quae ille tenuerat,
adierat, sperarat, victoriâ possideret, tamen non ante
quam illum vitâ expulit bellum confectum iudicarit. hunc
tu hostem, Cato, contemnis, quocum per tot annos tot
proeliis tot imperatores bella gesserunt? cuius (expulsi et
eiecti) vita tanti existimata est *a Pompeio*, ut morte eius
nuntiata tum denique bellum confectum arbitraretur?
hoc igitur in bello L. Murenam legatum fortissimi animi,
summi consilii, maximi laboris cognitum esse defendimus,
et hanc eius operam non minus ad consulatum adipiscen-
dum quam hanc nostram forensem industriam dignitatis
habuisse.

At enim in praeturae petitione prior renuntiatus est 17
Servius. pergitisne vos tamquam ex syngrapha agere 35
cum populo, ut quem locum semel honoris cuipiam dede-
rit, eundem reliquis honoribus debeat? quod enim fre-
tum, quem Euripum tot motus, tantas, tam varias habere
putatis agitationes fluctuum, quantas perturbationes et
quantos aestus habet ratio comitiorum? dies intermissus
aut nox interposita saepe perturbat omnia et totam opinio-
nem parva non numquam commutat aura rumoris; saepe
etiam sine ulla aperta causa fit aliud atque existimaris,
ut non numquam ita factum esse etiam populus admire-
tur, quasi vero non ipse fecerit. nihil est incertius volgo, 36

nihil obscurius voluntate hominum, nihil fallacius ratione tota comitiorum. quis L. Philippum summo ingenio, opibus, gratia, nobilitate, a M. Herennio superari posse arbitratus est? quis Q. Catulum, humanitate, sapientia, integritate antecellentem, a Cn. Manlio? quis M. Scaurum, hominem gravissimum, civem egregium, fortissimum senatorem, a Q. Maximo? non modo horum nihil ita fore putatum est, sed ne cum esset factum quidem, qua re ita factum esset intellegi potuit; nam ut tempestates saepe certo aliquo caeli signo commoventur, saepe improviso nulla ex certa ratione, obscurâ aliqua ex causâ concitantur, sic in hac comitiorum tempestate populari saepe intellegas quo signo commota sit, saepe ita obscura
18 est, ut casu excitata esse videatur. sed tamen, si est
37 reddenda ratio, duae res vehementer in praetura desideratae sunt, quae ambae in consulatu Murenae profuerunt: una, exspectatio muneris, quae et rumore non nullo et studiis sermonibusque competitorum creverat, altera, quod ei, quos in provincia ac legatione omnis et liberalitatis et virtutis suae testis habuerat, nondum decesserant. horum utrumque ei fortuna ad consulatus petitionem reservavit; nam et L. Luculli exercitus, qui ad triumphum convenerat, idem comes L. Murenae praesto fuit, et munus amplissimum, quod petitio praeturae desiderabat, prae-
38 tura restituit. num tibi haec parva videntur adiumenta et subsidia consulatus? voluntas militum? quae cum per se valet multitudine, cum apud suos gratia, tum vero in consule declarando multum etiam apud universum populum Romanum auctoritatis habet suffragatio militaris; imperatores enim comitiis consularibus, non verborum interpretes deliguntur. qua re gravis est illa oratio: 'me saucium recreavit; me praeda donavit; hoc duce castra cepimus, signa contulimus; numquam iste plus militi laboris imposuit quam sibi sumpsit, ipse cum fortis tum etiam felix.' hoc quanti putas esse ad famam hominum ac voluntatem? etenim si tanta illis comitiis religio est, ut adhuc semper omen valuerit praerogativae, quid mirum
19 est in hoc felicitatis famam sermonemque valuisse? sed si haec leviora ducis, quae sunt gravissima, et hanc urbanam suffragationem militari anteponis, noli ludorum

huius elegantiam et scenae magnificentiam valde contemnere; quae huic admodum profuerunt. nam quid ego dicam populum ac volgus imperitorum ludis magno opere delectari? minus est mirandum; quamquam huic causae id satis est; sunt enim populi ac multitudinis comitia. qua re, si populo ludorum magnificentia voluptati est, non est mirandum eam L. Murenae apud populum profuisse: [sed] si nosmet ipsi, qui et [ab delectatione omni] 39
negotiis impedīmur et in ipsa occupatione delectationes alias multas habere possumus, ludis tamen oblectamur et ducimur, quid tu admirere de multitudine indocta? L. Otho, vir fortis, meus necessarius, equestri ordini re- 40
stituit non solum dignitatem, sed etiam voluptatem; itaque lex haec, quae ad ludos pertinet, est omnium gratissima, quod honestissimo ordini cum splendore fructus quoque iucunditatis est restitutus. qua re delectant homines, mihi crede, ludi; etiam illos, qui dissimulant, non solum eos, qui fatentur: quod ego in mea petitione sensi; nam nos quoque habuimus scenam competitricem. quod si ego, qui trinos ludos aedilis feceram, tamen Antonii ludis commovebar, tibi, qui casu nullos feceras, nihil huius istam ipsam, quam inrides, argenteam scenam adversatam putas? sed haec sane sint paria omnia: sit par 41
forensis opera *militari*, militaris suffragatio urbanae, sit idem magnificentissimos et nullos umquam fecisse ludos: quid, in ipsa praetura nihilne existimas inter tuam et istius sortem interfuisse? huius sors ea fuit, quam omnes 20
tui necessarii tibi optabamus, iuris dicundi: in qua gloriam conciliat magnitudo negotii, gratiam aequitatis largitio: qua in sorte sapiens praetor, qualis hic fuit, offensione vitata aequabilitate decernendi benevolentiam adiungit lenitate audiendi: egregia et ad consulatum apta provincia, in qua laus aequitatis, integritatis, facilitatis ad extremum ludorum voluptate concluditur. quid tua 42
sors? tristis, atrox: quaestio peculatus, ex altera parte lacrimarum et squaloris, ex altera plena † catenarum atque indicum; cogendi iudices inviti, retinendi contra voluntatem; scriba damnatus: ordo totus alienus; Sullana gratificatio reprehensa: multi viri fortes et prope pars civitatis offensa est; lites severe aestimatae: cui

placet obliviscitur, cui dolet meminit. postremo tu in provinciam ire noluisti: non possum id in te reprehendere, quod in me ipso et praetore et consule probavi; sed tamen L. Murenae provincia multas bonas gratias cum optima existimatione attulit. habuit proficiscens dilectum in Umbria: dedit ei facultatem res publica liberalitatis, qua usus multas sibi tribus, quae municipiis Umbriae conficiuntur, adiunxit; ipse autem in Gallia ut nostri homines desperatas iam pecunias exigerent aequitate diligentiaque perfecit. tu interea Romae scilicet amicis praesto fuisti; fateor: sed tamen illud cogita, non nullorum amicorum studia minui solere in eos, a quibus provincias contemni intellegunt.

21 43 Et quoniam ostendi, iudices, parem dignitatem ad consulatus petitionem, disparem fortunam provincialium negotiorum in Murena atque in Sulpicio fuisse, dicam iam apertius in quo meus necessarius fuerit inferior [Servius], et ea dicam vobis audientibus, amisso iam tempore, quae ipsi soli re integra saepe dixi: petere [consulatum] nescire te, Servi, persaepe tibi dixi; et in eis rebus ipsis, quas te magno et forti animo [et] agere [et dicere] videbam, tibi solitus sum dicere magis te fortem senatorem mihi videri quam sapientem candidatum. primum accusandi terrores et minae, quibus tu cotidie uti solebas, sunt fortis viri, sed et populi opinionem a spe adipiscendi avertunt et amicorum studia debilitant. nescio quo pacto semper hoc fit, neque in uno aut altero animadversum est, sed iam in pluribus: simul atque candidatus accusationem meditari visus est, ut honorem desperasse 44 videatur. quid ergo? acceptam iniuriam persequi non placet? immo vehementer placet, sed aliud tempus est petendi, aliud persequendi. petitorem ego, praesertim consulatus, magna spe, magno animo, magnis copiis et in forum et in campum deduci volo; non placet mihi inquisitio candidati, praenuntia repulsae, non testium potius quam suffragatorum comparatio, non minae magis quam blanditiae, non declamatio potius quam persalutatio, praesertim cum iam hoc novo more omnes fere domos omnium concursent et ex voltu candidatorum coniecturam faciant quantum quisque animi et facultatis habere videatur.

'videsne tu illum tristem, demissum? iacet, diffidit, ab- 45
iecit hastas.' serpit hic rumor: 'scis tu illum accusationem cogitare, inquirere in competitores, testis quaerere? alium faciam, quoniam sibi hic ipse desperat.' eius modi *de* candidato rum*ore* amici intimi debilitantur, studia deponunt; aut molestiam omnem abiciunt aut suam operam et gratiam iudicio et accusationi reservant. accedit 22
eodem, ut etiam ipse candidatus totum animum atque omnem curam, operam diligentiamque suam in petitione non possit ponere; adiungitur enim accusationis cogitatio, non parva res, sed nimirum omnium maxima; magnum est enim te comparare ea, quibus possis hominem e civitate, praesertim non inopem neque infirmum, exturbare, qui et per se et per suos et vero etiam per alienos defendatur; omnes enim ad pericula propulsanda concurrimus et qui non aperte inimici sumus, etiam alienissimis in capitis periculis amicissimorum officia et studia praestamus. qua re ego expertus et petendi et defendendi et 46
accusandi molestiam sic intellexi: in petendo studium esse acerrimum, in defendendo officium, in accusando laborem. itaque sic statuo, fieri nullo modo posse ut idem accusationem et petitionem [consulatus] diligenter adornet atque instruat; unum sustinere pauci possunt, utrumque nemo. tu, cum [te] de curriculo petitionis deflexisses animumque ad accusandum transtulisses, existimasti te utrique negotio satis facere posse? vehementer errasti: quis enim dies fuit, postea quam in istam accusandi denuntiationem ingressus es, quem tu non totum in ista ratione consumpseris? legem ambitus flagitasti, 23
quae tibi non deerat; erat enim severissime scripta Calpurnia: gestus est mos et voluntati et dignitati tuae. sed tota illa lex accusationem tuam, si haberes nocentem reum, fortasse armasset; petitioni vero refragata est. poena 47
gravior in plebem tua voce efflagitata est: commoti animi tenuiorum; exsilium in nostrum ordinem: concessit senatus postulationi tuae, sed non libenter duriorem fortunae communi condicionem te auctore constituit; morbi excusationi poena addita est: voluntas offensa multorum, quibus aut contra valetudinis commodum laborandum est aut incommodo morbi etiam ceteri vitae fructus relin-

quendi. quid ergo? haec quis tulit? is, qui auctoritati senatus, voluntati tuae paruit, denique is tulit, cui minime proderant. illa, quae mea summa voluntate senatus frequens repudiavit, mediocriter adversata tibi esse existimas? confusionem suffragiorum flagitasti, perrogationem legis Maniliae, aequationem gratiae, dignitatis, suffragiorum: graviter homines honesti atque in suis civitatibus et municipiis gratiosi tulerunt, a tali viro esse pugnatum, ut omnes et dignitatis et gratiae gradus tollerentur. idem editicios iudices esse voluisti, ut odia [occulta] civium, quae tacitis nunc discordiis continentur, in fortunas
48 optimi cuiusque erumperent. haec omnia tibi accusandi viam muniebant, adipiscendi obsaepiebant.

Atque ex omnibus illa plaga est iniecta petitioni tuae, non tacente me, maxima; de qua ab homine ingeniosissimo et copiosissimo, Hortensio, multa gravissime dicta sunt; — quo etiam mihi durior locus est dicendi datus, ut, cum ante me et ille dixisset et vir summa dignitate et diligentia et facultate dicendi, M. Crassus, ego in extremo non partem aliquam agerem causae, sed de tota re dicerem, quod mihi videretur; itaque in eisdem rebus fere versor, et, quoad possum, iudices, occurro vestrae
24 satietati. — sed tamen, Servi, quam te securim putas iniecisse petitioni tuae, cum populum Romanum in eum metum adduxisti, ut pertimesceret ne consul Catilina fieret, dum tu accusationem comparas deposita atque ab-
49 iecta petitione? etenim te inquirere videbant, tristem ipsum, maestos amicos, observationes, testificationes, seductiones testium, secessionem subscriptorum animadvertebant, quibus rebus certe ipsi † candidatorum obscuriores videri solent, Catilinam interea alacrem atque laetum, stipatum choro iuventutis, vallatum indicibus atque sicariis, inflatum cum spe militum tum conlegae mei, quem ad modum dicebat ipse, promissis, circumfluentem colonorum Arretinorum et Faesulanorum exercitu, quam turbam dissimillimo ex genere distinguebant homines percussi Sullani temporis calamitate; voltus erat ipsius plenus furoris, oculi sceleris, sermo adrogantiae, sic ut ei iam exploratus et domi conditus consulatus videretur. Murenam contemnebat; Sulpicium accusatorem suum numera-

bat, non competitorem; ei vim denuntiabat, rei publicae 25
minabatur. quibus rebus qui timor bonis omnibus in- 50
iectus sit quantaque desperatio rei publicae, si ille factus esset, nolite a me commoneri velle: vosmet ipsi vobiscum recordamini. meministis enim, cum illius nefarii gladiatoris voces percrebruissent, quas habuisse in contione domestica dicebatur, cum miserorum fidelem defensorem negasset inveniri posse, nisi eum, qui ipse miser esset; integrorum et fortunatorum promissis saucios et miseros credere non oportere: qua re qui consumpta replere, erepta recuperare vellent, spectarent quid ipse deberet, quid possideret, quid auderet: minime timidum et valde calamitosum esse oportere eum, qui esset futurus dux et signifer calamitosorum — tum igitur, his rebus auditis, 51
meministis fieri senatus consultum referente me, ne postero die comitia haberentur, ut de his rebus in senatu agere possemus. itaque postridie frequenti senatu Catilinam excitavi atque eum de his rebus iussi si quid vellet, quae ad me adlatae essent, dicere. atque ille, ut semper fuit apertissimus, non se purgavit, sed indicavit atque induit: tum enim dixit duo corpora esse rei publicae, unum debile, infirmo capite; alterum firmum, sine capite: huic, si ita de se meritum esset, caput se vivo non defuturum. congemuit senatus frequens neque tamen satis severe pro rei indignitate decrevit; nam partim ideo fortes in decernendo non erant, quia nihil timebant, partim, quia timebant: [tum] erupit e senatu triumphans gaudio, quem omnino vivum illinc exire non oportuerat; praesertim cum idem ille in eodem ordine paucis diebus ante Catoni, fortissimo viro, iudicium minitanti ac denuntianti respondisset, si quod esset in suas fortunas incendium excitatum, id se non aqua, sed ruina exstincturum. his tum rebus commotus, et quod homines iam 26
tum coniuratos cum gladiis in campum deduci a Catilina 52
sciebam, descendi [in campum] cum firmissimo praesidio fortissimorum virorum et cum illa lata insignique lorica, non quae me tegeret, — etenim sciebam Catilinam non latus aut ventrem, sed caput et collum solere petere —, verum ut omnes boni animadverterent, et, cum in metu et periculo consulem viderent, id quod est factum, ad

opem praesidiumque concurrerent. itaque cum te, Servi, remissiorem in petendo putarent, Catilinam et spe et cupiditate inflammatum viderent, omnes, qui illam a re publica pestem depellere cupiebant, ad Murenam se sta-
53 tim contulerunt. magna est autem comitiis consularibus repentina voluntatum inclinatio, praesertim cum incubuit ad virum bonum et multis aliis adiumentis petitionis ornatum; qui cum honestissimo patre atque maioribus, modestissima adulescentia, clarissima legatione, praetura probata in iure, grata in munere, ornata in provincia, petisset diligenter et ita petisset, ut neque minanti cederet neque cuiquam minaretur, huic mirandum est magno adiumento Catilinae subitam spem consulatus adipiscendi fuisse?

54 Nunc mihi tertius ille locus est reliquus orationis de ambitus criminibus, perpurgatus ab eis, qui ante me dixerunt, a me, quoniam ita Murena voluit, retractandus: quo in loco C. Postumo, familiari meo, ornatissimo viro, de divisorum indiciis et de deprehensis pecuniis, adulescenti ingenioso et bono, Ser. Sulpicio, de equitum centuriis, M. Catoni, homini in omni virtute excellenti, de ipsius accusatione, de senatus consulto, de re publica respon-
27 debo. sed pauca, quae meum animum repente moverunt,
55 prius de L. Murenae fortuna conquerar. nam cum saepe antea, iudices, et ex aliorum miseriis et ex meis curis laboribusque cotidianis fortunatos eos homines iudicarem, qui remoti a studiis ambitionis otium ac tranquillitatem vitae secuti sunt, tum vero in his L. Murenae tantis tamque improvisis periculis ita sum animo adfectus, ut non queam satis neque communem omnium nostrum condicionem neque huius eventum fortunamque miserari: qui primum, dum ex honoribus continuis familiae maiorumque suorum unum ascendere gradum dignitatis conatus est, venit in periculum, ne et ea, quae *ei* relicta, et haec, quae ab ipso parata sunt, amittat, deinde, propter studium novae laudis, etiam in veteris fortunae discrimen
56 adducitur. quae cum sint gravia, iudices, tum illud acerbissimum est, quod habet eos accusatores, non qui odio inimicitiarum ad accusandum, sed qui studio accusandi ad inimicitias descenderint. nam ut omittam Servium

Sulpicium, quem intellego non iniuria L. Murenae, sed honoris contentione permotum, accusat paternus amicus, C. Postumus, vetus, ut ait ipse, vicinus ac necessarius, qui necessitudinis causas compluris protulit, simultatis nullam commemorare potuit; accusat Ser. Sulpicius, sodalis filius, cuius ingenio paterni omnes necessarii munitiores esse debebant; accusat M. Cato, qui cum a Murena nulla re umquam alienus fuit, tum ea condicione [nobis] erat in hac civitate natus, ut eius opes atque ingenium praesidio multis etiam alienis, exitio vix cuiquam inimico esse deberet. respondebo igitur Postumo primum, qui 57
nescio quo pacto mihi videtur praetorius candidatus in consularem quasi desultorius in quadrigarum curriculum incurrere; cuius competitores si nihil deliquerunt, dignitati eorum concessit, cum petere destitit; sin autem eorum aliquis largitus est, expetendus amicus est qui alienam potius iniuriam quam suam persequatur.

De Postumi criminibus. De Servii adulescentis.

Venio nunc ad M. Catonem, quod est firmamentum 28
ac robur totius accusationis; qui tamen ita gravis est 58
accusator et vehemens, ut multo magis eius auctoritatem quam criminationem pertimescam; in quo ego accusatore, iudices, primum illud deprecor, ne quid L. Murenae dignitas illius, ne quid exspectatio tribunatus, ne quid totius vitae splendor et gravitas noceat, denique ne ea soli huic obsint bona M. Catonis, quae ille adeptus est, ut multis prodesse possit. bis consul fuerat P. Africanus et duos terrores huius imperii, Karthaginem Numantiamque deleverat, cum accusavit L. Cottam. erat in eo summa eloquentia, summa fides, summa integritas, auctoritas tanta quanta in imperio populi Romani, quod illius opera tenebatur: saepe hoc maiores natu dicere audivi, hanc accusatoris eximiam vim plurimum L. Cottae profuisse. noluerunt sapientissimi homines, qui tum rem illam iudicabant, ita quemquam cadere in iudicio, ut nimiis adversarii viribus abiectus videretur. quid, 59
Ser. Galbam — nam traditum memoriae est — nonne proavo tuo, fortissimo atque florentissimo viro, M. Catoni incumbenti ad eius perniciem populus Romanus eripuit? semper in hac civitate nimis magnis accusatorum opibus

et populus universus et sapientes ac multum in posterum prospicientes iudices restiterunt. nolo accusator in iudicium potentiam adferat, non vim maiorem aliquam, non auctoritatem excellentem, non nimiam gratiam: valeant haec omnia ad salutem innocentium, ad opem impotentium, ad auxilium calamitosorum; in periculo vero et in
60 pernicie civium repudientur. nam si quis hoc forte dicet, Catonem descensurum ad accusandum non fuisse, nisi prius de causa iudicasset, iniquam legem, iudices, et miseram condicionem instituet periculis hominum, si existimabit iudicium accusatoris in reum pro aliquo prae-
29 iudicio valere oportere. ego tuum consilium, Cato, propter singulare animi mei de tua virtute iudicium, vituperare non possum: non nulla forsitan in re conformare et leviter emendare possim. 'non multa peccas', inquit ille fortissimo viro senior magister, 'sed peccas: te regere possum.' at ego non te: verissime dixerim peccare te nihil neque ulla in re te esse huius modi, ut corrigendus potius quam leviter inflectendus esse videare; finxit enim te ipsa natura ad honestatem, gravitatem, temperantiam, magnitudinem animi, iustitiam, ad omnis denique virtutes magnum hominem et excelsum. accessit istuc doctrina non moderata nec mitis, sed, ut mihi videtur, paulo asperior et durior quam aut veritas aut natura patitur.
61 et quoniam non est nobis haec oratio habenda aut apud imperitam multitudinem aut in aliquo conventu agrestium, audacius paulo de studiis humanitatis, quae et mihi et vobis nota et iucunda sunt, disputabo. in M. Catone, iudices, haec bona quae videmus divina et egregia, ipsius scitote esse propria: quae non numquam requirimus, ea sunt omnia non a natura, verum a magistro. fuit enim quidam summo ingenio vir, Zeno, cuius inventorum aemuli ‹Stoici› nominantur: huius sententiae sunt et praecepta huius modi: ‹sapientem› gratia numquam moveri, numquam cuiusquam delicto ignoscere; neminem misericordem esse nisi stultum et levem; viri non esse neque exorari neque placari; solos ‹sapientis› esse, si distortissimi sint, formosos; si mendicissimi, divites; si servitutem serviant, reges; nos autem, qui ‹sapientes› non sumus, fugitivos, exsules, hostis, insanos denique [esse dicunt];

omnia peccata esse paria; omne delictum scelus esse nefarium nec minus delinquere eum, qui gallum gallinaceum, cum opus non fuerit, quam eum, qui patrem suffocaverit; ‹sapientem› nihil opinari, nullius rei paenitere, nulla in re falli, sententiam mutare numquam. haec homo ingeniosissimus, M. Cato, auctoribus eruditissimis inductus adripuit, neque disputandi causa, ut magna pars, sed ita vivendi. petunt aliquid publicani: cave quicquam habeat momenti gratia. supplices aliqui veniunt miseri et calamitosi: sceleratus et nefarius fueris, si quicquam misericordia adductus feceris. fatetur aliquis se peccasse et eius delicti veniam petit: nefarium est facinus ignoscere. at leve delictum est: omnia peccata sunt paria. dixisti quippiam: fixum et statutum est. non re ductus es, sed opinione: sapiens nihil opinatur. errasti aliqua in re: maledici putat. hac ex disciplina nobis illa sunt: 'dixi in senatu me nomen consularis candidati delaturum.' 'iratus dixisti.' 'numquam' inquit 'sapiens irascitur.' 'at temporis causa.' 'improbi' inquit 'hominis est mendacio fallere; mutare sententiam turpe est; exorari scelus, misereri flagitium.' nostri autem illi, — fateor enim, Cato, me quoque in adulescentia diffisum ingenio meo quaesisse adiumenta doctrinae — nostri, inquam, illi a Platone et Aristotele, moderati homines et temperati, aiunt apud sapientem valere aliquando gratiam; viri boni esse misereri; distincta genera esse delictorum et disparis poenas; esse apud hominem constantem ignoscendi locum; ipsum sapientem saepe aliquid opinari quod nesciat; irasci non numquam; exorari eundem et placari; quod dixerit, interdum, si ita rectius sit, mutare; de sententia decedere aliquando; omnis virtutes mediocritate quadam esse moderatas. hos ad magistros si qua te fortuna, Cato, cum ista natura detulisset, non tu quidem vir melior esses nec fortior nec temperantior nec iustior — neque enim esse potes, — sed paulo ad lenitatem propensior: non accusares nullis adductus inimicitiis, nulla lacessitus iniuria, pudentissimum hominem, summa dignitate atque honestate praeditum; putares, cum in eiusdem anni custodia te atque L. Murenam fortuna posuisset, aliquo te cum hoc rei publicae vinculo

30 62 63 31 64

esse coniunctum; quod atrociter in senatu dixisti, [aut non dixisses] aut seposuisses aut mitiorem in partem in-
65 terpretarere. ac te ipsum, quantum ego opinione auguror, nunc et animi quodam impetu concitatum et vi naturae atque ingenii elatum et recentibus praeceptorum studiis flagrantem iam usus flectet, dies leniet, aetas mitigabit. etenim isti ipsi mihi videntur vestri praeceptores et virtutis magistri finis officiorum paulo longius quam natura vellet protulisse, ut, cum ad ultimum animo contendissemus, ibi tamen, ubi oporteret, consisteremus. 'nihil ignoveris.' immo aliquid, non omnia. 'nihil omnino gratiae concesseris.' immo insistito, cum officium et fides postulabit. 'misericordia commotus ne sis.' etiam, dissolvenda severitate, sed tamen est laus aliqua humanitatis. 'in sententia permaneto.' vero, nisi sententiam
66 sententia alia vicerit melior. huiusce modi Scipio ille fuit, quem non paenitebat facere idem, quod tu: habere eruditissimum hominem Panaetium domi; cuius oratione et praeceptis, quamquam erant eadem ista, quae te delectant, tamen asperior non est factus, sed, ut accepi a senibus, lenissimus. quis vero C. Laelio comior? quis iucundior eodem ex studio isto, quis illo gravior, sapientior? possum de L. Philo, de C. Gallo dicere haec eadem, sed te domum iam deducam tuam: quemquamne existimas Catone proavo tuo commodiorem, communiorem, moderatiorem fuisse ad omnem rationem humanitatis? de cuius praestanti virtute cum vere graviterque diceres, domesticum te habere dixisti exemplum ad imitandum: est illud quidem exemplum tibi propositum domi, sed tamen naturae similitudo illius ad te magis, qui ab illo ortus es, quam ad unum quemque nostrum pervenire potuit, ad imitandum vero tam mihi propositum exemplar illud est quam tibi. sed si illius comitatem et facilitatem tuae gravitati severitatique asperseris, non ista quidem erunt meliora, quae nunc sunt optima, sed certe condita
32 67 iucundius. qua re ut ad id, quod institui, revertar, tolle mihi e causa nomen Catonis; remove [praetermitte] auctoritatem, quae in iudiciis aut nihil valere aut ad salutem debet valere; congredere mecum criminibus ipsis. quid accusas, Cato? quid adfers ad iudicium? quid ar-

guis? ambitum accusas: non defendo. me reprehendis, quod idem defendam, quod lege punierim: punivi ambitum, non innocentiam; ambitum vero ipsum vel tecum accusabo, si voles. dixisti senatus consultum me referente esse factum: si mercede [conducti] obviam candidatis issent, si conducti sectarentur, si gladiatoribus [volgo] locus tributim et item prandia si volgo essent data, contra legem Calpurniam factum videri. ergo ita senatus si iudicat, contra legem facta haec videri, si facta sint, decernit quod nihil opus est, dum candidatis morem gerit; nam factum sit necne vehementer quaeritur; si factum est, quin contra legem sit, dubitare nemo potest. est igitur ridiculum, quod est dubium, id re- 68
linquere incertum; quod nemini dubium potest esse, id iudicare. atque id decernitur omnibus postulantibus candidatis; ut ex senatus consulto neque cuius intersit neque contra quem sit intellegi possit. qua re docta a L. Murena illa esse commissa: tum egomet tibi contra legem commissa esse concedam. 'multi obviam prodierunt de 33
provincia decedenti' [consulatum petenti]. [solet fieri:] eccui autem non proditur [revertenti]? 'quae fuit ista multitudo?' primum, si tibi istam rationem non possim reddere, quid habet admirationis tali viro advenienti, candidato consulari, obviam prodisse multos? quod nisi esset factum, magis mirandum videretur. quid, si etiam 69
illud addam, quod a consuetudine non abhorret, rogatos esse multos, num aut criminosum est aut mirandum, qua in civitate rogati infimorum hominum filios prope de nocte ex ultima saepe urbe deductum venire soleamus, in ea non esse gravatos homines prodire hora tertia in campum Martium, praesertim talis viri nomine rogatos? quid, si omnes societates venerunt, quarum ex numero multi sedent iudices? quid, si multi homines nostri ordinis honestissimi? quid, si illa officiosissima, quae neminem patitur non honeste in urbem introire, tota natio candidatorum? si denique ipse accusator noster Postumus obviam cum bene magna caterva sua venit, quid habet ista multitudo admirationis? omitto clientis, vicinos, tribulis, exercitum totum Luculli, qui ad triumphum per eos dies venerat: hoc dico, frequentiam in isto officio

gratuitam non modo dignitati ullius umquam, sed ne
70 voluntati quidem defuisse. 'at sectabantur multi.' doce
mercede: concedam esse crimen: hoc quidem remoto,
34 quid reprehendis? 'quid opus est' inquit 'sectatoribus?'
a me tu id quaeris, quid opus sit eo, quo semper usi
sumus? homines tenues unum habent in nostrum ordi-
nem aut promerendi aut referendi beneficii locum hanc
in nostris petitionibus operam atque adsectationem; ne-
que enim fieri potest neque postulandum est a nobis aut
ab equitibus Romanis, ut suos necessarios [candidatos]
adsectentur totos dies: a quibus si domus nostra celebra-
tur, si interdum ad forum deducimur, si uno basilicae
spatio honestamur, diligenter observari videmur et coli:
tenuiorum et non occupatorum amicorum est ista ad-
siduitas, quorum copia bonis viris et beneficis deesse
71 non solet. noli igitur eripere hunc inferiori generi homi-
num fructum officii, Cato; sine eos, qui omnia a nobis
sperant, habere ipsos quoque aliquid quod nobis tribuere
possint. si nihil erit praeter ipsorum suffragium, tenue
est; [si] ut suffragentur, nihil valent gratia ipsi; deni-
que, ut solent loqui, non dicere pro nobis, non spondere,
non vocare domum suam possunt: atque haec a nobis
petunt omnia, neque ulla re alia, quae a nobis conse-
quuntur, nisi *hac* opera sua compensari putant posse; ita-
que et legi Fabiae, [quae est de numero sectatorum,] et
senatus consulto, quod est L. Caesare * consule factum,
restiterunt; nulla est enim poena quae possit observan-
tiam tenuiorum ab hoc vetere instituto officiorum exclu-
72 dere. 'at spectacula sunt tributim data et ad prandium
volgo vocati.' etsi hoc factum a Murena omnino, iudices,
non est, ab eius amicis autem more et modo factum est,
tamen admonitus re ipsa recordor quantum hae conque-
stiones in senatu habitae punctorum nobis, Servi, de-
traxerint. quod enim tempus fuit aut nostrâ aut patrum
nostrorum memoriâ quo haec, sive ambitio est sive libe-
ralitas, non fuerit, ut locus et in circo et in foro daretur
amicis et tribulibus? [haec homines tenuiores a suis tri-
35 bulibus vetere instituto adsequebantur] * * * praefectum
73 fabrum semel locum tribulibus suis dedisse: quid statuent
in viros primarios, qui in circo totas tabernas tribulium

causa compararunt? haec omnia sectatorum, spectaculorum, prandiorum [item] crimina a multitudine in tuam nimiam diligentiam, Servi, coniecta sunt; in quibus tamen Murena [a] senatus auctoritate defenditur. quid enim? senatus num obviam prodire crimen putat? 'non, sed mercede;' convince. num sectari multos? 'non, sed conductos:' doce. num locum ad spectandum dare aut ad prandium invitare? 'minime, sed volgo.' quid est 'volgo?' 'universos.' non igitur, si L. Natta, summo loco adulescens, qui et quo animo iam sit et qualis vir futurus sit videmus, in equitum centuriis voluit esse et ad hoc officium necessitudinis et ad reliquum tempus gratiosus, id erit eius vitrico fraudi aut crimini, nec, si virgo Vestalis, huius propinqua et necessaria, locum suum gladiatorium concessit huic, non et illa pie fecit et hic a culpa est remotus. omnia haec sunt officia necessariorum, commoda tenuiorum, munia candidatorum.

At enim agit mecum austere et Stoice Cato: negat 74
verum esse adlici benevolentiam cibo; negat iudicium hominum in magistratibus mandandis corrumpi voluptatibus oportere. ergo ad cenam petitionis causa si quis vocat, condemnetur. 'quippe' inquit 'tu mihi summum imperium, summam auctoritatem, tu gubernacula rei publicae petas fovendis hominum sensibus et deleniendis animis et adhibendis voluptatibus? utrum lenocinium' inquit 'a grege delicatae iuventutis an orbis terrarum imperium a populo Romano petebas?' horribilis oratio: sed eam usus, vita, mores, civitas ipsa respuit. neque tamen Lacedaemonii, auctores istius vitae atque orationis, qui cotidianis epulis in robore accumbunt, neque vero Cretes, quorum nemo gustavit umquam cubans, melius quam Romani homines, qui tempora voluptatis laborisque dispertiunt, res publicas suas retinuerunt; quorum alteri uno adventu nostri exercitus deleti sunt, alteri nostri imperii praesidio disciplinam suam legesque conservant. qua re 36 75
noli, Cato, maiorum instituta, quae res ipsa, quae diuturnitas imperii comprobat, nimium severa oratione reprehendere. fuit eodem ex studio vir eruditus apud patres nostros et honestus homo et nobilis, Q. Tubero. is, cum epulum Q. Maximus P. Africani patrui sui nomine

populo Romano daret, rogatus est a Maximo, ut triclinium sterneret, cum esset Tubero eiusdem Africani sororis filius. atque ille, homo eruditissimus ac Stoicus, stravit pelliculis haedinis lectulos Punicanos et exposuit vasa Samia, quasi vero esset Diogenes Cynicus mortuus et non divini hominis Africani mors honestaretur; quem cum supremo eius die Maximus laudaret, gratias egit dis immortalibus, quod ille vir in hac re publica potissimum natus esset; necesse enim fuisse ibi esse terrarum imperium, ubi ille esset. huius in morte celebranda graviter tulit populus Romanus hanc perversam sapientiam
76 Tuberonis; itaque homo integerrimus, civis optimus, cum esset L. Pauli nepos, P. Africani, ut dixi, sororis filius, his haedinis pelliculis praeturâ deiectus est. odit populus Romanus privatam luxuriam, publicam magnificentiam diligit; non amat profusas epulas, sordis et inhumanitatem multo minus; distinguit rationem officiorum ac temporum, vicissitudinem laboris ac voluptatis. nam quod ais nulla re adlici hominum mentis oportere ad magistratum mandandum nisi dignitate, hoc tu ipse, in quo summa est dignitas, non servas: cur enim quemquam, ut studeat tibi, ut te adiuvet, rogas? rogas tu me, ut mihi praesis, ut committam ego me tibi? quid tandem ais? num me rogari oportet abs te an te potius a me, ut pro mea salute laborem periculumque
77 suscipias? quid? quod habes nomenclatorem? in eo quidem fallis et decipis: nam si nomine appellari abs te civis tuos honestum est, turpe est eos notiores esse servo tuo quam tibi; sin, etiam *si* noris, tamen per monitorem appellandi sunt, cur nomen petis quasi incertum sit? quid? quod cum admoneris, tamen, quasi tute noris, ita salutas? quod, postea quam es designatus, multo salutas neglegentius? haec omnia ad rationem civitatis si dirigas, recta sunt; sin perpendere ad disciplinae praecepta velis, reperiantur pravissima. qua re nec plebi Romanae eripiendi fructus isti sunt ludorum, gladiatorum, conviviorum, quae omnia maiores nostri comprobaverunt, nec candidatis ista benignitas adimenda est, quae liberalitatem magis significat quam largitionem.
37
78 At enim te ad accusandum res publica adduxit. credo,

Cato, te isto animo atque ea opinione venisse; sed tu imprudentia laberis. ego quod facio, iudices, cum amicitiae dignitatisque L. Murenae gratia facio, tum me pacis, otii, concordiae, libertatis, salutis, vitae denique omnium nostrum causa facere clamo atque testor. audite, audite consulem, iudices, nihil dicam adrogantius, tantum dicam, totos dies atque noctis de re publica cogitantem! non usque eo L. Catilina rem publicam despexit atque contempsit, ut ea copia, quam secum eduxit, se hanc civitatem oppressurum arbitraretur: latius patet illius sceleris contagio, quam quisquam putat; ad pluris pertinet: intus, intus, inquam, est equus Troianus; a quo numquam me consule dormientes opprimemini. quaeris 79
a me, quid ego Catilinam metuam: nihil, et curavi ne quis metueret, sed copias illius, quas hic video, dico esse metuendas; nec tam timendus est nunc exercitus L. Catilinae quam isti, qui illum exercitum deseruisse dicuntur; non enim deseruerunt, sed ab illo in speculis atque insidiis relicti in capite atque in cervicibus nostris restiterunt: hi et integrum consulem et bonum imperatorem (et natura et fortuna cum rei publicae salute coniunctum) deici de urbis praesidio et de custodia civitatis vestris sententiis deturbari volunt. quorum ego ferrum et audaciam reieci in campo, debilitavi in foro, compressi etiam domi meae saepe, iudices, his vos si alterum consulem tradideritis, plus multo erunt vestris sententiis quam suis gladiis consecuti. magni interest, iudices, id quod ego multis repugnantibus egi atque perfeci, esse Kalendis Ianuariis in re publica duos consules. nolite arbitrari, 80
mediocribus consiliis aut usitatis viis aut * *. non lex improba, non perniciosa largitio, non auditum aliquando aliquod malum rei publicae quaeritur: inita sunt in hac civitate consilia, iudices, urbis delendae, civium trucidandorum, nominis Romani exstinguendi; atque haec cives, (cives, inquam, si eos hoc nomine appellari fas est,) de patria sua et cogitant et cogitaverunt; horum ego cotidie consiliis occurro, audaciam debilito, sceleri resisto: sed moneo, iudices: in exitu iam est meus consulatus; nolite mihi subtrahere vicarium meae diligentiae; nolite adimere eum, cui rem publicam cupio tradere inco-

38 lumem, ab his tantis periculis defendendam. atque ad
81 haec mala, iudices, quod accedat aliud non videtis? te, te appello, Cato: nonne prospicis tempestatem anni tui? iam enim hesterna contione intonuit vox perniciosa designati tribuni, conlegae tui; contra quem multum tua mens, multum omnes boni providerunt, qui te ad tribunatus petitionem vocaverunt. omnia, quae per hoc triennium agitata sunt, iam ab eo tempore, quo a L. Catilina et Cn. Pisone initum consilium senatus interficiendi scitis esse, in hos dies, in hos mensis, in hoc tempus erum-
82 punt. qui locus est, iudices, quod tempus, qui dies, quae nox, cum ego non ex istorum insidiis ac mucronibus non solum meo, sed multo etiam magis divino consilio eripiar atque evolem? neque isti me meo nomine interfici, sed vigilantem consulem de rei publicae praesidio demovere volunt; nec minus vellent, Cato, te quoque aliqua ratione, si possent, tollere, id quod, mihi crede, et agunt et moliuntur. vident quantum in te sit animi, quantum ingenii, quantum auctoritatis, quantum rei publicae praesidii: sed cum consulari auctoritate et auxilio spoliatam vim tribuniciam viderint, tum se facilius inermem et debilitatum te oppressuros arbitrantur. nam ne sufficiatur consul non timent; vident in tuorum potestate conlegarum fore; sperant sibi Silanum, clarum virum, sine conlega, te sine consule, rem publicam sine praesidio obici
83 posse. his tantis in rebus tantisque in periculis est tuum, M. Cato, qui mihi non tibi, sed patriae natus esse *videris*, videre quid agatur, retinere adiutorem, defensorem, socium in re publica, consulem non cupidum, consulem, quod maxime tempus hoc postulat, fortuna constitutum ad amplexandum otium, scientia ad bellum gerendum, animo et usu ad quod velis negotium.

39 Quamquam huiusce rei potestas omnis in vobis sita est, iudices; totam rem publicam vos in hac causa tenetis, vos gubernatis. si L. Catilina cum suo consilio nefariorum hominum, quos secum eduxit, hac de re posset iudicare, condemnaret L. Murenam; si interficere posset, occideret; petunt enim rationes illius, ut orbetur auxilio res publica, ut minuatur contra suum furorem imperatorum copia, ut maior facultas tribunis plebis detur depulso

adversario seditionis ac discordiae concitandae. idemne igitur delecti amplissimis ex ordinibus honestissimi atque sapientissimi viri iudicabunt, quod ille importunissimus gladiator, hostis rei publicae iudicaret? mihi credite, iu- 84
dices, in hac causa non solum de L. Murenae, verum etiam de vestra salute sententiam feretis: in discrimen extremum venimus; nihil est iam unde nos reficiamus aut ubi lapsi resistamus. non solum minuenda non sunt auxilia, quae habemus, sed etiam nova, si fieri possit, comparanda. hostis est enim non apud Anienem, quod bello Punico gravissimum visum est, sed in urbe, in foro — di immortales! sine gemitu hoc dici non potest—; non nemo etiam in illo sacrario rei publicae, in ipsa, inquam, curia non nemo hostis est. di faxint ut meus conlega, vir fortissimus, hoc Catilinae nefarium latrocinium armatus opprimat, ego togatus, vobis bonisque omnibus adiutoribus, hoc, quod conceptum res publica periculum parturit, consilio discutiam et comprimam! sed quid tan- 85
dem fiet, si haec elapsa de manibus nostris in eum annum, qui consequitur, redundarint? unus erit consul et is non in administrando bello, sed in sufficiendo conlega occupatus; hunc iam qui impedituri sint, * * illa pestis immanis, importuna [Catilinae] prorumpet, qua poterit, et iam minatur; in agros suburbanos repente advolabit; versabitur in rostris furor, in curia timor, in foro coniuratio, in campo exercitus, in agris vastitas; omni autem in sede ac loco ferrum flammamque metuemus, quae iam diu comparantur: eadem ista omnia, si ornata suis praesidiis erit res publica, facile et magistratuum consiliis et privatorum diligentia comprimentur. quae cum ita sint, iudices, primum rei publicae causa, 40
qua nulla res cuiquam potior debet esse, vos pro mea 86
summa et vobis cognita in re publica diligentia, moneo, pro auctoritate consulari hortor, pro magnitudine periculi obtestor, ut otio, ut paci, ut saluti, ut vitae vestrae et ceterorum civium consulatis; deinde ego idem vos defensoris et amici officio adductus oro atque obsecro, iudices, ut ne hominis miseri et cum corporis morbo tum animi dolore confecti, L. Murenae, recentem gratulationem nova lamentatione obruatis. modo maximo beneficio po-

puli Romani ornatus fortunatus videbatur, quod primus in familiam veterem, primus in municipium antiquissimum consulatum attulisset: nunc idem squalore et sordibus confectus, lacrimis ac maerore perditus, vester est supplex, iudices, vestram fidem obtestatur, *vestram* misericordiam implorat, vestram potestatem ac vestras opes
87 intuetur. nolite, per deos immortalis! iudices, hoc eum cum honore, quo se honestiorem fore putavit, etiam ceteris ante partis honestatibus atque omni dignitate fortunaque privare. atque ita vos L. Murena, iudices, orat atque obsecrat, si iniuste neminem laesit, si nullius auris voluntatemve violavit, si nemini, ut levissime dicam, odio nec domi nec militiae fuit, sit apud vos modestiae locus, sit demisso animo perfugium, sit auxilium pudori. misericordiam spoliatio consulatus magnam habere debet, iudices; una enim eripiuntur cum consulatu omnia: invidiam vero his temporibus habere consulatus ipse nullam potest; obicitur enim contionibus seditiosorum, insidiis coniuratorum, telis Catilinae; ad omne denique periculum atque ad omnem invidiam solus oppo-
88 nitur. qua re quid invidendum Murenae aut cuiquam nostrum sit in hoc praeclaro consulatu non video, iudices. quae vero miseranda sunt, ea et mihi ante oculos ver-
41 santur et vos videre et perspicere potestis. si, quod Iuppiter omen avertat! hunc vestris sententiis adflixeritis, quo se miser vertet? domumne? ut eam imaginem clarissimi viri, parentis sui, quam paucis ante diebus laureatam in sua gratulatione conspexit, eandem deformatam ignominia lugentemque videat? an ad matrem, quae misera modo consulem osculata filium suum, nunc cruciatur et sollicita est ne eundem paulo post spoliatum
89 omni dignitate conspiciat? sed quid eius matrem aut domum appello, quem nova poena legis et domo et parente et omnium suorum consuetudine conspectuque privat? ibit igitur in exsilium miser? quo? ad orientisne partis, in quibus annos multos legatus fuit, exercitus duxit, res maximas gessit? at habet magnum dolorem, unde cum honore decesseris, eodem cum ignominia reverti. an se in contrariam partem terrarum abdet, ut Gallia Transalpina, quem nuper summo cum imperio

libentissime viderit, eundem lugentem, maerentem, exsulem videat? in ea porro provincia quo animo C. Murenam fratrem suum aspiciet? qui huius dolor! qui illius maeror erit! quae utriusque lamentatio! quanta autem perturbatio fortunae atque sermonis, quom, quibus in locis paucis ante diebus factum esse consulem Murenam nuntii litteraeque celebrarant, et unde hospites et amici gratulatum Romam concurrerant, repente existet ipse nuntius suae calamitatis! quae si acerba, si misera, si 90
luctuosa sunt, si alienissima a mansuetudine et misericordia vestra, iudices, conservate populi Romani beneficium; reddite rei publicae consulem; date hoc ipsius pudori, date patri mortuo, date generi et familiae, date etiam Lanuvio, municipio honestissimo, quod in hac tota causa frequens maestumque vidistis; nolite a sacris patriis Iunonis Sospitae, cui omnis consules facere necesse est, domesticum et suum consulem potissimum avellere. quem ego vobis, si quid habet aut momenti commendatio aut auctoritatis confirmatio mea, consul consulem, iudices, ita commendo, ut cupidissimum otii, studiosissimum bonorum, acerrimum contra seditionem, fortissimum in bello, inimicissimum huic coniurationi, quae nunc rem publicam labefactat, futurum esse promittam et spondeam.

M. TULLII CICERONIS
PRO L. FLACCO ORATIO.

1 1 Cum in maximis periculis huius urbis atque imperii, gravissimo atque acerbissimo rei publicae casu, socio atque adiutore consiliorum periculorumque meorum, L. Flacco, caedem a vobis, coniugibus, liberis vestris, vastitatem a templis, delubris, urbe, Italia depellebam, sperabam, iudices, honoris potius L. Flacci me adiutorem futurum quam miseriarum deprecatorem; quod enim esset praemium dignitatis, quod populus Romanus cum huius maioribus semper detulisset, huic denegaret, cum L. Flaccus veterem Valeriae gentis in liberanda patria laudem prope quingentesimo anno rei publicae rettulisset? 2 sed si forte aliquando aut beneficii huius obtrectator aut virtutis hostis aut laudis invidus exstitisset, existimabam L. Flacco multitudinis potius imperitae nullo tamen cum periculo quam sapientissimorum et lectissimorum virorum iudicium esse subeundum. etenim quibus auctoribus et defensoribus omnium tum salus esset non civium solum, verum etiam gentium defensa ac retenta, neminem umquam putavi per eos ipsos periculum huius fortunis atque insidias creaturum: quod si esset aliquando futurum, ut aliquis de L. Flacci pernicie cogitaret, numquam tamen existimavi, iudices, D. Laelium, optimi viri filium, optima ipsum spe praeditum summae dignitatis, eam suscepturum accusationem, quae sceleratorum civium potius odio et furori quam ipsius virtuti atque * institutae adulescentiae conveniret. etenim cum a clarissimis viris *veteres et* iustissimas inimicitias saepe cum bene meritis civibus depositas esse vidissem, non sum arbitratus quemquam amicum rei publicae, postea quam L. Flacci amor in patriam perspectus esset, novas huic inimicitias nulla 3 accepta iniuria denuntiaturum. sed quoniam, iudices, multa nos et in nostris rebus et in re publica fefellerunt,

ferimus ea, quae sunt ferenda: tantum a vobis petimus, ut omnia rei publicae subsidia, totum statum civitatis, omnem memoriam temporum praeteritorum, salutem praesentium, spem reliquorum in vestra potestate, in vestris sententiis, in hoc uno iudicio positam esse et defixam putetis. si umquam res publica consilium, gravitatem, sapientiam [providentiam] iudicum imploravit, hoc, hoc, inquam, tempore implorat. non estis de Ly- 2
dorum aut Mysorum aut Phrygum, qui huc compulsi concitatique venerunt, sed de vestra re publica iudicaturi, de civitatis statu, de communi salute, de spe bonorum omnium, si qua reliqua est etiam nunc quae fortium civium mentis cogitationesque sustentet: omnia alia perfugia bonorum, praesidia innocentium, subsidia rei publicae, consilia, auxilia, iura ceciderunt. quem enim appel- 4
lem? quem obtester? quem implorem? senatumne? at is ipse auxilium petit a vobis et confirmationem auctoritatis suae vestrae potestati permissam esse sentit. an equites Romanos? iudicabitis principes eius ordinis quinquaginta quid cum omnibus senseritis. an populum Romanum? at is quidem omnem suam de nobis potestatem tradidit vobis. quam ob rem nisi hoc loco, nisi apud vos, nisi per vos, iudices, non auctoritatem, quae amissa est, sed salutem nostram, quae spe exigua extremaque pendet, tenuerimus, nihil est praeterea quo confugere possimus; nisi forte quae res hoc iudicio temptetur, quid agatur, cui causae fundamenta iaciantur, iudices, non videtis: condemnatus est is, qui Catilinam signa patriae inferen- 5
tem interemit: quid est causae cur non is, qui Catilinam ex urbe pepulit, pertimescat? repetitur ad poenam qui indicia communis exitii cepit: cur sibi confidat is, qui ea proferenda et patefacienda curavit? socii consiliorum, ministri comitesque vexantur: quid auctores, quid duces, quid principes sibi exspectent? atque utinam inimici nostri ac bonorum omnium mecum potius contendant! utrum tum omnes boni, duces nostri an comites fuerint ad communem conservandam salutem * *

strangulatos maluit dicere.

quid sibi meus necessarius Caetra voluit?

quid vero Decianus?

utinam esset proprie mea! senatus igitur magna ex parte . . . .

di, inquam, immortales! Lentulum . . . .

. . . . . externum cum domestica vita naturaque constaret. itaque non patiar, D. Laeli, te tibi hoc sumere atque hanc ceteris in posterum, nobis in praesens tempus legem condicionemque . . . . . .

. . . . . .

. . . . . .

Cum adulescentiam notaris, cum reliquum tempus aetatis turpitudinis maculis consperseris, cum privatarum rerum ruinas, cum domesticas labes, cum urbanam infamiam, cum Hispaniae, Galliae, Ciliciae, Cretae, quibus in provinciis non obscure versatus est, vitia et flagitia protuleris, tum denique, quid Tmolitae et Lorymeni de L. Flacco existiment audiemus. quem vero tot tam gravesque provinciae salvum esse cupiant, quem plurimi cives tota ex Italia devincti necessitudine ac vetustate defendant, quem haec communis nostrum omnium patria propter recentem summi beneficii memoriam complexa teneat, hunc etiam si tota Asia deposcit ad supplicium, defendam, resistam. quid? si neque tota neque optima neque incorrupta neque sua sponte nec iure nec more nec vere nec religiose nec integre; si inpulsa, si sollicitata, si concitata, si coacta, si impie, si temere, si cupide, si inconstanter nomen suum misit in hoc iudicium per egentissimos testis, ipsa autem nihil queri vere de iniuriis potest, tamenne, iudices, haec ad breve tempus audita longinqui temporis cognitarum rerum fidem derogabunt? tenebo igitur hunc ordinem defensor, quem fugit inimicus, et accusatorem urgebo atque insequar et ultro crimen ab adversario flagitabo. quid est, Laeli? num quid ea d . . d . . ea . . f . . . no? qui equidem non in umbra neque in illius aetatis disciplinis artibusque versatus est; etenim puer cum patre consule ad bellum est profectus. nimirum etiam hoc ipso nomine aliquid, quia suspitiose dici poterat, criminabare . . .

. . . . . .

sed si neque Asiae luxuries infirmissimum tempus aetatis *potuit voluptate corrumpere.*

* ex hoc aetatis gradu se ad exercitum C. Flacci patrui contulit. *

tribunus militaris cum P. Servilio gravissimo et sanctissimo cive profectus.

quorum amplissimis iudiciis ornatus quaestor factus est.

M. Pisone, qui cognomen frugalitatis, nisi accepisset, ipse peperisset.

idem novum bellum suscepit atque confecit.

non Asiae testibus, sed accusatoribus contubernalibus traditus.

Hunc igitur virum, Laeli, quibus tandem rebus op- 3
pugnas? fuit P. Servilio imperatore in Cilicia tribunus 6
militum: ea res siletur. fuit M. Pisoni quaestor in Hispania: vox de quaestura missa nulla est. bellum Cretense ex magna parte gessit atque una cum summo imperatore sustinuit: muta est huius temporis accusatio. praeturae iuris dictio, res varia et multiplex ad suspitiones et simultates, non attingitur: at vero in summo et periculosissimo rei publicae tempore etiam ab inimicis eadem praetura laudabatur. 'at a testibus laeditur.' ante quam dico a quibus, qua spe, qua vi, qua re concitatis, qua levitate, qua egestate, qua perfidia, qua audacia praeditis, dicam de genere universo et de condicione omnium nostrum. per deos immortalis! iudices, vos quo modo is, qui anno ante Romae ius dixerat, anno post in Asia ius dixerit, a testibus quaeretis ignotis, ipsi coniectura nihil iudicabitis? in tam varia iuris dictione tam multa decreta, tot hominum gratiosorum laesae voluntates: quae est umquam iacta non suspitio, quae tamen solet esse falsa, sed iracundiae vox aut doloris? et is est 7
reus avaritiae, qui in uberrima re [turpe compendium], in maledicentissima civitate, in suspitiosissimo negotio maledictum omne, non modo crimen effugit? praetereo illa, quae praetereunda non sunt: nullum huius in privatis rebus factum avarum, nullam in re pecuniaria contentionem, nullam in re familiari sordem posse proferri. quibus igitur testibus ego hosce possum refutare nisi vobis? Tmolites ille vicanus, homo non modo nobis, sed 8
ne inter suos quidem notus, vos docebit qualis sit L. Flaccus, quem vos modestissimum adulescentem, pro-

vinciae maximae sanctissimum virum, vestri exercitus fortissimum militem, diligentissimum ducem, temperantissimum legatum quaestoremque cognoverunt; quem vos praesentes constantissimum senatorem, iustissimum praetorem, amantissimum rei publicae civem iudicavistis? de quibus vos aliis testes esse debetis, de eis ipsi alios testis audietis? at quos testis? primum dicam, id quod est commune, Graecos: non quo nationi huic ego unus maxime fidem derogem; nam si quis umquam de nostris hominibus a genere isto studio ac voluntate non abhorrens fuit, me et esse arbitror et magis etiam tum, cum plus erat otii, fuisse: sed sunt in illo numero multi boni, docti, pudentes, qui ad hoc iudicium deducti non sunt; multi impudentes, inliterati, leves, quos variis de causis video concitatos. verum tamen hoc dico de toto genere Graecorum: tribuo illis litteras, do multarum artium disciplinam, non adimo sermonis leporem, ingeniorum acumen, dicendi copiam, denique etiam, si quae sibi alia sumunt, non repugno: testimoniorum religionem et fidem numquam ista natio coluit, totiusque huiusce rei quae sit vis, quae auctoritas, quod pondus ignorant. unde illud est: 'da mihi testimonium mutuum'? num Gallorum, num Hispanorum putatur? totum istud Graecorum est, ut etiam, qui Graece nesciunt, hoc quibus verbis a Graecis dici soleat sciant. itaque videte quo voltu, qua confidentia dicant: tum intellegetis qua religione dicant. numquam nobis ad rogatum respondent, semper accusatori plus quam ad rogatum; numquam laborant quem ad modum probent quod dicunt, sed quem ad modum se explicent dicendo. iratus Flacco dixit M. Lurco, quod, ut ipse aiebat, libertus erat eius turpi iudicio condemnatus: nihil dixit quod laederet cum cuperet; impediebat enim religio; tamen id, quod dixit, quanto cum pudore, quo tremore et pallore dixit! quam promptus homo P. Septimius! quam iratus de iudicio et de vilico! tamen haesitabat, tamen eius iracundiae religio non numquam repugnabat. inimicus M. Caelius, quod cum in re manifesta putasset nefas esse publicanum iudicare contra publicanum, sublatus erat e numero recuperatorum, tamen tenuit se neque attulit in iudicium quicquam ad laeden-

dum nisi voluntatem. hi si Graeci fuissent ac nisi nostri 5
mores ac disciplina plus valeret quam dolor ac simultas,
omnes se spoliatos, vexatos, fortunis eversos esse dixis-
sent: Graecus testis cum ea voluntate processit ut laedat,
non iuris iurandi, sed laedendi verba meditatur; vinci,
refelli, coargui putat esse turpissimum; ad id se parat;
nihil curat aliud; itaque non optimus quisque nec gra-
vissimus, sed impudentissimus loquacissimusque deligitur.
vos [autem] in privatis minimarum rerum iudiciis testem 12
diligenter expenditis; etiam si formam hominis, si nomen,
si tribum nostis, mores tamen exquirendos putatis; qui
autem dicit testimonium ex nostris hominibus, ut se ipse
sustentat, ut omnia verba moderatur, ut timet ne quid
cupide, ne quid iracunde, ne quid plus minusve quam
sit necesse dicat! num illos item putatis? quibus ius iu-
randum iocus est, testimonium ludus, existimatio verba et
ineptiae: laus, merces, gratia, gratulatio proposita est
omnis impudenti mendacio. sed non dilatabo orationem
meam: etenim potest esse infinita, si mihi libeat totius
gentis in testimoniis dicendis explicare levitatem; sed
propius accedam: de his nostris testibus dicam. vehe- 13
mentem accusatorem nacti sumus, iudices, et inimicum
in omni genere odiosum ac molestum: quem spero his
nervis fore magno usui et amicis et rei publicae; sed
certe inflammatus incredibili cupiditate hanc causam ac-
cusationemque suscepit. qui comitatus in inquirendo!
comitatum dico? immo vero quantus exercitus! quae
iactura! qui sumptus! quanta largitio! quae quamquam
utilia sunt causae, timide tamen dico, quod vereor ne
Laelius ex his rebus, quas sibi suscepit gloriae causa,
putet aliquid oratione mea sermonis in sese aut invidiae
esse quaesitum. itaque hanc partem totam relinquam: 6
tantum a vobis petam, iudices, ut, si quid ipsi audistis
communi fama atque sermone de vi, de manu, de armis,
de copiis, memineritis; quarum rerum invidia lege hac
recenti ac nova certus est inquisitioni comitum numerus
constitutus. sed ut hanc vim omittam, quanta illa sunt, quae 14
quoniam accusatorio iure et more sunt facta, reprehen-
dere non possumus, queri tamen cogimur! primum quod
distributis partibus sermo est tota Asia dissipatus, Cn.

Pompeium, quod L. Flacco esset [vehementer] inimicus, contendisse a D. Laelio, paterno amico ac pernecessario, ut hunc hoc iudicio arcesseret, omnemque ei suam auctoritatem, gratiam, copias, opes ad hoc negotium conficiendum detulisse. id hoc veri similius Graecis hominibus videbatur, quod paulo ante in eadem provincia familiarem Laelium Flacco viderant; Pompeii autem auctoritas cum apud omnis tanta est quanta esse debet, tum excellit in ista provincia, quam nuper et praedonum et regum bello liberavit. adiunxit illa, ut eos, qui domo exire nolebant, testimonii denuntiatione terreret, qui domi stare
15 non poterant, largo et liberali viatico commoveret. sic adulescens ingenii plenus locupletis metu, tenuis praemio, stultos errore permovit; sic sunt expressa ista praeclara, quae recitantur, psephismata, non sententiis neque auctoritatibus declarata, non iure iurando constricta, sed porrigenda manu profundendoque clamore multitudinis
7 concitatae. o morem praeclarum disciplinamque, quam a maioribus accepimus, si quidem teneremus! sed nescio quo pacto iam de manibus elabitur. nullam enim illi nostri, sapientissimi et sanctissimi viri, vim contionis esse voluerunt: quae scisceret plebes aut quae populus iuberet, submota contione, distributis partibus, tributim et centuriatim discriptis ordinibus, classibus, aetatibus, auditis auctoribus, re multos dies promulgata et cognita, iuberi
16 vetarique voluerunt. Graecorum autem totae res publicae sedentis contionis temeritate administrantur: itaque, ut hanc Graeciam, quae iam diu suis consiliis perculsa et adflicta est, omittam, illa vetus, quae quondam opibus, imperio, gloria floruit, hoc uno malo concidit, libertate immoderata ac licentia contionum. cum in theatro imperiti homines, rerum omnium rudes ignarique, consederant, tum bella inutilia suscipiebant, tum seditiosos homines rei publicae praeficiebant, tum optime meritos
17 civis e civitate eiciebant. quod si haec Athenis tum, cum illae non solum in Graecia, sed prope cunctis gentibus enitebant, accidere sunt solita, quam moderationem putatis in Phrygia aut in Mysia contionum fuisse? nostras contiones illarum nationum homines plerumque perturbant: quid, cum soli sunt ipsi, tandem fieri putatis?

caesus est virgis Cymaeus ille Athenagoras, qui in fame frumentum exportare erat ausus: data contio Laelio est; processit ille, et Graecus apud Graecos non de culpa sua dixit, sed de poena questus est: porrexerunt manus; psephisma natum est. hoc testimonium est? nuper epulati [paulo] atque omni largitione saturati Pergameni, quod Mithridates, qui multitudinem illam non auctoritate sua, sed sagina tenebat, se velle dixit, id sutores et zonarii conclamarunt. hoc testimonium est civitatis? ego testis a Sicilia publice deduxi; verum erant ea testimonia non concitatae contionis, sed iurati senatus. qua re iam 18
non est mihi contentio cum teste; vobis videndum est sintne haec testimonia putanda. adulescens bonus, ho- 8
nesto loco natus, disertus, cum maximo ornatissimoque comitatu venit in oppidum Graecorum; postulat contionem; locupletis homines et gravis, ne sibi adversentur, testimonii denuntiatione deterret; egentis et levis spe legationis et viatico publico, privata etiam benignitate prolectat. opifices et tabernarios atque illam omnem faecem civitatum quid est negotii concitare, in eum praesertim, qui nuper summo cum imperio fuerit, summo autem in amore esse propter nomen ipsum imperii non potuerit? mirandum vero est homines eos, quibus odio sunt nostrae 19
secures, nomen acerbitati, scriptura, decumae, portorium morti, libenter adripere facultatem laedendi quaecumque detur! mementote igitur, cum audietis psephismata, non audire vos testimonia; audire temeritatem volgi, audire vocem levissimi cuiusque, audire strepitum imperitorum, audire contionem concitatam levissimae nationis. itaque perscrutamini penitus naturam rationemque criminum: iam nihil praeter speciem, nihil praeter terrorem ac minas reperietis. in aerario nihil habent civitates, nihil in $\frac{9}{20}$
vectigalibus; duae rationes conficiendae pecuniae, aut versura aut tributo: nec tabulae creditoris proferuntur nec tributi confectio ulla recitatur. quam vero facile falsas rationes inferre et in tabulas, quodcumque commodum est, referre soleant ex Cn. Pompeii litteris ad Hypsaeum et Hypsaei ad Pompeium missis, quaeso, cognoscite. Litterae Pompeii et Hypsaei. satisne vobis coarguere his auctoribus dissolutam Graecorum consuetudinem

licentiamque impudentem videmur? nisi forte, qui Cn. Pompeium, qui praesentem, qui nullo impellente fallebant, eos urgente Laelio in absentem et in L. Flaccum
21 aut timidos fuisse aut religiosos putamus. sed fuerint incorruptae litterae domi; nunc vero quam habere auctoritatem aut quam fidem possunt? triduo lex ad praetorem deferri, iudicum signis obsignari iubet: tricesimo die vix deferuntur. ne corrumpi tabulae facile possint, idcirco lex obsignatas in publico poni voluit: at obsignantur corruptae. quid refert igitur tanto post ad iudices deferantur an omnino non deferantur?

10 Quid? si testium studium cum accusatore sociatum est, tamenne isti testes habebuntur? ubi est igitur illa exspectatio, quae versari in iudiciis solet? nam antea, cum dixerat accusator acriter et vehementer cumque defensor suppliciter demisseque responderat, tertius ille erat exspectatus locus testium, qui aut sine ullo studio dice-
22 bant aut cum dissimulatione aliqua cupiditatis. hoc vero quid est? una sedent, ex accusatorum subselliis surgunt, non dissimulant, non verentur. de subselliis queror? una ex domo prodeunt; si verbo titubaverint, quo revertantur non habebunt. an quisquam esse testis potest, quem accusator sine cura interroget nec metuat ne sibi aliquid, quod ipse nolit, respondeat? ubi est igitur illa laus oratoris, quae vel in accusatore antea vel in patrono spectari solebat? bene testem interrogavit; callide accessit, * reprehendit, quo voluit adduxit; convicit et elinguem red-
23 didit. quid tu istum roges, Laeli, qui, prius quam hoc, TE ROGO, dixeris, plura etiam effundet quam tu ei domi ante praescripseris? quid ego autem defensor rogem? nam aut oratio testium refelli solet aut vita laedi: qua disputatione orationem refellam eius, qui dicit 'dedimus', nihil amplius? in hominem dicendum est igitur, cum oratio argumentationem non habet: quid dicam in ignotum? querendum est ergo et deplorandum, id quod iam dudum facio, de omni accusationis iniquitate: primum de communi genere [testium]; dicet enim natio minime in testimoniis dicendis religiosa. propius accedo: nego esse ista testimonia, quae tu [ipse] psephismata appellas, sed fremitum egentium et motum quendam temerarium Grae-

culae contionis. intrabo etiam magis: qui gessit, non adest; qui numerasse dicitur, non est deductus; privatae litterae nullae proferuntur; publicae retentae sunt in accusatorum potestate. summa est in testibus: hi vivunt cum inimicis, adsunt cum adversariis, habitant cum accusatoribus. utrum hic tandem disceptationem et cogni- 24
tionem veritatis an innocentiae labem aliquam aut ruinam fore putatis? multa enim sunt eius modi, iudices, ut, etiam si in homine ipso, de quo agitur, neglegenda sint, tamen in condicione atque in exemplo pertimescenda videantur. si quem infimo loco natum, nullo splendore 11
vitae, nulla commendatione famae defenderem, tamen civis a civibus communis humanitatis iure ac misericordia deprecarer, ne ignotis testibus, ne incitatis, ne accusatoris consessoribus, convivis, contubernalibus, ne hominibus levitate Graecis, crudelitate barbaris civem ac supplicem vestrum dederetis, ne periculosam imitationem exempli [reliquis] in posterum proderetis. sed cum L. 25
Flacci res agatur, cuius familia [qui primus consul factus est, primus in hac civitate consul fuit, cuius virtute regibus exterminatis libertas in re publica constituta est, quae] usque ad hoc tempus honoribus, imperiis, rerum gestarum gloria continuata permansit, cumque ab hac perenni contestataque virtute maiorum non modo non degeneraverit L. Flaccus, sed qua maxime florere generis sui gloriam viderat, laudem patriae in libertatem vindicandae praetor adamarit, in hoc ego reo ne quod perniciosum exemplum prodatur pertimescam, in quo, etiam si quid errasset, omnes boni conivendum esse arbitrarentur? quod quidem ego non modo non postulo, sed contra, 26
iudices, vos oro et obtestor, ut totam causam quam maxime intentis oculis, ut aiunt, [acerrime] contemplemini. nihil religione testatum, nihil veritate fundatum, nihil dolore expressum contraque omnia corrupta libidine, iracundia, studio, pretio, periurio reperientur.

Etenim iam universa istorum cognita cupiditate, ac- 12 27
cedam ad singulas querellas criminationesque Graecorum. classis nomine pecuniam civitatibus imperatam queruntur; quod nos factum, iudices, confitemur: sed si hoc crimen est, aut in eo est, quod non licuerit imperare, aut

in eo, quod non opus fuerit navibus, aut in eo, quod nulla hoc praetore classis navigarit. licuisse ut intellegas, cognosce quid me consule senatus decreverit, cum quidem nihil a superioribus continuorum annorum decretis decesserit. SENATUS CONSULTUM. proximum est ergo ut opus fuerit classe necne quaeramus. utrum igitur hoc Graeci statuent aut ullae exterae nationes an nostri praetores, nostri duces, nostri imperatores? equidem existimo in eius modi regione atque provincia, quae mari cincta, portubus distincta, insulis circumdata esset, non solum praesidii, sed etiam ornandi imperii causa navigandum
28 fuisse. haec enim ratio ac magnitudo animorum in maioribus nostris fuit, ut, cum in privatis rebus suisque sumptibus, minimo contenti, tenuissimo cultu viverent, in imperio atque in publica dignitate omnia ad gloriam splendoremque revocarent. quaeritur enim in re domestica continentiae laus, in publica dignitatis. quod si etiam praesidii causa classem habuit, quis erit tam iniquus qui reprehendat? 'nulli erant praedones.' quid? nullos fore quis praestare poterat? 'minuis' inquit 'gloria Pompeii.'
29 immo tu auges molestiam: ille enim classis praedonum, urbis, portus, receptacula sustulit, pacem maritimam summa virtute atque incredibili celeritate confecit: illud vero neque suscepit neque suscipere debuit, ut, si qua uspiam navicula praedonum apparuisset, accusandus videretur. itaque ipse in Asia, cum omnia iam bella terra marique confecisset, classem tamen isdem istis civitatibus imperavit; quod si tum statuit opus esse, cum ipsius praesentis nomine tuta omnia et pacata esse poterant, quid, cum ille decessisset, Flacco existimatis
13 30 statuendum et faciendum fuisse? quid? nos hic nonne ipso Pompeio auctore Silano et Murena consulibus decrevimus, ut classis in Italia navigaret? nonne eo ipso tempore, cum L. Flaccus in Asia remiges imperabat, nos hic in mare superum et inferum sestertium ter et quadragiens erogabamus? quid postero anno? nonne M. Curtio et P. Sextilio quaestoribus pecunia in classem est erogata? quid? hoc omni tempore equites in ora maritima non fuerunt? illa est enim gloria divina Pompeii: primum praedones eos, qui tum, cum illi bellum maritimum geren-

dum datum est, toto mari dispersi vagabantur, redactos esse omnis in potestatem, deinde Syriam esse nostram, Ciliciam teneri, Cyprum per Ptolemaeum regem nihil audere, praeterea Cretam Metelli virtute esse nostram, nihil esse unde proficiscantur, nihil quo revertantur, omnis sinus, promunturia, litora, insulas, urbis maritimas claustris imperii nostri contineri. quod si Flacco praetore 31
nemo in mari praedo fuisset, tamen huius diligentia reprehendenda non esset; idcirco enim, quod hic classem habuisset, existimarem non fuisse. quid, si L. Eppii, L. Agrii, C. Cestii, equitum Romanorum, huius etiam clarissimi viri, Cn. Domitii, qui in Asia tum legatus fuit, testimonio doceo eo ipso tempore, quo tu negas classem habendam fuisse, compluris a praedonibus esse captos, tamen Flacci consilium in remigibus imperandis reprehendetur? quid? si etiam occisus est a piratis Adramytenus homo nobilis, cuius est fere nobis omnibus nomen auditum, Atyanas pugil Olympionices? hoc est apud Graecos, quoniam de eorum gravitate dicimus, prope maius et gloriosius quam Romae triumphasse. 'at neminem cepisti.' quam multi orae maritimae clarissimi viri praefuerunt, qui, cum praedonem nullum cepissent, mare tamen tutum praestiterunt? casus est enim in capiendo, locus, eventus, occasio; defendendi facilis est cautio, non solum latibulis occultorum locorum, sed etiam tempestatum conversione et moderatione. reliquum est ut quae- 14 32
ratur utrum ista classis cursu et remis an sumptu tantum et litteris navigarit. num igitur negari potest, cuius rei cuncta testis est Asia, bipartito classem distributam fuisse, ut una pars supra Ephesum, altera infra Ephesum navigaret? hac classe M. Crassus, vir amplissimus, ab Aeno in Asiam, his navibus Flaccus ex Asia in Macedoniam navigavit. in quo igitur praetoris est diligentia requirenda? in numero navium et in discriptione aequabili sumptus. dimidium eius, quo Pompeius erat usus, imperavit. num potuit parcius? discripsit autem pecuniam ad Pompeii rationem, quae fuit adcommodata L. Sullae discriptioni, qui cum omnis Asiae civitates pro portione [in provincias] discripsisset, illam rationem in imperando sumptu et Pompeius et Flaccus secutus est; neque est

33 adhuc tamen ea summa completa. 'non refert'. vero. quid lucretur? cum enim genus imperatae pecuniae suscipit, id, quod tu crimen esse vis, confitetur. qui igitur probari potest in ea pecunia non referenda crimen sibi ipsum facere, in qua crimen esset nullum, si referret? at enim negas fratrem meum, qui L. Flacco successerit, pecuniam ullam in remiges imperasse. equidem Q. fratris mei *hac* laude delector, sed aliis magis, gravioribus atque maioribus. aliud quiddam statuit, aliud vidit: existimavit, quocumque tempore auditum quid esset de praedonibus, quam vellet subito classem se comparaturum. denique hoc primus frater meus in Asia fecit ut hoc sumptu remigum civitates levaret: crimen autem tum videri solet, cum aliquis sumptus instituit eos, qui antea non erant instituti, non cum successor aliquid immutat de institutis superiorum. Flaccus quid alii postea facturi essent scire non poterat; quid fecissent videbat.

15 34 Sed quoniam de communi totius Asiae crimine est dictum, adgrediar iam ad singulas civitates: ex quibus sit sane nobis prima civitas Acmonensis. citat praeco voce maxima legatos Acmonensis: procedit unus Asclepiades. prodeant. etiamne praeconem mentiri coëgisti? est enim, credo, is vir iste, ut civitatis nomen sua auctoritate sustineat: damnatus turpissimis iudiciis domi, notatus litteris publicis; cuius de probris, adulteriis ac stupris exstant Acmonensium litterae, quas ego non solum propter longitudinem, sed etiam propter turpissimam obscenitatem verborum praetereundas puto. dixit publice datum drachmarum $\overline{\text{CCVI}}$. dixit tantum: nihil ostendit, nihil protulit, sed adiunxit, id quod certe, quoniam erat domesticum, docere debuit, se privatim drachmarum CCVI milia dedisse. quantum sibi ablatum homo impudentissimus
35 dicit, tantum numquam est ausus ut haberet optare. ab A. Sextilio dicit se dedisse et a suis fratribus: potuit dare Sextilius; nam fratres quidem consortes sunt mendicitatis. audiamus igitur Sextilium; fratres denique ipsi prodeant; quam volent impudenter mentiantur, et, quod numquam habuerunt, dedisse se dicant: tamen aliquid fortasse coram producti dicent in quo reprehendantur. 'non deduxi' inquit 'Sextilium.' cedo tabulas. 'non depor-

tavi.' fratres saltem exhibe. 'non denuntiavi.' quod ergo unus Asclepiades fortuna egens, vita turpis, existimatione damnatus, impudentia atque audacia fretus, sine tabulis, sine auctore iecerit, id nos quasi crimen aut testimonium pertimescemus? idem laudationem, quam nos ab Acmonen- 36
sibus Flacco datam proferebamus, falsam esse dicebat: cuius quidem laudationis iactura exoptanda nobis fuit; nam ut signum publicum inspexit praeclarus iste auctor suae civitatis, solere suos cives ceterosque Graecos ex tempore quod opus sit obsignare dixit. tu vero tibi habeto istam laudationem; nec enim Acmonensium testimonio Flacci vita et dignitas nititur. das enim mihi, quod haec causa maxime postulat, nullam gravitatem, nullam constantiam, nullum firmum in Graecis hominibus consilium, nullam denique esse testimonii fidem: nisi vero hactenus ista formula testimonii atque orationis tuae describi ac distingui potest, ut Flacco absenti aliquid civitates tribuisse dicantur; Laelio praesenti, per se agenti, vi legis, iure accusationis, opibus praeterea suis terrenti ac minanti nihil temporis causa scripsisse aut obsignasse videantur. equidem in minimis rebus saepe res magnas 16 37
vidi, iudices, deprehendi ac teneri, ut in hoc Asclepiade. haec, quae est a nobis prolata laudatio, obsignata erat creta illa Asiatica, quae fere est omnibus nota nobis: qua utuntur omnes non modo in publicis, sed etiam in privatis litteris, quas cotidie videmus mitti a publicanis, saepe uni cuique nostrum; neque [enim] testis ipse signo inspecto falsum nos proferre dixit, sed levitatem totius Asiae protulit, de qua nos et libenter et facile concedimus. nostra igitur laudatio, quam ille temporis causa nobis datam dicit, datam quidem confitetur, obsignata creta est; in illo autem testimonio, quod accusatori dicitur datum, ceram esse vidimus. hic ego, iudices, si vos Acmonen- 38
sium decretis, si ceterorum Phrygum litteris permoveri putarem, vociferarer, et, quam maxime possem, contenderem, testarer publicanos, excitarem negotiatores, vestram etiam scientiam implorarem: cera deprehensa confiderem totius testimonii fictam audaciam manifesto comprehensam atque oppressam teneri: nunc vero non insultabo vehementius nec volitabo in hoc insolentius ne-

que in istum nugatorem, tamquam in aliquem testem, invehar neque in toto Acmonensium testimonio, sive hic confictum est, ut apparet, sive missum domo est, ut dicitur, commovebor; etenim, quibus ego laudationem istam remittam, quoniam sunt, ut Asclepiades dicit, leves, horum testimonium non pertimescam.

17 39 Venio nunc ad Dorylensium testimonium: qui producti tabulas se publicas ad speluncas perdidisse dixerunt. o pastores nescio quos cupidos litterarum! si quidem nihil istis praeter litteras abstulerunt. sed aliud esse causae suspicamur, ne forte isti parum versuti esse videantur. poena est, ut opinor, Dorylai gravior quam apud alios falsarum et corruptarum litterarum: si veras protulissent, criminis nihil erat; si falsas, erat poena: bellissimum 40 putaverunt dicere amissas. quiescant igitur et me hoc in lucro ponere atque aliud agere patiantur. non sinunt: supplet enim iste nescio qui et privatim dicit se dedisse. hoc vero ferri nullo modo potest. qui de tabulis publicis recitat eis, quae in accusatoris potestate fuerunt, non debet habere auctoritatem; sed tamen iudicium fieri videtur, cum tabulae illae ipsae, cuiuscumque sunt, proferuntur; cum vero is, quem nemo vestrum vidit umquam, nemo qui mortalis esset audivit, tantum dicit: 'dedi', dubitabitis, iudices, quin ab hoc ignotissimo Phryge nobilissimum civem vindicetis? atque huic eidem nuper tres equites Romani honesti et graves, cum in causa liberali eum, qui adserebatur, cognatum suum esse diceret, non crediderunt: qui hoc evenit ut, qui locuples testis doloris et sanguinis sui non fuerit, idem sit gravis auctor iniuriae 41 publicae? atque hic Dorylensis nuper cum efferretur magna frequentia † consensuque vestro, mortis illius invidiam in L. Flaccum Laelius conferebat. facis iniuste, Laeli, si putas nostro periculo vivere tuos contubernalis, praesertim cum tua neglegentia factum arbitremur: homini enim Phrygi, qui arborem numquam vidisset, fiscinam ficorum obiecisti; cuius mors te aliqua re levavit: edacem enim hospitem amisisti; Flacco vero quid profuit? qui valuit tam diu, dum huc prodiret, mortuus est aculeo iam emisso [ac dicto testimonio]. at istud columen actionis tuae, Mithridates, postea quam, biduum retentus

testis a nobis, effudit quae voluit omnia, reprehensus, [con]victus fractusque discessit: ambulat cum lorica, metuit homo doctus et sapiens ne L. Flaccus nunc se scelere adliget, cum iam testem illum effugere non possit: ut, qui ante dictum testimonium sibi temperarit, cum tamen aliquid adsequi posset, is nunc id agat ut ad falsum avaritiae [testimonium] verum maleficii crimen adiungat. sed quoniam de hoc teste totoque Mithridatico crimine diseruit subtiliter et copiose Q. Hortensius, nos, ut instituimus, ad reliqua pergamus.

Caput est omnium Graecorum concitandorum, qui 18 42
cum accusatoribus sedet, Heraclides ille Temnites, homo ineptus et loquax, sed, ut sibi videtur, ita doctus, ut etiam magistrum illorum se esse dicat. at, qui ita sit ambitiosus, ut omnis vos nosque cotidie persalutet, Temni usque ad illam aetatem in senatum venire non potuit, et qui se artem dicendi traditurum etiam ceteris profiteatur, ipse omnibus turpissimis iudiciis victus est. pari felicitate le- 43
gatus una venit Nicomedes, qui nec in senatum ulla condicione pervenire potuit et furti et pro socio damnatus est: nam princeps legationis Lysanias adeptus est ordinem senatorium, sed cum rem publicam nimium amplecteretur, peculatus damnatus est: bona et senatorium nomen amisit. hi tres etiam aerarii nostri tabulas falsas esse voluerunt; nam servos novem se professi sunt habere, cum omnino sine comite venissent. decreto scribendo primum video adfuisse Lysaniam: cuius fratris bona, quod populo non solvebat, praetore Flacco publice venierunt; praeterea Philippus est, Lysaniae gener, et Hermobius, cuius frater Pollis item pecuniae publicae est condemnatus. dicunt se Flacco et eis, qui simul essent, drachma- 19
rum xv milia dedisse. cum civitate mihi res est acerrima 44
et conficientissima litterarum, in qua nummus commoveri nullus potest sine quinque praetoribus, quaestoribus tribus, quattuor mensariis, qui apud illos a populo creantur: ex hoc tanto numero deductus est nemo, et cum illam pecuniam nominatim Flacco datam referant, maiorem aliam cum huic eidem darent, in aedem sacram reficiendam se perscripsisse dicunt: quod minime convenit. nam aut omnia occulte referenda fuerunt aut aperte omnia.

cum perscribunt Flacco nominatim, nihil timent, nihil verentur; cum operi publico referunt, eidem homines subito eundem, quem contempserant, pertimescunt. si praetor dedit, ut est scriptum, a quaestore numeravit, quaestor a mensa publica, mensa aut ex vectigali aut ex tributo: numquam erit istuc simile criminis nisi
45 hanc mihi totam rationem omni et personarum genere et litterarum explicaris. vel quod est in eodem decreto scriptum, homines clarissimos civitatis, amplissimis usos honoribus, hoc praetore circumventos, cur hi neque in iudicio adsunt neque in decreto nominantur? non enim credo significari isto loco illum, qui se erigit, Heraclidem: utrum enim est in clarissimis civibus is, quem iudicatum hic duxit Hermippus? qui hanc ipsam legationem, quam habet, non accepit a suis civibus, sed usque Tmolo petivit? cui nullus honos in sua civitate habitus est umquam, res autem ea, quae tenuissimis committebatur, haec una in vita commissa sola est: custos T. Aufidio praetore in frumento publico est positus, pro quo cum a P. Varinio praetore pecuniam accepisset, celavit suos civis ultroque eis sumptum intulit: quod postea quam Temni, litteris a Varinio missis, cognitum atque patefactum est, cumque eadem de re Cn. Lentulus, qui censor fuit, Temnitarum patronus, litteras misisset, [He-
46 raclidem] istum Temni postea nemo vidit. atque, ut eius impudentiam perspicere possitis, causam ipsam, quae levissimi hominis animum in Flaccum incitavit, quaeso,
20 cognoscite. fundum Cymaeum Romae mercatus est de pupillo Meculonio: cum verbis se locupletem faceret, haberet nihil praeter illam impudentiam, quam videtis, pecuniam sumpsit mutuam a Sex. Stloga, iudice hoc nostro, primario viro, qui et rem agnoscit neque hominem ignorat; qui tamen credidit P. Fulvii Nerati, lectissimi hominis, fide. ei cum solveret, sumpsit a C. M. Fufiis, equitibus Romanis, primariis viris. hic hercule cornici oculum, ut dicitur: nam hunc Hermippum, hominem eruditum, civem suum, cui debebat esse notissimus, percussit; eius enim fide sumpsit a Fufiis. securus Hermippus Temnum proficiscitur, cum iste se pecuniam, quam huius fide sum-
47 pserat, a discipulis suis diceret Fufiis persoluturum; ha-

bebat enim rhetor iste *discipulos* adulescentis quosdam locupletis, quos dimidio redderet stultiores, quam acceperat; neminem tamen adeo infatuare potuit, ut ei nummum ullum crederet. itaque cum Roma clam esset profectus multosque minutis mutuationibus fraudavisset, in Asiam venit Hermippoque percontanti de nomine Fufiano respondit se omnem pecuniam Fufiis persolvisse. interim neque ita longo intervallo libertus a Fufiis cum litteris ad Hermippum venit; pecunia petitur ab Hermippo. Hermippus ab Heraclide petit; ipse tamen Fufiis satis facit absentibus et fidem suam liberat; hunc aestuantem et tergiversantem iudicio illic persequitur: a recuperatoribus causa cognoscitur. nolite existimare, iudices, non unam 48
et eandem omnibus in locis esse fraudatorum et infitiatorum impudentiam: fecit eadem omnia, quae nostri debitores solent: negavit sese omnino versuram ullam fecisse Romae; Fufiorum se adfirmavit numquam omnino nomen audisse; Hermippum vero ipsum, pudentissimum atque optimum virum, veterem amicum atque hospitem meum, splendidissimum atque ornatissimum civitatis suae, probris omnibus maledictisque vexat: sed cum se homo volubilis quadam praecipiti celeritate dicendi in illa oratione iactaret, repente testimoniis Fufiorum nominibusque recitatis homo audacissimus pertimuit, loquacissimus obmutuit: itaque recuperatores contra istum rem minime dubiam prima actione iudicaverunt: cum iudicatum non faceret, addictus Hermippo et ab hoc ductus est. habetis et ho- 21 49
nestatem hominis et auctoritatem testimonii et causam omnem simultatis. atque is ab Hermippo missus, cum ei pauca mancipia vendidisset, Romam se contulit; deinde in Asiam rediit, cum iam frater meus Flacco successisset, ad quem adiit causamque ita detulit: recuperatores vi Flacci coactos et metu falsum invitos iudicavisse. frater meus pro sua aequitate prudentiaque decrevit, ut, si iudicatum negaret, in duplum iret; si metu coactos diceret, haberet eosdem recuperatores. recusavit, et, quasi nihil esset actum, nihil iudicatum, ab Hermippo ibidem mancipia, quae ipse ei vendiderat, petere coepit. M. Gratidius legatus, ad quem est aditum, actionem se daturum negavit; re iudicata stari ostendit placere. iterum iste, 50

cui nullus esset usquam consistendi locus, Romam se rettulit; persequitur Hermippus, qui numquam istius impudentiae cessit. petit Heraclides a C. Plotio senatore, viro primario, qui legatus in Asia fuerat, mancipia quaedam, quae se, cum iudicatus esset, per vim vendidisse dicebat. Q. Naso, vir ornatissimus, qui praetor fuerat, iudex sumitur: qui cum sententiam secundum Plotium se dicturum ostenderet, et ab eo iudice abiit et, quod iudicium lege non erat, causam totam reliquit. satisne vobis, iudices, videor ad singulos testis accedere neque, ut primo constitueram, tantum modo cum universo genere confligere?

51 Venio ad Lysaniam eiusdem civitatis, peculiarem tuum, Deciane, testem; quem tu, cum ephebum Temni cognosses, quia tunc te nudus delectaverat, semper nudum esse voluisti: abduxisti Temno Apollonidem; pecuniam adulescentulo grandi faenore, fiducia tamen accepta, occupavisti. hanc fiduciam commissam tibi dicis; tenes hodie ac possides. eum [tu testem] spe recuperandi fundi paterni venire ad testimonium dicendum coëgisti; qui quoniam testimonium *nondum* dixit, quidnam sit dicturus exspecto. novi genus hominum, novi consuetudinem, novi libidinem: itaque etsi teneo quid sit dicere paratus, nihil tamen contra disputabo prius quam dixerit; totum enim convertet atque alia finget. quam ob rem et ille servet quod paravit et ego me ad id, quod attulerit, integrum conservabo.

22 52 Venio nunc ad eam civitatem, in quam ego multa et magna [studia et] officia contuli, et quam meus frater in primis colit atque diligit; quae si civitas per viros bonos gravisque homines querellas ad vos detulisset, paulo commoverer magis: nunc vero quid putem? Trallianos Maeandrio causam publicam commisisse, homini egenti, sordido, sine honore, sine existimatione, sine censu? ubi erant illi Pythodori, Aetidemi, Epigoni, ceteri homines apud nos noti, inter suos nobiles? ubi illa magnifica et gloriosa ostentatio civitatis? nonne esset puditum, si hanc causam agerent severe, non modo legatum, sed Trallianum omnino dici Maeandrium? huic illi legato, huic publico testi patronum suum iam inde a patre atque maioribus, L. Flaccum

mactandum civitatis testimonio tradidissent? non est ita, 53
iudices, non est profecto. vidi ego in quodam iudicio
nuper Philodorum testem Trallianum, vidi Parrhasium,
vidi Archidemum, cum quidem idem hic [mihi] Maean-
drius quasi ministrator aderat, subiciens quid in suos civis
civitatemque, si vellem, dicerem; nihil enim illo homine
levius, nihil egentius, nihil inquinatius. qua re si hunc
habent auctorem Tralliani doloris sui, si hunc custodem
litterarum, si hunc testem iniuriae, si hunc auctorem
querellarum, remittant spiritus, comprimant animos suos,
sedent adrogantiam, fateantur in Maeandrii persona esse
expressam speciem civitatis; sin istum semper illi ipsi
domi proterendum et conculcandum putaverunt, desinant
putare auctoritatem esse in eo testimonio, cuius auctor
inventus est nemo. sed exponam quid in re sit, ut quam 23
ob rem ista civitas neque vere Flaccum oppugnarit neque
benigne defenderit scire possitis: erat Castriciano nomine 54
irata, de quo toto respondit Hortensius: invita solverat
Castricio pecuniam iam diu debitam. hinc totum odium,
hinc omnis offensio. [quo] cum venisset Laelius ad ira-
tos et illud Castricianum volnus dicendo refricuisset, si-
luerunt principes neque in illa contione adfuerunt, neque
istius decreti ac testimonii auctores esse voluerunt. usque
adeo orba fuit ab optimatibus illa contio, ut princeps
principum esset Maeandrius, cuius lingua quasi flabello
seditionis illa tum est egentium contio ventilata. itaque 55
civitatis pudentis, ut ego semper existimavi, et gravis,
ut ipsi existimari volunt, istum dolorem querellasque co-
gnoscite: quae pecunia fuerit apud se Flacci patris no-
mine a civitatibus, hanc a se esse ablatam queruntur.
alio loco quaeram quid licuerit Flacco; nunc tantum a
Trallianis requiro, quam pecuniam a se ablatam queran-
tur, suamne dicant, sibi a civitatibus conlatam in usum
suum? cupio audire. 'non' inquit 'dicimus.' quid igitur?
'delatam ad nos, creditam nobis L. Flacci nomine, ad
eius dies festos atque ludos.' quid tum? 'hanc te' in-
quit 'capere non licuit.' iam id videro, sed primum illud 56
tenebo. queritur gravis, locuples, ornata civitas, quod
non retinet alienum; spoliatam se dicit, quod id non ha-
bet, quod eius non fuit. quid hoc impudentius dici aut

fingi potest? delectum est oppidum, quo in oppido uno pecunia a tota Asia ad honores L. Flacci poneretur: haec
24 pecunia tota ab honoribus translata est in quaestum et
57 faenerationem; recuperata est multis post annis: quae civitati facta est iniuria? 'at moleste fert civitas.' credo; avolsum est enim praeter spem, quod erat spe devoratum lucrum. 'at queritur.' impudenter facit; non enim omnia, quae dolemus, eadem queri iure possumus. 'at accusat verbis gravissimis.' non civitas, sed imperiti homines a Maeandrio concitati. quo loco etiam atque etiam facite ut recordemini quae sit temeritas multitudinis, quae levitas propria Graecorum, quid in contione seditiosa valeat oratio. hic, in hac gravissima et moderatissima civitate, cum est forum plenum iudiciorum, plenum magistratuum, plenum optimorum virorum et civium, cum speculatur atque obsidet rostra vindex temeritatis et moderatrix officii curia, tamen quantos fluctus excitari in contione videtis! quid vos fieri censetis Trallibus? an id, quod Pergami? nisi forte hae civitates existimari volunt facilius una se epistula Mithridatis moveri impellique potuisse, ut amicitiam populi Romani, fidem suam, iura omnia officii humanitatisque violarent, quam ut filium testimonio laederent, cuius patrem armis pellendum a
58 suis moenibus censuissent. qua re nolite mihi ista nomina civitatum nobilium opponere; quos enim hostis haec familia contempsit, numquam eosdem testis pertimescet; vobis autem est confitendum, si consiliis principum vestrae civitates reguntur, non multitudinis temeritate, sed optimatium consilio bellum ab istis civitatibus cum populo Romano esse susceptum; sin ille tum motus est temeritate imperitorum excitatus, patimini me delicta volgi a
25 publica causa separare. at enim istam pecuniam huic
59 capere non licuit. utrum voltis patri Flacco licuisse necne? si licuit, sicuti certe licuit, ad eius honores conlatam, ex quibus nihil ipse capiebat, patris pecuniam recte abstulit filius; si non licuit, tamen illo mortuo non modo filius, sed quivis heres rectissime potuit auferre. ac tum quidem Tralliani, cum ipsi gravi faenore istam pecuniam multos annos occupavissent, a Flacco tamen omnia, quae voluerunt, impetraverunt; neque tam fuerunt impudentes,

ut id, quod Laelius dixit, dicere auderent, hanc ab se pecuniam abstulisse Mithridatem. quis enim erat qui non sciret in ornandis studiosiorem Mithridatem quam in spoliandis Trallianis fuisse? quae quidem a me si, ut dicenda 60
sunt, dicerentur, gravius agerem, iudices, quam adhuc egi, quantum Asiaticis testibus fidem habere vos conveniret; revocarem animos vestros ad Mithridatici belli memoriam, ad illam universorum civium Romanorum per tot urbis uno puncto temporis miseram crudelemque caedem; praetores nostros deditos, legatos in vincula coniectos, nominis prope Romani memoriam cum vestigio imperii non modo ex sedibus Graecorum, verum etiam ex litteris esse deletam; Mithridatem deum, illum patrem, illum conservatorem Asiae, illum Euhium, Nysium, Bacchum, Liberum nominabant: unum atque idem erat tem- 61
pus, cum L. Flacco consuli portas tota Asia claudebat, Cappadocem autem illum non modo recipiebat suis urbibus, verum etiam ultro vocabat. liceat haec nobis, si oblivisci non possumus, at tacere; liceat mihi potius de levitate Graecorum queri quam de crudelitate: auctoritatem isti habeant apud eos, quos esse omnino noluerunt? nam quoscumque potuerunt togatos interemerunt; nomen civium Romanorum quantum in ipsis fuit sustulerunt. in 26
hac igitur urbe se iactant, quam oderunt? apud eos, quos inviti vident? in ea re publica, ad quam opprimendam non animus eis, sed vires defuerunt? aspiciant hunc florem legatorum laudatorumque Flacci ex vera atque integra Graecia: tum se ipsi expendant, tum cum his [se] comparent, tum, si audebunt, dignitati horum anteponant suam: adsunt Athenienses, unde humanitas, doctrina, 62
religio, fruges, iura, leges ortae atque in omnis terras distributae putantur; de quorum urbis possessione propter pulchritudinem etiam inter deos certamen fuisse proditum est; quae vetustate ea est, ut ipsa ex sese suos civis genuisse dicatur, [et eorum eadem terra parens, altrix, patria dicatur,] auctoritate autem tanta est, ut iam fractum prope ac debilitatum Graeciae nomen huius urbis laude nitatur; adsunt Lacedaemonii, cuius civitatis spectata ac 63
nobilitata virtus, non solum natura conroborata, verum etiam disciplina putatur; qui soli toto orbe terrarum septin-

gentos iam annos amplius unis moribus et numquam mutatis legibus vivunt; adsunt ex Achaia cuncta multi legati, Boeotia, Thessalia; quibus locis nuper legatus Flaccus imperatore Metello praefuit. neque vero te, Massilia, praetereo, quae L. Flaccum *tribunum* militum quaestoremque cognosti; cuius ego civitatis disciplinam atque gravitatem non solum Graeciae, sed haud scio an cunctis gentibus anteponendam dicam; quae tam procul a Graecorum omnium regionibus, disciplinis linguaque divisa, cum in ultimis terris cincta Gallorum gentibus barbariae fluctibus adluatur, sic optimatium consilio gubernatur, ut omnes eius instituta laudare facilius possint quam aemu-
64 lari. hisce utitur laudatoribus Flaccus, his innocentiae testibus, ut Graecorum cupiditati Graecorum auxilio resistamus.

27 Quamquam quis ignorat, qui modo umquam mediocriter res istas scire curavit, quin tria Graecorum genera sint vere? quorum uni sunt Athenienses, quae gens Ionum habetur; Aeoles alteri, Dores tertii nominabantur. atque haec cuncta Graecia, quae fama, quae gloria, quae doctrina, quae plurimis artibus, quae etiam imperio et bellica laude floruit, parvum quendam locum, ut scitis, Europae tenet semperque tenuit: Asiae maximam oram bello superatam cinxit urbibus, non ut munitam coloniis
65 [illam gentem], sed ut obsessam teneret. quam ob rem quaeso a vobis, Asiatici testes, ut, cum vere recordari voletis, quantum auctoritatis in iudicium adferatis, vosmet ipsi describatis Asiam, nec quid alienigenae de vobis loqui soleant, sed quid vosmet ipsi de genere vestro statuatis memineritis. namque, ut opinor, Asia vestra constat ex Phrygia, Mysia, Caria, Lydia. utrum igitur nostrum est an vestrum hoc vetus proverbium, Phrygem plagis fieri solere meliorem? quid de tota Caria? nonne hoc vestra voce volgatum est, si quid cum periculo experiri velis, in Care id potissimum esse faciundum? quid porro in Graeco sermone tam tritum atque celebratum est quam si quis despicatui ducitur, ut Mysorum ultimus esse dicatur? nam quid ego dicam de Lydia? quis umquam Graecus comoediam scripsit in qua servus primarum partium non Lydus esset? quam ob rem quae vobis fit in-

iuria, si statuimus vestro nobis iudicio standum esse de vobis? equidem mihi iam satis superque dixisse videor 66
de Asiatico genere testium; sed tamen vestrum est, iudices, omnia, quae dici possunt in hominum levitatem, inconstantiam, cupiditatem, etiam si a me minus dicuntur, vestris animis et cogitatione comprehendere.

Sequitur auri illa invidia Iudaici. hoc nimirum illud 28
est, quod non longe a gradibus Aureliis haec causa dicitur; ob hoc crimen hic locus abs te, Laeli, atque illa turba quaesita est: scis quanta sit manus, quanta concordia, quantum valeat in contionibus: submissa voce agam, tantum ut iudices audiant; neque enim desunt qui istos in me atque in optimum quemque incitent; quos ego, quo id facilius faciant, non adiuvabo. cum aurum 67
Iudaeorum nomine quot annis ex Italia et ex omnibus provinciis Hierosolyma exportari soleret, Flaccus sanxit edicto, ne ex Asia exportari liceret. quis est, iudices, qui hoc non vere laudare possit? exportari aurum non oportere cum saepe antea senatus tum me consule gravissime iudicavit; huic autem barbarae superstitioni resistere severitatis, multitudinem Iudaeorum flagrantem non numquam in contionibus prae re publica contemnere gravitatis summae fuit. 'at Cn. Pompeius captis Hierosolymis victor ex illo fano nihil attigit.' in primis hoc, 68
ut multa alia, sapienter: in tam suspitiosa ac maledica civitate locum sermoni obtrectatorum non reliquit. non enim credo religionem et Iudaeorum et hostium impedimento praestantissimo imperatori, sed pudorem fuisse. ubi igitur crimen est, quandoquidem furtum nusquam reprehendis, edictum probas, iudicatum fateris, quaesitum et prolatum palam non negas, actum esse per viros primarios res ipsa declarat? Apameae manifesto comprehensum, ante pedes praetoris in foro expensum est auri pondo centum paulo minus per Sex. Caesium, equitem Romanum, castissimum hominem atque integerrimum: Laodiceae viginti pondo paulo amplius per hunc L. Peducaeum, iudicem nostrum, Adramytii * per Cn. Domitium: Pergami † non multum. auri ratio constat; aurum 69
in aerario est; furtum non reprehenditur, invidia quaeritur; a iudicibus oratio avertitur, vox in coronam tur-

bamque effunditur. sua cuique civitati religio, Laeli, est, nostra nobis. stantibus Hierosolymis pacatisque Iudaeis tamen istorum religio sacrorum a splendore huius imperii, gravitate nominis nostri, maiorum institutis abhorrebat: nunc vero hoc magis, quod illa gens quid de nostro imperio sentiret ostendit armis; quam cara dis immortalibus esset docuit, quod est victa. [quam deo cara, quod servata.]

29 70 Quam ob rem quoniam, quod crimen esse voluisti, id totum vides in laudem esse conversum, veniamus iam ad civium Romanorum querellas, ex quibus sit sane prima Deciani: quid tibi tandem, Deciane, iniuriae factum est? negotiaris in libera civitate. primum patere me esse curiosum: quo usque negotiabere, cum praesertim sis illo loco natus? annos iam triginta in foro versaris, sed tamen [in] Pergameno. longo intervallo, si quando tibi peregrinari commodum est, Romam venis: adfers faciem novam, nomen vetus, purpuram Tyriam *eandem*; in qua tibi invideo, quod unis vestimentis tam diu lautus es.

71 verum esto: negotiari libet: cur non Pergami? Smyrnae? Trallibus? ubi et multi cives Romani sunt et ius a nostro magistratu dicitur? otium te delectat; lites, turbae, praetor odio est; Graecorum libertate gaudes. cur ergo unus tu Apollonidensis, amantissimos populi Romani fidelissimosque socios, miseriores habes quam aut Mithridates aut etiam pater tuus habuit umquam? cur his per te frui libertate sua, cur denique esse liberos non licet? homines sunt tota Asia frugalissimi, sanctissimi, a Graecorum luxuria et levitate remotissimi, patres familias suo contenti, aratores, rusticani; agros habent et natura perbonos et diligentia culturaque meliores: in hisce agris tu praedia habere voluisti. omnino mallem e: magis erat tuum, si iam te crassi agri delectabant, hic alicubi in Crustumino

72 aut in Capenati paravisses. verum esto: Catonis est dictum 'pedibus compensari pecuniam.' longe *est* omnino a Tiberi ad Caïcum: quo in loco etiam Agamemnon cum exercitu errasset, nisi ducem Telephum invenisset; sed concedo id quoque: placuit oppidum; regio delectavit;

30 emisses. Amyntas est genere, honore, existimatione, pecunia princeps illius civitatis: huius socrum, mulierem

imbecilli consilii, satis locupletem, pellexit Decianus ad sese, et, cum illa quid ageretur nesciret, in possessione praediorum eius familiam suam conlocavit; uxorem abduxit ab Amynta praegnantem, quae peperit apud Decianum filiam, hodieque apud Decianum est et uxor Amyntae et filia. num quid harum rerum a me fingitur, De- 73
ciane? sciunt haec omnes nobiles, sciunt boni viri, sciunt denique nostri homines, sciunt mediocres negotiatores. exsurge, Amynta; repete a Deciano, non pecuniam, non praedia, socrum denique sibi habeat: restituat uxorem, reddat misero patri filiam. membra, quae debilitavit lapidibus, fustibus, ferro, manus, quas contudit, digitos, quos confregit, nervos, quos concidit, restituere non potest: filiam, filiam, inquam, aerumnoso patri, Deciane, redde. haec Flacco non probasse te miraris? cui, quaeso, tandem 74
probasti? emptiones falsas, praediorum proscriptiones cum mulierum aperta circumscriptione fecisti. tutor his [rebus] Graecorum legibus ascribendus fuit: Polemocratem scripsisti, mercennarium et administrum consiliorum tuorum. adductus est in iudicium Polemocrates de dolo malo et de fraude a Dione huius ipsius tutelae nomine. qui concursus ex oppidis finitimis undique? qui dolor animorum? quae querella? condemnatus est Polemocrates sententiis omnibus; inritae venditiones, inritae proscriptiones. num restituis? defers ad Pergamenos, ut illi reciperent in suas litteras publicas praeclaras proscriptiones et emptiones tuas: repudiant, reiciunt. at qui homines? Pergameni, laudatores tui. ita enim mihi gloriari visus es laudatione Pergamenorum, quasi honorem maiorum tuorum consecutus esses et hoc te superiorem esse putabas quam Laelium, quod te civitas Pergamena laudaret. num honestior est civitas Pergamena quam Smyrnaea? ne ipsi quidem dicunt. vellem tantum haberem otii, ut 31 75
possem recitare psephisma Smyrnaeorum, quod fecerunt in Castricium mortuum: primum ut in oppidum introferretur, quod aliis non conceditur; deinde ut ferrent ephebi; postremo ut imponeretur aurea corona mortuo. haec P. Scipioni clarissimo viro, cum esset Pergami mortuus, facta non sunt. at Castricium quibus verbis, di immortales! decus patriae, ornamentum populi Romani, florem

iuventutis appellant. qua re, Deciane, si cupidus es
76 gloriae, alia ornamenta, censeo, quaeras: Pergameni te deriserunt. quid? tu ludi te non intellegebas, cum tibi haec recitabant: 'clarissimum virum, praestantissima sapientia, singulari ingenio?' mihi crede, ludebant; cum vero coronam auream litteris imponebant, re vera non plus aurum tibi quam monedulae committebant. ne tum quidem hominum venustatem et facetias perspicere potuisti? isti igitur [Pergameni] proscriptiones quas tu adferebas repudiaverunt. P. Orbius, homo et prudens et innocens, contra te omnia decrevit. apud P. Globulum, meum necessarium, fuisti gratiosior. utinam neque ipsum
32 neque me paeniteret! Flaccum iniuria decrevisse in tua
77 re dicis: adiungis causas inimicitiarum, quod patri L. Flacci aedili curuli pater tuus tribunus plebis diem dixerit. at istud ne ipsi quidem patri Flacci valde molestum esse debuit, praesertim cum ille, cui dies dicta est, praetor postea factus sit et consul, ille, qui diem dixit, non potuerit privatus in civitate consistere. sed si iustas inimicitias putabas, cur, cum tribunus militum Flaccus esset, in eius legione miles fuisti, cum per leges militaris effugere liceret iniquitatem tribuni? cur autem praetor te inimicum paternum in consilium vocavit? quae quidem quam sancte solita sint observari scitis omnes: nunc accusamur
78 ab eis, qui in consilio nobis fuerunt. 'decrevit Flaccus.' num aliud atque oportuit? 'in liberos.' num aliter censuit senatus? 'in absentem.' decrevit, cum ibidem esses, cum prodire nolles: non est hoc in absentem [sed in latentem] reum. SENATUS CONSULTUM ET DECRETUM FLACCI. quid? si non decrevisset, sed edixisset, quis posset vere reprehendere? num etiam fratris mei litteras plenissimas humanitatis et aequitatis reprehensurus es? quas easdem mulieri a me datas apud Pataranos requisivit. recita.
79 LITTERAE Q. CICERONIS. quid? haec Apollonidienses occasione facta ad Flaccum detulerunt? apud Orbium acta non sunt? ad Globulum delata non sunt? ad senatum nostrum me consule nonne legati Apollonidienses omnia postulata de iniuriis unius Deciani detulerunt? at haec praedia etiam in censum dedicavisti. mitto quod aliena; mitto quod possessa per vim; mitto quod convicta ab

Apollonidiensibus; mitto quod a Pergamenis repudiata; mitto etiam quod a nostris magistratibus in integrum restituta; mitto quod nullo iure neque in re neque in possessione tua: illud quaero, sintne ista praedia censui cen- 80
sendo, habeant ius civile, sint necne sint mancipi, subsignari apud aerarium aut apud censorem possint? in qua tribu denique ista praedia censuisti? commisisti, si tempus aliquod gravius accidisset, ut ex isdem praediis et Apollonide et Romae imperatum esset tributum. verum esto: gloriosus fuisti, voluisti magnum agri modum censeri et eius agri, qui dividi plebi Romanae non potest. census es praeterea numeratae pecuniae $\overline{\text{CXXX}}$. eam opinor tibi numeratam non esse abs te; sed haec omitto. census es mancipia Amyntae, neque huic ullam in eo fecisti iniuriam; possidet enim ea mancipia Amyntas; ac primo quidem pertimuit, cum te audisset servos suos esse censum: rettulit ad iuris consultos. constabat inter omnis, si aliena censendo Decianus sua facere posset, eum maxima habiturum esse ***. habetis causam inimicitiarum, 33 81
qua causa inflammatus Decianus ad Laelium detulerit hanc opimam accusationem: nam ita questus est Laelius, cum de perfidia Deciani diceret: 'qui mihi auctor fuit, qui causam ad me detulit, quem ego sum secutus, is a Flacco corruptus est, is me deseruit ac prodidit.' sicine tu auctor tandem eum, cui tu in consilio fuisses, apud quem omnis gradus dignitatis tuae retinuisses, pudentissimum hominem, nobilissima familia natum, optime de re publica meritum, in discrimen omnium fortunarum vocavisti? scilicet defendam Decianum, qui tibi in suspitionem nullo suo delicto venit: non est, mihi crede, cor- 82
ruptus: quid enim fuit quod ab eo redimeretur? ut duceret iudicium? cui sex horas omnino lex dedit, quantum tandem ex his horis detraheret, si tibi morem gerere voluisset? nimirum illud est, quod ipse suspicatur: invidisti ingenio subscriptoris tui, quod ornabat facete locum, quem prehenderat, et acute testis interrogabat, aut fortasse fecisti ut te ex populi sermone exciperes; idcirco Decianum usque ad coronam applicuisti. sed, ut hoc veri simile est, [haud veri simile] Decianum a Flacco esse corruptum, ita scitote, iudices, esse cetera vel quod ait Lucceius 83

L. Flaccum sibi dare cupisse, ut a fide se abduceret, sestertium viciens. et eum tu accusas avaritiae, quem dicis sestertium viciens voluisse perdere? nam quid emebat, cum te emebat? ut ad se transires? quam partem causae tibi daremus? an ut enuntiares consilia Laelii? qui testes ab eo prodirent? quid? nos non videbamus? habitare una? quis hoc nescit? tabulas in Laelii potestate fuisse? num dubium est? an ne vehementer, ne copiose accusares? nunc facis suspitionem: ita enim dixisti, ut nescio quid a te impetratum esse videatur.

34 84 At enim Androni Sextilio gravis iniuria facta est et non ferenda, quod cum esset eius uxor Valeria intestato mortua, sic egit eam rem Flaccus quasi ad ipsum hereditas pertineret; in quo quid reprehendas scire cupio: quod falsum intenderit? qui doces? 'ingenua' inquit 'fuit.' o peritum iuris hominem! quid? ab ingenuis mulieribus hereditates lege non veniunt? 'in manum' inquit 'convenerat.' nunc audio. sed quaero usu an coëmptione? usu non potuit; nihil enim potest de tutela legitima nisi omnium tutorum auctoritate deminui. coëmptione? omnibus ergo auctoribus; in quibus certe Flaccum fuisse non 85 dices. relinquitur [illud], quod vociferari non destitit, non debuisse, cum praetor esset, suum negotium agere aut mentionem facere hereditatis. maximas audio tibi, L. Luculle, qui de Flacco sententiam laturus es, pro tua eximia liberalitate maximisque beneficiis in tuos venisse hereditates, cum Asiam provinciam consulari imperio obtineres: si quis eas suas esse dixisset, concessisses? tu, T. Vecti, si quae tibi in Africa venerit hereditas, usu amittes, an tuum nulla avaritia salva dignitate retinebis? at istius hereditatis iam Globulo praetore Flacci nomine petita possessio est. non igitur impressio, non occisio, non vis, non tempus, non imperium, non secures ad in- 86 iuriam faciendam Flacci animum impulerunt. itaque eodem etiam M. Lurco, vir optimus, meus familiaris, convertit aculeum testimonii sui: negavit a privato pecuniam in provincia praetorem petere oportere. cur tandem, M. Lurco, non oportet? [extorquere] accipere contra leges non oportet; petere non oportere numquam ostendes, nisi docueris non licere. an legationes sumere liberas exigendi

causa, sicut et tu ipse nuper et multi viri boni saepe fecerunt, rectum est, quod ego non reprehendo, socios video queri: praetorem, si hereditatem in provincia non reliquerit, non solum reprehendendum, verum etiam condemnandum putas? 'doti' inquit 'Valeria pecuniam omnem 35
suam dixerat.' nihil istorum explicari potest, nisi ostenderis illam in tutela Flacci non fuisse: si fuit, quaecumque sine hoc auctore est dicta dos, nulla est. sed tamen 87
Lurconem, quamquam pro sua dignitate moderatus est in testimonio dicendo orationi suae, tamen iratum Flacco esse vidistis. neque enim occultavit causam iracundiae suae neque reticendam putavit: questus est libertum suum Flacco praetore esse damnatum. o condiciones miseras administrandarum provinciarum! in quibus diligentia plena simultatum est, neglegentia vituperationum; ubi severitas periculosa est, liberalitas ingrata; sermo insidiosus, adsentatio perniciosa; frons omnium familiaris, multorum animus iratus; iracundiae occultae, blanditiae apertae; venientis praetores exspectant, praesentibus inserviunt, abeuntis deserunt! sed omittamus querellas, ne nostrum consilium in praetermittendis provinciis laudare videamur.
litteras misit de vilico P. Septimii, hominis ornati, qui 88
vilicus caedem fecerat: Septimium ardentem iracundia videre potuistis. in Lurconis libertum iudicium ex edicto dedit: hostis est Lurco. quid igitur? hominum gratiosorum splendidorumque libertis fuit Asia tradenda? an simultates nescio quas cum libertis vestris Flaccus exercet? an in vestris vestrorumque causis severitas odio est, eandem laudatis, cum de nobis iudicatur? at iste Andro, 36
spoliatus bonis, ut dicitis, ad dicendum testimonium non venit. quid, si veniat? decisionis arbiter C. Caecilius 89
fuit: quo splendore vir, qua fide, qua religione! obsignator C. Sextilius, Lurconis sororis filius, homo et pudens et constans et gravis. si vis erat, si fraus, si metus, si circumscriptio, quis pactionem fieri, quis adesse istos coëgit? quid, si ista omnis pecunia huic adulescentulo L. Flacco reddita est, si petita, si redacta per hunc Antiochum paternum huius adulescentis libertum seni illi Flacco probatissimum, videmurne non solum avaritiae crimen effugere, sed etiam liberalitatis laudem adsequi

singularem? communem enim hereditatem, quae aequaliter ad utrumque lege venisset, concessit adulescenti propinquo suo; nihil ipse attigit de Valerianis bonis. quod statuerat facere, adductus huius pudore et non amplissimis patrimonii copiis, id non solum fecit, sed etiam prolixe adcumulateque fecit; ex quo intellegi debet eum contra leges pecunias non cepisse, qui tam fuerit in hereditate concedenda liberalis.

90 At Falcidianum crimen est ingens: talenta quinquaginta se Flacco dicit dedisse. audiamus hominem: non adest. quo modo igitur dicit? epistulam mater eius profert et alteram soror: scriptum ad se dicunt esse ab illo tantam pecuniam Flacco datam. ergo is, qui si aram tenens iuraret, crederet nemo, per epistulam quod volet iniuratus probabit? at qui vir! quam non amicus suis civibus! qui patrimonium satis lautum, quod hic nobiscum conficere potuit, Graecorum conviviis maluit dissi-
91 pare. quid attinuit relinquere hanc urbem, libertate tam praeclara carere, adire periculum navigandi? quasi bona comesse Romae non liceret. nunc denique materculae suae festivus filius, aniculae minime suspitiosae, purgat se per epistulam, ut eam pecuniam, quacum traiecerat,
37 non consumpsisse, sed Flacco dedisse videatur. at fructus isti Trallianorum Globulo praetore venierant: Falcidius emerat HS nongentis milibus. si dat tantam pecuniam Flacco, nempe idcirco dat, ut rata sit emptio; emit igitur aliquid, quod certe multo pluris esset; dat de lucro; nihil
92 detrahit de vivo. [minus igitur lucri facit.] cur Albanum venire iubet? cur matri praeterea blanditur? cur epistulis et sororis et matris imbecillitatem aucupatur? postremo cur non audimus ipsum? retinetur, credo, in provincia: mater negat. 'venisset', inquit 'si esset denuntiatum.' tu certe coëgisses, si ullum firmamentum in illo teste posuisses. sed hominem ab negotio abducere noluisti. magnum erat ei certamen propositum, magna cum Graecis contentio; qui tamen, ut opinor, iacent victi: nam iste unus totam Asiam magnitudine poculorum bibendoque superavit. sed tamen quis tibi, Laeli, de epistulis istis indicavit? mulieres negant se scire, qui sis; ipse igitur ille tibi se ad matrem et sororem scripsisse narravit? an

etiam scripsit oratu tuo? at vero M. Aebutium, constan- 93
tissimum et pudentissimum hominem, Falcidii adfinem, nihil interrogas? nihil eius generum, pari fide praeditum, C. Manilium? qui profecto de tanta pecunia, si esset data, nihil audisse non possent. his tu igitur epistulis, Deciane, recitatis, his mulierculis productis, illo absente auctore laudato, tantum te crimen probaturum putasti, praesertim cum ipse non deducendo Falcidium iudicium feceris, plus falsam epistulam habituram ponderis quam ipsius praesentis fictam vocem et simulatum dolorem?

Sed quid ego de epistulis Falcidii aut de Androne 94
Sextilio aut de Deciani censu tam diu disputo [postulo], de salute omnium nostrum, de fortunis civitatis, de summa re publica taceo? quam vos universam in hoc iudicio vestris, vestris, inquam, umeris, iudices, sustinetis. videtis quo in motu temporum, quanta in conversione rerum ac perturbatione versemur. cum alia multa certi homines, 38
tum hoc vel maxime moliuntur, ut vestrae quoque mentes, vestra iudicia, vestrae sententiae optimo cuique infestissimae atque inimicissimae reperiantur. gravia iudicia pro rei publicae dignitate multa de coniuratorum scelere fecistis: non putant satis conversam esse rem publicam, nisi in eandem impiorum poenam optime meritos civis detruserint. oppressus est C. Antonius. esto: habuit 95
quandam ille infamiam suam; neque tamen ille ipse, pro meo iure dico, vobis iudicibus damnatus esset, cuius damnatione sepulcrum L. Catilinae, floribus ornatum hominum audacissimorum ac domesticorum hostium conventu epulisque celebratum est; iusta Catilinae facta sunt. nunc a Flacco Lentuli poenae per vos expetuntur. quam potestis P. Lentulo, qui vos in complexu liberorum coniugumque vestrarum trucidatos incendio patriae sepelire conatus est, mactare victimam gratiorem, quam si L. Flacci sanguine illius nefarium in omnis odium saturaveritis? litemus igitur Lentulo, parentemus Cethego, re- 96
vocemus eiectos: nimiae pietatis et summi amoris in patriam vicissim nos poenas, si ita placet, sufferamus. nos iam ab indicibus nominamur; in nos crimina finguntur; nobis pericula comparantur. quae si per alios agerent, si denique per populi nomen civium imperitorum multitudinem concitassent, aequiore animo ferre possemus; illud vero ferri non potest, quod per senatores et per equites Romanos, qui haec omnia pro salute omnium communi consilio, una mente atque virtute gesserunt, harum rerum

auctores, duces, principes spoliari omnibus fortunis atque civitate expelli posse arbitrantur. etenim populi Romani perspiciunt eandem mentem et voluntatem; omnibus rebus quibus potest populus Romanus significat quid sentiat; nulla varietas est inter homines opinionis, nulla voluntatis, nulla sermonis. qua re si quis illuc me vocat, venio; populum Romanum disceptatorem non modo non recuso, sed etiam deposco. vis absit, ferrum ac lapides removeantur, operae facessant, servitia sileant: nemo erit tam iniustus qui me audierit, sit modo liber et civis, quin potius de praemiis meis quam de poena cogitandum putet. o di immortales! quid hoc miserius? nos, qui P. Lentulo ferrum et flammam de manibus extorsimus, imperitae multitudinis iudicio confidimus, lectissimorum civium et amplissimorum sententias pertimescimus. M'. Aquilium patres nostri multis avaritiae criminibus testimoniisque convictum, quia cum fugitivis fortiter bellum gesserat, iudicio liberaverunt. consul ego nuper defendi C. Pisonem, qui quia consul fortis constansque fuerat, incolumis est rei publicae conservatus. defendi item consul L. Murenam, consulem designatum: nemo illorum iudicum clarissimis viris accusantibus audiendum sibi de ambitu putavit, cum bellum iam gerente Catilina omnes me auctore duos consules Kalendis Ianuariis scirent esse oportere. innocens et bonus vir et omnibus rebus ornatus bis hoc anno me defendente absolutus est A. Thermus: quanta rei publicae causa laetitia populi Romani, quanta gratulatio consecuta est! semper graves et sapientes iudices in rebus iudicandis quid utilitas civitatis, quid communis salus, quid rei publicae tempora poscerent cogitaverunt. cum tabella vobis dabitur, iudices, non de Flacco dabitur solum: dabitur de ducibus auctoribusque conservandae civitatis; dabitur de omnibus bonis civibus; dabitur de vobismet ipsis; dabitur de liberis vestris, de vita, de patria, de salute communi. non iudicatis in hac causa de exteris nationibus, non de sociis: de vobis et de vestra re publica iudicatis. quod si provinciarum vos ratio magis movet quam vestra, ego vero non modo non recuso, sed etiam postulo ut provinciarum auctoritate moveamini: etenim opponemus Asiae provinciae primum magnam partem eiusdem provinciae, quae pro huius periculis legatos laudatoresque misit; deinde provinciam Galliam, provinciam Ciliciam, provinciam Hispaniam, provinciam Cretam: Graecis autem Lydis et Phrygibus et Mysis ob-

97 39 98 99 40 100

sistent Massilienses, Rhodii, Lacedaemonii, Athenienses, cuncta Achaia, Thessalia, Boeotia. Septimio et Caelio testibus P. Servilius et Q. Metellus huius pudoris integritatisque testes repugnabunt. Asiaticae iuris dictioni urbana iuris dictio respondebit; annui temporis criminationem omnis aetas L. Flacci et perpetua vita defendet; et 101
si prodesse L. Flacco, iudices, debet, quod se tribunum militum, quod quaestorem, quod legatum imperatoribus clarissimis, exercitibus ornatissimis, provinciis gravissimis dignum suis maioribus praestitit, prosit, quod hic vobis videntibus in periculis communibus omnium vestrum sua pericula cum meis coniunxit; prosint honestissimorum municipiorum coloniarumque laudationes; prosit etiam senatus populique Romani praeclara et vera laudatio. o 102
nox illa, quae paene aeternas huic urbi tenebras attulisti, cum Galli ad bellum, Catilina ad urbem, coniurati ad ferrum et flammam vocabantur; cum ego te, Flacce, caelum noctemque contestans, flens flentem obtestabar; cum tuae fidei optimae et spectatissimae salutem urbis et civium commendabam! tu tum, Flacce, praetor communis exitii nuntios cepisti; tu inclusam in litteris rei publicae pestem deprehendisti; tu periculorum indicia, tu salutis auxilia ad me et ad senatum attulisti. quae tibi tum gratiae sunt a me actae! quae a senatu! quae a bonis omnibus! quis tibi, quis C. Pomptino, fortissimo viro, quemquam bonum putaret umquam non salutem, verum honorem ullum denegaturum? o nonae illae Decembres, quae me consule fuistis! quem ego diem vere natalem huius urbis aut certe salutarem appellare possum. o nox illa, 41 103
quam iste est dies consecutus, fausta huic urbi, miserum me, metuo ne funesta nobis! qui tum animus L. Flacci —nihil dicam enim de me—, qui amor in patriam, quae virtus, quae gravitas exstitit! sed quid ea commemoro, quae tum, cum agebantur, uno consensu omnium, una voce populi Romani, uno orbis terrae testimonio in caelum laudibus efferebantur? nunc vereor ne non modo non prosint, verum etiam aliquid obsint; etenim multo acriorem improborum interdum memoriam esse sentio quam bonorum. ego te, si quid gravius acciderit, ego te, inquam, Flacce, prodidero; mea dextera illa, mea fides, mea promissa, cum te, si rem publicam conservaremus, omnium bonorum praesidio quoad viveres non modo munitum, sed etiam ornatum fore pollicebar. putavi, speravi, etiam si honos noster vobis vilior fuisset, salutem certe caram

104 futuram. ac L. Flaccum quidem, iudices, si, quod di immortales omen avertant, gravis iniuria adflixerit, numquam tamen prospexisse vestrae saluti, consuluisse vobis, liberis, coniugibus, fortunis vestris paenitebit; semper ita sentiet, talem se animum et generis dignitati et pietati suae et patriae debuisse: vos ne paeniteat tali civi non pepercisse, per deos immortalis! iudices, providete. quotus enim quisque est qui hanc in re publica sectam sequatur? qui vobis, qui vestri similibus placere cupiat? qui optimi atque amplissimi cuiusque hominis atque ordinis auctoritatem magni putet, illam viam *si* sibi vident expeditiorem ad honores et ad omnia, quae concupive-
42 runt? sed cetera sint eorum: sibi habeant potentiam, sibi honores, sibi ceterorum commodorum summas facultates: liceat his, qui haec salva esse voluerunt, ipsis esse salvis.
105 nolite, iudices, existimare eos, quibus integrum est, qui nondum ad honores accesserunt, non exspectare huius exitum iudicii: si L. Flacco tantus amor in bonos omnis, tantum in rem publicam studium calamitati fuerit, quem posthac tam amentem fore putatis qui non illam viam vitae, quam ante praecipitem et lubricam esse ducebat, huic planae et stabili praeponendam esse arbitretur? quod si talium civium vos, iudices, taedet, ostendite: mutabunt sententiam qui poterunt; constituent quid agant, quibus integrum est: nos, qui iam progressi sumus, hunc exitum nostrae temeritatis feremus: sin hoc animo quam plurimos
106 esse voltis, declarabitis hoc iudicio quid sentiatis. huic misero puero, vestro ac liberorum vestrorum supplici, iudices, hoc iudicio vivendi praecepta dabitis: cui si patrem conservatis, qualis ipse debeat esse civis praescribetis; sin eripitis, ostendetis bonae rationi et constanti et gravi nullum a vobis fructum esse propositum. qui vos, quoniam est id aetatis ut sensum iam percipere possit ex maerore patrio, auxilium nondum patri ferre possit, orat ne suum luctum patris lacrimis, patris maerorem suo fletu augeatis, qui etiam me intuetur, me voltu appellat, meam quodam modo flens fidem implorat ac repetit eam, quam ego patri suo quondam pro salute patriae spoponderim, dignitatem. miseremini familiae, iudices, miseremini patris, miseremini filii; nomen clarissimum et fortissimum vel generis vel vetustatis vel hominis causa rei publicae reservate.

M. TULLII CICERONIS
PRO P. SULLA ORATIO.

Maxime vellem, iudices, ut P. Sulla et antea dignitatis 1
suae splendorem obtinere et post calamitatem acceptam 1
modestiae fructum aliquem percipere potuisset: sed quoniam ita tulit casus infestus, ut et amplissimo honore cum communi ambitionis invidia tum singulari Autronii odio everteretur, et in his pristinae fortunae reliquiis miseris et adflictis tamen haberet quosdam, quorum animos ne supplicio quidem suo satiare posset, quamquam ex huius incommodis magnam animo molestiam capio, tamen in ceteris malis facile patior oblatum mihi tempus esse, in quo boni viri lenitatem meam misericordiamque, notam quondam omnibus, nunc quasi intermissam, agnoscerent, improbi ac perditi cives, perdomiti atque victi, praecipitante re publica vehementem me fuisse atque fortem, conservata mitem ac misericordem faterentur. et quoniam L. Tor- 2
quatus, meus familiaris ac necessarius, iudices, existimavit, si nostram in accusatione sua necessitudinem familiaritatemque violasset, aliquid se de auctoritate meae defensionis posse detrahere, cum huius periculi propulsatione coniungam defensionem officii mei. quo quidem genere non uterer orationis, iudices, hoc tempore, si mea solum interesset; multis enim locis mihi et data facultas est et saepe dabitur de mea laude dicendi: sed ut ille vidit, quantum de mea auctoritate deripuisset, tantum se de huius praesidiis deminuturum, sic hoc ego sentio, si mei facti rationem vobis constantiamque huius officii ac defensionis probaro, causam quoque me P. Sullae probaturum. ac primum abs te illud, L. Torquate, quaero, cur 3
me a ceteris clarissimis viris ac principibus civitatis in hoc officio atque in defensionis iure secernas. quid enim est quam ob rem abs te Q. Hortensii factum, clarissimi

viri atque ornatissimi, non reprehendatur, reprehendatur meum? nam si est initum a P. Sulla consilium inflammandae huius urbis, exstinguendi imperii, delendae civitatis, mihine maiorem hae res dolorem quam Q. Hortensio, mihine maius odium adferre debent? meum denique gravius esse iudicium, qui adiuvandus in his causis, qui oppugnandus, qui defendendus, qui deserendus esse videatur? 'ita,' inquit: 'tu enim investigasti, tu patefecisti con-
2 4 iurationem.' quod cum dicit, non attendit eum, qui patefecerit, hoc curasse, ut id omnes viderent, quod antea fuisset occultum. qua re ista coniuratio, si patefacta per me est, tam patet Hortensio quam mihi; quem cum videas hoc honore, auctoritate, virtute, consilio praeditum non dubitasse quin innocentem P. Sullam defenderet, quaero cur qui aditus ad causam Hortensio patuerit, mihi interclusus esse debuerit; quaero illud etiam, si me, qui defendo, reprehendendum putas esse, quid tandem de his existimes summis viris et clarissimis civibus, quorum studio et dignitate celebrari hoc iudicium, ornari causam, defendi huius innocentiam vides? non enim una ratio est defensionis ea, quae posita est in oratione; omnes, qui adsunt, qui laborant, qui salvum volunt, pro sua parte
5 atque auctoritate defendunt. an vero, in quibus subselliis haec ornamenta ac lumina rei publicae viderem, in his me apparere nollem, quorum ego illum in locum atque in hanc excelsissimam sedem dignitatis atque honoris multis meis et magnis laboribus et periculis ascendissem? atque ut intellegas, Torquate, quem accuses, si te forte id offendit, quod ego, qui in hoc genere quaestionis defenderim neminem, non desim P. Sullae, recordare de ceteris, quos adesse huic vides: intelleges et de hoc et de aliis iudicium meum et horum par atque unum fuisse.
6 quis nostrum adfuit Vargunteio? nemo, ne hic quidem Q. Hortensius, praesertim qui illum solus antea de ambitu defendisset. non enim iam se ullo officio cum illo coniunctum arbitrabatur, cum ille tanto scelere commisso omnium officiorum societatem diremisset. quis nostrum Servium Sullam, quis Publium, quis M. Laecam, quis C. Cornelium defendendum putavit? quis eis nostrum adfuit? nemo. quid ita? quia in ceteris causis etiam nocentis viri

boni, si necessarii sunt, deserendos esse non putant: in hoc crimine non solum levitatis culpa est, verum etiam quaedam contagio sceleris, si defendas eum, quem obstrictum esse patriae parricidio suspicere. quid? Autronio 7
nonne sodales, non conlegae sui, non veteres amici, quorum ille copia quondam abundarat, non hi omnes, qui sunt in re publica principes, defuerunt? immo, etiam testimonio plerique laeserunt. statuerant illud tantum esse maleficium quod non modo non occultari per se, sed etiam aperiri inlustrarique deberet. quam ob rem quid 3
est quod mirere, si cum isdem me in hac causa vides adesse, cum quibus in ceteris intellegis afuisse? nisi vero me unum vis ferum praeter ceteros, me asperum, me inhumanum existimari, me singulari immanitate et crudelitate praeditum. hanc mihi tu si propter meas res gestas 8
imponis in omni mea vita, Torquate, personam, vehementer erras. me natura misericordem, patria severum: crudelem nec patria nec natura esse voluit. denique istam ipsam personam vehementem et acrem, quam mihi tum tempus et res publica imposuit, iam voluntas et natura ipsa detraxit. illa enim ad breve tempus severitatem postulavit; haec in omni vita misericordiam lenitatemque desiderat. qua re nihil est quod ex tanto comitatu virorum am- 9
plissimorum me unum abstrahas: simplex officium atque una bonorum est omnium causa; nihil erit quod admirere posthac, si in ea parte, in qua hos animum adverteris, me videbis: nulla est enim in re publica mea causa propria; tempus agendi fuit mihi magis proprium quam ceteris, doloris vero et timoris et periculi fuit illa causa communis: neque enim ego tunc princeps ad salutem esse potuissem, si esse alii comites noluissent. qua re necesse est, quod mihi consuli praecipuum fuit praeter alios, id iam privato cum ceteris esse commune. neque ego hoc partiendae invidiae, sed communicandae laudis causa loquor: oneris mei partem nemini impertio, gloriae bonis omnibus. 'in Autronium testimonium dixisti:' inquit 'Sul- 10
lam defendis.' hoc totum eius modi est, iudices, ut, si ego sum inconstans ac levis, nec testimonio fidem tribui convenerit nec defensioni auctoritatem; sin est in me ratio rei publicae, religio privati officii, studium retinendae

voluntatis bonorum, nihil minus accusator debet dicere quam a me defendi Sullam, testimonio laesum esse Autronium. videor enim iam non solum studium ad defendendas causas, verum etiam opinionis aliquid et auctoritatis adferre; qua ego et moderate utar, iudices, et omnino non uterer, si ille me non coëgisset.

4 11 Duae coniurationes abs te, Torquate, constituuntur: una, quae Lepido et Volcatio consulibus, patre tuo consule designato, facta esse dicitur; altera, quae me consule: harum in utraque Sullam dicis fuisse. patris tui, fortissimi viri atque optimi consulis, scis me consiliis non interfuisse; scis me, cum mihi summus tecum usus esset, tamen illorum expertem temporum et sermonum fuisse: credo, quod nondum penitus in re publica versabar, quod nondum ad propositum mihi finem honoris perveneram, quod me ambitio et forensis labor ab omni illa cogitatione 12 abstrahebat. quis ergo intererat vestris consiliis? omnes hi, quos vides huic adesse, et in primis Q. Hortensius; qui cum propter honorem ac dignitatem atque animum eximium in rem publicam tum propter summam familiaritatem summumque amorem in patrem tuum cum communibus tum praecipuis patris tui periculis commovebatur. ergo istius coniurationis crimen defensum ab eo est, qui interfuit, qui cognovit, qui particeps et consilii vestri fuit et timoris; cuius in hoc crimine propulsando cum esset copiosissima atque ornatissima oratio, tamen non minus inerat auctoritatis in ea quam facultatis. illius igitur coniurationis, quae facta contra vos, delata ad vos, a vobis prolata esse dicitur, ego testis esse non potui: non modo animo nihil comperi, sed vix ad auris meas istius 13 suspitionis fama pervenit. qui vobis in consilio fuerunt, qui vobiscum illa cognorunt, quibus ipsis periculum tum conflari putabatur, qui Autronio non adfuerunt, qui in illum testimonia gravia dixerunt, hunc defendunt, huic adsunt, in huius periculo declarant se non crimine coniurationis, ne adessent ceteris, sed hominum maleficio deterritos esse. mei consulatus autem tempus et crimen maximae coniurationis a me defendetur. atque haec inter nos partitio defensionis non est fortuito, iudices, nec temere facta, sed cum videremus eorum criminum nos

patronos adhiberi, quorum testes esse possemus, uterque nostrum id sibi suscipiendum putavit, de quo aliquid scire ipse atque existimare potuisset. et quoniam de cri- 5 14
minibus superioris coniurationis Hortensium diligenter audistis, de hac coniuratione, quae me consule facta est, hoc primum attendite.

Multa, cum essem consul, de summis rei publicae periculis audivi, multa quaesivi, multa cognovi: nullus umquam de Sulla nuntius ad me, nullum indicium, nullae litterae pervenerunt, nulla suspitio. multum haec vox fortasse valere deberet eius hominis, qui consul insidias rei publicae consilio investigasset, veritate aperuisset, magnitudine animi vindicasset, cum is se nihil audisse de P. Sulla, nihil suspicatum esse diceret. sed ego nondum utor hac voce ad hunc defendendum: ad purgandum me potius utar, ut mirari Torquatus desinat, me, qui Autronio non adfuerim, Sullam defendere. quae enim 15
Autronii fuit causa? quae Sullae est? ille ambitus iudicium tollere ac disturbare primum conflato voluit gladiatorum ac fugitivorum tumultu, deinde, id quod vidimus omnes, lapidatione atque concursu; Sulla, si sibi suus pudor ac dignitas non prodesset, nullum auxilium requisivit; ille damnatus ita se gerebat non solum consiliis et sermonibus, verum etiam aspectu atque voltu, ut inimicus esse amplissimis ordinibus, infestus bonis omnibus, hostis patriae videretur; hic se ita fractum illa calamitate atque adflictum putavit, ut nihil sibi ex pristina dignitate superesse arbitraretur, nisi quod modestia retinuisset. hac 16
vero in coniuratione quid tam coniunctum quam ille cum Catilina, cum Lentulo? quae tanta societas ullis inter se rerum optimarum, quanta ei cum illis sceleris, libidinis, audaciae? quod flagitium Lentulus non cum Autronio concepit? quod sine eodem illo Catilina facinus admisit? cum interim Sulla cum eisdem illis non modo noctem solitudinemque non quaereret, sed ne mediocri quidem sermone et congressu coniungeretur. illum Allobroges, 17
maximarum rerum verissimi indices, illum multorum litterae ac nuntii coarguerunt; Sullam interea nemo insimulavit, nemo nominavit. postremo, eiecto sive emisso iam ex urbe Catilina, ille arma misit, cornua, tubas, fascis,

signa [legiones]: ille relictus intus, exspectatus foris, Lentuli poena compressus convertit se aliquando ad timorem, numquam ad sanitatem; hic contra ita quievit, ut eo tempore omni Neapoli fuerit, ubi neque homines fuisse putantur huius adfines suspitionis et locus est ipse non tam ad inflammandos calamitosorum animos quam ad
6 consolandos adcommodatus. propter hanc igitur tantam dissimilitudinem hominum atque causarum dissimilem me
18 in utroque praebui. veniebat enim ad me et saepe veniebat Autronius, multis cum lacrimis, supplex, ut se defenderem, et se meum condiscipulum in pueritia, familiarem in adulescentia, conlegam in quaestura commemorabat fuisse; multa mea in se, non nulla etiam sua in me proferebat officia. quibus ego rebus, iudices, ita flectebar animo atque frangebar, ut iam ex memoria quas mihi ipsi fecerat insidias deponerem, ut iam immissum esse ab eo C. Cornelium, qui me in meis aedibus, in conspectu uxoris ac liberorum meorum trucidaret, obliviscerer. quae si de uno me cogitasset, qua mollitia sum animi ac lenitate, numquam mehercule illius lacrimis ac precibus
19 restitissem; sed cum mihi patriae, cum vestrorum periculorum, cum huius urbis, cum illorum delubrorum atque templorum, cum puerorum infantium, cum matronarum ac virginum veniebat in mentem, et cum illae infestae ac funestae faces universumque totius urbis incendium, cum tela, cum caedes, cum civium cruor, cum cinis patriae versari ante oculos atque animum memoria refricare coeperat, tum denique ei resistebam, neque solum illi hosti ac parricidae, sed his etiam propinquis illius, Marcellis, patri et filio, quorum alter apud me parentis gravitatem, alter filii suavitatem obtinebat; neque me arbitrabar sine summo scelere posse, quod maleficium in aliis vindicassem, idem in illorum socio, cum scirem,
20 defendere. atque idem ego neque P. Sullam supplicem ferre neque eosdem Marcellos pro huius periculis lacrimantis aspicere neque huius M. Messallae, hominis necessarii, preces sustinere potui; neque enim causa adversata naturae est, [nec homo] nec reus misericordiae meae repugnavit. nusquam nomen, nusquam vestigium fuerat; nullum crimen, nullum indicium, nulla suspitio. suscepi

causam, Torquate, suscepi, et feci libenter ut me, quem boni constantem, ut spero, semper existimassent, eundem ne improbi quidem crudelem dicerent.

Hic ait se ille, iudices, regnum meum ferre non posse. 7 21
quod tandem, Torquate, regnum? consulatus, credo, mei; in quo ego imperavi nihil et contra patribus conscriptis et bonis omnibus parui; quo in magistratu non institutum est videlicet a me regnum, sed repressum. an tum in tanto imperio tantaque potestate non dicis me fuisse regem, nunc privatum regnare dicis? quo tandem nomine? 'quod in quos testimonia dixisti,' inquit 'damnati sunt; quem defendis, sperat se absolutum iri.' hic tibi ego de testimoniis meis hoc respondeo: si falsum dixerim, te in eosdem dixisse; sin verum, non esse hoc regnare, cum verum iuratus dicas, probare. de huius spe tantum dico, nullas a me opes P. Sullam, nullam potentiam, nihil denique praeter fidem defensionis exspectare. 'nisi tu' in- 22
quit 'causam recepisses, numquam mihi restitisset, sed indicta causa profugisset.' si iam hoc tibi concedam, Q. Hortensium, tanta gravitate hominem, si, hos talis viros non suo stare iudicio, sed meo; si hoc tibi dem, quod credi non potest, nisi ego huic adessem, hos adfuturos non fuisse, uter tandem rex est, isne, cui innocentes homines non resistunt, an is, qui calamitosos non deserit? at hic etiam, id quod tibi necesse minime fuit, facetus esse voluisti, cum Tarquinium et Numam et me tertium peregrinum regem esse dixisti. mitto iam de rege quaerere; illud quaero, peregrinum cur me esse dixeris: nam si ita sum, non tam est admirandum regem esse me, quoniam, ut tu ais, etiam peregrini reges Romae fuerunt, quam consulem Romae fuisse peregrinum. 'hoc dico,' 23
inquit 'te esse ex municipio.' fateor, et addo etiam ex eo municipio, unde iterum iam salus huic urbi imperioque missa est. sed scire ex te pervelim quam ob rem qui ex municipiis veniant peregrini tibi esse videantur: nemo istuc Marco illi Catoni seni, cum plurimos haberet inimicos, nemo Tiberio Coruncanio, nemo Manio Curio, nemo huic ipsi nostro C. Mario, cum ei multi inviderent, obiecit umquam. equidem vehementer laetor eum esse me, in quem tu, cum cuperes, nullam contumeliam iacere

potueris, quae non ad maximam partem civium conveniret.
8 sed tamen te a me pro magnis causis nostrae necessitudinis monendum esse etiam atque etiam puto: non possunt omnes esse patricii; si verum quaeris, ne curant quidem; nec se aequales tui propter istam causam abs te
24 anteiri putant. ac si tibi nos peregrini videmur, quorum iam et nomen et honos inveteravit et urbi huic et hominum famae ac sermonibus, quam tibi illos competitores tuos peregrinos videri necesse erit, qui iam ex tota Italia delecti tecum de honore ac de omni dignitate contendent; quorum tu cave quemquam peregrinum appelles, ne peregrinorum suffragiis obruare; qui si attulerint nervos et industriam, mihi crede, excutient tibi istam verborum iactationem et te ex somno saepe excitabunt nec patientur se abs te, nisi virtute vincentur, honore superari. ac
25 si, iudices, ceteris patriciis me et vos peregrinos videri oporteret, a Torquato tamen hoc vitium sileretur; est enim ipse a materno genere municipalis, honestissimi ac nobilissimi generis, sed tamen Asculani. aut igitur doceat Picentis solos non esse peregrinos aut gaudeat suo generi me meum non anteponere. qua re neque tu me peregrinum posthac dixeris, ne gravius refutere, neque regem, ne derideare. nisi forte regium tibi videtur ita vivere, ut non modo homini nemini, sed ne cupiditati quidem ulli servias; contemnere omnis libidines, non auri, non argenti, non ceterarum rerum indigere, in senatu sentire libere, populi magis utilitati consulere quam voluntati; nemini cedere, multis obsistere. si hoc putas esse regium, regem me esse confiteor; sin te potentia mea, si dominatio, si denique aliquod dictum adrogans aut superbum movet, quin tu id potius profers quam verbi invi-
9 diam contumeliamque maledicti? ego, tantis a me bene-
26 ficiis in re publica positis, si nullum aliud mihi praemium ab senatu populoque Romano nisi honestum otium postularem, quis non concederet? sibi haberent honores, sibi imperia, sibi provincias, sibi triumphos, sibi alia praeclarae laudis insignia; mihi liceret eius urbis, quam conservassem, conspectu tranquillo animo et quieto frui. quid? si hoc non postulo; si ille labor meus pristinus, si sollicitudo, si officia, si operae, si vigiliae deserviunt

amicis, praesto sunt omnibus; si neque amici in foro requirunt studium meum neque res publica in curia; si me non modo non rerum gestarum vacatio, sed neque honoris neque aetatis excusatio vindicat labore; si voluntas mea, si industria, si domus, si animus, si aures patent omnibus; si mihi ne ad ea quidem, quae pro salute omnium gessi, recordanda et cogitanda quicquam relinquitur temporis, tamen hoc regnum appellabitur, cuius vicarius qui velit esse inveniri nemo potest? longe abest a me regni suspitio; sin quaeris qui sint Romae regnum occupare 27
conati, ut ne replices annalium memoriam, ex domesticis imaginibus invenies. res enim gestae, credo, meae me nimis extulerunt ac mihi nescio quos spiritus attulerunt. quibus de rebus tam claris, tam immortalibus, iudices, hoc possum dicere, me, qui ex summis periculis eripuerim urbem hanc et vitam omnium civium, satis adeptum fore, si ex hoc tanto in omnis mortalis beneficio nullum in me periculum redundarit. etenim in qua civitate res 28
tantas gesserim memini; in qua urbe verser intellego: plenum forum est eorum hominum, quos ego a vestris cervicibus depuli, iudices, a meis non removi; nisi vero paucos fuisse arbitramini, qui conari aut sperare possent se tantum imperium posse delere: horum ego faces eripere de manibus et gladios extorquere potui, sicuti feci, voluntates vero consceleratas ac nefarias nec sanare potui nec tollere. qua re non sum nescius quanto periculo vivam in tanta multitudine improborum, cum mihi uni cum omnibus improbis aeternum videam esse bellum susceptum. quod si illis meis praesidiis forte invides et si ea 10 29
tibi regia videntur, quod omnes boni omnium generum atque ordinum suam salutem cum mea coniungunt, consolare te, quod omnium mentes improborum mihi uni maxime sunt infensae et adversae: qui me non [modo] solum idcirco oderunt, quod eorum conatus impios et furorem consceleratum repressi, sed eo etiam magis, quod nihil iam se simile me vivo conari posse arbitrantur. at 30
vero quid ego mirer, si quid ab improbis de me improbe dicitur, cum L. Torquatus, primum eis fundamentis ipse adulescentiae iactis, ea spe proposita amplissimae dignitatis, deinde L. Torquati, fortissimi consulis, constantis-

simi senatoris, semper optimi civis, filius, interdum efferatur immoderatione verborum? qui cum suppressa voce de scelere P. Lentuli, de audacia coniuratorum omnium dixisset, tantum modo ut vos, qui ea probatis, exaudire possetis, de supplicio [de Lentulo], de carcere magna et
31 queribunda voce dicebat. in quo primum erat illud absurdum, quod, cum ea, quae leviter dixerat, vobis probare volebat, eos [autem], qui circum iudicium stabant, audire nolebat, non intellegebat ea, quae clare diceret, ita illos audituros, quibus se venditabat, ut vos quoque audiretis, qui [id] non probabatis; deinde alterum iam oratoris vitium non videre quid quaeque causa postulet. nihil est enim tam alienum ab eo, qui alterum coniurationis accuset, quam videri coniuratorum poenam mortemque lugere. quod cum is tribunus plebis facit, qui unus videtur ex illis ad lugendos coniuratos relictus, nemini mirum est; difficile est enim tacere, cum doleas: te, si quid eius modi facis, non modo talem adulescentem, sed in ea causa, in qua te vindicem coniurationis velis esse,
32 vehementer admiror. sed reprehendo tamen illud maxime, quod isto ingenio et prudentia praeditus causam rei publicae non tenes, qui arbitrere plebi Romanae res eas non probari, quas me consule omnes boni pro salute
11 communi gesserunt. ecquem tu horum, qui adsunt, quibus te contra ipsorum voluntatem venditabas, aut tam sceleratum statuis fuisse, ut haec omnia perire voluerit, aut tam miserum, ut et se perire cuperet et nihil haberet quod salvum esse vellet? an vero clarissimum virum generis vestri ac nominis nemo reprehendit, qui filium suum vita privavit, ut in ceteros firmaret imperium; tu rem publicam reprehendis, quae domesticos hostis, ne
33 ab eis ipsa necaretur, necavit? itaque attende, Torquate, quam ego defugiam auctoritatem consulatus mei: maxima voce, ut omnes exaudire possint, dico semperque dicam: adeste omnes animis, qui adestis, quorum ego frequentia magno opere laetor; erigite mentis aurisque vestras et me de invidiosis rebus, ut ille putat, dicentem attendite! ego consul, cum exercitus perditorum civium clandestino scelere conflatus crudelissimum et luctuosissimum exitium patriae comparasset, cum ad occasum interitumque rei

publicae Catilina in castris, in his autem templis ac tectis dux Lentulus esset constitutus, meis consiliis, meis laboribus, mei capitis periculis, sine tumultu, sine dilectu, sine armis, sine exercitu, quinque hominibus comprehensis atque confectis incensione urbem, internicione civis, vastitate Italiam, interitu rem publicam liberavi; ego vitam omnium civium, statum orbis terrae, urbem hanc denique, sedem omnium nostrum, arcem regum ac nationum exterarum, lumen gentium, domicilium imperii quinque hominum amentium ac perditorum poena redemi. an me existimasti haec iniuratum in iudicio non esse 34
dicturum, quae iuratus in maxima contione dixissem? atque etiam illud addam, ne qui forte incipiat improbus 12
subito te amare, Torquate, et aliquid sperare de te, atque, ut idem omnes exaudiant, clarissima voce dicam: harum omnium rerum, quas ego in consulatu pro salute rei publicae suscepi atque gessi, L. ille Torquatus, cum esset meus contubernalis in consulatu, atque etiam in praetura fuisset, auctor, adiutor, particeps exstitit, cum princeps, cum auctor, cum signifer esset iuventutis; parens eius, homo amantissimus patriae, maximi animi, summi consilii, singularis constantiae, cum esset aeger, tamen omnibus rebus illis interfuit; nusquam est a me digressus; studio, consilio, auctoritate unus adiuvit plurimum, cum infirmitatem corporis virtute animi superaret. videsne ut eripiam te ex improborum subita gratia et re- 35
conciliem bonis omnibus? qui te et diligunt et retinent retinebuntque semper, nec, si forte a me desciveris, idcirco te a se et a re publica et a tua dignitate deficere patientur. sed iam redeo ad causam, atque hoc vos, iudices, testor: mihi de memet ipso tam multa dicendi necessitas quaedam imposita est ab illo; nam si Torquatus Sullam solum accusasset, ego quoque hoc tempore nihil aliud agerem nisi eum, qui accusatus esset, defenderem; sed cum ille tota illa oratione in me esset invectus et cum, ut initio dixi, defensionem meam spoliare auctoritate voluisset, etiam si dolor *me* meus respondere non cogeret, tamen ipsa causa hanc a me orationem flagitavisset.

Ab Allobrogibus nominatum Sullam esse dicis. quis 13
negat? sed lege indicium et vide quem ad modum no- 36

minatus sit. L. Cassium dixerunt commemorasse cum ceteris Autronium secum facere. quaero num Sullam dixerit Cassius? nusquam: sese aiunt quaesisse de Cassio quid Sulla sentiret. videte diligentiam Gallorum; qui vitam hominum naturamque non nossent ac tantum audivissent eos pari calamitate esse, quaesiverunt essentne eadem voluntate. quid tum Cassius? si respondisset idem sentire et secum facere Sullam, tamen mihi non videretur in hunc id criminosum esse debere. quid ita? quia qui barbaros homines ad bellum impelleret, non debebat minuere illorum suspitionem et purgare eos, de quibus
37 illi aliquid suspicari viderentur. non respondit tamen una facere Sullam; etenim esset absurdum, cum ceteros sua sponte nominasset, mentionem facere Sullae nullam nisi admonitum et interrogatum; nisi forte veri simile est P. Sullae nomen in memoria Cassio non fuisse. si nobilitas hominis, si adflicta fortuna, si reliquiae pristinae dignitatis non tam inlustres fuissent, tamen Autronii commemoratio memoriam Sullae rettulisset; etiam, ut arbitror, cum auctoritates principum coniurationis ad incitandos animos Allobrogum conligeret Cassius, et cum sciret exteras nationes maxime nobilitate moveri, non prius Au-
38 tronium quam Sullam nominavisset. iam vero illud probari minime potest, Gallos Autronio nominato putasse propter calamitatis similitudinem sibi aliquid de Sulla esse quaerendum, Cassio, si hic esset in eodem scelere, ne cum appellasset quidem Autronium, huius in mentem venire potuisse. sed tamen quid respondit de Sulla Cassius? se nescire certum. 'non purgat' inquit. dixi antea: ne si argueret quidem tum denique, cum esset interrogatus, id mihi criminosum videretur.
39 sed ego in quaestionibus et indiciis non hoc quaerendum arbitror, num purgetur aliquis, sed num arguatur. etenim cum se negat scire Cassius, utrum sublevat Sullam an satis probat se nescire? — sublevat apud Gallos. — quid ita? ne indicent? quid? si periculum esse putasset, ne illi umquam indicarent, de se ipse confessus esset? nesciit videlicet. credo celatum esse Cassium de Sulla uno; nam de ceteris certe sciebat: etenim domi eius pleraque conflata esse constabat. qui negare noluit esse in eo numero

Sullam, quo plus spei Gallis daret, dicere autem falsum non ausus est, nescire dixit. atque hoc perspicuum est, cum is, qui de omnibus scierit, de Sulla se scire negarit, eandem esse vim negationis huius, quam si extra coniurationem hunc esse se scire dixisset; nam cuius scientiam de omnibus constat fuisse, eius ignoratio de aliquo purgatio debet videri. sed iam non quaero purgetne Cassius Sullam: illud mihi tantum satis est, contra Sullam nihil esse in indicio.

Exclusus hac criminatione Torquatus rursus in me 14 40
inruit, me accusat: ait me aliter ac dictum sit in tabulas publicas rettulisse. o di immortales! — vobis enim tribuo, quae vestra sunt; nec vero possum tantum meo ingenio dare, ut tot res, tantas, tam varias, tam repentinas in illa turbulentissima tempestate rei publicae mea sponte dispexerim; vos profecto animum meum tum conservandae patriae cupiditate incendistis; vos me ab omnibus ceteris cogitationibus ad unam salutem rei publicae convertistis; vos denique in tantis tenebris erroris et inscientiae clarissimum lumen menti meae praetulistis. vidi ego hoc, 41
vidi, nisi recenti memoria senatus auctoritatem huius indicii monumentis publicis testatus essem, fore ut aliquando non Torquatus neque Torquati quispiam similis — nam id me multum fefellit —, sed ut aliquis patrimonii naufragus, inimicus otii, bonorum hostis aliter indicata haec esse diceret, quo facilius vento aliquo in optimum quemque excitato posset in malis rei publicae portum aliquem suorum malorum invenire. itaque introductis in senatum indicibus institui senatores, qui omnia indicum dicta, interrogata, responsa perscriberent. at 42
quos viros! non solum summa virtute et fide, cuius generis erat in senatu facultas maxima, sed etiam quos sciebam memoria, scientia, celeritate scribendi facillime quae dicerentur persequi posse: C. Cosconium, qui tum erat praetor, M. Messallam, qui tum praeturam petebat, P. Nigidium, Appium Claudium. credo esse neminem qui his hominibus ad vere referendum aut fidem putet aut ingenium defuisse. quid? deinde quid feci? cum scirem 15
ita esse indicium relatum in tabulas publicas, ut illae tabulae privata tamen custodia more maiorum continerentur,

non occultavi, non continui domi, sed etiam describi ab omnibus librariis, dividi passim et pervolgari atque edi populo Romano imperavi; divisi totae Italiae, emisi in omnis provincias, eius indicii, ex quo oblata salus esset
43 omnibus, expertem esse neminem volui. itaque dico locum in orbe terrarum esse nullum, quo in loco populi Romani nomen sit, quin eodem perscriptum hoc indicium pervenerit. in quo ego tam subito et exiguo et turbido tempore multa divinitus, ita ut dixi, non mea sponte providi: primum, ne qui posset tantum aut de rei publicae aut de alicuius periculo meminisse quantum vellet; deinde ne cui liceret umquam reprehendere illud indicium aut temere creditum criminari; postremo ne quid iam a me, ne quid ex meis commentariis quaereretur, ne aut oblivio mea aut memoria nimia videretur, ne denique aut
44 neglegentia turpis aut diligentia crudelis putaretur. sed tamen abs te, Torquate, quaero, cum indicatus tuus esset inimicus, et esset eius rei frequens senatus et recens memoria testis, tibi, meo familiari et contubernali, prius etiam edituri indicium fuerint scribae mei, si voluisses, quam in codicem rettulissent, cum videres aliter referri, cur tacuisti, passus es? non mecum aut cum familiari meo questus es? aut quoniam tam facile inveheris in amicos, iracundius aut vehementius expostulasti? tu, cum tua vox numquam sit audita, cum indicio lecto, descripto, divolgato quieveris, tacueris, repente tantam rem ementiare et in eum locum te deducas, ut ante, quam me commutati indicii coargueris, te summae neglegentiae
16 tuo iudicio convictum esse fateare? mihi cuiusquam salus
45 tanti fuisset, ut meam neglegerem? per me ego veritatem patefactam contaminarem aliquo mendacio? quemquam denique ego iuvarem, a quo etiam crudelis insidias rei publicae factas, et me potissimum consule, putarem? quod si iam essem oblitus severitatis et constantiae meae, tamne amens eram, ut, cum litterae posteritatis causa repertae sint, quae subsidio oblivioni esse possent, ego recentem putarem memoriam cuncti senatus commentario
46 meo posse superari? fero ego te, Torquate, iam dudum, fero, et non numquam animum incitatum ad ulciscendam orationem tuam revoco ipse et reflecto; permitto aliquid

iracundiae tuae, do adulescentiae, cedo amicitiae, tribuo parenti: sed nisi tibi aliquem modum tute constitueris, coges me oblitum nostrae amicitiae habere rationem meae dignitatis: nemo umquam me tenuissima suspitione perstrinxit, quem non perverterim ac perfregerim. sed mihi hoc credas velim: non eis libentissime soleo respondere, quos mihi videor facillime posse superare. tu, quoniam 47
minime ignoras consuetudinem dicendi meam, noli hac lenitate nova abuti mea, noli aculeos orationis meae, quia reconditi sunt, excussos arbitrari, noli id omnino a me putare esse amissum, si quid est tibi remissum atque concessum. cum illae valent apud me excusationes iniuriae tuae, iratus animus tuus, aetas, amicitia nostra, tum nondum statuo te virium satis habere, ut ego tecum luctari et congredi debeam: quod si esses usu atque aetate robustior, essem idem qui soleo, cum sum lacessitus: nunc tecum sic agam, tulisse ut potius iniuriam quam rettulisse [gratiam] videar. neque vero quid mihi irascare 17 48
intellegere possum. si, quod eum defendo, quem tu accusas, cur tibi ego non suscenseo, quod accusas eum, quem ego defendo? 'inimicum ego' inquis 'accuso meum.' et amicum ego defendo meum. 'non debes tu quemquam in coniurationis quaestione defendere.' immo nemo magis eum, de quo nihil umquam est suspicatus, quam is, qui de aliis multa cognovit. 'cur dixisti testimonium in alios?' quia coactus sum. 'cur damnati sunt?' quia creditum est. 'regnum est dicere in quem velis et defendere quem velis.' immo servitus est non dicere in quem velis et non defendere quem velis; ac si considerare coeperis, utrum magis mihi hoc necesse fuerit facere an istud tibi, intelleges honestius te inimicitiarum modum statuere potuisse quam me humanitatis. an vero cum honos agebatur familiae vestrae 49
amplissimus, hoc est consulatus parentis tui, sapientissimus vir familiarissimis suis suscensuit [pater tuus], cum Sullam et defenderent et laudarent? intellegebat hanc nobis a maioribus esse traditam disciplinam, ut nullius amicitia ad pericula propulsanda impediremur. at erat huic iudicio longe dissimilis illa contentio: tum adflicto P. Sulla consulatus vobis pariebatur, sicuti partus est; honoris erat certamen; ereptum repetere vos clamitabatis,

ut victi in campo in foro vinceretis: tum qui contra vos pro huius salute pugnabant, amicissimi vestri, quibus non irascebamini, consulatum vobis eripiebant, honori vestro repugnabant, et tamen id inviolata vestra amicitia, integro officio, vetere exemplo atque instituto optimi
18 cuiusque faciebant. ego vero quibus ornamentis adversor
50 tuis? aut cui dignitati vestrae repugno? quid est quod iam ab hoc expetas? honos ad patrem, insignia honoris ad te delata sunt: tu ornatus exuviis huius venis ad eum lacerandum, quem interemisti: ego iacentem et spoliatum defendo et protego. atque hic tu et reprehendis me, quia defendam, et irasceris; ego autem non modo tibi non irascor, sed ne reprehendo quidem factum tuum: te enim existimo tibi statuisse quid faciendum putares et satis idoneum officii tui iudicem esse potuisse.

51 'At accusat C. Cornelii filius et id aeque valere debet ac si pater indicaret.' o patrem [Cornelium] sapientem! qui, quod praemii solet esse in indicio, reliquerit, quod turpitudinis in confessione, id per accusationem filii susceperit. sed quid est tandem, quod indicat per istum puerum Cornelius? si vetera mihi ignota, cum Hortensio communicata, respondit Hortensius; sin, ut ais, illum conatum Autronii et Catilinae, cum in campo consularibus comitiis, quae a me habita sunt, caedem facere voluerunt: Autronium tum in campo vidimus, sed quid dixi vidisse nos? ego vidi: vos enim tum, iudices, nihil laborabatis neque suspicabamini, ego tectus praesidio firmo amicorum Catilinae tum et Autronii copias et conatum
52 repressi. num quis est igitur qui tum dicat in campum aspirasse Sullam? atqui si tum se cum Catilina societate sceleris coniunxerat, cur ab eo discedebat? cur cum Autronio non erat? cur in pari causa non paria signa criminis reperiuntur? sed quoniam Cornelius ipse etiam nunc de indicando dubitat, ut dicitis, informat ad hoc adumbratum indicium filium, quid tandem de illa nocte dicit, cum inter falcarios ad M. Laecam nocte ea, quae consecuta est posterum diem nonarum Novembrium me consule, Catilinae denuntiatione convenit? quae nox omnium temporum coniurationis acerrima fuit atque acerbissima: tum Catilinae dies exeundi, tum ceteris manendi

condicio, tum discriptio totam per urbem caedis atque incendiorum constituta est; tum tuus pater, Corneli, id quod tandem aliquando confitetur, illam sibi officiosam provinciam depoposcit, ut cum prima luce consulem salutatum veniret, intromissus et meo more et iure amicitiae me in meo lectulo trucidaret. hoc tempore, cum arderet 19 53
acerrime coniuratio, cum Catilina egrederetur ad exercitum, Lentulus in urbe relinqueretur, Cassius incendiis, Cethegus caedi praeponeretur, Autronio ut occuparet Etruriam praescriberetur, cum omnia ordinarentur, instruerentur, pararentur, ubi fuit Sulla, Corneli? num Romae? immo longe afuit: num in eis regionibus, quo se Catilina inferebat? multo etiam longius: num in agro Camerti, Piceno, Gallico, quas in oras maxime quasi morbus quidam illius furoris pervaserat? nihil vero minus. fuit enim, ut iam ante dixi, Neapoli; fuit in ea parte Italiae, quae maxime ista suspitione caruit. quid ergo in- 54
dicat aut quid adfert aut ipse Cornelius aut vos, qui haec ab illo mandata defertis? gladiatores emptos esse Fausti simulatione ad caedem ac tumultum. ita prorsus: interpositi sunt gladiatores, quos testamento patris videmus deberi. 'adrepta est familia, quae si esset praetermissa, posset alia familia Fausti munus praebere.' utinam quidem haec ipsa non modo iniquorum invidiae, sed aequorum exspectationi satis facere posset! 'properatum vehementer est, cum longe tempus muneris abesset.' quasi vero tempus dandi muneris non valde appropinquaret. 'nec opinante Fausto, cum is neque sciret neque vellet, familia est comparata.' at litterae sunt Fausti, per quas 55
ille precibus a P. Sulla petit ut emat gladiatores et ut hos ipsos emat, neque solum ad Sullam missae, sed ad L. Caesarem, Q. Pompeium, C. Memmium, quorum de sententia tota res gesta est. 'at praefuit familiae.' iam si in paranda familia nulla suspitio est, quis praefuerit nihil ad rem pertinet; sed tamen in munere servili obtulit se ad ferramenta prospicienda; praefuit vero numquam, eaque res omni tempore per Bellum, Fausti libertum, administrata est.

'At enim Sittius est ab hoc in ulteriorem Hispaniam 20 56
missus, ut eam provinciam perturbaret.' primum Sittius,

iudices, L. Iulio C. Figulo consulibus profectus est aliquanto ante furorem Catilinae et suspitionem huius coniurationis; deinde est profectus non tum primum, sed cum in eisdem locis aliquanto ante eadem de causa aliquot annos fuisset; ac profectus est non modo ob causam, sed etiam ob necessariam causam, magna ratione cum Mauritaniae rege contracta. tum autem, illo profecto, Sulla procurante eius rem et gerente, plurimis et pulcherrimis P. Sittii praediis venditis aes alienum eiusdem est dissolutum, ut, quae causa ceteros ad facinus impulit, cupiditas retinendae possessionis, ea Sittio non
57 fuerit, praediis deminutis. iam vero illud quam incredibile, quam absurdum, qui Romae caedem facere, qui hanc urbem inflammare vellet, eum familiarissimum suum dimittere ab se et amandare in ultimas terras! utrum quo facilius Romae ea, quae conabatur, efficeret, si in Hispania turbatum esset? at haec ipsa per se sine ulla coniunctione agebantur. an in tantis rebus, tam novis consiliis, tam periculosis, tam turbulentis hominem amantissimum sui, familarissimum, coniunctissimum officiis, consuetudine, usu, dimittendum esse arbitrabatur? veri simile non est, ut, quem in secundis rebus, quem in otio semper secum habuisset, hunc in adversis et in eo tu-
58 multu, quem ipse comparabat, ab se dimitteret. ipse autem Sittius — non enim mihi deserenda est causa amici veteris atque hospitis — is homo est aut ea familia ac disciplina, ut hoc credi possit, eum bellum populo Romano facere voluisse? ut, cuius pater, cum ceteri deficerent finitimi ac vicini, singulari exstiterit in rem publicam nostram officio et fide, is sibi nefarium bellum contra patriam suscipiendum putarit? cuius aes alienum videmus, iudices, non libidine, sed negotii gerendi studio esse contractum; qui ita Romae debuit, ut in provinciis et in regnis ei maximae pecuniae deberentur, quas cum peteret, non commisit ut sui procuratores quicquam oneris absente se sustinerent: venire omnis suas possessiones et patrimonio se ornatissimo spoliari maluit quam ullam
59 moram cuiquam fieri creditorum suorum. a quo quidem genere, iudices, ego numquam timui, cum in illa rei publicae tempestate versarer: illud erat hominum genus

horribile et pertimescendum, qui tanto amore suas possessiones amplexi tenebant, ut ab eis membra citius divelli ac distrahi posse diceres. Sittius numquam sibi cognationem cum praediis esse existimavit suis; itaque se non modo ex suspitione tanti sceleris, verum etiam ex omni hominum sermone non armis, sed patrimonio suo vindicavit.

Iam vero quod obiecit, Pompeianos esse a Sulla im- 21 60
pulsos, ut ad istam coniurationem atque ad hoc nefarium facinus accederent, id cuius modi sit intellegere non possum. an tibi Pompeiani coniurasse videntur? quis hoc dixit umquam aut quae fuit istius rei vel minima suspitio? 'diiunxit' inquit 'eos a colonis, ut hoc discidio ac dissensione facta oppidum in sua potestate posset per Pompeianos habere. primum omnis Pompeianorum colonorumque dissensio delata ad patronos est, cum iam inveterasset ac multos annos esset agitata; deinde ita a patronis res cognita est, ut nulla in re a ceterorum sententiis Sulla dissenserit; postremo coloni ipsi sic intellegunt, non Pompeianos a Sulla magis quam sese esse defensos. atque hoc, iudices, ex hac frequentia colonorum, 61
honestissimorum hominum, intellegere potestis, qui adsunt, laborant; hunc patronum, defensorem, custodem illius coloniae si in omni fortuna atque omni honore incolumem habere non potuerunt, in hoc tamen casu, in quo adflictus iacet, per vos iuvari conservarique cupiunt. adsunt pari studio Pompeiani, qui ab istis etiam in crimen vocantur; qui ita de ambulatione ac de suffragiis suis cum colonis dissenserunt, ut idem de communi salute sentirent. ac ne haec quidem P. Sullae mihi videtur 62
silentio praetereunda esse virtus, quod, cum ab hoc illa colonia deducta sit, et cum commoda colonorum a fortunis Pompeianorum rei publicae fortuna diiunxerit, ita carus utrisque est atque iucundus, ut non alteros demovisse, sed utrosque constituisse videatur.

'At enim et gladiatores et omnis ista vis rogationis 22
Caeciliae causa comparabatur.' atque hoc loco in L. Caecilium, pudentissimum atque ornatissimum virum, vehementer invectus est: cuius ego de virtute et constantia, iudices, tantum dico, talem hunc in ista rogatione, quam

promulgarat non de tollenda, sed de levanda calamitate fratris sui, fuisse, ut consulere voluerit fratri, cum re publica pugnare noluerit; promulgarit impulsus amore fra-
63 terno, destiterit fratris auctoritate deductus. atque in ea re per L. Caecilium Sulla accusatur, in qua re est uterque laudandus; primum Caecilius, qui si id promulgavit, in quo res iudicatas videatur voluisse rescindere, ut restitueretur Sulla, recte reprehendis; status enim reipublicae maxime iudicatis rebus continetur; neque ego tantum fraterno amori dandum arbitror, ut quisquam, dum saluti suorum consulat, communem relinquat: *at* nihil de iudicio ferebat, sed poenam ambitus eam referebat, quae fuerat nuper, superioribus legibus constituta; itaque hac rogatione non iudicum sententia, sed legis vitium corrigebatur. nemo iudicium reprehendit, cum de poena queritur, sed legem; damnatio est enim iudicum, quae manebat; poena legis, quae leva-
64 batur. noli igitur animos eorum ordinum, qui praesunt iudiciis summa cum gravitate et dignitate, alienare a causa: nemo labefactare iudicium est conatus, nihil est eius modi promulgatum: semper Caecilius in calamitate fratris sui iudicum potestatem perpetuandam, legis acer-
23 bitatem mitigandam putavit. sed quid ego de hoc plura disputem? dicerem fortasse et facile et libenter dicerem, si paulo etiam longius, quam finis cotidiani officii postulat, L. Caecilium pietas et fraternus amor propulisset; implorarem sensus vestros; unius cuiusque indulgentiam in suos testarer; peterem veniam errato L. Caecilii ex intimis vestris cogitationibus atque ex humanitate communi.
65 lex dies fuit proposita paucos: ferri coepta numquam, deposita est in senatu. Kalendis Ianuariis cum in Capitolium nos senatum convocassemus, nihil est actum prius, et id mandatu Sullae Q. Metellus praetor se loqui dixit, Sullam illam rogationem de se nolle ferri. ex illo tempore L. Caecilius egit de re publica multa: agrariae legi, quae tota a me reprehensa et abiecta est, se intercessorem fore professus est, improbis largitionibus restitit, senatus auctoritatem numquam impedivit, ita se gessit in tribunatu, ut onere deposito domestici officii nihil postea
66 nisi de rei publicae commodis cogitarit. atque in ipsa rogatione ne per vim quid ageretur, quis tum nostrum

Sullam aut Caecilium verebatur? nonne omnis ille terror, omnis seditionis timor atque opinio ex Autronii improbitate pendebat? eius voces, eius minae ferebantur; eius aspectus, concursatio, stipatio, greges hominum perditorum tumultum nobis seditionesque adferebant. itaque P. Sulla hoc importunissimo cum honoris tum etiam calamitatis socio atque comite et secundas fortunas amittere coactus est et in adversis sine ullo remedio atque adlevamento permanere.

Hic tu epistulam meam saepe recitas, quam ego ad 24 67
Cn. Pompeium de meis rebus gestis et de summa re publica misi, et ex ea crimen aliquod in P. Sullam quaeris; et, si furorem incredibilem biennio ante conceptum erupisse in meo consulatu scripsi, me hoc demonstrasse dicis, Sullam in illa fuisse superiore coniuratione. scilicet ego is sum qui existimem Cn. Pisonem et Catilinam et Vargunteium et Autronium nihil scelerate, nihil audacter ipsos per sese sine P. Sulla facere potuisse: de quo etiam si quis dubitasset antea, num, id quod tu 68
arguis, cogitasset, interfecto patre tuo consule descendere Kalendis Ianuariis cum lictoribus, sustulisti hanc suspitionem, cum dixisti hunc, ut Catilinam consulem efficeret, contra patrem tuum operas et manum comparasse. quod si tibi ego confitear, tu mihi concedas necesse est, hunc, cum Catilinae suffragaretur, nihil de suo consulatu, quem iudicio amiserat, per vim recuperando cogitavisse; neque enim istorum facinorum tantorum, tam atrocium crimen, iudices, P. Sullae persona suscipit.

Iam enim faciam, criminibus omnibus fere dissolutis, 69
contra atque in ceteris causis fieri solet, ut nunc denique de vita hominis ac de moribus dicam: etenim de principio studuit animus occurrere magnitudini criminis, satis facere exspectationi hominum, de me aliquid ipso, qui accusatus eram, dicere; nunc iam revocandi estis eo, quo vos ipsa causa, etiam tacente me, cogit animos mentisque convertere. omnibus in rebus, iudices, quae gra- 25
viores maioresque sunt, quid quisque voluerit, cogitarit, admiserit non ex crimine, sed ex moribus eius, qui arguitur, est ponderandum; neque enim potest quisquam nostrum subito fingi neque cuiusquam repente vita mutari

70 aut natura converti. circumspicite paulisper mentibus vestris, ut alia mittamus, hosce ipsos homines, qui huic adfines sceleri fuerunt. Catilina contra rem publicam coniuravit. cuius aures umquam haec respuerunt conatum esse audacter hominem a pueritia non solum intemperantia et scelere, sed etiam consuetudine et studio in omni flagitio, stupro, caede versatum? quis eum contra patriam pugnantem perisse miratur, quem semper omnes ad civile latrocinium natum putaverunt? quis Lentuli societates cum indicibus, quis insaniam libidinum, quis perversam atque impiam religionem recordatur, qui illum aut nefarie cogitasse aut stulte sperasse miretur? quis de C. Cethego atque eius in Hispaniam profectione ac de volnere Q. Metelli Pii cogitat cui non ad illius poenam carcer aedificatus esse videatur? omitto ceteros, ne sit
71 infinitum: tantum a vobis peto, ut taciti de omnibus, quos coniurasse cognitum est, cogitetis: intellegetis unum quemque eorum prius a sua vita quam a vestra suspitione esse damnatum. ipsum illum Autronium, quoniam eius nomen finitimum maxime est huius periculo et crimini, non sua vita ac natura convicit? semper audax, petulans, libidinosus; quem in stuprorum defensionibus non solum verbis uti improbissimis solitum esse scimus, verum etiam pugnis et calcibus; quem exturbare homines e possessionibus, caedem facere vicinorum, spoliare fana sociorum, vi [conatum] et armis disturbare iudicia, in bonis rebus omnis contemnere, in malis pugnare contra bonos, non rei publicae cedere, non fortunae ipsi succumbere. huius si causa non manifestissimis rebus teneretur, tamen eum mores ipsius ac vita convincerent.
26 72 agedum, conferte nunc cum illius vitam P. Sullae, vobis populoque Romano notissimam, iudices, et eam ante oculos vestros proponite. ecquod est huius factum aut commissum non dicam audacius, sed quod cuiquam paulo minus consideratum videatur? factum quaero? verbum ecquod umquam ex ore huius excidit, in quo quisquam posset offendi? at vero in illa gravi L. Sullae turbulentaque victoria quis P. Sulla mitior, quis misericordior inventus est? quam multorum hic vitam est a L. Sulla deprecatus! quam multi sunt summi homines et ornatissimi

et nostri et equestris ordinis, quorum pro salute se hic Sullae obligavit! quos ego nominarem; neque enim ipsi nolunt et huic animo gratissimo adsunt: sed quia maius est beneficium, quam posse debet civis civi dare, ideo a vobis peto, ut quod potuit tempori tribuatis, quod fecit ipsi. quid reliquam constantiam vitae commemorem? 73
dignitatem, liberalitatem, moderationem in privatis rebus, splendorem in publicis? quae ita deformata sunt a fortuna, ut tamen a natura inchoata compareant. quae domus [quae] celebratio cotidiana! quae familiarium dignitas! quae studia amicorum! quae ex quoque ordine multitudo! haec diu multumque et multo labore quaesita una eripuit hora. accepit P. Sulla, iudices, volnus vehemens et mortiferum, verum tamen eius modi quod videretur huius vita et natura accipere potuisse. honestatis enim et dignitatis habuisse nimis magnam iudicatus est cupiditatem: quam si nemo alius habuit in consulatu petendo, cupidior iudicatus est hic fuisse quam ceteri; sin etiam in aliis non nullis fuit iste consulatus amor, fortuna in hoc fuit fortasse gravior quam in ceteris. postea vero 74
quis P. Sullam nisi maerentem, demissum adflictumque vidit? quis umquam est suspicatus hunc magis odio quam pudore hominum aspectum lucemque vitare? qui cum multa haberet invitamenta urbis et fori propter summa studia amicorum, quae tamen ei sola in malis restiterunt, afuit ab oculis vestris, et, cum lege retineretur, ipse se exsilio paene multavit. in hoc vos pudore, iudices, et in 27
hac vita tanto sceleri locum fuisse creditis? aspicite ipsum, contuemini os, conferte crimen cum vita; vitam ab initio usque ad hoc tempus explicatam cum crimine recognoscite: mitto rem publicam, quae fuit semper Sullae caris- 75
sima: hosne amicos, talis viros, tam cupidos sui, per quos res eius secundae quondam erant ornatae, nunc sublevantur adversae, crudelissime perire voluit, ut cum Lentulo et Catilina et Cethego foedissimam vitam ac miserrimam turpissima morte proposita degeret? non, inquam, cadit in hos mores, non in hunc pudorem, non in hanc vitam, non in hunc hominem ista suspitio. nova quaedam illa immanitas exorta est; incredibilis fuit ac singularis furor; ex multis ab adulescentia conlectis per-

ditorum hominum vitiis repente ista tanta importunitas
76 inauditi sceleris exarsit. nolite, iudices, arbitrari hominum illum impetum et conatum fuisse: neque enim ulla gens tam barbara aut tam immanis umquam fuit in qua non modo tot, sed unus tam crudelis hostis patriae sit inventus: beluae quaedam illae ex portentis immanes ac ferae, forma hominum indutae, exstiterunt. perspicite etiam atque etiam, iudices; nihil enim est quod in hac causa dici possit vehementius; penitus introspicite Catilinae, Autronii, Cethegi, Lentuli ceterorumque mentis: quas vos in his libidines, quae flagitia, quas turpitudines, quantas audacias, quam incredibilis furores, quas notas facinorum, quae indicia parricidiorum, quantos acervos scelerum reperietis! ex magnis et diuturnis et iam desperatis rei publicae morbis ista repente vis erupit, ut ea confecta et eiecta convalescere aliquando et sanari civitas posset; neque enim est quisquam qui arbitretur illis inclusis in re publica pestibus diutius haec stare potuisse; itaque eos non ad perficiendum scelus, sed ad luendas
28 rei publicae poenas Furiae quaedam incitaverunt. in hunc
77 igitur gregem vos nunc P. Sullam, iudices, ex his, qui cum hoc vivunt aut vixerunt, honestissimorum amicorum gregibus reicietis? ex hoc hominum numero, ex hac familiarium dignitate in impiorum partem atque in parricidarum sedem atque numerum transferetis? ubi erit igitur illud firmissimum praesidium pudoris? quo in loco nobis vita ante acta proderit? quod ad tempus existimationis partae fructus reservabitur, si non extremo discrimine ac dimicatione fortunae deserviet, si non aderit, si nihil ad-
78 iuvabit? quaestiones nobis servorum accusator ac tormenta minitatur; in quibus quamquam nihil periculi suspicamur, tamen illa tormenta gubernat dolor, moderatur natura cuiusque cum animi tum corporis, regit quaesitor, flectit libido, corrumpit spes, infirmat metus, ut in tot rerum angustiis nihil veritati loci relinquatur: vita P. Sullae torqueatur; ex ea quaeratur num quae occultetur libido, num quod lateat facinus, num quae crudelitas, num quae audacia: nihil erroris erit in causa nec obscuritatis, iudices, si a vobis vitae perpetuae vox, ea quae verissima et
79 gravissima debet esse, audietur. nullum in hac causa

testem timemus; nihil quemquam scire, nihil vidisse, nihil audisse arbitramur. sed tamen, si nihil vos P. Sullae fortuna movet, iudices, vestra moveat. vestra enim, qui cum summa elegantia atque integritate vixistis, hoc maxime interest, non ex libidine aut simultate aut levitate testium causas honestorum hominum ponderari, sed in magnis disquisitionibus repentinisque periculis vitam unius cuiusque esse testem: quam vos, iudices, nolite armis suis spoliatam atque nudatam obicere invidiae, dedere suspitioni; munite communem arcem bonorum, obstruite perfugia improborum: valeat *et* ad poenam et ad salutem plurimum, quam solam videtis ipsam ex sua natura facillime perspici, subito flecti fingique non posse.

Quid vero? haec auctoritas — semper enim est de ea 29
dicendum, quamquam a me timide modiceque dicetur—, 80
quid, inquam, haec auctoritas nostra, qui a ceteris coniurationis causis abstinuimus, P. Sullam defendimus, nihil hunc tandem iuvabit? grave est hoc dictum fortasse, iudices; grave, si appetimus aliquid; si cum ceteri de nobis silent, non etiam nosmet ipsi tacemus, grave: sed, si laedimur, si accusamur, si in invidiam vocamur, profecto conceditis, iudices, ut nobis libertatem retinere liceat, si minus liceat dignitatem. accusati sunt uno nomine con- 81
sulares, ut iam videatur honoris amplissimi nomen plus invidiae quam dignitatis adferre. 'adfuerunt' inquit 'Catilinae illumque laudarunt.' nulla tum patebat, nulla erat cognita coniuratio; defendebant amicum, aderant supplici, vitae eius turpitudinem in summis eius periculis non insequebantur. quin etiam parens tuus, Torquate, consul reo de pecuniis repetundis Catilinae fuit advocatus, improbo homini, at supplici; fortasse audaci, at aliquando amico; cui cum adfuit post delatam ad eum primam illam coniurationem, indicavit se audisse aliquid, non credidisse. at idem non adfuit alio in iudicio, cum adessent ceteri: si postea cognorat ipse aliquid, quod in consulatu ignorasset, ignoscendum est eis, qui postea nihil audierunt; sin illa res prima valuit, num inveterata quam recens debuit esse gravior? sed si tuus parens etiam in ipsa suspitione periculi sui, tamen humanitate adductus advocationem hominis improbissimi sella curuli atque ornamentis

et suis et consulatus honestavit, quid est quam ob rem consulares, qui Catilinae adfuerunt, reprehendantur? —
82 at idem eis, qui ante hunc causam de coniuratione dixerunt, non adfuerunt. tanto scelere astrictis hominibus statuerunt nihil a se adiumenti, nihil opis, nihil auxilii ferri oportere. atque ut de eorum constantia atque animo in rem publicam dicam, quorum tacita gravitas et fides de uno quoque loquitur neque cuiusquam ornamenta orationis desiderat, potest quisquam dicere umquam meliores, fortiores, constantiores consularis fuisse quam his temporibus et periculis, quibus paene oppressa est res publica? quis non de communi salute optime, quis non fortissime, quis non constantissime sensit? neque ego praecipue de consularibus disputo; nam haec et hominum ornatissimorum, qui praetores fuerunt, et universi senatus communis est laus, ut constet post hominum memoriam numquam in illo ordine plus virtutis, plus amoris in rem publicam, plus gravitatis fuisse: sed quia sunt descripti consulares, de his tantum mihi dicendum putavi, quod satis esset ad testandam omnium memoriam, neminem esse ex illo honoris gradu qui non omni studio, virtute, auctoritate incubuerit ad rem publicam conservan-
30 dam. sed quid ego, qui Catilinam non laudavi, qui reo
83 Catilinae consul non adfui, qui testimonium de coniuratione dixi in alios, adeone vobis alienus a sanitate, adeo oblitus constantiae meae, adeo immemor rerum a me gestarum esse videor, ut, cum consul bellum gesserim cum coniuratis, nunc eorum ducem servare cupiam, et in animum inducam, cuius nuper ferrum rettuderim flammamque restinxerim, eiusdem nunc causam vitamque defendere? si me dius fidius, iudices, non me ipsa res publica, meis laboribus et periculis conservata, ad gravitatem animi et constantiam sua dignitate revocaret, tamen hoc natura est insitum, ut, quem timueris, quicum de vita fortunisque contenderis, cuius ex insidiis evaseris, hunc semper oderis: sed cum agatur honos meus amplissimus, gloria rerum gestarum singularis, cum quotiens quisque est in hoc scelere convictus, totiens renovetur memoria per me inventae salutis, ego sim tam demens, ego committam, ut ea, quae pro salute omnium gessi,

casu magis et felicitate a me quam virtute et consilio gesta esse videantur? quid ergo? hoc tibi sumis, dicet 84
fortasse quispiam, ut, quia tu defendis, innocens iudicetur? ego vero, iudices, non modo mihi nihil adsumo in quo quispiam repugnet, sed etiam, si quid ab omnibus conceditur, id reddo ac remitto. non in ea re publica versor, non eis temporibus meum caput obtuli pro patria periculis omnibus, non aut ita sunt exstincti quos vici aut ita grati quos servavi, ut ego mihi plus appetere coner quam quantum omnes inimici invidique patiantur. grave esse videtur eum, qui investigarit coniurationem, 85
qui patefecerit, qui oppresserit, cui senatus singularibus verbis gratias egerit, cui uni togato supplicationem decreverit, dicere in iudicio: non defenderem, si coniurasset. non dico id, quod grave est: dico illud, quod in his causis coniurationis non auctoritati adsumam, sed pudori meo: ego ille coniurationis investigator atque ultor certe non defenderem Sullam, si coniurasse arbitrarer. ego, iudices, de tantis omnium periculis cum quaererem omnia, multa audirem, crederem non omnia, caverem omnia, dico hoc, quod initio dixi, nullius indicio, nullius nuntio, nullius suspitione, nullius litteris de P. Sulla rem ullam ad me esse delatam. quam ob rem vos, di patrii ac pe- 31 86
nates, qui huic urbi atque huic rei publicae praesidetis, qui hoc imperium, qui hanc libertatem, qui populum Romanum, qui haec tecta atque templa me consule vestro numine auxilioque servastis, testor integro me animo ac libero P. Sullae causam defendere; nullum a me sciente facinus occultari, nullum scelus susceptum contra salutem omnium defendi ac tegi. nihil de hoc consul comperi, nihil suspicatus sum, nihil audivi. itaque idem ego ille, 87
qui vehemens in alios, qui inexorabilis in ceteros esse visus sum, persolvi patriae quod debui; reliqua iam a me meae perpetuae consuetudini naturaeque debentur: tam sum misericors, iudices, quam vos; tam mitis quam qui lenissimus. in quo vehemens fui vobiscum, nihil feci nisi coactus: rei publicae praecipitanti subveni; patriam demersam extuli; misericordia civium adducti tum fuimus tam vehementes quam necesse fuit: salus esset amissa omnium una nocte, nisi esset severitas illa suscepta. sed

ut ad sceleratorum poenam amore rei publicae sum adductus, sic ad salutem innocentium voluntate deducor.

88 Nihil video esse in hoc P. Sulla, iudices, odio dignum, misericordia digna multa; neque enim nunc propulsandae calamitatis suae causa supplex ad vos, iudices, confugit, sed ne qua generi ac nomini suo nota nefariae turpitudinis inuratur. nam ipse quidem, si erit vestro iudicio liberatus, quae habebit ornamenta, quae solacia reliqua vitae, quibus laetari et perfrui possit? domus erit, credo, exornata; aperientur maiorum imagines; ipse ornatum ac vestitum pristinum recuperabit: omnia, iudices, haec amissa sunt; omnia generis, nominis, honoris insignia atque ornamenta unius iudicii calamitate occiderunt. sed ne exstinctor patriae, ne proditor, ne hostis appelletur, ne hanc labem tanti sceleris in familia relinquat, id laborat, id metuit, ne denique hic miser coniurati et conscelerati et proditoris filius nominetur: huic puero, qui est ei vita sua multo carior, metuit, cui honoris integros fructus non sit traditurus, ne aeternam memoriam dede-
89 coris relinquat. hic vos orat, iudices, parvus, ut se aliquando si non integra fortuna, at ut adflicta, patri suo gratulari sinatis; huic misero notiora sunt itinera iudiciorum et fori quam campi et disciplinarum. non iam de vita P. Sullae, iudices, sed de sepultura contenditur: vita erepta est superiore iudicio; nunc ne corpus eiciatur laboramus. quid enim est huic reliqui quod eum in hac vita teneat? aut quid est quam ob rem haec cuiquam vita
32 videatur? nuper is homo fuit in civitate P. Sulla, ut nemo ei se neque honore neque gratia neque fortunis anteferret, nunc spoliatus omni dignitate, quae erepta sunt, non repetit: quod fortuna in malis reliqui fecit, ut cum parente, cum liberis, cum fratre, cum his necessariis lugere suam calamitatem liceat, id sibi ne eripiatis, vos,
90 iudices, obtestatur. te ipsum iam, Torquate, expletum huius miseriis esse par erat: etsi nihil aliud Sullae nisi consulatum abstulissetis, tamen eo contentos vos esse oportebat; honoris enim contentio vos ad causam, non inimicitiae deduxerunt. sed cum huic omnia cum honore detracta sint, cum in hac fortuna miserrima ac luctuosissima destitutus sit, quid est quod expetas amplius?

lucisne hanc usuram eripere vis, plenam lacrimarum atque maeroris, in qua cum maximo cruciatu ac dolore retinetur? libenter reddiderit adempta ignominia foedissimi criminis. an vero inimicum ut expellas? cuius ex miseriis, si esses crudelissimus, videndo fructum caperes maiorem quam audiendo. o miserum et infelicem illum diem, quo 91
consul omnibus centuriis P. Sulla renuntiatus est! o falsam spem! o volucrem fortunam! o caecam cupiditatem! o praeposteram gratulationem! quam cito illa omnia ex laetitia et voluptate ad luctum et lacrimas reciderunt, ut, qui paulo ante consul designatus fuisset, repente nullum vestigium retineret pristinae dignitatis! quid enim erat mali quod huic, spoliato fama, honore, fortunis, deesse videretur? aut cui novae calamitati locus ullus relictus esset? urget eadem fortuna quae coepit; repperit novum maerorem; non patitur hominem calamitosum uno malo adflictum uno in luctu perire.

Sed iam impedior egomet, iudices, dolore animi, ne 33 92
de huius miseria plura dicam. vestrae sunt iam partes, iudices; in vestra mansuetudine atque humanitate causam totam repono. vos reiectione interposita, nihil suspicantibus nobis, repentini in nos iudices consedistis, ab accusatoribus delecti ad spem acerbitatis, a fortuna nobis ad praesidium innocentiae constituti. ut ego quid de me populus Romanus existimaret, quia severus in improbos fueram, laboravi et quae prima innocentis mihi defensio est oblata suscepi, sic vos severitatem iudiciorum, quae per hos mensis in homines audacissimos facta sunt, lenitate ac misericordia mitigate. hoc cum a vobis impetrare 93
causa ipsa debet, tum est vestri animi atque virtutis declarare non esse eos vos, ad quos potissimum interposita reiectione devenire convenerit. in quo ego vos, iudices, quantum meus in vos amor postulat, tantum hortor, ut communi studio, quoniam in re publica coniuncti sumus, mansuetudine et misericordia nostra falsam a nobis crudelitatis famam repellamus.

M. TULLII CICERONIS
PRO A. LICINIO ARCHIA POETA ORATIO.

Si quid est in me ingenii, iudices, quod sentio quam sit exiguum, aut si qua exercitatio dicendi, in qua me non infitior mediocriter esse versatum, aut si huiusce rei ratio aliqua ab optimarum artium studiis ac disciplina profecta, a qua ego nullum confiteor aetatis meae tempus abhorruisse, earum rerum omnium vel in primis hic A. Licinius fructum a me repetere prope suo iure debet; nam quoad longissime potest mens mea respicere spatium praeteriti temporis et pueritiae memoriam recordari ultimam, inde usque repetens hunc video mihi principem et ad suscipiendam et ad ingrediendam rationem horum studiorum exstitisse. quod si haec vox, huius hortatu praeceptisque conformata, non nullis aliquando saluti fuit, a quo id accepimus quo ceteris opitulari et alios servare possemus, huic profecto ipsi, quantum est situm in nobis, et opem et salutem ferre debemus. ac ne quis a nobis hoc ita dici forte miretur, quod alia quaedam in hoc facultas sit ingenii neque haec dicendi ratio aut disciplina, ne nos quidem huic uni studio penitus umquam dediti fuimus: etenim omnes artes, quae ad humanitatem pertinent, habent quoddam commune vinculum et quasi cognatione quadam inter se continentur. sed ne cui vestrum mirum esse videatur me in quaestione legitima et in iudicio publico, cum res agatur apud praetorem populi Romani, lectissimum virum, et apud severissimos iudices, tanto conventu hominum ac frequentia, hoc uti genere dicendi quod non modo a consuetudine iudiciorum, verum etiam a forensi sermone abhorreat, quaeso a vobis, ut in hac causa mihi detis hanc veniam, adcommodatam huic reo, vobis, quem ad modum spero, non molestam, ut me pro summo poëta atque eruditissimo

homine dicentem, hoc concursu hominum litteratissimorum, hac vestra humanitate, hoc denique praetore exercente iudicium patiamini de studiis humanitatis ac litterarum paulo loqui liberius et in eius modi persona, quae propter otium ac studium minime in iudiciis periculisque tractata est, uti prope novo quodam et inusitato genere dicendi. quod si mihi a vobis tribui concedique sentiam, 4 perficiam profecto ut hunc A. Licinium non modo non segregandum, cum sit civis, a numero civium, verum etiam si non esset, putetis asciscendum fuisse.

Nam ut primum ex pueris excessit Archias atque ab 3 eis artibus, quibus aetas puerilis ad humanitatem informari solet, se ad scribendi studium contulit, primum Antiochiae — nam ibi natus est loco nobili —, celebri quondam urbe et copiosa atque eruditissimis hominibus liberalissimisque studiis adfluenti, celeriter antecellere omnibus ingenii gloria contigit. post in ceteris Asiae partibus cunctaeque Graeciae sic eius adventus celebrabantur, ut famam ingenii exspectatio hominis, exspectationem ipsius adventus admiratioque superaret. erat Italia tunc plena 5 Graecarum artium ac disciplinarum studiaque haec et in Latio vehementius tum colebantur quam nunc eisdem in oppidis et hic Romae propter tranquillitatem rei publicae non neglegebantur. itaque hunc et Tarentini et Regini et Neapolitani civitate ceterisque praemiis donarunt et omnes, qui aliquid de ingeniis poterant iudicare, cognitione atque hospitio dignum existimarunt. hac tanta celebritate famae cum esset iam absentibus notus, Romam venit Mario consule et Catulo. nactus est primum consules eos, quorum alter res ad scribendum maximas, alter cum res gestas tum etiam studium atque auris adhibere posset. statim Luculli, cum praetextatus etiam tum Archias esset, eum domum suam receperunt. sed etiam hoc non solum ingenii ac litterarum, verum etiam naturae atque virtutis, ut domus, quae huius adulescentiae prima fuit, eadem esset familiarissima senectuti. erat temporibus illis iucundus Metello illi Numidico et 6 eius Pio filio, audiebatur a M. Aemilio, vivebat cum Q. Catulo et patre et filio, a L. Crasso colebatur, Lucullos vero et Drusum et Octavios et Catonem et totam

Hortensiorum domum devinctam consuetudine cum teneret, adficiebatur summo honore, quod eum non solum colebant qui aliquid percipere atque audire studebant,
4 verum etiam si qui forte simulabant. interim satis longo intervallo, cum esset cum M. Lucullo in Siciliam profectus et cum ex ea provincia cum eodem Lucullo decederet, venit Heracliam: quae cum esset civitas aequissimo iure ac foedere, ascribi se in eam civitatem voluit, idque, cum ipse per se dignus putaretur, tum auctoritate
7 et gratia Luculli ab Heracliensibus impetravit. data est civitas Silvani lege et Carbonis, SI QUI FOEDERATIS CIVITATIBUS ASCRIPTI FUISSENT: SI TUM, CUM LEX FEREBATUR, IN ITALIA DOMICILIUM HABUISSENT ET SI SEXAGINTA DIEBUS APUD PRAETOREM ESSENT PROFESSI. cum hic domicilium Romae multos iam annos haberet, professus est apud praetorem
8 Q. Metellum familiarissimum suum. si nihil aliud nisi de civitate ac lege dicimus, nihil dico amplius, causa dicta est. quid enim horum infirmari, Grati, potest? Heracliaene esse tum ascriptum negabis? adest vir summa auctoritate et religione et fide, M. Lucullus, qui se non opinari, sed scire, non audisse, sed vidisse, non interfuisse, sed egisse dicit; adsunt Heraclienses legati, nobilissimi homines huius iudicii causa cum mandatis et cum publico testimonio [venerunt], qui hunc ascriptum Heracliensem dicunt. hic tu tabulas desideras Heracliensium publicas, quas Italico bello incenso tabulario interisse scimus omnis. est ridiculum ad ea, quae habemus, nihil dicere, quaerere quae habere non possumus, et de hominum memoria tacere, litterarum memoriam flagitare, et, cum habeas amplissimi viri religionem, integerrimi municipii ius iurandum fidemque, ea, quae depravari nullo modo possunt, repudiare, tabulas, quas idem dicis
9 solere corrumpi, desiderare. an domicilium Romae non habuit is, qui tot annis ante civitatem datam sedem omnium rerum ac fortunarum suarum Romae conlocavit? at non est professus. immo vero eis tabulis professus, quae solae ex illa professione conlegioque praetorum obtinent
5 publicarum tabularum auctoritatem. nam cum Appii tabulae neglegentius adservatae dicerentur, Gabinii, quam diu incolumis fuit, levitas, post damnationem calamitas

omnem tabularum fidem resignasset, Metellus, homo sanctissimus modestissimusque omnium, tanta diligentia fuit, ut ad L. Lentulum praetorem et ad iudices venerit et unius nominis litura se commotum esse dixerit. *in* his igitur tabulis nullam lituram in nomine A. Licinii videtis. quae cum ita sint, quid est quod de eius civitate dubite- 10
tis, praesertim cum aliis quoque in civitatibus fuerit ascriptus? etenim cum mediocribus multis et aut nulla aut humili aliqua arte praeditis gratuito civitatem in Graecia homines impertiebant, Reginos credo aut Locrensis aut Neapolitanos aut Tarentinos, quod scenicis artificibus largiri solebant, id huic summa ingenii praedito gloria noluisse! quid? cum ceteri non modo post civitatem datam, sed etiam post legem Papiam aliquo modo in eorum municipiorum tabulas inrepserunt, hic, qui ne utitur quidem illis, in quibus est scriptus, quod semper se Heracliensem esse voluit, reicietur? census 11
nostros requiris scilicet: est enim obscurum proximis censoribus hunc cum clarissimo imperatore L. Lucullo apud exercitum fuisse, superioribus cum eodem quaestore fuisse in Asia, primis Iulio et Crasso nullam populi partem esse censam. sed quoniam census non ius civitatis confirmat ac tantum modo indicat eum, qui sit census, [ita] se iam tum gessisse pro cive, eis temporibus, quibus tu criminaris ne ipsius quidem iudicio in civium Romanorum iure esse versatum, et testamentum saepe fecit nostris legibus et adiit hereditates civium Romanorum et in beneficiis ad aerarium delatus est a L. Lucullo pro consule. quaere 6
argumenta, si qua potes: numquam enim hic neque suo neque amicorum iudicio revincetur.

Quaeres a nobis, Grati, cur tanto opere hoc homine 12
delectemur. quia suppeditat nobis ubi et animus ex hoc forensi strepitu reficiatur et aures convitio defessae conquiescant. an tu existimas aut suppetere nobis posse quod cotidie dicamus in tanta varietate rerum, nisi animos nostros doctrina excolamus, aut ferre animos tantam posse contentionem, nisi eos doctrina eadem relaxemus? ego vero fateor me his studiis esse deditum: ceteros pudeat, si qui se ita litteris abdiderunt, ut nihil possint ex eis neque ad communem adferre fructum neque in aspectum

lucemque proferre: me autem quid pudeat, qui tot annos ita vivo, iudices, ut a nullius umquam me tempore aut commodo aut otium meum abstraxerit aut voluptas avo-
13 carit aut denique somnus retardarit? qua re quis tandem me reprehendat aut quis mihi iure suscenseat, si, quantum ceteris ad suas res obeundas, quantum ad festos dies ludorum celebrandos, quantum ad alias voluptates et ad ipsam requiem animi et corporis conceditur temporum, quantum alii tribuunt tempestivis conviviis, quantum denique alveolo, quantum pilae, tantum mihi egomet ad haec studia recolenda sumpsero? atque hoc ideo mihi concedendum est magis, quod ex his studiis haec quoque crescit oratio et facultas, quae quantacumque in me *est*, numquam amicorum periculis defuit: quae si cui levior videtur, illa quidem certe, quae summa sunt, ex quo fonte
14 hauriam sentio: nam nisi multorum praeceptis multisque litteris mihi ab adulescentia suasissem nihil esse in vita magno opere expetendum nisi laudem atque honestatem, in eā autem persequendā omnis cruciatus corporis, omnia pericula mortis atque exsilii parvi esse ducenda, numquam me pro salute vestra in tot ac tantas dimicationes atque in hos profligatorum hominum cotidianos impetus obiecissem. sed pleni omnes sunt libri, plenae sapientium voces, plena exemplorum vetustas; quae iacērent in tenebris omnia, nisi litterarum lumen accederet. quam multas nobis imagines non solum ad intuendum, verum etiam ad imitandum fortissimorum virorum expressas scriptores et Graeci et Latini reliquerunt! quas ego mihi semper in administranda re publica proponens animum et mentem meam ipsa cogitatione hominum excellentium conformabam.

7
15 Quaeret quispiam: "quid? illi ipsi summi viri, quorum virtutes litteris proditae sunt, istāne doctrinā, quam tu effers laudibus, eruditi fuerunt?" difficile est hoc de omnibus confirmare, sed tamen est certe quod respondeam. ego multos homines excellenti animo ac virtute fuisse et sine doctrina (naturae ipsius habitu prope divino) per se ipsos et moderatos et gravis exstitisse fateor; etiam illud adiungo, saepius ad laudem atque virtutem naturam sine doctrina quam sine natura valuisse doctrinam. atque idem

ego contendo, cum ad naturam eximiam atque inlustrem accesserit ratio quaedam conformatioque doctrinae, tum illud nescio quid praeclarum ac singulare solere exsistere. ex hoc esse hunc numero, quem patres nostri viderunt, 16 divinum hominem Africanum, ex hoc C. Laelium, L. Furium, moderatissimos homines et continentissimos, ex hoc fortissimum virum et illis temporibus doctissimum, M. Catonem illum senem; qui profecto si nihil ad percipiendam [colendam] virtutem litteris adiuvarentur, numquam se ad earum studium contulissent. quod si non hic tantus fructus ostenderetur et si ex his studiis delectatio sola peteretur, tamen, ut opinor, hanc animi adversionem humanissimam ac liberalissimam iudicaretis. nam ceterae neque temporum sunt neque aetatum omnium neque locorum: haec studia adulescentiam alunt, senectutem oblectant, secundas res ornant, adversis perfugium ac solacium praebent, delectant domi, non impediunt foris, pernoctant nobiscum, peregrinantur, rusticantur.

Quod si ipsi haec neque attingere neque sensu nostro 17 gustare possemus, tamen ea mirari deberemus, etiam cum in aliis videremus. quis nostrum tam animo agresti ac 8 duro fuit, ut Roscii morte nuper non commoveretur? qui cum esset senex mortuus, tamen propter excellentem artem ac venustatem videbatur omnino mori non debuisse. ergo ille corporis motu tantum amorem sibi conciliarat a nobis omnibus: nos animorum incredibilis motus celeritatemque ingeniorum neglegemus? quotiens ego hunc 18 Archiam vidi, iudices, — utar enim vestra benignitate, quoniam me in hoc novo genere dicendi tam diligenter attenditis —, quotiens ego hunc vidi, cum litteram scripsisset nullam, magnum numerum optimorum versuum de eis ipsis rebus, quae tum agerentur, dicere ex tempore! quotiens revocatum eandem rem dicere commutatis verbis atque sententiis! quae vero adcurate cogitateque scripsisset, ea sic vidi probari, ut ad veterum scriptorum laudem perveniret. hunc ego non diligam, non admirer, non omni ratione defendendum putem? atque sic a summis hominibus eruditissimisque accepimus, ceterarum rerum studia et doctrina et praeceptis et arte constare; poëtam natura ipsa valere et mentis viribus excitari et quasi divino quo-

dam spiritu inflari. qua re suo iure noster ille Ennius sanctos appellat poëtas, quod quasi deorum aliquo dono
19 atque munere commendati nobis esse videantur. sit igitur, iudices, sanctum apud vos, humanissimos homines, hoc poëtae nomen, quod nulla umquam barbaria violavit. saxa et solitudines voci respondent, bestiae saepe immanes cantu flectuntur atque consistunt: nos instituti rebus optimis non poëtarum voce moveamur? Homerum Colophonii civem esse dicunt suum, Chii suum vindicant, Salaminii repetunt, Smyrnaei vero suum esse confirmant, itaque etiam delubrum eius in oppido dedicaverunt; permulti alii praeterea pugnant inter se atque contendunt.
9 ergo illi alienum, quia poëta fuit, post mortem etiam expetunt: nos hunc vivum qui et voluntate et legibus noster est, repudiabimus? praesertim cum omne olim studium atque omne ingenium contulerit Archias ad populi Romani gloriam laudemque celebrandam? nam et Cimbricas res adulescens attigit et ipsi illi C. Mario, qui durior ad
20 haec studia videbatur, iucundus fuit. neque enim quisquam est tam aversus a Musis qui non mandari versibus aeternum suorum laborum facile praeconium patiatur. Themistoclem illum, summum Athenis virum, dixisse aiunt, (cum ex eo quaereretur, quod acroama aut cuius vocem libentissime audiret,) eius, a quo sua virtus optime praedicaretur. itaque ille Marius item eximie L. Plotium dilexit, cuius ingenio putabat ea, quae gesserat, posse
21 celebrari. Mithridaticum vero bellum, magnum atque difficile et in multa varietate terra marique versatum, totum ab hoc expressum est; qui libri non modo L. Lucullum, fortissimum et clarissimum virum, verum etiam populi Romani nomen inlustrant. populus enim Romanus aperuit Lucullo imperante Pontum et regiis quondam opibus et ipsa natura et regione vallatum; populi Romani exercitus eodem duce non maxima manu innumerabilis Armeniorum copias fudit; populi Romani laus est urbem amicissimam Cyzicenorum eiusdem consilio ex omni impetu regio atque totius belli ore ac faucibus ereptam esse atque servatam; nostra semper feretur et praedicabitur L. Lucullo dimicante cum interfectis ducibus depressa hostium classis et incredibilis apud Tenedum

pugna illa navalis; nostra sunt tropaea, nostra monimenta, nostri triumphi; quae quorum ingeniis efferuntur, ab eis populi Romani fama celebratur. carus fuit Afri- 22
cano superiori noster Ennius, itaque etiam in sepulcro Scipionum putatur is esse constitutus ex marmore; at eis laudibus certe non solum ipse qui laudatur, sed etiam populi Romani nomen ornatur. in caelum huius proavus Cato tollitur: magnus honos populi Romani rebus adiungitur. omnes denique illi Maximi, Marcelli, Fulvii non sine communi omnium nostrum laude decorantur. ergo illum, qui haec fecerat, Rudinum hominem, maiores 10
nostri in civitatem receperunt; nos hunc Heracliensem, multis civitatibus expetitum, in hac autem legibus constitutum, de nostra civitate eiciemus?

Nam si quis minorem gloriae fructum putat ex Grae- 23
cis versibus percipi quam ex Latinis, vehementer errat, propterea quod Graeca leguntur in omnibus fere gentibus, Latina suis finibus, exiguis sane, continentur. qua re si res eae, quas gessimus, orbis terrae regionibus definiuntur, cupere debemus, quo manuum nostrarum tela pervenerint, eodem gloriam famamque penetrare, quod cum ipsis populis, de quorum rebus scribitur, haec ampla sunt, tum eis certe, qui de vita gloriae causa dimicant, hoc maximum et periculorum incitamentum est et laborum. quam multos scriptores rerum suarum magnus ille 24
Alexander secum habuisse dicitur! atque is tamen, cum in Sigeo ad Achillis tumulum astitisset: 'o fortunate' inquit 'adulescens, qui tuae virtutis Homerum praeconem inveneris! et vere. nam nisi Ilias illa exstitisset, idem tumulus, qui corpus eius contexerat, nomen etiam obruisset. quid? noster hic Magnus, qui cum virtute fortunam adaequavit, nonne Theophanem Mytilenaeum, scriptorem rerum suarum, in contione militum civitate donavit, et nostri illi fortes viri, sed rustici ac milites, dulcedine quadam gloriae commoti, quasi participes eiusdem laudis, magno illud clamore approbaverunt? ita- 25
que, credo, si civis Romanus Archias legibus non esset, ut ab aliquo imperatore civitate donaretur, perficere non potuit. Sulla cum Hispanos donaret et Gallos, credo

hunc petentem repudiasset: quem nos in contione vidimus, cum ei libellum malus poëta de populo subiecisset, quod epigramma in eum fecisset, tantummodo alternis versibus longiusculis, statim ex eis rebus, quas tunc vendebat, iubere ei praemium tribui sed ea condicione, ne quid postea scriberet. qui sedulitatem mali poëtae duxerit aliquo tamen praemio dignam, huius ingenium et virtutem in scribendo et copiam non expetisset?
26 quid? a Q. Metello Pio, familiarissimo suo, qui civitate multos donavit, neque per se neque per Lucullos impetravisset? qui praesertim usque eo de suis rebus scribi cuperet, ut etiam Cordubae natis poëtis, pingue quiddam sonantibus atque peregrinum, tamen auris suas
11 dederet. neque enim est hoc dissimulandum, quod obscurari non potest, sed prae nobis ferendum: trahimur omnes studio laudis et optimus quisque maxime gloria ducitur. ipsi illi philosophi etiam in eis libellis, quos de contemnenda gloria scribunt, nomen suum inscribunt; in eo ipso, in quo praedicationem nobilitatemque despi-
27 ciunt, praedicari de se ac nominari volunt. Decimus quidem Brutus, summus vir et imperator, Accii, amicissimi sui, carminibus templorum ac monumentorum aditus exornavit suorum. iam vero ille, qui cum Aetolis Ennio comite bellavit, Fulvius, non dubitavit Martis manubias Musis consecrare. qua re in qua urbe imperatores prope armati poëtarum nomen et Musarum delubra coluerunt, in ea non debent togati iudices a Musarum honore et a poëtarum salute abhorrere.

28 Atque ut id libentius faciatis, iam me vobis, iudices, indicabo et de meo quodam amore gloriae nimis acri fortasse, verum tamen honesto vobis confitebor. nam quas res nos in consulatu nostro vobiscum simul pro salute huiusce imperii et pro vita civium proque universa re publica gessimus, attigit hic versibus atque inchoavit; quibus auditis, quod mihi magna res et iucunda visa est, hunc ad perficiendum adornavi. nullam enim virtus aliam mercedem laborum periculorumque desiderat praeter hanc laudis et gloriae: qua quidem detracta, iudices, quid est quod in hoc tam exiguo vitae curriculo

[et tam brevi] tantis nos in laboribus exerceamus? certe 29
si nihil animus praesentiret in posterum et si quibus regionibus vitae spatium circumscriptum est, eisdem omnis cogitationes terminaret suas, nec tantis se laboribus frangeret neque tot curis vigiliisque angeretur nec totiens de ipsa vita dimicaret. nunc insidet quaedam in optimo quoque virtus, quae noctis ac dies animum gloriae stimulis concitat atque admonet non cum vitae tempore esse dimittendam commemorationem nominis nostri, sed cum omni posteritate adaequandam. an vero tam 12 30
parvi animi videamur esse omnes, qui in re publica atque in his vitae periculis laboribusque versamur, ut, cum usque ad extremum spatium nullum tranquillum atque otiosum spiritum duxerimus, nobiscum simul moritura omnia arbitremur? an statuas et imagines, non animorum simulacra, sed corporum, studiose multi summi homines reliquerunt, consiliorum relinquere ac virtutum nostrarum effigiem nonne multo malle debemus, summis ingeniis expressam et politam? ego vero omnia, quae gerebam, iam tum in gerendo spargere me ac disseminare arbitrabar in orbis terrae memoriam sempiternam. haec vero sive a meo sensu post mortem afutura est sive, ut sapientissimi homines putaverunt, ad aliquam mei partem pertinebit, nunc quidem certe cogitatione quadam speque delector.

Qua re conservate, iudices, hominem pudore eo, 31
quem amicorum videtis comprobari cum dignitate tum etiam vetustate, ingenio autem tanto, quantum id convenit existimari, quod summorum hominum ingeniis expetitum esse videatis, causa vero eius modi, quae beneficio legis, auctoritate municipii, testimonio Luculli, tabulis Metelli comprobetur. quae cum ita sint, petimus a vobis, iudices, si qua non modo humana, verum etiam divina in tantis ingeniis commendatio debet esse, ut eum, qui vos, qui vestros imperatores, qui populi Romani res gestas semper ornavit, qui etiam his recentibus nostris vestrisque domesticis periculis aeternum se testimonium laudis daturum esse profitetur estque ex eo numero, qui semper apud omnis sancti sunt habiti itaque

dicti, sic in vestram accipiatis fidem, ut humanitate vestra levatus potius quam acerbitate violatus esse videa-
32 tur. quae de causa pro mea consuetudine breviter simpliciterque dixi, iudices, ea confido probata esse omnibus; quae autem remota a mea, iudicialique consuetudine et de hominis ingenio et communiter de ipsius studio locutus sum, ea, iudices, a vobis spero esse in bonam partem accepta, ab eo, qui iudicium exercet, certo scio.

M. TULLII CICERONIS ORATIO POST REDITUM IN SENATU HABITA.

Si, patres conscripti, pro vestris immortalibus in me 1 1
fratremque meum liberosque nostros meritis parum vobis cumulate gratias egero, quaeso obtestorque, ne meae naturae potius quam magnitudini vestrorum beneficiorum id tribuendum putetis. quae tanta enim potest exsistere ubertas ingenii, quae tanta dicendi copia, quod tam divinum atque incredibile genus orationis quo quisquam possit vestra in nos universa promerita non dicam complecti orando, sed percensere numerando? qui mihi fratrem optatissimum, me fratri amantissimo, liberis nostris parentes, nobis liberos, qui dignitatem, qui ordinem, qui fortunas, qui amplissimam rem publicam, qui patriam, qua nihil potest esse iucundius, qui denique nosmet ipsos nobis reddidistis. quod si parentes carissimos habere 2
debemus, quod ab eis nobis vita, patrimonium, libertas, civitas tradita est, si deos immortalis, quorum beneficio et haec tenuimus et ceteris rebus aucti sumus, si populum Romanum, cuius honoribus in amplissimo consilio et in altissimo gradu dignitatis atque in hac omnium terrarum arce conlocati sumus, si hunc ipsum ordinem, a quo saepe magnificentissimis decretis sumus honestati, immensum quiddam et infinitum est, quod vobis debemus, qui vestro singulari studio atque consensu parentum beneficia, deorum immortalium munera, populi Romani honores, vestra de me multa iudicia nobis uno tempore omnia reddidistis, ut, cum multa vobis, magna populo Romano, innumerabilia parentibus, omnia dis immortalibus debeamus, haec antea singula per illos habuerimus, nunc universa per vos recuperarimus.

Itaque, patres conscripti, quod ne optandum quidem 2 3
est homini, immortalitatem quandam per vos esse adepti

videmur. quod enim tempus erit umquam cum vestrorum in nos beneficiorum memoria ac fama moriatur, qui illo ipso tempore, cum vi, ferro, metu, minis obsessi teneremini, non multo post discessum meum me universi revocavistis, referente L. Ninnio, fortissimo atque optimo viro? quem habuit ille pestifer annus et maxime fidelem et minime timidum, si dimicare placuisset, defensorem salutis meae: postea quam vobis decernendi potestas facta non est per eum tribunum plebis, qui cum per se rem publicam lacerare non posset, sub alieno scelere delituit, numquam de me siluistis, numquam meam salutem non ab eis consulibus, qui vendiderant, flagitavistis.
4 itaque vestro studio atque auctoritate perfectum est, ut ipse ille annus, quem ego mihi quam patriae malueram esse fatalem, octo tribunos haberet, qui et promulgarent de salute mea et ad vos saepe numero referrent. nam consules modesti legumque metuentes impediebantur lege, non ea, quae de me, sed ea quae de ipsis lata erat, quam meus inimicus promulgavit, ut, si revixissent ei, qui haec paene delerunt, tum ego redirem: quo facto utrumque confessus est, et se illorum vitam desiderare et magno in periculo rem publicam futuram, si cum hostes atque interfectores rei publicae revixissent, ego non revertissem. atque illo ipso tamen anno, cum ego cessissem, princeps autem civitatis non legum praesidio, sed parietum vitam suam tueretur, res publica sine consulibus esset, neque solum parentibus perpetuis, verum etiam tutoribus annuis esset orbata, sententias dicere prohiberemini, caput meae proscriptionis recitaretur, numquam dubitastis meam sa-
3 lutem cum communi salute coniungere. postea vero
5 cum singulari virtute et praestantissima P. Lentuli consulis ex superioris anni caligine et tenebris lucem in re publica Kalendis Ianuariis dispicere coepistis, cum Q. Metelli, nobilissimi hominis atque optimi viri summa dignitas, cum praetorum, tribunorum plebis paene omnium virtus et fides rei publicae subvenisset, cum virtute, gloria, rebus gestis Cn. Pompeius, omnium gentium, omnium saeculorum, omnis memoriae facile princeps, tuto se venire in senatum arbitraretur, tantus vester consensus de salute mea fuit, ut corpus abesset meum, dignitas iam in

patriam revertisset. quo quidem mense quid inter me et 6
meos inimicos interesset existimare potuistis. ego meam
salutem deserui, ne propter me civium volneribus res
publica cruentaretur; illi meum reditum non populi Ro-
mani suffragiis, sed flumine sanguinis intercludendum
putaverunt. itaque postea nihil vos civibus, nihil sociis,
nihil regibus respondistis; nihil iudices sententiis, nihil
populus suffragiis, nihil hic ordo auctoritate declaravit;
mutum forum, elinguem curiam, tacitam et fractam civi-
tatem videbatis. quo quidem tempore cum is exces- 7
sisset, qui caedi et flammae vobis auctoribus restiterat,
cum ferro et facibus homines tota urbe volitantis, magi-
stratuum tecta impugnata, deorum templa inflammata,
summi viri et clarissimi consulis fascis fractos, fortissimi
atque optimi viri, tribuni plebis, sanctissimum corpus non
tactum ac violatum manu, sed volneratum ferro con-
fectumque vidistis. qua strage non nulli permoti magi-
stratus, partim metu mortis, partim desperatione rei
publicae, paululum a mea causa recesserunt; reliqui fue-
runt quos neque terror nec vis nec spes nec metus nec
promissa nec minae nec tela nec faces a vestra auctori-
tate, a populi Romani dignitate, a mea salute depellerent.
princeps P. Lentulus, parens ac deus nostrae vitae, for- 4 8
tunae, memoriae, nominis, hoc specimen virtutis, hoc in-
dicium animi, hoc lumen consulatus sui fore putavit, si
me mihi, si meis, si vobis, si rei publicae reddidisset:
qui ut est designatus, numquam dubitavit sententiam de
salute mea se et re publica dignam dicere. cum a tri-
buno plebis vetaretur, cum praeclarum caput recitaretur,
NE QUIS AD VOS REFERRET, NE QUIS DECERNERET, NE DISPUTA-
RET, NE LOQUERETUR, NE PEDIBUS IRET, NE SCRIBENDO ADESSET,
totam illam, ut ante dixi, proscriptionem non legem pu-
tavit, qua civis optime de re publica meritus nominatim
sine iudicio una cum senatu rei publicae esset ereptus.
ut vero iniit magistratum, non dicam quid egit prius, sed
quid omnino egit aliud nisi ut me conservato vestram in
posterum dignitatem auctoritatemque sanciret? di im- 9
mortales, quantum mihi beneficium dedisse videmini,
quod hoc anno P. Lentulus consul est! quanto maius
dedissetis, si superiore anno fuisset! nec enim eguissem

medicina consulari, nisi consulari volnere concidissem. audieram ex sapientissimo homine atque optimo civi et viro, Q. Catulo, non saepe unum consulem improbum, duo vero numquam [post Romam conditam] excepto illo Cinnano tempore fuisse: qua re meam causam semper fore firmissimam dicere solebat, dum vel unus in re publica consul esset. quod vere dixerat, si illud de duobus consulibus, quod ante in re publica [non] fuerat, perenne ac proprium manere potuisset. quod si Q. Metellus illo tempore consul fuisset [inimicus], dubitatis quo animo in me conservando fuerit futurus, cum in re-
10 stituendo auctorem fuisse scriptoremque videatis? sed fuerunt ei consules, quorum mentes angustae, humiles, pravae, oppletae tenebris ac sordibus, nomen ipsum consulatus, splendorem illius honoris, magnitudinem tanti imperii nec intueri nec sustinere nec capere potuerunt, non consules, sed mercatores provinciarum ac venditores vestrae dignitatis, quorum alter me Catilinam, amatorem suum, multis audientibus, alter Cethegum consobrinum reposcebat: qui me duo sceleratissimi post hominum memoriam non consules, sed latrones non modo deseruerunt in causa praesertim publica et consulari, sed prodiderunt, oppugnarunt, omni auxilio, non solum suo, sed etiam vestro ceterorumque ordinum spoliatum esse voluerunt:
5 quorum alter tamen neque me neque quemquam fefellit.
11 quis enim ullam ullius boni spem haberet in eo, cuius primum tempus aetatis palam fuisset ad omnium libidines divolgatum; qui ne a sanctissima quidem parte corporis potuisset hominum impuram intemperantiam propulsare: qui cum suam rem non minus strenue quam postea publicam confecisset, egestatem et luxuriem domestico lenocinio sustentavit; qui nisi in aram tribunatus confugisset, neque vim praetoris nec multitudinem creditorum nec bonorum proscriptionem effugere potuisset; quo in magistratu nisi rogationem de piratico bello tulisset, profecto egestate et improbitate coactus piraticam ipse fecisset, ac minore quidem cum rei publicae detrimento quam quod intra moenia nefarius hostis praedoque versatus est: quo inspectante ac sedente legem tribunus plebis tulit, ne auspiciis optemperaretur, ne obnuntiare

concilio aut comitiis, ne legi intercedere liceret; ut lex Aelia et Fufia ne valeret; quae nostri maiores certissima subsidia rei publicae contra tribunicios furores esse voluerunt. idemque postea, cum innumerabilis multitudo 12
bonorum de Capitolio supplex ad eum sordidata venisset cumque adulescentes nobilissimi cunctique equites Romani se ad lenonis impudicissimi pedes abiecissent, quo voltu cincinnatus ganeo non solum civium lacrimas, verum etiam patriae preces repudiavit! neque eo contentus fuit, sed etiam in contionem escendit eaque dixit, quae, si eius vir Catilina revixisset, dicere non esset ausus: se nonarum Decembrium, quae me consule fuissent, clivique Capitolini poenas ab equitibus Romanis esse repetiturum, neque solum id dixit, sed quos ei commodum fuit compellavit, L. vero Lamiam, equitem Romanum, praestanti dignitate hominem et saluti meae pro familiaritate, rei publicae pro fortunis suis amicissimum, consul imperiosus exire ex urbe iussit; et cum vos vestem mutandam censuissetis cunctique mutassetis atque idem omnes boni iam ante fecissent, ille unguentis oblitus, cum toga praetexta, quam omnes praetores aedilesque tum abiecerant, inrisit squalorem vestrum et luctum gratissimae civitatis, fecitque, quod nemo umquam tyrannus, ut quo minus occulte vestrum malum gemeretis nihil diceret, ne aperte incommoda patriae lugeretis ediceret. cum vero in circo Flaminio, non a tribuno plebis consul 6 13
in contionem, sed a latrone archipirata productus esset, primum processit qua auctoritate vir! vini, somni, stupri plenus, madenti coma, composito capillo, gravibus oculis, fluentibus buccis, pressa voce et temulenta: quod in civis indemnatos esset animadversum, id sibi dixit gravis auctor vehementissime displicere. ubi nobis haec auctoritas tam diu tanta latuit? cur in lustris et helluationibus huius calamistrati saltatoris tam eximia virtus tam diu cessavit? nam ille alter Caesoninus Calventius ab adulescentia versatus est in foro, cum eum praeter simulatam versutamque tristitiam nulla res commendaret, non vis consilii, non dicendi facultas, non scientia rei militaris, non cognoscendorum hominum studium, non liberalitas; quem praeteriens cum inultum, horridum mae-

stumque vidisses, etiam si agrestem et inhumanum existi-
14 mares, tamen libidinosum et perditum non putares. cum hoc homine an cum stipite in foro constitisses, nihil crederes interesse: sine sensu, sine sapore, elinguem, tardum, inhumanum negotium, Cappadocem modo abreptum de grege venalium diceres. idem domi quam libidinosus, quam impurus, quam intemperans non ianua receptis, sed pseudothyro intromissis voluptatibus! cum vero etiam litteris studere incipit et belua immanis cum Graeculis philosophari, tum est Epicureus, non penitus illi disciplinae quaecumque est deditus, sed captus uno verbo voluptatis. habet autem magistros non ex istis ineptis, qui dies totos de officio ac de virtute disserunt, qui ad laborem, ad industriam, ad pericula pro patria subeunda adhortantur, sed eos, qui disputent horam nullam vacuam voluptate esse debere: in omni parte corporis semper oportere aliquod gaudium delectationemque ver-
15 sari. his utitur quasi praefectis libidinum suarum; hi voluptates omnis vestigant atque odorantur; hi sunt conditores instructoresque convivii; idem expendunt atque aestimant voluptates sententiamque dicunt et iudicant quantum cuique libidini tribuendum esse videatur. horum ille artibus eruditus ita contempsit hanc prudentissimam civitatem, ut omnis suas libidines, omnia flagitia latere posse arbitraretur, si modo voltum importunum in forum
7 detulisset. isne quemquam, me quidem non — cognoram enim propter Pisonum adfinitatem quam longe hunc ab hoc genere cognatio materna Transalpini sanguinis abstulisset —, sed vos populumque Romanum non consilio neque eloquentia, quod in multis saepe accidit, sed
16 rugis supercilioque decepit? L. Piso, tune ausus es isto oculo, non dicam isto animo, ista fronte, non vita, tanto supercilio, non enim possum dicere, tantis rebus gestis, cum A. Gabinio consociare consilia pestis meae? non te illius unguentorum odor, non vini anhelitus, non frons calamistri notata vestigiis, in eam cogitationem adducebat, ut, cum illius re similis fuisses, frontis tibi integimento ad occultanda tanta flagitia diutius uti non liceret? cum hoc tu coire ausus es, ut consularem dignitatem, ut rei publicae statum, ut senatus auctoritatem, ut civis

optime meriti fortunas provinciarum foedere addiceres? te consule, tuis edictis et imperiis, senatui populoque Romano non est licitum non modo sententiis atque auctoritate sua, sed ne luctu quidem ac vestitu rei publicae subvenire. Capuaene te putabas, in qua urbe domicilium 17
quondam superbiae fuit, consulem esse, sicut eras eo tempore, an Romae: in qua civitate omnes ante vos consules senatui paruerunt? tu es ausus in circo Flaminio, productus cum tuo illo pare, dicere te semper misericordem fuisse? quo verbo senatum atque omnis bonos tum, cum a patria pestem depellerent, crudelis demonstrabas fuisse. tu misericors me adfinem tuum, quem tuis comitiis praerogativae primum custodem praefeceras, quem Kalendis Ianuariis tertio loco sententiam rogaras, constrictum inimicis rei publicae tradidisti; tu meum generum, propinquum tuum, tu adfinem tuam, filiam meam, superbissimis et crudelissimis verbis a genibus tuis reppulisti; idemque tu clementia ac misericordia singulari, cum ego una cum re publica non tribunicio, sed consulari ictu concidissem, tanto scelere tantaque intemperantia fuisti, ut ne unam quidem horam interesse patereris inter meam pestem et tuam praedam, saltem tum conticisceret illa lamentatio et gemitus urbis. nondum palam 18
factum erat occidisse rem publicam, cum tibi arbitria funeris solvebantur: uno eodemque tempore domus mea diripiebatur, ardebat, bona ad vicinum consulem de Palatio, de Tusculano item ad vicinum alterum consulem deferebantur; cum isdem operis suffragium ferentibus, eodem gladiatore latore, vacuo non modo a bonis, sed etiam a liberis atque inani foro, ignaro populo Romano quid ageretur, senatu vero oppresso et adflicto, duobus impiis nefariisque consulibus aerarium, provinciae, legiones, imperia donabantur.

Horum consulum ruinas vos consules vestra virtute 8
fulsistis, summa tribunorum plebis praetorumque fide et diligentia sublevati. quid ego de praestantissimo viro, 19
T. Annio, dicam? aut quis de tali cive satis digne umquam loquetur? qui cum videret sceleratum civem aut domesticum potius hostem, si legibus uti liceret, iudicio esse frangendum; sin ipsa iudicia vis impediret ac tol-

leret, audaciam virtute, furorem fortitudine, temeritatem consilio, manum manu, vim vi esse superandam, primo de vi postulavit; postea quam ab eodem iudicia sublata esse vidit, ne ille omnia vi posset efficere curavit: qui docuit neque tecta neque templa neque forum neque curiam sine summa virtute ac maximis opibus et copiis ab intestino latrocinio posse defendi; qui primus post meum discessum metum bonis, spem audacibus, timorem
20 huic ordini, servitutem depulit civitati. quam rationem pari virtute, animo, fide P. Sestius secutus, pro mea salute, pro vestra auctoritate, pro statu civitatis nullas sibi inimicitias, nullam vim, nullos impetus, nullum vitae discrimen vitandum umquam putavit; qui causam senatus exagitatam contionibus improborum sic sua diligentia multitudini commendavit, ut nihil tam populare quam vestrum nomen, nihil tam omnibus carum aliquando quam vestra auctoritas videretur; qui me cum omnibus rebus, quibus tribunus pl. potuit, defendit, tum reliquis officiis, iuxta ac si meus frater esset, sustentavit; cuius ego clientibus, libertis, familia, copiis, litteris ita sum sustentatus, ut meae calamitatis non adiutor solum, verum etiam so-
21 cius videretur. iam ceterorum officia [studia] vidistis: quam cupidus mei C. Cestilius, quam studiosus vestri, quam non varius fuerit in causa. quid M. Cispius? cui ego ipsi, parenti fratrique eius sentio quantum debeam: qui, cum a me voluntas eorum in privato iudicio esset offensa, publici mei beneficii memoria privatam offensionem oblitteraverunt. iam T. Fadius, qui mihi quaestor fuit, M. Curtius, cuius ego patri quaestor fui, studio, amore, animo huic necessitudini non defuerunt. multa de me C. Messius et amicitiae et rei publicae causa dixit;
22 legem separatim initio de salute mea promulgavit. Q. Fabricius si quae de me agere conatus est, ea contra vim et ferrum perficere potuisset, mense Ianuario nostrum statum recuperassemus: quem ad salutem meam voluntas
9 impulit, vis retardavit, auctoritas vestra revocavit. iam vero praetores quo animo in me fuerint vos existimare potuistis, cum L. Caecilius privatim me suis omnibus copiis studuerit sustentare, publice promulgarit de mea salute cum conlegis paene omnibus, direptoribus autem

bonorum meorum in ius adeundi potestatem non fecerit. M. autem Calidius statim designatus sententia sua quam esset cara sibi mea salus declaravit. omnia officia C. 23
Septimii, Q. Valerii, P. Crassi, Sex. Quinctilii, C. Cornuti summa et in me et in rem publicam constiterunt.

Quae cum libenter commemoro, tum non invitus non nullorum in me nefarie commissa praetereo. non est mei temporis iniurias meminisse, quae ego etiam si ulcisci possem, tamen oblivisci mallem: alio transferenda mea tota vita est, ut bene de me meritis referam gratiam, amicitias igni perspectas tuear, cum apertis hostibus bellum geram, timidis amicis ignoscam, proditores non indicem, dolorem profectionis meae reditus dignitate consoler. quod si mihi nullum aliud esset officium in omni 24
vita reliquum, nisi ut erga duces ipsos et principes atque auctores salutis meae satis gratus iudicarer, tamen exiguum reliquae vitae tempus non modo ad referendam, verum etiam ad commemorandam gratiam mihi relictum putarem. quando enim ego huic homini ac liberis eius, quando omnes mei gratiam referent? quae memoria, quae vis ingenii, quae magnitudo observantiae tot tantisque beneficiis respondere poterit? qui mihi primus adflicto et iacenti consularem fidem dextramque porrexit; qui me a morte ad vitam, a desperatione ad spem, ab exitio ad salutem vocavit; qui tanto amore in me, studio in rem publicam fuit, ut excogitaret quem ad modum calamitatem meam non modo levaret, sed etiam honestaret. quid enim magnificentius, quid praeclarius mihi accidere potuit, quam quod illo referente vos decrevistis, ut cuncti ex omni Italia, qui rem publicam salvam vellent, ad me unum, hominem fractum et prope dissipatum, restituendum et defendendum venirent? ut qua voce ter omnino post Romam conditam consul usus esset pro universa re publica apud eos solum, qui eius vocem exaudire possent, eadem voce senatus omnis ex omnibus agris atque oppidis civis totamque Italiam ad unius salutem defendendam excitaret? quid ego gloriosius meis posteris potui 10
relinquere quam hoc, senatum iudicasse, qui civis me non 25
defendisset, eum rem publicam salvam noluisse? itaque tantum vestra auctoritas, tantum eximia consulis dignitas

valuit, ut dedecus et flagitium se committere putaret, si qui non veniret. idemque consul, cum illa incredibilis multitudo Romam et paene Italia ipsa venisset, vos frequentissimos in Capitolium convocavit. quo tempore quantam vim naturae bonitas haberet et vera nobilitas intellegere potuistis: nam Q. Metellus et inimicus et frater inimici perspecta vestra voluntate omnia privata odia deposuit; quem P. Servilius, vir cum clarissimus tum vero optimus mihique amicissimus et auctoritatis et orationis suae divina quadam gravitate ad sui generis communisque sanguinis facta virtutesque revocavit, ut haberet in consilio et fratrem ab inferis, socium rerum mearum, et omnis Metellos, praestantissimos civis, paene ex Acheronte excitatos, in quibus Numidicum illum [Metellum], cuius quondam de patria discessus molestus
26 omnibus, ipsi ne luctuosus quidem visus est. itaque exstitit non modo salutis defensor, qui ante hoc suum beneficium fuerat inimicus, verum etiam ascriptor dignitatis meae. quo quidem die cum ccccxvii senatores essetis, magistratus autem omnes adessent, dissensit unus, is qui sua lege coniuratos etiam ab inferis excitandos putarat. atque illo die cum rem publicam meis consiliis conservatam gravissimis verbis et plurimis iudicassetis, idem consul curavit, ut eadem a principibus civitatis in contione postero die dicerentur; cum quidem ipse egit ornatissime meam causam perfecitque astante atque audiente Italia tota, ut nemo cuiusquam conducti aut perditi vocem acerbam atque inimicam bonis posset audire.
11 ad haec non modo adiumenta salutis, sed etiam orna-
27 menta dignitatis meae reliqua vos îdem addidistis: decrevistis, ne quis ulla ratione rem impediret; qui id impedisset, vos graviter molesteque laturos: illum contra rem publicam salutemque bonorum concordiamque civium facturum, et ut ad vos de eo statim referretur, meque, etiam si diutius calumniarentur, redire iussistis. quid? ut *eis* agerentur gratiae qui e municipiis venissent? quid? ut ad illam diem, res cum redissent, rogarentur, ut pari studio convenirent? quid denique illo die, quem P. Lentulus mihi fratrique meo liberisque nostris natalem constituit non modo ad nostram, verum etiam ad sempiterni me-

moriam temporis, quo die nos comitiis centuriatis, quae maxime maiores comitia iusta dici haberique voluerunt, arcessivit in patriam, ut eaedem centuriae, quae me consulem fecerant, consulatum meum comprobarent; quo 28
die quis civis fuit qui fas esse putaret, quacumque aut aetate aut valetudine esset, non se de salute mea sententiam ferre? quando tantam frequentiam in campo, tantum splendorem Italiae totius ordinumque omnium, quando illa dignitate rogatores, diribitores custodesque vidistis? itaque P. Lentuli beneficio excellenti atque divino non reducti sumus in patriam, sicut non nulli clarissimi cives, sed equis insignibus et curru aurato reportati. possum 29
ego satis in Cn. Pompeium umquam gratus videri? qui non solum apud vos, qui omnes idem sentiebatis, sed etiam apud universum populum salutem populi Romani et conservatam per me et coniunctam esse cum mea dixerit; qui causam meam prudentibus commendarit, imperitos edocuerit eodemque tempore improbos auctoritate sua compresserit, bonos excitarit; qui populum Romanum pro me, tamquam pro fratre aut pro parente, non solum hortatus sit, verum etiam obsecrarit; qui cum ipse propter metum dimicationis et sanguinis domo se teneret, iam a superioribus tribunis petierit, ut de salute mea et promulgarent et referrent; qui in colonia nuper constituta, cum ipse gereret magistratum, in qua nemo erat emptus intercessor, vim et crudelitatem privilegii auctoritate honestissimorum hominum et publicis litteris consignarit princepsque Italiae totius praesidium ad meam salutem implorandum putarit; qui cum ipse mihi semper amicissimus fuisset, etiam ut suos necessarios mihi amicos redderet elaborarit. quibus autem officiis T. Annii beneficia 12
remunerabor? cuius omnis ratio, cogitatio, totus denique 30
tribunatus nihil aliud fuit nisi constans, perpetua, fortis, invicta defensio salutis meae? quid de P. Sestio loquar? qui suam erga me benevolentiam et fidem non solum animi dolore, sed etiam corporis volneribus ostendit.

Vobis vero, patres conscripti, singulis et egi et agam gratias. universis egi initio quantum potui: satis ornate agere nullo modo possum. et quamquam sunt in me praecipua merita multorum, quae silere nullo modo pos-

sum, tamen huius temporis ac timoris mei non est conari commemorare beneficia in me singulorum; nam difficile est non aliquem, nefas quemquam praeterire. ego vos universos, patres conscripti, deorum in numero colere debeo; sed ut in ipsis dis immortalibus non semper eosdem atque alias alios solemus et venerari et precari, sic in hominibus de me divinitus meritis omnis erit aetas mihi ad eorum erga me merita praedicanda atque recolenda.
31 hodierno autem die nominatim a me magistratibus statui gratias esse agendas et de privatis uni, qui pro salute mea municipia coloniasque adisset, populum Romanum supplex obsecrasset, sententiam dixisset eam, quam vos secuti mihi dignitatem meam redddistis. vos me florentem semper ornastis; laborantem mutatione vestis et prope luctu vestro quoad licuit defendistis. nostra memoria senatores ne in suis quidem periculis mutare vestem solebant: in meo periculo senatus veste mutata fuit, quoad licuit per eorum edicta, qui mea pericula non modo suo praesidio, sed etiam vestra deprecatione nudarunt.
32 quibus ego rebus obiectis, cum mihi privato confligendum viderem cum eodem exercitu, quem consul non armis, sed vestra auctoritate superaram, multa mecum ipse re-
13 putavi. dixerat in contione consul se clivi Capitolini poenas ab equitibus Romanis repetiturum; nominatim alii compellabantur, alii citabantur, alii relegabantur; aditus templorum erant non solum praesidiis et manu, verum etiam demolitione sublati. alter consul, ut me et rem publicam non modo desereret, sed etiam hostibus rei publicae proderet, pactionibus se suorum praemiorum obligarat. erat alius ad portas cum imperio in multos annos magnoque exercitu, quem ego inimicum mihi fuisse non dico, tacuisse, cum diceretur esse inimicus, scio.
33 duae partes esse in re publica cum putarentur, altera me deposcere propter inimicitias, altera timide defendere propter suspitionem caedis putabatur. qui autem me deposcere videbantur, [in] hoc auxerunt dimicationis metum, quod numquam infitiando suspitionem hominum curamque minuerunt; qua re cum viderem senatum ducibus orbatum, me a magistratibus partim oppugnatum, partim proditum, partim derelictum, servos simulatione conlegiorum

nominatim esse conscriptos, copias omnis Catilinae paene isdem ducibus ad spem caedis et incendiorum esse revocatas, equites Romanos proscriptionis, municipia vastitatis, omnis caedis metu esse permotos, potui, potui, patres conscripti, multis auctoribus fortissimis viris me vi armisque defendere, nec mihi ipsi ille animus idem meus vobis non incognitus defuit: sed videbam, si vicissem praesentem adversarium, nimium multos mihi alios esse vincendos; si victus essem, multis bonis et pro me et mecum etiam post me esse pereundum, tribuniciique sanguinis ultores esse praesentis, meae mortis poenas iudicio et posteritati reservari. nolui, cum consul communem sa- 14
lutem sine ferro defendissem, meam privatus armis de- 34
fendere, bonosque viros lugere malui meas fortunas quam suis desperare; ac si solus essem interfectus, mihi turpe, si cum multis, rei publicae funestum fore videbatur. quod si mihi aeternam esse aerumnam propositam arbitrarer, morte me ipse potius quam sempiterno dolore multassem. sed cum viderem me non diutius quam ipsam rem publicam ex hac urbe afuturum, neque ego illa exterminata mihi remanendum putavi et illa, simul atque revocata est, me secum pariter reportavit. mecum leges, mecum quaestiones, mecum iura magistratuum, mecum senatus auctoritas, mecum libertas, mecum etiam frugum ubertas, mecum deorum et hominum sanctitates omnes et religiones afuerunt; quae si semper abessent, magis vestras fortunas lugerem quam desiderarem meas; sin aliquando revocarentur, intellegebam mihi cum illis una esse redeundum. cuius mei sensus certissimus testis est hic 35
idem, qui custos capitis fuit, Cn. Plancius, qui omnibus provincialibus ornamentis commodisque depositis totam suam quaesturam in me sustentando et conservando conlocavit; qui si mihi quaestor [imperatori] fuisset, in filii loco fuisset, nunc certe erit in parentis [cum fuerit quaestor non imperii, sed doloris mei].

Quapropter, patres conscripti, quoniam in rem publi- 36
cam sum pariter cum re publica restitutus, non modo in ea defendenda nihil minuam de libertate mea pristina, sed etiam adaugebo. etenim si eam tum defendebam, 15
cum mihi aliquid illa debebat, quid nunc me facere oportet, cum ego illi plurimum debeo? nam quid est quod animum meum frangere aut debilitare possit, cuius ipsam calamitatem non modo nullius delicti, sed etiam binorum in rem publicam beneficiorum testem esse videatis? nam

et importata est, quia defenderam civitatem, et mea voluntate suscepta est, ne a me defensa res publica per
37 eundem me extremum in discrimen vocaretur. pro me non, ut pro P. Popilio, nobilissimo homine, adulescentes filii, non propinquorum multitudo populum Romanum est deprecata, non, ut pro Q. Metello, summo et clarissimo viro, spectata iam adulescentia filius; non L. et C. Metelli consulares, non eorum liberi, non Q. Metellus Nepos, qui tum consulatum petebat, non Luculli, Servilii, Scipiones, Metellarum filii, flentes ac sordidati populo Romano supplicaverunt, sed unus frater, qui in me pietate filius, consiliis parens, amore, ut erat, frater inventus est, squalore et lacrimis et cotidianis precibus desiderium mei nominis renovari et rerum gestarum memoriam usurpari coëgit. qui cum statuisset, nisi per vos me recuperasset, eandem subire fortunam atque idem sibi domicilium et vitae et mortis deposceret, tamen numquam nec magnitudinem negotii nec solitudinem suam nec vim
38 inimicorum ac tela pertimuit. alter fuit propugnator mearum fortunarum et defensor adsiduus, summa virtute et pietate, C. Piso, gener, qui minas inimicorum meorum, qui inimicitias adfinis mei, propinqui sui, consulis, qui Pontum et Bithyniam quaestor prae mea salute neglexit. nihil umquam senatus de P. Popilio decrevit, numquam in hoc ordine de Q. Metello mentio facta est: tribuniciis sunt illi rogationibus, interfectis inimicis denique restituti, cum alter eorum senatui paruisset, alter vim caedemque fugisset. nam C. quidem Marius, qui hac hominum memoria tertius ante me consularis tempestate civili expulsus est, non modo a senatu non est restitutus, sed reditu suo senatum cunctum paene delevit. nulla de illis magistratuum consensio, nulla ad rem publicam defendendam populi Romani convocatio, nullus Italiae motus, nulla decreta municipiorum et coloniarum exstiterunt.
39 qua re cum me vestra auctoritas arcessierit, populus Romanus vocarit, res publica implorarit, Italia cuncta paene suis umeris reportarit, non committam, patres conscripti, ut, cum ea mihi sint restituta, quae in potestate mea non fuerunt, ea non habeam, quae ipse praestare possim, praesertim cum illa amissa recuperarim, virtutem et fidem numquam amiserim.

M. TULLII CICERONIS ORATIO POST REDITUM AD QUIRITES HABITA.

Quod precatus a Iove Optimo Maximo ceterisque dis immortalibus sum, Quirites, eo tempore, cum me fortunasque meas pro vestra incolumitate, otio concordiaque devovi, ut, si meas rationes umquam vestrae saluti anteposuissem, sempiternam poenam sustinerem mea voluntate susceptam, sin et ea, quae ante gesseram, conservandae civitatis causa gessissem et illam miseram profectionem vestrae salutis gratia suscepissem, ut, quod odium scelerati homines et audaces in rem publicam et in omnis bonos conceptum iam diu continerent, id in me uno potius quam in optimo quoque et universa civitate deficeret, hoc si animo in vos liberosque vestros fuissem, ut aliquando vos patresque conscriptos Italiamque universam memoria mei misericordiaque [desiderium] teneret, eius devotionis me esse convictum iudicio deorum immortalium, testimonio senatus, consensu Italiae, confessione inimicorum, beneficio divino immortalique vestro maxime laetor, Quirites; et si nihil est homini magis optandum quam prospera, aequabilis perpetuaque fortuna secundo vitae sine ulla offensione cursu, tamen, si mihi tranquilla et placata omnia fuissent, incredibili quadam et paene divina, qua nunc vestro beneficio fruor, laetitiae voluptate caruissem. quid dulcius hominum generi ab natura datum est quam sui cuique liberi? mihi vero et propter indulgentiam meam et propter excellens eorum ingenium vita sunt mea cariores: tamen non tantae voluptati erant suscepti quantae nunc sunt restituti. nihil cuiquam fuit umquam iucundius quam mihi meus frater: non tam id sentiebam, cum fruebar, quam tum, cum carebam, et postea quam vos me illi et mihi eum reddidistis. res familiaris sua quemque delectat: reliquae meae fortunae

1 1 2 3

recuperatae plus mihi nunc voluptatis adferunt quam tum in incolumitate adferebant. amicitiae, consuetudines, vicinitates, clientelae, ludi denique et dies festi quid haberent
4 voluptatis carendo magis intellexi quam fruendo. iam vero honos, dignitas, locus, ordo, beneficia vestra, quamquam mihi semper clarissima visa sunt, tamen ea nunc renovata inlustriora videntur, quam si obscurata non essent. ipsa autem patria, di immortales! dici vix potest quid caritatis, quid voluptatis habeat! quae species Italiae! quae celebritas oppidorum! quae forma regionum! qui agri! quae fruges! quae pulchritudo urbis! quae humanitas civium! quae rei publicae dignitas! quae vestra maiestas! quibus ego omnibus antea rebus sic fruebar ut nemo magis; sed tamquam bona valetudo iucundior est eis, qui e gravi morbo recreati sunt, quam qui numquam aegro corpore fuerunt, sic haec omnia desiderata magis
2 quam adsidue percepta delectant. quorsum igitur haec
5 disputo? quorsum? ut intellegere possitis neminem umquam tanta eloquentia fuisse neque tam divino atque incredibili genere dicendi qui vestram magnitudinem multitudinemque beneficiorum, quam in me fratremque meum et liberos nostros contulistis, non modo augere aut ornare oratione, sed enumerare aut consequi possit. a parentibus, id quod necesse erat, parvus sum procreatus: a vobis natus sum consularis; illi mihi fratrem incognitum qualis futurus esset dederunt; vos spectatum et incredibili pietate cognitum reddidistis; rem publicam illis accepi temporibus eam, quae paene amissa esset: a vobis eam recuperavi, quam aliquando omnes unius opera servatam iudicaverunt. di immortales mihi liberos dederunt: vos reddidistis; multa praeterea a dis immortalibus optata consecuti sumus: nisi vestra voluntas fuisset, omnibus divinis muneribus careremus. vestros denique honores, quos eramus gradatim singulos adsecuti, nunc a vobis universos habemus, ut quantum antea parentibus, quantum dis immortalibus, quantum vobismet ipsis, tantum hoc tempore universum cuncto populo Romano debeamus.

6 Nam cum in ipso beneficio vestro tanta magnitudo est, ut eam complecti oratione non possim, tum in studiis

vestris tanta animorum declarata est voluntas, ut non solum calamitatem mihi detraxisse, sed etiam dignitatem auxisse videamini. non enim pro meo reditu, ut pro P. 3
Popilii, nobilissimi hominis, adulescentes filii et multi praeterea cognati atque adfines deprecati sunt; non, ut pro Q. Metello, clarissimo viro, iam spectata aetate filius, non L. Diadematus consularis, summa auctoritate vir, non C. Metellus censorius, non eorum liberi, non Q. Metellus Nepos, qui tum consulatum petebat, non sororum filii, Luculli, Servilii, Scipiones: permulti enim tum Metelli [aut Metellarum liberi] pro Q. Metelli reditu vobis ac patribus vestris supplicaverunt. quod si ipsius summa dignitas maximaeque res gestae non satis valerent, tamen filii pietas, propinquorum preces, adulescentium squalor, maiorum natu lacrimae populum Romanum movere potuerunt. nam C. Marii, qui post illos veteres clarissimos 7
consularis, hac vestra patrumque memoria, tertius ante me consularis subiit indignissimam fortunam praestantissima sua gloria dissimilis fuit ratio: non enim ille deprecatione rediit, sed in discessu civium exercitu se armisque revocavit: at me nudum a propinquis, nulla cognatione munitum, nullo armorum ac tumultus metu, C. Pisonis, generi mei, divina quaedam et inaudita auctoritas atque virtus fratrisque miserrimi atque optimi cotidianae lacrimae sordesque lugubres a vobis deprecatae sunt. frater erat unus, qui suo squalore vestros oculos 8
inflecteret, qui suo fletu desiderium mei memoriamque renovaret; qui statuerat, Quirites, si vos me sibi non reddidissetis, eandem subire fortunam: tanto in me amore exstitit, ut negaret fas esse non modo domicilio, sed ne sepulcro quidem se a me esse seiunctum. pro me praesente senatus hominumque praeterea viginti milia vestem mutaverunt; pro eodem [me] absente unius squalorem sordesque vidistis. unus, qui quidem in foro posset adesse mihi, pietate filius inventus est, beneficio parens, amore idem, qui semper fuit, frater. nam coniugis miserae squalor et luctus atque optimae filiae maeror adsiduus filiique parvi desiderium mei lacrimaeque pueriles aut itineribus necessariis aut magnam partem tectis ac tenebris continebantur. qua re hoc maius est vestrum 4

in nos promeritum, quod non multitudini propinquorum, sed nobismet ipsis nos reddidistis.

9 Sed quem ad modum propinqui, quos ego parare non potui, mihi ad deprecandam calamitatem meam non fuerunt, sic illud, quod mea virtus praestare debuit, adiutores, auctores hortatoresque ad me restituendum ita multi fuerunt, ut longe superiores omnis hac dignitate copiaque superarem. numquam de P. Popilio, clarissimo atque fortissimo viro, numquam de Q. Metello, nobilissimo et constantissimo cive, numquam de C. Mario, custode civitatis atque imperii vestri, in senatu mentio facta
10 est: tribuniciis superiores illi rogationibus, nulla auctoritate senatus sunt restituti; Marius vero non modo non a senatu, sed etiam oppresso senatu est restitutus, nec rerum gestarum memoria in reditu C. Marii, sed exercitus atque arma valuerunt. at de me ut valeret, semper senatus flagitavit; ut aliquando perficeretur, cum primum licuit, frequentia atque auctoritate perfregit. nullus in eorum reditu motus municipiorum et coloniarum factus est: at me in patriam ter suis decretis Italia cuncta revocavit; illi, inimicis interfectis, magna civium caede facta, reducti sunt: ego eis, a quibus eiectus sum, provincias obtinentibus, inimico autem, optimo viro et mitissimo, altero *consule* referente reductus sum: cum is inimicus, qui ad meam perniciem vocem suam communibus hostibus praebuisset, spiritu dumtaxat viveret, re quidem infra omnis mortuos amandatus
5 esset. numquam de P. Popilio L. Opimius, fortissimus
11 consul, numquam de Q. Metello non modo C. Marius, qui erat inimicus, sed ne is quidem, qui secutus est, M. Antonius, homo eloquentissimus, cum A. Albino conlega senatum aut populum est cohortatus: at pro me superiores consules semper ut referrent flagitati sunt; sed veriti sunt, ne gratiae causa facere viderentur, quod alter mihi adfinis erat, alterius causam capitis receperam: qui provinciarum foedere inretiti, totum illum annum querellas senatus, luctum bonorum, Italiae gemitum pertulerunt. Kalendis vero Ianuariis postea quam orba res publica consulis fidem tamquam legitimi tutoris imploravit, P. Lentulus consul, parens, deus, salus nostrae

vitae, fortunae, memoriae, nominis, simul ac de sollemni religione rettulit, nihil humanarum rerum sibi prius quam de me agendum iudicavit. atque eo die confecta res 12
esset, nisi is tribunus pl., quem ego maximis beneficiis quaestorem consul ornaram, cum et cunctus ordo et multi eum summi viri orarent et Cn. Oppius socer, optimus vir, ad pedes eius flens iaceret, noctem sibi ad deliberandum postulasset: quae deliberatio non in reddenda, quem ad modum non nulli arbitrabantur, sed, ut patefactum est, in augenda mercede consumpta est. postea res acta est in senatu alia nulla: cum variis rationibus impediretur, voluntate tamen perspecta senatus causa ad vos mense Ianuario deferebatur. hic tantum interfuit inter 13
me et inimicos meos: ego, cum homines in tribunali Aurelio palam conscribi centuriarique vidissem, cum intellegerem veteres ad spem caedis Catilinae copias esse revocatas, cum viderem ex ea parte homines, cuius partis nos vel principes numerabamur, partim quod mihi inviderent, partim quod sibi timerent, aut proditores esse aut desertores salutis meae, cum duo consules empti pactione provinciarum auctores se inimicis rei publicae tradidissent, cum egestatem, avaritiam, libidines suas viderent expleri non posse, nisi *me* constrictum domesticis hostibus dedidissent, cum senatus equitesque Romani flere pro me ac mutata veste vobis supplicare edictis atque imperiis vetarentur, cum omnium provinciarum pactiones, cum omnia cum omnibus foedera reconciliatione gratiarum sanguine meo sancirentur, cum omnes boni non recusarent quin vel pro me vel mecum perirent, armis decertare pro mea salute nolui quod et vincere et vinci luctuosum rei publicae fore putavi: at inimici mei 14
mense Ianuario cum de me ageretur, corporibus civium trucidatis flumine sanguinis meum reditum intercludendum putaverunt. itaque dum ego absum, eam rem publi- 6
cam habuistis, ut aeque me atque illam restituendam putaretis; ego autem, in qua civitate nihil valeret senatus, omnis esset impunitas, nulla iudicia, vis et ferrum in foro versaretur, cum privati parietum se praesidio, non legum tuerentur, tribuni plebis vobis inspectantibus volnerarentur, ad magistratuum domos cum ferro et fa-

cibus iretur, consulis fasces frangerentur, deorum immortalium templa incenderentur, rem publicam esse nullam putavi. itaque neque re publica exterminata mihi locum in hac urbe esse duxi nec, si illa restitueretur, dubitavi
15 quin me secum ipsa reduceret. an ego, cum mihi esset exploratissimum P. Lentulum proximo anno consulem futurum, qui illis ipsis rei publicae periculosissimis temporibus aedilis curulis me consule omnium meorum consiliorum particeps periculorumque socius fuisset, dubitarem quin is me confectum consularibus volneribus consulari medicina ad salutem reduceret? hoc duce, conlega autem eius, clementissimo atque optimo viro, primo non adversante, post etiam adiuvante, reliqui magistratus paene omnes fuerunt defensores salutis meae: ex quibus excellenti animo, virtute, auctoritate, praesidio, copiis T. Annius et P. Sestius praestanti in me benevolentia et divino studio exstiterunt; eodemque P. Lentulo auctore et pariter referente conlega frequentissimus senatus, uno dissentiente, nullo intercedente, dignitatem meam quibus potuit verbis amplissimis ornavit, salutem
16 vobis, municipiis, coloniis omnibus commendavit. ita me nudum a propinquis, nulla cognatione munitum consules, praetores, tribuni plebis, senatus, Italia cuncta semper a vobis deprecata est; denique omnes, qui vestris maximis beneficiis honoribusque sunt ornati, producti ad vos ab eodem non solum ad me conservandum vos cohortati sunt, sed etiam rerum mearum gestarum auctores,
7 testes, laudatores fuerunt. quorum princeps ad cohortandos vos et ad rogandos fuit Cn. Pompeius, vir omnium, qui sunt, fuerunt, erunt, virtute, sapientia, gloria princeps: qui mihi unus uni privato amico eadem omnia dedit, quae universae rei publicae, salutem, otium, dignitatem; cuius oratio fuit, quem ad modum accepi, tripertita: primum vos docuit meis consiliis rem publicam esse servatam causamque meam cum communi salute coniunxit hortatusque est, ut auctoritatem senatus, statum civitatis, fortunas civis bene meriti defenderetis; tum me in perorando posuit rogari a senatu, rogari ab equitibus Romanis, rogari ab Italia cuncta; deinde ipse ad extremum pro mea vos salute non rogavit solum, verum etiam

obsecravit. huic ego homini, Quirites, tantum debeo, 17
quantum hominem homini debere vix fas est. huius consilia, P. Lentuli sententiam, senatus auctoritatem vos secuti, in eo me loco, in quo vestris beneficiis fueram, isdem centuriis, quibus conlocaratis, reposuistis. eodem tempore audistis eodem ex loco summos viros, ornatissimos atque amplissimos homines, principes civitatis, omnis consularis, omnis praetorios eadem dicere, ut omnium testimonio per me unum rem publicam conservatam esse constaret. itaque cum P. Servilius, gravissimus vir et ornatissimus civis, dixisset opera mea rem publicam incolumem magistratibus deinceps traditam, dixerunt in eandem sententiam ceteri. sed audistis eo tempore clarissimi viri non solum auctoritatem, sed etiam testimonium, L. Gellii, qui, quia suam classem attemptatam magno cum suo periculo paene sensit, dixit in contione vestrum, si ego consul, cum fui, non fuissem, rem publicam funditus interituram fuisse.

En ego tot testimoniis, Quirites, hac auctoritate se- 8 18
natus, tanta consensione Italiae, tanto studio bonorum omnium, agente P. Lentulo, consentientibus ceteris magistratibus, deprecante Cn. Pompeio, omnibus hominibus faventibus, dis denique immortalibus frugum ubertate, copia, vilitate reditum meum comprobantibus, mihi, meis, rei publicae restitutus, tantum vobis, quantum facere possum, Quirites, pollicebor: primum, qua sanctissimi homines pietate erga deos immortalis esse soleant, eadem [me] erga populum Romanum semper fore numenque vestrum aeque mihi grave et sanctum ac deorum immortalium in omni vita futurum; deinde, quoniam me in civitatem res publica ipsa reduxit, nullo me loco rei publicae defuturum. quod si quis existimat, me aut voluntate 19
esse mutata aut debilitata virtute aut animo fracto, vehementer errat: mihi quod potuit vis et iniuria et sceleratorum hominum furor detrahere, eripuit, abstulit, dissipavit; quod viro forti adimi non potest, id mihi manet et permanebit. vidi ego fortissimum virum, municipem meum, C. Marium — quoniam nobis quasi aliqua fatali necessitate non solum cum his, qui haec delere voluissent, sed etiam cum fortuna belligerandum fuit, — eum

tamen vidi, cum esset summa senectute, non modo non infracto animo propter magnitudinem calamitatis, sed
20 confirmato atque renovato. quem egomet dicere audivi, tum se fuisse miserum, cum careret patria, quam obsidione liberavisset, cum sua bona possideri ab inimicis ac diripi audiret, cum adulescentem filium videret eiusdem socium calamitatis, cum in paludibus demersus concursu ac misericordia Minturnensium corpus ac vitam suam conservasset, cum parva navicula traiectus in Africam, quibus regna ipse dederat, ad eos inops supplexque venisset: recuperata vero sua dignitate se non commissurum, ut, cum ea, quae amiserat, sibi restituta essent, virtutem animi non haberet, quam numquam perdidisset. sed hoc inter me atque illum interest, quod ille, qua re plurimum potuit, ea ipsa re inimicos suos ultus est, armis: ego qua consuevi arte utar, quoniam illi arti in bello ac seditione locus est, huic in pace atque otio.
21 quamquam ille animo irato nihil nisi de inimicis ulciscendis agebat, ego de ipsis inimicis tantum, quantum
9 mihi res publica permittet, cogitabo. denique, Quirites, quoniam me quattuor omnino hominum genera violarunt, unum eorum, qui odio rei publicae, quod eam ipsis invitis conservaram, inimicissimi mihi fuerunt; alterum, qui per simulationem amicitiae nefarie me prodiderunt; tertium, qui cum propter inertiam suam eadem adsequi non possent, inviderunt laudi et dignitati meae; quartum, qui cum custodes rei publicae esse deberent, salutem meam, statum civitatis, dignitatem eius imperii, quod erat penes ipsos, vendiderunt, sic ulciscar facinora eorum singula, quem ad modum a quibusque sum provocatus: malos civis rem publicam bene gerendo, perfidos amicos nihil credendo atque omnia cavendo, invidos virtuti et gloriae serviendo, mercatores provinciarum revocando domum atque ab eis provinciarum rationem repetendo.
22 quamquam mihi, Quirites, maiori curae est quem ad modum vobis, qui de me estis optime meriti, gratiam referam quam quem ad modum inimicorum iniurias crudelitatemque persequar. etenim ulciscendae iniuriae facilior ratio est quam beneficii remunerandi, propterea quod superiorem esse contra improbos minus est negotii quam

bonis exaequari; tum etiam ne tam necessarium quidem est male meritis quam optime [meritis] referre quod debeas. odium vel precibus mitigari potest vel temporibus 23
rei publicae communique utilitate deponi vel difficultate ulciscendi leniri vel vetustate sedari: bene meritos ne colas nec exorari fas est neque id rei publicae remittere utique necesse est: neque est excusatio difficultatis neque aequum est tempore et die memoriam beneficii definire. postremo qui in ulciscendo remissior fuit, † in eorum aperte utitur: at gravissime vituperatur, qui in tantis beneficiis, quanta vos in me contulistis, remunerandis est tardior, neque solum ingratus, quod ipsum grave est, verum etiam impius appelletur necesse est. [atque in officio persolvendo dissimilis est ratio pecuniae debitae, propterea quod pecuniam qui retinet non dissolvit; qui reddidit non habet: gratiam et qui rettulit habet et qui habet dissolvit.] quapropter memoriam vestri beneficii colam be- 10 24
nevolentia sempiterna, *neque solum me vivo*, sed etiam cum *anima defecerit* mea, multa monumenta vestri in me beneficii permanebunt. in referenda autem gratia hoc vobis repromitto semperque praestabo, mihi neque in consiliis de re publica capiendis diligentiam neque in periculis a re publica propulsandis animum neque in sententia simpliciter *e re publica* ferenda fidem neque in hominum voluntatibus pro re publica laedendis libertatem nec in perferendo labore industriam nec in vestris commodis augendis gratam animi benevolentiam defuturam. atque 25
haec cura, Quirites, erit infixa animo meo sempiterna, ut cum vobis, qui apud me deorum immortalium vim et numen tenetis, tum posteris vestris cunctisque gentibus dignissimus ea civitate videar, quae suam dignitatem non posse se tenere, nisi me recuperasset, cunctis suffragiis iudicavit.

M. TULLII CICERONIS
DE DOMO SUA AD PONTIFICES ORATIO.

1 1 Cum multa divinitus, pontifices, a maioribus nostris inventa atque instituta sunt, tum nihil praeclarius quam quod eosdem et religionibus deorum immortalium et summae rei publicae praeesse voluerunt, ut amplissimi et clarissimi cives rem publicam bene gerendo religiones, religionum ius sapienter interpretando rem publicam conservarent. quod si ullo tempore magna causa in sacerdotum populi Romani iudicio ac potestate versata est, haec profecto tanta est, ut omnis rei publicae dignitas, omnium civium salus, vita, libertas, arae, foci, di penates, bona, fortunae, domicilia vestrae sapientiae, fidei, potestati commissa creditaque esse
2 videantur; vobis hodierno die constituendum est utrum posthac amentis ac perditos magistratus improborum ac sceleratorum civium praesidio nudare an etiam deorum immortalium religione armare malitis. nam si illa labes ac flamma rei publicae suum illum pestiferum et funestum tribunatum, quem aequitate humana tueri non potest, divina religione defenderit, aliae caerimoniae nobis erunt, alii antistites deorum immortalium, alii interpretes religionum requirendi: sin autem vestra auctoritate sapientiaque, pontifices, ea, quae furore improborum in re publica ab aliis oppressa, ab aliis deserta, ab aliis prodita gesta sunt, rescinduntur, erit causa cur consilium maiorum in amplissimis viris ad sacerdotia deligendis
3 iure ac merito laudare possimus. sed, quoniam ille demens, si ea, quae ego per hos dies in senatu de re publica sensi, vituperasset, aliquem se aditum ad auris vestras esse habiturum putavit, omittam ordinem dicendi meum: respondebo hominis furiosi non orationi, qua ille uti non potest, sed convitio, cuius exercitationem cum intolerabili petulantia tum etiam diuturna impunitate munivit.

Ac primum illud a te homine vaesano ac furioso re- 2
quiro, quae te tanta poena tuorum scelerum flagitiorum-
que vexet, ut hos talis viros, qui non solum consiliis
suis, sed etiam specie ipsa dignitatem rei publicae susti-
nent, quod ego in sententia dicenda salutem civium cum
honore Cn. Pompeii coniunxerim, mihi esse iratos et
aliud de summa religione hoc tempore sensuros ac me
absente senserint arbitrere. 'fuisti' inquit 'tum apud 4
pontifices superior, sed iam, quoniam te ad populum
contulisti, sis inferior necesse est.' itane vero? quod in
imperita multitudine est vitiosissimum, varietas et incon-
stantia et crebra tamquam tempestatum sic sententiarum
commutatio, hoc tune ad hos transferas, quos ab incon-
stantia gravitas, a libidinosa sententia certum et defini-
tum ius religionum, vetustas exemplorum, auctoritas lit-
terarum monumentorumque deterret? 'tune es ille,' in-
quit 'quo senatus carere non potuit, quem boni luxerunt,
quem res publica desideravit? quo restituto senatus au-
ctoritatem restitutam putabamus, quam primam adveniens
prodidisti?' nondum de mea sententia dico: impudentiae
primum respondebo tuae. hunc igitur tu, funesta rei pu- 3
blicae pestis, hunc tu civem ferro et armis et exercitus 5
terrore et consulum scelere et audacissimorum hominum
minis, servorum dilectu, obsessione templorum, occupa-
tione fori, oppressione curiae, domo et patria, ne cum
improbis boni ferro dimicarent, cedere curasti, quem a
senatu, quem a bonis omnibus, quem a cuncta Italia de-
sideratum, arcessitum, revocatum conservandae rei pu-
blicae causa confiteris? 'at enim in senatum venire, in
Capitolium intrare turbulento illo die non debuisti.' ego 6
vero neque veni et domo me tenui, quam diu turbulen-
tum tempus fuit, cum servos tuos a te iam pridem ad
bonorum caedem paratos cum illa tua consceleratorum
ac perditorum manu armatos etiam in Capitolium tecum
venisse constabat: quod cum mihi nuntiaretur, scio me
domi mansisse et tibi et gladiatoribus tuis instaurandae
caedis potestatem non fecisse: postea quam mihi nuntia-
tum est, populum Romanum in Capitolium propter me-
tum atque inopiam rei frumentariae convenisse, ministros
autem scelerum tuorum perterritos, partim amissis gladiis,

partim ereptis diffugisse, veni non solum sine ullis copiis
7 ac manu, verum etiam cum paucis amicis. an ego, cum P. Lentulus consul, optime de me ac de re publica meritus, cum Q. Metellus, qui, cum meus inimicus esset, frater tuus, et dissensioni nostrae et precibus tuis salutem ac dignitatem meam praetulisset, me arcesserent in senatum, cum tanta multitudo civium tam recenti officio suo me ad referendam gratiam nominatim vocarent, non venirem, cum praesertim te iam illinc cum tua fugitivorum manu discessisse constaret? hic tu me etiam, custodem defensoremque Capitolii templorumque omnium, hostem Capitolinum appellare ausus es, quod cum in Capitolio senatum duo consules haberent, eo venirem? utrum est tempus aliquod quo in senatum venisse turpe sit? an ea res erat illa, de qua agebatur, ut rem ipsam repudiare
4 8 et eos, qui agebant, condemnare deberem? primum dico senatoris esse boni semper in senatum venire, nec cum his sentio, qui statuunt minus bonis temporibus in senatum ipsis non venire licere, non intellegentes hanc suam nimiam perseverantiam vehementer eis, quorum animum offendere voluerunt, gratam et iucundam fuisse. at enim non nulli propter timorem, quod se in senatu tuto non esse arbitrabantur, discesserunt. non reprehendo, nec quaero fueritne aliquid pertimescendum: puto suo quemque arbitratu timere oportere. cur ego non timuerim quaeris? quia te illinc abisse constabat. cur, cum viri boni non nulli putarint tuto se in senatu esse non posse, ego non idem senserim? cur, cum ego me sensissem tuto omnino in civitate esse non posse, illi senserunt? an eis licet et recte licet in meo metu sibi nihil timere; mihi uni necesse erit et meam et aliorum
9 vicem pertimescere? an quia non condemnavi sententia mea duo consules, sum reprehendendus? eos igitur ego potissimum damnare debui, quorum lege perfectum est, ne ego indemnatus atque optime de re publica meritus damnatorum poenam sustinerem? quorum etiam delicta propter eorum egregiam in me conservando voluntatem non modo me, sed omnis bonos ferre oporteret, eorum optimum consilium ego potissimum, per eos in meam pristinam dignitatem restitutus, meo consilio repudiarem?

at quam sententiam dixi? primum eam, quam populi sermo in animis nostris iam ante defixerat; deinde eam, quae erat superioribus diebus agitata in senatu; deinde eam, quam senatus frequens tum, cum mihi est adsensus, secutus est; ut neque adlata sit a me res inopinata ac recens, nec, si quod in sententia vitium est, maius sit eius, qui dixerit, quam omnium, qui probarint. 'at 10
enim liberum senatus iudicium propter metum non fuit.' si timuisse eos facis, qui discesserunt, concede non timuisse eos, qui remanserunt; sin autem sine eis, qui tum afuerunt, nihil decerni libere potuit, cum omnes adessent, coeptum est referri de inducendo senatus consulto: ab universo senatu reclamatum est. sed quaero in 5
ipsa sententia, quoniam princeps ego sum eius atque auctor, quid reprehendatur. utrum causa novi consilii capiendi non fuit, an meae partes in ea causa non praecipuae fuerunt, an alio potius confugiendum fuit? *quae* vis, quae causa maior quam fames esse potuit? quam seditio? quam consilia tua tuorumque? qui facultate oblata ad imperitorum animos incitandos renovaturum te tua *cum* illis funesta latrocinia ob annonae causam putavisti? frumentum provinciae frumentariae partim non ha- 11
bebant, partim in alias terras, credo propter varietatem venditorum, miserant, partim, quo gratius esset tum, cum in ipsa fame subvenissent, custodiis suis clausum continebant, ut subito novum mitterent. res erat non in opinione dubia, sed in praesenti atque ante oculos proposito periculo, neque id coniectura prospiciebamus, sed iam experti videbamus. nam cum ingravesceret annona, ut iam plane inopia ac fames, non caritas timeretur, concursus est ad templum Concordiae factus, senatum illuc vocante Metello consule. qui si verus fuit, ex dolore hominum et fame, certe consules causam suscipere, certe senatum aliquid consilii capere oportuit; sin causa fuit annona, seditionis quidem instimulator et concitator tu fuisti, nonne id agendum nobis omnibus fuit, ut materiem subtraheremus furori tuo? quid? si utrumque fuit, 12
ut et fames stimularet homines et tu in hoc ulcere tamquam inguen exsisteres, nonne fuit eo maior adhibenda medicina quae et illud nativum et hoc *a* te fictum malum

sanare posset? erat igitur et praesens caritas et futura fames; non est satis: facta lapidatio est. si ex dolore plebei, nullo incitante, magnum malum; si P. Clodii impulsu, usitatum hominis facinorosi scelus; si utrumque, ut et res esset ea, quae sua sponte multitudinis animos incitaret, et parati atque armati seditionis duces, videturne ipsa res publica et consulis auxilium implorasse et senatus fidem? atquin utrumque fuisse perspicuum est: difficultatem annonae summamque inopiam rei frumentariae, ut homines non iam diuturnam caritatem, sed ut famem plane timerent, nemo negat; hanc istum otii et pacis hostem causam adrepturum fuisse ad incendia, caedem, rapinas nolo, pontifices, suspicemini, nisi videritis:
13 qui sunt homines a Q. Metello fratre tuo consule in senatu palam nominati, a quibus ille se lapidibus appetitum, etiam percussum esse dixit? L. Sergium et M. Lollium nominavit. quis est iste Lollius? qui sine ferro ne nunc quidem tecum est; qui te tribuno plebis nihil de me dicam, sed qui Cn. Pompeium interficiendum depoposcit. quis est Sergius? armiger Catilinae, stipator tui corporis, signifer seditionis, concitator tabernariorum, damnatus iniuriarum, percussor, lapidator, fori depopulator, obsessor curiae: his atque eius modi ducibus cum tu in annonae caritate in consules, in senatum, in bona fortunasque locupletium per causam inopum atque imperitorum repentinos impetus comparares, cum tibi salus esse in otio nulla posset, cum desperatis ducibus decuriatos ac discriptos haberes exercitus perditorum, nonne providendum senatui fuit ne in hanc tantam materiem
6 14 seditionis ista funesta fax adhaeresceret? fuit igitur causa capiendi novi consilii. videte nunc fuerintne partes meae praecipuae. quem tum Sergius ille tuus, quem Lollius, quem ceterae pestes in lapidatione illa nominabant? quem annonam praestare oportere dicebant? nonne me? quid? puerorum illa concursatio nocturna? non a te ipso instituta me frumentum flagitabat? quasi vero ego aut rei frumentariae praefuissem aut compressum aliquod frumentum tenerem aut in isto genere omnino quicquam aut curatione aut potestate valuissem. sed homo ad caedem imminens meum nomen operis ediderat, imperitis iniecerat.

cum de mea dignitate in templo Iovis Optimi Maximi senatus frequentissimus, uno isto dissentiente, decrevisset, subito illo ipso die carissimam annonam necopinata vilitas consecuta est. erant qui deos immortalis, id quod 15
ego sentio, numine suo reditum meum dicerent comprobasse; non nulli autem illam rem ad illam rationem coniecturamque revocabant, qui, quod in meo reditu spes otii et concordiae sita videbatur, in discessu autem cotidianus seditionis timor, iam paene belli depulso metu, commutatam annonam esse dicebant; quae quia rursus in meo reditu facta erat durior, a me, cuius adventu fore vilitatem boni viri dictitabant, annona flagitabatur. ego 7
denique non solum ab operis tuis impulsu tuo nominabar, sed etiam depulsis ac dissipatis tuis copiis a populo Romano universo, qui tum in Capitolium convenerat, cum illo die minus valerem, in senatum nominatim vocabar. veni exspectatus; multis iam sententiis dictis rogatus sum 16
sententiam; dixi rei publicae saluberrimam, mihi necessariam: petebatur a me frumenti copia, annonae vilitas; possem aliquid in ea re necne ratio non habebatur; flagitabar bonorum expostulatione; improborum convitia sustinere non poteram: delegavi amico locupletiori, non quo illi ita de me merito onus illud imponerem, succubuissem enim potius ipse, sed quia videbam id, quod omnes, quod nos de Cn. Pompeio polliceremur, id illum fide, consilio, virtute, auctoritate, felicitate denique sua facillime perfecturum. itaque sive hunc di immortales 17
fructum mei reditus populo Romano tribuunt, ut, quem ad modum discessu meo frugum inopia, fames, vastitas, caedes, incendia, rapinae, scelerum impunitas, fuga, formido, discordia fuisset, sic reditu ubertas agrorum, frugum copia, spes otii, tranquillitas animorum, iudicia, leges, concordia populi, senatus auctoritas mecum simul reducta videantur; sive egomet aliquid adventu meo, consilio, auctoritate, diligentia pro tanto beneficio populo Romano praestare debui, praesto, promitto, spondeo; nihil dico amplius; hoc, quod satis est huic tempori, dico, rem publicam annonae nomine in id discrimen quo vocabatur non esse venturam. num igitur in hoc officio, quod fuit prae- 8
cipue meum, sententia mea reprehenditur? rem maximam 18

fuisse *et* summi periculi, non solum a fame, sed etiam a caede, incendiis, vastitate nemo negat, cum ad causam caritatis accederet iste speculator communium miseriarum, qui semper ex rei publicae malis sceleris sui faces inflammaret: negat oportuisse quicquam uni extra ordinem decerni. non iam tibi sic respondebo, ut ceteris: Cn. Pompeio plurima, periculosissima, maxima mari terraque bella extra ordinem sunt commissa; quarum rerum si quem paeniteat, eum victoriae populi Romani necesse est pae-
19 nitere — non ita tecum ago: cum his haec a me haberi oratio potest, qui ita disputant, se, si qua res ad unum deferenda sit, ad Cn. Pompeium delaturos potissimum, sed se extra ordinem nihil cuiquam dare: cum Pompeio datum sit, id se pro dignitate hominis ornare ac tueri solere. horum ego sententiam ne laudem, impedior Cn. Pompeii triumphis, quibus ille, cum esset extra ordinem ad patriam defendendam vocatus, auxit nomen populi Romani imperiumque honestavit; constantiam probo, qua mihi quoque utendum fuit, quo ille auctore extra ordinem
20 bellum cum Mithridate Tigraneque gessit. sed cum illis tamen possum aliquid disputare: tua vero quae tanta impudentia est, ut audeas dicere extra ordinem dari nihil cuiquam oportere? qui cum lege nefaria Ptolemaeum, regem Cypri, fratrem regis Alexandrini, eodem iure regnantem, causa incognita publicasses populumque Romanum scelere obligasses, cum in eius regnum, bona, fortunas latrocinium huius imperii immisisses, cuius cum patre, avo, maioribus societas nobis et amicitia fuisset, huius pecuniae deportandae et, si ius suum defenderet,
21 bello gerendo M. Catonem praefecisti. dices: quem virum? sanctissimum, prudentissimum, fortissimum, amicissimum rei publicae, virtute, consilio, ratione vitae mirabili ad laudem et prope singulari! sed quid ad te, qui negas esse verum quemquam ulli rei publicae extra ordinem
9 praefici? atque in hoc solum inconstantiam redarguo tuam? qui [in ipso Catone], quem tu non pro illius dignitate produxeras, sed pro tuo scelere subduxeras, quem tuis Sergiis, Lolliis, Titiis ceterisque caedis et incendiorum ducibus obieceras, quem carnificem civium, quem indemnatorum necis principem, quem crudelitatis auctorem

fuisse dixeras: ad hunc honorem et imperium extra ordinem nominatim rogatione tua detulisti? et tanta fuisti intemperantia, ut illius tui sceleris rationem occultare non posses: litteras in contione recitasti, quas tibi a C. Cae- 22
sare missas diceres CAESAR PULCRO, cum etiam es argumentatus amoris esse hoc signum, *quod* cognominibus tantum uteretur neque ascriberet PRO CONSULE aut TRIBUNO PLEBIS; deinde gratulari tibi, quod [idem in posterum] M. Catonem a tribunatu tuo removisses et quod eidem in posterum de extraordinariis potestatibus libertatem ademisses: quas aut numquam tibi ille litteras misit aut, si misit, in contione recitari noluit; at, sive ille misit sive tu finxisti, certe consilium tuum de Catonis honore illarum litterarum recitatione patefactum est. sed omitto 23
Catonem, cuius eximia virtus, dignitas et in eo negotio, quod gessit, fides et continentia tegere videretur improbitatem et legis et actionis tuae: quid? homini post homines natos turpissimo, sceleratissimo, contaminatissimo quis illam opimam fertilemque Syriam, quis bellum cum pacatissimis gentibus, quis pecuniam ad emendos agros constitutam, ereptam ex sui Caesaris rebus actis, quis imperium infinitum dedit? cui quidem cum Ciliciam dedisses, mutasti pactionem et Ciliciam ad praetorem item extra ordinem transtulisti; Gabinio pretio amplificato Syriam nominatim dedisti. quid? homini taeterrimo, crudelissimo, fallacissimo, omnium scelerum libidinumque maculis notatissimo, L. Pisoni, nonne nominatim populos liberos, multis senatus consultis, etiam recenti lege generi ipsius liberatos, vinctos et constrictos tradidisti? nonne, cum ab eo merces tui beneficii pretiumque provinciae meo sanguine tibi esset persolutum, tamen aerarium cum eo partitus es? itane vero? tu provincias consularis, quas 24
C. Gracchus, qui unus maxime popularis fuit, non modo non abstulit a senatu, sed etiam, ut necesse esset quotannis constitui per senatum [decreta], lege sanxit, eas lege Sempronia per senatum decretas rescidisti, extra ordinem, sine sorte, nominatim dedisti, non consulibus, sed rei publicae pestibus: nos, quod nominatim rei maximae, paene iam desperatae, summum virum, saepe ad extrema rei publicae discrimina delectum, praefecimus,

10 ate reprehendemur? quid tandem? si, quae tum in illis rei publicae tenebris caecisque nubibus et procellis, cum senatum a gubernaculis deiecisses, populum e navi exturbasses, ipse archipirata cum grege praedonum impurissimo plenissimis velis navigares — si, quae tum promulgasti, constituisti, promisisti, vendidisti, perferre potuisses, ecqui locus orbi terrarum vacuus extraordinariis fascibus
25 atque imperio Clodiano fuisset? sed excitatus aliquando Cn. Pompeii, — dicam ipso audiente, quod sensi et sentio, quoquo animo auditurus est — excitatus, inquam, aliquando Cn. Pompeii nimium diu reconditus et penitus abstrusus animi dolor subvenit subito rei publicae civitatemque fractam malis, mutam ac debilitatam, abiectam metu, ad aliquam spem libertatis et pristinae dignitatis erexit. hic vir extra ordinem rei frumentariae praeficiendus non fuit? scilicet tu helluoni spurcatissimo, praegustatori libidinum tuarum, homini egentissimo et facinorosissimo, Sex. Clodio, socio tui sanguinis, qui sua lingua etiam sororem tuam a te abalienavit, omne frumentum privatum et publicum, omnis provincias frumentarias, omnis mancipes, omnis horreorum clavis lege tua tradidisti; qua ex lege primum caritas nata est, deinde inopia. impendebat fames, incendia, caedes, direptio;
26 imminebat tuus furor omnium fortunis et bonis. queritur etiam importuna pestis, ex ore impurissimo Sex. Clodii rem frumentariam esse ereptam summisque in periculis eius viri auxilium implorasse rem publicam, a quo saepe se et servatam et amplificatam esse meminisset. extra ordinem ferri nihil placet Clodio. quid? de me quod tulisse te dicis, patricida, fratricida, sororicida, nonne extra ordinem tulisti? an de peste civis, quem ad modum omnes iam di atque homines iudicarunt, conservatoris rei publicae, quem ad modum autem tute ipse confiteris, non modo indemnati, sed ne accusati quidem, licuit tibi ferre non legem, sed nefarium privilegium, lugente senatu, maerentibus bonis omnibus, totius Italiae precibus repudiatis, oppressa captaque re publica: mihi, populo Romano implorante, senatu poscente, temporibus rei publicae flagitantibus, non licuit de salute populi Romani
27 sententiam dicere? qua quidem in sententia si Cn. Pom-

peii dignitas aucta est, coniuncta cum utilitate communi, certe laudandus essem, si eius dignitati suffragatus viderer, qui meae saluti opem et auxilium tulisset. desi- 11
nant, desinant homines isdem machinis sperare me restitutum posse labefactari, quibus antea stantem perculerunt. quod enim par amicitiae consularis fuit umquam in hac civitate coniunctius quam fuimus inter nos ego et Cn. Pompeius? quis apud populum Romanum de illius dignitate inlustrius, quis in senatu saepius dixit? qui tantus fuit labor, quae simultas, quae contentio quam ego non pro illius dignitate susceperim? qui ab illo in me honos, quae praedicatio de mea laude, quae remuneratio benevolentiae praetermissa est? hanc nostram coniunctionem, 28
hanc conspirationem in re publica bene gerenda, hanc iucundissimam vitae atque officiorum omnium societatem certi homines fictis sermonibus et falsis criminibus diremerunt, cum eidem illum, ut me metueret, me caveret, monerent, eidem apud me mihi illum uni esse inimicissimum dicerent, ut neque ego ab illo quae mihi petenda essent satis audaciter petere possem neque ille tot suspitionibus certorum hominum et scelere exulceratus quae meum tempus postularet satis prolixe mihi polliceretur. data merces est erroris mei magna, pontifices, ut me non 29
solum pigeat stultitiae meae, sed etiam pudeat: qui, cum me non repentinum aliquod meum tempus, sed veteres multo ante suscepti et provisi labores cum viro fortissimo et clarissimo coniunxissent, sim passus a tali amicitia distrahi neque intellexerim quibus aut ut apertis inimicis obsisterem aut ut insidiosis amicis non crederem. proinde desinant aliquando me isdem inflare verbis: 'quid sibi iste volt? nescit quantum auctoritate valeat, quas res gesserit, qua dignitate sit restitutus! cur ornat eum, a quo desertus est?' ego vero neque me tum desertum 30
puto, sed paene deditum: nec quae sint in illa rei publicae flamma gesta contra me neque quo modo neque per quos patefaciendum mihi esse arbitror. si utile rei publicae fuit haurire me unum pro omnibus illam indignissimam calamitatem, etiam hoc utile est, quorum id scelere conflatum sit me occultare et tacere. illud vero est hominis ingrati tacere: itaque libentissime praedicabo Cn. Pom-

peium studio et auctoritate, aeque atque unum quemque vestrum, opibus, contentione, precibus, periculis denique
12 praecipue pro salute mea laborasse. hic tuis, P. Lentule, cum tu nihil aliud dies et noctis nisi de salute mea cogitares, consiliis omnibus interfuit; hic tibi gravissimus auctor ad instituendam, fidelissimus socius ad comparandam, fortissimus adiutor ad rem perficiendam fuit; hic municipia coloniasque adiit; hic Italiae totius auxilium cupientis imploravit; hic in senatu princeps sententiae fuit, idemque * dixisset, tum etiam pro salute mea popu-
31 lum Romanum obsecravit. qua re istam orationem, qua es usus, omittas licet, post illam sententiam, quam dixeram de annona, pontificum animos esse mutatos; proinde quasi isti aut de Cn. Pompeio aliter atque ego existimo sentiant aut quid mihi pro exspectatione populi Romani, pro Cn. Pompeii meritis erga me, pro ratione mei temporis faciendum fuerit ignorent aut etiam, si cuius forte pontificis animum, quod certo scio aliter esse, mea sententia offendit, alio modo sit constituturus aut de religione pontifex aut de re publica civis quam eum aut caerimoniarum ius aut civitatis salus coëgerit.

32 Intellego, pontifices, me plura extra causam dixisse quam aut opinio tulerit aut voluntas mea, sed cum me purgatum vobis esse cuperem, tum etiam vestra in me attente audiendo benignitas provexit orationem meam. sed hoc compensabo brevitate eius orationis, quae pertinet ad ipsam causam cognitionemque vestram; quae cum sit in ius religionis et in ius rei publicae distributa, religionis partem, quae multo est verbosior, praetermit-
33 tam, de iure rei publicae dicam. quid est enim aut tam adrogans quam de religione, de rebus divinis, caerimoniis, sacris pontificum conlegium docere conari aut tam stultum quam, si quis quid in vestris libris invenerit, id narrare vobis aut tam curiosum quam ea scire velle, de quibus maiores nostri vos solos et consuli et scire voluc-
13 runt? nego potuisse iure publico, legibus eis, quibus haec civitas utitur, quemquam civem ulla eius modi calamitate adfici sine iudicio: hoc iuris in hac civitate, etiam tum, cum reges essent, dico fuisse; hoc nobis esse a maioribus traditum; hoc esse denique proprium liberae

civitatis, ut nihil de capite civis aut de bonis sine iudicio senatus aut populi aut eorum, qui de quaque re constituti iudices sint, detrahi possit. videsne me radicitus evel- 34
lere omnis actiones tuas atque illud agere, quod apertum est, te omnino nihil gessisse iure, non fuisse tribunum plebis, hodie esse patricium? dico apud pontifices; augures adsunt; versor in medio iure publico.

Quod est, pontifices, ius adoptionis? nempe ut is adoptet, qui neque procreare iam liberos possit et, cum potuerit, sit expertus. quae deinde causa cuique sit adoptionis, quae ratio generum ac dignitatis, quae sacrorum, quaeri a pontificum conlegio solet. quid est horum in ista adoptione quaesitum? adoptat annos viginti natus, etiam minor senatorem. liberorumne causa? at procreare potest. habet uxorem, suscipiet iam liberos. exheredabit igitur pater filium. quid? sacra Clodiae gentis cur intereunt quod in te est? quae omnis notio pontificum, cum adoptarere, esse debuit. nisi forte ex te ita 35
quaesitum est, num perturbare rem publicam seditionibus velles et ob eam causam adoptari, non ut eius filius esses, sed ut tribunus plebis fieres et funditus everteres civitatem? respondisti, credo, te ita velle: pontificibus bona causa visa est; approbaverunt. non aetas eius, qui adoptabat, est quaesita, ut in Cn. Aufidio, M. Pupio: quorum uterque nostra memoria, summa senectute, alter Oresten, alter Pisonem adoptavit; quas adoptiones, sicut alias innumerabilis, hereditates nominis, pecuniae, sacrorum secutae sunt. tu neque Fonteius es, qui esse debebas, neque patris heres, neque amissis sacris paternis in haec adoptiva venisti. ita perturbatis sacris, contaminatis gentibus et quam deseruisti et quam polluisti, iure Quiritium legitimo tutelarum et hereditatium relicto, factus es eius filius contra fas, cuius per aetatem pater esse potuisti. dico apud pontifices; nego istam adoptio- 14 36
nem pontificio iure esse factam: primum, quod eae vestrae sint aetates, ut is, qui te adoptavit, vel filii tibi loco per aetatem esse potuerit vel eo, quo fuit; deinde quod causa quaeri solet adoptandi, ut et is adoptet, qui, quod natura iam adsequi non potest, legitimo et pontificio iure quaerat, et ita adoptet, ut ne quid aut de dignitate generum aut

de sacrorum religione minuatur, illud in primis, ne qua calumnia, ne qua fraus, ne quis dolus adhibeatur; ut haec simulata adeptio filii quam maxime veritatem illam
37 suscipiendorum liberorum imitata esse videatur. quae maior calumnia est quam venire imberbum adulescentulum, bene valentem ac maritum; dicere *se* filium senatorem populi Romani sibi velle adoptare; id autem scire et videre omnis, non ut ille filius instituatur, sed ut e patriciis exeat *et* tribunus plebis fieri possit, idcirco adoptari? neque id obscure; nam adoptatum emancipari statim, ne sit eius filius, qui adoptarit: cur ergo adoptabat? probate genus adoptionis: iam omnium sacra interierint, quorum custodes vos esse debetis, iam patricius nemo relinquetur. cur enim quisquam vellet tribunum plebis se fieri non licere, angustiorem sibi esse petitionem consulatus, in sacerdotium cum possit venire, quia patricio non sit is locus, non venire? ut cuique aliquid acciderit, qua re commodius sit esse plebeium, simili ratione adoptabitur.
38 ita populus Romanus brevi tempore neque regem sacrorum neque flamines nec Salios habebit nec ex parte dimidia reliquos sacerdotes neque auctores centuriatorum et curiatorum comitiorum auspiciaque populi Romani, si magistratus patricii creati non sint, intereant necesse est, cum interrex nullus sit, quod et ipsum patricium esse et a patriciis prodi necesse est. dixi apud pontifices istam adoptionem nullo decreto huius conlegii probatam, contra omne pontificum ius factam pro nihilo esse habendam: qua sublata intellegis totum tribunatum tuum concidisse.

15 39 Venio ad augures, quorum ego libros, si qui sunt reconditi, non scrutor; non sum in exquirendo iure augurum curiosus; haec, quae una cum populo didici, quae saepe in contionibus responsa sunt, novi. negant fas esse agi cum populo, cum de caelo servatum sit. quo die de te lex curiata lata esse dicatur, audes negare de caelo esse servatum? adest praesens vir singulari virtute, constantia, gravitate praeditus, M. Bibulus: hunc consulem illo ipso die contendo servasse de caelo. 'infirmas igitur tu acta C. Caesaris, viri fortissimi?' minime; neque enim mea iam quicquam interest exceptis

eis telis, quae ex illius actionibus in meum corpus immissa sunt. sed haec de auspiciis, quae ego nunc per- 40
breviter attingo, acta sunt a te. tu tuo praecipitante iam et debilitato tribunatu auspiciorum patronus subito exstitisti; tu M. Bibulum in contionem, tu augures produxisti; a te interrogati augures responderunt, cum de caelo servatum sit, cum populo agi non posse; tibi M. Bibulus quaerenti se de caelo servasse respondit, idemque in contione dixit, ab Appio tuo fratre productus, te omnino, quod contra auspicia adoptatus esses, tribunum non fuisse. tua denique omnis actio posterioribus mensibus fuit omnia, quae C. Caesar egisset, quod contra auspicia essent acta, per senatum rescindi oportere: quod si fieret, dicebas te tuis umeris me custodem urbis in urbem relaturum. videte hominis amentiam, * per suum tribunatum Caesaris actis inligatus teneretur. si et sa- 41
crorum iure pontifices et auspiciorum religione augures totum evertunt tribunatum tuum, quid quaeris amplius? an etiam apertius aliquod ius populi atque legum? hora 16
fortasse sexta diei questus sum in iudicio, cum C. Antonium, conlegam meum, defenderem, quaedam de re publica, quae mihi visa sunt ad illius miseri causam pertinere: haec homines improbi ad quosdam viros fortis longe aliter atque a me dicta erant detulerunt: hora nona illo ipso die tu es adoptatus. si, quod in ceteris legibus trinum nundinum esse oportet, id in adoptione satis est trium esse horarum, nihil reprehendo; sin eadem observanda sunt, iudicavit senatus M. Drusi legibus, quae contra legem Caeciliam et Didiam latae essent, populum non teneri. iam intellegis omni genere iuris, quod in 42
sacris, quod in auspiciis, quod in legibus sit, te tribunum plebis non fuisse. at ego hoc totum non sine causa relinquo; video enim quosdam clarissimos viros, principes civitatis, aliquot locis iudicasse te cum plebe iure agere potuisse; qui etiam de me ipso, cum tua rogatione funere elatam rem publicam esse dicerent, tamen id funus, etsi miserum atque acerbum fuisset, iure indictum esse dicebant. quod de me civi ita de re publica merito tulisses, funus te indixisse rei publicae; quod salvis auspiciis tulisses, iure egisse dicebant. qua re licebit, ut opinor,

nobis eas actiones non infirmare, quibus illi actionibus constitutum tribunatum comprobaverunt.

43 Fueris sane tribunus plebis † tam in iure quam lege fuit hic ipse Villius, vir omnibus rebus clarissimus atque amplissimus: quo iure, quo more, quo exemplo
17 legem nominatim de capite civis indemnati tulisti? vetant leges sacratae, vetant XII tabulae leges privatis hominibus inrogari; id est enim privilegium: nemo umquam tulit; nihil est crudelius, nihil perniciosius, nihil quod minus haec civitas ferre possit. proscriptionis miserrimum nomen illud et omnis acerbitas Sullani temporis quid habet quod maxime sit insigne ad memoriam crudelitatis? opinor, poenam in civis Romanos nominatim sine iudicio
44 constitutam. hanc vos igitur, pontifices, iudicio atque auctoritate vestra tribuno plebis potestatem dabitis, ut proscribere possit quos velit? quaero enim quid sit aliud proscribere: VELITIS IUBEATIS UT M. TULLIUS IN CIVITATE NE SIT BONAQUE EIUS UT MEA SINT. ita enim fecit, etsi aliis verbis tulit. hoc plebei scitum est? haec lex, haec rogatio est? hoc vos pati potestis, hoc ferre civitas, ut singuli cives singulis versiculis e civitate tollantur? equidem iam perfunctus sum; nullam vim, nullum impetum metuo; explevi animos invidorum; placavi odia improborum; saturavi etiam perfidiam et scelus proditorum; denique de mea causa, quae videbatur perditis civibus ad invidiam esse proposita, iam omnes urbes, omnes ordines, omnes
45 di atque homines iudicarunt: vobismet ipsis, pontifices, et vestris liberis ceterisque civibus pro vestra auctoritate et sapientia consulere debetis. nam cum tam moderata iudicia populi sint a maioribus constituta, primum ut ne poena capitis cum pecunia coniungatur, deinde ne improdicta die quis accusetur, ut ter ante magistratus accuset intermissa die quam multam inroget aut iudicet, quarta sit accusatio trinum nundinum prodicta die, qua die iudicium sit futurum, tum multa etiam ad placandum atque ad misericordiam reis concessa sint, deinde exorabilis populus, facilis suffragatio pro salute, denique etiam si qua res illum diem aut auspiciis aut excusatione sustulit,
18 46 tota causa iudiciumque sublatum sit: — haec cum ita sint in re, ubi crimen est, ubi accusator, ubi testes, quid

indignius quam qui neque adesse sit iussus neque citatus neque accusatus, de eius capite, liberis, fortunis omnibus conductos et sicarios et egentis et perditos suffragium ferre et eam legem putare? ac, si hoc de me potuit, quem honos, quem dignitas, quem causa, quem res publica tuebatur, cuius denique pecunia non expetebatur, cui nihil oberat praeter conversionem status et inclinationem communium temporum, quid tandem futurum est eis, quorum vita remota ab honore populari et ab hac inlustri gratia est, pecuniae autem tantae sunt, ut eas nimium multi, egentes, sumptuosi, nobiles concupiscant? date hanc tri- 47
buno plebis licentiam et intuemini paulisper animis iuventutem et eos maxime, qui imminere iam cupiditate videntur in tribuniciam potestatem: conlegia, medius fidius, tribunorum plebis tota reperientur hoc iure firmato, quae coëant de hominum locupletissimorum bonis, praeda praesertim populari et spe largitionis oblata.

At quid tulit legum scriptor peritus et callidus? VELITIS IUBEATIS UT M. TULLIO AQUA ET IGNI INTERDICATUR? crudele, nefarium, ne in sceleratissimo quidem civi sine iudicio ferundum. non tulit ut interdicatur. quid ergo? UT INTERDICTUM SIT. o caenum, o portentum, o scelus! hanc tibi legem Clodius scripsit, spurciorem lingua sua, ut interdictum sit, cui non sit interdictum? Sexte noster, bona venia, quoniam iam dialecticus es et haec quoque liguris, quod factum non est, ut sit factum, ferri ad populum aut verbis ullis sanciri aut suffragiis confirmari potest? hoc tu scriptore, hoc consiliario, hoc ministro 48
omnium non bipedum solum, sed etiam quadripedum impurissimo rem publicam perdidisti; neque tu eras tam excors tamque demens, ut nescires Clodium esse qui contra leges faceret, alios qui leges scribere solerent, sed neque eorum neque ceterorum, in quibus esset aliquid modestiae, cuiusquam tibi potestas fuit; neque tu legum scriptoribus isdem potuisti uti quibus ceteri neque operum architectis, neque pontificem adhibere quem velles, postremo ne in praedae quidem societate mancipem aut praedem [socium] extra tuorum gladiatorum numerum aut denique suffragii latorem in ista tua proscriptione 19
quemquam nisi furem ac sicarium reperire potuisti. ita- 49

que cum tu florens ac potens per medium *forum* scortum populare volitares, amici illi tui, te uno amico tecti et beati, qui se populo commiserant, ita repellebantur, ut etiam Palatinam tuam perderent; qui in iudicium venerant, sive accusatores erant sive rei, te deprecante damnabantur. denique etiam ille novicius Ligus, venalis scriptor et subscriptor tuus, cum M. Papirii sui fratris esset testamento et iudicio improbatus, mortem eius se velle persequi dixit; nomen Sex. Propertii detulit: accusare alienae dominationis scelerisque socius propter calumniae
50 metum non est ausus. de hac igitur lege dicimus, quae iure rogata videatur: cuius quam quisque partem tetigit, digito, voce, praeda, suffragio, quocumque venit, repudiatus convictusque discessit. quid, si eis verbis scripta est ista proscriptio, ut se ipsa dissolvat? est enim, QUOD M. TULLIUS FALSUM SENATUS CONSULTUM RETTULERIT. si igitur rettulit falsum senatus consultum, tum est rogatio; si non rettulit, nulla est: satisne tibi videtur a senatu iudicatum me non modo non ementitum esse auctoritatem eius ordinis, sed etiam unum post urbem conditam diligentissime senatui paruisse? quot modis doceo legem istam, quam vocas, non esse legem? quid, si etiam pluribus de rebus uno sortitore tulisti, tamenne arbitraris, id, quod M. Drusus in legibus suis plerisque bonis ille vir, M. Scauro et L. Crasso consiliariis non obtinuerit, id te posse, hominem facinorum et stuprorum omnium *documentum* Decumis et Clodiis auctoribus, ob-
51 tinere? tulisti de me, ne reciperer, non ut exirem, quem
20 tu ipse non poteras dicere non licere esse Romae. quid enim diceres? damnatum? certe non. expulsum? qui licuit? sed tamen ne id quidem est scriptum, ut exirem: poena est, qui receperit, quam omnes neglexerunt; eiectio nusquam est. verum sit. quid? operum publicorum exactio: quid? nominis inscriptio tibi num aliud videtur esse ac meorum bonorum direptio? praeterquam quod ne id quidem per legem Liciniam, ut ipse tibi curationem ferres, facere potuisti? quid? hoc ipsum, quod nunc apud pontifices agis, te meam domum consecrasse, te monumentum fecisse in meis aedibus, te signum dedicasse eaque te ex una rogatiuncula fecisse, unum et idem

videtur esse atque id, quod de me ipso nominatim tulisti? tam hercule est unum, quam quod idem tu lege una tu- 52
listi, ut Cyprius rex, cuius maiores huic populo socii atque amici semper fuerunt, cum bonis omnibus sub praeconem subiceretur et exsules Byzantium reducerentur. 'eidem' inquit 'utraque de re negotium dedi.' quid? si eidem negotium dedisset, ut in Asia cistophorum flagitaret, inde iret in Hispaniam, cum inde decessisset, consulatum ei petere liceret, cum factus esset, provinciam Syriam obtineret, quoniam de uno homine scriberet, una res esset? quod si iam populus Romanus de ista re con- 53
sultus esset et non omnia per servos latronesque gessisses, nonne fieri poterat ut populo de Cyprio rege placeret, de exsulibus Byzantiis displiceret? quae est, quaeso, alia vis, quae sententia Caeciliae legis et Didiae nisi haec, ne populo necesse sit in coniunctis rebus compluribus aut id, quod nolit, accipere, aut id, quod velit, repudiare? quid? si per vim tulisti, tamenne lex est? aut quicquam iure gestum videri potest, quod per vim gestum esse constet? an, si in ipsa latione tua, capta iam urbe, lapides iacti, si manus conlata non est, idcirco tu ad illam labem atque eluviem civitatis sine summa vi pervenire potuisti? cum in tribunali Aurelio conscribebas palam 21 54
non modo liberos, sed etiam servos, ex omnibus vicis concitatos, vim tum videlicet non parabas? cum edictis tuis tabernas claudi iubebas, non vim imperitae multitudinis, sed hominum honestorum modestiam prudentiamque quaerebas? cum arma in aedem Castoris comportabas, nihil aliud nisi uti ne quid per vim agi posset machinabare? cum vero gradus Castoris convellisti ac removisti, tum, ut modeste tibi agere liceret, homines audacis ab eius templi aditu atque ascensu reppulisti? cum eos, qui *in* conventu virorum bonorum verba de salute mea fecerant, adesse iussisti eorumque advocationem manibus, ferro, lapidibus discussisti, tum profecto ostendisti vim tibi maxime displicere. verum haec furiosa vis vaesani 55
tribuni plebis facile superari frangique potuit virorum bonorum vel virtute vel multitudine. quid? cum Gabinio Syria dabatur, Macedonia Pisoni, utrique infinitum imperium, ingens pecunia, ut tibi omnia permitterent, te ad-

iuvarent, tibi manum, copias, tibi suos speratos centuriones, tibi pecuniam, tibi familias compararent, te suis sceleratis contionibus sublevarent, senatus auctoritatem inriderent, equitibus Romanis mortem proscriptionemque minitarentur, me terrerent minis, mihi caedem et dimicationem denuntiarent, meam domum refertam viris bonis per amicos suos complerent proscriptionis metu, me frequentia nudarent virorum bonorum, me praesidio spoliarent senatus, pro me non modo pugnare amplissimum ordinem, sed etiam plorare et supplicare mutata veste
22 prohiberent, ne tum quidem vis erat? quid igitur ego
56 cessi aut qui timor fuit? non dicam, in me; fac me timidum esse natura: quid illa tot virorum fortissimorum milia? quid nostri equites Romani? quid senatus? quid denique omnes boni? si nulla erat vis, cur me flentes potius prosecuti sunt, quam aut increpantes retinuerunt aut irati reliquerunt? an hoc timebam, si mecum ageretur more institutoque maiorum, ut possem praesens
57 sustinere? utrum si dies dicta esset, iudicium mihi fuit pertimescendum an sine iudicio privilegium? iudicium in causa tam turpi? scilicet homo, qui eam, si iam esset ignota, dicendo non possem explicare. an quia causam probare non poteram, cuius tanta bonitas est, ut ea ipsa non modo se, sed etiam me absentem per se probarit? an senatus, an ordines, an ei, qui cuncta ex Italia ad me revocandum convolaverunt, segniores me praesente ad me retinendum et conservandum fuissent in ea causa, quam ipse iam parricida talem dicat fuisse, ut me ab omnibus ad meam pristinam dignitatem exspectatum at-
58 que revocatum queratur? an vero in iudicio periculi nihil fuit: privilegium pertimui ne, mihi praesenti si multa inrogaretur, nemo intercederet? tam inops autem ego eram ab amicis aut tam nuda res publica a magistratibus? quid? si vocatae tribus essent, proscriptionem non dicam in me, ita de sua salute merito, sed omnino in ullo civi comprobavissent? an, si ego praesens fuissem, veteres illae copiae coniuratorum tuique perditi milites atque egentes et nova manus sceleratissimorum consulum corpori meo pepercissent? qui cum eorum omnium crudelitati scelerique cessissem, ne absens quidem luctu

meo mentis eorum satiare potui. quid enim vos uxor 23
mea misera violarat, quam vexavistis, raptavistis, omni 59
crudelitate lacerastis? quid mea filia, cuius fletus adsiduus sordesque lugubres vobis erant incundae: ceterorum omnium mentis oculosque flectebant? quid parvus filius, quem, quam diu afui, nemo nisi lacrimantem confectumque vidit, quid fecerat, quod eum totiens per insidias interficere voluistis? quid frater meus? qui cum aliquanto post meum discessum ex provincia venisset neque sibi vivendum nisi me restituto putaret, cum eius maeror, squalor incredibilis et inauditus, omnibus mortalibus miserabilis videbatur, quotiens est ex vestro ferro ac manibus elapsus? sed quid ego vestram crudelitatem expromo, 60
quam in ipsum me ac meos adhibuistis, qui parietibus, qui tectis, qui columnis ac postibus meis hostificum quoddam et nefarium, omni imbutum odio bellum intulistis? non enim te arbitror, cum post meum discessum omnium locupletium fortunas, omnium provinciarum fructus, tetrarcharum ac regum bona spe atque avaritia devorasses, argenti et supellectilis meae cupiditate esse caecatum: non existimo Campanum illum consulem cum saltatore conlega, cum alteri totam Achaiam, Thessaliam, Boeotiam, Graeciam, Macedoniam omnemque barbariam, bona civium Romanorum condonasses, alteri Syriam, Babylonem, Persas, integerrimas pacatissimasque gentis, ad diripiendum tradidisses, illos tam cupidos liminum meorum et columnarum et valvarum fuisse; neque porro illa 61
manus copiaeque Catilinae caementis ac testis tectorum meorum se famem suam expleturas putaverunt: sed ut hostium urbis nec omnium hostium, verum eorum, quibuscum acerbum bellum internicivumque suscepimus, non praeda adducti, sed odio solemus exscindere, quod, in quos propter eorum crudelitatem inflammatae mentes nostrae fuerunt, cum horum etiam tectis et sedibus residere aliquod bellum semper videtur: * * * *

Nihil erat latum de me; non adesse eram iussus, non 24
citatus afueram; eram etiam tuo iudicio civis incolumis, 62
cum domus in Palatio, villa in Tusculano, altera ad alterum consulem transferebatur; senatum consules vocabant; columnae marmoreae ex aedibus meis inspectante

populo Romano ad socrum consulis portabantur; in fundum autem vicini consulis non instrumentum aut ornamenta villae, sed etiam arbores transferebantur, cum ipsa villa non praedae cupiditate — quid enim erat praedae? — sed odio et crudelitate funditus everteretur. domus ardebat in Palatio non fortuito, sed oblato incendio; consules epulabantur et in coniuratorum gratulatione versabantur, cum alter se Catilinae delicias, alter Cethegi
63 consobrinum fuisse diceret. hanc ego vim, pontifices, hoc scelus, hunc furorem meo corpore opposito ab omnium bonorum cervicibus depuli omnemque impetum discordiarum, omnem diu conlectam vim improborum, quae inveterata compresso odio atque tacito iam erumpebat nancta tam audacis duces, excepi meo corpore. in me uno consulares faces iactae manibus tribuniciis, in me omnia, quae ego quondam rettuderam, coniurationis nefaria tela adhaeserunt. quod si, ut multis fortissimis viris placuit, vi et armis contra vim decertare voluissem, aut vicissem cum magna internicione improborum, sed tamen civium, aut interfectis bonis omnibus, quod illis optatissi-
64 mum fuisset, una cum re publica concidissem. videbam vivo senatu populoque Romano celerem mihi summa cum dignitate reditum, nec intellegebam fieri diutius posse, ut mihi non liceret esse in ea re publica, quam ipse servassem. quod si non liceret, audieram et legeram clarissimos nostrae civitatis viros se in medios hostis ad perspicuam mortem pro salute exercitus iniecisse: ego pro salute universae rei publicae dubitarem hoc meliore condicione esse quam Decii, quod illi ne auditores quidem suae gloriae, ego etiam spectator meae laudis esse po-
25 tuissem? itaque infractus furor tuus inanis faciebat impetus; omnem enim vim omnium sceleratorum acerbitas mei casus exceperat; non erat in tam immani iniuria tan-
65 tisque ruinis novae crudelitati locus. Cato fuerat proximus. † quid ageres non erat ut qui modus moribus fuerat, idem esset iniuriae? quid? posses extrudere ad Cypriam pecuniam: praeda perierit; alia non deerit; † hanc modo amandas esse. sic M. Cato invisus quasi per beneficium Cyprum relegatur. eiciuntur duo, quos videre improbi non poterant, alter per honorem turpissimum, alter per

honestissimam calamitatem. atque ut sciatis non homi- 66
nibus istum, sed virtutibus hostem semper fuisse, me expulso, Catone amandato, in eum ipsum se convertit, quo auctore, quo adiutore in contionibus ea, quae gerebat, omnia, quaeque gesserat, se et fecisse et facere dicebat: Cn. Pompeium, quem omnium iudicio longe principem esse civitatis videbat, diutius furori suo veniam daturum non arbitrabatur: qui ex eius custodia per insidias regis amici filium, hostem, captivum, surripuisset, et ea iniuria virum fortissimum lacessisset, speravit isdem se copiis cum illo posse confligere, quibuscum ego noluissem bonorum periculo dimicare, et primo quidem adiutoribus consulibus, postea fregit foedus Gabinius, Piso tamen in fide mansit. quas iste tum caedes, quas lapidationes, 67
quas fugas fecerit, quam facile ferro cotidianisque insidiis, cum iam a firmissimo robore copiarum suarum relictus esset, Cn. Pompeium foro curiaque privarit domumque *compulerit* vidistis: ex quo iudicare potestis quanta vis illa fuerit oriens et congregata, cum haec Cn. Pompeium terruerit iam distracta et exstincta.

Haec vidit in sententia dicenda Kalendis Ianuariis 26
vir prudentissimus et cum rei publicae cum mihi, tum 68
etiam veritati amicissimus, L. Cotta, qui legem de meo reditu ferendam non censuit: qui me consuluisse rei publicae, cessisse tempestati, amiciorem vobis ceterisque civibus quam mihi exstitisse, vi, armis, dissensione hominum ad caedem instituta novoque dominatu pulsum esse dixit: nihil de meo capite potuisse ferri, nihil esse iure scriptum aut posse valere, omnia contra leges moremque maiorum, temere, turbulente, per vim, per furorem esse gesta. quod si illa lex esset, nec referre ad senatum consulibus nec sententiam dicere sibi licere; quorum utrumque cum fieret, non oportere ut de me lex ferretur decerni, ne illa, quae nulla esset, esse lex iudicaretur. sententia verior, gravior, melior, utilior rei publicae nulla esse potuit: hominis enim scelere et furore notato similis a re publica labes in posterum demovebatur. neque hoc Cn. Pompeius, qui 69
ornatissimam de me sententiam dixit, vosque, pontifices, qui me vestris sententiis auctoritatibusque defendistis, non vidistis, illam esse nullam atque esse potius flammam

temporis, interdictum sceleris, vocem furoris, sed prospexistis, ne quae popularis in nos aliquando invidia redundaret, si sine populi iudicio restituti videremur; eodemque consilio M. Bibuli, fortissimi viri, senatus sententiam secutus est, ut vos de mea domo statueretis, non quo dubitaret quin ab isto nihil legibus, nihil religionibus, nihil iure esset actum, sed ne quis oreretur aliquando in tanta ubertate improborum qui in meis aedibus aliquam religionem residere diceret; nam legem quidem istam nullam esse, quotienscumque de me senatus sententiam dixit, totiens iudicavit, quoniam quidem scripto illo istius sen-
70 tentiam dicere vetabatur. atque hanc rem par illud simile, Piso et Gabinius, vidit: homines legum iudiciorumque metuentes, cum frequentissimus senatus eos ut de me referrent cotidie flagitaret, non se rem improbare dicebant, sed lege istius impediri: erat hoc verum; nam impediebantur, verum ea lege, quam idem iste de Mace-
27 donia Syriaque tulerat. hanc tu, P. Lentule, neque privatus neque consul legem esse umquam putasti. nam tribunis plebis referentibus sententiam de me designatus consul saepe dixisti; ex Kalendis Ianuariis, quoad perfecta res est, de me rettulisti, legem promulgasti, tulisti; quorum tibi, si esset illa lex, nihil liceret. at etiam Q. Metellus, conlega tuus, clarissimus vir, quam legem esse homines alienissimi a P. Clodio iudicarent, Piso et Gabinius, eam nullam esse frater P. Clodii, cum de me ad
71 senatum tecum una rettulit, iudicavit. sed vero isti, qui Clodii leges timuerunt, quem ad modum ceteras observarunt? senatus quidem, cuius est gravissimum iudicium de iure legum, quotienscumque de me consultus est, totiens eam nullam esse iudicavit; quod idem tu, Lentule, vidisti in ea lege, quam de me tulisti: nam non est ita latum, ut mihi Romam venire liceret, sed ut venirem. non enim voluisti id, quod licebat, ferre ut liceret, sed me ita esse in rē publica, magis ut arcessitus imperio populi Romani viderer quam ad administrandam civitatem restitutus.

72 Hunc tu etiam, portentosa pestis, exsulem appellare ausus es, cum tantis sceleribus esses et flagitiis notatus, ut omnem locum quo adisses exsilii simillimum redderes?

quid est enim exsul? ipsum per se nomen calamitatis, non turpitudinis. quando igitur est turpe? re vera, cum est poena peccati; opinione autem hominum etiam, si est poena damnati. utrum igitur peccato meo nomen subeo an re iudicata? peccato? iam neque tu id dicere audes, quem isti satellites tui felicem Catilinam nominant, neque quisquam eorum, qui solebant. non modo iam nemo est tam imperitus qui ea, quae gessi in consulatu, peccata esse dicat, sed nemo est tam inimicus patriae qui non meis consiliis patriam conservatam esse fateatur. quod 28 73
enim est in terris commune tantum tantulumve consilium quod non de meis rebus gestis ea, quae mihi essent optatissima et pulcherrima, iudicarit? summum est populi Romani populorumque et gentium omnium ac regum consilium senatus: decrevit ut omnes, qui rem publicam salvam esse vellent, ad me unum defendendum venirent, ostenditque nec stare potuisse rem publicam, si ego non fuissem, nec futuram esse ullam, si non redissem. pro- 74
ximus est huic dignitati ordo equester: omnes omnium publicorum societates de meo consulatu ac de meis rebus gestis amplissima atque ornatissima decreta fecerunt. scribae, qui nobiscum in rationibus monumentisque publicis versantur, non obscurum de meis in rem publicam beneficiis suum iudicium decretumque esse voluerunt. nullum est in hac urbe conlegium, nulli pagani aut montani, quoniam plebei quoque urbanae maiores nostri conventicula et quasi concilia quaedam esse voluerunt, qui non amplissime non modo de salute mea, sed etiam de dignitate decreverint. nam quid ego illa divina atque im- 75
mortalia municipiorum et coloniarum et totius Italiae decreta commemorem, quibus tamquam gradibus mihi videor in caelum ascendisse, non solum in patriam revertisse? ille vero dies qui fuit, cum te, P. Lentule, legem de me ferente populus Romanus ipse vidit sensitque quantus et quanta dignitate esset? constat enim nullis umquam comitiis campum Martium tanta celebritate, tanto splendore omnis generis hominum, aetatum, ordinum floruisse. omitto civitatium, nationum, provinciarum, regum, orbis denique terrarum de meis in omnis mortalis meritis unum iudicium unumque consensum: adventus meus atque in-

troitus in urbem qui fuit? utrum me patria sic accepit, ut lucem salutemque redditam sibi ac restitutam accipere debuit, an ut crudelem tyrannum, quod vos Catilinae
76 gregales de me dicere solebatis? itaque ille unus dies, quo die me populus Romanus a porta in Capitolium atque inde domum sua celebritate laetitiaque comitatum honestavit, tantae mihi iucunditati fuit, ut tua mihi conscelerata illa vis non modo non propulsanda, sed etiam † emendanda fuisse videatur. qua re illa calamitas, si ita est appellanda, exussit hoc genus totum maledicti, ne quisquam iam audeat reprehendere consulatum meum tot, tantis, tam ornatis iudiciis, testimoniis, auctoritatibus
29 comprobatum. quod si in isto tuo maledicto probrum non modo mihi nullum obiectas, sed etiam laudem inlustras meam, quid te aut fieri aut fingi dementius potest? uno enim maledicto bis a me patriam servatam esse concedis: semel, cum id feci, quod omnes non negent immortalitati, si fieri potest, mandandum, tu supplicio puniendum putasti; iterum, cum tuum multorumque praeter te inflammatum in bonos omnis impetum meo corpore excepi, ne eam civitatem, quam servassem inermis, ar-
77 matus in discrimen adducerem. esto: non fuit in me poena ulla peccati; at fuit iudicii. cuius? quis me umquam ulla lege interrogavit? quis postulavit? quis diem dixit? potest igitur damnati poenam sustinere indemnatus? est hoc tribunicium? est populare? quamquam ubi tu te popularem, nisi cum *pro* populo fecisti, potes dicere? sed, cum hoc iuris a maioribus proditum sit, ut nemo civis Romanus aut sui potestatem aut civitatem possit amittere, nisi ipse auctor factus sit; quod tu ipse potuisti in tua causa discere: credo enim, quamquam in illa adoptatione legitime factum est nihil, tamen te esse interrogatum, auctorne esses, ut in te P. Fonteius vitae necisque potestatem haberet, ut in filio: — quaero, si aut negasses aut tacuisses, si tamen id xxx curiae iussissent, num id iussum esset ratum? certe non. quid ita? quia ius a maioribus nostris, qui non ficte et fallaciter populares, sed vere et sapienter fuerunt, ita comparatum est, ut civis Romanus libertatem nemo possit
78 invitus amittere. quin etiam, si xviri sacramentum in

libertatem iniustum iudicassent, tamen quotienscumque vellet quis, hoc in genere solo rem iudicatam referri posse voluerunt; civitatem vero nemo umquam ullo populi iussu amittet invitus. qui cives Romani in colonias 30
Latinas proficiscebantur, fieri non poterant Latini, nisi erant auctores facti nomenque dederant; qui erant rerum capitalium condemnati, non prius hanc civitatem amittebant, quam erant in eam recepti, quo vertendi, hoc est mutandi, soli causa venerant; id autem ut esset faciundum non ademptione civitatis, sed tecti et aquae et ignis interdictione adigebantur. populus Romanus L. Sulla 79
dictatore ferente comitiis centuriatis municipiis civitatem ademit; ademit eisdem agros: de agris ratum est; fuit enim populi potestas; de civitate ne tam diu quidem valuit, quam diu illa Sullani temporis arma valuerunt. an vero Volaterranis, cum etiam tum essent in armis, L. Sulla victor, re publica reciperata, comitiis centuriatis civitatem eripere non potuit, hodieque Volaterrani non modo cives, sed etiam optimi cives fruuntur nobiscum simul hac civitate: consulari homini P. Clodius, eversa re publica, civitatem adimere potuit concilio advocato, conductis operis non solum egentium, sed etiam servorum, Fidulio principe, qui se illo die confirmat Romae non fuisse? quod si non fuit, quid te audacius, qui eius 80
nomen incideris? quid desperatius, qui ne ementiendo quidem potueris auctorem adumbrare meliorem? sin autem is primus scivit, quod facile potuit, *qui* propter inopiam tecti in foro pernoctasset, cur non iuret se Gadibus fuisse, cum tu te fuisse Interamnae probaveris? hoc tu igitur homo popularis iure munitam civitatem et libertatem nostram putas esse oportere, ut, si, tribuno plebis rogante VELITIS IUBEATISNE, Fidulii centum se velle et iubere dixerint, possit unus quisque nostrum amittere? tum igitur maiores nostri populares non fuerunt, qui de civitate et libertate ea iura sanxerunt, quae nec vis temporum nec potentia magistratuum nec res iudicata nec denique universi populi Romani potestas, quae ceteris in rebus est maxima, labefactare possit. at tu etiam ereptor civitatis 81
legem de iniuriis publicis tulisti Anagnino nescio cui Menullae pergratam, qui tibi ob eam legem statuam in

meis aedibus posuit, ut locus ipse in tanta tua iniuria legem et inscriptionem statuae refelleret: quae res municipibus Anagninis ornatissimis multo maiori dolori fuit quam quae idem ille gladiator scelera Anagniae fecerat.
31 quid? si ne scriptum quidem umquam est in ista ipsa rogatione, quam se Fidulius negat scivisse, tu autem, ut acta tui praeclari tribunatus hominis dignitate cohonestes,
82 auctoritatem amplexeris —: sed tamen si nihil de me tulisti quo minus essem non modo in civium numero, sed etiam in eo loco, in quo me honores populi Romani conlocarunt, tamenne eum tua voce violabis, quem post nefarium scelus consulum superiorum tot vides iudiciis senatus, populi Romani, Italiae totius honestatum? quem ne tunc quidem, cum aberam, negare poteras esse tua lege senatorem? ubi enim tuleras, ut mihi aqua et igni interdiceretur? quod C. Gracchus de P. Popilio, Saturninus de Metello tulit, homines seditiosissimi de optimis ac fortissimis civibus; non ut esset interdictum, quod ferri non poterat, tulerunt, sed ut interdiceretur. ubi cavisti ne me meo loco censor in senatum legeret? quod de omnibus, etiam quibus damnatis interdictum est, scri-
83 ptum est in legibus. quaere hoc ex Clodio, scriptore legum tuarum; iube adesse: latitat omnino, sed si requiri iusseris, invenient hominem apud sororem tuam occultantem se capite demisso. sed si patrem tuum, civem me dius fidius egregium, dissimilem vestri, nemo umquam sanus exsulem appellavit, qui, cum de eo tribunus plebis promulgasset, adesse propter iniquitatem illius Cinnani temporis noluit eique imperium est abrogatum; si in illo poena legitima turpitudinem non habuit propter vim temporum, in me, cui dies dicta numquam est, qui reus non fui, qui numquam sum a tribuno plebis citatus, damnati poena esse potuit, ea praesertim, quae ne in ipsa quidem
32 rogatione praescripta est? ac vide quid intersit inter illum
84 iniquissimum patris tui casum et hanc fortunam condicionemque nostram: patrem tuum, civem optimum, clarissimi viri filium, qui si viveret, qua severitate fuit, tu profecto non viveres, L. Philippus censor avunculum suum praeteriit in recitando senatu; nihil enim poterat dicere qua re rata non essent, quae erant acta in ea re

publica, in qua se illis ipsis temporibus censorem esse voluisset: me L. Cotta, homo censorius, in senatu iuratus dixit se, si censor tum esset, cum ego aberam, meo loco senatorem recitaturum fuisse. quis in meum locum 85
iudicem subdidit? quis meorum amicorum testamentum discessu meo fecit qui mihi non idem tribuerit, quod [et] si adessem? quis me non modo civis, sed socius recipere contra tuam legem et iuvare dubitavit? denique universus senatus multo ante quam est lata lex de me, 'gratias agendas' censuit 'civitatibus eis, quae M. Tullium' — tantumne? immo etiam, 'civem optime de re publica meritum recepissent.' et tu unus pestifer civis eum restitutum negas esse civem, quem eiectum universus senatus non modo civem, sed etiam egregium civem semper putavit? at vero, ut annales populi Romani et 86
monumenta vetustatis loquuntur, Kaeso ille Quinctius et M. Furius Camillus et C. Servilius Ahala, cum essent optime de re publica meriti, tamen populi incitati vim iracundiamque subierunt, damnatique comitiis centuriatis cum in exsilium profugissent, rursus ab eodem populo placato sunt in suam pristinam dignitatem restituti. quod si his damnatis non modo non imminuit calamitas clarissimi nominis gloriam, sed etiam honestavit — nam etsi optabilius est cursum vitae conficere sine dolore et sine iniuria, tamen ad immortalitatem gloriae plus adfert desideratum esse a suis civibus quam omnino numquam esse violatum —, mihi sine ullo iudicio populi profecto cum amplissimis omnium iudiciis restitutio maledicti locum aut criminis obtinebit? fortis et constans in optima 87
ratione civis P. Popilius semper fuit; tamen eius in omni vita nihil est iam ad laudem inlustrius quam calamitas ipsa. quis enim iam meminisset eum bene de re publica meritum, nisi et ab improbis expulsus esset et per bonos restitutus? Q. Metelli praeclarum imperium in re militari fuit, egregia censura, omnis vita plena gravitatis: tamen huius viri laudem ad sempiterni memoriam temporis calamitas propagavit. quod si [et] illis, qui expulsi sunt 33
inique, sed tamen legibus, reducti inimicis interfectis, rogationibus tribuniciis, non auctoritate senatus, non comitiis centuriatis, non decretis Italiae, non desiderio

civitatis, iniuria inimicorum probro non fuit, in me, qui profectus sum integer, afui simul cum re publica, redii cum maxima dignitate te vivo, fratre tuo altero consule reducente, altero praetore † petente, tuum scelus
88 meum probrum putas esse oportere? ac si me populus Romanus incitatus iracundia aut invidia e civitate eiecisset idemque postea mea in rem publicam beneficia recordatus se conlegisset, *et* temeritatem atque iniuriam suam restitutione mea reprehendisset, tamen profecto nemo tam esset amens qui mihi tale populi iudicium non dignitati potius quam dedecori putaret esse oportere. nunc vero cum me in iudicium populi nemo omnium vocarit, condemnari non potuerim, qui accusatus non sim, denique ne pulsus quidem ita sim, ut, si contenderem, superare non possem, contraque a populo Romano semper sim defensus, amplificatus, ornatus, quid est qua re quisquam mihi se ipsa populari
89 ratione anteponat? an tu populum Romanum esse putas illum, qui constat ex eis, qui mercede conducuntur? qui impelluntur ut vim adferant magistratibus? ut obsideant senatum? optent cotidie caedem, incendia, rapinas? quem tu tamen populum nisi tabernis clausis frequentare non poteras, cui populo duces Lentidios, Lollios, Placuleios, Sergios praefeceras. o speciem dignitatemque populi Romani, quam reges, quam nationes exterae, quam gentes ultimae pertimescant, multitudinem hominum ex servis, ex conductis, ex facinorosis, ex egentibus congregatam!
90 illa fuit pulcritudo populi Romani, illa forma, quam in campo vidisti tum, cum etiam tibi contra senatus totiusque Italiae auctoritatem et studium dicendi potestas fuit; ille populus est dominus regum, victor atque imperator omnium gentium, quem illo clarissimo die, scelerate, vidisti tum, cum omnes principes civitatis, omnes ordinum atque aetatum omnium suffragium se non de civis, sed de civitatis salute ferre censebant; cum denique homines in campum non tabernis, sed municipiis clausis
34 venerunt. hoc ego populo, si tum consules aut fuissent
91 in re publica aut omnino non fuissent, nullo labore tuo praecipiti furori atque impio sceleri restitissem; sed publicam causam contra vim armatam sine populi praesidio

suscipere nolui: non quo mihi P. Scipionis, fortissimi viri, vis * privati hominis displiceret; sed Scipionis factum statim P. Mucius consul, qui in gerenda re putabatur fuisse segnior, gesta multis senatus consultis non modo defendit, sed etiam ornavit: mihi aut te interfecto cum consulibus aut te vivo et tecum et cum illis armis decertandum fuit. erant eo tempore multa etiam alia 92
metuenda: ad servos, medius fidius, res publica venisset; tantum homines impios ex vetere illa coniuratione inustum nefariis mentibus bonorum odium retinebat.

Hic tu me etiam gloriari vetas: negas esse ferenda quae soleam de me praedicare, et homo facetus inducis etiam sermonem urbanum ac venustum, me dicere solere esse me Iovem, eundemque dictitare Minervam esse sororem meam. non tam insolens sum, quod Iovem esse me dico, quam ineruditus, quod Minervam sororem Iovis esse existimo. sed tamen ego mihi sororem virginem ascisco: tu sororem tuam virginem esse non sisti. sed vide ne tu te soleas Iovem dicere, quod tu iure eandem sororem et uxorem appellare possis. et quoniam hoc reprehendis, 35 93
quod solere me dicas de me ipso gloriosius praedicare, quis umquam audivit, cum ego de me nisi coactus ac necessario dicerem? nam si, cum mihi furta, largitiones, libidines obiciuntur, ego respondere soleo meis consiliis, periculis, laboribus patriam esse servatam, non tam sum existimandus de gestis rebus gloriari quam de obiectis confiteri. sed si mihi ante haec durissima rei publicae tempora nihil umquam aliud obiectum est, nisi crudelitas mea unius temporis, cum a patria perniciem depuli, quid? me huic maledicto utrum non respondere an demisse respondere decuit? ego vero etiam rei publicae semper 94
interesse putavi me illius pulcherrimi facti, quod ex auctoritate senatus consensu bonorum omnium pro salute patriae gessissem, splendorem verbis dignitatemque retinere, praesertim cum mihi uni in hac re publica, audiente populo Romano, opera mea hanc urbem et hanc rem publicam esse salvam iurato dicere fas fuisset. exstinctum est iam illud maledictum crudelitatis, quod me non ut crudelem tyrannum, sed ut mitissimum parentem, omnium civium studiis desideratum, repetitum, arcessitum

95 vident. aliud exortum est. obicitur mihi meus ille discessus: cui ego crimini respondere sine mea maxima laude non possum. quid enim, pontifices, debeo dicere? peccatine conscientia me profugisse? at id, quod mihi crimini dabatur, non modo peccatum non erat, sed erat res post natos homines pulcherrima. iudicium populi pertimuisse? at [id] nec propositum ullum fuit et, si fuisset, duplicata gloria discessissem. bonorum mihi praesidium defuisse? falsum est. me mortem timuisse? turpe est.
36 dicendum igitur est id, quod non dicerem nisi coactus — nihil enim umquam de me dixi sublatius asciscendae laudis causa potius quam criminis depellendi —, dico
96 igitur et quam possum maxima voce dico: cum omnium perditorum et coniuratorum incitata vis, duce tribuno plebis, consulibus auctoribus, adflicto senatu, perterritis equitibus Romanis, suspensa ac sollicita tota civitate, non tam in me impetum faceret, quam per me in omnis bonos, me vidisse, si vicissem, tenuis rei publicae reliquias, si victus essem, nullas futuras: quod cum iudicassem, deflevi coniugis miserae discidium, liberorum carissimorum solitudinem, fratris absentis amantissimi atque optimi casum, subitas fundatissimae familiae ruinas, sed his omnibus rebus vitam anteposui meorum civium remque publicam concidere unius discessu quam omnium interitu occidere malui. speravi, id quod accidit, me iacentem posse vivis viris fortibus excitari; si una cum bonis in-
97 terissem, nullo modo posse *rem p.* recreari. accepi, pontifices, magnum atque incredibilem dolorem; non nego; neque istam mihi ascisco sapientiam, quam non nulli in me requirebant, qui me animo nimis fracto esse atque adflicto loquebantur. an ego poteram, cum a tot rerum tanta varietate divellerer, quas idcirco praetereo, quod ne nunc quidem sine fletu commemorare possum, infitiari me esse hominem et communem naturae sensum repudiare? tum vero neque illud meum factum laudabile nec beneficium ullum a me in rem publicam profectum dicerem, si quidem ea rei publicae causa reliquissem, quibus aequo animo carerem, eamque animi duritiam, sicut cor-
37 poris, quod cum uritur, non sentit, stuporem potius quam
98 virtutem putarem. suscipere tantos animi dolores atque

ea, quae capta urbe accidunt victis, stante urbe, unum perpeti et iam se videre distrahi a complexu suorum, disturbari tecta, diripi fortunas, patriae denique causa patriam ipsam amittere, spoliari populi Romani beneficiis amplissimis, praecipitari ex altissimo dignitatis gradu, videre praetextos inimicos, nondum morte complorata arbitria petentis funeris: haec omnia subire conservandorum civium causa atque ita, cum dolenter feras et sis non tam sapiens quam ei, qui nihil curant, sed tam amans tuorum ac tui quam communis humanitas postulat, ea laus praeclara atque divina est. nam qui ea, quae numquam cara ac iucunda duxit, animo aequo rei publicae causa deserit, nullam benevolentiam insignem in rem publicam declarat; qui autem ea relinquit rei publicae causa, a quibus cum summo dolore divellitur, ei patria cara est, cuius salutem caritati anteponit suorum. qua 99
re — dirumpatur licet ista furia atque audiat haec ex me, quoniam lacessivit, — bis servavi rem p., qui consul togatus armatos vicerim, privatus consulibus armatis cesserim. utriusque temporis fructum tuli maximum: superioris, quod ex senatus auctoritate et senatum et omnis bonos meae salutis causa mutata veste vidi, posterioris, quod et senatus et populus Romanus et omnes mortales et privatim et publice iudicarunt sine meo reditu rem publicam salvam esse non posse.

Sed hic meus reditus, pontifices, vestro iudicio con- 100
tinetur: nam si vos me in meis aedibus conlocatis, id quod in omni mea causa semper studiis, consiliis, auctoritatibus sententiisque fecistis, video me plane ac sentio restitutum; sin mea domus non modo mihi non redditur, sed etiam monumentum praebet inimico doloris mei, sceleris sui, publicae calamitatis, quis erit qui hunc reditum potius quam poenam sempiternam putet? in conspectu prope totius urbis domus est mea, pontifices; in qua si manet illud, non monumentum [urbis], sed sepulcrum, inimico nomine inscriptum, demigrandum potius aliquo est quam habitandum in ea urbe, in qua tropaea de me
et de re publica videam constituta. an ego tantam aut 38 101
animi duritiem habere aut oculorum impudentiam possim, ut cuius urbis servatorem me esse senatus omnium ad-

sensu totiens iudicarit, in ea possim intueri domum meam eversam non ab inimico meo, sed ab hoste communi et ab eodem aedem exstructam et positam in oculis civitatis, ne umquam conquiescere possit fletus bonorum? Sp. Maelii regnum appetentis domus est complanata, et quia illud aequum accidisse populus Romanus Maelio iudicavit, nomine ipso Aequimaelii iustitia poenae comprobata est: Sp. Cassii domus ob eandem causam *est* eversa atque in eo loco aedis posita Telluris. in Vacci pratis domus fuit M. Vacci, quae publicata *est* et eversa, ut illius facinoris memoria et nomine loci notaretur. M. Manlius cum ab ascensu Capitolii Gallorum impetum reppulisset, non fuit contentus beneficii sui gloria; regnum appetisse est iudicatus: ergo eius domum eversam duobus lucis convestitam videtis. quam igitur maiores nostri sceleratis ac nefariis civibus maximam poenam constitui posse arbitrati sunt, eandem ego subibo ac sustinebo, ut apud posteros nostros non exstinctor coniurationis et sceleris,
102 sed auctor et dux fuisse videar? hanc vero, pontifices, labem turpitudinis et inconstantiae poterit populi Romani dignitas sustinere vivo senatu, vobis principibus publici consilii, ut domus M. Tullii Ciceronis cum domo Fulvii Flacci ad memoriam poenae publice constitutae coniuncta esse videatur? M. Flaccus, quia cum C. Graccho contra salutem rei publicae fecerat, ex senatus sententia est interfectus; eius domus eversa et publicata est: in qua porticum post aliquanto Q. Catulus de manubiis Cimbricis fecit. ista autem fax ac furia patriae, cum urbem Pisone et Gabinio ducibus cepisset, occupasset, teneret, uno eodemque tempore et clarissimi viri mortui monumenta delebat et meam domum cum Flacci domo coniungebat; ut, qua poena senatus adfecerat eversorem civitatis, eadem iste oppresso senatu adficeret eum, quem patres
39 conscripti custodem patriae iudicassent. hanc vero in
103 Palatio atque in pulcherrimo urbis loco porticum esse paticmini, furoris tribunicii, sceleris consularis, crudelitatis coniuratorum, calamitatis rei publicae, doloris mei defixum indicium ad memoriam omnium gentium sempiternam? quam porticum pro amore, quem habetis in rem publicam et semper habuistis, non modo sententiis, sed,

si opus esset, manibus vestris disturbare cuperetis, nisi quem forte illius castissimi sacerdotis superstitiosa dedicatio deterret.

O rem, quam homines soluti ridere non desinant, tri- 104
stiores autem sine maximo dolore audire non possint! Publiusne Clodius, qui ex pontificis maximi domo religionem eripuit, is meam intulit? huncine vos, qui estis antistites caerimoniarum et sacrorum, auctorem habetis et magistrum publicae religionis? o di immortales! — vos enim haec audire cupio — P. Clodius vestra sacra curat? vestrum numen horret? res omnis humanas religione vestra contineri putat? hic non inludit auctoritati horum omnium, qui adsunt, summorum virorum? non vestra, pontifices, gravitate abutitur? ex isto ore religionis verbum excidere aut elabi potest? quam tu eodem ore accusando senatum, quod severe de religione decerneret, impurissime taeterrimeque violasti. aspicite, pon- 40 105
tifices, hominem religiosum et, si vobis videtur, quod est bonorum pontificum, monete eum modum quendam esse religionis; nimium esse superstitiosum non oportere. quid tibi necesse fuit anili superstitione, homo fanatice, sacrificium, quod alienae domi fieret, invisere? quae autem te tanta mentis imbecillitas tenuit, ut non putares deos satis posse placari, nisi etiam muliebribus religionibus te implicuisses? quem umquam audisti maiorum tuorum, qui et sacra privata coluerunt et publicis sacerdotiis praefuerunt, cum sacrificium Bonae deae fieret, interfuisse? neminem, ne illum quidem, qui caecus est factus. ex quo intellegitur multa in vita falso homines opinari; quoniam ille, qui nihil viderat sciens quod nefas esset, lumina amisit, istius, qui non solum aspectu, sed etiam incesto flagitio et stupro caerimonias polluit, poena omnis oculorum ad caecitatem mentis est conversa. hoc auctore tam casto, tam religioso, tam sancto, tam pio potestis, pontifices, non commoveri, cum suis dicat se manibus domum civis optimi evertisse et eam isdem manibus consecrasse?

Quae tua fuit consecratio? 'tuleram', inquit 'ut mihi 106
liceret.' quid? non exceperas, ut, si quid ius non esset rogari, ne esset rogatum? ius igitur statuetis esse unius

cuiusque vestrum sedis, aras, focos, deos penatis subiectos esse libidini tribuniciae? in quem quisque per homines concitatos inruerit, quem impetu perculerit, huius domum non solum adfligere, quod est praesentis insaniae quasi tempestatis repentinae, sed etiam in posterum tem-
41 pus religione sempiterna obligare? equidem sic accepi,
107 pontifices, in religionibus suscipiendis caput esse interpretari quae voluntas deorum immortalium esse videatur; nec est ulla erga deos pietas, si honesta *deest* de numine eorum ac mente opinio, cum expeti nihil ab eis quod sit iniustum atque inhonestum † arbitrare. hominem invenire ista labes tum, cum omnia tenebat, neminem potuit cui meas aedis addiceret, cui traderet, cui donaret; ipse cum loci illius, cum aedium cupiditate flagraret ob eamque causam unam [una] iusta illa rogatione sua vir bonus dominum se in meis bonis esse voluisset, tamen illo ipso in furore suo non est ausus meam domum, cuius cupiditate inflammatus erat, possidere: deos immortalis existimatis, cuius labore et consilio sua ipsi templa tenuerunt, in eius domum adflictam et eversam per [vim] hominis sceleratissimi nefarium latrocinium immigrare voluisse?
108 civis est nemo tanto in populo extra contaminatam illam et cruentam P. Clodii manum, qui rem ullam de meis bonis attigerit, qui non pro suis opibus in illa tempestate me defenderit: at qui aliqua se contagione praedae, societatis, emptionis contaminaverunt, nullius neque privati neque publici iudicii poenam effugere potuerunt. ex his igitur bonis, ex quibus nemo rem ullam attigit qui non omnium iudicio sceleratissimus haberetur, di immortales domum meam concupiverunt? ista tua pulcra Libertas deos penatis et familiaris meos lares expulit, ut se ipsa
109 tamquam in captivis sedibus conlocaret? quid est sanctius, quid omni religione munitius quam domus unius cuiusque civium? hic arae sunt, hic foci, hic di penates, hic sacra, religiones, caerimoniae continentur: hoc perfugium est ita sanctum omnibus, ut inde abripi neminem
42 fas sit. quo magis est istius furor ab auribus vestris repellendus, qui quae maiores nostri religionibus tuta nobis et sancta esse voluerunt, ea iste non solum contra religionem labefactavit, sed etiam ipsius religionis nomine evertit.

At quae dea est? bonam esse oportet, quoniam qui- 110
dem est abs te dedicata. 'Libertas' inquit 'est.' tu
igitur domi meae conlocasti, quam ex urbe tota sustulisti?
tu cum conlegas tuos, summa potestate praeditos, negares
liberos esse, cum in templum Castoris aditus esset apertus
nemini, cum hunc clarissimum virum, summo genere na-
tum, summis populi beneficiis usum, pontificem et con-
sularem et singulari bonitate et modestia praeditum, quem
satis mirari quibus oculis aspicere audeas non queo, au-
diente populo Romano a pedisequis conculcari iuberes,
cum indemnatum *me* exturbares privilegiis tyrannicis in-
rogatis, cum principem orbis terrae virum inclusum domi
contineres, cum forum armatis catervis perditorum homi-
num possideres, Libertatis simulacrum in ea domo con-
locabas, quae domus erat ipsa indicio crudelissimi tui
dominatus et miserrimae populi Romani servitutis? eumne 111
potissimum Libertas domo sua debuit pellere, qui nisi
fuisset, in servorum potestatem civitas tota venisset? at 43
unde est inventa ista Libertas? quaesivi enim diligenter.
Tanagraea quaedam meretrix fuisse dicitur; eius non longe
a Tanagra simulacrum e marmore in sepulcro positum
fuit. hoc quidam homo nobilis, non alienus ab hoc reli-
gioso Libertatis sacerdote, ad ornatum aedilitatis suae
deportavit; etenim cogitarat omnis superiores muneris
splendore superare. itaque omnia signa, tabulas, orna-
mentorum quod superfuit in fanis et communibus locis,
tota e Graecia atque insulis omnibus honoris populi Ro-
mani causa sane frugaliter domum suam deportavit. is 112
postea quam intellexit posse se interversa aedilitate a L.
Pisone consule praetorem renuntiari, si modo eadem prima
littera competitorem habuisset aliquem, aedilitatem duo-
bus in locis, partim in arca, partim in hortis suis, conlo-
cavit; signum de busto meretricis ablatum isti dedit, quod
esset signum magis istorum quam publicae libertatis.
hanc deam quisquam violare audeat, imaginem meretricis,
ornamentum sepulcri, a fure sublatam, a sacrilego con-
locatam? haec me domo mea pellet? haec victrix ad-
flictae civitatis rei publicae spoliis ornabitur? haec erit
in eo monumento, quod positum est, ut esset indicium
oppressi senatus ad memoriam sempiternam turpitudinis?

113 o Q. Catule, — patremne appellem *ante* an filium? recentior enim memoria filii est et cum meis rebus gestis coniunctior —, tantumne te fefellit, cum mihi summa et cotidie maiora praemia in re publica fore putabas? negabas fas esse duo consules esse in hac civitate inimicos rei publicae: sunt inventi qui senatum tribuno furenti constrictum traderent, qui pro me patres conscriptos deprecari et populo supplices esse edictis atque imperio vetarent, quibus inspectantibus domus mea disturbaretur, diriperetur, qui denique ambustas fortunarum mearum
114 reliquias suas domos comportari iuberent. venio nunc ad patrem. tu, Q. Catule, M. Fulvii domum, cum is fratris tui socer fuisset, monumentum tuarum manubiarum esse voluisti, ut eius, qui perniciosa rei publicae consilia cepisset, omnis memoria funditus ex oculis hominum ac mentibus tolleretur: hoc si quis tibi aedificanti illam porticum diceret, fore tempus, cum is tribunus plebis, qui auctoritatem senatus, iudicium bonorum omnium neglexisset, tuum monimentum consulibus non modo inspectantibus, verum adiuvantibus disturbaret, everteret, idque cum eius civis, qui rem publicam ex senatus auctoritate consul defendisset, domo coniungeret, nonne responderes id nisi eversa civitate accidere non posse?

44
115 At videte hominis intolerabilem audaciam cum proiecta quadam et effrenata cupiditate. monimentum iste umquam aut religionem ullam cogitavit? habitare laxe et magnifice voluit duasque et magnas et nobilis domos coniungere. eodem puncto temporis, quo meus discessus isti causam caedis eripuit, a Q. Seio contendit ut sibi domum venderet: cum ille id negaret, primo se luminibus eius esse obstructurum minabatur. adfirmabat Postumus se vivo illam domum istius numquam futuram: acutus adulescens ex ipsius sermone intellexit quid fieri oporteret: hominem veneno apertissime sustulit; emit domum licitatoribus defatigatis prope dimidio carius quam aesti-
116 mabatur. quorsum igitur haec oratio pertinet? domus illa mea prope tota vacua est: vix pars aedium mearum decima ad Catuli porticum accessit. causa fuit ambulatio et monimentum et ista Tanagraea oppressa libertate Libertas. in Palatio, pulcherrimo prospectu, porticum

cum conclavibus pavimentatam trecentum pedum concupierat, amplissimum peristylum, cetera eius modi, facile ut omnium domos et laxitate et dignitate superaret. et homo religiosus cum aedis meas idem emeret et venderet, tamen *in* illis tantis tenebris non est ausus suum nomen emptioni illi ascribere. posuit Scatonem illum, hominem sua virtute egentem, ut is, qui in Marsis, ubi natus est, tectum, cui imbris vitandi causa succederet, iam nullum haberet, aedis in Palatio nobilissimas emisse se diceret. inferiorem aedium partem adsignavit non suae genti Fonteiae, sed Clodiae, quam reliquit; quem in numerum ex multis Clodiis nemo nomen dedit nisi aut egestate aut scelere perditus. hanc vos, pontifices, tan- 45
tam *tam* variam, tam novam in omni genere voluntatem, impudentiam, audaciam, cupiditatem comprobabitis?

'Pontifex' inquit 'adfuit.' non te pudet, cum apud 117
pontifices res agatur, pontificem dicere non conlegium pontificum adfuisse, praesertim cum tribunus plebis vel denuntiare potueris vel etiam cogere? esto: conlegium non adhibuisti. quid? de conlegio quis tandem adfuit? opus erat enim auctoritate, quae est in his omnibus, sed tamen auget et aetas et honos dignitatem; opus erat etiam scientia, quam si omnes consecuti sunt, certe peritiores vetustas facit. quis ergo adfuit? 'frater' inquit 118
'uxoris meae.' si auctoritatem quaerimus, etsi id est aetatis, ut nondum consecutus sit, tamen quanta est in adulescente auctoritas, ea propter tantam coniunctionem adfinitatis minor est putanda; sin autem scientia est quaesita, quis erat minus peritus quam is, qui paucis illis diebus in conlegium venerat? qui etiam tibi erat magis obstrictus beneficio recenti, cum se fratrem uxoris tuae fratri tuo germano antelatum videbat: etsi in eo providisti ne frater te accusare possit. hanc tu igitur dedicationem appellas, ad quam non conlegium, non honoribus populi Romani ornatum pontificem, non denique * adulescentem quemquam, cum haberes in conlegio familiarissimos, adhibere potuisti? adfuit is, si modo adfuit, quem tu impulisti, soror rogavit, mater coëgit. videte 119
igitur, pontifices, quid statuatis in mea causa de omnium fortunis: verbone pontificis putetis, si is postem tenuerit

et aliquid dixerit, domum unius cuiusque consecrari posse, an istae dedicationes et templorum et delubrorum religiones ad honorem deorum immortalium sine ulla civium calamitate a maioribus nostris constitutae sint? est inventus tribunus plebis qui consularibus copiis instructus omni impetu furoris in eum civem inruerit, quem perculsum ipsa res publica suis manibus extolleret. quid? si qui similis istius — neque enim iam deerunt qui imitari velint — quem mei dissimilem, cui res publica non tantum debeat, per vim adflixerit, domum eius per pontificem dedicarit, id vos ista auctoritate constituetis ratum esse oportere? dicitis: quem reperiet pontificem? quid? *pontifex* et tribunus plebis idem esse non potest? M. Drusus, ille clarissimus vir, tribunus plebis pontifex fuit: ergo si is Q. Caepionis, inimici sui postem aedium tenuisset et pauca verba fecisset, aedes Caepionis essent dedicatae? nihil loquor de pontificio iure, nihil de ipsius verbis dedicationis, nihil de religione, caerimoniis: non dissimulo me nescire ea, quae, etiam si scirem, dissimularem, ne aliis molestus, vobis etiam curiosus viderer: etsi effluunt multa ex vestra disciplina, quae etiam ad nostras auris saepe permanant. postem teneri in dedicatione oportere videor audisse templi: ibi enim postis est, ubi templi aditus est [valvae]. ambulationis postis nemo umquam tenuit in dedicando: simulacrum autem aut aram si dedicasti, sine religione loco moveri potest. sed iam hoc dicere tibi non licebit, quoniam pontificem postem tenuisse dixisti.

46 120 121

122 Quamquam quid ego de dedicatione loquor? aut quid de vestro iure et religione contra quam proposueram disputo? ego vero, si omnia sollemnibus verbis, veteribus et traditis institutis acta esse dicerem, tamen me rei publicae iure defenderem. an, cum tu eius civis discessu, cuius unius opera senatus atque omnes boni civitatem esse incolumem totiens iudicassent, oppressam taeterrimo latrocinio cum duobus sceleratissimis consulibus rem publicam teneres, domum eius, qui patriam a se servatam perire suo nomine noluisset, per pontificem aliquem dedicasses, posset recreata res publica sustinere? date huic religioni aditum, pontifices: iam nullum fortunis

47 123

communibus exitum reperietis. an si postem tenuerit pontifex et verba ad religionem deorum immortalium composita ad perniciem civium transtulerit, valebit in iniuria nomen sanctissimum religionis: si tribunus plebis verbis non minus priscis et aeque sollemnibus bona cuiuspiam consecrarit, non valebit? atqui C. Atinius patrum memoria bona Q. Metelli, qui eum ex senatu censor eiecerat, avi tui, Q. Metelle, et tui, P. Servili, et proavi tui, P. Scipio, consecravit, foculo posito in rostris adhibitoque tibicine. quid tum? num ille furor tribuni plebis ductus ex non nullis perveterum temporum exemplis fraudi Metello fuit, summo illi et clarissimo viro? certe non fuit. vidimus hoc idem Cn. Lentulo censori tribu- 124
num plebis facere: num qua igitur is bona Lentuli religione obligavit? sed quid ego ceteros? tu, tu, inquam, capite velato, contione advocata, foculo posito, bona tui Gabinii, cui regna omnia Syrorum, Arabum Persarumque donaras, consecrasti. quod si tum nihil est actum, quid in meis bonis agi potuit? sin est ratum, cur ille gurges, helluatus tecum simul rei publicae sanguine, ad caelum tamen exstruit villam in Tusculano visceribus aerarii; mihi meas ruinas, quarum ego similem totam urbem esse passus non sum, aspicere non licuit? omitto Gabinium: 48
quid? exemplo tuo bona tua nonne L. Ninnius, vir om- 125
nium fortissimus atque optimus, consecravit? quod si, quia ad te pertinet, ratum esse negas oportere, ea iura constituisti in praeclaro tribunatu tuo, quibus in te conversis recusares, alios everteres: sin ista consecratio legitima est, quid est quod profanum in tuis bonis esse possit? an consecratio nullum habet ius, dedicatio est religiosa? quid ergo illa tua tum obtestatio tibicinis? quid foculus? quid preces? quid *verba* prisca voluerunt? ementiri, fallere, abuti deorum immortalium numine ad hominum *metum* timoremque voluisti? nam si est illud ratum — mitto Gabinium — tua domus certe et quicquid habes aliud, Cereri est consecratum; sin ille tibi ludus fuit, quid te impurius, qui religiones omnis pollueris aut ementiundo aut stuprando? 'iam fateor' inquit 'me in Gabinio 126
nefarium fuisse.' quippe vides poenam illam a te in alium institutam in te ipsum esse conversam. sed homo

omnium scelerum flagitiorumque documentum, quod in Gabinio fateris, cuius impudicitiam pueritiae, libidines adulescentiae, dedecus et egestatem reliquae vitae, latrocinium consulatus vidimus, cui ne ista quidem ipsa calamitas iniuria potuit accidere, id in me infirmas, et gravius esse dicis, quod uno adulescente quam quod contione
127 tota teste fecisti? 'dedicatio magnam' inquit 'habet re-
49 ligionem.' nonne vobis Numa Pompilius videtur loqui? discite orationem, pontifices, et vos flamines: etiam tu, rex, disce a gentili tuo; quamquam ille gentem istam reliquit, sed tamen disce ab homine religionibus dedito ius totum omnium religionum. quid? in dedicatione nonne et quis dedicet et quid et qui [quo modo] quaeritur? an tu haec ita confundis et perturbas, ut quicumque velit, quod velit, quo modo velit possit dedicare? quis eras tu, qui dedicabas? quo iure? qua lege? quo exemplo? qua potestate? ubi te isti rei populus Romanus praefecerat? video enim esse legem veterem tribuniciam quae vetet iniussu plebis aedis, terram, aram consecrari: neque tam hoc ille Q. Papirius, qui hanc legem rogavit, sensit neque suspicatus est, fore periculum ne domicilia aut possessiones indemnatorum civium consecrarentur: neque enim id fieri fas erat neque quisquam fecerat neque erat causa cur prohibendo non tam deterrere videretur quam admo-
128 nere. sed quia consecrabantur aedes, non privatorum domicilia, sed quae sacrae nominantur, consecrabantur agri, non ita ut nostra praedia, si qui vellet, sed ut imperator agros de hostibus captos consecraret, statuebantur arae quae religionem adferrent ipsi loco, quo essent consecratae, haec, nisi plebes iussisset, fieri vetuit. quae si tu interpretaris de nostris aedibus atque agris scripta esse, non repugno, sed quaero quae lex lata sit, ut tu aedis meas consecrares, ubi tibi haec potestas data sit, quo iure feceris. neque ego nunc de religione, sed de bonis omnium nostrum, nec de pontificio, sed de iure
50 publico disputo. lex Papiria vetat aedis iniussu plebis consecrari: sit sane hoc de nostris aedibus ac non de publicis templis: unum ostende verbum consecrationis in ipsa tua lege, si illa lex est ac non vox sceleris et
129 crudelitatis tuae. quod si tibi tum in illo rei publicae

naufragio omnia in mentem venire potuissent aut si tuus scriptor in illo incendio civitatis non syngraphas cum Byzantiis exsulibus et cum legatis Brogitari faceret, sed vacuo animo tibi ista non scita, sed portenta conscriberet, esses omnia si minus re, at verbis legitimis consecutus. sed uno tempore cautiones fiebant pecuniarum, foedera feriebantur provinciarum, regum appellationes venales erant, servorum omnium vicatim celebrabatur tota urbe discriptio, inimici in gratiam reconciliabantur, imperia ascribebantur nova iuventuti, Q. Seio venenum misero parabatur, de Cn. Pompeio, propugnatore et custode imperii, interficiendo consilia inibantur, senatus ne quid esset, ut lugerent semper boni, ut capta res publica consulum proditione, vi tribunicia teneretur. haec cum tot tantaque agerentur, non mirum est, praesertim in furore animi et caecitate, multa illum et te fefellisse.

At videte quanta sit vis huius Papiriae legis in re 130
tali, non qualem tu adfers, sceleris plenam et furoris. Q. Marcius censor signum Concordiae fecerat idque in publico conlocarat. hoc signum C. Cassius censor cum in curiam transtulisset, conlegium vestrum consuluit num quid esse causae videretur quin id signum curiamque Concordiae dedicaret. quaeso, pontifices, et hominem cum homine 51
et tempus cum tempore et rem cum re comparate. ille erat summa modestia et gravitate censor, hic tribunus plebis scelere et audacia singulari; tempus illud erat tranquillum et in libertate populi et gubernatione positum senatus, tuum porro tempus libertate populi Romani oppressa, senatus auctoritate deleta. res illa plena iustitiae, sapientiae, dignitatis; censor enim, penes quem maiores nostri, id quod tu sustulisti, iudicium senatorum de dignitate esse voluerunt, Concordiae signum volebat in curia curiamque ei deae dedicare: praeclara voluntas atque 131
omni laude digna; praescribere enim se arbitrabatur, ut sine studiis dissensionis sententiae dicerentur, si sedem ipsam ac templum publici consilii religione Concordiae devinxisset: tu cum ferro, cum metu, cum edictis, cum privilegiis, cum praesentibus copiis perditorum, absentis exercitus terrore et minis, consulum societate et nefario foedere servitute oppressam civitatem teneres, Libertatis

signum posuisti magis ad ludibrium impudentiae quam ad simulationem religionis. ille in curia quae poterat sine cuiusquam incommodo dedicari * tu in civis optime de re publica meriti cruore ac paene ossibus simulacrum non libertatis publicae, sed licentiae conlocasti. atque ille tamen ad conlegium rettulit: tu ad quem rettulisti?
132 si quid deliberares, si quid tibi aut piandum aut instituendum fuisset religione domestica, tamen instituto ceterorum uterere: ad pontificem detulisses: novum delubrum cum in urbis clarissimo loco nefando [quodam atque inaudito] instituto inchoares, referendum ad sacerdotes publicos non putasti? at si conlegium pontificum adhibendum non videbatur, nemone horum tibi idoneus visus est, qui aetate, honore, auctoritate antecellunt, ut cum eo *de* dedicatione communicares? quorum quidem
52 tu non contempsisti, sed pertimuisti dignitatem. an tu auderes quaerere ex P. Servilio aut ex M. Lucullo, quorum ego consilio atque auctoritate rem publicam consul ex vestris manibus ac faucibus eripui, quibusnam verbis aut quo ritu, primum hoc dico, civis domum consecrares, deinde civis eius, cui princeps senatus, tum autem ordines omnes, deinde Italia tota, post cunctae gentes testimonium huius urbis atque imperii conservati dedissent?
133 quid diceres, o nefanda et perniciosa labes civitatis? 'ades, ades, Luculle, Servili, dum dedico domum Ciceronis, ut mihi praeeatis postemque teneatis.' es tu quidem cum audacia tum impudentia singulari, sed tibi tamen oculi, voltus, verba cecidissent, cum te viri, qui sua dignitate personam populi Romani atque auctoritatem imperii sustinerent, verbis gravissimis proterruissent neque sibi fas esse dixissent, furori interesse tuo atque
134 in patriae parricidio excellere. quae cum videres, tum te ad tuum adfinem non delectum a te, sed relictum a ceteris contulisti; quem ego tamen credo, si est ortus ab illis, quos memoriae proditum est ab ipso Hercule, perfuncto iam laboribus, sacra didicisse, in viri fortis aerumnis non ita crudelem fuisse, ut in vivi etiam et spirantis capite bustum suis manibus imponeret: qui aut nihil dixit nec fecit omnino poenamque hanc maternae temeritatis tulit, ut mutam in delicto personam nomen-

que praeberet, aut, si dixit aliquid verbis haesitantibus postemque tremibunda manu tetigit, certe nihil rite, nihil caste, nihil more institutoque perfecit. viderat ille Murenam, vitricum suum, consulem designatum, ad me consulem cum Allobrogibus communis exitii indicia adferre; audierat ex illo se a me bis salutem accepisse, separatim semel, iterum cum universis. qua re quis est qui existi- 135
mare possit huic novo pontifici, primam hanc post sacerdotium initum religionem instituenti vocemque mittenti non et linguam obmutuisse et manum obtorpuisse et mentem debilitatam metu concidisse, praesertim cum ex conlegio tanto non regem, non flaminem, non pontificem videret fierique particeps invitus alieni sceleris cogeretur et gravissimas poenas adfinitatis impurissimae sustineret?

Sed ut revertar ad ius publicum iudicandi, quod ipsi 53
pontifices semper non solum ad suas caerimonias, sed 136
etiam ad populi iussa adcommodaverunt, habetis in commentariis vestris, C. Cassium censorem de signo Concordiae dedicando ad pontificum conlegium rettulisse eique M. Aemilium pontificem maximum pro conlegio respondisse, nisi eum populus Romanus nominatim praefecisset atque eius iussu faceret, non videri eam recte posse dedicari. quid? cum Licinia, virgo Vestalis, summo loco nata, sanctissimo sacerdotio praedita, T. Flaminino Q. Metello consulibus aram et aediculam et pulvinar sub Saxo dedicasset, nonne eam rem ex auctoritate senatus ad hoc conlegium Sex. Iulius praetor rettulit? cum P. Scaevola, pontifex maximus, pro conlegio respondit, QUOD IN LOCO PUBLICO LICINIA, GAII FILIA, INIUSSU POPULI DEDICASSET, SACRUM NON VIDERIER. quam quidem rem quanta severitate quantaque diligentia senatus * ex ipso senatus consulto facile cognoscetis. S. C. videtisne praetori urbano ne- 137
gotium datum, ut curaret ne id sacrum esset, et ut, si quae essent incisae aut inscriptae litterae, tollerentur? o tempora! o mores! tum censorem, hominem sanctissimum, simulacrum Concordiae dedicare pontifices in templo inaugurato prohibuerunt, post autem senatus in loco augusto consecratam iam aram tollendam ex auctoritate pontificum censuit neque ullum est passus ex ea dedi-

catione litterarum exstare monumentum: tu, procella patriae, turbo ac tempestas pacis atque otii, quod in naufragio rei publicae, tenebris offusis, demerso populo Romano, everso atque eiecto senatu, dirueris, aedificaris, religione omni violata, religionis tamen nomine contaminaris, in eius civis aedibus, qui urbem suis laboribus ac periculis conservasset, monumentum deletae rei publicae conlocaris, † ab equitum nota doloris bonorum omnium sublato Q. Catuli nomine incideris, id sperasti rem publicam diutius quam, quoad mecum simul expulsa careret his moenibus, esse laturam?

138 Ac si, pontifices, neque is, cui licuit, neque id, quod fas fuit, dedicavit, quid me attinet iam illud tertium, quod proposueram, docere, non eis institutis ac verbis,
54 quibus caerimoniae postulant, dedicasse? dixi a principio nihil me de scientia vestra, nihil de sacris, nihil de abscondito iure pontificum dicturum: quae sunt adhuc a me de iure dedicandi disputata, non sunt quaesita ex occulto aliquo genere litterarum, sed sumpta de medio, ex rebus palam per magistratus actis ad conlegiumque delatis, ex senatus consulto, ex lege. illa interiora iam vestra sunt, quid dici, quid † praere, quid tangi, quid teneri ius fuerit;
139 quae si omnia e Ti. Coruncanii scientia, qui peritissimus pontifex fuisse dicitur, acta esse constarent aut si M. Horatius ille Pulvillus, qui, cum eum multi propter invidiam fictis religionibus impedirent, restitit et constantissima mente Capitolium dedicavit, huius modi alicui dedicationi praefuisset, tamen in scelere religio non valeret, ne valeat id, quod imperitus adulescens, novus sacerdos, sororis precibus, matris minis adductus, ignarus, invitus, sine conlegis, sine libris, sine auctore, sine fictore, furtim, mente ac lingua titubante fecisse dicatur, praesertim cum iste impurus atque impius hostis omnium religionum, qui contra fas et inter viros saepe mulier et inter mulieres vir fuisset, ageret illam rem ita raptim et turbulente, uti neque mens
55 neque vox neque lingua consisteret. delatum [tum] est ad
140 vos, pontifices, et post omnium sermone celebratum, quem ad modum iste praeposteris verbis, ominibus obscenis, identidem se ipse revocando, dubitans, timens, haesitans omnia aliter ac vos in monumentis habetis et pronuntiarit

et fecerit. quod quidem minime mirum est, in tanto scelere tantaque dementia ne audaciae quidem locum ad timorem comprimendum fuisse. etenim si nemo umquam praedo tam barbarus atque immanis fuit qui cum fana spoliasset, deinde aram aliquam in litore deserto somniis stimulatus aut religione aliqua consecraret, non horreret animo, cum divinum numen scelere violatum placare precibus cogeretur, qua tandem istum perturbatione mentis omnium templorum atque tectorum totiusque urbis praedonem fuisse censetis, cum pro detestatione tot scelerum unam aram nefarie consecraret? non potuit ullo modo — 141
quamquam et insolentia dominatus extulerat animos et erat incredibili armatus audacia — non in agendo ruere ac saepe peccare, praesertim illo pontifice [et] magistro qui cogeretur docere ante quam ipse didicisset. magna vis est cum in deorum immortalium numine tum vero in ipsa re publica: di immortales suorum templorum custodem ac praesidem sceleratissime pulsum cum viderent, ex suis templis in eius aedis immigrare nolebant; itaque istius vaecordissimi mentem cura metuque terrebant; res vero publica quamquam erat exterminata mecum, tamen obversabatur ante oculos exstinctoris sui et ab istius inflammato atque inito furore iam tum se meque repetebat. qua re quid est mirum, si iste † metus furore instinctus, scelere praeceps, neque institutas caerimonias persequi neque verbum ullum sollemne potuit effari?

Quae cum ita sint, pontifices, revocate iam animos 56 142
vestros ab hac subtili nostra disputatione ad universam rem publicam, quam antea cum viris fortibus multis, in hac vero causa solis vestris cervicibus sustinetis. vobis universi senatus perpetua auctoritas, cui vosmet ipsi praestantissime semper in mea causa praefuistis, vobis Italiae magnificentissimus ille motus municipiorumque concursus, vobis campus centuriarumque una vox omnium, quarum vos principes atque auctores fuistis, vobis omnes societates, omnes ordines, omnes, qui aut re aut spe denique sunt bona, omne suum erga meam dignitatem studium et iudicium non modo commissum, verum etiam commendatum esse arbitrabuntur. denique ipsi di im- 143
mortales, qui hanc urbem atque imperium tuentur, ut

esset omnibus gentibus posteritatique perspicuum divino me numine esse rei publicae redditum, idcirco mihi videntur fructum reditus et gratulationis meae ad suorum sacerdotum potestatem iudiciumque revocasse. hic est enim reditus, pontifices, haec restitutio in domo, in sedibus, in aris, in focis, in dis penatibus reciperandis. quorum si iste suis sceleratissimis manibus tecta sedisque convellit, ducibusque consulibus tamquam urbe capta hanc unam domum quasi acerrimi propugnatoris sibi delendam putavit, tamen illi di penates ac familiares mei
57 per vos in meam domum mecum erunt restituti. quo-
144 circa te, Capitoline, quem propter beneficia populus Romanus Optimum, propter vim Maximum nominavit, teque, Iuno Regina, et te, custos urbis, Minerva, quae semper adiutrix consiliorum meorum, testis laborum exstitisti, precor atque quaeso, vosque, qui maxime me repetistis atque revocastis, quorum de sedibus haec mihi est proposita contentio, patrii penates familiaresque, qui huic urbi et rei publicae praesidetis, vos obtestor, quorum ego a templis atque delubris pestiferam illam et nefariam flammam depuli, teque, Vesta mater, cuius castissimas sacerdotes ab hominum amentium furore et scelere defendi, cuiusque ignem illum sempiternum non sum passus aut sanguine civium restingui aut cum totius urbis in-
145 cendio commisceri: ut, si in illo paene fato rei publicae obieci meum caput pro vestris caerimoniis atque templis perditissimorum civium furori atque ferro et si iterum, cum ex mea contentione interitus bonorum omnium quaereretur, vos sum testatus, vobis me ac meos commendavi, meque atque meum caput ea condicione devovi, ut, si et eo ipso tempore et ante in consulatu meo commodis meis omnibus, emolumentis, praemiis praetermissis, cura, cogitatione, vigiliis omnibus nihil nisi de salute meorum civium laborassem, tum mihi re publica aliquando restituta liceret frui; sin autem mea consilia patriae non profuissent, ut perpetuum dolorem avolsus a meis sustinerem, hanc ego devotionem capitis mei, cum ero in meas sedes restitutus, tum denique convictam esse et commis-
146 sam putabo. nam nunc quidem, pontifices, non solum domo, de qua cognostis, sed tota urbe careo, in quam

videor esse restitutus. urbis enim celeberrimae et maximae partes adversum illud non monumentum, sed volnus patriae contuentur: quem cum mihi conspectum morte magis vitandum fugiendumque esse videatis, nolite, quaeso, eum, cuius reditu restitutam rem publicam fore putastis, non solum dignitatis ornamentis, sed etiam urbis patriae visu velle esse privatum. non me bonorum direptio, non 58
tectorum excisio, non depopulatio praediorum, non praeda consulum ex meis fortunis crudelissime capta permovet: caduca semper et mobilia haec esse duxi, non virtutis atque ingenii, sed fortunae et temporum munera; quorum ego non tam facultatem umquam et copiam expetendam putavi, quam et in utendo rationem et in carendo patientiam. etenim ad nostrum usum prope modum iam est definita moderatio rei familiaris; liberis autem nostris satis amplum patrimonium paterni nominis ac memoriae nostrae relinquemus: domo per scelus erepta, per latrocinium occupata, per religionis vim sceleratius etiam aedificata quam eversa, carere sine maxima ignominia rei publicae, meo dedecore ac dolore non possum. qua- 147
propter, si dis immortalibus, si senatui, si populo Romano, si cunctae Italiae, si provinciis, si exteris nationibus, si vobismet ipsis, qui in mea salute principem semper locum auctoritatemque tenuistis, gratum et iucundum meum reditum intellegitis esse, quaeso obtestorque vos, pontifices, ut me, quem auctoritate, studio, sententiis restituistis, nunc, quoniam senatus ita volt, manibus quoque vestris in sedibus meis conlocetis.

M. TULLII CICERONIS
ORATIO DE HARUSPICUM RESPONSO IN P. CLODIUM IN SENATU HABITA.

1 1 Hesterno die, patres conscripti, cum me et vestra dignitas et frequentia equitum Romanorum praesentium, quibus senatus dabatur, magno opere commosset, putavi mihi reprimendam esse P. Clodii impudicam impudentiam, cum is publicanorum causam stultissimis interrogationibus impediret, P. Tullioni Syro navaret operam atque ei se, cui totus venierat, etiam vobis inspectantibus venditaret. itaque hominem furentem exsultantemque continui, simul ac periculum iudicii intendi; duobus inceptis verbis omnem impetum gladiatoris ferociamque 2 compressi. ac tamen ignarus ille qui consules essent, exsanguis atque aestuans se ex curia repente proripuit cum quibusdam fractis iam atque inanibus minis et cum illius Pisoniani temporis Gabinianique terroribus; quem cum egredientem insequi coepissem, cepi equidem fructum maximum et ex consurrectione omnium vestrum et ex comitatu publicanorum. sed vaecors repente sine suo voltu, sine colore, sine voce constitit; deinde respexit et simul atque Cn. Lentulum consulem aspexit, concidit in curiae paene limine, recordatione, credo, Gabinii sui desiderioque Pisonis. cuius ego de effrenato et praecipiti furore quid dicam? potest gravioribus a me verbis volnerari quam est statim in facto ipso a gravissimo viro, P. Servilio, confectus ac trucidatus? cuius si iam vim et gravitatem illam singularem ac paene divinam adsequi possem, tamen non dubito quin ea tela, quae coniecerit inimicus, quam ea, quae conlega patris emisit, leviora atque hebetiora esse videantur.

2 3 Sed tamen mei facti rationem exponere illis volo, qui hesterno die dolore me elatum et iracundia longius prope

progressum arbitrabantur quam sapientis hominis cogitata ratio postulasset. nihil feci iratus, nihil impotenti animo, nihil non diu consideratum ac multo ante meditatum. ego enim me, patres conscripti, inimicum semper esse professus sum duobus, qui me, qui rem publicam cum defendere deberent, servare possent, cumque ad consulare officium ipsis insignibus illius imperii ad meam salutem non solum auctoritate, sed etiam precibus vestris vocarentur, primo reliquerunt, deinde prodiderunt, postremo oppugnarunt praemiisque nefariae pactionis funditus una cum re publica oppressum exstinctumque voluerunt, qui quae suo ductu et imperio cruento illo atque funesto supplicia neque a sociorum moenibus prohibere neque hostium urbibus inferre potuerunt, excisionem, inflammationem, eversionem, depopulationem, vastitatem, ea sua cum praeda meis omnibus tectis atque agris intulerunt. cum his furiis et facibus, cum his, inquam, 4
exitiosis prodigiis ac paene huius imperii pestibus bellum mihi inexpiabile dico esse susceptum, neque id tamen ipsum tantum quantum meus ac meorum, sed tantum quantum vester atque omnium bonorum dolor postulavit. in Clodium vero non est hodie maius odium quam 3
illo die fuit, cum illum ambustum religiosissimis ignibus cognovi muliebri ornatu ex incesto stupro atque ex domo pontificis maximi emissum. tum, inquam, tum vidi ac multo ante prospexi quanta tempestas excitaretur, quanta impenderet procella rei publicae. videbam illud scelus tam importunum, audaciam tam immanem adulescentis furentis, nobilis, volnerati non posse arceri otii finibus; erupturum illud malum aliquando, si impunitum fuisset, ad perniciem civitatis. non multum mihi sane post ad odium accessit: nihil 5
enim contra me fecit odio mei, sed odio severitatis, [odio dignitatis,] odio rei publicae. non me magis violavit quam senatum, quam equites Romanos, quam omnis bonos, quam Italiam cunctam, non denique in me sceleratior fuit quam in ipsos deos immortalis: etenim illos eo scelere violavit, quo nemo antea; in me fuit eodem animo, quo etiam eius familiaris Catilina, si vicisset, fuisset. itaque eum numquam a me esse accu-

sandum putavi, non plus quam stipitem illum, qui quorum hominum esset nesciremus, nisi se Ligurem ipse esse diceret. quid enim hunc persequar, pecudem ac beluam, pabulo inimicorum meorum et glande corruptum? qui si sensit quo scelere se devinxerit, non dubito quin sit miserrimus; sin autem id non videt, peri-
6 culum est ne se stuporis excusatione defendat. accedit etiam, quod exspectatione omnium fortissimo et clarissimo viro, T. Annio, devota et constituta ista hostia esse videtur, cui me praeripere desponsam iam et destinatam laudem, cum ipse eius opera et dignitatem et
4 salutem recuperarim, valde est iniquum. etenim, ut P. ille Scipio natus mihi videtur ad interitum exitiumque Karthaginis, qui illam a multis imperatoribus obsessam, oppugnatam, labefactam, paene captam aliquando, quasi fatali adventu solus evertit, sic T. Annius ad illam pestem comprimendam, exstinguendam, funditus delendam natus esse videtur et quasi divino munere donatus rei publicae. solus ille cognovit quem ad modum armatum civem, qui lapidibus, qui ferro alios fugaret, alios domi contineret, qui urbem totam, qui curiam, qui forum, qui templa omnia caede incendiisque terreret, non
7 modo vinci, verum etiam vinciri oporteret. huic ego et tali et ita de me ac de patria merito viro numquam mea voluntate praeripiam eum praesertim reum, cuius ille inimicitias non solum suscepit propter salutem meam, verum etiam appetivit. sed si etiam nunc inlaqueatus iam omnium legum periculis, inretitus odio bonorum omnium, exspectatione supplicii iam non diuturna implicatus, feretur tamen haesitans et in me impetum impeditus facere conabitur, resistam et aut concedente aut etiam adiuvante Milone eius conatum refutabo, velut hesterno die, cum mihi stanti tacens minaretur, voce tantum attigi legum initium et iudicii: consedit ille, conticui; diem dixisset, ut iecerat: fecissem ut ei statim tertius a praetore dies diceretur. atque hoc sic moderetur et cogitet, si contentus sit eis sceleribus, quae commisit, esse se iam consecratum Miloni: si quod in me telum intenderit, statim me esse adrepturum arma iudiciorum atque legum.

Atque paulo ante, patres conscripti, contionem ha- 8
buit, quae est ad me tota delata; cuius contionis primum universum argumentum sententiamque audite: cum riseritis impudentiam hominis, tum a me de tota contione audietis. de religionibus sacris et caerimoniis est con- 5
tionatus, patres conscripti, Clodius: P. inquam Clodius sacra et religiones neglegi, violari, pollui questus est. non mirum, si hoc vobis ridiculum videtur. etiam sua contio risit hominem, quo modo ipse gloriari solet, ducentis confixum senati consultis, quae sunt omnia contra illum pro religionibus facta, hominemque eum, qui pulvinaribus Bonae deae stuprum intulerit, eaque sacra, quae viri oculis ne imprudentis quidem aspici fas est, non solum aspectu virili, sed flagitio stuproque violarit, in contione de religionibus neglectis conqueri. itaque 9
nunc proxima contio eius exspectatur de pudicitia. quid enim interest utrum ab altaribus religiosissimis fugatus de sacris et religionibus conqueratur an ex sororum cubiculo egressus pudorem pudicitiamque defendat? responsum haruspicum hoc recens de fremitu in contione recitavit, in quo cum aliis multis scriptum etiam illud est, id quod audistis, LOCA SACRA ET RELIGIOSA PROFANA HABERI. in ea causa esse dixit domum meam, a religiosissimo sacerdote, P. Clodio, consecratam. gaudeo mihi de toto 10
hoc ostento, quod haud scio an gravissimum multis his annis huic ordini nuntiatum sit, datam non modo iustam, sed etiam necessariam causam esse dicendi. reperietis enim ex hoc toto prodigio atque responso nos de istius scelere ac furore ac de impendentibus periculis maximis prope iam voce Iovis Optimi Maximi promoneri. sed 11
primum expiabo religionem aedium mearum, si id facere vere ac sine cuiusquam dubitatione potero; sin scrupulus tenuissimus residere aliquis videbitur, non modo patienti, sed etiam libenti animo portentis deorum immortalium religionique parebo. sed quae tandem est in hac 6
urbe tanta domus ab ista suspitione religionis tam vacua atque pura? quamquam vestrae domus, patres conscripti, ceterorumque civium multo maxima ex parte sunt liberae religione, tamen una mea domus iudiciis omnibus liberata in hac urbe sola est. te enim appello,

Lentule, et te, Philippe: ex hoc haruspicum responso decrevit senatus, ut de locis sacris religiosis ad hunc ordinem referretis. potestisne referre de mea domo? quae, ut dixi, sola in hac urbe omni religione, omnibus iudiciis liberata est; quam primum inimicus ipse in illa tempestate ac nocte rei publicae, cum cetera scelera stilo illo impuro, Sex. Clodii ore tincto, conscripsisset, ne una quidem attigit littera religionis; deinde eandem domum populus Romanus, cuius est summa potestas omnium rerum, comitiis centuriatis omnium aetatum ordinumque suffragiis eodem iure esse iussit, quo fuisset.
12 postea vos, patres conscripti, non quo dubia res esset, sed ut huic furiae, si diutius in hac urbe, quam delere cuperet, maneret, vox interdiceretur, decrevistis, ut de mearum aedium religione ad pontificum collegium referretur. quae tanta religio est, qua non in nostris dubitationibus atque in maximis superstitionibus unius P. Servilii ac M. Luculli responso ac verbo liberemur? de sacris publicis, de ludis maximis, de deorum penatium Vestaeque matris caerimoniis, de illo ipso sacrificio, quod fit pro salute populi Romani, quod post Romam conditam huius unius casti tutoris religionum scelere violatum est, quod tres pontifices statuissent, id semper populo Romano, semper senatui, semper ipsis dis immortalibus satis sanctum, satis augustum, satis religiosum esse visum est. at vero meam domum P. Lentulus consul et pontifex, P. Servilius, M. Lucullus, Q. Metellus, M'. Glabrio, M. Messalla, L. Lentulus flamen Martialis, P. Galba, Q. Metellus Scipio, C. Fannius, M. Lepidus, L. Claudius rex sacrorum, M. Scaurus, M. Crassus, C. Curio, Sex. Caesar flamen Quirinalis, Q. Cornelius, P. Albinovanus, Q. Terentius, pontifices minores, causa cognita, duobus locis dicta, maxima frequentia amplissimorum ac sapientissimorum civium astante, omni religione una mente omnes liberaverunt.
7 13 nego umquam post sacra constituta, quorum eadem est antiquitas, quae ipsius urbis, ulla de re, ne de capite quidem virginum Vestalium, tam frequens conlegium iudicasse: quamquam ad facinoris disquisitionem interest adesse quam plurimos: ita est enim interpretatio illa

pontificum, ut eidem potestatem habeant iudicum: religionis explanatio vel ab uno pontifice perito recte fieri potest, quod idem in iudicio capitis durum atque iniquum est: tamen sic reperietis frequentiores pontifices de mea domo quam umquam de caerimoniis virginum iudicasse. postero die frequentissimus senatus, te consule designato, Lentule, sententiae principe, P. Lentulo et Q. Metello consulibus referentibus statuit, cum omnes pontifices, qui erant huius ordinis, adessent, cumque alii, qui honoribus populi Romani antecedebant, multa de conlegii iudicio verba fecissent omnesque idem scribendo adessent, domum meam iudicio pontificum religione liberatam videri. de hoc igitur loco sacro potis- 14
simum videntur haruspices dicere, qui locus solus ex privatis locis omnibus hoc praecipue iuris habet, ut ab ipsis, qui sacris praesunt, sacer non esse iudicatus sit? verum referte: quod ex senatus consulto facere debetis. aut vobis cognitio dabitur, qui primi de hac domo sententiam dixistis et eam religione omni liberastis, aut senatus ipse iudicabit, qui uno illo solo antistite sacrorum dissentiente frequentissimus antea iudicavit, aut, id quod certe fiet, ad pontifices reicietur, quorum auctoritati, fidei, prudentiae maiores nostri sacra religionesque et privatas et publicas commendarunt. quid ergo ei possunt aliud iudicare ac iudicaverunt? multae sunt domus in hac urbe, patres conscripti, atque haud scio an paene cunctae iure optimo, sed tamen iure privato, iure hereditario, iure auctoritatis, iure mancipi, iure nexi: nego esse ullam domum aliam privato eodem, quo quae optima lege, publico vero omni praecipuo et humano et divino iure munitam: quae primum aedificatur 15
ex auctoritate senatus pecunia publica, deinde contra vim nefariam huius gladiatoris tot senati consultis munita atque saepta est. primum negotium isdem magistra- 8
tibus est datum anno superiore, ut curarent ut sine vi aedificare mihi liceret, quibus in maximis periculis universa res publica commendari solet; deinde cum ille saxis et ignibus et ferro vastitatem meis sedibus intulisset, decrevit senatus eos, qui id fecissent, lege de vi, quae est in eos, qui universam rem publicam op-

pugnassent, teneri. vobis vero referentibus, o post hominum memoriam fortissimi atque optimi consules, decrevit idem senatus frequentissimus, qui meam domum
16 violasset, contra rem publicam esse facturum. nego ullo de opere publico, de monumento, de templo tot senatus exstare consulta quot de mea domo, quam senatus unam post hanc urbem constitutam ex aerario aedificandam, a pontificibus liberandam, a magistratibus defendendam, a iudicibus muniendam putarit. P. Valerio pro maximis in rem publicam beneficiis data domus est in Velia publice, at mihi in Palatio restituta; illi locus, at mihi etiam parietes atque tectum; illi quam ipse privato iure tueretur, mihi quam publice magistratus omnes defenderent. quae quidem ego si aut per me aut ab aliis haberem, non praedicarem apud vos, ne nimis gloriari viderer; sed cum sint mihi data a vobis, cum ea attententur eius lingua, cuius ante manu eversa vos mihi et liberis meis manibus vestris reddidistis, non ego de meis, sed de vestris factis loquor, nec vereor ne haec mea vestrorum beneficiorum praedicatio non grata potius
17 quam adrogans videatur. quamquam, si me tantis laboribus pro communi salute perfunctum efferret aliquando ad gloriam in refutandis maledictis hominum improborum animi quidam dolor, quis non ignosceret? vidi enim hesterno die quendam murmurantem: quem aiebant negare ferri me posse, quia cum ab hoc eodem impurissimo parricida rogarer cuius essem civitatis, respondi me, probantibus et vobis et equitibus Romanis, eius esse, quae carere me non potuisset. ille, ut opinor, ingemuit. quid igitur responderem? quaero ex eo ipso, qui ferre me non potest: me civem esse Romanum? litterate respondissem: an tacuissem? desertum negotium. potest quisquam vir in rebus magnis cum invidia versatus satis graviter *in* inimici contumeliam sine sua laude respondere? at ipse non modo respondet quicquid potest, cum est lacessitus, sed etiam gaudet se ab amicis quid respondeat admoneri.

9
18 Sed quoniam mea causa expedita est, videamus nunc quid haruspices dicant. ego enim fateor me et magnitudine ostenti et gravitate responsi et una atque constanti

haruspicum *voce* vehementer esse commotum; neque is sum, qui, si cui forte videor plus quam ceteri, qui aeque atque ego sunt occupati, versari in studio litterarum, eis delecter aut utar omnino litteris, quae nostros animos deterrent atque avocant a religione. ego vero primum habeo auctores ac magistros religionum colendarum maiores nostros, quorum mihi tanta fuisse sapientia videtur, ut satis superque prudentes sint, qui illorum prudentiam, non dicam adsequi, sed quanta fuerit perspicere possint; qui statas sollemnisque caerimonias pontificatu, rerum bene gerendarum auctoritates augurio, fatorum veteres praedictiones Apollinis vatum libris, portentorum expiationes Etruscorum disciplina contineri putaverunt; quae quidem tanta est, ut nostra memoria primum Italici belli funesta illa principia, post Sullani Cinnanique temporis extremum paene discrimen, tum hanc recentem urbis inflammandae delendique imperii coniurationem non obscure nobis paulo ante praedixerint. deinde, si quid habui otii, etiam cognovi, multa homines 19
doctos sapientisque et dixisse et scripta de deorum immortalium numine reliquisse; quae quamquam divinitus perscripta video, tamen eius modi sunt, ut ea maiores nostri docuisse illos, non ab illis didicisse videantur. etenim quis est tam vaecors qui aut cum suspexit in caelum, deos esse non sentiat et ea, quae tanta mente fiunt, ut vix quisquam arte ulla ordinem rerum ac necessitudinem persequi possit, casu fieri putet, aut cum deos esse intellexerit, non intellegat eorum numine hoc tantum imperium esse natum et auctum et retentum? quam volumus licet, patres conscripti, ipsi nos amemus, tamen nec numero Hispanos nec robore Gallos nec calliditate Poenos nec artibus Graecos nec denique hoc ipso huius gentis ac terrae domestico nativoque sensu Italos ipsos ac Latinos, sed pietate ac religione atque hac una sapientia, quod deorum numine omnia regi gubernarique perspeximus, omnis gentis nationesque superavimus.

Qua re ne plura de re minime loquar dubia, adhibete 10
animos et mentis vestras, non solum auris, ad haru- 20
spicum vocem admovete: QUOD IN AGRO LATINIENSI AUDITUS EST STREPITUS CUM FREMITU. mitto haruspices, mitto

illam veterem ab ipsis dis immortalibus, ut hominum fama est, Etruriae traditam disciplinam: nos nonne haruspices esse possumus? exauditus in agro propinquo et suburbano est strepitus quidam reconditus et horribilis fremitus armorum. quis est ex gigantibus illis, quos poëtae ferunt bellum dis immortalibus intulisse, tam impius qui hoc tam novo tantoque motu non magnum aliquid deos populo Romano praemonstrare et praecinere fateatur? de ea re scriptum est: POSTILIONES ESSE IOVI,
21 SATURNO, NEPTUNO, TELLURI, DIS CAELESTIBUS. audio quibus dis violatis expiatio debeatur, sed hominum quae ob delicta quaero. LUDOS MINUS DILIGENTER FACTOS POLLUTOSQUE. quos ludos? te appello, Lentule, — tui sacerdotii sunt tensae, curricula, praecentio, ludi, libationes epulaeque ludorum —, vosque, pontifices, ad quos epulones Iovis Optimi Maximi, si quid est praetermissum aut commissum, adferunt, quorum de sententia illa eadem renovata atque instaurata celebrantur; qui sunt ludi minus diligenter facti? quando aut quo scelere polluti? respondebis et pro te et pro conlegis tuis, etiam pro pontificum conlegio, nihil cuiusquam aut neglegentia contemptum aut scelere esse pollutum: omnia sollemnia ac iusta ludorum omnibus rebus observatis summa cum
11 caerimonia esse servata. quos igitur haruspices ludos
22 minus diligenter factos pollutosque esse dicunt? eos, quorum ipsi di immortales atque illa mater Idaea te, te, Cn. Lentule, cuius abavi manibus esset accepta, spectatorem esse voluit: quod ni tu Megalesia illo die spectare voluisses, haud scio an vivere nobis atque his de rebus iam queri liceret. vis enim innumerabilis incitata ex omnibus vicis conlecta servorum ab hoc aedile religioso repente *e* fornicibus ostiisque omnibus in scenam signo dato immissa inrupit. tua tum, tua, Cn. Lentule, eadem virtus fuit, quae in privato quondam tuo proavo: te, nomen, imperium, vocem, aspectum, impetum tuum stans senatus equitesque Romani et omnes boni sequebantur, cum ille servorum eludentium multitudini senatum populumque Romanum vinctum ipso consessu et constrictum spectaculis atque impeditum turba et an-
23 gustiis tradidisset. an si ludius constitit aut tibicen re-

pente conticuit aut puer ille patrimus et matrimus si tensam non tenuit, si lorum omisit, aut si aedilis verbo aut simpuvio aberravit, ludi sunt non rite facti, eaque errata expiantur et mentes deorum immortalium ludorum instauratione placantur: si ludi ab laetitia ad metum traducti, si non intermissi, sed perempti atque sublati sunt, si civitati universae scelere eius, qui ludos ad luctum conferre voluit, exstiterunt dies illi pro festis paene funesti, dubitabimus quos ille fremitus nuntiet ludos esse pollutos? ac si volumus ea, quae de quoque deo 24
nobis tradita sunt, recordari, hanc Matrem magnam, cuius ludi violati, polluti, paene ad caedem et ad funus civitatis conversi sunt, hanc, inquam, accepimus agros et nemora cum quodam strepitu fremituque peragrare. haec igitur vobis, haec populo Romano et scelerum in- 12
dicia ostendit et periculorum signa patefecit. nam quid ego de illis ludis loquar, quos in Palatio nostri maiores ante templum in ipso Matris magnae conspectu Megalesibus fieri celebrarique voluerunt? qui sunt more institutisque maxime casti, sollemnes, religiosi, quibus ludis primum ante populi consessum senatui locum P. Africanus iterum consul ille maior dedit, ut eos ludos haec lues impura polluerit: quo si qui liber aut spectandi aut etiam religionis causa accesserat, manus adferebantur; quo matrona nulla adiit propter vim consessumque servorum: ita ludos eos, quorum religio tanta est, ut ex ultimis terris arcessita in hac urbe consederit, qui uni ludi ne verbo quidem appellantur Latino, ut vocabulo ipso et appetita religio externa et Matris magnae nomine suscepta declaretur, hos ludos servi fecerunt, servi spectaverunt, tota denique hoc aedile servorum Megalesia fuerunt. proh di immortales! qui magis nobiscum 25
loqui possetis, si essetis versareminique nobiscum? ludos esse pollutos significastis ac plane dicitis. quid magis inquinatum, deformatum, perversum, conturbatum dici potest quam omne servitium permissu magistratus liberatum in alteram scenam immissum, alteri praepositum, ut alter consessus potestati servorum obiceretur, alter servorum totus esset? si examen apium ludis in scenam caveam*ve* venisset, haruspices acciendos ex Etruria pu-

taremus: videmus universi repente examina tanta servorum immissa in populum Romanum saeptum atque inclusum et non commovemur? atque in apium fortasse examine nos ex Etruscorum scriptis haruspices, ut a
26 servitio caveremus, monerent: quod igitur ex aliquo diiuncto diversoque monstro significatum caveremus, id cum ipsum sibi monstrum est, et cum in eo ipso periculum est, ex quo periculum portenditur, non pertimescemus? istius modi Megalesia fecit pater tuus? istius modi patruus? is mihi etiam generis sui mentionem facit, cum Athenionis aut Spartaci exemplo ludos facere maluerit quam C. aut Appii Claudiorum? illi cum ludos facerent, servos de cavea exire iubebant: tu in alteram servos immisisti, ex altera liberos eiecisti. itaque qui antea voce praeconis a liberis semovebantur, tuis ludis
13 non voce, sed manu liberos a se segregabant. ne hoc quidem tibi in mentem veniebat, Sibyllino sacerdoti, haec sacra maiores nostros ex vestris libris expetisse? si illi sunt vestri, quos tu impia mente conquiris, viola-
27 tis oculis legis, contaminatis manibus attrectas. hac igitur vate suadente quondam, defessa Italia Punico bello atque ab Hannibale vexata, sacra ista nostri maiores ascita ex Phrygia Romae conlocarunt: quae vir is accepit, qui est optimus populi Romani iudicatus, P. Scipio; femina autem, quae matronarum castissima putabatur, Q. Claudia: cuius priscam illam severitatem [sacrificii] mirifice tua soror existimatur imitata. nihil te igitur neque maiores tui coniuncti cum his religionibus neque sacerdotium ipsum, quo est haec tota religio constituta, neque curulis aedilitas, quae maxime hanc tueri religionem solet, permovit quo minus castissimos ludos omni flagitio
28 pollueres, dedecore maculares, scelere obligares? sed quid ego id admiror? qui, accepta pecunia Pessinuntem ipsum, sedem domiciliumque Matris deorum, vastaris et Brogitaro Gallograeco, impuro homini ac nefario, cuius legati te tribuno dividere in aede Castoris tuis operis nummos solebant, totum illum locum fanumque vendideris? sacerdotem ab ipsis aris pulvinaribusque detraxeris? omnia illa, quae vetustas, quae Persae, quae Syri, quae reges omnes, qui Europam Asiamque tenue-

runt, semper summa religione coluerunt, perverteris? quae denique nostri maiores tam sancta duxerunt, ut cum refertam urbem atque Italiam fanorum haberemus, tamen nostri imperatores maximis et periculosissimis bellis huic deae vota facerent eaque in ipso Pessinunte ad illam ipsam principem aram et in illo loco fanoque persolverent. quod cum Deiotarus religione sua castissime 29
tueretur, quem unum habemus in orbe terrarum fidelissimum huic imperio atque amantissimum nostri nominis, Brogitaro, ut ante dixi, addictum pecunia tradidisti. atque hunc tamen Deiotarum, saepe a senatu regali nomine dignum existimatum, clarissimorum imperatorum testimoniis ornatum, tu etiam regem appellari cum Brogitaro iubes. sed alter est rex iudicio senatus per nos, pecunia Brogitarus per te appellatus: * * * alterum putabo regem, si habuerit unde tibi solvat quod ei per syngrapham credidisti. nam cum multa regia sunt in Deiotaro, tum illa maxime, quod tibi nummum nullum dedit, quod eam partem legis tuae, quae congruebat cum iudicio senatus ut ipse rex esset, non repudiavit, quod Pessinuntem per scelus a te violatum et sacerdote sacrisque spoliatum recuperavit, ut in pristina religione servaret, quod caerimonias ab omni vetustate acceptas a Brogitaro pollui non sinit mavoltque generum suum munere tuo quam illud fanum antiquitate religionis carere. sed ut ad haec haruspicum responsa redeam, ex quibus est primum de ludis, quis est qui id non totum in istius ludos praedictum et responsum esse fateatur?

Sequitur de locis sacris, religiosis. o impudentiam 30 14
miram! de mea domo dicere audes? committe vel consulibus vel senatui vel conlegio pontificum tuam. ac mea quidem his tribus omnibus iudiciis, ut dixi antea, liberata est. at in eis aedibus, quas tu, Q. Seio, equite Romano, viro optimo, per te apertissime interfecto, tenes, sacellum dico fuisse et aras; tabulis hoc censoriis, memoria multorum firmabo ac docebo: agatur modo haec 31
res, quod ex eo senatus consulto, quod nuper est factum, referri ad vos necesse est, habeo quae de locis religiosis velim dicere. cum de domo tua dixero, in qua tamen ita est inaedificatum sacellum, ut alius fecerit, tibi tan-

tum modo sit demoliendum, tum videbo num mihi necesse sit de aliis etiam aliquid dicere. putant enim ad me non nulli pertinere magmentarium Telluris aperire; nuper id patuisse dicunt et ego recordor: nunc sanctissimam partem ac sedem maximae religionis privato dicunt vestibulo contineri. multa me movent, quod aedes Telluris est curationis meae, quod is, qui illud magmentarium sustulit, mea domo iudicio pontificum liberata secundum fratrem suum iudicatum esse dicebat: movet me etiam in hac caritate annonae, sterilitate agrorum, inopia frugum religio Telluris et eo magis, quod eodem
32 ostento Telluri postilio deberi dicitur. vetera fortasse loquimur; quamquam hoc si minus civili iure perscriptum est, lege tamen naturae, communi iure gentium sanctum est, ut nihil mortales a dis immortalibus usu capere
15 possint. verum tamen antiqua neglegemus: etiamne ea neglegamus, quae fiunt cum maxime, quae videmus? L. Pisonem quis nescit his temporibus ipsis maximum et sanctissimum Dianae sacellum in Caeliculo sustulisse? adsunt vicini eius loci; multi sunt etiam in hoc ordine, qui sacrificia gentilicia, illo ipso in sacello, stato loco, anniversaria factitarint. et quaerimus di immortales quae loca desiderent, quid significent, de quo loquantur? a Sex. Serrano sanctissima sacella suffossa, inaedificata, oppressa, summa denique turpitudine foedata esse nesci-
33 mus? tu meam domum religiosam facere potuisti? qua mente? quam amiseras. qua manu? qua disturbaras. qua voce? qua incendi iusseras. qua lege? quam ne in illa quidem impunitate tua scripseras. quo pulvinari? quod stupraras. quo simulacro? quod ereptum ex meretricis sepulcro in imperatoris monumento conlocaras. quid habet mea domus religiosi, nisi quod impuri et sacrilegi parietem tangit? itaque ne quis meorum imprudens introspicere tuam domum possit ac te sacra illa tua facientem videre, tollam altius tectum, non ut ego te despiciam, sed tu ne aspicias urbem eam, quam delere voluisti.

16
34 Sed iam haruspicum reliqua responsa videamus. ORATORES CONTRA IUS FASQUE INTERFECTOS. quid est hoc? de Alexandrinis esse video sermonem; quem ego non re-

)uto: sic enim sentio, ius legatorum, cum hominum praesidio munitum sit, tum etiam divino iure esse vallatum. sed quaero ab illo, qui omnis indices tribunus e carcere in forum effudit, cuius arbitrio sicae nunc omnes atque omnia venena tractantur, qui cum Hermarcho Chio syngraphas fecit, ecquid sciat unum acerrimum adversarium Hermarchi, Theodosium, legatum ad senatum a civitate libera missum, sica percussum? quod non minus quam de Alexandrinis indignum dis immortalibus esse visum certo scio. nec confero nunc in te unum omnia: 35
spes maior esset salutis, si praeter te nemo esset impurus: plures sunt; hoc et tu tibi confidis magis et nos prope iure diffidimus. quis Platorem ex Orestide, quae pars Macedoniae libera est, hominem in illis locis clarum ac nobilem, legatum Thessalonicam ad nostrum, ut se ipse appellavit, imperatorem venisse nescit? quem ille propter pecuniam, quam ab eo extorquere non poterat, in vincla coniecit et medicum intromisit suum qui legato, socio, amico, libero foedissime et crudelissime venas incideret. securis suas cruentari scelere noluit; nomen quidem populi Romani tanto scelere contaminavit, ut id nulla re possit nisi ipsius supplicio expiari. qualis hunc carnifices putamus habere, qui etiam medicis suis non ad salutem, sed ad necem utatur?

Sed recitemus quid sequatur. FIDEM IUSQUE IURANDUM 17
NEGLECTUM. hoc quid sit per se ipsum non facile inter- 36
pretor, sed ex eo, quod sequitur, suspicor de tuorum iudicum manifesto periurio dici, quibus olim erepti essent nummi, nisi a senatu praesidium postulassent. qua re autem de eis dici suspicer haec causa est, quod sic statuo, et illud in hac civitate esse maxime inlustre atque insigne periurium et te ipsum tamen in periurii crimen ab eis, quibuscum coniurasti, non vocari.

Et video in haruspicum responsum haec esse sub- 37
iecta: SACRIFICIA VETUSTA OCCULTAQUE MINUS DILIGENTER FACTA POLLUTAQUE. haruspices haec loquuntur an patrii penatesque di? multi enim sunt, credo, in quos huius maleficii suspitio cadat. quis praeter hunc unum? obscure dicitur quae sacra polluta sint? quid planius, quid religiosius, quid gravius dici potest? VETUSTA OCCULTA-

QUE. nego ulla verba Lentulum, gravem oratorem ac disertum, saepius, cum te accusaret, usurpasse quam haec, quae nunc ex Etruscis libris in te conversa atque interpretata dicuntur. etenim quod sacrificium tam vetustum est quam hoc, quod a regibus aequale huius urbis accepimus? quod autem tam occultum quam id, quod non solum curiosos oculos excludit, sed etiam errantis? quo non modo improbitas, sed ne imprudentia quidem *impune* possit intrare? quod quidem sacrificium ante P. Clodium nemo omni memoria violavit, nemo umquam adiit, nemo neglexit, nemo vir aspicere non horruit; quod fit per virgines Vestalis, fit pro populo Romano, fit in ea domo, quae est in imperio, fit incredibili caerimonia, fit ei deae, cuius ne nomen quidem viros scire fas est; quam iste idcirco Bonam dicit, quod in tanto
18 sibi scelere ignoverit. non ignovit, mihi crede, non: nisi forte tibi esse ignotum putas, quod te iudices emiserunt excussum et exhaustum, suo iudicio absolutum, omnium condemnatum, aut quod oculos, ut opinio illius
38 religionis est, non perdidisti. quis enim ante te sacra illa vir sciens viderat, ut quisquam poenam quae sequeretur id scelus scire posset? an tibi luminis obesset caecitas plus quam libidinis? ne id quidem sentis, conventis illos oculos abavi tui magis optandos fuisse quam hos flagrantis sororis? tibi vero, si diligenter attendes, intelleges hominum poenas deesse adhuc, non deorum. homines te in re foedissima defenderunt; homines turpissimum nocentissimumque laudarunt; homines confitentem iudicio liberaverunt; hominibus iniuria tui stupri inlata in ipsos dolori non fuit; homines tibi arma alii in me, alii post in illum invictum civem dederunt; hominum beneficia prorsus concedo tibi iam maiora non
39 esse quaerenda: a dis quidem immortalibus quae potest homini maior esse poena furore atque dementia? nisi forte in tragoediis, quos volnere ac dolore corporis cruciari et consumi vides, graviores deorum immortalium iras subire quam illos, qui furentes inducuntur, putas. non sunt illi eiulatus et gemitus Philoctetae tam miseri, quamquam sunt acerbi, quam illa exsultatio Athamantis et quam senium matricidarum. tu, cum furialis in con-

tionibus voces mittis, cum domos civium evertis, cum lapidibus optimos viros foro pellis, cum ardentis faces in vicinorum tecta iactas, cum aedis sacras inflammas, cum servos concitas, cum sacra ludosque conturbas, cum uxorem sororemque non discernis, cum quod ineas cubile non sentis, tum baccharis, tum furis, tum das eas poenas, quae solae sunt hominum sceleri a dis immortalibus constitutae. nam corporis quidem nostri infirmitas multos subit casus per se; denique ipsum corpus tenuissima de causa saepe conficitur: deorum tela in impiorum mentibus figuntur. qua re miserior es, cum in omnem fraudem raperis oculis, quam si omnino oculos non habueris.

Sed quoniam de eis omnibus, quae haruspices com- 19 40
missa esse dicunt, satis est dictum, videamus quid eidem haruspices iam a dis immortalibus dicant moneri. monent: NE PER OPTIMATIUM DISCORDIAM DISSENSIONEMQUE PATRIBUS PRINCIPIBUSQUE CAEDES PERICULAQUE CREENTUR, AUXILIOQUE † DIMINUITIS DEFICIANTUR, QUA RE AD UNUM IMPERIUM PROVINCIAE REDEANT EXERCITUSQUE, DIMINUTIOQUE ACCEDAT. haruspicum verba sunt haec omnia: nihil addo de meo. quis igitur optimatium discordiam molitur? idem iste, nec ulla vi ingenii aut consilii sui, sed quodam errore nostro; quem quidem ille, quod obscurus non erat, facile perspexit. hoc enim etiam turpius adflictatur res publica, quod ne ab eo quidem vexatur, ut tamquam fortis in pugna vir acceptis a forti adversario volneribus adversis honeste cadere videatur. Ti. Gracchus convellit statum 41
civitatis: qua gravitate vir! qua eloquentia! qua dignitate! nihil ut a patris avique Africani praestabili insignique virtute, praeterquam quod a senatu desciverat, deflexisset. secutus est C. Gracchus: quo ingenio! qua eloquentia! quanta vi! quanta gravitate dicendi! ut dolerent boni non illa tanta ornamenta ad meliorem mentem voluntatemque esse conversa. ipse L. Saturninus ita fuit effrenatus et paene demens, ut auctor esset egregius et ad animos imperitorum excitandos inflammandosque perfectus. nam quid ego de P. Sulpicio loquar? cuius tanta in dicendo gravitas, tanta iucunditas, tanta brevitas fuit, ut posset vel ut prudentes errarent vel ut

boni minus bene sentirent perficere dicendo. cum his conflictari et pro salute patriae cotidie dimicare erat omnino illis, qui tum rem publicam gubernabant, molestum, sed habebat ea molestia quandam tamen dignitatem. hic vero, de quo ego ipse tam multa nunc dico, pro di immortales! quid est? quid valet? quid adfert, ut tanta civitas, si cadet, quod di omen obruant! a viro tamen confecta videatur? qui post patris mortem primam illam aetatulam suam ad scurrarum locupletium libidines detulit, quorum intemperantia expleta in domesticis est germanitatis stupris volutatus; deinde iam robustus provinciae se ac rei militari dedit atque ibi piratarum contumelias perpessus, etiam Cilicum libidines barbarorumque satiavit; post exercitu L. Luculli sollicitato per nefandum scelus fugit illim Romaeque recenti adventu suo cum propinquis suis decidit ne reos faceret, a Catilina pecuniam accepit ut turpissime praevaricaretur. inde cum Murena se in Galliam contulit, in qua provincia mortuorum testamenta conscripsit, pupillos necavit, nefarias cum multis scelerum pactiones societatesque conflavit; unde ut rediit, quaestum illum maxime fecundum uberemque campestrem totum ad se ita redegit, ut homo popularis fraudaret improbissime populum, idemque vir clemens divisores omnium tribuum domi ipse suae crudelissima morte mactaret. exorta est illa rei publicae, sacris, religionibus, auctoritati vestrae, iudiciis publicis funesta quaestura: in qua idem iste deos hominesque, pudorem, pudicitiam, senatus auctoritatem, ius, fas, leges, iudicia violavit. atque hic ei gradus — o misera tempora stultasque nostras discordias! — P. Clodio gradus ad rem publicam hic primus est aditus ad popularem iactationem atque ascensus. nam Ti. Graccho invidia Numantini foederis, cui feriendo, quaestor C. Mancini consulis cum esset, interfuerat, et in eo foedere improbando senatus severitas dolori et timori fuit; eaque res illum fortem et clarum virum a gravitate patrum desciscere coëgit. C. autem Gracchum mors fraterna, pietas, dolor, magnitudo animi ad expetendas domestici sanguinis poenas excitavit. Saturninum, quod in annonae caritate quaestorem a sua frumentaria procuratione

20 42 43

senatus amovit eique rei M. Scaurum praefecit, scimus dolore factum esse popularem. Sulpicium ab optima causa profectum Gaioque Iulio consulatum contra leges petenti resistentem longius quam voluit popularis aura provexit. fuit in his omnibus, etsi non iusta — nulla 21
enim potest cuiquam male de re publica merendi iusta 44
esse causa —, gravis tamen et cum aliquo animi virilis dolore coniuncta: P. Clodius a crocota, a mitra, a muliebribus soleis purpureisque fasceolis, a strophio, a psalterio, a flagitio, a stupro est factus repente popularis. nisi eum mulieres exornatum ita deprehendissent, nisi ex eo loco, quo eum adire fas non fuerat, ancillarum beneficio emissus esset, populari homine populus Romanus, res publica cive tali careret. hanc ob amentiam in discordiis nostris, de quibus ipsis his prodigiis recentibus a dis immortalibus admonemur, adreptus est unus ex patriciis, cui tribuno pl. fieri non liceret. quod anno 45
ante frater Metellus et concors etiam tum senatus, senatus principe Cn. Pompeio sententiam dicente, excluserat acerrimeque una voce ac mente restiterat, id post discidium optimatium, de quo ipso nunc monemur, ita perturbatum itaque permutatum est, ut, quod frater consul ne fieret obstiterat, quod adfinis et sodalis clarissimus vir, qui illum reum non laudarat, excluserat, id is consul efficeret in discordiis principum, qui illi unus inimicissimus esse debuerat, eo fecisse auctore se diceret, cuius auctoritatis neminem posset paenitere. iniecta fax est foeda ac luctuosa rei publicae: petita est auctoritas vestra, gravitas amplissimorum ordinum, consensio bonorum omnium, totus denique civitatis status. haec enim certe petebantur, cum in me cognitorem harum omnium rerum illa flamma illorum temporum coniciebatur. excepi et pro patria solus exarsi, sic tamen, ut vos isdem ignibus circumsaepti me primum ictum pro vobis et fumantem videretis. non sedabantur discordiae, sed etiam crescebat in 22
eos odium, a quibus nos defendi putabamur. ecce isdem 46
auctoribus, Pompeio principe, qui cupientem Italiam, flagitantis vos, populum Romanum desiderantem non auctoritate sua solum, sed etiam precibus ad meam salutem excitavit, restituti sumus. sit discordiarum finis

aliquando; a diuturnis dissensionibus conquiescamus: non sinit eadem ista labes: eas habet contiones, ea miscet ac turbat, ut modo se his, modo vendat illis, nec tamen ita, ut se quisquam, si ab isto laudatus sit, laudatiorem putet, sed ut eos, quos non amant, ab eodem gaudeant vituperari. atque ego hunc non miror — quid enim faciat aliud? —: illos homines sapientissimos gravissimosque miror, primum, quod quemquam clarum hominem atque optime de re publica meritum impurissimi voce hominis violari facile patiuntur, deinde si existimant perditi hominis profligatique maledictis posse, id quod minime conducit ipsis, cuiusquam gloriam dignitatemque violari, postremo quod non sentiunt id, quod tamen mihi iam suspicari videntur, illius furentis ac volaticos impetus in
47 se ipsos posse converti. atque ex hac nimia non nullorum alienatione a quibusdam haerent ea tela in re publica, quae quam diu haerebant in uno me, graviter equidem, sed aliquanto levius ferebam. an iste nisi primo se dedisset eis, quorum animos a vestra auctoritate seiunctos esse arbitrabatur, nisi eos in caelum suis laudibus praeclarus auctor extolleret, nisi exercitum C. Caesaris — in quo fallebat, sed eum nemo redarguebat —, nisi eum, inquam, exercitum signis infestis in curiam se immissurum minitaretur, nisi se Cn. Pompeio adiutore, M. Crasso auctore, quae faciebat facere clamaret, nisi consules causam coniunxisse secum, in quo uno non mentiebatur, confirmaret, tam crudelis mei, tam sceleratus rei publi-
23 cae vexator esse potuisset? idem postea quam respirare
48 vos a metu caedis, emergere auctoritatem vestram e fluctibus illis servitutis, reviviscere memoriam ac desiderium mei vidit, vobis se coepit subito fallacissime venditare. tum leges Iulias contra auspicia latas et hic et in contionibus dicere, in quibus legibus inerat curiata illa lex, quae totum eius tribunatum continebat, quam caecus amentia non videbat: producebat fortissimum virum, M. Bibulum; quaerebat ex eo C. Caesare leges ferente de caelo semperne servasset? semper se ille servasse dicebat. augures interrogabat quae ita lata essent rectene lata essent? illi vitio lata esse dicebant. ferebant in oculis hominem quidam boni viri et de me optime meriti,

sed illius, ut ego arbitror, furoris ignari. longius processit: in ipsum Cn. Pompeium, auctorem, ut praedicare est solitus, consiliorum suorum, invehi coepit: inibat gratiam a non nullis. tum vero elatus *est* spe, posse se, 49
quoniam togatum domestici belli exstinctorem nefario scelere foedasset, illum etiam, illum externorum bellorum hostiumque victorem adfligere; tum est illa in templo Castoris scelerata et paene deletrix huius imperii sica deprehensa; tum ille, cui nulla hostium diutius urbs umquam fuit clausa, qui omnis angustias, omnis altitudines moenium obiectas semper vi ac virtute perfregit, obsessus est ipse domi, meque non nulla imperitorum vituperatione timiditatis meae consilio et facto suo liberavit. nam si Cn. Pompeio, viro uni omnium fortissimo, quicumque nati sunt, miserum magis fuit quam turpe, quam diu ille tribunus pl. fuit, lucem non aspicere, carere publico, minas eius perferre, cum in contionibus diceret velle se in Carinis aedificare alteram porticum quae Palatio responderet, certe mihi exire domo mea ad privatum dolorem fuit luctuosum, ad rationem rei publicae gloriosum. videtis igitur hominem per se ipsum iam 24
pridem adflictum ac iacentem perniciosis optimatium 50
discordiis excitari, cuius initia furoris dissensionibus eorum, qui tum a vobis seiuncti videbantur, sustentata sunt. reliqua iam praecipitantis tribunatus etiam post tribunatum obtrectatores eorum atque adversarii defenderunt, ne a re publica rei publicae pestis removeretur restiterunt, etiam ne causam diceret, etiam ne privatus esset. etiamne in sinu atque in deliciis quidam optimi viri viperam illam venenatam ac pestiferam habere potuerunt? quo tandem decepti munere? 'volo' inquiunt 'esse qui in contione detrahat de Pompeio.' detrahat ille vituperando? velim sic hoc vir summus atque optime de mea salute meritus accipiat, ut a me dicitur: dicam quidem certe quod sentio: mihi, me dius fidius, tum de illius amplissima dignitate detrahere, cum eum maximis laudibus efferebat, videbatur. utrum tandem C. Marius 51
splendidior cum eum C. Glaucia laudabat, an cum eundem iratus postea vituperabat? an ille demens et iam pridem ad poenam exitiumque praeceps foedior aut in-

quinatior in Cn. Pompeio accusando quam in universo senatu vituperando fuit? quod quidem miror, cum alterum gratum sit iratis, alterum esse tam bonis civibus non acerbum. sed ne id viros optimos diutius delectet, legant hanc eius contionem, de qua loquor: in qua Pompeium ornat an potius deformat? certe laudat et unum esse in hac civitate dignum huius imperii gloria dicit et significat se illi esse amicissimum et reconciliationem esse
52 gratiae factam. quod ego quamquam quid sit nescio, tamen hoc statuo, hunc, si amicus esset Pompeio, laudaturum illum non fuisse. quid enim, si illi inimicissimus esset, amplius ad eius laudem minuendam facere potuisset? videant ei, qui illum Pompeio inimicum esse gaudebant ob eamque causam in tot tantisque sceleribus conivebant et non numquam eius indomitos atque effrenatos furores plausu etiam suo prosequebantur, quam se cito inverterit. nunc enim iam laudat illum: in eos invehitur, quibus se antea venditabat. quid existimatis eum, si reditus ei gratiae patuerit, esse facturum, qui tam libenter in opi-
25 nionem gratiae inrepat? quas ego alias optimatium dis-
53 cordias a dis immortalibus definiri putem? nam hoc quidem verbo neque P. Clodius neque quisquam de gregalibus eius aut de consiliariis designatur. habent Etrusci libri nomina certa, quae in id genus civium cadere possint. DETERIORES, REPULSOS, quod iam audietis, hos appellant, quorum et mentes et res sunt perditae longeque a communi salute diiunctae. qua re cum di immortales monent de optimatium discordia, de clarissimorum et optime meritorum civium dissensione praedicunt: cum principibus periculum caedemque portendunt, in tuto conlocant Clodium, qui tantum abest a principibus quan-
54 tum a puris, quantum ab religiosis. vobis, o clarissimi atque optimi cives, et vestrae saluti consulendum et prospiciendum vident. caedes principum ostenditur; id, quod interitum optimatium sequi necesse est, adiungitur; ne in unius imperium res recidat, admonemur; ad quem metum si deorum monitis non duceremur, tamen ipsi nostro sensu coniecturaque raperemur: neque enim ullus alius discordiarum solet esse exitus inter claros et potentis viros nisi aut universus interitus aut victoris domina-

tus aut regnum. dissensit cum Mario, clarissimo cive, consul nobilissimus et fortissimus, L. Sulla: horum uterque ita cecidit victus, ut victor idem regnaverit. cum Octavio conlega Cinna dissedit: utrique horum secunda fortuna regnum est largita, adversa mortem. idem iterum Sulla superavit: tum sine dubio habuit regalem potestatem, quamquam rem publicam recuperarat. inest hoc 55
tempore haud obscurum odium atque id insitum penitus et inustum animis hominum amplissimorum; dissident principes; captatur occasio. qui non tantum opibus valent, nescio quam fortunam tamen ac tempus exspectant; qui sine controversia plus possunt, ei fortasse non numquam consilia ac sententias inimicorum suorum extimescunt. tollatur haec e civitate discordia: iam omnes isti qui portenduntur metus exstinguentur; iam ista serpens, quae tum hic delitiscit, tum se emergit et fertur illuc, compressa atque inlisa morietur. monent enim ei- 26
dem, NE OCCULTIS CONSILIIS RES PUBLICA LAEDATUR. quae sunt occultiora quam eius, qui in contione ausus est dicere iustitium edici oportere, iuris dictionem intermitti, claudi aerarium, iudicia tolli? nisi forte existimatis hanc tantam conluvionem illi tantamque eversionem civitatis in mentem subito in rostris cogitanti venire potuisse. est quidem ille plenus vini, stupri, somni plenusque inconsideratissimae ac dementissimae temeritatis; verum tamen nocturnis vigiliis, etiam coitione hominum, iustitium illud concoctum atque meditatum est. mementote, patres conscripti, verbo illo nefario temptatas auris nostras et perniciosam viam audiendi consuetudine esse munitam.

Sequitur illud: NE DETERIORIBUS REPULSISQUE HONOS AU- 56
GEATUR. REPULSOS videamus; nam DETERIORES qui sint post docebo. sed tamen in eum cadere hoc verbum maxime, qui sit unus omnium mortalium sine ulla dubitatione deterrimus, concedendum est. qui sunt igitur REPULSI? non, ut opinor, ei, qui aliquando honorem vitio civitatis, non suo, non sunt adsecuti; nam id quidem multis saepe optimis civibus atque honestissimis viris accidit. repulsi sunt ei, quos ad omnia progredientis, quos munera contra leges gladiatoria parantis, quos apertissime largientis

non solum alieni, sed etiam sui, vicini, tribules, urbani, rustici reppulerunt. hi ne honore augeantur, monent. debet esse gratum quod praedicunt, sed tamen huic malo populus Romanus ipse nullo haruspicum admonitu sua
57 sponte prospexit. deteriores cavete; quorum quidem est magna natio, sed tamen eorum omnium hic dux est atque princeps. etenim si unum hominem deterrimum poëta praestanti aliquis ingenio fictis vitiis conquisitis deformatum vellet inducere, nullum profecto dedecus reperire posset, quod in hoc non inesset, multaque in eo
27 penitus defixa atque haerentia praeteriret. parentibus et dis immortalibus et patriae nos primum natura conciliat; eodem enim tempore et suscipimur in lucem et hoc caelesti spiritu augemur et certam in sedem civitatis ac libertatis ascribimur: iste parentum nomen, sacra, memoriam, gentem Fonteiano nomine obruit; deorum ignis, solia, mensas, abditos ac penetralis focos, occulta et maribus non invisa solum, sed etiam inaudita sacra inexpiabili scelere pervertit idemque earum templum inflammavit dearum, quarum ope etiam aliis incendiis subvenitur.
58 quid de patria loquar? qui primum eum civem vi, ferro, periculis urbe, omnibus patriae praesidiis depulit, quem vos patriae conservatorem esse saepissime iudicaritis: deinde everso senatus, ut ego semper dixi, comite, duce, ut ille dicebat, senatum ipsum, principem salutis mentisque publicae, vi, caede incendiisque pervertit; sustulit duas leges, Aeliam et Fufiam, maxime rei publicae salutaris; censuram exstinxit; intercessionem removit; auspicia delevit; consules, sceleris sui socios, aerario, provinciis, exercitu armavit; reges qui erant vendidit, qui non erant appellavit; Cn. Pompeium ferro domum compulit; imperatorum monumenta evertit; inimicorum domus disturbavit; vestris monumentis suum nomen inscripsit. infinita sunt scelera, quae ab illo in patriam sunt edita. quid, quae in singulos civis, quos necavit, socios, quos diripuit, imperatores, quos prodidit, exer-
59 citus, quos temptavit? quid vero? ea quanta sunt, quae in ipsum se scelera, quae in suos edidit? quis minus umquam pepercit hostium castris quam ille omnibus corporis sui partibus? quae navis umquam in flumine pu-

blico tam volgata omnibus quam istius aetas fuit? quis umquam nepos tam libere est cum scortis quam hic cum sororibus volutatus? quam denique tam immanem Charybdim poëtae fingendo exprimere potuerunt, quae tantos exhaurire gurgites posset, quantas iste Byzantiorum Brogitarorumque praedas exsorbuit? aut tam eminentibus canibus Scyllam tamque ieiunis quam quibus istum videtis, Gelliis, Clodiis, Titiis rostra ipsa mandentem?

Qua re, id quod extremum est in haruspicum re- 60
sponso, providete, NE REI PUBLICAE STATUS COMMUTETUR. etenim vix haec, si undique fulciamus, iam labefacta, vix, inquam, nixa in omnium nostrum umeris cohaerebunt. fuit quondam ita firma haec civitas et valens, ut 28
neglegentiam senatus vel etiam iniurias civium ferre posset: iam non potest. aerarium nullum est: vectigalibus non fruuntur qui redemerunt; auctoritas principum cecidit; consensus ordinum est divolsus; iudicia perierunt; suffragia descripta tenentur a paucis; bonorum animus ad nutum nostri ordinis expeditus iam non erit; civem qui se pro patriae salute opponat invidiae frustra posthac requiretis. qua re hunc statum, qui nunc est, 61
qualiscumque est, nulla alia re nisi concordia retinere possumus; nam ut meliore simus loco ne optandum quidem est illo impunito; deteriore autem statu ut simus, unus est inferior gradus aut interitus aut servitutis: quo ne trudamur, di immortales nos admonent, quoniam iam pridem humana consilia ceciderunt. atque ego hanc orationem, patres conscripti, tam tristem, tam gravem, non suscepissem, non quin hanc personam et has partis honoribus populi Romani, vestris plurimis ornamentis mihi tributis deberem et possem sustinere, sed tamen facile tacentibus ceteris reticuissem: sed haec oratio omnis fuit non auctoritatis meae, sed publicae religionis. mea fuerunt verba fortasse plura, sententiae quidem omnes haruspicum, ad quos aut referri nuntiata ostenta non convenit aut eorum responsis commoveri necesse est. quod si cetera magis pervolgata nos saepe et leviora 62
moverunt, vox ipsa deorum immortalium non mentis omnium permovebit? nolite enim id putare accidere posse, quod in fabulis saepe videtis fieri, ut deus aliqui

delapsus e caelo coetus hominum adeat, versetur in terris, cum hominibus conloquatur. cogitate genus sonitus eius, quem Latinienses nuntiarunt, recordamini illud etiam, quod nondum est relatum, quod eodem fere tempore factus in agro Piceno Potentiae nuntiatur terrae motus horribilis cum quibusdam † multis metuendisque rebus: haec eadem profecto quae prospicimus impendentia per-
63 timescetis. etenim haec deorum immortalium vox, haec paene oratio iudicanda est, cum ipse mundus cumque agri atque terrae motu quodam novo contremiscunt et inusitato aliquid sono incredibilique praedicunt. in quo constituendae nobis quidem sunt procurationes et obsecratio, quem ad modum monemur; sed faciles sunt preces apud eos, qui ultro nobis viam salutis ostendunt; nostrae nobis sunt inter nos irae discordiaeque placandae.

ubner ed) v. 3-4 # 11892

PONTIFICAL INSTITUTE OF MEDIAEVAL STUDIES
59 QUEEN'S PARK CRESCENT
TORONTO—5, CANADA
11892